મુબઈ ઈલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ સ્કૂલોમાં
ઈનામ તથા લાઈબ્રેરી માટે મંજુર કર્યું છે.

ગૃહ-સંસારનું રત્ન-મનની દવાને-આત્માની પુષ્ટી.

સતીમંડળ

અને

સ્ત્રીપુરૂષનાધર્મ.

ભાગ. ૨ જો.

(સુધારા વધારાસાથે)

આવૃત્તિ—ત્રીજી.

લેખક અને પ્રકાશક.
કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.
સતીમંડળ ભાગ. ૧-૨, ચરિત્રચંદ્રિકા, સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય,
કન્યાવિક્રય નિષેધ દર્શક, વગેરેના કર્ત્તા
અમદાવાદ-ઠે. ખાડીયા-લાખીયાની પોળ

સતીમંડળ ભૂમંડળે, પ્રકાશિ ચારે પાસ;
સુબોધ આપી કુબોધને, ક્ષણમાં કરશે નાશ.

સંવત. ૧૯૭૦ પ્રત ૧૦૦૦. ઇ સ. ૧૯૧૪

કીંમત. રૂ. ૨-૮-૦.

પ્રકાશક.
કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.-ઘોલવાસી.
ઠે. ખાડીયા-લાખીયાની પોળ—અમદાવાદ.

શ્રી 'સત્યવિજય' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
શા. સાંકલચંદ હરિલાલે છાપ્યું—નવા દરવાજા
અમદાવાદ.

स्त्री—धर्मनीति.

१— पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्बन्धुः पतिर्गतिः ।
पत्युर्गति समा नास्ति दैवतं वा यथा पतिः ॥

"પતિજ સ્ત્રીઓના દેવ, સખા અને ઉત્તમ ગતિ ગણાય છે.
સ્ત્રીઓને પતિના જેવો આશ્રય અથવા દૈવત (બીજું) નથી."

૨— "સ્ત્રીનું સર્વ સૌભાગ્ય અને પરમતત્વ પતિમાં છે."

३— न सा स्त्रीत्यभिमंतव्या यस्या भर्ता न तुष्यति ॥
तुष्टे भर्तरि नारीणां तुष्टःस्यात्परमेश्वरः ॥

"જે સ્ત્રીવડે પતિ સંતોષ પામતો નથી, તેને સ્ત્રી માનવી નહિ.
સ્ત્રીઓને પતિ પ્રસન્ન થયે પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય છે."
(શાંતિપર્વ)

૪— "તન મન વચને કર્મે, વહેતું બ્હેનિ નિત્ય શ્રી નીતિ,
પ્રતિવ્રત પ્રેમે પાળી, પતિસહ જાતું આ જગને જીતી.
પ્રમાદ સત્વર ટાળી, ખાલી મનનો વિષય પતિનો પ્રેમ;
શરણ પ્રભુનું રહાવું, પ્રાણાંતે પણ ના તજવો એ નેમ."

કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી, "સતીમંડળ" વિગેરેના કર્તા.

सुखी—कुटुम्ब.

રાજ્યમાં જેમ રાજાને મંત્રી-કાર્ય ચલાવવાને પ્રવિણ અધ્યક્ષ હોય છે-તેમજ અહીં કુટુંબના વડાની મંત્રી જેવી-તે તિમ સુબુદ્ધિશાળી પત્ની-રાણીનેજ આ માન ધટે છે-વડીલ વૃદ્ધ સ્ત્રી-ગૃહરાણી-ગૃહિણી પોતે તે કાર્ય બજાવે છે-ગૃહિણી ઘરના સર્વને માટે યોગ્યતાપૂર્વક એક સરખા નિયમો નીચે પ્રમાણે ઘડી કહાડી તે દ્વારપર જાહેર ચોડે છે;—

नियमो.

(पवित्र—शिक्षावचन)

૧ વડીલને માન આપવું.
૨ પ્રભુનું સ્મરણ કરવું.
૩ ગુરૂની ભક્તિ કરવી.
૪ પરોણાનો સત્કાર કરવો.
૫ ગરીબને દાન દેવું.
૬ આશ્રિતો તરફ દયા રાખવી
૭ ફરજ બજાવવામાં ચોકસ રહેવું.
૮ વૃદ્ધ, માંદા, અને બાળકોને મદદ કરવી.
૯ નિત્ય કર્મ ભૂલવું નહિ.
૧૦ પાપનો પશ્ચાતાપ કરવો.
૧૧ મન, વાણી અને ક્રિયા સદા પવિત્ર રાખવાં.
૧૨ ઐહિક અને પારલૌકિક સુખ માટે કાળજી રાખવી.

૧૩ અંતઃકરણમાં દુષ્ટ વાસનાઓનો પ્રવેશ થવા દેવો નહિ.	૧૮ ભૂલની નોંધ કરવી.
૧૪ પોતાના ધર્મની પવિત્રતા ઉંચી રાખવી.	૧૯ નમ્ર રહેવું.
૧૫ નાના મોટાં તમામ કૃત્યોમાં વિવેકથી વર્ત્તો—પોતાનું મન નિર્મળ અને પવિત્ર રાખવું.	૨૦ માફ માગવી અને આપવી.
૧૬ ઘરનાં સર્વ કાર્યો ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી કરવાં.	૨૧ અવાજ ન કરવો.
૧૭ દ્રવ્યનો હિસાબ રાખવો.	૨૨ તિરસ્કાર ન કરવો.
	૨૩ ભલું કરવું.
	૨૪ ચોરી ન કરવી.
	૨૫ આળસુ ન રહેવું.
	૨૬ સ્વચ્છતા રાખવી.

આવાં પવિત્ર–શિક્ષા વચન (નિયમો) ઘરમાં ચોડવાથી તે હરતાં ફરતાં દષ્ટિએ પડે છે અને એ પ્રમાણે વર્તવા લક્ષ ખેંચે છે. લક્ષ ખેંચાતાં–તે પ્રમાણે વર્તવાથી કુટુંબ. સર્વ પ્રકારે સુખી થાય છે અને તે ગૃહિણી એક દેવી તુલ્ય પુજ્ય ગણાય છે.

पवित्रगृह–मंदिर.

अथर्व वेदनां–पवित्र वचनो.

(૧)–"એક હૃદયથી અને મનથી હળી મળીને રહેવું. કોઇએ કોઈનો દ્વેષ કરવો નહિ–હમેશાંજ–જન્મેલું વાછરડું જોઈને જેમ આપને આનંદ થાય છે; તે પ્રમાણે તમે એક બીજા ઉપર પ્રેમ કરો—પુત્રે પિતાની આજ્ઞા પાળવી–અને માતાની સાથે એક મનથી વર્તવું–પત્નીએ પતિની સાથે ઐક્યતાથી રહેવું–અને તેની સાથે સર્વકાળ મધુર વાણીથી બોલવું–ભાઇ બ્હેનો વચ્ચે કોઈપણ પ્રકારનો દ્વેષભાવ હોવો ન જોઈએ. આ પ્રકારે મધુર ભાષણ કરી એક બીજાના ઐક્યનું રક્ષણ કરવું–કલ્યાણ ઇચ્છવું."

(૨)–"જે ઘર સ્વચ્છ, નિર્મળ, સુનિયંત્રિત, ધર્મપરાયણ હોય છે, તે સ્થળે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો વાસો હોય છે—એવા ઘરમાં દરેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ, આનંદ, શાંતિ અને પરમાત્માની કૃપા હમેશાં પ્રાપ્ત રહે છે–ત્યાં વસનારા પુરૂષો, સ્ત્રીઓ, છોકરાં, નોકર ચાકર, ઢોરઢાંખર, વગેરે સર્વદા સુખી હોય છે–આવા મંગળમય પવિત્ર ગૃહ–મંદિરમાં રહેનારાં સ્ત્રી પુરૂષોને ધન્ય છે."

સ્ત્રીનો–દૈવીપ્રભાવ.

૧.–" શાન્તસ્વભાવની સ્ત્રીની સંગતિથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.—તેના પ્રભાવથી આત્માની સૂઇ રહેલી શક્તિઓ જાગી ઉઠે છે–ચિત્ત પુણ્ય વૃત્તિઓથી ભરપૂર થાય છે.–તેની સહાયતાથી સિદ્ધિની આશા પ્રબળ થાય છે–મહા સત્ત્વતા અને અમુલ્ય વીર્ય્યતા હૃદયમાં ભરાય છે.–તેના ન્યાય અને ડહાપણથી માનસિક, વાચિક અને શારીરિક કર્ત્તવ્યની તુલના થાય છે.–પ્યાર અને સ્નેહથી દુર્ગુણો દૂર કરે છે.–તે પોતાના મંત્ર કથનથી હૃદયને જાગૃત કરે છે અને પોતાની સહૃદયતા અને ઉદારતા હૃદયમાં પ્રવિષ્ટ કરી–પ્રત્યેક પુણ્ય કાર્ય માટે તત્પર કરી દે છે. એવા સંબંધથી પુણ્ય અને સાધુ શીળતા ફળે છે, ફૂલે છે—અને પાપની ઇચ્છા જડ મૂળથી કપાઈ જાય છે.—"

૨–" સુંદર અને પતિવ્રતા સ્ત્રી ઇશ્વરની સૃષ્ટિનુ અત્યુત્તમ ઉદાહરણ અને દેવતાઓની શોભા છે."

૩–" ઇશ્વરે સ્ત્રીની અંદર એવા ઉત્તમ ગુણો ભર્યા છે કે જેના બળવડે તુચ્છ મનુષ્ય પણ દેવતાઓની બરોબરી કરી શકે છે."

૪–" સ્ત્રી સૌન્દર્યતાથી શોભે છે. અને લજ્જાથી દેવી બને છે "

૫–" સ્ત્રીના નેત્રમાં ઇશ્વિરે દીપક રાખેલ છે. જેના પ્રકાશથી ભૂલ્યો ભટક્યો પુરૂષ સ્વર્ગનો માર્ગ દેખે છે."

૬–" સ્ત્રીએ લક્ષ્મી છે. તે સદૈવ બીજાનાં સુખનાં સાધનો માટે લાગી રહે છે. સૃષ્ટિમાં એવુ કોઇ સ્થાન નહિ હોય કે જ્યા તે કરૂણા અને પ્રેમ પ્રકાશિત કરતી નહિ હોય "

૭–" લજ્જા યુક્ત યુવતીથી નિર્ધનમાં નિર્ધન ઘર પણ સ્વર્ગ તુલ્ય બને છે."

૮–" ભક્તિ અને શુદ્ધાચારથી સ્ત્રીનુ બળ ઘણું વધે છે તેનુ સૌન્દર્ય અને સતાતા એ તેની એક અદ્ભૂત શક્તિ છે "

૯–" જગતમાં સ્ત્રીના બીજા કોઈ પણ ગુણની જેટલી પ્રશંસા થતી નથી તેટલી તેના સતીત્વની થાય છે."

૧૦–" સ્ત્રીના સૌન્દર્ય અને સતીત્વનો પ્રતાપ એવો છે કે–જેવી રીતે ઉજ્વળ પ્રકાશમાં કોઈ ઉત્તમ મૂર્તિ શોભી નીકળે–તેવી રીતે તે શોભિ નીકળે છે."

૧૧–" સ્ત્રી એ સાધારણ વાતોમાં તો તે કેવળ મર્ત્ય લોકની સ્ત્રી છે; પરંતુ જ્યારે જીંદગીમાં મ્હોટાં મ્હોટાં કઠિન કાર્યો આવી પડે છે, ત્યારે તેનામાં કોઈ પ્રકારે દૈવી શક્તિ આવી જાય છે.–ઇત્યાદિ ગુણ પ્રભાવથી સ્ત્રી ખરેખર સંસારની દેવી છે."

પ્રસ્તાવના.

(ત્રીજી-આવૃત્તિની.)

આર્ય સન્નારીઓને સદ્‌ગુણ સંપાદન કરાવે, અને તેમની ઉન્નતિ થાય, તેવા સિદ્ધાંતો પૂરનારી પ્રાચીન અર્વાચીન સુદૃષ્ટાંત્ રૂપ સતી સ્ત્રીઓનાં પવિત્ર ચરિત્રો અને ગૃહ-સંસારોપયોગી ઉત્તમ વિષયોવાળાં પુસ્તકો તેમના હાથમાં નિર્ભયપણે મૂકી શકાય, તેવાં હોવાની ઘણી જરૂર છે; પરંતુ હાલ તેવાં પુસ્તકોની ઘણીજ ન્યૂનતા છે. તે ન્યૂનતા કેટલેક અંશે પૂર્ણ કરવાને મારા તરફથી **'સતીમંડળ અને સ્ત્રીપુરૂષનાધર્મ. ભા. ૧ લો " સાતમી-આવૃત્તિ** અને આ પુસ્તકની **ત્રીજી-આવૃત્તિ** ઘણા સુધારાવધારા સાથે બહાર પાડી છે. આ પુસ્તકો ફેલાવવામાં કર્તા કેટલેક અંશે વિજય નિવડેલ છે; તે આ પરથી સિદ્ધ થશે.

આવાં સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકો વાંચી તેનું શિક્ષણ લેવા ઉપર પ્રજાનો કેટલો પ્રેમ છે અને તેનો સત્કાર કરવામાં તે સદા કેવી તત્પર છે, તે સર્વની ખાત્રી થતાં મુંબઇ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ વાંચનમાળાની નવી સીરિઝમાં કેટલીક સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો દાખલ કર્યાં છે અને કેટલાક વિષયો કન્યાશાળાઓમાં શીખવવામાં આવે છે; એટલું જ નહિ પરંતુ આ પુસ્તકો હિંદ અને હિંદની બહારના દેશોમાં-ગુજરાતી ભાષા જાણનારી પ્રજામાં ફેલાતાં, હિંદની બીજી ભાષાઓ હિંદી, બંગાલી અને મરેઠી વગેરે જાણનારાઓના જાણવામાં આવતાં-તેઓએ પણ આ પુસ્તકોનું અનુકરણ કરેલું જોવામાં આવે છે; કેમકે જે કેટલાંક ચરિત્રોના મૂળ નામની સાથે મારા તરફથી કલ્પિત નામ લખેલાં છે, તેજનામોનાંચરિત્રો તેઓએ પણ આ પુસ્તકો ઉપરથી લીધેલાં જણાય છે. તેમજ ગુજરાતી ભાષામાં તેની હરિફાઇમાં કેટલાંક ચરિત્રો વગેરેનાં પુસ્તકો બહાર પડયાં છે; વગેરેથી આ પુસ્તકોની ફતેહ સાબિત થશે.

આ પુસ્તકની ઉત્તમતા સિદ્ધ થવાથી તે ઘણા કુટુંબોમાં પ્રેમથી વંચાય છે, કેટલેક સ્થળે કન્યાદાનમાં અને પુત્રીઓને સાસરે વળાવતાં વસ્ત્રાલંકારની સાથે ભેટ તરીકે આપે છે. સિવાય વનિતાવિશ્રામ, શ્રાવિકાશાળા, સનાતનધર્મ નીતિની શાળાઓમાં અને સનાતન ધર્મ નીતિની લેવાતી પરીક્ષામાં ટેક્ષબુક તરીકે અભ્યાસમાં ચાલે છે; મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે તા.૬-૧૧-૧૯૦૯ ના ઠ., નં. ૮૩૪૭ થી મંજુર કરી-તેની ઉત્તમતા અને ઉપયોગીપણાનો સ્વિકાર કર્યો છે. આ સર્વ પરથી જણાશે કે પ્રગટ કર્તા કેટલેક અંશે પ્રજાસેવા બજાવવામાં ભાગ્યશાળી થયો છે.

પ્રાચીનકાળમાં ભારતવર્ષની અંદર જે મહાન્ પવિત્ર-દેવી સતી સ્ત્રીઓ થઇ ગયેલી છે, તેમના પવિત્ર સદ્‌ગુણો આ દેશની સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના કોમળ હૃદયમાં સચોટ જામો અને પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિભોગવો, એવી મારી પ્રભુપદે પ્રાર્થના છે.

શ્રાવણશુદ-પૂર્ણિમા.-સં.-૧૯૭૦ }
ઇ. સ. ૧૯૧૪-અગષ્ટ. }

કર્તા.
કેશવલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ-દર્શન.

વિષય. પૃષ્ઠ.

પ્રથમ-દર્શન.

દૈવીગુણુનીસતીઓ.

તપસ્વિની-સતીઓ.

પતિપ્રાણા-સતીઓ

પતિવ્રતા-સતીઓ.

વિષય. પૃષ્ઠ.

વિદેશી-સતીઓ.

વીર-સતીઓ.

દ્વિતીય-દર્શન.

સ્ત્રીપુરૂષનુંકર્ત્તવ્ય.

સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ.

ભાગ. ૧-૨.

આ પુસ્તકો મુંબઈ ઈલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ અને ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઈનામ તથા લાયબ્રેરી માટે મંજુર કર્યાં છે. ગુ. વ. સોસાઇટીએ, અને ગુજરાતના સાક્ષરમંડળે ઉત્તમ સો પુસ્તકોમાં ગણના કરી છે. વગેરેથી તેમજ નીચેના સર્ટિફીકેટો વાંચવાથી આ ગ્રંથોની ઉત્તમતા વિષેની ખાત્રી થશે.

સર્ટિફીકેટ.

રાવસાહેબ: ગણપતરામ અનુપરામ કાઠિયાવાડ રૂનિ'કૉલેજના આ-ઇપ્રિન્સિપાલ સાહેબ અને "જાતમહેન" વિગેરે ગ્રંથોના કર્તા—

"તમારૂં પુસ્તક આવ્યું તે વાંચ્યું, સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી છે, તેથી મેં મારી સ્ત્રીને આપ્યુ. તેણે વાંચી એ વિષે મને ઘણો સંતોષ બતાવ્યો. તમારા પુસ્તકનો ઉદ્દેષ ઘણો ઉચ્ચ છે. દેશાભિમાન અને પરમાર્થ બુદ્ધિયુક્ત છે. તમે આર્ય ગૃહસસારને પવિત્ર અને પ્રેમી કરવાનો વિષય હાથમાં લીધો છે અને તેથી આર્ય જનમંડલ ઉપર તે ખરેખરો ઉપકાર કર્યો છે.

આપણી ગુર્જર ભાષામાં મૂળ પુસ્તક ભંડારજ બીજી ભાષાઓને મુકાબલે થોડો છે, તેમાં સ્ત્રી ઉપયોગી ગ્રંથો નો બહુજ થોડા છે. એવા સમયમાં તમે તમારો ગ્રંથ પ્રગટ કરીને ગુર્જર ભાષાની એક સારી સેવા બજાવી છે અને આપણા સ્ત્રી વર્ગના હાથમાં એક અમૂલ્ય રત્ન આપ્યું છે.

તમે તમારા ગ્રંથમાં આદિથી અંત સુધી એવી સાદી અને સરલ અસરકારક ભાષા શૈલી રાખી છે કે જેમને માટે તમે તમારૂં પુસ્તક ધર્યું છે તેઓ તેમનો મન માનતો લાભ લેશે એમાં શક નથી.

તમે તમારૂં પુસ્તક અમદાવાદની બુક કમિટીને જરૂર મોકલજો. મને આશા છે કે-ઇનામને લાઈબ્રેરી માટે મંજુર થશે; એટલુંજ નહિ પણ કન્યાશાળામાં એક વાંચન પુસ્તક તરીકે દાખલ થશે એમ મને આશા છે.

આ પુસ્તકની તમામ નકલો તરત ખપી ગઈ છે તે જાણી મને સંતોષ થયો છે, પણ નવાઇ લાગી નથી; કારણ કે એ પુસ્તક ઝટ ઉપડી જાય એવી બાબતોથી

ભરપૂર છે. આ પુસ્તકની હું ફતેહ ઈચ્છુંછું. એ ગ્રંથની ખપત અને ફેલાવો જેમ બ્હોળે હાથે ધરે તેમજ થયેલ છે."

રાવબહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ, બોમ્બે યુનિવરસિટીના ફેલો અને કાઠિયાવાડ ઈલાકાના મા. એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેકટર સાહેબ— "સતીમંડળ એ પુસ્તક વાંચતાં અત્યંત આનંદ થયો છે. સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ, એ પુસ્તકને જે નામ આપ્યું છે તે યથાર્થ છે. એ પુસ્તકો બાળ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને પુરૂષ એ સર્વને વાંચવા યોગ્યછે. એ વાંચવાથી તેમના મન ઉપર ઉમદી અસર થશે અને તે પોતાના સંસાર વ્યવહારના કામમાં ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે. એમાં કશો શક નથી. ગુજરાતી ભાષામાં એવાં પુસ્તકોની ખરેખરી જરૂરછે. એ પુસ્તકોમાં પ્રાચીન કાળની ખરેખરી દૈવી સતીઓની સાથે અર્વાચીનકાળની પણ કેટલીક સતીઓનાં ચરિત્રો આપ્યાં છે, વળી તેમાં સ્ત્રી પુરૂષના પરસ્પના ધર્મનું સારૂં વર્ણન કરેલું છે અને બીજા વ્યવહારમાં કામ આવે તેવા સારા ઉપયોગી વિષયો પણ સમાવેલા છે. એ બધું જોતાં એ પુસ્તકો ખરેખરાં કીંમતી બન્યાં છે. કર્ત્તાએ સારો શ્રમ લીધેલો જણાય છે. એવાં પુસ્તકો દરેક કુટુંબમાં રાખવાં જોઇએ. એની જે કીંમત રાખીછે તે એ ગ્રંથનું કદ વગેરે જોતાં વધારે નથી."

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ. સી. આઈ. ઈ.—"સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરૂષનાધર્મ-એ પુસ્તક વાંચતાં અત્યંત આનંદ થયો છે. આપે એ કામમાં ઘણોજ શ્રમ લીધેલો જણાય છે. આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને ઘણુંજ ઉપયોગી છે. સદ્‌ગૃહસ્થોને આ પુસ્તક ઘરમાં વાંચવાને રાખવા લાયક છે. સતીઓનાં ચરિત્ર અને સતીઓનાં ધર્મ તેમાં સારી રીતે લખેલા છે માટે સ્ત્રીઓને જરૂર વાંચવા જેવું એ પુસ્તક છે. કન્યાશાળાઓમાં ઇનામ આપવા લાયક છે. પુરૂષોને પણ વાંચીને વિચારવા લાયક તથા તે પ્રમાણે વર્ત્તવા લાયક છે ગુજરાતી ભાષામાં આવાં પુસ્તકોની ખોટ હતી, તે આપે પુરી કરી છે."

કાઠિયાવાડ ટાઈમ્સ—"સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરૂષનાધર્મ-એમાં પ્રાચીન-કાળની ભારતભૂમીની સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોછે-તથા સ્ત્રીઓને ગૃહસંસારોપયોગી અપૂર્વ સંગ્રહ છે. અર્વાચીનકાળના ઘણા લેખકો ભિન્ન ભિન્ન વિષયો સાથ બ્હાર પડે છે; તથાપિ તેઓમાંના થોડાજ લોકોપયોગી વિષયો મેળવવા નશીબવાન થતા હશે. એવા વિષયોની પસંદગી કરવામાંજ તેઓની શક્તિનીપૂર્ણ સાબિતી મળી આવે છે, જ્યારે ચાલતા સમયમાં સ્ત્રી કેળવણીએ સારો પ્રસાર કરેલો છે, ત્યારે સ્ત્રીઓના હાથમાં તેમની નીતિ સ્થિતિને સારા પાયા પર લાવી મૂકે એવાં સહેલાઈથી મૂકવા જેવાં થોડાંજ પુસ્તકો મળી આવે છે. તેવાં પુસ્તકોમાં કર્તાનો આ સંગ્રહ સારી પંક્તિ ધરાવશે એમ સ્વાભાવિક રીતે ધારી શકાય

છે. સદ્‌ગુણી સ્ત્રી યત્ના માટે જરૂરીઆતનાં સઘળાં તત્વોનો આ પુસ્તકમાં દ્રષ્ટાંત દ્વારાએ સારો સમાવેશ કરેલો છે. વિદ્યા, સ્ત્રી ધર્મ નીતિ, આત્મજ્ઞાન, પતિ અને કુટુંબ પ્રત્યે કર્તવ્યકર્મ એ વગેરે પ્રાચીન કાળની સર્વોત્તમ ગણાયેલી સતીઓનાં આભુષણો અર્વાચીન કાળની સુશીલ બાળાઓ અને સ્ત્રીઓને વાસ્તવિક રીતે બોધ કર્તા થઇ પડશે. કર્તાએ દરેક જીવન ચરિત્ર બનતી રીતે ટુંકામાં અને મુદ્દેસર રીતે દાખલ કરેલું છે. તેથી કરી વાંચક વર્ગને ઘણીજ આતુરતામાં લાંબા વખત સુધી રાહ જોવી પડતી નથી. ભાષા પણ સરળ અને શુદ્ધ છે. આ પુસ્તક અમે દરેક કુટુંબમાં વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ."

ગુજરાતમિત્ર—"સતીમંડલ અને સ્ત્રી પુરૂષનાધર્મ એ નામના ગ્રંથમાં પ્રાચીન અર્વાચીન ઘણી સતી સ્ત્રીઓના પરાક્રમોનું વર્ણન કર્યું છે, તે બહુજ ઉપયોગીછે. આ ગ્રંથના કર્તાએ હિંદુ સતીઓનુંજ નહિ પણ સાથે મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી સતીઓનું પણ વર્ણન કરી એ ગ્રંથ સઘળી કોમના લોકોને ઉપયોગમાં આવે એવો કર્યો છે, પાછલા ભાગમાં સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મો લખ્યાં છે, તે પણ ગૃહસંસારમાં બહુજ ઉપયોગના છે. કવિ શામળભટ્ટની બનાવેલી બત્રીશ પુતળીઓ વગેરેની કલ્પિત વાતોના ગપોડા વાંચવા કરતાં આવા ગ્રંથો વાંચવાથી સ્ત્રી પુરૂષોને સારો લાભ થઈ શકે, એમાં જરા પણ શક નથી. એ ગ્રંથ દરેક કોમનાં સ્ત્રી પુરૂષોને વાંચવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ."

હિંદુસ્તાન—"સતીમંડળ અને સ્ત્રીપુરૂષનાધર્મ એ ગ્રંથ સ્ત્રીઓને શિક્ષણ લેવા યોગ્યછે, આ ગ્રંથ નિર્ભયપણે સ્ત્રીઓના હાથમાં મૂકવા જેવા છે; એટલુંજ નહિ પણ ભણેલી તમામ સ્ત્રીઓને એકવાર વાંચવાની અને વગર ભણેલી સ્ત્રીઓને સાંભળવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. આવા ગ્રંથની ગુજરાતી ભાષામાં ખોટ હતી, તે મી. કેશવલાલે પૂરી કરીછે."

કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—"સતીમંડળ અને સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ એ નામના ગ્રંથો વાંચી ઘણોજ પરમાનંદ થયો છે. આવા ગ્રંથની આપણી ગુજરાતી ભાષામાં આવશ્યકતા હતી, તે આવશ્યકતા આ ગ્રંથે પૂર્ણ કરી છે. સતીમંડળ એ પતિ ભક્તિ દર્શાવનારી પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનું આપણને દર્શન કરાવે છે. આ ગ્રંથ આપણી સ્ત્રીઓને નીતિમાર્ગ ભણી દોરવીને પોતાના પતિની ભક્તિ કરવાનું શિક્ષણ આપે છે. તે સાથે સ્ત્રીઓને કેટલુંક વ્યવહારિક જ્ઞાન મળે તેવા વિષયો દાખલ કરી એ પુસ્તકની ખુબીમાં વધારો કર્યો છે. ગૃહ–વ્યવહારનું આવું જ્ઞાન આપણી સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી થઇ પડે એવું છે. હાલમાં આપણી કન્યાશાળાઓમાં જે વાંચનનાં પુસ્તકો ચાલે છે, તેમાંનાં ઘણાં ખરાં તેમને ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર નથી. તેથી જો આવાં પુસ્તકો આપણી કન્યાશાળામાં ચાલે તો તેમને વ્યવહારમાં ઘણાં ઉપયોગી થયા વિના રહે નહિ કર્તાએ આ-

માં ઘણો શ્રમ લીધેલો છે. તેમને એક સારા લેખક તરીકે યશ પામતા જોઈ હું ઘણોજ ખુશી થાઉં છું. આ ગ્રંથનો સર્વ કુટુંબોને લાભ લેવાની હું ભલામણ કરૂં છું."

કાળીદાસ દેવચંદ બગસરા માસ્તર—" સતીમંડળ એ દરેક સ્ત્રીના હાથમાં આપવો લાયક ઉત્તમ ગ્રંથ છે. ભાષા ઘણી શુદ્ધ, સરળ અને મધુર છે, વાક્ય રચના સાદી અને નાના મોટા સર્વને સમજાય એવી છે. આર્ય સંન્નારીઓને એ પુસ્તક વાંચતાં અને શ્રવણ કરતાં તલ્લીન કરી તેણીઓમાંથી પૂર્વનું ગયેલું સતીત્વ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી દે, તેવાં સતીઓનાં ચરિત્રોના સદ્બોધથી અભિરૂપના પ્રાપ્ત થાય તેવાં એ પુસ્તક છે. આ પુસ્તક કન્યાશામાં અઠવાડીયામાં એકાદ બે કલાક દાખલ થાય તોજ મગ્ન થવા જેવું છે અને તેમ થાય તોજ પુસ્તકનો હેતુ બર આવે."

હરિવલ્લભ કૃષ્ણવલ્લભ ઓવરસીયર. દુ. ધી. યુનિયન મિ. લી. મુંબઈ—" સતીમંડળ મેં આમોદમાં મારા એક મિત્ર પાસે વાંચ્યું: તેમાં સમાએલી બાબતો નીતિથી ભરપૂર છે. આ ગ્રંથ ખાસ સ્ત્રી પુરૂષોને વાંચવા જેવો છે. આપનો શ્રમ સ્તુતિ પાત્ર છે. આવાં ઉપયોગી પુસ્તકની ખોટ હતી. તે તમોએ પૂરી પાડી છે. સંસારમાં દરેક દંપતિને આ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે, પુસ્તક સર્વ બાબતે પૂર્ણ છે. આવા ધર્મ નીતિથી ભરપૂર ગ્રંથને વાંચવા વાંચકવૃંદ અધીરા કેમ ન બને ! હું આશા રાખુંછું કે મને એની બે પ્રત તરત મોકલી આપી વાંચનારની જીજ્ઞાસા સંપૂર્ણ કરશો."

રા. રા. દેશાઇ ગુલાબભાઈ ભગવાનજી આગ્રામકર. રંગુન—"આપના લોક પ્રિય સતીમંડળ ગ્રંથ મારા વાંચવામાં આવ્યા છે. આપણા સર્વોત્કૃષ્ટ આર્ય ધર્મને ઉદ્દેશીને સ્ત્રી પુરૂષોને પોતાના પરસ્પરનાં ધર્મ જાણવાને જે દર્પણ હાથમાં મૂકયું છે તે અનુપમ છે. તેમજ વળી હાલમાં શાળાઓમાં અપાતી કેળવણી તેમાં મુખ્યત્વે કરીને કન્યાશાળામાં બાળકીઓને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમાં મૂળ હેતુનું વિસર્જન કરી કેટલી નિરૂપયોગી બાબતો ઉપર વધારે ધ્યાન અપાય છે. તેથી તેઓનાં કુમળાં મન ઉપર જે અસર થવી જોઇએ તે આધુનિકકાળની કેળવણીની પદ્ધતિથી થતી હોય એમ સંભવતું નથી અને તેટલા માટે " સતીમંડળ" જેવા ગ્રંથની ન્યૂના હતી તે પૂર્ણ થઇ છે.

જો કે એ વિષય ઉપર કેટલાંક પુસ્તક પૂર્વે લખાયાં છે, તેમાં કેટલાકમાં ભાષાની પૌઢતાને લીધે; કેટલાકમાં મૂળ વસ્તુ યથાર્થ ન વર્ણવેલ હોવાથી અબળાઓને જેવી રીતે જોઇએ તેવી રીતે ઉપયોગી થઇ પડયાં નથી; પરંતુ સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડે તેવી તમામ બાબતો આ પુસ્તકમાં જોવામાં આવે છે, તે તમારા શ્રમને માટે તમોને ધન્યવાદ ઘટે છે."

રા. રા. ગંગાધર જગજીવન માસ્તર બોઈદર—"આપના લોકપ્રિય **સતીમંડળ** તથા **ચરિત્રચંદ્રિકા** વગેરે પુસ્તકોની હકીકત વાંચી ધન્યવાદ આપું છું કે, આવી સતીઓ અને મહાન્ પુરૂષોનાં જન્મ ચરિત્રો અંધકારમાં પડી રહેલાં તેને આપે પ્રકાશમાં મૂકી દીધાં, એ ઘણુંજ લોકોપયોગી કામ થયું છે, તેની સાથે ગુર્જર પ્રજાને ઘણીજ ઉપકૃત કરી છે. આ પુસ્તકોનુ સંશોધન કરતાં આપને અપૂર્વ મહેનત તથા ખર્ચ થયો હશે એમાં કાંઇ શક નથી. આ પુસ્તકોની હકીકત જોતાં એની જે કીમત રાખી છે તે કઈજ વિસાતમાં નથી. આવા ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા એ માટે ધન્ય છે આપનાંમાતપીતાને! અને ધન્ય છે આપની વિદ્વતાને!! આપ કૃપા કરી તે દરેક પુસ્તકની એક એક નકલ મને મોકલાવશો."

રા. રા. જેઠાલાલ વીશરામજી રંગુન—"સતીમંડળનું પુસ્તક બહુજ ઉત્તમ, રસિક અને મનને ગમતું બહાર પડ્યું છે, તે વાંચી અત્યંત ખુશી થયો છું. પુસ્તકના પ્રમાણમાં તેની કીંમત કંઈપણ નથી. આપે એ કામમાં ઘણોજ શ્રમ લીધેલો જણાય છે. આ પુસ્તક સ્ત્રી પુરૂષને જીંદગી સુધારવાનું સાધન તેમજ સુમાર્ગે ચલાવવા માટે આવાં પુસ્તકોની દુનિઆમાં ખોટ હતી તે આપે પૂરી પાડી છે. પહેલેથી છેલ્લે સુધી સાત આઠવાર વાંચ્યું, તોપણ તે એવું તો રસિક તથા બોધક છે કે ફરી ફરીને વાંચવાનું મન થાય છે. સર્વ વર્ગનાં સ્ત્રી પુરૂષોએ આ પુસ્તકનો લાભ લેવા ચૂકવું નહિ એવી અમારી ખાસ ભલામણ છે."

રા. રા. પુરૂષોતમ વ્રજલાલ બક્ષી. વડોદરા—"આપના તરફથી આવેલ સતીમંડળ પુસ્તક વાંચી જોયું છે. એમાં આપે જે શ્રમ લીધો છે તે ઘણો જ સ્તુતિ પાત્રછે. હાલમાં સખ્યાબંધ હેન્ડબીલો બહાર પાડવામાં આવે છે અને તેમાં જ અતિશયોક્તિ વપરાય છે, તે દોષથી કેવળ આપનું હેન્ડબીલ મુક્ત છે, આપે જે જાહેર ખબર પ્રથમ આપેલી છે, તેથી પણ વિશેષ વિષય સમાવી શોભાવ્યો છે, જેમ એક ઘડામાં સમુદ્ર ભર્યો હોય, તેમ એ પુસ્તકમાં આર્ય તથા અનાર્ય સ્ત્રીઓના એકંદર ઇતિહાસિક જ્ઞાન સાથે ધર્મ નીતિ અને પવિત્ર જ્ઞાનથી ભરપૂર સક્ષેપ ચરિત્રો દાખલ કરી આર્ય ભગિનીઓ તથા આર્ય બંધુઓના ઉપર ઉપકાર કર્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ આ લોક તથા પરલોકનું સાધન કરી આપી આપના નામને અમર કર્યું છે. ગૃહસ્થોએ આ પુસ્તક પોતાના ઘરમાં એક અમૂલ્ય રત્નની પેઠે સંગ્રહ કરી રાખી. વખતો વખત ઘરમાં સ્ત્રી,પુત્ર,પુત્રીને શિક્ષણ આપી ઉપયોગ કરવો જોઇએ. આ પુસ્તકો વાંચી મનન કરવાથી ખરેખર જીંદગી સફળ થશે. જો આ પુસ્તકો કેળવણી ખાતામાં ફરજીયાત તરીકે શિક્ષણ આપવામાં વપરાય તો આ દેશનું ભાગ્ય સમજું છું."

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી એચ. રાવળ, હેડમિસ્ટ્રેસ, લેડીરેગ્લર્સ સ્કુલ— સદ્ગુણી હેમંત કુમારી'ના કર્તા—લુણાવાડા—" ઘણા વખતથી આપના અતિ ઉત્તમ પુસ્તક "સતીમંડળ" વિષે સાંભળ્યું હતું. તે પુસ્તક હાલ મ્હારા હાથમાં આવ્યું.તેથી મને ઘણોજ આનંદ ઉપજ્યો છે. ગુજરાતી ભાષામાં સ્ત્રી જાતિને ઉપયોગી થઇ પડે, તેવાં સારાં પુસ્તકો ગણ્યાં ગાંઠ્યાંજ છે, તેવા સમયમાં આપે મ્હોટો શ્રમ લઇ તથા દ્રવ્યનો ખર્ચ કરી ગુર્જર ભામિનિઓના કલ્યાણ અર્થે સતીમંડળ વગેરે પુસ્તકો પ્રગટ કરી દેશની જે સેવા બજાવો છો, તેથી આપને મ્હોટો ધન્યવાદ ઘટે છે. આપે મોકલાવેલાં પુસ્તક હું પહેલેથી છેવટ સુધી વાંચી ગઇછું, તેમાં લખેલાં સદ્ગુણીને પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો મને ઘણાંજ રસિક અને સુબોધ જણાયાં છે, આપે એટલા કામથી સંતોષ ન પામતાં, સ્ત્રી ઉપયોગી અનેક વિષયો હાથમાં લઇ તેને પુસ્તકના પાછલા ભાગમાં દાખલ કર્યા છે. તેથી પુસ્તકના ઉપયોગીપણામાં ઘણો વધારો થયો છે.

આપણા દેશની ઘણી તરૂણ સ્ત્રીઓ વસ્ત્રાલંકારથી પોતાનું શરીર શણગારવા આતુર દેખાય છે, પણ તેઓ સતીમંડળ જેવાં નીતિનાં પુસ્તકો વાંચી પોતાનું અંતઃકરણ સુધારવા ઉત્સાહ ધરાવતી હોય તો કવું સારૂં !!

તમારૂં સતીમંડળનું પુસ્તક કેળવાયલી કન્યાઓને તથા સ્ત્રીઓને અવશ્ય વાંચવા લાયક છે, તેમજ દરેક કન્યાશાળાની લાઇબ્રેરીમાં રાખવા જેવું અને ઈનામ વહેંચવા જેવુંછે. આશાછે કે બુકકમિટી આ પુસ્તકને મંજુર કરી કન્યાઓને સુબોધ વાંચન મળી શકે તેમ કરશે, આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી છે, તેનો બહોળો ફેલાવો થયેલો જોવાને હું ઇચ્છુંછું"

નાનુ નરોત્તમ અઢિયા—દાહાણું—" પ્રિય મહાશય ! સતીમંડળ ગ્રંથ વાંચી અત્યંત ખુશી થયોછું. આ ગ્રંથ ખરેખર સતીઓનું એક મંડળ છે, આર્ય અબળાઓને તે મંડળમાં પ્રવેશ થવાનું એક સર્વોત્તમ સાધન છે, ઇતિહાસિકજ્ઞાન સાથે પવિત્ર ધર્મનીતિનો એક કુંડ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પુરૂષોને પણ ઉત્તમ બોધામૃત પાન કરવા લાયકછે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ ગણાશે નહિ. "સતી મંડળ " ગ્રંથ પ્રત્યે હું બહુ શ્રદ્ધાવાન રહ્યોછું. સગાં સ્નેહીઓમાં એ ગ્રંથનુ મનન કરવા વિષે-વખતો વખત ભલી ભલામણ કરવાનું હું ભુલ્યો નથી. ભાગ–બીજો બહાર પડવાને અંતઃકરણમાં અતિ ઉત્કંઠા હતી તે પાર પડેલી જોઇને સંતોષાનંદ થાય છે, આપની સ્તુત્ય દેશ ભક્તિ અને શ્રમના બદલામાં આપને યોગ્ય યશ મળે એવી પરમાત્મા પ્રત્યે પૂર્ણ પ્રેમે પ્રાર્થના છે."

સૌ. દિવાળી નાથાલાલ—ઝઘેર—" મહાશય ! આપે સ્ત્રી કેળવણી ઉત્તેજનાર્થે આપની અનુભવી કલમથી લખાયેલ ધર્મનીતિ પૂર્ણ ગ્રંથ નામે સતીમંડળ રૂપ નિર્મળ નીરસું આ કરમાઈ જતી સ્ત્રી ધર્મરૂપી કનકવેલીને સીંચન

કરી પ્રફુલ્લિત કરી છે. તે જાણી ઘણો આનંદ થાયછે. આ ગ્રંથો આ પામર બ્હેનને મોકલાવવા માગણી છે. તે સ્તિકારી મનના મનોરથ સફળ કરશોજી—

મનહર છંદ.

કેટલાક પત્ર લખી પાઠવ્યા પવિત્ર વીર,
શતિમંડળને કાજ ભગીનીએ ભાવથી;
વળી વાંચવાને મારૂં મનતો વિચારે વળ્યું,
છુતી શકી નહિ જેથી ફરીને કહું કથી;
વિરાજો પ્રથમ આપે મંગાવી લેવા કહેલું,
સ્વ સુગ્રંથ ભગીનીને વાંચવા આનંદથી;
નાથજીની કૃપાવડે ઘણી અધીરાઈ સાથે,
થઇ રળીઆત આ મેં પત્ર લખ્યો પ્રેમથી.

દોહરો.

નીતિગ્રંથ તમારો એ, "શ્રી સતીમંડળ" સાર;
પાઠવી દેશો પ્રેમથી, વીનવું વારંવાર. ૧
મેર કરી મુજ ઉપરે, રખે લગાડો વાર;
નીતિ ગ્રંથ એ નીરખવા, અધીરી બની અપાર. ૨
કમલભૂ સૈલ સુતાપતિ, રોહીની સુતના ભ્રાત;
એત્રય આપ તણી કરો, રક્ષા તે દિનરાત. ૩
રહો રહો રૂડીઆ વિશે, રાત દિવસ રળીઆત;
વધો વધો વધુ વદનથી, વિશ્વવિષે વધુ પ્ખ્યાત. ૪
નીતિમય ગ્રંથો નવા, રચવા મંગળ મત્ત;
દિપોત્સવી એથી વધુ, દામોદર તું દત્ત. ૫

આ સિવાય ઘણાજ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આવ્યા છે, પણ જગ્યાની તંગાસને લીધે દાખલ કર્યા નથી; વગેરેથી આ ગ્રંથો કેવા ઉત્તમ, ઉપયોગી અને લોકપ્રિય થયા છે તેની ખાત્રી થશે.

ગ્રંથકર્ત્તા.

"ચરિત્રચંદ્રિકા."

ભાગ ૧ લો.

આ ગ્રંથ ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે મંજુર કર્યોછે. ગુ. વ. સોસાઈટી તેમજ ગુજરાતના વિદ્વાન-સાક્ષર મંડળે **તેની ઉત્તમ સોપુસ્તકોમાં** ગણના કરી છે. સિવાય ઘણા વિદ્વાનોના ઉત્તમ અભિપ્રાયો પડયા છે, તેમાંથી થોડા આ નીચે દાખલ કર્યા છે, તે ઉપરથી આ પુસ્તકની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે;—

સર્ટિફિકેટ.

રા. બા. ગણપતરામ અનુપરામ કાઠિયાવાડ ટ્રેનિંગકૉલેજના મા. પ્રિન્સિપાલ અને " જાતમહેનત " વગેરે ગ્રંથના કર્ત્તા—તમારા તરફથી **ચરિત્રચંદ્રિકા** નામે પુસ્તક આવ્યું, એ માટે ઉપકાર માનું છું. આ જંજાળવાળી જીંદગી અને પ્રવાસનો વ્યવસાય છતાં આપનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે. એ સંગ્રહ પછવાડે તમે ઘણો શ્રમ તથા કાળ ખર્ચ્યો હોવો જોઇએ; તે ખાતે વાચક વર્ગ તમારો ઉપકાર માનવો ઘટે છે. એ પુસ્તક રસિક, ધર્મનીતિથી ભરપૂર અને પ્રાચીન અર્વાચીન પુરૂષોની રીતિનીતિ જાણવાને તથા દરેક ધર્મોનાં તત્વો જાણવાને ઉપયોગી છે.

આ પુસ્તકની ભાષા, શૈલી પણ તમારા બીજા ગ્રંથોની પેઠે સાદી અને સરળ છે; એટલે જનસમૂહને માટે એ પુસ્તક વિશેષ પાત્ર છે."

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સી. આઈ. ઇ. અમદાવાદ—" તમારૂં રચેલું **ચરિત્રચંદ્રિકા** પુસ્તક વાંચી ઘણોજ આનંદ થયો છે. હાલની ઉછળતી પ્રજાને વાંચવાને આવા પુસ્તકની ખરેખર ખોટ હતી, તે તમોએ પૂરી પાડી છે. આ પુસ્તક આદિથી અંત સુધી ધર્મનીતિ અને તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે. શિવ, વિષ્ણુ, રામાનુજાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, સ્વામીનારાયણ, પ્રણામી પંથ, જૈન, બૌદ્ધ, નાનક, કબીર, ચાર્વાક, મુસલમાન, પારસી, ઈસુખ્રિસ્ત, યાહુદી, વગેરે પ્રખ્યાત ધર્મોના પ્રવર્ત્તકોનાં ચરિત્રો આપી લોકોને સારાસાર જાણવાને ઉપયોગી થઈ પડે એમ કર્યુંછે;એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓ, સિદ્ધ મહાત્માઓ અને ચક્રવર્તી મહાન્‌રાજાઓ વગેરેનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ આપી લોકોને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ લેવાને ઉપયોગી થઇ પડે એમ કર્યું છે. આ તમારો શ્રમ ઘણો સ્તુતિપાત્ર છે. આ પુસ્તક અમે દરેક સ્ત્રી પુરૂષને વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. "

પ્રોફેસર મણીલાલ નભુભાઇ નડિયાદ—"તમારૂં ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચી પ્રસન્ન થયોછું. ઋષિ મુનિઓ, મહાત્માઓ અને દુનિયાના ધર્મ પ્રવર્ત્તકો વગેરે અનેક મહાન્ પુરૂષોનાં ચરિત્રોનો સગ્રહ ઘણા શ્રમે દાખલ કર્યોછે, તે ઘણોજ ઉપયોગી અને સ્તુતિ પાત્ર છે. આ પુસ્તક ધર્મ, નીતિ અને પવિત્ર જ્ઞાનથી ભરપૂર છે. અર્વાચીન પ્રસિદ્ધ થતાં નાટક ચેટકો અને વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવા કરતાં આવા પુસ્તકો ઉછરતી પ્રજાએ બેધડકપણે વાંચવા જોઇએ. આ પુસ્તક અમે દરેક કુટુંબમાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને ધર્મ નીતિનું શિક્ષણ આપવા માટે રાખવાની ભલામણ કરીએ છીએ."

રા. બા. ગીરલાલ ઉલટરામ, અમદાવાદ—"તમારૂં ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચી ઘણો ખુશી થયોછું, આવા ધર્મ નીતિ અને પવિત્રજ્ઞાનથી ભરપૂર પુસ્તકની ખરેખરી ખોટ હતી તે આપે ઘણો શ્રમ લઇ પુર્ણ કરી છે. મનુષ્યનું મન ચંચળ છે, તે જેવા દાખલા અને દ્રષ્ટાંત મેળવે છે તે તરફ વળે છે. આ પુસ્તકમાં જે મહાન પુરૂષોનાં ચરિત્રો દાખલ થયાંછે, તે ખરેખર વાંચનારના મનને પવિત્ર પ્રેમી અને જ્ઞાની બનાવી દે તેવાં છે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની જીંદગીનું સાફલ્ય શું કર્યાથી છે, તે જણાઈ આવે છે. આ પુસ્તક દરેક ગૃહસ્થે પોતાના ઘરમાં સંગ્રહ કરી વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. આ પુસ્તકની બે નકલ મોકલાવશો."

રા. રા. ગોપાલજી ભુધારામ રેલવે સ્ટેશન માસ્ટર કરાંચી—' માનવંતા સાહેબ ! આપે માનવહિતાર્થે જે **ચરિત્ર ચંદ્રિકા** પ્રગટ કરેલ છે, તે વાંચી પરમ આનંદ થયો છે, તે પુસ્તક રહસ્યાદિથી ભરપૂર છે. ગુજરાતી ભાષામાં તેવા પુસ્તકની ખોટ હતી, તે આપે ઘણોજ શ્રમ લઇ પૂરી પાડી છે.તેથી આપનો મોટો આભાર માનુંછું. એ પુસ્તક મેં પહેલથી તે છેવટ સુધી ૭–સાત વખત વાંચ્યું તોપણ તે એવું રસિક તથા બોધક છે કે, તે ફરી ફરીને વાંચવાનું મન થાય છે, ખરેખર એમાં આપે જે શ્રમ લીધો છે તે સ્તુતિ પાત્ર છે. હું હમેશાં ઇશ્વર પાસે યાચના કરૂં છું કે ગુર્જર પ્રજામાં આવા ગ્રંથકારો હમેશાં થાઓ. હું સર્વ ગૃહસ્થોને નમ્ર વિનતી કરૂંછું કે આ પુસ્તક રૂપ અમુલ્ય હીરાને ખરીદી વાંચવા ચુકવુ નહિ."

રા. રા. વ્રજલાલ પુરૂષોત્તમ બક્ષી–વડોદરા–" આપનું ચરિત્ર ચંદ્રિકા વાંચીને ઘણોજ હર્ષ થયો છે. એ પુસ્તક માટે આપે જે શ્રમ કર્યો છે તે ઘણોજ સ્તુતિ પાત્ર છે. હાલમાં સંખ્યાબંધ હેંડબીલો બહાર પડે છે અને તેમાં ઘણી અતિશ્યોક્તિ વપરાય છે; તે દોષથી કેવળ આપનું હેંડબીલ મુક્ત છે. આપે હેંડબીલમાં પ્રથમ જે જણાવેલું છે તેથી પણ વિશેષ એ પુસ્તકમાં સમાવી સુશોભિત કરેલ છે, એક ઘડામાં સમુદ્ર ભર્યો હોય તેની પેઠે એ પુસ્તકમાં આર્ય અને અનાર્ય વગેરે મહાન્ પુરૂષનાં ઇતિહાસિક સંક્ષેપ ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે. તે ધર્મ નીતિ અને તત્વજ્ઞાનથી ભરપુર છે. આ પુસ્તક પ્રગટ કરી આપે દેશ બંધુઓના ઉપર

મોટો ઉપકાર કર્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ આ લોક અને પરલોક સુધારવાનું સાધન કરી આપી, આપનું નામ અમર કર્યું છે, એ પુસ્તકનું કદ અને મહેનત વગેરે જોતાં તેની કીંમત કંઇજ વધારે નથી. જીંદગીનું સાફલ્ય કરવા ઇચ્છનારે આ પુસ્તક લક્ષ પૂર્વક વાંચી મનન કરવું જોઇએ. દરેક ગૃહસ્થે આ પુસ્તક પોતાના ઘરમાં અવસ્ય વાંચવા રાખવું જોઇએ. "

રા. રા. કૃષ્ણજી નારાયણ કાપરાસકર આબકારી ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ—" આપનો ચરિત્રચંદ્રિકા નામે ગ્રંથ આદિથી અંત સુધી પાંચ વખત ધ્યાન દઇને વાંચતાં તે બહુજ નીતિથી ભરેલો જણાયો છે, દરેક કુટુંબમાં અવસ્ય રાખવા યોગ્ય છે. મરેઠી ભાષામાં પણ ભાષાંતર કરી વેચવાની તજવીજ થશે તો રાખવા યોગ્યછે. હું દક્ષિણી બ્રાહ્મણછું, તેથી ભલામણ કરૂંછું અને અનુભવથી લખુંછું કે દક્ષિણીઓ બહુ પ્રીતિથી એનું દક્ષિણી ભાષાંતર વાંચશે. આપનો **સતીમંડળ** ગ્રંથ હું મેળવી શક્યો નથી,માટે મહેરબાની કરી વી. પી. થી એક નકલ મોકલાવશો"

રા. રા. પીતાંબર હરીરામ જોશી. મુંબઈ—"આપે રચેલો ચરિત્રચંદ્રિકા ગ્રંથ વાંચતાં મનુષ્યનું હૃદય પ્રફૂલ્લિત થઇ સન્માર્ગે પ્રવર્ત્તે એવા દાખલા અને દ્રષ્ટાંતોથી ભરપૂર છે. આપે રાત દિવસ ઘણો શ્રમ લઇ શોધ કરી આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે; એ માટે પ્રજા આપની ઘણી આભારી છે. આપનો આ સ્તુતિપાત્ર શ્રમ જોઇ અમે ઘણો ધન્યવાદ આપી ઉપકાર માનીએ છીએ. આપ જેવા નરરત્નો ભારત ભૂમિમાં જ્યારે ઘણા થશે, ત્યારેજ દેશનો ઉદ્ધાર થશે. આપે જે શ્રમ લઇ આ અમૂલ્ય પુસ્તક રત્ન પ્રજાને માટે તૈયાર કરી આપ્યું છે, એ માટે ઇશ્વર પાસે માગીએ છીએ કે તે આપને સદા આરોગ્ય રાખે. આ ગ્રંથ પ્રાચીન અર્વાચીન મહાન્ પુરૂષોના જન્મ ચરિત્રથી ભરપૂર છે; તેમજ અનેક પ્રકારનો બોધ લેવા લાયક છે. માટે હું સર્વ આર્યભાઇઓને વિનંતી કરૂં છું કે આ પુસ્તક ઘરમાં અવસ્ય સંગ્રહ કરી વાંચવા ચૂકવું નહિ. "

શાર્દૂલ વિક્રીત છંદ,

મોટા જેહ થયા જનો જગતમાં, એ અંતરે આણવા;
પામ્યા નાશ નથી સદા સુજન તે, છે જીવતા જાણવા.
જાગી રોજ પ્રભાતમાં સમરિયે, તો સદ્ગુણો પામિએ;
સારાં કામ કરી કર્યો સ્વર્ગમાં, વાસો રૂડા નામિએ.

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ.

ઉપજાતિ છંદ.

આ ચંદ્રિકા ચારૂ ચરિત્ર કેરી, વાંચો વિવેકે સુજનો ભલેરી;
મહાન્ પૂર્વે પુરૂષો થયા છે, તેના ગુણો શ્રેષ્ટજ વર્ણવ્યા છે. ૧
પરાક્રમો જે નરદેહ ધારી, પવિત્ર કીધાં અતિશે અધારી;
તે વાંચવા પ્રેમ વિશેષ આણી. સુબુદ્ધિદાતા સુખકારી જાણી; ૨
સુનીતિથી છે ભરપુર ગ્રંથ, પવિત્ર તેને પળજોજી પંથ;
કુટુંબમાં પાઠ કદી કરાય, વૃદ્ધિ સદાચાર તણી જણાય. ૩
કુસંપનો થાય સદૈવ નાશ, સુસંપનો થાય અતિ પ્રકાશ;
પ્રભુ પદે પુરણ પ્રીત વાધે, આ લોક સાથે પરલોક સાધે. ૪
જે **વિશ્વનાથાત્મજ** બુદ્ધિધામ, જેનું વદે કેશવલાલ સુનામ;
સ્વદેશ પ્રેમી સુગુણી ઘણેરા, કર્તા "**સતીમંડળ**" ગ્રંથ કેરા. ૫
જ્ઞાતી **શ્રીમાળી** શુભ વિપ્ર છેય, જે પ્રીતથી પ્રોળ વિષે વસેય;
પ્રયાસથી સંગ્રહ શુભ કીધો, અમૂલ્ય તો લાભ અલભ્ય દીધો. ૬
આભાર ભારી ગણી એજ લેવો, તેને ઘરે આશ્રય આજ દેવો;
જરૂર વાંચો સઉ બાઈ ભાઈ, છે શાંતિ દાતા વળી સૌખ્યદાઇ. ૭
ઉમંગ એથી ઉરમા વધેય, સુગ્રંથ બીજા બહુ તે રચેય;
છોટુ કહે છોકરવાદ છોડો, વાંચી પ્રભુમાં નિજ ચિત્ત જોડો. ૮

છોટાલાલ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ. કવિ.

સતીમંડળનીમહત્તા

(ગરબી.)

"અલબેલી અંબેમાત જોવાને જઈએ"—એ રાગ.

સહુ ભારત વાસી બેન, ઉરમાં પ્યાર ધરી;
સતીમંડળ વાંચી ગ્રંથ, લેજો શીખ ખરી—ટેક.
આરસી લઈ મૂખ આગળ ધરતાં, મૂખનો મેલ જણાયરે;
ત્યમ **સતીમંડળ** દરપણથી, અંતરનો અવલોકાય. લેજો. ૧
જ્યમ સાબુનો સ્પર્શ થપાથી, પટમળ થાએ દૂરરે;
ત્યમ **સતીમંડળ**ના સેવનથી, નીશ્ચે લેજો નીરમળ ઉર લેજો. ૨
બેસ બનાવે ચીત્ર ચીતારો, ભરીને રૂડા રંગરે;
તેમ ચરિત્ર અનેક સતિનાં, લખી ગુંથ્યો શુભ ગ્રંથ.– લેજો. ૩
પરમ પૂનિત છે સતિનો કેવો, ધર્મ ધરાપર ધારરે;
તેહ બતાવણ એ વીણ ઉત્તમ, ગ્રંથ નથી નીરધાર– લેજો. ૪
ભારતવાસી ભલાં ભગીની, વાંલાં વાંચક વૃંદરે;
એ અતિ બોધક બેસ ચરિત્રો, ઉપજાવે આનંદ– લેજો. ૫
જાળ કપટની કેવી પથારે, કપટી કૂટીલ નરનારરે;
છતાં ન ચૂકે પતિવ્રત પ્રેમદા, ધન્ય ધર્યો અવતાર– લેજો. ૬
સદસ્ત્ર સંકટમાં સપડાતાં, સત્ય તણો જય થાયરે;
કોટી કળા કરતાં પણ પેખો, ચપટ કપટનું થાય– લેજો. ૭
રૂપગુણ વય વીદ્યાબળ વરથી, પૂત્રી પરણાવાયરે;
તો પતિવ્રતમાં મળે પૂરતી, સુખી સંસારે થાય– લેજો. ૮
નીપૂણ નીતીનું મંદર એ છે, "સતિમંડળ" શ્રીકારરે;
વાંચી વિચારો સુનીતિ ધારો, તો સુખ પામો સાર— લેજો. ૯
ભલું ભોજન ભાણામાં ભરીને, ધરીયું નજીક નીહાળરે;
પણ ખાધા વીણ સુધા ન વણસે, સત્ય કહું કોકાળ– લેજો. ૧૦
કષ્ટ સહન કરી કાય ગુંથવા, નવીન નીતીના ગ્રંથરે;
પરીપૂરણ પરમારથનો એ; પવિત્ર પેખો પંથ.— લેજો. ૧૧
ગુંથક ગ્રંથ "સતીમંડળ" ના, "કેશવલાલ" કૂળદિપરે;
ભારતવાસી સૌ ભગનીને, આભારી અતિ કીધ— લેજો. ૧૨
સર્વે દાનમાં શ્રેષ્ટદાન એ, સારદનું સદ્દી માંયરે;
આપ્યું તે જાણી અભિવંદન, આપો સરવે કોય— લેજો. ૧૩
નથી સતિની ગતિ મહત્તા, પણ છે અતિ મહંતરે;
સહસ્ત્ર સંકટ સેવી સતિએ, અમર કર્યાં નીજ કંત– લેજો. ૧૪
માટે મારી સુજ્ઞ બેહેનો, સાચવજો શીળવ્રતરે;
આ ભવપાર ઉતારણ એ છે, ભજે 'દિવાળી'સત્ય— લેજો. ૧૫

सतीमंडळ.

ભાગ ૨ જો.

પ્રથમ-દર્શન.

દૈવીગુણની-સતીઓ.

સતી—સુમિત્રા.

આ જગતપ્રસિદ્ધ પવિત્ર સતી અયોધ્યાપતિ દશરથરાજાની બીજી રાણી. મગધ દેશના શૂર રાજાની પુત્રી થાય. તે મહાબુદ્ધિશાળી, તેજસ્વી, જ્ઞાની, નમ્ર, સુશિલ, દયાળુ અને પતિપ્રાણા હતી. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન જેવા મહાન્ સદ્‌ગુણશીળ પ્રતાપી પુત્ર રત્નો તેને પેટે જન્મ્યા હતા. દશરથરાજાને કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને કૈકેયી એ ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં રાજા કૈકેયીના ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખતા હતા, તે છતાં સુમિત્રા સાધારણ સ્ત્રીની પેઠે અપ્રીતિની આંખથી નહિ જોતાં, પતિરૂપ દેવનાને પ્રેમભક્તિ ભરેલી દૃષ્ટિએ જોતી હતી. તેનામાં બીજા પણ સુશીળપણાના ઉત્તમ લક્ષણો હતાં. રામ અને ભરત પોતાની શોક્યોના પુત્રો હતા, તોપણ તેના ઉપર પોતાના પુત્ર પ્રમાણે પ્રેમને મમતા રાખતી હતી. તેનાજ ઉત્તમ શિક્ષણ બળથી લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન ઉત્તમ ગુણવાળા થયા હતા. તેઓ આવી માતાના શિક્ષણ પ્રતાપથી રામ અને ભરત સાથે પ્રેમભાવ રાખી એકરૂપપણાથી રહેતા હતા આ પરથી સુમિત્રાદેવીની ઉત્તમબુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. અર્વાચીનકાળમાં જેમ સાધારણ સ્ત્રીઓ પોતાની શોક્યોને દુશ્મન જેવી ગણે છે. અને એક બીજાને દુઃખ આપી મારી નાખવા ઈચ્છે છે, અગર હમેશ દ્વેષભાવથી વર્તે છે; પણ સુમિત્રા ઉત્તમ જ્ઞાનવાળીને સમજુ હોવાથી પોતાની શોક્યો ઉપર સગી બેન અને હિતકારી સહિયરના જેટલી પ્રીતિ રાખતી હતી.

સુમિત્રાદેવીના સુવિચાર નમ્રતા અને ધર્મશક્તિ વગેરે સદ્‌ગુણોથી સતીમાતા કૌશલ્યા તેને ઘણુંજ ચાહતાં હતાં. સ્ત્રીઓમાં વિનય, સુશીળપણું અને ઉત્તમ બુદ્ધિ વગેરે ઉત્તમગુણો હોવાથીજ તેઓ પિતા અને પતિના કુળમાં પ્રીતિ પાત્ર થઈ શકે છે; પરંતુ શોક્યની આગળ પ્રીતિપાત્ર, હિતેચ્છુ અને વિશ્વાસુ સખી થવું એ કેટલા ઉત્તમગુણોનુ કામ છે ? સતીમાતા સુમિત્રાના ઉત્તમગુણોની છાપ નરદેવ લક્ષ્મણના હૃદયમાં સચોટ પડી હતી. મોટાભાઇ ઉપર સ્નેહપણું, નિસ્પૃહપણું સત્યપર પ્રેમ, જિતેન્દ્રિપણું, ત્યાગ, દયા, નિડરપણું, અને વિનય ઈત્યાદિ મહત્તગુણો જે દેવને લાયક છે, તે સર્વ ગુણો સુમિત્રા માતા થકીજ તેને પ્રાપ્ત થયા હતા. દેવી સુમિત્રા પુત્રોને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપતી હતી, તે નીચેની હકીકતપરથી સમજાશે.

જ્યારે દુષ્ટ મંથરાની ખરાબ સલાહથી કૈકેયીએ અયોધ્યાની તરતની આશા ભંગ કરી નાખી, રામચંદ્રને વનવાસ જવાની આજ્ઞા કરાવી, રામચંદ્રજી પિતા વચન પાળવા વનમાં ગયા. તેથી દશરથ પુત્ર વિયોગથી વિલાપ કરવા લાગ્યા, પ્રજાશોકથી હાહાકાર કરવા લાગી; કૈશલ્યાના રૂદનથી અયોધ્યાનગરી સ્મશાન જેવી જણાવા લાગી; ત્યારે દેવી સુમિત્રાએ શું કર્યું ? તે પણ દેવી કૌશલ્યાના જેવી મમતા બતાવનારી માતા હતી; તે શોક્યના બોલવાથી વ્યાકુળ ન થતાં, રામચંદ્રજી સાથે વનમાં જવાને તૈયાર થયેલા પોતાના વ્હાલા પુત્ર લક્ષ્મણને ઉપદેશ આપવા લાગી કે;—"પુત્ર ! તું મને ઘણો વ્હાલો છે, તોપણ મોટા ભાઇ રામની સાથે વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપુંછું. તારો એ મોટો ભાઇ અરણ્યમાં જાય છે, તેનીજ આજ્ઞામાં તું સર્વદા રહેજે, મોટાની આજ્ઞામાં રહેવું એનેજ આ લોકનો સદાચાર જાણજે. વિશેષે કરીને આવું કામ કરવું એજ આ વંશનું યોગ્ય કામ છે. દાન, યજ્ઞાનુષ્ઠાન અને લડાઇમાં દેહ ત્યાગ વગેરે આ વંશને યોગ્ય છે. તું હમણાં રામને પિતા; સીતાને માતા અને વનને અયોધ્યા સમજજે, પુત્ર ! હવે સુખેથી જાઓ." આ સુવચનો સુમિત્રાદેવીના જ્ઞાનમય હૃદયની ઓળખાણ આપે છે. આવી ભારે વિપત્તિમાં પણ આવું ધૈર્યપણું, આવું સ્થિરપણું, આવી સહનશીલતા અને આવું કર્તવ્ય જ્ઞાન એ સર્વ તેની મહત્તાની પરિસીમા છે. તેનું આ ચરિત્ર દેવી ચરિત્ર જેવું છે. લક્ષ્મણ આવી માતાનો પુત્ર હતો. તેથીજ યુવાન ઉમ્મરે દેવતા-યો હતો. તેમજ શત્રુઘ્ન પણ દેવના જેવો સદ્‌ગુણી હતો. એ સઘળો દેવી સુમિત્રા માતાનોજ પ્રતાપ હતો. અને તેથીજ સુમિત્રા એક દેવી તુલ્ય માનવાને યોગ્ય ગણાય છે.

સત્યધર્મપર પ્રીતિ રાખવાથીજ મનુષ્ય જીવનનું શ્રેષ્ટપણું ગણાય છે. સુમિત્રા સત્ય ધર્મપર પ્રીતિ રાખતી હતી; તે તેણે કૌશલ્યા પ્રત્યે કહેલાં વચનોપરથી જણાઇ આવે છે. જ્યારે રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ વનમાં ગયા; ત્યારે શોકાતુર

દશરથ રાજા રામના શોકથી મરવા જેવા થઇ, કૌશલ્યાના ઓરડામાં પડયા હતા, કૌશલ્યા પણ શોકાતુર પણે બેશુદ્ધ થઇને પડી હતી. સુમિત્રા પણ પુત્રને વનમાં કાઢયાથી મહાદુઃખી હૃદયની હતી. પણ તે મહાન્ હૃદયની સુજ્ઞ સુમિત્રાએ પોતાનું મહા દુઃખ છુપાવી, કૌશલ્યાને સત્ય અને જ્ઞાન વચનોથી શાંત કરી સુખી કરવાને નમ્રતાથી બોલી કેઃ—" આર્ય ! તમારો રામ સર્વ ગુણ સંપન્ન છે. કદિપણ તેને વિપત્તિ પડવાનો સંભવ નથી. તેને માટે દીનભાવથી રોવાનું તથા શોક કરવાનું શું કારણ છે ? જુઓ, તમારો રામ સત્યવાદી છે, 'પિતાનૂં વચન પાળવાને માટે રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો છે. તેને સજ્જનોના પાળેલા ધર્મ ઉપર પ્રેમ છે. તેથી તેને માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી. દયાળુ અને નિષ્પાપ લક્ષ્મણ નિરંતર તેની પુત્ર પ્રમાણે સેવા કરે છે. એ બધા એના સુખના વિષય છે, એમાં સંદેહ નથી. જેણે સર્વદા મોજ શોખમાં કાળ ગાળ્યો છે, તે જાનકી અરણ્યવાસનું દુઃખ સારી પેઠે જાણ્યા છતાં, પણ રામની જોડે ગઇ છે, દેવી ! જે સર્વે લોકના પાળનારા રામ ત્રિલોકમાં પોતાની કીર્તિ ફેલાવે છે. તે સત્યનિષ્ઠ છે. એ શું તમને માટે પૂરતું નથી ? હમણાં દુઃખ કે શોક કરશો ના. રામનું કોઇ પણ પ્રકારે અશુભ થવાનો સંભવ નથી. આર્ય ! તમારે તો બીજા બધાને ધીરજ આપવી જોઇએ. તેને બદલે તમેજ ગભરાઓ છો જ્યારે રામ જેવા તમારે પુત્ર છે, ત્યારે શું તમારે શોક કરવો યોગ્ય છે ? રામ કરતાં બીજો કોઈ મોટો સાધુ પુરૂષ નથી. રામ ગમે તો વનમાં રહે, કે શહેરમાં રહે, પણ તેના દોષ કોઇ જોશે નહિ. તેમનું પૃથ્વી, જાનકી અને જયશ્રીની જોડે જલદી પૂજન થશે. જુઓ, અયોધ્યાના રહેવાસીઓ તેના ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખે છે. તેઓ એને વનમા જતાં જોઇ શોકનાં આંસુ પાડે છે. સાક્ષાત્ લક્ષ્મીની પેરે જાનકી જેની જોડે ગઇ છે, તેને વળી ચિંતા શેની ? ધનુષ્ય ધારણ કરવામાં જે શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મણ તે તરવાર, બાણ, અને બીજાં હથિયારો લઇને આગળ આગળ ચાલે છે, તેને વળી ખોટ શેની ? રામ જલદીથી અયોધ્યામાં આવીને પોતાના કોમળ કરથી આપની ચરણ વંદના કરશે; ત્યારે તેને આશિર્વાદ આપતાં, જેમ મેઘ પર્વતને જળની ધારાથી ભીંજવે છે, તેમ તે ધર્માત્મા વીર પુત્રને આનંદની અશ્રુધારાથી ભીંજાવશો. "

અહા ! દેવી સુમિત્રાના મુખ કમળમાંથી કેવાં ધૈર્ય, પ્રિય, મધુર અને નીતિ વચનો નીકળ્યાં છે ? ધર્મપર વિશ્વાસ, સત્યપર પ્રેમ, ફરજ અદા કરવાની વૃત્તિ, મમતા અને પૂર્ણ પ્રીતિ એ સર્વ મહત્ત ગુણો તેના જણાઇ આવે છે. પતિ પ્રાણા સુમિત્રા, સની કૌશલ્યના જેટલીજ શોકમાં હતી, પણ શોકના સમયે તેનો માનુભાવ અને પતિ ઉપરનો દ્દઢ પ્રેમ ઓછો ન થતાં, ઉલટો વધારે પ્રબળ થયો હતો આવી સ્થિતિમાં પણ તેણે કૌશલ્યાને કહ્યું છે કે જુઓ, તમારો પુત્ર સત્યવાદી

છે. પિતાનાં વચનો અંગિકાર કરવાની મતલબથી રાજ્ય છોડીને તે વનમાં ગયા છે." આ વચનો ઉપરથી દેવી સુમિત્રાનો પ્રીતિભાવ જણાઈ આવે છે. તેના વિના બીજું કોણ આવી સ્થિતિમાં આવાં વચનો કહી શકે ! તેથીજ સુમિત્રાદેવી, સતી સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તે ખરેખરી અયોધ્યાની મહારાણી થવાને યોગ્ય હતી; એટલુંજ નહિ પણ ગૃહલક્ષ્મી તથા સતીઓમાં શ્રેષ્ઠ હતી. એ તેના ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધર્મભાવ ઉપરથી દેખાઈ આવે છે. ધન્ય છે સતીસુમિત્રાને !!! કે તેણે પોતાની ફરજ અદાકરીને જગતમાં સુદષ્ટાંતરૂપ અમર નામના રાખી છે.

સુનીતિ.

આ પરમ પવિત્ર દેવી ભારતવર્ષમાં પરમપૂજ્ય, પ્રખ્યાત્ અને માન્ય ગણાયેલા પ્રભુ ભક્ત-ધ્રુવની માતા અને ઉત્તાનપાદ રાજાની પટરાણી થાય; તે શાન્ત, દયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન, ધૈર્યવાન, જ્ઞાની, પતિવ્રતા અને નમ્ર હતી. પતિ અને પ્રભુ પર અત્યંત પ્રેમ હતો. પતિપરાયણ રહી ગૃહકાર્ય અને રાજ્યકાર્ય કરતી. ઇત્યાદિ શુભ ગુણોથી પતિ, સાસુ, સસરા આદિ કુટુંબીઓનો અત્યંત પ્રેમ મેળવ્યો હતો. ઉત્તાનપાદ રાજાને સુરૂચિ નામે બીજી એક રાણી હતી. તેનાથી સુનીતિ મોટી હતી, તોપણ તેણે કદી મોટાઇનો ભાવ દર્શાવ્યો નહોતો; કે શોક્ય સાથે દ્વેષભાવ જણાવ્યો નહોતો. તે તેમની સાથે પોતાની સગી બેન હોય તે પ્રમાણે પ્રેમ ભાવ બતાવી ચાલતી હતી. નિત્ય પ્રાતઃકાળે ઉઠી પતિને ધર્મ કાર્યમાં સહાય થતી, અન્ન વસ્ત્રાદિકથી ગરીબો અને સાધુ સંતોને સંતોષતી અને પછી પોતાના નિત્યના ગૃહ સંભાળનાં કાર્યો કરતી હતી. આવા તેમના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી તેના ઉદરમાં ધ્રુવ જેવા પરમ પવિત્ર પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો હતો. સુરૂચિને પણ ઉત્તમ નામે પુત્ર થયો હતો. તેને સુનીતિ પોતાના પુત્ર તુલ્ય ગણી પ્રેમથી ચાહતી હતી. આ પ્રમાણે વર્તવા છતાં પણ સુરૂચિનો છુપો ભાવ જુદોજ હતો. તે સુનીતિની શ્રેષ્ઠતા સહન કરી શકતી નહોતી. તેનો સ્વભાવ પ્રપંચી, મદ અને મત્સર વાળો હતો. તેણે રાજાને પોતાના પ્રપંચમાં ફસાવી સુનીતિ [illegible] દેવતા [illegible] કરાવી. રાજાએ તેને જુદા મહેલમાં રાખી; તોપણ આ [illegible] સઘળો દેવી સુમિત્રા [illegible] પણ પતિપર અભાવ આણ્યો નહોતો. તે નિત્ય પતિ-તુલ્ય માન્યને યોગ્ય ગણાય ભક્તિ કરી પતિનું શુભ ચાહતી. સુરૂચિ પ્રપંચથી

સત્યધર્મપર પ્રીતિ રાખનામને આ પરમ સાધ્વી સરલ સ્વભાવની હોવાથી આ સત્ય ધર્મપર પ્રીતિ રાખતી, તેણે પોતાની શોક્ય ઉપર દ્વેષભાવ બતાવ્યો ન જણાઇ આવે છે. જ્યારે રામ.[illegible]હતી.

ધ્રુવ પાંચ વર્ષનો બાળક હતો. પણ તે મહા તેજસ્વી, ધાર્મિક, શૂરવીર અને ખંતિલો હતો. ક્ષત્રિયપણાનાં તમામ શુભ લક્ષણો તેનામાં જોવામાં આવતાં હતાં, તે છતાં માનેતી રાણી સુરૂચિના પુત્રપર જેટલી રાજાની પ્રીતિ હતી, તેટલી ધ્રુવપર નહોતી. એક દિવસે રાજા કચેરીમાં સર્વ સભાજનો સહીત બેઠો હતો; અને સુરૂચિના પુત્ર ઉત્તમને ખોળામાં બેસાડી લાડ લડાવતો હતો. તેવામાં ધ્રુવ અકસ્માત્ ત્યાં જઈ ચડ્યો. તેણે ઉત્તમને પિતાના ખોળામાં બેઠેલો દીઠો. એ જોઇ પોતાને પણ પિતાના ખોળામાં બેસવાની ઇચ્છા થતાં, તે બેસવા ગયો. પણ રાજાએ તેને અભિનંદન આપ્યું નહિ. તે જોઇને અતિ ગર્વિના સુરૂચિ બોલી કે;–" હે વત્સ ! તને એ સુખ ક્યાંથી ? તું રાજકુમાર છે, પણ અભાગિણીનો પુત્ર છે. તેં મારી કૂખે અવતાર લીધો નથી. માટે તું નૃપતિના આસન પર બેસવાને યોગ્ય નથી. તને બાળકને સમજણ નથી. તેથી તને આ દુર્લભ મનોરથ થયો છે. જો તારે તારા પિતાના ખોળામાં બેસવાની ઇચ્છા હોય તો, તપ કરીને આ તારા દેહને તજી દઇ, મારે પેટ અવતાર લે; તો તને રાજ આપીશ. ઇત્યાદિ વચન પોતાની ગાતાની શોક્યના મૂખેથી સાંભળતાં ધ્રુવનું હૃદય વિંધાઇ ગયું, મૂખનો રંગ ઉતરી ગયો, અને માન ભંગથી નિ.શ્વાસ મૂકતો રોતો રોતો માતા પસે ગયો. માતાએ પુત્રને છાતી સરસો ચાંપીને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. ધ્રુવે બનેલી સઘળી હકીકત કહી સભળાવી. સુનીતિ દેવી શોક્યનાં કઠોર વાક્યો સાંભળી પીડા પામી ગદ્ગદ્કંઠે થઇ, અને વિલાપ કરતી પુત્રને કહેવા લાગી કે;—"હે વત્સ ! મનમાં કાંઇ દુઃખ લગાડીશ નહિ. તેણે પૂર્વે પુણ્ય કર્યાં હશે, ત્યારેજ તે પૂર્ણ સુખ ભોગવેછે. વ્હાલા પુત્ર ! આપણને સુખ ક્યાંથી ? આપણે પૂર્વે નિયમ, ધર્મ કશા પાળ્યા નહિ હોય; સાધુ સંત અને બ્રાહ્મણોને સંતોષ્યા નહિ હોય, અને દાન-પુણ્ય કર્યાં નહિ હોય. જ્યાં આપણાં કર્મ ઓછાં, ત્યાં રાજાનું માન ક્યાંથી હોય? આપણે પૂર્વના દત્ત વગર ક્યાંથી સુખ પામીએ ! એ ઉપર માતાએ જે કહ્યું છે તે ખોટુ નથી. તારા દુઃખનું છેદન કરવા ઈશ્વર વિના બીજું કોઈ સમર્થ હોય, એમ હું માનતી નથી. પુત્ર ! રાજ્યની ઇચ્છા હોય તો વનમાં જઇ તપ કર. તપ કરવાથી બ્રહ્મા પદ્માસન પામ્યા. તપ, તીર્થ અને વ્રત, ઈત્યાદિ કરવાથી નારદજીનો ભાગ્યોદય થયો. માટે તપ કરી ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરીએ. તોજ અભાગિયાં મટીએ. " ઇત્યાદિ માતાનાં વચન સાંભળી ધ્રુવના હૃદયમાં સચોટ અસર થતાં તેણે કહ્યું;— " માતા ! હું તમારો પુત્ર છું. તમને અભાગિણી મટાડીશ. હું સુખને નહિ સંભારતાં તરત વનમાં જઇશ. ઇશ્વરે જે દેહ આપ્યો છે, તેનાથી સુકૃત્ય કરવું જોઇએ. સુખને સંભારતાં દુઃખ થાય છે. પ્રભુ મને દર્શન આપી દુઃખ કાપશે, તોજ પાછો આવીશ. નહિતો વનમાં તપ કરતાં મારા પ્રાણ તજી દઇશ. "

ધ્રુવના મુખમાંથી " પ્રાણ તજીશ. " એવાં વચનો સાંભળી માતા સુનીતિ

ત્યારે આ પતિવ્રત પાળનાર સતી પણ સ્વામીની સાથે વનમાં તેમની સેવા કરવાને સાથે ગઇ હતી અને વનમાંજ પતિની સાથે રહી પ્રભુ ભક્તિ કરીને પરમપદને પામી હતી. ધન્ય છે આ સતીને ! કે જે દાંપત્ય પ્રેમનો આવો અપૂર્વ મહિમા બતાવીને જગતમાં અમરકીર્તિ રાખી ગઇ છે !!!

સત્યવતી.

આ મહાસતી ઋચિક ઋષિની પત્ની, જમદગ્નિ ઋષિની માતા, કાન્યકુબ્જ દેશના ગાધિરાજાની પુત્રી અને મહાન્ઋષિ વિશ્વામિત્રની બેન થાય. આ સતી સ્વરૂપે સુંદર, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક નીતિવાન, દયાળુ, અને શાન્ત હતી, જેવી તે રૂપગુણે શ્રેષ્ટ હતી, તેવાજ ઋચિક ઋષિ જેવા શ્રેષ્ટપતિ મળ્યા હતા. તે વિષે એવું જણાવેલું છે કે;—એક વખતે ઋચિક ઋષિએ ગાધિરાજા પાસે આવી સત્યવતીને પોતાની ભાર્યાર્થે માગી, રાજા પોતાની સુકોમળ અંગની કુમારી ઋષિને આપી વનમાં મોકલવાને ખુશી નહોતો, પણ ઋષિ મહા સમર્થ હતા, જો તેને ના પાડે તો ઋષિ નારાજ થાય, આવી રીતે ધર્મ સંકટ આવી પડવાથી રાજા મહા વિચારમાં પડ્યો, સત્યવતી પોતાના પિતાને વિચારમાં પડેલા જોઇને બોલી કે;-પિતાજી ! મારાં ધન્યભાગ્ય કે મને આવા ઋષિ જેવા પતિ મળશે, તેથી કરી હું મારા જીવનનું સાર્થક કરી શકીશ- હું રાજ્ય સમૃદ્ધિના સુખ કરતાં, તપ સમૃદ્ધિના સુખને વધારે શ્રેષ્ટ માનુંછું, મને મહેલ કરતાં, પર્ણકુટી વધારે વહાલી છે. હું સંસારના આનંદ કરતાં, ધર્મ કર્મના આનંદને વધારે ઉત્તમ ગણુંછું મને ગામ કરતાં વન વધારે પ્રિય છે. વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર અને મિષ્ટાન્ન ભોજન કરતાં, હું વલ્કલવસ્ત્ર, ફળફુલ અને કંદમૂળના સાત્વિક ભોજનને શ્રેષ્ટગણું છું. માટે મારા વિષે કશો પણ વિચાર ન કરતાં, મને આ મહાત્મા ઋષિ સાથે પરણાવો. મને તેમની સાથે પરણાવવાથી તમારૂં ઘણું કલ્યાણ થશે. રાજા આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનાં વચન સાંભળી ઘણો ખુશી થયો, તેમજ ઋચિક ઋષિએ પોતાના પ્રબળ પ્રતાપથી રાજાને એક હજાર શ્યામ કર્ણી અશ્વ લાવી આપ્યાથી તે ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. ઋષિની આવી અદ્‌ભૂત શક્તિ જોઇને રાજા પોતાની સાથે સત્યવતીને લઇને વનમાં આવ્યો અને તેને ઋષિની સાથે પરણાવી. ઋષિ વનમાં આશ્રમ બાંધી ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ ચલાવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઘણા દિવસ વિત્યા પછી તેના મૂળ પુરૂષ ભૃગુ ઋષિ પોતાની ઇચ્છાથી તેના આશ્રમમાં આવ્યા, ઋચિક ઋષિએ અને સત્યવતીએ તેમનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો. ઘણા દિવસથી આનંદથી રાખ્યા. સત્યવતીએ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે તેમની સેવા કરી.

તેથી ભૃગુ ઋષિએ પ્રસન્ન થઇ, સત્યવતીને વરદાન માગવાની આજ્ઞા કરી. તેથી સત્યવતીએ નમ્રવદને પ્રાર્થના કરી કે;—હે મહાત્મા ! મારા પિતા અપુત્ર હોવાથી દુઃખી છે. માટે તેને અને મને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય એમ કરો. ભૃગુ-ઋષિએ તે બેઉને પુત્ર થાય એવો ઉપાય બતાવ્યો. તેથી સત્યવતીને જમદગ્નિ જેવા સમર્થ પુત્ર અને ગાધિરાજાને વિશ્વામિત્ર જેવા પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તી થઇ હતી. એ રીતે સત્યવતીએ પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી ભૃગુ ઋષિ જેવા સમર્થ મહાત્માને પ્રસન્ન કરી માતા અને પોતાના કુળને ઉજ્વળ કરે એવા મહા પ્રતાપી પુત્રો પ્રાપ્ત કર્યા હતા અને જતા વંશને રાખ્યા હતા

આ સતી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિને પ્રિય થઇ હતી. જમદગ્નિ ઋષિ સત્યવતી જેવી પ્રતાપી સતીમાતાના હાથ નીચે ઉછરી, શિક્ષણ પામી મહા સમર્થ થયા હતા. જેણે **સહસ્ત્રાર્જુન** જેવા મહા બળવાન રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યું હતું; એટલુજ નહિ પણ જેને ત્યાં પૃથ્વીને એકવીશવાર નક્ષત્રિ કરનાર **પરશુરામ** જેવા દેવાંશી પુત્ર અવતર્યા હતા. આ શું સત્યવતી જેવી સતી સ્ત્રીનો ઓછો પ્રભાવ છે ? ધન્ય છે સત્યવતીને ! જેઓ રત્નગર્ભા મહાસતીના પદને પામ્યાં અને પતિ તથા પિતાના કુળને ઉજવળ કરી અમર કીર્તિ રાખી ગયાં છે ! ! !

સરમા.

આ પવિત્ર સાધ્વી સ્ત્રી **રાવણના** ભ્રાતા **વિભિષણની** ધર્મ પત્ની થાય. તેના પિતાનું નામ **શૈલૂષ** હતું. એ ગંધર્વ જાતિનો હતો. સરમાનો જન્મ માનસરોવર ની સમીપ થયો હતો. તે વખતે કહે છે કે;— માનસરોવરનું પાણી વર્ષાદ ને લીધે એટલુ તો વધી ગયું કે, તે તેની માતાની સાથે તણાવા લાગી હતી, પરંતુ ઇશ્વર કૃપાથી બચી હતી. તે સરોવરમાંથી બચી એ ઉપરથી તેનું નામ **સરમા** પાડયું હતું. સરમા સ્વરૂપે સુંદર અને મનોહર હતી. સ્વભાવે બુદ્ધિવાન, ઉદાર, ધાર્મિક ધૈર્યવાન, અને પતિ પ્રેમી હતી. તે પતિવ્રતાનાં ધર્મ પ્રમાણે ચાલી વિભીષણને સલાહ અને સહાયતા આપવા વિગેરેમાં ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી હતી. વિભીષણ પણ તેના ગુણ પ્રભાવને લઇ ઘણું ચાહતો અને માન આપી સંતોષતો હતો. પતિ પત્નીને પરસ્પરના ગુણોની અસર થાય છે, તેનો આ દંપતી પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. વિભીષણમાં સાત્વિક વૃતિનો ભાવ હતો તે તેની પત્ની સરમામાં પણ આવ્યો હતો. આ દંપતી એક વચની, સત્ય પર પ્રેમ અને સ્વધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખનારાં હતાં. સાધુ સંત અને ધર્મ નીતિવાળાં માણસો પર ઘણો ભાવ રાખતાં હતાં અને ન્યાય નીતિથી [illegible]

બહારના લોકોમાં તેમની કીર્તિ વધી હતી. જ્યારે રાવણ સીતા જેવી મહાસતીને હરિ લાવ્યો, ત્યારે સરમાને ઘણો ખેદ થયો હતો. જે સ્ત્રી પર પુરૂષ ઉપર ચાહેના રાખી અનીતિને માર્ગે ચાલતી અને જે પુરૂષ પર સ્ત્રીને ચાહી અધર્મ માર્ગે ચાલતો, તેના ઉપર તેમને ઘણો ધિક્કાર છુટતો; એવી તે પવિત્ર મનની અને નીતિ વાળી ધાર્મિક હતી. રાવણ જોકે પોતાને જેઠ થતો અને બળવાન હતો, પણ સીતા જેવી મહાસતીને બળાત્કારે પકડી લાવ્યો. તે એ જોઈ શકી નહી. તેણે તુરત રાવણ સન્મુખ જઇને કહ્યું હતું કે;—"તમો સીતાને હરિ લાવ્યા છો, એ ઘણુંજ ખોટું કર્યું છે. સીતા સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ છે. તે પોતાના સતીત્વ પ્રભાવથી તમારો તત્કાળ નાશ કરવાને શક્તિવાન છે, પણ તે ધૈર્યતા રાખી રહી છે. તેમને દુઃખ આપવાથી આખા કુટુંબનો સત્વર નાશ થશે. માટે તમો તમારા અપરાધની ક્ષમા માગી, તેમના પતિ રામને જઇને સોંપો. તમે તમારી શક્તિનો પરસ્ત્રીને હરણ કરી અવળો ઉપયોગ કરો નહિ. જો તમે સમજો અને તમારૂં આ લોક અને પરલોકમાં શ્રેય થવા ચાહતા હો, તો પરસ્ત્રી સામું ખરાબ દૃષ્ટિથી જુઓ નહિ. જે પુરૂષ પર સ્ત્રીને ચાહે છે અને જે સ્ત્રી પર પુરૂષને ભજે છે. તેની કોઈ પણ પ્રકારે સિદ્ધિ થતી નથી; એટલુંજ નહિ પણ તેના ધર્મ, કર્મ, ધન, આયુષ્ય અને આબરૂનો નાશ થાય છે." વગેરે ઘણું કહ્યા છતાં પણ રાવણે માન્યું નહિ. ત્યારે આ સતી એ પોતાના પતિ વિભીષણને કહ્યું કે;—"તમારા જેઠ ભ્રાતા રાવણે ઘણુંજ વિપરીત કામ આદર્યું છે. જોકે એ તમારો ભાઇ છે, પણ તે અધર્મ માર્ગે ચાલે છે, તે બહુજ ખોટું છે. અધર્મ માર્ગે ચાલનાર ગમે તો પિતા પુત્ર કે ભાઇ હોય અગર સ્ત્રી કે પુત્રી હોય તોપણ તેનો તુરત ત્યાગ કરવો જોઇએ. નહિ તો કુટુંબને ઘણું દુઃખ પેદા થાય છે. માટે તમારા ભાઇનો ત્યાગ કરવો જોઈયે. તેમને સહાય કરી, તેમનાં અવળાં કૃત્યને ઉત્તેજન આપશો નહિ. નહિતો તમારા ઉપર પણ દૈવનો કોપ થશે." વગેરે ઘણી ભલામણ કરી હતી. અહો! સતી સરમા કેવી ધર્મ નીતિ વાળી અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળી સ્ત્રી હતી, તે આ પરથી જણાઇ આવે છે.

સરમા અશોક વનમાં જઇ, જ્યાં સીતા શોક સાગરમાં બેઠેલી હતી, ત્યાં દુઃખમાં દિલાસો આપવાને માટે બેન જેવા ભાવથી મળતી અને દેવી તુલ્ય માન આપી ચાહતી. તેની સાથે તત્વજ્ઞાન અને ધર્મનીતિની ચર્ચા કરી આનંદ આપતી. રામચંદ્રજી તરફના કુશળ સમાચાર વિભિષણને મળતા, તે પોતે અશોક વનમાં જઇને સીતાને આપતી. જ્યારે રાવણ સીતાને સંતાપવા કપટ ચાતુર્ય કરતો; ત્યારે તેનો ભેદ ખુલ્લો પાડી સીતાને દિલાસો આપતી, તેમજ સીતા પાસે રહેલી રાક્ષસીઓ તેમને સંતાપે નહિ, તેની સંભાળ રાખતી; વગેરે પ્રકારે તે સીતાને મદદગાર થઇ હતી. જ્યારે રામચંદ્રજીએ રાવણને મારી વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય

આપ્યું; ત્યારે સતીસરમા લંકાની મહારાણી થઇ હતી; તોપણ તે રાજ્યવૈભવમાં પોતાનો ધર્મ ભૂલી નહોતી તે નિરંતર સાત્વીક રીતે વર્તીને અતિથિ અભ્યાગતો ને અન્ન વસ્ત્ર આપી ભક્તિમાન સાધુ સંતની સેવા કરતી; એટલુંજ નહિ પણ પતિને રાજ્ય કારભાર ચલાવવામાં સલાહ અને સહાયતા આપી, પ્રજા જે રીતે સુખી અને ધર્મ નીતિ વાળી થાય, તેમ કરવા પ્રયત્ન કરતી. તેથી કરી લંકાની પ્રજા ઘણી સુખી થઇ હતી. તેઓ તેને એક રક્ષાકર્ત્રી **દેવી** તરીકે પૂજ્ય ગણી માન આપતા. વૃદ્ધવસ્થા થતાં નિરંતર પતિ સાથે ઇશ્વર ભક્તિમાં કાળ ગુજારી પરમ ગતિને પામી ગઇ છે. સરમા ! તને ધન્ય છે ! તું ધર્મ નીતિથી ચાલી એક પરદુઃખ ભંજન તરીકે જગતમાં સુદૃષ્ટાંત રૂપ અમર કીર્ત્તિ રાખી ગઇ છે !!!

સરસ્વતી—ભારતી.

પ્રસિદ્ધ પવિત્ર સતી મહાનપંડિત **મંડનમિશ્રની** ધર્મ પત્ની થાય, તેનું બીજું નામ **ભારતી—ઉભયભારતી** હતું. કાશીથી ગયા તરફ જતાં માર્ગમાં શોણભદ્ર નામે નદી આવે છે. તેના તીરપર બ્રાહ્મણવાસ નામે ગામ હતું, ત્યાં **વિષ્ણુમિત્ર** નામે એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. સરસ્વતી એ તેની પુત્રી હતી એ બહુ ભણેલી અને મહાન્‌વિદ્વાન હતી, પૂર્વના આર્યો પોતાની પુત્રીઓને કાવ્ય, વ્યાકરણ; રસાલંકાર, ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય, ગાંધર્વ વેદ, પાકશાસ્ત્ર. અને ગણિતશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ વ્યવહારોપયોગી સંસ્કૃત ગ્રંથો ભણાવતા હતા. વિષ્ણુમિત્ર પંડિતને સરસ્વતી એકની એક પુત્રી હતી તેથી તેણીને ચારવેદ, ચાર ઉપવેદ વેદાંગ, છશાસ્ત્ર, અને પુરાણાદિ ઘણા ગ્રંથો ભણાવ્યા હતા. તેથી તે જ્ઞાન બળમાં એટલી તો ચઢીયાતી થઇ હતી કે, એ સમયનો કોઈ પણ પંડિત તેને વિદ્યાવાદમાં જીતી શકતો નહોતો. તેના એવાં પાંડિત્યને લીધે બાળપણમાંજ તેની કીર્ત્તિ આખા ભરતખંડમાં પ્રસરી રહી હતી સરસ્વતીની માતાનું નામ **સુભગા** હતું. સરસ્વતી સર્વે વિદ્યામાં પરાંગત થઇને યોગ્યવયે પહોંચી, ત્યારે તેનું ચિત્ત આ સાંસારિક સંબંધમાં જોડાવા તરફ વળ્યું. એ કાળે માબાપ પોતાનાં સંતાનોને હાલની પેઠે પુજ મોટપ કે પૈસાની લાલચને લીધે નાની ઉમ્મરથી એક બીજાના ગુણ દોષ જાણ્યા કે જોયા સિવાય લાકડે માંકડુ વળગાડીને તેમનો ભવ ખરાબ કરતાં નહોતાં. પુત્ર કે પુત્રી જ્યારે ભણી ગણીને યોગ્ય વયનાં થતાં, ત્યારેજ તેમના ગુણ સ્વભાવ મળતા જોઇને તેમનાં લગ્ન કરતાં હતાં. તેમાં પણ એક બીજાને પસંદ પડતાં વરકન્યા વચ્ચે લગ્ન થાય, એ રીત તેમને વધારે પ્રિય હતી, તેથી તેઓ બની શકે ત્યાંસુધી એવી જોગવાઇ કરી આપતા હતા. એવી રીતનાં લગ્નથી દંપતિ ઘણાં સુખી થાય છે, એ નિઃસંશય વાત સમજવી,

સતી સરસ્વતી ઉમ્મર લાયક થવાથી તે પોતાના જેવો વિદ્યાવંત વર શોધીને તેની સાથે લગ્ન કરવાની તજવીજ કરવાલાગી. તેવામાં નર્મદાકિનારાના યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણો વિષ્ણુમિત્ર પંડિતને ઘેર પરોણા થઈને આવ્યા. તેમના મુખેથી મંડનમિશ્રની વિદ્વતાની વાતો સરસ્વતીના સાંભળવામાં આવી. તેથી તેણે એ પંડિતનું નામ ઠામ પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે;—નર્મદા-રેવાનદી કિનારે **માહિષ્મતીનગરી** છે, ત્યાં **હિમમિત્ર** નામે એક પંડિતનો પુત્ર મંડનમિશ્ર છે. તેણે **પ્રયાગ** વાળા પ્રખ્યાત **કુમારિલ** ભટ્ટાચાર્ય પાસે રહીને ઘણી વિદ્યાઓનું અધ્યયન કર્યું છે. તે જ્ઞાન બળમાં એવો તો સમર્થ છે કે ઘણા પંડિતો વિદ્યા વાદમાં તેનાથી પરાજય પામ્યા છે. વળી તેણે બૌદ્ધ મતનું ખંડન કરીને વેદધર્મનું મંડન કર્યું છે. તેથીજ લોકો તેને તેના મૂળ નામ "**વિશ્વરૂપ**" ને બદલે મંડનમિશ્ર કહી બોલાવે છે. હાલના સમયે તેના જેવો કોઈ પંડિત અમે જોયો કિંવા સાંભળ્યો નથી. એ રીતે અતિથિ બ્રાહ્મણોના મુખેથી મંડનમિશ્રનાં વખાણ સાંભળવાથી તેનેજ વરવાની સરસ્વતીને ઇચ્છા થઇ. તેથી તેણે એક પત્ર મંડનમિશ્ર ઉપર લખીને તે બ્રાહ્મણને આપ્યો અને કહ્યું કે, તમે જ્યારે રેવાતટે જાઓ; ત્યારે આ પત્ર મંડનમિશ્રને આપીને મારી વાત તેમને જણાવજો. બ્રાહ્મણોએ તે પ્રમાણે કર્યું. મંડનમિશ્રે સરસ્વતીનો પત્ર વાંચીને તેનો મનોભાવ જાણી લીધો, અને તેને પરણવાની તેમનાની પણ ઇચ્છા થઈ. પછી યથા સમયે બંને જણનાં માતા પિતાની સંમતી મળવાથી તેઓ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયાં અને પરમ સુખી થયાં. સતી સરસ્વતિ શાસ્ત્ર નિયમાનુસાર પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળી પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ આનંદ આપતી.

આ પતિ પરાયણ અને વિદ્વાન સતીની સાધુતા અને પંડિતાઇની વિશેષ ખાત્રી તો તેણે શ્રીમાનઆદ્યશંકરાચાર્ય જેવા મહાન્ સમર્થ સર્વજ્ઞ પંડિતની સાથે મંડનમિશ્રે વિદ્યાવાદ આરંભ્યો, ત્યારે બન્ને વચ્ચે હારજીતનો નિર્ણય કરવા માટે સરસ્વતીનેજ મુકરર કરી હતી, ત્યારે થઈ હતી. આહા! આ કાંઈ થોડા સાનંદાશ્ચર્યની વાત નથી, આવા બે મહાન્ સમર્થ પંડિતો વચ્ચેના વિદ્યાવાદમાં કોણ હાર્યું અને કોણ જીત્યું, એ વાત મુકરર કરવામાં ખરેખર મહાબુદ્ધિ અને બોહોળું જ્ઞાન જોઇએ. તે હોવાનું માન આ અબલા જાતિ સરસ્વતીને મળ્યું હતું. એ તેના મહા પાંડિત્યની પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છે. વળી વધારે આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે શ્રીમાન શંકરાચાર્ય સ્વામીએ પોતાનાજ પ્રતિ પક્ષીની સ્ત્રીના ઉપર ઇતબાર રાખીને હાર જીતના સાક્ષી ભૂત તરીકે તેને કબુલ રાખી હતી, અને તે પ્રમાણે તેણે પોતાની પવિત્ર ફરજ નિષ્પક્ષપાત પણે બજાવી હતી. એ તેના શુદ્ધ પ્રમાણિકપણાની અનહદ સીમા છે. આથી તેની થોડી લાયકી બતાવે છે!

શ્રીમાન્ શંકરાચાર્ય કહે;—"**બ્રહ્મસત્ય છે,**" તે સિદ્ધ કરી આપીશ

અને મંડનમિશ્ર કહે;—વેદનો પૂર્વકાંડ—કર્મકાંડ સત્ય છે. ” તે સિદ્ધ કરી આપીશ. એવી રીતે બંનેએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. તેમાં હારજીતનો નિર્ણય સરસ્વતીને કરવાનું ઠરાવ્યું હતું. જે હારે તે જીતનારનો શિષ્ય થઇ રહે એવું ઠરાવ્યું હતું. એ વાદ યુદ્ધની વખતે સરસ્વતીએ મધ્યસ્થપણે રહેવું એવું નક્કી થયા પછી બીજે દિવસે વિવાદ સ્થળમાં સૌ એકઠા થયા, એટલે સરસ્વતીએ બંને પંડિતોના ગળામાં ફુલના હાર પહેરાવીને કહ્યું કે;—ફુલની માળા જેના ગળામાં કરમાશે, તેમને હું હાર્યા સમજીશ. તે પછી વિવાદ શરૂ થયો હતો. તેમાં જીવ અને ઇશ્વરનું એકપણું છે, તે મંડનમિશ્ર માન્ય કરતો નહોતો, તેને શ્રુતિઓનાં પ્રમાણ આપીને બ્રહ્મ સત્ય છે, એ સિદ્ધ કરી આપીને અદ્વૈતનું સ્થાપન કર્યું. તેથી મંડનમિશ્ર પંડિતની હાર થઈ. તે છતાં સરસ્વતીએ નિષ્પક્ષપાત પણે પોતાના પતિના પ્રતિપક્ષીનો જય અમ્લાન વદનથી જાહેર કર્યો હતો. મંડનમિશ્ર હાર્યાથી કરાર પ્રમાણે સર્વ ત્યાગ કરીને શ્રીઆદ્ય શંકરાચાર્યને શરણે થયા, એટલે શ્રીશંકરે સરસ્વતીના સામું જોયું. સરસ્વતીએ તેમનો આશય જાણી લીધો. તેથી તેણે જણાવ્યું કે;—"પત્ની પણ પતિના આત્માની અર્દ્ધ ભાગિની છે. એવું શ્રુતિમાં કહ્યું છે. માટે મને જીતો ત્યારે ખરૂં. જો કે આપ વિદ્વાન અને સર્વજ્ઞ છો, તો પણ આપની સાથે વાદ કરવા હું તૈયાર છું." સરસ્વતીના આવાં વચન સાંભળીને શંકરે કહ્યું કે;—હેં! અબળા તમારી સાથે મારે વાદ કરવો યોગ્ય નથી; કારણ કે યશસ્વી પુરૂષો અબળાની સાથે વાદ કરતા નથી. શ્રી શંકરનાં આવાં વચન સાંભળીને સરસ્વતીએ કહ્યું કે-"મહારાજ! આ બાબતમાં વ્યક્તિ વિશેષની અપેક્ષા નથી. પોતાનો મત તોડવા જે યત્ન કરે, તે પુરૂષ જાતિ હોય, કે સ્ત્રી જાતિ હોય, તોપણ તેની સામે પોતાના પક્ષનું રક્ષણ કરવામાં તત્પરતા ધરાવનારાઓએ તેને જીતી લેવાનો યત્ન કરવો જોઇએ. તેટલા માટેજ યાજ્ઞવલ્કય નામના મુનિરાજે **ગાર્ગી** નામે અબળાની સાથે વાદ યુદ્ધ કર્યું હતું અને જનકરાજાએ **સુલભા** નામની અબળા સાથે વાદ યુદ્ધ કર્યું હતું. ત્યારે શું! યાજ્ઞવલ્કય જેવા પુરૂષો તત્ત્વજ્ઞ નહોતા ?" સરસ્વતીનું એવું સયુક્તિક વચન સાંભળીને મનમાં પ્રસન્ન થઈ શ્રીશંકરે તેની સાથે વિદ્યા વાદ કરવાનું કબુલ કર્યું. દિવસ નક્કી કર્યા, પછી જ્યારે પરસ્પર જીતી લેવાની ઉત્કંઠાવાળાં એ બંને જણની બુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી શબ્દોના પ્રવાહની ધારા એવી તો સરસ ચાલવા લાગી કે જેના શ્રવણથી વિદ્વાનો પણ આશ્ચર્ય પામીને તેમને બૃહસ્પતિ અને શુક્રાચાર્યથી પણ અધિક ગણવા લાગ્યા, સંધ્યા વંદનાદિક આવશ્યક કર્મના નિમેલા સમય સિવાય તેમનું વાદ યુદ્ધ રાત દિવસ વિશ્રાંતિ વગર ચાલ્યા કર્યું, એવી રીતે વાદ કરતાં સત્તર દિવસ વિતી ગયા, પણ શ્રીશંકર હાર્યા નહિ; ત્યારે સરસ્વતીએ વિચાર કર્યો કે, આ આચાર્ય બાળપણમાં સન્યાસી થયેલા છે, અને તેઓ કદીપણ શીલવ્રતથી

ચૂકેલા નથી. માટે વાત્સાયન સૂત્રો વિષેનો સંવાદ કરીને તેમનો પરાજ્ય કરૂં. એમ ધારીને કામસાસ્ત્રને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. શ્રીમાનશંકરાચાર્ય તો સર્વજ્ઞ હતા, પણ સન્યાસી ધર્મમાં પરંપરાના સંપ્રદાયને બાધ ન આવે, એવી રીતે ઉત્તર આપવાના હેતુથી જરાવાર વિચાર કરીને કહ્યું કે;—આ વિષયમાં મને એક મહિનાની મુદત મળવી જોઇએ; પછી સરસ્વતીએ તેમને એક માસની મુદત આપી હતી.

શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે બીજા સ્વરૂપે એક મહિનામાં કામશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવી આવીને વિવાદ કર્યો. તેમાં આખરે શ્રીશંકરનો જય થયો, છતાં સરસ્વતીએ એ વાદવિવાદમાં પોતાની મહાન્ બુદ્ધિની ઓળખાણ આપી હતી. શ્રીશંકર તેને મંત્રબદ્ધ કરીને તુંગભદ્રા નદીને કિનારે પ્રતિષ્ઠિત શૃંગપુરમાં ગયા હતા. તે જગોએ એક મઠ બાંધી ત્યાં સરસ્વતીને રહેવાની આજ્ઞા કરી હતી; ત્યાં ચિરકાળ રહી હતી. એ મઠ આદ્યાપિ સુધી શૃંગાગીરી–શૃંગેરી અથવા સિંહારી નામથી વખણાય છે. સરસ્વતી–ભારતીએ ત્યાં ભારતી સંપ્રદાય સ્થાપ્યો, અને ત્યાંના શિષ્ય મંડળને ભારતી નામ આપ્યું. મંડનમિશ્રને શ્રીશંકરે સન્યસ્તની દિક્ષા આપી, અને "तत्त्वमसि" એ મહા વાક્યનો ઉપદેશ આપ્યો, ત્યારથી મંડનમિશ્રની ગણના સુરેશ્વર અથવા સુરેશ્વરાચાર્ય નામથી શ્રીશંકરના મુખ્ય શિષ્યોમાં થઇ હતી. એ રીતે તે ભારત વર્ષમાં સરસ્વતીના અવતાર રૂપ અવતરીને પોતાના નામનો મહીમા વિદ્યાવાદમાં બનાવી આપ્યો છે. પ્રાચીનકાળમાં આર્ય મહિલાઓ વિદ્યાની મહાન્ ઉપાસક હતી, અને તેઓ બુદ્ધિબળમાં તથા જ્ઞાન બળમાં પુરૂષોની સાથે હરિફાઇ કરી શકતી હતી. તેની ખાત્રી આ સરસ્વતી—ભારતી તથા ગાર્ગી જેવી મહાન્ વિદ્વાન સતી સ્ત્રીઓએ કરી આપી છે. ધન્ય છે તેમને ! કે તે આ આર્યદેશની સ્ત્રીઓને સુદૃષ્ટાંત્ લેવા લાયક અમર નામના રાખી ગઈ છે. હે ! મંગળકારી પ્રભુ ! આ દેશમાં ફરી આવી વિદ્વાન સતી સ્ત્રીઓ પેદાકર ? ! !

સત્યભામા.

આ પરમ પવિત્ર પ્રખ્યાત્ સતી સ્ત્રી **શ્રીકૃષ્ણની** આઠ પટરાણીઓ માંહેલી એક. તે **સત્રાજિત** રાજાની પુત્રી થાય. સત્રાજિત રાજાને શ્રીકૃષ્ણે તેનો સ્યમંતકમણિ લાવી આપ્યો. તેના ઉપકારના બદલામાં તેણે પોતાની પુત્રી સત્યભામાને શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણાવી હતી. સત્યભામા સ્વરૂપે અતિ સુંદર, બુદ્ધિવાન, ધર્મ અને નીતિ શાસ્ત્રમાં કુશળ, સ્વભાવે શાન્ત પણ જરા રીસાળ, તેજસ્વી અને શ્રીકૃષ્ણને અતિ પ્રિય હતાં. સત્યભામા જ્યારે પરણ્યાં ત્યારે તેના પિતા સત્રાજિતે સ્યમંતકમણિ જે અતિ પ્રખ્યાત્ અને અલૌકિક ગુણોનો હતો, તે તેને

આપ્યો હતો. પ્રયાગ–જ્યોતિષ્ટપુરનો રાજા નર્કાસુર જે ઘણોજ અધાર્મિ હતો. તે પૃથ્વી પરના અનેક રાજાઓને જીતી તેમની કુંવારી કન્યાઓ પકડી લાવી પોતાને ત્યાં મહેલમાં રાખી હતી. એવી સોળ હજાર એકસો ને એક કુંવારી કન્યાઓ તેણે ભેગી કરી હતી. આજુ બાજુના રાજાઓ અને પ્રજા પર ઘણો જુલમ કરતો હતો. ઈંદ્ર ને હરાવી અદિતીનાં કુંડળ પહેરી લીધાં હતાં. ઋષિઓ અને ભક્તજનોને પણ દુઃખ દેવા લાગ્યો હતો; ત્યારે ઇંદ્રના કહેવાથી શ્રીકૃષ્ણ સત્યભામાને સાથે લઇ નર્કાસુર સાથે યુદ્ધ કરવાને ગયા હતા. જ્યારે નર્કાસુર બહુ ભારે ત્રીશુળ લઇને મારવાને ધસી આવ્યો, ત્યારે સત્યભામા જે આયુદ્ધમાં સાથેજ હતાં; તેમણે સમય સૂચકતા વાપરી બૂમ પાડી શ્રીકૃષ્ણને જણાવ્યું કે:–પ્રાણનાથ! એ પાપીને મારો ? સત્યભામાના એ વચન સાંભળતાંજ શ્રીકૃષ્ણે તરત સુદર્શન ચક્રવડે એ પાપીનું શિશ ઉડાવી દીધું હતું. આપરથી જણાઇ આવે છે કે, સત્યભામા યુદ્ધમાં કુશળ, હિંમતવાન, ચતુર અને સમય સૂચક હતાં. તેમજ પતિને યુદ્ધ પ્રસંગે કેવાં ઉપયોગી થઇ પડયાં હતાં, તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. આ પ્રસંગે શ્રીકૃષ્ણે તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈને, નંદન વનમાંથી કલ્પવૃક્ષ લાવીને તેમના મહેલના દ્વાર આગળ રોપાવ્યું હતું.

નારદજીએ જ્યારે પારીજાતકનું ફુલ લાવી શ્રીકૃષ્ણને આપ્યું, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે એ ફુલ રૂકિમણિને આપ્યું હતું. તેપરથી સત્યભામા રીસાયાં હતાં; તે માટે શ્રીકૃષ્ણે તેમને રંજન કરવાને એ આખું વૃક્ષ ઇંદ્રની ઇચ્છા વિના તેના નંદન વનમાંથી લાવી, સત્ય ભામાના મેહેલના દ્વાર આગળ રોપાવી તેનો રોસ ઉતાર્યો હતો. એક વખતે હસ્તિનાપુરથી એવા સમાચાર આવ્યા કે કુન્તાજી સહિત પાંડવો લાક્ષાગૃહમાં બળી ભસ્મ થયા છે ! આવા સમાચાર જાણી શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિના પુર જવાને બળભદ્રજી સાથે તૈયાર થયા; ત્યારે સત્યભામાને સ્યમંતકમણિ સોંપી તેને તેના પિતા સત્રાજિતને ઘેર મુકી ગયા હતા. આ વખતનો લાગ જોઈને શતધન્વા રાજા શત્રાજિતને મારી એ મણિ લઇ નાશી ગયો. આ માઠા બનાવથી ત્રાસ પામી સત્યભામાએ હસ્તિનાપુર આવી સર્વ ખબર આપ્યા. શ્રીકૃષ્ણે સત્યભામાને દિલાસો આપી શાન્ત કર્યા, અને પોતે તરત શતધન્વાની પાછળ જઇ તેનો નાશ કર્યો અને મણિ લાવી સત્યભામાને સ્વાધીન કર્યો હતો.

આ સર્વપરથી જણાઇ આવે છે કે, સત્યભામાએ પોતાના સદ્વર્તન અને ડાહ્યપણથી પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણનો કેટલો બધો પ્રેમ મેળાવ્યો હતો ! અને શ્રી કૃષ્ણ પણ એ પ્રેમને આધિન થઈ, પોતાની પ્યારી સ્ત્રી પ્રત્યે પોતાનો પતિ તરીકેનો ધર્મ બજાવવા કેટલું બધું સહન કરીને પણ તેમની મરજી સાચવતા હતા ! આ શું આ પવિત્ર દંપતિની થોડી મહત્તા છે ! ઘણીજ.

સત્યભામાને દ્રૌપદી વચ્ચે પતિવ્રતાના ધર્મ વિષે સંવાદ થયો હતો. તેમ

ને ભાનુ, સુભાનુ, પ્રભાનુ, ભાનુમાન, ચંદ્રભાનુ, બૃહદભાનુ, અનિભાનુ, શ્રી ભાનુ અને પ્રતિભાનુ. એ દશ પુત્રો અને એક પુત્રી થઇ હતી. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામ ગયા, ત્યારે સત્યભામાએ તેમની સાથે સહગમન કર્યું હતું. ખરેખર જગત્‌માં સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે આવોજ પ્રેમ જોઇએ. આ સુદૃષ્ટાંત સત્ય સુખાભિલાષી સ્ત્રી પુરૂષોએ લક્ષમાં લેવા લાયક છે.

અદિતી.

પવિત્ર મહાન્ સતી કશ્યપ ઋષિની તેર સ્ત્રીઓ માંહે સૌથી મોટી ધર્મ પત્ની અને પ્રાચેતસ દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી થાય. બાળપણથીજ પિતાના ઘરમાં અપાતાં ધર્મ શિક્ષણના પ્રબળ પ્રભાવથી તેના હૃદયમાં ધર્મ શ્રદ્ધાએ વાસ કર્યો હતો, પતિસેવા, સૌભાગ્યવ્રતો તથા બીજા ગૃહાચાર સંબંધી જ્ઞાનમાં તે સતી ઘણાંજ કુશળ હતાં. પરણીને પતિના ઘરમાં આવ્યા પછી ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પતિની સાથે ભાગ લઈ ને તેમનાં મનને જીતી લીધું હતું. પોતાની બીજી બેન દિતી કશ્યપને પરણી હતી; પરંતુ તેનો સ્વભાવ જરા મનસ્વી હતો, અદિતી માતાના સત્વગુણ પ્રભાવે તેના પુત્રો જ્યારે સત્વ ગુણી થયા હતા; ત્યારે દિતીના પુત્રોમાં તમોગુણ પ્રધાન હતો તેથી અદિતીના પુત્રો દેવતાઓ અને દિતીના પુત્રો દૈત્યો વચ્ચે નિત્ય વઢવાડ થયા કરતી હતી. છેવટે તેઓ દેવોને રાજ્ય ભ્રષ્ટ કરીને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા હતા. તેથી અદિતીનું શરીર સંતાપથી ગળવા માંડયું હતું. તેવામાં કશ્યપ ઋષિ સમાધિમાંથી ઉઠીને અદિતીના આશ્રમમાં આવ્યા. જુવે છે તો આશ્રમ ઝાંખું, આનંદવિનાનું અને હાલ હવાલ થયેલું દીઠું. કશ્યપ મુનિને આવતા જાણી ને અદિતીએ આસન આપી વિધિપૂર્વક સત્કાર કર્યો. પછી કશ્યપે પૂછયું કે;–વ્હાલિ ! તું આજે ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? અગ્નિમાં હોમ કેમ કર્યો નથી ? તારા કરમાયેલા મુખપરથી તારા મનમાં કંઇ ખેદ હોય એમ જણાય છે. અદિતી બોલ્યાં;–પ્રાણનાથ ! આપણો સર્વ ધર્મ કુશળ છે. આ ઘર તે ધર્મ, અર્થ, અને કામને ઉત્પન્ન થવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. અગ્નિ, અતિથિ અને યાચકો એમાંના કોઇનું પણ અપમાન થયું નથી. માત્ર મારા મનમાં એક ઇચ્છા છે તે આપે પૂર્ણ કરવી જોઈએ. શત્રુઓએ મારા પુત્રોનું રાજ્ય ખુંચાવી લીધું છે. તે રાજ્ય મારા પુત્રોને પાછું મળે તેમ કરો. એ સાંભળી ભગવાન કશ્યપે તેને શરવીર પ્રતાપી પુત્ર ઉત્પન્ન થવા માટે ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે;–"હે કલ્યાણિ ! તેં તારો પતિવ્રતા ધર્મ યથાર્થ રીતે પાળ્યો છે. તે ધર્મના પ્રતાપથીજ તેં આ લોક અને પરલોકમાં વિજય કર્યો છે. માટે મારી આજ્ઞા છે કે તું કેવળ દુધ પીને શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનની આરાધના કર અને રોજ અગ્નિમાં હોમ, બ્રહ્મ ભોજન, અને દાન-

દિક કર, બ્રહ્મચર્ય પાળ, મિથ્યા ભાષણ કરીશ નહિ, ક્રોધનો ત્યાગ કરજે, એ રીતે બાર દિવસ વ્રત કરીને તેરમે દિવસે સમાપ્તિ કરી પારણું કરજે."

આ પ્રમાણે સતી અદિતીએ વ્રત કરવાથી તેને ત્યાં શ્રીઉપેંદ્ર નામના ભગવાન પ્રકટ થયા. જેમણે **વામન** રૂપ ધારણ કરી **બલિ** રાજાની પાસેથી ત્રણ પગલાં ભૂમિની યાચનાને બાહાને ત્રણ લોક લેઇ લીધાં. દૈત્યોએ હરી લીધેલું સ્વર્ગનું રાજ્ય પરાક્રમી પુત્રદ્વારા પાછું મેળવીને મહાન્ સતી સંતોષ પામ્યાં. અહો! ધન્ય છે મહાસતી અદિતીને! કે જેની પવિત્રતાઇને લીધે તેને ત્યાં પ્રભુએ પુત્ર રૂપ અવતાર લઇને જગત્‌નું કલ્યાણ કર્યું!!! દેવી અદિતી આવા મહત્ત ગુણોને લઇ જગતમાં 'દેવી' તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગયાં છે.

અંજની.

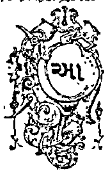
આ મહાન સતી કોણ? તે માહેંદ્ર નગરના **મહેંદ્ર** રાજાની પુત્રી અને આર્યજનના પરમપૂજ્ય અને માન્ય ગણાયેલા મહાવીર **હનુમાનની** માતા થાય. આ સતી **હૃદયસુંદરી** જેવી ગુણવાન માતા થકી જન્મી, ઉછરી અને વિદ્યા જ્ઞાન પામી હતી. તે સ્વરૂપે સુંદર, મનોહર, બુદ્ધિમાન, નીર્મળ મનની, દયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી. તે રૂપ ગુણે યુક્ત થઇ યુવાવસ્થામાં આવતાં તેના પિતાએ આદિત્ય નગરીના રાજા **પ્રહલાદના** પુત્ર **પવનજય** સાથે પરણાવી હતી. તેની સાસુનું નામ **કેતુમતી** હતું. પવનજય મહા શૂરવીર, ચાલાક, ઉત્સાહી, ધનુર્વિદ્યા આદિ અનેક કળામાં કુશળ હતો. સતી પતિભક્તિ પરાયણ હતી, પણ પતિ પવનજય કંઈ પણ ગર્વના કારણથી તેણીની મન, વચન અને કાયાથી કોઇ પણ પ્રકારે સંભાળ લેતો નહોતો તેથી સતી એક તપસ્વિની રૂપે રહી નિરંતર સદાશીવની આરાધના કર્યા કરતી અને પતિના શુભની પ્રાર્થના કરતી. એક વખતે **રાવણના** દૂતે આવી પ્રહલાદ રાજાને જણાવ્યું કે, વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવામાં તમારી મદદ મોકલો. તે ઉપરથી કુમાર પવનજય ત્યાં જવાને ઉત્સુક થયો. માતાને ભક્તિ સહિત વંદન કરી રજા લીધી, પણ પોતાને પાયે પડેલી અર્ધાંગના અંજનીની તેણે અવજ્ઞા કરી. પવનજય સૈન્ય લેઇ ચાલ્યો, માર્ગમાં રાત્રિ પડતાં એક સુંદર સરોવરને કિનારે પડાવ નાંખ્યો; ત્યાં ચક્રવાકથી વિયોગ પામેલી ચક્રવાકી રૂદન કરતી હતી. તે જોઈ તેને પોતાની પત્ની સ્મરણમાં આવી તે વખતે તેના એક મિત્રે તેનો ઉપહાસ કર્યો. તેથી તેજ વખતે પોતાની પ્રિયા પાસે આવ્યો અને તે વિયોગિનીને સમાગમથી સુખી કરી. પ્રભાતે પતિ કોઇને મળ્યા વગર ફરી ચાલ્યો, ત્યારે સતી અંજનીએ કહ્યું—" પ્રાણનાથ! આપ અહીં '

આવી ગયા છો, ને જો મારો ગર્ભ વૃદ્ધિ પામશે, તો હું શો ઉત્તર આપીશ ? " તે ઉપરથી. પવનજયે તેણીને નિશાની અર્થે પોતાની મુદ્રિકા આપી કહ્યું;– " તું ભય પામીશ નહિ, હું વૈરીને જીતી પાછો આવું, ત્યાં સુધી સુખમાં રહેજે." એમ કહી પાછો પોતાના સૈન્યને જઇ મળ્યો અને ત્યાંથી યુદ્ધક્ષેત્રમાં ગયો.

સતી અંજનીનો ગર્ભ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. તે જોઇ તેની સાસુ તેણીનો તિરસ્કાર કરી બોલી;—હે દુષ્ટા ! કુળને કલંક લાવનારા ઉદર વૃદ્ધિ વિષે તું શું કહે છે ? તારો પતિતો દેશાંતર ગયો છે. આ સાંભળી સતી અંજનીએ પતિની આપેલી મુદ્રિકા બતાવી ગર્ભ રહ્યાની હકીકત બતાવી, પરંતુ સાસુએ માન્યું નહિ. તેતો વધારે ક્રોધ કરી બોલી;—તું આવું અકાર્ય કરીને પોતાનો મનમાન્યો ઉતર કેમ આપે છે ? તારા કહેવા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. એવાં કઠોર વચનો કહી પોતાના પતિ પ્રહ્લાદ રાજાને એ વાત નિવેદન કરી. પ્રહલાદ રાજાએ વિચાર કર્યા વગર તે બિચારી નિર્દોષ સતીને તેના પિતા માહેંદ્ર રાજા પાસે મોકલાવી દીધી. પિતા માહેંદ્રે પણ એવી દોષવાન પુત્રીને રાખી નહિ; પરંતુ એક **વસંતતિલકા** દાસી સહિત તેને બહાર કાઢી મૂકી. તેથી તે સતી વનમાં દુઃખે દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. વનમાં નિરંતર શંકરનું ધ્યાન ધરી તપ કરવા લાગી. એવામાં અકસ્માત્ એક તપસ્વિ–યોગીનાં દર્શન થયાં, તેમણે કેટલોક દિલાસો આપી ધર્મોપદેશ કર્યો. પછી અંજનીની સૂચનાથી દાસીએ પૂછ્યું;— મુનીશ્વર ! આ અંજની ઉપરથી કલંક ક્યારે ઉતરશે ? મુનિ—" તેણીની તપશ્ચર્યાના ફળરૂપ શ્રીશંકરની કૃપાથી દેવલોકથી એક દેવ તેણીની કુક્ષિને વિષે અવતર્યો છે. તે જન્મ પામ્યા પછી તેણી કલંકથી મુક્ત થશે. " આ સાંભળી અંજની હર્ષ પામી, વિશેષ ધર્મ કાર્ય કરી પુણ્યની વૃદ્ધિ કરવા લાગી. એવી રીતે સદ્વર્તન કરતાં કરતાં એક વખતે ગુફાની અંદર પુત્રનો પ્રસવ થયો. આ વખતે તે રૂદન કરવા લાગી. તે સાંભળી **પ્રતિસૂર્ય** નામે વિદ્યાધરે ત્યાં આવી, તેણીને બેન સમાન ગણી પોતાની હનુરુહ નગરીમાં લઇ ગયો. પુત્ર જન્મ પછી તુરત હનુરુહ નગરીમાં આવ્યો. માટે તે નગરીના નામ ઉપરથી તે પુત્રનું નામ હનુમાન પાડ્યું. હનુમાન નામ પડવાનું કારણ બીજું પણ જણાવે છે. હનુમાનને **પવનકુમાર, બજરંગ,** અને **મહાવીર** પણ કહે છે. હનુમાન મામાને ઘેર રહી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા અને માતાનું શિક્ષણ પામી પ્રબળ થતા ગયા.

કુમાર પવનજય રાવણનું કાર્ય સિદ્ધ કરી પોતાની નગરીમાં આવ્યો. ત્યાં તેને પોતાની પત્નીને કાઢી મૂકયાના ખબર થયા, તેથી તેણીને શોધવા માહેંદ્ર નગર સસરાને ત્યાં આવ્યો. ત્યાં ન હોવાથી વનેવન ભમી શોધ કરી પણ કોઈ ઠેકાણે પતો લાગ્યો નહિ. તેથી બહુ શોકાતુર થતાં તેના મિત્રે ઉપહાસ કર્યો, મિત્રના ઉપહાસથી તેને પ્રણામ કરી કહ્યું;—" મિત્ર ! જો એ મારી પત્ની મને

ઉષા—ઓખા.

આ પ્રખ્યાત્ સતીનો જન્મ કૈલાસ પ્રત્યે મહાસતી પાર્વતીજીના દેહ થકી થયો હતો. તે ઉષ—લવણમાં સંતાઇ ગઇ હતી. તેથી તેનું નામ ઉષા—ઓખા પાડ્યું હતું. ઓખા મહારૂપ સુંદર, મનોહર અને તેજસ્વી હતી. બાળપણમાં ગાયન, નૃત્ય, ચિત્ર, યોગ અને ધર્મશાસ્ત્ર દિનું શિક્ષણ મેળવી મહા પ્રવિણ થઈ હતી. આ વખતે નર્મદા નદીના પ્રદેશમાં શોણિતપુર નામે નગર હતું, ત્યાં બલિરાજાના પુત્રનો પુત્ર બાણાસુર રાજ્ય કરતો હતો, અને દ્વારકાં નગરીમાં શ્રીકૃષ્ણ છપ્પન-કોટી * જાદવ સાથે પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા. બાણાસુર બળની ઇચ્છાવાળો હોવાથી કૈલાસ પ્રત્યે ગયો. અને રાવણની પેઠે મહા કઠણ તપશ્ચર્યા કરી સદાશિવને પ્રસન્ન કર્યા. સદાશિવ પાસેથી અજિત બળનું વરદાન મેળવી શોણિતપુર આવ્યો. આ બળથી ઉન્મત્ત થઇને પૃથ્વીપરના રાજાઓ ઉપર જીત મેળવવા લાગ્યો. પ્રતિદિન તેને પોતાના બળનું વધારે વધારે અભિમાન આવતું ગયું. વિજય મળવાથી સંસાર સુખની કંઈ અસર થઈ નહિ. એક પણ સંસાર સુખનો લાહવો મળ્યો નહોતો. એક વખતે પ્રભાતમાં ઉઠીને તે બારીએ આવી ઉભો રહ્યા; ત્યારે એક ચંડાળણીએ તેનું મુખ નહિ જોવા માટે આડી સાવરણી ધરી. બાણાસુર અને તેની રાણીએ તેનું કારણ પૂછતાં તેણીએ જણાવ્યું કે,—"વાંઝીયા રાજાનું મુખ જોવાને તે ખુશી નહોતી" આ વચનથી બાણાસુર અને રાણીને ઘણીજ અસર થઈ. કેવી રીતે વાંઝીયાપણું ટાળવું, તેને માટે બાણાસુર વિચારમાં પડ્યો. રાણીએ તેને કાલાવાલા કરીને જણાવ્યું, કે "તમે શંકરના ભક્ત છો. માટે ફરી ત્યાં જઇને આરાધના કરો અને સંતાન માગો. શંકર આપણી આશા પૂર્ણ કરશે." બાણાસુરે કૈલાસ જઈ તપશ્ચર્યા કરી, સદાશિવ પાસે સંતાન માગ્યાં. શંકરે કહ્યું કે, "આખું જગત્ પોતાના કર્મથી બંધાયેલું છે, ભાવિમાં હોય તેજ મળે છે, તારા કર્મમાં પુત્ર સંતાન નથી, માટે તે તને મળશે નહિ" આ સાંભળી બાણાસુર નિરાશ થયો નહિ. તેણે પાર્વતીજીને પ્રસન્ન કરી સંતાન માગતાં, તેમણે ઓખા પુત્રીને આપી કહ્યું કે:—આ પુત્રીને લાલન પાલનથી ઉછેરી સંતાનનો લાહવો લેજે."

બાણાસુર ઉષા-ઓખાને લઈ ઘેર આવ્યો રાણી અને આખું નગર આનંદ પામ્યું. ઓખા પણ શુકલ પક્ષના ચંદ્રમાની પેઠે પ્રતિદિન વધતી ગઇ. પ્રધાનની પુત્રી ચિત્રલેખા જે વિધાત્રીનો અવતાર ગણાતી હતી. તે તેની પરમ સખી હતી. તેમની સાથે નાના પ્રકારની બાળ રમતો રમી સુખ ભોગવવાનાં પરણવા યોગ્ય ઉમ્મરની થઈ બાણાસુર આ તરફ પૃથ્વીપરના સઘળા રાજાઓને જીતવાથી

* કોટી-કુળ.

મ્હો ગર્વિષ્ટ બન્યો હતો. દોલોક છતી પાછા ફરતાં તે કૈલાસ પ્રત્યે ગયો અને ત્યાં પણ પોતાનું પરાક્રમ અજમાવ્યું તેથી શંકરે ગુસ્સે થઈ શાપ દીધો કે,—"તારા હાથનુ જે બળ છે તે હાથ કપાઇને તારો ગર્વ ઉતરશે." બાણાસુર ક્ષમા માગી પગે પડયો;ત્યારે શંકરે તેને ધજા આપી કહ્યું કે,—"આ ધજા તારા રાજ્ય મહેલ ઉપર મુકજે; જ્યારે તે તૂટી પડશે, ત્યારે જાણજે કે શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. તારી પુત્રી ઓખાનો વડ સસરો તારા હાથ કાપી નાંખશે." બાણાસુર દીલગીર થતો ઘેર આવ્યો. કોભાંડ નામના મંત્રી સાથે વિચાર કરીને તે એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે "ઓખાને પરણાવવીજ નહિ.' કોભાંડે કહ્યું કે, તમે નહિ પરણાવો તો તે પોતાની મેળે પરણશે બાણાસુરે કહ્યું કે.—"પરણશે શું! હું તેને એક ડડિયા મહેલમાં રાખી નીચે સખત પહેરો મુકીશ "બાણાસુરની રાણીએ ઘણએ કલ્પાંત કર્યું, પણ તે ડગ્યો નહિ. ચિત્રલેખાની સમજાવટથી કોભાંડે ઘણી ઘણી પ્રકારે વિનવી છેવટે **ચિત્રલેખાને** તેની સાથે રાખવા હા પડાવી. સ્થંભાકારે મહેલ બંધાવી ઓખા અને તેની સખી ચિત્રલેખાને તેમાં રાખ્યાં. ફરતો ચોકી પહેરો મુકી દીધો, માત્ર બે માણસનુંજ ત્યાં ખાવા પીવાનું મોકલવા માંડયું. ઓખા પરણવાને બહુ આતુર હતી પણ શું કરે! ચિત્રલેખા તેનુ મન મનાવી ધીરજ આપતી એક સમયે ઓખાને સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં તે પરણી અને સ્વપ્નામાંને સ્વપ્નામાં વિવાહ સુખ લેતી બડબડવા લાગી. ચિત્રલેખાએ તેને જગાડી તેથી તેનાપર ઘણી ગુસ્સે થઇ ઠપકો આપ્યો. પછી ઓખા બહુ વલોપાત કરીને બોલીઃ બેન ચિત્રલેખા! તુ ગમેતેમ કર, પણ સ્વપ્નામાં મારી સાથે પરણેલા પતિને મેળવી આપ.

(રાગ—મારૂ.)

"નયણે નીરની ધારા વહે છે, કરજોડીને કન્યા કહેછે;
બાઈ તારી ગતિછે મોટી. તનેતો નકરે કોઇ ખોટી.
સહિયરને સહિયર હોયજ વલી, બાઇ તે મને હાથે ઝાલી;
આપણે બે બાળ સંઘાતી, તુંતો પ્રાણ દાતા છે વિધાત્રી.
માબાપ વેરી થયાં મારાં, મેં તો ચરણ સેવ્યાછે તારા;
ચિત્રલેખાતું દીન દયાળ, એમ કહીને પગે લાગી બાળ,
ચિત્રલેહા કહે સુણ સતી, સાવધાન થાતુ લાતુ પતી;
કેમ વિસર્યું ઉમાનુ વચન. સ્વપ્ને વરશો સ્વામીન."

આ પ્રમાણે ઓખાએ ઘણી આજીજી કરી, ત્યારે ચિત્રલેખાએ કહ્યુ કે;—બેન! સ્વપ્નામાં તું કોની સાથે પરણી છે તે તને યાદ છે?'ઓખાએ કહ્યુ કે;—'એતો યાદ નથી, પણ હું જોઉંતો ઓળખું ખરી.' ચિત્રલેખા ચિત્ર વિદ્યામાં મહાન, કુશળ અને યોગ વિદ્યામાં અતિ પ્રવિણ હતી તેણે પોતાની વિદ્યાના બળવડે અનેક રાજાઓ અને દેવોનાં ચિત્રો ચિતરી બતાવ્યાં. ઓખાએ ચિત્ર જોઈ, હારિ-

કોના રાજા શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર જે પ્રદ્યુમ્નજી તેના પુત્ર અનિરૂદ્ધને પોતાના વર તરીકે ઓ-ળખાવ્યો અને તેનેજ આ મહેલમાં તેડી લાવવા ઘણી વિનની કરી. ચિત્રલેખાએ પ્રથમ તો કહ્યું કે;–અહીંથી દ્વારિકાં બહુ દૂર છે; વળી સુદર્શનચક્ર તેની રક્ષા કરે છે. તેથી ત્યાં કોઇથી જઇ શકાતું નથી, તો મારાથી શી રીતે જઇ શકાય? આવાં ઘણાં બાહાનાં બતાવ્યાં, પણ ઓખાએ માન્યું નહિ. અંતે ચિત્રલેખા તેના ઘણા આગ્રહથી પોતાની યોગશક્તિના બળવડે દ્વારિકાં ગઈ. દ્વારિકાંની આસપાસ સુદર્શનચક્રની રક્ષા હતી. તેથી નારદજીએ આવી યુક્તિથી તેને અંદર દાખલ કરાવી. ચિત્રલેખા અનિરૂદ્ધના મહેલમાં ગઇ.તે હીંડોળાપર સૂતો હતો, તેને લેઇને પાછી શો-ણિતપુર એક ડંડેથા મહેલમાં આવી. ઓખા પોતાના પતિને આવેલો જોઈ આનંદ પામી, પણ તેને નિદ્રામાંથી જગાડયો નહિ. ચિત્રલેખા કેવી રીતે ગઇ. ને કેવી રીતે આવી, એ સંબંધી તેઓ વાતો કરવા લાગ્યાં; એમ કરતાં પ્રભાત થયું. બંદિજનનાં ગાયન સંભળાવ્યાં; ત્યારે અનિરૂદ્ધ ઓચિંતો જાગી ઉઠયો. તેણે પરણવાની ના પાડી, પણ ચિત્રલેખાએ છેવટ અનિરૂદ્ધને સમજાવી શાન્ત કર્યો. તેવામાં નારદજી આવ્યા તેમણે માળિયામાં બંનેના હસ્ત મેળવી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણાવ્યા, પછી ચિત્રલે-ખાએ કહ્યું કે.—બેન! મને રજા આપ. હું મારા લોકમાં જાઉંછ. એમ કહી ચા-લી નીકળી. માળીયામાં પતિપત્ની રહ્યાં. બીજા દિવસે પહેરેગીરોને શક પડયો કે માળીયામાં ચિત્રલેખા નથી, પણ કોઈ પુરૂષ છે. આ ખબર તેમણે બાણાસુરને આપ્યા- તેથી કોભાંડ મંત્રી તપાસ કરવાને આવ્યો, ઓખાએ થોડીવાર તો તે-મને ઉડાવ્યા કર્યો, પણ કોભાંડે માન્યું નહિ, ત્યારે કાલાવાલાથી સમજાવવા લાગી, પણ સમજ્યો નહિ, ત્યારે ઓખાએ ક્રોધ ચડાવી દમ ભરાવ્યો; પરંતુ કોભાંડે એ કશાને નહિ ગણકારતાં; માળિયાને તપાસવાનો હુકમ કર્યો.

અનિરૂદ્ધ મહાન્ ક્ષત્રિવીર યોદ્ધો હતો. કોભાંડનાં વચન સાંભળી ઘણો ગુસ્સે થયો. પોતાની પાસે કંઈ હથિયાર નહોતાં, તોપણ બારણાની ભોગળ લેઇ તેની સામે થયો. રાક્ષસો અને કોભાંડને ત્યાંથી મારીને નસાડી મૂક્યા, કોભાંડે આ ખબર બાણાસુરને આપ્યા. બાણાસુર બળવાન માણસો સાથે મહેલમાં ગયો અને નાગપાસથી અનિરૂદ્ધને બાંધી કેદ કરાવ્યો. ઓખાને—રાજમહેલમાં સખત પહેરા-માં રાખી. નારદજીએ કેદખાનામાં આવી અનિરૂદ્ધને મળી દિલાસો દીધો અને ત્યાંથી દ્વારિકાં જઈ શ્રીકૃષ્ણને અનિરૂદ્ધ શોણિતપુરમાં કેદ થયાના ખબર આપ્યા.

આ સમાચાર જાણી રૂકિમણિજી એ શ્રીકૃષ્ણને ઉશ્કેર્યા અને જાદવોનું મોટું સૈન્ય લઇને શોણિતપુર ઉપર ચડી ગયા, બાણાસુર બહુ બળથી લડયો, પણ તે-નું કંઈ વળ્યું નહિ. તેના હાથ કાપી નાખ્યા; ત્યારે તેણે જાણ્યું કે આ શ્રી શંકરના શાપનું ફળ મળે છે. શ્રીશંકરની સ્તુતિ કરતાં તેત્યાં આવ્યા અને જબરૂં યુદ્ધ થયું ત્યારે એ જાણ્યું કે સૃષ્ટિનો સંહાર થઈ જશે. તેથી એક બીજાને સમજાવી સ

લાહ કરાવી. બાણાસુરે વાજતે ગાજતે ઓખાને અનિરૂદ્ધ સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ પરણાવી. શ્રીકૃષ્ણ વરકન્યાને લઇને મોટી ધામધુમથી દ્વારિકાં પધાર્યા અને સઘળે આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો. ઓખાએ પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી અનિરૂદ્ધની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી હતી. અનિરૂદ્ધપણ તેના ઉત્તમ ગુણ કર્મ જોઇને અત્યંત પ્રેમથી ચાહતો હતો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એકરૂપ જેવાં હતાં. અદ્યાપિ દેશમાં કેટલેક ઠેકાણે ઓખાનું ચરિત્ર સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીઓ ચૈત્ર માસમાં સાંભળવાને ચાહે છે, આ રીતે ઓખા પોતાના સતીત્વ બળથી "દેવી" એવા મહાન્ પદને પામી પ્રખ્યાત્ થઇ ગઇ છે.

ઉત્તરા.

આ પ્રસિદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી વિરાટદેશના રાજાની પુત્રી અને અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુની ધર્મ પત્ની થાય, તે મહારૂપ સુંદર. તેજસ્વી, હીંમતવાન, વિદ્વાન અને ચતુર હતી, બાળપણમાં **સુદેષ્ણા** જેવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઊછરીને શિક્ષણ પામી હતી. જ્યારે પાંડવો બારવર્ષ વનમાં અને તેરમે વર્ષે ગુપ્ત રહેવાને વિરાટનગરમાં કોઇ ઓળખી ન શકે એવા વેશે આવી રહ્યા હતા;ત્યારે અર્જુન બૃહન્નટા–નૃત્ય ગીત,વાદ્ય,શીખવનારના વેશમાં હતો. તેમની પાસેથી ઉત્તરાએ નૃત્ય, ગાયન, અને વાદ્ય વગેરે કળાનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. સ્ત્રીઓના ધર્મ, ગૃહકાર્ય. અને ગૃહવ્યવસ્થા વગેરેમાં પ્રવિણતા મેળવી હતી. દુર્યોધને પાંડવોની શોધ કાઢવાને બહુ બહુ યત્ન કર્યા, પણ તે કશામાં ફાવ્યો નહિ. ત્યારે શક ઉપરથી વિરાટનુ ગોધન વાળ્યું હતું, તે વખતે બૃહન્નટા નામ ધારણ કરી રહેલા અર્જુને ઉત્તમ કુંવરને મદદ કરી ગોધન છોડાવી રાજાની લાજ રાખી હતી. વિરાટ રાજાને આ પાંડવો છે એમ જાણ થતાં પોતે તેમને નોકર રાખી કામ કરાવ્યું, તે માટે તેમણે પસ્તાવો કરી માફ માગી અને આભાર માની નમીને સેવાના બદલામાં પોતાની ઉત્તરા કુંવરી અર્જુનને આપવા વિનતિ કરી, પણ અર્જુને કહ્યું કે;–" મેં તેને ભણાવી છે એટલે તે મારે પુત્રી સમાન છે." યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે;–" તમારી ઈચ્છા અમારી સાથે સંબધ બાંધવાની હોયતો અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુને એ કન્યા આપો." વિરાટ રાજાએ હા પાડી–પછી દ્વારિકાંથી સુભદ્રા અને અભિમન્યુને તેડાવ્યાં, રાજાએ કન્યાદાન દીધું. 'રાજ્ય મેળવી ઉત્તરાને તેડી જઇશું " એવું કહી પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા અને દુર્યોધન પાસેથી અડધું રાજ્ય માગ્યું હઠીલા દુર્યોધને સોયના અગ્ર જેટલી પણ પૃથ્વી આપવાને નાપાડી. તેથી આખરે કુરૂક્ષેત્રમાં લડાઈ થઇ. અર્જુનની ગેરહાજરી જોઇ, કૌરવોએ સાત કોઠાના ચક્રાવાનાં યુદ્ધની માગણી કરી. અર્જુન સિવાય

બીજા કોઇને એ યુદ્ધ આવડતું નહોતું. તેથી યુધિષ્ઠિર રાજા ખિન્ન થયા, પણ અભિમન્યુએ આવીને કહ્યુંકે, "શામાટે તમે ખિન્ન થાઓછો ? હું સૌ જાણું છું." સર્વાનુમતે કૌરવોની માગણી સ્વિકારવામાં આવી. રણમાળ પહેરીને જ્યારે અભિમન્યુ રાણી વાસમાં ગયો, ત્યારે મહારાણી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે, 'અલ્યા ! આ શું ! કોની રણમાળ પહેરીને આવ્યો?" અભિમન્યુ-" માતાજી ! કોની કેમ ? આવતી કાલે સવારે હું રણે ચઢવાનોછું, પિતાજી નથી, એટલે મેં યુદ્ધનું બીડું ઝડપ્યું છે." અભિમન્યુનાં વચન સાંભળી દ્રૌપદી બોલ્યાંકે;-" મહારાજાને કંઇ વિચાર છે કે નહિ ? આભને થીંગડે એવા કાકાઓ બેઠાં છતાં, દુધિયા દાંતનું બાળક રણે ચઢશે, તો જગત્ શું કહેશે ?"

દ્રૌપદીજી આ પ્રમાણે કહેતાં હતાં, ત્યાં સુભદ્રાજી આવ્યાં. તે અભિમન્યુનાં વચન સાંભળીને ચકિત થઇ ગયાં, પણ તેમણે પુત્રને શાબાશી આપીને કહ્યું કે; "ક્ષત્રિયનો છોકરો જ્યારથી જન્મ્યો, ત્યારથીજ રણે ચઢવાને જન્મ્યો છે." પછી યુધિષ્ઠિર રાજા શિબીર-તંબુમાં આવ્યા; ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે'—" મહારાજ ! પાંડવ પક્ષમાં હવે કોઇ રહ્યું નથી કે અભિમન્યુને રણમાં મોકલો છો ?" યુધિષ્ઠિરે આવેલી મુશ્કેલી સમજાવી, મહારાણીને સાંત કર્યાં; ત્યારે ફરીને બોલ્યાં કે, ભલે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, પણ વળી એક વાત મારે તમને કહેવી પડે છે તે ધ્યાનમાં લ્યો. વહુને બોલાવ્યા વગર નહિ ચાલે. અત્યારેને અત્યારે ગોઠવણ કરો કે સવાર થતાં પહેલાં ઉત્તરા વહુ અહીં આવે. રાજાએ તેમ કર્યું; બીજે દિવસે સવારનો પહોર થયો,' રણવાદ્ય વાગ્યાં, ચતુરંગિણી સેના તૈયાર થઇને રણોન્મુખ થઇ; તોપણ અભિમન્યુને દ્રૌપદીજીએ કે સુભદ્રાએ બહાર નીકળવા દીધો નહિ. તેઓ ઉત્તરાની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં, ઘણો વખત થયો અને જ્યારે ચારે તરફથી ઉતાવળ થઈ, ત્યારે અભિમન્યુએ કહ્યું કે;—" માતાજી ! હવે મને તમે રજા આપો ?"

દુહો.

" ઉત્તરા ઉત્તરા શું કરે, સાંભળ મારી માત ?
રણમાં જ્યારે ધાપડે, ત્યારે ઉત્તરા નહિ દે હાથ."

રણમાં યુદ્ધારંભના શંખનાદ થયા, ત્યારે ચાર ઘોડા જોડેલા મોટા રથમાં બેશી અભિમન્યુ સૈન્યની આગળ થયો અને રણભૂમિ તરફ પ્રયાણ કર્યું તે થોડે દૂર ગયો નહિ. હોય, એટલામાં ઉત્તરા આવી પહોંચી. વડીલોની મર્યાદા જાળવવાનો પણ વખત રહ્યો નહોતો; કારણ રણવાદ્ય વાગી રહ્યાં હતાં અને યુદ્ધનો આરંભ થવાને વિલંબ નહોતો. ઉત્તરા ઝટપટ અભિમન્યુના રથ આગળ ગઇ અને ઘોડાની લગામ પકડી ઉભી રહી. અભિમન્યુ તેની સામું જોઇ બોલ્યો કે;—

" ગોરી મુકો ઘોડીલાની વાગરે, કુંવરી રાજનભું;
ખમો રથ તણો ઘો પાગરે, કુંવરી રાવનશું."

આખરે બેઉ ભેગાં મળ્યાં અને જ્યારે અભિમન્યુએ યુદ્ધે ચડવાની ઉત્તરાની રજા માગી, ત્યારે એક વીર પત્નીને શોભે એવાં વીર વચનથી ઉશ્કેરી તેણે કહ્યું કે;—

દુહો.

" મરજો કે મારજો તમે, નવ દેશો પુઠ લગાર;
સૈયર મેંણા મારશે, કે કાયર કેરી નાર. "

એ રીતે ઉત્તરાનાં છેલ્લાં વચનથી ઉતેજાયેલો અભિમન્યુ રણસંગ્રામમાં ગયો અને અર્જુનને પણ વિસરાવે તેવી રીતે સાત કોઠાના ચક્રાવાનું યુદ્ધ ચલાવ્યું. છેલ્લે શત્રુઓની એક પ્રાપંચિક યુક્તિથી જયદ્રથને હાથે મરાયો.

જ્યારે અભિમન્યુ રણમાં પડયો, ત્યારે ઉત્તરાએ મહા કલ્પાંત સાથ એવું તો રૂદન કર્યું હતું, કે તે સાંભળી મહાન્ ધીરવીર અને કઠણ કાળજાના પુરુષોનાં હૃદય પણ પીંગળી ગયાં, હાથમાંથી હથિયારો પડી ગયાં હતાં અને રણક્ષેત્રમાં હા, હાકાર થઇ રહ્યો હતો. અર્જુને તે પછી પુત્રના મારનારને માર્યો હતો. અશ્વત્થામાએ ઉત્તરાના ગર્ભનો નાશ કરવાને બ્રહ્માસ્ત્ર મૂક્યું હતું, તે વખતે આ સતી અતિ પીડાવા લાગી હતી, છતાં ધૈર્યતા રાખી પ્રભુ પ્રાર્થના કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સુદર્શન ચક્ર વડે તેના ગર્ભનું સંરક્ષણ કર્યું હતું. પછી તેને પૂરે માસે **પરીક્ષિત** જેના મહાન્ પ્રતાપી પુત્રનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે મહાભારત યુદ્ધ પૂરૂં થયું, ત્યારે બેઉ પક્ષમાં માત્ર એક પરીક્ષિતજ વંશનું આશાકિરણ જીવતો રહ્યો હતો. તેને ગાદી આપી પાંડવો વનવાસ ગયા અને તેનાથી પાંડવ વંશ આગળ ચાલ્યો હતો. પરીક્ષિત મહાન્ પ્રતાપી અને પ્રખ્યાત રાજા થઈ ગયા છે. એ રીતે ઉત્તરા સતી પરીક્ષિત જેવા મહાન્ પુત્ર રત્નને પેદા કરી " **રત્નગર્ભા** " એવા મહાન્ પદને પામી ગઇ છે. ધન્ય છે તેમને !!!

ચિત્રલેખા.

આ દેવી શક્તિની પરમ પવિત્ર સ્ત્રી **કૌભાંડ**ની પુત્રી થાય. કૌભાંડ એ શોણિતપુરનો મહારાજા **બાણાસુર**નો પ્રધાન હતો. બાણાસુરની પુત્રી **ઓખા**ની એ પરમ સખી હતી; તેની અંગકાન્તિ ગોરવર્ણ અને મહાન્ તેજસ્વિ હતી. તે ગાયન, નૃત્ય, અને યોગવિદ્યામાં ઘણી કુશળ હતી. ચિત્રકળામાં તો તે ઘણીજ કુશળ હતી. એ કળામાં તે એટલી તો પ્રવિણ હતી કે, ગમે તેવા દેવ કે મનુષ્ય વગેરેના વર્ણન ઉપરથી તેનું ચિત્ર આબેહુબ ચિતરતી હતી. તે ભવિષ્ય ચિતરનાર અથવા આબેહુબ ચિત્ર કાઢનાર હતી. તે ઉપરથી તેનું **ચિત્રલેખા**--**વિશ્વાત્રી** એવું નામ પડેલું હોય એમ લાગે

છે. તેને વિધાત્રીનો અવતાર પણ કહે છે. ચિત્રકળામાં એ વખતે દુનિયામાં એની જોડી બીજી કોઇજ નહોતી. તે યોગ સિદ્ધિથી પોતાની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં ત્વરાથી જઈ શકતી હતી. તપશ્ચર્યાથી **બ્રહ્માની** કૃપા મેળવી શારદા દેવીની સહાયતા સંપાદન કરી હતી. કહે છે કે દેવોનાં કાર્ય કરવા માટેજ તેનો અવતાર હતો. જેમ મિત્રે મિત્રના હિતમાં તત્પર રહેવું જોઇએ, તેમ સખીએ સખીના સુખ દુઃખમાં સામેલ રહી, તેના હિતમાં તત્પર રહેવું જોઇએ. તેનું સુદષ્ટાંત ભારત વર્ષની સ્ત્રીઓને આપવાને માટેજ જાણે તે શોણિતપુરમાં જન્મી નહોય, તેની પેઠે પોતાની સખી **ઓખાને** તેના પિતા બાણાસુરે પોતાની જીંદગીના ભયને કારણે નહિ પરણાવતાં; એક સ્થંભાકાર મહેલ ઉપર રાખીને ફરતી ચોકી મૂકી હતી. એવા સંકટને સમયે તેણે પોતાની સખીને સહાય કરવા બાણાસુર અને પોતાના પિતા કૌભાંડની પરવાનગી મેળવી તેની સાથે એક ડંડિયા મહેલમાં રહી હતી, જ્યારે ઓખા દુઃખમાં ગભરાતી, ત્યારે અનેક પ્રકારે આસના વાસના કરી ધીરજ આપતી, ધર્મ ચર્ચા કરતી, સારીસારી નીતિની શીખામણો આપતી અને ગમત રમતથી મનરંજન કરતી; વગેરે રીતે દુઃખમાં પણ તેનું મન આનંદમાં રાખવાને યત્ન કરતી હતી. ઓખાને મહાસતી **પાર્વતીજી**નું વરદાન હતું કે;-તું સ્વપ્નામાં વરીશ. એ પ્રમાણે એક દિવસે ઓખાએ એક સ્વરૂપવાન પતિને સ્વપ્નામાં પરણી વિવાહ સુખનો લાહવો લીધો, પરંતુ જાગૃત થતાં કાંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. તેથી ઓખા ગાભરી બની રૂદન કરવા લાગી અને સ્વપ્નામાં જોયેલા પતિનેજ વરવાનો દૃઢ નિશ્ચય ચિત્રલેખાને જણાવ્યો. ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે;-સખી! તેં સ્વપ્નામાં જોયેલો પુરૂષ કોણ, અને કયા દેશનો છે? જો તું નામ ઠામ અને રૂપ રંગ જણાવે તો લાવી પરણાવી આપું; પરંતુ ઓખા કાંઈ બતાવી નહિ શકતાં બોલી કે;-"પ્રિયસખી! હું જોઉં તો ઓળખી શકું" એ ઉપરથી ચિત્રલેખાએ પોતાના ચિત્રકળાના અલૌકિક બળથી અનેક દેવ, મનુષ્ય અને મહાન્ રાજા રાણીઓનાં ચિત્રો કાઢી બતાવ્યાં. એ ચિત્રો જોઇને ઓખાએ **શ્રીકૃષ્ણના** પુત્રના પુત્ર અનિરૂદ્ધને ઓળખી બતાવ્યો. તે ઉપરથી ચિત્રલેખા પોતાની યોગવિદ્યાના બળથી એકદમ દ્વારીકાં પહોચી. **નારદ**ની સહાયતા લઇને અનિરૂદ્ધના મહેલમાં દાખલ થઇ, અને યુક્તિથી અનિરૂદ્ધને શોણિતપુર ઓખાના મહેલમાં લાવી. નારદે ઓખા અને અનિરૂદ્ધનો હસ્ત મેળાપ કરાવી ગાંધર્વ લગ્નથી પરણાવ્યા. તેથી ઓખા આનંદ પામી. પછી. ચિત્રલેખાનો પ્રેમ પુર્વક ઘણો આભાર માનતાં બોલી કે -"દેવી! હું તમારા ગુણનું શું વર્ણન કરૂં? સાધુવૃત્તિના મનુષ્યનું શુદ્ધ આચરણજ અલૌકિક છે. બીજાને મીઠું લાગે એવું વર્તન તથા પ્રિય અને હિતકારક મિત ભાષણજ તેઓનો સંપ્રદાય હોય છે. સ્વાભાવિક રીતેજ બીજાનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહેછે, તેમની બુદ્ધિ આનંદિત હોયછે, મુખ ઉપર અથવા પીઠ પછવાડે

પણ એક સરખુંજ વર્તન હોયછે; જેમાં કપટ ભુદ્દલ હોતું નથી; તે ઉપરથીજ તે ઓળખાઈ આવેછે. ધન્યછે તમને! તમે મારે માટે ઘણું સંકટ સહન કર્યુંછે. તમેજ મારા પ્રાણદાતાછો, વગેરે કહી બેઠી પડી," પછી ચિત્રલેખાએ ઓખાને શિખામણ આપતાં કહ્યું;-"આર્યા! સાધ્વી સ્ત્રી પોતાના પ્રિયપતિ ઉપર ભક્તિ રાખેછે, સાસુ સસરા ઇત્યાદિ વડિલ માણસો પ્રત્યે પુજ્યભાવ રાખેછે, દાસદાસીઓના અપરાધ માટે ક્ષમા કરે છે; વધારે શું કહેવું? પરંતુ પોતાની શોકયને પણ સાધ્વી સ્ત્રી પોતાની મંત્રિણી સરખી લેખે છે. ઉત્તમ સ્વભાવ એ સ્ત્રીઓનું ભૂષણ છે, લજ્જા કીંવા મર્યાદા એ પણ સ્ત્રીઓનો ભૂષણ પ્રદ ગુણો છે; અને પાતિવ્રત્ય તો સ્ત્રીના જીવનનું ખરેખરૂં ઐશ્વર્ય છે. માટે તું એ નીતિએ ચાલજે. સદ્‌વિચાર વડે ચિત્ત પ્રસન્ન રાખજે, જેને માટે આપણે ખેદ કે શોક કરીએ છીએ, તે આપણોજ ઉપજાવી કહાડેલો વ્યવહાર છે, ભાવિપ્રબંધ રૂપ આશાના ચણેલાં કોટને ખડબડી જતો કે પડી જતો જાણી તારા મનને આખર અવસ્થાએ બિલકુલ નિર્બળ બનાવીશ નહિ; શાંને કરીને તેને દઢ રાખજે; કારણકે બાંધેલી આશાનો એ કિલ્લો આપણા અસત્ય મનોવ્યાપાર રૂપ ખોટાં ચણતર ઉપરથી તે કયાં સુધી ટકી શકે? માટે ઐશ્વર્યને તજીને ધૈર્ય રાખજે." ઇત્યાદિ બોધ આપ્યો હતો. આ ઉપરથી તે કેવી ઉચ્ચભાવના વાળી હતી તે જણાઈ આવેછે. તેણે પોતાની પ્રિય સખી પ્રત્યે ધર્મ બજાવ્યો અને બાણાસુરનો મદ ઉતરાવવામાં દેવોને પણ સહાયક થઇ હતી; જેને લઇ તે આદ્યાપિપર્યંત આર્યાવર્તમાં પ્રસિદ્ધ છે. ધન્ય છે તેમને!!

માયાદેવી.

સાધ્વી કપિલ વસ્તુ પાસે આવેલા કાલનામે રાજ્યની રાજધાની દેવદહ નગરના રાજા અંજનરાજની પુત્રી, કપિલવસ્તુના શુદ્ધોદન રાજાની પટરાણી અને સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધની માતા થાય. શુદ્ધોદન રાજાને બે રાણીઓ હતી. માયાદેવી રૂપઅને ગુણે શ્રેષ્ઠ હતી. તે સ્વામી પ્રિયકારણી, દાસ દાસીના પ્રત્યે પ્રિયભાષિણી અને નગરના રહેવાસીઓને આનંદદાયીની હતી. તે જે સંસારની ગૃહલક્ષ્મી હતી, ત્યાં ઝઘડો, કંકાસ, અદેખાઇ અને દ્વેશ પ્રવેશ કરવા પામતા નહોતા. વિનયની મૂર્તિ, સત્ય બોલનારી, મધુરભાષણ કરનારી, આનંદનો ઝરો, સ્નેહની સરિતા. અને સરળતાનો પ્રવાહ હતી, દુઃખીને આશ્રય, અસહાયને સહાય, અને તાપિત જનોની સંતાપ હારીણી હતી. શુદ્ધોદન રાજા ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ની પહેલાં કપીલવસ્તુમાં

રાજ્ય કરતો હતો. તે પરમ ધાર્મિક હતો. તેના રાજ્યમાં ધન ધાન્ય. સુખ, શાન્તિ, પ્રેમ અને પુણ્ય સર્વત્ર બિરાજી રહ્યાં હતાં, પ્રજાના કલ્યાણમાં રાત્રિ દિવસ ગુંથાયલો રહેતો હતો. ધનવાન અને ગરીબ, જ્ઞાની અને મૂર્ખ, સર્વે તેમના રાજ્યમાં પરમ સુખથી કાળ ગાળતા હતા. અસત્ય, અને અન્યાયના કાર્યમાં કદી પણ તેણે હાથ ધાલ્યો નહોતો. પાપથી હૃદય અને મન દુષિત કર્યા નહોતાં સર્વ પ્રકારે રાજા રાણી સુખી હતાં; પણ એક વાતે દુઃખી હતાં. તે એક બે રાણીઓ હોવા છતાં રાજાને સંતાનનહિ હોવાથી વારંવાર તેઓ શોક કરતા હતા. માયાદેવી પુણ્યનો અવતાર હોય તેવી પવિત્ર અને શુદ્ધાચાર વાળી હતી. તેની ઉમ્મર ૪૪ વર્ષની થઇ હતી; તોપણ પુત્રનું મુખ જોવાને પામી નહોતી. ઉમ્મર વધવાની સાથે મહારાજનું મન ઉંડા શોકમાં ઘેરાવા લાગ્યું. પ્રતિદીવસ શરીર દુર્બળ થવા લાગ્યું હતું; પરંતુ જે મનુષ્યની શક્તિ બહાર છે અને ઇશ્વિર કૃપા વિના જ્યારે પુત્ર મુખ જોવાતું નથી; ત્યારે તે વિષયમાં દુઃખ કર્યાથી શો ફાયદો ? માયાદેવી રાજાને શોક કરતા જોઇ હમેશ કહેતી હતી કે;-" રાજન ! સદ્વર્તન અને શુભ ભાવનાજ મનુષ્યની મનકામનાઓ પૂરે છે. હું પવિત્ર છું તેથી મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે; આપ કોઇવાર પણ પુત્ર મુખ જોવાને ભાગ્યશાળી થશો. " એક દિવસે નગરમાં દક્ષિણાયનનો ઉત્સવ હતો, નગરની સર્વે પ્રજા મોટા ઉત્સાહથી તેમાં સામેલ થઈ હતી, મહારાણી માયાદેવી પણ આ ઉત્સવમાં ગઇ હતી, ઉત્સવના આનંદના છદીવસ વિત્યા, પણ સાતમે દીવસે સુર્યોદય થતાં પહેલાં શય્યાપરથી ઉઠી સુગંધમય પાણીથી નાહી તેણે ઘણાં પ્રકારનાં દાન આપ્યાં. રાત્રિએ નાના પ્રકારના અલંકાર ધારણ કરી, મનોહારીણી લીલી સાડી પહેરીને સુંદર શય્યનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેજ રાત્રે પ્રભાતમાં સ્વપ્ન આવ્યું અને ઉઠીને તરત મહારાજાનું મુખ જોઇ માયાદેવી એ કહ્યું;—"પ્રિયદર્શન ! મને હમણા એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે, જાણે મારી જમણી કુખ ચીરીતે એક ધોળો હાથી તેમાં દાખલ થયો." મહારાજાએ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેનું તાત્પર્ય પૂછ્યું, તો તેમણે કહ્યું કે,— 'દેવીને આજથી ચઢતો દહાડો થયોછે અને એક રાજચક્રવર્તિ કે ધર્મ ચક્રવર્તિ પુત્ર તમને થશે, તેથી રાજાએ પ્રસન્ન થઇને બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ દાન આપી સંતોષ્યા.

માયાદેવી ૪૫ વર્ષની ઉમ્મરે ગર્ભવતી થયાથી જેમ મરેલા પુત્રના દેહમાં જીવનનો સંચાર થયાથી દુઃખી માતાને જેવો આનંદ થાય છે, તેવોજ આનંદ રાજા રાણીને થયો. માયાદેવી પ્રતિદીન વધારે વધારે લાવણ્યવતી થતી ગઇ. રૂપવાન, બળવાન અને ધાર્મિક પુત્રની કામનાથી સર્વદા પ્રફુલિત મનની અને પ્રભુમાં એક ચિત્ત રાખી રહેતી હતી, કોઇપણ નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિ તેના હૃદયને સ્પર્શ કરવા સમર્થ થતી નહોતી. આવી રીતે પવિત્ર રહી. પતિના આદર અને મમતામાં મગ્ન રહી નવ માસ ગાળ્યા. જ્યારે પુરા દહાડા થયા, ત્યારે માયાદેવી આર્ય

કુટુંબોની રીતિ પ્રમાણે પતિના ચરણમાં પ્રણામ કરી, સુખાસન-પાલખીમાં બેશી પિયર જવાને નીકળી. માર્ગમાં લુંબુની નામના આનંદ દાયક બાગનું સૌંદર્ય જોઇ મહારાણીનું મન મુગ્ધ થયું. ફળ, પુષ્પના ભારથી નમેલા વૃક્ષોની સુંદરતા. પક્ષીઓનો સંગીત ઉલ્લાસ તેના ચિત્તને આકર્ષવા લાગ્યો. રાણીએ આરામ લેવા માટે બાગમાં ઉતરી, આમતેમ ફરતી શાલ વૃક્ષનાં નવાં પાંદડાં તોડવા જેવી હાથ—લંબાવે છે, તેટલામાં તેને પ્રર્યુત થઇ અને ભગવાન્ સિદ્ધાર્થ—બુદ્ધનો જન્મ થયો. સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો; પરંતુ ઇશ્વર ઇચ્છા પ્રબળ છે. માયાદેવી પુત્ર મુખ જોઈ આનંદ પામી, પણ પુત્ર સુખનો લાહવો લાંબોકાળ લેવા નહિ રહેતાં સાતમે દિવસે મરણ તુલ્ય માંદી પડી. જે પતિના નયનનો પ્રકાશ હતી, જે તેને સદા આનંદ આપનારી હતી, જે સગાંવહાલાંના હૃદયને રંજન કરનારી અને શહેરના રહેવાસીઓનું હિત કરનારી હતી, તે પરમ પવિત્ર સતીસ્ત્રી પોતાની બેન પ્રજાવતી—ગૌતમી જે રાજાની બીજી રાણી હતી, તેને પોતાનો પ્યારો પુત્ર જે બુદ્ધ તેને હમેશને માટે સોંપી પરલોકવાસી થઇ. ધન્ય છે તેમને ! કે તે પોતાના પવિત્રાચરણથી બુદ્ધ જેવા મહાન્ પુત્રને જન્મ આપી અમર નામ રાખી ગઇ છે ! ! !

મનસા.

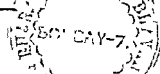
આ પરમ પવિત્ર સતી કશ્યપ ઋષિની પુત્રી થાય, તેને જરદ્‌ગૌરી અથવા જરત્કારૂપણ અગર **મનસા** પણ કહે છે. તે મહાસ્વરૂપવાન, તેજસ્વિ, ક્ષમાશીલ, નમ્ર, જ્ઞાની, વિવેકી, ધાર્મિક, ધૈર્યવાન અને વિદ્વાન હતી. તેને બ્રહ્મ કુલોત્પન્ન જરત્કારૂ ઋષિ જે ઘણા પ્રખ્યાત્ વિદ્વાન, જિતેંદ્રિય બુદ્ધિમાન, તપસ્વિ બ્રહ્મચર્યવ્રત્ત પાળવામાં એક્કા, અને તેજસ્વિ હતા;તેમની સાથે પરણાવી હતી. પરણતી વખતે ઋષિએ કહ્યુ હતું કે,"તારે કોઇ દિવસે મને અપ્રિય લગે એવું કાંઇ કાર્ય કરવું નહિં કરીશતો હું તારો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જઇશ." આ સાંભળી સતી મનસાએ કહ્યુંકે;—"હે નાથ! આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તિશ." એમ કહી તે પોતાના પતિને કદીપણ અપ્રિય બોલતી નહિ કે અપ્રિય કાંઇ પણ કાર્ય કરતી નહી. નિરંતર પતિની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તિને આનંદ આપવા માટે ઘણી સાવધ રહેતી અને પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિના હિતમાં તત્પર રહેતી. ધર્મ કાર્ય કરતી, અતિથિઓનું આદરાતિથ્ય અને શિષ્યોને શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય બહુ પ્રેમથી કરી સર્વને સંતોષ

આપતી. આશ્રમનાં પશુપક્ષી અને પુષ્પ વાટીકાની નિત્ય સંભાળ લેવાને કાળજી રાખતી; વગેરે આશ્રમનાં કાર્ય અને વ્યવસ્થા બરાબર કરી તેની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી. નવરાશ મળતાં પતિની પરવાનગી લઈ આશ્રમવાસી બાલિકાઓને ધર્મોપદેસ આપતી. તેમજ પતિ સંગાતે દેશના ઘણા ભાગમાં ધર્મોપદેશ કરવાને ફરતી; વગેરે પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવે તેણે ઋષિની ઘણી પ્રીતિ મેળવી હતી; પરંતુ દૈવ ઇચ્છા પ્રબળ છે, કોઇના સુખના દિવસ એક સરખા જતા નથી. આ પવિત્ર સતીને પણ પતિ વિયોગનો વખત આવ્યો.

એક વખતે ઋષિ નિદ્રાવશ થયા. સુર્યાસ્ત થવા આવ્યો, ત્યારે સતીએ પૂજાદિ સામગ્રી તૈયાર કરી, સંધ્યા નિમિત્તે પતિને જાગૃત કર્યા. ઋષિની ઇચ્છા વિના જાગૃત કરવાથી તે પોતાનું અપમાન થયું માની ચાલવા લાગ્યા. સતીએ અપરાધ ક્ષમા કરી ચાલ્યા નહિ જવાની ઘણી પ્રાર્થના કરી; ત્યારે ઋષિએ કહ્યુંકે;—હે સતી! હું કોઇ સમયે જુઠું બોલ્યો નથી. મેં કહ્યુ છે કે જઇશ, માટે હવે હું રોકાઇશ નહિ. મેં પુર્વે તારી સાથે જે નિયમ કર્યો હતો, તેનો આજે સમય આવ્યો છે. હે ભદ્રે! મેં તારી સાથે સુખમાં દિવસો ગાળ્યા છે હવે તારે મારા ગયા પછી શોક કરવો નહિ. આ સાંભળી પવિત્ર હૃદયની સર્વાંગ સુંદર સતી મનસા નેત્રમાં આંસુ લાવી બોલીકે;–" હે નાથ! મારા પિયર તરફનાં સગાંઓ માતાના શાપથી અપમાન પામેલાં છે, તેઓનું કલ્યાણ મારે વિષે તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં સંતાનથી થાય એમ છે. માટે મારો આપની સાથેનો સમાગમ વ્યર્થ ન જાય એવી આપને વિનતિ કરૂંછું." આ સાંભળી તપોધન એવા તે મહામુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે, " હે સુભગે! તારા ઉદરમાં અગ્નિના જેવો પ્રકાશમાન જે ગર્ભ છે, તે વેદ વેદાંગને જાણનાર પરમધર્માત્મા એક ઋષિ અવતરશે. " એમ કહી મહર્ષિતપનો નિશ્ચય કરી વનમાં ચાલ્યા ગયા.

ઋષિના ચાલ્યા ગયા પછી સતી મનસા ગર્ભિણી અવસ્થામાં વનમાં એકલી બહુ સંકટ પામી, પરંતુ ધૈર્યના રાખી પોતાનો આશ્રમ છોડીને હિમાલયના કૈલાશ શિખરપર આવી તપ કરવા લાગી. તપથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઇ તેને જ્ઞાનોપદેશ કર્યો. દિવસ પૂર્ણ થતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો. સતીએ ગર્ભાવસ્થામાં એકાગ્ર મન રાખી જેવો જ્ઞાનોપદેશ મેળવ્યો હતો, તેવોજ બુદ્ધિમાન અને જ્ઞાનીપુત્ર જન્મ્યો. તેથી તેનું નામ આસ્તિક પાડ્યું હતું. પછી તે પુત્ર સાથે ત્યાંજ રહી હતી. પુત્ર મોટો થતાં શંકરે તેને ઉપવિત આપ્યું હતું. વેદ, વેદાંગાદિકનો અભ્યાસ કરાવી મૃત્યુંજય મંત્રનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેથી તે પરમ તેજસ્વિ થયો હતો. પ્રતિદિન અધિક પ્રખ્યાત્ થતાં, સતીને સદાશિવે આજ્ઞા કરી કે, હવે તું પુત્રને લઇ, તારા પતિના આશ્રમમાં જા. તેથી સતી પુત્ર સાથે પોતાના પતિના આશ્રમમાં આવીને રહી હતી. જ્યારે જન્મેજય રાજાએ સર્પસ-

પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે સતીમનસાએ પુત્રને મોકલી, પોતાના સગાંઓની ધારણાપાર પાડી હતી. એ રીતે તેણે અનેક સંકટ સહન કરી પોતાના સગાંઓના હિતમાં ભાગ લીધો હતો અને આસ્તિક ઋષિ જેવા પરમ પવિત્ર અને પ્રતાપી પુત્ર રત્નને પેદા કરી, એક ઉત્તમ માતા તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. ધન્ય છે આવી પવિત્ર સતીને ! કે જે પોતાનું અને સગાંઓનું સાર્થક કરી ધન્યતાને પામી ગઈ છે!

સતી—શક્તિ.

આ પવિત્ર સતી કેરલ દેશના કાલટી નામે ગામના મદ્યપંડિતની પુત્રી થાય. તે મહારૂપ સુંદર, તેજસ્વિ, શાન્ત, ધાર્મિક, દયાળુ, ધૈર્યવાન, અને જ્ઞાન સંપન્ન હતી. તેના ઉત્તમ ગુણ જોઈ સૌ તેને સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર છે એમ કહેતાં હતાં. એજ ગામમાં પંડિતવર્ય વિદ્યાધિરાજનો પુત્ર શિવગુરૂ મહા બ્રહ્મતેજવાળો, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો, અને વાણીમાં બૃહસ્પતિ સરખો હતો. તે વેદ, પદ, ક્રમ, ધન, જટા, શિખા, આદિમાં ઘણો કુશળ હતો. તેમજ ભટ્ટપાદ, પ્રભાકર, કણાદ, ગૌતમ, કપિલ અને પતંજલી આદિના મતનું અધ્યન કરી મહા પ્રવિણ થયો હતો. તેનામાં ખંડન મંડન કરવાની ઉત્તમ ચપળતા હતી. શિવગુરૂનું આવું અપૂર્વ જ્ઞાન જોઇને મદ્યપંડિતે પોતાની પુત્રી શક્તિ–સતીને તેમની સાથે પરણાવી હતી. આ જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જોડાયુ હતુ. રૂપગુણ અને સ્વભાવે એક રૂપ હોવાથી બંને વચ્ચે પ્રેમ અત્યંત હતો. સ્વધર્મ અને ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ પ્રકારે પાળતાં ઘણાં વર્ષો વીતિ ગયાં, છતાં આ પવિત્ર દંપતિને કાંઇ પણ સંતાન સુખ પ્રાપ્ત થયુ નહોતું. તેથી મનમાં ઘણો સંતાપ કરતાં હતાં એક વખતે શિવગુરૂએ કહ્યુ કે;—“ હે ભદ્રે ! આ લોકમાં હિત કરનાર પુત્રનુ મુખતો હજુ સુધી જોયું નથી. પુત્રવિના જીવન વૃથા છે પિતાએ મારો જન્મ આપ્યો, પણ તે પુત્રવિના એળે જશે એમ લાગે છે; કેમકે “ पुत्रेणायंलोक ’ પુત્રથીજ આ લોક સિદ્ધ થાય છે એવું શ્રુતિ કહે છે વંશના વધારાને માટે કંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ. આ સાંભળી સતીએ કહ્યુ કે;—“ પ્રાણેશ ! આપણે બેઉ કૃપાનિધાન શ્રીશંકરની સેવા કરીને તેમની કૃપા સપાદન કરીએ, કે જેના વડે આપણે સતનિ પામીશું.’ આ સાંભળી શિવગુરૂ પ્રસન્ન થયા. પછી પતિપત્ની પૂરા પ્રેમ ભાવે વૃષક્ષેત્રમાં સ્વયંભુ સદાશિવની ઉપાસના કરવા લાગ્યાં. ઘણો વખત તપ કરવાથી શંકર પ્રસન્ન થયા. આ પવિત્ર દંપતિને સર્વજ્ઞ પુત્રની ઇચ્છા હતી, તે પ્રમાણે વરદાન પામી સદાશિવનુ સ્મરણ કરતાં ઘેર આવ્યાં. તે દિવસે આનંદોત્સવ કરી ઉત્તમ ભોજન કર્યું;

સદાશિવની કૃપાથી તેજ દિવસે સતીને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભવતીને જે ભાવા અભાવા થાય છે, તે પ્રમાણે સતીને થવા લાગ્યા. તે જાણી સગાં વહાલાંએ ઘણી જાતની અમૂલ્યને અપૂર્વ ચીજો લાવીને આપવા લાગ્યાં. એમ કરતા પૂરા માસ થતાં; યુધિષ્ઠિર શક ૨૧૫૮ ના રક્તાક્ષરી સંવત્સરના ઉત્તરાયણમાં માઘ વદ ૧૪ સોમવારની મધ્ય રાત્રિ-શિવરાત્રિ એ કે જે વખતે સૂર્ય અને ચંદ્ર કુંભરાશીમાં હતા. તે વખતે શુભ લગ્નમાં જેમ પાર્વતીએ કાર્તિક સ્વામિનો જન્મ આપ્યો હતો, તેમ સતીએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો. જે દિવસે શ્રીશંકરનો અવતાર થયો હતો. તેજ દિવસે સ્વાભાવિક રીતેજ કોઇ અલૌકિક આનંદનો દેખાવ સર્વત્ર થઇ રહ્યો હતો.

આવા પવિત્ર પુત્રનું સ્વરૂપ સામુદ્રિક લક્ષણોથી લોકોને મોહ પમાડતું હતું. તેમને જોઇ ભવિષ્ય વેત્તાઓએ કહ્યું કે;—"આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે અને સ્વતંત્ર શાસ્ત્રો રચશે. તેમજ મોટા મોટા પંડિતોને જીતશે અને પોતાની કીર્તિ પૃથ્વી રહેતાં સુધી સ્થાપન કરશે." આવા ઉત્તમ પુત્રના જન્મથી સર્વ ઠેકાણે આનંદોત્સવ જેવું થઈ રહ્યું. સગાં વહાલાંની સ્ત્રીઓ પ્રસુતિ ગૃહમાં આ બાળકને પ્રેમથી જોવા નાના પ્રકારની ભેટો લઇ આવવા લાગી, ઉનાળાના ખરેખરા મધ્યાન્હના તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ જેમ ચંદ્રને જોઈ ટાઢી થાયછે, તેમ કમળ જેવા મુખવાળા આ બાળકને જોઈ આનંદ પામવા લાગી. જે જે માણસો આ બાળકને જોતાં, તે સર્વેને ઘણો આનંદ થતો. તેથી તથા શ્રીશંકરની કૃપાથી જન્મ થયેલો માટે તેનું નામ-શંકર પાડ્યું. શંકર બાળ લીલાથી સર્વને આનંદ આપતા હતા. તેઓ પવિત્ર ગુણો ધરાવનારી સતી માતાના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ ગુણોવાળા થયા હતા. તેમણે ત્રણ વર્ષમાં તો કાવ્ય, પુરાણ, અને કોષાદનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમની બુદ્ધિ એવીતો તેજ હતી, કે ગુરુ મુખથી એકવાર સાંભળતાંજ સર્વ આવડી જતું હતું. ત્રીજે વર્ષે તેમને ચૌલસંસ્કાર કર્યો. દૈવગતિ ન્યારી છે, તેમની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સર્વ થાય છે. શિવ ગુરૂ આવા ઉત્તમ પુત્રના સુખનો લાહવો લેવા વધારે વખત નહિ રહેતાં, માત્ર તેમની કાચી વયમાંજ સ્વર્ગે ગયા. તેમની ઉત્તર ક્રિયા સતીએ કરી. સતી પતિના વિરહ દુઃખથી શરીરમાં સુકાવા લાગી, ખરેખર પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને પતિનું મુખ જોઇ જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો આનંદ તેમને બીજા કશાથી થતો નથી. તેમને તો પતિ એજ સર્વસ્વ હોય છે. તેમના વિના આખો સંસાર સુનો અને અપ્રિય લાગે છે; પણ તે માત્ર એક પુત્ર સ્નેહને લઈનેજ પોતાનો દેહ રાખી રહે છે. તેની પેઠેજ આ સતીને પણ સંસાર ઉપર પ્રીતિ નહોતી, પરંતુ એક પ્રિય પુત્ર શંકરના મુખ સામું જોઈને દિલાસો લઇ, પોતાનો દેહ રાખી રહી હતી. શ્રીશંકરને પાંચમે વર્ષે સતીએ ઉપનયન વિધાન કર્યું તે પછી શંકરે ગુરૂને ત્યાં રહી તર્ક શાસ્ત્ર, સાંખ્ય, અને યોગ વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. વેદ શાસ્ત્રાદિ સાત વર્ષે થતાંજ શીખી ઘેર આવ્યા.

સતી પુત્રનું કોમળ બોલવું, બુદ્ધિ, જ્ઞાન અને સુંદર શરીર જોઇ ઘણો હર્ષ પામતાં. એક વખતે સતી માતા અંબીકા નદીએ નહાવા ગયાં હતાં, ઉનાળાનો દિવસ હતો, તાપને લીધે પગ બળતા હતા. તેને લીધે ઘેર આવતાં વાર થઇ. તેથી શંકરે જાતે જઇને માતાનું સાંત્વન કર્યું હતું. માતાને ઘણે દૂર નહાવાજતાં ઘણી આપદા પડતી જોઇ, તેમણે એ નદીનું પાણી પોતાના ઘર પાસે થઇને વહે તેમ કર્યું હતું. શંકરના પ્રતાપની કીર્તિનાં કિરણો દેશમાં ચોપાસ પ્રસરી ગયાં હતાં તેથી તેમને મળવાને એક વખતે-ઉપમન્યુ, દધીચી, ગૌત્તમ અને અગસ્ત્યાદિ મુનિઓ આવ્યા. સતીએ બહુ આનંદ પામી તેમનો પૂજા આદિથી ઘણો સત્કાર કર્યો. સર્વ મુનિઓ શ્રીશંકર સાથે મોક્ષસંબંધી વાતો કરવા લાગ્યા આ વખતે સતીએ ત્યાં આવી પૂછયું કે;—"બ્રહ્મર્ષિ! આપના પધારવાથી અમે કૃતાર્થ થયાં છીએ. આ બાળક ઘણી નાની વયમાં બધાં શાસ્ત્રો શીખી રહ્યો છે.તેનો મહિમા પણ મને અધિક આશ્ચર્ય કરે છે. માટે જો મને કહેવામાં અડચણ ન હોય તો તેનું વૃત્તાંત કહેશો." આ સાંભળી અગસ્ત્યમુનિએ કહ્યું કે;—"સતી! તમો પતિ પત્નીના તપ પ્રભાવથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઇ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે શિવ પોતે અવતર્યા છે." સતીએ કહ્યું કે;—"મુનિ! આ પુત્રનું આયુષ્ય કેટલું છે?" અગસ્ત્યમુનિએ કહ્યું કે;—"સતી માતા! આ પુત્રનું આયુષ્ય સોળ વર્ષનું છે; તથાપિ કેટલાંક કારણોથી બીજાં સોળ વર્ષ આ પૃથ્વી ઉપર નિવાસ કરશે.એટલે ૩૨ વર્ષનું આયુષ્ય છે." આ પ્રમાણે ચર્ચા કરી મુનિઓ સતીની આજ્ઞા લઇને પોતાના આશ્રમે ગયા.

સતી માતા પોતાના પુત્રનુ અલ્પાયુષ્ય જાણી ઘણો ખેદ પામ્યાં. માતાને ખેદ પામતાં જોઇ શ્રીશંકરે કહ્યું કે;—"માજી! આ સંસાર ક્ષણિક છે. તે તમે સારી રીતે જાણો છો; છતાં શું કરવા શોક કરો છે? આવી રીતે શોક કરવો તમને ઘટતો નથી. તમે જાણો છોકે સાંજ પડતા વૃક્ષપર અનેક પક્ષીઓ જુદે જુદે ઠેકાણેથી આવી બેસે છે, અને પ્રભાત થતાં જુદે જુદે ઠેકાણે વિખરાઇ જાય છે. તેથી આ સંસારમાં કોઇ કયાંથી અને કોઇ કયાંથી આવી ભેગાં મળ્યાં છે; પરંતુ અવસર પૂરો થતાં સૌ જુદાં પડી ચાલ્યાં જાયછે. તેમાં માતા કોણ, પિતા કોણ, અને પુત્ર કોણ. કોણ જાણે કેટલાએ જન્મ ધર્યા હશે. માટે મિથ્યા શોક કરવો છોડીદો. હજુતો હું સંસારના બંધનમાંથી છુટવાને ચતુર્થાશ્રમ સન્યાસ અંગિકાર કરવાનો છું."—"ચતુર્થાશ્રમ અંગિકાર કરવાનો છું." એવું સાંભળતાંજ સતીના દુઃખની સીમા રહી નહિ. તેમણે કહ્યું કે;—પુત્ર! હવે તું એ વિચાર છોડી દે. મારૂં કહ્યુ માની ગૃહી થઈ પુત્રવાળો થા. યજ્ઞાદિકથી દેવોની પૂજા કર. પછી ચતુર્થાશ્રમ ગ્રહણ કરજે. મારે તું એકજ પુત્ર છે. હું મરી જઇશ ત્યારે મારી ઉત્તર ક્રીયા કોણ કરશે? વળી તું સર્વજ્ઞ છતાં મને એકલી મૂકીને જઇશ? જ્ઞાનીઓ દયાવાળા

હોય છે, તો તારામાં દયા કેમ દેખાતી નથી? તું મને તજી દેવાને હજી યોગ્ય નથી. પછી શ્રીશંકરે સતી માતાના મનનું સમાધાન કરી સન્યસ્ત લેવાની આજ્ઞા મેળવી. તે વખતે સતીએ કહ્યું કે;—મારો દેહ પડે ત્યારે તારે હાથેજ મારો અગ્નિ સંસ્કાર થવો જોઇએ. સન્યાસીને તેમ કરવાને અધિકાર નથી, એમ જાણી જો તું તેમ કરવા ના કહેતો હોય, તો અગસ્ત્ય મુનિના કહેવા પ્રમાણે તું સાક્ષાત્ શંકર છે. તેથી તને કશો બાધ નથી, મૃત્યુ પછી જો તારે હાથે આગ પણ હું ન પામું તો જન્મ ધર્યાનું ફળ—બન્નેને શું? આર્યધર્મ પ્રમાણે અગ્નિ સંસ્કારાદિ પુત્રને હાથેજ થવા જોઇએ. માટે તે કર્યા સિવાય તારે છૂટકો નથી."

સતી માતાનાં આ વચન સાંભળી શંકર બોલ્યા કે—"માજી! મને દુઃખની કે અંતકાળની વખતે જ્યારે યાદ કરશો; ત્યારે હું તરત આવીશ અને અગ્નિ સંસ્કારાદિ કરીશ; પરંતુ માજી! તમારા મનમાં કદી પણ એવું લાવશો નહિ, કે મારો પુત્ર, મારી વૃદ્ધાવસ્થાની વખતે તજીને સંન્યાસી થયો. જો આવું કદી મનમાં લાવશો, તો મને ઘણું દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. હું જ્યાં હોઇશ, ત્યાં રહીને પણ તમને અધિક ફળ—હું તમારી પાસે હોઉં તેના કરતાં પણ વધારે કરી આપીશ." વગેરે રીતે માતાને સમજાવી રજા લીધી. પછી તેમની સગાં વહાલાંઓને ભલામણ આપીને સંન્યાસ લેવાને ચાલી નીકળ્યા. સન્યસ્ત લઇને ભારત વર્ષમાંથી અનેક મત મતાંતર દૂર કરી, એક અદ્વૈત સિદ્ધાંત સ્થાપન કર્યો. તેથી સતીમાતા પુત્રની અધિક કીર્તિ ફેલાતાં ધન્યતાને પામ્યાં.

સતીમાતાને જ્યારે માંદગી થઈ આવી, ત્યારે તેણે પોતાના પ્રિયપુત્રનું સ્મરણ કર્યું. આ વખતે શ્રીમાન્ શંકરાચાર્ય ઋષ્યશૃંગ પર્વતપર હતા. ત્યાંથી તેઓ માજીનો મંદવાડ જાણી એકદમ કાલડી આવ્યા. સતી પોતાના પુત્રને ઘણે દિવસે કુશળ આવેલો જોઈ આનંદ પામ્યાં. પછી ધીમે સાદે કહ્યું કે;—પુત્ર! મેં મારી આવી દશામાં તને જોયો એ સારૂં થયું. પુત્ર! વૃદ્ધાવસ્થાથી ઘસાઇ ગયેલું મારૂં જીવિત હવે વધારે ચાલવાનું નથી. તેથી શાસ્ત્રપ્રમાણે આ દેહને યોગ્ય સંસ્કાર કરી મને પરલોકમાં પહોંચાડજે," આવાં માજીનાં પુત્ર સ્નેહને અનુસરતાં વચનો સાંભળી આચાર્યે પોતાની માતાને બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવામાટે બ્રહ્મનો ઉપદેશ આપ્યો. તેણે કરી સતી પરમપદને પામ્યાં. ધન્ય છે સતીમાતાને! કે જેને ત્યાં શ્રીમાન્ શંકરાચાર્ય જેવા મહાસમર્થ દૈવી પુરૂષે જન્મ લઇને ભારત વર્ષના કલ્યાણ માટે અદ્વૈત મત સ્થાપન કર્યો. અને જેને લઈ તેઓ એક મહાન્ પવિત્ર અને દેવાંશી પુત્રની માતા તરીકે જગતમાં અમર કીર્તિ રાખી ગયાં છે.

શ્રદ્ધા.

આ સતી કોણ? જે ભારત વર્ષમાં અતિ પ્રખ્યાત્ અને પરમ પૂજ્ય થઇ ગયેલા કર્દમ પ્રજાપતિ જેવા પવિત્ર અને તત્વજ્ઞ ઋષિનાં પુત્રી, સાંખ્ય યોગના પ્રકટ કર્તા ભગવાન્ કપિલ મુનિનાં ભગિની અને વેદ વેત્તા મહા સમર્થ દેવગુરૂ બૃહસ્પતિનાં માતાજી થાય. આ સતીની માતાનું નામ દેવહૂતિ હતું. દેવી દેવહૂતિજી મહા પવિત્ર અને તત્વજ્ઞ સતી હતાં. આવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી ઉત્કૃષ્ટ થયાં હતાં. "માતા તેવી દીકરી" તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. આ સતી સ્વરૂપે સુંદર, તેજસ્વી, ધાર્મિક, શ્રદ્ધાળું, ધૈર્યવાન, શાન્ત, અને તત્વજ્ઞ હતાં. આ સતીને પોતાના જેવાજ રૂપ ગુણે ઉત્કૃષ્ટ પતિને વરવાની ઈચ્છા હતી. તે પ્રમાણેજ તે બ્રહ્માના માનસ પુત્ર અંગિરા ઋષિ, જેઓ વેદાદિ શાસ્ત્રમાં પ્રખ્યાત્ થઈ ગયા છે, તેમને પોતાને યોગ્ય પતિ પ્રસંદ કરી માતા પિતાની આજ્ઞાથી શાસ્ત્ર વિધિએ પરણ્યાં હતાં. આ જોડું રૂપ ગુણે અનુપમ અને એક રૂપ હતું. તેથી આ દંપતિમાં અતિ પ્રેમ હતો અંગિરા ઋષિ મહા સમર્થ પુરૂષ ગણાતા હતા. તેઓ સ્વભાવે શાંન્ત, દયાળુ, તત્વજ્ઞ, પરમાર્થી, શોધક, જીતેંદ્રિય તિવ્રબુદ્ધિના અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હતા. આમાંના કેટલાક ગુણોનો પાસ આ સતીને પણ લાગ્યો હતો. આ સતીને પરમાર્થ અતિ પ્રિય હતો. આશ્રમમાં આવતા અતિથિ-અભ્યાગતોનો પ્રેમ પૂર્વક સત્કાર કરતી પોતાના આશ્રમમાં ઋષિ બાળાઓને એકઠી કરી ઉપદેશ આપતાં કહેતી કે;—

"સખીઓ! પરોપકાર એ મહા પુણ્ય છે અને એ મહા પુણ્યનુ ઉત્તમ ફળ પોતાના જીવનનું કલ્યાણ કરે છે. જો આપણે સત્ય માર્ગે ચાલીએ, તો ગૃહસંસારમાં આપણે જેટલો પરોપકાર કરી શકીએ; તેટલો કોઇ પણ બીજી સ્થિતિમાં થઇ શકતો નથી. સ્ત્રીઓનો સંસાર પુરૂષ સાથે જોડાયેલો છે. પુરૂષને ગૃહસ્થાશ્રમમાં મદદ કરવાને સ્ત્રીએ સંપૂર્ણ રીતે શક્તિમાન થવું અને બીજી ભગિનીઓને તેજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે તેવે માર્ગે ચડાવવી, એ પરમાર્થને શિખરે ચડવા જેવું છે. જેમ એકત્ર કુટુંબમાં ભાઇઓ એક બીજાને મદદ કરે તો તેમના પિતાને સુખ અને સંતોષ થાય છે; તેમ આપણી બેનો માટે આપણે પ્રયાસ કરીશું તો આપણા જગતરૂપી કુટુંબના પિતા પરમેશ્વરને સંતોષ અને આનંદ કેમ નહિ થાય? માટે આપણો જગત્પિતા પરમેશ્વર જેથી આનંદ પામે, તેમ કરવા યત્ન કરો. જે કામ કરો તે પ્રેમથી આસ્તા-શ્રદ્ધા પૂર્વક કરો." ઇત્યાદિ સ્ત્રી ધર્મ સમજાવી ઉપદેશ આપતાં અને જે પોતે કાર્ય કરતાં જે શ્રદ્ધા પૂર્વક કરી પાર પાડતાં;

તેથી શ્રદ્ધા તો શ્રદ્ધા સતીનીજ ગણાઇ ગઇ છે. શ્રદ્ધા જેવી ઉત્તમ સતીના ગુણુ પ્રભાવે તેને ત્યાં દેવોના ગુરૂ **બૃહસ્પતિ** જેવા 'નરરત્ન' પુત્રનો જન્મ થયો હતો. તે આવી ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી મહાસમર્થ વેદવેત્તા, મહાવક્તા, મહાવાક્ચાતુર્યતાવાળા, અતિસુંદર, તેજસ્વી અંગકાન્તિવાળા અને મહાતત્વજ્ઞ દેવર્ષિ વગેરે ઉત્કૃષ્ટ ગુણોવાળા થયાથી તેઓ દેવોના ગુરૂ એવા મહાન્ ઉત્તમ પદને પામ્યા હતા. આ શું થોડી મહાત્તા ! આવા જગત્ પ્રખ્યાત્ નરરત્નને જન્મ આપી એક ઉત્તમ માતા તરીકે માન પામી અમર નામ રાખી ગયાં છે, અહો! ધન્ય છે આવી માતાને!! માતાઓ તો આવીજ પેદાથાઓ!!!

મૂર્ત્તિ.

આ પતિપ્રાણા સતી દક્ષરાજેંદ્રની પુત્રી, મહાત્મા **ધર્મઋષિ**ની પત્ની અને વિષ્ણુના અંશાવતાર **નર, નારાયણ**ની માતા થાય. આ સતી સાત્વિકવૃત્તિની, તેજસ્વી, ધાર્મિક, ઉદાર, નીતિજ્ઞ, અને વેદાદિ જ્ઞાન સંપન્ન હતી. રાજ સુખ કરતાં પતિ સાથે વનમાં વસી તપ સાધન વડે દેહનું સાર્થક કરવામાં વધારે સુખ માન્યું હતું. ઋષિનો આશ્રમ હિમાલયપર હતો. ત્યાં પતિ સાથે વસી ઉગ્ર તપ કર્યું હતું. તે તપ પ્રભાવથી મહત્તાને પામી હતી. ધર્મ ઋષિને તેર પત્નીઓ હતી, તે સર્વમાં આ કનિષ્ટ હતી. તે પોતાની શોકયોને પોતારૂપજ માનતી હતી. કદી પણ તે દ્વૈતભાવ દર્શાવતી નહોતી. વગેરે ઉત્તમ ગુણું સ્વભાવને લીધે જોકે પોતે કનિષ્ઠ હતી; તોપણ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. પતિની પણ તેના પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ હતી. પતિ પત્નિ બન્ને ઉદાર. ધાર્મિક, અને દયાળુ હોવાથી કોઇ પણ અતિથિ, અભ્યાગત તેમના આશ્રમમાંથી નિરાશ જતાં નહિ. દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા અને અધર્મિને ધર્મિકરવા પ્રયાસ કરતાં. તેથી તેમની જયજયકાર બોલાતી. આવાજ કારણથી અર્વાચીન કોઇ ઉદાર અને ધાર્મિક હોય છે, તેને કહે છે કેઃ—"આતો સાક્ષાત્ **ધર્મમૂર્ત્તિ** છે." એટલે ધર્મ અને મૂર્તિના જેવા ગુણ છે એવી ઉપમા આપે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ આ પતિ પત્નીમાં કેવો ગાઢ પ્રેમ હતો, તેની *નિશાની તરીકે* "ધર્મમૂર્તિ" નું નામ એકત્ર જોડાયેલું બોલવામાં આવે છે; તે પરથી તેઓ પ્રેમે કરી એક રૂપ હતાં એવી સાબિતી થાય છે.

સતી મૂર્તિ ઉચ્ચ ભાવના વાળી હતી, તે આશ્રમ વાસી બાળાઓના એકત્ર સમાજ વખતે ઉપદેશ આપતી કેઃ—" પુત્રીઓ ! આ સંસાર વહન કર-

વામાં સહેલામાં સહેલો માર્ગ-નીતિ અને શિયળ છે. શિયળના સ્વીકારથીજ જગતના વિષમ માર્ગ સરળ થઈ જાય છે. પતિ જે સંસારના વહન માટે મોટાં કષ્ટો વેઠી શ્રમ લે છે, તે તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે પત્નીએ તેમના પ્રતિ સૌમ્યદર્શી અને શીલવાન રહેવું; એટલે તેમના પ્રેમનાં પાત્ર બનવું, અને તેમ થવાને નમ્રતાની ઘણીજ અગત્ય છે. પતિ શિર છત્ર છે. તે જે કાંઇ કહે તે સાંભળી જવું અને સુખ તથા આનંદથી સંસારનું વહન કરવું. ઘરમાં જેમ નમ્રતા અને ધીરજથી વર્તાય તેમ વર્તવાથીજ સર્વનો ચાહ વધે છે. સહન શીલતા એ પણ એક મોટો સ્ત્રી ગુણ છે. વ્યવહારિક કામકાજમાં એવી કુશળતા રાખવી કે તેથી સંસારની અડચણ રૂપ ખાડા ટેકરા સુગમ થઈ જાય. હાલ જે પુત્ર વધૂઓ હોય છે, તે ભવિષ્યમાં માતા અને સાસુ થાય છે. તેમણે પોતાનો ભાર એવું સારૂં શિક્ષણ લઇને માથે લેવો કે જેથી વધારે ઉન્નત અને ઉન્નત સ્થિતિમાં સંસાર ચડતો જાય. સંસારને વધારે સરળ કરવામાટે પેટ મોટું રાખવું જોઇએ. આ પ્રમાણે શાન્તમાર્ગે ચાલતાં સંસારની વિષમતાઓ વધારે સરળ થઇ જઇને તમો સંસારમાં પતિના સહધર્મચારિણીના પદને પામી પત્નીતરીકેનો ધર્મ બજાવવામાં ફતેહમંદ થશો, ગૃહિણીના પદને યોગ્ય થવા માટે બેનોએ યત્ન કરતાં રહી શિક્ષણ, સારી સમજ અને વિવેક વિનયનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ આવી રીતે ચાલનારી સ્ત્રીઓ જગતનાં ઘણાંખરાં દુઃખો દૂર કરી શકે છે " અહો ! કેટલી બધી ઉચ્ચ ભાવના દર્શાવી છે ? !

આ સતીનુ ધ્યાન નિરંતર બ્રહ્મમાં ચોટેલું રહેતું. તે તપ પ્રભાવ અને સતીત્વને લીધે તેને ત્યાં વિષ્ણુના પાંચમા અંશાવતાર ગણાયેલા નર, નારાયણ જેવા બે પવિત્ર પુત્રો અવતર્યા. તેઓ તપથીજ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું જગત્ ને બતાવવાને માટે બાળવયમાંજ હિમાલય પ્રત્યે બદ્રિકેદારમાં તપ કરવાને ચાલી નીકળ્યા હતા. આવા દેવાંશી મહાન્ પુરૂષો આ સતી માતાને પેટે પુત્ર રૂપે જન્મવાથી, તે એક મહાન્ પવિત્ર પુત્રોની માતા તરીકે પ્રખ્યાત થઈ ધન્યતાને પામી છે. વગેરે મહત્ત ગુણોને લઇ તે જગતમાં સદૃષ્ટાંત રૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

મહાશ્વેતા.

આ

પ્રખ્યાત્ પતિવ્રતા—સતીના માતા પિતા હિમાલયપર રહેતાં હતાં, તેના પિતાનું નામ હંસ અને માતાનું નામ ગૌરી હતું. તે મહાસ્વરૂપવાન્. તેજસ્વી, બુદ્ધિવાન, અને ચતુર હતી. બાળવયમાં માત પિતાના લાડ કોડમાં ઉછરી હતી. વ્યવહાર, નીતિ અને ધર્મ જ્ઞાન તેને તેનાં માતા પિતા તરફથી વારસામાં ઉતર્યું હતું. હિમાલયપર ઘણા ઋષિ મુનિઓના આશ્રમ હતા. ઋષિ પત્નીઓ અને બાળાઓના સહવાસથી અને ઋષિમુનિઓની સેવાને લીધે, તેનામાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યાં હતા. તે તેના કુળમાં એક આભૂષણ રૂપ ગણાતી હતી. એક વખતે વસંતઋતુની સૌંદર્યતા પૂર્ણ ભભકાંથી ખીલી નીકળી હતી; ત્યારે મહાશ્વેતા પોતાની માતા અને સખીઓની સાથે હિમાલયની તળેટીમાં આવેલા અચ્છોદ સરોવરમાં સ્નાન કરવાને ગઇ હતી. સ્નાન કરી વનની સૌંદર્યતા જોતી જોતી આમ તેમ ફરી આનંદ લેતી હતી. તેવામાં તેને દિવ્ય સુગંધ આવી. એ સુગંધને લઇ વનમાં આગળ ચાલી જોયું, તો બે મુનિ કુમારો તેની દૃષ્ટીએ પડયા. તેમાં એક અતિ રૂપ સંપન્ન મુનિકુમારે પોતાના કાનપર પુષ્પ મંજરી ખોસેલી હતી. તેની સુગંધીથી તે પ્રદેશ સુવાસિત થઈ રહ્યો હતો. મહાશ્વેતાએ આ મુનિ કુમારને અતિ સૌંદર્યવાન અને તેજસ્વી જોઈ મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે; " મારે પરણવું તો આનેજ, નહિતો જીંદગી પર્યંત કુંવારાંજ રહેવું. " જેવો નિશ્ચય મહાશ્વેતાએ કર્યો તેવોજ નિશ્ચય મુનિકુમારે પણ પોતાના મનમાં કર્યો હતો. બન્નેનું મન પેરસ્પર લાગી રહ્યું. મનથી બન્ને વરી ચુકયાં, મહાશ્વેતાએ લજ્જાતાં લજ્જાતાં મુનિ કુમારના મિત્રને પૂછ્યું કે;-આ તમારા મિત્ર કોણ અને કોના પુત્ર છે ? તેના કાનપર રહેલી પુષ્પ મંજરી કયા વૃક્ષની છે ? તે યુવકે ઉત્તર આપ્યો;—આ મારા મિત્ર શ્વેતકેતુ મુનિના લક્ષ્મીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર છે. તેનું નામ પુંડરીક છે. તેના કાનપર રહેલી પુષ્પ મંજરી પારિજાતકની છે અને તે નંદનવનના દેવતાએ આપેલી છે. આ પ્રમાણે વાતચિત ચાલતી હતી; ત્યાં પુંડરીક આવી કહ્યું કે;—મહાશ્વેતા ! લ્યો ! આ તમને પસંદ હોય તો પહેરો તમારા કાનમાં. એમ કહીને મુનિકુમારે તેના કાનમાં પુષ્પ મંજરી પહેરાવી; પરંતુ જવાની ઉતાવળને લીધે, તે વખતે તેના હાથમાંથી માળા નીચે સરી પડી, તે મહાશ્વેતાએ પોતાના ગળામાં પહેરી લીધી અને મુનિકુમારને પ્રણામ કરી, પોતાની માતા હેમકૂટ તરફ જતી હતી, તેની પાછળ ચાલી નીકળી. મુનિકુમાર પુંડરીકના હાથમાંથી માળા સરી પડી, તે તેના મિત્રે જોઇને ઠપકો આપ્યો. તેથી મહાશ્વેતાના મનમાં વસે-

લા કુમારે બનાવટી ક્રોધ કરીને મહાશ્વેતાને કહ્યુંકે,—તમારે મારી માળા આપ્યા વિના જવું નહિ, માળા આપીને જજો ! આ સાંભળી મહાશ્વેતાએ પોતાનો એકાવળી હાર ઉતારીને પ્રેમથી પુંડરીકના હાથમાં નાખ્યો. આ હાર પોતાનો છે કે નહિ, તે પ્રેમાતુર પુંડરીક ઓળખી શક્યો નહિ. તે તો મહાશ્વેતાની રજા લઈ ચાલતો થયો.

મહાશ્વેતા અચ્છોદ સરોવરમાં સ્નાન કરીને પોતાની માતા સાથે હેમકૂટ પર્વત પર આવી. પરંતુ તેનું મન પુંડરીકની પાસેજ રહ્યું. એટલામાં તેની એક દાસી કે જે પાછળ રહી હતી, તેણે એક પત્રિકા મહાશ્વેતાને આપી કહ્યું કે;— બેન ! તમને જેણે પોતાના હસ્ત કમળથી પુષ્પ મંજરી પહેરાવી છે, તેણેજ આ પત્રિકા મોકલાવી છે. મહાશ્વેતા ઘણાજ હર્ષથી તે પત્રિકા વાંચીને વધારે અધરી થઇ પડી. તે વિષે દાસીની સાથે વાત કરવા લાગી. એટલામાં પુંડરીકનો મિત્ર કપિંજલ આવ્યો, તેણે પોતાના મિત્રની દુર્દશા મહાશ્વેતાને નિવેદન કરી જણાવ્યું કે;—મારા બધા ઉપદેશો વૃથા ગયા પછી હું તમારી પાસે આવ્યો છું, તમારા સમાગમ વિના પુંડરીકના પ્રાણ બચે તેમ જણાતું નથી. " તેટલામાં તેની માતા આવી તે મળીને ચાલતી થઇ. મહાશ્વેતા પોતાની સખી તરલિકા સાથે પોતાના પ્રિય પુંડરીક પાસે જવાને નીકળી. હજુ તે જ્યાં આવી પહોંચી નહોતી, ત્યાંજ પુંડરીક મહાશ્વેતાના મુખ દર્શનને તલસતો તલસતો છેવટે વિયોગમાંજ ધરતીપર ઢળી પડ્યો. મિત્રના શબવત થઇ પડવાથી કપિંજલ છાતીફાટ રડવા લાગ્યો, હર્ષભેર ભેટવા આવતી મહાશ્વેતાના આનંદે પણ તરત શોકનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેણે છાતીફાટ રૂદન કરવા માડ્યું. તેના રૂદનથી વનનાં પશુ પક્ષીઓ પણ સ્થંભી રહ્યાં. હા ! પ્રાણનાથ ! શું આમ દગો દેશો ? શું મને એકલી નિરાધાર મૂકી સ્વર્ગે જશો ? પ્રાણપતિ ! શું દયા વિનાના થયા ? નહિ, નહિ. મહાન્ ઋષિના પુત્ર એવા હોયજ નહિ, એતો મારા કર્મની વાત છે ! શુ હું મારા પ્રિય નાથને દોષિત કરીશ ? કદિ નહિ, પ્રિય નાથ ! એકવાર તમારી અપરાધી દાસીપર દયા કરી બોલો ? શું તમો મારાથી રીસાયા છો ? અરે ! પતિ વિનાની સ્ત્રીની કેવી વિપરીત દશા થાય છે, તે અનુભવીજ જાણે ! પ્રાણનાથ ! હું તમારી પાછળ આવું છું. એમ કહેતાંજ પોતાના પતિની સાથે બળી મરવાને ચિતા તૈયાર કરાવી. એટલામાં કોઇ દૈવી મહાપુરૂષે આવી કહ્યું કે;—" ઓ પુત્રિ ! તું પ્રાણ ત્યાગ કરીશ નહિ. તને તારા પ્રિય પતિનો સમાગમ થશે " એટલું કહેતાંજ તે શબવત થઇ પડેલા પુંડરીકને ઉપાડી ગયો. આ કપિંજલ પણ પોતાનાં મિત્રના શબને છોડાવવા માટે તેની પાછળ ગયો. અહીં એકલી પડેલી મહાશ્વેતાએ આખી રાત્રિ વિલાપમાંજ ગાળી. ઘણા પોકાર સાથ રડવાથી તેનો સાદ બેસી ગયો હતો. શોક સાગરમાં ડુબેલી પોતાની સખી તરલિકાની સાથે અચ્છોદ સરોવરને કિનારે રૂદન

કરતી બેઠી હતી. બીજે દિવસે પ્રભાત થતાં ઉઠીને તેણે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું. પછી પોતાના પ્રિય મુનિ કુમારનાં કમણ્ડલ, વલ્કલવસ્ત્ર અને માળા વગેરે ધારણ કર્યાં, સફેદ સાડી પહેરી તેજ સરોવરના તીર ઉપર આવેલી એક ગુફામાં વાસ કર્યો; નજીકમાં એક શંકરનું મંદિર હતું, ત્યાં સવાર સાંજ જઈને શંકરની આરાધના કરવા લાગી.

મહાશ્વેતાની આવી સ્થિતિ સાંભળી તેના માત પિતાને પણ અપાર શોક થયો. તેની પ્રિય સખી કાદમ્બરી જે બાળવયથીંજ તેની સાથે ઉછરીને મોટી થઈ હતી. અને જે તેનાં બીજો પ્રાણ હતી, તેણે તો પોતાની સખી વિધવા થયાના સમાચાર જાણીને, નહિ પરણવાનું આકરૂં પણ લીધું. આવી રીતે સર્વે સગાં સ્નેહીઓમાં ઘણો શોક વ્યાપી ગયો. મહાશ્વેતા બ્રહ્મચર્ય પાળી યોગિની રૂપે શંકરનું આરાધન કરતી હતી. એક વખતે ભરતખંડના રાજા **તારાપીડ**નાં મંત્રી **શુકનાશ**નો પુત્ર **વૈશંપાયન** રાજકુમાર **ચંદ્રાપીડ**ની સાથે દિગ્વિજય કરવા માટે ગયો હતો. ત્યાંથી અચ્છોદ સરોવરની આસપાસ ફરતાં ફરતાં; તેમની દૃષ્ટિ મહાશ્વેતા પર પડી. મહાશ્વેતા રાત્રે શિલાતલ પર સૂતી હતી. ત્યાં તેણે આવી તેને કુવચન કહ્યાં. આ સાંભળતાંજ બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં કાળ ગાળતી યોગિની મહાશ્વેતાએ ક્રોધાંધ થઇને તેને શાપ આપ્યો. તેથી તે એકદમ ધરતીપર ઢળી પડયો. એમ અનેક આપત્તિ ભોગવતાં કેટલાંક વર્ષ વિત્યાં; ત્યારે પરમ કરૂણાકર મંગળમય પ્રભુએ તેના સતીત્વ અને તપ સામું જોઇ ને જાણે દયા કરી ન હોય, તેમ આ સતીનો પતિ પુંડરીક સજીવન થઈ આવ્યો. તેનો મિત્ર કપિંજલ પણ સાથે હતો. આ શુભ સમાચાર કાદમ્બરીએ ઘણા હર્ષ ભેરે દોડી આવી આપ્યા. મહાશ્વેતા આનંદ પામી દોડી જઇને પતિને ભેટી પડી. બન્ને ગદ્ ગદ્ કંઠે થઈ જતાં થોડી વાર સ્તબ્ધ થઇ ને ઉભાં રહ્યાં. પછી શાન્ત થઈ એક બીજાએ વિતેલી વાત કહી બતાવી. આ ખબર મહાશ્વેતાનાં માતા પિતા અને સગાં સ્નેહી ને થતાં સૌ આનંદ પામતાં આવી મળ્યાં. તેમણે મહાશ્વેતાના પાતિવ્રત્યનાં ઘણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. એ રીતે મહાશ્વેતાએ પતિ વિયોગથી યોગિની બની બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું, અને અચ્છોદ સરોવરને કિનારે શંકર આરાધના કરવામાં એકાંત જીવન ગાળ્યું હતું. આવા તપ અને સતીત્વ પ્રભાવથી તે પતિને મેળવી પરમ સુખ પામી; જગતમાં સુદષ્ટાંત રૂપ અમર નામના રાખી ગઈ છે. અહો ! ધન્ય છે તેને !!!

ગોપા–યશોધરા.

આ સાધ્વી સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધની ધર્મ પત્ની અને દેવદહ રાજા દંડપાણિની પુત્રી થાય. તેનું બીજું નામ **યશોધરા** હતું. તે મહા સ્વરૂપવાન, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક અને વિદ્વાન હતી. ધર્મની રક્ષા શાથી થાય તે પણ તે જાણતી હતી. તેનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ-સર્વાર્થ-સિદ્ધની સાથે સ્વયંવરથી કર્યો હતો. આ વિવાહ મણિકાંચનના યોગ જેટલોજ શોભા આપનારો થયો હતો. ગોપાપતિને છાયાની પહેજ અનુસરીને ચાલતી, સખીની પેઠે તેનું હિત કરવામા તત્પર રહેતી, સર્વ વિષયમાં તેની અનુસારિણી હતી. સિદ્ધાર્થે આવું રમણિ રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. પ્રિયતમાની છાતીપર પોતાનું હૈડું તેણે ઢાળ્યું હતું. પુષ્પ દળમાં જેમ બે ઓસના ટીપાં મળી જાય, તેમ બન્ને હૃદયનાં સુખ દુઃખ ભળી ગયાં હતાં. બન્ને હૃદયની આશા એક થઇ વહેવા લાગી, બન્નેની એક આશા થવાથી એકજ લક્ષ્ય સાથે વિશ્વ જનનીના અનંત હૃદયમાં જઇને બન્ને અનંત શાંતિ લાભ લેવા લાગ્યાં. સિદ્ધાર્થે આટલા દિવસ સુધી જીવનના માર્ગપર એકલો અસહાય ચાલતો હતો. સંસારમાં કોઇએ પણ તેના જીવનના મહાન્ ઉદ્દેશમાં સહાનુભૂતિ દેખાડી નહોતી; સંસારથી ધીરે ધીરે વિરક્ત થતો જતો હતો. હવે તેના જીવનનો નવો સરસ માર્ગ ઉઘડી ગયો. તેના મનનો ઉંડો મર્મ જાણવા માટે તેના જીવનની સહચરી થવા યોગ્ય એક ઉત્તમ સ્ત્રી તેને સંસારમાં મળી, આ વખતે કુમારનું વૈરાગ્ય હૃદય કંઇક શાંત થયુ. સતી ગોપાનો અત્યંત પ્રેમ, તેની સેવા અને યત્નથી સિદ્ધાર્થની ઉદાસિનતા ઘણીક ઓછી થઇ ગઇ. આ સાંભળી સિદ્ધાર્થના પિતા **શુદ્ધોદનનું** શંકાતુર હૃદય પ્રસન્ન થયું. પુત્રને ગૃહસ્થ કરવાની યુક્તિ સફળ થઈ માની ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. પોતાની ચિંતા શાંત થવાથી નિરાંતે રાજકાર્યમાં મન રોકવા લાગ્યો હતો.

સતી ગોપા બુદ્ધિવાન હોવાથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરી ચાલતી, તે પોતાના પાતિવ્રત્ય ધર્મની રક્ષા શાથી થાય તે જાણતી હતી અને તે પ્રમાણે વર્તતી હતી. તે કોઈ પણ દિવસે ઘૂમટો તાણીને બેસી રહેતી નહિ. આપરથી કેટલીક સ્ત્રીઓ કહેવા લાગી કે ગોપા તો ઘણીજ શરમ વગરની છે. આ વાત ગોપાના સાંભળવામાં આવી. તેથી તેણે અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ સમક્ષ પોતાને માથેથી દોષ ઉતારવા કહ્યું કે;-"ધાર્મિક મનુષ્ય તો જે અવસ્થામાં રહે છે, તેમાં તે શોભે છે. ગુણવાન માણસ ગમેતો કુશનાં કપડાં પહેરે, ગમે તો સેંકડો જગ્યેએ ફાટેલી ધાબળી ઓઢે અને કદાચ તેમના શરીરનો રંગ કાળો હોય, તોપણ તે પોતાના તેજથીજ શોભે છે. માણસને ધર્મ એજ ખરો પોશાક છે, ધર્મ એજ મનુષ્યનું

ગોપા—યશોધરા.

આ સાધ્વી સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધની ધર્મ પત્ની અને દેવદહ રાજા દંડપાણિની પુત્રી થાય. તેનું બીજું નામ યશોધરા હતું. તે મહા સ્વરૂપવાન, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક અને વિદ્વાન હતી. ધર્મની રક્ષા શાથી થાય તે પણ તે જાણતી હતી. તેનો વિવાહ સિદ્ધાર્થ-સર્વાર્થ-સિદ્ધની સાથે સ્વયંવરથી કર્યો હતો. આ વિવાહ મણિકાંચનના યોગ જેટલોજ શોભા આપનારો થયો હતો. ગોપાપતિને છાયાની પેઠેજ અનુસરીને ચાલતી, સખીની પેઠે તેનું હિત કરવામા તત્પર રહેતી, સર્વે વિષયમાં તેની અનુસારિણી હતી. સિદ્ધાર્થે આવું રમણિ રત્ન મેળવી પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો. પ્રિયતમાની છાતીપર પોતાનું દેહું તેણે ઢાળ્યું હતું. પુષ્પ દળમાં જેમ બે ઓસના ટીપાં મળી જાય, તેમ બન્ને હૃદયનાં સુખ દુઃખ ભળી ગયાં હતાં. બન્ને હૃદયની આશા એક થઇ વહેવા લાગી, બન્નેની એક આશા થવાથી એકજ લક્ષ્ય સાથે વિશ્વ જનનીના અનંત હૃદયમાં જઇને બન્ને અનંત શાંતિ લાભ લેવા લાગ્યાં. સિદ્ધાર્થ આટલા દિવસ સુધી જીવનના માર્ગપર એકલો અસહાય ચાલતો હતો સંસારમાં કોઇએ પણ તેના જીવનના મહાન્ ઉદ્દેશમાં સહાનુભૂતિ દેખાડી નહોતી; સંસારથી ધીરે ધીરે વિરક્ત થતો જતો હતો. હવે તેના જીવનનો નવો સરસ માર્ગ ઉઘડી ગયો. તેના મનનો ઉંડો મર્મ જાણવા માટે તેના જીવનની સહચરી થવા યોગ્ય એક ઉત્તમ સ્ત્રી તેને સંસારમાં મળી. આ વખતે કુમારનું વૈરાગ્ય હૃદય કંટક શાંત થયુ. સતી ગોપાનો અત્યંત પ્રેમ, તેની સેવા અને યત્નથી સિદ્ધાર્થની ઉદાસિનતા ઘણીક ઓછી થઇ ગઇ. આ સાંભળી સિદ્ધાર્થના પિતા શુદ્ધોદનનું શંકાતુર હૃદય પ્રસન્ન થયું. પુત્રમેં ગૃહસ્થ કરવાની યુક્તિ સફળ થઇ માની ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. પોતાની ચિંતા શાંત થવાથી નિરાંતે રાજકાર્યમાં મન રોકવા લાગ્યો. ***

સૌન્દર્ય છે. બાળક કદી નાના પ્રકારના અલંકારથી ભૂષિત હોય; પરંતુ તે પાપાનુસારી હોય તો તેનું લાવણ્ય કંઇ રહેતું નથી. જેનું હૃદય પાપનોજ ભંડાર છે, તેને શું બહારના પોશાક શોભાવે છે ? તે તો અમૃત સુખમાં ઝેરનાં કુંભ જેવો દેખાય; શારીરિક દોષ જેના સંયત છે, જેના વાક્ય નિયમિત છે; જેની ઇંદ્રિયોવશ છે. જેની ચિત્તવૃતિ નિરૂદ્ધ છે, અને જેનું મન પ્રસન્ન છે. તેને મુખ ઉપરનો ઘૂમટો કાઢવાની શી જરૂર છે ? જેને લજ્જા નથી, આબરૂ નથી, ચિત્ત અને ઇંદ્રિયો જેનાં વશ નથી, તે સેંકડો ઘૂમટાથી ઢંકાય તોપણ તેની રક્ષા થઇ શકતી નથી. જેનું ચિત્ત પોતાનેજ વશ છે, જેનો પતિમાંજ પ્રાણ રહેલો છે; તે ભલે ચંદ્ર સૂર્યની પેઠે સર્વજનની સામે પ્રકાશિત થાય, તો પણ તેને કંઈ પણ હાની થતી નથી. જે પોતાની રક્ષા કરી શકે છે, તેજ સુરક્ષિતા છે; નહિ તો ઘૂમટો તાણીને ઘરમાં બેસી રહ્યા છતાં પણ સ્ત્રીઓ અરક્ષિતાજ છે. મારે તો મારૂં ચરિત્રજ ભેદી ન શકાય એવું ઢાંકણ છે, મારે મારા ગુણ કિલ્લારૂપજ છે, અને મારે તો મારો ધર્મ રક્ષક છે; તો પછી મારે વસ્ત્રથી ઘૂમટો કાઢવાની શી જરૂર છે ?" આવી રીતે સતી ગોપાએ ઘૂમટાની રૂઢી વિરૂદ્ધ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો હતો. આ ઉપરથી તે કેવી ઉચ્ચભાવનાવાળી હતી તે જણાઇ આવે છે.

દેવી ગોપા પરમ પવિત્ર અને પ્રેમાળ સ્ત્રી હતી. સિદ્ધાર્થ આવી સુગુણ સાધ્વી સ્ત્રીને મેળવી ઘણો સુખી થયો હતો; પરંતુ જગતમાં ઈશ્વરની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કોણ થઇ શકે છે ? સિદ્ધાર્થ સુખમાં દિવસ ગાળતો હતો, પણ હવે ચિંતામાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો. આ જોઇ ગોપાનું હૃદય વિચલિત થયું. એક દિવસે ગોપા શય્યનગૃહમાં સુતી હતી. અરધ રાત્રિ થતાં તેને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું. આ ભયંકર સ્વપ્નાથી તે ચમકીને ઉઠી સ્વામીને સ્વપ્નાનું વૃતાન્ત કહ્યું, અને ભયથી વિહ્વલ થઇને પૂછ્યું;—" નાથ ! આવું સ્વપ્ન આવ્યાથી મારૂ શું થશે ? મારી સ્મૃતિ

ાએ સન્યાસિની-યોગિની વેશનો ત્યાગ કર્યો નહિ. દંડપાણિએ તેના શોક ગ્ધ હૃદયને શાંત કરવા માટે તેને દેવદહમાં લઈ જવાનો ઘણો યત્ન કર્યો, પણ ણે કોઈ પણ પ્રકારે સ્વામીનું ઘર છોડ્યું નહિ, તેનું સર્વ સુખ જતું રહ્યું. માટે ાજવૈભવ હોવા છતાં સિદ્ધાર્થે સંસાર છોડ્યા પછી ગોપાએ સર્વ સુખનો ત્યાગ ર્યો અને યોગિની વેશે રહેવા લાગી. એમ કરતાં કેટલાક વર્ષ વીતિ ગયાં. સિદ્ધાર્થ ુદ્ધ થઇ લોકોને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. વૃદ્ધ રાજા શુદ્ધોદને પછી એક ાર પુત્ર મુખ જોવાને માટે તેને કપિલવસ્તુ આવવાને કહાવ્યું. તેથી બુદ્ધ પો- ાના કુટુંબનો પણ સંસારથી ઉદ્ધાર કરવાને માટે આવ્યો. સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધ ભિક્ષા ાત્ર હાથમાં લઇને ગામમાં ભિક્ષા માટે ઘેર ઘેર ફરવા લાગ્યો. નગર વાસીઓ ાજપુત્રને આવી સ્થિતિમાં જોઇ રૂદન કરવા લાગ્યાં. આ વિલાપ સાંભળીને ગોપા ોતાના મહેલ ઉપર ચઢીને જુએ છે, તો પોતાના પ્રાણપતિને ઉઘાડે પગે, ખુલ્લે ાથે, પીળું વસ્ત્ર પહેરીને ઉઘાડે શરીરે હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર લઇને ધીમે ધીમે ાલતો દીઠો. ગોપા પતિની આવી મૂર્તિ જોઇને હાહાકાર કરતી બેશુદ્ધ થઈ ડી. થોડીવારે ગોપાએ પોતાનો શોક સમાવીને આ સમાચાર સસરાને મોક- ાવ્યા. રાજા પુત્રને આવા વેશમાં જોઈ રોવા લાગ્યો. પછી પિતા પુત્ર વચ્ચે ાલીક વાતચિત થયા બાદ રાજા તેને મહેલમાં લાવ્યો. રાજકુટુંબ તેને આવી ાયું. પણ માત્ર ગોપાને કોઈએ જોઈ નહિ. "મારા ઉપર જો તેની જરાપણ ીતિ હશે, તો તે જરૂર મારી પાસે આવશે. અહીં આવશે તો હુ મારા મનની ાત તેની પાસે કહીશ." એવો વિચાર કરી ગોપા ઓરડામાં બેશી રહી. બુદ્ધે ચારે રફ દૃષ્ટિ કરી જોયું, તો ગોપાને દીઠી નહિ. બુદ્ધે પ્રથમથી પોતાના બે શિષ્યોને ી રાખ્યુ હતું કે, જે કોઇ સ્ત્રી મને મળવા આવે તેને આવવા દેજો ગોપા ોગિની વેશે ઓરડામાં બેઠી હતી ત્યાં બુદ્ધ ગયો. ગોપા કાંઈ ન બોલતાં પગમાં ડી રૂદન કરવા લાગી. આંસુથી બુદ્ધના પગ ભીંજાઈ ગયા. ઘણે દિવસે સ્વામીના રણનો સ્પર્શ કર્યો હતો. તેથી શોક સિંધુ ઉછળવા લાગ્યો. ઘણીવાર પતિના રણ પકડીને રૂદન કરતી પડી રહી. અતિ રૂદનથી સિદ્ધાર્થ બુદ્ધનું હૃદય પણ ગળી ગયું. બુદ્ધે ગોપાને બોલાવવાનો ઘણો યત્ન કર્યો, પણ તે વૃથા ગયો, ામી હવે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવે એમ નથી, એમ વિચારી સતી ગોપા છેવટ ન કરતી એક ખૂણે જઇ બેઠી.

સતીગોપાના રૂદનથી આખું રાજકુટુંબ મહા શોકસાગરમાં ગરકાબ યું. રાજા શુદ્ધોદને પુત્રને કહ્યું કે;—"જ્યારે તું ઘર છોડીને ગયો છે, ત્યારથી ારી પત્ની આ યૌવનમાં પણ મહા કઠેર બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી દિવસ ગાળે . અનાહારે અને અનિદ્રામાં કોઈ રીતે પોતાના પ્રાણ સાચવી રહી છે. તેનું વ્ય અને અપાર દુઃખ જોઈ હૃદય પીગળી જાય છે. રાજરાણી થઇને કોઇએ

કદી પણ આવું દુઃખદાયક જીવન ગાળ્યું નથી. ઘણાએ તેને સમજાવી, પણ તે સર્વે વૃથા ગયું છે. તેણે તો બ્રહ્મચર્ય પાળીને આ દશામાં શરીરનો નાશ કરવા સંકલ્પ કર્યો છે. બુદ્ધે મુંગે મોઢે પોતાની સ્ત્રીની વાત સાંભળી, જે ગોપા પોતાનો પ્રાણ કરતાં પણ પ્રિય હતી. વૃક્ષ જેમ વેલાને આશ્રય આપે છે; તેમ જે પ્રાણાધિક સ્ત્રીને મેં પોતાના આશ્રયમાં લઇને નિશ્ચિંત કરી હતી. તે અબળાને આજે મેં આ પૃથ્વીપર નિરાશાના અપાર સાગરમાં ડુબાવી છે. વિના અપરાધે મેં પ્રિયપત્નીના સુખના માર્ગમાં કાંટા નાંખ્યા છે; વગેરે રીતે ક્ષણવાર વિચાર કરીને પોતાની પત્નીને અનંત સુખથી સુખી કરવાને માટે ધર્મોપદેશ આપ્યો. ધર્મની અમૃત કથા શ્રવણ કરવાથી ગોપાનો શોક શાંત થયો. બુદ્ધે પોતાના પિતા અને પુત્ર રાહુલને પણ સંસારની નિઃસારતાનો ઉપદેશ કર્યો અને જણાવ્યું કે;—"આ સર્વ દુઃખનું કારણ સંસારની માયા છે અને જેઓ તેનો ત્યાગ કરે છે તેજ સુખી થાય છે." વગેરે ઉપદેશ આપી તેમને બુદ્ધ ધર્મની દિક્ષા આપી હતી. સસરા શુદ્ધોદનના મૃત્યુ પછી સાધ્વી ગોપા પણ યોગિની વેશમાં પોતાના પ્રાણ પતિ બુદ્ધની પાસે જઇને સન્યાસિની થઇ હતી. તે બુદ્ધ ધર્મની પહેલી સન્યાસિની—આરજા બની હતી. તેને જે સ્ત્રીઓ સન્યાસિની થઇ હતી, તે સર્વેનું ઉપરીપણું સોંપ્યું હતું. ગોપા સન્યાસિનીઓના ધર્મના નિયમ પ્રમાણે સર્વેને વર્ત્તાવી નિરંતર ધર્મોપદેશ આપતી હતી. તેને પૃથ્વીપરના કરોડો બૌદ્ધલોકો એક '**દેવી**' તરીકે માની પૂજ્ય ગણે છે. એ રીતે એ પોતાના જીવનનું સાર્થક કરી પ્રખ્યાત્ થઈ ગઇ છે. ધન્ય છે તેને !

ઉર્વશી.

અતિ પ્રખ્યાત્ પ્રતિપ્રાણા સ્ત્રી હિમાલય ઉપર બદ્રિકાશ્રમમાં **નરનારાયણ**ની ઇચ્છા થકી ઉત્પન્ન થયેલી હતી. તે ઇંદ્રને ત્યાં અપ્સરાઓ સાથે રહેતી હતી. તે મહા રૂપ સૌંદર્ય, અતિ મનોહર લાવણ્યતા વાળી, તેજસ્વી, નૃત્ય અને સંગીત કળામાં અતિ કુશળ હતી. અપરા-નામની તિરસ્કરિણી વિદ્યા તે જાણતી હતી. એ વિદ્યાથી દેવ દાનવ અને મનુષ્યની દૃષ્ટિ માર્ગ તે ચૂકવી શકતી હતી. તેમ તે દિવ્ય જ્ઞાન વાળી હતી. એક વખતે એ મેનકા, રંભા અને ચિત્રલેખા વગેરે પોતાની સખીઓ સાથે કૈલાશ પર્વતપર વનલીલાનો આનંદ લેવા ગઈ હતી. ત્યાંથી પાછા આવતાં ઉર્વશી અને ...ને **કેશી** નામે દાનવ હરણ કરી ગયો. આ બંનેના હરણથી તેમની

સખીઓ પોકાર કરવા લાગી કે;—અરે! કોઈ દેવ પક્ષી મહાન્ પુરૂષો રક્ષા કરો? આ વખતે ચંદ્રવંશી **પુરૂરવા** રાજા ગંગા કિનારે સૂર્ય દેવની આરાધના કરીને પોતાની રાજધાની પ્રયાગ--પ્રતિષ્ઠાનપૂર જતો હતો; તેણે આ પોકાર સાંભળ્યો. સાંભળતાંજ વિચાર કર્યો કે કોઈ પણ મનુષ્ય વિપત્તિમાં આવી પડેલું છે. તેમને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવું એ મારો ધર્મ છે. એમ વિચાર કરી જે તરફથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ ગયો. જુએ છે તો અનુપમ મહા રૂપ સુંદરીઓને વ્યાકુળ ચિત્તે રોતી દીઠી. તેને જોઈ રાજાએ પૂછ્યું કે; હે સુંદરીઓ! તમે કોના ભયથી રક્ષણ માગો છો? મેનકાએ કહ્યું. મહારાજ! અમારી પ્રિય સખી ઉર્વશી અને ચિત્રલેખાને કોઈ દાનવ હરણ કરી ગયો છે. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું કે; વિપદ્ કાળમાં ધીરજ રાખવી જોઈએ. ઘણા અધીરા થવાથી અંતરના કલેશ સિવાય બીજો કંઈ લાભ થતો નથી. માટે તમે શોકનો વેગ સમાવો. હું તે દુરાત્માને સજા કરી તમારી સખીઓને પાછી લાવવા પ્રયત્ન કરીશ; એમ કહી તે અસુરની પાછળ ગયો. દાનવ કેરીને મારી ઉર્વશી અને ચિત્રલેખાને હેમકૂટ પર્વતપર જ્યાં તેની સખીઓ હતી ત્યાં લાવી મૂકી, તેથી સૌએ રાજાનો ઘણો ઉપકાર માન્યો.

ઉર્વશી રાજાની મનોરમ મધુરાકૃતિ જોઇ મોહિત થઈ અને મનમાં તેનેજ પોતાનો પ્રાણપતિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાજા પણ ઉર્વશીનું અલૌકિક રૂપ સૌન્દર્ય ને લાવણ્ય જોઇ મોહિત થયો. એક બીજાનાં મન પ્રેમથી જોડાઈ ગયાં. એટલામાં ગંધર્વનો રાજા **ચિત્રરથ** ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ઉર્વશી વગેરેની રક્ષા કરવાને આવ્યો. પુરૂરવાએ તેને માન આપ્યુ. ચિત્રરથ રાજાએ ઉર્વશી વગેરેને દુષ્ટના હાથથી છોડાવી તે માટે તેનો આભાર માન્યો. પછી ઉર્વશી વગેરેને તેડી જવાનો વિચાર જણાવ્યો. ઉર્વશી લાચારીથી અમરાવતી જવાને તૈયાર થઇ. જતી વખતે મનમાં કહેવા લાગી કે;—અહો! રાજા પુરૂરવાને છોડીને જતાં પગ ઉપડતો નથી કેવું આશ્ચર્ય! વગેરે વિચાર કરતી રાજાની મોહન મૂર્તિને જોતી જોતી ચાલતી થઇ. રાજા પણ ઉર્વશીને જે દિવસથી જોઈ હતી, તે દિવસથી વિચારમાં ગરકાવ રહેતો હતો. કોઇ વખતે તો એ વિચારથી બહારના જ્ઞાનથી પણ શૂન્ય થઇ જતો. ઉર્વશી પણ રાજાના દર્શનની ઈચ્છાથી કોઇ વખતે વ્યાકુળ થઈ જતી; એટલુંજ નહિ પણ તે રાજાના વિચારમાં શૂન્ય હૃદયા થઈ હતી. એક વખતે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી સભાની અંદર મહર્ષિ ભરતકૃત "લક્ષ્મીસ્વયંવરાખ્યાન" નાટક થતુ હતું, તે વખતે ઉર્વશીએ લક્ષ્મીનો પાઠ લીધો હતો; ત્યારે ભગવાન પુરૂષોત્તમનું નામ લેવાને બદલે પોતાના હૃદયેશ પુરૂરવા રાજા જેનું સ્મરણ તેના અંતઃકરણમાં લાગી રહ્યું હતું તેનું નામ લીધું. અહો! કેવી પ્રેમની રીત! આવી રીતે સંગીતક્રિયા વિરૂદ્ધ વાક્ય ઉચ્ચારવાથી મહર્ષિ ભરતના ઉપદેશનું ઉલંઘન થયું. તેથી ભરત મુનીએ ગુસ્સે થઈ

ઉર્વશીને "દિવ્યજ્ઞાન રહિત" થવાનો શાપ આપ્યો. આ શાપથી તે નીચું ઘાલી બેસી રહી. ઈંદ્રે તેને શરમાએલી જોઈ કહ્યું કે;—"તું જેને વધારે ચાહે છે; તેણે ઘણી વખત દાનવો ઉપર જય કરીને અમારો ઉપકાર કર્યો છે. માટે મારી આજ્ઞા છે કે તું ત્યાં જઇ તેને વર, ને સેવા કર. તેથી હું ઘણો સંતુષ્ટ થઇશ." ઉર્વશી ઇંદ્રની આજ્ઞાથી ઘણી આનંદ પામતી પ્રયાગ આવી. મહા પ્રતાપશાલી પુરૂરવા રાજા તેને શાસ્ત્ર વિધિએ પરણી કૃતાર્થ થયો. ઉર્વશી પણ આવા ઉત્તમ પતિને પામી પોતાના જીવનનું સાફલ્ય સમજવા લાગી.

સાધ્વી ઉર્વશી ખરેખર દૈવી સ્ત્રી હતી. તેણે પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિને કહ્યું કે;—"નાથ! આ હૃદય તમારૂં છે, આ શરીર પણ તમારૂં છે, તમે મારા હૃદયના દેવતા છો, તમે મારા પ્રાણ છો, હું હમેશાંની તમારી દાસી છું. તમારા સુખમાં વૃદ્ધિ કરવી એ મારૂં કર્તવ્ય છે.' ઇત્યાદિ પોતાની પ્રેમી પત્નીનાં વચન સાંભળી રાજા ઘણોજ આનંદ પામી બોલ્યોઃ—"સતી તું મારી પ્રાણપ્રિય અર્ધાંગના છે, મારા પ્રાણ તારામાં લાગેલા છે, તું મારા કુળની સુગંધ છે, તું આંખનું અંજન અને હૃદયનું ભૂષણ છે, તું મારા હૃદયની રાણી છે. હું હમેશાં તારા અસ્તિત્વથી જીવું છું." વગેરે ઉત્તમ અને પ્રેમી પતિને યોગ્ય વચનો કહ્યાં હતાં અહો! આ પવિત્ર દંપતિમાં કેવો ઉચ્ચભાવ હતો, તે આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે. આ પવિત્ર પ્રેમી દંપતિનાં મનેમન, અને શરીરે શરીર એક રૂપ જેવાં થઇ ગયાં હતાં. તેઓ ઘડી પણ એક બીજાથી વિખૂટાં પડેલાં જોવાને ખુશી નહોતાં. ઉર્વશી પતિને અનેક પ્રકારે સલાહ અને સહાયતા આપી ઉપયોગી થઈ પડી હતી રાજા તેમની સેવા વગેરે ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી તેમને શક્તિ સ્વરૂપ ગણી સર્વ પ્રકારે રાજી રાખતો. આ પ્રેમી પતિપત્નીમાં આવા ઉત્તમ ગુણો જોઇને દેવરાજ ઇંદ્ર પણ તેમને ચાહતો હતો. આ દંપતિ જો કે શરીરથી જુદાં હતાં, પરંતુ હૃદયથી એક રૂપ જેવાં હોવાને લીધે, તેઓ એક બીજાનો વિયોગ સહન કરી શકતાં નહોતાં. એવી રીતે ઘણો વખત સ્વર્ગીય સુખ ભોગવ્યું; પરંતુ એ સુખ લાંબી મુદત ભોગવી શક્યાં નહિ. તેમને પણ પ્રેમની કસોટીએ ચડી દુઃખનો અનુભવ કરવાનો વખત આવ્યો.

સાધ્વી ઉર્વશી રાજાને પ્રાણ સમાન પ્રિય હતી. તેમને તેમના વિના ઘડી પણ ચેન પડતું નહિ. એક વખતે રાજા ઉર્વશીને સાથે લઇ હિમાલયના કૈલાશ પર્વતપર ગંધમાદન વનમાં વનનું સૌન્દર્ય જોતો જોતો આમતેમ ફરતો હતો. તેવામાં કોઈ કારણથી ઉર્વશી માર્ગ ભૂલીને કુમાર વનમાં અદશ્ય થઇ ગઈ. રાજા ઉર્વશીને નહિ જોયાથી મૂર્છિત થઇ પડયો. શુદ્ધિમાં આવતાં પત્ની વિયોગથી ઘેલા સરખો બની ગયો. ખાવા પીવાનું તજી દીધું. કેવળ ઉર્વશીના વિયોગ વિચારે તેના મનોરાજ્યને ઘેરી લીધું. શરીરની શુદ્ધ જતી રહી. શોધ કરતો કરતો

કુમાર વનમા આવ્યો ત્યા બેભાનપણે મોર, કોકિલા, હરણ વગેરે જે પશુ પક્ષી મળે તેમને પોતાની પ્રિયાના સમાચાર પૂછવા લાગ્યો, પરતુ તેમના તરફથી ઉત્તર નહિ મળવાથી દયા ભરેલા અવાજે બોલ્યો કે,—હાય ! જગતની શુ આવી ગતિ છે ? કે કોઇ કોઇના દુખથી દુખી થતા નથી ! સર્વ પોતપોતાના આનદમા આનદીત થવા ઇચ્છે છે તેથી જણાય છે કે,—લોકો બીજાના થોડા સુખને ઘણુ સુખ અને બીજાના ઘણા દુખને થોડુ દુખ સમજે છે. ' તે પછી પર્વત નદી, અને વનમા ચારે તરફ ફર્યો જેને પૂછે તેના તરફથી પ્રત્યુત્તર મળે નહિ તેથી નિરાશ થઇ બોલ્યો,—અહો ! આટલી જગ્ગે એ શોધી વળ્યો, પણ ક્યાય મળી નહિ તેથી કોણ જાણે ક્યા ગઇ હશે, તે શુ ક્રોધને લીધે છુપાઈ ગઈ હશે ? પરતુ વધારે ગુસ્સામા રહેવુ એ તેનો સ્વભાવ નથી શુ તે અભિમાનને લીધે દેવલોકમા ગઇ હશે ? નહિ, નહિ તે તો મારા પ્રેમને વધારે જાણે છે હાય ! દૈવપ્રતિકૂળ થવાથી કોઈ ઠેકાણે પતો લાગતો નથી એમ કહેતા અધીરો થઈ રોતારોતા કહેવા લાગ્યો કે,—હા પ્રિય ! હા ગજેન્દ્ર ગામિની ! હા મધુર બોલનારી ! તમે ક્યા છો ? એકવાર બોલો ? હાય ! શુ તમારા મનમાં આવુ હતુ ? તમારો અલૌકિક પ્રેમ ક્યા ગયો ? તમે જેને એકપળ પણ ન જોયાથી પ્રલય સમાન સમજતા હતા, પણ હમણા તેનો વિરહ કેવી રીતે સહન કરો છો ? જેનુ જરા પણ શારીરિક અસુખ સાભળવાથી તમે ઘણાજ વ્યાકૂળ થતા હતા, પણ હમણા તેની દુરાવસ્થા જોઇને કેવી રીતે મુગા રહ્યા છો ? મે કદી સ્વપ્નામા પણ તમારો અનાદર કર્યો હોય એવુ સાભળતુ નથી, ત્યારે બીજા શા અપરાધથી મારો ત્યાગ કર્યો છે ? એમ અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગ્યો થોડીવાર ધીરજ રાખી આગળ ચાલતા એક શીલા નીચેથી એક લાલ રગનો મણિ મળ્યો તે હાથમા લઇને બોલ્યો,—અહો ! આ જેના ચોટલાના અંબોડાની વચનમા નાખવા યોગ્ય છે, પણ તે તો અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે, તો એને વૃથા હાથમા શા માટે રાખવો ? એમ કહી ફેકી દેવા લાગ્યો તેવામા દેવ વાણી સાભળી કે,—" હે વત્સ ! એનો ત્યાગ કરીશમા, એ સગમનિયમણિ છે એના ધારણ કરવાથી તારી પત્ની તને મળશે " એ સાભળી મણિ લઈને આગળ ચાલતા, એક વેલની પાસે ઉર્વશીનો મેળાપ થયો

ઉર્વશીની મોહન મૂર્તિ જોતાજ રાજા મૂર્છિત થઇ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ઉર્વશી ત્વરાથી ખોળામા લઇ કહેવા લાગી,—પ્રાણનાથ ! ધૈર્ય રાખો ? આના તેમના અમૃતમય વાક્ય સાભળીતાજ રાજા શુદ્ધિમા આવી આનદાશ્રુ પાડવા લાગ્યો ઉર્વશીએ સજળ નયનથી વસ્ત્રને છેડે આસુ લૂછીને ગળગળા સ્વરથી કહ્યુ કે,—મહારાજા ! હવે શા માટે શોક કરો છો ? કેવળ દૈવની પ્રતિકુળતાથીજ આ બનાવ બન્યો હતો એમા કોઇનો દોષ નથી હાય ! કેવી હતભાગિયણછુ ! જે સેકડો

અસહ્ય ક્લેશ માથે લઇને વારંવાર મને ભારે દુઃખમાંથી છોડાવો છો? હું તેનો જરાપણ ઉપકાર ન કરતાં કેવળ પગલે પગલે દુઃખનું કારણ બનું છું. વગેરે બોલી રાજાના કંઠે વળગી રૂદન કરવા લાગી. રાજા તેમને શાંત કરી પોતાની રાજધાની પ્રયાગમાં તેડી લાવ્યો. પછી બન્ને સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. રાજાએ સંગમનિયમણિ બહુ યત્નથી સાચવી રાખ્યો હતો. એક વખતે ઉર્વશી અને રાજા ગંગા કિનારે સ્નાન કરવા ગયાં હતાં. સ્નાન કરતી વખતે પોતાનાં કેટલાંક વસ્ત્રો ને મણિ કિનારે મૂક્યાં. તેટલામાં એક ગીધ લાલ મણિને માંસનો લોચો સમજીને તે ઉપાડી ગયો. રાજા તેની પાછળ ગયો, પણ મણિ હાથ લાગ્યો નહિ. આગળ જતાં તે ગીધપક્ષી બાણથી છિન્ન ભિન્ન થઈ પડ્યું હતું. તે બાણ કોનું તે વિષે તપાસ કરતાં, ઉર્વશી થકી ઉત્પન્ન થયેલો રાજાનો પુત્ર દીર્ઘાયુ જે ઋષિના આશ્રમમાં હતો, તેનું નામ તે બાણ ઉપર વાંચવામાં આવ્યું. એ રીતે આ વેળાએ રાજાને પોતાના પુત્રનો મેળાપ થયો, છેવટે નારદે આવી રાજાને કહ્યું કે;—"ઉર્વશીનો શાપ હવે પૂરો થયો છે. તેમ છતાં પણ ઉર્વશી હવે પછી પણ તમારી પાસેજ રહેશે, એવી ઇંદ્રે આજ્ઞા કરી છે." આવી રીતે આખરે રાજાના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થયા, અને ઉર્વશી પણ તેથી ઘણીજ આનંદ પામી. અહો! ખરેખર પ્રીતિ તો પુરૂર્વા રાજાનીજ! જેણે પોતાની પત્ની માટે અસહ્ય દુઃખો સહન કરીને એક ખરા પતિ તરીકેનું સુદૃષ્ટાંત જગતમાં બતાવી આપ્યું છે! તેમજ ઉર્વશી જેવી સાધ્વી સ્ત્રી કે જે પતિને અનેક પ્રકારે સેવા બજાવી ઉપયોગી થઈ પડી હતી અને તેને લીધે તે પતિનો અપાર પ્રેમ મેળવવાને ભાગ્યશાળી થઇ હતી! આ શુ તેની ઓછી મહત્તા છે!! ખરેખર આવી પતિ પ્રેમી સ્ત્રીને ધન્ય છે!!!

ચૂડાલા.

પરમ પવિત્ર બ્રહ્મનિષ્ટ સતી સ્ત્રી સૌરાષ્ટ્ર દેશના રાજાની પુત્રી થાય. તે મહા સ્વરૂપવાન, ધાર્મિક, દયાળુ, ચતુર, ભણેલી, બુદ્ધિવાન, તેજસ્વી, પતિવ્રતા અને હિંમતવાન હતી, તે એટલી તો રૂપ અને લાવણ્યતામાં શ્રેષ્ટ હતી કે, અપ્સરાઓ પણ તેને જોઇને મોહિત થતી હતી. તેણે બાળપણમાં ઋષિમુનિઓ

કમાલક્ષની સાથે વિનોદમાં રાત્રિ દિવસ ગાળે, તેમ તે ચૂડાલાની સાથે અહોનિશ વિનોદમાં રહેવા લાગ્યો. સતી ચૂડાલાને વિદ્યા મેળવવાનો મૂળથીજ ઘણો શોખ હતો. તેથી તેણે પોતાના પતિપાસેથી શાસ્ત્રો ઉપરાંત વ્યવહારનીતિ અને બીજી વિદ્યા કળાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. રાજાએ પણ તેની પાસેથી સંગીત અને નૃત્યનું શિક્ષણ લીધું હતું. આ દંપતિમાં એટલો તો પરસ્પર પ્રેમ હતો કે, તેઓ પુષ્પ અને સુગંધની પેઠે નિરંતર તન્મય રહેતાં હતાં. તેમણે યુવાનીમાં કેટલાંક વર્ષો સુખ ભોગવ્યા પછી વિચાર કર્યો કે;—અહો! ફુટેલા ઘડામાંથી જેમ પાણી ઝરી જાય, તેમ આપણા બન્નેનું યૌવન ગળી જઇ આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે. કાળના ઝપાટા-માંથી બચવાના નથી, આ મિથ્યા દેહથી વ્યવહાર કરનારા જીવના મરણને પાકેલા ફળના પડવાની પેઠે કોઇથી પણ અટકાવી શકાય તેમ નથી. પાણી જેમ ફુટેલા ઘડામાંથી ઝર્યાં કરે છે, તેમજ આયુષ્ય પણ શરીરમાંથી ઝર્યા કરેછે. ગીધ-પક્ષી જેમ માંસના લોચા ઉપર ઝડપો નાંખે છે, તેમજ દુઃખો મનના ઉપર ઝડપો નાંખ્યા કરે છે. જીવન પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણિક છે. યૌવનનો વેગ નદીના પૂરની પેઠે ઝડપથી વહેનારો છે, માટે હવે જે જ્ઞાનવડે ગમે તેવા દુઃખમાં પણ માનસિક ખેદ ન થાય, તેવું જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવાની ઘણી અગત્ય છે. આવો વિચાર કર્યા, પછી આ પવિત્ર મનનાં દંપતી મોક્ષ મેળવવા માટે વેદાંત શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યાં.

સતી ચૂડાલા તીવ્ર બુદ્ધિની હતી, તેણે પિતાને ઘેર પણ કેટલુંક આત્મ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તે હવે નિરંતર પતિની સાથે વેદાંતશાસ્ત્ર જાણનારા ઋષિ મુનિઓના મુખથી વેદાંતનું નિર્મળ જ્ઞાન શ્રવણ કરીને પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણ-વાનો પ્રયાસ કરવા લાગી. અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેને વિચાર થયો કે;–દેહ તો જડ અને મૂઢ છે, અજ્ઞાન બાળકો પણ 'મારો દેહ' એમ કહે છે, પણ હું દેહ એમ કહેતાં નથી. તેથી નિશ્ચય થાય છે કે, આત્માથી દેહ ભિન્ન છે અને તે નાશવંત છે. આવા વિચારો કરીને ચૂડાલા પોતાના મનમાં અત્યંત હર્ષ પામવા લાગી અને સાંસારિક મોહ તરફ તુચ્છ બુદ્ધિથી જોવા લાગી. આત્મ જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેણે જે શાંતિમય સુખ મેળવ્યું હતુ, તેને લીધે તેના સૌન્દર્યમાં વિશેષ વધારો થયો. વસંતમાં ખીલી નીકળેલી લતાની પેઠે લાવણ્ય પૂર બહારમાં ખીલી નીકળ્યું. તે જોઇને રાજા શિખિધ્વજે પૂછ્યું કે;–પ્રિય સતી! તારી શોભામાં એકદમ આવો વધારો થવાનું શું કારણ! સતીએ કહ્યું કે;–પ્રાણપતિ! એ બધો આત્મ-જ્ઞાનનો પ્રતાપ છે, ભોગો ભોગવ્યા વિના પણ તેના ઉપભોગનો આનંદ હું મેળવી શકું છું. આ દેહ રાજમહેલમાં છે છતાં હું પરબ્રહ્મમાં વિચરૂં છું. હું સુખ કે દુઃખ કોઇની પણ પ્રાર્થના કરતી નથી. તેમ દૈવ યોગથી અનર્થો થયા છતાં પણ હું તેનાથી હારતી નથી; પરંતુ ભાગ્યવડે જે વસ્તુ આવી મળે છે, તેટલાથીજ સંતોષ

પાકુંછું તેને લીધે આ શોભા ખીલી નીકળી છે. રાજા જરા હસીને બોલ્યો;-સુંદરી! તમે જે વાત કહી તે બધી સંબંધ વિનાની છે! તમારી બુદ્ધિ હજી કાચી છે. તમે જે વાતો કહો છો, તે બધી પ્રત્યક્ષ નહિ પણ અપ્રત્યક્ષ છે. ભોગો ભોગવ્યા વિના પણ તેનો આનંદ મળવા વિશે તમે કહ્યું તે વાત માની શકાય તેવી નથી માટે લૌકિક ભોગ વિલાસોને એકદમ તજી દેવા એ યોગ્ય નથી. એમ કહીને રાજા સ્નાનગૃહમાં સ્નાન કરવાને ગયો અને આ સતી એકલી આરામગૃહમાં રહી.

સતી ચૂડાલા ડાહી ને વિવેકી હતી. તે રાજાના સાંસારિક મોહ ઉપર મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;-હજી રાજાજીનો સંસાર ઉપર જેવોને તેવોજ મોહ છે. તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યા જણાતા નથી. ઠીક છે, ધીરે ધીરે સર્વ સારાં વાનાં થશે. એવી રીતે કેટલોક વિચાર કરી ગૃહકાર્ય કરવા લાગી. તે આત્મસ્વરૂપને જાણી નિરંતર આનંદમાં રહેતી હતી, તેને એક વખતે એવો વિચાર થયો કે, હું પણ એકાંત સ્થળમાં પદ્માસન વાળી, શરીરને દૃઢ રાખીને ઘણો કાળ યોગાભ્યાસ કર્યો. તેથી તેને એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. જે આત્મજ્ઞાન દુઃખને શાંત કરનાર છે, તે જ્ઞાન હજુ રાજાને પ્રાપ્ત થયેલું ન હોવાથી તે હમેશાં બળ્યા કરતો હતો. તેના મંત્રીઓ ઉપદેશ અને દૃષ્ટાંતો આપીને તેની પાસે રાજકીય કાર્યો કરાવતા હતા. રાજાએ ગાય, સુવર્ણ વગેરેનાં દાન આપ્યાં, ચાંદ્રાયણ વગેરે વ્રતો કર્યાં અને તીર્થયાત્રાઓ કરી, તો પણ તેના મનમાંથી સંતાપ ગયો નહિ. તેથી એક વખતે પોતાની રાણી ચૂડાલાને કહ્યું કે;—વહાલી ! મેં ઘણો વખત રાજ્ય કરી વૈભવો ભોગવ્યા છે. હવે મને વનવાસ કરવાની ઈચ્છા થઇ છે; કારણ વનમાં સુખ કે દુઃખ કંઇ પણ ભોગવવું પડતું નથી. એકાંત વાસથી મન જેવું પ્રસન્ન રહે છે, તેવું રાજમહેલ કે નંદનવનમાં પણ રહેતું નથી. તેથી હું હવે આ દુઃખથી ભરેલા રાજવૈભવો છોડીને વનમાં જઈશ મારી આ ઇચ્છાને તું પણ અનુમોદન આપીશજ. ખરેખર પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પતિની ઇચ્છા ભંગ કરતી નથી. તેઓ હમેશાં પતિના હિતમાંજ તત્પર હોય છે.

આ જ્ઞાનમૂર્તિ ચૂડાલા પતિવ્રતા હતી તે પોતાના પ્રાણનાથ પ્રત્યે શું કર્તવ્ય છે, તે સમજતી હતી; તેથી તેણે કહ્યું કે:—" નાથ ! વસંતમાં જેમ પુષ્પો અને શરદમાં જેમ ફળ શોભે છે, તેમ કાર્ય પણ પોત પોતાના સમયે શોભે છે. વનવાસ વૃદ્ધ પુરૂષને શોભે, પરંતુ તમારા જેવાને શોભે નહિ. આપણે જ્યાં સુધી તરૂણ છીએ, ત્યાં સુધી આપણને ઘરમાંજ રહેવું યોગ્ય છે. વળી રાજા પ્રજાનું પાલન નહિ કરતાં સમયવિના વનવાસ કરે છે. તો તેને દોષ લાગે છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે પ્રજા પાલન કરતાં બીજો મોટો ધર્મ નથી. માટે હમણાં વનમાં જવું માંડી વાળો ! " આ વચન સાંભળી રાજાએ કહ્યું:-રાણી ! તમારે મારા કાર્યમાં વિઘ્ન નાંખવું નહિ. મને રજા આપો. તમે કુટુંબનું રક્ષણ કરો અને રાજ્ય

કાર્યભાર ચલાવો આ રીતે કેટલીક વાત કરી બન્ને નિદ્રાવશ થયા અર્ધ રાત્રિ થતા રાજા ચુપ ચૂપ કોઈ ન જાણે તેમ વનમા ચાલ્યો ગયો અને મદરાચળ પર્વતની તળેટીમા પર્ણકુટી બાધીને રહ્યો ચૂડાલાએ પાછલી રાત્રે જાગૃત થતા પતિના પલગપર જોયુ તો તેપર દીઠા નહિ ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે,—અરેરે ! રાજાજી તો મને અને રાજને તજીને વનમા ચાલ્યા ગયા ! હવે મારે શુ કરવુ ? શાસ્ત્રોમા સ્ત્રીને પતિ એજ મુખ્ય આધાર કહેલો છે ચાલ હવે (પણ તેની પાસે જાઉ આવો વિચાર કરીને પતિ પાસે જવાને ચાલી પરતુ દૈવયોગથી પાછા આવવુ પડયુ પાછા આવી રાજકાર્યભાર ચલાવવા લાગી અઢાર વર્ષ સુધી ધર્મ નીતિથી રાજ્ય ચલાવી પ્રજાનુ અનેક પ્રકારે ભલુ કર્યુ તેથી પ્રજાની આ સતી પ્રત્યે અત્યત પ્રીતિ વધી હતી રાજા મદરાચળના ઘાટા અરણ્યમા એકાત વાસ કરીને પરમાત્માનુ ભજન કરતો હતો રાજા વૃદ્ધાવસ્થા થતા શાત બની ગયો હતો વૈરાગ્યે તેના ચચળ મનને નિર્મળ કરી નાખીને તેની વૃત્તિને પરમાત્મા રૂપ કરી દીધી હતી હવે તેને સસારિક ભોગો ભોગવવાપર જરા પણ ભાવ રહ્યો નહોતો આવો સમય તેને આત્મ જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા માટે યોગ્ય છે પરતુ હુ જો મારા આ સ્વરૂપથીજ તેને મળીશ, તો તે મને તરુણ અને પોતાની સ્ત્રી સમજીને મારો ઉપદેશ ગ્રહણ કરશે નહિ માટે બ્રાહ્મણ કુમારનો વેશ ધારણ કરીને રાજાને આત્મતત્વનો ઉપદેશ કરૂ આમ વિચાર કરીને બ્રાહ્મણ પુત્રના વેશે, જ્યા રાજા ઇશ્વરનુ આરાધન કરતો હતો ત્યા જઈને બેઠી રાજાએ ઘણો સત્કાર કર્યો અને તેમની સાથે કેટલીક વ તચિત કરી પુછ્યુ કે —મહારાજ ! આપ કોના પુત્ર છો ? તેના ઉત્તરમા ચુડાલાએ કહ્યુ —હુ નારદ ઋષિનો પુત્ર છુ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો,— ઠીક ત્યારે મહારાજ ! આ સસારમા મનુષ્યને સુખ દુ ખ થવાનુ શુ કારણ છે તે કહો ? બ્રાહ્મણ પુત્રે ઉત્તર આપ્યો —રાજાજી ! સુખ ને દુ ખ એ મનના ધર્મો છે, આત્માના નથી પરતુ અજ્ઞાન વડે તેને આત્મામા માની લીધેલા છે જેને આત્મજ્ઞાન થયુ હોય તેને સુખ દુ ખ કોઈ પણ બાધ કરી શકતુ નથી જ્ઞાન વિના મુક્તિ મળતી નથી માટે જ્ઞાન સપાદન કરવુ જોઇએ, પરતુ તે પહેલા મનને શુદ્ધ કરવા માટે ક્રમા કરવાની અગ ર છે ક્રમોથી જ્ઞાન સપાદન કરવાની યોગ્યતા આવે છે તમને તમારી જ્ઞાની સ્ત્રી ચૂડાલાએ ખૂબ ઉપદેશ કર્યો હતો પણ તમે તેને હસી કાઢી હતી અને તેનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો નહતો હવે તમારે જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાની ઘણી જરૂર છે તેથી તમને મુક્તિ મળશે

સતી ચુડાલા જે બ્રાહ્મણ પુત્ર વેશે હતી, તેના આવા વચન સાભળી રાજા બોલ્યો —મે તેનો ઉપદેશ વગર કહેજ ગ્રહણ કર્યો છે, કારણ કે મે રાજપાટ, તથા વૈભવો તજીને આ વનમા વાસ કર્યો છે બ્રાહ્મણ પુત્ર બોલ્યો —તમે બધી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યા છે, પરતુ જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાથી તમારા શોકનો નાશ થાય તે વસ્તુનો તમે ત્યાગ કર્યો નથી તમારે આ વનપરથી પણ મમતા મુકી

દેવી જોઇએ. તે પરથી રાજાએ વન ઉપરથી પણ પોતાની મમતા તજી દીધી. તે બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યાં અને નિત્ય બ્રાહ્મણ કુમારના રૂપમાં રહેલી ચુડાલાના ઉપદેશથી આખરે રાજાને સર્વ વસ્તુ ઉપર વૈરાગ્ય આવી ગયો. છેવટે તેમણે પોતાના હાથમાં રહેલી રૂદ્રાક્ષ માળાને સંબોધીને કહ્યું;—હે રૂદ્રાક્ષ માળા ! તું મારી સાથે ઘણો કાળ રહી, હું મંત્રોરૂપી અરણ્યોમાં તારી સાથે સાથે ઘણો વખત ભટક્યો, હવે તો હું વિશ્રાંતિ લેવાને ઇચ્છુછું. એમ કહીને રૂદ્રાક્ષ માળાને અગ્નિમાં હોમી દીધી. તે પછી મૃગચર્મને સંબોધીને કહ્યું;—હે મૃગચર્મ ! તેં મને આજ દિવસ સુધી ધારણ કર્યો છે. તેથી તારો ઉપકાર માનું છું. હવે તું પણ મને તજી જા. હે કમંડળ ! તે પણ મારી તૃષાને છીપાવવામાં મોટી સહાયતા કરી છે, હવે તું પણ વિદાય થા. એમ સર્વ ઉપસ્કરનો ત્યાગ કરીને રાજા આત્મસ્વરૂપના આનંદમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ વગેરે નિરાશ થઇ રાજાનો ત્યાગ કરી ગયા, અને વૈરાગ્યે તેના હ્રદયમાં વાસો કર્યો. આ પ્રમાણે થતાં સતી ચુડાલાએ બ્રાહ્મણ કુમારનું રૂપ તજીને અસલ રૂપ ધારણ કરી રાજાની સામે ઉભી પ્રણામ કર્યા. રાજા પોતાની રાણી સતી ચુડાલાને પોતાની સામે ઉભેલી જોઇને ઘણું આનંદ પામ્યો. પછી પૂછ્યું કે;—હે ભદ્રે ! તું અહીં ક્યાંથી ? ને કેટલા દિવસથી આવી છે ? ચુડાલા બોલી;—આપ વનમાં પધાર્યા પછી કેટલોક કાળ રાજ્ય કાર્યભાર ચલાવીને આપની પાસે બ્રાહ્મણના પુત્રના રૂપમાં આવીને રહીછું. એ રીતે વાર્તાચિત કર્યા પછી બન્ને ઘણા હર્ષથી ભેટયાં. રાજાએ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રી તરફ પ્રેમ દૃષ્ટિથી જોઇને કહ્યું કે;—હે પ્રિયે ! પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પ્રેમરસ અમૃતના કરતાં પણ વધારે સ્વાદિષ્ટ હોય છે, તે તારા કોમળ શરીરથી મારા ઉદ્ધાર માટે ઘણો પરિશ્રમ વેઠ્યો છે, તે માટે હું તને કોની ઉપમા આપું ? ખરેખર અરૂંધતી, ઈંદ્રાણી અને સાવિત્રી વગેરે સતીઓ કરતાં પણ તું અધિક છે. સતી સ્ત્રીનો બોધ જે રીતે પોતાના પતિનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે, તે રીતે શાસ્ત્ર પણ કરી શકતા નથી. ખરેખર પતિવ્રતા પત્ની એ પોતાના પતિને ભાર્યા, સબંધી, સેવક, ગુરૂ, મિત્ર, ધન અને સુખ વગેરે એમાંનું જે કહીએ તે છે. ખરેખર તારા જેવી પવિત્ર સતીને ધન્ય છે ! જેના ઉપદેશ વડે હું આત્મજ્ઞાન પામ્યો, એવી તું મારે પતિવ્રતા સ્ત્રી છે, એ જોઈ હું મને પોતાને મોટો ભાગ્યશાળી સમજું છું. તું તો સર્વ કામથી રહીત છો. તારા ઉપકારનો બદલો હું કોઈ રીતે વાળી શકું એમ નથી. તું સૌજન્યાદિક ગુણોમાં સર્વ સ્ત્રીઓથી શ્રેષ્ઠ છે. તે પછી રાજા રાણી બન્ને પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા, ને વિદેહરૂપે કેટલાંક વર્ષ રાજ્ય કરી પ્રજાની પ્રીતિ મેળવીને પરમાત્માને પામ્યાં. અહો ! ધન્ય છે સતી ચુડાલા તને ! તેં અનેક સંકટો સહન કરીને પતિને પરમાત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવી, જગતમાં એક સુદૃષ્ટાંત રૂપ કીર્તિ રાખી ગઈ છે ! ! !

—:—

કાદમ્બરી.

આ પ્રખ્યાત પતિવ્રતા સ્ત્રી ગંધર્વના રાજા **ચિત્રરથની** પુત્રી થાય તેની માતાનું નામ **મદિરા** હતું. આ રાજાને સંતાનમાં માત્ર એકજ પુત્રી રત્ન હતુ તેથી માતાપિતાએ તેને લાડકોડમા ઉછેરી હતી. તે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, પુરાણ, અને ચાતુર્ય કળામાં ઘણી કુશળ હતી. તેણે બાલ્યાવસ્થા **મહાશ્વેતા** જેવી વિદ્વાન સખીની સાથે રહી ગાળી હતી. કાદમ્બરી પરણવા યોગ્ય થતાં તેને માટે ગુણવાન પતિની શોધ કરવા માંડી હતી; પરંતુ એટલામાં પોતાની પ્રિય સખી મહાશ્વેતા વિધવા થવાથી, તે સૌભાગ્ય સુખ ગુમાવી બેઠી છે અને તેનું વિશ્વ વિજયી લાવણ્ય હમેશાને માટે નિર્થક થઈ પડયું છે. આવા હૃદયભેદક સમાચાર સાંભળતાંજ કાદમ્બરી શોકથી ઘેલી જેવી થઈ ગઈ, તેનો ઉત્સાહ ભગ થયો, પરણવાનો વિચાર તજી દીધો અને શોકમાં ગરકાવ રહેવા લાગી. તેથી તેના માત પિતાએ ઘણી સમજાવી, ઘણા ઉપદેશો આપ્યા. અનેક દૃષ્ટાંતો આપી આશ્વાસના કરી; પરંતુ તેણે નહિ પરણવ નુ લીધેલું પણ તજ્યું નહિ. આ ખબર મહાશ્વેતાને થતાં તેણે કાદમ્બરીને સમજાવવા માટે પોતાની સખી **તરલિકાને** મોકલી કાહાવ્યું કે, સખી! હું મહા આપત્તિમાં આવી પડીછું, તેને તું વધારે શામાટે દુખી કરે છે? નને જો મારાપર સ્નેહ અને મમતા હોય અને તારાં માતાપિતાને તથા આ હતભાગિણી સખીને જો સુખી કરવાને ઇચ્છતી હોય તો હઠ છોડી દઇને, ગુરૂજનની આજ્ઞા માની તે પ્રમાણે કર. તેથી હું ઘણી આનંદ પામીશ.

કાદમ્બરી તરલિકાના મુખથી આ સંદેશો સાંભળી ચોધાર અશ્રુપાડી રડવા લાગી. પછી તેણે કેયૂરકની સાથે કહાવી મોકલ્યુ કે;—સખી મહાશ્વેતા! તારા કહેવાપર લક્ષ્ય આપ્યુ છે. તું જાણે છે કે, મારૂં હૃદય નિર્મળ પ્રેમથી ભરેલું છે તો પછી તને આવો કઠોર સંદેશો કહેવરાવવાનું શું પ્રયોજન હતું? સ્વસ્થ મનવાળું કોઈ પણ મનુષ્ય પરિણામે નાશ થઇ જનાર વિષયોમાં કદી પણ મન પરોવેજ નહિ. સખીના દુઃખથી દુઃખી થયેલ હૃદયને તે વળી સુખની શી આશા? નિવૃત્તિ કેવી! પતિ સમાગમ કેવો? સૂર્ય નારાયણ આથમી ગયા પછી નલિની શોકાતુર થાય છે; ત્યારે નિત્ય તેની પાસે રહેનારી સખી પણ ચક્રવાકી પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દે છે. તો પછી મારા જેવી સ્ત્રી પોતાની દુઃખી સખીને માટે તેમ કરે, તેમાં શું આશ્ચર્ય? મારી સખી પતિના વિરહથી પીડાઇને પરપુરૂષનું દર્શન સદંતર તજી બેઠી છે, તો પછી મારા મનમાં પણ પુરૂષનો કેમ

વાસ થાય ? જ્યારે મારી વહાલી સખી પતિનો વિયોગ થવાથી વિધવાવ્રત ધારણ કરીને પોતાના કોમળ શરીરને સુકવી નાંખવા તૈયાર થયેલી છે, તો પછી હું કેવળ મારાં પોતાનાં સુખને માટે સ્નેહીઓને ગણકાર્યા વિના પરણી બેશું, એ તે ઠીક ગણાય કે ? તારા ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં વિનયને વિસાર્યો છે, વડિલોનાં વચનોનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, સ્ત્રીઓને આભૂષણ રૂપ ગણાતી લજ્જાને પણ કોરણે મૂકી છે. આ બધું મેં મારી એક પ્રિય સખીને માટે કર્યું છે. હવે હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે, તું મારાપર કૃપા કરીને ફરી તે વાત માટે મને આગ્રહ કરીશમાં. મારો જીવ પણ તારી જોડે વનમાંજ રહેલો છે. મહાશ્વેતાએ આ સંદેશો સાંભળીને પોતેજ કાદમ્બરીની પાસે જઇ ઘટતું કરવાનો વિચાર કર્યો.

આ વખતે ભરતખંડમાં **તારાપીડ** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનો પુત્ર **ચંદ્રાપીડ** સર્વ વિદ્યા કળામાં પ્રવિણ થયા પછી પોતાના પિતાની આજ્ઞા લઇ, મોટી સેના સાથે દિગ્વિજય કરવાને નીકળ્યો હતો. સાથે મંત્રી **વૈશમ્પાયન** પણ હતો. દિગ્વિજય કરતો હિમાલયના પ્રદેશમાં આવ્યો. ત્યારે તેણે એક કિન્નરનાં જોડાને હસતું રમતું દીઠું. તેની પાછળ પોતાના ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો; પરંતુ કિન્નર જોડાનો પતો લાગ્યો નહિ. ત્યાંથી ફરતો ફરતો કાદમ્બરીની સખી મહાશ્વેતા જ્યાં શંકરનું આરાધન કરી તપશ્ચર્યા કરતી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે દેવકન્યા જેવી મહાશ્વેતાને તપ કરતી જોઇને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો. મહાશ્વેતાએ અતિથિ તરીકે આવેલા રાજકુમારનો સત્કાર કર્યો. પછી તેમણે વિવેક પૂર્વક પૂછવાથી પોતાની તપશ્ચર્યા કરવાનું કારણ કહી બતાવ્યું. પછી ચંદ્રાપીડને વિનંતિ કરી કે;– હે રાજકુમાર ! હેમકૂટ રમણિય પ્રદેશ છે, ત્યાં ચિત્રરથ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. માટે જો તમને કાંઇ પણ અડચણ ન હોય તો ત્યાં પધારો ? હું પણ મારી સખી કાદમ્બરીને સમજાવવા માટે હેમકુટ આવું છું. સારા મનુષ્યનો સમાગમ દુઃખી મનુષ્યોને આનંદ દાયક થઈ પડે છે. તમારા દર્શનથી મારાં દુઃખી હૃદયને આશ્વાસના મળી છે. આ સાંભળી ચંદ્રાપીડે ઉત્તર આપ્યો. ભગવતિ ! જ્યારથી તમારા દર્શન મને થયાં છે, ત્યારથીજ આ શરીર તમારે આધીન છે, જે યોગ્ય લાગે તે આજ્ઞા કરો ? તે પ્રમાણે કરવા હું તૈયાર છું.

આ પ્રમાણે વાતચિત કર્યા પછી બેઉ હેમકૂટ ઉપર ગયાં. ચિત્રરથ રાજાના રાજ્યનો સર્વ વૈભવ દેવતાઈ હતો. મહાશ્વેતા અને ચંદ્રાપીડ મોટા રાજ માર્ગે થઇને કાદમ્બરીના મહેલમાં આવ્યાં, ત્યાં કાદમ્બરી હજારો કન્યાઓની વચ્ચે બેઠી હતી. તેનું રૂપ લાવણ્ય અનુપમ હતું. તેણે સર્વ અંગમાં હીરા, મોતીનાં અલંકારો પહેર્યાં હતા. ચંદ્રાપીડ કાદમ્બરીનું અનુપમ રૂપ જોઇને મનમાં અનેક મનોરથો ઘડવા લાગ્યો. એટલામાંતો કાદમ્બરી ઘણા હર્ષથી ઉઠીને મહાશ્વેતાને કંઠે વળગી પડી. મહાશ્વેતા પણ ઘણા હર્ષથી ભેટીને બોલી;–બેન ! ભરતખંડના

રાજા તારાપીડના આ રાજકુમાર છે અને દિગ્વિજય કરતા કરતા આ ભૂમિમાં આવી ચઢયા છે. આ સાંભળી કાદમ્બરીએ દૂર ઉભાં ઉભાંજ હાવભાવથી ચંદ્રાપીડને પ્રણામ કર્યાં અને પોતે મહાશ્વેતાની સાથે પલંગપર બેઠી. ચંદ્રાપીડ પણ પાસેના એક આસન પર બેઠો. પછી બંને સખીઓએ કેટલીક વાતચીત કરી. મહાશ્વેતાએ ચંદ્રાપીડને પાનબીડી આપવા કાદમ્બરીને કહ્યું. કાદમ્બરીએ મહાશ્વેતાના આગ્રહથી શરમાતાં શરમાતાં આડી નજર રાખીને પાનબીડી આપવા હાથ લાંબો કર્યો તે જાણે **"મારો જીવ તમારે આધીન છે."** એમ કહેતી ન હોય, તેમ તેણે પાનબીડી ચંદ્રાપીડના હાથમાં મૂકી. જેને ચંદ્રાપીડે મોટા હર્ષથી સ્વીકારી લીધી, એટલામાં રાજા ચિત્રરથ અને રાણી મદિરા આવ્યાં. તેઓ મહાશ્વેતા અને ચંદ્રાપીડને મળી ઘણાં ખુશી થયાં, ચંદ્રાપીડને પ્રમદ વનના મણિ મહેલમાં ઉતારો આપ્યો હતો, ત્યાં તે રજા લઇને વિશ્રાંતિ માટે ગયો. નાહી ભોજન કર્યું. પછી આરામ લેવા માટે એક મોટા પલંગપર બેઠો. તેટલામાં કાદમ્બરીની દાસીએ આવી તેના શરીર ઉપર ચંદનાદિકનો બનાવેલો અંગરાગનો લેપ કર્યો. માલતી પુષ્પનો મુકુટ તેના માથાપર મુક્યો અને કેટલાંએક વિજયનાં વચનો કહેતાં કહેતાં તેના કંઠમાં મોટો હાર નાંખ્યો. ચંદ્રાપીડે કાદમ્બરીની સેવા સ્વીકારી આભાર માન્યો. કાદમ્બરી તેને મનથીપતિતરીકે માની વરી ચુકી હતી. તેમજ ચંદ્રાપીડપણ તેને મનથી પ્રાણાધિક પત્ની તરીકે માની ચુકયો હતો. બંનેનું મન પરસ્પર લાગી રહ્યું હતું. રાજા ચિત્રરથ અને રાણી મદિરા પણ પોતાની પુત્રી કાદમ્બરીનો વિવાહ ચંદ્રાપીડ સાથે થવામાં ઘણા ખુશી હતાં. તેથી તે સાથે પરણાવી. આ જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જોડાયેલું જોઇ સૌ આનંદ પામતાં હતાં. ચંદ્રાપીડ બીજે દિવસે સ્નાન સંધ્યા કરીને કાદમ્બરી તથા મહાશ્વેતાને મળ્યો. પરસ્પર કેટલાંક વિવેક વિનયનાં વચનોથી વાતચિત કરી, બનેની રજા લઇને અચ્છોદ સરોવર પાસે પોતાના સૈન્યને આવી મળ્યો.

દેવી કાદમ્બરી બહુ કોમળ અને પ્રેમાળ હતી, તેને પતિના વિયોગથી કયાંઈ ચેન પડતું નહોતું. તેથી કેયુરક નામે એક સેવકે ચંદ્રાપીડ પાસે આવી ખબર આપ્યા કે;–દેવી કાદમ્બરીને આપના દર્શન વિના કયાંઇ પણ ચેહેન પડતું નથી. તે આપનું મુખ જોવાને ઇચ્છે છે. આ ખબર જાણી ચંદ્રાપીડ **પત્રલેખાને** સાથે લઇને પાછો હેમકુટ ગયો, વિરહ વેદના અનુભવતી દેવી કાદમ્બરીને મળી તેની આશ્વાસના કરી. તેની પાસે પત્રલેખાને રાખી પોતે પાછો અચ્છોદ તળેટીમાં પડાવ નાંખીને પડેલી પોતાની સેનાને આવી મળ્યો તેવામાં તેના પિતાનો અવંતી–ઉજ્જયિનીથી પત્ર આવ્યો કે, તારે ગયાને ઘણા દિવસ થયા છે, માટે આવી મળી જવું. તે ઉપરથી વૈશંપાયનને સેનાનો વ્યવસ્થાપક નીમી, તેને પાછળ આવવાનું કહી, પોતે એકલોજ અવંતી આવ્યો; પરંતુ કાદમ્બરી વિના તેના મનમાં સંતાપ થવા લાગ્યો. એટલામાં મેઘનાદ પત્રલેખાને લઇ આવ્યો, તેણે

કાદમ્બરીના વિરહાવસ્થાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે:-" જો તમારે કાદમ્બરીને જીવતી રાખવી હોય તો તમે ત્યાં ઝટ પધારો !" આ સાંભળી ચંદ્રાપીડ મોટા વિચારમાં પડયો. વૈશંપાયન પણ ધાર્યા પ્રમાણે અવંતી આવી પહોંચ્યો નહોતો. તેથી તેના માતા પિતા અને પોતાના માતા પિતા બહુ સંતાપ કરતાં હતાં; તેથી તેમને શોધવા માટે માતાપિતાની રજા લઇ હેમકૂટ તરફ ચાલ્યો. અચ્છોદન સરોવર પાસે તપાસતાં કશો પતો લાગ્યો નહિ. તેથી તે વિષે મહાશ્વેતાને પૂછવા માટે તેના આશ્રમ તરફ ગયો. જુવે છે તો મહાશ્વેતા કલ્પાંત કરે છે. તેને તરલિકા હૈયામાં ચાંપીને બેઠેલી છે. તે જોઇ કાદમ્બરીને તો કાંઇ થયું નહિ હોય, એવી શંકાથી ચંદ્રાપીડે મહાશ્વેતાને પૂછયું,-ઓ બેન ! આપ કેમ કલ્પાંત કરો છો? મહાશ્વેતા કપાળ કુટતી બોલી કે;-" આપના ગયા પછી હું હેમકૂટથી અહીં આવી. અહીં આપના જેવાજ કોઇ કુમારને ફરતા દીઠા. મને જોઇને તેમની નજર બગડી, રાત્રે હું શિલાતલ પર સુતી હતી, તે વખતે તે કુવચન બોલ્યા. તેથી ક્રોધની મારી મેં તેને શાપ આપ્યો. એ શાપને લઇ ને પૃથ્વીપર ઢળી પડયા. એના શબ વત થયા પછી મેં સાંભળ્યું કે એતો આપના મિત્ર હતા."

આ પ્રિયમિત્રના શબવત થયાના ખબર સાંભળતાંજ ચંદ્રાપીડનું હૃદય એ કદમ ફાટી ગયું. મહાશ્વેતાને ઝાલી બેઠેલી તરલિકાએ એકદમ દોડી આવી ઝાલી લીધો. એટલામાં કાદમ્બરી પણ ચંદ્રાપીડને ત્યાં આવ્યાના સમાચાર જાણી પોતાની સખીઓ અને પત્રલેખા સાથે આવી; પરંતુ ચંદ્રાપીડને શબવત પડેલો જોઇને કપાયેલી કેળની પેઠે મૂર્છિત થઈ પૃથ્વીપર પડી. મૂર્છામાંથી જાગ્રત થયા પછી કાદમ્બરીએ ચંદ્રાપીડની સાથે સતી થવાનો-બળી મરવાનો વિચાર કર્યો. તેની પૂજાને માટે જે જે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા અગર ચંદન વગેરે લાવી હતી; તેનાથી ચંદ્રાપીડની પૂજા કરી. શબવત થઈ પડેલા પોતાના પ્રાણાધારને ખોળામાં લઈ બેઠી. એટલામાં કોઈ દૈવી પુરૂષે આવી મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી અને કાદમ્બરીને કહ્યું કે;-" પુત્રી ! તું પ્રાણ ત્યાગ કરીશમાં; તેમ આ શબવત થઇ પડેલા કુમારને પણ અગ્નિ સંસ્કાર કરીશમાં. તેને આમને આમ રાખજે." આ મહાત્માનાં આવાં વચનથી કાદમ્બરી ચંદ્રાપીડને પોતાના ખોળામાં રાખીને નિરંતર શોક કરતી બેઠી.

આ પ્રમાણે ચંદ્રાપીડ અને વૈશંપાયનની સ્થિતિ થઇ પડી. આ બંનેનાં માતા પિતા પુત્રોના કંઇ સમાચાર નહિ મળવાથી ઉજ્જયિનીથી કેટલાક દૂતોને શોધવા મોકલ્યા. તે સર્વેએ પાછા આવી આ અશુભ સમાચાર આપ્યા. આ અશુભ સમાચાર સાંભળી રાજા તારાપીડ, રાણી વિલાસવતી, મંત્રી અને મંત્રીની સ્ત્રીએ સૌ અપાર શોક કરતાં વિલાપ કરવા લાગ્યાં. દૂતોએ જણાવ્યું કે, ચંદ્રાપીડ શબવત થઈ પડયા છે; પરંતુ તેનું શરીર હજુ જેવું ને તેવુંજ છે. તે ઉપરથી પુ-

ત્રનું મુખ નિરખવા રાજા, રાણી અને મંત્રી વગેરે સૌ ચંદ્રાપીડની પાસે આવવા નીકળ્યા. તે સૌને આવતા જોઇને મહાશ્વેતા આસુ પાડતી પોતાની ગુફામા જઇ બેઠી અને કાદમ્બરી મૂર્છિત થઇ ગઈ જેને તેની સખીઓએ ઝાલી રાખી રાજા તારાપીડ મંત્રી **શુકનાશના** ખભા ઉપર હાથ મુકીને આશ્રમમા આવ્યો તેની પાછળ **વિલાસવતી,** પ્રધાન પત્ની **મનોરમા**ને ખભે હાથ મૂકીને આવી તે અશ્રુધારા પાડતી લાંબા હાથ કરીને વિલાપ કરવા લાગી કે —ઓ પુત્ર ! ઓ વ્હાલા ! તારી હીણભાગી માતાને એક ઉત્તર આપ ? એકવાર મારા સામુ જો ? પુત્ર ! આમ મુગો મુગો કેમ પડયો છે ? ઉઠ ઉભો થા ? અને તારી રડતી માતાનાપર ધ્યાન લાવીને ઉત્તર આપ ? પુત્ર ! તને કોણે દુભવ્યો છે ? પુત્ર ! તારા પિતાને ઉઠી પ્રણામ કર ! કયા ગઇ તારી વડિલો પ્રત્યેની ભક્તિ ! કયા ગયો તારો સ્નેહ ! શુ તુ અમારી મમતા છોડી ચાલ્યો જઈશ ? આ રીતે વિલાપ કરી છાતી ફાટ રડવા લાગી રાજા વગેરે સૌ રડવા લાગ્યા રાજા આસુ પાડતો રાણી પાસે આવી બોલ્યો —રાણી ! વધારે શોક કરવાથી શુ ફળ છે ? આ ગંધર્વરાજની પુત્રી પણ આપણા આવવાથી શોકને લીધે મૂર્છિત થઈ ગયા છે ! અને સખીઓના ખોળામા પડયા છે અરે ! કોઇ તેને તુરત સચેતન કરો ? આ સાભળી રાણી બોલી —' કયા છે મારા પુત્રને જાગરનારી મારી વ્હાલી વહુ ?" એમ બોલી કાદમ્બરીની પાસે ગઈ અને તેના હૃદય ઉપર પોતાનો શિતળ હાથ ફેરવતી બોલી —ઓ વહુ દીકરા ! ધીરજ ધરો ? તમારા વિના મારા પુત્ર ચંદ્રાપીડનુ શરીર આવી સ્થિતિમા રહેત નહિ તમે તો અમૃત જેવા છો, ચંદ્રાપીડનુ નામ સાભળીને તથા વિલાસવતીના શિતળ હાથનો સ્પર્શ થતા કાદમ્બરીની મૂર્છા વળી ભાન આવ્યુ એટલે **મદનલેખા**એ કાદમ્બરીને પોતાના ખોળામાથી નીચે ઉતારી તેણે આવેલા સર્વ વડિલોને પ્રણામ કર્યા વડિલોએ આશીર્વાદ આપતા કહ્યુ કે,—" લાબા વખત સુધી સૌભાગ્ય ભોગવો રાજા તારાપીડે કહ્યુ — 'વહુ ! તમે આજ સુધી મારા પુત્રને સજીવન કરવા માટે જે જે ઉપચારો કરતા હો, તે તે ઉપચારો અમારાથી શરમાઇને બંધ પાડશોમા અમે તો માત્ર એક જોવા ખાતર જ આવ્યા હતા અને હવે જઇએ છીએ આવ્યા તોએ શુ ને ગયા તોએ શુ ? કુમારનુ શરીર તમારા ઉપચારોથીજ હજુ તાજુ પ્રફુલ્લિત રહ્યુ છે માટે તમે ભલે તેની પાસેજ રહો ! હુ હવે વનવાસ કરવા ધારૂ છુ મારો પ્રથમથીજ વિચાર હતો કે, પુત્ર અને પુત્રની વહુનુ મુખ જોઇને વનવાસ ગ્રહણ કરવો હવે તે મનોરથ પૂરો કરવા ધારૂં છુ, " એમ કહી તારાપીડ રાજા પોતાની રાણી સાથે તેજ વનમા રહ્યા

કાદમ્બરી સતી હતી સતી સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પ્રાણથી અધિક પ્યારો હોય છે તે કદી પતિ વિના રહી શકતી નથી તે નિરંતર પોતાના પતિને સર્વસ્વ માને છે પતિ વિના તેને આખો સંસાર શુન્યકાર લાગે છે સતી કાદમ્બરી પોતાના પતિની આ વિપરીત દશા જોઈ શોકસાગરમા ડુબેલી ઝુરતી હતી તે ક્યારે અને

શી રીતે સજીવન થાય, તેને માટે નિરંતર સારવાર કરતી ત્યાંજ બેઠી હતી. એમ કરતાં કેટલાક દિવસ વિ.યા. ચૈત્ર માસ બેઠો. વસંતની બહાર ખીલી નીકળી, મહોત્સવનો સમય આવ્યો. તે વખતે એક દિવસે સાયંકાળે કાદમ્બરીએ સ્નાન કર્યું. ચંદ્રાપીડને પણ સુગંધી જળથી સ્નાન કરાવ્યું. કસ્તુરી અને ચંદનનો લેપ કર્યો. તેના માથાપર પુષ્પનો મુકુટ પહેરાવ્યો, શરીરને પણ પુષ્પના અલંકારોથી અલંકૃત કર્યું. પછી તેના મુખ સામું ટગર ટગર જોતી નિઃશ્વાસ નાંખતી પતિના શરીરને બેહાથથી આલિંગન કર્યું. કાદમ્બરીના અમૃતમય આલિંગન વડે, તેના શરીરમાં પ્રાણ આવ્યા, હૃદય સચેતન થઈને શ્વાસ લેવા લાગ્યું. તેની બંને આંખો ઉઘડી ગઇ. તે જાણે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો હોય; તેની પેઠે સચેત થઈને કંઠે વળગેલી પોતાની પ્રિય પત્ની કાદમ્બરીના આનંદમાં વધારો કરતો બોલ્યો;–"ઓ પ્રાણપ્રિય ! હવે ભય રાખીશ નહિ; હું સજીવન થયોછું. તારા જેવી અમૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓ હાથ અડકે ત્યાં મૃત્યુ હોયજ ક્યાંથી ? શાપને લીધે આટલા દિવસ હું શબની પેઠે પડી રહ્યો હતો, આજે મારો શાપ પુરો થયો છે. તારી સખી મહાશ્વેતાનો પતિ પણ પાછો સજીવન થયો છે એમ કહે છે. ત્યાંતો પુંડરીક પણ આવી મળ્યો. કાદમ્બરી તેના આવવાની વધામણી માટે મહાશ્વેતા પાસે દોડી ગઈ આ સર્વ સમાચાર રાજા તારાપીડ અને રાણી વિલાસવતી વગેરેને થતાં સૌ તેમની પાસે આવ્યાં અને ઘણાં આનંદ પામી હર્ષનાં અશ્રુ પાડયાં. રાજા તથા રાણીએ પોતાના પુત્રને સજીવન કરનારી પતિવ્રતા કાદમ્બરીનાં અને મહાશ્વેતાની અનન્ય પતિ ભક્તિ માટે ઘણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. એ રીતે સતી કાદમ્બરી પતિ પ્રત્યે ભક્તિ અને સખી પ્રત્યે સ્નેહભાવ બતાવી જગતમાં સુદષ્ટાંત રૂપ અમર નામના રાખી ગઇ છે, ધન્ય છે તેમને ! ! !

તપસ્વિની સતીઓ.

કાલિંદી.

આ પ્રખ્યાત સતી સ્ત્રી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રિય ધર્મ પત્ની થાય. શ્રીકૃષ્ણને આઠ પટરાણીઓ હતી. તેમાંની આ સતી સાતમી હતી. તે અતિ રૂપસુંદર, તેજસ્વી, બુદ્ધિવાન, જ્ઞાની, વિદ્વાન, ધાર્મિક, દયાળુ, કોમળસ્વભાવની, અને પતિવ્રતા હતી. કહે છે કે એ સાક્ષાત્ યમુનાજીનો અવતાર ગણાતી હતી. તેમના માતાપિતા કયા દેશનાં અને કોણ એ કંઇં માલમ પડેલું નથી. શ્રીકૃષ્ણ પોતાને પતિ

મળે એવી ઈચ્છાથી યમુનાજીને તીરે વનમાં તપ કરતી હતી. વનમાં કેટલોક કાળ ફળફુલ, અને કંદમૂળ ખાતી, વલ્કલ પહેરતી, પૂજાદિ નિત્ય કર્મ કરી ઈશ્વરના ધ્યાનમાં રહેતી. એમ તપ કરતાં તેના તપોબળથી શ્રીકૃષ્ણનું મન આકર્ષાયું એક વખતે શ્રીકૃષ્ણે ચાતુર્માસ ઇંદ્રપ્રસ્થમાં કર્યો હતો; ત્યારે અર્જુનને સાથે લઇ મૃગયા કરવા ગયા હતા. તે સમયે આ તપસ્વિની-સતીને તપ કરતાં જોઈને તેમણે પૂછયુ કે;—તમે કોણ છો ? અને શામાટે તપ કરો છો ? ઈત્યાદિ પૂછતાં તેનો અભિપ્રાય જાણી શ્રીકૃષ્ણ તેને પોતાની સમાગમે ઇંદ્રપ્રસ્થ તેડી લાવ્યા. ચાતુર્માસ સમાપ્ત થયા પછી દ્વારિકાંમાં આવી શાસ્ત્ર યુક્ત વિધિથી પાણિ ગ્રહણ કર્યું હતુ. આ સતી રૂપે ગુણે અધિક હોવાથી શ્રીકૃષ્ણે પ્રેમથી પોતાની શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓમાં તેની ગણના કરી હતી. તેને શ્રુત, કવિ, વૃષ, વીર, સુબાહુ, ભદ્ર, શાંતિ, દર્શ, પૂર્ણમાશ અને સોમક એ દશ પુત્રો થયા હતા,

આ સતીએ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તીને શ્રીકૃષ્ણની ઘણીજ પ્રીતિ મેળવી હતી. તેમજ પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણની બીજી રાણીઓની પણ તેમણે ઘણી ચાહના સંપાદન કરી હતી તે સૌ સાથે બેન પ્રમાણેજ ભાવ રાખતી હતી. આ વગેરે ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી શ્રીકૃષ્ણ તેમને ઘણાજ ચાહતા હતા તેને **યમુનાજી** પણ કહેતા હતા, તેણે યમુના કાંઠે તપશ્ચર્યા કરી હતી, તેમજ પોતે યમુનાનો અવતાર ગણાતી હતી. તેથી આજે યમુનાજીને કાલિંદી પણ કહે છે. ઈત્યાદિ પોતાના ગુણ પ્રભાવથી આ સતી પૂજ્ય અને માન્ય થઈ ગયેલી છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

શચી—શ્રુતાવતી.

આ પવિત્ર મહાસતી ભરદ્વાજ ઋષિની પુત્રી અને વૈવસ્તમન્વંતરના દેવાધિપતિ **પુરંદરઇંદ્રની** પત્ની થાય. તેને **શચી-શ્રુતાવતિ** પણ કહે છે. એ વેદ, વેદાંગાદિ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, મહાસ્વરૂપવાન, તિવ્રબુદ્ધિની, તેજસ્વી, ધાર્મિક, દયાળુ, અને પરોપકારી વગેરે ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન હતી. ઋષિ બાળાઓ તેમના આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવાને આવતી, તેમને તે સ્નેહપૂર્વક શિક્ષણ આપતી અને આશ્રમવાસી ઋષિપત્નીઓની સમાજમાં અગ્રેસરપણે ભાગ લઇ ઉપદેશ આપતી સ્ત્રીધર્મ સમજાવવામાં અને આજારી અતિથિઓની સારવાર કરવામાં એકકો ગણાતી હતી. આત્મજ્ઞાની ઋષિમુનિઓ પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન શ્રવણ કરવા ઉપર તેને ઘણી પ્રીતિ હતી. આવા તેમનામાં ઉત્તમ ગુણો હોવાને લીધે, તે

ઘણી વખણાતી હતી. તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, જ્યાં સુધી પોતાને યોગ્ય રૂપ, ગુણવાળો પતિ મળે નહિ, ત્યાં સુધી પરણવું નહિ. તેના પિતા ભરદ્વાજ ઋષિ પણ તેની એ ઇચ્છા ભંગ નહિ કરતાં, તેમને ધર્મકાર્યો વગેરેમાં આગેવાનપણે ભાગ લેવા દેવાને ઉત્તેજન આપતા હતા. આ સાધ્વી સ્ત્રીએ ઘણા વર્ષ ફલફુલ, કંદમૂળ ખાઇને વલ્કલ પહેરી બદરીપાચન તીર્થમાં દુર્ઘટ તપ કર્યું હતું. એ તપ પ્રભાવના યોગથી મહાસમર્થ દેવાધિપતિ **પુરંદરઇંદ્ર** જેવા પતિની સાથે પરણી હતી. એ રીતે તે પોતાના ગુણ પ્રભાવે ઇંદ્ર જેવા પતિને મેળવી દેવલોકમાં **ઇંદ્રાણી** એવા મહાન્ પદને પામી હતી. ઇંદ્રે જ્યારે મહાભયંકર યુદ્ધ કરી **વૃત્રાસુરને** માર્યો, ત્યારે આ સતી પોતાના પતિ સાથે સામેલ રહી હતી અને યુદ્ધ કરવામાં કેટલીક સલાહ અને સહાયતા આપવામાં ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી હતી. આ પરથી તે હિંમતવાન અને શૌર્ય સંપન્ન હતી એવું જણાય આવે છે. પોતાના ગુણ કર્મથી તેણે પતિની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી હતી ઇંદ્ર પોતાને આવી ગુણવાન સ્ત્રી મળેલી જોઈ ઘણું આનંદ પામતો હતો અને તેમને અનેક પ્રકારે રાજી રાખી માન આપતો હતો. દેવ દાનવો પણ તેમના ઉત્તમ ગુણો જોઇને પ્રેમથી ચાહતા હતા. તેમને જ્યંતી નામે પુત્રી હતી. તે **શુક્રાચાર્ય** જેવા સમર્થ ઋષિ સાથે પરણાવી હતી. તેનાથી **દેવયાની** જેવી પુત્રી થઈ, જે સતીઓમાં પ્રસીદ્ધ થઈ ગઇ છે. ઇંદ્રે બ્રહ્મા પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેના વડે તે આત્મસાક્ષાત્કારને પામ્યો હતો. આ સતી પણ પતિ પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવી નિરંતર વિદેહ રૂપે રહેવા લાગી હતી. આ સર્વ પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવે મેળવી સતીઓમાં મહત્તા આપી હતી. ધન્ય છે તેના પિતા ભારદ્વાજને ! કે તેણે પોતાની પુત્રીને આગળ વધવામાં ઉત્તેજન આપ્યું અને જેના વડે તે ઇંદ્રાણી જેવા મહાન્ પદને પામી પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે.

વેદવતી.

આ પવિત્ર તપસ્વિની-સતી વૃષધ્વજ જનકના પુત્રના પુત્ર કુશધ્વજની પુત્રી હતી. તેની માતાનું નામ માલાવતી હતું. આ સતીને બાળપણથીજ વેદ ઉપર પ્રીતિ હોવાથી તેનો તે ઉચ્ચાર કરતી હતી. તેથી તેનું નામ વેદવતી પાડ્યુંહતું તે રૂપે રંભા જેવી રૂપાળી, તેજસ્વી, ધાર્મિક, નિર્મળબુદ્ધિની, વિદ્વાન, અને પવિત્ર મનની હતી. બાળપણમાંજ તેણે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અહોનિશ યમ નિયમો પાળવામાં અને શાસ્ત્ર ચર્ચા કરવામાં ભાગ લેતી હતી. એ રૂપે

ગુણે અનુપમ હોનાથી ઘણા રાજાઓ તેનુ માગુ કરતા હતા, પરંતુ તેના પિતાની એવી ઇચ્છા હતી કે, તેને કોઈ વિષ્ણુ જેવા દેવાંશી પુરૂષ સાથે પરણાવવી તેથી ઘણા રાજાઓને ના કહી હતી તે ચંદ્રની કળાની પેઠે રાત દહાડો વૃદ્ધિપામતી હતી જ્યારે તે ઉમ્મર થઇ, ત્યારે દૈત્ય રાજા શુંભે તેનુ માગુ કર્યું વેદવતીના પિતાએ તે દૈત્ય જાતિનો અને બહુજ દુરાચારી હોવાથી માગુ પાછુ વાળ્યુ શુંભે ગુસ્સે થઈ, તેના પિતાને મારી નાખવાથી તેની માતા સતી થઇ તે પછી વેદવતી એકલી પુષ્કર તીર્થના વનમા જઇ તપ કરવા લાગી ઘણા દિવસ દુર્ઘટ તપ કર્યું તેની એવી પ્રતિજ્ઞા હતી કે, વિષ્ણુ સિવાય કોઈની સાથે પરણવુજ નહિ આ પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરવા માટેજ તે તપ કરતી હતી આ સતીના તપ પ્રભાવથી કોઈ દૈવી પુરૂષે જણાવ્યુ કે,-'તને આવતા જન્મમા વિષ્ણુ પરણશે " આ દૈવી પુરૂષની વાણીપર શ્રદ્ધા રાખી ત્યાંથી હિમાલય પ્રત્યે ગંધમદન પર્વતપર આવી તપ કરવા લાગી

સતી વેદવતી પવિત્ર મનની હતી તે એકાંત સ્થળે એકાગ્રચિત્તથી વિષ્ણુનેજ પતિ માની ધ્યાન કરતી હતી માથે જટા ધારણ કરી હતી શરીરપર પહેરેલા વલ્કલ વસ્ત્રોમાથી તેના શરીરની દિવ્યકાંતિ વાદળામાથી ચંદ્રની પ્રભાપેરે વારવાર દેખાતી હતી એક વખતે રાવણ ફરતો ફરતો હિમાલયના વનમા આવ્યો આમ તેમ ફરતા તેની દૃષ્ટિ તપશ્ચર્યા કરતી વેદવતી પર પડી આવી દિવ્ય કન્યાને જોઇને રાવણના મનમા મોહ ઉત્પન્ન થયો તે હસતો હસતો તેની પાસે જઈને બોલ્યો કે —" હે સુંદરી ! વૃદ્ધ સ્ત્રીને શોભે તેવુ વ્રત યૌવનમા તુ કેમ લઇ બેઠી છે ? તારૂ યૌવન આવા કઠિન વ્રત કરવાને યોગ્ય નથી તારા જેવી સ્ત્રીઓએ તો કોઇ રાજ મહેલને શોભાવવો જોઇએ બોલ તુ કોની સ્ત્રી છે ? અને તારા પ્રાણપતિનુ નામ શુ છે ? તને આવુ શુ દુખ પડ્યુ છે કે તે આવા એકાંત અરણ્યમા વાસ કર્યો છે ? રાવણના આવા વચન સાભળી તેણે સર્વ કારણ તેને કહી બતાવ્યુ કે — હુ નારાયણને સ્વામી માનીને રાત્રિ દિવસ તેનુજ નામ જપ્યા કરૂછુ હે રાવણ, મે તપના પ્રભાવથી તને ઓળખ્યો છે, માટેતારે જ્યા જવુ હોય ત્યા ચાલ્યો જા હું પરપુરૂષની સાથે વિશેષ વાત કરવા ઇચ્છતી નથી" એમ કહી નીચુ ધાની પોતાના કાર્યમા લાગી, રાવણ કહે —' અરે અલૌકિક કન્યા ! તારા વચનો ઉપ થી તુ બહુ અભિમાની જણાય છે વૃદ્ધ મનુષ્ય તપશ્ચર્યા કરે કે ધર્માચરણ કરે તો તેને શોભે, પણ તારા જેવી તરૂણ અને મનોહર કન્યાને તે તપશ્ચર્યા શોભે ? તારી જુવાની વૃથા વહી જાય છે તેના તરફ તો ધ્યાન આપ ? હું કોણ છુ તે તુ જાણે છે ? હુ લંકાનો રાજા રાવણ છુ તુમારી સાથે વિવાહ કરી રાજ્યવૈભવનો ઉપભોગ કર વિષ્ણુને માટે વૃથા ફાફા શા માટે મારે છે ? આ સાભળી સતી વેદવતીને પગથી માથા સુધી ક્રોધ વ્યાપી ગયો તે કંઇ સાધારણ સ્ત્રી નહોતી, તેનામા જળહળતુ તપોબળ હતુ તેમ મહા પ્રતાપી હતી.

બ્રહ્મચર્યનું તેજ તેના આખા શરીર ઉપર તરી રહ્યું હતું. તરત જ રાવણનો તિરસ્કાર કરી બોલી કે;—"તું વૈભવ વૈભવ શું કરે છે ? વિષ્ણુની આગળ તારી રિદ્ધિ કે બળ તદન નકામાં છે. જા તારૂં અમંગળ મુખ મને બતાવીશ નહિ. સતીને છેડવામાં સાર નથી. તારૂં સારૂં ચાહતો હોય તો અહીંથી ચાલ્યો જા."

સતી વેદવતીનાં આ વચનો સાંભળી રાવણ ક્રોધમાં આવી ગયો, અને તેનો ચોટલો પકડી પોતાના વિમાન તરફ ઘસડવા લાગ્યો. સતી વેદવતીએ યત્નથી પોતાના કેશ કાપી નાંખ્યા. હાથેજ તરવારનું કામ બજાવીને ક્રોધ કરી બોલી કે;—"હે નીચ ! તેં પાપીએ મારી કાયાનો સ્પર્શ કર્યો; માટે હવે હું મારો અપવિત્ર દેહ અગ્નિમાં હોમી દઈશ, અને તારો અને તારા પુત્ર પરિવારનો નાશ કરવા માટે પાછી પૃથ્વીપર અવતરીશ." આ પ્રમાણે બોલી પોતાનો દેહ યોગાગ્નિએ બાળી ભસ્મ કર્યો. રાવણ ઘણોજ ઝાંખો પડી પશ્ચાતાપ કરતો લંકામાં આવ્યો. કહે છે કે;-વેદવતી બીજે જન્મે સીતા રૂપે અવતરી વિષ્ણુ અવતાર રામ સાથે પરણી હતી અને રાવણ તથા તેના કુળનો નાશ કર્યો હતો. એ રીતે સતી વેદવતીએ પોતાનું સતીત્વ સાચવી દુષ્ટને શિક્ષા કરી હતી.

અહો ! સતી સ્ત્રીઓનો પ્રતાપજ કોઈ અલૌકિક છે ! ! તેના સતીત્વ બળ આગળ દેવ, દાનવ કે મનુષ્ય કોઇનું પણ બળ કામ આવતું નથી. સતી વેદવતીને ધન્ય છે ! કે તે પોતાની નેક ટેક સાચવીને પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી ધન્યતાને પામી ગઈ છે ! ! !

શાંડિલી.

તપસ્વિની—સતી શાંડિલ્ય ઋષિની પુત્રી થાય. આ મહા રૂપવાન તેજસ્વી, ધાર્મિક, નીતિવાન, શ્રદ્ધાળુ, વિદ્વાન અને ક્ષમાવાન હતી. પોતાના પિતા પાસેથી તેમણે બાળપણમાં વેદાદિ શાસ્ત્ર અને યોગ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. પતિને ઘેર ગયા પછી પતિ પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન અને સ્ત્રી ઉપયોગી કેટલું શિક્ષણ સંપાદન કર્યું હતું. તેથી તેની બુદ્ધિ ઘણી તેજ થઇ હતી. પતિ, સાસુ, જેઠ, દીયેર, નણંદ વગેરે સર્વા સ્નેહીઓની અનેક પ્રકારે સેવા બજાવી તેણે, ગૃહકાર્યમાં ઘણી નિપુણ હતી. આશ્રમમાં આવનારાની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. દુઃખી દર્દીને સારવાર કરી દિલાસો આપતી; વગેરે પરોપકારનાં કાર્યો કરતી હતી. ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ પ્રકારે ભોગવીને પોતાના પતિ સાથે ગંગા કિનારે આશ્રમ પંક્તિ ઉપર વાનપ્રસ્થ કરવાને ગઈ હતી. ત્યાં ધર્માચરણ અને તપશ્ચરણ કરીને સ્નાન ...

એક વખતે તેના આશ્રમમાં રાજા દશરથની પત્ની કૈકેયી આવી ચઢી. તેણેસ્ત્રી ધર્મ વિષે પ્રશ્ન કરતાં કહ્યું કે;—" હે પુત્રી ! સ્ત્રીઓને સંસારમાં સુલભ માર્ગ નીતિનો છે અને તે ગ્રહણ કરવાથીજ તે સુખ ભોગવી આગળ વધી શકે છે, સંસાર વહન કરવામાં રહેલામાં રહેલો માર્ગ–નીતિ અને શિયળ છે. શિયળના સ્વીકારથીજ જગતના વિષમ માર્ગ સરળ થઈ જાય છે. પતિ જે સંસારનાં વહન માટે મોટાં કષ્ટો વેઠીને શ્રમ લે છે, તે તરફ નજર કરતાં જણાય છે કે, સ્ત્રીઓએ તેમના પ્રતિ સૌમ્ય દર્શી અને શીલવાન રહેવું, એટલે તેમના પ્રેમનાં પાત્ર બનવું. અને તેમ થવાને નમ્રતાની ઘણીજ અગત્ય છે, પતિ શિર છત્ર છે. તે જે કાંઇ કહે તે સાંભળી જવું અને સુખ તથા આનંદથી સંસારનું વહન કરવું. ઘરમાં જેમ નમ્રતા અને ધીરજથી વર્તાય છે; તેમ વર્તવાથીજ સર્વનો ચાહ વધે છે. સહન શીલતા એ પણ એક મોટો સ્ત્રીનો ગુણ છે. વ્યવહારીક કાર્યોમાં એવી કુશળતા રાખવી કે જેથી સસારની અડચણો આપણી આગળ સુગમ થઈ જાય. સ્ત્રીઓએ પોતાનું પેટ મોટું રાખવું જોઇએ. કોઇના દોષ જોઇ વાંકું પાડવા જેવું કરવું નહિ. કોઈની નિંદા કરવી નહિ. આવી રીતે ચાલવાથી સંસારની વિષમતાઓ વધારે સરળ થઇ જશે, અને સંસારમાં પતિના સહધર્મ-ચારિણીના પદને પામી, સ્ત્રી ધર્મ બજાવવામાં ફતેહમદ થવાશે. ઈત્યાદિ ઉપદેશ સાંભળી કૈકેયી ઘણી આનંદ પામી હતી."

આ તપસ્વિની પોતાના યોગબળવડે બીજાના અંતઃકરણની વાત જાણી શકતી હતી. એક વખતે ગાલવ મુનિ પોતાના ગુરૂને ગુરૂ દક્ષિણામાં કાળા કાન વાળા આઠસો ધોળા ઘોડાઓની દક્ષિણા આપવાનું 'પણ' લઈને તેવા ઘોડાઓની શોધ માટે ગરૂડની પીઠ ઉપર બેસીને પૃથ્વી પર ફરતા હતા. તેઓ ફરતા ફરતા ઋષભ પર્વત ઉપર આ તપસ્વિનીના આશ્રમમાં આવ્યા. ત્યાં સિદ્ધ સ્ત્રી શાંડિલી-એ તે બન્નેનો અતિથિ સત્કાર કરી અન્ન પાનથી તૃપ્ત કર્યા. તે દિવસે એ બન્ને આશ્રમમાં રાત વાસો રહ્યા. રાત્રે સુતાં સુતાં ગરૂડે તે સિદ્ધ સ્ત્રીની નિંદા કરતાં એવો વિચાર કર્યો કે, આ સ્ત્રીને અહીંથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ કે રૂદ્રની પાસે લઇ જાઉં તો ઠીક. આ વિચારમાંને વિચારમાં તેને નિંદ્રા આવી ગઈ; ગાલવ પણ નિદ્રાવશ થઇ ગયા. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ થતાં ગરૂડે જાગીને જોયુ તો પોતાની પાંખ ગળી જતાં એક ડગલું પણ ચાલવાને અશક્ત જણાયા. ગાલવ ગરૂડની આવી હાલત જોઇને ઉદાસ થયા અને આવી દશા થવાનુ કારણ પૂછયું કે; તેં આ પવિત્ર આશ્રમમાં મનની અંદર કંઇ દુષ્ટ વિચારો તો કર્યા નથી ના ? જેવું હોય તેવું કહી દે. આપરથી ગરૂડે યથાસ્થિત વાત કહી બતાવી. પછી ગાલવે આ તપસ્વિની પાસે જઇ ગરૂડની ચપળતા માટે ક્ષમા માગી. ક્ષમા આપતાં શાંડિલીએ કહ્યું કે;–ગાલવ ! જાઓ, ગરૂડની સ્થિતિ હતી તેવી થઇ જશે, તેણે મારા વિષે

ખોટા વિચાર કર્યો હતો. તેથી તેની આવી દશા થઈ હતી. હું સદાચાર સંપન્ન અને તપ પરાયણ છું. હું દુષ્ટોના વિચાર મારા યોગ બળવડે જાણી શકું છું. સદાચારથી ધર્મ, અર્થ, અને કામનો ફળે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ પણ અટકે છે. ઓ ગરૂડ ! હવે તારે કોઈ સિદ્ધ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીની નિંદા કરવી નહિ. તેમ તેના વિષે ખોટા વિચાર પણ કરવા નહિ. ગરૂડે પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગીને બન્ને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

તપસ્વિની સતી શાંડિલી પોતાના ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી સ્વર્ગમાં ગઈ, ત્યાં **સુમન** નામની સ્ત્રીએ તેને પૂછ્યું કે,–" હે કલ્યાણિ ! તમે કયા પુણ્યથી આ સ્વર્ગમાં આવ્યાં છો ? શાંડિલીએ ઉતર આપ્યો કે;–હું કંઇ ભગવાં વસ્ત્ર કે વલ્કલ વસ્ત્રો પેહેરવાથી સ્વર્ગમાં આવી નથી, પરંતુ પતિની એક નિષ્ઠાએ સેવા અને તપ પ્રભાવથી આ ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થઈ છે." આ સાંભળી સુમન શાંડિલીના પાતિવ્રતનો પ્રભાવ જોઈ ઘણી આનંદ પામી. એ રીતે શાંડિલી ધન્યતાને પામી જગત્ પ્રખ્યાત્ થઇ ગઇ છે.

પતિપ્રાણાસતીઓ.

ઉભયકુમારી.

આ પતિપ્રાણા સાધ્વી સ્ત્રી માળવામાં ચંદેરી નગરીના પ્રતાપસિંહની પુત્રી થાય. એ મહારૂપ સુંદર, ધાર્મિક, ઉદાર, ભણેલી, દયાળુ, અને પતિવ્રતા હતી. તેનો વિવાહ એના જેવાજ રૂપગુણે અનુપમ સોનિંગપુરના રાજકુમાર **સુરસેન** સાથે કર્યો હતો. સુરસેન કંઈ કારણથી શ્રાવસ્તિ નગરીના રાજાની નોકરીમાં રહ્યો હતો. ત્યાંના રાજાએ ખુશ થઈ તેની આજીવિકા માટે એક ગામ આપ્યું હતું. સુરસેન રાજ નીતિમાં કુશળ, શૂરવીર, નીતિવાન અને અતિ ચતુર હતો. તેમને પોતાની કુળદેવી ચંડિકા ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તેણે કેટલાંક પરાક્રમ કરીને શ્રાવસ્તિના રાજાનો ઘણો ચાહ મેળવ્યો હતો. સતી ઉભયકુમારી પતિ પ્રેમી હતી. તેનું મન પતિમાંજ લાગી રહેતું હતું. તેમજ સુરસેનનો પણ તેવોજ પ્રેમ તેના પ્રત્યે હતો. આ દંપતિ ખરેખર પ્રેમની મૂર્તિરૂપ હતાં. બન્નેનાં હૃદયે હૃદય, મને મન અને પ્રાણે પ્રાણ પ્રેમને સાંધે જોડાઈ એકરૂપ જેવાં થઈ ગયાં હતાં. એક વખતે શ્રાવસ્તિના રાજાએ સુરસેનને બોલાવી કહ્યું કે;—સુરસેન ! તું તરત આ સૈન્યની સાથે શત્રુ સામે

ચઢી જા. સુરસેન ઘણા ચતુર અને ડાહ્યા હતો. તે રાજાનો હુકમ માન્ય કરી પોતાને ઘેર આવ્યો. સર્વ સામાન તૈયાર કરી છાવણી તરફ મોકલી આપ્યો. પછી પોતાની પત્ની ઉભયકુમારીને મળી સર્વ વાત નિવેદન કરી રજા માગી. આ સાંભળી ઉભયકુમારીએ પોતાના પ્રાણનાથનો હાથ પકડી રાખી કહ્યું કે;—"પ્યારા! તમારે મને એકલી મૂકીને અહીંથી જવું જોઇએ નહિ હું તમારા વગર અહીં એક ક્ષણ પણ રહી શકીશ નહિ. મને સાથે તેડી જાઓ. હું પણ ક્ષત્રિ પુત્રી છું. તો આપને યુદ્ધ પ્રસંગે ઉપયોગી થઇ પડીશ." સુરસેન પોતાની પ્રિયાના મધુર વચનો શ્રવણ કરીને બોલ્યો;—"પ્યારી! તું કહે છે તે ઠીક છે, પરંતુ શું તું મારી સ્થિતિ જાણતી નથી? હું રાજકુમાર છતાં પરતંત્ર છું, રાજાની નોકરી કરીને આ જીવીકા ચલાવું છું. તું સ્ત્રી જાતિ છે, તને સાથે રાખવામાં ઘણી વિટંબના છે." આ સાંભળી ઉભયકુમ.રી રડતાં રડતાં બોલી;—"નેત્રમણિ! તમે કહો છો તે ખરૂં છે. તમારી એવી મરજી છે તો ભલે ખુશીથી જાઓ. યુદ્ધમાં પાછી પાની નહિ કરતાં જય મેળવી વહેલા વળજો. હું સુખ દુઃખમાં ગમે તેમ મારા દિવસ ગુજારીશ. પણ તમે વસંત ઋતુમાં તો નિશ્ચંક પાછા ફરજો. એક દિવસ પણ વધારે રોકાશોમાં." સુરસેને કહ્યું;—પ્યારી! એ વાત મારે મંજુર છે. તું ખાત્રીથી માનજે કે હું ગમે તેવું કામ હશે, તોપણ તે છોડીને ચૈત્ર મહિનાને પહેલે દિવસે અહીં આવીશ." ઇત્યાદિ રીતે સુરસેન ઉભયકુમારીને સમજાવી રજા લઇને સૈન્યની છાવણીમાં ગયો.

સાધ્વી ઉભયકુમારી ઘણીજ પવિત્ર મનની અને પતિ પ્રેમી હતી. તેણે પતિના ગયા પછી પોતાનાં સુશોભિત વસ્ત્રાલંકારો ઉતારી નાંખી સફેદ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. પતિના શુભ થવા માટે નિરતર શિવ પૂજનાદિ કરવા લાગી. દાન ધર્માદિ કરીને ગરીબોનો આશીર્વાદ લેતી અને પતિને ગયાના દિવસો આંગણાના વેદાપર ગણતી. હમણાં વસત ઋતુ આવશે કે હુ મારા પ્રાણનાથને મળીશ. આવી આશામાં ને આશામાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગી. થોડો કાળ વિત્યા પછી વસન ઋતુ આવી, કોયલોના કુહૂ કુહૂ ટૌકા સભળાવા લાગ્યા. મદોન્મત્ત થયેલા ભમરાઓના ગુંજાર સ્વર કાને પડવા લાગ્યા. વસંતનાં સર્વ ચિન્હો જોઇ ઉભયકુમારી મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે;—"હવે વસત બેસી ચૂકયો છે; ધારૂં છું કે મારો પતિ પણ મુદત પુરી થવાથી આજે નિઃશંક આવી પહોંચશે" એમ વિચારી નાહી ધોઇ અંગમાં અંગરાગ ચોપડયો, સુદર નવાં વસ્ત્રો પહેર્યાં, હાથમાં, કંઠમાં નાકમાં, ને કાનમાં ઘરેણાં પહેર્યાં; માથે પુષ્પની વેણી ગુથી ઘાલી, બણી ઠણીને શિવ પૂજન કર્યું પછીપતિની વાટ જોતીબારણા આગળ જઇ ઉભી રહી. સાયકાળ વિતીને રાત્રી થઇ, તોપણ પતિ આવ્યો નહિ; ત્યારે તે બાપડી નિરાશ થઇને નિઃશ્વાસ મૂકી ઘરમાં ગઇ, અને એક પલંગપર વિભ્રાંત થઈ પડી વિચાર કરવા

લાગી,—" અહો ! નાથ ન આવ્યા. મારો મૃત્યુસમય હવે આવ્યો. અરે ! જે પુરૂષો પરની ચાકરી કરનારા છે તેને પોતાના કુટુંબી જન ઉપર શાનો પ્રેમ હોય? " આવો વિચાર કરી નિરાશ થતાં પોતાના પ્રિયતમનું મનમાં સ્મરણ કરતાં કરતાં તેના દેહમાંથી પ્રાણ નીકળી જતાં નિસ્તેજ થઇ પડી. !

આ તરફ સુરસેન પણ વસંતઋતુ બેઠેલી જોઈ પોતાની પ્યારી પત્નીને મળવા ઉત્કંઠીત થયો. મહાકષ્ટે રાજાની પાસેથી રજા મેળવી, પોતે આપેલી મુદતે જઇ પહોંચવાને તત્પર થયો. એક મોટા ઉંટ ઉપર બેશીને રાતોરાત ચાલી નીકળ્યો. જે દિવસે ઉભયકુમારી મૃત્યુ પામી, તેજ દિવસે રાત્રિના પાછલા પહોરે પોતાને ઘેર આવ્યો. ઘરમાં જઇ જુએ છે તો ચારે તરફથી ખીલેલી પુષ્પથી ભરેલી લતા જેમ પવનથી ઉખડીને લોટપોટ થઈ પડે; તેમ સર્વ શૃંગાર સજેલી પ્રાણપ્રિયા પ્રાણ રહિત થઇને એક શય્યાપર પડેલી જોવામાં આવી. જોતાંજ તે રાજકુમાર પણ વિહ્વળ થઇ ગયો. પછી તે પોતાની પ્રાણપ્રિય પત્નીના શબને ખોળામાં લઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં એક ક્ષણમાં તેના દેહમાંથી પણ પ્રાણ નીકળી ગયા ! આ રીતે આ બન્ને વિરહ વેદનાથી મરણ પામ્યાં. આ ખેદકારક ખબર આખા ગામમાં ફેલાતાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. રાજાએ પણ ઘણો અફસોસ કરી તેનાં ઉત્તમ ગુણોના ઘણાં વખાણ કર્યાં. અહો ! ધન્ય છે આવાં પ્રેમી દંપતિને !! ખરો પ્રેમ તે આનુંજ નામ. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી જોડાં વસે છે, તે ઘર પણ સ્વર્ગ સમાન દિસે છે અને ખરૂં સંસાર સુખ પણ ત્યાંજ છે. ખરેખર પ્રેમ એજ જગતનો આદિધર્મ છે. પ્રેમ સુંદર અને પવિત્ર છે અને પ્રેમ એજ મનુષ્યનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ મહદ્ ગુણ છે. ખરો દાંપત્ય પ્રેમ જ્યાં છે, ત્યાં પતિના અભાવથી પત્નીનું મરણ થાય છે અને પત્નીના અભાવથી પતિનું મરણ નીપજે છે. સ્વામી મરણ પામ્યો, તથાપિ સ્ત્રી જીવતી છે એ ભૂલાવો ખવાડે છે. સ્વામી જ્યાં નથી, ત્યાં સતી પણ નથી. સતી જ્યાં નથી ત્યાં સ્વામી તિરોહીત થાયછે, એજ સ્વાભાવિક છે. એકના અભાવથી બીજાનું અસ્તિત્વ અસંભવિત છે. સ્વામીનું અવલંબન સતી છે અને સતીનું અવલંબન સ્વામી છે. સ્વામી વગર સંસાર સતીની આગળ સ્મશાન જેવો છે ! સતી સ્વર્ગમાં ગઈ છે, તે જાણી સ્વામી પણ સ્વર્ગમાં જાયછે. સ્વામી સ્વર્ગમાં ગયા છતાં ખરી સતી સંસારમાં મન બાંધી રાખે એ સંભવિત નથી. ખરી સતી સંસાર ચલાવવાને ચાહતી નથી. એકના જવાથી બીજું તેની પાછળ જાયછે; એ ખરેખર દાંપત્ય પ્રેમનો અપૂર્વ પ્રભાવછે. એવાજ અપૂર્વ પ્રભાવથી આ દંપતિ પ્રાણ ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમાં સિધાવી જગતમાં સુદષ્ટાંતરૂપ અમર નામના રાખી ગયાં છે. ધન્ય છે તેમના અપૂર્વ પ્રેમને ! હે ઇશ ! આ દેશમાં આવાં પ્રેમી જોડાં પુન:, પેદા કર !!!

સુવ્રતા.

આ પતિ પ્રાણા સાધ્વી સ્ત્રી મથુરાં નગરીમાં રહેનાર હેમચંદ્ર નામે એક વેપારી ગૃહસ્થની ધર્મપત્ની હતી. માતાનું નામ **મમતાદેવી** અને પિતાનું નામ **ચંદ્રરાય** હતું. તેઓ ઘણાં સુશીલ અને ધાર્મિક હતાં. તેમણે પોતાની પુત્રીને બાળપણમાં ધર્મશાસ્ત્રાદિનું શિક્ષણ અપાવી ઉત્તમ ગુણની બનાવી હતી. આ સતી અતિ મનોહર, સુંદર કાન્તિની, ધાર્મિક, નીતિવાન, દયાળુ અને જ્ઞાની હતી. તેના આવા ઉત્તમ ગુણો જોઈ સૌ છક થઇને વખાણ કરતાં. આ પતિ પત્ની વચ્ચે અપૂર્વ પ્રેમ હતો. તેઓ શરીરથી જુદાં ગણાતાં; પરંતુ અંતઃકરણથી એક રૂપ જેવાં હતાં. સુવ્રતા નિરંતર પ્રસન્ન મુખે રહેતી. પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલીને પતિ, સાસુ સસરા વગેરે વૃદ્ધ વડિલોની સેવા કરતી. પતિને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરૂષાર્થ સાધી લેવામાં બહુ સહાયક થઈ પડી હતી, સંસારનાં સુખ દુઃખની તે ખરી ભાગિયેણ બની હતી. તે પોતાના પ્રેમાળપણા અને ડહાપણને લીધે કુટુંબમાં રાણી રૂપે હતી, અને કુટુંબ રૂપી રાજ્યમાં તેની પૂર્ણ સત્તા ચાલતી હતી. અતિથિ, અભ્યાગત વિગેરે કોઈ પણ તેને ઘેરથી ખાલી હાથે કદી પાછા જતા નહિ. દુઃખી મનુષ્યોનું સાંત્વન કરવું એ તેનો સ્વભાવિક ધર્મ હતો. કામ વગર બેસી રહેવું એ તેને પસંદ નહોતું. તેમના ઘરમાં પેસતાંજ સર્વ ઠેકાણે વ્યવસ્થિતપણું સુઘડતા અને સ્વચ્છતા જણાઇ આવતાં મન સુપ્રસન્ન થતું. સુજનતા અને પરમેશ્વરની ભક્તિ તેના અંતઃકરણમાં મૂર્તિમત વાસ કરી રહ્યાં હતાં. તે કારણથી ઘડીવાર પણ આ સાધ્વી સ્ત્રીનો સહવાસ થવો એ મોટો લાભ છે, એમ જાણી ઘણી સ્ત્રીઓ તેની પાસે ઉપદેશ લેવા આવતી. એવી રીતે તે એક ઉત્તમ પત્ની, પ્રેમાળ ભગિની, સુશીલ માતા, અને સ્નેહ પાત્ર સખી હતી; વગેરે મહત્ત ગુણો-વડે તે વિભૂષિત થયેલી હોવાથી તેને સૌ દેવી કહી માન આપતાં.

સતી સુવ્રતાના ઉત્તમ ગુણો જોઈ તેનો પતિ તેને પ્રાણથી અધિક ચાહતો, અને પોતાને આવું સ્ત્રી રત્ન પ્રાપ્ત થયેલું જોઈ ભાગ્યશાળી માનતો. આ પતિ પત્નીના હૃદય એવાં તો પ્રેમથી જોડાઇ ગયેલાં હતાં. કે કદિ પણ એક બીજાથી વિખુટાં પડેલાં જોવાને ખુશી નહોતાં, આવી રીતે સુખમાં દિવસ ગાળતાં હતાં. એક દિવસે હેમચંદ્રને કંઇ અગત્યના કામ માટે વિદેશ જવાની જરૂર પડી. તેથી તે તૈયારી કરવા લાગ્યો. સુવ્રતાને સર્વ વાત કહી બતાવી રજા માગતાં સતીએ કહ્યું કે;—"પ્રાણેશ ! શું મને અહીં એકલી મૂકીને જશો ? નાથ ! હું તમારી છાયા સ્વરૂપ છું, શરીરની છાયા શરીરની પાછળજ જાય છે, તે કદિ શરીરથી

જુદી પડી શકતી નથી; તો શું હું તમારા વિના એકલી રહી શકીશ ? હે પ્રાણાધાર ! તમે મારા પ્રાણ છો, પ્રાણ વિના દેહ રહેતો નથી, તમે જળ રૂપછો અને હું માછલી રૂપ છું. માછલી જળ વિના તરફડીને મરી જાય છે, તો હું તમારા વિના શી રીતે જીવી શકીશ ? માટે મને સાથે તેડી જશો. હું પરદેશમાં પણ તમોને ઘણી ઉપયોગી થઇ પડીશ. " આ સાભળી હેમચંદ્રે ઘણો વિચાર કર્યો. પણ પોતાની પ્યારી પત્નીને સાથે તેડી જવાનો નિશ્ચય કરી શકયો નહિ. તેથી સુવ્રતાને અનેક પ્રકારે સમજાવી, પણ તેનું મન માન્યું નહિ. શી રીતે માને ? સદ્‌ભાવવાળી પ્રેમાળુ સ્ત્રીઓનું મન વિરહ સહન કરી શકતું નથી. તે પછી હેમચંદ્ર વિદેશ વિદાય થયો, પણ તે સાથે આવવાને તૈયાર થઈ બેઠેલી સતી સુવ્રતાને તેડી ગયો નહિ. તેથી તે નિરાશ થઇને ઉભી રહી.

સતી સુવ્રતા પવિત્ર મનની પ્રેમાળુ અને પતિપ્રાણા સ્ત્રી હતી. તેનુ મન નિરંતર પતિમાંજ લાગેલું હતું. તેથી તે પતિનો વિયોગ કેમ સહન કરી શકે ? તે નિરાશ થઈને પોતાનો પ્રાણપતિ જે દિશા તરફ ગયો, તે દિશા ભણી ટગર ટગર જોતો ખરતે આસુએ આંગણુાના કમાડનો ખૂણો ઝાલીને ઉભી રહી, પતિ નજરથી દૂર થયો, ત્યારે તેનો વિયોગ સહન નહિ થઇ શકવાને લીધે, પોતે મુગ્ધાવસ્થામાં હોવાથી બાહેર નીકળી ન શકી, પણ તેના પ્રાણ તો તરત બહાર નીકળી ગયા ! આ વાતની ખબર હેમચંદ્રને પડવાથી તરત તે પાછો વળી ઘેર આવ્યો. આવી જુએ છે તો પોતાની વિહ્વળ સ્રીને જીવ વિનાની દીઠી. તે સુંદર અને શીઘ્ર કાન્તિવાળી, ચંચળ કેશ જેના ફરકે છે એવી, અને આકાશમાંથી પૃથ્વીપર પડી ગયેલી ચંદ્રકાન્તિ સરખી પોતાની પ્રિયાને જોઇને તેને ખોળામાં લઇ વિલાપ કરવા લાગ્યો. વિલાપ કરતાં શોકાગ્નિને લીધે બળી ગયેલા દેહથી ડરેલા તેના પ્રાણ નીકળી ગયા! એવી રીતે આ પ્રેમી પતિપત્ની એક બીજાના વિયોગ વિરહથી પ્રાણ તજીને પરલોકમાં ગયાં. આ ખબર આખી નગરીમાંફેલાતાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. સૌએ તેમના પ્રેમનાં ઘણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપ્યો. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી પતિપત્ની વસતાં હોય, તે ઘર નહિ પણ સ્વર્ગજ સમજવું. અને તેમના સુખને સ્વર્ગ સુખ સમજવું જોઇએ. ધન્ય છે આવાં પતિ પત્નીને !!!

ભાનુમતિ.

આ પતિપ્રાણા સાધ્વી સ્ત્રી અર્વાચીન કાળમાં કાશીમાં કાયસ્થ જ્ઞાતિમાં થઇ ગઈ છે. બીનારસની કોર્ટના ઈન્સ્પેક્ટર બાબુ મોરલીધર સાથે પરણી હતી. તે સ્વભાવે શાન્ત, શીલવાન, દયાળુ, ધાર્મિક. નીતિવાન ભણેલી, ખુશમિજાજની અને પરોપકારી હતી. તેમણે આર્ય ધર્મનીતિનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તે કરકસર અને ડહાપણથી ગૃહનો કારભાર ચલાવતી, મકાન સ્વચ્છ અને મન પસંદ રાખતી. પતિને ઘર સંસારની ખટપટોમાથી મુક્ત રાખીને તે જે રીતે સુખ અને આનંદમાં રહે તેમ કરતી. પતિની વૃત્તિઓને અનુકુળ આવતા મિત્રો અને સ્નેહી સંબંધીઓને પ્રેમપૂર્વક યોગ્ય પણ સત્કાર કરી સતોષતી. અતિથિ, અભ્યાગત અને આંગણે આવતા પરોણાઓને યોગ્યપણે સત્કાર કરતી. નોકરો સાથે સભ્યતાઈથી વર્તતી. તે ખરેખર નમુનેદાર અને સુશીલ સપન્ન ગૃહિણી હતી. તેના આવા ઉત્તમ ગુણ પ્રભાવથી તેને **“ભગવતી”** પણ કહેતા હતા. તે પતિ ભક્તિપરાયણ રહીને પતિનું જીવન ઉન્નત કરવા અને તેના આંતર વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદય તરંગ ભેળવી દઈને તેના જીવનને દિવ્યતામય કરવામાં તત્પર રહેતી. બાબુ મોરલીધર પણ ઘણો સદ્‌ગુણે સપન્ન હતો. સતી ભાનુમતીના ઉત્તમ ગુણ લક્ષણો જોઈ તે આનંદ પામતો. તેમને ઘણુ ચાહતો અને દરેક કાર્યમાં સલાહ અને સહાય લઇ માન આપતો. આ પવિત્ર પતિપત્ની ખરેખર પ્રેમની મૂર્ત્તિ રૂપ હતાં, પ્રેમથી બન્નેનાં હૃદય જોડાઇ ગયાં હતાં. તેઓ એક બીજાને સુખેસુખી અને દુ:ખેદુ:ખી થતાં સતી ભાનુમતી પતિની આજ્ઞા લીધા વિના કાંઇ પણ કાર્ય કરતી નહિ. પતિવ્રતાના ધર્મપ્રમાણે ચાલીને પતિ, સાસુ સસરાની સેવા કરવા કદિ ચૂકતી નહિ. સગાં સ્નેહીઓનો પણ તેણે ઘણો ચાહ મેળવ્યો હતો.

સતી ભાનુમતિને એવો નિત્ય નિયમ હતો કે તે હમેશાં પતિ પહેલાં મળસ્કે ઉઠી ગંગાજીમાં સ્નાન કરવા જતી; ત્યાં માર્ગમાં પોતાની ગાડી ઉભી રખાવતી આજુબાજુના આજારી ગરીબ ગરબાને ઘેર જઇ તેમની પોતે જાતે જોઇ ખબર પૂછતી. ગમે તેવી જાતની બાઇ પ્રસુતિમાં છે એવા ખબર થતાં, તેમને ઘેર જઇને તેમનો છુટકારો સુખરૂપે થાય એમ કરતી. સ્નાન કરી આવ્યા પછી પોતે જોઈ આવેલ આજારી કે સુવાવડી સ્ત્રીને ઓસડવેસડ તથા પથ્ય ખોરાક પણ મોકલતી. પછી પુજામાં બેસતી. પૂજા પૂરી થયે મંદિરો અથવા ધર્મશાળામાં કોઈ ગરીબ, દુર્બળ કે નિરાશ્રિત મુસાફરો આવ્યા છે કે કેમ, તેની ખબર કઢાવતી,

જો કોઇ તેવા હોય તો તેને ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત કરીને પછી પોતે જમવા બેસતી. બપોરને વખતે પુરાણ વગેરે ધર્મશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો વાંચી સ્ત્રીઓને સમજણ પાડતી. આ પ્રમાણે તેનું નિત્ય કર્મ હતું. તે સત્કર્મ અને પરોપકાર કરવામાં પોતાની જીંદગીનો ઘણો વખત રોકતી; આ પ્રમાણે જીવન ગાળતાં તેનો પતિ બાબુમોરલીધર માંદો પડયો, તેની દવા વગેરેથી સારવાર કરવામાં પોતાનો સઘળો વખત રોકવા લાગી. તે જે રીતે સુખીને આરોગ્ય થાય તેનો વિચાર કરી ઉપાયો લેતી, પણ દૈવ ઇચ્છા આગળ તે સર્વ વૃથા ગયું. તેનો પતિ ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના જુલાઇની તા. ૨૭ મીએ સ્વર્ગ વાસી થયો. પતિને શબવત પડેલો જોઇ ઘણી વિહ્વળ થઇ મનમાં બોલી કે;—" બસ થયું ! પ્રાણનાથ ! હું તમારી સાથે સત્વર આવું છું." એમ વિચારતાંજ ભાનુમતી ઘરના ઉપલા માળ પર ગઇ; સ્નાન કરી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. ધુપ, દીપ, જળ અને ઘૃતથી વિશ્વંભરનું પૂજન કર્યું. પછી પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પોતાનો પ્રાણ તજી દીધો. અહો ! કેવો પતિપ્રેમ ! !

સતી ભાનુમતિના પતિની અંતેષ્ટિ ક્રિયા કરનારા મનુષ્યો તો ઘરના નીચલા ભાગમાં કાર્ય કરતા હતા. તેઓએ ઘણીવાર સુધી ભાનુમતિની રાહ જોયા છતાં, જ્યારે તે આવી નહિ. ત્યારે માળપર તપાસ કરવા ગયા, તો ઉપરના ઓરડાનાં બારણાં બંધ હતાં, તે બારણાનાં કમાડ ઉતારી અંદર જઇને જોતાં સતી ભાનુમતિનો આત્મા પતિમય થઈ રહ્યો હતો. આ વાર્તા લોકોમાં પ્રકાશમાન થતાંજ આખા શહેરમાં કોલાહલ થઈ રહેલો. અનેક મનુષ્યો આ મહા ભાગ્ય દંપતિનાં દર્શને આવીને સતીના ગુણાનુંવાદ ગાતાં હતાં. જન મંડળે આ સતીના માનમાં શંખધ્વની તથા પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી હતી. જ્યારે શ્રી ગંગા તટપર ગઇ મુક્તેશ્વરના ઘાટપર બન્નેને સાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો; ત્યારે લોકોની ઠઠ એટલી તો ભેગી થઇ હતી, કે કાને પડયું પણ સંભળાતું નહોતું. જોકે પોલીસની તપાસ થઇ હતી, પણ જ્યાં સતી સત્ય લોક પરાયણ થઇ, ત્યાં તે શું કરી શકે ? લોકોમાં આ વેળાએ જે જય ઘોષ થયો હતો, તેના સ્વર ગગન મંડળ સુધી ગાજી રહ્યા હતા. અહા ! પતિ પ્રાણા સતી ! તને ધન્ય છે ! તેં આ કળિયુગમાં પણ સતી સ્ત્રીઓ છે, એ લોકોને પ્રત્યક્ષ બનાવી આપી, આર્ય મહિલાની કીર્તિ સતેજ કરીછે ! ! ! પવિત્ર ભારત ભુમિમાં અદ્યાપિ પણ એવા અનેક દાખલાઓ બનતા વર્તમાનપત્રો દ્વારાએ પ્રસિદ્ધ થાય છે. એ પણ એક આર્ય ધર્મ નીતિના શિક્ષણની મહત્તા સિદ્ધ થાય છે. જે ઘરમાં મુળથીજ આર્ય ધર્મ નીતિનું શિક્ષણ અખંડિત મળતું રહે છે, તે ઘરમાં પવિત્રતાઇ પ્રસરી રહે છે, તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે.

બેહુલા.

આ પ્રસિદ્ધ પતિ પ્રાણાસ્ત્રી બંગાલામાં નિછની નગરના સાયન નામે વેપારીની પુત્રી હતી. તેની માતાનું નામ અમલાસુંદરી હતું. તેના હાથ નીચે ઉછરી કેળવાઇને ઉત્તમ થઈ હતી. તે પરમ રૂપ સુંદર, હિંમતવાન, ભણેલી, શાન્ત, ચતુર, ઉત્સાહી, નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી. જેવી શરીર સૌન્દર્યતામાં ઉત્તમ હતી. તેવીજ હૃદયસૌન્દર્યતામાં પણ શ્રેષ્ટ હોવાથી સૌ કોઇ જોઇ મોહિત થતાં હતાં. તેને નિછની નગરથી થોડે દૂર ચંપક નામે નગરના વણિકવેપારી ચાંદ સોદાગરના પુત્ર નખિન્દર સાથે પરણાવી હતી. તેની સાસુનું નામ સનકાસુંદરી હતું. નખિન્દર પણ રૂપગુણે ઉત્તમ હતો. એક દિવસે આ દંપતિ ઓરડામાં સૂતાં હતાં. રાત્રિ ઘન ઘોર અંધારી હતી. નખિન્દર ઉંઘમાં સૂતો હતો, ત્યારે તેને સર્પે દંશ કર્યો ! ઝેરી દંશથી બેહુલા પતિવગરની થઇ; તેથી મહાઆક્રંદ સાથે વિલાપ કરવા લાગી. તે જોઈ નખિન્દરનાં માબાપ પણ મોટી અવાજથી વિલાપ કરવા લાગ્યાં. વિપદમાં રોવું શામાટે ? રોવાથી ફળ શું ? રોવામાં વખતનો નાશ કરવાથી દુઃખ નાશ કરવામાં વિઘ્ન નડશે ! આવો વિચાર કરીને બેહુલા રૂદન કરતી બંધ થઇ. તેણે બાળપણામાં સાંભળ્યું હતું કે, મહેનત કર્યાથી આ જગતમાં કંઈપણ અસાધ્ય નથી. મહેનત કર્યાથી સર્વ કામ થઇ શકે છે, તો સર્પે ડંશેલા મૃત પતિનું જીવન કેમ પાછું જીવતું ન થાય ? ઘણા પ્રયાસથી સાવિત્રી સતી મરેલા પતિ સત્યવાનને પાછો જીવતો કરી શકી હતી, તો હું મારા મૃત પતિને જીવતો કેમ નહિ કરી શકું ? સાવિત્રી પણ માણસ હતી, તે જે કરી શકી તે હું કેમ કરીશ નહિ ? ધીરે ધીરે તેનો વિચાર વધવા માંડયો, પળે પળે તે વિચારે તેના મર્મ સ્થળને સ્પર્શ કર્યો. તેણે નક્કી કર્યું કે;—" સ્વામીનું જીવન બચાવીશ, નહિતો તેની સાથે મરી જઇશ. " એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી,

બેહુલા સતી હતી, તેને પોતાના દેહના કરતાં પતિના દેહની વધારે ચિંતા હતી. તેથી તેણે પોતાના આત્મ જીવન પ્રતિ ધ્યાન નહિ આપતાં, કેવળ " પતિનું જીવન બચાવીશ. " એવો વિચાર કર્યો. નિરંતર તેનું લક્ષ તેની તરફ દોડયું, તેણે સાસુ સસરા વગેરેના કહેવા સામું નહિ જોતાં, ઘર છોડી દીધું. તરત લાકડાની એક નાની હોડી વેચાતી લીધી. તે હોડી નદીના પાણીમાં તરતી કરી. સતી હોડીમાં પતિને ખોળામાં લઇ બેઠી. છુટા કેશે અને કંગાળ વેશે હોડીમાં તણાવા લાગી. સાસુ સસરા, માબાપ અને ભાંઇ, બેનમાં જીવ વળગ્યો નહિ. માત્ર પતિ જીવનના ઉપર લક્ષ રાખીને પતિજ દેવના અને પતિ સેવાજ સ્વર્ગ એવો વિચાર

કરીને હોડીમાં બેઠી હતી. નદીના પ્રવાહમાં હોડી ઉતાવળે ચલાવતી હતી. પતિના જીવનની શોચનાથી રાત્રિ દિવસનું પણ ગ્નાન રહ્યું નહોતું. અંધારા કે અજવાળા ઉપર દૃષ્ટિ કરતી નહોતી અને ટાઢ તડકો નહિ ગણતાં એક ગામ મૂકી બીજે, ને બીજેથી ત્રીજે ગામ આવતી અને લોકોને પૂછતી કે;—"સર્પ ડંશથી મૃત થયેલાને સજીવન કરવાનો કંઇ ઉપાય છે?" લોકો જે જે જવાબ આપે તે સાંભળતી ને તે પ્રમાણે કરતી હતી. હજારો પતિ પ્રાણા સતીઓ પતિ વિયોગથી મરેલા પતિના દેહને ખોળામાં લઇને સળગતી આગમાં બળી મરે છે. ગંભીર શોકના કઠોર ડંશથી હજારો સતીઓ પતિની સાથે સતી થાયછે; પરંતુ આવી રીતે તો માત્ર સાવિત્રી અને બેહુલાની કથા સાંભળી છે. બેહુલા અન્નજળ નહિ લેતાં વિચાર કરવા લાગી કે;-એકવાર હું જેને મારા જીવનનો આશ્રય સમજેલી છું. તેજ મારૂં જીવન છે, મારૂં શરીર લોહી માંસનું બનેલું છે. જીવન ગયાથી લોહી માંસના શરીરને લઇને શું કરૂં? મેં જેને મારો જાણ્યો છે, તેના પ્રાણમાંજ મારો પ્રાણ છે. જેને મારો કહ્યો છે, તેના જીવનમાં ને મારા જીવનમાં કદી જુદાપણું નથી, શરીર માત્ર જુદું રહ્યું છે, પણ પ્રાણ જુદો નથી—હૃદય એકજ છે! મોહાંધ મનુષ્ય બહારની આંખથી જુવે છે કે;—"જગત્‌માં સઘળાં ભિન્નછે." સઘળાં જુદાં થઈ શકે છે, પરંતુ જે "મારો" તમારાથી કદી પણ જુદો નથી. જ્યારે જુદો નથી, ત્યારે તે જીવનમાં આ જીવન જશે; તેમાં વળી આશ્ચર્ય શું? બેહુલાનો શોક ઓછો થયો નહિ. મૃત પતિને ખોળામાં લઇને હોડીમાં બેસી નિછની નગરમાં માબાપની તરફ ચાલી. માબાપને ખબર થવાથી તેઓ શોકને લીધે અધિરાં બન્યાં હતાં, અશ્રુજળથી તેઓનાં હૃદય તણાતાં હતાં. ઉંડા શોકથી અનાહારે બેહુલાનું જીવન નદીના પ્રવાહમાં તણાઇ ગયું હશે કે શું? તેનો વિચાર કરીને માબાપ શોકમાં પડ્યાં હતાં. પુત્રી સ્નેહે તેઓની શોધ કરવા દોડ્યાં. માતા પિતાની શોધથી બેહુલા દૃષ્ટિએ પડી, તેનો ચેહેરો સુકાયેલો, શરીર દુર્બળ અને રૂપ લાવણ્ય જતું રહેલું દીઠું! જાણે તે મરવાપર આવેલી હોયની એવી જોઇ. માબાપ આવો ભયાનક દેખાવ જોઇને ભય પામ્યા—ઉંચે સ્વરે શોકકારક અવાજથી રડીને બોલ્યાં;—"બેહુલા! ઉભી રહે—અમોને મૂકીને ક્યાં જાય છે? તું નહિ આવીશ તો અમે કેમ જીવીશું? પહેલાં તારાં માબાપને બચાવ, પછી તારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જજે."

સતી બેહુલા પતિના શોકથી ઉન્મત્ત થયેલી હતી, તેણે માબાપનું રડવું સાંભળ્યું, તેથી તેણે તેને પણ રડવું આવ્યું; પરંતુ તે પોતાના હેતુથી ભ્રષ્ટ થઈ નહિ. તેણે દીનપણે ભક્તિ પૂર્વક નમ્ર વચનથી માબાપને કહ્યું કે;—"મને હવે શામાટે બોલાવોછો? મારા પાપી જીવનનું હવે પ્રયોજન નથી, પતિ જે રસ્તે ગયો છે, તે રસ્તે હું પણ જાઇશ; મને વૃથા રોકશો નહિ, રોકશો તો મારા ધર્મનો ભંગ થશે, કીડાથી ભરેલા અનંત નરકમાં કીડાની પેઠે મારૂં જીવન જશે, તમે

મારો પ્રાણ બચાવવાને યત્ન કરશો ખરાં, પરંતુ તમારા યત્નથી શું થશે ? એ તો જો સર્વ નિયંતાજ મારૂં જીવન બચાવશે તોજ બચીશ; નહિતો તમારા ઘણા યત્ને પણ હું બચી શકીશ નહિ. તમે વૃથા રડીને વ્યાકુળ થશોમાં. રોવાથી શું થશે ? ઇશ્વરની આગળ " મારૂં જીવન બચાવવાની પ્રાર્થના કરો તો હું જરૂર બચીશ, ઇશ્વર કૃપાથીજ તમે મને મેળવી શકશો, મારે માટે ચિંતા કરશો નહિ, હું જીવતી રહીશ તો જલદીથી તમારી પાસે પાછી આવીશ. " એટલામાં નદીનો પ્રવાહ વધ્યો હોડી ઉતાવળે ચાલતી થઇ. તેથી માબાપ મોટા અવાજથી રડવા લાગ્યાં. થોડીવારમાં હોડી નજરથી દુર થઇ ગઈ. પુત્રીને જોયા છતાં પણ માબાપ મેળવી શક્યાં નહિ, તે પિતા માતાના સ્નેહનું બંધન તોડીને એક માત્ર પતિના જીવન ઉપર લક્ષ રાખીને ચાલતી થઇ, માબાપ નિરાશ થઈ પાછાં ઘેર ગયાં. જગદીશ જ્યારે જેના ઉપર અસંતુષ્ટ થાયછે, ત્યારે તેના દુઃખની સીમા રહેતી નથી. બેહુલાના દુઃખની સીમા આવી નહિ, ઉલટું તેનું દુઃખ વધવા લાગ્યું એ તરંગ ઉપર તણાતી જતી હતી. તે એક માછીમારે દીઠી, જેમ અંધારામાં મણિનો પ્રકાશ જણાઇ આવેછે, જેમ કોયલામાં પડેલો હીરો તરત્ ઓળખાઈ આવે છે; તેમ બેહુલાનું રૂપ સૌન્દર્ય પણ છુપું રહ્યું નહિ, તેની ખુબસુરતી જોઇને માછીનું હૃદય ચમક્યું. શબને ખોળામાં લઇને તણાવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યો. બેહુલાના જવાબથી આશ્ચર્ય પામી તેની સામું તાકીને જોવા લાગ્યો; પરંતુ બેહુલાએ તેની સામુ જોયુ નહિ, તેમ તે પણ તેની સામે વધારે જોઈ શક્યો નાહ, પણ રૂપ સૌન્દર્યથી મોહિત થઇને તેને પોતાની સ્ત્રી કરવાના ઇરાદાથી બોલ્યોકે;—" શડેલા મૃત પતિને લઇને તમે ક્યાં જશો ? મરેલો માણસ શું કદી જીવી શકેછે ? તમે તેની આશા છોડો અને મારી સાથે સુખેથી રહો. હું તમારી ઘણી બરદાશ કરીશ.'

સતી પોતાના પતિને માટે રાત દિવસ અનાહારથી પાણીમાં ફર્યા કરેછે, કેવી રીતે પતિનો ઉદ્ધાર થાય ? કેવી રીતે પતિનો જીવ બચે ? આ વિચાર સિવાય જેના મનમાં બીજો વિચાર નહોતો, પિતાની માયા, માતાનોસ્નેહ, સાસુ સસરાનું રોકવું, સખીઓની વિનતી, અને સગાંઓની સમજાવટ, જે સર્વ સતીની પતિ ભક્તિ આગળ કશું કામ આવે એવું નહોતું. તે કેમ માછલાં પકડનાર–માછીની વાતથી ભૂલે ? તેણે માછીને કહ્યું કે:—" ભાઈ માછી ! એ આશા શા માટે કરેછે ? પર સ્ત્રીના અમૂલ્ય સતીત્વ નાશની ઇચ્છા શામાટે કરેછે ? એ મોટું પાપ છે ! એ પાપની મારી ઇશ્વરની પાસે પણ નથી ? તે શું કોયની આગળ સાંભળ્યું નથી કે એ પાપથી નરકમાં કીડાના કુંપથી મરવું પડશે ? ભાઇ ! એવી આશા રાખ માં. " દુષ્ટ માછીએ તે ઉપદેશ સાંભળ્યો નહિ; બળ જોરથી બેહુલાને તરતો તરતો પકડવાને આવ્યો. આ જોઇ પતિ વિયોગી બેહુલા " હરિ રક્ષા કરો "

એમ બોલી રોવા લાગી, સતીના રૂદનથી જાણે પ્રભુએ દયા કરી હોયની, તેમ અકસ્માત્ પ્રવાહનું બળ વધ્યું. તેથી હોડી દોડતી ચાલવા લાગી, તેને લીધે માછીની ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ નહિ, માછી તરતો થાકીને નિરાશ થઈ કિનારે આવ્યો બેહુલાની હોડી. ઘણે દૂર ચાલી ગઇ, તેના દુઃખનો છેડો આવ્યો નહિ. ભૂખ તરસથી તેનું શરીર સૂકાયલું, તેમાં વળી નરકના કીડારૂપ નરના ઝેરી ડંખ ! પાખંડોના પાપી જુલમ—તે પાછી દુઃખમાં પડી, એક નાના ઘાટ ઉપર હોડી આવતાંજ તેને જોઈ એક ખારવાએ જાળના યોગે હોડી પકડી. આ વખતે બેહુલા ઘણા દુઃખમાં આવી પડી, આ વેળાએ પોતાના અમૂલ્ય સતીત્વ ધનની રક્ષા થવી મુશ્કેલ જોઇને તે રોવા લાગી, તેણે ખારવાને કરૂણા જનક રડીને કહ્યું;—"ખારવા ! તમે મારા પિતા છો, હું તમારી પુત્રીછું, પિતા થઇને પુત્રીની રક્ષા કરો? અનંત નરકમાં પુત્રીને ડુબાવશો નહિ. પુત્રીના ઉપર દુષ્ટ ઇચ્છા રાખવાથી મહા પાપ લાગશે, પાપથી વંશ રહેશે નહિ, તમે નાશ પામશો." આ ઉપદેશથી પાપી ખારવાનું હૃદય પીગળ્યું નહિ, તે ક્રોધથી બોલ્યો;—"હું તને છોડીશ નહિ, કયો મૂર્ખ મણિ હાથમાં મેળવીને પાણીમાં નાખીદે ! તને હું ઘણા સુખમાં રાખીશ. મારી પાસે પૈસાની ખોટ નથી, મારા ઘરમાં અનાજનું દુઃખ નથી.હુ તને અતિ યત્નથી પાળીશ. ઘરના કામકાજમાં દુખ વેઠવું પડશે નહિ દાસદાસીને રાખીને હમેશાં તારી સેવા કરાવીશ. શામાટે તું આવું દુઃખ સહન કરીને પાણીમાં ફરતી ફરેછે ! મૃત શરીરને નાંખી દઇને મારી સાથે આવ."આ સાંભળી બેહુલા ભય પામી.પણ ના હિંમત થઈ નહિ, મનમાંને મનમાં વિચાર કર્યો કે;—"ખારવાના હાથથી છુટવાની બીજી તદબીર કરી જોઉં, એની સ્તુનિ કર્યાથી તેના હૃદયમાં દયાનો સંચાર થવાનો સંભવ છે. જો વિનંતિ અને સ્તુતિ કર્યાથી મને છોડશે નહિ તો મારા નશીબનો અહીંજ છેડો લાવીશ. પતિને ખોળે લઇને પાણીમાં કૂદી પડી પ્રાણ ત્યાગીશ.'

સતી બેહુલા આવો વિચાર કરી ખારવાને કહેવા લાગી."મને વૃથા દુઃખ આપશો નહિ! મારા પ્રતિ તમારી દુરાશા કદી પણ પાર પડશે નહિ, હું ધનની ભૂખી નથી, મારે દાસ દાસીઓની સેવા જોઇતી નથી, હું જેની સેવા કરવા ચાહુંછું, તે મને નહિ મળવાથી કોઇ રીતે જીવન રાખીશ નહિ. તમે ગમે તેટલું કરશો તોપણ મારાથી તમારી કોઇપણ અભિલાષા પૂર્ણ થશે નહિ. જો પાણીમાં રહેતતો હું બીજા બે દિવસ બચત, પણ તમે જુલમ કરશો તો મારા જીવનનો આજેજ અંત આવશે—હું કોઇ રીતે પાપીજીવન રાખીસ નહિ, આજે હુ મરીશતો કંઈપણ નુકશાની થનાર નથી; પરંતુ એટલુંજ મનમાં દુઃખ રહેશે કે મારી આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી સકી નહિ—જેની માયાથી સર્વની માયા છોડી હતી.તેના અનુસરણમાં જીવનદાન કરી નહિ શકયાથી અંતે જુલમખોરના હાથથી મરી ગઈ. માટે મારે તમારી પાસે છેવટ એ માગવાનું છે કે,

અબળાના જીવનનો નાશ કરશો નહિ, તમારી આશા સિદ્ધ થશે નહિ. માટે જુલમ ગુજારીને મારૂં જીવન નાશ કરવાની હિંમત કરશો નહિ."

સતી બેહુલાનાં આ વચને ખારવાના હૃદયમાં અસર કરી. તેના પથ્થર જેવા કઠણ હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ. તરત હોડી છોડી દઇને બોલ્યો:—'આટલું સુખ તારા નશીબમાં ક્યાંથી હોય? જા તું ચંડાલિની પેઠે ડુબી મરી જા!" બેહુલા રૂદન કરતી બંધ પડીને તેના હૃદયમાં આશા ઉત્પન્ન થઈ. જુલમગારના હાથથી છુટકારો થયેલો જોઇ ને તેના મનમાં આવ્યું કે દુષ્ટ યમના હાથથી છુટી છું તો પતિના જીવનને પામી શકીશ. હોડી ચાલી જતી હતી અને પોતે ઇશ્વર સ્મરણ કરતી હતી, પણ હજુ તેના દુઃખમાં કંઈ અધુરૂં રહ્યું હશે. સતીની કસોટી માટે આકાશમાં મેઘ ચઢી આવ્યો, ચારે તરફ અંધકાર વ્યાપી રહ્યો, ગર્જના થવા લાગી, વીજળીના ચમકારા અને વરસાદના તરંગમાં તણાતી બેહુલાને મુંઝવી નાખી. રાત્રિ અંધારી હતી. તેમાં વળી આવી ભયંકર વૃષ્ટિ પડવા લાગી. આસ પાસનાં જંગલોમાં ફાડી ખાનારાં જનાવરોના અવાજ સંભળાતા હતા. તેથી પ્રાણ જવાની તૈયારીમાં હતા. બિચારી બેહુલાને ઘણી મુંઝવી, પણ તેથી તે ગભરાઇ નહિ, તેણે વિચાર કર્યો કે:—"મૃત્યુજ મનુષ્યના જીવનનો અંત છે, હું જે કામ કરવા તૈયાર થઇછું, તે પૂર્ણ થાય અગર મારો અંત આવે. હું જ્યાં સુધી જીવતી છું ત્યાં સુધી તેનો છેડો લાવ્યા સિવાય પાછી ફરીશ નહિ, મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પાર પાડીશ. પાર પાડતાં મરીશ તો કંઈ ફિકર નહિ." બેહુલા ઘણું દુઃખ પામી, પણ પોતાના ધારેલા હેતુથી ચળિત થઈ નહિ. આખી રાત્રિ મુશળ ધારે વરસાદ પડવાથી શરીર નિર્જીવ જેવું થઈ ગયું હતું, પણ તે જીવવાની આશાએ દુઃખથી કંટાળીને હોડીથી હેઠે ઉતરી કિનારો આવતાં ગામમાં ગઇ નહિ.ધીરે ધીરે વરસાદ બંધ પડ્યો. સવાર થયું, પણ હોડી ઉભી રાખી નહિ. કિનારે ઉભેલા લોકોને પૂછતી કે;—તમે સર્પના ડંખેલાને સજીવન કરવા કોઇ ઔષધ બતાવશો? જો બતાવશો તો હું હમેશાંને માટે આપની દાસી થઈ રહીશ,"આ વાણી નદીના પાણીમાં ઉભેલા દેવ ધ્યાનમાં લાગેલા એક વૈદ્યના કાનમાં પહોંચી મધુર વાણી સાંભળી વૈદ્યનું જપ તપ જતું રહ્યું, બંધ કરેલાં નેત્રો ઉઘાડી કહેવા લાગ્યો કે:—તમે જો આ મુડદાને ઘાટ ઉપર મુકી મારા ઘરમાં આવીને કેટલાક દિવસ રહો, તો હું આ તારા પતિને બચાવી શકીશ.', ઘાટ ઉપર ઉભેલાં બીજાં માણસોએ વિચાર કર્યો કે, વૈદરાજ ખરેખર આ સર્પના ડંખેલાને જીવાડશે; પરંતુ બેહુલાના મનમાં બીજી રીતના ભાવનો ઉદય થયો. વૈદ્યના ચહેરા ઉપરના ચિન્હ અને વાતચીતથી તેને ઓળખી લીધો. તેથી તેને ઘેર જવાને રાજી નહિ થતાં કહ્યું કે:—"મહારાજ! ખોળા ઉપરનું પુનળું ખોળા ઉપરજ રાખીશ, જ્યાં સુધી મારો પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી તેને

દૂર કરીશ નહિ. આપને જો મારા ઉપર દયા આવતી હોય, તો કૃપા કરી હોડી ઉપરથી નહિ ઉડાડતાં ઉપાય કરો." દુષ્ટ વૈદ્યની ઇચ્છા જુદી હો બોલ્યો કે;—તમે પાણીમાં તરતાં જઈ શકશો નહિ. તમે આત્મ હત્યા કર તૈયાર થયાં છો. તેથી તમને હું છોડીશ નહિ. આત્મ હત્યા કરવાની ઇચ્છા ર નારને રાજદ્વારે શિક્ષા કરવી જોઇએ. મારે તમે મારી સાથે ઘરમાં નહિ આ તો તમને પકડીને હમણાં રાજદ્વારે મોકલીશ." સતી બેહુલા આ દુષ્ટના વચ નહિ ડરતાં ક્રોધથી બોલી;—વૈદ્યરાજ! રાજ્ય ભય કે ચોરના ભયથી હું ડ નથી. મને પ્રાણ, માન ને કીર્તિની ઇચ્છા નથી કે હું પ્રાણ નાશ કે માન ભંગ કરૂં." આ સાંભળી વૈદ્ય ક્રોધ કરી તરતો તરતો હોડીને પકડવા આવ્યો. બેહુલા રૂદન કરતી ઘાટ ઉપર ઉભેલા માણસોને કહેવા લાગી કે;—"તમે મ માબાપ છો, દુષ્ટના હાથથી મારી રક્ષા કરો." સતીનું રૂદન સાંભળી માણસો તે દુષ્ટના હાથથી મૂકાવી. હોડી ઉતાવળે ચાલતી થઇ. ચાલતાં ચાલતાં ગંગા પુણ્યમયી પવિત્ર જળમાં ગઈ. આ પુણ્યમયી પવિત્ર પાણીથી બેહુલાના પ જીવન મર્યાદાની રક્ષા થઇ. હોડી ત્રિવેણી સંગમ ઉપર આવી પહોંચી, પવિત્ર સ્થળ પવિત્રાત્માની પૂર્ણતા મેળવવાને મદદગાર થયું. તેની વાસના પૂ થવાનો સુયોગ આવ્યો. પ્રયાગના કિનારા ઉપર એક ધોબણ કપડાં ધોતી હત બેહુલાએ પહેલાની પેઠે પોતાની મર્મની વ્યથા જણાવી, આ સાંભળી ધોબ મનમાં ખેદ પામી બોલી;—"મા! તમે ડરશો નહિ. દયાળુ ઇશ્વર વ્યાધી ઉત્પત્તિ સાથે ઔષધ બનાવી રાખેછે.આપણે અજ્ઞાન હોવાથી તેને ઓળખી શક નથી. સર્પડંખ સામે પ્રાણદાનમાં ઉપયોગી ઔષધ આ જગતમાં છે; મારો તે ઔષધ સારી પેઠે જાણે છે. તમે અહીં થોડો વખત ઉભાં રહો. હું જલદી ઔષધ લઈ આવું છું." આ સમયે બેહુલાને થોડી આશા આવી, ધોબણને ક કે,-"તમે જો કૃપા કરીને મારો પ્રાણ બચાવો તો હું માની પેઠે તમારી સેવ કરીશ." ધોબણ તરત જઇને ઔષધ લાવી. તેથી બેહુલાનો પ્રાણપતિ નખિન્દ જીવતો થયો, તેની ભયાનક મર્મ વેદના જતી રહી. બેહુલાની આશા પૂર્ણ થ તેથી પતિપત્ની બંને ધોબણના ચરણમાં પડયાં. મા કહીને બન્ને સેવા કરવ લાગ્યાં; પરંતુ દયાળુ ધોબણ તેઓનું દુઃખ હવે જોઈ શકી નહિ, તેણે બન્નેને પ પાછાં જવાની વિનંતી કરી, પણ આ પવિત્ર દંપતીએ તે વાત માની નહિ "અમેતો અમારી પ્રાણદાત્રી માની સેવામાં જીવન પૂરૂં કરીશું." એમ કહી જવાની નાપાડી. ધોબણે ઘણોજ આગ્રહ કર્યો, ત્યારે લાચારીથી આ પવિત્ર જોડું ધોબ ણને નમન કરી નૌકામાં બેસી ઘર તરફ વિદાય થયું. સતી બેહુલાએ પ્રથમ નિજનીમાં આવી ને માતાપિતાને મળી આનંદ વર્તાવ્યો. પછી ચંપકનગરમાં આવી સાસુ સસરાને દંડવત્ કર્યાં. લોકો નખિન્દરને જીવતો જોઇ ઘણાં આશ્ચર્ય પામ્યાં

અને સતીને ધન્યવાદ આપી પૂજ્ય અને માન્ય ગણી વખાણવા લાગ્યાં. પછી આ પતિપત્ની સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યાં. એ રીતે સતી બેહુલાએ પ્રાણની દરકાર રાખ્યા વગર અનેક સંકટો સહન કરીને પતિને સજીવન કર્યો. "પ્રયત્ન કર્યાથી ફળ મળે છે" એવું જગતને બતાવી આપી અમર નામના રાખી ગઈ છે. ધન્ય છે તેમને !!!

રાણકદેવી.

આ પ્રસિદ્ધ સતી સિંધ દેશના રાજા શેરપાવરની પુત્રી હતી. તેનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેથી રાજાએ જોષિને પૂછતાં તેણે કુંડળી કરી કહ્યુંકે, આ કુંવરી એવા જોગમાં અવતરી છે કે, તેને જે પરણે તેનુ રાજ્ય જાય અને તેનો પિતા આંધળો થાય. આ સાંભળી રાજા બહુ ખેદ પામ્યો અને પોતાની કુંવરીને વનમાં મૂકી આવવા રાણીની ઘણી આનાકાની છતાં વજ્રના જેવી કઠિન હૃદયની દાસીઓ રાજાની ઇચ્છા પ્રમાણે રાત્રિએ જંગલમાં મૂકી આવી. "મરનાર કરતાં રક્ષા કરનાર સમર્થ છે"તે પ્રમાણે તે આખી રાત્રી જંગલમાં રહી છતાં પણ કોઇ હિંસક પ્રાણી તેને અડ્યું નહિ. રાત્રી વ્યતિત થતાં પ્રભાત થયું. ત્યારે પાસેના ગામનો હડમતીઆ નામનો કુંભાર માટી ખોદવા આવ્યો. રોતું બાળક તેમની દૃષ્ટિએ પડવાથી તે ઘણો હર્ષભેર ઉપાડી લઇને ઘેર આવ્યો. પોતાને કાંઈ પણ સંતાન નહોતું. તેથી પ્રસન્ન ચિત્તે તેને ઉછેરી મોટી કરવા લાગ્યો. પોતાની સ્ત્રી સાથે વિચાર કરી રાજ્યની કોઈ પંચાતીમાં ફસાઈ પડવું નપડે, માટે તે કચ્છ દેશમાં ભૂજનગરની પાસેના ગામડામાં આવી રહ્યો. પુત્રી વનમાંથી મળેલી તેથી તેનું નામ 'રાણક' પાડ્યુ, જે આગળ જતાં રાણકદેવી નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. રાણકદેવી યોગ્ય ઉમરની થતાં સુધી ગમે તે સ્થળે રહી તથા અશિક્ષિત અવસ્થામાં ઉછરી હતી, તોપણ તેનામાં કોઈ સુઘડ રાજકન્યાને યોગ્ય રૂપ તથા ગુણો પ્રકાશિત થયાં હતાં. સ્વરની મધુરતા, ઘણી કોમળ, તિવ્રબુદ્ધિની, ધૈર્યવાન, નીતિનીપુણતાં, અને બોલવા–ચાલવાની છટા ચિત્તાકર્ષક હતી. જેમ કાગડામાં રાજહંસ અને બકરાંનાં ટોળામાં કેસરીસિંહ છાનો રહે નહિ, તેમ રાણકદેવી કુંભારણોમાં અલગ પડી રહેતી. પહેરવેશ જોકે તે કુંભારણનોજ પહેરતી હતી, પરતુ તેની મુખાકૃતિ તે જાતિની નહિ હોવા વિષે જાણે ફરીયાદજ કર્યા કરતી હતી. ગરીબના ઘરમાં લૂખાસૂકા અન્નથી પોષાઇ હતી, તોપણ કોરા સેરીયાના પુષ્પ જેવી તે કાન્તિમાન જણાતી હતી. યૌવન–વસંતનો

બહાર ખીલવાથી તેની મુખમુદ્રા ઉપર કાંઇક વિશેષ ચમત્કારિક કાન્તિ પ્રકાશવા લાગી હતી. તેવા વખતમાં એક વાર તે કચ્છના રાજા લાખાફુલાણીની દષ્ટિએ પડી તે તેને જોઇ મોહિત થયો અને તે સાથે પરણવાનું માગું મોકલ્યું. હડમતીઆ કુંભારે કહ્યુંકે, કન્યા દેતાં પહેલાં મારે મારી નાતને પૂછવું પડશે. લાખાએ કુંભારને ઘણો ડર દેખાડ્યો. તેથી તે રાત્રિએ નાશીને ત્યાંથી સોરઠમાં જુનાગઢ પાસે મજેવડી નામે ગામમાં સહકુટુંબ આવીને રહ્યો. ત્યાં રાણકદેવીને કોઇ સારા કુંભાર સાથે પરણાવી દેવાના વિચારમાં હતો.

રાણકદેવી ખરેખર પદ્મણી હતી. તેના રૂપ ગુણથી જણાતું હતું કે એ કોઈ મોટા રાજ્યને યોગ્ય છે. હડમતને મજેવડીમાં રહેતાં થોડો વખત થયો, એટલામાં એકવાર દ્વારિકાંથી યાત્રા કરી ગુજરાત—પાટણ તરફ પાછા ફરતાં સોલંકીઓના દસોંદી—લાલભાટ; ભંગડભાટ અને ચંચભાટ અને ડંભલભાટ એ ચારભાટો મજેવડીમાં આવી ઉતર્યા તેમણે અચાનક રાણકદેવીને દીઠી.તેમની ચંચળાઈ અને હાથ પગ ઉપરનાં ચિન્હો ઉપરથી તેમને જણાયું કે, આ કોઈ રાણી થવાને યોગ્ય કન્યા છે. તેથી હડમતીઆ કુંભારને મળી તેમણે પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ માટે તેની માગણી કરી અને ધન આપી સમજાવી દીધો, સિદ્ધરાજ પાસેથી શિરપાવ લેવાની આશાએ ભાટો એકદમ કુચકરતા પાટણ આવ્યા. સિદ્ધરાજ ભોજનશાળામાં જમવા બેઠો હતો, ત્યાં તેને મળવા ગયા. સિદ્ધરાજને સોળ રાણીઓ હતી, તેને જોઈ જોઇને તેમણે મસ્તક હલાવ્યાં. સિદ્ધરાજે મસ્તક હલાવ્યાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે બોલ્યાકે;—"મહારાજ! અમે તમારી સોળે રાણીઓ જોઇ, પણ તેમાંની એકે પૂરી પદ્મણી નથી." રાજા બોલ્યો;—"તમે મારા દસોંદી ભાટ છો, માટે દેશાંતરમાં ફરીને એક ખરેખરી પદ્મણી ખોળી કહાડો અને જ્યારે જડે ત્યારે માગું કરીને લગ્નનો દિવસ ઠરાવી આવજો," ભાટોએ કહ્યું કે;—સોરઠ દેશમાં મજેવડીની અંદર એક કન્યા છે. રાજાએ તેની સર્વ વિગત પૂછતાં ભાટોએ કહ્યું કે;—

"યાત્રા કરતા ફરતા, પોંચ્યા સોરઠ દેશ;
મજેવડી એક ગામ નાનું, સુંદર તોય વિશેષ.
હડમતીઆ કુંભાર કેરી પુત્રી બાળે વેશ;
કુંમકુંમ પગલાં ચાલે પડે છે, અંગે બ્હેકે બરાસ.
ચતુરાને નથી ચૌદ થયેલાં, ફુલ ખીલે છે પાસ."

આ સાંભળી સિદ્ધરાજે કહ્યું કે, અમારા કુળને કલંક લાગે, એટલા માટે હું તો કુંભારની કન્યા પરણીશ નહિ, ભાટોએ ઉત્તર આપ્યો;—

(દુહો.) આંગણુ આંપો મોરિયો, સાખ પડી ઘરબાર;
દૈવે ઉપાઈ દેવડી, નહિ જાતે કુંભાર.

નિઃશ્વાસ નાંખીને બોલી;—" ભાઇ ! શુકન ઘણાં માઠાં થયાં. આમાંથી કાંઇ નરસું નીપજશે. " આ માન શુકન માટે ભાટોએ કહ્યું છે કે;—

(દુહો.) પરથમ પોળે પેસતાં, થયો દપકાનો ઠેસ;
રંડાપો રાણકદેવીને, (કે) સુનો સોરઠ દેશ.

પછી સારી રીતે ધામધૂમ કરીને રાખેંગાર તેની વેરે પરણ્યો. ત્રણ દિવસ સુધી આખું શેહેર (ધુંવાબંધ.) જમાડયું. તે સમયે એવું બન્યું કે, પાટણના સો વાઘરી માટીનાં વાસણ વેચવા સારૂ આવ્યા હતા. તેઓ ઉત્તર ભણીને દરવાજે ઉતર્યા હતા. તેઓને પણ સર્વેની સાથે જમવાને તેડયા; ત્યારે તેઓએ પૂછ્યું કે, " રાજાને ઘેર શી બાબતની જમણવાર છે, જે અમને જમવાને તેડવા આવ્યા છો ? " ત્યારે ચાકરે કહ્યું કે;—

(દુહો.) સોરઠ સિંહળ દ્વીપની, જાત તણી પરમાર;
બેટી રાજા શેરની, પરણ્યો રા'ખેંગાર.

એટલા માટે આજ ત્રણ દિવસથી ઢેઠ સુદ્ધાં આખા નગરને રાજા જમાડે છે. માટે તમને પણ જમવા તેડયા છે; ત્યારે વાઘરીઓએ વિચાર કર્યો કે આ કન્યા તો આપણા રાજાને દીધેલી છે, ને તેની વેરે રાખેંગાર જોરાવરથી પરણ્યો. વળી સિદ્ધરાજ સોલંકી કહેવાય છે ને આપણે પણ સોલંકી વાઘરી કહેવાઇએ છીએ. માટે સોલંકીની સાથે સગાઇ કરેલી કન્યાના પરણેતરના જમણમાં આપણે ભળવું ઘટે નહિ. પછી તેઓએ ધાર્યું કે સત્વર પાટણ જઈને બધી વાત ત્યાં કહેવી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભૂખ્યાને તરસ્યા તેઓ નીકળ્યા. તેઓ ચાલતે ચાલતે પાટણવાડામાં વાઘેલ ગામની સીમમાં આવ્યા. ત્યાં જનાવર પકડવા પાસ નાંખ્યો. એવામાં સિદ્ધરાજના ચાર દસોંદી ભાટ ઘોડે ચડીને નીકળેલા ત્યાં આગળ આવ્યા. તેનાથી ભડકીને પાસમાં એક રોઝ સપડાયો હતો તે નાશી ગયો. તે જોઈ વાઘરી બોલ્યાઃ—' બાપજી ! અમે રાત દહાડો ચાલતા જુનાગઢથી આવીએ છીએ. આજે અમને સાત લાંઘા થયા છે, તમે અમારો રોઝ શા માટે નસાડી મૂકયો ? " ભાટોએ પૂછ્યું કે, તમને સાત લાંઘા કેમ થયા છે ! તેઓ બોલ્યા કે;–" રાખેંગારે પાટણના રાજાને દીધેલી કન્યા બળાત્કારે લઈ લીધી છે " આવું સાંભળીને ભાટ ઘણા વ્યાકુળ થયાને તત્કાળ અસ્વાર થઇને પાટણ જઈ સિદ્ધરાજને કહ્યું:-

(અમે) નિરધણિયાને નકોરિયા, બળિયેલ જા ભાટ;
ખોળી કઢાટી રાણકદેવીને, ખેંગારે પાડી વાટ.

આ સાંભળતાંજ પ્રલયકાળના મેઘના જેવી ગર્જના કરી, જાણે રૂદ્ર મહા કોપિત થયા હોય, તેનું રૂપ ધરિ વેણુ તથા નેત્રમાં અગ્નિનો વાસ થયા જેવો સિદ્ધરાજ દેખાવા લાગ્યો. રોમ રોમ કોપ વ્યાપી ગયો ને તરત એક લાખ માણસનું લશ્કર લઈને ગઢગિરનાર ઉપર પ્રચંડ વેગથી ધસ્યો. મોરક પતિ રાખેંગાર

પણ દુસ્મન ચઢી આવવાના સમાચાર જાણી સાવચેત થયો અને ગિરનારના ડુંગરી કિલ્લાપર રહી સિદ્ધરાજ સામે લડવાને તૈયાર થઈ રહ્યો.

રાણકદેવી પતિવ્રત ધર્મ પરાયણ રહી રાખેંગારને પ્રીતિપાત્ર થઇ પડી હતી. અરસપરસ નિર્મળ પ્રેમ એટલો તો વધી ગયો હતો કે, એક વિના બીજાના પ્રાણ ધૈર્ય ધરતા નહોતા. દિન પ્રતિદિન વિવિધ વિલાસોમાં નિમગ્ન રહી જાણે નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવતાં હોય, તેમ આનંદમાં દિવસો ગાળતાં હતાં. તેવામાં સિદ્ધરાજે આવી જુનાગઢને ઘેરો ઘાલ્યો; પણ જે કિલ્લાપર રાખેંગારનો મહેલ હતો, ત્યાં જઇ ચડાયું નહિ. આ વેળાએ સિદ્ધરાજની માતા રાણી **મિનળદેવી** પોતાના કુંવરની સાથે હતી. તેણે ઘણી યુક્તિઓ કરી, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. એકવાર રાણકદેવી કિલ્લાના ઝરૂખામાં બેસી સિદ્ધરાજની છાવણી જોઇને બોલી કે;—

(સોરઠો.) અમારા ગઢ હેઠ, કોણે તંબુ તાણિયા;
સધરો મોટો શેઠ, બીજા વર્તાણું વાણિયા.

આ સાંભળી સિદ્ધરાજની છાવણીમાંથી મિનળદેવી તરફથી ઉત્તર મળ્યો કે;—

વાણિયાના વેપાર, જાતે દહાડે જાણશો;
મારશું રાખેંગાર, ઉતારશું રાણકદેવને.

ઘેરો ચાલુ હતો, તે દરમીયાન રાખેંગારે દેશળ ઉપર અપવાદ મૂક્યો. આ વાત તેની માતાના જાણવામાં આવતાં બોલી કે;—" તેં તારી મામી રાણકદેવીને લાવીને તારા મામા વેરે પરણાવી, પણ તે ગુણ વિસરી જઇને ઉલટો તારે માથે અપવાદ મૂકેછે. માટે હવે તારે આ નગરમાં રહેવું નહિ. તે પછીથી રાખેંગારે પોતેજ તેને કહાડી મૂક્યો; એટલે દેશળ પોતાના ભાઇ વીશળને સાથે લઇને રાત્રે ચાલી નીકળ્યો. આ વાત રાણકદેવી કે નગરનાં કોઇ માણસ જાણતાં નહોતાં. દેશળને વિશળ દરવાજા પાસે આવ્યા, ત્યારે **દુદા** અને **હમીર** જે બે રજપૂતો કિલ્લેદાર હતા. તેઓએ પૂછ્યું કે તમો ક્યાં જાઓછો ? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે;-માળવેથી દરબારની અફીણની પોઠી આવેછે. તેના સામે અમે જઈએ છીએ, તે મધ્ય રાત્રિએ પાછા આવીશું, ત્યારે તુરત દરવાજા ઉઘાડજો. પછી બન્ને ભાઈ બહાર નીકળ્યા. સિદ્ધરાજ પાસે જઇ કહ્યું કે;—" કાકા ! અમે જાણતાં નહોતા કે તમે અમારા કાકા થાઓ છો. નહિતો અમે રાણકદેવીને અમારા મામા સાથે પરણાવત નહિ. હવે જો તમો અમારી સાથે આવો તો આપણે રાખેંગારને મારીને રાણકદેવી તમારે સ્વાધિન કરીએ. પછી ૧૪૦ યોદ્ધાઓને ગુણમાં ઘાલી પોઠિયા ઉપર નાંખીને ચાલ્યા. દુદા અને હમીર પાસે દરવાજો ઉઘડાવીને કિલ્લામાં હાંકી લાવ્યા અને તે બન્નેને તેજ ઠેકાણે ઠેર કર્યા. પછી તેઓએ રાખેંગારના મહેલ ભણી આવીને રણશીંગું વગડાવ્યું; એટલે રાખેંગાર લડવાને આવ્યો. આ વિષે ચારણ બોલે કહેછે કે,—

(દુહો.) ઝાંપો ભાગ્યો ભેળ પડી, ભેળ્યો ગઢ ગિરનાર;
દુદો હમીર મારીઆ, સોરઠના શણગાર.

આ વખતે બન્ને તરફનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં અને રાખેંગાર પણ મરાયો. દેશળ સિદ્ધરાજને લઈ રાણકદેવીને મ્હેલ ગયો, ત્યાં બારણાં બંધ હતાં, તે ઠેલવા માંડ્યાં, ત્યારે રાણકદેવી બોલીકે;—

(સોરઠ) કવણ ખટકાવે કમાડ, મેડીછે રાણકદેવની;
જાણશે રાખેંગાર, ત્રાટક કાનજ તોડશે.

આ સાંભળી દેશળે યુક્તિ કરી કહ્યું;—"મામી! અમે બે ભાઈ અને મામો રાખેંગાર આવ્યા છીએ, માટે તુરત કમાડ ઉઘાડો. તેણે બારણાં ઉઘાડી નાંખ્યાં. દેશળની સાથે સિદ્ધરાજને જોઇ કાંઇપણ દગો થયો છે એમ રાણકદેવી સમજી ગઈ, પણ શું કરે પાસે કાંઈ પણ હથિયાર નહોતાં. તેથી નિરાશ થઇ એક બાજુ જઇ ઉભી રહી. રાણકદેવીને બે કુંવર હતા. તેમાં માણેરો ૧૧ વર્ષનો અને ડગાયચો પાંચ વર્ષનો હતો. સિદ્ધરાજ ડગાયચાને પકડી બોલ્યો કે;—" સુંદરી! હવે તું મારી સાથે આવેછે કે કેમ ? જો તું નહિ આવે, તો તારા પતિની પેઠે આ તારા પુત્રોને પણ મારી નાંખીશ. જ્યારથી તારાં વખાણ મારા ભાટોએ કર્યા હતાં, ત્યારથી મારૂં મન તારામાં લાગી રહ્યું છે. તું મારી આંખમાં કણીની પેઠે ખટકી રહી હતી. મેં ખેંગારને યોગ્ય શિક્ષા આપીછે. હવે નિર્ભયતાથી મારી માગણી જલદીથી માન્ય કરીને તું મારી પટ્ટરાણીના મહાન્ પદને ધારણ કર. તું મને વરવાને બંધાયેલી છતાં બીજાની કેમ થઇ, તે હું સારી રીતે જાણુંછું. તેમાં તારો લેશ પણ અપરાધ નથી. માટે તે સામું નહિ જોતાં હું તારો સ્વિકાર કરૂંછું. વગર વિલંબે તું હવે મારી થા. હું તને સર્વ પ્રકારે સુખ આપીશ," સિદ્ધરાજનાં આવાં અપ્રિયને કઠોર વચન સાંભળી સતી રાણકદેવી રાતી–તાતી થઈ ગઇ; ને કદાચ હથિયાર પાસે હોત, તો દુર્ગાભવાનીએ જે રીતે મહિષાસુરના મસ્તકને એક ઝટકે ધડથી અલગ કરી દીધું હતું. તેમ કરવા ચુકત નહિ, પણ દુર્ભાગ્યે તેવું કાંઇ હથિયાર દીઠામાં આવ્યું નહિ. રાણકદેવી ક્રોધ કરી બોલીકે;—"ઓ દુષ્ટ! હું તારાં પરાક્રમને જાણુંછું. જ્યારે આ મારા દુષ્ટ ભાણેજે દગો કરી તને અહીં કિલ્લામાં લાવ્યા, ત્યારે તું અહીં આવી શકયો છે. હું પતિવ્રતા છું, હું જેને પરણી હતી તેજ મારો ખરો પતિ હતો. હું એક ભવમાં બે ભવ કરનારી નષ્ટ નારી નથી. તારી કશી કારી મારી પાસે ચાલનાર નથી. માટે ઓ પાપી! તું તારૂં ભલું ઇચ્છિતો હોય, તો મને મારા પતિનું શબ સોંપીદે.'

સતી રાણકદેવીનાં આ તિક્ષણ વચન સિદ્ધરાજને છાતીમાં બાણ જેવાં લાગ્યાં. તેણે ક્રોધ કરી તેના પુત્ર ડગાયચાને મારી નાંખ્યો અને નેત્રો ચડાવી બોલ્યો કે;—" અરે! તું જાણતી નથી કે મેં બારબાર વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કર્યા ને

સુખે નિદ્રાપણ તારે મારે તજી દીધી હતી, તેમ છતાં પણ ' હજી તું મારા તરફ પ્રેમ દષ્ટિથી જોતી નથી, એ તારાં ખરેખરાં દુર્ભાગ્ય સમજવાં. હવે તું મારા કબજામાંથી છુટીને ક્યાં જઇશ ? મારાં પરાક્રમ, બળ, શર, સમૃદ્ધિ, વૈભવ, અને કુળ વગેરે તારાં અજાણ્યાં નથી. મારે માટે તું સર્જેલી હતી, તેનું વચ્ચેથી હરણ કરનાર અને ભાવી પ્રેમમાં ભંગ પડાવનાર દુષ્ટ રાખેંગાર હતો. હવે મારા પ્રેમથી ઉભરાતાં અંતઃકરણને માન ભંગ કરમાં. તારા સ્વામી તથા પુત્રને માર્યા, તે તારો મારા પ્રત્યે પ્રેમ થવા માટે તથા તારા કલ્યાણ માટેજ તેવું કરેલું છે. જો તું હજી માનીશ નહિ તો પસ્તાવો થશે." આ તિક્ષ્ણ વચનો સાંભળી સતી ક્રોધથી બોલીકે;—"હે કામાંધ ! વિચારીને બોલ ? તું મારો તથા મારા બાકી રહેલા પુત્રનો ઘાત કરીશ; પછી તેનાથી બીજું વિશેષ શું કરી શકીશ તે હું જોઇ લઇશ !" એમ રાણકદેવીએ કહ્યું, તેવોજ ખડગ્ ખેંચી, તેની પાસે થરથરતા અને રોતા ઉભેલા પુત્રને પકડી રહ્યો ! એટલુંજ નહિ પણ રોષથી બોલ્યો;—"નીચ નારી ! તું તારા હઠીલા સ્વભાવનો ત્યાગ કરી હજી મારે તાબે થાયછે કે નહિ ? નહિતર આ બાકી રહેલા તારા પુત્રને પરલોકમાં પહોંચાડુંછું." "તું રાખેંગારની નિશાની છે, ત્યાં સુધી મારૂં માનનાર નથી !" વગેરે વચનો કહ્યાં, પણ સતી શિરોમણી પતિપ્રાણા ક્ષત્રિયાણીએ તેની વાતને તાબે થવાનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. ત્યારે કસાઇ જેમ હનન સ્થાનપર બકરાંને ખેંચે ને ચીસ પાડે, તેમ માતાની સોડમાં ભરાઇ રહેલા પુત્ર માણેરો ' ઓ મા ! કહી ચીસપાડી રડવા લાગ્યો. તેવીજ પતિપ્રાણા ક્ષત્રિયાણી રાણકદેવી તેને પોતાની પાછળ સતાતો જોઇ સિદ્ધરાજના સાંભળતાંજ બોલીકે;—

(સોરઠો) માણેરા તું મ રોય, મ કર આંખ્યો રાતિયો;
કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં મા ન સંભારિયે.

એમ કહી વળગી રહેલા પુત્રને છુટો પાડી કહ્યુંકે;—"પુત્ર ! સત્યને ખાતર પ્રાણ આપી પરલોકમાં જઇ સુખ ભોગવ." પુત્ર સતી માતાનો આશીર્વાદ લઇને મુગે મોઢે સિદ્ધરાજને હાથે ખેંચવાથી ખેંચાઇને માતાથી છુટો પડયો, પણ સિદ્ધરાજે આજ્ઞા કરી કે, "આ કુંવરને અહીં મારશો નહિ." જો રાણકદેવી પાટણ આવશે નહિ, તો હું તેને મારીશ, પણ ખરૂં જોતાં આ કુંવરને છેવટે મારી નાંખ્યોછે; પણ ક્યાં આગળ તે જાણવામાં આવ્યું નથી. છેવટ રાણકદેવી તથા અંતઃપુરનાં બીજાં માણસોને કેદ કરી, પોતાને તંબુએ લઇ આવવાનો સિપાઇઓને હુકમ કર્યો. સિદ્ધરાજના મનમાં એમ હતું કે, રાણકદેવી જેમ જેમ દિવસ જતા જશે, તેમ તેમ બધું ભૂલી જઇ મારે વશ થશે. વળી મનમાં કહેવા લાગ્યો;—" પ્રભુ ! એના મનમાં ઉતરે ને તે કોઇ પણ રીતે મારૂં માને તો ઠીક. ખરેખર આ અનુપમ રત્ન મહા મહેનતે હાથ આવ્યું છે, પણ તે વશ થશે કે

નહિ એ કશું જણાતું નથી; કારણ કે તેના આખા કુટુંબનો નાશ કર્યો. તોપણ એ મને જરાએ આશા આપતી નથી. હવે તો જોર જુલમ કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. તે માનશે નહિતો ક્યાં જશે ? સામ, દામ ને ભેદથી નહિ માને તો દંડથી તાબે કરીશ, " એવો વિચાર કરી તેને લઈ આવવા હુકમ કર્યો હતો. પછી રોતી અને કકળતી વિધવા થયેલી દુઃખી રાણકદેવીને લઇને જ્યારે સિદ્ધરાજનાં માણુસો ગિરનાર ઉતરવા લાગ્યાં; ત્યારે રાણકદેવીએ પ્રિય વસ્તુઓને જોઈ જોઇને અત્યંત શોક કર્યો. પ્રથમ રાખેંગારના ઘોડાને જોઇને શોકાતુર થઇ બોલી કે;–

(સોરઠો.) તરવરિયા તોખાર, હયડું ન ફાટયું હંસલા;
મરતાં રાખેંગાર, ગામતરાં ગૂજરાતનાં.

એ પછી રાખેંગારના સાબર શૃંગાલને જોઇને બોલીકે;—

રે સાબર સિંગાલ, એક દિન સિંગાળાં હતાં;
મરતાં રાખેંગાર, ભવનાં ભીલાં થઈ રહ્યાં,

આગળ ચાલતાં મોરને બોલતો સાંભળીને બોલી કે;—

*કાંઉકે ગરછ મોર, ગોખે ગરવાને ચઢી;
કાપી કાળજ કોર, પિંજર દાઝ્યો પાણિયે.

એ પછી રાખેંગારની લાસ પડી હતી; ત્યાં આવી ચોધાર આંસુએ રૂદન કરતાં બોલી કે;—

(દુહો.) સ્વામી ! ઉઠો સૈન્ય લઇ, ખડગ ધરો ખેંગાર;
છત્રપતિએ છાઇયો, ગઢ જૂનો ગિરનાર.

જેમ જેમ ખીણમાં ઉતરતી ગઇ, તેમ તેમ વધારે શોકાતુર થતી ગઈ. દામોદર કુંડ આગળ આવીને બોલીકે;—

(સોરઠો) ઉતર્યાં ગઢ ગિરનાર, તનડું આવ્યું તલાટિયે;
વળતાં બીજીવાર, દામો કુંડ નથી દેખવો.

એ પછી ચાલતાં ચાલતાં ધારગઢ નામે વાડી આવી, તેમાં ચંપાનું વૃક્ષ વગેરે જે પોતાને વહાલાં હતાં, તેમની પાસે આવીને બોલીકે;—

(દુહો.) ચંપા તું કાંમેરિયો, થડ મેલું અંગાર;
મોહોરે કળિયું માણુનો, માર્યો રાખેંગાર.

એ પછી છાવણી તરફ જતાં ગિરનાર પર્વતને જોઈ બોલી કે;—

---

* મોરની વાણીના શુકનથી પ્રિય પ્રિયા એકઠાં મળે એવું ધારવામાં આવેછે, માટે કહે છે કે, અરે મોર ! ગિરનારને ગોખે રહીને હવે શું ટૈંકાર કરે છે ? મારા કાળજાની કોર કાપી અને મારૂં રહેવાનું પાંજરૂં એટલે-ઘર પાણીએ બળ્યું-ભાવાર્થ સગા સાજન ઘર ક્યારનુંય બંધાણું છે, હવે હું પ્રિયા પ્રિયને મળવાની છું જે તું ટૈંકાર કરેછે ? તારો ટૈંકાર બાણ જેવો લાગે છે.

(સોરઠ.) ઉંચો ગઢ ગિરનાર, વાદળાથી વાતું કરે;
મરતાં રાખેંગાર, રંડાપો રાણક દેવડી.

તે પછી રસ્તે જતાં થોડા ગાઉ ગયા પછી ગિરનારની બીજી બાજુએ પાછું વાળી જોયું, તો તેને જણાયું કે એ વળાવવાને આવેછે. તેથી તે બોલી કે;—

(સોરઠો.) ગોઝારા ગિરનાર, વળામણ વેરીને કિયો;
મરતાં રાખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થિયો.

જ્યારે તે ઘણે દૂર ગઈ, અને ક્ષિતિજમાં ઢંકાઈ ગયેલો ગિરનાર તેને દેખાયો; ત્યારે તેણે જાણ્યું કે એ પડી જાયછે કે શું ? તેથી તે બોલી;—

મ પડ મારા આધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે;
ગયા ચડાવણ હાર, જીવતા જાતર આવશે.

એમ નિરંતર શોચ કરતી ચાલી, જરાપણ ચેન પડતું નહોતું. પતિ વગર આખું જગત્ શૂન્યકાર દિશવા લાગ્યું. દેશળ અને વિશળે અગાઉથી સિદ્ધરાજ સાથે ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો કે, રાખેંગાર મરાયા પછી દેશળને જુનાગઢની ગાદી સોંપવી, પણ સિદ્ધરાજને વિચાર થયો કે એ બે ભાઇએ પોતાના સગા મામાને દગો દીધો, તો કોઈ દિવસ મારાથી ફુટીને મારા સામા પણ થાય ખરા; એમ વિચારી તે બન્નેને મારી નાંખ્યા. સોરઠથી રાણકદેવીને લઇ સિદ્ધરાજે ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. ગુજરાતને એ કાળે 'પાટણ દેશ' એમ કરીને પણ કહેતા હતા. સિદ્ધરાજે રાણકદેવીની પાસે રાખેલી દાસીઓ નિત્ય તેનું મન મનાવવાને યત્ન કરતી હતી, જ્યારે સોરઠ મૂકીને તેઓ ગુજરાત-પાટણ દેશમાં દાખલ થયા. ત્યારે સિદ્ધરાજે રાણકદેવીને શાંત કરવાની યુક્તિ કરવા માંડી, ને તેને માર્ગમાં આવતી સારી સારી જગ્યાઓ બતાવી, તે જોઇ રાણકદેવી બોલી કે;—

(સોરઠો.) મારૂ* પાટણ દેશ, પાણી વિના પૂરા મરે;
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાં સેજળ પિયે.

પછી પાટણને પાદરે આવી ઉતારો કર્યો. નગરની બહાર ત્યાંના સર્વે માણસોને ઉજાણી આપી. સર્વ સારાં સારાં લૂગડાં પહેરીને ટોળેટોળાં થઇ આવ્યાં. એમ તેનું મન રંજન કરવાની અનેક રચના કરવા માંડી, પણ આ સર્વ શોભા જોઇને રાણકદેવી રાજી નહિ થતાં બોલી કે;—

(સોરઠ.) બાળું પાટણ દેશ, જિમે પટોળાં નીપજે;
સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોબડી.

આ વખતે કોઈ ગુજરાતી સ્ત્રીએ કહ્યું કે;—" તમારે તો મોટા સિદ્ધરાજ ધણી છે. " ત્યારે તે બોલી કે હું મારા ધણીને તો આવી સ્થિતિમાં મૂકીને આવી છું.

વાપે ફરકે મુઝડી, રયણ ઝબુકે દન;
જુવો પટોળાં વાળિયો, લોબડી વાળીનો કંથ.

* મારૂ-મારવાડના જેવો દેશ.

પછી તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, તમારા સ્વામી મરી ગયા છે, તો તમારી આંખમાં આંસુ કેમ આવતાં નથી? અને આવાં બે બાકળાં કેમ લાગો છે? ત્યારે તે બોલી કે;-

પાંવણુને પડતે, કોહેલો કુવા ભરાવીએ;
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણું રહે,

તે પછી એક વખતે સિદ્દરાજે આવી રાણુકદેવીને કહ્યું કે;—" હે હઠિલી રાજપૂતાણી! હજી તું માને છે કે નહિ? ગઇ વાતનો શોક મૂકી ભવિષ્યનો વિચાર કર. રૂદન કરવાથી કે ટગર ટગર જોઈ રહેવાથી કાંઇ વળનાર નથી રોઇ રોઇ તળાવ ભરી મૂકીશ, તોપણુ હું તને છોડનાર નથી. કષ્ટાઈ કષ્ટાઇને સૂકાઇ જઈશ ને કેવળ હાડકાં રહેશે, તોપણુ તને છોડીશ નહિ. સિદ્દરાજનાં આવાં વેણુ સાંભળતાંજ રાણુકદેવીને રૂવે રૂવે અગ્નિ વ્યાપી ગયો. તે પોતાના પ્રાણુની પણ દરકાર રાખ્યા વિના બેધડક નિડરતાથી બોલી કે;—" ઓ કામાંધ! હે પાપી! ક્ષત્રિય કુળ કલંક! મને તારી કોઈ વાતની બીક નથી. હું મૃત્યુથી ડરતી નથી, પણ મારા શીળ ભંગ થવાથી ડરૂં છું. હું આ સંસારનો સંબંધજ ઇચ્છતી નથી, તો પછી મને તારા લોભમાં ઉતરવાનો પ્રયત્ન કેવળ ધુમાડાના બાચકા જેવો લાગે છે. ત્રાસ, લોભ, વૈભવ અને વિલાસથી હું કદી પણ પલળનાર નથી, જો તું તારૂં ભલું ઇચ્છતો હો તો સર્વ વાત બાજુપર મેલી દે. હે દુષ્ટ! તું સત્ય કરી માન કે હવે તારૂં પુણ્ય પરવારી ગયું છે. તારાં ભાગ્યનો અંત આવ્યો છે. આ સાંભળી સતીના મુખની પ્રભા જોઈ સિદ્દરાજનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયા; તેનો જુસ્સો તથા કાન્તી જોઇ, સિદ્દરાજને ઘણું આશ્ચર્ય પેદા થયું. અંદરથી હૃદય કંપવા લાગ્યું અને નાડીઓ નરમ થઈ ગઇ. તેને હવે નિશ્ચય થયો કે સતી પોતાના વ્રતથી જરા પણ ચળશે નહિ. તેનું મન કોઇ રીતે રાજી થતું નથી; વગેરે જોઇ તેણે બહુ માન ભરેલી રીતે તેની સંભાળ લેવા માંડી અને તેને પૂછ્યું કે;— " તમારે કિયે ઠેકાણે રહેવાનું મન છે?" તેણે કહ્યું કે;—" સોરઠની સીમા વઢવાણુ પૂરી થાય છે, તે મારા પતિનો દેશ છે. ત્યાંજ મારા આયુષ્યની સીમા પૂરી કરી, મારા પતિને સ્વર્ગમાં જઇ મળીશ માટે હું વઢવાણુ જઇશ. " સિદ્દરાજ પોતે ત્યાં મૂકવા ગયો. વઢવાણુને પાદર ભોગાવા નદીને તીરે સુખડની ચિતા ખડકાવીને રાણુકદેવીએ તેના ઉપર આસન કર્યું. સિદ્દરાજે છેલ્લો ઉપાય એવો કર્યો કે, " જો તું ખરી સતી હોઇશ, તો અગ્નિ વિના ચિતા સળગશે." રાણુકદેવી સૂર્યને પગે લાગી ફરીથી ઉઠીને બોલી કે;—

(સોરઠો.) વારૂં શેહેર વઢવાણુ, ભાગોળે ભોગાવો વહે,
ભોગવતો રાખેંગાર, ભોગવ ભોગાવા ધણી.

કહે છે કે આ પ્રમાણે બોલી સૂર્યને નમસ્કાર કર્યા, કે તુરત એવો ઉનો વાયુ વાયો કે તેથી ચિતા એકદમ બળવા લાગી;—

વાયો વાયુ સવાય, વાએ વેળુ પરજળે;
ઉભો ત્યાં સિદ્ધરાય, સતજોતો સોરઠાણીનું.

અગ્નિ જ્વાળા પ્રકટી નીકળવાથી, જ્યારે ચિતા બળવા લાગી; ત્યારે સિદ્ધરાજે પોતાની પામરી રાણકદેવી ઉપર નાંખી; તેણીએ અગ્નિમાંથી પાછી તેના ઉપર ફેંકી દઇને બોલી કે;—મારે પરપુરૂષની પામરી જોઇએ નહિ. " જેવી તેં મારા રાજ્યની દુર્દશા કરી છે, તેવી તારા રાજ્યની દુર્દશા યવનોના ચડી આવવાથી થશે. તારી અપકીર્ત્તિ ફેલાશે ને તારો પણ નિર્વંશ જશે " આ પ્રમાણે શાપનાં વચન કહી; બળીને ભસ્મ થઇ જતાં પરમ જ્યોતિમાં લીન થઇ ગઈ!! ધન્ય છે સતી તને ! તુ તારો પતિવ્રતા ધર્મ સાચવી જગતમાં સુદષ્ટાંતરૂપ અમરકીર્તિ રાખી ગઈ છે !! !

સતી રાણકદેવી જ્યાં બળી મુઇ, ત્યાં સિદ્ધરાજે દેવળ ચણાવ્યું, આખો સોરઠ દેશ તેને કબજે થયો, પણ રાણકદેવી **સતી**ના હાથના થાપા તો ગિરનાર ઉપરના રાખેંગારના મેહેલને થયા. રાણકદેવી સતીનું દેરૂં જે આગળ ભોગાવાના પ્રવાહની પાસે હતું, તે હમણાં કોટ માંહે આવી ગયું છે. આ દેરાનું શિખર ઘણું કારીગરી ભરેલું છે. તેમની મૂર્ત્તિને શૃંગાર વગેરે પહેરાવી પૂજા કરવામાં આવે છે.

પતિવ્રતા-સતીઓ.

મૈનાવતી.

આંતિ પ્રખ્યાત્ સાધ્વી સ્ત્રીનો પતિ **ત્રૈલોકયચંદ્ર** ગૌડબંગાલાનો મહારાજા હતો, તેની રાજધાની કાંચનપુરમાં હતી. મૈનાવતીએ **વિક્રમાદિત્ય** રાજાની નાની બેન હતી. તે મહાન્ સૌન્દર્યવાન, તેજસ્વી, ધાર્મિક, નીતિવાન, દયાળુ, શાંત, ધૈર્યવાન, સાત્વિક વૃત્તિની, બુદ્ધિવાન, ઠરેલ સ્વભાવની, પવિત્ર હૃદયની, અને પતિવ્રતા હતી. પતિ પત્ની પ્રેમથી એક રૂપ જેવાં હતાં. સતી પોતાના ગુણ પ્રભાવે પતિ તરફના ઘણા પ્રેમને પાત્ર થઇ હતી. પતિને પ્રાણથી અધિક ચાહી તેમની સેવામાં રાત દહાડો ગાળ્યા કરતી હતી. તેણે વિશ્વ વિખ્યાત્ મહાજ્ઞાની અને ઉત્કૃષ્ટ વિરાગી મહાત્મા **ગોપીચંદ**ને જન્મ આપ્યો હતો. **ચપાવતી** નામે એક પુત્રી હતી. તેને કુંદનપુરના રાજા **કુંદનસેન** સાથે

પરણાવી હતી. ગોપીચંદ અતિ રૂપાળો, સુંદર, બહુ નાજુક, દયાળુ, ડાહ્યો, ધાર્મિક, નીતિવાન, પ્રજા પ્રેમી, શૂરવીર, અને રાજકાજમાં ચતુર હતો; તેને ઐામા, કુમુદા, સુલક્ષણા, અને રસિકમાલતી ઇત્યાદિ ઘણી રાણીઓ હતી. આ રાજ કુટુંબ અત્યંત સુખી હતું. પરંતુ દુર્દૈવથી લાંબા દહાડા સુખ ભોગવવા પામ્યું નહિ. મહારાજા મરણ પામવાથી રાણી મૈનાવતી શોકમાં પડી, તેણીને આ અસાર સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તે કાયાને કાચા કાચના કુપા સમાન ક્ષણ ભંગુર સમજી પારલૌકિક સુખ સાધવાને તત્પર થઇ. સંસારની મોહ માયામાં સપડાઇ પડવાથી વારંવાર શોકાતુર થતી અને કોઇ મહાપુરૂષ મળે તો તેનાથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાને ઘણી આતુર હતી. એક દિવસે રાજમહેલના ઝરૂખામાં દાસી સાથે વાતચીત કરતી બેઠી હતી. તેવામાં કોઇ અલૌકિક મહાપુરૂષને રાજમાર્ગમાં ભિક્ષા માગતો જોયો. તપાસ કરાવતાં તે જાલંધર યોગી હતા, અને પાસેના નીલવનમાં ઉતર્યા હતા. સત્પુરૂષના મુખથી ઉપદેશ લેવાની ઘણા દિવસની શુભ વાંચ્છના પરીપૂર્ણ કરવાને મૈનાવતી તત્પર થઇ. મહાત્માની સેવા કરવા માંડી અને તેમની પાસે સદુપદેશ ગ્રહણ કરવા લાગી. યોગીરાજ નિત્ય તે રાણીને અધ્યાત્મસંબંધી જ્ઞાન આપવા લાગ્યાં, પરંતુ દુરિજનો રાણીનાં આ સુકૃત્યોપર સંતોષ નહિ માનતાં મનમાં બળવા લાગ્યાં. દુર્જનો સામા મનુષ્યનું સારૂં કર્મ જોઇને પણ મનમાં બળે છે. પરમ સાધ્વી રાણી મૈનાવતીની પણ તેવીજ સ્થિતિ થઇ. તે પરમ પવિત્રને મોટી ઇશ્વર ભક્ત હતી. મહાત્માનું સેવન પોતાના આત્માના કલ્યાણ માટે કરતી હતી. તે નીતિવાન હતી, તે કદીપણ અનીતિને માર્ગે ચાલે એવી નહોતી, તેને તો આ પ્રપંચ ભરેલા માયીક સંસાર ઉપરથી મોહ ઉતરી ગયો હતો. તેણે તો પોતાના તારણનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હતો, તોપણ તેની બદબોઇ આદરી. ગોપીચંદ રાજાની પટરાણી ઐામા સાસુના ભક્તિ ભાવને વિપરીત જાણી ગોપીચંદને સમજાવવા લાગી કેઃ—પ્રાણનાથ ! સાસુજીનાં આચરણની લોકોમાં બહુજ નિંદા થાય છે. કોઇ વેશધારી જાલંધર નામનો જોગટો આપણા નગરમાં આવ્યો છે, તેમના દર્શને જાય છે. મને ભય લાગે છે કે રખેને સાસુજી આપણા રાજકુળને કલંક લગાડે નહિ ! ઇત્યાદિ સમજાવવાથી ગોપીચંદ પોતાના કીર્તિરૂપ પવિત્ર પ્રકાશને ઝાંખ લાગશે, એવી શંકા લાવી ઉશ્કેરાયો. વિચાર કર્યા વગર જાલંધર યોગીને દુરાત્મા સમજી નાશ કરવા તત્પર થયો. આ યોગીની પવિત્રતા, શક્તિ, અને ક્રિયાને તે જાણતો નહોતો. તેણે વગર તપાસ કર્યે પટરાણીના સમજાવ્યાથી વહેમાઇ નિર્દોષ મહાત્માને દોષિત ગણ્યો. જો કે પોતે સમજાું હતો, પોતની માતાની પવિત્રતા અને સદાચરણને જાણતો હતો; તોપણ દુર્દૈવથી સહવાસી સ્ત્રીનાં વચનોને સત્ય માન્યાં અને સારાસારનો વિચાર કર્યા વગર સાહસ કર્મ આદર્યું. પોતાની વાલી માતાને પૂછવા વગર અને કોઇને પણ કાને આ વાત ન જાય, તેવા ગુપ્તપણે જાલંધર સમાધિ ચઢાવીને

બેશ હતા, તે વખતે તેને પોતાના સિપાઈઓ પાસે ઉચકાવીને ઘોડારની પાસેના એક અંધારા કૂવામાં નંખાવી દીધા અને તેના ઉપર ઘોડાની લાદ તથા બીજો કચરો નાખીને કૂવો પૂરી દીધો !

સતી મૈનાવતી આ વાત મુદલ જાણતી નહોતી, તે પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ગુરૂ જાલંધરના દર્શને આવી, પણ ગુરૂ મળ્યા નહિ. તેથી ઘણો શોક કર્યો અને મનમાં વિચારવા લાગી કે મારી સેવામાં કંઇ પણ ચૂક થઇ હશે. તેથી ગુરૂ મારી ઉપેક્ષા કરી જતા રહ્યા હશે, પરન્તુ ગોપીચંદ વિષે તેના મનમાં તલમાત્ર પણ શંસય આવ્યો નહિ મૈનાવતીને નિત્ય ગુરૂનાં દર્શન કર્યા પછી ભોજન કરવું આવો નિયમ હતો. તે નિયમ ભગ ન થાય એટલા માટે રાણી અન્નનો અહાર તજી દઇને પયપાન ઉપરજ પ્રાણનું રક્ષણ કરવા લાગી થોડા દિવસમાં ગોપીચંદની જન્મ ગાંઠનો દિવસ આવ્યો. તે દિવસે રાજમહેલના વચલા ચોકમાં ગોપીચંદ સુવર્ણના બાજોઠ ઉપર સ્નાન કરવા બેઠો. તેની કેટલીક રાણીઓ શરીરે કેશર વગેરે સુગંધી પદાર્થ ચોળીને સ્નાન કરાવતી હતી. કેટલીક ગુલાબજળની ઝારીથી મંદમંદ ધારે પાણી સીંચતી હતી અને કેટલીક મગળ ગીતો ગાતી હતી. એ વખતે માતા મૈનાવતી મહેલના ઝરૂખામાં બેઠી હતી, તેની નજર ગોપીચંદ તરફ જવાથી વિચારવા લાગી કે;—"અહો હો હો ! માયા કેવી પ્રબળ છે ! કામદેવને મોહ પમાડે એવી આ મારા પુત્રની મનોહર દેહ જે આજ ચંપાના છોડ જેવી દીપી રહી છે, જેની આસપાસ આ સુંદર સ્ત્રીઓ મોહિત થઇને વેલની પેઠે વિંટળાઇ વળી છે અને કેસર સ્નાન કરાવે છે. અરેરે ! તેજ કાયામાંથી જ્યારે આત્મા ઉડીને ચાલતો થશે, ત્યારે નિર્જીવ દેહ જોનારને કેવી ભયંકર લાગશે! અહો પ્રભુ ! આવી ઉત્તમ કાયાને અમર કાં ન કીધી ? અરે ! એના કરતાં શું એના પિતાની કાયા સુંદરતામાં ઉતરે એમ હતી ? રૂપ, ગુણ, શૌર્ય અને કીર્તિનુ સ્થાનજ હતું. તો પણ જ્યારે કાળે આવી પોતાની જાળ બિછાવી; ત્યારે તે સુંદર દેહની ચપટી રાખ પણ હાથ ન આવી. તેમના પિતા અને પિતામહો પણ આ સંસાર છોડીને ચાલતા થયા છે, તો પછી એક દિવસે આની પણ એવીજ ગતિ થવાની. એમ પોતાના પતિનુ સ્મરણ આવતાંજ ગદ્ ગદ્ કંઠે થઈ ગઈ. આંસુનો એક ઉનો બિંદુ ગોપીચંદના ગાલપર પડ્યો. ગોપીચંદ પોતાના ગાલપર આવી રીતે આંસુનો બિંદુ પડ્યો જોઇને પૂછપરછ કરવા લાગ્યો. સુલક્ષણાએ કહ્યું;—સ્વામીનાથ! આપનાં માતુશ્રી મહેલના ઝરૂખામાં બેઠાં છે; તેના લોચનમાં જળ ભરાઇ આવ્યાં હતાં; એવું સાંભળી ગોપીચંદ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો;—અરે ! એ જળ બિંદુ તે મારી માતાના અશ્રુ ! આવી રીતે શોકાતુર થવાનું કારણ શું ? અરે ! મારી હયાતીમાં મારી માતાને દુલવનાર કોણ છે ? પ્યારી સ્ત્રીઓ ! અંતઃપુરમાં જાઓ ? એમ કહીને તુરત કોરાં સાદાં વસ્ત્ર પહેરી માતાના મહેલમાં જઇને વંદન કરી ઉભો

રહ્યો અને માતાને પ્રશ્ન કર્યો;—માજી ! આવા મંગળ પ્રસંગે જ્યારે આખા શેહેરમાં આનંદ પથરાઇ રહ્યો છે, ત્યારે તમે કેમ રડોછો ? શું કોઇએ તમારો અપરાધતો નથી કર્યો ના ? જેણે આપનો અપરાધ કર્યો હોય, તેનું નામ સત્વર આપો. પછી તે ગમે તેવું મારૂં પ્રિય હશે; તોપણ તેનો નાશ કરીશ. મૈનાવતી કહે:—પુત્ર ! જે નાશવંત છે તેનો નાશ કરવો તેમાં નવાઇ શી ? પરંતુ નાશવંત અમર શી રીતે થાય એજ વિચારમાં રાત દિવસ હું ઉદાસીન રહ્યા કરૂં છું.

મૈનાવતી પોતાના પુત્રનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય તે વિચારમાં હતી અને તેજ કારણથી ઉદાસીન થઇ હતી. દશ મહિના જેણે ઉદરમાં ભાર ઉપાડીને જનેતાનો ધર્મ બજાવ્યો હતો, તે જનેતાજ અત્યારે પુત્રની ગુરૂ બની અને તેણે પુત્રનું અનુપમ સુખ હૈડે ધર્યું. તે પુત્રને જોઇ બોલી:—" પુત્ર ! આ સંસારતો અસાર છે, જે જન્મ્યું તે જવાને માટેજ. કાયાતો કાચના કુપા જેવી ક્ષણભંગુર છે, સૌ સ્વાર્થનાં સગાં છે, કપટ બુદ્ધિથી ભરપુર છે, આ કાયા અને માયા મિથ્યા છે, તેને સત્ય ગણી કેમ ભૂલ કરે છે ? આ સંસાર નાશવંત માન ને અનિત્ય એવી કાયાવડે ગુરૂ પ્રતાપે જ્ઞાની થઇને શમ, દમથી પ્રભુના નામનું સ્મરણ કર, અને નિત્ય એવા શ્રીહરીનાં પદને પ્રાપ્ત કરી લઇ વિશ્વ તરી જા. કાલની કોને ખબર છે. તને આ મિથ્યા શરીર પર જે મોહ થયો છે, તે ઉપર મને રડવું આવે છે. પુત્ર ! ફરી ફરીને આ મનુષ્ય દેહ મળવી મુશ્કેલ છે. માટે ઇશ્વર કૃપાથી મળેલા આ મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ નહિ ગુમાવતાં સફળ કર. પુત્ર ! તું યોગ ગ્રહણ કરી અમર થા. ફરી આ શરીર મળશે નહિ. " અહો ! ખરેખર માતા હોજો તો આવીજ હોજો ! સંસારમાં રચી પછી રહેલા પુત્રને સન્માર્ગ દેખાડી તેનો ઉદ્ધાર કરનારી માતાઓ વિરલીજ હોય છે. જે માતાએ ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો, તે માતાએજ જન્મને સાર્થક કરવા માટે જે ઉપદેશ આપ્યો, તે સાંભળીને ગોપીચંદ આશ્ચર્યમાં ડુબી ગયો. પોતાની પવિત્ર માતા ઉપર પોતાની પટરાણીએ મૂકેલો આરોપ તેને તરતજ મિથ્યા જણાયો. પોતાને માતાના તરફ આણેલા અભાવને માટે પશ્ચાતાપ થયો. મહાત્મા પુરૂષનો નાશ કરવા માટે તેના હૃદયમાં મોટો સંતાપ થવા માંડયો. આમ અનેક વિચારોમાં ચઢ ઉતર કરતો રાજા ગોપીચંદ ક્ષણ ભર પોતે નિદ્રામાં છે કે જાગે છે, એ પણ વિસરી ગયો. ક્ષણ પછી તુરત માતા મૈનાવતીના ચરણ આગળ ગયો અને ભૂમી પર પ્રણામ કરી બોલ્યો:—માતુશ્રી ! આ અપરાધીને ક્ષમા આપો ! મેં તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે. મારા નીચ કૃત્યો સામું જોશો નહિ, તમે મને નરકમાં પડતાં બચાવ્યો છે, તો હવે આ મિથ્યા શરીરમાંથી આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય ! મારા જન્મ મરણનો ફેરો કેમ ટળે ? મૈનાવતી બોલી:—પુત્ર ! મારાગુરૂ જાલંધર જો અહીં હોત, તો તને ઉપદેશ કરીને તારો સંશય ટાળત. પુત્ર મારા ગુરૂથી

તું અજાણ્યુ છે. ગોપીચંદ મનમાં શોકાગ્રસ્ત થઈને વિચાર કરે છે. અરેરે ! મેં ખોટી શંકાથી કેવો અનર્થ કર્યો ? ઓ પ્રભુ ! મારા પાપની મને ક્ષમા કર. એમ વિચાર કરતો લજ્જા પામી કાંઈ ન બોલતાં પોતાના મહેલમાં આવ્યો. પોતાના અપરાધને છુપાવી, રાજકીય કાર્યોનો ત્યાગ કરીને ઈશ્વર ભજનમાં કાળ ગાળવા લાગ્યો અને પોતાના સાહસ કર્મનું સ્મરણ થતાં અપાર અફસોસમાં રહ્યા કરતો હતો.

આ વાતને કેટલાક દિવસ વિત્યા પછી યોગીરાજ જાલંધરનો શિષ્ય **કાનીફ** જે ગુરૂની આજ્ઞા લઈને તીર્થયાત્રા કરવા માટે ગયો હતો, તે પોતાની યાત્રા સંપૂર્ણ કરીને ગુરૂની સંભાળ લેવા માટે ગોપીચંદ રાજાના કાંચનપુર નગરમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે સાંભળ્યું કે ગોપીચંદ રાજાએ પોતાના ગુરૂને સમાધિસ્થ દશામાં કુવામાં નાખી દીધા છે. તેથી તેણે ગોપીચંદનો બહુજ તિરસ્કાર કર્યો. રાજમાતા મૈનાવતી પણ પુત્રે કરેલાં આ કાર્યને જાણીને બહુજ ક્રોધે ભરાણી અને કાનીફની પાસે પોતાના પુત્રના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી. તે પછી કાનીફે મૈનાવતીની સહાયતાથી પોતાના ગુરૂને કુવામાથી બહાર કાઢયા અને સમાધિમાંથી જાગૃત કર્યા. યોગ સમાધિમાં અત્યાર સુધી રહેલા યોગીરાજ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા કે, ગોપીચંદે તથા મૈનાવતીએ ગુરૂ મહારાજને પ્રણામ કર્યા. યોગી મહારાજ ગોપીચંદના અપરાધથી જાણીતા હતા, તોપણ તેમણે મૈનાવતીની ભક્તિ સામુ જોઇને ગોપીચંદને તેના અપરાધ માટે ક્ષમા આપીને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો; ત્યારપછી ગોપીચંદને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તેણે ગુરૂ જાલંધરના ચરણમાં પડી કહ્યુ કે;-મહારાજ ! આ વિશ્વના વિચિત્ર મનુષ્યોથી ત્રાસ પામી તારણઅર્થે આપના મુખથી ઉપદેશ લઈ અરણ્યમાં વાસ કરવા ઇચ્છુ છું. ગુરૂ મહારાજે કહ્યુ;—બેટા ગોપીચંદ ! વનવાસ કરવો એ બહુ કઠિન છે. રાજ વૈભવો, સ્વાદિષ્ટ નવનવાં ભોજનો, સુવાને માટે સુવર્ણના પલંગો, ચઢવાને માટે હાથી, ઘોડાઓ, બેસવાને માટે સિંહાસનો વગેરે તજી દઈને વનવાસ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે. તું નગરમાજ રહીને આત્માનું કલ્યાણ થાય એવા ઉપાયો યોજ્યા કર ! પરંતુ તીવ્ર વૈરાગ્યના પ્રતાપે ગોપીચંદે ગુરૂના કહેવાપર લક્ષ આપ્યું નહિ. એટલે યોગીરાજ જાલંધરે ગોપીચંદને દીક્ષા આપી. ગોપીચંદે ગુરૂપાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પછી સર્વ આભૂષણો અને વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી કૌપીન ધારણ કર્યું. હાથમાં ખપ્પર અને કાખમાં ઝોળી ભેરવીને "અહલક, અહલક" કરતો પ્રથમ રાણીઓની પાસે ભિક્ષા માગવા ગયો. રાણીઓ મહારાજા ગોપીચંદનો યોગી વેશ જોઈને શોકથી મહા રૂદન કરવા લાગી અને રાજાને યોગીનો વેશ ઉતારી નાખવા માટે બહુ બહુ સમજાવ્યો. પરંતુ તેણે જરાપણ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો નહિ. તે પોતાની રાણીઓ, મંત્રીઓ, અને નોકર ચાકર વગેરે ને દુનિયાની અનિત્યતા વિષે ઉપદેશથી શાંત કરીને ગુરૂ જાલંધર સાથે તીર્થ યાત્રા કરવાને ચાલી નીકળ્યો અને યોગ સાધનાથી પ્રભુને પામી

પોતાના જીવનનું સાર્થક કરી ગયો. અહો ! જે પુત્ર રાત દહાડો રાજ વૈભવમાં ગુલતાન બની રહ્યો હતો, તે પુત્ર થોડીવારના ઉપદેશથીજ રાજપાટ ત્યાગ કરી વનમાં ચાલી નીકળ્યો ! આ સઘળો મૈનાવતી જેવી પવિત્ર સાધ્વી માતાનોજ પ્રતાપ હતો. જે માતાએ પુત્રને આ જગતમાં જન્મ આપ્યો હતો; તેજ માતાએ આજે પુત્રને સદુપદેશ આપી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. અહો ! આ શું સાધ્વી મૈનાવતીની ઓછી મહત્તા છે ? ધન્ય છે આવી અલૌકિક વાત્સલ્ય ભાવ વાળી માતાને !! આવી માતાઓ આ જગતમાં ભાગ્યેજ કોઇક હોય છે. આ રીતે સતી મૈનાવતી પોતાના મહત્ત કર્તવ્ય વડે જગતમાં સુદષ્ટાંતરૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઈ છે, જે કીર્તિ અદ્યાપિ લોકોમાં તેના ઉપજ્વળ યશના કિર્તનરૂપે ગવાય છે કેઃ—

> જનુની જીવોરે ગોપીચંદની, જેણે પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગ્યજી,
> ઉપદેશ આપ્યો એણી પેરે, લાગ્યો સંસારિડો આગજી;
> જનની જીવોરે ગોપીચંદની.

શશિકળા.

આ સતી શ્રી કાશીના રાજા સુબાહુની પુત્રી હતી. તે મહા સૌંદર્યવાન, તેજસ્વી, સ્વભાવે શાંત, બુદ્ધિશાળી, નીતિવાન, હિંમતવાન. ચાલાક, ધાર્મિક, વિદ્વાન, અને ચતુર હતી. તેના પિતા સુબાહુએ તેની કેટલીક સખીઓ સાથે તેને ઋષિના આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવાને રાખી હતી; ત્યાં ઋષિ પત્નીઓ, ઋષિબાળાઓ અને ઋષિમુનિયોના નિરંતર સહવાસ અને શિક્ષણથી અનેક વિદ્યામાં નિપુણ થઇ હતી. તેમાં ધર્મનીતિ, વ્યાકરણ અને રસાયણ શાસ્ત્રમાં શ્રેષ્ટ ગણાતી હતી. તે ભરજુવાનીમાં આવતાં, તેનો પિતા વિવાહ કરવા માટે ઘણો આગ્રહ રાખતો હતો; પરંતુ તે સ્વતંત્ર વિચારની હતી. તે માત્ર એકલા રૂપવાન પુરૂષ કરતાં ગુણવાનને વધારે ચાહતી હતી. તેના પિતાએ કેટલાક રાજકુમારો બતાવ્યા, પણ તેમાં તેણે કોઇને પસંદ કર્યો નહોતો. તે પોતાને મનમાન્યો પતિ ન મળે, ત્યાંસુધી પરણવાને ઇચ્છતી ન[illegible] તે નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્નાન કરી શિવપૂજન કરતી અને પવિત્ર [illegible]રત [illegible]દાન આપતી. એ કાર્યથી પરવારી પિતાએ સોંપેલાં અતીથિ સેવા, રાજ[illegible]ની વ્યવસ્થા, ભોજનશાળાની દેખરેખ અને વિદ્વાનોને આશ્રય આપવાનું વગેરે [illegible]કરતી. મળતાં સખીઓ સાથે બેસી ધર્મનીતિ અને તત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચી મનન કરતી. સાયંકાળ થતાંજ પાછી શિવપૂજનમાં દાખલ થતી. ખરેખરી તે એક તપસ્વિની જેવીજ હતી. [illegible] સાર્થક શેમાં છે, તે સમજી તે પ્રમાણે વર્તવા [illegible] રહેતી. પોતા[illegible] યોગ પતિ મળે તોજ

પરણવુ, નહિ તો તપસ્વિની રીતે ધર્મ કર્મમા કાળ ગાળવો એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો એક સમયે સુબાહુ રાજા પોતાના કુટુબ સાથે ઋષિઓના દર્શન કરવાને નીકળ્યો હતો શશિકળા પણ પોતાની સખીઓને સાથે લઇ ગઇ હતી રાજા ફરતો ફરતો ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમા આવ્યો ઋષિને પ્રણામ કર્યા. ઋષિએ ઘણો સત્કાર કર્યો રાજા ત્યા થોડા દિવસ રહ્યો

શશિકળા પોતાની સખીઓ સાથે પાસેના ઉપવનમાં ફરવા ગઇ હતી, ત્યાં ઋષિ કુમારો સાથે રમતો એક મહા તેજસ્વી, સુકોમળ અને ભવ્ય દેખાવનો યૌવનાવસ્થામા આવેલો બાળક જોવામા આવ્યો તેનુ મનોહરરૂપ, બોલવા ચાલવાની છટા અને વીરતાના લક્ષણો વગેરે ગુણો જોઇને તેનેજ પતિ કરવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો આ પોતાનો નિશ્ચય માતાને વિદિત કર્યો તેની માતાએ પોતાના પતિ સુબાહુ રાજાને વાત કહી રાજાએ તપાસ કરતા માલુમ પડ્યુ કે,—"આ કુમાર સૂર્યવશી ઇક્ષ્વાકુ કુળોત્પન્ન **ધ્રુવસિંહ** નામે અયોધ્યાના રાજાનો છે તે રાજાની બે રાણીઓમાહેની **મનોરમા** નામે પટ્ટરાણીનો **સુદર્શન** અને બીજી **લીલાવતી** નામે રાણીનો **શત્રુજીત** છે ધ્રુવસધિ રાજા અરણ્યમા મૃગયા રમવાને ગયો હતો, ત્યા તે સિહના સપાટામા આવતા મરણ પામ્યો હતો. આ ખબર અયોધ્યામાં આવતા તેની ઉત્તર ક્રિયા કરીને વશિષ્ઠઋષિ અને મત્રીઓએ સુદર્શન જે જ્યેષ્ઠ રાણીનો પુત્ર હતો, તેને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કર્યો તેવામા મનોરમાના પિતા કલિગદેશાધિપતિ વીરસેન અને લીલાવતીના પિતા અવતીદેશાધિપતિ યુધાજિત આવ્યા. બેઉ વચ્ચે ગાદી માટે તકરાર થતા લડાઈ થઇ, તેમા કલિગદેશાધિપતિ હાર્યો, યુધાજીતે શત્રુજીતને ગાદીએ બેસાડ્યો રાજ્ય ગાદીનો ખરો હકદાર સુદર્શન હતો, પરતુ પદભ્રષ્ટ કર્યો, એટલુજ નહિ પરતુ તેને મારી નાખવાનો પ્રપચ આદર્યો હતો તેથી મનોરમા રાણી વિદલનામે પ્રધાનની સહાયતાથી અયોધ્યાથી ગુપ્તપણે પોતાના પુત્ર સુદર્શનને લઈ ચિત્રકૂટપર ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમાં આવી રહી છે સુદર્શનને ઋષિએ પાળી પોષી, ભણાવી ગણાવી જનોઇ આપ્યુ છે આવી અવસ્થામા તે રાજકુમાર ઋષિની કૃપાથી ધનુર્વિદ્યા વગેરેમા મહા કુશળથયો છે"

સુબાહુ રાજા આ સર્વ વૃત્તાતથી વાકેફ થયો, તેના મનમા આવ્યુ કે આવા નિરાધાર રાજકુમાર સાથે આ મારી સદ્ગુણી અને સુકુમાર લાડકી બાળકીને કેમ અપાય ? આવો મન સાથે વિચાર કરી રાજા રાણીએ શશિકળાને બોલાવી કહ્યુ કે.—" પુત્રી ! તુ આવા દુખી રાજપુત્રને પસદ નહિ કરતા, બીજા કોઇને પસદ કર, કે તે સાથે તને પરણાવીએ " વગેરે ઘણુ કહ્યુ, પણ તેણે માન્યુ નહિ કેટલાક રાજાઓના માગા આવ્યા, તેમાથી પણ કોઇને પસદ કર્યા નહિ પછી સુબાહુ રાજાએ દેશ પરદેશના રાજાઓને આમત્રણ પત્રિકાઓ મોકલાવી સ્વયવરની તૈયારી કરી શશિકળા પિતાને પોતાની મરજી વિરુદ્ધ કરતો જોઇને

ઘણો ખેદ પામી. તેણે તુરત એક બ્રાહ્મણને ભરદ્વાજ ઋષિને આશ્રમે સુદર્શન પાસે મોકલાવી જણાવ્યું કે;—" હે રાજકુમાર ! હું આપને મનથી વરી ચુકીછું. મારો પિતા મારી ઇચ્છા વગર સ્વયંવર કરે છે, પણ મેંતો મારો દેહ આપને અર્પણ કરેલો છે. માટે સત્વર આવી મને વરો, નહિતો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરી આપને હત્યા આપીશ. " આ સંદેશો સાંભળી સુદર્શન વિચારમાં પડ્યો કે;—" જો હું વખતસર નહિ પહોચ્યું તો તે સ્ત્રી પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરશે અને મને હત્યા લાગશે. માટે જવું એ ઉત્તમ છે. " એવો મનસુબો કરી શૃંગવેરના કિરાતાધિપતિ પાસે વિદલ્લ પ્રધાનને મોકલી એક રથ મંગાવ્યો અને કાશીજઈ પહોચ્યો. સુબાહુરાજાએ બીજા રાજાઓના જેવોજ તેનો પણ સત્કાર કર્યો. અવંતી દેશનો યુધાજીત પણ પોતાના દોહિત્ર શત્રુજીતને અયોધ્યેથી તેડી આવ્યો હતો.

સ્વયંવર મંડપમાં સૌ રાજા આવી બેઠા, પછી સુબાહુ પોતાની કન્યાને મંડપમાં આવવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો, પણ તેણે આવવાની સાફ ના પાડી. રાજાએ કહ્યું કે;—"તું મંડપમાં આવી તારી મરજીમાં આવે તેને વરજે." શશિકળાએ કહ્યું;—મારે ત્યાં આવવાની ના નથી, પણ મંડપમાં હું બીજું કંઇપણ કરવાની નથી. મેં તો તમોને પ્રથમથીજ જણાવેલું છે, છતાં તમોએ મારી મરજી વિરૂદ્ધ સ્વયંવર કર્યો તો ભલે, પણ હું જેને પસંદ કરી મનથી વરી ચુકી છું. તેને ફરી પસંદ કરવાનો ડોળ કેમ કરી શકું ! તેમ મારે બીજા કોઇને વરવાની ઇચ્છા નથી. માટે મારા મનમાં જે ધારેલો છે તેજ મારો પતિ છે, તેની સાથે પરણાવશો તોજ મારે પરણવું છે, નહિતો મારે પરણવાની ઇચ્છા નથી. " આ સાંભળી સુબાહુ ચિંતામાં પડયો અને આ ભેળા થયેલા રાજાઓને હવે શું કહેવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો; પરંતુ તે વખતે ધૈર્ય રાખી મંડપમાં ગયો અને સર્વ રાજાઓ પ્રત્યે વિનય પૂર્વક જણાવ્યું કે;—" આજે મારાપર કૃપા કરી સૌ સૌને ઉતારે જાઓ, આજે મારી કન્યા મંડપમાં આવશે નહિ. " એ સાંભળી સૌ રાજા પોતપોતાને ઉતારે ગયા. સર્વ રાજાઓના ગયા પછી સુબાહુએ શશિકળાને બહુ સમજાવી, પણ તેણે તો તેજ જવાબ આપ્યો અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે;—" આજ રાત્રે મારો ગુપ્તપણે સુદર્શન સાથે વિવાહ કરી દીઓ. પછી આપે કશી ચિંતા કરવાની નથી. એ અહીં એકલો આવેલો છે, પણ તે મહાસમર્થ છે. સર્વ રાજાઓનો પરાજય કરી આપને યત્કિંત પણ ઉપદ્રવ થવા દેનાર નથી. એ તમો નિશ્ચય સમજો. " પુત્રીનાં આવાં વચનથી તેમજ સુદર્શનનાં સુલક્ષણ જોઇ, તેણે રાત્રિમાં સુદર્શન સાથે શશિકળાનો વિવાહ કર્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં આ સર્વ સમાચાર આવેલા રાજાઓને થયા. તેથી તેઓ પોતાનું અપમાન થયેલું માની ક્રોધાયમાન થયા. યુધાજીત શત્રુજીતને અગ્રેસર કરીને સર્વ રાજાઓ સાથે મળી લડાઈ કરવાને તૈયાર થયો. તેની સામે સુબાહુ પણ સુદર્શનને લઈ યુદ્ધ કરવા ગયો. સુદ-

ર્શને સર્વ રાજાઓને હરાવી યુધાજીત અને સનુજીતને ઠાર માર્યો. એ બે મરણ પામતાંજ બીજા સર્વ રાજાઓ સુદર્શનને શરણે આવ્યા. સુબાહુએ સર્વ રાજાઓની સમક્ષ ધામધુમથી સુદર્શન સાથે શશિકળાને સાસરે વળાવી. આ વર વધૂ ભરદ્વાજ ઋષિનો આશિર્વાદ મેળવી અયોધ્યા આવ્યાં. મંત્રિઓએ સુદર્શનને રાજ્યાભિષેક કરી ગાદીએ બેસાડયો. શશિકળા પોતાની સાસુ **મનોરમાને** માતા પ્રમાણે ગણી સેવા કરવા લાગી. તેમજ લીલાવતીને પણ સાસુ પ્રમાણે માન આપી સેવા કરતી. તેણે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિનો અત્યંત પ્રેમ સંપાદાન કર્યો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એક રૂપ જેવાં હતાં. આ પવિત્ર દંપતિ અનેક મહાન કૃત્યો કરી પ્રખ્યાત થઇ ગયાં છે. જેના ગુણોનું ગાન મહાન્ કવિજનોએ આર્ય ગ્રંથોમાં ગાયેલું છે. સતી શિરોમણી શશિકળા એક મહાન પતિવ્રતા અને એક વચની સ્ત્રી હતી ધન્ય છે તેમને!

ઋષિદર્શા.

આ પ્રખ્યાત્ ધાર્મિક સાધ્વી સ્ત્રી બંગાલામાં માલદહની અંદર ગૌડમાં રહેતા **રામાનંદ** ગોસ્વામીની ધર્મપત્ની હતી. રામાનંદ એક પ્રખ્યાત પરમ ધાર્મિક વૈષ્ણવ હતો. ઋષિદર્શાને **સુનીતિ** પણ કહેતા હતા. આ સાધ્વી સ્ત્રી પરમ દયાળુ, ધાર્મિક, ઉદાર, હિંમતવાન, નીતિવાન, રૂપસુંદર, પતિવ્રતા અને ધર્મશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતી. તેના ઘરમાં એક મોટી અતિથિ શાળા હતી, તેના ઉપકારથી અને દાનશીલતાથી માલદહમાં કોઇને પણ કદી અન્નનું કષ્ટ સહન કરવું પડતું નહોતું. દેશના કોઈ દુ:ખી દરિદ્રીને અનાજની ખોટ પડતી તો પરમ વૈષ્ણવી ઋષિદર્શા તુરત તેના ભરણ પોષણનો બંદોબસ્ત કરતી. એ મહા સદાચરણી સુસંતાનની કામનાથી વિવિધ પ્રકારનાં વ્રતાલંબન અને સદનુષ્ઠાન કરતી. ગામથી ચારે દિશાએ એક એક કોશની અંદર કોઇ દીન દુ:ખી અનાથ ભૂખ્યો છે કે નહિ, તેની શોધ કરવાને માટે દરરોજ બપોરે દશ બાર દાસ દાસીઓ મોકલતી. તેઓ જ્યારે ઘેર આવી કહેતી કે એક કોશની અંદર કોઈ ભૂખ્યું રહેલું નથી અથવા જે ભૂખ્યાં હતાં તેઓને અનાજ આપ્યું છે, ત્યારે આ સતી પોતાને હાથે રસોઇ કરીને પ્રથમ પોતાના સ્વામિને ભોજન કરાવીને પછી પોતે ખાતી. પાતિવ્રત્ય ધર્માનુરોધે ખાવાના સંબંધમાં પણ પતિનું અનુસરણ કરતી. સૌ તેને **દેવી** કહીને બોલાવતાં અને પૂજ્ય ગણી માન આપતા હતા. માલદહ, દિનાજપુર, રંગપુર, પૂર્ણિયા એ ચાર જિલ્લાના ઘણા જમીનદારો અને ધનવાન માણસો તેના શિષ્ય હતા, એ ચાર જિલ્લામાં રામાનંદની ઘણીક બ્રહ્મત્ર એટલે ધર્માદા જમી

હતી. તે સઘળી જમીનની વાર્ષિક ઉપજ પચાશ હજારથી ઓછી નહોતી. રંગપુર, દિનાજપુર. અને પૂર્ણિયા વગેરેના જમીનદારો અને ધનાઢ્ય મનુષ્યો તેમને ઘણુંજ સન્માન આપતા હતા. પુષ્કળ જમીનદારો વિવાહ અને શ્રાદ્ધ ઈત્યાદિ અવસર ઉપર આ પવિત્ર દંપતીને પોતાને ઘેર પધરાવવા માટે હાથી, ઘોડા અને સિપાઇઓ વગેરે તેડવાને મોકલતા; પરંતુ તેઓ તેમનું નિમંત્રણ રક્ષા કરવાનો અવકાશ પણ પામતા નહોતાં; કારણ કે તેમના ઘણા શિષ્ય હતા. દરવર્ષે એક એક વાર સઘળા શિષ્યોને ઘેર જવા પણ સમર્થ થતાં નહોતાં, એવાં તેઓ પૂજ્ય અને માન્ય ગણાતાં હતાં.

ઋષિદર્શ દર વર્ષે શિયાળામાં કંગાલ ગરીબોને ગરમ કપડાં આપીને તેઓનું કષ્ટ નિવારણ કરતી. ગરીબોને ગરમ કપડાં આપવાને માટે દર વર્ષે હજારો રૂપિયા ખર્ચ થતા હતા. અન્નવસ્ત્ર આપીને હજારો ગરીબોનું પ્રતિપાલન કર્યું હતું. આવી ધાર્મિકતાથી તે આખા બંગાલામાં પ્રસિદ્ધ હતી. તેમને પેટે **પ્રેમાનંદ** નામે પુત્ર અને **પ્રભાવતી** નામે પુત્રી એ બે સંતાનો અવતર્યાં હતાં. તેઓ બાળવયમાં તેમના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી સદાચારી થયાં હતાં. પ્રેમાનંદ વીશ વર્ષની ઉમર પૂરી થતાં પહેલાંજ સાહિત્ય, ન્યાય અને દર્શન શાસ્ત્ર વગેરે ઘણાં શાસ્ત્રમાં વિશેષ કુશળ થયો હતો. તેનો માતા પિતા પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિભાવ હતો. તેમની પત્નીનું નામ **સત્યવતી** હતું. તેના ઉપર ઋષિદર્શની અત્યંત પ્રીતિ હતી. તેને પોતાની પુત્રી પ્રભાવતીની પેઠેજ પુત્રીતુલ્ય ગણી પ્રેમથી ચાહતી અને તેના સુખ માટે કાળજી રાખતી હતી. તેણે કદિ પણ સાસુભાવ બતાવ્યો નહોતો. તેમને સારી સારી શિખામણ આપી સદ્ગુણ સંપન્ન કરી હતી. આખો દિવસ લોકો ઉપર ઉપકાર કરતી. રોગીની સેવા ચાકરી કરતી, શોકથી બળેલા આત્માને શાન્તવન આપતી. સ્ત્રીઓને પતિ ભક્તિ શિખવતી, પતિને સ્ત્રીની કોમળ પ્રકૃતિનો ભાવ સમજાવીને પત્નીના ઉપર અકૃત્રિમ સ્નેહ દેખાડવો જોઇએ એવો ઉપદેશ આપતી. મુસાફરોને માર્ગમાં પાણી પીવાની સગવડ કરતી. બાલિકાઓને નીતિનું શિક્ષણ આપતી, અને છોકરાઓને શિખામણ દેતી. વગેરે ઉત્તમ કાર્યો કરવામાં દિવસો નિર્ગમન કરતી. તે ગામની માતૃ વગરની માતા, પિતૃ વગરનો પિતા, બેન વગરની બેન, મૂર્ખનો શિક્ષક, રોગીનો વૈદ્ય, મિત્ર રહિતનો બંધુ અને બાળક બાળિકાનો ઉપદેશક હતી. ગામના તમામ લોકો ઋષિદર્શને હૃદયની સાથે ચાહતા. કોઇ પણ તેની સલાહ લીધા વગર કદી પણ કંઈ કામ કરતાં નહિ. તેમના આ સર્વે ઉત્તમ ગુણની પ્રસંશા ચોતરફ થતી હતી; વગેરે મહત્ત પરમાર્થનાં કાર્યો કરીને ઈ. સ. ૧૭૬૧ માં પરલોકવાસી થઇ. તે દેશમાં સત્યધર્મિણી કહેવાઇ સુદૃષ્ટાંત રૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઇ છે. ધન્ય છે આવી પરોપકારી સાધ્વી સ્ત્રીને !!!

તિલોત્તમા.

આ પતિવ્રતા સ્ત્રી બંગાલામાં આવેલા ગડમાંદારણના રાજા **વીરેંદ્રસિંહ**ની પુત્રી હતી. રાજા વીરેંદ્રસિંહ ઈ૦ સ૦ ૧૫૯૨ માં રાજ કરતો હતો. ગડમાંદારણનો કિલ્લો ઘણો મજબૂત હતો. તે દામોદરા નદીને કિનારે આવેલો હતો. તિલોત્તમા બાળક હતી, ત્યારે તેની મા ગુજરી ગઇ હતી. તેથી તેની ઓરમાન માતા **વિમળા**એ ઉછેરી મોટી કરી હતી. વિમળા તેના ઉપર ઘણીજ પ્રીતિ રાખતી હતી અને તિલોત્તમા પણ તેના ઉપર ઘણોજ ભક્તિભાવ અને પ્રેમ રાખતી હતી. તે ઘણી રૂપાળી, તેજસ્વી, ચતુર, ઉત્સાહી, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, નમ્ર કોમળ સ્વભાવની, દયાળુ, ભણેલી, ધૈર્યવાન, અને પતિવ્રતા હતી. અભિરામસ્વામી પાસે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી ધર્મ શાસ્ત્રમાં કુશળ થઇ હતી. નિત્ય શિવપૂજન કરી દાન ધર્મ કરતી. એક વખતે સાંજે પોતાની પ્રિયમાતા વિમળાને સાથે લઇ મ્યાનામાં બેસી ગામથી એક મૈલ દૂર ઝાડના ઝુંડમાં આવેલા શ્રીશૈલેશ્વર મહાદેવની પૂજા કરવાને ગઇ હતી, ત્યાં વીજળીના ચમકારા સાથે ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડવા લાગ્યો. તેથી એ બને મદિરમાં બેસી રહ્યાં. આ વખતે દિલ્હીની ગાદીપર **અકબર** પાદશાહ હતો બંગાલા અને બહારપ્રાંતમાં બળવો ઉઠયો હતો, તેને સમાવી દેવા રાજા **માનસિંહ**ને મોકલ્યો હતો. તે વિષ્ણુપુર પાસે છાવણી નાખી પડયો હતો. તેવામાં ગડમાંદરણની પેલી તરફ પઠાણોએ લુટફાટ કરવાના ખબર મળતાં, તેણે પોતાના પુત્ર **જગતસિંહ**ને ઘોડેસ્વારનું લસ્કર આપી મોકલ્યો હતો. તે પોતાનું કામ પૂર્ણ કરીને છાવણીમાં જતો હતો. માર્ગમાં તે પોતાના લસ્કરથી એકલો આગળ ચાલતો હતો. તેમાં તે ભૂલો પડતાં પોતે એક માર્ગે અને બીજે માર્ગે લસ્કર ચાલ્યું ગયું હતું. જગતસિંહ પવન અને વરસાદના તોફાનથી પોતાના ઘોડાને ઝાડ તળે બાંધી આ મદિરમાં આવી ચડયો. તે યુવાનની ઉમર ૨૫ વર્ષની હતી. તેની છાતી પહોળી, શરીરની કાન્તિ મહા તેજસ્વી અને ભવ્ય હતી. કમરે તલવાર ઝુલતી હતી. એક હાથમાં મોટો ભાલો હતો. માથા પર ફેંટો, તેના ઉપર એક હીરો હતો, કાનમાં મોતીનાં કુંડળ અને ગળામાં રત્નનો હાર હતો. તેથી વિમળા અને તિલોત્તમાએ જાણ્યું કે આ કોઇ રાજકુમાર છે. તિલોત્તમા તેમને જોઇ ઘુમટો કાઢી ઉભી થઇ. તેણે હાથમાં હીરાથી મઢેલાં કંકણો અને ઉત્તમ પોશાક પહેર્યો હતો રત્નના અલકારો પહેરેલા જોઇ જગતસિંહે જાણ્યું કે; આ કોઇ મોટા કુળની સ્ત્રીઓ છે; પરંતુ આ વખતે એક બીજાની ઓળખાણ આપી નહોતી. તિલોત્તમા

વિમળાની પાછળ રહી તાકીને જોતી હતી. વિમળા સાથે વાતચિત કરતાં અક-સ્માત્ રાજકુમારની દૃષ્ટિ પણ તિલોત્તમાની દૃષ્ટિ સાથે મળી. રાજકુમાર તેને જોઇ ચકિત થયો. તેણે જાણ્યું કે આવું અલૌકિક રૂપ મેં કદિ જોયું નથી અને જોઇશ પણ નહિ. તિલોત્તમાની આંખ સાથે રાજકુમારની આંખ મળવાથી પરસ્પર પ્રેમ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તિલોત્તમાએ મનથી તેમનેજ વરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિમળા મનમાં સમજી ગઈ, પછી બોલી;—હવે વરસાદને તોફાન બંધ થયાં છે, માટે ઘર તરફ જઇએ. રાજકુમાર! તમે ઓળખાણ આપીછે પણ અમે ઓળખાણ આપી નથી. તેનું કારણ છે, તે આજથી પખવાડીઆ પછી મને અહીં મળશો ત્યારે કહીશ. દેવ આપની રક્ષા કરો. એમ કહી પ્રેમપૂર્વક નમ્રતાથી પ્રણામ કર્યા. જગતસિંહ તિલોત્તમા તરફ નિહાળતો ચાલતો થયો. તિલોત્તમાની દૃષ્ટિ પણ તેના તરફ હતી.

તિલોત્તમાની ઉમર આ વખતે ૧૬ વર્ષની હતી. તેની મનોરંજનિ મૂખ મુદ્રા જોઇ સૌ ચકિત થતાં હતાં. તેણી ધ્યાન અને સ્મરણ જગતસિંહનું કર્યા ક-રતી હતી. તેનું ચિત્ત જગતસિંહનામાં લાગી રહ્યું હતું. તેણીએ મનથી તેનેજ પતિ માની લીધો હતો. પોતાના તન, મન અને પ્રાણ તેને અર્પણ કર્યા હતાં, તેના સિવાય તેના હૃદયમાં બીજા કશાનો વાસ નહોતો. તેમ વાંચતી કે ન લખતી; હરણ, સારસ, બતક વગેરે જે એને પ્રિય હતાં, તેની સંભાર લેવી પણ મૂકી દીધી હતી. તેના હાથથી ઉછરેલાં વૃક્ષો પણ પાણી વિના સૂકાવા લાગ્યાં, માત્ર એક ધ્યાન અને પ્રાણ પતિ તરીકે માની લીધેલા જગતસિંહમાંજ લાગી રહ્યાં હતાં, આવી તેની સ્થિતિ જોઇ વિમળા વિચારવા લાગી કે; હવે તિલોત્તમાનું ચિત્ત જગ-તસિંહમાં લાગી રહ્યું છે, પણ જગતસિંહનો તિલોત્તમાં પ્રત્યે કેવો પ્રેમ છે, તેની પરીક્ષા કરવી જોઇએ. આ વિષે વીરેંદ્રસિંહ અને અભિરામસ્વામીની સલાહ લીધી હતી. જગતસિંહ પોતાની છાવણીમાં ગયો, ત્યાં તેમને ખબર થયા કે પઠાણો ફરી ધરમપુર પાસે છાવણી નાંખી આસપાસ લુટફાટ કરે છે. એવા ખં-બર મળતાંજ તે પાંચ હજાર માણસનું લશ્કર લઈ નીકળ્યો. વીરેંદ્રસિંહે પઠાણોનો પક્ષ તજી દીધો હતો. તેથી તેઓ તેમના ઉપર વેર લેવાને તાકી રહ્યા હતા. જગતસિંહે પંદર દિવસે શ્રીશૈલેશ્વરના મંદીરમાં વિમળાને મળવાનું વચન આપ્યું હતું, તે પ્રમાણે તે આવ્યો. વિમળા પણ તે રોજ જઇને મળી. બેઉ વચ્ચે વાતચિત થતાં તિલોત્તમા પાસે એક વાર આવી જવાને તેને સમજાવ્યો. વિમળા અને જગતસિંહ કિલ્લાની અંદર આવી તિલોત્તમાને મળ્યા. થોડીવાર બેસી વાત કરી. તેવામાં ગંભીર રણશિંગડું વાગ્યું. તેથી વિમળા વીરેંદ્રસિંહને ચેતવવા દોડી. રાત્રિ પડતાં અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો. પઠાણો કિલ્લામાં ફરી વળ્યા, તેણે લૂટ ફાટ કરવા માંડી. ઉસમાન નામે કતલુખાંનો ભત્રીજો જે સેનાપતિ હતો. તેણે વિ-

મળાને દોડી જતી પકડી, એક સિપાઈની ચોકીમાં રાખી. વીરેંદ્રસિંહને ઓચિંતો પકડી કેદ કર્યો. વિમળા સિપાઇને ભોળવી નાસી છુટી; જગતસિંહને જાણ કરી. જગતસિંહ ઓરડામાંથી ખુલી તરવારે બહાર આવ્યો, તેવામાં પઠાણોએ તેને ઘેરી લીધો, પણ તેણે બે હાથે તરવાર ફેરવતાં ઘણાને મારી નાંખ્યા, પણ 'એકનું ઓસડ બે' પઠાણો ઘણા હતા, તેનાથી જગતસિંહ ઘવાણો અને બે શુદ્ધ થઇ નીચે પડયો. હુસમાન અને બીજા પઠાણોએ તેને ઉપાડી એક ભવ્ય ઓરડામાં પલંગપર સુવાડયો.

સુશીલ તિલોત્તમા આ બનાવથી બેશુદ્ધ પડી હતી, તેને ખોળામાં લઇ વિમળા બેઠી હતી. હુસમાને તેમને કાંઇ પણ હરકત નહિ કરતાં દિલાસો આપી બેઉને જુદા ઓરડામાં રાખ્યાં. બિચારી તિલોત્તમા શોકસાગરમાં પડી રડયાં કરતી હતી અને પોતાના પ્રાણપતિની શી વલે હશે તેનો વિચાર કર્યા કરતી હતી. જગતસિંહને જલદી સાજો કરવા પઠાણો ઉપાયો કરવા લાગ્યા. કારણ કે કતલુખાં સમજતો હતો કે, જો કુંવરનો પ્રાણ જશે, તો તેનો શૂરવીર પિતા માનસિંહ તેનું વેર લેશે અને જીવતો કેદમાં રહેશે, તો સલાહ કરવામાં આપણે લાભ મેળવી શકીશું. એવા વિચારથી નિરંતર હકીમ હાજર રાખી તેનો માન મરતબો જાળવતા હતા.

વીરેંદ્રસિંહ વીર રજપૂત હતો, તે કલંક લગાડવા કરતાં મરણને વધારે ચાહતો હતો. કતલુખાંએ જે જે માગણી કરી, તે તેણે પસંદ નહિ કરતાં ધિક્કારી કાઢી. તેથી તેને ગરદન મારવાની આજ્ઞા કરી. વિમળા સાથે કેટલીક વાતચિત થતાં હુસમાને જાણ્યું કે, મને બાળપણમાં ચોરો ચોરી જતા હતા. ત્યાંથી આ વિમળાએજ બચાવ્યો હતો. તેથી તેને મા કહીને બોલાવતો હતો અને તેને માટે બનતું કરવાને કબુલ થયો હતો. વિમળા હુસમાનની સહાયતાથી પોતાના મરવા તૈયાર થયેલા પતિ પાસે ઘુમટો તાણી ઉભી રહી. તેને જોઇ વીરેંદ્રસિંહે કહ્યું:— વિમળે ! આ સાંભળી વિમળાએ ઘુમટો કાઢી નાંખી, સાંકળે બાંધેલા પોતાના પતિના પગમાં જઇ પડી બોલી:—" સ્વામિન ! પ્રભો ! પ્રાણેશ્વર ! આટલું બોલતાંજ ઉન્માદની પેઠે મોટે અવાજે કહેવા લાગી. સ્વામિન ! કંઠરત્ન ! કયાં જાઓ છો ? અમને કયાં મૂકી જાઓ છો ?" આ સાંભળી વીરેંદ્રસિંહની આંખોમાંથી દડદડ આંસુની ધારા પડવા લાગી અને વિમળાનો હાથ ઝાલી કહેવા લાગ્યો;—"વિમળે ! પ્રિયે ! તમે આ વેળાએ મને શા માટે રડાવો છો ! શત્રુઓ જોશેતો મને મરવામાં ડરે છે એવું કહેશે. વિમળે ! હું જાઉછું, તમે મારી પછવાડે આવો. " વિમળા બીજા કોઇ સાંભળે નહિ એવા અવાજથી બોલી;—" આવીશ, પણ પહેલાં આ દુઃખનો બદલો લઇશ. " વીરેંદ્રસિંહના મૂખ ઉપર હર્ષનું તેજ આવ્યું. પછી તે બોલ્યો, " શું તમે લઇ શકશો !" વિમળા જમણા હાથમાં તેની આં-

ગળી ઝાલી બોલી;—" આ હાથથી ! આ હાથનાં ઘરેણાં ત્યાગ્યાં; હવે તેનું શું કામ છે ? " આમ કહી કંકણાદિક કાઢીને દૂર ફેંકી દીધાં. પછી બોલી;—" ધારદાર તલવાર સિવાય આ હાથમાં બીજા અલંકાર હવે પહેરીશ નહિ. " વીરેંદ્રસિંહ બોલ્યો;—" તમે કરી શકશો, જગદીશ્વર તમારી મનકામના પુર્ણ કરો. " વિમળા વીરેંદ્રસિંહના મૃત્યુપછી અદ્રશ્ય થઈ ગઇ.

પવિત્ર મનની તિલોત્તમા અને વિમળા વીરેંદ્રસિંહના મૃત્યુથી શોકસાગરમાં ડૂબેલાં હતાં. તેમને કેદી જેવાજ રાખ્યાં હતાં. કતલુખાં ખરાબ બુદ્ધિનો હતો. તે કોઈ કિલ્લો કે ગામ જીતી લીધા પછી તેની અંદર કોઇ સુંદર સ્ત્રી કેદી તરીકે જોવામાં આવતી; તો તેને પોતાની સેવામાં લેવાને પ્રયત્ન કરતો. આ બે સુંદર સ્ત્રીઓને જોઇ તે મોહીત થયો હતો. તેથી તેમને પકડી પોતાના વિલાસ ઘરને સજાવવા માટેનો વિચાર કરી જુદા જુદા ઓરડામાં રાખી હતી. વિમળાએ હુસમાનને મળી પોતાના છુટકારા માટે જણાવતાં, તેણે કહ્યું કે;-કતલુખાંના જન્મ દિવસે મોટી ધામધૂમ થશે, ત્યારે પહેરેગીરો ખુશીમાં મસ્ત બનશે; તે દિવસે તમને છોડાવીશ. તમે તે દિવસે અંતઃપુરના દરવાજા ઉપર આવજો, ત્યાં કોઈ તમને આવી બીજી વીંટી દેખાડે, તેમની જોડે તમે બહાર નીકળજો. લ્યો આ વીંટી, પણ તમારી જોડે કોઈ સોબતણ હશે' તો કાંઇ સિદ્ધ થશે નહિ. વિમળા સમજી કે તે તિલોત્તમાને સાથે લાવવાની મના કરે છે. મનમાંને મનમાં વિચાર કર્યો કે, ઠીક છે, બે જણાં નહિ જઇએ તો તિલોત્તમા એકલીતો જશે; એમ વિચાર કરી વિમળા વિદાય થઈ.

તિલોત્તમા પવિત્ર મનની હતી; તેને કતલુખાંએ પોતાને સ્વાધીન થવાને ઘણી લાલચો આપી, પણ સુશીલ બાળાએ તેની સર્વ પ્રકારની લાલચો અને ધમકીને ધિક્કારી કાઢી. પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ તેને વશ નહિ થવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તે કતલુખાંની સામે દૃષ્ટિ પણ કરતી નહિ. તેનું મન તો નિરંતર જગતસિંહમાં લાગી રહ્યું હતું. તેના વિના તેને સર્વ શુન્યકાર ભાસતું હતું. પ્રાણાધાર પતિને શી રીતે મળું, તેનોજ વિચાર કરતી બેઠી હતી અને વખતો વખત ઉદાસ થઇ નિઃશ્વાસ નાખતી હતી. જગતસિંહ પણ તિલોત્તમાના વિચારમાં રહ્યા કરતો હતો, પણ તેને તેના તરફના કશા ખબર મળતાં નહોતા. તેથી ચિંતાતુર રહેતો હતો. કતલુખાંની જન્મ તિથી આવી. ગાન, તાન અને ખાવા પીવાની ધામધૂમ મચી રહી. સિપાઇઓ નિશામાં ચકચૂર બન્યા. રાત્રે તેથી પણ વધારે મસ્ત થયા હતા. સ્ત્રીઓને આજે હરવાફરવાની છૂટ હતી. તેથી વિમળા જે ઓરડામાં તિલોત્તમા શોકાતુર બેઠી હતી તે ઓરડામાં આવી. આવનાંજ ઓરડાનાં કમાડ બંધ કરીને બેઉ બેઠાં. માત્ર એક દિવો બળતો હતો. તિલોત્તમા ઘણીજ દુર્બળ થઇ ગઇ હતી. મોં ફીકું પડી ગયું હતું. એક મેલું

અને સાદું લૂગડું પહેર્યું હતું. માથું નહિ ઓળવાથી વાળમાં ધૂળ ભરાઇ હતી. શરીર ઉપર અલંકાર મુદલ પહેર્યા નહોતાં, નિરંતર રડ્યાજ કરતી હતી. વિમળાએ ઘણી ધીરજ આપી. તિલોત્તમા બોલી;—"મા! હવે આ શરીર રાખી ને શું કરૂં ? એમ મનમાં સંતાપ કરવા લાગી. વિમળા ગદ્દગદ્દ કંઠે થતી બોલી;—પુત્રી! હવે આજે એક ઉપાય છે; તિલોત્તમા બોલી;—ઉપાયની શી જરૂર છે? વિમળા બોલી;-બેટા! તું આજ સુધી કતલુખાંને શું ઓળખતી નથી? તે દુરાત્માએ આજ સુધી આપણને શાંત પાડવાને અવસર આપ્યો હતો, પણ આજે એ અવસરની સીમા આવી રહી છે. તેણે આજે કહાવી મોકલાવ્યું છે કે તમે નૃત્યશાળામાં આવજો. જો તે આપણને નૃત્યશાળામાં નહિ જુએ, તો કોણ જાણે શું પરિણામ આવશે, તે હું કહી શકતી નથી. તિલોત્તમાએ પૂછ્યું;-વળી શું થશે? વિમળા જરા ધીરજથી બોલી;-તિલોત્તમા! આ વખતે શામાટે નિરાશ થાય છે? આપણા શરીરમાં પ્રાણ અને ધર્મ છે; જ્યાં સુધી પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી ધર્મ સંભાળી શું, પણ શું તું નૃત્ય ગીતાદિમાં જશે નહિ ? તિલોત્તમા બોલી;-કદિ જઇશ નહિ. વિમળા બોલી;-તેમાંથી તું છૂટવાની નથી. તિલોત્તમા-હું એવા નરાધમ પાપીથી ડરવાની નથી. કદિ પણ હું ત્યાં જઇશ નહિ. આગ્રહ કરશે કે જૂલમ કરશે, તો હું મારો પ્રાણ તજી દઇશ, પણ મારો ધર્મ તજીશ નહિ. કોઇ પણ પુરૂષની મગદુર નથી કે તે સ્ત્રીની બળાત્કારે આબરૂ લઇ શકે, પણ સ્ત્રીજ જો બે દરકાર રહે, પ્રાણ જવાથી ડરે, તોજ તે કુભારજા સ્ત્રી પોતાનો પવિત્ર શિયળ ધર્મ તજે છે; હું પ્રાણ જતાં સુધી પણ તેને ત્યાં જઇશ નહિ આ સાંભળી વિમળા ઘણી ખુશી થઇ. તેની હિંમત અને શિયળ સંભાળી રાખવાની ટેક જોઇને તેને શાબાશી આપી. તેણે તેના મનની પરીક્ષા કરી લીધી કે, એ સત્ય ધર્મને માટે એકદીન વાળી છે. ઇશ્વર સત્યનો બેલી છે, તેજ લાજ રાખશે. એમ કહી બોલી;—પુત્રી! મેં તને છોડાવવાનો એક ઉપાય કર્યો છે. એમ કહી તિલોત્તમાના હાથમાં વીંટી આપી અને અભિરામ સ્વામીને ત્યાં શી રીતે અને ક્યાં થઇ જવું; વગેરે સમજાવ્યું અને હું પણ બીજો ઉપાય કરી કાલે તને આવીને મળીશ. આ સાંભળી તિલોત્તમાનું મુખ પ્રફુલ્લિત થયું. તે જોઇ વિમળા આનંદિત થઇ. તિલોત્તમા બોલી;—તમે કિલ્લાના બધા સમાચાર જાણ્યા હશે, મારા આત્મીય વર્ગ ક્યાં છે? વિમળાએ વિચાર્યું કે, તિલોત્તમાના મનમાં જગતસિંહ જાગતો છે. આવા દુઃખની વખતે પણ પ્રિયને ભૂલી નથી. પછી બોલી;—જગતસિંહ આ કિલ્લામાં છે અને શરીરે સારા છે, એમ કહી આંખો લુછતી ચાલી નીકળી.

તિલોત્તમાનું ચિત્ત જગતસિંહમાં લાગી રહ્યું હતું. વિમળાના ગયા પછી તે એકલી ઓરડામાં બેસી વિચારતી હતી કે, પાપાત્માના પિંજરામાંથી હમણાં છૂટવાનો સંભવ થયો છે, પણ રાજકુમાર ક્યાં હશે ? કેવી રીતે હશે ? તેઓ શું

બંધીવાન હશે ? એવા વિચાર કરતાં આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં. હા અદષ્ટ ! રાજપુત્ર મારે માટે બંધીવાન થયા. તો શું તેના ચરણમાં પ્રાણ આપ્યા છતાં પણ તેનો બદલો વળશે ? તેઓ શું કેદખાનામાં હશે ! ત્યાં શું બીજો કોઇ હશે નહિ ? હુંજ તેના દુઃખનું મૂળ છું ! કોણ જાણે તેઓ મનમાં ને મનમાં કેટલું ખરાબ બોલતા હશે. આશું ! હું શા માટે વિચાર કરૂં છું? તેઓ શું કોઈનું પણ ખરાબ બોલે? કદી નહિ. હું યવન ગૃહવાસિની થઇ છું. એવું સમજીને ધિક્કારે અને મનમાં કાંઇ લાવે તો ? નહિ, નહિ—એમ શા માટે કરે ? તેમની પેઠે હું પણ કિલ્લામાં કેદી છું, તો શા માટે ધિક્કારે ? તોપણ કહેશે તો હું તેમના પગ પકડીને સમજાવીશ. નહિ સમજે તો તેમની સામે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. પહેલા અગ્નિથી પરીક્ષા થતી હતી, કળિકાળમાં તે થતી નથી; ચાહેતો ન થાય પણ હુંતો તેમની સામે અગ્નિમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીશ ! એમ ઘણા વિચાર કર્યા, પછી અરધી રાત્રિએ વિમળાની આપેલી વીંટી લઈ ઓરડામાંથી નીકળી, અંતઃપુરના દરવાજાપર આવી. મહેલના બધા પહેરેગીરો ઉન્મત્ત બનેલા હતા. માત્ર એક પહેરેગીર બારણા ઉપર ઉભો હતો, તેણે તિલોત્તમાને જોઇને પૂછ્યું:—" શું આપના હાથમાં વીંટી છે ?" તિલોત્તમાએ વીંટી બતાવી. તે જોઈ તેણે કહ્યું:—મારી જોડે પધારો. કંઇ પણ ભય રાખશો નહિ, તિલોત્તમા ચંચળ ચિત્તથી પહેરેગીર સાથે ચાલી. પહેરેગીરે પૂછ્યું, આપને કઈ તરફ જવાનો વિચાર છે ? વિમળાએ શું કહ્યું હતું, તે જગતસિંહના વિચારે યાદ ન આવતાં, " હૈયે તે હોઠે " તરત જગતસિંહ યાદ આવ્યો, અને ત્યાં લઇ જવાનું જણાવ્યું. તેથી પેહેરેગીર ત્યાં લઇ ગયો. તિલોત્તમા રાજકુમાર સામે રૂદન કરતી ઉભી રહી, પણ મુખમાંથી એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ, રાજકુમાર તેને જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યો. પળવાર આંખ આંખની સાથે મળી, તરત તિલોત્તમાએ પોતાની આંખ નીચી કરી. રાજપુત્ર બોલ્યો—અહીં આવવાની શી મતલબ છે ? તમે દુઃખ પામો છો, પાછાં જાઓ. પહેલાંનું બધું વિસરી જાઓ. તિલોત્તમા આ સાંભળતાંજ અકસ્માત્ ઝાડની ડાળી જેમ નીચે પડે, તેમ તે પડી ગઇ. જગતસિંહે પાસે આવીને જોયું તો તિલોત્તમા બે શુદ્ધ થઇને પડેલી છે. તરત પોતાના વસ્ત્રથી વા નાંખવા લાગ્યો તોપણ તેને શુદ્ધિ આવી નહિ. તે જોઇ તેણે પહેરેગીર મારફતે નવાબની કુંવરી જે આયેષા તે જગતસિંહ ઉપર સારો ભાવ રાખતી હતી, તેને ખબર આપ્યા. જગતસિંહ ખનતી રીતે તિલોત્તમાની સારવાર કરવા લાગ્યો. તિલોત્તમાને ધીરે ધીરે ચેતના આવવા લાગી, તેટલામાં આયેશા અને દાસી આવી પહોંચ્યાં. તેણે ઉપચાર કરતાં શુદ્ધિમાં આવી. આયેશા તિલોત્તમાને દિલાસો આપી પોતાને ત્યાં તેડી ગઇ. તેને અભિરામસ્વામીના આશ્રમમાં મોકલી દીધી.

વિમળા હવે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાને તૈયાર થઇ. કતલુખાંના વિશ્રામગૃહમાં

રાત્રિએ—નૃત્ય, ગાનની ધામધૂમ ચાલી રહી હતી. તેમાં વિલાસગૃહમાં રહેનારી ઓજ નાચતી, ગાતી અને બજાવતી હતી અને કેટલીક જોતી હતી. તે સિવાય કોઈ બહારનું માણસ નહોતું. ખોજા—નાઝર સિવાય કોઇને અંદર આવવાનો હુકમ નહોતો. વિમળા નૃત્ય અને ગાયન કળામાં કુશળ હતી. તે પોતાની ધારણા સફલ કરવાને શિયળ સાચવી હિંમતથી દાખલ થઇ. તેનું નૃત્ય, ગાન અને મનોહર રૂપ લાવણ્યતા જોઈને કતલુખાં મોહિત થયો; વિમળાએ નૃત્ય કરતાં તેને દારૂના પ્યાલા ઉપરાઉપર પાયા. આવા આનંદ ઉત્સવમાં નવાબ દારૂથી મત્ત થઇ બોલ્યો; પ્રિય વિમળે ! આ સાંભળતાંજ વિમળાએ તુરત પાસે જઇ તેના પેટમાં જોરથી કટાર ખોશી દીધી. તરત નવાબ ચીસ પાડી નીચે પડતાં બોલ્યો;—પિશાચ ! શેતાની ! આમ બોલી ચીસ પાડી. વિમળા બોલી;—હું પિશાચ નથી, શેતાની નથી, પણ વીરેંદ્રસિંહની વિધવા સ્ત્રી છું, મારા પતિને તેં માર્યો, તેનું આ વેર લેવા આવીછું, એમ કહી ઓરડામાંથી જલદી નાશી ગઇ. નાસતાં નાસતાં દેવડી પરના ખોજા—નાઝર વગેરેને બૂમ પાડી કહેતી ગઈ કે સત્યાનાશ વાળ્યું છે ! જલદી જાઓ ! ઓરડામાં લૂટારા આવ્યા છે ! જણાય છે કે નવાબનું ખુન થયું છે ! તેના પર ઘેરો નંખાયો છે ! આ સાંભળી તેઓ અંતઃપુર તરફ દોડ્યા. કેટલાકતો દરવાજો છોડી નાશવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ગડબડ મચાવી વિમળા નિર્વિઘ્ને બહાર નીકળી. થોડે દૂર જઇને જોવા લાગી તો એક પુરૂષ ઝાડ નીચે ઉભેલો છે. વિમળા અભિરામ સ્વામીને ઓળખી પાસે ગઇ સ્વામીએ કિલાની ગડબડનું કારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે;—હુ વિધવાપણાના દુઃખનો બદલો લઇને આવી છું. અહીં વધારે બોલવાની જરૂર નથી. જલદી આશ્રમમાં ચાલો. તિલોત્તમાના ખબર પૂછતાં, તેણે જણાવ્યું કે તિલોત્તમા હમણાંજ ચાલી જાય છે. ચાલો જલદી જઇને મળીશું. એમ કહી બેઉ આશ્રમમાં આવ્યાં. તિલોત્તમા સ્વામીજીને પ્રણામ કરી રોવા લાગી. સ્વામીએ દિલાશો આપ્યો, પછી ત્યાથી સર્વએ નાશી જવાનો વિચાર કર્યો.

પાપાત્મા નવાબ મરણ પથારીએ પડ્યો હતો; ત્યાં નવાબે જગતસિંહને બોલાવી ક્ષીણ સ્વરથી કહ્યું;—હું શત્રુ મરૂંછું-રાગ દ્વેષ ત્યાગ કરો, યુદ્ધ કરવાનું કામ નથી, સર્વ બાળક તમારે આધિન છે, સલાહ કરો. જગતસિંહે તેમનું કહેવું માન્ય કર્યું. તે પોતે છુટો થવાથી જવાને તૈયાર થયો; ત્યારે નવાબે તેને કહ્યું કે;—વીરેન્દ્રસિંહની પુત્રીને મેં પાપીએ પીતા વગરની કરી છે. તેને તમે સાધ્વી જાણજો. એ કન્યાના જેવી પવિત્ર મેં કોઇ જોઇ નથી, તમે તેને તમારી પત્ની કરીને સુખ આપજો; એટલું બોલતાંજ નવાબના પ્રાણ ગયા. જગતસિંહે પોતાની છાવણીમાં આવીને પઠાણો સાથે સલાહ કરાવી. બને પક્ષે ઠરાવ કર્યો કે, વીરેન્દ્રસિંહની વિધવા અને પુત્રીને ગડમાંદારણમાં રાખવાં. તેવામાં જગતસિંહને એક

માણસે આવી પત્ર આપ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે;—જો ધર્મનો ભય હોય, જો બ્રહ્મશાપનો ભય હોય, તો આ પત્ર વાંચી તુરત અહીં આવજો. રાજકુમાર ઘોડેસ્વાર થઇ જંગલમાં ચાલ્યો, આગળ જતાં એક ખંડિયેર આવ્યું. અભિરામસ્વામી પૂજામાં બેઠેલા હતા, તે તેમને અંદરના ભાગમાં તેડી ગયા, તો તિલોત્તમા એક પલંગ પર પતિ વિયોગથી મરવા જેવી થઇ પડી હતી. જગતસિંહ આસનાવાસના કરવા લાગ્યો. તિલોત્તમાએ આંખ ઉઘાડી જગતસિંહ સામું જોયું. તેથી તેનું મુખ જરા તેજસ્વી થયું. અહા ! ખરેખર આ સંસારમાં સર્વથી મોટો ઇંદ્રજાલિક સ્નેહ છે ! વ્યાધિ દૂર કરવાનું સર્વથી મોટું ઔષધ પ્રેમ છે, તેના સિવાય હૃદય વ્યાધિ દૂર થઇ શકતો નથી. તિલોત્તમાનો હૃદયવ્યાધિ પ્રાણપ્રિયને જોઇ ધીરેધીરે દૂર થવા લાગ્યો. જગત્‌સિંહને મળી ધીરે ધીરે બળવાન થઈને પલંગ ઉપર બેઠી. પછી કેટલીક વાતચિત કરી. જગતસિંહની ઇચ્છાથી સૌ ગડમાંદારણના કિલ્લામાં આવ્યાં. તિલોત્તમાના જગત્‌સિંહ સાથે વિવાહ કરવાની તૈયારી થવા લાગી. વિમળા અને જગતસિંહ તરફના સગાં સ્નેહીઓ આવ્યાં. સૌ સમક્ષ શાસ્ત્ર વિધીએ તિલોત્તમાને જગત્‌સિંહ સાથે પરણાવી. જગત્‌સિંહ પોતાની પ્રિય પત્નીને લઇ છાવણીમાં આવ્યો. સતી તિલોત્તમા પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચ.લી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપવા લાગી. જગતસિંહ તેનાથી અત્યંત સુખ પામ્યો. અહો ! તિલોત્તમા કેવી અપ્રતિમ પ્રેમની મૂર્તિ !! આવાં અપ્રતિમ પ્રેમી દંપતાના સુખ આગળ સ્વર્ગ સુખ પણ ન્યૂન છે. આવાં દંપતીવાળું ઘર તે ખરેખર સ્વર્ગ ભૂમી જેવું લાગે છે અને આવાં પ્રેમી જોડાં દેવ સમાન શોભે છે. ધન્ય છે આવાં પ્રેમી દંપતીને ! ! !

કાન્તિ.

આ સતી શ્રી શ્રીરામચંદ્રના ભ્રાતા-ભરતના પુત્ર પુષ્કરજીની ધર્મ પત્ની હતી. તે રતીને લજ્જાવે એવી રૂપાળી, હિંમતવાન, બુદ્ધિશાળી, ભણેલી, નીતિનિપુણ, ધાર્મિક, ઉત્સાહી, ચતુર, સંગીત નૃત્ય અને વાદ્યમાં કુશળ, ચિત્રકળામાં પ્રવિણ, પતિવ્રતા અને પરોપકારી હતી. તેધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ અને આનંદ આપવા પ્રયાસ કરતી; વગેરે પોતાના ગુણ પ્રભાવે તેણે પતિનો ઘણો પ્રેમ મેળવ્યો હતો. પતિ પણ તેમને આવી સદ્‌ગુણી જોઇ પ્રેમથી ચાહતો હતો. પતિ પત્ની પ્રેમથી એકરૂપ જેવાં હતાં. પુષ્કરજી મહારાણુર્ધર, બળિયો, હિંમતવાન, ધાર્મિક, યુદ્ધકળામાં પ્રવિણ અને રાજનીતિમાં કુશળ હતો. ક્ષત્રિય વટને છાજતા સઘળા ગુણો

તેનામાં હતા. સતી કાન્તિ પોતાની સાસુ માંડવીને માતા પ્રમાણે અને સસરા ભરતને પિતાતુલ્ય ગણી સેવા કરતી. કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી, સીતાજી અને ઉર્મિલા વગેરે વૃદ્ધ વડિલ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે પોતાની માતાના જેવોજ પ્રેમભાવ રાખતી. વૃદ્ધ વડીલો તેમનો આવો સ્વભાવ જોઇ સર્વ તેમને પુત્રી પ્રમાણેજ ચાહતાં. આ સતી પોતાના પતિ સાથે ઋષિ મુનિઓના આશ્રમમાં જતી, ત્યાં તેમણે ઋષિપત્નીઓના સહવાસથી ઘણા ઉત્તમ ગુણો મેળવ્યા હતા, તેમને પરમાર્થપર ઘણી પ્રીતિ હતી. તેથી ગરીબ નિરાશ્રિતો પર દયાભાવ લાવી તેમને અન્નવસ્ત્ર આદિથી સંતોષતી. દુઃખી જનોના દુઃખ દૂર કરવા અને સ્ત્રી બાળાઓને સદ્ગુણી બનાવવા પ્રયાસ કરતી. તે સ્ત્રી સમાજમાં ઉપદેશ આપતી કે;–" પ્રિય બેનો ! સખીઓ ! સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાના પતિ ઉપર ભક્તિ રાખવી, આશ્રિતોપર દયા રાખવી, સાસરીયાં પ્રત્યે નમીને વર્તવું, ભોજાઇપર પ્રેમ રાખવો, નણંદને પોતાની બેન જેવી ગણવી, સાસુ સસરા ઇત્યાદિ વડિલો પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ રાખવો, જેઠને સસરા તુલ્ય અને દીયેરને દીકરા તુલ્ય ગણવો. તેમના છોકરાંઓને પોતાનાં છોકરા જેવાં ગણવાં, જેઠાણીને સાસુ જેવી અને દેરાણીને દીકરી જેવી ગણી ચાહવું. દાસદાસીઓના અપરાધ ક્ષમા કરવા, વધારે શું કહેવું ? પરંતુ પોતાની શોક્યને પણ સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાની મૈત્રિણી સરખી લેખવી; ઉત્તમ સ્વભાવ એ સ્ત્રીઓનું ભૂષણ છે, લજ્જા કિંવા મર્યાદા એ પણ સ્ત્રીઓનો ભૂષણપ્રદ ગુણ છે અને પાતિવ્રત્ય તો સ્ત્રીના જીવનનું ખરેખરૂં ઐશ્વર્ય છે. સ્ત્રીઓએ સદ્ વિચારવડે પોતાનું ચિત્ત પ્રસન્ન રાખવું, તત્વવિચારદ્વારા આપણા વ્યવહારિક ખોટાં સુખની મમતાને મૂકી ખરૂં આત્મસુખ મેળવવા નિમગ્ન થવું. પ્રાણી પદાર્થમાં સુખ વૃત્તિથી ઉપજેલો મોહ બંધન કરે છે અને શોક તાપને ઉપજાવી જ્ઞાન નિશ્ચયમાં વિક્ષેપ નાખે છે. માટે પરમતત્વની ભાવનાવૃત્તિને પ્રબળ બનાવી શાન્તિના સાચા સુખનો અનુભવ લેવો, એજ જીવન કર્તવ્ય છે," ઇત્યાદિ તેમનો ઉપદેશ ઘણો જ્ઞાનપ્રદ છે, આ પરથી તે કેવી ઉચ્ચ ભાવનાવાળી હતી તે જણાઈ આવે છે.

શ્રીરામચંદ્રજીએ જ્યારે અશ્વમેધયજ્ઞનો આરંભ કર્યો, ત્યારે યજ્ઞનો અશ્વ પૃથ્વીમાં ફરવાને છુટો મૂકયો. તે વખતે અશ્વ સંરક્ષણાર્થ શત્રુઘ્ન સાથે પુષ્કરજી અસ્ત્ર—શસ્ત્ર સજી જવાને તૈયાર થયો, તે વખતે જો કે તે બહુ મોટી ઉમરનો નહોતો, પણ સિંહના બચ્ચાં તે સિંહ જેવાંજ હોય છે, તેનામાં યુદ્ધમાં જવાની ઘણી હોંસ હતી. તેથી તૈયાર થઈ માતા માંડવી, કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કૈકેયી અને ઉર્મિલા, વગેરે વૃદ્ધ વડિલ માતાઓની આશિષ સાથે રજા મેળવી, પોતાની પત્ની કાન્તિ પાસે રજા લેવા આવ્યો. સતી પતિને નિરખી સામે ગઈ અને આનંદથી મોતીએ વધાવી મહેલમાં લાવી. પુષ્કરજીએ હસીને કહ્યું;–સતી ! આજે યજ્ઞનો અશ્વ છોડે છે; તેના રક્ષણાર્થે શત્રુઘ્ન કાકા જાય છે. તેમની સાથે હું પણ રાજ-

એને છતવા જાઉં છું, મને વિલંબ થાય છે, માટે સત્વર રજા આપો. પતિનાં આવાં વચન સાંભળી અશ્રુ પાડતી સામે જોઇ હાથ ઝાલીને મધુર વચને બોલી;-"પ્રાણેશ ! હું કંઇ પણ અભિલાષા નહિ રાખતાં સત્યથી કહુંછું કે;-મહારાજ ! આપ સુખેથી પધારો. કાકાજીની આજ્ઞા પાળજો, રણક્ષેત્રમાં સામે પગલે ચાલી ધીરજ રાખી યુદ્ધ કરજો અને પૃથ્વીપરના રાજાઓને તમારી વીરતા બતાવી છ- તજો. સ્વામિન્ ! યુદ્ધ પ્રસંગે મારામાં મન રાખશો માં, પુંઠ દેખાડી કુળની કીર્ત્તિ ઝાંખી કરતા નહિ. તમારો રઘુકુળમાં જન્મ છે, તેની પરંપરાની કીર્ત્તિનો મનમાં વિચાર કરજો. જુઓ ! પિતામહ દશરથે શંબરાસુરને મારી દેવતાઓની રક્ષા કરી હતી, તેની અદ્યાપિ કીર્ત્તિ ગવાય છે. વળી કાકાજી રામચંદ્રજીએ રાવણને માર્યો, તમો પણ તેના પુત્રો કહેવાઓ છો. તમે પણ કુળદીપક ધર્મસુત્ર છો. જેવી રીતે રાજાઓની સભામાં વખાણ થાય. તેવી રીતે કુળની લાજ રાખજો. જો ભય પામી પાછા ફરશોતો મને મહા વીપરીત થશે. જેઠ, દીયેર અને મારી સહીયરો મને મ્હેણું દેશે. વળી મારા પિયરમાં કહેશે કે તારો સ્વામિ કાયર છે, હું આપ જેવા વીર પુરૂષની પત્ની છું, ક્ષત્રિય બાળા છું, પણ શું કરૂં આપ મને યુદ્ધમાં સાથે લઇ જતા નથી, નહિતો આપની સાથે રહી આપના યશમાં વધારો કરવા મદદ કરૂં; પરંતુ આપની આજ્ઞા વિના આવી શકતી નથી. સ્વામિ ! બહાદુરીથી લડી કુળની કીર્ત્તિમાં વધારો કરજો. થોડું છવીને પણ કીર્ત્તિ મેળવવી એ ઉત્તમ છે. કીર્ત્તિ મેળવ્યા વગર ઘણું છવવું એ વૃથા છે. જેણે જગતમાં જન્મધરી જશ મેળવ્યો નથી, તેના છવતરને ધિક્કાર છે. એ પૃથ્વીપર નકામા બોજારૂપ છે, અપજશ મેળવનાર મનુષ્યનો જન્મ વૃથા જાય છે. માટે સ્વામી ! વીરતાથી લડી કીર્તિ મેળવજો. ન કરે નારાયણને યુદ્ધ કરતાં કંઇ વિપરીત થશે, તો હું તત્કાળ આપની પાછળ આવી પહોંચીશ." ઇત્યાદિ વચનો કહી પોતાના પતિને ઉશ્કેર્યો. પૂજા કરી પુષ્પહાર પહેરાવ્યો અને તાંબુલ આપી શીર નમાવી સ્નેહ સાથે વિદાય કર્યો. પુષ્કરજીને પોતાની પતિવ્રતા પત્નીનાં આવાં વીર વચનોથી ઘણો હર્ષ વ્યાપ્યો, અતિ શરાતન છુટયું અને એવી હિંમત આવી કે કયી ઘડીએ રણક્ષેત્રમાં ઘુમી મારી વીરતા બતાવી કીર્તિ મેળવું, એવી ઉલટમાંજ અશ્વ સંરક્ષણાર્થે ગયો. અને જ્યાં જ્યાં યુદ્ધ થયું, ત્યાં ત્યાં તેણે પોતાની વીરતા બતાવી કીર્ત્તિ સંપાદન કરી. જે સ્ત્રીઓનું મન સદા પતિહિતમાંજ લાગેલું રહે છે, તે સ્ત્રીઓ પોતાના સુખ દુઃખનો કશો પણ વિચાર ન કરતાં પોતાના પતિ પ્રત્યેનો ધર્મ બજાવવા પશ્ચાત પડતી નથી, તે આ સતી કાન્તિનું પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંત છે.'

સતી કાન્તિ પતિપ્રાણા સ્ત્રી હતી. એ પતિને યુદ્ધમાં યશ મેળવી આવેલો જોઇ ઘણો હર્ષ પામી. જ્યારે પુષ્કરજી તેને મળવા આવ્યો, ત્યારે ઘણા પ્રેમથી મળી પોતાનો અતિ આનંદ દર્શાવ્યો. યુદ્ધની વાત કરતાં પુષ્કરજીએ કહ્યું કે:—

"સતી! તારા જેવી સદ્ગુણી પત્નીથી હું મને મોટા ભાગ્યશાળી માનુંછું. તારી મારા પ્રત્યે તલ્લીનવૃત્તિ અને પ્રેમપૂર્વક વીર વચનોએ મારામાં ઘણો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તેનું શું વર્ણન કરૂં! ખરેખર સાધ્વી સ્ત્રીનું શુદ્ધ આચરણજ અલૌકિક છે. પતિને મીઠું લાગે એવું વર્તન અને પ્રિય તથા હિતકારક મિત ભાષણજ તેઓનો સંપ્રદાય હોય છે, સ્વાભાવિક રીતેજ પતિનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહે છે. તેમની બુદ્ધિ આનંદિત હોય છે, મુખ ઉપર અથવા પીઠ પાછળ પણ એક સરખુંજ વર્તન હોય છે, જેમાં કપટ મુદલ હોતું નથી, તે ઉપરથીજ તે ઓળખાઇ આવે છે. સતી! તારા જેવી સ્ત્રીઓ જગતમાં સર્વને હોજો." ઇત્યાદિ વિવેક વિનય બતાવી તેનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. આ સાંભળી સતીએ કહ્યું:-નાથ! હુંતો આપની દાસીછું, હું આટલા વખાણને યોગ્ય નથી, મેં જે કાંઇ કર્યું છે અને કરૂંછું, તે મારા કર્તવ્ય કર્મથી કાંઇ પણ વધારે કરેલુ નથી. આપ મને પ્રેમથી ચાહી માન આપો છો, અને અનેક પ્રકારે વૈભવ સુખ ભોગવાવોછો, આ શું મારા પ્રત્યે આપની અનહદ કૃપા નથી? શું તમો તમારો પતિધર્મ ઓછો બજાવો છો? તમારા જેવા મારે યોગ્ય પતિ મળવાથી હું મને ધન્ય માનુંછું. ઈશ્વર મને તમારા જેવાજ ભવોભવ પતિ મળજો.' વગેરે પતિના ગુણનું કથન કરી વિવેક બતાવી નમન કર્યું. અહો! જ્યાં આવાં પતિ પત્નીનાં જોડાં હોય, ત્યાં ગૃહમંદિર સ્વર્ગ તુલ્ય શોભી કેમ ન રહે? અને સંસાર સ્વર્ગ સમાન કેમ ન દીસે? સતી કાન્તિનું પવિત્રપણું અને પતિભક્તિ ખરેખર સ્તુતિ પાત્ર છે. તે પોતાના મહત્ત ગુણોથી આર્યાવર્તમાં અમર કીર્તિ રાખી ગઇ છે.

ખન્ના.

આ વિદુષી પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાચીનકાળે ભારતવર્ષમાં મહાન્ પ્રખ્યાત થઈ ગઈ છે. એ કોણ ને કોની પુત્રી હતી, તે અદ્યાપિપર્યંત અંધારામાંજ છે. તે એક વિચિક્ષણ બુદ્ધિવાળી હતી. તે પોતાનો સમય કેવળ રમત ગમતમાં ન ગાળતાં સતત્ ઉદ્યોગમાં લાગી રહેતી. તેની સ્મરણશક્તિ અપૂર્વ હતી અને તેનું બુદ્ધિ ચાતુર્ય અલૌકિક હતું. તેમના સમયમાં તે જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠપદ ભોગવતી હતી. તેના શ્લોકો અદ્યાપિ પર્યંત પ્રચલિત છે. બંગાળાના ગૃહસ્થ, વેપારી, ખેતીકાર અને વિદ્વાનો સર્વે નાનાથી મોટા મનુષ્યો તેના દોહરાથી તેની નામના ગાઇને તેના વચન મુજબ ઘણા લાંબા કાળથી ચાલતા આવે છે. એવી ગુણવંતીને યશસ્વિની સ્ત્રીનું ખરૂં વૃત્તાંત જાણવાનો ઉપાય નથી; પરંતુ જેટલું જાણવામાં આવેલું છે, તેટલું લખવામાં

આવે છે. ખન્ના વિક્રમાદિત્યની વેળાએ એટલે આસરે ૨૦૦૦ વર્ષની પહેલાં હતી. એના વિષે એવી દંતકથા ચાલે છે કે;—તે કોઈ રાજાની કન્યા હતી; પરંતુ કોઇ રાક્ષસો—બળવાન માણસોએ તે રાજકુટુંબનાં સઘળાં માણસોને મારી નાંખીને આ રૂપસુંદર બાળાને સિંહલદ્વીપ—લંકામાં લઇ ગયા. તેમણે પોતાની પુત્રીની પેઠે તેમનું પાલણ પોષણ કર્યું. એ રાક્ષસો—બળવાન માણસો તે સમયે જ્યોતિષમાં કુશળ હતા. જે રાક્ષસ ખન્નાનું પાલણપોષણ કરતો હતો, તે સઘળા કરતાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં વિશેષ કુશળતા ધરાવતો હતો. તેના શિષ્યોની સાથે ખન્નાએ પણ જ્યોતિષશાસ્ત્રનું શિક્ષણ લેવા માંડ્યું. તેને બીજું કોઈ જાતનું કામ કે ક્રિડા કૌતુક ન હોવાથી રાત્રિ દિવસ શાસ્ત્ર શિખવામાં લાગી રહેતી. તેથી તે થોડા વખતમાં વિદ્યાવંતી થઇ પડી. તેણે જ્યોતિષ શાસ્ત્રનું અપૂર્વજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તે જે ગામમાં રહેતી હતી, તેજ ગામમાં બીજો એક આર્ય પ્રજામાં ઉત્પન્ન થયેલો, પણ અનાર્ય-રાક્ષસ પ્રજાથી પોષાતો એક બાળક રહેતો હતો. આ બાળકનું નામ **મિહિર** હતું; તેણે રાક્ષસોની સંપૂર્ણ પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તેણે પણ ખન્નાની પેઠે જ્યોતિષનું અધ્યયન કરી તેનું સંપૂર્ણજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. **મિહિર** રાક્ષસોના હાથમાં શી રીતે આવ્યો, તે વિષે નીચે પ્રમાણે લોકકથા ચાલે છે.

મહારાજા **વિક્રમાદિત્ય**ની રાજસભાના **નવરત્ન** પંડિતોમાંના એક રત્ન **વરાહ** પંડિત હતો. વરાહ જ્યોતિષ ગણિતમાં અદ્વિત્ય તરીકે વિખ્યાત થયો હતો. તેનો **મિહિર** પુત્ર હતો. વરાહ જ્યોતિષ વિદ્યામાં ઘણો કુશળ હતો. તેણે **મિહિર**ના જન્મ સમયે તેના આયુષની ગણત્રી કરી જોયું, તો માલમ પડ્યું કે તેનું જીવન માત્ર દશ વર્ષનુંજ છે; ત્યારે તેને અત્યંત ખેદ થયો. અંતે તેણે તે પુત્રનું દશ વર્ષ પછી મૃત્યુ થયેલું જોવાને બદલે માયા નહિ ચઢાવતાં પ્રથમથીજ દૂર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે તેને તુરત એક તાંબાના વાસણમાં મૂકીને તે વાસણ નદીમાં તરતું મૂક્યું. તાંબાનું વાસણ તરતું સમુદ્રમાં ગયું. એક દિવસે કેટલીક રાક્ષસની સ્ત્રીઓ સમુદ્રના પાણીમાં સ્નાન કરવા ગઇ હતી. તેમને એક તાંબાનું વાસણ તરતું જોવામાં આવ્યું, તેમણે મહેનત કરીને એ વાસણ પકડ્યું. તેની અંદર જોતાં માત્ર થોડાક દિવસ ઉપર જન્મેલો એક સુંદર સુકુમાર બાળક જણાયો. આ બાળકને એક સ્ત્રી પોતાને ઘેર લઈ આવી; તેમને પોતાના પુત્રની પેઠે સ્નેહથી પાલન કરવા લાગી. એ બાળક માતાની જનનીવત્ સંભાળ હેઠળ ઉછરી મોટો થયો. એ રીતે **મિહિર** રાક્ષસના હાથમાં આવ્યો. જ્યારે ખન્ના અને મિહિર ઉમર લાયક થયાં; ત્યારે ખન્નાને યોગ્ય તે વર ધારીને તેની સાથે તેને પરણાવી હતી.

ખન્ના સુજ્ઞ ને વિદ્વાન હતી. તે પતિવ્રતાના ધર્મે પ્રમાણે ચાલી પતિને અ-

નેક પ્રકારે સુખને સંતોષ આપતી. પતિપત્ની વચ્ચે ઘણો સ્નેહ હતો. એક બીજાને પ્રેમથી ઘણાં ચાહતાં હતાં. આ દંપતી કેટલોક વખત લંકામાં રહ્યાં; પરંતુ રાક્ષસો તેમની દેખરેખ રાખતા હતા. તેથી નાશી જવાનો લાગ મળતો નહોતો. છેવટ લાગ જોઇ સ્વજાતિયમાં આવવાની ઇચ્છાથી રાક્ષસો પાસેથી રજા મેળવી. આર્ય પ્રજા જે પ્રદેશમાં વસતી હતી તે તરફ પ્રયાણ કર્યું. જે સમયે તે બન્ને સ્વદેશ જવા નીકળ્યાં, તે સમયે તેની સાથે એક રાક્ષસીને ખગોળ, ભૂગોળ અને પાતાળ તત્વના કેટલાંક પુસ્તકો આપીને મોકલવામાં આવી. આ સ્ત્રીને આજ્ઞા થએલી હતી કે; " જ્યારે તે રાક્ષસભૂમિની સરહદ ઉપર આવે, ત્યારે તેણે તેમની ત્રણ વિદ્યાના જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવી. જો તેમનું જ્ઞાન અપૂર્ણ માલમ પડે તો તે પુસ્તકો તેમને સ્વાધિન કરવાં, પણ જો તેને તેમના જ્ઞાનની સંપૂર્ણતાની ખાત્રી થાય, તો તે પુસ્તક પાછાં લાવવાં. "

સમુદ્ર કિનારે સરહદ ઉપર આવતાં તે સ્ત્રીએ એક ગાયને પ્રસવકાળની અસહ્ય વેદના ભોગવતી જોઈ; તેજ વખતે તેણે મિહિરને પ્રશ્ન કર્યો કે આ ગાય કેવા રંગના વાછરડાને જન્મ આપશે ? મિહિરે ઉત્તર આપ્યો કે ધોળા રંગના. ત્યાર પછી માત્ર થોડીજવારે તે ગાયે એક શ્યામ રગના વાછરડાને જન્મ આપ્યો. મિહિરનું જ્યોતિષજ્ઞાન અપૂર્ણ ધારી તે રાક્ષસીએ સાથે આણેલા ગ્રંથો તેને આપ્યા અને કહ્યું કે, હજી તમારો અભ્યાસ ઘણો કાચો છે. એમ કહી તે ત્યાંથી રવાને થઇ. મિહિર પોતે અત્યત શ્રમ લઇ કરેલા અભ્યાસ છતાં આવી સરળ ગણના કરવામાં નિષ્ફળ નીવડયો. ત્યારે ઘણોજ દિલગીર થઈ તે બોલ્યો કે;— આટલાં બધાં વર્ષ શ્રમ લઇ સતત્ અભ્યાસ કર્યા છતાં હું જ્યોતિષમાં કુશળ થઈ શકયો નહિ, તો આ પુસ્તકોથી શો ફાયદો થવાનો છે ? એમ કહી તે પુસ્તકો ફાડીને નદીમાં ફેંકવા લાગ્યો. એ સમયે ખના દૂર હતી. જ્યારે તેણે પોતાના પતિનું આ અવિચારી પગલુ જોયુ, ત્યારે તે નદી તરફ તે પુસ્તકોનો નાશ થતો અટકાવવાને દોડી આવી કહ્યું કે;—" જરા સ્થિર થાઓ, ગણતરી ખોટી થઇ નથી. " પછી ગાયે જ્યારે વાછરડાને ચાટવા માંડયો કે તેનો રંગ ધોળો થયો; ત્યારે મિહિરે રહેલા પુસ્તકોની યત્નથી રક્ષા કરી; પરંતુ પાતાળ તત્વ—પૃથ્વી નીચેના વિદ્યાનું પુસ્તક ફાડી નાખ્યું હતું. તેથી તેનાં આણેલાં ખગોળ અને ભૂગોળ વિદ્યાનું જ્ઞાન ફેલાયુ. પણ પાતાળ તત્વ જાણવામાં આવ્યું નહિ. એ દંપતિ સમુદ્ર ઓળંગી ફરતાં ફરતાં એક જંગલમાં જે સ્થળે મહારાજા વિક્રમાદિત્યે મૃગયાર્થે મુકામ કરેલો હતો, તે જગાએ આવી પહોંચ્યાં. ખના અને મિહિરના જાણવામાં આવ્યું કે. તે મહાન્ નૃપતિ વિદ્યાનો મોટો આશ્રયદાતા છે. તે બન્ને જણાં તેમની પાસે ગયાં. આ યુગલ (જોડાં) ને જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં ઘણાં પ્રવિણ જોઇ વિક્રમાદિત્ય તેમને પોતાની રાજધાનીમાં લઇ ગયો. ત્યાં વરા-

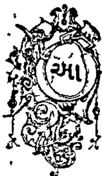
હની સાથે તેનો મેળાપ થયો. વરાહ પહેલાં તો તેને અદેખાઇથી જોવા લાગ્યો; પરંતુ એક વખતે મિહિરે વરાહને પૂછ્યું કે;—તમારે કેટલાં છોકરાં છે, ત્યારે વરાહે કહ્યું કે, મને માત્ર એક પુત્ર જન્મ્યો હતો; પરંતુ અલ્પાયુષ જાણીને તેને પાણીમાં તરતો નાંખી દીધો હતો. મિહિરે પૂછ્યું કે;—" એનો જન્મ કયે વખતે થયો હતો? વરાહે જે પ્રમાણે હતું તે પ્રમાણે કહી બતાવ્યું. તે ઉપરથી ગણતરી કરી મિહિરે કહ્યું કે, તે પુત્રનું સો વર્ષનું આયુષ છે, તેનું હાલ મૃત્યું થયું નથી, તે જરૂર કોઇ ઠેકાણે જીવતો છે. " વરાહે ગણત્રીની ખાત્રી કરી જોવાથી, ઘણો પસ્તાવો થયો. તેણે સોને બદલે દશ વર્ષ ગણ્યાં હતાં, એક શુન્યની ભૂલ થઇ હતી. પછી ધીરે ધીરે વાતચીત થતાં, તે નાખી દીધેલો છોકરો તેજ મિહિર છે એવું જાણવામાં આવ્યું. વરાહ અને તેની પત્નીએ પોતાનો પુત્ર પાછો મેળવ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ વળી તેને એક વિદ્વાન સૌન્દર્યવાન અને શ્રેષ્ટ કન્યા સાથે વિવાહિત થયેલો જોઈને અત્યંત હર્ષ પામ્યાં. પુત્ર અને તેની વહુ ખન્નાને પોતાને ઘેર લાવી રાખ્યાં.

પિતા પુત્રના મેળાપ પછી એક વર્ષ પર્યંત તેમણે પોતાનું આયુષ આનંદમાં ગાળ્યું. થોડાક સમયની અંદર મિહિર એક વિદ્વાન જ્યોતિષી તરીકે ખ્યાતિ પામ્યો અને રાજ્ય તરફથી પણ તેનો ઘણો સત્કાર થવા લાગ્યો. ખન્ના ગુણવિદ્યામાં અત્યંત પ્રવિણ હતી, અને જે ગણના કરવાને તેનો પતિ અગર સસરો અસમર્થ થતા, તે તેમને કરી આપતી. તે સસરાના ઘરમાં આવ્યાથી આનંદ પામી. તે જેવી વિદ્વાન હતી, તેવીજ સુશીળા અને ગૃહકાર્યમાં નિપુણ હતી; તેના સસરા પસે પુષ્કળ લોકો પ્રશ્નો પૂછવા આવતા ખન્ના ઘરનું કામકાજ કરતી, તેઓના સઘળા પ્રશ્નો સાંભળતી હતી. સસરો પાટી ઉપર ગણવાનો આરંભ કરતો, તેની પહેલાં પ્રશ્નનો ઉત્તર તેના મુખમાંથી નીકળતો હતો. તેથી સસરો અને આવેલાં માણસો ઘણાજ આશ્ચર્ય પામતાં. ખન્નાની વિદ્વાની વાત વિદેશમાં પ્રસરી ગઈ. સર્વ ઠેકાણે તેનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. એ ધીમે ધીમે પ્રખ્યાત થઈ. તે એટલે સુધી કે તેની ખ્યાતિની વાત રાજાના પણ જાણવામાં આવી. એક સમયે વિક્રમાદિત્યે વરાહને તારાની કુલ સંખ્યા વિષે સવાલ કર્યો. મહાત્મા વરાહે તેનો ઉત્તર આપવાને વાસ્તે એક દિવસની મુદત માગી. આ પ્રશ્નના નિર્ણય સારૂ તેમણે અત્યંત શ્રમ કર્યો, પણ તે સઘળો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. સકળ તારા વૃંદની ગણના કરવી એ ઘણુંજ કઠિન છે. બલકે અશક્ય છે. તેથી ઘણો ખિન્ન અને ઉદાસી રહેવા લાગ્યો. તેને તેની પ્રતિજ્ઞા સહોદિત અસ્ત થતી દેખાવા લાગી. ખન્નાએ ભોજન તૈયાર કર્યું, પણ તે ખાવાને નહિ ઉઠતાં ચિંતામાં નિમગ્ન હતો. ખન્નાએ આ પ્રમાણે જોઈ સસરાને તેના ઉદ્વેગનું કારણ પુછ્યું. તેની ચિંતાનું નિમિત્ત તેના જાણવામાં આવતા, તેણે વરાહને તે વિષે બે ફીકર રહેવા વિનંતી

કરી. તે વિષે ગણના કરવાનું માથે લીધું. તે તેના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડી નહિ. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે વરાહે રાજસભાને ભૂપતિના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી આશ્ચર્યમાં નિમગ્ન કરી નાખી. મહારાજા વિક્રમાદિત્યની ખાત્રી હતી કે, આ કામ તે કરી શકવાનો નથી. તેથી તે ગણના કરનારનું નામ ઝાહેર કરવાને તેને અતિ આગ્રહ કર્યો, અંતે તેને તે ગણના કરનારનું નામ નિવેદન કરવાની ફરજ પડી. તેણે કહ્યું, મહારાજ ! એ ગણના મારી પુત્ર વધુએ કરી હતી. તે જાણીને મહત્ નૃપતિને તેથી અત્યત આનંદ થયો, અને ખન્નાને રાજ સભાના દશમા રત્ન તરીકે નીમવાની આજ્ઞા કરી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમને "નવરત્ન" ના ઉપર પ્રધાન પદે નીમવાની ઇચ્છા બતાવી.

ખન્નાને આ રાજ સન્માન તેના કાળરૂપ થઈ પડયું વરાહને આ વિપરીત બનાવથી વજ્રાહત્ થયો. પુત્ર વધૂને દરબારમાં શી રીતે લાવી શકાય ? જો તે રાજસભામાં આવે તો તેને જ્ઞાતિ બહાર કરવામાં આવે વળી નવરત્નોમાં પ્રધાન થવાથી અને રાજસભામાં જવા આવવાથી તેની નીતિ, કુળ અને માન મર્યાદા સર્વ જશે. આવા કલંક અને અપમાન કરતાં મૃત્યુ અતિ પ્રિયતર થઇ પડયું. માટે તેની જીભ કાપી લેવામાં આવે, તો તેની બોલવાની શક્તિ જવાથી રાજા પણ તેને ચાહશે નહિ. એવો વિચાર કરીને ઘેર આવ્યો. ખન્નાની જીભ—જે તેના કુટુંબની આબરૂને ધૂળમાં મેળવવાનું મૂળ હતું—તે કાપી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેણે પોતાના પુત્ર મિહિરને તે પ્રમાણે કરવા આજ્ઞા કરી. તે દંપતીએ જ્યોતિષના પ્રભાવે આવો અનર્થ થવાનું પહેલેથી જાણ્યું હતું. તેથી ખન્નાએ મૃત્યુ પાસે આવેલું જાણી પોતાના પતિને પાસે બોલાવી કહ્યું કે;—" મારી જીભ વગર વિલંબે કાપીને પિતાની આજ્ઞા પાળો મિહિરપિતાની આજ્ઞા પાળવા ખાતર ઘણોંજ દુઃખીત હૃદયથી પ્રાણપ્રિય ગુણવંતી સાધ્વી પત્નીની જીભ કાપવા તૈયાર થયો. ખન્નાએ તેના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે હસતે ચ્હેરે પોતાનું મૂખ ઉઘાડયું અને મિહિરે તેની જીભ કાપી નાખી; અને થોડા સમયમાં તે આ દુનિયાનું ક્ષણિક સુખ છોડી ચિરંકાલ પર્યંત અવિચ્છિન્ન સુખ ભોગવવા પરલોક વાસી થઇ. અહો ! કેવો અફસોસ ? કેવો શોક કારક બનાવ ! ! આ પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રીનું તેના વિદ્વાન સસરાએ શંકા કરી મોત ઉપજાવ્યું ! કેવું કઠોર હૃદય ! શું જ્ઞાની અને પતિવ્રતા સ્ત્રી રાજ સભામાં જવાથી નીતિ ભંગ કરે ? કદિ નહિ. નીતિવાન, જ્ઞાની અને પવિત્ર મનની સ્ત્રીને કલંક લગાડવા દુનિયામાં કોઇપણ સમર્થ નથી; પણ વિદ્વાન સસરાએ મોટી ભૂલ ખાધી. તેનાથી જે જ્યોતિષના શોધોનો વધારે લાભ દુનિયાને પ્રાપ્ત થાત, તે સઘળો અદ્રશ્ય થયો. ઘણો અફસોસ ! ! આ પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રી પોતાની વિદ્વતાને ગુણ પ્રભાવે પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે. ધન્ય તેમને ! ! !

દેવીકામિની.

આ પ્રાચીન કાળની સત્યશીલ, સદ્‌ગુણમંડિત અને સ્વકર્તવ્ય દક્ષ સાધ્વી સ્ત્રીનાં ચરિત્ર વિષે વિચાર કરતાં કોનાં અંતઃકરણમાં તેમના વિષે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી ? પરતુ દુઃખ ભાગ્યની વાત એ છે કે, તેવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ આજ કાલ આપણામાં બહુ પ્રકાશમાન થતી નથી, અને કોઈ ઠેકાણે સાધ્વી સ્ત્રીઓ પોતાનુ સૌજન્ય, સદ્‌ગુણ, મ્હત્તા, અને મનુષ્ય માત્ર પર અપ્રતિમ પ્રેમ, એ વિગેરેના યોગે કોઇ કાળે પોતાનું તેજ પ્રકટ કરે છે, તો તેના સબધે ઘણાઓને બિલકુલ જાણ થતી નથી. આ ખોટ અમુક અંશે પણ ઓછી કરવા ખાતર બંગાલામાં એક સાધ્વી સ્ત્રી દેવીકામિની થઈ ગઇ છે. તેને **દેવીઅઘોરકામિની** પણ કહેતા હતા. તેનું અલ્પજીવન વૃત્તાંત જાણવા યોગ્ય ધારી દાખલ કર્યું છે. આ ચરિત્ર નાયિકાની યોગ્યતા કેટલી છે, તથા એક સાધારણ સ્ત્રીના હાથથી લોકહિતનાં ગહન કાર્યો કેવી રીતે બને છે, તે આ ચરિત્ર ઉપરથી સારી પેઠે સમજાય છે. દેવી કામિનીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાલમાં બગાલા છવ્વીસ પરગણા ના ટાકી નામના પ્રસિદ્ધ ગામમાં એક કુલિન કાયસ્થકુળમાં થયો હતો. ઇ. સ ૧૮૬૦ માં બાબુ **પ્રકાશચંદ્રની** જોડે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં. લગ્નકાળે દેવીકામિની તદન અશિક્ષિત હતી. પ્રકાશચંદ્ર નવીન વિચારનો હતો. પોતાની સ્ત્રીને ઉત્તમ શિક્ષણ મળે, પોતાની પેઠેજ તેને માટે પણ જ્ઞાનભંડાર ખુલ્લો થાય. તેના હાથથી અન્યનું હિત થઇ શકે એવી એવી પ્રકાશચદની મહેચ્છા હોવાથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને શિક્ષણ આપવાનો ક્રમ ચાલુ કર્યો, પરતુ એ શિક્ષણ તદ્દન અપૂર્ણ રહેવાનું કારણ એ છે કે જ્યાં મોટુ કુટુંબ હોય, ઘરમાં વહુ દીકરીઓનો મોટો ભરાવો હોય, એટલે નવી શ્વસુર વાસિનીને આવી બાબતોમાં વધારે લક્ષ આપવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે. આખા દિવસમાં પતિપત્નીની મુલાકાતજ થવાની નહિ. પતિપત્નીની મુલાકાતનો સમય માત્ર રાતના એક પ્રહર રાત ગયા પછીનો, એટલે આખા દિવસના કામકાજથી કંટાળીને નિદ્રાવશ થવાના સમયનો—ત્યાં પછી પત્નીને શિક્ષણ આપવાનો વખત પતિ શી રીતે મેળવી શકે ? આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ રાતના વખતમાં પ્રકાશચદ્ર પોતાની પત્નીને સખનાં વાંચતાં શીખવતો હતો. પ્રથમતો પ્રકાશચદ્રની તમામ મહેનત વ્યર્થ જવા લાગી, કારણકે દેવી કામિનીનું પિયેર તદ્દન જુના વિચારનું હોવાથી જ્યારે જ્યારે તે પિયેર જાય, ત્યારે ત્યારે શ્વશુર ગૃહે પતિ પાસે

જે કાંઈ થોડું શીખી હોય તે બધું ભુલીને આવે ! ! ફરી શ્વસુર ગૃહે પતિ પાસે આવતાં પ્રથમ જેવી હતી તેવી કોરી ! ! પરંતુ સુદૈવે આવી સ્થિતિબહુ દિવસ રહી નહિ. પ્રકાશચંદ્ર સ્વતંત્ર થયા પછી તેણે પોતાની પત્નીના શિક્ષણ માટે ઘણીજ કાળજી રાખી, અને તેનો ઉપયોગ પણ દેવીકામિનીએ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યો.

સ્ત્રીઓને પોતાની સૌન્દર્યતા બતાવવાનો બહુ મોહ હોય છે. આપણી સ્ત્રીઓ જેમ દાંતને લાલ રંગથી રંગાવે છે, તેમ બંગાલામાં તરૂણ અને પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ પોતાના દાંત કાલા કરે છે દાંતને કાળો રંગ દેતી વખતે તેનો પાસ હોઠપર પણ લાગે. તેથી ત્યાંના લોકની એવી સમજ ચાલે છે કે, સ્ત્રીઓના દાંત તથા હોઠપર કાળા રંગનો પાસ દેવાય, એટલે સ્ત્રીઓની સૌન્દર્યતા વિશેષ ખુલી આવે છે તથા તેઓ વધારે રમણિય દેખાય છે. પણ પ્રકાશચંદ્રને આ જ ગલીનો જેવો રિવાજ બિલકુલ પસંદ નહોતો આ ચાલતા રિવાજની અયોગ્યતા દેવી કામિનીને સમજાવતાં તેણે પોતાનાં દાંતના નૈસર્ગીક સૌંદર્યતામાં બિલકુલ ફેરફાર કર્યો નહોતો, પણ આમ કરવાથી તેને કેટલો બધો ત્રાસ સહન કરવો પડયો ! સમાન વયની તથા તેનાથી મોટી વયની સ્ત્રીઓ તેની હમેશાં મશ્કરી કરતી ! પરંતુ " પોતાના પતિને જે યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરવું. " એ આપણું કર્તવ્ય છે એમ તેની ખાત્રી થયેલી હોવાથી, તેમજ દાંતને કાળા કરવાથી કશો પણ ફાયદો ન છતાં ઉલટી વિરૂપતા આવે છે, આમ પણ તેને લાગતું હોવાથી તેણે બધાની ઠઠ્ઠા—મશ્કરી—હાસ્ય વિગેરે સહન કર્યાં.

પતિએ પત્નીને, અને પત્નીએ પતિને પત્રો લખવા એમાં વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જોનારને કાંઇ અયોગ્યતા જણાતી નથી. વિયોગ જન્ય દુઃખ કમી કરવા અર્થે, તથા પરસ્પરનો પ્રેમ વર્દ્ધન કરવા અર્થે, પરસ્પરના પત્રો જેવું અન્ય એક પણ સાધન નથી, પણ તેને માટે આપણા લોકોમા કેવો વિચિત્ર ભ્રમ ચાલે છે! યુવાન કન્યા પોતાના પતિને પત્ર લખેતો મહાન્ પાપ થયુ કહેવાય ! વળી પતિને પત્ર લખવાની અરૂવા પણ જુની સમજુત ધરાવતાં સાસુ સસરો કે નણંદને હાલે જતાં બિચારી તે વહુના શાશા હવાલ થાય છે ? તેણે કદી ન સહન કરેલાં વાક્‌બાણો તેને સહેવાં પડે છે. અને પ્રતિક્ષણે તેને જે જે સાંભળવું પડે છે તેનો અનુભવ ઘણાને હશેજ. દેવી કામિનીના કુટુંબમાંની સ્થિતિ પણ આવીજ હતી. પોતાના પતિને પત્ર લખવામાં કશું પાપ નથી. તેથી પરસ્પરના મનને અમુક અંશે પણ સમાધાન કરી શકાય છે. એ દેવી કામિની સમજતી થઇ હતી, પણ પત્ર લખવો કેમ ? શાહી લાવવી ક્યાંથી ? કાગળ કોણ આપે ? કલમ ક્યાંથી મેળવવી ! આ સર્વ મેળવે તોપણ પત્ર ક્યાં બેસીને લખવો ! આ કાળજી દેવી કામિનીને વખતો વખત થતી હતી. તે પોતાના પતિને પત્ર ક્યારે લખતી હતી. પત્ર લખવાની સામગ્રી ક્યાંથી અને કેવી રીતે મેળવતી હતી અને તે કેવા પ્રકારે

લખતી હતી, તે સંબંધે પ્રકાશચંદ્રે પોતાના એક લેખમાં લખેલું છે કે;—" ચંદ્ર એજ તેનો દિવો, સાવરણીની સળી એજ કલમ, કોઇ પણ જાતના ઝાડનો લાલ રંગ એજ તેની શાહી અને ઘણે ભાગે કોઈ પણ ઝાડનું સૂકાયેલું પાન એજ તેનો કાગળ ! આ પ્રમાણે મારી પ્રિય દેવી કામિનીનો પત્ર લેખ થતો હતો !"

તરૂણ વયમાં આભૂષણો તરફ સ્ત્રીઓનું લક્ષ બહુજ હોય છે. તેમાં પણ અશિક્ષિત સ્ત્રીઓને તો પોતાનો સર્વ વૈભવ આભૂષણોમાંજ સમાયેલો લાગે છે. જે સ્ત્રીના શરીરપર વધારે આભૂષણો અને જેનાં કપડાં લત્તાં વધારે ભભકાબંધ તેજ સ્ત્રી-ખરી સુખી. એવો ભ્રમ કેટલીક સ્ત્રીઓના મગજમાં ભરાયેલો હોય છે. ! સ્ત્રીઓનું વલણ દાગીના તરફ મુખ્ય અંશે હોવાથી જ્યારે કોઇ ઠેકાણે સ્ત્રીસમાજ ભરાય, ત્યારે બીજી વાતો કરતાં દાગીના સંબંધે વાત પ્રથમજ નીકળવાની ! દેવી કામિનીને એક વખતે આવો પ્રસંગ આવ્યો. તે વખતે તેની ઉમ્મર માત્ર પંદર વર્ષનીજ હતી. તે તદ્દન સાદો પોશાખ પહેરીને શરીરપર એક પણ સુવર્ણ ભૂષણ ન પહેરતાં સમારંભમાં ગઇ, એટલે ત્યાં તેનો કોઇએ ભાવ પૂછ્યો નહિ. કોઇએ 'આવો', કે 'બેસો' પણ કહ્યું નહિ. આ ઉપરથી સર્વે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ ઉંચા પોશાખ તથા દાગીનાનેજ માન આપે છે એમ દેવી કામિનીને લાગતાં "હવે પછી કદી પણ દાગીના ન પહેરવા તથા ઉંચો પોશાખ ન પહેરવો" એવો નિશ્ચય કર્યો અને તે નિશ્ચય તેણે પોતાની જીંદગીની હયાતી સુધી ઉત્તમ રીતે પાળ્યો હતો.

દેવી કામિની જેમ જેમ ઉમરે વધવા લાગી, તેમ તેમનું લક્ષ વિશેષ ગંભીર વિષયો તરફ ચોટવા લાગ્યું. તેણે પોતાના પતિની પેઠે બ્રાહ્મધર્મની દીક્ષા લીધી; અને માત્ર એકલી દીક્ષા લઇનેજ તે રહી નહિ, પણ પરોપકાર તથા ધર્માર્થે પોતાનો પ્રાણાર્પણ કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. પ્રકાશચંદ્ર બાબુ મોટા હોદ્દેદાર હોવાથી ધર્મ કૃત્યમાં દ્રવ્યનો જોઇએ તેવો વ્યય કરવાનો યોગ તેને ઠીક મળતો હતો જે દિવસે સમારંભમાં પોતે સાદો પોશાખ પહેરીને ગઈ હતી, અને તેનો કોઇએ પણ ભાવ પૂછ્યો નહોતો, તે દિવસથી દેવી કામિનીના પોશાખમાં વિલક્ષણ ફેર પડી ગયો. એક સાદી-કિનારી વિનાની તદ્દન સાદી-સાડી, અને તેવીજ સાદી ચોળી એજ તેનો નવો પોશાખ થયો ! શરીરપર દાગીનાનું નામ બિલકુલ મળે નહિ, અને જોઇએ તો મોટા હોદ્દેદારની પત્ની ! તેણીએ ૨૦-૨૫ અનાથ બાળકોને પોતાને ત્યાં રાખ્યાં હતાં. તેમની સંભાળ પેટનાં છોકરાંની પેઠે રાખતી. એક વખતે તેને ત્યાં કોઇએ કેટલાંક નાળિયેરની ભેટ મોકલી હતી. (તે પ્રાંતમાં નાળિયેર-ભાગ્યેજ મળે.) એ ભેટનો ઉપયોગ તેણીએ પોતે એકલીએ ન કરતાં; તેનો ઉત્તમ પક્તિનો પકવાન કરાવ્યો અને આસપાસના તમામ વિદ્યાર્થીઓને તેની મીજબાની આપી. હવે તો તેણી પરોપકાર તરફજ પોતાના તન,

મન, ને ધનનો વ્યય કરવા લાગી. પોતાની આસપાસ અથવા પોતાના ગામમાં કોઈ માણસ માદું છે, એવી તેને ખબર મળે કે તુરત ત્યાં જાય અને ઘરના માણસની પેઠે તેની શુશ્રુષા કરે. જો ગરીબ હોય તો પોતાની ગાંઠના પૈસાથી તેનું ઓસડવેસડ કરાવે, તથા તેની સંભાળ માટે માણસો પણ રાખે, આવો ક્રમ ચાલતો હતો. એવામાં પોતાના ગામમાંના એક કોલસાવાળાની સ્ત્રી પ્રસુતિમાંથી બહુજ બિમાર થઈ પડયાની ખબર તેને મળી. આ ખબરમળતાંજ દેવીની સ્વારી તે કોલસાવાળાને ઘેર ગઇ. જઇને જુએ છે તો એક નાની સરખી કાળીમેશ ઓરડીના એક મલિન ખુણામાં તે બાઇ પડી છે. આસપાસ કોલસાના ઢગલા અને ચોતરફ અતુલ દુર્ગંધ. આ જોઇને દેવીએ ડૉકટરને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું અને પોતે સાવરણી લઇને તે ઓરડીમાંનો કચરો પોતાને હાથે કાઢવા લાગી? તે બાઇના ધણીએ તેમ ન કરવા ઘણો આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તે બોલી;—"તમને મદદ કરવામાં જો આ હાથનો ઉપયોગ નહિ થશે, તો તેનો બીજો શો ઉપયોગ છે ?" આમ કહીને ડૉકટર આવતા સુધીમાં તેણીએ તે ઓરડીવાળી ઝાડીને સાફ કરી નાંખી અને તે બાઇની સારવાર માટે એક બે માણશો રાખીને પછી પોતાને ઘેર ગઇ.

આ પરોપકારી પતિવ્રતા દેવીએ હવે કન્યાઓને શુધારવાનું કામ પણ હાથ લીધુ. બાંકીપુરમાં કન્યાઓ માટે એક સારી સ્કૂલ બાંધવામાં આવી હતી, પણ તેમાં કન્યાઓ બિલકુલ જતી નહોતી. આસ્કૂલનો ઉદ્ધાર કરવાનું દેવીએ મનપર લીધું. પ્રથમ તેણીએ પોતાને ત્યાં રાખેલાં બાળકોમાંથી ૨૦-૨૫ બાળીકાઓને તે સ્કૂલમાં મોકલી; અને લોકોને પોતાની છોડીઓને નિશાળમાં મોકલવા આગ્રહ તથા ઉપદેશ કરવા માંડયો. તેમજ તે સ્કૂલની તમામ વ્યવસ્થા પોતે જાતે ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઇને કેટલાક લોકો તેને કહેવા લાગ્યા કે,—" તમે જાતેએ તેવાં સુશિક્ષિત નથી, તેથી તમારી શાળામાં અમારી છોડીઓ ને મોકલવાથી શો ફાયદો થવાનો હતો ? " દેવીને લોકોનું આ કહેવું સત્ય લાગ્યું. તેનું શિક્ષણ વધારે વધ્યુ નહોતુંજ. ઘરમાંના ત્રીશ ચાળીશ માણસોની વ્યવસ્થા કરતાં-તેમાંજ તેનો વખત ગત થતો હતો. પણ આ વખત આવતાં બાંકીપુરથી ત્રણસો મૈલ એક ટ્રેનિંગસ્કૂલમાં વિદ્યાર્થી તરીકે તે અભ્યાસ કરવા ગઇ. ત્યાં પાંચ વરસ અભ્યાસ કરીને પુરતું જ્ઞાન સંપાદન કરી તે બાંકીપૂર પાછી આવી; ત્યાંની કન્યાશાળાની વ્યવસ્થા ચલાવવાનું કામ પોતાના હસ્તકમાં લઇ શિક્ષણ આપવા લાગી. અહા ! કેવો દ્રઢ નિશ્ચયી સ્વભાવ ? તેને સ્વજાતી વિષે મહદ અભિમાન હતું. સ્ત્રી વર્ગની ઉન્નતિ માટે તે સતત્ મથ્યા કરતી હતી. બાંકીપૂરના સ્ટેશનપર સ્ત્રીઓને માટે ' વેટીંગરૂમ ' બિલકુલ નહોતી. એક વખતે એક ગાર્ડ એક સ્ત્રી પ્રત્યે બહુજ ખરાબ વર્તણુક ચલાવી હતી. આ બાતમી

દેવીને કાને જતાંજ આ પ્રકરણ યોગ્ય રીતે વરીષ્ટ અધિકારી સુધી લઈ જવાનો તેણીએ નિશ્ચય કર્યો. એક લાંબી અરજી તૈયાર કરીને તે અરજીપર સેંકડો સ્ત્રીઓની સહીઓ લીધી. તે અરજી **લેડી ઈલિયટ** પર મોકલી આપી. અરજી પહોંચતાંજ તે અસભ્ય ગાર્ડને યોગ્ય શિક્ષા કરવામાં આવી, અને બાંકીપૂરના સ્ટેશનપર સ્ત્રીઓ માટે "વેટીંગરૂમ" પણ બાંધવામાં આવી. પ્રકાશચંદ્ર બાબુનો તમામ પગાર દેવી તરફ જતો હતો. તેમનો મોટો ભાગ પરોપકારાર્થ જુદો કાઢી રાખવાનો દેવીનો નિશ્ચય ચાલુજ હતો. એક વખતે સિંધ પ્રાંતનો હીરાનંદ નામનો એક વિદ્યાર્થી બાંકીપુરમાં આવેલો, તે માંદો પડતાં દેવીએ તેને પોતાને ઘેર રાખ્યો, તેને સારો કરવા માટે ઘણી મહેનત લીધી, પણ તેમાં યશ મળ્યો નહિ; તોપણ હીરાનંદના કુટુંબીઓના અંતઃકરણમાં દેવીના ઉપકારનું સ્મરણ રહી ગયું.

દેવી બ્રાહ્મ ધર્માનુયાયી હતી બાંકીપુરમાં કોઈ પણ ધર્મોપદેશક આવે તે દિવસે મોટો ઉત્સવ કરતી. હમેશાં ગામની સેંકડો સ્ત્રીઓને પોતાના ધર્મમાના તત્વોનો બોધ કરવાનો તેનો ક્રમ તો ચાલુજ હતો. ગૌતમ બુદ્ધ સંબંધે દેવીની બહુજ પૂજ્ય બુદ્ધિ હતી. દર સાલે રાજગૃહ જતી હતી. રાજગૃહને બૌદ્ધ ધર્માનુયાયી બહુજ પવિત્ર સ્થળ માને છે. જ્યારે દેવી રાજગૃહ જતી ત્યારે વખતો વખત કેટલાક લોકોને સાથે તેડી જતી, રસ્તામાં વ્યાખ્યાનો આપતી, અને સદ્ધર્મને રસ્તે ચાલવા બોધ કરતી. આ તેનો ક્રમ કેટલાંક વર્ષો સુધી અખંડપણે ચાલ્યા કર્યો હતો. નમ્રસ્વભાવ, પરોપકાર બુદ્ધિ, ગરીબોપર પ્રીતિ, અને સામાન્ય પ્રેમાળ સ્વભાવ વડે બાંકીપુરના તમામ માણસોને તે વ્હાલી થઈ પડી હતી. આ ક્રમ એક સરખો ચાલવાથી તેનું શરીર ક્ષીણ થયું. તેથી સમુદ્ર કાંઠાની તાજી હવા મળે, તેવે સ્થળે હવા ફેરફાર કરવા માટે રહેવાનો ડૉક્ટરે અભિપ્રાય આપ્યો. આ ઉપરથી બાબુપ્રકાશચંદ્રે દેવીને સન ૧૮૯૬ માં મુંબઈમાં રાખવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. રહેવા માટે મકાન વગેરેની વ્યવસ્થા પણ થઈ ગઈ હતી; એટલામાં નિર્દયકાળે ઝડપ મારી !! માંદગીમાં છતાં પણ જ્યાં રહેજ આરામ થતો, ત્યારે તે માંદામાણસોની ચાકરી કરવા પ્રયત્ન કરતી હતી. પોતાના દુઃખ માટે તેણીએ કદી પણ શોચ કર્યો નહોતો. માત્ર એક વખત પોતાનું મરણ નજીક આવેલું જોઈને પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓની શી દશા થશે, એ વિચાર કરતાં તેના નેત્રમાંથી અશ્રુ બિંદુ ખર્યાં હતાં, તે બદલ તેને પશ્ચાતાપ થતા ત્રીજે દિવસે પોતાના મોટા પુત્રને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે:—" વ્હાલા સુબોધ ! હું મારી માતા પાસે જાઉં છું. હવે મારાથી અત્રે રહી શકાય તેમ નથી. તું હમેશાં કુમાર્ગેથી દૂર રહે જે. તમારા કોઈ માટે મેં બિલકુલ દ્રવ્ય સંઘરી રાખ્યું નથી; પણ સત્ય સંઘરી રાખ્યું છે. તે તમે વહેંચી લેજો. મારા માટે જરા શોક કરશો નહી. પરમદિવસે મારી આંખમાં આંસુઓ આવ્યાં હતાં, તો મારે બે દિ-

વસ વધારે જીવવું પડયું, પણ હવે હું તૈયારીમાં છું ”

પ્રિય વાંચક વૃંદ ! આ અંતકાળના ઉદ્‌ગારમાં કેટલી ધર્મ બુદ્ધિ, કર્ત્તવ્ય પરાયણતા અને કેટલી અનુતાપ વૃત્તિ જણાય છે ? દેવીના સમાગમનો જેમને લાભ મળ્યો હતો; તેમને પોતાની માતા યા ભગિનીના મૃત્યુના શોચ જેટલો શોચ થયો હતો. આખા ગામમાં ઔદાસિન્ય પ્રસર્યું અને કેટલીક સ્ત્રીઓએ તો આક્રંદ કરી મેલ્યો હતો. દેવીની યોગ્યતા સંબંધે આ સ્થળે વિશેષ લખવાની અગત્ય છેજ નહિ જેણે પોતાનું આખું આયુષ્ય પરોપકારમાંજ પૂરૂં કર્યું હતું. એવું સ્ત્રી રત્ન આપણા દેશમાં આ ઓગણીશમી સદીની અધવચમાં ઉદય થયું, તે બદલ આપણે જગત્ નિયંતા ઇશ્વરનો આભાર માનતાં, તેવાં અનેક સ્ત્રી રત્નો આ ભારતભૂમિપર ઉદય પામે એવી પ્રાર્થના કરીશું. વાંચનારી વ્હાલી બેનો ! દેવી; કામિનીના આ જીવન ચરિત્રમાંથી જે અમૂલ્ય બોધ મળે છે. તે ગૃહણ કરી તેના જેવાં પરોપકારનાં અને સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિનાં કાર્યો કરવામાં મનને પ્રવૃત્ત કરશો, તો તમે તમારા દેશની અને તમારી દેશી બેનોની એક ઉત્તમ સેવા બજાવેલી કહેવાશે; તેની સાથે તમારૂં નામ અને કીર્ત્તિ અમર થશે. હે ઇશ ! આ દેશની બેનોની અંદર આવી સત્ય પ્રેરણા કર ? !

ચંદ્રપ્રભા.

આ પતિવ્રતા સ્ત્રી લખનૌ પાસેના એક ગામના ઠાકોરની પુત્રી હતી. તે મહા સૌન્દર્યવાન, તેજસ્વી, હિંમતવાન, નીતિવાન, ચાલાક, પતિવ્રતા અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેને લખનૌ પાસેનાજ બીજા કોઇ ગામના ઠાકોર સાથે પરણાવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૯૯ ની સાલમાં એક વખતે તેનો પતિ તેના બાપને ઘેરથી બન્થેરા પોલીસચોકીને રસ્તે પોતાને ઘેર તેડી જતો હતો આ ચોકીના ઇન્સ્પેકટરે પતિવ્રતા ચંદ્રપ્રભાને ઘણી રૂપાળીને તંદુરસ્ત જોઇ ખરાબ વિચાર કર્યો તેણે ઠાકોરને કહ્યુંકે;–“ તું પરસ્ત્રીને કાઢી જાય છે, માટે તને અહીંથી જવા નહિ દઇએ.” ઠાકોરે કહ્યું;–“એતો મારી પરણેતર સ્ત્રી છે. માટે તમારે રોકવાનું કશું કારણનથી.” છતાં ઇન્સ્પેકટરે તે માન્યું નહિ અને સાક્ષી લાવવાનું કહ્યું અંતે પતિવ્રતા ચંદ્રપ્રભાને એક કોટડીમાં પૂરીને તેને બહારથી તાળુ મારી કુંચી ઠાકોરને આપી. તેથી તે નહિ ચાલતાં પંદર ગાઉ દૂર તેને સાસરે સાક્ષી લેવા ગયો. રાત પડી એટલે ઇન્સ્પેકટરે કોટડીનું તાળું ઉઘાડયું પણ ચંદ્રપ્રભા બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓની પેઠે ભોળીને ગાફલ નહોતી, તેણે એવા પરાયા પુરૂષનો વિશ્વાસ નહિ કરતાં, ચેતીને ચાલાકીથી અંદર બારણાને સાંકળ ચઢાવી દીધી હતી. તેથી

ઇન્સ્પેક્ટરે બારણું ઉઘાડવાને ઘણું કહ્યું, પણ તેણે ઉઘાડયું નહિ. પણ જ્યારે તે ઘણી ધમકી આપવા લાગ્યો અને બારણા ભાગવાની કોશિશ કરવા માંડી; ત્યારે નહિ ગભરાતાં હિંમતથી ઉઘાડયું. ઇન્સ્પેક્ટરે અંદર આવી પોતાને વશ થવા જણાવ્યું, પણ આ સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ પોતાનું પવિત્ર શિયળ ભંગ નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તે તેનાં આવાં અયોગ્ય વચન સાંભળી ઘણી ગુસ્સે થઇ ગઇ. પણ જરા ધૈર્યતા પકડી બોલી;–" ભાઇ ! તમો આ શું બોલો છો ? હું નિરાધાર અબળા સ્ત્રી છું. તમો મારા ભાઈ જેવા છો, તમારા જેવા અધિકારીએ પરસ્ત્રી સામું ખરાબ દ્રષ્ટિથી જોવું ન જોઇએ. બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ જેમ ભયથી, લોભથી, કે વૈભવ સુખની ઇચ્છાથી પર પુરૂષને વશ થઇ પોતાનું અમૂલ્ય પવિત્ર શિયળ ભંગ કરી પાપમાં પડે છે, તેવી કુલટા સ્ત્રી મને ન સમજો. હું તમારા ભયથી ડરવાની નથી, પણ મારા શિયળ ભંગ થયે ઇશ્વરથી ડરું છું હું મારો પ્રાણ જશે, તોપણ તમારે વશ થવાની નથી. માટે ઇશ્વરનો ડર રાખી વૃથા આશા છોડી દો. મને હેરાન કરવાથી તમારૂં સારૂં થશે નહિ." વગેરે આજીજી સાથે ઘણું કહ્યું, પરંતુ કામનાથી અંધ થયેલો તે એક ટળી બીજો થયો નહિ. તે અનેક પ્રકારે ભય અને પ્રીતિ બતાવી વિનવવા લાગ્યો. ચંદ્રપ્રભા હિંમતવાન હતી. તેને પવિત્રપણું બહુ વ્હાલું હતું અને તે ક્ષત્રિ પુત્રી હતી. આ પાપીને શિયળ ભંગ કરવા આવેલો જોઇને તેના અંગનું ક્ષત્રિત્વ જાગૃત થયું, પણ પાસે હથિયાર નહોતું કે તે પોતાનું બળ અજમાવી શકે. તેથી યુક્તિપ્રયુક્તિથી તેનું હથિયાર હરણ કરવાનો લાગ જોતી હતી. અગર બીજી રીતે બચાવ કરવાનો વિચાર કર્યો. પોતાને ઉત્પન્ન થયેલો ગુસ્સો ધૈર્યતાથી દબાવી રાખ્યો; અને તે ન જાણી શકે એવું મૂખ રાખી ઉભી રહીને મનમાં "હે ઇશ્વર ! હવે તું લાજ રાખજે." એવું સ્મરણ કરવા લાગી. તે દુર્મતિ તેને શાન્ત થયેલી જોઇ ખુશી થયો કે, હવે તે મારે વશ થશે. એમ સમજી પોતાની તલવાર ત્યાં મૂકી દીવો લેવા દોડયો. પણ તે મંદમતિ જાણતો નહોતો કે; જે સ્ત્રી અંતઃકરણથી પોતાનું શિયળ અખંડિત રાખવા ઇચ્છે છે, જે સ્ત્રી પ્રાણ કરતાં પોતાના શિયળને વધારે વ્હાલું ગણે છે, જે સ્ત્રી પ્રાણ જતાં સુધી પણ શિયળને પવિત્ર અને પોતાનું અમૂલ્ય ધન સમજી સાચવવા ઇચ્છે છે, તેવી સ્ત્રીના શિયળનું રક્ષણ હમેશાં ઇશ્વર કરે છે. તેવા સમર્થ રક્ષકની આગળ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું શિયળ ભંગ કરવા દેવ પણ સમર્થ થતા નથી, તો બિચારૂં પામર માનવી શું બિસાતમાં છે ? તે આ મંદમતિ શું જાણી શકે !

સતીચંદ્રપ્રભાએ ઇશ્વરની સહાયતા માગી તુરત તે મંદમતિની તલવાર ઉપાડી હાથમાં લીધી. ઇન્સ્પેક્ટર દીવો લઇને આવ્યો અને અયોગ્ય માગણી કરવા લાગ્યો. ચંદ્રપ્રભાએ પ્રથમ તો તેને બહુ વિનવ્યો, પણ તેણે માન્યું નહિ. તેથી તેને પગથી માથા સુધી ક્રોધાગ્નિ વ્યાપી ગયો.

તુરત તેણે તલવાર ખેંચી તેનું માથું ઉરાડી દીધું. દીવો બુઝાવી દીધો, અને શિયળનું રક્ષણ કરવા હાથમાં તલવાર પકડી ઉભી રહી. ઇન્સ્પેક્ટર એક બાજુ પ્રાણ રહિત્ થઈ પડ્યો હતો. તેને ગયાને ઘણીવાર થઇ હતી. તેથી તેના બે કોન્સ્ટેબલોએ જાણ્યું કે તે આજુ બાજુ ગયા હશે, એવી ધારણાથી તેઓ પણ એક પછી એક સતીના શીલને કલંક લગાડવા આવતાં, તેઓ પણ તેની તીવ્ર તલવારથી કપાઈ ગયા. પ્રાતઃકાળે જ્યારે તેનો સ્વામી સાક્ષી લઇ આવ્યો, ત્યારેજ તે તલવાર હેઠે મૂકી રૂદન કરતી પતિને બેટી પડી. પોલીસે તેના ઉપર ખુનનો અરોપ મૂકી કામ ચલાવ્યું, પરંતુ લખનોના શાણા મેસન્સ જડજે તેને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મૂકી. એટલુંજ નહિ પરંતુ કહે છે કે વાવ્યપ્રાંતની સરકારે તેના પાતિવ્રત્યપણાથી પ્રસન્ન થઇને તેને ચારસો રૂપિયા ઇનામ તરીકે આપ્યા હતા. આ સર્વ હકીકત સને ૧૮૯૯ ના વર્તમાન પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. અહો ! ચંદ્રપ્રભા ! તને ધન્ય છે ! તેં પાતિવ્રત્યપણાનાં પવિત્ર અંકુરો મરાવનારી પવિત્ર હૃદયની આર્યમહિલાઓ અદ્યાપિ પણ છે, એવું સર્વને બતાવી આપી નામના રાખી છે.

મૃગનયની.

પ્રખ્યાત્ સાધ્વી શ્રી ગુજરાતના રાજાની પુત્રી અને ગ્વાલિયરના તોમર વંશના મહારાજા માનસિંહની રાણી હતી. તે રૂપે રંભા જેવી સૌન્દર્યવાન અને નયનો મૃગના જેવાં હતાં. તેથી તેનું નામ મૃગનયની પાડ્યું હતું. એ તીવ્ર બુદ્ધિની, ભણેલી, ઉદાર, રાજકાર્યમા કુશળ, સંસાર વ્યવહારમાં નિપુણ, હિંમતવાન, ચાલાક, ધાર્મિક, ચતુર, પતિવ્રતા અને સંગીત કળામાં અતિકુશળ હતી. પતિને પ્રાણથી અધિક ચાહતી. માનસિંહ પણ તેના ઉપર ઘણોજ આશક્ત હતો. પતિ પત્નીમાં ગાઢ પ્રેમ હતો. તેઓ સર્વ પ્રકારે એક રૂપ જેવાં હતાં. સાધ્વી મૃગનયની પોતાના રૂપ ગુણથી સૌનાં હૃદયને આકર્ષતી હતી. સંગીત કળામાં તો તેએટલી કુશળ હતી કે, તે જે રાગ ગાતી, તે રાગનું રૂપ તાદૃશ્ય ખડું કરી દેતી. તેના રાગનો ધ્વની સાંભળી પશુ પક્ષીઓ પણ પોતપોતાનું કાર્ય મૂકી દઇ થંભી રહેતાં. તેનું ગાયન સાંભળવાને મહાન્ પુરૂષો પણ લલચાતા હતા. તે પતિથી વહેલી ઉઠતી. દંતધાવન અને સ્નાન કરી દેવ સેવા કરતી. દેવ સેવા વખતે દેવની સ્તુતિ હાથમાં તંબુર લઈને એકાગ્ર ચિત્તેગાઇ બજાવી કરતી. એ વખતે તેનું સ્વરૂપ સા-

ક્ષાત્ દેવી રૂપ જણાતું હતું. તેમજ પતિ રંજનાર્થે પણ પોતાની ગાયનકળાનો ઉપયોગ કરતી. આ એ પ્રસંગે ઘણું કરી બીજા માન્ય લોકો તેની ગાયન કળાના શ્રવણનો લાભ લઈ શકતા; પતિવ્રતાના ધર્મે પ્રમાણે તે ચાલતી. રાજકાર્યમાં પતિને અનેક પ્રકારે સહાય આપતી. કઠણ સમયે કોઇ પ્રકારનો નિકાલ કરવામાં પોતાની બુદ્ધિથી બહાર પડતી અને યુક્તિથી માર્ગ શોધી કાઢી સૌને ચકિત કરતી, એવી હુશિયાર હતી. તેના કાર્ય કુશળ પણાને લીધે રાજા, પ્રજા અને વિદેશી જનોમાં વખાણને પાત્ર થઇ હતી. માનસિંહ ઘણું કરીને ઈ. સ. ના સોળમા સૈકામાં થઇ ગયો છે; કારણ કે લંકારાય જે શાહજહાં પાદશાહના સમયમાં થઇ ગયો છે, તેણે પોતાના ઇતિહાસમાં લખેલું છે કે;–" રાજા માનસિંહને એંસી રાણીઓ હતી, પરંતુ તે સર્વમાં રૂપને ગુણમાં શ્રેષ્ઠ તો રાણી મૃગનયનીજ હતી; તે અતિ સુંદર હતી; એટલુંજ નહિ પરંતુ મનમોહતી કળા જે ગાયનવિદ્યા, તેમાં અત્યંત પ્રવિણ હતી. " રાજા માનસિંહ ને ગાયન વિદ્યાનો ઘણો શોખ હતો. તેમાં પણ સંકીર્ણ રાગ તે મહારાણી ઘણીજ અદ્ભુત પ્રકારે ગાતી ને બજાવતી, તેના ઉપર તો તે મોહિત થયો હતો. મૃગનયનીએ પોતાના અત્યંત સંગીત ચાતુર્યથી કેટલાક રાગ મિશ્રભાવથી ગાઇ પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતા. તેમાં ગુજારી, વહીલગુજારી, માલગુજારી, વગેરે રાગ તેના નામપરથીજ પ્રસિદ્ધ છે. કહે છે કે મૃગનયનિની ગાયન કળાનું શ્રવણ કરવાને ગાયન વિદ્યાના પરમ આચાર્ય તાનસેનજી ખાસ ગ્વાલિયર પધાર્યા હતા અને ત્યાંજ રહી, પોતાની આખરની જીંદગી પૂરી કરી હતી. તેણે મૃગનયનીનું ગાયન સાંભળી તેનાં ઘણાંજ વખાણ કર્યાં હતાં. એ રીતે એ સંગીત કળામાં ઘણીજ પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે. સ્ત્રીઓએ પોતાને ભૂષણ રૂપ ગણાતી સંગીતકળા શિખવી જોઇએ. તેનું એક ઉત્તમ દૃષ્ટાંત આ સાધ્વી સ્ત્રીએ આર્યાવર્તની સ્ત્રીઓને આપી અમર કીર્ત્તિ રાખી છે.

ગંગા.

પતિવ્રતા સ્ત્રી ગંદાબાના કીલ્લામાં રહેતા મદારસિંહ નામે રાજપૂતની પુત્રી હતી. તેની માતાનું નામ તેજબા હતું. એ ઘણી શાણી; ચાલાક, હિંમતવાન અને નીતિવાન હતી. આવી માતાના હાથ નીચે ગંગા લાડ કોડમાં ઉછરી હતી. તે મહા સ્વરૂપવાન, મૃગનયની, બુદ્ધિશાળી, હિંમતવાન, ચાલાક, નમ્ર સ્વભાવની, ડાહી, નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી. તે ગંદાબા પાસે

વિજયપૂર નામે ગામના રાજપૂત દેવીસિંહ સાથે પરણી હતી. ઈ. સ. ૧૦૨૪ માં જ્યારે ગીજનીનો સુલતાન મહમદ સોરઠી સોમનાથ મહાદેવના દેવળનો નાશ કરી, ગંદાબાના કિલ્લા ઉપર ચઢી આવ્યો. ત્યારે કિલ્લામાં લુટ ચલાવી, તેમાંનાં કેટલાંક સ્ત્રી, પુરૂષ અને છોકરાંઓને કેદ કર્યા. એ સર્વને ગીજનીમાં ગુલામ તરીકે વહેંચી પૈસા મેળવવાનો તેમનો વિચાર હતો. તે ગંદાબાથી ઉપડી અણહીલવાડ પાટણ આવ્યો. કેદીઓને અનેક રીતે દુઃખ દેવામાં આવતું હતું. બંધીવાન ઓરતોની અંદર ગંગા પણ હતી. તેઓ વખતે પંદર વર્ષની હતી. મહંમદ ગીજનવીનો પાટવી કુંવર તેને જોઇ તેના પર મોહિ પડ્યો. તેમને પોતાના કબજામાં લેવાને તત્પર થયો.

ગંગા ખરેખરી ગંગા રૂપજ હતી. તેનું મન ગંગાજળ સમાન નિર્મળને પવિત્ર હતું. તેને પાટવી કુંવરે ઘણા ગળ્યા ગળ્યા સંદેશાઓ મોકલ્યા પણ તે ગંગાને ગળે કેમ ઉતરે ? ગંગાએ કુંવરને અણગમતા ઉત્તરો મોકલ્યા. તેથી તે ઘણો ગુસ્સે થયો અને તે જાહેર કરવાને ગુપ્ત રીતે કેદખાનામાં આવ્યો. ગંગાને ગાંડી ઘેલી વાતો કહી સમજાવવા લાગ્યોકે;—" હે ગંગા ! તું મારૂં કહેવું માન, હું તને ચાહું છું, પણ તું મને ચાહની નથી. તું મારી પદવી પિછાણતી હોતતો આવી રીતે મને વારવાર અપમાન આપત નહિ. હું પૃથ્વી પતિ મહંમદનો પાટવી કુંવર છું, ગાદીનો વારસદાર હું છું. સમય આવતાં હું તને મારી પટરાણી બનાવીશ. ખાવાને ખટરસ મન ભાવતાં ભોજનો મળશે, રહેવાને રંગમહેલ, પહેરવાને હીરચીરનાં જરીન વસ્ત્રો. હીરા, મોતી અને માણેકનાં આભૂષણો મળશે. હુકમ કરતાં હજારો દાસીઓ તારી પાસે હાજર થશે. પાણી માગીશ ત્યાં દૂધ મળશે. આથી વધારે તારે શી આશા છે ?" આ સાંભળતાં ગંગાએ તુચ્છકારી જવાબ આપ્યો કે;—" કુંવરજી ! તમોને હું વધારે શું કહું ? બીજો કોઇ આ વખતે હોત તો બતાવી આપત ! તમારો ધર્મ આવી રીતે અબળાની આબરૂ લુટવાનો નથી. તમારા રાજ મહેલમાં અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારોમાં આગ લગાડો ! તેનું મારે શું કામ છે ? મને મારી ભલી જાવળીની ઝુપડી અને ભલો મારો જાર બાજરીનો સૂકો પાકો રોટલો. અમારે ગરીબને રાજ વૈભવની શી જરૂર છે ? સ્ત્રીને સદ્દગુણ એજ ખરી શોભા અને સુખ આપનાર છે; તે સિવાય અન્ય શણગારને સુખ હું ઇચ્છતી નથી; મારે તેની કશી તૃષ્ણા નથી, મારી આબરૂ અને નીતિનો ભોગ આપી-વહેંચીને હું મોજ મજા ભોગવું એ બનેજ કેમ ! કુંવરજી ! તમે સત્ય કરીને માનજો કે હું લાલચમાં કદી પણ નહિ લપટાઉં. શરમ છે એવી પાપિણી સ્ત્રીઓને કે જે લાલચને લીધે અનીતિમાં લપટાય છે, નહિ કરવાનાં કામ કર છે. હું એવી લાલચુક અનીતિમાન નથી કે લલચાઉં. તમારી લાલચથી હું પાપમાં પડવાની નથી. મને મારી નાખો, કેદમાં પૂરીને રીબાવો,

સતાવો, ને ગમેતો શૂળીએ ચડાવો, પણ હું મારો પત્ની ધર્મ ચૂકવાની નથી. હિંદુવાણી મટીને બીબડી થવાની હોંસતો હલકી જાતની સ્ત્રીજ રાખે છે. બીબડી થઈ મારો પત્ની ધર્મ ચૂકવા કરતાં તો હું મરવું વધારે શ્રેષ્ઠ ગણું છું.

કુંવરજી ! તમો આવ્યા એ રસ્તે મુંગાને મુંગા ચાલ્યા જાઓ. તમારૂં કહ્યું વળવાનું નથી. મને જીવ વ્હાલો નથી, જીવ વ્હાલો કરીને જીવવાની મારી ઈચ્છા નથી. હું એવી નકામી આશા રાખતી નથી. રહવું સારૂં, મરવું સારૂં, પણ મારો પતિવ્રતા ધર્મ તજીને બીબડી થવું એ હલકું છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને માથે એકજ પતિ હોયછે. બીજા સઘળા ભાઈ, બાપ સમાન છે. તમે મારા ભાઈને હું તમારી બેન છું. બેન ઉપર આવી બુરી નજર કરવી ન ઘટે. વિંષ સમાન વિષય સુખને માટે આ ઉત્તમ દેહ વટલાવવો, સ્ત્રી ધર્મ ચૂકવો, અને હાથે કરીને પાપમાં પડવું એ મને પસંદ નથી. માટે આવ્યા ત્યાં પધારો. નહિ તો હું મારૂં માથું ફોડીને મરીશ, જીભ કચરીને જીવ કાઢીશ, મારા લોહી વડે તમારાં વસ્ત્ર રંગીને મરીશ અને તમને સ્ત્રી હત્યા આપીશ, પણ તમારો હલકો હેતુ તો હું પાર પડવા નહિ દેઉં. આ સાંભળી કુંવર ઝાંખો પડયો, તેના મુખનો રંગ ઉતરી ગયો, લાલી ઉડી ગઈ, તેના કઠણ શબ્દો કાળજામાં કોતરાઈ ગયા અને તે શૂળી સમાન સાલવા લાગ્યા. તેથી તે વિલે મૂખે પાછો રાજમહેલમાં આવ્યો. મધરાત થઇ, સઘળા લોકો નિદ્રા વશ થયા, પણ તેને નિદ્રા આવી નહિ. અનેક તરેહના વિચાર કરવા લાગ્યો, હવે કરવું કેમ ! એ પંદર વર્ષની બાળાએ મારી આબરૂ લીધી. જો હું બળાત્કાર કરૂં ને વખતે પિતાના જાણવામાં આવે તો પંચાત થઇ પડે, પણ કંઈ નહિ. હજુ વખતે છે. એ ગુલામડીને હાથમાંથી જવા નહિ દઉં. એવો વિચાર કરી શય્યનમહલમાં ગયો; પણ નિદ્રા કેમ આવે ? પલંગપર આમતેમ આળોટવા લાગ્યો, તેણે પોતાની ગેરહાજરીમાં લાવી જોવાનું વિચાર્યું. પોતાનો માનીતો અને વીશ્વાસુ નોકર સુજાતખાં હતો, તેને સર્વ વાત કહી બતાવી. સુજાતખાં મન મોજીને રંગીલા સ્વભાવનો હતો. તે સુલતાન વગેરે સર્વને રમુજ ઉપજાવતો હતો. તે બહુ કદરૂપો, પંચાવન વર્ષનો ઘોરમાં પડવા યોગ્ય થયો હતો, પણ ઈશ્કાઈ મૂકતો નહોતો હજુ તે કુંવારો હતો. તેથી કોઈ સુંદર સ્ત્રી મળે તો શોધ્યા કરતો હતો. તે કેફમાં ચકચુર રહેતો. આવા ઓલીયા મિયાંએ કુંવરના મુખથી વાત સાંભળી કહ્યું:—" કુંવરજી ! તમો કશી ફિકર કરશો નહિ. ગંગાને મારી વાણીથી ગાળી નાંખીશ ને એક પળમાં આપની હજુરમાં લાવી હાજર કરીશ: જો તેમ ન કરૂં તો મારૂં નામ સુજાતખાં નહિ." કુંવરને મિયાંના વચનથી આનંદ થયો. તેને ગંગા પાસે કેદખાનામાં રવાને કર્યો.

સાધ્વી ગંગા જાણતી હતી કે, આજે કાંઇ નવા જુની વાત બનવાની છે. કુંવર કદાચ આવીને બળાત્કાર ગુજારશે, એવા વિચારથી તે બિચારી પોતાની

આબરૂ પ્રાણ જતાં સુધી જાળવવાને આતુર થઈ બેઠી હતી. ત્યાં તેની ઓરડીમ મિયાં સુજાતખાં આવ્યો. તેને દૂરથી આવતો જોઇનેજ હવે શું કરવું ! તેના વિચારમાં પડી. તેણે વિચાર કર્યો કે—"સામે થવાથી વારંવાર હું ફાવવાની નથી; માટે પ્રપંચ કરીને આ ઓલિયા મિયાંને છેતરીને કુંવરના છટકામાંથી છુટા થવું એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. મિયાં ઓરડીમાં આવ્યો કે ગંગાએ ઉભા થઇ તેને ઘટતો આવકાર આપ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તુરત તેને નાના પ્રકારની વાતમાં નાંખ્યો. મિયાં તો ગંગાની વાતમાં ગળી ગયો, તે પોતે શું કામ માટે આવ્યો છે તે પણ ભૂલી ગયો. ગંગાનું સુંદર સ્વરૂપ જોઈ તેનું મન ભ્રમિત થયું. કુંવરના હાથમાં આવી સુંદર સ્ત્રી જાય ને હું હાથ ઘસતો રહી જાઉં એ ઠીક નહિ. આવી રૂપાળી સ્ત્રી મેં મારા જન્મારામાં જોઇ નથી. હિંદવાણીમાં ખુદાએ કેવું રૂપ મૂક્યું છે? કેવી તેની બોલવાની છટા છે? અહો! કેવી તેની વાણીની મધુરતા છે? આ સ્ત્રી બંદાના હાથમાં આવે તો ખરેખર મારો અવતાર સફળ થાય. એવો વિચાર કરી મિયાંએ મલકાતે મૂખે કહ્યું:—" સુંદર સ્ત્રી ! તારા સુંદર સ્વરૂપે મને વિચાર સાગરમાં ડૂબાવી દીધો છે. કુંવરના કરતાં હું કેવો લાયકછું ? મારા ઘરમાં તારા સરખી સુંદર સ્ત્રી હોય તો કેવી શોભા વધે ? કેવો ભાગ્યવાન ગણાઉં ? પણ એ સઘળું તારા હાથમાં છે. તેં મારૂં મન જીતી લીધું છે, મને જીવાડવો કે મારવોએ તારા હાથમાંજ છે, તું મારૂં કહેવું નહિ કબુલ કરે તો હું ઝુરીને મરીશ."

આ સાંભળી ગંગા પેચમાં બોલી;—" અહાહા ! આજ મને કેટલો આનંદ થયો છે ? કોણ જાણે શા કારણથી મારૂં મન તમારા ઉપર દોડે છે ! કુંવરે ન થાય એટલા કાલાવાલા ને ઉપાયો કર્યા, પણ તેનું કામ ન સર્યું. તે તમે એક પળમાં પાર પાડ્યું છે. એવાં ક્યાંથી ભાગ્ય કે તમારા સરખા મોટા મનના વિલાપી પુરૂષ મને ચાહે ? તમે કહો તેમ કરવાને અને કહો ત્યાં આવવાને તૈયારછું, પણ એક...એટલું કહીને બોલતી અટકી ગઇ. તેથી મિયાં બોલ્યો;—" ગંગા ! મારો અવતાર સફળ કર્યો છે. તેં મને આ ભવમાં તાર્યો છે, તું મને ચાહે છે, એમ જાણી આનંદ પામું છું; પણ તું બોલતાં કેમ અટકી ? તું જે કહે તે કરવાને તૈયાર છું. માટે જે કહેવું હોય તે કહો. " ગંગા બોલી;—' કાંઈ ઘણું કહેવાનું તો નથી, પણ માનો તો મારી મરજી એવી છે કે હું પસંદ કરૂં એવા પોશાખમાં તમે સદા રહેતો સારૂં. તમે હાલ જે વેષમાં છો, તેના કરતાં પણ વધારે દીપી નીકળો એ મને ખાત્રી છે. મને મુસલમાની પોશાખને રીતભાત ઉપર હદ વગરનો કટાળો છે. આવી બોકડા સરખી દાઢી મને પસંદ નથી. અમારા રાજપૂતો કતરાવેલી દાઢી રાખે છે. તેથી તેઓ કેવા શોભે છે ? મુદલ દાઢી ન હોય તો વધારે સારૂં. કુંવરનું મ્હોડું દાઢી વગરનું કેવું મનહર દીશે છે ? તમે દાઢી કતરાવો તો કાંઇ અડચણ છે ? અને કદાચ અડચણ હોયતો તે મારે

ખાતર નહિ ખમો ? તમારા પ્યારની પરીક્ષા મને કરવાદો અને પછી જુઓ કે તમારા પર મારો કેવો પ્યાર દોડે છે ? " મિયાં કેફના તોરમાં બોલ્યો;–"હું તારા વચને વહેંચાયેલો છું, ને બોલે બંધાયેલો છુ. તું કહે તેમ કરવાને તૈયારછું. અમારા ધર્મમાં દાડી બોડાવવી એ બહુ ગુન્હા ભરેલું ગણાય છે, તે તું જાણતી નથી. જો જાણતી હોતતો મને આવી ગેરવાજબી ફરજ ન પાડત, પણ ફિકર નહિ. આજને આજ આપણે ગીજની ભણી ઉપડી જવાના છીએ. સુલતાનની મરજી ગુજરાતની અંદર ચોમાસું ગાળવાની છે. તેથી ઘણો ખરો રસાલો ગીજની મોકલવાની ગોઠવણ કરી છે, આપણે પણ એ રસાલા સાથે જઇશું, એટલે કશો ભય ઉચાટ રહેશે નહિ; પરંતુ તારા તરફની એક ફિકર છે. તું સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરીને મારી સાથે આવીશ, તો સઘળાના જાણવામાં આ વાત આવશે તેથી કુંવર તથા સુલતાન મારા ઉપર ગુસ્સે થશે. માટે તું મરદના પોશાખમાં ગીજની સુધી આવે તો સઘળી બલા દૂર થાય, અને આપણા દહાડા અતિ આનંદમાં જાય. તારે પહેરવાનાં કપડાં પણ કુંવરે મારી સાથે મોકલ્યાં છે, તે પહેરી લે તો આપણે આપણા કાર્યમાં ફાવીએ. "

ગંગાને ભાવતું હતું ને વૈદે બતાવ્યું. તેનો પણ તેવોજ વિચાર હતો કે તેમને યુક્તિથી ફસાવી પુરૂષ વેષે છટકી જવું. તે સ્હેજમાં કપડાં આવી મળ્યાં; ઠીક છે. એવો મનમાં વિચાર કરી બોલી;—" ખરૂં છે, તમારૂં કહેવું મને પસંદ પડે છે. હું તમે લાવેલાં કપડાં પહેરૂં, પણ તમે એક મારૂં વચન રાખો. તમે મારાં કપડાં પહેરી જુઓ, ને તેમાં તમે કેવા શોભિ નિકળો છો, તેનો અનુભવ મને લેવા દો. ગંગાની સઘળી વાત મિયાંને ગળે ઉતરી, અતિ આના કાનીએ કાતરવતી પોતાની દાઢી કાતરી નાંખી ! ગંગાના વસ્ત્રાલંકાર પહેરી લીધાં ! આ જોઇને ગંગા મનમાં ઘણી હસવા લાગી કે:—" પ્યારમાં આંધળા લોકો કેવા બને છે ? અને ન કરવાનાં કામો કરી ફજેતી ને ફાળકે ચડે છે, તો આ બુઠ્ઠા મિયાં કેમ ન છેતરાય ?" મિયાંને બનાવવાના હેતુથી ગંગાએ ચાહન કહ્યું કે;—" આહાહા ! તમે સ્ત્રીના વેષમાં પણ કેવા શોભો છો ? જાણે આકાશમાંથી અપ્સરા ઉતરી આવી ન હોય ! તમે ડોલા—ઝોકાં કેમ ખાવા માંડયાં ! હજુ રાત ઘણી છે, માટે જરા આડે પડખે થાઓ તો ઠીક મને કપડાં પહેરતાં વિલંબ થશે. તેટલા વખતમાં તમે મજેની ઉંઘ લઇ શકશો." મિયાંની આંખમાં ઘણી ઊંઘ ભરાણી હતી. તેથી ગંગાના કહેવાથી તે તુરત બિછાના પર સુઇ ગયો. તેવોજ ભરનિદ્રામાં પડયો. ગંગા હિંમતવાન અને ચાલાક હતી. તેણે હવે નાશીજવાનો વિચાર કર્યો. એકાગ્ર ચિત્તે ઇશ્વરસ્તુતિ કરીને ત્વરાથી મિયાંનાં કપડાં પહેરી લીધાં. મરદને લાયક હથિયાર કમરે લટકાવ્યાં; જાણે કોઇ જુવાન મુસલમીન ન હોય ! મરદનો પોશાખ ગંગાને અનુકુળ આવ્યો, ગંગા તૈયાર થઇ, ઓરડીનાં બારણાં વાસી માથે તાળુ દઇને

છૂપે માર્ગે થઈ પોતાના વતન તરફ સહી સલામત જતી રહી. રાજપૂતાણીઓમાં વિપત્તિને વખતે સાહસ કામ કરવાની અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ અને સબળ શક્તિ હોય છે. એવા અમૂલ્ય ગુણ ગંગામાં પણ હતા.

ગંગા તો પોતાનું સતીત્વ જાળવી યુક્તિથી ચાલી ગઈ; પણ પેલા મિયાં તો પોદ્દયાજ રહ્યા હતા. કુંવરનું તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા આગ્યો હતો. કુંવર તો આખી રાત ન ઉંઘતાં વિચારતો હતો કે;–" મિયાં સુજાતખાં હજુ સુધી કેમ ન આવ્યો તે તો ગયો ત્યાંને ત્યાંજ રહ્યો. શું બન્યું હશે ? ગંગાએ શો જવાબ દીધો હશે ?" વગેરે હકીકત જાણવાને ઘણો આતુર હતો, પણ તેની આતુરતા મટાડનાર મિયાં સુજાતખાં વગર કોણ હતું ! સવાર થયું; લોકો ઉંઘમાંથી જાગ્યાં, સર્વ કેદીઓને પાટણની બજારમાં લાવીને વેચવાના હતા. તેથીઃ મહંમદ પોતાના હજુરીઆ સાથે કેદખાનામાં આવ્યો. સર્વ કેદીઓને એકઠા કરવા માંડ્યા. ક્યા ક્યા બંધીવાનો કેવા કેવા અપરાધમાં છે ? તેની તપાસ શરૂ કરી. મહંમદનો કુંવર પણ સાથે હતો. એકઠા થયેલા બંધીવાનોમાં ગંગા ન દીઠી. તેથી કુંવર અતિ આશ્ચર્ય પામ્યો. ઓરડીઓ તપાસતા સૌ ગંગાની ઓરડી આગળ આવ્યા. ઓરડીને બારણે તાળું જોઇ, મહંમદ અને તેની સાથેના સર્વ આશ્ચર્ય પામ્યા. તાળું ઉઘાડીને જોતાં જણાયું કે, ગંગા તો નથી, પણ ગંગાના પોશાખમાં ખોટી દાઢી વાળા પાવૈયા સરખા મિયાં સુજાતખાં ભરઉંઘમાં પડ્યા હતા. સઘળા સરદારો અને મહંમદ સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યા. અહીં તે આવી અવસ્થામાં કેમ આવ્યો હશે ? ગંગા ક્યાં ગઈ ? આવી ગડબડમાં સુજાતખાં આળસ મરડીને પડખું વાળવા જતો હતો, ત્યાં સુલતાન વગેરે તેના જોવામાં આવ્યા. તેથી બે બાકળો ઉભો થયો, મહંમદના પગમાં પડીને રડી પડ્યો. સર્વ વિચારમાં પડ્યા, મહંમદે મિયાં પાસે સઘળી હકીકત માગી, પણ તે બિચારો બોલે શું ? ગેં–ગેં–ફેં–ફેં બોલવા લાગ્યો. જમીન માર્ગ આપે તો તેમાં પેસી જાઉં, એવું વિચારવા લાગ્યો. રાંડ છેતરીને નાશી ગઈ. મારા પળીઆમાં ધૂળ પડી, આતો મરવા જેવું થયું, એવો તર્ક કરતા ઘણું લાગી આવ્યું. અશ્રુ પાડી રડી પડ્યો. તેણે સઘળી વાત કહી બતાવી. આ સાંભળીને તથા તેનો વિચિત્ર વેષ જોઇને સર્વેનું કાળજું હસી હસીને દુઃખવા આવ્યું. કુંવરના કારસ્તાનથી મહંમદને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો, પણ મિયાંની હાલત જોઇને કાંઈ ન બોલ્યો. કુંવર ઘણું લજવાઇ ગયો અને કશું બોલ્યા ચાલ્યા વગર પૂતળાની પેઠે ઊભો રહ્યો. સુજાતખાંનાં લૂગડાં ઉતરાવ્યાં ને પુરૂષનાં કપડાં પહેરાવ્યાં, પણ ખોટી દાઢીથી તેને ઘણું લાગ્યું. તેથી ઘણા દિવસ સુધી બહાર નીકળ્યો નહિ. મહંમદ ગીજનવી ગંગાની યુક્તિ અને હિંમત જોઈને બોલ્યો કે;—રંગ છે આ રાજપૂતાણીને ! કે તેણે પોતાનો પતિવ્રતા ધર્મ જાળવ્યો ! એમ વિચારી હૃદયમાં રાજી થયો.

ગંગા કેટલેક દિવસે ચાલી પતિને મળી આનંદ પામી. તેનો પતિ કેદખાના

કિલ્લાની લડાઇમાં ઘાયલ થયો હતો. તે પત્ની વિયોગથી નિરંતર ઉદાસ રહેતો હતો. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે, પ્રાણ જતાં સુધી પણ મારી સ્ત્રીને શોધી કાઢીશ અને ગમે તે ઉપાયે પણ તેને પાછી લાવીશ. એવા વિચારમાં હતો, ત્યાં તો અચાનક તે આવી પતિને ભેટી પડી. આ જોઇ તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. ગામ લોકો તેની હિંમત અને પાતિવ્રત્યપણાનાં ઘણાં વખાણ કરી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યાં. પતિને ગંગાએ સારવાર કરી સાજો કર્યો અને કેટલાંક વર્ષ તેની સાથે સુખચેનમાં ગુજારી સ્વર્ગે સિધાવી. આ જગતમાં જીવતાં જશ ને મુઆ પછી સ્વર્ગ મળે તે આવી પતિવ્રતા સ્ત્રીનેજ મળે છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

મીનળદેવી.

આ પ્રખ્યાત્ પતિવ્રતા સ્ત્રી કર્ણાટક દેશના ચંદ્રપુરના રાજા જયકેશીની પુત્રી, ગુજરાતના પ્રતાપી રાજા કરણની પત્ની અને પ્રખ્યાત રાજા સિદ્ધરાજની જનેતા હતી. તેણે બાળવયમાં ઉત્તમ માતાના હાથ નીચે ઉછરી સંસ્કૃત, કર્ણાટકી અને ગુજરાતી ભાષાનું સારૂં શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. ગાયન, નૃત્ય અને ચિત્રકળામાં ઘણી પ્રવીણ હતી. ઇતિહાસ, કાવ્ય અને બોધક વાર્તાના ગ્રંથો વાંચવાપર તેમને ઘણી પ્રીતિ હતી. તે ધાર્મિક, દયાળુ, બુદ્ધિશાળી, નીતિવાન, પરોપકારી, ઉદાર, ક્ષમાવંત અને સત્યપર પ્રેમી હતી. કરણ સંવત ૧૧૨૮ માં ગુજરાતની રાજધાની પાટણમાં ગાદીએ બેઠો. તે વખતે દેશની સ્થિતિ સારી હતી. વિનાશકારી બાળલગ્નના ભૂંડા રીવાજે પ્રવેશ કર્યો નહોતો. મહારાજા ભીમદેવ અને તેની રાણી ઉદયમતિએ પોતાના કુંવરને બાળપણમાં પરણાવી દેવાની ઉતાવળ કરી નહોતી. તેના તન, મનને કેળવી પુરૂષાર્થ કરવાને યોગ્ય કર્યો હતો. રાજા કરણ જ્યારે ભરજુવાનીમાં આવ્યો, ત્યારે કારભારીઓ યોગ્ય કન્યાનો શોધ કરવા લાગ્યા હતા. એવામાં કર્ણાટક દેશથી જયકેશી રાજાએ મોકલેલો ચિતારો મીનળદેવીનું નાળીએર લઇને આવ્યો. તેણે મીનળદેવીની સુંદર છબી ચિતરેલી બનાવીને તેના રૂપગુણની રાજા આગળ સ્તુતિ કરી. તે ઉપરથી કરણ રાજાએ તે સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કરીને નાળીએર લીધું અને પોતાનું ખાંડું ચંદ્રપુર મોકલ્યું. આ વખતે મીનળદેવી ૧૮ વર્ષની હતી. તે બહુ ભણેલી, સદ્‌ગુણી અને શાણી હતી, પણ રૂપે સાધારણ હતી. તે જ્યારે પાટણ આવી ત્યારે તેને જોઇને કરણરાજા નિરાશ થયો; કારણ ચિતારાએ જે અલૌકિક સુંદરરૂપ ચિતર્યું હતું, તેવું તે નહોતું. તેથી રાજાને બહુ ક્રોધ ચડયો; પણ તે વચનથી વિમુખ થયો નહિ. તે

એક પત્નીવ્રત પાળવાના દ્દઢ નિશ્ચયવાળો હોવાથી ફરી પરણ્યો નહિ સદા બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી સુનીતિએ સદા વર્તવા લાગ્યો એમ ઘણાં વર્ષ વિત્યાં, મીનળદેવી પતિ સહવાસ ન થવાને લીધે શોકથી રહેતી હતી પતિના રોષથી તેને અન્ન પણ ભાવતું નહતું વસ્ત્રાલંકાર પહેરવા ગમતાં નહિ પુરી ઉંઘ પણ આવતી નહિ, સદા રૂદન કર્યા કરતી રાજાને તેના મિત્રો ઠપકો દેવા લાગ્યા નિર્દય કહીને નિંદવા લાગ્યા વૃદ્ધ માતા ઉદયમતિએ પણ તેને ઘણી પ્રકારે સમજાવ્યો, ઠકારા કર્યા, રૂદન કર્યું, પણ કોઈ પ્રકારે કરણનું મન પીગળ્યું નહિ મીનળદેવીએ અને તેની દાસીઓએ પાટણને પાદર બળી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો, તોપણ કરણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ પ્રધાનોએ વચ્ચે પડી સર્વેને બળી મરતા અટકાવી શાંત કરી દિલાસો આપ્યો કે,—"રાણીજી ! તમારે સાહસ કરવું નહિ, રાજમાતા અને આખું રાજ તમને પોતાના રાણી તરીકે અત્યંત પ્રસન્નતાથી સ્વીકારે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજા બીજી બધી રીતે તમોને રાણીજ ગણેછે અને બીજી સ્ત્રી કરવાને ખુશી નથી માટે તમારે ધીરજ રાખવી જોઇએ પૃથ્વીની પેઠે સ્ત્રીઓએ ક્ષમા અને સમુદ્રની પેઠે ગંભીરતા રાખવી જોઇએ આ રાજપાટ અને અમે સૌ તમારા છીએ માટે રાજમહેલમાં પધારી રાજમાતાની સાથે ખુશીથી રાજરાણી તરીકે અમારા ઉપર અમલ કરો." પ્રધાનોના, લોકોના અને વૃદ્ધ સાસુ ઉદયમતિના કહેવાને માન આપી મીનળદેવી રાજમહેલમાં જઇને રહી અને સૌ રાણી તરીકેજ તેને માન આપી ચાહવા લાગ્યા

મીનળદેવીને પતિ વિયોગમાં કેટલોક વખત વહી ગયા, પછી એક વખતે એક કર્ણાટકી ગણિકા પાટણમાં આવી અને દરબારમાં તેનો નાચરંગ થતાં રાજાને મોહ ઉત્પન્ન થયો મિત્ર મારફતે ગણિકાને ખાનગીમાં નાચરંગને માટે રાજાએ કહેવરાવ્યું આ વાત મંત્રી અને રાજમાતાના જાણવામાં આવતાં તેમણે કેટલીક બક્ષીસો આપી ગણિકાને ગુપ્ત રીતે પાટણમાંથી કાઢી મૂકી તેને બદલે મીનળદેવીને રાજાની ખાનગીમાં નાચરંગને માટે મોકલી મીનળદેવી નાચરંગમાં એવી તો કુશળ હતી કે કંઈ પૂછવુંજ નહિ પતિની ગણિકા થવામાં તેને ખોટું લાગ્યું નહિ, અને ગણિકાના જેવાજ સ્વાંગમાં ખાનગીમાં જઈ રાજાની આગળ મુજરો કર્યો તેના હાવ ભાવ અને ગાનથી રાજા પોતાને ભૂલી ગયો એટલુંજ નહિ પણ મહેલમાં રહેવાની માગણી કરી મીનળદેવી તે સ્વીકારીને મહેલમાં રહી અને જોગાનું જોગ એવો થયો કે, તે મુલાકાતથીજ તેને ચઢતો દહાડો થયો બે ત્રણ દિવસ પછી ધર્મશીલરાજાને ગણિકાના સંગ માટે પશ્ચાતાપ થયો તેથી વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેણે પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત માગ્યું તે ઉપરથી ધગધગતી પૂતળીને આલિંગન આપવાનું બ્રાહ્મણોએ પ્રાયશ્ચિત બતાવ્યું રાજા તે પ્રમાણે કરવાને તૈયાર થયો નગરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, બધી તૈયારી થઇ, અને નિઃશંક

મને અધર્મનું દેહાંત પ્રાયશ્ચિત લેવાને તત્પર થયો. ત્યારે હજારો માણસના ટોળાની વચ્ચે આવી મીનળદેવી રાજાને પગે પડી અને મુલાકાત દરમિયાન લીધેલી નિશાની -મુદ્રિકા આગળ ધરીને બોલી કે:— "પ્રાણનાથ ! આપ નિષ્પાપ છો. વિધીસર પાણિ ગ્રહણ કરેલી આ તમારી દાસીનેજ આપે સંગથી કૃત કૃત્ય કરેલી છે. રાજમાતા અને મંત્રી આ બાબતમાં સાક્ષી છે. માટે હે ધર્મજ્ઞ ! હે પુણ્ય દર્શન પતિ ! આપ નિષ્કલંક છો, અને મેં અવિનય કર્યો હોય તો મને ક્ષમા આપો." કરણરાજા મીનળદેવીના વચન સાંભળીને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયો. પ્રજાજને મોટો જયઘોષ કરી મૂકયો અને રાજમાતા તથા મંત્રીએ સઘળી હકીકત કહી; રાજા શરમીંદો પડી પોતાને પાપમાં પડતો બચાવી લેવા માટે ઉપકૃત્ય હૃદયે તેને પગે પડવા ગયો, પરંતુ મીનળદેવીએ તેને તેમ કરતાં અટકાવી રાજમાતાને પગે પડી શુભાશિષ લેવાને કહ્યું. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું;—"પ્રિયા ! તુંજ મને અને મારા ગૃહને ઉદ્ધારનાર છો; માટે મને અને મારા અનાદરને ક્ષમા આપ." એમ કહી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ રાજમાતા ઉદયમતિને પગે પડયો માતાએ તેઓને શુભાશિષ દીધી. તે પછી રાજાનો સ્નેહ પ્રતિદિન વધતો ચાલ્યો. કરણરાજાને ખાત્રી થઇ કે મીનળદેવી બહુ રૂપાળી નથી, પણ તેનામાં ઘણાં ઉત્તમ ગુણો છે. તેના મધુર ગાયનથી તે બહુ આનંદ પામતો. મીનળદેવી પતિને આગળ નિત્ય ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાની કવિતાઓ, ઇતિહાસો, વાર્તાઓ વગેરે ઉપર વાતચીત કરી તેનું મન બહુ રીઝવતી. રાજકાજમાં સલાહ આપતી આ રીતે આ દંપતી વચ્ચે સ્નેહની સજ્જડ ગાંઠ પડી. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી જે ભરતખંડમાં ચક્રવર્ત્તિ મહારાજાધિરાજ મનાયો. જેણે અસંખ્ય તળાવ; વાવ, કુવા, દેવાલયો, વગેરે પરોપકારનાં અને પ્રજાના સુખનાં કાર્યો કરીને દેશની શોભા, સમૃદ્ધિ અને સુખના સાધનો વધાર્યા. તે પરાક્રમી રાજપુત્રને મહાસતી મીનળદેવીએ પોતાની ઉત્તમ કુખમાં જન્મ આપ્યો. એ રાજપુત્રનું નામ વૃદ્ધ માતા ઉદયમતિએ **સિદ્ધરાજજયસિંહ** પાડયું. ઉત્તમ ગુણવાળી માતાને પેટે ઉત્તમ ગુણવાળા પુત્રરત્નો પાકે છે, તેનો આ એક ઉત્તમ પુરાવો છે.

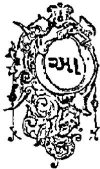
સતી મીનળદેવી પોતાના ગુણ પ્રભાવે પતિની પ્રીતિ મેળવી પૂર્ણ સુખી થઈ. પરંતુ દૈવ ગતિ વિચિત્ર છે; તે પતિસાથે લાંબો કાળ સુખભોગવવા પામી નહિ. કરણરાજા સિદ્ધરાજને દશ વર્ષનો મૂકીને મરણ પામ્યો. તેથી આ સતીને મહા દુઃખ આવી પડયું, પરંતુ પુત્ર સ્નેહને લઇ પોતાના પ્રાણ રાખી રહી. રાજકારભાર ચલાવવાનો ભાર અને કુંવરને કેળવણી આપી લાયક કરવાનું ભારેકામ એકલી તેણીને શીર આવી પડયું, તે તેણે બરાબર બજાવ્યું. તે ઘણી ચતુર, ૯૮ અને ઉદાર મનની હતી. તેણે સાન્તુ, મુંજાલ અને ઉદા એ ત્રણ વાણિયા મંત્રીઓને તેમના ગુણ પ્રમાણે કાર્યભાર સોંપ્યો. તેમના કરેલા ઠરાવ બહાલ રાખ્યાનું

અને તેમના ફેસલાથી નારાજ થઈ જે ફરિયાદ કરવા આવે, તેની અપીલ સાંભળવાનું કામ દેવીએ પોતાને હાથ રાખ્યું હતું. લોકોની ફરિયાદ તે બહુ ધ્યાન આપી સાંભળતી અને સર્વને યોગ્ય ન્યાય આપતી. તેના ન્યાયથી પ્રજા બહુ સંતોષ પામતી. રાજ્યની ઉત્તમ પ્રકારે વ્યવસ્થા કરવાથી કોઈ ઠેકાણે બંડ બખેડો થતો નહિ. પ્રજા ઉપયોગી કાર્યોમાં પોતાના રાજ્ય દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવા લક્ષ આપવા લાગી. સિદ્ધરાજને મનની કેળવણી આપવાની સાથે તનની કેળવણી આપવાને પણ સતીમાતા ચૂકી નહોતી. અંગ બળ વિના પુરૂષાર્થ થાય નહિ, એવા વિચારથી તે પોતાના પુત્રને અંગબળવધે અને તેની સાથે હિંમતવાન અને બહાદૂર થાય, એવી રમતો, કસરતો અને શિકાર વગેરે ખેલોમાં તેને સામીલ કરતી. છીંકખાય, બગાસુંખાય કે ઠોકર વાગે એટલે ખમા ! ખમા ! કરીને હાલના વખતમાં રાજ માતા પુત્રોને બાયલા બનાવે છે, તેમ તેણે કર્યું નહિ. હલકી બુદ્ધિના ખવાસોનો સંગ થવા ન દેતાં, ડાહ્યા ક્ષત્રિઓની સોબતમાં તેને રાખતી. ભૂગોળવિદ્યા અને ઈતિહાસ પણ તેને શીખવતી. જયશિખર, વનરાજ, મૂળરાજ વગેરે પૂર્વજોના પરાક્રમોની વાતો વંચાવીને ધીમે ધીમે રાજકાજથી પણ માહિતગાર કરતી. રાજા પ્રજાના ધર્મ સંબંધી અને રાજાના કર્તવ્ય કર્મ શાં છે ? પ્રજા પાસેથી લીધેલા કર વેરાના દ્રવ્યનો સારો ઉપયોગ કેમ કરવો ? એ વગેરે રાજનીતિ વિષે તેને સારી શિક્ષા આપી હતી. તેને આવી ઉત્તમ કેળવણીથીજ સિદ્ધરાજ ખરેખર એક બળવાન સિંહ નીકળ્યો. જેણે બહુ બળવડે દૂરનાં દેશોમાં કીર્તિ વધારી અને જેની આંખ આગળ મોટા રાજાઓ પણ થરથર કંપતા હતા. એ સઘળો પ્રતાપ ચતુર રાજમાતા મીનળદેવીનોજ હતો.

મીનળદેવી પુત્ર સિદ્ધરાજને સાથે લઈ દેશમાં ફરવાને નીકળતી, તે વખતે સિદ્ધરાજની ૧૫ વર્ષની ઊમર હતી. રાજમાતા મુસાફરીમાં પોતાની સાથેનોંધબુક રાખતી અને એક સિદ્ધરાજ પાસે પણ રખાવતી. તેમાં નવાઈ જેવું કે અગત્યનું યાદ રાખવા જેવું હોય, તે પોતે નોંધતી અને સિદ્ધરાજ પાસે નોંધાવતી. આ મુસાફરીમાં તેણે પ્રજા સુખને માટે વીરમગામમાં મુનસર અને ધોળકામાં મલાવનામે બે મોટાં તળાવ બંધાવ્યાં; તે અદ્યાપી સુધી છે. એવું કહેવાય છે કે ધોળકામાં મલાવ તળાવ બંધાવતી વખતે **મારૂતી** નામે એક ગણિકાનું ઘર વચમાં નડતું હતું, તે ઘરની ભારે કીંમત આપવાનું કહીને ઘણી રીતે સમજાવ્યા છતાં પણ તે ગણિકા હઠ પકડીને આપતી નહોતી. તેથી તે વિષે વિચાર કરવાને રાજમાતાએ મંત્રીઓની સભા બોલાવી. તેમાં કેટલાકનો અભિપ્રાય એ ઘર બળાત્કારે લેવાનો થયો; પરંતુ એ અભિપ્રાય રાજમાતાએ નામંજુર કર્યો અને તે ઘર હતું ત્યાંજ રહેવા દઇને તળાવ બંધાવ્યું. એ બનાવ ઉપરથી કહેવત ચાલી કે;—" ન્યાય જોવો હોય તો મલાવ તળાવ જુઓ. " અહા ! શું તેની ન્યાય બુદ્ધિ !

આ મુસાફરીમાં રાજમાતા અને બાળ રાજા જે જે ઠેકાણે ગયાં, તે તે ઠેકાણે જ્યાં જરૂર જણાઇ ત્યાં તળાવ, વાવો, કુવા અને દેરાં વગેરે કરાવ્યાં. જૂનાં હતાં તે સમરાવ્યાં. મીનળદેવીને પોતાના લગ્ન સમયે તેનો ગુરૂ આશિર્વાદ દેવાને આવ્યો હતો. તે વખતે નર્મદા નદી ઉપરના શુકલતીર્થથી થોડે દૂર પૂર્વમાં સોમેશ્વર મહાદેવની મોટી જાત્રા ભરાતી, ત્યાં જાત્રાળુ લોકો પાસેથી કર લેવામાં આવતો, તે માફ કરાવવાનું ગુરૂએ વચન માગ્યાથી તેણે તે આપ્યું હતું. તે વચન પાળવાનો વખત મીનળદેવીને હમણા પોતાના હાથમાં રાજકારભાર આવ્યાથી મળ્યો હતો; પરંતુ તે કામ કુંવરને હાથે રદ થાય તો આગળ ઉપર વાંધો આવે નહિ; એવા વિચારથી રાજમાતા સિદ્ધરાજને લઇને ભરુચ મુકામથી છુપે વેશે એ તીર્થ સ્થાને ગયાં, ત્યાં ગરીબ લોકોનું કરગરવું બાળ રાજાને નજરે દેખાડ્યું. ધર્મને ઉત્તેજન આપવું એ રાજાનું કામ છે. તેને ઠેકાણે આ ઉલટો બનાવ જોઇને સિદ્ધરાજને રંક લોક ઉપર દયા આવી. માતાની ઇચ્છા જોઇને રાજ્યની ઉપજને ભારે હાની છતાં તે કર માફ કરીને પોતાની જનેતાને પ્રસન્ન કરી. ધન્ય છે એવા પુત્રને ! અહીં મીનળદેવીએ સોમેશ્વરના દર્શન કરીને સોનાનો તુલા પુરૂષ ચઢાવ્યો-સિદ્ધરાજની સોનાની પ્રતિમા હાથમાં ન્યાય તોળવાનાં ત્રાજવા વાળી કરાવીને શિવને અર્પણ કરી. તીર્થવાસી બ્રાહ્મણોના પુત્રોને ભણાવનાર ગુરૂઓને વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં અને બ્રાહ્મણ, સન્યાસી વગેરેને જમાડી યાચકોને દાન આપ્યાં. રાજમાતા ગુજરાતની મુસાફરી કરી પાટણ આવી. તે પછી સિદ્ધરાજ ઉમર લાયક થયો હતો. ભણી ગણીને સર્વ વિદ્યામાં કુશળ થયો હતો. તેથી તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ધીમે ધીમે રાજ્ય ચલાવવાનો ભાર મીનળદેવીએ પોતાને માથેથી હલકો કર્યો હતો. સિદ્ધરાજ રાજ ગાદી ઉપર બેસીને રાણીમાતાની સલાહ પ્રમાણે રાજકારભાર કરવા લાગ્યો. એ રીતે કેટલોક કાળ વિત્યા પછી ગુર્જર રાજની એ સતીમાતા-મહાદેવી મીનળદેવી આ લોકમાં પોતાની પવિત્ર ફરજ પૂરી કરીને પરલોક વાસી થયાં. તેમને આ લોક છોડી જવાને આશરે ૮૦૦ વર્ષ થયાં છે; તે છતાં તેનું કીર્તિવંત નામ જનમંડળની હદય ભૂમીમાંથી વિસર્જન થયું નથી. ધન્ય છે આવી રાજમાતાને ! કે તેણે પતિપરાયણ નિરભિમાનપણે રહી, પતિના જીવનકાળે પતિને અને તેના મરણ પછી પુત્રને રાજકાર્યમાં મદદ આપવામાં પોતાના સદગુણ અને બુદ્ધિનો પૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો લોકોપકારક કાર્યો કર્યાં, વગેરે પોતાના મહાન ગુણોને લઇ પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે.

કળા.

પ્રખ્યાત્ વિદુષી સતી કર્દમ પ્રજાપતિની નવ પુત્રીઓમાં સર્વથી મોટી પુત્રી હતી. તેમની માતાનું નામ દેવહુતિ. તે આવી પરમ પવિત્ર તત્વજ્ઞ માતાના હાથ નીચે ઉછરી શિક્ષણ પામી હતી. મહાત્મા કપિલ મુનિ જેવા તત્વજ્ઞ ભાઈના સહવાસમાં રહીને વેદ, વેદાંગાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે મહા સૌન્દર્યવાન, બુદ્ધિવાન, દયાળુ, શાંત, નીતિવાન, ધાર્મિક વગેરે ઉત્તમ સદ્‌ગુણ સંપન્ન હતી. તેમને મરિચી ઋષિ સાથે પરણાવી હતી. ઋષિનો આશ્રમ હિમાલયપર હતો; ત્યાં આ આશ્રમ ધર્મને લગતાં નિત્ય કર્મથી પરવારી પતિ પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવતી. અતિથિ—અભ્યાગતોને સંતોષતી અને બાળાઓને શિક્ષણ આપતી. તે જાણતી હતી કે સત્ય, નમ્ર, પ્રિય અને હિતકર વાણિથી મનુષ્ય વ્યક્તિઓને પોતાના પ્રતિ જે પ્રમાણમાં આકર્ષિ શકે છે, તેના કરતાં અધિક કોઇ પણ સરળ યુક્તિથી આકર્ષિ શકાતી નથી. અદ્વિતીય સામર્થ્ય યુક્ત મહાત્મા મરિચી સાથે લગ્ન સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. ત્યારથી પ્રિયપતિને પ્રસન્ન કરવા પ્રયત્ન કરતી અને હૃદયમાં પૂર્ણ પ્રેમે સ્વાગત કરતી હતી. સ્વતંત્રતા એ શું છે એ તે સારી રીતે જાણતી હતી. પતિની સ્વતંત્રતામાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉન્મત્ત બની તેજ સ્વતંત્રતાનો અવળો ઉપયોગ કરે છે, એમ કરવા તે કદી સ્વેચ્છા કરતી નહોતી, તેમ આગ્રહ પૂર્વક એવી સ્વતંત્રા માગતી નહોતી. પતિને પ્રસન્ન કરવાથી, પતિની ઇચ્છાઓને આધિન રહેવાથી, પતિના સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ ધરવાથી, પતિની જે પ્રિય દૃષ્ટિ પત્નીપર થાય છે, તેમાંજ જે સ્વતંત્રતા અને કૃપાદૃષ્ટિ રહે છે, તે હૃદયપર ઝિલી આનંદ માનવા ઉત્સુક બનતી. આવી જાતની સ્વતંત્રા એજ એને મન પ્રિય હતું. સ્વતંત્રતામાં વિવેક ચક્ષુ રાખવાંજ જોઇએ એમ તે પ્રબળ પણે માનતી. તેથી વિશેષ સતી કળાનું એવું માનવું હતું કે, દરેક બાબતોમાં ન્યાયાદિ સ્થિતિમાં વિવેકને પ્રધાનપદ આપવું એજ શુભ કરેછે. શાસ્ત્રકારો પુનઃ પુનઃ ડિંડિમ વગાડીને વદે છે કે—'સાવધ રહેજો, લક્ષ પૂર્વક વૃત્તિઓને અંકુશમાં રાખજો. તમારા પ્રતિબિંબ રૂપે તમારી પ્રજા પ્રકટશે. ખાટા ખારા, તીખા, તમતમા પદાર્થો ખાવા; અસત્ય, અનીતિ, ભય, શોકનું વારંવાર સેવન કરવાથી તેવીજ કૃતિનાં સંતાનો પ્રકટે છે. કળા તે નિયમો બરાબર જાળવીને વર્ત્તતી હતી. તેની સાત્વિક વૃત્તિ અને ઉંચ ભાવનાથી તેને પેટે કશ્યપ ઋષિ જેવા પરમ પવિત્ર મહાત્માનો જન્મ થયો હતો. ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન માબાપને ત્યાં ઉત્તમ પુત્ર રત્નો પેદા થાય તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે.

રાજુલ-રાજિમતી.

આ પવિત્ર મનની સાધ્વી સ્ત્રીનું રસિક વૃત્તાંત જૈન ઇતિહાસ અને રાસમાળામાં પ્રસિદ્ધ છે. એ સોરઠના એક મહાન્ જૈન ખાનદાન કુટુંબની પુત્રી હતી. તે મહા બુદ્ધિશાળી, નીતિવાન, ધાર્મિક, દયાળુ; સત્યવતી, નમ્ર, ચતુર, શીલવાન હતી. ગૃહ કાર્યને લગતું અને વ્યવહારિક કેળવણી સાથે ધર્મ સંબંધી શિક્ષણ તેને બાળપણમાંજ મળેલું હતું. ઉમર લાયક થયે તેનો **નેમિનાથ** નામે એક વહેવારીઆ શેઠના વિદ્વાન અને ગુણજ્ઞ પુત્રની સાથે વિવાહનો સંકલ્પ કરવામાં આવ્યો હતો. નેમિનાથ અને રાજુલના વિવાહ-સંબંધથી બેઉ પક્ષના ઘણા આનંદ પામ્યા. વિવાહની સર્વ પ્રકારની તૈયારી થવા લાગી. લગ્નને દિવસે નેમિનાથનો પિતા ધામધૂમથી વરઘોડો કાઢી વહેવાઇને ત્યાં જાન લઇ ગયો. મોટા સત્કાર પૂર્વક વહેવાઇએ જાનને એક ભવ્ય મકાનમાં ઉતારો આપ્યો. લગ્નની ધામધૂમ ચાલી રહી હતી. મંગળ ગીતો ગવાતાં હતાં, વાજીંત્રો વાગી રહ્યાં હતાં; જ્યાં જોઇએ ત્યાં સઘળે આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. આર્ય લગ્નમાં ગૌરવ દેવાનો રિવાજ સઘળે પ્રચલિત હતો. તે પ્રમાણે અહીં પણ વહેવાઇએ ગૌરવ દેવાની તજવીજ કરી રાખી હતી. ગૌરવ દેવા માટે વહેવાઇએ કેટલાક પશુઓ મંગાવી જાનીવાસાની પાસેના વાડામાં પૂરી રાખ્યાં હતાં. આ માંગલિક પ્રસંગે તેમનો વધ થવાનો છે, એવો પશુઓમાં ભય ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ અશાંત થઇ બરાડા પાડતાં હતાં જાનીવાસામાંથી વરરાજા નેમિનાથનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયું, તેણે પશુઓ ઉપર દેખરેખ રાખનારને બોલાવીપૂછ્યું કેઃ—આ પશુઓ શામાટે અહીં ગોંધી રાખ્યા છે ? " એ સાંભળી તેણે કહ્યું;— " વરરાજા ! તમારા લગ્નના ગૌરવમાં એમનો ભોગ આપવાનો છે તે માટે." આ સાંભળતાંજ નેમિનાથના હૃદયમાં દયાનો સાગર ઉલટ્યો અને તે બૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો કે;—" અરેરે ! બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આ મુંગા પ્રાણીઓનો ઘાત કરી આવી રીતે આનંદ કરે છે ? ધિક્કાર છે આવી સદ્‌બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને, કે જેઓ તેનો કંઇ પણ વિચાર કરતા નથી. મારે પરણવું પણ નથી અને ગૌરવ પણ લેવો નથી ? " એમ બોલી પરમ વૈરાગ્યને વશ થઈ નેમિનાથે વરરાજાને યોગ્ય પહેરેલાં કપડાં અને ઘરેણાં કાઢી પગ રક્ષકને આપી દીધાં અને પશુઓને છોડાવી મુકી પોતે સાધુનો વેશ લઇ તુરત ચાલતો થયો. માતાપિતા, સગાં અને સ્નેહીઓએ તેને ઘણું સમજાવ્યો, પણ દયામૂર્તિ નેમિનાથને જરાપણ અસર થઇ નહિ. તે તો **જીવદયા**—દયા ધર્મ એવો જીનેશ્વર સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરી પરમ વૈરાગ્યથી ગિરનાર ભણી ચાલતો થયો.

વરરાજા નેમિનાથને વૈરાગ્ય આવતાં, પરમ પવિત્ર રાજુલને પણ તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉપજતાં પતિની પાછળ છાયાની પેઠે ચાલતી થઇ અને બીજાં સગા—સ્નેહીઓ પણ જીવહિંસા તરફ અનાદર અને પાપ સમજીને જૈન ધર્મની દીક્ષા લઇ યથેચ્છ માર્ગે વિચર્યાં. શ્રીમતી રાજુલ સાધ્વી થઇ ગિરનારની ગુફામાં જઇ રહી. નેમિનાથનાં વૈરાગ્યથી ઉત્તેજાયેલા તેના નાના ભાઇને પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો. નેમિનાથ જ્યારે લોક કલ્યણાર્થે ઉપદેશ આપવા દેશાવરમાં ફરવા નીકળી પડયો; ત્યારે રાજિમતી અને તેનો દીયેર ગિરનારમાં વ્રત પાળતાં રહ્યાં. એક વખતે અસાડ મહિનામાં સાંજને વખતે ગિરનારની ટોંકો ઉપર મયૂરો કે કારવ કરી રહ્યા હતા. ઝીણો ઝીણો વરસાદ પડતો હતો અને કેતકી તથા કેવડાની સુગંધ વાળો પવન ઝાડીને ફરફર ઝુલાવી વહન કરી રહ્યો હતો. તે સમયે રાજિમતી નગરમાંથી વહોરીને ગુફા તરફ આવતાં હતાં. વરસાદને લીધે તેમનાં વસ્ત્રો ભીનાં થઈ શરીરે ચોંટી ગયાં હતાં. આ વખતે તેમનો દીએર **રથનેમિ** તેમની સામેની ગુફામાં ધ્યાનમાં બેઠો હતો. રાજિમતીએ પોતાની ગુફામાં આવી જ્યારે ભિનાં વસ્ત્ર બદલવા માંડયાં, ત્યારે તેમનાં તરુણ અને મનોહર ગાત્રોએ રથનેમિને વિકાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે પોતાનાં વ્રતમાંથી ચલિત થવાની તૈયારીમાં હતો. એ જોઇ રાજિમતીએ તેને ઉત્તમ છટાથી ઉપદેશ આપ્યો કે;—

કાઉસગ ધ્યાને મુની રહનેમી નામે, રહ્યા છે ગુફામાં શુભ પરિણામેરે;
દેવરિયા મુનિવર ધ્યાનમાં રહેજો, ધ્યાન થકી હોય ભવનો પારરે, દે૦ મુ૦
વરસાદે ભીનાં ચીવર મોકળાં કરવા, રાજુલ આવ્યાં તેણે ઠામરે; દે૦ મુ૦
રૂપે રતિરે વસ્ત્ર વરજીત બાળા, દેખી ખોભાણો તેણે કામરે; દે૦ મુ૦
દિલ ખોભાણું જાણી રાજુલ ભાખે, રાખો થિર મન ગુણના ધામરે. દે૦ મુ૦
જાદવ કુળમાં જિનજી નેમ નગીનો, વમન કરી છે મુજને તેણેરે: દે૦ મુ૦
બંધવ તેના તમે શિવાદેવી જાયા, એવડો પટંતર કારણ કેણરે; દે૦ મુ૦
પરદારા સેવી પ્રાણી નરકમાં જાય, દુર્લભ બોધી હોય પ્રાયરે; દે૦ મુ૦
સાધવી સાથે ચૂકી પાપ જે બાંધે, તેનો છુટકો કદિયે ન થાયરે; દે૦ મુ૦
અશુચી કાયારે મળમુત્રની ક્યારી, તમને કેમ લાગી એવડી પ્યારીરે;દે૦ મુ૦
હુંરે સંજમી તમે મહાવ્રત ધારી, કામે મહાવ્રત જાશો હારીરે; દે૦ મુ૦
ભોગ વામ્યારે મુની મનથી ન ઇચ્છે, નાગ અંગંધન કુળની જેમરે; દે૦ મુ૦
ધીક કુળ નીચા થઇ નેહથી ચાલે, ન રહે સંજમ શોભા એમરે; દે૦ મુ૦
એવાં રસિલાં રાજૂલ વયણ શુણીને, બુઝયા રહનેમી પ્રભુ પાસરે; દે૦ મુ૦
પ્રાય આલોઇ ફરી સંજમ લીધું, અનુક્રમે પામ્યા શિવ આવાસરે; દે૦ મુ૦
ધન્ય ધન્ય જે નરનારી શિયળને પાળે, સમુદ્ર તર્યા સમવતછે એહરે;દે૦ મુ૦
રૂપ વિજય કહે તેના નામથી હોજો, અમ મન નિર્મળ સુંદર દેહરે; દે૦ મુ૦

આ બોધવચનથી તુરત રથનેમિને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને તે પવિત્ર સાધ્વી રાજિમતીના ચરણમાં પડયો. પછી રાજુલે તેને ઉત્તમ પ્રકારે જીનેશ્વર ધર્મનો ઉપદેશ આપી મહામુની બનાવ્યો અને પોતે પણ ધર્મજ્ઞાનથી નિર્વાણને પામી. તેનાં શિક્ષા વચનો અદ્યાપિ પર્યંત જૈન શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ અત્યંત આદર સાથે વાંચી અને શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે ચાલી સુખી થાય છે. રાજિમતીનું ચરિત્ર દેહાભિમાન અને પાંચ વિષયની તૃષ્ણાથી મુક્ત કરીને ભક્તિ સાધનનાં એક ભોમિયા રૂપ થઇ પડયું છે. તેમની પ્રતિમા-મૂર્તિ ગિરનાર પર્વત ઉપર સ્થાપન કરેલી છે. યાત્રાળુ લોકો પ્રેમભાવથી તેનાં દર્શન કરી પોતાને કૃતાર્થ થયાં માને છે. ધન્ય છે તેમના જન્મને!

યશોદા.

આ મહા સાધ્વી શ્રી **શ્રીરામચંદ્રજી**ના પરમ ભક્ત **શ્રી તુલસીદાસજી**ની પત્ની હતી. તેના માતાપિતા રાજાપુર જિલ્લામાં **પ્રયાગ** ગામની પાસે બે ગાઉ ઉપર આવેલા એક ગામમાં રહેતા હતાં. તેઓ ગૌડબ્રાહ્મણોમાં સરવરિયા બ્રાહ્મણોની એક શાખા છે, તે જાતના એ બ્રાહ્મણ હતા. આ કુટુંબ ઘણું ખાનદાન હતું. યશોદાને **દેવીમમતા** પણ કહેતા હતા. તે મહા રૂપાળી, બુદ્ધિવાન, જ્ઞાની, વિવેકી, શરમાળ, ધાર્મિક, નીતિવાન, ચતુર, અને પતિવ્રતા હતી. તેનાં માતા પિતા ઘણાં ડાહ્યાં, વિવેકી અને નીતિવાન હતાં. તેમનો વિચાર પોતાની પુત્રીને કોઇ લાયક પતિ શોધી પરણાવવાની હતી. શોધ કરતાં પોતાના ગામથી બે ગાઉ દૂર **પ્રયાગ** ગામમાં તેની નાતનાં ઘર હતાં, તેમાં **આત્મારામપાંડે**નું ઘર ધનાઢ્ય હતું, તેનો પુત્ર તુળસીદાસજી જે શાકે ૧૫૭૮ માં જન્મ્યો હતો. તે આ વખતે પંદર વર્ષનો હતો. તેણે જનોઇ લીધા પછી બાર વર્ષ બ્રહ્મચર્ય પાળી વેદાદિકનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી મહા બુદ્ધિવાન, જ્ઞાની, ધર્માત્મા, દયાળુ અને ઉત્સાહી નીવડયો હતો. આ વખતે તેનો પિતા દેવલોક પામ્યો હતો. તેથી માતાના ઘણાક લાડ કોડમાં ઉછર્યો હતો. તેને પોતાની પુત્રીને યોગ્ય વર ધારી તે સાથે પરણાવી હતી. તે પતિના ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખતી હતી. પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિ જે રીતે

અપ્રિય લાગવા માંડ્યું. હિંદુ ધર્મના સામાન્ય નિયમને અનુસરી જુવાન તુલસીદાસજી સવારના પહોરમાં માત્ર યમુના ઉપર સ્નાન કરવા જતા. બે ત્રણ કલાક આમ નિત્ય કર્મમાં ગાળ્યા પછી પાછા ઘરમાં આવતા ને બાકીનો બધો વખત યશોદાની સાથેજ આનંદનો અનુભવ લેવામાં જતો હતો. આમ કરતાં કરતાં આવકમાં ઘટાડો થયો, એટલે વિધવા માતાએ પુત્રને બોલાવી એકવાર કહ્યું કે;–" સુખ વૈભવનો અનુભવ ધન ઉપર આધાર રાખે છે. માટે તેની તરફ પણ તારે લક્ષ આપવું જોઇએ.—મોટી થઇ સ્ત્રી સાસરે અને મોટો થયો પુરૂષ ધંધે હોય તે તે શોભે. માટે ધંધા તરફ પણ લક્ષ આપતો જા." માતાની આ શિખામણ ઉપર તુલસીદાસે લક્ષ આપ્યુ નહિ; કારણ કે દેવી યશોદાનો એક ક્ષણનો વિયોગ પણ તેને અસહ્ય લાગતો હતો. દેવી યશોદાના પીએરીઆં તેણીને સાસરે ગયા પછી પોતાને મળેલી નહિ હોવાથી તેનું મુખ જોવાને અત્યંત આતુર હતાં. વારંવાર તેમનાં તેડાં આવતાં હતાં, પણ તુલસીદાસ જવા દેતા નહિ. દંપતીનો પરસ્પરાનુરાગ લોકમાં નિંદાવા લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તુલસીદાસની સાસુએ તેમની વૃદ્ધ માતાને ઠપકો પણ દીધો. યશોદાને તેઓ તેડી ગયાં. આ વખતે તુલસીદાસ યમુનાએ સ્નાન કરવાને ગયા હતા. તુલસીદાસ સ્નાન અને નિત્ય કર્મ કરી ઘેર આવ્યા, પણ ક્યાંએ યશોદાને દીઠી નહિ. તેથી માતાને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે, તેનાં સાસરીઆં તેડી ગયાં છે. આ સાંભળી તુલસીદાસ તેના વિયોગથી આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયા અને પોતાની પ્રિયાને મળવાની ધૂનમાંને ધૂનમાં જેવા યમુના ઉપરથી સ્નાન કરીને આવ્યા હતા, તેવાને તેવાજ હાથમાં જળપાત્ર, ખભે પીળેલાં વસ્ત્ર અને ઉઘાડે માથે સાસરાના ગામ તરફ ચાલ્યા.

યશોદા ઘણે વર્ષે સાસરેથી આવી હતી, તે હજી પોતાના સગાં સ્નેહીઓને બરાબર મળી પણ રહી નહોતી. ને હજુ માતા પાસે બેસી વાતચિત કરતી હતી. એટલામાં વિયોગથી વ્યાકુળ થયેલા તુલસીદાસજી આવ્યા. યશોદાને તેમને અત્યંત મોહમુગ્ધ અને નિર્લજ્જ થતા જોઈ બહુ લાગી આવ્યું. તે પતિને ઉઘાડે માથે આવે વેશે પોતાના પિતાને ઘેર પોતાની પાછળ લાજ મર્યાદા કે કંઇ પણ વિવેક રાખ્યા વગર 'પ્રિયા ! ક્યાં છો ?–'એવા શરમાવતારા શબ્દો બોલતા આવતા જોઇને તેને બહુ માઠું લાગ્યું, ઘણીજ શરમાઇ ગઇ, અને નેત્રમાં જળ ભરાઇ આવ્યાં. તે અને તેની માતા જે ઓરડામાં બેઠાં હતાં, ત્યાં આવતા જોઇને તે ઉઠી સામે ગઇ; તેમને પોતાને ભજવા કરતાં શ્રીરામચંદ્રજીને ભજવાનો ઉપદેશ કરવાનો વિચાર કર્યો. દ્વારને ઉંબરેજ તેમને પોતાની સામે ચાલ્યા આવતા અટકાવીને ધર્મ પરાયણ યશોદાએ ખેદ પામી વિનયથી કહ્યું; પ્રાણનાથ ! આ શું કહેવાય ? કેવી શરમની વાત ? હજુ હું આવીને નિરાંતે બેઠી પણ નથી, ત્યાંતો તમો શરમ કે લજ્જા રાખ્યા વગર મારી પાછળ મુગ્ધ બની આવા વિચિત્ર વેશે, લોક મર્યાદાનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર પિયા ! પ્રિયા ! એવા શબ્દ ઉચ્ચારતા આવો

ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી સર્વથી પહેલાં શોકથી રૂદન કરતા પોતાના પતિને ખોળામ લીધો. એ જોઈ શોકથી પીડાતા રાજાએ કહ્યું;—દેવી! આપણા કોઇપણ પા કર્મથી પ્રજાની આવી ખરાબ સ્થિતિ થઈ છે. મારા દુર્ભાગ્યથી રાજ્યનું બધું ધન પ્રજાને માટે ખર્ચી નાખ્યું, તોપણ તેને સુખ થયું નહિ. પ્રજાનું દુઃખ ટાળવ જે જે ઉપાયો કર્યા, તે બધા નિષ્ફળ ગયા. અને ધિક્કાર છે! હું જીવતો છતાં મારી આખી પ્રજા મોતને શરણે જવા લાગી છે! રાજ્યની એક જગ્યાપર પતિવિનાની સ્ત્રી પતિને માટે કરૂણાજનક સ્વરથી રૂદન કરે છે, અને બીજી જગ્યાએ પુત્ર વિનાનો માણસ પુત્રને માટે રડે છે! ક્યાં અન્ન છે, તેને માટે હાહાકાર કરે છે! અરે! એ શું થોડું મર્મ ભેદક છે? રત્નમાં ગોલા ખાતું કાસ્મીર આજે સ્મશાન જેવું બન્યું છે. પ્રજા ભારે વિપત્તિમાં ચારે તરફથી ફુએલી છે. દેશમાં ચારે તરફ કરા પડ્યા છે. તેથી માણસોને કોઇ ઠેકાણે નાસવાનો ઉપાય નથી. સર્વત્ર દીલગીરીનો અવાજ સંભળાય છે. હું હવે અસહ્ય દુઃખ જોઇ શકતો નથી, માટે મનનો ખેદ મટાડવા સળગતી ચિતામાં બળી મરવા ઇચ્છું છું. **"જેરાજાઓ રાત્રિને સમયે પોતાની પ્રજાને સુખમાં સુતી જુએ છે, તેઓને ધન્ય છે."** દેવી! હવે આપણે શું કરવું? એટલું બોલી રાજા પલંગપર પડ્યો અને મૂખ ઢાંકી રોવા લાગ્યો.

સતી રોહિણી આટલી વાર મુંગી રહી પતિની બધી વાત સાંભળતી હતી તેણીએ પતિનું બેભાનપણું દૂર કરવા ઘણી યુક્તિઓ કરી, ઘણા ઉપાયે શુદ્ધિમાં લાવી બોલી;—" પ્રાણનાથ! શા વાસ્તે આપ આટલા બધા દીલગીર થાઓ છો? શું આ વખતે સહન શીલતા રાખવી ન જોઈએ? જો ધીરજ ન રાખતાં બે શુદ્ધ થશો તો આપની મહત્તા કેમ રહેશે? આપ સાધારણ માણસની પેઠે અધીરા થશો નહિ. દૈવ, વિધાતા કે યમ કોઇ પણ સત્યશીલ રાજાનું શાસન તોડી શકનાર નથી. **રાજા એ પ્રજાના પિતા જેવા છે.** મરવા પડેલા પુત્રને છોડી નાશવું, એ પિતાનો ધર્મ નથી. પતિના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી એ પત્નીનો ધર્મ છે. રાજાનું કર્તવ્ય છે કે ભૂખી કે દુઃખી પ્રજાને કુવખતે ત્યાગવી ન જોઇએ. આત્મ હત્યા એ ગેરવાજબી કામ છે. જો કે તે કરવાનું મન થાય, તોપણ હમણાં આશા વિનાના થવું ન જોઈએ. જ્યાં સુધી એક પણ પ્રાણી જીવતું રહે, ત્યાં સુધી પ્રાણ ત્યાગવો એ ગેરવાજબી છે. જ્યારે આ વિષયમાં પણ આપણને નિરાશા ઉત્પન્ન થશે, ત્યારેજ અગ્નિમાં આપણા જીવની આહુતિ આપવી યોગ્ય

હવે દુકાળનો ક્લેશ રહેશે નહિ, એ હું ખાત્રી પૂર્વક કહુંછું." સતી રોહિણીએ જે કહ્યુ હતું તેજ થયું. એ શું સાધારણ સ્ત્રી હતી ? નહિ, તે ખરેખર સતી સ્ત્રી હતી. સતી સ્ત્રીનાં વાક્ય કોઈ વેળા પણ નિષ્ફળ જતાં નથી. થોડી વારમાં આકાશમાંથી ઢગલા બંધ મરેલાં કબુતરો પડયાં. આ કબુતરો ખાઈને પ્રજા સારી રીતે પ્રાણ ધારણ કરવા લાગી. આ બનાવને ઘણા લોકો અસંભવિત માનશે, પણ જેમણે સ્કોટલાંડનો ઇતિહાસ વાંચ્યો હશે, તેઓ જાણતા હશે કે આના જેવોજ બનાવ તે ઇતિહાસમાં છે. રાજા પોતાની સતી રાણીના ધર્મબળથી આ બનાવ બનેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો અને મરવાનો વિચાર છોડી દીધો. કાશ્મીરનાં લોકો સ્થિર થયાં, રાણી રોહિણીના ધર્મ પ્રતાપથી સંતોષ પામી ઇશ્વરે પ્રાણ રક્ષાનો ઉપાય આપ્યો. થોડા દિવસમાં કાશ્મીરનું નસીબ ઉઘડયું. ધાન્ય ઘણું ઉત્પન્ન થવાનો આરંભ થયો; પરંતુ તુંજીનસિંહ રાજા વધારે વર્ષ રાજ્ય ભોગવવા પામ્યો નહિ. તે છત્રીશ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યો. સતી રોહિણી પતિના શબને ખોળામાં લઇ ચિતામાં બળી સ્વર્ગે સિધાવી. સતી રોહિણી પતિની સાથે જે ઠેકાણે બળી ભસ્મ થઇ હતી, તે જગ્યા હજુ સુધી **"રોહિણી હુબીના"** નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે જગ્યાને પવિત્ર ક્ષેત્ર તરીકે માનવામાં આવે છે. એ દેવી પોતાના ગુણપ્રભાવથી કાશ્મીર દેશમાં અમર કીર્ત્તિ રાખી ગઇ છે. આ દેવીના ચરિત્ર વિષે હિંદુસ્તાનના પ્રમાણિક ઇતિહાસ "રાજતરંગિણી" માં પુષ્કળ લખેલું છે. ધન્ય છે આ પરદુઃખભંજન સતી રાણીને !

સારિકા.

આ પ્રખ્યાત પવિત્ર વિદુષી સ્ત્રી બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મી હતી. એને **સારી** પણ કહેતા હતા. તે કયા ગામમાં અને કોની પુત્રી હતી તે કશું જાણવામાં આવ્યુ નથી. તે તિવ્ર બુદ્ધિની, ધાર્મિક, નીતિવાન, શાન્ત, ચતુર, હુશિયાર, વિદ્વાન, જ્ઞાની, હિંમતવાન, દયાળુઅને પતિવ્રતા હતી. બાળપણામાં ચારે વેદનો અભ્યાસ કર્યો હતો. શાસ્ત્રમાં એટલી તો કુશળ હતી કે વિવાદમાં એની બરોબરી કરવાને કોઇ શક્તિવાન નહોતું. દરેક વિષયમાં તકરારમાં એ સરસ નીકળતી હતી. **દીશીઆ** નામે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ સાથે પરણાવી હતી. આ જોડું રૂપ ગુણે યુક્ત હતું. પતિ પત્નીમાં અત્યંત પ્રેમ હતો. ધર્મ ચર્ચા કરવાને દેશમાં ફરતાં હતાં. સારિકા પતિને વ્યવહાર અને ધર્મ કાર્યમાં અનેક પ્રકારે ઉપયોગી

પરંતુ પોતાના વંશ, પિતા અને દેશની ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઇ. ધીર ભાવથી તેણે વિષપાન કરી મરણને શરણ થવાનો દઢ નિશ્ચય કર્યો ! એક સેવકે અશ્રુપાત કરતાં કરતાં, રાજાની આજ્ઞાથી વિષનો પ્યાલો કૃષ્ણાકુમારીના હાથમાં આપ્યો; એટલે એ પરમ ધૈર્યશીલ બાળા શાન્ત અને પ્રસન્ન ચિત્તથી પોતાના પિતાની આયુ અને સંપત્તિની વૃદ્ધિ અર્થે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં કરતાં વિષપાન કર્યું. મૃત્યુના ભયથી તેની આંખમાંથી એક પણ આંસુ પડયું નહિ. માતા જ્યારે દુઃખિત હૃદયની થઈ દુર્વચનો કહેવા લાગી, ત્યારે પોતે શાંતિ પૂર્વક સમજાવતી બોલી;—" માડી ! તું આટલો બધો શોક શા માટે કરે છે ? જન્મ ભરના દુઃખમાંથી મુક્ત થવું મને ઘણું સારૂં લાગે છે. દુઃખિત અવસ્થા ભોગવવી તેના કરતાં મરણનો ડર મારા મનમાં વધારે નથી. માતા ! શું હું તારી પુત્રી નથી કે મૃત્યુનો ભય કરૂં ? જન્મથીજ કાળતો આપણી આંખની સામો ફર્યા કરે છે. સંસારમાં આવતાં કાંઈ વાર લાગતી નથી, માટે પ્રાણ કહાડવામાં મને ડર લાગતો નથી. જન્મ પછી મરણ વહેલા મોડું પણ થનારૂંજ છે. પિતાજીની અત્યંત કૃપા કે તેણે મને આટલાં વર્ષ જીવવા દીધી. હું હવે મારા પિતા અને દેશની ખાતર મારો પ્રાણ આપવાને ખુશીછું."

કૃષ્ણકુમારીએ આ રીતે પોતાની માતાને કહ્યા પછી તેણે વિષનો પ્યાલો પીધો હતો, તેની કંઇ અસર થઇ નહિ. ફરી તેને બીજું વિષ પાત્ર આપ્યું, તેને પણ પ્રથમની માફકજ ગટગટાવી ગઇ. એમ બે વાર ઝેર પીધું, છતાં તેનો પ્રાણ ગયો નહિ, તેમ દેવ વાંચ્છિનિય પવિત્ર રત્ન ઝાંખુ પડયું નહિ, એટલે ત્રીજીવાર ઝેર આપવામાં આવ્યું, તે પણ શાન્ત ચિત્તથી પી ગઇ. તેથી તેને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઇ, જે મહા નિદ્રામાંથી ફરીને તે જાગી નહિ. વિષપાન કરતી વેળા પણ કૃષ્ણા હસતીજ રહી હતી. પ્રથમથીજ તેના સમજવામાં હતું કે;—" રાજ્યમાં આ સઘળો ઉપદ્રવ મારે માટેજ થઈ રહ્યો છે. " યમ રાજાનું ચક્કર, તેના શીરપર ફરતું હતું. ને પોતાના કાળને ઘણા દિવસ થયાં દેખતીજ રહી હતી પણ તે પોતાને હાથે પ્રાણ ત્યાગ કરવામાં આત્મહત્યાનું મહા પાપ માનીને તેમ કરતી નહોતી. વળી તેનામાં એટલી બધી ધીરતા હતી કે પોતાના રૂપ તરફ તેને ઘણો ધિક્કાર આવતો હતો અને તેનેજ પોતાની જીંદગીનો અંત આણનાર સમજતી હતી. જ્યારે છેલ્લ ઝેરનો પ્યાલો આપવામાં આવ્યો હતો: ત્યારે હસતાં હસતાં પ્યાલો હાથમાં લઇને પી જતાં બોલી કે;—

(પદ)

" એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી એ ક્યાંથી !
એ તો મારા દેહ તણું સાથી—એ ક્યાંથી૦ ૧
પ્યાલા તારો પાં અનૃ માનું,

જંજાળથી છુટકો થયો જાણું—એ કયાંથી૦ ૨
હું કાળ રૂપે જનમી ફરી,
દશા રાજ્ય તણી તો થઈ ભુંડી—એ કયાંથી૦ ૩
હું કાળ તણો જે થાય કાળ,
તો આજ આનંદ ચિત્તમાં ભાળ—એ કયાંથી૦ ૪
મારા રૂપી આ આગ બધે લાગી,
કરી આપજ સિહેણુ હિણુ ભાગી—એ કયાંથી૦ ૫
પીખાવાથી તો મરવું સારૂ,
મને તો એ મરણુ લાગે પ્યારૂ—એ કયાંથી૦ ૬
નામે કાળીને કરમે એ કાળી,
કાળે મરણે હું પણ કાળી—એ કયાંથી૦ ૭
પિતાજી હો ભેટ કરૂં અંગી,
જીવી બહુને નિત રહો જંગી—એ કયાંથી૦ ૮
નમન મુજ માની લે માડી,
ક્ષમા કરજે ગઇ હઉં જો આડી—એ કયાંથી૦ ૯
નમુ એકલિંગનાથ અધમોદ્ધારી,
કરી પાન શરણુ છઉં વિષ ધારી—એ કયાંથી૦ ૧૦ "

આ રીતે બોલીને માતા-પિતાને આશીર્વાદના વચનો કહેતી, જરાપણુ પોતાના કલેશનો પ્રકાશ કર્યા વગર હસતે મુખે પ્રાણુ ત્યાગ કર્યો. તેમના મૃત્યુના સમાચાર પ્રજામાં ફેલાતા તેમણે તેમની ખૂબસુરતી, સાલશાઇ અને પરોપકારી પણુાના ઘણુા વખાણુ કરી અફસોસ કર્યો, એટલુંજ નહિ પરંતુ રાણુાના શત્રુઓ પણુ ગ્લાનિ પામી દીલગીર થયા હતા. જોધપુર અને જયપુરના રાજાઓ પણુ ખેદ પામી વિલે મુખે પાછા ગયા હતા. કૃષ્ણાકુમારીની માતા પ્રિય પુત્રીના મરણુથી દુ:ખી થઇ થોડાજ દિવસમાં મરણુ પામી હતી. અહો! પિતૃ ભક્તિ પરાયણા કૃષ્ણાકુમારી! વીર ક્ષત્રિય બાળા! તેં સોળ વર્ષની ઉમરમા ઉદાર મન અને પરોપકારી લાગણીથી પિતા, કુટુંબ અને દેશની ખાતર પ્રાણુ વ્હાલો નહિ ગણુતા, તેનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગે સિધાવી! આ શું તારી ઓછી મહત્તા છે! આ મહત્તાનો અમર યશ કવિ મુખે ગવાયો અને ઇતિહાસમાં લખાયો છે; વગેરેથી તારી અનંત કીર્તિનો સ્થંભ હમેશને માટે જગતમા અક્ષય રહ્યો છે! ધન્ય છે તને!! અને ધન્ય છે તારી માતાને!!!

ભામતી.

આ પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રી શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યના ભાષ્ય ઉપર ટીકા કરનાર સમર્થ વિદ્વાન્ વાચસ્પતિ મિશ્રની પત્ની હતી. તે મહા સૌન્દર્યવાન, બુદ્ધિશાળી, ધાર્મિક, નીતિવાન, વિદ્વાન, લજ્જાળુ, વિનય, નમ્ર, સુશીલ, મનોનિગ્રહી, અને પતિવ્રતા હતી. પતિપત્નીમાં પ્રેમ અત્યંત હતો. વાચસ્પતિ જેવા વિદ્વાન અને ધર્મપરાયણ હતા, તેવી આ પતિવ્રતા પણ તેમને સહાય કરવામાં પોતાનું કર્ત્તવ્ય સમજનાર હતી. રાત દિવસ વિદ્યામાં લીન રહેનારા વિદ્વાનો અને કવિઓ પોતાની વિદ્યામાં એવા તો એક તાર થઈ જાય છે કે, તેમને પોતાની આગળ પાછળ બનતા મોટા મોટા બનાવોની પણ ખબર રહેતી નથી. અરે! એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ રસની એકતારમાં કોઇવાર પોતાને પણ ભૂલી જાય છે. વાચસ્પતિ મિશ્ર આવી જાતના વિદ્વાન હતા. કહે છે કે તેઓ એક સમયે શંકરભાષ્ય ઉપર ટીકા લખવાના કાર્યમાં એવા તો તલ્લીન થઇ ગયા હતા કે, રાત્રિ દિવસ પોતે શું કરે છે? કયાં રહે છે? કયાં જમે છે? અને કયાં નિદ્રા કરે છે? તેની પણ તેમને ખબર રહેતી નહોતી. ભાષ્યનો વિચાર કરવામાં, અન્ય ગ્રંથોમાંથી ઉદાહરણો શોધી કાઢવામાં અને પોતાની ટીકાનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ ચલાવવામાં તેમનું મન એક ક્ષણ પણ નવરૂં પડતું નહોતું. આ વખતે તેઓ જુવાન હતા અને આ પતિવ્રતા સ્ત્રી પણ પ્રથમજ સાસરે આવેલી નવ વધૂ હતી. આ દંપતી રાત્રિ દિવસ સાથેજ વસતાં હતાં, પરંતુ વાચસ્પતિ મિશ્ર શાસ્ત્ર વિચારવામાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એવા તો તલ્લીન રહેતા હતાં કે, તેમને પોતાની સાથે કોણ રહે છે, તેનું પણ ભાન રહ્યું નહોતું. રાત્રિએ શયનગૃહમાં જ્યારે તેઓ ભાષ્યની ટીકા લખતા, ત્યારે ભામતી તેમને લેખન સાહિત્ય પૂરાં પાડતી અને વચમાં મુશ્કેલી આવતાં પતિ કંઇ શંકા ઉપર તેમને પ્રશ્ન કરતા તો પોતે વિવાદ કરવા લાગતી. વાચસ્પતિ મિશ્ર આખરે એમને એમ એના એ વિચારમાં પોતાની સ્ત્રી ભામતીને પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થાના શ્રમમાં પોતાના સહાધ્યાયી મિત્ર સમજતા હતા, તેમ સુશીલ અને લજ્જાળુ ભામતી પોતે પણ કોઇ દિવસ સંસાર સંબંધી કઇ પણ બોલતી નહિ; એટલુંજ નહિં પરંતુ પતિના આરંભેલા મોટા કાર્યમાં રખેને સંસાર માંડતાં વિક્ષેપ થાય, એવા ભયથી પણ પોતાની મનોવૃત્તિઓને એ માર્ગે જવા દેતી નહિ. કહે છે કે, એ ભાષ્યપર ટીકા કરતાં કરતાં આ પતિપત્નીનું યૌવન પૂરૂં થયું અને પાક ઉમ્મર થઇ, પણ પતિએ પત્નીને મિત્ર સમાનજ જોયા કરી હતી. તેમ પતિવ્રતા ભામતીએ પણ પોતાના પતિને તેમના કાર્યમાં વિક્ષેપ થાય, એવા ભયને લીધે કદી પણ સંસારની મચના

પણ કરીજ નહોતી. તેતો નિરંતર પતિના કાર્યને સુલભ કરવા માટે રાત્રિ દિ
સહાયભૂત રહી આનંદમાં મગ્ન રહેતી. તેના મનમાં કદી પણ સંસાર ભોગવ
ની લગુતા નહોતી.

આ પતિવ્રતા વિદ્વાન, ડાહી, વિવેકી અને ચતુર હતી. પતિને પ્રાણ
માનતી અને તેને હરેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડવાનીજ કાળજી રાખતી.
સારના ભોગભોગવી આનંદ લેવા કરતાં, પતિને જે કાર્યમાં આનંદ ભોગ
જોતી; તેજ કાર્યમાં તેમને સહાયકારક રહેવામાંજ પોતાનો આનંદ માનતી
એવી રીતના વર્તનથી બંનેનું યૌવન ઉતરી ગયું અને ભાષ્ય ઉપરની ટીકા
પુરી થવા આવી. એવામાં એકવાર મધ્યરાત્રિએ એકાંત શયનગૃહમાં નિ
થતા ઉજાગરાઓને લીધે આ પતિવ્રતા ભામતીની આંખમાં નિદ્રા ભરાઈ
અને દીવાને અજવાળે વાચસ્પતિ મિશ્ર ટીકા લખ્યા જતા, તે દીવો દિવેલ
દિવેટ ખુટવાથી નિસ્તેજ થઇ ગયો. જ્યારે અંધારૂં પડયું અને કલમ અ
ત્યારે વાચસ્પતિ મિશ્રે ઉંચું જોયું; તો પોતાની પ્રિયપત્ની ભામતીને નિદ્રામાં
બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ તેના સામું જોઇને ચમકયા અને ઘણે વર્ષે તેને
તાની સ્ત્રી જાણીને પ્રસન્ન અંતઃકરણે બોલ્યા કે,—" હે સુંદરી ! તને ધન્ય
તેં મને જિત્યો છે અને મારા શ્રમને તેંજ સફળ કર્યો છે. માટે આ ટીકા કે
મેં તારી અપૂર્વ સહાય અને અનન્ય ગુણને લીધે પૂરી કરી છે, તેને હું તાર
નામથી અલંકૃત કરૂંછું. " એ રીતે કહી તેમણે તે ટીકાનું નામ " ભામતી
પાડયું અને તેનો ઘણોજ આભાર માન્યો. આ સાંભળી સતીએ પોતાને
આવી જવા માટે ક્ષમા માગી, બે હાથ જોડી બોલી કે;—" હે પ્રાણનાથ ?
સંસારના રમણિય ક્ષણિક સુખો કરતાં મેં આપના જ્ઞાનમય વ્યવસાયમાં
રહીને બહુ સુખ ભોગવ્યું છે અને મને હવે બીજાં સુખની અભિલાષા રહ
નથી આપની વાણીના પવિત્ર જ્ઞાનમય પ્રવાહમાં અવગાહન કરતી હું આ
સારસાગરને તરી ગઈછું. " આ સાંભળી વાચસ્પતિ મિશ્રે કહ્યું કે;—" ધન્ય
સુહાગિણિ ! તને હજારવાર ધન્ય છે કે, તેં મારા આવા મોટા દોષને પણ ગ
કાર્યો નથી અને ઉલટો ગુણ લીધો છે. તારા જેવી પતિપરાયણ, પતિ સહા
અને પતિરંજક સ્ત્રીઓનેજ ધન્ય છે. " પતિનાં આવાં વચનથી ભામતી બોલ
" હે નાથ ! અતિ વિનયનું શું પ્રયોજન છે ? કેટલાએક દોષ કહેવાતા છતાં
મોટા ગુણરૂપ હોય છે અને તેથીજ લોકો તેને વખાણે છે. ચંદ્રમામાં
કલંક પણ લોકો જેમ પ્રીતિથી જુવે છે, તેમ ગુણને ચાહનારા માણસો ગુણ
મનુષ્યનો દોષ જોઇને પણ ખેદ કરતા નથી. આપની અંદર મેં દોષ જોય
નથી અને હું આપની સાથે વસતાં બહુજ આનંદ પામીછું. " આહા ! કેવી તે
ઊચ્ચભાવના ! અને કેવી મનોવૃત્તિ ! ! જે ગૃહમાં આવી ગૃહિણી હોય છે,

ગૃહ ખરેખર સ્વર્ગ ભુવન જેવું દીસે છે અને તેના પતિને આનંદની સીમા રહેતી નથી. ભામતી ખરેખર શ્રેષ્ટ ગૃહિણી અને વિદ્વાન હતી. તેણીએ કલ્પતરૂ નામે ગ્રંથ ઉપર વ્યાખ્યા કરેલી છે, એમ બુલર સાહેબ જણાવે છે. આવી ઉત્તમ ગુણવાળી સ્ત્રીઓ વડેજ ભારતવર્ષની કીર્તિ અદ્યાપિ પણ ચોતરફ અસરેલી રહી છે. હે ઈશ ! આ દેશની સ્ત્રીઓમાં સદ્દિદ્યાનો શોખ વધારવા પ્રેરણા કર ? જેથી અમારા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થઈ, પ્રાચીન સુખદાયક સ્થિતિ આવે ! ! વિજય હો ! મંગળ ! મંગળ ! ! ભવતુ ! ! !

રૂપસુંદરી.

સાધ્વી શ્રીગુજરાતનારાજા, જયશિખરની રાણી, વનરાજની માતા અને મુલ્તાનના રાજાની પુત્રી થાય. તેનામાં ધૈર્ય, પ્રેમ, દયા, નીતિ, ચાતુર્યતા, ઉદારતા અને શીલ આદિ સદ્દગુણો ઉત્તમ આભૂષણ રૂપ હમેશાં જોવામાં આવતાં હતાં. કલ્યાણીના રાજા ભુવડે જ્યારે જયશિખરીના રાજ્યપર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે કેટલીક ભાવિ વિપત્તિની ચિંતાઓ વડે રૂપસુંદરીનું હૃદય જો કે વ્યાકુળ થયું હતું અને તેણે પોતાના પતિને રણમાં જવા લગાર આનાકાની કરી હતી. પરંતુ તે વેળા તેનામાં શૌર્ય કરતાં પ્રેમનું બળ વિશેષ હતું. તેમ છતાં જયશિખરી જ્યારે પોતાના ખરા જુસ્સામાં આવ્યો અને શત્રુ સામે લ્હડાઈ કરવાની આવશ્યકતા જણાવી, ત્યારે તેણે તેને ઉત્સાહિત કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ રાજી થઇ રજા આપી હતી. રણમાં ગયા પછી જયશિખરીએ જોયું કે આમાં આપણો પરાજય થવાનાં ચિન્હો વધારે છે, ત્યારે તેણે પોતાના સાળા શૂરપાળને કહ્યું કે;— " તમારી બેનને વનમાં કોઈ નિર્ભય સ્થળે મુકી આવો; કારણ કે તે બે જીવવાળી છે. માટે રાજ્યમહેલમાં રાખવી ઉચિત નથી. ' આ વાત શૂરપાળે રૂપસુંદરીને જણાવતાં એ પતિવ્રતાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે;—' પ્રાણપતિ પણ હું મારા પતિને મુકી, કોઇ ઠેકાણે જનાર નથી. દૈવયોગે કદાપિ પ્રાણનાથનું શરીર રણમાં પડશે, તો સજોડે ચિતામાં બળી સતી થવાનો મને લ્હાવો મળશે હું અંતકાળે તેની સાથે ચિતામાં બળી ન મરૂં તો મારી જાતિના લાજે ને હલાયી નામને એબ લાગે પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવો એ સ્ત્રી જાતિનો પરમ ધર્મ મારાથી કેમ તજાશે ? રાજા હરિશ્ચંદ્રની ધર્મ પત્ની તારામતિ ઉંવટ સુધી પ્રિયના સંકટમાં સામેલ રહી હતી. સીતા જેવી મહા સતીએ પણ પતિના સમાગમ સારૂ વનવાસનાં સંકટ કબુલ કર્યાં હતાં, ને દ્રૈપદી એ પણ તેમજ કર્યું હતું માટે મને રણમાં સાથેજ તેડી જાઓ." એ રીતે ભાઈ બેન વચ્ચે કેટલોક વિવાદ થયો. શૂરપાળે

કહ્યું કે;—' મહારાજાએ આગ્રહ પૂર્વક આજ્ઞા કરી છે તે તમારે માનવીજ જોઇએ. આ પ્રમાણે ભાઈના કહેવાથી પતિની આજ્ઞા માન્ય કરી તેમની સાથે વનમાં જવા કબૂલ થઇ. તેમાં મુખ્ય હેતુ એ હતો કે તે બે જીવવાળી હતી. તેથી કરી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તો શત્રુ સામે લડીને પતિનું વેર વાળે અને રાજ્યનું રક્ષણ કરે. તે પછી રૂપસુંદરી પોતાના ભાઈ સાથે જંગલમાં ગઇ. પોતાનાં રક્ષણની દરકાર નહિ કરતાં તેને સામું શૂર ચડાવી પતિની મદદે મોકલ્યો અને પોતે એકલી ધીરજ ધરી ચાલતી એક ભીલના ઝુંપડા પાસે આવી પહોંચી. ત્યાં એક ભલી ભીલડીએ તેનું રક્ષણ કર્યું. રૂપસુંદરી તેમના સાંત્વનથી દિલાસો પામી ત્યાં રહી.

આ સાધ્વી રાજ્યનું કે કુળનું ખોટું અભિમાન નહિ ધરતાં સમય સૂચક થઈ તેમની સાથે મળી ગઈ અને ઘરસંસારને લગતાં તમામ કામ પ્રેમથી કરવા લાગી. ગર્ભના દિવસ પૂરા થતાં તેમને પુત્રનો પ્રસવ થયો. જેણે રાજ વૈભવ ભોગવેલા, તેને આજે વનમાં ભીલની ઝુંપડીમાં પ્રસવ કરવાનો અને તેને લગતાં દુઃખો ભોગવવાનો વખત આવ્યો, તે તેણીએ ધીરજથી સહન કર્યો. પુત્ર મુખ જોઇ દિલાસે દિવસ નિર્ગમન કરતાં, પુત્રનું લાલન પાલન કરવા લાગી. તેનું નામ **વનરાજ** પાડ્યું. વડની ડાળે બાંધેલી ઝોળીમાં બાળ વનરાજ પોઢવા લાગ્યો. આ-કાશનાં વાદળાં અને ઝાડનાં પાંદડાં જોઈ રમતો હતો. જે કુમારનો પિતા ગુજરા-તનો મોટો છત્રપતિ, તે રાજા કયાં ! રાજ્ય કયાં ! અને પટરાણી તથા પુત્ર કયાં ! રત્નજડિત સોનાના પારણામાં મશરૂની તળાઇપર પહોઢનાર અને સેંકડો દાસ–દાસીઓ જેને પાણીને ઠેકાણે દૂધ આણી આપે, મુખે ખંમા, ખંમા કરે, હીરની દોરીએ હિંચકાવે અને સોના–રૂપાનાં તથા હાથીદાંતનાં રમકડાંએ રમાડે, તે રાજકુમારની અને રાજ માતાની કેવી દશા ! ભાવિ બળવાન છે. આવી અ-વસ્થામાં પણ રાણી રૂપસુંદરી બહુ ધૈર્ય અને શાંતિથી મનમાં જરા પણ ઓછું નહિ આણતાં સમયને માન આપી રહી. તેવામાં અચાનક શીલગુણસુરી નામે એક સજ્જન સાધુનો તેને મેળાપ થયો; પરંતુ ગમે તેવો તોએ પરપુરૂષ, માટે ચતુરાઇથી તેની પરીક્ષા કર્યા પછી પોતાની વિતક વાત કહી. તેનો પૂર્ણ અનુ-ભવ કરી પછી તેના આશ્રમમાં જઇ રહી. આ યતીએ સગી બેન પ્રમાણે ગણીને તેનું રક્ષણ કર્યું. પોતાના બાળપુત્રને કોઈ પણ જાતના અયોગ્ય લાડ કોડમાં નહિ છકાવતાં, રાજબીજને છાજતી દરેક અસ્ત્ર શસ્ત્રની ઉમદા કેળવણી તેણીએ આપવા માંડી. કેટલીક મુદતે તે સ્થળે શૂરપાળ આવ્યો. ને તે પોતાનાં બેન ભાણેજને જોઇ આનંદ પામ્યો. "એક ઉત્તમ રાજપૂતાણીની કૂખે પાકેલો રાજકુમાર વન-રાજ એવો તો શૂર અને તેજસ્વી નિવડ્યો કે તેણે પિતાનું વેર વાળી શત્રુને કાયર કર્યો અને અણહિલવાડ–પાટણમાં રાજગાદી સ્થાપી પોતાની આણ વર્તાવી. રૂપસુંદરીએ પોતાપર ઉપકાર કરનાર ભીલ અને યતીને પુષ્કળ ઈનામ આપી

ગૃહ ખરેખર સ્વર્ગ ભુવન જેવું દીસે છે અને તેના પતિને આનંદની સીમા રહે
તી નથી. ભામતી ખરેખર શ્રેષ્ટ ગૃહિણી અને વિદ્વાન હતી. તેણીએ કલ્પતરૂ
નામે ગ્રંથ ઉપર વ્યાખ્યા કરેલી છે, એમ બુલર સાહેબ જણાવે છે. આવી ઉ-
ત્તમ ગુણવાળી સ્રીઓ વડેજ ભારતવર્ષની કીર્ત્તિ અદ્યાપિ પણ ચોતરફ પ્રસરેલી
રહી છે. હે ઈશ ! આ દેશની સ્રીઓમાં સદ્વિદ્યાનો શોખ વધારવા પ્રેરણા કર ?
જેથી અમારા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થઈ, પ્રાચીન સુખદાયક સ્થિતિ આવે ! !
વિજય હો ! મંગળ ! મંગળ ! ! ભવતુ ! ! !

રૂપસુંદરી.

આ સાખી સ્રી ગુજરાતના રાજા, જયશિખરની રાણી, વનરાજની
માતા અને મુક્તાનના રાજાની પુત્રી થાય. તેનામાં ધૈર્ય, પ્રેમ,
દયા, નીતિ, ચાતુર્યતા, ઉદારતા અને શીલ આદિ સદ્ગુણો ઉત્તમ
આભૂષણ રૂપ હમેશાં જોવામાં આવતાં હતાં. કલ્યાણીના રાજા
ભુવડે જ્યારે જયશિખરીના રાજ્યપર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે
કેટલીક ભ્રાન્તિ વિપ્રની [illegible] ત્યાર તણુ અદા [illegible]
કર્યો કે;—'મ્હારી સમસ્યાની જે પૂર્તી કરે તેનીજ જોડે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠ
બાંધવી.' આ નિશ્ચય તેણે પોતાની સખી સુલેખાને જણાવતાં તેણીએ સોનનાં માતપિતા
ને તે વાતથી વાકેફ કર્યાં. પુત્રીની વિદ્યા પરની પ્રીતિથી તેઓ પ્રસન્ન થયાં, ને તેની
ઇચ્છા પ્રમાણે કાવ્ય ચતુરવર શોધવા દશોંદી બારોટને રાજસ્થાનોમાં મોકલ્યો.
બારોટ ગુજરાત, કાઠિયાવાડમાં ફરતો ફરતો ઘુમલી જઇ પહોંચ્યો; કેમકે ત્યાંના
રાજ્ય કર્ત્તાઓએ વાઘેલાઓ સાથે લડીને યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો હતો; એટલુંજ
નહિ પણ તેનો એક કુમાર કાવ્યનો મર્મજ્ઞ અને વિદ્વાન ગણાતો હતો. બારોટે
ઘુમલીના દરબારમાં સતી સોનનાં રૂપ ગુણનાં વખાણ કર્યાં અને તેણે ગોઠેલી
સમસ્યાની પુર્તી કરે તેજ તેને વરે એ વાત પણ નિવેદન કરી. જેવું બારોટે
સોરઠાનું એક ચરણ ઉચ્ચાર્યું કે રાજકુમાર હાલામણે તુરત જરા વિચાર કરી
બીજું ચરણ શીઘ્ર કહી બતાવ્યું. તે સોરઠો;—

> ઘણુ વાગુ ઘડગાં- એરણને આઝડયાં નહિ;
> સરવદ સ્વાત તણાં, મળે તો મોતી નિપજે.

રાજકુમારનુ બુદ્ધિ કોશલ્ય જોઇ બારોટે બહુ ખુશી સહિત તેને શ્રીફળ
આપ્યું. રાજકુમાર હાલામણ પોતાને ચતુર સ્રી સાથે સંબંધ બંધાવાથી ઘણો આનંદ
પામ્યો, પણ તેનો પિતા રાણો શિયાજી તો ઘણો ઝંખવાણો પડી ગયો હોય
તેમ મુખ વિકાસી બેઠો ! નિરાશ થતાં મોં ઉતરી ગયું ! બારોટ શ્રીફળ આપી

તૈયાર થાય એ કેટલો અન્યાય !' ઇત્યાદિ નીતિની વાત કહી ઉચ્ચર્યો, દેશપાર થયેલો હાલામણુ એકલો સિંધ નજીકના સાગરને કિનારે બેઠો બેઠો નિશ્વાસ નાંખતો હતો. ઘડી ઘડી સમુદ્રમાં ઉછળતા અને શાંત થઇ સમાતા તરંગો જોઈ મનને સમજાવવા લાગ્યો કે;—' આ સહુ ઇશ્વરની રચેલી અકળિત કળા અને ઘટમાળ છે. આ દોહેલા દિવસ પણ વિતી જશે; માટે ધીરજ ધરવી એ કર્તવ્ય છે.' વન-ઉપવનો અને પશુઓને જોઇ ચિત્તભ્રમની પેઠે ભમતો ભમતો આમ તેમ જોવા લાગ્યો. સોનની પણ હાલામણના વિયોગે ધુમલીમાં એવીજ દશા થઇ. તેને એકલી જોઇ કામાંધ શીયાજી બીજીવાર તેની પાસે ગયો ને શામ-દામ-ભેદથી સમજાવવા લાગ્યો. છેવટ તલવારથી કાપી નાંખવાનો સોનને ડર બતાવ્યો, પણ સતી પોતાની ટેકમાં પાછી હઠી નહી. મરવાનું કબુલ કર્યું, પણ ભ્રષ્ટ થવાનું સ્વીકાર્યું નહી. હમણા શીયાજી જીવપર આવી તેની લાજ લુટવા આગળ વધત, પણ તેવો દુષ્ટ પ્રસંગ પરમ પવિત્ર પરમાત્માને પ્રીય નથી. એટલે તેનું બનવાને થોડીજ પળનો વીલંબ હતો, તેટલામાં અચાનક તેના દુશ્મનો ચઢી આવ્યા ને શીયાજીના પાપી જીવને સ્થુળ શરીરથી જૂદો પાડી, સર્વ શક્તિમાન પ્રભુના ન્યાયાસન સમક્ષ તેના પાપી કૃત્યનો જવાબ આપવા રજુ કર્યો. આ વખતે સોન બે શુદ્ધિમાં પડી હતી, તે થોડી વારે શુદ્ધિમાં આવી ઉભી થઇ અને ત્યાંથી ચાલવા લાગી. તે ફરતી ફરતી સિંધની સરહદ ઉપર જઇ પહોંચી, અંતે મહા મહેનતે શોધ કરતી પોતાના પ્રિય પતિ હાલામણુને જઈ મળી, અને પતિપરાયણ રહેવાથી ઇચ્છીત સુખને પામી.

એ રીતે જે મનુષ્ય ગમે તેવા ભયંકર સંકટના સમયમાં પણ પોતાની પવિત્ર નિષ્ઠાનો ત્યાગ કરતું નથી, તેને સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વર સદા સહાય કરી વિકટ દુ:ખમાંથી પણ બચાવી લે છે. કેટલીક વહુવારુઓપર તેના પાપી સસરા જુલમ ગુજારતા હશે, તે સર્વને સતી સોનનું સુદષ્ટાંત, શિક્ષણ લેવા યોગ્ય છે.

વિદેશી—સતીઓ.

લેડીહામિલ્ટન.

આ પતિપરાયણ પતિવ્રતા વિદુષી સ્ત્રી પ્રખ્યાત વિદ્વાન સરવિલિયમ હામિલ્ટનની ધર્મ પત્ની હતી. સરવિલિયમ હામિલ્ટન એડિનબરોની પાઠશાળામાં તર્કશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિદ્યા ગુરૂ હતો. તેની સેવામાં તેની ધર્મપત્ની લેડી હામિલ્ટને પોતાની જાતને સમર્પણ કરી હતી. હદ ઉપરાંત કામ કરવાથી ૫૬ વર્ષની ઉમરે સર વિલિયમ હામિલ્ટનને પક્ષાઘાત થઇ આવ્યો, તે વેળાએ તે બાઈ તેના હાથ, તેની આંખો અને તેને જે જોઇએ તે થઈ પડી. તે પોતાના પતિના કાર્યમાં તલ્લીન થઇ ગઇ હતી. તેને માટે પુસ્તકો વાંચવા અને વિચારવા લાગી; તે તેના ભાષણોની નકલો કરતી અને તે સુધારતી, જે કામ પોતે કરી શકે એવું તે બાઈને લાગતું તે સઘળું તે પોતાને માથે લઇને પોતાના સ્વામીને છુટો રાખતી. ખરેજ એક ધર્મપત્ની તરીકેની તેની વર્તણુક વીરત્વના રસથી ભરેલી હતી. જો તેણે આ પ્રમાણે પોતાના પંડને પોતાના પતિના કામમાં સમર્પણ ન કર્યો હોત અને એક ગૃહણી મદદ આપે, તેના કરતાં પણ તેણે જે અધિક મદદ આપી, તે ન આપી હોત તો તેના પતિના મોટા મોટા ગ્રંથો છપાઇને જે અજવાળામાં આવ્યા છે. તે કદાચ બહાર પડી શકત નહિ. સર વિલિયમ મૂળ સ્વભાવેજ અનિયમિત અને પદ્ધતિ વિનાનો હતો; પણ તે બાઇએ પોતાની જાતની એક સરખી પદ્ધતિ અને નિયમ તેને માટે દર્શાવી આપ્યાં. સર વિલિયમ અભ્યાસી સ્વભાવનો ખરો, પણ આળસુ હતો; પરંતુ આ બાઈ પોતે ચાલાક અને જોમદાર હતી. જે જે લક્ષણોની પતિમાં પૂરી ખામી હતી, તે તે પત્નીમાં પૂરતી રીતે હતાં. તેનામાં બુદ્ધિ-બળની ઉણપ નહોતી. તેને એ બાઈ પોતાના કાવતદાર સ્વભાવ વડે જોર અને વેગ આપતી. જ્યારે સર વિલિયમ હામિલ્ટન વિદ્યા-ગુરૂની જગ્યા ઉપર ચુંટાયો, ત્યારે તેના પૂર્વ પક્ષીઓ તેને એક તરંગી માણસ ગણી કાઢીને ભવિષ્ય ભાખવા લાગ્યા કે, એ માણસથી વિદ્યાર્થીઓનો વર્ગ કદી પણ શીખવી શકવાનો નથી અને તેની નીમનોક કદી પણ ફળદાયક નીવડવાની નથી. પોતાને સહાયતા આપનારાઓએ જે મારી ચુંટણી કરી છે, તે વાજબી કરી છે અને દુશ્મનો જે બોલે છે તે વિતંડાવાદ છે, એમ બનતી આપવાને પોતાની અર્ધાંગનાની મદદથી તેણે નિશ્ચય કર્યો. પોતાની પાસે ભાષણોનો જથ્થો તૈયાર કરવામાં આવતો. પાસેના ઓરડામાં બેસીને ભાષણ આપવાના અસલ ગુસડા

લખીને તે પોતાની પત્નીને આપતો અને તે બીજા ઓરડામાં દર રાત્રે એ બાઈ બેશીને ઉજાગરા કરીને સાફ નકલ કરી દેતી. સરવિલિયમનું જીવન-ચરિત્ર લખનાર કહે છે;—" કોઇ કોઇ વેળા તેનાં ભાષણોનો વિષય હાથમાંથી છટકી જતો અને એવું બને ત્યારે સરવિલિમ છેક સવારના નવ વાગતા સુધી લખ લખ કર્યા કરતો જણાતો અને તેની નિમકહલાલ થાકી ગયેલી લઢીએણ પણ બિછાના વિનાના કોચ ઉપર ઉંઘી ગયેલી દેખાતી. કોઇ કોઇવાર વર્ગમાં હાજર થવાના વખત ઉપરજ ભાષણને કંઇ ઓપ દેવાનો રહેલો હોય તે તેની પત્નીને હાથે દેવાતો." એ પ્રમાણે પત્નીની સહાયતાથી પતિએ પોતાનાં મુદતી ભાષણો પૂરાં કર્યાં: ભાષણ કર્તા તરીકેની તેની કીર્તિ ગવાવા લાગી અને આખરે તે પોતાના કાળના કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા મહા આગેવાન પુરૂષોમાં તેની ગણના થવા લાગી હતી, એ તેની પત્નીની અત્યંત સહાયતાથીજ હતી.

લેડી હામિલ્ટન વિષે મી. વીચના જીવન—ચરિત્રમાં લખેલું છે;—"લેડી હામિલ્ટને પતિ સેવામાં પોતાની જાતને અચૂક રીતે સમર્પણ કરી હતી. તેથી બુદ્ધિવાન પુરૂષોની સૃષ્ટિ તેની અત્યંત આભારી થઇ છે. અસલ ઉપજાવી કાઢેલી અને બીજા ગ્રંથોમાંથી ઉતારી લીધેલી, વળી પ્રમાણનાં અને ન્યાયશાસ્ત્રનાં પેદો ચોમેર રમઝટ કરી રહ્યાં હોય, તેવા ગહન અધ્યાત્મિક જ્ઞાનની બાબતોનાં એ બાઈએ કેટલા બધા પાનાં લખેલાં આજપણ જાળવી રાખેલા છે, તે જોઇને તમને પૂરી નવાઇ લાગે. જે કાંઇ પણ છાપવા માટે મોકલવામાં આવતું. તે સઘળું તથા સઘળાં ક્રમવાર ભાષણો એ બાઇએજ તેના પતિના બોલવા પ્રમાણે ઉતારી લીધાં હતાં અથવા અસલ ઉપરથી નકલ કરી લેતી હતી. આવું કામ પ્રેમ અને આત્મ—સમર્પણના કેવળ સાચા દિલથી તે કરતી. વળી પોતાના ધણીને જે કામ કરવાનું આવી પડયું હોય, તે કામમાં તેને તત્પર રાખવાની પણ તેનામાં શક્તિ હતી. પતિમાં એક જાતની ભલે દમદાર હતી. છતાં સુસ્તીની ખાસિયત હતી. તેની સામા તે શાણપણથી ઝુંડો ઊઠાવતી. એ સુસ્તી તે ગમે તેવી મહેનત મજુરી કરતો હોય, તે વેળાએ પણ તેના આગળ જે કામ આવીને પડયું હોય, તેને તે આધુ મૂકાવતી. જે વિષય તેણે હાથમાં લીધો હોય, તેના અભ્યાસમાં સત્સબંધે તેણે જે અનેક વિષયની બાબતોનો સંગ્રહ કર્યો હતો, તેના વિશાળ સમુદાયને નિયમમાં લાવવા કઠિન કામથી તે કાયર થઈ જતો. આવી વેળાએ તેની પત્નીના સકલ્પ સિદ્ધ આનંદી સ્વભાવથી તેને તાજગી અને ટેકો મળતો. તેમાં પણ તેની જીંદગીનાં છેલાં બાર વર્ષમાં તેનું શરીર તૂટી ગયું હતું અને તેનું ચૈતન નિર્બળ થઈ ગયું હતું, છતાં તે માનસિક મહેનતમાંથી પરવારતું નહિ, તેવા વખતમાં એ બાઇથી તેને જે સુખ શાન્તિ અને સહાયતા મળી હતી, તેવી કયારેય પણ મળી નહિ." ખરી વાત એછે કે, જે કાર્ય કરવાનું તે

સખીઓ સાથે જતી હતી. એક દિવસે તે પોતાની સખીઓ સાથે બાગમાં ગઇ હતી. ત્યાં સુંદર વૃક્ષો નિહાળતી દ્રાક્ષ લતામંડપ નીચે બેસી આનંદ કરતી હતી. તેટલામાં વલ્લભીપુરનો પાટવી કુંવર વીરસિંહ શિકારે નીકળેલો, ભૂલો પડી જતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ બાગની ઉત્તમતા જોઈ તેમાં થોડીવાર વિશ્રાંતિ લેવા એક શીતળ ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે અશ્વ બાંધી બેઠો; એટલામાં એક દ્રાક્ષલતા—કુંજમાંથી સ્ત્રીઓનો મધુર સ્વર તેને કાને પડ્યો. 'કોણ હશે' એવી શંકાથી શાન્ત થઈ એક વૃક્ષની આડે ઉભા રહી નીચેના શબ્દો સાંભળ્યા;—" પ્રિય સખી ! મને તો આશા છે કે વલ્લભીપુરનો વીરસિંહ વરશે. તે મને પરમ સ્નેહમાં રીઝવશે; પરંતુ જો તે રાજપુત્ર મારાથી જરાપણ આડો ચાલશે, તો નક્કી હું તેને મારાં બુદ્ધિબળ—પરાક્રમ અને ચાતુર્ય વડે જીતીને મારો આણુ પ્રિય પતિ કરી લઇશ, અને તેમ જો કરૂં તોજ હું સીલાની સુંદરબા ખરી; નહિ તો હું સ્ત્રી નહિ પણ કોઇ ભુંડણ !" આ શબ્દો સાંભળી વીરસિંહ ઘણો ચકિત થયો ! તુરત ત્યાંથી ચૂપચૂપ પોતાના વિશ્રામ સ્થાન પાસે આવ્યો. થોડીવાર વિશ્રાંતિ લઇને ઘોડે સ્વાર થઈ પોતાની નગરીમાં આવ્યો.

સુંદરબાનું સ્વરૂપ, તેની મનોહર લાવણ્યતા અને વિચિત્ર શબ્દો વગેરેથી વીરસિંહ મોહિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કરવાને લલચાયો, પોતાની ઇચ્છા મિત્ર મારફતે પિતાને જણાવી. મહારાજાએ કેશરીસિંહની અનુમતિ માગતાં તે વાત કબુલ કરી અને તેની સાથે સુંદરબાને પરણાવી. પરણીને આવતાંજ તે દિવસથી તેનાં બોલેલાં વચનો તે કેમ પાળે છે, તેની પરીક્ષા કરવા સારૂં તેનાથી વિયોગ રાખ્યો. સુંદરબાને વિયોગનું કાંઈ પણ કારણ કહ્યું નહિ, તેથી તે ચિંતાતુર રહેવા લાગી; કેમકે તેને પોતાનાં વચનો બિલકુલ યાદ નહોતાં. તે સ્વપ્ને પણ પતિ સાથે વિયોગ થશે એવું ધારતી નહોતી. તે તો પરણીને પ્રેમનો પૂર્ણ લ્હાવો લેવા ઇચ્છતી હતી; પણ પતિ સાથે વિયોગ થવાથી તે પોતાના પ્રાલબ્ધને દોષદેવા લાગી.રાજ મહેલમાં એકાંત પડી રહેવાથી અકળાતાં એક દિવસે પોતાની વિશ્વાસુ દાસીને વીરસિંહના સમાચાર પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે;—" બાઈ સાહેબ ! આજે દેવી પૂજનનો વાર્ષિક ઉત્સવ છે. આખા શહેરમાં એ ઉત્સવ મનાય છે. તેની ક્રિયા વીરસિંહ પોતાને હાથે કરવા સવારી લઇ જાય છે. ત્યાં જવાને સઘળી મોટા ઘરની સ્ત્રીઓને છૂટ છે. આવા સમાચાર ઉપરથી સુંદબાએ પોતે પણ હિંમતથી એક મ્યાનો તૈયાર કરાવ્યો. ભોયણસ્ત્રીઓ મ્યાનો ઉપાડી વીજળી વેગે કાળિકા દેવીનાં મંદિર તરફ ચાલી, ત્યાં સ્ત્રી પુરૂષોનો તથા અમીર ઉમરાવોનો મોટો મેળો થયો હતો. વીરસિંહ હાથી ઉપર બેસી તે સર્વે જોતો જોતો દેવી મંદિર આવી પહોંચ્યો.

વીરસિંહ હાથ જોડી દેવી સન્મુખ ઉભો. તેટલામાં મ્યાનો આવ્યો, તેમાંથી

વીજળી સરખી તેજસ્વી સુંદરબા ઉતરી, પોતાના ગળામાંથી મોતીનોહાર કાઢી કાલિકા માતાને પહેરાવી સ્તુતિ કરી કે–" હે દેવી ! મારા પતિને સર્વ સુખ સંપાદન કરાવજો." આ એચિંતી પ્રગટ થતી વાણીથી વીરસિંહે ચોંકીને જોયું, તો મોતીના શૃગારમાં દર્શન કરી વળતાં પોતાની રાણી સુંદરબાને ઓળખી ! ચાર આંખો ભેગી મળતાંજ વીરસિંહે મ્હેણું માર્યુ કે;—"કેમ ! પતિને પરાક્રમ દેખાડી જીતી લાવ્યાં ?" આ શબ્દો સાભળતાંજ સુંદરબાને બાગમાં સખીઓ પાસે ઉચ્ચારેલા શબ્દો યાદ આવ્યા અને જાણ્યું કે;—" વીરસિંહ કોઈ વિચિત્ર સંયોગે મારા બાગમાં આવ્યા હશે, અને વૃક્ષની ઓથે રહી મારાં વચનો સાંભળ્યાં પછી જ પરણ્યા છે. વિયોગ થવાનું કારણ પણ તેજ છે." વગેરે મનમાં સમજી ચેતી ગઇ. પછી પતિને પોતાની ઇચ્છા કળવામાં ન આવે તેમ હસીને બોલી;-"સ્વામિનાથ ! સ્ત્રી માત્ર મૂર્ખ હોય છે, કોઈ કાળે પણ બની ન શકે, એવી તરેહવાર વાતો કરીને તે અભાવ મેળવવામાં પ્રખ્યાત છે, પરંતુ આપતો ચતુર છો, છતાં આમ કરવું છાજતું નથી." વીરસિંહે પ્રત્યુત્તરમાં એટલુંજ કહ્યું કે;—" જ્યાં સુધી બોલેલા બોલ તું પાળીશ નહિ, ત્યાં સુધી આપણા વચ્ચે સ્નેહની ગાંઠ બંધાવાની નથી." સુંદરબા આ સાંભળતાંજ જાણે નિંદ્રામાંથી જાગૃત થઇ હોય એમ શાન્ત ચિત્તે હસીને ચાલી ગઇ અને,મ્યાનામાં બેસી પોતાના મહેલમાં આવી. આ બનાવ જોઈ વીરસિંહ ઘડી ભરતો ચકિત થઇ ઉભો રહ્યો. દરબારી મંડળને આ પતિ પત્ની વચ્ચે જે વાત ચિત થઇ, તેની જરા પણ ખબર પડી નહિ !

સતી સુંદરબાએ પોતાના પ્રિય પતિનો મર્મ જાણી લીધો. તેથી પોતાનાં વચનો સત્ય કરી બતાવી દેશમાં સ્ત્રી શીયળતા ને ચતુરાઈની હાક બેસાડવા હવેબેર દૃઢ ઠરાવ કર્યો અને શ્રેષ્ટ પ્રકારે પોતાની મહત્તા પતિરાજને બતાવી આપી લજ્જાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે સમયસૂચકતાવાળી અને ચંચળ હતી. આ વખતે તેણે તર્ક શાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી પોતાના પિતાને પત્ર લખ્યો કે;-"એક અમૂલ્ય રાજ્યવંશી ચક્રચકિત કવચ, એક ઉત્તમ અશ્વ, યુદ્ધનાં ઉત્તમશસ્ત્ર, અને એક રાજકુમારને વર્ષ લગી રાજા પ્રમાણે નિભાવ થાય એટલું દ્રવ્ય, એ સર્વ તુરત મોકલવાની સાથે મારી જગ્યો સાચવી રહે એવી સુંદર તરુણીને પણ રવાને કરવી. " પતિએ મંગળ ફેરા ફરતી વખતે એક વીંટી આપી હતી, તેનું નંગ કાઢી નાંખી, તેમાં તે પત્ર મૂકીને તે નગ પાછું હતું તેમ બેસાડી દીધું. એ વીંટી દાસીને આપી બોલી;—" સખી ! જા, તું આ વીંટી લઈ મારા પિતાને આપી કહેજે કે વીંટી નગના પાસાથી અલગ થઇ ગઇ છે. તે નવેસરથી સમી કરાવી મોકલો. " ચતુર કુંવરીનો માર્મિક સંદેશો મહા ચરો કેશરીસિંહ વીંટી હાથમાં લેતાંજ સમજી ગયો. વીંટી સ્વાધીન લઇ સંદેસા વાળાને કહ્યું કે;—" ઠીક, હું તેમ કરીશ. એ સાંભળી દાસી ચાલતી થઇ કેશરીસિંહ વીંટી-

માંથી નંગ ઉખેડી માંહિથી પત્ર વાંચી ચિંતાતુર થયો કે;—મંગાવેલી વસ્તુમાં ખજાનો તો પહોંચાડી શકાય, પણ બીજા પદાર્થો શી રીતે મોકલવા ? તેની યુક્તિ શોધતાં તેણે એક ગંજાવર ભોંયરૂં, પોતાના ગામથી પુત્રીના મહેલ સુધી બનાવવા નિશ્ચય કર્યો. પોતાની દીકરી દુઃખી થતી જાણી તેને માટે અસંખ્ય દ્રવ્ય ખરચતાં જરા પણ અચકાયો નહિ. થોડા દિવસમાં તેના મહેલ સુધી ભોંયરૂં બનાવ્યું. મહેલની સર્વ વાતથી કેળવાયેલી ચંચળ દાસીને મરદાની રાજ્ય યોદ્ધાનો પોશાક પહેરાવ્યો, એક ઉત્તમ ઘોડા પર સ્વાર કરી ભોંયરાને માર્ગે પુત્રીને મહેલ પહોંચતી કરી. તેથી સુંદરબા ઘણી રાજી થઈ, પિતાની બુદ્ધિના વખાણ કરવા લાગી. આવેલી દાસીને પોતાનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરાવ્યાં અને પોતે તેનો યોદ્ધાનો પોશાક પહેર્યો. દાસીને પોતાના જેવીજ બનાવી બેસાડી, પોતાની પદ્વી ખુબ ચોકશીથી સંભાળી રાખવાને સમજાવી. રાજ ખટપટ અને રીતરિવાજથી વાકેફ બનાવીને જીવ જતાં પણ ગુપ્ત વાત પ્રગટ ન થાય તે સમજાવી રાખી. પોતે યોદ્ધાના લશ્કરી પોશાકમાં ભોંયરા દ્વારા અશ્વપર સ્વાર થઈ બહાર નીકળી; અને **રત્નસિંહ** નામ ધારણ કરી પોતાના બળ-પરાક્રમનું પાણી બતાવવા વલ્લભીપુરના રાજાના દરબારમાં દાખલ થઈ. રાજ્ય કચેરી નજીક આવી ઉભી રહી. રાજકુમારના જેવું રૂપ જોઇ મહારાજા અને રાજકુમાર મોં ઉચું કરી જોઇ રહ્યા. સર્વ કચેરીનાં માણસો આ યોદ્ધાને જોઇ છક થઇ ગયાં. મહારાજાએ સિંહાસન ઉપરથી તેને માનની નજરે આવકાર આપ્યો. પાટવી કુંવરે તો તુરત સામે જઈ તેડી લાવી પોતાની પાસે ઉત્તમ બેઠક આપી. રાજ્ય નિયમ પ્રમાણે ક્ષેમ કુશળ પૂછતાં ઓળખાણુને નામ, ઠામ પૂછ્યું. નવા પ્રવેશ કારે ઉત્તર આપ્યો કેઃ-હું પ્રતાપી મહારાજાધિરાજનો પુત્રછું, દીલગીર છુંકે હાલ મારા પિતાનું નામ દઇ શકતો નથી; કારણ તે સાથે મારે ખટપટ થવાથી એ બળવંતા રાજ્યની હદ ઓળંગી અહીં એકલો આવ્યોછું. મારૂં નામ રત્નસિંહ છે. આપ મહારાજાના દરબારમાં ઠરી ઠામ રહ્યાથી હું પોતાને મોટો ભાગ્યશાળી સમજીશ. હું દ્રવ્યનો કે દરજ્જાનો ભૂખ્યો નથી. મહારાજાની મરજી હશે તો હું કોઇ વેળા દરબારમાં હાજર થઇસ. કોઇ યુદ્ધ કે તેવી અધરી વેળાએ મને સામેલ કરશો, તો મારાં પરાક્રમ બતાવીશ; વગેરે પોતાની વીરતા અને પરાક્રમનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. " મહારાજા અને સભામાં બેઠેલા લોકો તેની બોલવાની છટાથી આશ્ચર્ય પામ્યા. મહારાજાએ કોઇ સારા રાજ્યનો કુમાર જાણી, ખાનપાન તથા માનનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. પોતાના પુત્ર વીરસિંહને રહેવાના મહેલ પાસે એક બંગલામાં ઉતારો આપ્યો. પાટવીકુંવર વીરસિંહને તો તેની ખૂબસુરતી, ઉત્તમ—શાન્ત સ્વભાવ તથા ચતુરાઈ જોતાં મોહ ઉપજ્યો અને તેનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર થઇ ગયો. તેમ મંત્રી વગેરે સર્વ અધિકારી ઓને પ્રિય થઇ પડ્યો. પાટવીકુંવરને એના વિના એક પળ પણ ચાલતું નહિ.

બંને વચ્ચે એવી તો સ્નેહની ગાંઠ બંધાણી કે બંનેનો પલંગ પણ એક સરખો, પોશાક પણ એક સરખો, શસ્ત્ર પણ એક સરખાં, ચાલ ચલનની ઢબ છબ પણ એક સરખી અને બોલવા, જોવાની રૂઢી પણ એક સરખી થઈ ગઈ. રત્નસિંહને તો એટલુંજ જોઇતું હતું, તે તો તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી સુંદરબા—રત્નસિંહ નામે પોતાનું વચન સત્ય કરી બતાવવા માટેજ રાજ્ય મંડળમાં સામેલ થઈ હતી. પાટવીકુંવર જો કે રત્નસિંહનો પ્રાણપ્રિય મિત્ર થઇ ગયો હતો, પણ તે નવો આવેલો કોણ છે અને શો હેતુ રાખે છે. તેથી બિલકુલ અજાણ્યો હતો. તેને રત્નસિંહ વિના એક ઘડી પણ ચાલતું નહોતું, એવો તે તેને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો.

વલ્લભીપુરમાં હાલ એક મોટા ગરૂડનો ત્રાસ વ્યાપી રહેલો હતો. નિત્ય સાયંકાળે આવી મનુષ્યોને ઉપાડી જતો હતો. તેના ત્રાસથી આખા શહેરમાં હાહાકાર થઇ રહેલો હતો. ઠેર ઠેર વિલાપને દુઃખના પોકાર પડી રહ્યા હતા. સંધ્યાકાળ થતાં પહેલાંજ લોકો ઘર બંધ કરી અંદર પેસી જતાં હતાં. તેથી આખું શહેર શુન્યકાર જેવું લાગતું હતું. તેની સાથે લડવાની કોઇની હિંમત ચાલતી નહોતી અને શું કરવું એ પણ કોઇને સુઝતું. નહોતું એક દિવસે રાજ સભામાં એ વિષેની ચર્ચા ચાલતી હતી. તેટલામાં વીરસિંહ તથા રત્નસિંહ આવ્યા. ગરૂડના ત્રાસથી પ્રજા કંપિત થયાની વાત જાણતાંજ રત્નસિંહનાં રોમેરોમ ખડાં થયાં અને તેના સાથે યુદ્ધ કરવાનું તેણે 'પણ' લીધું. તેથી આખી કચેરી રાજી થઈ, પણ આશ્ચર્ય પામી કહેવા લાગ્યા કે:—આ પાતળા બાંધાનો જુવાન કુંવર રાક્ષસી ગરૂડ સામે કેમ ટકી શકશે ? રત્નસિંહે સર્વેના સ્નેહ હરણ કર્યો હતો. તેથી સર્વેનાં મુખ લેવાયાં. પાટવી કુંવર તો મહાખેદ પામ્યો. પાટવી કુંવર તેને સહાય આપવા તૈયાર થયો, પણ તેણે ચોખ્ખી ના પાડી. પછી સારા કારીગરો પાસે પોતાની યુક્તિ પ્રમાણે એક વજનદાર મનુષ્યાકાર પુતળું તૈયાર કરાવ્યું. તેને અંદરથી પોલું રખાવી તેમાં બારણું મૂકાવ્યું, ને પુતળાને ફરતા સોઇ જેવા લોહના તીક્ષ્ણ કાંટા જડાવી ગરૂડને આવવાને દરવાજે ગોઠવ્યું. લોકોને આ પક્ષીનો ત્રાસ એટલો બધો હતો કે સમીસાંજ થતાંજ ગામ નિર્જનથઈ જતું હતું. લોહના મનુષ્યને ગોઠવી તેના પેટમાં ઉઘાડી તરવાર લઇ રત્નસિંહ ભરાયો. જેવો સંધ્યા સમય થયો કે ચોરની પેઠે ગરૂડ આવ્યો અને ચારે તરફ ફરી જોતાં કોઇ મનુષ્ય નજરે પડ્યું નહિ; એટલે પેલા લોહના પુતળા ઉપર તેની નજર ગઈ. ગરૂડે તેને મનુષ્ય સમજી જોરથી દોડી તેનાપર ઝડપ મારી, તેવાજ તેના શરીરમાં કાંટા પેઠા ને જખ્મી થયો. તેને આવી સ્થિતિમાં જોતાંજ રત્નસિંહે ઝડપથી બહાર નીકળી પોતાની તરવારના સખત ઝટકાથી તેનું પેટ ચીરી નાંખ્યુ અને લોખંડના પુતળાને ઉથલાવી જબરા ગરૂડને દાબી દીધો. બીજો સખત ઘા તેની ડોકમાં માર્યો તેથી ગરૂડ કારમી ચીસ પાડતોજ મરણ પામ્યો. પછી એ ત્રાસદાયક પક્ષીને

ઘસડતો પોતાને ઉતારે લાવ્યો અને પલંગ નીચે રાખ્યો. સવાર થતાં મહારાજા, પાટવી કુંવર અને પ્રજા જનો સૌ જ્યાં પુતળું રાખ્યું હતું ત્યાં આવ્યા. જુએ છે તો લોહીનાં ખાબોચીયાં ભરેલાં હતાં, ગીધ અને કાગડાઓ ઉડતા હતા. પણ રત્નસિંહને ન જોયાથી સૌ શોકાતુર થયા. પાટવી કુંવર તો જાણે જીવ ઉડી ગયો હોય તેવો ફીકો પડી ગયો. તેવામાં એક અધિકારીના કહેવાથી સૌ જે તરફ લોહીના રેલા પડેલા હતા તે તરફ ચાલ્યા. એ રેલા જોતા જોતા રત્નસિંહને ઉતારે ગયા. જુએ છે તો રત્નસિંહ પલંગપર પોઢયો હતો, ત્યાં પણ લોહીનાં ખાબોચીયાં ભર્યા હતાં! તેથી સૌ આશ્ચર્ય પામી જુએ છે તો પલંગ નીચે રાક્ષસી કદનો ગરુડ દીઠો. જેને જોતાં નબળા પોચાનું તો મગજ ખસી ગયા વિનાં રહે નહિ. રત્નસિંહને જીવતો જોઇ સૌ આનંદ પામ્યા. પાટવી કુંવર તેને જાગૃત કરી બોલ્યોઃ—" રત્નસિંહ ! તમોએ તો મારી ચક્ષુને આજે નવું તેજ આપ્યું છે. હવેથી તો તમે વલ્લભીપુરની સઘળી રૈયતના રક્ષક છો, હું તો આપનો માત્ર સહાયી રહીશ. " આ વચનથી મહારાજાને કાંઇ પણ માઠું લાગ્યું નહિ, પણ તેમની મિત્રતા સદાય કાયમ રહે એવા હેતુથી પોતાના હાથમાંથી વીંટી કાઢી પ્રેમથી તેને અર્પણ કરી. નગર જનો પોતાના રક્ષકને દરજ્જે ચાહવા લાગ્યાં. મહારાજાએ વધારે ખુશી થઇ અમૂલ્ય શીરપાવ અને જાગીર બક્ષીસ કરી. રત્નસિંહે તે કબુલ કરીને પોતે પાટવી કુંવરને મિત્રતાઇના બદલામાં સઘળું ભેટ કર્યું. પાટવી કુંવર અને રત્નસિંહ વચ્ચે સ્નેહમાં આજથી વિશેષ વધારો થયો.

વલ્લભીપુરના મહારાજા એક દિવસે રત્નસિંહને સાથે લઇ શિકારે ગયા હતા. વીરસિંહનું શરીર સારૂં ન હોવાથી તે શહેરમાં રહ્યો. આ તક સાધી તેની સાથે શત્રુના ધરાવનારા ભાયાત મંડળે બળવો કર્યો. શહેર કબજે કર્યું. વીરસિંહને પકડી, પાહાડની ગુફામાં લઇ જઇ કેદ રાખ્યો. રાજા તથા રત્નસિંહ શિકારેથી પાછા આવ્યા લોકો પાસેથી દગાની વાત જાણી લીધી. તેથી મહારાજાના મોનો રંગ ઉડી ગયો. તે પાટવીકુંવર માટે ચિંતાતુર થયો. રત્નસિંહ પણ આ ફેરફારથી ભય પામ્યો. તેના મુખનું તેજ ઝાંખુ પડ્યું. આ જોઇ મહારાજાએ કહ્યું:—" રત્નસિંહ ! શું વીરસિંહની ચિંતાથીજ આ તારૂં મોં લેવાયું છે ?" રત્નસિંહ બોલ્યો,—"મહારાજ ! વીરસિંહને કાંઇ પણ આંચ આવી હશે, તો હું ત્યાંજ તેની સાથે બળી ખાખ થઇશ. હું મારા પ્રાણપ્રિય મિત્ર વિના પળ પણ જીવીશ નહિ: તોપણ હાલ તુરત તેમ થશે નહિ." પછી મહારાજાએ રત્નસિંહને આ ખટપટથી વાકેફ કર્યો અને જણાવ્યું કે:-વીરસિંહે યુદ્ધમાં જય કર્યો હશે, પણ અતિ ઘેરાઇ જઇ ઘાયલ થયો હશે અગર યુદ્ધમાં પડ્યો હશે. રત્નસિંહને પાટવીકુંવર વિના ચેન પડતું ન લાગ્યું, પણ હવે વાત કરવાનો વખત નહોતો. આ વખતે કિલ્લાપરથી શત્રુઓની નજર પડે તો કાપાકાપી ચાલે એવું હતું. તેથી રત્નસિંહે મહારાજાને શહેરમાં

ત્વા દેતાં, બારોબાર પોતાના પૂર્વાવસ્થાના (સુંદરબાની અવસ્થાના) પિતા
ીસિંહના રીલા ગામ તરફ ચાલી નીકળ્યા. કેશરીસિંહ પોતાના વહેવાઇ વલ્લ-
રના મહારાજા ને એચિંતા આવતા જાણી એકદમ આવકાર દેવા દોડ્યો
માનપૂર્વક પોતાના મહેલમાં લાવ્યો. રત્નસિંહને જોઇ તેને પોતાની પુત્રીનું
રણ થયું, પણ તેની સ્થિતિ બદલી ગયેલી હોવાથી ભ્રાંતિમાંજ રહ્યો. વલ્લભી-
ના ભાયાતોના બળવાની વાત સાંભળી તે પણ નારાજ થયો; તે સામે લડવા
કર તૈયાર કર્યું. રત્નસિંહે લશ્કરને કવાયદ આપી તૈયાર કર્યું.વલ્લભીપુરના મહા-
ાનો રત્નસિંહ વિશ્વાસુ હોવાથી શહેરની રાત્રિની ચોકી ફરવાનું કામ તેને સોંપવામાં
વ્યું હતું તેણે યુક્તિ વાપરી વીરસિંહનો પત્તો મેળવ્યો. પહાડની ગુફામાં
ોસ હથિયારબંધ પુરૂષોના હાથમાં વીરસિંહ કેદ પડયો હતો. ત્યાં ચુપચુપ જઇને
સિંહે ચોકીદારોના હથિયારો છોડાવી તેમને બાંધી લીધા. રત્નસિંહ વીરસિંહને
ં મળ્યો. વીરસિંહ સજળ નેત્રે મિત્રને મળી આનંદ પામ્યો. પછી વીર-
હને ઘણીજ સંભાળથી ઉપડાવી રીલાના મહેલમાં મોકલાવ્યો. મહારાજા
ને જોઇ આનંદ પામ્યો. તે પછી રત્નસિંહ આવ્યો, તેણે મહારાજાને
ં વાત કહી બતાવવી. મહારાજાએ હર્ષ બતાવી કહ્યું કે;—"ઓ દેવતા!
કોઇ અદ્ભૂત અવતાર મારા રાજ્યમાં-આવી રહ્યો છે. તેં મારી રૈયતને જૂલમી
ડથી પીડાતી બચાવી, મને શહેરમાં જવા નહિ દેતાં કિલ્લાના મારાથી બચાવ્યો
તે આજ મારા ગાદી વારસ પાટવીકુંવરને બચાવી લાવી તેને મારે ત્યાં નવો
ન્મ આપ્યો છે. તું કોણ છે ? તે મને બરાબર કહે." રત્નસિંહે કહ્યું:-"મહા-
જા ! હું માત્ર અહીં મારા પિતાના કોપથી એકાંત કાળ ગુજારવા આવ્યો
. મારાથી આપની સહેજ સેવા થઇ છે, તેમાં મને અધિક શોભા આપી લજ્-
શો નહિ. મારી ઇચ્છા માત્ર એટલી છે કે, હાલની ખટપટમાંથી મહારાજાને મોકળા
ી ફરી સિંહાસનપર સ્થાપન કરીને સ્વદેશ જઇશ; ત્યાંથી મારા પિતાની આજ્ઞા લઈ
ાપને મારા વંશની ઓળખાણ લખી મોકલીશ " મહારાજા બોલ્યા,—તને હું
ક પળ પણ નહિ જોઇશ તો અકળાઇશ, મને તું મારા પુત્ર કરતાં અધિક
હાલો લાગે છે, મારી પાસેથી તું કોઈ કાળે પણ છુટો ન પડે એવી મારી ખાસ
ચ્છા છે. ' રત્નસિંહે કહ્યું;—"આપની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ" વીરસિંહ પણ
ાતાના પ્રાણદાતા પ્રત્યે બોલ્યો;—" મારા પ્રિયમિત્ર ! તેં મારો પ્રાણબચાવ્યો છે,
ની યાદી તરીકે આ મારી કટાર લે ? એ કોઈ તેવા બારીક વખતે મારી
દદે વાપરજે. " એમ કહી તુરત પોતાની કટાર કાઢી તેણે તેની કમરે ખોસી.

આ વખતે દુશ્મનોને વલ્લભીપુરમાંથી હાંકી કહાડવાને સર્વ સૈન્ય તૈયાર થયું. સૈન્યના
સેનાપતિ તરીકે કેશરીસિંહ અને ઉપ સેનાપતિ રત્નસિંહને ઠરાવ્યો. એક તરફથી
કેશરીસિંહે અને બીજી તરફથી રત્નસિંહે હુમલો કરવા ધાર્યો હતો. આ માટે

મહારાજા, કેશરીસિંહ, અને મંત્રીને રત્નસિંહે કહ્યું કે;—જો મારૂં માનો તો મારા દૈવીબળથી જ્યાંથી હું ચાહું ત્યાં રસ્તો કરી તમારો જય કરાવી દઉં; તે વિના કોઈ રીતે તે જય થઈ શકશે નહિ. " રત્નસિંહ સ્વરૂપે દેવાંગના જેવો, બીજી મધુર જીભ, ત્રીજી અદ્‌ભૂત યુક્તિ, ચોથી જીત નક્કી, અને પાંચમી યશ મેળવવાની વાતમાં રજ પણ ફેર નહિ. વગેરે તેના પરાક્રમથી સૌ તેને દૈવી પુરૂષ માનતા હતા; તેથી સૌ કબૂલ થયા. એટલે કહ્યું કે;—"દુશ્મનો કિલ્લા ઉપર છે અને આપણે નીચે છીએ. માટે આપણો મારો તેને નહિ લાગે, પણ ઉલટો આપણને તેનો મારો લાગશે. વળી કિલ્લો ઘણો મજબુત છે તેથી પણ ફાવીશું નહિ. માટે મારી સાથે ચાલો; હું તમને એક ગુપ્ત રસ્તો બતાવું. " એમ કહી પેલું ભોંયરૂં જે મહેલ સુધી બનાવવામાં આવ્યું હતું, તે તેણે બતાવ્યું. જોનાંજ સૌ છક થઇ ગયા ને કેશરીસિંહ તો વિચારમાંજ ગુમ થઇ ગયો કે;—" આ પરદેશી પુરૂષને તે ગુપ્ત વાતની ખબર કયાંથી ! " પછી રત્નસિંહ મોખરે થયો ને પાછળ સઘળું લશ્કર ચાલ્યું. એક તરફથી દુશ્મનોનાં મન કિલ્લા તરફ રોકવા થોડું લશ્કર આપી કેશરીસિંહને મોકલ્યો, બીજું સર્વે લશ્કર ભોંયરાને રસ્તે સુંદરબાના મહેલમાં થઇ શહેરમાં દાખલ થયું. આ જોઇ સર્વે ઘણા આશ્ચર્ય પામ્યા, પણ પારવીકુંવર તો રત્નસિંહ માટે તરેહવાર વહેમ લાવવા લાગ્યો. શું રત્નસિંહ કોઇ દેવતા કે ગંધર્વ છે ? તેણે મારી રાણી સુંદરબાના મહેલમાંથી લશ્કર લઈ જવાનો ગુપ્ત માર્ગ કેમ પસંદ કર્યો હશે ? એમ વિચારી મનમાં બળવા લાગ્યો. સર્વ સૈન્ય મેદાનમાં લડવાને ગોઠવાઈ ગયું. કિલ્લાનું લશ્કર કેશરીસિંહનો હુમલો રોકવામાં ગુંથાયું હતું, ત્યાં આ પાછળથી ઓચિંતો મારો ચાલતે: જોઈ ભાગતો થરથરી ગયા. કોઈ પણ આનાકાની વગર નમી જઇ શરણે આવ્યા. પોતાના અપરાધની માફી માગી. મહારાજાની જીત થઈ, કેશરીસિંહ હાકમાટથી શહેરમાં આવ્યો. મહારાજાએ સામે જઇ માન આપ્યું, પ્રજાએ જયધ્વની કર્યો. સર્વ દરબાર—સભામાં ગયા ને મહારાજા આમ તેમ જોવા લાગ્યા, પણ રત્નસિંહને ક્યાંએ જોયો નહિ ! ઘણી શોધ કરાવી પણ કોઇ પત્તો લાગ્યું નહિ. મહારાજા વગેરે સર્વે સમજ્યા કે તે કોઇ દેવતા વલ્લભીપુરને આફતથી બચાવવા ને આકાશથી ઉતરી આવ્યા હશે !

આ વખતે વીરસિંહ બીજા પહેલો દેખાતો હતો. પોતાની રાણી સુંદરબાના મહેલમાંથી ભોંયરા દ્વારા લશ્કર આવેલું, તેથી વીરસિંહને રત્નસિંહ ઉપર સુંદરબા સાથેનાં તેનાં અયોગ્ય વર્તનનો સંપૂર્ણ શક ગયો. તેથી મિત્ર તરીના સર્વે ગુનો ભુલી જઇને ક્રોધે થઇ એકદમ ખુલ્લી તલવારે સુંદરબાના મહેલમાં પ્રવેશ્યો ત્યાં જુએ છે તો સુંદરબા સોળે શણગાર સજીને હીંડોળાપર બેઠી છે ને સખીયો તેને ઝુલાવી રહી છે. જોતાંજ વીરસિંહ બળી ગયો ને બોલ્યો.—" દુષ્ટ ! ભરતાર ક્યાં છે ? " સુંદરબા બોલી:—" હે સ્વામિ ! રત્નો તે વળી કોણ છે !

આતે આપ શું કહોછો ? શું આપ રત્નસિંહ મારે પૂછોછો ! " વીરસિંહ બોલ્યો;- " હા ! પકડાઇ હવે ! બોલ તે દુષ્ટ મિત્ર દ્રોહી કયાં છે ? હમણાંજ તેનું શિર ધડથી અળગું કરૂં. " તે સાંભળી સુંદરબા બોલી;—" પ્રાણનાથ ! જેણે આપના પ્રાણ બચાવ્યા, તેનો બદલો શું આપ પ્રાણ લઈને લેશો ?" એ વચન સાંભળતાંજ વીરસિંહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો;—" રાક્ષસી ! એ વાતની તેના કહ્યા વિના તને કયાંથી ખબર ! માટે બોલ તેને કયાં છુપાવ્યો છે ? " " પતિરાજ ! ખરૂં બોલ્યા. "—સુંદરબાનાં આ વેણ સાંભળી વીરસિંહના ક્રોધમાં વધારો થયો ને બોલ્યો. " રંડા ! પ્રથમ એ અધર્મિને બતાવ ? તેને મારી પછી તને શાસન કરીશ. " એમ કહી તરવાર ઉગામે છે. તેટલામાં વીરસિંહ તરફથી મળેલી કટાર બતાવીને કહ્યું;—" મહારાજ ! આ કટાર આપેજ મને પોતાના બચાવ માંટે આપી છે. જરા તપાસીને જુઓ. " ચ્હેરો ખુબ તપાસીને જોય છે તો તેના સ્વરૂપમાં રત્નસિંહનું સ્વરૂપ જોયું ! જોતાંજ લજ્જાથી તરત મૂર્છા પામી પૃથ્વીપર પડયો. સુંદરબાએ તુરત ઉઠી પોતાને હાથે પલંગપર સુવાર્યો અને ઉત્તમ અત્તર, ગુલાબજળ સુંઘાડ્યાં; વગેરે શાંતિકારક ઉપચારો વડે સાવધ કર્યો. શાંત થઈ બેઠા પછી સઘળી વાત સાંભળી વીરસિંહ પ્રેમ વશ થયો. ને સતી સુંદરબાનો જાણે દાસ હોય તેમ તેને આધિન થઇ ગયો ! એ રીતે સતી પોતાના બુદ્ધિ બળ અને પરાક્રમથી પોતાનું વચન સત્ય કરી પતિને પ્રિય થઇ પડી. પ્રેમથી બેઉનાં મનેમન અને હૃદયે હૃદય જોડાઈ જઈએક રૂપ જેવાં થઇ ગયાં. આ સર્વે હકીકત મહારાજા અને કેશરીસિંહ સાંભળી ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા !! સતી સુંદરબાના આવા ઉત્તમ ગુણો જોઈ તેના ઘણાં વખાણ કર્યા—પ્રેમથી સસરાએ " શાબાશ ! " અને પિતાએ " ધન્ય ! " એ શબ્દો વડે વધાવી લઇ ઘણાજ આનંદ પામ્યા. પ્રજા પોતાની રક્ષક " દેવી " ગણી પ્રેમથી ચાહવા લાગી. એ રીતે તે પતિવ્રતા વીર સ્ત્રી પોતાના મહાન ગુણ પ્રભાવે સર્વેનો પ્રેમ પોતાના તરફ ખેંચી મહત્તાને પામી, સુદષ્ટાંત રૂપ અમર કીર્તિ રાખી ગઇ છે. ધન્ય છે તેમને ! ! ?

રાજબાળા.

આ પતિપ્રાણા વીરસ્ત્રી દેશલપુરના ઠાકોર પ્રતાપસિંહની પુત્રી હતી. તે મહા સૌંદર્યવાન, તેજસ્વી, બુદ્ધિવાન, નીતિ નિપુણ, ધીર વીર, ચતુર અને પતિવ્રતા હતી. બાળપણમાં સારાસહવાસમાં ઉછરી સુશિક્ષણ પામી હતી. તે સ્નેહ,મમતા અને દયાનો ભંડાર હતી. તેના પિતાએ તેનું સગપણ સિંધમાં ઉમરકોટના સોદારાજા અનારસિંહના પુત્ર અજીતસિંહ સાથે કર્યું હતું. અનારસિંહ ઘોડેસ્વારોનું લશ્કર જમાવી લૂટફાટ કરતો હતો, તેનો ત્રાસ ઘણો હતો. કચ્છનારાવનાં માણસો ત્રણલાખ રૂપિયાની તીજોરી લઇ જતા હતા. એના ઉપર હુમલો કરતાં ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો. ઘોડેસ્વારો નાશી ગયા. ઠાકોરે દ્રવ્યનો કાંઇ પણ સંગ્રહ કરી રાખ્યો નહોતો. ગામની વસતીએ જાણ્યું કે, આપણો રાજા લૂટી ખાતો. તેથી હવે બીજા રાજાઓ જીવવા દેશે નહિ. તેથી તેઓ ગામ મૂકી બીજે જઇ રહ્યાં. ગામમાં પાંચ સાત ઘર રહ્યાં હતાં. ઠકરાણી દુઃખે કરકસર કરી દિવસ કાઢવા લાગી, અજીતસિંહ તે વખતે નાની ઉમરનો હતો. તેને સારી સંભાળ લઇ ઉછેરી મોટો કર્યો. બાર-તેર વર્ષની ઉમરનો થયો કે તેના દુર્ભાગ્યે તેની માએ સ્વર્ગવાસ કર્યો, માના મરણ પછી એક દાસી રાંધી આપી તેનું પોષણ કરતી હતી.

રાજબાળા ચતુર અને ડાહી હતી. તે ઉમ્મર લાયક થઈ હતી. એક વખતે તેણે પોતાની સખીઓને પતિ વિષે પૂછ્યું કે;—" બેનો ! મારો પતિ કેવો છે ? " સખીઓએ વખાણ કર્યાં કે;—"એ કામદેવ સરખો રૂપાળો, યુદ્ધમાં મહાબહાદુર અને બુદ્ધિવાન છે. " પતિના વખાણ સાંભળી પ્રસન્ન થઇ બોલી કે;—" મારો પતિતો એજ રાજપૂત છે, બીજા મારે ભાઈ બાપ સમાન છે, હું દ્રવ્યવાન કરતાં ગુણવાનને વધારે ચાહું છું," એમ કહી પોતાનું હેત જણાવવાને કહાતી મોકલાવ્યું કે;—"મારે તો આપજ પતિ છો. મારે આપની જાગીરનું કશું કામ નથી, માટે સગપણ તોડશો નહિ. " આ સાંભળી અજીતસિંહે કહાતી મોકલાવ્યું કે;—" મારૂં માથું જાય તોપણ સગપણ છોડીશ નહિ. " એમ પરસ્પર પત્રવ્યવહાર ચલાવી પ્રીતિમાં બંધાયાં. રાજબાળા ઉમ્મર લાયક થવાથી પ્રતાપસિંહે વિવાહની તૈયારી કરી. અજીતસિંહને ખબર આપ્યા. અજીતસિંહ પાસે કાંઈ દ્રવ્ય નહોતું, પરણતી વખતે ખરચ વગેરેમાં વીશહજાર રૂપિયા જોઈએ તે નહોતા, તેથી ચિંતા કરવા લાગ્યો, કોઈ રસ્તો સૂઝતો નહોતો. છેવટ વિચાર કરતાં તે જેસલમેરના એક ધર્માત્મા દયાળુ શેઠ પાસે ગયો. તેમને સર્વ

વાત કહી બતાવી. શેઠને દયા આવી ઠાકોરનો વિવાહ કરી આપવાને મન પર લીધું, પણ ખાતરી માટે જામીન માગ્યા. ઘરમાં કાંઈ મિલકત કે જાગીર પણ રહી નહોતી કે કોઈ જામીન પડે. તેથી શેઠે જામીન તરીકે વચમાં પરમેશ્વર રાખી લખાવી દીધું કે;—" તમારે પરણ્યા પછી મારા રૂપિયા ચૂકવ્યા પહેલાં પતિ પત્ની તરીકેનો સંબંધ ભોગવવો નહિ ! તેની વચમાં પરમાત્મા જામીન ! !" આ પ્રતિબંધ આકરો હતો, પણ પરણવાની લાલચે લાચાર થઇ કબુલ થયો. તુરત રૂપિયા લઇ સાસરે આવ્યો, ધામધુમથી વિવાહ કર્યો. રાજ નિયમ પ્રમાણે પતિપત્ની મહેલમાં જઇ રહ્યાં. અજીતસિંહ કામદેવ જેવો રૂપાળો અને રાજ-બાળા રતી જેવી સ્વરૂપવાન હતી. પરસ્પરને જોઈ પ્રસન્ન થયાં, પણ બીજા કશાપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. તેથી રાજબાળાના મનમાં અનેક તરેહના તરંગ ઉઠવા લાગ્યા. મનમાં વિચારવા લાગી કે;—" ઠાકોર ઘણા બુદ્ધિવાન અને સમર્થ છે, પણ મારા કર્મની ગતિ કોઈ તરેહની વાંકી હશે. તેથીજ મારી સાથે વ્યવ-હાર રાખતા નહિ હોય, એમ કલ્પના કરવા લાગી; પરંતુ અજીતસિંહ સત્યની સાંકળે મજબુત બંધાયો હતો, તે એ ક્યાંથી જાણે ?

રાજબાળા પતિવ્રતા, સુશિળ અને ચાલાક હતી. તેમણે એક વખતે પતિને નિઃશ્વાસ નાંખતા જોઈ પૂછ્યું કે;—" સ્વામિનાથ ! આપ શામાટે નિઃશ્વાસ નાખોછો ? આપને જે દુઃખ હોય તે મને કહો. ત્યારે તેણે પેલા જામીનખતની વાત જાહેર કરી. આ સાંભળી રાજબાળા બોલી;—પ્રાણનાથ ! એમાં કશું ગભ-રાવાનું કારણ નથી, સર્વ સારૂં થઇ રહેશે. કશી ચિંતા ન કરતાં આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પ્રયત્નથી પ્રભુ સહાય થશે. અહા ! કેવી ધૈર્યતા ? અને કેવો સ્નેહ ? ખરેખર સ્ત્રીના હૃદયમાં સ્નેહ, મમતા, દયા, અને પરોપકારની જે પ્રવૃત્તિ છે. તેથીજ પૃથ્વીનાં ઘણાં દુઃખો ઓછાં થાય છે. રોગમાં સેવા. શોકમાં સાંત્વન, કષ્ટમાં તથા કલેશમાં સહાનુભૂતિ એવું બીજું કોણ બતાવી શકે છે ? જો સ્ત્રીઓના હૃદયમાં આ સ્વર્ગીય પ્રવૃત્તિ નહિ હોત, જો સ્ત્રીનું હૃદય કોમળ નહિ થતાં સખ્ત થાત, તો આ સંસાર દુઃખમય દીસત, સ્નેહ, મમતા, વગેરે મહત્ત ગુણો ધરાવનારી સ્ત્રીઓ ખરેખરી દેવીરૂપ છે. આપણા દેશમાં પવિત્ર ગુણો ધરા-વનારી ઘણી સ્ત્રીઓ થઇ ગઇ છે. રાજબાળાપણ એવીજ ઉજવળ કીર્તિની મનો-હર મૂર્ત્તિ હતી. તે સ્નેહ મમતા અને દયાનો ભંડાર હતી, તેણે પોતાના પતિને કહ્યું;—" પ્રાણનાથ ! આ સ્થળ આપણને રહેવાને યોગ્ય નથી. આ ગામમાંથી રૂપિયા મળશે નહિ. આપણે બન્ને જણાં મરદાંગી પુરૂષનો પોશાક પહેરીને સાળા બનેવી તરીકે સંબધ જણાવતાં પરદેશ જઇએ. તેથી-આપણું ભાગ્ય ફળશે. પછી આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલશે. " અજીતસિંહને પોતાની પત્નીની સલાહ યોગ્ય લાગી. તેથી પરદેશ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. બંને વીર પુરૂષનો પોશાક પહેરી તૈયાર થયાં. ગામની ભલામણ દાસીને આપી ચાલી નીકળ્યાં. ઘણેક દિવસે ઉદે-

અહીંજ હાજર છીએ. પછી રાણોજી જેપુરવાળી રાણીની પાસે ગયો, એ વખતે રાજબાળા ઉદાસ થઇ બોલી;—

(દુહો) વડલંબા તડ વાડીયા, પીયું પીરારે વેશ;
કદ જાશે અણદેશડે, બંધન પીયું કહેશ ?

એ સાંભળી અજીતસિંહે નીચેનો દુહો કહ્યો;
જણદીશેઠે તુષ્યાં, કોલ વચન થયાં;
ગોરી લઘે દીહડા, ઉમર કોટ ગયાં !

આ સાંભળી રાજબાળાએ ઉંડો નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. તે રાણીજીએ જનાનામાં સાંભળ્યો. રાણીજી બહુ ચતુર હતી, તેણે પરીક્ષા કરી રાણાને કહ્યું:—રાણાજી ! આપની પાસે જે રાજપૂતો છે, તે બંને પુરૂષ નથી, પણ તેમાં સ્ત્રી પુરૂષ છે. રાણાજીએ કહ્યું;—તને શી રીતે ખબર પડી કે તેમાં સ્ત્રી છે ? રાણીએ કહ્યું;—પતિ વિયોગિણી સ્ત્રીનો નિઃશ્વાસ પારખીને. એ સ્ત્રીને પતિનો વિયોગ છે.તેથીજ તેણે નિઃશ્વાસ નાખ્યો છે. રાણાજીને રાજપૂતો ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો. તેથી તુરત તેમની પાસે આવી પૂછયું કે;—અજીતસિંહ ! ગુલાબસિંહ ! તમે બંને જણાં પુરૂષ છો કે કોઇ અંદર સ્ત્રી છે ? તે સાંભળી બંને સ્તબ્ધ થઇ ચિત્રામણની પેઠે ઉભાં રહ્યાં. કોઈ જવાબ આપી શકયાં નહિ. રાણાજીએ કહ્યું, તમે ચૂપ કેમ રહ્યા ? હું ખુશી છું, તમે બોલો—આજે તમારૂં દુઃખ રહેશે નહિ. અજીતસિંહે કહ્યું;—અન્નદાતાજી ! આપતો માબાપ છો, આપની તો ઓઝલ હોય નહિ, પણ અમે રાજપુત જાગીરદાર છીએ. મારે ઘેર ઓઝલ-મલાદો છે. જો પડદો આડો થાય તો પછી કહું. રાણાજીએ દાસીઓને બોલાવી કહ્યું;—જે બાઇ છે તે મારી પુત્રી છે, એને પડદો કરીને માંહે લઇ જાઓ. પછી દાસીઓ આડો પડદો કરીને બાઈને રાણીજી પાસે લઈ ગઈ. ત્યાં તેમણે તેને પહેરવાને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ આપ્યાં. એક નવિન મહેલ ઉઘાડી આપ્યો. પછી રાણાજીએ કહ્યું;—અજીતસિંહ ! મહેલ તૈયાર કર્યો છે; તેમાં તમે સ્ત્રી પુરૂષ જઇ સુખ રહો. તે વખતે અજીતસિંહે હાથ જોડી જેસલમેરના વાણિયાના જાગીન ખતની વાત કહી બતાવી. રાણાજી તેમના સત્ય ઉપર ખુશ થઇ ગયા ! શાબાશ ! એ પતિ પત્નિને કે પોતાની જુવાની બાળવી ટેક રાખી. પછી તુરત સાંઢણી સ્વાર સાથે શેઠના ઉપાડેલા રૂપિયા વ્યાજ સાથે જેસલમેર મોકલ્યા. એટલુંજ નહિ પરંતુ રાણાજીએ રાજબાળાનો ઉપકાર માની તેને પોતાનો જીવ બચાવનારી દેવી કહી માન આપ્યું, ને તેના શ્રેષ્ટ ગુણોનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. રાણીને આજ્ઞા કરી કે;—"રાજબાળા મારી જીવન રક્ષક દેવી છે, તે આપણી પુત્રી બરોબર છે. તેની સાથે કોઈ વાતે જુદાઇ રાખવી નહિ.' તેમને માટે એક નવો મહેલ બંધાવી

આપ્યો. અજીતસિંહને પોતાનો પટાવત બનાવ્યો; ઉમરકોટ છુતી આપ્યું આ રીતે એ નેક ટેક વાળાં પતિ પત્ની પોતાના ગુણ પ્રભાવ વડે ઉત્તમ સુખ સમૃદ્ધિને પામ્યાં.

અહો ! રાજબાળા ! તારા પાતિવ્રત્યની બલિહારી છે ! ! તેં સગપણ થતાંજ જેને પતિ માનેલો, તે પાછળથી જાગીર વિનાનો થયો, દ્રવ્યહીન થયો, દુર્બળ સ્થિતિમાં આવ્યો; તેપણ જાગીર, દ્રવ્ય અને સમૃદ્ધિના સુખ સામું જોઇ તજી નહિ દેતાં, તેમજ વળગી રહી. વળી રખે પતિ પોતાની દુર્બળ સ્થિતિ જોઇ સગપણ તોડે, તે માટે તેમને તેમ નહિ કરવાની લલામણ કરી હિંમત આપી અને છેવટે તેની સાથેજ પરણી; એટલુંજ નહિ પરંતુ સંસાર સુખ ભોગવવામાં પતિને વચને બંધાયેલો જોઇને જરાપણ ગભરાઇ નહિ, કે જુવાનીના જોરમાં સંસારના ક્ષણિક સુખમાં લુબ્ધ થઇ નહિ, પણ માત્ર એક પતિવ્રતા સ્ત્રીને છાજતા સર્વ ગુણો ધરાવીને પતિને વચન પાળવા હિંમત અને સલાહ આપી; અને તેમને પરદેશમાં સહાય થવા સાથે ચાલી નીકળી; અનેક સંકટો સહન કરીને પોતાના બુદ્ધિબળ ને પરાક્રમ વડે રાણાની "**જીવનરક્ષકદેવી**" બની. તેની કૃપા વડે પતિને વચન બંધનથી મુક્ત કરાવી; પછીજ ગૃહસ્થાશ્રમના સુખનો લ્હાવો લીધો. આ શું તારી ઓછી મહત્તા છે ? ધન્ય છે તને !

ઇચ્છનકુમારી.

આ પ્રખ્યાત પતિવ્રતા વીર સ્ત્રી આબુના ચંદ્રાવતી નગરીના રાજાજેતસી પરમારની પુત્રી અને દિલ્હીના ચક્રવર્તિ રાજા **પૃથિરાજ** ચૌહાણની પટ્ટરાણી થાય. તે રૂપે રંભા જેવી સુંદર, બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, ચતુર, ડાહી, ખંતી, આગ્રહી, શૂરવીર, અને પતિવ્રતા હતી. તેના રૂપ ગુણની ખ્યાતિ દેશમાં ચોતરફ પ્રસરી રહી હતી. ભાટ લોકોએ તેના રૂપ ગુણનું વર્ણન કર્યું છે કે;—

યાત્રા કરતા ફરતા ફરતા ઉતર્યો આબુ દેશ;
ચંદ્રાવતીનું રાજ નાનું, વૈભવ માંહિ વિશેષ.

× × × × ×

જેતસી પરમારને ત્યાં વરતે લીલાલેર:

ઇચ્છની થઇને અવતર્યાં, લક્ષ્મી જેને ઘેર, ૧
કુમકુમ પગલાં ચાલે પડે, અંગે એક બરાશ;
ચાદવરસની ચતુરા પણ, જાણે સર્વ વિલાસ. ૨
બહુ બહુ શું વરણવીએ, શેષ ન પોચે રૂપ;
સુવર્ણ જેમ હોય સુગંધી, (તેમ) રૂપ ગુણની કુપ.

આ પ્રમાણે ભાટોને મુખે વખાણ સાંભળી ભોળાભીમદેવે તેને પોતાની સાથે પરણાવવા જેતસી પરમારને કહાવી મોકલ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ તે માટે લડાઇ પણ કરી હતી, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહોતો. ઇચ્છનકુમારીની ઇચ્છા પૃથિરાજ વેરે પરણવાની હતી. તેમજ જેતસી પરમારની પણ તેવીજ ઇચ્છા હતી. તેથી તેને પૃથિરાજ સાથે પરણાવી પટ્ટરાણી કરી હતી. પરણી આવ્યા પછી પ્રતિદિન પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલી તેની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તિ સાસુ **કમળાદેવી** અને પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપતી. પૃથુરાજ તેનાપર અત્યંત સંતુષ્ટ હતો. રાજકાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા લેતો. પરસ્પર અત્યંત પ્રેમ હતો. ઇચ્છિનકુમારીને **ઉષાવતી** નામે એક પુત્રી થઇ હતી. આ પુત્રી રૂપે ગુણે અનુપમ હતી. માતાપિતાને આ એકજ પુત્રી રત્ન હતું. વળી તે સદ્દગુણ સંપન્ન હોવાથી તેમનો તેના પ્રત્યે ઘણોજ પ્રેમ હતો. પૃથુરાજ ઘણી રાણીઓ પરણ્યો હતો. તે સર્વમાં ઇચ્છનકુમારી માન પામેલી હતી; એટલુંજ નહિ પણ સ્વામિ અને રાજ્યમાં પણ માનિતી હતી. તે રાજ્યમાં અનીતિનું કર્મ જોઈ શકતી નહિ. પૃથિરાજને કર્ણાટકી નામે એક રાખેલી ગણિકા હતી. તે કૈમાસદાહિયા નામે એક પ્રધાન ઉપર પ્રીતિ રાખતી હતી. તે ઇચ્છનકુમારીને જાણવામાં આવતાં, તેના અંગમાં રામેરામ ક્રોધાગ્નિ વ્યાપી ગયો. પૃથિરાજ શિકારેથી આવતાં, તેણે તે વાત યુક્તિસર જણાવી. પૃથિરાજે તેની સાંજ ખાત્રી કરી લીધી. તરત એક બાણથી કૈમાસદાહિયાને માર્યો અને બીજું બાણ કર્ણાટકીને મારવા જતો હતો, ત્યાં ઇચ્છનકુમારી એ બાણની કમાન પકડી કહ્યું કે;—"એ નીચને તમારો ઘા શોભે નહિ." એમ કહી અંદર તેડી ગઇ. કર્ણાટકી તુરત તેના મહેલમાંથી નાશી ગઇ. એ રીતે તેણે અનીતિ અટકાવી બીજાઓ તેવા અધર્મ માર્ગે ચાલે નહિ તેવું બતાવી આપ્યું.

શાહબુદ્દીન ઘોરી ભરતખંડ સ્વાધીન કરી લેવાની ઇચ્છાથી કેટલીક વાર ચઢી આવ્યો હતો, પણ પૃથિરાજે તેને ઘણીવાર હરાવી પકડી લીધો હતો, અને દંડ લઇ પાછો કાઢયો હતો; તોપણ પૃથિરાજની ઇતરાજીથી નાશી ગયેલા દેશદ્રોહી હાહુલીરાયના સમજાવવાથી ઈ. સ. ૧૧૯૩–વિક્રમ સંવત ૧૨૪૯ માં ચઢી આવ્યો, પણ પૃથિરાજે તેને હરાવ્યો. શાહબુદ્દીને નિરાશ થઈ દંડ આપી સલાહ કરી. તેથી યુદ્ધ બંધ પડયું. બીજે દિવસે પૃથિરાજ સૈન્ય સાથે દિલ્હી જવાનો

હતો. તેથી રાજપૂતો હર્ષમાં આવી આખી રાત્રિ જુદા જુદા પ્રકારના આનંદમાં રોકાયા હતા. રાત્રિ અંધારી હતી. તે તકનો લાભ લઈ દિલ્હીની ગાદીની ઇચ્છાવાળા દેશ દ્રોહી પાપી વિજયસિંહના સમજાવવાથી વિશ્વાસઘાતી શાહબુદ્દીને ઓચિંતો હલ્લો કર્યો. રાજપૂતો તૈયાર નહોતા; તોપણ સામે થયા. અંધારામાં કાપા કાપી ચાલી–તેમાં પૃથિરાજ ઘાયલ થઈ ઘોડેથી મૂર્છિત થઇ પડતાં પકડાઇ ગયો.

આ વખતે ઇચ્છન કુમારી પોતાની વ્હાલી પુત્રી ઉષાવતીની ભયંકર માંદગીના અફસોસમાં તંબુમાં બેઠી હતી. એટલામાં બે ત્રણ રાજપૂત સિપાઇઓએ દોડતા આવી ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું કે;—યવનો જીત્યા છે, તેઓ આ રાજ છાવણી લૂટવાને આવે છે. પાલખી તૈયાર છે, દેવી તમે ચાલો, જલદી ચાલો, હવે વિલંબ કરવાનું કામ નથી." રાણીએ ભયભીત થતાં પૂછ્યું. "મહારાજ ક્યાં છે?" તે સિપાઇઓ બોલ્યા, "તેઓ પડયા, ગયા! અમે પડતાં જોયા!"

આ સમાચાર સાંભળી રાજ કન્યા ગભરાઈ, તે બે બાકળી આંખો ઉઘાડી ચારે તરફ જોવા લાગી, એટલામાં રાણીએ પૂછ્યું. "સમરસિંગ, કલ્યાણ?" સિપાઇ બોલ્યો;—"સમરસિંગ બળહિણુ થઈ ગયા છે, પણ યવનો સામે ટક્કર લે છે, યુવરાજ કલ્યાણે તો યુદ્ધમાં પ્રાણદાન દીધું છે. આ સાંભળી રાજકન્યા કારમી ચીસ પાડી બોલી;—" હા! નાથ? પ્રાણપતિ! નિર્મળ પ્રીતિવાળા! અમંગળની શંકાએ પ્રાણ આહુતિ આપી! એમ કહેતાંજ નેત્રો મીચી અનંત નિદ્રામાં પડી! સ્વર્ગે સિધાવી! મહારાણી મૃત કન્યાને છાતીએ લગાડી પોક પોક રોઇ અને અંતર્ગત બોલી;—

"શર્મો વિના સુખ શું મુજને હવે
નથી પતિ પુત્રિ સુખ શું આ ભવે
શિર જતે જીવના ધર જીવવું
પ્રિય પતિ વિરહે પ્રભુ શું હવું!'

"નવ આશ રહીણુ ઉદાસ મનથી, પ્રાણ કન્યાએ ગયા;
વિયોગ ઘા દિલમાં ધસ્યો, પ્રભુની કૃપાના તે થયા!
ગયો દેશને ગયું રાજ, જીવ, સતી સુંદરીનો રહી શકે?
ના! ના! શાન્તિ જીવઓ નથિ આ ક્ષણ, ખુંચે કટંક રહિ ન શકે!"

"ઓ નાથ આવું, ઓ બહેન આવું;
ઉભા રહો આ આવી, હું રાણી
કળ નથી ચિતમાં મને;
જોઉ આ સત ચડે રણે"

આવી રીતે રાણી બોલતી બંધ થઇ કે સિપાઇએ કહ્યું.—"રાણીજી! કોલાહલ વધતો જાય છે, વિલંબ કરવામાં વિશેશ વિપત્તિ આવશે. માટે હવે

ઉહોતો સારૂં !" આ સાંભળી રાણી જાગૃત થઇ ગઇ, ઝટપટ અંગના શણગાર ઉતારી ફેંકી દીધા! કાછોટો માર્યો, આંખ લૂછી નાંખી કેશ છૂટા મૂકયા ને જાણે ભયંકર કાલિકા કે ચંડી જેવી ઉન્માદ વેશી મૂર્તિ જેવી જણાવા લાગી ઉન્માદ અવસ્થામાં શૂન્ય દૃષ્ટિથી ચારેકોર જોઇ હૃદયભેદક ગંભીર સ્વરથી તે બોલી;—" વિપત્તિ કેવીરે! મને હવે સંકટ શું ને વિપત્તિ કેવી? સંકટનું હવે મને ભયજ નથી. જેને વિપત્તિનો ભય હોય તે ચાલ્યા જાઓ! લૂટાયા પછી જેને ભો હોય તે ચાલ્યા જાઓ,! જેને જીવિત વ્હાલું હોય તે ચાલ્યા જાઓ! હું નાશીશ નહિ, ક્ષત્રાણિછું, વીરપતિની પત્ની છું, વીરબાળાછું! સ્વામિ, પુત્રી, ને રાજ્યથી વિખુટી પડયા પછી નાસવું તે મને ખબર નથી. પાલખી, મેનો! ચલ લાવ, ચિતા સળગાવો, હું સ્વામિ પાસે જઇશ! યવનોનો—મ્લેચ્છોનો મને ભય નથી! ભય હોય તે નાસો! પ્રાણ બચાવો! મારેતો મૃત્યુ પ્રિય છે! જે કાયર હોય તે જનુનીની કુખ લજવે, વા ક્ષત્રિય રક્ત કલંકિત કરે, સ્ત્રીની સોડમાં ભરાઇ બેશે. પણ મારે ખુણે ભરાઈ યવનોના હાથમાં પડી જીવવું નથી, જીવવા મને ગમતું નથી. જીવવું વૃથા છે, જીવવામાં સુખે નથી ને જોતીયે નથી. દિલ્લીશ્વરની—ચક્રવર્તિ—શત્રુઓનાં શિર ઉડાવનારની, ચંડાળ પાપી મ્લેચ્છને બંદીવાન કરનારની, દુષ્ટ શાહબુદ્દીન પર અનેકવાર ઉપકાર કરનારની અને તેને નીચે મૂખે નમાવી પગે લગાડનાર દિલ્હીશ્વરની હું પત્ની છું, તે શું હું દુષ્ટ પાપીના હાથમાં પડીશ? નહિ! નહિ! હું પટરાણી છું, રાજરાણી છું. તેવી સ્થિતિમાંજ મરીશ. વીર સન્નારી તરીકે મરીશ, સતી તરીકે મરીશ, પવિત્રપણે મરીશ, લક્ષ્મી ચળ છે, જગત્ ચળ છે, સર્વ અસ્થિર છે, પણ વિશુદ્ધિ અવિચળ છે, પરમ પવિત્ર છે, યશદાયી છે, જગત્ માત્રનું તારણ કરનાર છે, તેને વરીને મરીશ. યવન અહીં આવે છે? જોઉ કેમ આવે છે? તેઓના સદ્રુસ્ત્ર કટકા ઉરાડીશ!" એમ બોલતાં હુકમ કીધો, " ચિતા સળગાવો!" આ પ્રમાણે બોલી, વીર ક્ષત્રિયોને લજ્જીત કરી, તેઓના રોમે રોમ શૂરત્વ ઉત્પન્ન કર્યું! તુરત રાણી રાજકન્યાને ઉઠાવી, વીરપણામાંજ. તંબુ બહાર નીકળી પડી! નદી કિનારે એક ચિતા ખડકવામાં આવી હતી. તેમાં સંયુક્તાકુમારી અગ્નિપ્રવેશ કરવાને તૈયાર થઇ હતી. રાજ સેવકોએ એમ જણાવ્યું હતું કે મહારાજનું મરણ થયું છે. તેથી તે મુગ્ધ બની ગઇ હતી. રાજ તંબુમાંથી નીકળી પ્રાણપ્રિય પ્યારી પુત્રીનું મસ્તક ખોળામાં લઇને, એક પાલખીમાં બેસી હાલતી ચાલતી પથ્થરની પુતળી માફક તે ચિતા આગળ આવી. તેના નેત્રમાં એક પણ અશ્રુ નહોતું, હૃદય સ્થિર હતું, દુઃખ નાશ પામેલું હોયને જેવી સ્વસ્થ હોય તેવી તે દેખાતી હતી, ચિતા સમીપ આવતાને વાર તે પાલખીમાંથી ઉતરી પડી, તે વેળાની તેની કાન્તિ સ્ફટીકની મૂર્તિ જેવી સ્વચ્છ—નિર્મળ જણાતી હતી. રાણી નિર્ભય મનથી ચિતા તરફ ગઇ. તેની પા-

ત્રી દાસ દાસીઓ રડતાં રડતાં ચાલતાં હતાં. પ્રથમ ઉપાવતીને ચિતાપર સુવાડીને તેના કંઠમાં આશાપૂર્ણાનો હાર પહેરાવ્યો, લલાટમાં ચંદન ચરચ્યું, પોતે પણ લલાટમાં ચંદન ચરચ્યું ને પુષ્પ માળા પહેરી લીધી. ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરીને ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, જેવી તેમાં પ્રવેશ કરવા જતી હતી, તેવામાં ક્ષત્રિય સેનાની એક ટુકડી સપાટાબેર ત્યાં આવીને ઉભી રહી. તુરતજ એક સેનાપતિ અશ્વપરથી ઉતર્યો ને રાણીશ્રીને પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી સામો ઉભો રહ્યો. તેને પાસે આવીને ઉભેલો જોઇ રાણીશ્રીએ પૂછ્યું;—" બળદેવસિંગ! તમારે શું કહેવું છે? જે ઇચ્છા હોય તે બોલો ? "

મેહારાણી ઇચ્છનકુમારીનાં આ વચન સાંભળી બળદેવસિંગે નમન કરી ભક્તિ ભાવથી કહ્યું;—"દેવી! આ વત્સની એક વિનંતિ છે. દિલ્લીશ્વરે આપ દેવીને એક સંદેશો કહેવાને મને મોકલ્યો છે." રાણીએ ચકિત થઈ પૂછ્યું;-'શું દિલ્લીપતિ! મમ નાથ! મમ પ્રાણ! ઉપાવતીના પિતા! તેઓએ તો રણમાં પ્રાણ ત્યાગ કર્યોછે ને!" બળદેવસિંગે કહ્યું;—"દેવી! માતુશ્રી! નહિ! ઘાયલ થવાથી મૂર્છિત થઈ તેઓ ઘોડા પરથી પડ્યા. તેથી સૌએ કલ્પના કરીકે ઇંદ્રસદનમાં સિધાવ્યા, પરંતુ વાસ્તવિક તો તે"—રાણીએ ચકિત થતાં ઉછળતા હૃદયે કહ્યું;-"વાસ્તવિક શું? બોલો, તમને રાજ રાણી આજ્ઞા કરેછે." ગળ ગળો થતો બળદેવસિંગ, નેત્રમાંથી અશ્રુધારા પાડતો બોલ્યો;-"દેવી! તેઓ તો યવનના હાથમાં બંધી થયા છે—ત્યાં કેદ થયા." કેદમાં પડ્યા છે, એ શબ્દ સાંભળતાંજ દેવી વિસ્મ થઈ ગઇ, તે ચારેકોર લાલચોળ નેત્રે દૃષ્ટિ કરવા લાગી. ભયથી, વીરતાથી તે કંપી ઉઠી. દિલ્લીશ્વરે શો સંદેશો મોકલાવ્યો છે તે પૂછવાનું પણ તે ભૂલી ગઈ. તે સૈનિક લોકો પ્રતિ ક્રોધી ભ્રુકુટી કરી, દાસ દાસીઓ તરફ રોષથી જોઈ કંપાયમાન મોં કરી, થરરર કંપતી, ગર્વથી બોલી;—"રે સેવકો, દાસીઓ, સાંભળો! આ ક્ષત્રિયો, આ રાજપૂતાણીના કુળને ગર્વથી ફુલાવનારા વીર પુરૂષો, સમરક્ષેત્રનો ત્યાગ કરી, 'મહારાજ કેદી થયા છે' તે મંગળ સમાચાર કહેવાને, આટલું કષ્ટ વેઠી, ધસ્યા ધસ્યા અહીં આવ્યા છે! ધન ઘડી ધન દહાડો! રાજપૂત ધર્મને ધન્ય છે ને એ વીરને પણ ધન્ય! ઠીક ઠીક! હવે આ વીર બાહુઓ અહિયાંજ રહે, અથવા પોતાની પ્યારી સ્ત્રીને વ્હાલી માની આનંદ પમાડવાને સ્વદેશમાં જઈ આનંદ પામે! પરંતુ દિલ્લીશ્વર ચક્રવર્તિ છે, હું તેની સ્વતંત્ર પ્રજા છું, તે સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર થઈશ નહિ. મહારાજ મારા સ્વામિ છે, હું તેની પત્ની છું, તે કેદ થયા, ત્યારે હવે હું નિશ્ચિંત રહી કેમ શકું? આ લોકો તો રાજપૂતાણીનું દૂધ પીને ઉછર્યા નહિ હોય, કોઈ ગોલીનું દૂધ પીધું હશે, પણ હું તો ક્ષત્રિય કન્યા છું! વીરબાળા છું! વીર સ્વામીની પત્ની છું! રાજ રાજેશ્વરી છું! આજે હું જઈશ, કોઇના પણ આશ્રય વિના જઈશ ને મારા નાથને બંધનથી મુક્ત કરીશ! ચાલો!" આટલું

ચંદ્રમુખી.

આ પતિવ્રતા સ્ત્રી હાડાકુળની પુત્રી હતી. એ ઘણી રૂપાળી, બુદ્ધિશાળી, ચતુર, ડાહી, નીતિવાન, પતિવ્રતા અને ધર્મવીર હતી. તે મેવાડના રાણા રાજસિંહના મુખ્ય પટાવત ચંદાવત રત્નસિંહ સાથે પરણી હતી. રાણો રાજસિંહ જ્યારે ચીમળાનું ઔરંગજેબથી સંરક્ષણ કરી તેને વરવાને જોધપુર જતો હતો; ત્યારે તેને આગલે દિવસે રત્નસિંહ પરણી આવ્યો હતો; પરંતુ રાણા રાજસિંહ સાથે યુદ્ધમાં જવાની જરૂર પડી. તેથી તે તૈયાર થઇ ચંદ્રમુખી પાસે આવ્યો અને ઉદાસીન મને યુદ્ધમાં જવાની રજા માગી. ચંદ્રમુખી પતિને યુદ્ધમાં જતાં ઉદાસીન જોઇ જોસમાં આવી બોલી;—"પ્રાણપતિ ! યુદ્ધ પ્રસંગે તમારા ચંદાવતોનાં પરાક્રમો તો જગ જાહેર છે, મેં સાંભળ્યું છે કે અજીત ચંદાવતો કોઈ પણ વખતે કાયર થઇ પાછા વળ્યા નથી અને આજે મારે નિરખવાના પ્રથમ પ્રસંગમાંજ આમ ઉદાસ થઇ નિશ્વાસ કેમ નાખો છો ? આપના મુખ કમળ ઉપરથી તો એવું જણાય છે કે આપનો યશ ઝાંખો પડે ! ચંદાવતજી ! નવાઇની વાત છે કે એક હાડાની પુત્રી, તમારી પત્ની, તેને જોઇને શું તમારૂં શૌર્ય જતું રહે છે ?" રત્નસિંહે ઉત્તર આપ્યો;—" હાડી રાણી ! મારો જુસ્સો તો જેવોને તેવોજ છે. કચેરીમાંથી તે હમણાં સુધી તમને જોયા પછી મારૂં મન ખેદિત થયું, તે એટલા માટે કે ગઇ કાલેજ હું તમોને પરણી લાવ્યો અને આજે તો યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. રણમાં ગયા પછી કદાચ પ્રાણ જાય એવી ભ્રાંતિથી મને માઠું લાગ્યું, છતાં ચિંતા થાય છે કે એક રાજ કન્યાની સહાયતા માટે ગયા વિના છુટકો નથી." ચંદ્રમુખીએ ઉત્તર આપ્યો કે;—"ખરેખર વીર નરના મુખમાં અને મનમાં આવા વિચારને આધાર ન મળવો જોઇએ. તેમાં વળી આપના જેવા મુખ્ય પટાવતોને કાને યુદ્ધની વાત આવતાં શું એક પળ પણ થોભાય કે ? પૃથ્વી ઉપર પશુ પ્રાણી સર્વ સંસારનું સુખ તો ભોગવે છેજ, પરંતુ આપણે આપણો ધર્મ અને ટેક ન સમજીએ તો પછી તેમાં અને આપણામાં શો તફાવત ? શું રણના યશસ્વી પ્રસંગો વારંવાર હાથ આવે છે ? ધન્ય ઘડી કે અમરનામ કરવાને શંકરે આપને આજે અવસર દીધો ! મંદોદરીનો પુત્ર ઇંદ્રજીત યુદ્ધે ચડ્યો તે પ્રસંગ કાં ભૂલી જાઓ ? કુરૂક્ષેત્ર અને મહાભારતનાં યુદ્ધને શું વિસરી ગયા ? અભિમન્યુ જ્યારે યુદ્ધે ચડ્યો ત્યારે શું ઉત્તરામાં લોભાયો હતો ? હું ક્યાં આપથી દૂર છું ? જ્યાં આપ ત્યાં હું છાયાની પેઠે સાથેજ છું. કામને વશ થઈ જો આપને રણસંગ્રામમાં જતા રોકું તો ક્ષત્રિ પુત્રની રાણી કેમ કહેવાઉં ?"

રત્નસિંહે ઉત્તર આપ્યો.—" ખરેખર હું તારા વિચારને મળતો છું અને આ પ્રસંગ એવો છે કે તેમાં ભાગ લઇ આપણા અન્નદાતા **અમરસિંહ** રાઠોડની દીકરી વીમળાનું રક્ષણ કરી યશ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. અમારા વડિલો સંભરના આદી પતિ આવાં કામમાં કદી ચૂક કરતા નહોતા. આ પ્રસંગે મારી તમને એકજ ભલામણ છે અને તે એકે તમે તમારૂં શીયળ બરાબર સાચવીને રહેજો. " આ સાંભળી રાણીએ ઉત્તર આપ્યો;—" સ્વામિનાથ ! શું આમ કહી આપ મને શરમાવો છો ? શું હાડાની કન્યા એટલો પણ સ્વધર્મ સમજતી નથી ? વધુ શું કહું ? આપ મારે માટે પૂર્ણ બે ફિકર રહો. " ચદાવતને રાણીની ખાતરી તો થઇ, પણ મન શંકા શીળ હોવાથી પૂછવા લાગ્યો કે;—" શું ત્યારે હું જાઉં ? ઠીક છે ત્યારે ભરોસે હું જવાને તૈયાર છું; પણ........ચંદ્રમુખી બોલી—" પતિ ! પણ, એટલે શું ? ફરીથી કહું છું કે મને મારા કુળનું અભિમાન પરિ પૂર્ણ છે. " આ સાંભળી ચંદાવતજી ગયા તો ખરા, પણ જતાં જતાં દાસી જોડે કહેવડાવ્યું કે;—" જો જો હો, રાણી ! તમો તમારી ટેક ચુકતાં નહિ. " દાસીનો સંદેશો સાંભળી રાણીને ઘણી અજાયબી લાગી. તેણે સામો ઉત્તર મોકલ્યો કે;—" ઘડી ઘડી મને શીખામણ શામાટે દઈ મોકલો છો ? જો આપને વિશ્વાસ ન હોય તો હું પણ સાથે આવવાને તૈયારછું. અમારા કુળમાં હાડી સતી **સોનરાણી** થઇ ગઇ છે, તેને સભારીને પછી જે કહેવરાવવું હોય તે કહેવરાવજો; કેમકે હું પણ તેમાંનીજ છું " એમ કહી મોકલીને પોતે કંઇક ઉદાસ થઇ પાસેની દાસીને કહેવા લાગી કે;—ચદાવતજી ને મારે માટે ઘણી અધીર છે, શું નવા પ્રેમમાં સઘળે આમજ થતુ હશે ? જો ખાતરી હોય તો પછી વળી શીખામણ શાની ?" એટલામાં બીજી દાસી ખબર લાવી કે;—" ચદાવત જીથી તમને લડાઇમાં સાથે ન લઇ જવાય, એમાં તેમની શોભા નહિ, પણ તમે તમારો ધર્મ બરાબર જાળવજો, એટલીજ તેમણે ભલામણ કરેલી છે. " રાણી ચંદ્રમુખી વિચારમાં પડી કે, અનેક વાતે ખાતરી આપ્યા છતાં, અરે, દૈવ ! એમને વિશ્વાસ નથી, તો હવે શું કરવું ? દાસી સાથે તેણે સ્વામિને ફરી સંદેશો મોકલાવ્યો કે તમારૂં મન આમ સસારમાં લુબ્ધ હશે તો યુદ્ધમાં જીત નહિ મળી શકે, માટે સુખેથી પાછા અહીં પધારો. મહા પુરૂષોને, તેજસ્વી વીરોને અને શૂરા રાજપૂતોને રણસંગ્રામમાં જવાનો અવસર આવે છે, ત્યારે તેમને ઘર સંસારનું સુખ—સ્ત્રી-બાળકો કશું યાદજ આવતુંજ નથી. વળી હું શું એવી સ્ત્રી છું કે જેને વારવાર શીખામણો કહેવરાવવી હોય ? " એટલામાં બીજી દાસી ખબર લાવી કે ચદાવતજી ઘોડેસ્વાર થયા છે અને તે વખતે પણ એજ ભલામણ કરી છે કે, " પતિવ્રત જાળવવા અને મારા કુળને કલક ન લાગે તેમ વર્તવા હાડી રાણીને મારી તરફથી ખુબ ભલામણ કરજો. "

આ સાંભળી હાડી રાણીને આ વચનો હાડોહાડ લાગી ગયાં, વિફાળ વાઘણની પેઠે ગુસ્સો કરી બોલી કે;—" જ્યાંલગી મારામાં તેમનો જીવ વળગી રહ્યો છે, ત્યાં લાગી ચંદાવતજી ફતેહ કરી શકનાર નથી. મારે લીધેજ તેઓ પોતે મેળવેલી કીર્ત્તિના ઉપર પાણી ફેરવશે. અસાર સંસારનાં તુચ્છ સુખોમાં એમનું ચિત્ત ચોંટી રહ્યું છે; માટે દાસી ! તેને આ એક જણસ આપું છું તે તું જઈને ચંદાવતજીને હાથો હાથ આપજે, અને કહેજે કે, " આ તમારી નવી રાણીએ પોતાનો ધર્મ અને તમારો સંદેહ તમારી પાસે મોકલ્યો છે, માટે હવે નિશંક મન રાખી વીરતા પ્રકાશજો. " આ સાંભળી દાસી વિચારમાં પડી કે;-" એવી તે શી જણસ હશે કે રાણી સાહેબ આટલાં બધાં આવેશમાં આવી ગયાં ?" તેટલામાં તો રાણીએ હાથમાં તરવાર લઇ પોતાનું મસ્તક ધડથી છુટું પાડી નાંખ્યું અને લાંબે હાથે દાસી તરફ ફેંકતી હોય તેવો ભાવ થયો ! દાસી એકદમ ચંદાવતજી પાસે દોડી ગઈ અને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. એ સાંભળી તે પોતાના ભ્રમિત ચિત્ત માટે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. ચતુર અને રણશૂર છતાં સતીની પરીક્ષા કર્યા વગર તથા તેનું બળ, તેજ અને પરાક્રમ જાણ્યા વિના પોતે કરેલા કુતર્કો માટે ઘણો ઘણો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો ! પછી પસ્તાવો કર્યે શું વળે ! કહ્યું છે કે;-

જો મતિ પીછે ઉપજે, સો મતિ આગે હોય;
કાજ ન બિગડે આપનો, દુરિજન હસે ન કોય.

સતી ચંદ્રમુખી આ પ્રમાણે પતિ સંદેહ મુક્ત થઈ યુદ્ધમાં પોતાનો ધર્મ બરાબર બજાવે; માટે પુરૂષ પરાક્રમ કરી સ્વર્ગે સિધાવી. ચંદાવત પ્યારી પત્નીનું સ્મરણ કરતો કરતો યુદ્ધમાં ઘુમ્યો અને ભારે બહાદુરી બતાવી યશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, પણ નિરંતર પોતાની પવિત્ર પત્નીને માટે ઉદાસ રહ્યો હતો. એ રીતે સતી પતિના કાર્યને માટે પોતાનો પ્રાણ આપી ભારત વર્ષમાં પ્રખ્યાત થઇ ગઇ છે.

વીરમતી.

આ પતિપ્રાણા સતી સ્ત્રી ધારનગરના રાજા ઉદયાદિત્યના પુત્ર જગદેવ પરમારની ધર્મપત્ની અને ટુંકટોડાના રાજા રાજારાજની પુત્રી હતી. તે અતિ સૌન્દર્યવાન, વિવેકી, બુદ્ધિશાળી, હિંમતવાન, ચતુર, નીતિવાન, ઉત્સાહી, અને પતિવ્રતા હતી. જગદેવ પણ મહાશૂરવીર, નીતિવાન, ચાલાક, અને હિંમતવાન હતો. તે પોતાની લાયકાતથી સૌને પ્રિય થઇ પડયો હતો; પરંતુ

રાજ્ય ખટપટથી તે પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવાને તૈયાર થયો. માતા સોલંકિણીનો આશિર્વાદ મેળવી ઘોડે સવાર થઈ સિધો-ટુંકટોડા આવ્યો. શહેરની બહાર બાગ હતો, તેમાં એક ઝાડસાથે ઘોડાને બાંધ્યો, રાત્રિ પડતાં ગામમાં જવાનો નિશ્ચય કરી બાજુમાં હથિયાર રાખ્યાં અને ઓસીકે સોનામોહોરની બે થેલીઓ મૂકી આરામ લેવા સુતો.

આ વેળાએ ચાવડી વીરમતી પાલખીમાં બેસી પોતાની સાહેલીઓ સાથે એ બાગમાં હવા ખાવાને અકસ્માત્ આવી ચડી. બંનેને પરણ્યાંને ત્રણ ચાર વર્ષ થયાં હતાં. આ વેળાએ ઝરમર ઝરમર વર્ષાદ વરસતો હતો. તેથી વીરમતી ચંબેલીના મંડપમાં શેતરંજી પથરાવીને બેઠી. દાસીઓ ફળફૂલ લેવાને નીકળી પડી. તેવામાં તેને એક વૃક્ષનીચે જગદેવ જોવામાં આવ્યો. એક દાસી વીરમતી પાસે દોડી જઈ બોલી કેઃ—" બાઇજી ! એક વધામણી ખાઉછું, પીશ વશાતો અહીં રાજકુમાર ! " ચાવડી બોલી;—હું પરપુરૂષના મોં સામું જોતી નથી. પણ તું સમજુ, ડાહી અને ચોકસ માણસ છે, માટે ફરીથી જઈને બરાબર ખાતરી કરી જોઈ આવ. દાસી ફરીથી જોઈ આવી બોલી;—"બાઇ ! લાખવાતે એ રાજકુમાર છે. " પછી વીરમતીએ સંભાળથી ચંબેલીના વૃક્ષની ઘટામાંથી ધારીને જોયું, એટલે ખાતરી થઇ કે, એ નક્કી રાજકુમારજ પોતે છે. રાજકુમાર આ વખતે બેઠો હતો. ચાવડી પોતાને ખાતરી થતાં સત્વર દોડીને પગે લાગી બોલી;—

" વાયસ વાસ ઉડાવતી, ઝળકી આવ્યો નાથ;
ચૂડી અર્ધી નદઈ પડી, અર્ધી રહી મુજ હાથ.
સુખ સજ્યા આલય શિતળ, દે મુજ પ્રિય સન્મુખ;
મુજ મન ઇચ્છા આશએ, દેવે દઈ દિધ સુખ. "

વળી ચાવડી બોલી;—" ધન્ય ઘડી, ધન્ય દહાડો ! આજે મારે આનંદનો સૂર્ય ઉગ્યો કે આપ પ્રતાપવંતનો મારે મિલાપ થયો; પણ આપની સાથેનાં માણસો ક્યાં ? એકલા બાગમાં જાણે કાંઇ છાનો ભેદ હોય એમ બેઠા છો એનું કારણ શું ? " પછી કુંવરે ચાવડીને માંડીને વાત કહીને બોલ્યો કે;—" હું ચાકરી મેળવવાની આશાએ નીકળ્યો છું, તારે આ વાત કોઇને કહેવી નહિ. " તથાપિ એટલી વારમાં તો દાસીએ દોડી રાજમહેલમાં જઇને સમાચાર કહ્યા. ચાવડી પાછી મહેલમાં આવી. કુંવર બીરંજ વગેરે દરબારી માણસો જગદેવને લઈ રાજમહેલમાં આવ્યા. જગદેવે રાજારાજને નમન કર્યું. ત્યાં પાંચ દીવસ રહ્યા પછી ઘણો આગ્રહ કરી ચાલવાની રજા લીધી. રાત્રિ પડતાં તેણે પોતાનો મનસુબો ચાવડીને જણાવ્યો અને તેની રજા માગી; ત્યારે તે બોલીકે;—" પ્રાણનાથ ! આપની દાસી આપની સેવા કરવાને નિરંતર સાથે રહેશે. " જગદેવ બોલ્યો;—" તું ડાહી થઇને આવું કહે છે ? પરદેશમાં સ્ત્રી છે તે પગ બંધન છે, માટે મારે એકલા

જેવું જોઇએ. હું તને વહેલી તેડાવી લઇશ." આ સાંભળી ચાવડી જગદેવના કંઠમાં હાથ નાંખી બોલી;—" નાથ ! શું શરીરની છાંયા શરીરથી જૂદી પાડી શકાય છે ? જો છાંયા શરીરથી જૂદી પડાય તો તમે મને અહીં રહેવાનું કહેજો," જગદેવે ચાવડીને બહુ સમજાવી પણ તેનું ચાલ્યું નહિ. એતો એની સાથે જવાની હઠ લઇ બેઠી. તેથી જગદેવ તેને સાથે આવવાની હા પાડી; બેઉ જણાને માટે ઉત્તમ ઘોડા સજવામાં આવ્યા. જગદેવને પાટણ જવું હતું. તેનો માર્ગ ટોડડી થઇ જતો હતો. ટોડડી જવાના બે માર્ગ હતા. સિધેરસ્તે ટોડડી બાર ગાઉ હતું, પણ તે રાક્ષસી કદના ભયંકર સિંહને સિંહણે રોકયો હતો, તેણે તે તરફનાં ગામડાં ઉજડ કર્યા હતાં. ઘણા રાજા, મહારાજાઓ તેને મારી શકયા નહોતા. તેથી તે માર્ગ બંધ પડીગયો હતો. ઘાસઉંચું વધી ગયું હતું. બીજેરસ્તે ડુંગરાફરી જતાં ટોડડી ત્રેત્રીશ ગાઉ થતું હતું. આ નિર્ભય રસ્તે જવા સૌએ આગ્રહ કર્યો; પણ જગદેવે નહિ માનતાં કહ્યું;—" શું તમોને ઘોડાની દયા આવતી નથી ? શું ગંડક ગંડકીના ડરથી ચક્કર ખાવામાં આવશે ? એમ કહી પતિપત્ની બન્ને જણાએ સજોડે નિર્ભયપણાથી ઘોડા મારી મૂકયા. જગદેવે ચાવડીને કહ્યું;–ચાવડી તમો માર્ગની આજુબાજુ ઘાસમાં નજર રાખતા રહેજો અને હું પણ દૃષ્ટિ રાખું છું. આ પ્રમાણે નજર રાખતાં ૭ ગાઉ સુધી તેઓ ગયાં; ત્યારે ચાવડી બોલી;- મહારાજ ! કુંવરજી ! આ પેલી સિંહણ મેં સામે રહી. જગદેવે ધનુષ્ય ખેંચી જોરથી બાણ તેની ભમર વચ્ચે માર્યું કે, તે ઉછળીને મુડદું થઇ પડી. ત્યાંથી થોડે દુર જતાં સિંહ બેઠેલો દીઠો; તેને પણ માર્યો. આ પછી જગદેવ દયાથી બોલ્યો કે, મેં આ ગરીબ પ્રાણીઓને શું કરવા મારી નાંખ્યાં ? આ સાંભળી ચાવડી બોલી;— મહારાજ ! એતો ક્ષત્રિયોની રમતો છે. વગેરે વાતો કરતાં કરતાં તેઓ ટોડડી ગામ આવી પહોંચ્યાં; ત્યાં જરા વિશ્રાંતિ લીધી. થોડા દિવસમાં પાટણ આવી પહોંચ્યાં. સહસ્રલિંગ તળાવને કિનારે એક વડના વૃક્ષ નીચે ઉતારો કર્યો. ઘોડા બાંધ્યા. વીરમતીને સાવધ રહેવાની ભલામણ કરીને કહ્યું કે;—હું શેહેરમાં એક ઘર ભાડે રાખીને તને તુરત તેડી જઇશ; એમ કહી શેહેરમાં ગયો.

સતી વીરમતી તળાવની સુંદર રચના જોતી બેઠી હતી. બપોરનો વખત હતો, તે વખતે પાટણની પ્રસિદ્ધ જામોતી નામે વેશ્યાની એક દાસી બેડું લઇને પાણી ભરવા આવી. તેણે ઇંદ્રની અપ્સરા જેવી રૂપાળી વીરમતીને એકલી બેઠેલી જોઇને આશ્ચર્ય પામી પાસે આવીને કહ્યું;-બાઈ ! તમે કયાંથી પધાર્યા ? ને આ ઘોડાનો અસવાર કયાં ગયો છે ? ચાવડીએ કહ્યું;-તમે પૂછનાર કોણ છો ? લુંડી બોલી;-હું તો સિદ્ધરાજના દરબારમાં વડી વડારણછું. એમ કહી કળાથી તેને ભોળવીને નામ ઠામ ઠેકાણું વગેરે સર્વ વાત પૂછી લીધી. તુરત નમન કરી પાણીનું બેડું ભરીને હર્ષ પામતી ઘેર આવી. જામોતી ગણિકા પાસે બધી વાત

કહી અને તેની સૌંદર્યતાનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. શહેરના કોટવાળનો પુત્ર બંડો કુછંદી અને લંપટ હતો. તેને કોઈ સારી સ્ત્રી રાખવા માટે શોધી આપવાનું જામોતીએ માથે લીધું હતું. તેથી તેણીએ આ શિકાર આવેલો જોઈ તેને દગલબાજીથી પોતાને ઘેર લાવવાની યુક્તિ રચી. દાસી પાસેથી તેના પતિ, દીયેર, સાસુ, સસરા અને પિયેર વગેરેની હકીકત જાણી લીધી. તેણીએ અને દાસીઓએ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કર્યાં. એક સુંદર રથ તૈયાર કરાવ્યો, તેમાં પોતે સિદ્ધરાજની રાણી અને જગદેવની ફોઈ બનીને બેઠી. ચાકરોએ રથના પડદા બંધ કર્યા. વીશ પચીશ દાસીઓને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવી સાથે લીધી અને ચાકરોને હથિયાર બંધાવી આગળ કર્યા તેમાં એક માણસને ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો પહેરાવી ઘોડે બેસાડી નાયક તરીકે આગળ કર્યો. આ પ્રમાણે ઠાઠમાઠ સાથે જામોતી જ્યાં ચાવડી બેઠી હતી ત્યાં આવી; એટલે આડી કનાત ખેંચી લીધી. પછી તે રથમાંથી ઉતરી. ચાવડી જોડે પ્રથમ જે લુંડી વાનો કરી ગઇ હતી, તે આગળ આવીને નમન કરવા લાગી. જામોતી બોલી;–" વહુ ! ઉઠો, હું તમોને મળું. હું તમારી ફોઇ સાસુ થાઉં છું. આ વડારણે આવીને તમારા આવ્યાના સમાચાર કહ્યા, ને તુરત મેં મારો રથ તૈયાર કરાવ્યો. હું રાજાની આજ્ઞાથી આવીછું. મારો ભત્રીજો જગદેવ ટોડે પરણ્યો, ત્યારે મારાથી આવી શકાયું નહોતું. મારો ભત્રીજો જગદેવ ક્યાં છે ? તમારે મારે ઘેર આવવું જોઈતું હતું. તમે નામવંત કુટુંબમાં પરણેલાં એ આવી જગ્યાએ બેશી રહેવું ઘટતું નથી." જામોતીએ ભભકાથી સર્વ તાલમેલ કર્યો હતો. એ જોઇને ચાવડી તો વિચારમાં પડી ઠગાઇ ગઇ. તેણે વિચાર્યું કે સિદ્ધરાજ અને મારા પતિને સગપણ છે, એવું તેમણે કોઇ દિવસ મને કહ્યું નથી, પણ રાજાના સગા રાજા હશે, એમ જાણીને તથા આવેલાં અજાણ્યાં માણસોનાં લુગડાં ઘરેણાં વગેરે ભભકો જોઇને, તેણીએ તેને નમન કર્યું ને મળી. જામોતીએ તેને આશિર્વાદ દીધો, અને રથમાં બેસવાનું કહી બોલીકે;–હું અહીં એક માણસ મૂકતી જાઉંછું, તે મારો ભત્રીજો આવશે, એટલે તેને દરબારમાં તેડી લાવશે, વળી તેણે એક ચાકરને બોલાવી ઘોડાની સંભાળ રાખવાનું કહ્યું. ચાવડી તેની આવી ઠગ વિદ્યામાં ભોળવાઈ ગઈ. નાણાની બે થેલીઓ પોતાની પાસે રાખી રથમાં બેઠી. રથ ચલાવ્યો. જામોતી તેને પોતાને ઘેર લાવી. ઘર મોટું વિશાળને ચાર માળનું સુંદર હતું. આગળ દરવાજો અને દેઠી વગેરેની રચના હતી. રથ દરવાજામાં દાખલ કર્યો. જામોતી ઉતરીને પછી ચાવડીને ઉતારી. ઘરમાંથી આદરમાન આપવાને માણસો આવ્યાં· દેખાવડો પોશાક પહેરીને ઘરેણાં ગાંઠાંથી શણગારેલી સ્ત્રીઓ મળવાને આવી. તેમાં કેટલીક તો પગે પડી, કેટલીક પાસે આવી ખમા ! ખમા ! કરવા લાગી. એવી રીતે માન આપી તેને ઘરમાં લઇ ગયા. ઘર શણગારેલું સુશોભિત હતું, સુંદર શેતરંજી બિછાવી ગાદી તકીયા

નાંખેલા હતા, ત્યાં ચાવડીને બેસાડી. જામોતીએ એક દાસીને કહ્યું કે;-જા! રાજાજીને જઇને કહે કે પરમાર રાણીનો ભત્રીજો જગદેવ કુંવર આવ્યા છે. તે હમણાં તમને મળવાને આવશે. વળી કહેજે કે તેમનાં વહુ ચાવડી મારે મહેલ છે. આ સાંભળી દાસી નમન કરીને ગઈ અને એક ઘડી વિતી કે પાછી આવી બોલી;—મહારાજ ઘણા ખુશી થયા છે, ને આજ્ઞા કરી છે કે, જગદેવે પ્રથમ મને મળીને પછી રાણી પાસે જવું. પછી જમવાનું તૈયાર થયું, એટલે જામોતીએ કહ્યું; વહુ ! જમવાને ઉઠો ? ચાવડી બોલી;-" હું પતિવ્રતા ધર્મ પાળું છું. જ્યારે કુંવર જમશે ત્યારે હું જમીશ. એ હજુ સુધી કેમ આવ્યા નથી ? પછી એક દાસી આવીને બોલી, " તમારા ભત્રીજા જગદેવ મહારાજને જઇને મળ્યા છે. તેઓ રાજાજી પાસે બેઠા છે—રાજમેહેલના રસોઈખાનામાંથી થાળ આવ્યો છે, જામોતી બોલી; જા, વહેલી જા અને જગદેવને રાજા સાથે જમતાં બંધ રાખ અને રાજાજીને વિનવીને જગદેવને અહીં તેડી આવ. આજે ફોઇ ભત્રીજાએ પાસે બેસીને જમવું જોઇએ. અહીં ભોજન તૈયાર થયું છે. વળી તે પોતાની મેળે બોલ્યા કરી કે, મારો ભત્રીજો જગદેવ આવ્યો નથી, તો એના ખાધા પહેલાં હું કેમ ખાઉં ? જ્યારે તેણે ખાધું છે એવું સાંભળીશ, ત્યારે મારી મેળે હું જમીશ. એટલીવારમાં જે દાસી ગઇ હતી તે પાછી આવી બોલી—બાઈ સાહેબ ! કુંવર રાજાજી સાથે જમે છે, બંને સામ સામે બેઠા છે, એ હું મારી નજરે જોઇને આવીછું; પણ તમારા ભત્રીજા તમારા ભણી આવવાના છે; વગેરે વાતો કરી વીરમતીને વિશ્વાસ બેસાડી ભોળવી. આ બધો જામોતીનો તાલ મેલ હતો. દાસીઓને સમજાવી રાખી હતી. તેથી તેઓ આઘી પાછી જઈ ખોટા ખબર આપતી હતી. તે વીરમતી શું જાણે ! જામોતીએ આ પ્રપંચ કરી ભોજનના સુંદર થાળ મંગાવ્યા, તેમાંથી એક વીરમતી પાસે મુકયો ને બોલી;—" વહુ ! જમો ! " ચાવડીએ તેમાંથી ઉપર મને થોડું ખાધું. પછી દાસી થાળ લઇ ગઈ. તે પછી પાછી વાતો કરવા લાગી. જ્યારે પાછલો પોહોર દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે ચાવડી બોલી;—" હજી સુધી કુંવર પોતાની ફોઇને મળવાને કેમ આવ્યા નહિ હોય ? જામોતી બોલી; છોકરી ! જા, ને મારા ભત્રીજા જગદેવને તેડી લાવ. ફરીવળી જામોની વાતો કરવા લાગી, પણ વીરમતીને જગદેવ વિના સર્વ વાતો ફીકી લાગવા માંડી. બે ઘડી પછી પેલી દાસી પાછી આવીને બોલી; —રાજા એમની સાથે વાતો કરે છે; તેથી ઉઠવા દેતા નથી. તે કહેછે કે પોહોર રાત્રે જગદેવ સુવાને આવશે; ત્યારે એમની ફોઇને મળશે. આ પ્રમાણે પ્રપંચ કરી જામોતીએ સાયંકાળ થતાં કોટવાળના દીકરા લાલકુંવરને ખબર કહાવ્યા કે પોહોર રાત્રિએ આવજો.

વીરમતી સાયંકાળ થતા છતાં પણ પતિ ન આવ્યાથી જરા ઢંકામાં

પડી, પરંતુ જામોતીએ તો એવી ઠગબાજી રચેલી કે તેની શંકાઓને તેણે ટકવા ન દીધી–રાત્રિ પડી તેના માટે શય્યનગૃહ શણગાર્યું, ત્યાં વીરમતીને બેસાડી. એટલામાં કોટવાળાનો પુત્ર લાલકુંવર આવ્યો. દાસી તેને જોઇ બોલી;—" વહુજી ! મને વધામણી આપો, કુંવર આવે છે. " ચાવડીએ જાણ્યું કે, ખરે તેજ આવતા હશે, પણ જગદેવને બદલે લાલકુંવર ઘરમાં પેઠો. દાસી બારણાની સાંકળ ચડાવી ચાલતી થઈ. ચાવડીએ પતિને બદલે પરપુરૂષ દીઠો તેથી જાણ્યું કે, " દગો થયો છે " માટે હવે પાતિવ્રત્ય જાળવવા સાવધાન રહીને ' મરવું કે મારવું ' પણ પરપુરૂષને આધિન થવું નહિ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. લાલકુંવર નિશામાં હતો, તે વીરમતીને અયોગ્ય વચનો કહી પાસે આવવા લાગ્યો, એ જોઇ તે વિક્રાળ વાઘણ જેવી બનીને બોલી;—કુતરા ! દૂર રહે ! એમ કહી એકદમ ક્રોધમાં દોડીને નિશામાં ચકચૂર થયેલા લાલકુંવરની કમરમાંની કટાર ખેંચી લઇ, તે પાપીને નીચે પટકયો ને છાતીપર ચડી બેઠી ! ગોલે સમયસુચકતા વાપરી હવે તેને નહિ છેડવા વચન આપ્યું. વીરમતીએ તે દગાબાજનાં વચન સાંચા માની તેને છોડયો; એટલે તુરત તે ફરી ગયો ને તે નિર્દોષપર જૂલમ વાપરવા તૈયાર થયો. વીરમતીને કહેવત યાદ આવી કે, " ઠગની સાથે ઠગ થવું " એમ વિચારી સ્ત્રી ચરિત્રથી એ ગોલાને પ્યારનાં વચનોમાં ફસાવ્યો. લાલકુંવરને પલગપર બેસવાનું કહેતાં બેઠો. પોતે નીચે ઉભી રહી. તેની સુંદર કાન્તિ જોઇ ગોલો રીઝયો. પાણી પાણી થઈ ગયો. દારૂ પાઇ ઉલ્લુ બનાવ્યો. તેણે દારૂનો ગ્લાસ ભરી વીરમતીને આપ્યો, એટલે વીરમતિએ સાડીનો છેડો આડો કરી પોતાની કાંચળીપર ચાલાકીથી ઢોળી નાંખ્યો. જેવો લાલકુંવર ઉભો થઇ તેની પાસે આવવા લાગ્યો કે ચાલાકીથી તેની કમરમાંથી કટાર કાઢી લઇ, તેની છાતીમાં ભોંકી યમ દ્વાર ઉભો કર્યો ! ગાંસડી બાંધી બે ચાર ગોદડાંમાં વિંટાળી ઝરૂખા નીચે રાજમાર્ગ હતો તેમાં વિંટો નાંખી દીધો અને બારણું અંદરથી બંધ કરી દૃઢપણે પોતાનું રક્ષણ કરવાને સિંહણની પેઠે ધ્રુરકતી સાવધાન થઈ બેઠી !

આ વખતે મધ્યરાત્રિ હતી. ચોકીફરનારા સિપાઇઓ ફરતા ફરતા ત્યાં આવ્યા. તેમણે પાતાના મોં આગળ વિંટલો પડેલો દીઠો. તેમણે જાણ્યું કે કોઇ ચોર વેપારીના ઘરમાં ખાતર પાડવાને ગયા હશે, પણ ઘરધણી જાગી ઉઠવાથી હોંકારો થતાં, તેઓ વિંટલો નાંખીને નાશી ગયા હશે, આ મુદ્દા માલની ગાંસડી જાણીને થાણાપર લઇ ગયા. સવાર થતાં કોટવાળની હજુરમાં સિપાઇઓએ તે ગાંસડી રજુ કરી- કોટવાળે ખોલીને જોયું, તો તેમાંથી મૃત શરીર નીકળ્યું ! વધારે તપાસીને જોતા તેને પોતાના પુત્રનો વહેમ પડયો; એટલે તુરત પોતાને ઘેર તપાસ કરાવી તો માલુમ પડયું કે;—"ભાઇતો રાતના જામોતી વેશ્યાને ઘેર ગયા હતા. ત્યાં તપાસ કરતાં તેણે કબુલ કર્યું કે;—" ભાઇ ઉપર સૂતા છે, તે જાગશે એટલે

મોકલીશું." પણ તગાદો થતાં જામોતી દાસીને સાથે લઈ જગાડવા ગઈ. દાસીને બોલતાં સાંભળી વીરમથીએ ક્રોધે ભરાઈ જવાબ આપ્યો કે;—"રાંડ લુચ્ચી! તારા બાપને તો ત્યારેજ મારીને રસ્તામાં ફેંકી દીધો છે. કમજાત? બે શરમ! ચાવડાની પુત્રી સાથે એવો દગો કરવાની તેં હામ બીડી? નીચ! રાંડ! મારા પરમાર પતિ જાણશે; ત્યારે જો જે કે તારા કેવા બુરા હાલ થાય છે? બીજી સ્ત્રીઓ ગણિકાનું કામ કરતી હશે અને તેમને ઘણા સાથે પ્રીતિ હશે, પણ હું મારા સદાના આધાર એક પતિનેજ ભજનારી સ્ત્રીછું. હું તને સાપ દઉંછું કે;—તારૂં સત્યાનાસ જજો ને કાગડા કુતરાની પેઠે તારૂં મૃત્યુ થજો! દુષ્ટા! એક નીચ ગોલાને તેં મારી પાસે મોકલવાની હામ ભીડી? જે ગોલો મારા ઘરનાં આંગણાં બહાર બેસવાને યોગ્ય! એની આંખ તેં મારા ઉપર નંખાવવાને હિંમત ચલાવી! હવે જો જે કે તારા શા હાલ થાય છે? હું ખરી ચાવડાની પુત્રી ત્યારે કે તમો એકે એકને મારો હાથ બતાવું! રાંડો! તમારો પાપનો ઘડો હવે ભરાઇ રહ્યો છે!

વીરમતીનાં આવાં વચનરૂપી બાણ દાસી અને જામોતીગણિકાના હૃદયમાં ખુંચી ગયાં. તેઓ થર થર કાંપવા લાગી. હોંસ કોશ ઉડી ગયા અને મરણ તુલ્ય થઈ ગઇ. ચાકરોએ દોડી જઇને કોટવાળને કહ્યું;–કોઇ ચાવડી રાજપૂતાણીએ લાલકુંવરને મારી નાંખ્યા છે. તે સાંભળતાંજ કોટવાળના ક્રોધની હદ ન રહી. તે સત્વર બસેં માણસ લઇને જામોતીને ઘેર ગયો;ત્યાં બારણાં અંદરથી સજ્જડ બંધ હતાં. એક નાની બારી ખુલ્લી હતી, તેના ઉપર સીડી મંડાવીને એક સિપાઇને ઉપર ચડાવ્યો. બારીમાં જેવું સિપાઈએ ડોકું ઘાલ્યું, તેવુંજ વીરમતીએ તરવાર વતી તેનું ડોકું ઉડાવી દીધું. તેનું માથું ઓરડામાં અને ધડ બહાર જઇને પડયું. એવી રીતે પાંચ ૭ માણસોને મારી નાંખ્યાં, પણ કોઇનાથી તેને મારી કે પકડી શકાઈ નહિ. સર્વે માણસો કંપવા લાગ્યાં, આખા શેહેરમાં આ વાત ચાલી રહી. સિદ્ધરાજને પણ આ ખબર થયા કે;–કોઈ ચાવડા રાજપૂતાણીના ઉપર હગાઈ કરવામાં આવી છે, અને કોટવાળનાપુત્રને અને બીજા પાંચ ૭ માણસોને તેણે ઠેર કર્યાં છે. સિદ્ધરાજે આજ્ઞા કરીકે,–"સત્વર દોડો અને કહો કે મારા આવતાં સુધી કોઇએ કાંઇ કરવું નહિ. હું સત્વર આવુંછું."

જગદેવનું હવે શું થયું તે સાંભળો;–જગદેવ ગામમાં મકાનની તજવીજ કરી આવી જેવો તળાવપર આવ્યો ને જોયું, તો વીરમતી મળે નહિ! કેટલાંક માણસોનાં પગલાં, ઘોડા અને ગાડી વગેરે આવેલાંના ચિન્હો જણાયાં. વીરમતી કોઇથી ઠગાઈ ગઇ છે એમ ધારી તે ચિંતામાં દરબાર ગઢ તરફ ગયો ને સિદ્ધરાજની પાસે ફરિયાદ કરવા વિચાર કર્યો. એટલામાં ગઢમાં પેસતાં પ્રથમ સિદ્ધરાજનો અશ્વપાળ મળ્યો. તેણે જગદેવને વિદેશી તથા ચતુર પુરૂષ જાણી પૂછ્યું; ત્યારે તેણે પોતાને રાજપૂત જણાવી " નોકરી માટે આવેલો છું" ઇત્યાદિ કહ્યું.

અશ્વપાળે જગદેવને પોતાની અશ્વશાળામાં રાખી લીધો. તેણે તે નોકરી કબુલ કરી. તેનું કારણ કે આથી સિદ્ધરાજની તુરત મુલાકાત થશે, પણ મનમાં ઘણો સંતાપ કરવા લાગ્યો; તોપણ—

ક્ષણમાં ક્ષિણ ક્ષણમાં વધે, ક્ષણે. અર્ધ ક્ષણ લીન,
દૈવે દીધા ન ચંદ્રને, સર્વે સરખા દિન.

તેણે ધાર્યું કે આ ખોટું છે, પણ શું કરીયે ? જ્યારે સંધ્યાકાળ થઈ ત્યારે અશ્વપાળે પોતાને ઘેરથી જમવાનો થાળ મંગાવ્યો, પણ જગદેવને ભાવ્યું નહિ, તથાપિ પેલાની આગળ ખાધું ના ખાધું કરીને તે થાળ પાછો મોકલ્યો. આખી રાત્રિ તેણે પોતાની પથારીમાં આમથી તેમ આળોટયા કર્યું. આખરે પ્રાતઃ કાળ થયો, સિદ્ધરાજે જામોતી ગણિકાને ત્યાં જવાને ઘોડો મંગાવ્યો ને અશ્વાર થયો. અશ્વપાળ અને જગદેવે તેમને નમન કર્યું. જગદેવને જોઇ સિદ્ધરાજ આ-ર્ચર્ય પામ્યો અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે;—આ કોઇ સારો ઠાકોર જણા-યછે, પણ મેં તેને કોઇ વખતે જોયો નથી. જગદેવ બીજા અશ્વારોની સાથે ઘોડે ચઢી આગળ થયો. સિદ્ધરાજે તેને નિહાળી જોયા કર્યો, જામોતીના ઘર આગળ રાજા ઘોડેથી ઉતર્યો, તેની પાછળ અશ્વપાળને જગદેવ પણ ચાલ્યા. સિદ્ધ-રાજ જે ઓરડામાં વીરમતી હતી તે ઓરડાના દ્વાર આગળ આવી બોલ્યો:— "ચાવડી દીકરી ! તારૂં પિયર કયાં ? તારૂં સાસરૂં કયાં ? અને તું કેની વેહેરે પરણી છે?" ચાવડીએ જાણ્યું કે આ કોઇ રાજા લાગે છે. તેથી તે બોલી:— "મહારાજ ! હું રાજરાજ ચાવડાની પુત્રી અને બીરજની બેન છું. હું ધારના રાજા ઉદયાદિત્ય પરમારના નાના કુવર વેહેરે પરણી છું. ત્યારે રાજા બોલ્યો;— ચાવડી પુત્રી ! તેં મારાં માણસો શા માટે મારી નાંખ્યાં ? તેણીએ રોષમાં ઉત્તર આપ્યો;—" મહારાજ ! આ દુષ્ટ રાંડ મને ઠગીને અહીં લાવી અને એક ગોલો મારી આબરૂ લેવા આવ્યો. માટે મહારાજ મેં તેને મારી નાખ્યો. હું રાજપૂતની પુત્રી છું. હું મરતાં પહેલાં ઘણાંને ઠેર કરીશ, ને મરતાં સુધી લડીશ. પછી ઇશ્વરને જેમ સારૂં લાગશે તેમ કરશે. મારા સ્વામીરાજ પણ આ નગરમાં છે." તે વેળાએ જગદેવે આગળ આવીને કહ્યું–' ચાવડી! બારણાં ઉઘાડો ? તમે ઘણું સંકટ મોસ્યું છે." ચાવડીએ જગદેવનો અવાજ ઓળખીને બારણાં ઉઘાડયાં અને તેના હાથમાં આવીને પડી. રાજાએ જાણ્યું કે આ જગદેવ હશે. પછી સિદ્ધરાજે ચાવડીને કહ્યું;-" તને હું મારી પુત્રી કરી લઉંછું." પછી રાજમહેલમાંથી દશ દાસીઓની સાથે રથ મંગાવ્યો. તેમાં બેસાડી દરબારની હવેલીએ ઉતારો આપી, ત્યાં બંદોબસ્તથી મોકલી દીધી. તેમને માટે રાજરીતિ પ્રમાણે ખાવાપીવા, રાચ રચિલું અને નોકર ચાકર વગેરે સર્વે પ્રકારનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો. વીરમતીનાં પાતિવ્રત્યનાં સર્વ ઠેકાણે વખાણ થવા લાગ્યાં સિદ્ધરાજે કોટવાળનાં ઘર લુટાવીને

માલમિલકત વગેરે રાજ્યમાં જપ્ત કરી, તેને દેશપાર કાઢી મૂકયો. ગણિકાઓના નાક, કાન કાપી અવળે ગધેડે બેસાડી ગામમાં ફેરવી કાઢી મૂકી અને તેની સર્વ માલમતા રાજ્યમાં જપ્ત કરી. જેથી તેનો દાખલો લઇ બીજા કોઇ પણ એવે માર્ગે ચાલે નહિ એમ કર્યું. જગદેવને પોતાની સાથે લઇને દરબારમાં આવ્યો; ત્યાં બેસીને જગદેવનો સર્વ વૃતાંત પૂછી અત્યંત પ્રસન્ન થયો. તેને પોશાક, કડાં, મોતીની માળા, કંઠો અને એક શિરપેચ ઇત્યાદિ આપી રજા આપી. જગદેવ પોતાને ઉતારે ગયો ને ચાવડીને ભેટયો. તેને મોતીની માળા આપીને કહ્યું કે;–તેં સત્વર આપણો મેળાપ રાજા સાથે કરાવ્યો; નહિ તો દરબાર દિવશની ઢીલ થાત, ને વચ્ચે કોઇ ત્રીજાને રાખીને કહાવવું પડત. પછી તે દિવસમાં જે જે બન્યું હતું, તે તે વિષે વાતો કરી નિરાંતે સુઇ રહ્યાં.

વીરમતી પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળતી હતી. તેથી કાંઇ ખાધું નહોતું. માટે સવારમાં ત્રણ વાગે ઉઠીને રસોઈ કરી, પાણી ઉનું મૂકયું. બધું જ્યારે તૈયાર થયું ત્યારે તેણે જગદેવ કુંવરને જગાડયો; તે જાગીને બોલ્યો;–" સતી ! આજે આટલી બધી ઉતાવળ કેમ ? " ચાવડીએ કહ્યું કે;—રાજા તમને તેડું મોકલશે. તેમને તમારી સાથે વાતો કરવાને રસ પડેછે, માટે આખા દિવસમાં એકપળ પણ તમારા વિના રહેશે નહિ. મેં વ્રત લીધું છે તે તમે જાણો છો. કાલનો મને અપવાસ છે, તમે નાહાશો ત્યારે આપણે જમીશું. જગદેવે કહ્યું કે;–તમો ખરી વાત કહો છો, પછી ઉઠીને નાહાયો અને બંને સંગાથે જમ્યાં, કે થોડા વાળો આવ્યો. જગદેવ વીરમતીની રજા લઈ દરબારમાં ગયો.

સિદ્ધરાજે સત્કાર કરી ઉંચે પગારે સામંત—સરદારની જગ્યા આપી. પાટણમાં વીરમતીની સ્ત્રીઓમાં અને જગદેવની વીરપુરૂષોમાં ઘણી ખ્યાતિ થઈ. તેમને **જગધવલ** અને **બીજધવલ** એ બે પુત્રો થયા. એક વખતે ચોમાસાની ઘનઘોર અંધારી ભયંકર રાત્રિએ સિદ્ધરાજ કોઈ સ્ત્રીઓના હર્ષ–શોકનો અવાજ સાંભળી જાગી ઉઠયો. દેવડીપરના સામંતોને તેનો તપાસ કરી લાવવા હુકમ કર્યો. કોણ જાય છે અને શું થાય છે તે જાણવાને પોતે પણ છૂપી રીતે અંધાર પછેડો ઓઢી ગયો. ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હતો, તેમાં કોઇ સામંત ન જતાં સુઇ રહ્યા, પણ માત્ર જગદેવ ગયો. ગામને પાદર હર્ષ, શોક કરતી યોગિનીઓ હતી, તેમને પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે, કાલે રાજાનું મૃત્યુ થશે. જો તું તારૂં મસ્તક આપે તો તે જીવે. જગદેવ તેમ કરવા હા પાડી ઘેર આવ્યો. સિદ્ધરાજ પણ શું થાય છે તે જાણવાને પાછળ ગયો. જગદેવે વીરમતીને સર્વે વાત કહી. વીરમતી ખુશી થઇ બોલીઃ—અહો ! ધન્યઘડી ! ધન્યરાત ! એવો પ્રસંગ કયાંથી ! કે જેનું લુણ ખાધું છે તેને માટે મસ્તક આપવા જેવો મંગળ પ્રસંગ આવે ! તમોએ ઘણો સારો નિશ્ચય કર્યો છે. આપણો એજ ધર્મ છે. એમ નહિ કરીએ

તો જીવતર શા કામનું છે ? પણ સ્વામીરાજ ! મારી એક વિનંતિ છે કે, મારે શા માટે જીવવું જોઇએ ? હું શા માટે બે પોહોર સારૂ એટલું બધું સંકટ વેઠું! તમારી સાથે હું પણ મારો જીવ આપીશ "જગદેવ બોલ્યો;—પણ બાળકોની શી વલે ?" ચાવડી બોલી;—"ત્યારે એમનું પણ બળીદાન આપો !" ત્યારે જગદેવે કહ્યું:—જો એમજ હોય તો હવે સત્વર ચાલો. જગદેવ મોટા કુંવરને અને વીરમતી નાના કુંવરને આંગળીએ વળગાડી ચાલ્યાં. જગદેવે યોગિની પાસે આવી પોતાના ચારેના પ્રાણ આપવાની ઇચ્છા બતાવી. વીરમતીએ મોટા પુત્રને આગળ ધર્યો. જેવો જગદેવ તરવાર ખેંચી ઘા કરવા ગયો; તેવોજ યોગિનીએ તેનો હાથ પકડી લઇ કહ્યું કે;—" હું તમારી બેઉની સત્ય ટેક માટે પ્રસન્ન થઈ રાજાને દીર્ઘાયુ આપું છું. " એમ કહી અદશ્ય થઈ ગઇ. જગદેવ, વીરમતી અને પુત્રો પ્રસન્ન થતાં ઘેર આવ્યાં.

સિદ્ધરાજ છુપાઇ ઉભો હતો. તે આ સર્વ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેમની રાજભક્તિથી ઘણોજ ખુશી થયો, અને મનમાં ધન્યવાદ આપતો મહેલમાં આવ્યો બીજે દિવસે મોટો દરબાર ભર્યો. તેમાં બીજા સામંતોની બેદરકારી જાહેર કરી, પોતે નજરો નજર જોયેલી જગદેવની રાજભક્તિ અને હિંમત તથા વીરમતીના પતિ પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. જગદેવને ભારે શિરપાવ અને કેટલાંક ગામ બક્ષીસ આપ્યાં. પોતાની મોટી પુત્રી પણ તે સાથે પરણાવી. જગદેવે સિદ્ધરાજની સહાયતાથી ધારગર મેળવ્યું અને વીરમતી જેવી સતી સ્ત્રીના સહવાસથી અત્યંત સુખી થયો. આ રીતે સતી વીરમતીએ પતિ માટે પરદેશનાં અનેક સંકટ સહન કર્યાં, પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર પાતિવ્રત્ય જાળવ્યું અને પતિને રાજભક્તિ બતાવવા ઉશ્કેર્યો; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો અને પોતાના પ્યારા પુત્રોના પ્રાણ પણ આપવાને તૈયાર થઈ. આ શું તેની થોડી મહત્તા છે ! તે એક પતિવ્રતા તરીકેનો મહત્ત પ્રભાવ બતાવી જગતમાં સુદષ્ટાંતરૂપ અમર કીર્ત્તિ રાખી ગઇ છે. ધન્ય છે તેમને ! ! !

પદ્મણી.

આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ પતિવ્રતા સતી શ્રી સિંહલદ્વિપના મહારાજા **હમીરસિંહ** ચૌહાણની પુત્રી હતી. તેને ચિતોડના મહારાજા લખમસિંહના કાકા **ભીમસિંહ** વેરે પરણાવી હતી. ભરતખંડની સર્વ રાણીઓમાં એ વખતે પદ્મની સૌંદર્યતામાં શ્રેષ્ટ ગણાતી હતી. એ અતિ સુંદર, તેજસ્વી, તીવ્રબુદ્ધિની, વિદ્વાન, ગુણવાન અને પતિવ્રતા હતી. તે શુભ કાર્યોમાં યાહોમ કરનાર સાહસિક, કાર્યદક્ષ, અને પ્રાણાર્પણ કરવા પર્યંતની દઢતાવાળી હતી. કવિઓએ તેને અનેક પ્રકારે પ્રસંશનિય ગણી વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી છે. રાણી **સિંહારિકા** કે જેનું વર્ણન " લલિત રત્નાવલી " નામના નાટકમાં કરાયેલું છે, તે પણ એજ રાજાની પુત્રી અને રાણી પદ્મણીની બેહેન હતી. રાણી પદ્મણીનું નામ એ તેનાં રૂપ અને ગુણ ઉપરથીજ પડેલું હતું. જે રાજમેહેલમાં તે રહેતી હતી તે મેહેલ અદ્યાપિ પર્યંત એક સોહામણાં સ્થાનપર સુંદર શીતળ ભરેલા તળાવના કિનારાપર આવેલો છે. તે અતિ રમણિય સ્થિતિમાં જેમનો તેમ સાબિત રહેલો છે.

બારમી શદીની શરૂઆતમાં મેવાડનું રાજ્ય સર્વથી બળવાન ગણાતું હતું. તેની રાજધાની ચીતોડ રાજપૂતાણામાં સર્વથી વધારે અગત્યનું શહેર હતું. સુધારાનું, શૂરવીરપણાનું અને શ્રેષ્ટતાનું એક મથક હતું. એ વખતે ચીતોડની ગાદીપર મહારાણા લખમસિંહ હતો. તે બાળવયનો હોવાથી તેના કાકા ભીમસિંહને રાજનો કારભારો સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે એ વખતે લડાઇમાં બહાદુર લડવૈઓ અને રાજદ્વારી બાબતમાં ચાલાક એના જેવો બીજો કોઇ નહોતો. રાજ્યમાં સઘળે સંતોષ અને સુલેહ પથરાઈ રહ્યાં હતાં; પણ આ સઘળી સુલેહ અને સુખનો અંત ધાર્યા કરતાં વધારે જલદી આવ્યો.

ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં દીલ્હીના બાદશાહ અલાઉદ્દીને રાણી પદ્મણીના રૂપ, ગુણ અને લાવણ્યતાનાં ઘણાં વખાણ સાંભળી, તેને મેળવવાના હેતુથી ચિતોડગઢ ઉપર ચડી આવ્યો. પ્રથમ તો તેણે પોતાની બાજી છુપી રીતે રમવા માંડી, શહેરમાં છુપા જાસુસો ફરતા કર્યા, અને ખરાબ ચાલની ઓઓ મારફતે રાણી ઉપર સંદેશા મોકલ્યા; પણ રાણી પદ્મણીની વર્તણુક વિષે વિચાર બાંધવામાં તે ઠગાયો હતો. તેણી પતિવ્રતપણાની મૂર્તિ હતી. છુપી રીતે કામ ચલાવતાં તેનું કાંઇ વળ્યું નહિ, ત્યારે તેણે ચિતોડ શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. બેઉ લશ્કર વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ. રાત્રિ વખતે પણ કિલ્લા ઉપર હુમલા થતા હતા. રાજપૂતો જીત મેળવવાના કે લડાઇમાં માર્યા જવાના ઠરાવ ઉપર આવેલા હતા. અલાઉદ્દીને અંબાર

પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, "હું પદ્મણીને મેળવીશ યાતો રાજપૂતાણાના મુલકમાં મારો પ્રાણ છોડીશ." જેમ ચિતોડનો કિલ્લો મજબુત હતો, તેમ તેના લડનાર રાજપૂત સિપાઇઓ પણ ઘણા બળવાન હતા. દોઢ વર્ષ સુધી લડાઈ ચાલ્યા કરી, પણ અલ્લાઉદ્દીન ચિતોડ લઇ શક્યો નહિ. આ પહેલી વખતની લડાઇમાં શૂરા રાજપૂતોએ પોતાના પ્રાણ અર્પી ચિતોડનું રક્ષણ કર્યું. અલ્લાઉદ્દીન લડવાથી કાયર થયો હતો અને સલાહ કરી ચિતોડ છોડી જવાને આતુર થયો, પણ પદ્મણીને ફરીથી એકવાર મેળવવાની તજવીજ કર્યાં વગર તે પાછો ફરેતો તેની પ્રતિજ્ઞાને હાની પહોંચે એમ સમજી તેણે ભીમસિંહને કહાવ્યું કે,—"પદ્મણીને મને સોંપો તો હું ચિતોડનો ઘેરો ઉઠાવીને પાછો જાઉં અને વિશેષ બીજી જાગીરો પણ આપું."

પેહેલી લડાઇમાં રાજપૂતો ઘણા મરણ પામવાથી તેમની સંખ્યા ઓછી થઇ ગઇ હતી, તોપણ અલ્લાઉદ્દીનનાં આ વચનો તેમને બાણ જેવાં લાગ્યાં. શૂરા રાજપૂતોનું લોહી ઉછળ્યું. તેઓએ આ બાબતની ચોખ્ખી ના પાડી અને ઘણા ધિક્કાર યુક્ત વિચારો કહાવી મોકલ્યા; પણ કામાંધ અલ્લાઉદ્દીનને આશબ્દો કશી અસર કરી શક્યા નહિ, તેમ બીજો કોઈ ઉપાય જ્યારે જોયો નહિ, ત્યારે તેણે વિનય પૂર્વક કહાવી મોકલાવ્યું કે,—"રાણી પદ્મણી તો મારી બેન છે. એવી પવિત્ર પતિવ્રતાનાં દર્શન કરી હું મને પોતાને ભાગ્યશાળી સમજીશ અને એની યાદગિરી તરીકે આપણે મિત્રતાના તાતાથી હવે પછી જોડાઇ રહીશું. માટે હું ફરીથી પણ એજ કહુંછું કે જો આપ તે પરમ સુંદરીનાં દર્શન માત્ર કરાવી દીયો તો તેટલાથી સંતોષ પામી, મારે સ્થળે પાછો ચાલ્યો જાઉં," અહાહા! વિષય અંધ માણસો કેવા મતિહિન હોય છે? અલ્લાઉદ્દીનની માગણી વિષે વિચાર ચલાવવાને રાજપૂતોની એક મોટી સભા ભરી, એક બીજાની સલાહ લેતાં અંતે ઠરાવ કર્યો કે;—બાદશાહ એક આરસીમાં પડેલા રાણી પદ્મણીના ચેહેરાનો આકાર જોવા કબુલ થાય તો તેમ કરવા દેવામાં કશી હરકત નથી. પણ તેણે એક બે માણસ સાથે આવવું જોઇએ." અલ્લાઉદ્દીને તેમ કરવાની હા પાડી. તે માટે એક દિવસ નક્કી થયો. લડાઈ બંધ કરવામાં આવી. આ વખતે વિશેષ ઓઝલ પડદાની રીત નહોતી; રાણાએ જ્યારે કેવળ દર્શન કરવામાં પોતાની કોઇપણ જાતની અપ્રતિષ્ઠા ન માની, ત્યારેજ તેણે તેની વિનતિનો સ્વીકાર કર્યો હતો; પણ ભીમસિંહ પોતાની રાણીનું મોઢું અસુર લોકોને જોવા દેવું એ પોતાની જાતને કલંક રૂપ ગણી શોકસાગરમાં ગોથાં ખાતો પલંગપર આળોટતો હતો, અને પાસે પદ્મણી પલંગને અઢેલીને ઉભી હતી. પોતાને માટે પતિ આટલા દુ:ખી થાયછે, એમ જાણી પોતે દુ:ખી થઈ, આંખોમાંથી ભીમસિંહથી છાનાં આંસુ પાડતી ને શોક કરતી જમણા હાથની ટચલી આંગળી ડોકપર મુકી બોલી;—"મારે બદલે ગુલાબ હારીનું મુખ આપના મારફતે દેખાડી પતાવીએ તો શું? ક્યાં એ ચ્હેરાને

ઓળખે છે ?" ભીમસિંહ કાંઈક ક્રોધાવેશથી બોલ્યો;—ના, ના. રાજપૂતો પોતાનું
વચન કદી ઉલંઘીને પોતાની માતાની કુખને એબ લગાડતા નથી. કદી જીવ જાયતો
શું ? ભલે તારૂંજ મુખ તેને જોવા દેવું, પણ જો કદી તે અસુર કાંઇ વધારે બોલ્યું
બોલશે તો પછી હું છું. મરવુંતો એકજ વખત છે ને ?" આ પ્રમાણે પતિ-પત્ની
વચ્ચે વિવેચન ચાલતું હતું. એવામાં બહારથી એક સિપાઇએ આવી ખબર આ-
પ્યા કે:-" અલાઉદ્દીન અને તેના બે માણસો બહાર આવી ઉભા છે." ભીમસિંહે
પદ્મણીને કહ્યું;—કાંઇ ફીકર નહિ, ફક્ત બે માણસો સાથે છે. તેણે બે માણસ
સાથે આવી માન આપ્યું, તો આપણે પણ તેમજ કરવું એ મારો ધર્મ
છે. પદ્મણી ધૈર્યથી બોલી;—પણ—" શું કામ લાગ ખુવો છો ? બે તરવારો અહીં
રાખોને ! બેને તમે મારશો તો એક એને તો હું પુરો કરીશ. પછી જન્મારાની
પીડા પતી. આવો વખત શું કામ જવા દેવો ?" ભીમસિંહ તિરસ્કારની નજ-
રથી બોલ્યો;—"ના—ના—પ્રિયા" "આપણો ધર્મ ચૂકી વિશ્વાસ ઘાત કરવો યોગ્ય
નથી. તેમને અંદર લાવવા જાઉં છું. સાવચેત......" અલાઉદ્દીન આવી બેઠો.
પદ્મણીનાં આયના મારફતે દર્શન કરી મનમાં ઘણો પ્રસન્ન થયો અને વિનય પૂ-
ર્વક પોતાનો સંતોષ જણાવી વળી નીકળ્યો. જતાં જતાં નમ્રતાની સાથે વાતચિત
કરી પોતાને વાસ્તે લીધેલા શ્રમને માટે રાણાની ક્ષમા ચાહી; એટલુંજ નહિ પણ
તેણે એવો પણ એકરાર કર્યો કે આજથી આપણા વચ્ચેની મિત્રતા નિરંતર નિર્મ-
ળ ભાવથી ચાલુ રહેશે. રાણાથી તેનાં આવાં છળભેદ વાળાં વચનો ન સમજાયાં
ને તેને અતિ યોગ્ય જાણી, તેના તરફ તુરતજ પ્રીતિ ભાવમાં આવી ગયો. આ-
ગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર કર્યો નહિ. એટલાથીજ સંતોષ ન પામી મિત્ર
ભાવથી પોતે ફક્ત બેજ માણસો સાથે લઇ ગામના દરવાજા સુધી વળાવવા
ગયો. દરવાજા પાસેથી તેણે રજા માગી. રજા આપતાં અલાઉદ્દીન એકદમ ઉભો
રહ્યો અને રજાલેતી વખતે એક બીજાનો હાથ મીલાવતા હોય, તેમ અચાનક
એકદમ ભીમસિંહનો હાથ પકડયો. સાથેના માણસોની તેજ વખે થઇ અને જોત-
જોતામાં આસપાસથી પચાશેક તેના સિપાઇઓ દોડી આવ્યા. ભીમસિંહ સ્વપ્ન
જાણવા લાગ્યો ! દુષ્ટ માણસો પોતાની દુષ્ટતા બતાવ્યા વગર રહેતા નથી. અલ્લાઉ-
દ્દીને પોતાની દુષ્ટ ધારણા પાર પાડવા ભીમસિંહને કેદ કર્યો અને જણાવ્યું કે,
તારી પદ્મણી સ્ત્રી મને સ્વાધિન જ્યાં સુધી નહિ કરે, ત્યાં સુધી હું તને કેદમાં
રાખીશ. આ સાંભળી ભીમસિંહ સ્તબ્ધજ બની ગયો. તેનાથી કાંઈ બોલીશકાયું નહિ.

ભીમસિંહનું વય આશરે ત્રીસેક વર્ષનું હતું. તેનો રંગ ઘઉં વર્ણો હતો, તેની
બન્ને આંખો વેર લેવાને જાણે અધીરી થઇ ગઇ હોય, તેમ આમ તેમ ફરતી
નજરે પડતી હતી. તે વિચાર સાગરમાં ગરક થઇ ગયો હોય તેમ જણાતું હતું.

તેણે ધાર્યું કે મને અહીં પકડી ક્યારના એ મુસલમાનો પદ્મણીને પણ પકડી લઈ ચાલતા થયા હશે. આહા! પ્યારી! શી તારી પતિ ભક્તિ? તારા વિના હું શી રીતે જીવન ધારણ કરી શકીશ? તારા વિના પ્રેમ વચનથી મને કોણ બોલાવશે? અને દુઃખમાં દિલાસો પણ કોણ આપશે? એમ વિચારતાં—અનાયાસે તેના મોઢામાંથી નીચેના શબ્દો નીકળી ગયા,—

" મળુ શી રીતે? ....પડતાં.

વિયોગી રીબાઉં, શરીર દુઃખ દુર્દૈવ નડતાં;
હશે ક્યાં તું હસી? મન રવડતી કે પ્રિય સ્થળે;
ખરે નિર્દોષી તું નસિબહિણ નારી કયમ મળે!"

આંખોમાં આવેલાં અશ્રુ લુછી નાંખ્યાં. હવે શું ઉપાયો લેવા તેના વિચારમાં ગરક રહેવા લાગ્યો. ધીમેધીમે ભીમસિંહ કેદ પકડાયાના સમાચાર પવન વેગે રાજમહેલમાં પહોંચ્યા. આ વાત સાંભળમાંજ પદ્મણી જમીનપર ઢળી પડી શુદ્ધિમાં આવતાંજ બોલી,—ધિક્કાર છે મારા આવા રૂપને; મારા રૂપને ખાતર મારા પ્રાણનાથને કેટલું બધુ વેઠવું પડ્યું? અહા! એવું રૂપ શા કામનું કે જેથી બીજાને દુઃખ થાય? અરે વિધાતા! તેં પ્રથમથી આટલું રૂપ મને બક્ષીસ ન કર્યું હોત તો હું નથી ધારતી કે મારા પ્રાણાધારપતિ દુષ્ટ નીચ બાદશાહના હાથમાં સપડાયો હોત! અહાહા! કોઈના દુઃખનું કારણ પોતે થઈ પડવું એવું રૂપ તે શા કામનું?" એથી વિશેષ બોલી નહિ શકતાં આંખોમાં અશ્રુની ધારા પડવા લાગી; થોડીવારમાં અશ્રુ પાડતાં બંધ રહી વિચાર કરવા લાગી કે;—" ઇચ્છા થાય છે કે પક્ષીની પેઠે પાંખ ધારણ કરી—પળમાં ઉડી શાહના તંબુમાં પ્રાણનાથ પાસે હાજર થઇ, તેને દુઃખમાં દીલાસો આપું, પણ પાંખ ધારણ કરવાની મારામાં શક્તિ નથી તો હવે શુ કરૂં?" ફરી આંસુ ટપકવા માંડ્યાં. ચપળ સુપણી તેના કબજામાં ન રહેતાં છટકી ગઇ, ધીમે ધીમે બોલવા લાગી;—

" ગઇ આશા ચાલી મુજ હૃદયમાં જે ચમકતી,
ગઈતુટી દોરી ઉન્નત ઉચ્ચ માર્ગે વિહરતી;
વિરામી વેરાને કદિ નહી મળે આશ ઝરણું;
રહું અશ્રુ ખેરી હૃદય નહીં માને સુખ અણું."

જો કે ઉપલી કવિતા ધીમેથી બોલાઇ હતી, તોપણ ખુલ્લાદ્વારમાંથી ચદા નામની દાસીના કાન સોંસરી નીકળી ગઇ, તેણે આ સાંભળી વિચાર કર્યો કે, આ પતિવ્રતા છે, સ્નેહમયી સ્ત્રી છે, તો વખતે નિરાશ થઇને આત્મઘાતિની થશે, તો ઘણું ખોટું ગણાશે. એમ ધારી એકદમ ગભરાતી ગભરાતી આવી બોલી;— અરે બાઈ! આશું માંડી બેઠાં છો? ભૂલી ગયાં કે શું? ભૂલો કાં? એક વખત

તમે પોતેજ મને શીખામણ આપતાં હતાં કે:-દરેક મનુષ્યે સુખ અને દુઃખ પ્રસંગોમાં સમાન રહેવું જોઇએ. સુખ જોઇ હર્ષ પામવું ન જોઇએ અને દુઃખ વખતે ગભરાવું ન જોઇએ. માથે આવી પડેલું દુઃખ ધીરજથી સહન કરવું. દુઃખ વખતે ધૈર્ય રાખી, ભલે અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ આવી પડે, તોપણ હીંમત ન હારતાં દ્દમન રાખી રહેવું. દુનિયામાં સરજાયેલા પ્રત્યેક પદાર્થને અંત છે, તેમ દુઃખનો પણ અંત આવ્યા વગર રહેશે નહિ. બ્હેની! જ્ઞાન બળની સાથે ધૈર્ય બળ રાખવાથી ઘણા લાભ છે. હવે ઘણો વખત થયો છે. માટે અંદર શય્યન કરો. સવારે શું કરવું તેનો નિર્ણય કરીશું. એમ કહી બંને જઈ સૂતાં, પરંતુ પદ્મણીને વિચારપર વિચાર આવતાં ઊંઘ આવી નહી. તે તો રૂદન કરવા લાગી. તેથી ચંદા જાગૃત થઈ પાસે આવી બોલી;-બાઇ ! શું તમે ગાંડાં થયાં કે ? તમે મોટાં મોટાં પોથાં ફેરવી નાખ્યાં છે, તેનો સાર તો આજ કે ? વાહ ! વાહ ! શીખ્યાં તે પર પાણી કે ? યાદ કરો, તમેજ કહેતાં હતાં કે;—

मर्ताच रामो जनकः पिताच, गुरुर्वसिष्ठो सकलार्थ सिद्धः ॥
सुखं नलभ्येत् क्षण मात्र सीता, दैवोवली केवल मिश्वरेच्छा ॥

રામચંદ્ર જેવા પતિ, જનક વિદેહી જેવા પિતા, વસિષ્ટ જેવા ગુરૂ છતાં એક ક્ષણ માત્ર પણ સીતાને સુખ ન મળ્યું ! દૈવ ઇચ્છા બળવાન છે. માટે બેન ! શોક મૂક ને ચાલ, હું તારી પાસેજ સુઉછું. આટલો વખત પદ્મણી વિચાર કરતી મુંગી બેઠી હતી. તે જાણે દુઃખ સાગર ઉતરવાને એક સુવિચાર રૂપી નાવ હાથ લાગ્યું હોય, તેમ જરા હર્ષના આવેશથી બોલી;—" શાબાશ ! ચંદા શાબાશ ! તું જો પાસે ન હોત તો મને આવું વેતરી નાંખતાં વાર લાગત. નહિ સાંભળ ! ઇશ્વર ઇચ્છાએ મને એક નવીજ યુક્તિ સુઝી છે. સાંભળ ધ્યાન દઇને—

" કરમની શી દશા બાઇ (૧).
વ્યભીચાર કરે કામ, ડુબાવવું આમ નામ;
હાય ! હાય ! જીવ જરૂર જાય અકળાઇ.—કરમની૦
દગવો જરૂર હાલો, થઈ જાય કાલો કાલો;
હામ હામ જરૂર થાય આપ સવાઈ. —કરમની૦
મીઆના મંગાવો મોટા, કરો હવે ડોળ ખોટા;
નામ, નામ, શીવ જરૂર થાય સુખદાઈ.—કરમની૦
ગંજાવર તંબુ તાણી, મળવું છે મારે રાણી;
બાર બાર થઇ જરૂર જશે નીકળાઇ. —કરમની૦

એમ કહી બોલી;—એક બહાદુર સિપાઇને ત્યાં મોકલવો કે તે અંદર પહોંચી જાય અને તે લૂચ્ચા અલાઉદીનને જણાવેકે—અમારી બાઇ તમોને શરણ થવાને કબુલ છે, પણ તેના હોદ્દા પ્રમાણે આખા શહેરની મુખ્ય મુખ્ય ઓરતો

વળાવવાને આવશે. માટે તેમને બેસવા વાસ્તે સાતસો મ્યાનાઓ મોકલો-મ્યાનાઓ આવશે, એટલે તેમાં સ્ત્રીઓને બદલે ચિતોડના બહાદુર લડવૈયાઓને દરેકની અંદર બબ્બે એ રીતે બેસાડી દઇશું અને અમો ત્યાંથી યુક્તિ કરી નાશી જઈશું—બોલ, આ યુક્તિ તને પસંદ પડેછે? ચંદા આશ્ચર્ય પામી બોલી; વાહ! વાહ! ઠીક યુક્તિ શોધી કહાડી. આ તમારી ધારણામાં તમે ખરેખર ફતેહ પામશો. "ઇશ્વર તેમાં તમને પુરતી સહાય કરો." એમ કહી બન્ને જણીઓ અંદર જઈ સુઇ રહી.

પદ્મણી ઘણી ચતુર અને હિંમતવાન હતી. તે પ્રભાત થતાં ઉઠી રાણો લક્ષ્મણસિંહ હજુ નાનો છોકરો હતો. ભીમસિંહના પુત્રો પણ નાના હતા. ભીમસિંહના કેદ થયા પછી લશ્કરની સરદારી પદ્મણીના ભાઇ ગોરાસિંહને મળી હતી અને રાજ્યની સઘળી લગામ પદ્મણીના હાથમાં હતી. તેણે પોતાના ભાઈ, કાકા, સરદારો, યોદ્ધાઓ અને રાજકુમારોની સભા બોલાવી. રાણાજીને કેવા ઉપાય અને યુક્તિથી છોડાવવા, શહેરનો બચાવ કરવા શું કરવું અને પોતાને પણ કોઈ જાતની અપ્રતિષ્ઠાનો ડાગ ન લાગે એ માટે શું કરવું એ સર્વ વિષે સલાહ પૂછી. આખર પદ્મણીએ જે યુક્તિ કરી રાખી હતી તેજ સર્વેને પસંદ પડી. આ ઠરાવ નક્કી કર્યા પછી પદ્મણીએ શાહને કહાવી મોકલ્યું કે;—"તેના સાથે તેની થઇ દિલ્હી જવા કબુલ છે; પરંતુ પોતે છાવણીમાં આવ્યા પછી જો શાહ રાણાજીને બંધનથી મુક્ત કરે તોજ. તેમજ મારી કેટલીક સખીઓ, દાસીઓ અને શેહેરની મુખ્ય મુખ્ય સ્ત્રીઓ જેઓ મને પ્રિય છે, તેઓ મને છેવટ વળાવવાને છાવણીમાં આવશે, તેમને છાવણીમાં કોઇ પણ પ્રકારે અડચણ આવવી ન જોઈએ અને તે માટે સાતસો મ્યાના મોકલવા" આ માગણી શાહે હર્ષના પૂરજોશથી માન્ય કરી. તેને માટે તથા તેની સાહેલીઓના ઉતારા માટે ઉંચા પ્રકારના તંબુઓ ખાલી કરાવ્યા તથા લશ્કરમાં પણ શાંતિનો સખ્ત હુકમ ફેરવ્યો—અને મનમાં ઘણુંજ મલકાતો મળવાને આતુર થઇ રહ્યો.

સતી પદ્મણી બુદ્ધિશાળી, હિંમતવાન અને ખબરદાર હતી. તેને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ પતિવ્રત વધારે વહાલુ હતું. તે પોતાના પ્યારા પતિને છોડાવવા પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર સર્વ પ્રપંચ રચી તૈયાર થઈ. સાતસો મ્યાના-પાલખીઓ આવી. એકમાં પોતે પુરૂષનો પોશાક પહેરી, કટાર અને તરવાર ધારણ કરીને પોતાની દાસી ચંદા સાથે બેઠી. દરેક પાલખીમાં ચુંટી કાઢેલા બબ્બે યોદ્ધાઓને સાથે સજ્જ થઈ બેસાડયા. પાલખી ઉપાડવા આઠ આઠ ભોઇના વેશમાં પણ શરવીર ક્ષત્રિયોજ હતા. તેમના હથિયારો પણ પાલખીમાંજ હતાં. તેમની સાથે તેઓનો સરદાર ગોરાસિંહ અને પદ્મણીનો માત્ર બાર વર્ષની ઉમ્મરનો કુંવર બાદલ પણ હતો. રાણી પદ્મણીનો મ્યાનો સર્વની વચ્ચે રાખવામાં આવ્યો હતો.

ત્રિમૂર્ત્તિ.

ભારત વર્ષની પ્રખ્યાત્ આર્ય મહિલાઓના ઉજ્વળ ઉદાહરણમાં ચિતોડની ત્રણ પતિવ્રતા વીરસ્ત્રીઓનાં વૃત્તાંતો પણ જાણવા જોગ છે. આ ત્રિમૂર્ત્તિ એકજ કુટુંબની હતી, ત્રણે સ્ત્રીઓએ અદ્‌ભુત બહાદુરી બતાવી આપી છે. તેમાં પહેલી **કર્મદેવી** તે રાજમાતા, **કર્ણાવતી** તેની પુત્રી અને **કમળાવતી**એ પુત્ર વધૂ હતી. જ્યારે આજથી આશરે ત્રણસો વરસ પર અકબરબાદશાહ ચિતોડઉપર ચઢી આવ્યો અને પોતાના બાહુ બળથી જ્યારે જયમલ્લ વગેરે રાજાઓને પરાજય કરી ચિતોડ સ્વાધીન કર્યું; ત્યારે રાજ્યમાં મોટી ગડબડ થઈ રહી હતી. ચિતોડ વિધર્મીઓને હસ્તગત જવાથી આ પ્રસંગે ઉપલાં વીરકુટુંબે રાજ્યના રક્ષણ માટે અથવા કહો કે પોતાના અક્ષય યશ માટે મોગલ લશ્કર સામે લડવા નિશ્ચય કર્યો હતો. ક્ષત્રિપુત્ર પૂત, સોળ વર્ષની તરૂણ વયનો પણ મહા પરાક્રમી હતો. તે કુમારે આ પ્રસંગે પોતાની માતાને, ભગિનીને કે પત્નીને કશી પ્રેરણા કરી નહોતી, પણ કુમાર જ્યારે રણાંગણમાં જવાની રજા લઇ વિદાય થયો, ત્યારે પોતાની ફરજ ગણીને પાછળથી તેઓ સજ્જ થઈ, શત્રુઓની સામે ઢાલ રૂપે ઉભી હતી. પ્રથમ પૂત અને મોગલ સેના વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં પૂતના લશ્કરે જબરો હાથ કર્યો; કારણ કે પહેલી ત્રણે વીરનારીઓ લશ્કરી પોશાક પહેરી તેની સહાયમાં કામે લાગી હતી. તેમની ગોળી ફેંકવાની ચતુરાઇ જોઈ અકબરબાદશાહ આશ્ચર્ય પામ્યો ને રાજપૂતાણીઓનું બળ પરાક્રમ જોઈ તેનાં વખાણ કરતો ભવિષ્યને માટે ચિંતા કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાના ઘણા સિપાઈઓ માર્યા જવાથી તથા નાશી જવાથી કોઈ પણ પ્રકારે એ ત્રણે સ્ત્રીઓને પકડવા નિશ્ચય કરી, ઈનામ જાહેર કર્યું. પણ એ પ્રયત્ન પાર પડયો નહિ; કેમકે તે વેળા તેની ઇચ્છાનો ઉપયોગ કરનારા પુરતાં માણસોજ પાસે નહોતાં; તથાપિ ધીરેધીરે મોગલ લશ્કર જોશમાં આવ્યું, ને પૂતની બેન કર્ણાવતી શત્રુના ઘાથી ઘાયલ થઈ નીચે પડી. રાજમાતાએ આ પ્રકાર પ્રત્યક્ષ જોયો પણ ધૈર્યધરી, પોતાના કામમાંથી પાછી હઠી નહિ. થોડી વારે બીજી ગોળી પૂતની પત્ની કમળાવતીના પગમાં લાગી, તેથી તે જખમી થઇ; તોપણ થોડીવાર પોતાના બાહુ બળનું કામ કર્યા કર્યું. છેવટ તે તેમજ વીરમાતા કર્મદેવી ઘાયલ થઇ નીચે પડયાં. આ રીતે પુતની માતા, બેન તથા પત્નીની સ્થિતિ થઇ, પરંતુ કુમાર પોતાના કાર્યમાં સાવધાન રહી, મોગલ ફોજને હરાવ્યા પછી પોતાની માતા તથા પત્ની પાસે ગયો. જોયછે તો તે સર્વ અવાચક

પડયા હતાં. પ્રેમથી સર્વના મસ્તક પર હાથ ફેરવીને આશ્વાસના કરવા લાગ્યો, કમળાવતીએ પતિની સામું જોઇ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો અને કર્મદેવીએ અવાચક થતાં, પુત્રને યુદ્ધ કરવાની ઇસારત કરી આંખો મીંચી સ્વર્ગ વાસ કર્યો.

વીરબાહુ પુત્રે માતાની ઇચ્છા માથે ચડાવી ક્ષત્રિ ધર્મ બજાવવા નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં શત્રુઓનું બળ એકદમ વધ્યું અને તેને ત્યાંથી બહાર નીકળવાની ફરજ પડી. અંતે તે આ વખતે પરાજય પામ્યો અને તેનું મરણ થયું. ખરે પ્રસંગે આર્ય રાજાઓની પેઠે આર્ય રાજપૂતાણીઓ કેવાં પરાક્રમનાં કામો કરતી અને બાળરાજાની મદદે જઇ રાજ્યનો બચાવ કરતી, વગેરે શિક્ષણ આવા ચરિત્ર ઉપરથી મળી શકે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલીક બહુ બીકણ, નિર્બળ, ના હિંમત અને કેવળ મોજ શોખમાં પડેલી સ્ત્રીઓને પણ તેથી થોડો ધડો મળતો નથી. એ રીતે એ વીર સ્ત્રીઓ અમર યશ રાખી પ્રખ્યાત થઈ ગઇ છે. ધન્ય છે તેમને !!!

શીવા.

આ પવિત્ર મનની શીવા દેવી બંગાલામાં આવેલા જેસોરના રાજા પ્રતાપાદીત્યની રાણી હતી. તે મહા રૂપ સુંદર, ધૈર્યવાન, ચાલાક, હિંમતવાન, ધાર્મિક, નીતિ નિપુણ, બુદ્ધિશાળી સત્યવાદી, પતિવ્રતા, અને મહા બહાદુર હતી. પોતાના ઉત્તમ સદ્‌ગુણવડે તે પતિ અને તેના આખા કુટુંબની પ્રિય થઈ પડી હતી. એટલુજ નહિ પણ સૌ તેને **દેવી** કહીનેજ બોલાવતા હતા. કહે છે કે, એ દેવીએ કુળસ્થાપકને એક પ્રસંગે એવું જણાવ્યું હતું કે;–" તારા કુટુંબમાંથી સદ્‌ગુણ અને ભલાઇનો અંત આવશે નહિ, ત્યાં સુધી હું તમને છોડી જવાની નથી. તારા મહેલના મંદિરમાં મૂર્તિ છે, તેનું મુખ આડું ફરશે, ત્યારે હું તારા કુટુંબને છોડી ગઇ છું એમ સમજવું."

પ્રતાપાદિત્ય હિંમતવાન, બળવાન, બહાદુર અને ચાલાક હતો. પણ તે આગળ જતાં દુષ્ટ સ્વભાવનો નીકળ્યો. તેણે પોતાની આસપાસના સઘળા તોફાની લોકોને એકઠા કરી એક મોટું લશ્કર ભેગું કર્યું. જુદાં જુદાં શહેરોમાં લુટફાટ અને જોર જુલમ ચલાવવા માંડ્યો તથા આસપાસના સરદારો પાસેથી બળાત્કારે ખંડણી લેવી શરૂ કરી. પોતાના લશ્કરમાં પોર્ટુગીઝ ચાંચીયાઓ તથા 'મગ' નામે ઓળખાતા લુટારાઓને જોડી તેઓને સઘળી તરફ લુટફાટ કરવાને મોકલતો. આગળ જતાં તે એવો તો બળવાન થઈ પડ્યો, કે શહેનશાહ **અકબર**નો વૉયસરાય પણ તેને શિક્ષા કરી શક્યો નહિ. તેણે શહેનશાહને ખંડણી આપવા ના પાડી અને તેની સત્તા પણ કબૂલ રાખવાની દરકાર કરી નહિ. આટલાથી સંતોષ

લડાઇમાંથી પાછું આવવું ક્ષત્રિય માટે શરમ છે !

દુર્ગાદાસે નમન પૂર્વક કહ્યું—માજી ! આ બધી વાતને હું સમજું છું મને શરમ નથી પણ વાતમાં ભરમ છે. જસવંતસિંહ લડાઇમાંથી નાઠા નથી પણ નસાડયા છે. તે લડાઇ તજી ગયા નથી, પણ ધર્મની પ્રબળ ફરજે, ફરજ પાડી તજાવેલ છે. માટે વાત સાંભળો; પછી મરજી મુજબ કરો. તમે પણ રાજ્યનાં માલિક છો. રાણીએ કહ્યું:—ભલે, કહો શી હકીકત છે ? દુર્ગાદાસે પછી સર્વ હકીકત કહી બતાવી. તે સાંભળી, રાણીએ શાન્ત થઇ કહ્યું કે;—દુર્ગાદાસજી ! ભલે તેમ હોય તો મને વાંધો નથી, અહીંથી ચૂપ ચૂપ મહારાજા પાસે સિધાવો, મારો સંદેશો જણાવો અને મને જવાબ આપો, એટલે તેમને માટે રસ્તો થશે. દુર્ગાદાસે કહ્યું:—આપનો શું સંદેશો છે ? રાણીએ કહ્યું:—"જેનાથી પાછા હઠ્યા, તેનાથી વિરૂદ્ધ સદા વર્તવું. તેને પાછો પાડવો. દુર્ગાદાસ ! આ વાત હું હઠથી કહેતી નથી—પણ કાંઇ ભવિષ્ય વિચારી કહું છું. ઔરંગઝેબ બાદશાહ થશે, પણ હવે તમારા પર કટાક્ષ રાખશે. જો આવે વખતે તમે ન ચેત્યા તો હિંદુ રાજ્યની શી વલે થશે ? અત્યારે ચેતવાની જરૂર છે. માટે 'પણ' લઇ ખબર આપો. દુર્ગાદાસ ! તમે આગળ ઉપર આ રાજ્યને ઉપયોગી છો, તમે મારા છો, એમ જાણજો અને બહુ દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી કામ કરજો." આવી આજ્ઞા થતાં તે મહારાજાને તંબુએ ગયો. સર્વ હકીકત નિવેદન કરી, મહારાજાના હસ્તાક્ષરની કબુલાત લખી મોકલી. બીજે દિવસે અચાનક દરવાજા ખુલ્લા થયા. મહારાજાને સત્કારથી રાજધાનીમાં પધરાવ્યા. અહો ! કેવી ક્ષત્રાણિની ટેક ! અને કેવો ક્ષત્રાણિનો ધર્મ !

આ વીરદેવીની ભવિષ્ય વાણી અંતે ખરી પડી. ઔરંગઝેબ ગાદી ઉપર આવ્યો. હિંદની મુગલ રાજનીતિ ફેરવાઈ ગઇ. રાજપૂત સરદારોની સલાહ લેવી બંધ થઈ. જો કે રાજપૂતોના અબળથી, અને તેમની સેનાના જોરથી તે દબાતો હતો, તેથી તેમને એકદમ દૂર કરવાની તેનામાં હિંમત નહોતી, છતાં અંદર ખાનેથી તેમને ઉખેડવાના યત્ન શરૂ કર્યા.

કાબુલમાં બળવો થયો. તે બળવો સમાવવાને મહારાજાને મોકલ્યા. બાદશાહને ખાતરી હતી કે અફઘાનો તેને અને તેના રાજપૂત બહાદુરોને કાપી નાખશે, પણ ક્ષત્રિ વીર ડરે, એવો નહોતો. મહારાણી પણ આ વખતે પોતાના પતિને મદદ કરવા સાથે ગઈ હતી. તે પોતાના પતિની સાથેજ યુદ્ધ પોશાક સજી લડાઇમાં ભાગ લેતી અને દુશ્મનોની સામે બહાદુરીથી લડતી. તેણીની બહાદુરી, હિંમત, ચાલાકી અને દુઃખ સહન કરવાની શક્તિથી બહાદુરમાં બહાદુર રાજપૂતો અને અફઘાનો ચકિત થતા. તે પોતાના પતિ સાથે એક ઉપસેનાપતિ જેવી બની ઘુમતી. રાજપૂતો પોતાની બહાદુર રાણીની વીરતા જોઈ વધારે જુસ્સામાં આવી લડતાઃ તેમની લડવાની યુક્તિ અને ચાલાકી જોઈ કાબુલીઓ કંપ પામી

શાન્ત થતા. બળવો શમાવી દીધો. જશવંતસિંહને બળવો શમાવવામાં આ રાણી ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી હતી; એટલુંજ નહિ પણ તેમના સહવાસથી કાબુલ જેવા પહાડી પ્રદેશમાં પણ તેમને રહેવું આનંદકારી થઈ પડયું હતું. સર્વ ઠેકાણે શાન્તિ પ્રસરાવી સુખમાં રહેતા હતાં, પરંતુ અફસોસ! આ વીરપતિ પત્ની ઘણો વખત સુખમાં સાથે રહી શકયાં નહિ; ઔરંગજેબે તેમના લશ્કરમાં છૂપાં માણસો રાખી તેને ઝેર દેવરાવ્યું. વીરમહારાણી ગર્ભવતી છે, એ મહારાજા જાણતા હતા. તેઓ તેણીને એવી સ્થિતિમાં શોક સાગરમાં ડુબાવી સંવત ૧૭૩૫ માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

જશવંતસિંહના મરણ પછી બાદશાહનો હુકમ રાણીજીને લઇ દેશમાં આવવાનો થયો. તેથી તેઓ લાહોર આવ્યા, ત્યાં મહારાણીને સંવત ૧૭૩૫ ના ચૈત્ર વદ ૪ ને દિવસે **અજીતસિંહ** નામે પુત્રનો જન્મ થયો. લાહોરથી સૌ અજીતસિંહને લઇ દિલ્લી આવ્યા. દિલ્લીમાં પેસતાં તો તેને મારે યોગ્ય સન્માન થયું. ઔરંગજેબે સર્વ સરદારોને દરબારમાં બોલાવી જશવંતસિંહને માટે શોક બતાવી રાજપૂતોને સારૂં લગાડયું; પણ અંતે તેનો દગો ખુલ્લો થયો. બાદશાહી લશ્કર રહેઠાણ ફરતું ફરી વળ્યું. રાઠોડ સરદારો ચેતી ગયા. કુંવર અજીતસિંહને યુક્તિ કરી ત્રણ રાઠોડ સરદારો સાથે દિલ્લીથી ચાર કોસ ઉપર ફતેપાબાદ નામે ગામમાં મોકલી છૂપો રાખ્યો. આવી ગોઠવણથી સર્વે નિશ્ચિંત થયા.

વીર મહારાણી જેવી બહાદુર હતી, તેવીજ બુદ્ધિશાળી અને હિંમતવાન હતી. બાદશાહના આવા ક્રુર જુલમથી તે મહા ક્રોધે ભરાઇ, કોઈ ઘડીએ આવા જુલમનો બદલો લઉં એવા વિચારના આવેશમાં આવી ગઇ. સર્વ રાઠોડ સરદારો હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવાને મહારાણી માતા પાસે આવ્યા, અને બાદશાહના સર્વ પ્રપંચની વાત કહી બતાવી. તે વખતે રાણીજીએ જુસ્સામાં આવી કહ્યું કે;—" વીરપુત્રો! સાકા કરી કામ આવો એ ઠીક છે, પણ સમ્હાલેરહેવો એ રાજપૂતોને લાંછન છે. માટે શત્રુઓને રણમાં આડે આવનાર અબળા વર્ગને પહેલાં સ્વર્ગમાં મોકલી, તમે યુદ્ધ મચાવી તેની આંખો ઉઘાડો, કે રાઠોડ રમણીઓ પૂરી વીરતાથી ભરપૂરછે, તેમ તેમનામાં પ્રપંચને પહોંચી વળવાની શક્તિ પણછે," આવાં વીરમાતાનાં વચનો સાંભળી તે વખતે પાસે બેઠેલી સર્વે રાજપૂત સ્ત્રીઓએ એક અવાજે એ વાતને ટેકો આપ્યો. આવા જવાબથી સર્વ લડવૈયાઓ પ્રસન્ન થયા અને ગોઠવણ મુજબ જનાનાને સળગાવી મૂકી નિશ્ચિંત થયા. હવે બધી તૈયારી થઈ ચુકી દુર્ગાદાસે લડાઇનું આધિપત્ય લેવા વિનંતી કરી, પણ સર્વ સરદારોએ તેમને બાળરાજા અજીતસિંહના સંરક્ષણ માટે રોકાઇ રહેવાનું જણાવ્યું. તે પછી વીર સરદારો ગર્જના કરી રહ્યા કે;—

તરવા ખરી હિંમત આજ ધરી,
ગરસાર મચી તરસા જબરી;

અસુરો બનીયા દરીયા સ્વરૂપે,
તરવાર અમારી વહાણુ બને;
હણીને અસુરો ભૂમી છોડવશું,
જઇ સ્વર્ગ તણી વનિતા વરશું.

આવી રીતે બોલતાં સર્વે લડવા તૈયાર થઇ રહ્યા. બાદશાહી લશ્કર આવ્યું રાજપૂત લશ્કર કેશરીઆં કરી સામે ચાલ્યું કે; ત્યાં એક દિવ્ય દેવી જાણે આકાશથી ઉતરી આવી ન હોય, તેમ માતા " હાડી રાણી " અસ્ત્ર શસ્ત્રને કવચ ધારણ કરી લશ્કરના મોખરા ઉપર આવી ઉભાં રહ્યાં. સૌ આશ્ચર્ય પામી નમી પડ્યા. દુર્ગાદાસે પાસે આવી નમન કરી પૂછ્યું—માજી ! આશું ! તમે કેમ બચી ગયા ? અમારી ચિંતા વળી તાજી થઇ ! શું તમે અત્રે હશો, ત્યાં સુધી અમે નિર્ભયતાથી લડી શકીશું ? રાણીજીએ કહ્યું;—વીર રાઠોડ ! આજે મેં અબળાવ્રત ત્યાગ કરીને વીર વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે. મારૂં શરીર—તેમાં પણ ઉદર ભાગને મધ્યમાંથી વિભાગ પાડી મેં મારી નિર્બળતા દૂર કરીછે. એ શરીરને પાટા બાંધી મજબુત રાખ્યું છે. લડતાં લડતાં છેવટ પ્રાણ જતાં સુધી લડીશ; અંતે શત્રુના હાથમાં જતાં પહેલાં તો આ કવચ ઉતારતાંજ પ્રાણ તો મારા પતિ પાસે ચાલ્યા જશે. પછી તમને શી ચિંતા છે ? દુર્ગાદાસ ! પહેલી લડાઇમાં તમે અહીંથી ખસી જાઓ. આ યુદ્ધનું આધિપત્ય હું સંભાળીશ, લડાઇ લાંબા દિવસ ચાલશે. પહેલાં ત્રણ દિવસ અંદરથી લડીશું અને પછી બહાર પડી દિલ્લીમાં અમારા રક્તની છાંટ આપીશું, પછી અમે સ્વર્ગે જઇશું. કેમ ભાઇઓ ! શી મરજી છે ? સર્વેએ જય જયના પોકારથી અભિવંદન આપ્યું. તે પછી વળી રાણીજીએ કહ્યું,—દુર્ગાદાસજી ! અજીતસિંહ માટે બાદશાહ ચૂપ રહેશે નહિ. માટે તમે ત્યાં જઇ અજીતસિંહને સાચવો. તે તમારી સંભાળમાં છે. વખતે શાન્તિ થતાં અત્રે આવી મદદ આપવામાં વાંધો નથી. સર્વેની સંમતી મળતાં દુર્ગાદાસ ચાલી નીકળ્યા. હાડી રાણીની આજ્ઞાથી કવિએ વીર ગાયન-રણ ગીત લલકાર્યું અને લડાઇ શરૂ થઇ.

રણગીત.

પટ ઝાટકે કોકદિ નેર કરવો પડે, નાળ ગોળા તણો પાર નાવે;
ઉડે ગીધણું ને જમે શાકિણીઓ; તે તને કાપ' રજપૂત આપે.
કેશરિસિંહને રજપૂતાં કૂળ, હડે ન કો કો દિ હામ હારે;
ભરે આવા ન કો પાછા ભરે, મરે કાં વેધનાં બાણુ મારે.
ડગે અસમાનતો ભુજ બલ ટેકા દિયે, જમીનો પીઠ ભૂજ બલ જાકે;
પંડે ગેમેર, ગેમેર જેવાં પખાં, પડાળા નવ હથા જોધ પાકે.

આ પ્રમાણે કવિરાજ હાથમાં તલવાર લઈ ધુમતા વારંવાર રણગીત ગાતા હતા. માતા હાડી રાણી રણને મોખરે રહી યુદ્ધ મચાવતાં હતાં. હજારો માણુસોના પ્રાણુ હરાતા હતા. અહા! કોણુ આ સમાનું વર્ણન કરી શકે ! કાંતો કવિનાં ગીત કે લડવૈયાની જીભ વર્ણવે. હાડીમાતાની તે વખતની ભવ્ય વીર મૂર્ત્તિ અને તેની મહાન્ શક્તિ જોઈ સૌ ચકિત થતા હતા, તેની વીર હાકથી શૂરવીર રાજપૂતો બમણા શૂરમાં આવી લડતા હતા. દુર્ગાદાસ આ યુદ્ધમાં ભાગ લેવા દિવસના ભાગમાં આવી લડતો અને રાત્રે અજીતસિંહ પાસે જઈ સઇ રહેતો. ચાર દિવસના યુદ્ધમાં બાદશાહના ઘણાં માણુસો કાપી નાંખ્યાં. બાદશાહનાં માણુસો અજીતસિંહની શોધમાં ફરી વળ્યાં હતાં. તે ખબર મળતાં યોગ્ય માણુસો સાથે વેશ બદલાવી અજીતસિંહને બુલંદા તરફ રવાને કર્યા. અજીતસિંહના રવાને થયાના ખબર સાંભળી રાજપૂતોએ દિલ્હીની શેરીઓમાં રણરંગ જગાવ્યો, સાતમે દિવસે યુદ્ધનો અંત આણવા હાડીરાણીએ હાથીના હોદ્દામાં ચોપાસ રાળ ભરી લીધી અને તે દિવસે સ્વર્ગે સિધાવવાના નિર્ણયથી સૌ તૈયાર થયા. યુદ્ધ પૂર્ણ જામ્યું. દિલ્હિમાં સાત દિવસથી હડતાલ હતી, શેરીઓ સૂની હતી, સૌ પોતાના ઘર બંધ કરી ભયથી ભરાઇ રહ્યાં હતાં. ચારે તરફ ત્રાહે ત્રાહે થઇ રહ્યું હતું. સૌ હાડીરાણીની વીરતાના વખાણુ ગાતાં હતાં અને આ વીકટ વખતનો અંત આવવાની રાહ જોતાં હતાં. યુદ્ધનો રંગ સવારથી ઓરજ હતો. રાજપૂતોનો ઉત્સાહ, નિર્ભયતા અને વીરતા વિશેષ હતાં. દુર્ગાદાસે સૌ વચ્ચેથી લડતાં લડતાં આગળ વધી હાડી માતા પાસે આવી નમન કર્યું. હાડીજી તેમને પ્રેમથી જોઇ બોલ્યાં;—"વીરપુત્ર ! દુર્ગાદાસ ! હવે હદ થઈ છે. મારવાડને કબજે રાખવી છે માટે હવે તમે જાઓ. તમારા માલિક અને મારા પતિના હુકમથી આ આજ્ઞા માથે ચડાવો." આ સાંભળતાંજ સૌએ દુર્ગાદાસને પાછળ લાવી મેલ્યા. તે પોતાની સાથે જરૂર પડતાં માણુસો અને યોગ્ય અસબાબ તૈયાર હતો, તે લઇ રવાને થયા. તેમના ગયા પછી હાડીરાણીએ હાથી પરથી ગર્જના કરી કે રાજપૂતો બાદશાહી લશ્કર ઉપર યાહોમ કરી તુટી પડયા. તેમના ઘણાં માણુસો કાપી નાંખી બાદશાહની ઇચ્છા ધૂળ મેળવી દીધી. એ રીતે રણુમાં હાડીરાણી હાક વગાડી દુષિતના હાથનો સ્પર્શ ન થવા દેતાં જેમ અંતર્ધ્યાન થાય, તેમ હાથીના હોદ્દામાંજ ભસ્મ થઇ સ્વર્ગે સિધાવી પતિ દર્શન પામ્યાં. દિલ્હીમાં સુનકાર વરતાવી મચેલા યુદ્ધનો અંત આવ્યો. એક કવિએ તે વખતના યુદ્ધનું વર્ણન આપ્યુ છે કે;—

શસ્ત્ર ધરી કરમાં બે મારે, ધાય મુગલ સરદાર શિરે;
હણે હજારો પળમાં પાડે, વીર નરો ત્યાં નરમ બને.
નેકી ટેક સદા રંગીલા, રણુમાં સામો કો ન અડે;

હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે. ૧
ઉગ્રરૂપ દેવીનું ધારી, અસુર દળોને દળે દળે;
શક્તિ શક્તિ આગળ દોડે, અશક્તને એ હાલ કરે.
કાયરનું ત્યાં કામ ન ચાલે, ખરા વીરો પગ ટેકી અડે;
હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે. ૨
શસ્ત્ર પડે શાં જોર થકી, મન તેનો તોલ કરી ન શકે;
એક ઘાવથી મરે કેટલાં, દ્રષ્ટિ તે નવિ દેખી શકે.
ચારે પાસ મુખ આઠ ભૂજા, શું ફરે ફુદડી રણે અડે;
હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે. ૩
વળી પ્રભાત સુણો તે ધાનો. પ્રભુ તણું શુભ નામ સ્મરે;
ખુદા ખુદા કે હરી રામજી, ઘા પડતાં જન મુખ ઉચ્ચરે.
પ્રભુ નામ સ્મરતાં તે ઘાયલ, સ્વર્ગ તણી શેરીએ ચડે;
હાથી ચડી પોકારે હાડી, લાડી જસવંત તણી લડે. ૪

અહો ! શું વીરદેવીની વીરતા ! શું ક્ષત્રિટેક ! અને શું તેની પતિ પરાયણતા ! વાહ, વાહ ! વીરદેવી ! તને ધન્ય છે ! ! !

લાલબા.

આ ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધ વીર શ્રી મેવાડના કુટુંબની પુત્રી હતી. તેના પિતાનું નામ વિજયસિંહ હતું. તેણે વિકાનેરના મહારાજા સાથે આ પોતાની પુત્રી લાલબાને પરણાવી હતી. લાલબા જેવી અતિશય રૂપાળી હતી, તેવીજ પૂરી પતિવ્રતા હતી. તેમ હિંમતવાન, બુદ્ધિશાળી, ચાલાક, ડાહી, નીતિનીપુણ, ખંતીલી, આગ્રહી, શૂરવીર અને તેજસ્વી હતી. પતિ પત્ની વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ હતો. દિલ્હીમાં અકબર બાદશાહ દર મહિનાની નવમી તારીખે-પોતે પુરૂષોનો દરબાર ભરતો અને બેગમો સ્ત્રીઓનો મેળો ભરતી હતી. એ મેળા-જાત્રા-બજારને નવરોજનો મેળો કહેતા હતા. એ નવરોજ પર મોટા મોટા રાજા, રાણાઓની રાણીઓને પરણ્યા પછી દિલ્હી આવવાનો હુકમ હતો. જે રાજા પોતાની રાણીને નવરોજના મેળામાં ન મોકલતો તેને શિક્ષા થતી હતી. સ્ત્રીઓના મેળામાં વેપારીની સ્ત્રીઓ દેશ દેશાવરની જુદી જુદી જાતની અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ વેચવાને બેસતી અને રાજા, રાણા અને અમીર ઉમરાવોની સ્ત્રીઓ તે ખરીદ કરતી. આ સ્ત્રીઓના મેળામાં કોઇ પણ પુરૂષ વર્ગને જવાની

બધી હતી. એ રીતે અકબર બાદશાહ આ દેશની સ્ત્રીયોને ગમત સાથે જ્ઞાન આપવા નવરોજનો મેળો ભરતો હતો. જો કે એ તેમની બુદ્ધિનાં વખાણ કરવા જેવું છે, એમ પહેલાં તો લાગશે, પણ સારી પેઠે તપાસ કર્યાથી વાંચનાર એને દીલગીરી ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશે નહિ; કેમકે એ નવરોજના મેળા સાથે અકબર બાદશાહની એક નીચ મતલબ સમાયેલી હતી. એ મેળામાં કોઇ ખરા પુરૂષ વર્ગને નહિ જવા દેવાનો તેણે જે હુકમ કરેલો હતો, તે જાણી સૌ એવું વિચારશે કે, સ્ત્રીઓ મુલાકા સાથે પૂરી છુટથી એ મેળાની મોઝ તથા ફાયદા મેળવી શકે તે માટે તેણે એવો બંદોબસ્ત કર્યો હશે. પણ એ બંદોબસ્ત તેણે પોતાની સગવડને સારૂજ કરેલો લાગે છે. એ મેળામાં કોઇ પુરૂષને સામેલ નહિ કરવા દેવાનો તેણે જે કાયદો કરેલો હતો, તે કાયદો પોતેજ તોડતો હતો. પોતે છૂપી રીતે સ્ત્રીનો વેશ લઇ બીજી જોનારી સ્ત્રીઓ સાથે એ મેળામાં ફરતો હતો અને ત્યાં પોતાને વિષે શું બોલાય છે તે સાંભળતો હતો; એટલુંજ નહિ પરંતુ ત્યાં પોતાના ભુંડા હવસને તૃપ્ત કરવાના પાપમાં પડવાની કોઇ જોગવાઈ તે જવા- દેતો નહિ. એક વખતે તેણે આ પવિત્ર મનની વીર સ્ત્રી લાલબા ઉપર પોતાની ખરાબ નજર દોડાવી. તે આ મેળો જોઇ પાછી બહાર જવા લાગી. બહાર નીકળવાનો માર્ગ મેહેલના કેટલાક ઓરડાની ગલી કુચીઓમાંથી પસાર થતો હતો. એ રસ્તામાં થઇ જેવી આ સુંદરી ચાલી, તેવામાં એક ઠેકાણે અકબર તેની નજીક જાહેર થયો. તેણે મીઠાં વચનથી કેટલીક લાલચો આપી પોતાની પાપી ઇચ્છા જણાવી, પણ આ નેક નિષ્ઠાવાળી હિંમતવાન પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તેનાં મીઠાં વચનો અને આપવા કહેલી કીંમતી લાલચોને ધિક્કારી કાઢી, ધીરજથી પોતાની કોમળ કમરેથી કટાર કાઢીને તેનાપર ધસી આવી અને તેની છાતીપર ધરીને સિંહણની પેઠે વિકાળ બની બોલી;–" ઓ કામાંધ પાપી બાદશાહ! તારા બાદશાહ પણાને અને તારી મોટાઇને ધિક્કાર છે ? શું તારી મોટાઇનો ઉપયોગ પર સ્ત્રીઓની લજ્જા લોપવામાંજ કરે છે ? શું તને ઇશ્વરનો ડર નથી ? તેં આજ સુધી આવી રીતે કોણ જાણે કેટલીએ સ્ત્રીઓને ભય અને લાલચમા લપટાવી તારા પાપી પંજામાં સપડાવી હશે! શું મને પણ તેં તેવી સ્ત્રી ધારી હતી? આજે તારા પાપનો ઘડો ભરાઈ રહ્યો છે. તેં મારા પ્રત્યે જે બુરી ધારણા કરી, તે માટે તારો આજે નાશ કરી તેનો બદલો લઇશ. હુ તને કદી પણ છોડનાર નથી. વગેરે તેને તેની બુરી ટેવથી તેના નામને લાગતા કલંક વિષે તથા એવી ટેવથી નીપજતાં માઠાં પરિણામ વિષે સારો ઉપદેશ અને ઠપકો આપ્યો તેથી બાદશાહ ઝાંખો પડી ગયો. લાચાર બની ઘણા કાલાવાલા કરી ક્ષમા માગી અને ફરજ પાડવાથી સખ્ત સોગન ખાઈ વચન આપ્યુ કે,–આજ પછી કોઇ પણ રાજપૂતાણી કે બીજી કોઇ પણ સ્ત્રી સાથે કદી પણ આવી ખરાબ ચાલ ચલાવીશ નહિ." એવું વચન લઇ

આવી ચઢ્યા. તેમની નજર પેલી યમુનાની સાંદર્યતા તરફ ખેંચાઈ અને તેઓના મનમાં નીચ વિચારે ઘર કર્યું. પેલા મોગલોની દરકાર રાખ્યા વગર તેમની પાસે જઈ બોલ્યા;—તું કોણ છે ? અને કયાંથી આવે છે ? યમુના આ નવી પીડામાં આવી પડી, તોપણ એવી અનેક પીડાઓ પગે વીંટળાયલીજ છે, એમ તે જાણતી હતી. તેથી મનમાં હિંમત ધરી બોલી;—" વીરાઓ ! આ વિપત્તિમાંથી મને ઉગારો, પરમેશ્વરે તમારામાં દયાનું ટીપું પણ મૂકેલું હોય તો તેનો સદુપયોગ કરો, " તેઓએ જાણ્યું કે આ કોઇ હિંદવાણી છે. લાવણ્ય મયી છે, મુગ્ધા છે, એ આપણું ઇનામ છે, એમ સમજી મોહિત થયા. પણ એક બીજાને અદેખાઈ આવતા લડવા લાગ્યા. જંગલમાં શિકારે આવેલા **મહમુદશાહ** દુરથી તેમને લડતા જોઇ ઘોડો દોડાવતો આવતો હતો; તેમને જોઇ સ્વારો જંગલમાં સંતાઈ ગયા. શહેનશાહ યમુનાને જોઈ મોહિત થયો. આ બાઇ કોણ છે, અને આ જંગલમાં કેમ આવી છે, તે તેણે પેલા મોગલ સ્ત્રી પુરૂષના પડેલા રસાલાથી જાણી લઇ, તેને પોતાના સ્વારો સાથે દિલ્હી મોકલાવી દીધી. યમુનાને હજુ મેહેલમાં આવી ઉતર્યાં ને ઝાઝો વખત થયો નહિ, કે શેહેનશાહ તેની પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે;—" કેમ તું આ મેહેલમાં સર્વ પ્રકારે સુખીનો છે કે ? તારો કંઇ હુકમ છે કે તે હું બજાવી શકું ? "

આ સાંભળી યમુના બે હાથ જોડી માથુ નીચું કરી, નમ્રતાથી બોલી,—" સરદાર ! તમોને કહેવાનું તે એજ છે કે, હું એક ગરીબ હિંદુ છોકરીછું, ઉપર ઇશ્વર ને નીચે તમે પોતે સિવાય મારૂં રક્ષણ કરનાર અત્યારે કોઇ નથી. અમારા હિંદુ લોકો ગરીબ જાત કે પરજાતને હેરાન કરતા નથી, તેમાં સ્ત્રીઓને તો હદ કરતાં વધારે માન આપનારા છે. તમારા લોકોની રીતભાત કે બોલી હું બરાબર જાણતી નથી; છતાં મને અહીં પકડી આણવામાં આવી છે; હું તમારા પગની રજછું; તમો મારા પિતા છો અને હું તમારી પુત્રીછું, મને બચાવો. " બાદશાહ—" તું શું માગે છે ? " યમુના—' હું મારા સ્વવતનમાં જવા ઇચ્છુંછું" બાદશાહ—" તેમ તો નહિ બનશે: હું આ દેશનો ધણીછું; મારા જનાનામાં અનેક સ્ત્રીઓ ચમન ઉડાવે છે, તે સર્વમાં સર્વોપરી થઇ તું શું આ દિલ્હીપતિની સેજને નહિ શોભાવશે " યમુના—" છટ, છટ, ખુદાવિંદ ! આપ એ શું કહો છો ! પિતાએ પુત્રી પ્રત્યે આવા શબ્દો ઓચરવા જોઇતા નથી. મેં કહ્યું છે કે મારે મરાઠાની છાવણીમાં જવું છે. " બાદશાહ—" અયે ઓરત ! હું જાતે સુખી છું. મને ધનની કમીનાજ શી છે ? મારી આખી દોલત કે રાજપાટ હું તારા ઉપર કુરબાન કરીશ; પહેરવાને સોનાના દાગીના, જમવાને રૂપાની થાળી, અને ભાત ભાતના ભોજનો, હાજરીમાં રેહેવાને ગુલામો, હુકમમાં રહેવાને સિપાઇઓ ઘણા હાજર થશે, પાણી માંગતાં દુધ આણી આપવાને અને તારી જુતી ઉઠા-

વવાને સેંકડો દામીઓ હાજર થશે. નહિ, નહિ, નખરાબાજ હિંદવાણી, તું કઠણ હૃદયની થઇશ નહિ." યમુના—" આપ શાહનશાહ છો, તો મને કહેવા દો કે તમે-પ્રજાના પિતા, તે મારા પિતા છો. શું પિતા પુત્રીનું રક્ષણ નહિ કરે ? અરે દિલ્હીપતિ ! તમે મારા પ્રત્યે હસો છો ? મારા જેવી દીન હિંદવાણીની મશ્કરી કરવા શા સારૂ તમારે રંજ ખેંચવી જોઇએ ?" બાદશાહ—"મશ્કરી ! વલ્લાહ, વલ્લાહ, પવિત્ર કુરાનના કસમ ખાઈ હું તો ખરેખર સાચા દીલથી કહું છું." આ શબ્દોથી યમુનાના દીલમાં કંપારી છુટી; બે હાથ જોડી તેણી ફરીથી બોલી;—'ગરીબપરવર ! તમારી ગુલામડીને બચાવો અને કાઢી મુકો; વિચાર કરો કે હૂં એક હિંદુ છું. એક બીજા ધર્મની છું કે જેથી મારાથી મારો ધર્મ મુકી શકાશે નહિ. આપના જનાનામાં રહેવા કરતાં હું મરવું બેહતર ગણીશ. " બાદશાહે સલાહ સમજુતીથી કશું વળે તેમ ન જોયાથી દમ બીડાવવાને ખાતર ગુલામને હુકમ કર્યો કે, " આ કાફર કમબખ્ત હિંદુવાણીને કાળાગારમાં કેદ કર. " ગુલામ ઝમરૂદે તુરત આ હુકમ બજાવ્યો અને યમુના બીજીજ પળે એક અંધારા ગારમાં જઇ પડી. આ સ્થિતિમાં રહેવા કરતાં તે મરવાનું વધારે પસંદ કરતી હતી, પણ તેના મનમાં સ્વદેશ હિત માટે અનેક તરંગો ઉઠતા હતા. તેથી ધૈર્યતા રાખી રહી હતી.

યમુના આ સમયે કારાગ્રહમાં શું કરતી હતી ? લંપટી શાહની મરજીને તાબે થવાની હિંમતથી ના પાડવાના પરિણામમાં આ જુવાન મરાઠણ કારાગ્રહમાં ઇશ્વર સ્મરણ કરતી, કોઇક સારા દિવસની રાહ જોતી, અને દૈવની ગતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી બેઠી હતી લાંચીઆ જેલરો કે રખેવાળોથી તેણીના જાણુવામાં આવ્યું હતું કે, મરાઠાઓ મોગલોનો અડદાલો કાઢી ચાલ્યા ગયા છે, અને હાલ તીજોરી ખાલી થઈ ગઇ છે, તે ભરવાને નાણું જોઇએ છીએ, માટે તેણી જો કાંઇક લાંચ રૂસ્વત તરીકે આપે તો તેણી પોતાનો છુટકારો કરી શકે, પણ શરીર ઢાંકવાને પુરતાં વસ્ત્ર ન મળે તો પછી તે બાપડી લાચ ક્યાંથી આપે ? કારાગ્રહમાં પડવાનું કારણ તે સારી પેઠે જાણતી હતી. તેને આશા હતી કે સમય જતાં નીચ મનોવૃત્તિથી શાહ તેણીને ફરીથી બોલાવશે, પણ કારાગ્રહમાં પુર્યા પછી શાહના સ્વપ્નમાં પણ તે નહોતી, તો પછી તેને બોલાવવાનો વખત જ ક્યાંથી આવે ? લાંચ રાજ્ય ચાલેલું જોઇ, તેણીને ભારે ચટપટી થતી કે, કોઇ પણ રીતે અહીંથી છટકવું જોઇએ. ઘડીક વેળા, પણ જો તેણીનો છુટકારો કરવામાં આવે, તો તે મોટી રકમની લાંચ, રખવાળો વગેરેને આપવા માગણી કરતી, પણ કમબખ્ત રખેવાળો કયાં કાચા હોય કે પેહેલે દામ લીધા વગર કામ બજાવે, એટલે તેની માગણી વ્યર્થજ જતી, યમુનાને મુંઝણ થઇ. અનેકવાર તેણીએ પોતાના છુટકારા માટે રખેવાળોને કાકલુદી કરી, પણ તેમાં

તેણી ફાવી નહિ. શું કરવું ? કોઇ પણ પ્રકારે આ ગડબડ ગોટાળાનો લાભ લઇ અહીંઆંથી છુટવું તો ખરૂં ? પણ તે કેમ છુટવું, તેનો ઉપાય તેણીને સુઝતો નહતો. લાંચ આપવા માટે દાગીના તો નહતા, પણ જો કોઇ લડવૈયો સામો થાય, તો તેની જોડે હિંમતથી લડી હાથ બતાવવાને તેણી પાસે છુપાં કેટલાંક હથિયારો તો હતાંજ, જેને તેણીએ અત્યાર સુધી મહા મહેનતે પોતાના પોષાક-માં છુપાવી રાખ્યાં હતાં. જો કામ પડે તો તે હથિયારનો ઉપયોગ કરીને પણ આ કારાગ્રહમાંથી છુટવું, એવો તેણીએ નિશ્ચય કીધો. આવો નિશ્ચય કરવા માં-ડયો તો ખરો પણ તે કેમ પાર પડે ? શું રખેવાળને રાતની વખતે સુતેલો ઠાર કરી તુરંગનું બારણું ભાંગી ચાલ્યા જવું; નહિ, નહિ; એતો હીચકારાપણુંજ કહે-વાય. શૂરવીર, રણધીર સરદારની શૂરી પુત્રીને તેવું હીચકારાપણું છાજે નહિ, ત્યારે કેમ કરવું ? છુટવું તો ખરૂં, પણ તે છુપા છુપ નહિ. પણ મોગલ અધિકારીઓ તો શું પણ ખુદ મોગલ શહેનશાહત એકવાર જોઇજ રહે, કે આ મરાઠણ યમુ-નાએ શું કર્યું ? તેણીએ મનમાં ઠસાવ્યું કે આ લુચ્ચા રખેવાળને આડો અવળો લલચાવી લપટી શાહની હજુરમાં એક વાર જવું અને ત્યાં ખુદ તેના ઉપર તથા તેની આજુ બાજુના ઉપર હથિયારનો હાથ લંબાવી ત્યાંથી ભાગવું. તેમાં જો પકડાઇશ તો હું તો સ્રીછું; મને મારવાથી તેઓ શું કીર્ત્તિ પામશે ? પણ ઘડીભર હું બનાવી આપીશ ત્યારેજ ખરી યમુના. એ પ્રમાણે યમુના એક દિવસે સાંજે જેલના ચોગાનમાં બેઠી વિચાર કરે છે, તેવામાં જેલનો ઉપરી આવ્યો, તેને જોઈ યમુનાએ પૂછ્યું;—" મીઆં માદાયતઅલી ! કાલે તમે તમારા શાહનીકોઇ નવીન વાતો કરતા હતા તે શું ?" મીઆંભાઇ જોડે અત્યાર સુધી યમુના દમા-મથીજ વાત કરતી હતી; તેણીને એકાએક આ પ્રમાણે કાંઇક વિનયથી વાત કરતી સાંભળી, મીઆંભાઈ તો સમજ્યા કે આજે આપણા દિવસ ઉઘડી ગયા ખરા; એટલે મુછપર તાવદેતોજ બોલવા લાગ્યો;—" હા, હા, ક્યા બોલી મુજન-યની ! મેને કુચ સુના નહિ ? ક્યા તુમ ;ક્યા પૂછ્તે હો; " યમુના—" હંજી, આપ કંઈ રાજમાં ગડબડ. ગોટાળા ચલાવાની વાતો કરતા હવા તેજતો. " મીઆં—" હં, હં, કોઈ પૂછ્તા સો. ઉસકા ખુલાસા તો યેહી હય કે અબ રાજકી તીજોરી સબ ખલાસ હો ગઇ, સો ભરનેકે લીએ અભી ગરબડ સડબડ ચલ રહી હય; ઓર પ્રજા લોક અધિકારીઓસે ધુમ મચા રહી હયે, કે હમ કહાંસે લાકે દેવે, આજેજ મેને ચોકી પરસે સુનાકે ,પ્રજા લોક સબમીલકે શાહકે મેહેલમેં જાતસેં જાત ફરિયાદ કરને એકઠી મીલી હયે; વ્હાં કયા હોતાહેં સો સબ પીછે ખબર મીલજાવેગા તો મેં આપકું સુનાઉંગા. "

યમુના—" હં, ત્યારે તો શેહેરમાં ભારી પોકાર પડી રહ્યો હશે નહિ ! " મીઆં—" સચ, સચ, ગડબડ સડબડ ઓર ઉથલપાથલ ચલી રહી હે ! " યમુ-

નાએ વિચાર્યું કે આ તક બરાબર છે. આ ગડબડ સડબડમાં આપણી બી સડબડ ગડબડ મચાવી દેવી. એમ કલ્પના કરી બોલી;—" ત્યારે મીઆં સાહેબ ! તમારા શેહેનશાહે મને અહીં રાખી મૂકી છે અને કોઇ દીવસ સંભારતા પણ નથી તો શું તમે મને શાહ હજુર લઇ જઈ કાંઇ ઈનામ બીનામ નહિ મેળવી શકો ? " મીઆંભાઇ વિચારમાં પડી ગયા કે, આ ઉપાય તો ઠીક બતાવે છે. એને શાહની હજુરમાં ખડી કરી જણાવ્યું હોય કે નામવરની મરજી ઉઠાવવાને આ કુફર મરાહણ સમજી ગઇ છે, તો શાહ કદાચ આપણને નવાજે ખરો. એવો સંકલ્પ કરી બોલ્યો;—" બેશક ! બેશક ! હમ તુમારી સાથ ચલનેકું તૈયાર હયે; આપ લગાર બનહન હોજાવો; મેં એકી ચીલમ ગગડા લેઉં, સબેરમે નિકલેગે !" એમ કહી દાઢીમુછ સમારતા, એક ખુણામાં હુકાની ગુરગુડી ફુકવા મંડી પડયા. યમુના—" મીઆં સાહેબ ! હું આ સ્ત્રીના પોશાકમાં હોવાથી રસ્તામાં બહુ વિપત્તિ પડશે, માટે જો મને પુરૂષના પોશાકમાં લઇ જાઓ તો કેમ ? " મીઆં —" ખુબ ખુબ ! તુમને રાસતવ દરસ્ત કહા, સબેરમેં સબ હોયગા ! " બીજે દિવસે પ્રભાતમાં, જ્યારે દિલ્હીનો રાજમહેલ લોકના પોકારથી ગાજી રહ્યો હતો, ત્યારે મીઆંએ પુરૂષનાં કપડાં લાવી હાજર કર્યાં, તે યમુનાએ પહેરી લીધાં અને છુપાં શસ્રો બાંહેમાં છુપાવ્યાં અને મીઆં ભાઈએ આણી આપેલી સતેજ ઘોડી ઉપર સ્વાર થઇ, બનેએ શાહના મેહેલ તરફનો રસ્તો લીધો. મહેલ મોગલ પ્રજાથી ભરાઇ ગયો હતો; અંદર રજ જેટલી પણ જગા નહોતી. ભેગાં થયેલાં લોકો મહમુદશાહના નામની પોકાર કરતા હતા. તેવામાં આ બંને સ્વાર મારતે ઘોડે આવી મેહેલમાં પેઠા. ઝડપથી આવેલા આ સ્વારો કાંઇ આપણું કામ બજાવવા આવી પહોંચ્યા હશે, એમ સમજી ભેગા થયેલા લોકોએ જવાનો રસ્તો કરી આપ્યો. યમુના જનાનાના દરબાજા સુધી પહોંચી ગઇ. આ વખતે જે કોલાહળ થયો તેના અવાજે શાહને તેની જનાની નિદ્રામાંથી જગાડયો. ઘણી આનાકાની સાથે તે બહાર આવ્યો ને મહેલના એક ઓરડામાં ખુરસી પર બેઠો. તેની પાછળ લોકો ભેગા થયા હતા. તેવામાં છટાથી યમુના પુરૂષ પોશાકમાં તેની છાતી આગળ જઈ ઉભી રહી, તેની કોપાયમાન મુખમુદ્રા જોતાંજ મહામુદશાહ ચોંકયો. યમુનાએ તત્ક્ષણે કરડાકી સાથે સવાલ કર્યો;—' જોઇ લે ! તારી સન્મુખ ઉભેલો આ બીજો કોઇજ નહિ, પણ તારા લંપટ પણાનો ભોગ થઇ કેદમાં સબડતી શૂરવીર પિતાની પુત્રી યમુના, અને આ પેલી સામે ઉભેલી દુઃખ જુલમથી ત્રાહ ત્રાહ પોકારતી, તુજ સરખા બાહલા અને જનાની શાહની દાદ માંગવા આવેલી તારી રાંક પ્રજા, અરે ઓ નીચ ! લંપટી શાહ ! પિતા તરીકે પ્રજાને પાળવાને બદલે તેં રંજાડવા માંડી છે તેનું પરિણામ આ પ્રત્યક્ષ જોઇ લે ?" આટલું બોલતાંજ સડાક દેતું તે બાંહેમાં છુપાવેલું ખંજર ખેંચી કાઢી,

વીજળી જેવી ઝડપથી શાહપર કુદી તેની છાતીમાં પેશી દીધું. હજી તો શાહ હાય, હાય, કરી ભોંયે પડે છે; આસપાસના રક્ષકો પકડો પકડોનો પોકાર કરે છે. તેટલામાંજ મારતે પગલે યમુના મેહેલમાંથી નીકળી પેલાજ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ, લોકોના ટોળામાં ધસી વિજળી પેરે અદૃશ્ય થઇ ગઈ. શાહને થયેલો જખમ કોઈ રીતે કારીતો નજ હતો; પણ આ બનાવનો ભેદ શાહ કે યમુના સિવાય સમજનાર બીજું કોઈ નહતું. ભેગાં થયેલાં લોકો આ બનાવ તરફ ઇંતેજારીથી પૂછપરછ કરવા લાગ્યાં; આ મારનાર કોણ ?. તે કયાંથી આવ્યો ? અને કયાં ગયો, તેની કોઇને ખબર પડી નહિ. શાહના અંગ રક્ષકો દિગમૂઢ થઈ ગયા, ને તેને ઉપાડી મહેલમાં લઇ ગયા અને તેની સારવાર કરવા માંડી, શાહ દુઃખમાં પડયો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

યમુના બુદ્ધિશાળી ને ચાલાક હતી. તે દિલ્લીમાં શાહના મહેલમાં ગડબડ મચાવી નાસતી ભાગતી કેટલેક દિવસે નર્મદાના તટ ઉપર, જ્યાંથી મરાઠા રાજ્યની સરહદની શરૂઆત થતી હતી ત્યાં આગળ આવી પહોંચી. તેવામાં થોડે છેટે થી કોઇના રડવાનો અવાજ સાંભળવામાં આવ્યો. તે કોણ હશે ! એવી કલ્પના કરી ઘોડો એ તરફ મારી મૂકયો. ચાલતાં ચાલતાં બોલી કે;–" હું ઇશ્વર સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લઉંછું કે, મારા સ્વદેશીઓનું અને સ્વદેશ ભૂમિનું વેર, પરદેશીઓ ઉપર લઉં નહિ–અરે મરણાંત સુધી મારી માતૃભૂમિનું લુણ હલાલ કરૂં નહિ, ત્યાંસુધી આ યમુના શુદ્ધ માતાની પુત્રી નહિ. આજ મારાં શસ્ત્ર અને આજ મારા ઘોડાનો દુશ્મનોનો પરાજય કરવામાં ઉપયોગ કરીશ." એવું ' પણ ' લઈ મારફતે ઘોડે જે તરફ રોવાનો અવાજ આવતો હતો તે તરફ ગઇ, તો માલમ પડયું કે, આર્ય રાજ્યનો તેજસ્વી શુક્રનો તારો, ભારત ભૂમિને ધ્રુજાવનાર વીરો, **બાજીરાવ** પેશવા સ્વભૂમિમાંથી પરદેશીઓને હાંકી કાઢવાનું કામ અધુરૂં અને પોતાના વંશજોને માટે બાકી રાખી સ્વધામ ગયો છે; તેનું પવિત્ર શબ પવિત્ર નર્મદા નદીના તટ ઉપર સુખડની ચેહમાં ભસ્મિભૂત થયુ છે. જે વીર પુરૂષ સ્વધર્મની રક્ષાને માટે ધુમતો હતો, તે આજે હતો નહતો થઇ જતાં ભારતવર્ષનો સૂર્ય અસ્ત થયો છે.

યમુના આ શોક સમાચાર સાંભળી ગાભરી બની ગઇ; તેનું તેજ ઝાંખુ પડયું, તેના મનમાંની આશા મનમાંજ રહી ગઈ, ગયો તે પાછો આવનાર નથી, એમ ધીરજ ધરી તેણીએ હવે પછી જે થાય તે ખરૂં એમ માની લઇ, પોતાના વતન પુનામાં આવી. પુના શહેર જે પેશવાની રાજધાની હતું, ત્યાં યમુના પોતાના વતનમાં આવી ખરી, પણ શાન્તિથી બેઠી નહોતી. તેણીએ લડાઈમાં બજાવેલાં પરાક્રમ, તેના પિતાનું જંગલમાં મરણ થતાં તેની સંભાળ લેવી, તેના ઉપર ગુજરેલો જુલમ, મોગલ કેદખાનામાંથી છુટવાને તેણે રચેલી બાજી-

ઓ અને તેમાં મોગલ શેહેનશાહને તેના મેહેલમાં જઈ કરેલા જખમ વગેરે હેવાલ સાંભળી, મરાઠા નગર તેના શરાતન માટે વાહ, વાહ, બોલતુ હતું. તેના મનમાં મોગલો સામાના વેરનો અગ્નિ ધિમો, પણ જોરમાં પ્રજ્વલિત થયો હતો. બાજીરાવના મરણથી જ્યારે પેશવાઈ ઉપર **બાળાજી** ને આવેલો જાણ્યો અને સઘળી સત્તા **ભાઉસાહેબના** હાથમાં ગયેલી જાણી, ત્યારે તેણીને કાંઇક આશા આવી, તેણીએ ભાઉની મુલાકાત લઇ તેને મોગલોની અવ્યવસ્થાથી માહિતગાર કર્યો. બાજીરાવ પેશવાએ પરદેશીઓને દેશમાંથી હાંકી કાઢવાને લીધેલા 'પણ'ની યાદ આપી તેને પાનો ચઢાવ્યો. તે ભાઉએ બાલાજીને તેના પિતાએ બજાવેલા પરાક્રમોની યાદ આપી, તેણે લીધેલા-પણ-નું સ્મરણ કરાવ્યું. યમુના સરખી એક અબળા પણ પરદેશીઓ ઉપર હાથ અજમાવવાને કેવી ટમટમી રહી છે, તેનો દાખલો આપી તેને ટાણો માર્યો. બાળાજીએ મોગલોપર ઉશ્કેરાઈ તની જોડે લડવાની તૈયારી કરવાનો હુકમ કર્યો.

યમુના દરરોજ મરાઠા દરબારમાં આવતી. પેશવાની, સદાશીવરાવ ભાઉની અને બીજા યોદ્ધાઓની મુલાકાત લેતી. જે ખબરો પોતાને મળતી તે દરેકને આપતી. યુદ્ધના સબધમાં અનેક પ્રકારની વ્યવસ્થાઓમાં તે મરાઠા સૈનિક જોડે મસલત ચલાવતી. અનેક પ્રકારે પેશવાની કચેરીમાં યમુના, યમુના થઇ રહી હતી. તે વીસ વરસની યુવાવસ્થામાં હતી. પોતાની અનુપમ કાંતિથી આવનારા ભયની તે લેશ પણ પરવા કરતી ન હતી. વીશ વર્ષની એક સૌંદર્યવાન સુંદરી રાજકાજમાં માથું મારે એ બનાવ પણ કેટલાકને બહુ નીચુ જોડાવતો હતો તુરત વેળા યમુના જો કે મરાઠા દરબારમાં બહુ લાગવગ ધરાવતી થઇ પડી હતી; તોપણુ ઘણાકો તેના પ્રતિ દ્વેષની નજરથી જોતા રહ્યા હતા માત્ર ભાઉનો સ્વાભ અને પેશવાની નતિમાન અને ન્યાયી વર્ત્તણુકથીજ તેઓ પોતાના અનીતિમાન ઉગારો કાઢી શકતા નહોતા. પણુ તેમાં એક હનમતરાવ નામે સરદાર બહુ અનીતિવાન હતો. તેની દષ્ટિએ જ્યારથી યમુના પડી ત્યારથી તે તેણી તરફ દીવાનો બની ગયો હતો. કેવા પ્રકારે તેને વશ કરવી તેના ખ્યાલમાં તે રાત દિવસ રમ્યા કરતો હતો. પણુ યમુના સરખી એક પવિત્ર મનની સતીને સતાવવાનું શું પરિણામ આવશે, તેનું તો તેને ભાન ન હતું યમુના હમેશા નિર્ભય પણે ઘણી મોડી રાત્રે ગુપ્ત રાજકીય વાતચિત કરીને દરબારમાંથી ઘેર જતી તે હમેશાં ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને આવતી જતી. નિર્ભય છતાં શરવીર ને છાજતાં હથિયારો કમરે કસવાને ચૂકતી નહિ સ્ત્રીના વેશમાંજ ફરતાં છતાં, માથે પુરૂષની પેઠે ફેંટો વિંટાળતી અને ઘાઘરાને બદલે સુરવાલ પહેરતી. પગ ઉઘાડા રાખવાને બદલે ઉંચી ચપલ પહેરતી. દેખાવમાં તે એક હ્રષ્ટ પુષ્ટ મદમસ્ત યુવાન સરખી લાગતી. પાન કાળે વહેલી ઉઠીને તે દેવદર્શને જતી અને ત્યાં કેટલોક કાળ ઇશ્વર ભક્તિ-

માં ગાળી પાછી ફરતી. સર્વ કોઇ જાણતું હતું કે, સતી યમુના ઘણી પવિત્ર છે. તેને છેડવી અને વિકરાળ વાઘને છેડવો બરાબર છે. વળી તેણી સદા સાવધ અને હથિયાર સાથે ફરતી હતી, તે પણ સર્વ કોઇ જાણતું હતું; તો પછી હનમંતરાવ જેવો પાપી પોતાની પાપ વાંચ્છનાનો પ્રયોગ વીરબાળા સતી--સાધ્વી સ્રી ઉપર અજમાવવા જતાં શું ન બીહે ? તે બીતો હતો, પણ પાપ વાંચ્છના તેને આગળ દોડાવતી હતી, અને તે પાપ વાંચ્છનાનું બળ તેનાં ઉપર ફાવ્યાથીજ, તેણે યમુનાને એક રાત્રિએ દરબારમાંથી ઘેર જતાં માર્ગમાં ઘેરી. તેણીને અનેક પ્રકારે સતાવવા માંડી અને પોતાની પાપી વાંચ્છના પુરી કરવા માગણી કરી. તે માગણીને તેણીએ તુચ્છકારી કાઢી, પોતાનો ઘોડો તેની સામા દપટાવ્યો, ત્યારે તે ગભરાયો, પણ તે તેની પાછળ પડયો. પુનઃઘેરી, પુનઃછટકી, વળી ઘેરી. આમ સત્ય અસત્યનું યુદ્ધ ચાલ્યું. ખરેખર શિયળ સમાન બળ નથી, શિયળ સમાન તેજ નથી અને શિયળ સમાન પવિત્રપણું નથી. બ્રહ્મા પણ સતીને સતાવી શકતો નથી. ત્રણ લોકને ધ્રુજાવનાર રાવણ—લંકાનો સ્વામી, પોતાના સ્થાનમાં કેદ પડેલી સીતાની સામા દષ્ટિ કરવામાંજ કંપતો હતો. નળપત્ની **દમયંતી** સામે કુદષ્ટિ કરવાથી પારાધી નાશ પામ્યો હતો. જે સ્રી પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે, તેનામાં હજાર હાથીનું બળ આવે છે, તે રણમાં કે ઘરમાં એક સરખી રીતે રક્ષણને પામે છે. ઘડી કટો કટની હતી, એકાંત સ્થળ, કામાંધ પુરૂષ, તેની સામે એક અબળા કેટલો સમય ટકી શકે ? પણ આ વેળા અબળા તે સબળા હતી, તે ચંડીકા હતી, તેનામાં શિયળનું બળ હતું; તેથી ગમે તેવા બળવાનને પણ ભૂલેબો કરવાને સમર્થ હતી. યમુનાએ જોયું કે, આ નીચ કાંઇ પણ સજાવગર અહીંથી કેડો છોડનાર નથી, એટલે એક ક્ષણમાં ઘોડાની પાઠ ફેરવી, કટારીનો એક સખત જખમ હનમંતરાવની બાજુ ઉપર કર્યો, અને તેની વેદનામાં તેને નાખી તે ચાલતી થઈ અને તુરત પોતાને ઘેર આવી.

સતી યમુના આગળ પોતાને આ પ્રમાણે ન ફાવેલો જોયો, ત્યારે એ નીચ પાપીએ તેણીને નામોશી લગાડવાના ઉપાયો યોજ્યા. તેણે પોતાના માનીતાઓ વગેરેમાં ખોટી બૂમ ઉરાડવા માંડી કે. યમુના તેની જોડે પ્યારમાં પડેલી છે. નિંદા કરવામાં મનુષ્ય માત્ર પ્રવીણ હોય છે, એટલે એક કાનથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે, એમ કર્ણોપકર્ણ નિંદા પ્રસરી. તે યમુનાના કાન ઉપર આવતા તેણીને પુષ્કળ કંપારી છુટી, પણ જ્યાં સુધી પોતાનું નિર્દોષપણું સાબિત કરવાની તક મળે નહિ, ત્યાં સુધી તે ચુપજ રહી. ધીમે ધીમે આ નિંદા રાજ દરબારમાં પણ ચાલી, પણ આ વાત ખરી કે ખોટી છે તેનો યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તપાસ કે વિચાર કોઇએ કર્યો નહિ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, યમુના જે મોભો ધરા-

વતી હતી, તેમાં ઘટાડો થવા માંડયો. પેશવા આ નિંદામાં કાંઇ ભેદ માની તે ખોટો માનતો, અને યમુનાનાં શિયળ ઉપર શક લાવવાને આનાકાની કરતો. જ્યારે ભાઉ તે. નિંદાને નિંદા નહિ પણ સત્ય વાત માનતો. યમુના આ સઘળું સમજતી હતી, પણ તેને પોતાનું શિયળ સાબિત કરી હનમતરાવને ઠગારો જાહેર કરવાની તક મળતી ન હતી. જે તક મેળવવાની રાહ જોતી તે બેઠી હતી. દરબારમાં હનમતરાવ યમુનાને હલકી પાડવાને જરા પણ ચુકતો નહિ. તેણીની અને તેટલી ફજેતી કરતો. યમુના તેની ઝાઝી દરકાર કરતી નહિ; પણ ભાઉને જ્યારે તે ગપાટો ખરો માનતો અને હનમતરાવની પક્ષ પકડતો જોયો; ત્યારે યમુના અતિ ક્રોધાયમાન થઇ, તેણીના દીલમાં વીજળીના સરખી જ્વાલા પ્રગટી. તેણીએ પોતાનું સતીપણું સાબિત કરવાના ઉપાયો લેવા માંડયા અને દરબારીઓની ખાત્રી કરી આપવા માંડી, પણ ભુતડો ભાઉ આ. નિર્દોષ વાતને અસત્યનું રક્ષણ માનતો ગયો. તેથી યમુના પોતાનું તમામ ભાન ભૂલી ગઇ અને ગાંડીતુર બની ગઇ તથા શરીરમાં અગ્નોઅગ અગ્નિ જ્વાળા પ્રગટી નીકળી. તેવામાં એક મોટી દરબાર ભરવામાં આવી હતી, તે દિવસે યમુનાનએ ત્યાં જઇ પેશવાને કહ્યું કે;–" સત્ય ધર્મ પ્રતિપાળક ! અબળા રક્ષક ! મારો ન્યાય કર, તારા ભાઉને વાર. આ પાપી હનમતને શાસન કર અને તારી કીર્ત્તિ વધાર ? "

સતી યમુનાનો આ વેળાનો દેખાવ ભયાનક હતો. કાળિકા જેમ દુષ્ટને દંડવાને આવી હોય તેવો હતો; તેણે માથાના કેશ છુટા મૂકયા હતા કપડાં જયરપયર હતાં, કપાળે ચાંલ્લો કર્યો હતો. આંખ્યો લાલચોળ સરખી થઈ બાહેર નીકળી આવી હતી, તેણે એક હાથમાં ખડ્ગ ને બીજા હાથના શ્રીફળ લીધુ હતુ. સર્વ દરબારીઓ આજે યમુનાનો આવો દેખાવ જોઇ ચકીત થઈ ગયા. ધર્મવેત્તાઓ સમજ્યા કે ચંડીકાના કોપથી અનર્થ થશે ! વિનયથી પેશવાએ કહ્યુ. કે,—" હે શુરવીર પિતાની પુત્રી ! તારે શુ કહેવુ છે ? તું શાનો ન્યાય માગેછે?" ક્રોધાયમાન થયેલી યમુના બોલી;—" હે મહારાજ ! હું પરણેલી સ્ત્રીછુ અને અખંડિત શિયળથી રહીછુ, આ તારો દુષ્ટ સરદાર હનુમત મારી નિંદા કરે છે, ને આ પાપી ભાઉ તે સત્યમાની અબળાનું રક્ષણ કરતો નથી." આ સાંભળી ભાઉ બોલ્યો;—" ઓ નીચ ચડારણી ! સભાળીને બોલ ? " યમુનાએ ગર્જના સાથે પગ ઠોકી કહ્યું;—"ચુપ, મૂર્ખ ! સતી સ્ત્રીની નિંદા કરતા લજવાતો નથી ? " તેનોજ ભાઉ બોલ્યો,—" હું તને સતી કેમ માનુ ? તુ પાપીણી છે ! કુલટાછે" એટલુ સાંભળતાંજ તત્ક્ષણે યમુનાના નેત્રમાથી જ્વાળા પ્રગટી, ને બોલી;—"રે દુષ્ટ ! નરાધમ ! બ્રાહ્મણ છતાં, બ્રાહ્મણ કન્યાનુ રક્ષણ કરતો નથી, ને તેને માટે આવા અધમ વાક્ય ઉચ્ચારે છે ? તું મને ચડારણી ધારે છે ? અસતી ધારે છે ? હજી ચેત ? મને સતી માન, અને બ્રાહ્મણ કન્યાનું રક્ષણ કર ? નહિ તો

તારા અનર્થ કારક વચનથી આ મરો રાજ્યનો લય થશે! મારી ક્રોધ જ્વાળામાં સર્વ બળીને ભસ્મી ભૂત થશે! જે રાજા નિરાધાર સ્ત્રી, બાળક, અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થતો નથી, સતી અસતીની પીછાણ કરતો નથી, દુષ્ટને દંડ દેતો નથી, અને ધર્મિને આશ્રય આપતો નથી, તેનું રાજ્ય સત્વરજ ભસ્મી ભૂત થાય છે " આટલું સાંભળીને પણ ભાઉ નમ્ર થયો નહિ, પણ ગર્વથી મૂછે હાથ દઈ બોલ્યો;—મને કોનો ભય છે? ભાઉની શમશેર સામા કોણ ટકી શકે તેમ છે? તારા જેવી સતી કહેવડાવે, ત્યારે તો આ સઘળી મરાઠણો વાંઝણીજ તો!" તારા જેવી અધમ સ્ત્રીના પ્રપંચમાં ભાઉ ફસાશે નહિ!" આટલું ભાઉ બોલી રહ્યો નથી, તેટલામાં તો યમુના ચૈતન્ય રહિત હોય, જડ હોય, પુતળી હોય, તેવી સ્થિર ઉભી રહી. સભા સઘળી દંગ થઇ ગઈ! પણ જેમ કોરવોની સભામાં સતી દ્રૌપદીને ન છાજે તેવાં કઠણ વચનો દુર્યોધને ને દુશાસને કહ્યાં હતાં, પણ તેને કોઇ તેવાં વચન બોલતાં કે વસ્ત્ર હરણ કરતાં અટકાવી શક્યું નહિ, તેમ આ પેશવાની સભામાં સતી યમુનાને એવાં વચનો બોલતાં ગર્વિષ્ટ ભાઉને કોઇ અટકાવી શક્યું નહિ. "વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ" થઇ ગઇ. બે ત્રણ ક્ષણ સુધી યમુના અબોલી રહી. પછી એકદમ "જયજગદંબે! અંબેમાતકી જે! એટલું બોલતાંજ બે હાથ ઉંચા કરીને દૃષ્ટિ સ્થિરરાખી બોલી;—

" જય જગદંબે માત, પ્રાર્થું તુજને માડી;
રાખ સતીની લાજ, દુષ્ટ સંહાર જે ભારી.
સતી અબળાને કાજ, ત્રિશૂળ ધર પ્રેમે હાથે;
હણ હણ દુષ્ટ અનેક, વિઘ્ન ટાળો શિર સાટે.
જો બેઠા આ દૈત્ય! ન અબલા રક્ષણ કરતા;
દઉંછું પ્રેમે શાપ, મરો રણમાં રડવડતા.
રડો એમની નાર ધાર અશ્રુની પાડે;
ટળવળે રણમાં તેહ, ન આવે કો જન વારે.
સુણ દુષ્ટ ઓ ભાઉ! ગર્વ ઘેલા મતમાતા;
થશે બુરા તુજ હાલ, લખ્યા એ લેખ વિધાતા,
મરજે બુરે હાલ, થશે અપકીર્ત્તિ તારી;
રડશે રાનો રાન, સતીપણુ દુષ્ટની નારી.
જજો સર્વ સમૃદ્ધિ, જજો સૌ તારી કીર્તિ;
જજો તેજને રાજ, જજો પેશવાની મૂર્ત્તિ,
જાશે આ સૌરાજ, પરાધિનદાસજ થાજે;
એજ વિધાતા લેખ, લખ્યો તે ના ભુસાશે."

આ સાંભળી સભા થરથરી ગઇ. પેશવા નિસ્તેજ થઇ ગયો, ભાઉ હસ્યો.

પણ એનું હૃદય ડંખ મારવા લાગ્યું, છેલા શબ્દો સાથેજ યમુના ચૈતન્ય રહિત થઇ ભરદરબારમાં પડી ! !

* * * *

આ ક્ષણેજ કચેરીમાં એક માણસે આવી પેશવાને નમન કરી જણાવ્યું કે;—" કાબુલનો દુર્રાની નામથી ઓળખાતો, આર્યધર્મનો કટ્ટો શત્રુ, દિલ્લીના શાહને સપડાવી, ભરતખંડને ધ્રુજાવવાને ચઢી આવે છે. આ સાંભળતાંજ કચેરીમાં ખળભળાટ થઇ રહ્યો.

ભાઉ દુર્રાની સામે લડવા ને મોટું લશ્કર લઈ ગયો; પાણીપતના મેદાનમાં ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં ભારે યુદ્ધ થયું. બંને પક્ષનાં ઘણાં માણસો નાશ પામ્યાં. તેમાં અંતે ભાઉ ગેર વ્યવસ્થાને લઇ હારપર આવ્યો. તેથી મંદ પડતાં હૃદયને ઉત્સાહ આપવા સંધ્યા સમયે તે તંબુમાંથી બહાર ફરવા નીકળ્યો. અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, તારાનું તેજ ઝગમગી રહ્યું હતું, સર્વત્ર શાન્તિ હતી. આવી શાન્તિમાં વિચાર કરતો એક મેદાનમાં આવ્યો. તેની સાથે કોઇ માણસ નહોતું, શસ્ત્રપણ હાથમાં નહોતાં, નીચે મુખે વિચારમાં ને વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો. તેવામાં અકસ્માત્ એક આકૃતિ તેની દૃષ્ટિએ પડી. તે ભયથી વિહ્વળ થઈ બોલ્યો;—" કોણ યમુના, હા, તેજ ! દુષ્ટ ભાઉ ! હું તેજ બાળાછું? "તું હજી જીવે છે ? ના, હા. હું જીવુંજછું, પણ જીવતી નથી. તું શું જોય છે ? રે દુષ્ટ ભાઉ ! તેં સઘળી બાજી બગાડી છે, હું પતિવ્રતાને છંછેડીને અબળાનું તેં રક્ષણ કર્યું નથી. પાપીને આશ્રય આપ્યો છે, તેનાં ફળ તને કાલે મળશે ! તારી કીર્તિનો સૂર્ય કાલે અસ્ત થશે, તે સાથે મરાઠાઓની કીર્તિનો સૂર્ય પણ અસ્ત થશે, ને યવનોનો જય થશે ! હુ સાધ્વી છું, તારી કીર્તિ કેમ ખંડિત થાય છે, તે જોવા માટેજ હું જીવન ધરી રહીછું. દૈવ મને કહે છે કે, કાલે મધ્યાન્હે તું પડશે, ને તારી દુષ્ટ વાણી માટે તારા શબની એવી ભુંડી અવસ્થા થશે કે તે કોઇને હાથ પણ જશે નહિ. જય અંબે ! " આટલું બોલતાંજ યમુનાએ પાસેજ એક ચિતા ખડકીને પ્રજ્વલિત કરી હતી, તેમાં હોમાવ્યું ને ભાઉના જોતજોતામાં બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ !

આ જોઈ ભાઉ દીંગમુઢ થઈ ગયો. આ સર્વ અકસ્માતિક પ્રસંગ શો છે તે તે સમજી શકયો નહિ. આવતી કાલે મરણ નિશ્ચય થશે એવા ભણકારા વાગી રહ્યા. " મેં આ નિર્દોષ બાળાને શા માટે સતાવી ? " તેને માટે હવે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો, પણ હવે ઘણું મોડું થયું હતું. હવે તેનો પશ્ચાતાપ વ્યર્થ હતો. તેનો ગર્વ હમણાં ગળી ગયો હતો. બીજે દિવસે યુદ્ધ થતાં મરેઠાની હાર થઈ અને ભાઉ ભુંડે હવાલે મુઓ. ધર્મ ધુરંધર પેશવાઈ ડુબી અને મરેઠી રાજ્યનો સૂર્ય અસ્ત થયો. એ રીતે સતી યમુનાનું ભવિષ્ય કથન સત્ય ઠર્યું. યમુના

સતી હતી, વીર હતી, હિંમતવાન અને નિડર હતી, પવિત્ર અને સ્વદેશ પ્રેમી હતી. એ સર્વ તેના ચરિત્ર પરથી જણાઇ આવે છે. જેમ દ્રૌપદીને છંછેડવાથી કૌરવોનો વિનાશ થયો, તેમ સતી યમુનાને છંછેડવાથી મરેઠી રાજ્યનો અસ્ત થયો. અહો ! સતીના સતીત્વની કેટલી બધી મહત્તા છે !! ધન્ય છે આવી પવિત્ર વીર સતીને !!!

અહલ્યાબાઇ.

આ પ્રખ્યાત પવિત્ર વીર મહારાણીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં સિંધિયાના કુળમાં થયો હતો. તે ઇંદોરના **મલ્હારરાવ** હોલ્કરના પુત્ર ખંડેરાવની ધર્મ પત્ની હતી. તે મહા બુદ્ધિવાન, ધાર્મિક, નીતિવાન, ન્યાયી, દયાળુ, ક્ષમાવાન, ચાલાક, ચતુર, કાર્ય કુશલ, હિંમતવાન, પરોપકારી, ઉદાર, અને પતિવ્રતા હતી. તે મધ્યમ કદની અને નાજુક હતી. તેનો ચ્હેરો જો કે પાકા બદામીરંગનો હતો, તોપણ તે સ્વચ્છ હતો. તે ઘણી આનંદી હતી અને ભાગ્યેજ તે ગુસ્સામાં દેખાતી. મન કેળવાએલું, રાજ્યના કામકાજમાં સ્વચ્છ અને પ્રામાણિક હતી. તેને ખુશામત જરાપણ પ્રિય નહોતી. તેના મુખ ઉપરથી ભોળપણ અને સદ્ગુણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતાં હતાં. ઇશ્વરે તેને અતિ રૂપવંતી બનાવવાને બદલે દિવ્ય ગુણવંતી બનાવી હતી. તે એવા ઉત્તમ ગુણોથી ભૂષિત હતી કે જે ભૂષણ આગળ અન્ય સઘળાં ભૂષણો કદાચ ન હોય; તોપણ બહારનાં ભૂષણો ધરાવનાર કરતાં શોભે. કહ્યું છે કે;—**"માણસનું ઘરેણું રૂપ છે, ને રૂપનું ઘરેણું સારા ગુણ છે."** મરાઠા રાજકુળની બીજી સ્ત્રીઓના કરતાં અહલ્યાબાઇએ કાંઇક વધારે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો, એવો સ્પષ્ટ લેખ જણાતો નથી; તેમ તેણે બાલ્યાવસ્થામાં કે યુવાવસ્થામાં વિદ્યા ઉપાર્જન કરી હતી તે પણ જણાતું નથી; પરંતુ એટલું તો સમજાય છે કે, બાલ્યાવસ્થાથી શિક્ષા પામ્યા વિના કોઇ પણ મનુષ્ય આવું સદ્ગુણી, વિદ્વાન અને નિપુણ થઈ શકે નહિ. અહલ્યાબાઇ ઘણાજ ધર્મ—નિયમથી પુરાણાદિક ગ્રંથોનું શ્રવણ અને ઉપયુક્ત ગ્રંથોનો પાઠ કરતી હતી. તે એવી તો દૈવી ગુણોથી વિભૂષિત હતી કે, તે જે સમયે જે દેશમાં ઉત્પન્ન થઇ, તે દેશનું એક દિવ્ય ભૂષણ મનાતી હતી; અને ઉચ્ચ સન્માન, પ્રૌઢ પ્રતિષ્ઠા અને નિર્મળ યશનું પાત્ર થઇ હતી. તે ઉત્તમ ગુણોથી પોતાના પતિ ખંડેરાવની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી શકી હતી. ખંડેરાવ તેમને અત્યંત માનને પ્રેમથી ચાહતો હતો. પતિ પત્ની પ્રેમથી રાજ્ય વૈભવનું અનુલ્ય મધ્ય ભોગવતાં

હતાં. તેમને માલીરાવ નામે એક પુત્ર અને મંચ્છાબાઈ નામે એક પુત્રી એ બે સતાન થયાં હતાં. આ મહારાણી પતિને રાજ્યકાર્યમાં ઘણી પ્રકારે ઉપયોગી સલાહકાર થઈ પડી હતી; પરંતુ આ સુખી જોડું લાંબોકાળ સાથે રહી સુખ ભોગવવા પામ્યું નહિ. દૈવ ઇચ્છાથી ખંડેરાવ હોલ્કર મરણ પામ્યાથી તેને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. તે વેળા આ મહારાણીની ઉમર માત્ર વીશ વર્ષની હતી. પતિના દેહાંત પછી તેણે રંગીન વસ્ત્રો પહેરવાં તજી દીધાં. દક્ષિણ દેશમાં વિધવાઓ બહુધા જે વસ્ત્રો પહેરે છે, તે રૂઢિ પ્રમાણે તે કેવળ વગર કિનારની શ્વેત ધોતી પહેરતી હતી; સિવાય એક માળા કે કોઈ પણ પ્રકારનું આભૂષણ ધારણ કરતી નહતી. ઇંદ્રિયોના સુખ–ભોગને વાસ્તે સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર હતી, પરંતુ તેણીએ મનને સાંસારિક વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થવા દીધું નહિ. તેનાં શાંત ચિત્તપર સુદ્દઢ વૈરાગ્ય જામી ગયો હતો. તેથી તે સદા સુખ પૂર્વક વિષયોથી વિમુખ રહીને ઇશ્વરભક્તિ કરતી હતી. તેવામાં વળી સસરા મલ્હારાવ હોલ્કરનો દેહાંત થયો. ત્યારે પોતાનો પુત્ર માલીરાવ ગાદી ઉપર બેઠો, પરંતુ તે નાની ઉમરનો હોવાથી રાજ્યનો સઘળો ભાર તેના ઉપર આવી પડયો, પણ દૈવ ઇચ્છાથી તે એકનો એક પુત્ર પણ નવ માસની અંદરજ મરણ પામ્યો. તેથી તેના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. પુત્રી મંચ્છાબાઇ બીજા કુળમાં પરણી હતી. તેથી આ વંશમાં ગાદીના અધિકાર પદે માત્ર અહલ્યાબાઇ સિવાય કોઈ નહોતુ. તેથી તેણે સર્વ સંભાળી વ્યવસ્થા કરવાનું પોતાના હાથમાં લીધુ.

અહલ્યાબાઇ રાજકાર્યમાં બહુ કુશળ હતી. તેને પોતાના કામમાં બીજાએ વચ્ચે આવવાનું પસંદ નહોતુ. મલ્હારાવના મુખ્ય મંત્રી ગંગાધરયશવંતનો એવો વિચાર હતો કે અહલ્યાબાઇ પોતાના કુળમાંથી કોઇને ખોળે લે અને તેને ગાદી પર બેસાડવામાં આવે તો ઠીક, એટલે અહલ્યાબાઇનો હાથ રાજ્યમાં ન રહે એવો ઉંડો હેતુ હતો; પણ અહલ્યાબાઇએ તે વિષે કહ્યુ કે;—“ હું ગાદીના બંને અધિકારીઓની સબધી છું. એકની સ્ત્રી અને એકની માતા છું, માટે જાતે રાજ્યકારભાર કરીશ. મારી હયાતીમાં હું કોઇને રાજ્યનો માલિક બનાવનાર નથી. ” તેથી ગંગાધરે પેશવાના સેનાપતિ રઘોબાને સમજાવી પોતાની સાથે મેળવી લીધો. એવી ખટપટ ચલાવી કે જેથી અહલ્યાબાઈ કોઈ પણ પ્રકારે ગાદી પર બેસવા પામે નહિ; પરંતુ અહલ્યાબાઇએ તેને ચેતવણી આપી કે મારી સાથે તકરાર કરનારને અપ્રતિષ્ઠા વિના બીજું કાંઇ પણ પ્રાપ્ત થનાર નથી. જ્યારે રઘોબાને યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલો જોઓ, ત્યારે અહલ્યાબાઇએ પણ લડવાની સઘળી તૈયારી કરી; પોતાનો હાથી તૈયાર કર્યો અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર ધારણ કરી લડવાને સ્વાર થઈ જણાવ્યું કે;—“ જો કદાચ યુદ્ધની જરૂર પડશે તો હું સંગ્રામમાં સેનાની સાથે લડીશ ને શત્રુઓને હરાવી દઇશ ” આ સર્વ ખબર સિંધિ-

યા અને પેશવાને થનાં તેણે રઘોબાને કહાવી મોકલ્યું કે;—" સ્ત્રી સાથે વિરોધ
કરવામાં અમે તમને જરા પણ મદદ કરીશું નહિ." વળી પેશવાએ રઘોબાને
જણાવ્યું કે;—" અહલ્યાબાઇને ગાદી પર બેસવા દેવામાં તેણે કોઈ પણ વાતની
તકરાર કરવી નહિ અને આડે આવવું નહિ." અંતે આ મહાન્‌રાણી હોલ્કરના
સિંહાસન પર સને ૧૭૮૫ માં સુશોભિત થઈ. જે દિવસે સર્વ લગામ પોતાના
હાથમાં લીધી, તેજ દિવસે તેણે રાજ્યના ખજાનામાંથી સર્વ દ્રવ્ય ઉપર તુળસી
પત્ર મૂક્યું અને તે દ્રવ્ય પરમાર્થમાં વાપરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તુકોજી હોલ્કરને
સેનાધિપતિ ઠરાવ્યો. તે પાકી ઉમરનો, ઠરેલ, શરમાળ, અને રાજ્ય લોભ વિના-
નો માણસ હતો. અહલ્યાબાઇએ પોતાની ચાતુર્યતાથી રાજ્ય પ્રબંધમાં કેટલાક
ફેરફાર કર્યા. પોતે સ્ત્રી હોવાથી જે ન થઈ શકે તેજ કામ કારભારીઓને
સોંપ્યાં; બાકી સઘળી સત્તા પોતાનાજ હાથમાં રાખી. માજી મંત્રી ગંગાધરને ક્ષમા
કરી ફરી મંત્રીપદ આપ્યું; તુકાજી હોલ્કરને પ્રાંતના બીજા સુબાઓનું ઉપરીપણું
પણ આપવામાં આવ્યું હતું. અહલ્યાબાઇ તેને પુત્ર સમાન ગણતી હતી અને તે
તેને માતા તુલ્ય માનતો હતો.

અહલ્યાબાઇના મનમાં સદાકાળ એવીજ અભિલાષા હતી કે દેશની સર્વ
પ્રકારે ઉન્નતિ થાય અને પ્રજાનાં જાન માલનું રક્ષણ થઈ સઘળાં સુખચેનથી
રહે. સ્વાધીન રાજા તથા સરદારોનો આદરપૂર્વક સત્કાર કરતી અને તેમને પો-
તાના અંગભૂત માની યોગ્યતા પ્રમાણે માન આપતી. પ્રજા, મહાજન, વ્યાપા-
રીઓ અને જમીનદારોની ચડતી જોઇને નિરંતર પ્રસન્ન રહેતી અને તેમના
વિપુલ ધન તરફ કાંઈ પણ કુદૃષ્ટિ કરી નવા કર નાખ્યા નહોતા, પરંતુ તેમના
પર કૃપા કરી રક્ષાને પાત્ર સમજતી હતી. તેથી પ્રજાનો તેના ઉપર અત્યંત
ભક્તિ ભાવ હતો. તે એટલો બધો ભક્તિભાવ વધી ગયો હતો કે, તેના અમ-
લમાં ગોંડ લોકોએ પણ લૂટફાટ કરવાનો નીચ ધંધો છોડી દીધો હતો. કોઇ
વખત એ જંગલી લોકો કાંઇ કારણસર સામે થઇ ઉપદ્રવ કરતા, તો તેના ઉપર
પોતાનું બળ અને પરાક્રમ પ્રગટ કરી યથોચિત ન્યાયસર દંડ કરવાને ચૂકતી
નહિ. આર્યધર્મમાં—"ધર્મ અથવા મતભેદને માટે કોઇને પણ દુઃખ દેવું એ શાસ્ત્ર
વિધિ નથી." તે ધર્મ નિયમ પ્રમાણે વર્ત્તી આર્યધર્મથી વિરૂદ્ધ મતવાળાનું પણ
દિલ દુખાવતી નહિ; પરંતુ સૌ સાથે સદા દયાથી વર્તતી. તેના ધર્મ રાજ્યમાં
કોઇને લેશ પણ દુઃખ નહોતું, તેના રાજ્યપર ઉદેપુરના રાણા સિવાય બીજા
કોઇએ ચઢાઇ કરેલી નથી. રાણા સાથે તે એવીતો વીરતાથી લડી હતી કે,
રાણાએ અંતે તેની સાથે સલાહ કરી. રાજ્યનો પ્રબંધ એવોતો ઉત્તમ રીતે
બાંધ્યો હતો કે પ્રજા સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. તે પોતાની પ્રજાને
ધનસંપન્ન અને સુખ ચેનમાં મગ્ન જોઈ, જેટલી પ્રસન્ન થતી હતી, તેટલી

રાજ્ય-ખજાના દ્રવ્યથી તર કરવામાં થતી ન હતી. ભારતવર્ષનાં છોટાં મોટાં બધાં રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ, જેઓ તે રાજ્યમાં રહેતા હતા, તેમાં તેઓની સંમતિ અન્ય સઘળાની સંમતિથી વિશેષ મનાતી હતી.

અહલ્યાબાઈના વકીલો પુના, હૈદ્રાબાદ, શ્રીરંગપટ્ટન. નાગપુર, અને લખનૌમાં રહેતા હતા. તેણે કેટલાક ગઢ તથા કિલ્લા બનાવ્યા હતા. ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી વિંધ્યાચળનો પાહાડ કોરાવીને સડક બંધાવી હતી. આખા રાજ્યમાં લાખો રૂપિયાને ખર્ચે ધર્મશાળા, મંદિરો, અને મજબુત કૂવા બનાવ્યા હતા. આ રાજમાતાના ધર્મ દાનનાં વખાણ તેના રાજ્યમાંજ નહિ, પરંતુ ઘણાં દૂર દેશોમાં પણ થતાં હતાં. મહાતીર્થનાં સ્થળો જેવાં કે કાશી, મથુરાં, પ્રયાગ, જગન્નાથ, દ્વારિકા, રામેશ્વર અને કેદારનાથ ઇત્યાદિ સ્થળોમાં તેણે મંદિરો બંધાવી સદાવ્રતો ચાલુ કરી દીધાં હતાં; જ્યાં આજ સુધી હજારો બ્રાહ્મણો અને સાધુ સંતોનો ઉપકાર થયા કરે છે. કાશીમાં શ્રીવિશ્વનાથજીનું મંદિર, કે જેનું સઘળું શિખર સુવર્ણથી મઢેલું છે, તે પોતાને ખર્ચે તૈયાર કરાવ્યું તથા ઇંદોરનું પ્રાચીન નગર-નદીના બંને કિનારા પર હતું, તે સને ૧૭૯૮ માં અહલ્યાબાઈએ ડાબે પડખે નવું વસાવ્યું. પોતે સ્ત્રી જાતિ હતી, તોપણ રાજ્યનો એટલો મોટો બોજો ઉપાડી, કઠિણ પરિશ્રમથી એક સરખું ન્યાય પુરઃસર કામકાજ ચલાવી શકી હતી!

અહલ્યાબાઈ નિત્ય પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી નિમેલા વખત સુધી હરિકથા શ્રવણ કરતી હતી. પછી પોતાનાજ હાથથી સુપાત્રોને ભોજન અને દાન દક્ષિણા આપી ભોજન કરતી. તેની જ્ઞાતિમાં માંસ ભક્ષણનો નિષેધ નહોતો; તોપણ પોતે કેવળ અન્નના પદાર્થો સિવાય બીજું કાંઇ આહારના ઉપયોગમાં લેતી નહિ. ભોજન કર્યા પછી થોડો વખત શયન કરતી. એ બજે તૈયાર થઈ રાજ સભામાં બિરાજતી અને સાયંકાળ સુધી તે કાર્ય કરતી હતી. દક્ષિણીઓમાં સ્ત્રીઓને ઘરમાં ગોંધી રાખી ઓઝલ પડદે રાખવાનો રિવાજ નથી. આ રીતિ બહુધા ભારતવર્ષના તેજ દેશમાં પ્રચલિત છે; કેમકે તે તરફ મુસલમાનોનો વધારે ઉપદ્રવ નહોતો. મરાઠાઓમાં હજુ સુધી પ્રાચીન આર્યોનાં આ ચાલચલણ તથા રીતભાત જોવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને કેટલુંક શિક્ષણ આપવામાં ભારતવર્ષના બીજા દેશના લોકોની પેઠે હલકુ નહિ માનતાં, પ્રસન્નતા પૂર્વક બાળકીઓને પઠન પાઠન કરાવે છે. એ લોકોમાં ધનવાનોની સ્ત્રીઓ ઘોડાપર સ્વાર થઈ ગમે ત્યાં ફરી હરી શકે છે, તેમાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી. તે રીતને અનુસરી અહલ્યાબાઈ પડદા વગર દરબારમાં બેસીને રાજનાં સઘળાં કામકાજ કરતી. પ્રજાની ફરીયાદો ધ્યાન દઈ સાંભળીને અદલ ઈન્સાફ આપતી. મોટા નાના સઘળાઓ તેની પાસે જઇ શકતા હતા. **“ઇશ્વરની પાસે મારે સઘળી જોખદારીનો જવાબ આપવો પડશે.”** આવા નિશ્ચયથી સઘળાં કામ દીર્ઘ

વિચારથી અને ઈશ્વરનો ભય રાખીને તે કરતી હતી. તેને પોતાની મિથ્યા પ્રશંસા સુદ્ધાં પસંદ નહોતી.

મહારાણી અહલ્યાબાઇ ખરેખરી દૈવી સ્ત્રી હતી. સઘળાં કામકાજોમાં તેના ચિત્તની ઉદારતા, શીલતા અને ધર્મ એ વધારે વખાણવા યોગ્ય છે. તે નિત્ય દુઃખી, દીન, અને દરિદ્રી લોકોને ભોજન કરાવતી અને તહેવારોના દિવસોમાં તેમને નાના પ્રકારના પદાર્થો જમાડતી હતી, ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યના તાપથી જ્યારે માળવામાં જળની તાણ પડતી, ત્યારે ઠેકાણે ઠેકાણે પાણી પીવાની પરબ બેસાડતી. તેથી દીન તથા વટેમાર્ગુને સુખ થતું. શીયાળાની ઋતુમાં ગરીબોને વસ્ત્રો આપતી. એ સિવાય પશુ પક્ષીઓને માટે પણ પાણી પીવાના અવેડા અને ચણીયાં બંધાવ્યાં હતાં. તેનાં કરેલાં કામોનો હજારો ને લાખો પ્રાણીઓએ લાભ લીધેલો છે. અગણિત જનો પર તેનાથી ઉપકાર થયો છે, તેનાં સઘળાં કામો પર ઉપકાર અને પ્રજા પાલન નિમિત્તજ થતાં હતાં. સઘળાં હિંદુ અને મુસલમાન ઈશ્વરની એજ પ્રાર્થના કરતા કે આ ધર્મિષ્ઠ મહારાણીનું રાજ્ય અવિચળ રહે અને તેનો પ્રતાપ તથા તેજ નિરંતર વૃદ્ધિ પામે. અહલ્યાબાઈ વૃદ્ધાવસ્થામાં મહા આપત્તિમાં પડી. તેની એકની એક પુત્રી મંછાબાઈનો પતિ દૈવ ઇચ્છાથી ભરજુવાનીમાં દેવલોક પામ્યો. તેના શબ સાથે બળી મરવા મંછાબાઈ જ્યારે તૈયાર થઇ, ત્યારે માતાએ અનેક પ્રકારે સમજાવી કહ્યું કે;—" બેટા ! મારૂં માન અને સતી થવાનું બંધ કર; કારણ કે આ સંસારમાં હવે મારે તારા વિના, બીજા કોઇનો આધાર નથી, આ વૃદ્ધાવસ્થામાં તનેજ જોઇને હું જીવુંછું. જો તું નહિ રહે તો પછી મારી ખબર કોણ પૂછશે ? મારા દુઃખ તરફ દૃષ્ટિ કરી આન ?" મંછાબાઇની માતા પર અત્યંત સ્નેહ હતો; તોપણ પોતાના ભયંકર વિચારનો ત્યાગ ન કરતાં તેણે કહ્યું કે;—" પ્રિય માતા ! તું હવે વૃદ્ધ થઇ છે. તેથી સંસારમાં તારે કાપવાના ઘણા થોડા દિવસો છે. મારો પુત્ર અને પતિ બંને પરલોક ગયા છે અને વળી તું પણ જ્યારે નહિ રહે, ત્યારે એ પહાડ જેવી જીંદગી મારે શી રીતે કાપવી તેનો વિચાર કરીને મને વાર; વગેરે કહ્યા પછી અહલ્યાબાઇએ અંતે સતી થવાની રજા આપી. તે જે ઠેકાણે પતિની સાથે બળી ભસ્મ થઇ, ત્યાં અહલ્યાબાઇએ સતીના સ્મરણાર્થે એક દિવ્ય મંદિર બંધાવેલું છે; જે અદ્યાપિ પણ જોવામાં આવે છે. અહલ્યાબાઇએ તુકાજીને ગાદીએ બેસાડ્યો હતો, પણ કેટલીક સત્તા પોતાના હાથમાં રાખી હતી. તેથી તેનું શરીર રાત્રિ દિવસના પરિશ્રમથી અને રાજ કાજની ચિંતાઓથી નિર્બળ થઈ ગયું હતું. વળી નિત્યના વ્રતોથી પણ તેનું શરીર ગાંઠ જાય મૃત્યુના ઘર પાસે જલદીથી પહોંચ્યું હતું. તેથી ઇ. સ. ૧૭૯૦ માં ૬૦ વર્ષની અવસ્થાએ તેનો પરલોક વાસ થયો. આવી સાધ્વી સ્ત્રીના સદાચાર અને શુભ ગુણોના સંબંધમાં

મેલકમ સાહેબ લખે છે કે;-" જે કાંઇ એના વિષયમાં લખાયું છે, તે એવું તો સપ્રમાણ છે કે તેની સત્યતા અને યથાર્થતામાં કોઇ પણ પ્રકારનો સંદેહ લાવવા જેવું નથી; પ્રત્યેક ધર્મ પાળનાર તરફ કેવળ ઉપકારની દૃષ્ટિ વિના બીજી દૃષ્ટિજ નહિ ! બીજાના આત્માને સંતોષ આપવા વિના બીજું કાંઇ શ્રેયસ્કાર સમજીજ નહિ ! ઇશ્વરનો ભય રાખી સદા સઘળું કામ કર્યું અને બીજાના અવગુણો તથા દોષોની ક્ષમા કરી !, પુરૂષ શરીરોમાં પણ એવા ગુણો દુર્લભ હોય છે, તે એક સ્ત્રી શરીરમાં સ્વાભાવિક આવી વસ્યા હતા." અહો ! ખરેખર તે આધુનિક ભારતવર્ષના રાજાઓ અને સ્ત્રી વર્ગમાં એક દિવ્ય ભૂષણ હતી. જેની કીર્તિનાં કિરણો ભારતવર્ષમાં અદ્યાપિ પર્યંત ચોતરફ પ્રસરી રહ્યાં છે. ધન્ય છે તેમના જીવનને ! ! !

તારા.

આ પ્રખ્યાત પતિવ્રતા વીર સ્ત્રી વેદનોરના રાજા **રાયસુરતન**ની પુત્રી હતી. આ રાજા સોલકી કુળનો હતો. ઇ. સ. ની તેરમી સદીમાં અલાઉદ્દીને એ રાજાના વડિલોને તેઓનાં અસલ વતનમાંથી કહાડી મૂક્યા હતા. તેથી તેઓ મધ્યપ્રદેશ-રાજપૂતાનામાં આવી ટોડા અને બનાસ નદીના કિનારાનો કેટલોક મુલક મેળવી ત્યાં રાજ્ય કરતા હતા; પણ લીલા નામે એક અફ્ઘાન સરદારે એ મુલક તેના હાથમાંથી લઇ લીધો. તેથી રાયસુરતન દેશનિકાલ થઇને—પોતાની કન્યા **તારા**ની સાથે અર્વલીપર્વતની તળેટીમાં મેવાડની સરહદે આવેલું પોતાનું ગામ વેદનોર રહ્યું હતું ત્યાં આવી રહ્યો હતો. તારા ઘણીજ રૂપાળી, તેજસ્વિ, બુદ્ધિમાન, હિંમતવાન, ચતુર, ભણેલી અને શૂરવીર હતી. તે પોતાના પિતાને રાજ ક્ષીણ થયાથી દુઃખિત અને શોકાતુર મનના જોઇને મનમાં ઘણો ખેદ પામી. પોતે હિંમતવાન હતી. તેથી પોતાના વડિલોની બહાદુરી યાદ કરી તેઓની કીર્તિ પાછી તાજી કરવાને તેનામાં ઘણું શૌર્ય ઉત્પન્ન થયું. પિતાના હાથમાંથી ગયેલો મુલક પાછો જીતી આપવાને પોતાનાથી બનતી સઘળી કોશિશો કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સ્ત્રી જાતિને શોભતાં વસ્ત્રાભૂષણ અને ધંધો એ કારણસર છોડી દઇને પુરૂષનો પોશાક પહેરતી શસ્ત્રો ધારણ કરી બાલ્યકાળથીજ ઘોડાની સ્વારી કરવા લાગી. ધનુષ વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો. એ અભ્યાસવડે તે વિદ્યામાં એટલી તો નિપુણ થઈ હતી કે, દોડતે ઘોડે ધારેલું નિશાન સપાટામાં પાડતી. તીર કમાન બાંધી જલદ કાઠિયાવાડી ઘોડાપર બેસી પોતાના પિતાના સેવકો સાથે અફ્ઘાનોની સામે લડાઈ કરવા જવા લાગી એ અફ્ઘાનો પાસેથી

ટોડા પાછું હાથ કરવાને તારા જેટલી આતુર હતી, તેટલી આતુરતા એ વંશના બીજા કોઇ માણસોમાં નહોતી.

વીરતારા એક દિવસે લડાઇનો પોશાક પહેરી નિડરપણે પોતાનો ઘોડો દોડાવતી હતી. તે સમયે મેવાડના રાજા રાયમલનો પુત્ર જયમલ્લ ઘોડાપર બેસી ત્યાંથી જતો હતો, તેની દ્રષ્ટિ તારા ઉપર પડી. તેનું અનુપમ સૌંદર્ય અને ઘોડાપર બેસવાનું કૌશલ્ય જોઇ તે અતિ આશ્ચર્ય પામ્યો. આ વીર સ્ત્રીએ તે યુવાન કુમારના હૃદયની આશા નિરાશા વચ્ચે મોટું યુદ્ધ કરાવ્યું. એ કુમાર વિચારપર વિચાર આવતાં ઘણો અધિરો બની ગયો. તેણે તારાને પોતાની સાથે લગ્ન કરવાનો સંદેશો કહાવ્યો. તારાએ તેના જવાબમાં કહાવ્યું કે;—"જે કોઇ મારા પિતાના શત્રુઓનો પરાજય કરી, ટોડા પાછું મેળવી આપશે, તે સાથે પરણીશ." જયમલ આ શરત કબૂલ કરી ટોડા જીતવા ગયો, પણ અફઘાનોએ તેને હરાવી પાછો કહાડયો. હાર્યા છતાં પણ જયમલ વેદનોરમાં જઇ તારાને પરણવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તે પરથી રાયસુરતનને ક્રોધે ભરાઈ તેને મારી નાંખ્યો. જયમલ મરાયો, ત્યારે ભાટોએ કહ્યું કે;—

(સોરઠો) તારા તારા માટ, જો જેમલ મલ આવિયો;
તારા મળવા ઘાટ, કુકુળી તારો નાવિયો.

આ મરનાર જયમલનો પૃથુરાજ નામે એક ભાઈ હતો. તે આવેળા કંઈ કારણથી મારવાડમાં દેશ નિકાલ થયો હતો. તેમણે કેટલાંક ઉત્તમ કાર્યો કરી પોતાના ગુસ્સે થયેલા પિતાને રાજી કર્યો હતો. તે પોતાના ભાઈના મરણના ખબર જાણી, તારાનું પાણિગ્રહણ કરવાની આશાથી વેદનોર આવ્યો. રાઓસુરતનની પાસે જઈ પ્રતિજ્ઞા કરી કે;—"ટોડા સર કરી આપને ન સોંપું તો આપ મને પણ ખરો ક્ષત્રિય કહેશોમાં." તારાએ પૃથુરાજનાં અસાધારણ સાહસ અને પરાક્રમની વાતો પ્રથમથીજ સાંભળી હતી. તેમ તે સર્વ પ્રકારે લાયક પુરૂષ હતો. હમણાં તે મહાન્ કાર્ય કરવા માટે આવેલો હતો. તારાએ પોતાને લાયક એ વર છે એવી ખાત્રી થતાં મોહિત થઈ, તેની સાથે લગ્ન કરવાનો મન સાથે નિશ્ચય કર્યો. પછી પોતાના પિતાની સલાહ અને પરવાનગી મળતાં તેણે પૃથુરાજને કહાવ્યું કે;—

(સોરઠો) એક વચની પૃથુરાજ, કહે ટોડા જીતી આપશું;
તો તારા મહારાજ, પરણે વચન વિશ્વાસથી.

તારાએ તેની સાથે અંતે એજ શરતે લગ્ન કર્યું. લગ્ન કર્યા પછી વીરતારાએ પોતાના પતિને યાદ આપી કે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવી. શુરા પૃથુરાજે હલ્લો લઈ જવાને મોહોરમના દિવસો નક્કી કર્યા. યુદ્ધની સર્વ ગોઠવણ કરી રાખી. આ વેળાએ તારા પણ પિતાની આજ્ઞા મેળવી પતિની કીર્તિમાં

ભાગ લેવા તૈયાર થઈ હતી. પાંચસો વીણી કહાડેલા ઘોડેસ્વારો લઈને પૃથુરાજ ટોડા જીતવાને નીકળ્યો. તારા પણ પુરૂષનો પોશાક પહેરી હથિયારો બાંધી ઘોડેસ્વાર થઇ પતિની સાથે ચાલી.

આ વીર સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું જે વખતે ચોકમાં તાજીઆ ઉતારેલા હતા, તે વખતે ટોડા જઈ પહોંચ્યું. સર્વ લસ્કરને શહેર બહાર ઉભું રાખ્યું. માત્ર પૃથુરાજ પોતે, તારા અને એક વિશ્વાસુ શરવીર ઘોડેસ્વાર એ ત્રણે જણાં તુરત શહેરમાં જેસમેર દાખલ થયાં. આ ત્રણે જણાં પોતાના ઘોડા જેસમેર દોડાવતાં તાજીઆની ગર્દી વચ્ચે થઇ અફ્ધાન સરદારના મહેલ સુધી ચાલ્યા ગયાં. તેટલામાં અફ્ધાન સરદારે નીચે આવી પૂછ્યું કે;—" આ વિદેશી સિપાઈઓ ક્યાં જાય છો?" તેવામાં તો પૃથુરાજના ભાલાથી અને વીરતારાના બાણથી એ સરદાર પ્રાણ રહીત થઇ નીચે પડ્યો. સરદાર માર્યા ગયાના સમાચાર લોકોમાં ફેલાયા નહિ, તે પહેલાં તો ત્રણે ઝડપથી ઘોડા દોડાવતા પવન વેગે દરવાજા પાસે આવ્યાં; પરતુ દરવાજા પાસે તેમને રોકી રાખવા માટે એક મદોન્મત્ત હાથીને એકદમ ઉભો રાખી દેવામાં આવ્યો હતો. તેથી તેઓને બહાર નીકળી જતાં અડચણ થઇ, પણ વીરતારાએ નહિં ગભરાતાં મન સ્થિર રાખી પોતાની પ્રચંડ તરવાર ફેરવી તેનો જોસથી હાથીની સુંઢપર ઘા માર્યો કે તે કપાઈ નીચે જઈ પડી. તેથી હાથી ચીસ પાડી નાશી ગયો અને દરવાજો ખુલ્લો થયો, માર્ગ ખુલ્લો થતાં ત્રણે જણાં પોતાના લસ્કરને જઇ મળ્યાં. એ પછી સર્વેએ શેહેરપર સાથે હલ્લો કર્યો. સામે થનાર અફ્ધાન લસ્કરને મારી નશાડી મૂક્યુ. જેઓ નાશી ગયા તેઓ બચ્યા. બાકીના સર્વે પૃથુરાજ અને તારાની બહાદુરીના ભોગ થઈ પડ્યા. મરનાર અફ્ધાન સરદારનો એક ભાઇએ તે શહેર પાછું લેવાની કોશિશ કરી, પણ તે વીરતારાના પ્રચંડ બાણથી માર્યો ગયો. એ રીતે રાજપૂતોએ પઠાણોનો સંમૂળો નાશ કર્યો. રાજપૂતોનો તો નિશ્ચયજ હતો કે,—

"દૂધ ઉંચ શું હરામ કરશું, દ્રોહ માત શુ કરશુ?
બિકેણ બાયલા હિજડા પાવૈ, દુનિયામાં શું કરશું?
હજી છે આશ, સુખનો ભાસ, જીરૂદ છે જયભાઇ."

આ રીતે પૃથુરાજે પોતાના સસરા રાઓસુરતનનો ગયેલો મુલક અફ્ધાનો પાસેથી પાછો પળવી આપી, પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. વીરતારાનો પિતા પોતાની પુત્રીની યુક્તિ, હિંમત અને કળા ચાતુર્યે કરીને પાછો ટોડાનો માલેક થયો.

વીરતારા ટોડા લીધા પછી પોતાના પતિ પૃથુરાજની સાથે મેવાડમાં આવીને કમલમેરના મહેલમાં રહેતી હતી; ત્યારપછી પૃથુરાજે ઘણીવાર લડાઇઓ કરી હતી. તે સર્વેમાં વીરતારાએ પતિને ઉત્સાહ આપી ભાગ લીધો હતો સિવાય પતિ સાથે તેણે ઘણાં વખાણવા લાયક કાર્યો કર્યાં હતાં, તે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્र-

માણે ચાલી પતિના સુખ અને કીર્તિના હથિયાર રૂપ થઇ પડી હતી. પરસ્પરના પ્યાર અને મદદથી તેઓની જીંદગી આનંદ દાયક થઈ પડી હતી; પરંતુ એ આનંદદાયક સુખી જીંદગી લાંબોકાળ ભોગવવા પામ્યાં નહિ. શિરોહીના રાજા પ્રભુરાવની સાથે પૃથુરાજની બ્હેન પરણાવી હતી. તેની સાથે પ્રભુરાવ સારી રીતે વર્તતો નહોતો. તેથી તેની બેને શિરોહીથી કહાવ્યું કે;—

માડી જાયા વીર, પૃથુરાજ મુજ બંધવા;
ધારણ ધારી ધીર, વેગે વારે આવજે.
હું દુઃખીઆરણ બેન, સ્વપ્ને સુખ ન પામતી;
રહું દુઃખમાં દિનરેન, પૃથુ પૃથુ સંભારતી.
ડુબી દુઃખ દધિમાંહિ, ઓ બંધુ પૃથુ તું છતાં;
આવી વારે આંહિ, દુઃખી બેનને છોડવો.
રાહ જોઉં દિન સાત, આશા ધારી તાહરી;
નહિતો ઓ પૃથુ ભ્રાત, હું પાડીશ દે' માહરી.

આ ખબર આવતાંજ પૃથુરાજે શિરોહી જઇને પ્રભુહાવને ઠપકો આપી અપમાન જેવું કર્યું. એ અપમાનનું વેર વાળવાનો તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો. તેણે ચાર પાંચ દિવસ પૃથુરાજની સારી રીતે મેમાની આપી બરદાસ કરી; જ્યારે પૃથુરાજ ઘેર જવા તૈયાર થઈ ચાલ્યો, ત્યારે તેણે માર્ગમાં ખાવા ઝેર નાંખેલી મીઠાઇ આપી. તે મીઠાઇ ખાવામાં આવતાં પૃથુરાજના આખા શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું જીભ ખેંચાવા લાગી, પોતાના પ્રાણ બચશે નહિ, એમ નિશ્ચય થતાં તેણે પોતાની પ્રિયપત્ની વીરતારાને ખબર મોકલ્યા; તારા પોતાના મહેલમાંથી આવતાં પહેલાં તો પૃથુરાજે પ્રાણ ત્યાગ કર્યાં હતા.

વીરતારા જે પતિને પોતાનાં સર્વ સુખ દુઃખનો ભાગીઓ ગણતી હતી અને જેને સદાનો પોતાનો સંગતિ સમજતી હતી, તેના મરણથી આ દુનિયામાં જીવવું તેને ઝેર જેવું આકરૂં થઈ પડયું તે હાહાકાર કરતી મહા કલ્પાંત કરવા લાગી અને વ્હાલા પતિની સાથે પરલોકમાં જવાને તૈયાર થઈ. ચંદનની ચિતા ખડકાવી પ્રિય પતિનું મસ્તક ખોળામાં લઇ બળીને સ્વર્ગે સિધાવી. વીરતારા અને પૃથુરાજની કીર્તિ રાજપૂતાનામાં ઘણી પ્રસરેલી છે. એ પ્રેમી પતિપત્નીની કીર્તિની વાતો અદ્યાપિપર્યંત લોકોમાં ગવાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

ભવાની.

આ પતિવ્રતા વીરસ્ત્રી છાતીન ગામના ચોધરી **આત્મારામની** પુત્રી થાય. તેને બંગાલામાં આવેલા નાટોરના રાજા **રામકાન્ત** સાથે પરણાવી હતી. એ ઘણી રૂપ-લાવણ્યવતી, ધર્મશીલ, પતિવ્રતા બુદ્ધિવાન, ચાલાક, નીતિનિપુણ, ભણેલી, ધૈર્યવાન, ઉદાર, પરોપકારી અને શૂરવીર હતી. નાટોરનું રાજ્ય લગભગ સ્કૉટલાંડના જેવડું મોટું હતું. એ રાજ્યની ઉપજ દોઢ કરોડ રૂપિઆની હતી. આ રાજ્યની સમૃદ્ધિ ઘણી હતી. આ રાજા નાની ઉમ્મરે ગાદીએ બેઠો હતો. સાધારણ રીતે જેમ કેટલાક નાની ઉમ્મરના રાજાઓ બિન અનુભવને લીધે મોજ શોખમાં લપટાઇ પડે છે, તેમ આ રાજા રામકાન્ત પણ મોજશોખ અને એશ આરામમાં પોતાનો કાળ ગુજારતો હતો, તેને લઇ તે દુર્ગુણી થઈ ગયો હતો. **દયારામ** નામે તેના પિતાના વખતનો વૃદ્ધ દિવાન હતો, તેની શીખામણ તે માનતો નહોતો; કેમકે તે પ્રથમથી તેના ઉપર જોઈએ તેવો અંકુશ રાખી શકયો નહોતો. યુવાનરાણી ભવાની પણ તેને બહુ બહુ સમજાવતી અને વખતે અશ્રુ પાડી વિનતિ કરતી, પણ તે કશાથી ખરાબ રસ્તે જતો અટકયો નહિ; પરતુ તે ધીમે ધીમે વધારે દુર્ગુણી થતો ગયો. વૃદ્ધ દિવાન દયારામને રજા આપી, પૈસો પાણીની પેઠે વાપરવા લાગ્યો. રાજ્યમાં અંધેર ચાલવા લાગ્યું, સિપાઇઓનો પગાર વખતસર આપી શકતો નહિ; વગેરે અવ્યવસ્થા ચાલતી હતી. આ વખતે બંગાલામાં **અલીવર્દીખાન** નામે નવાબ હતો તેની રાજધાની મુર્શિદાબાદમાં હતી. આ નવાબને નાટોરના રાજ્ય તરફથી બાવન લાખ રૂપિયા દરવર્ષે ખંડણી ભરવી પડતી હતી, તે ખંડણી પણ ચડી ગઈ હતી. વૃદ્ધ દિવાન દયારામ રજા મળવાથી મુર્શિદાબાદમાં જઇ રહેલો હતો. તેણે નવાબને કહ્યું કે;—" રાજા રામકાન્તે તો બત્રીશ લાખ રૂપિયા એકઠા કર્યા છે અને એ લાખ રૂપિયાનો તો તે શિરપેચ પહેરે છે, છતાં આપના લેણા રૂપિયા આપતો નથી ?" આપરથી નવાબે એકદમ લશ્કર મોકલી રાજા રામકાન્તની મિલ્કત લૂટી લીધી; *એટલુંજ નહિ પણ રાજકાજને માટે નાલાયક ઠરાવી;* **દેવીપ્રસાદ** નામે તેના ભત્રિજાને ગાદીએ બેસાડયો. આથી રાજા રામકાન્તને ઘણી અસર થઇ. તે રાણીભવાનીને સાથે લઈ ત્યાંથી નીકળ્યો. રાણી ગર્ભવતી હતી, છતાં કશીપણ આનાકાની વગર પતિની આજ્ઞાને આધિન થઈ તેની સાથે ચાલી નીકળી. ગંગાને કિનારે નાવમાં બેસી મુર્શિદાબાદ આવી, **જગતશેઠને** ત્યાં આશ્રય લીધો.

રાણી ભવાની ઘણી બુદ્ધિવાન, ચતુર અને ડાહી હતી. તેણે પતિને હવે નમ્ર થયેલો જોઇ, શીખામણ આપવા લાગી. આ શીખામણની અસર રામકા-

ન્તના હૃદયમાં સચોટ થવા લાગી અને તે જે કહે તેમ કરવા લાગ્યો. રાણી ભવાનીએ વૃદ્ધ દિવાન દયારામને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પોતાનાં પહેરેલાં સઘળાં ઘરેણાં વેચી નવાબના અમલદારોને લાંચ આપી મેળવી લીધા. તે અમલદારોએ રામકાન્તને નાટોરની ગાદી ફરી આપવાને નવાબને સમજાવ્યો. નવાબે તેને તેના રાજ્યની ગાદી સોંપી. રાજા રામકાન્ત ત્યાંથી પોતાની રાણી ભવાનીની સાથે નાટોર આવી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. રાણી ભવાનીની સલાહ પ્રમાણે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી. તેથી રાજ્ય થોડા વખતમાં આબાદ થયું. રાણી ભવાની પતિવ્રતા હતી, તે પોતાનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ સમજતી હતી. તેણે પોતાની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાથી પતિને રાજ્ય પાછું મેળવી આપ્યું; એટલુંજ નહિ પરંતુ ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવી પતિને અનેક પ્રકારે સુખ આપવા લાગી. રાજા રામકાન્ત પણ રાણી ભવાનીની આવી ઉત્તમ લાયકી જોઈ તેને પ્રેમથી ઘણું ચાહવા લાગ્યો. આ રીતે રાજા રાણી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. પણ રાણી ભવાની ઘણો વખત સુખ લેવા પામી નહિ. તેનો પતિ તેને એકલી નિરાધાર મૂકી મરી ગયો. તેને તારા નામે એક રૂપસુંદર પુત્રી હતી, તે બાળપણમાં વિધવા થઈ હતી. બે પુત્રો હતા તે પણ બાળપણમાં મરી ગયા હતા. જ્યારે રાણી ભવાની વિધવા થઈ ત્યારે તેની ઉમ્મર ૩૨ વર્ષની હતી. વિશાળ રાજ્ય ઉપર રાજ કરવાનું ભારે જોખમ તે એકલી ઉપર આવી પડ્યું હતું; પણ તેની રાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ ઘણી સારી હતી. તેણે પોતાના દિવાન અને બીજા સારા સલાહકારોની મદદથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી લોક પ્રિયતા મેળવી હતી. તેની ઉત્તમ બુદ્ધિ જોઈ સૌ છક થતા હતા.

આ વખતે બંગાલાનો નવાબ તરીકે **સુરાજદૌલા** ગાદી પર બેઠો હતો. તે જુલમીને બદચાલનો હતો. રાણી ભવાનીએ રાજ્ય ધારણ કર્યા પછી તેને એકદમ માલુમ પડ્યું કે, સુરાજદૌલાનાં જુલમથી રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને બળવાન લશ્કરની જરૂર પડશે. તેના આવા જુલમથી કંઈ મોટી ઉથલ પાથલ થવા સંભવ છે, એવો ભવિષ્યનો વિચાર કરી, આ તકનો લાભ લઈ તેણે એક મોટું લશ્કર એકઠું કર્યું. પોતે લશ્કરનો સરદાર બની તેને કવાયદ આપી સુધારવા માંડ્યું. થોડા વખતમાં તેનું લશ્કર આખા બંગાલામાં સૌથી શ્રેષ્ટ ગણાવા લાગ્યું. તેની પરિક્ષા કરી જોવાનો વખત પણ પાસે આવી લાગ્યો. રાણી ભવાનીને જે એક તારા નામે વિધવા પુત્રી હતી. તે અતિશે રૂપ સુંદર હતી, તેના સ્વરૂપની પ્રખ્યાતિ ચારે તરફ પ્રસરી રહી હતી. નવાબની પાસે નીચ ખુશામતિયાં માણસો હતાં. તેમણે નવાબ પાસે તારાની ખુબસુરતીનાં ઘણાં વખાણ કરી તેને મોહિત કર્યો. તેથી નવાબે તેને જોર જુલમથી પકડી લાવવા હુકમ કર્યો. નવાબના ખુશામતિયાઓ લશ્કર લઈ નાટોર આવ્યા. તેઓએ રાણી ભવાનીને એક દૂત

મોકલી કહાવ્યું કે;—તારી પુત્રી નવાબને માટે અમને સોંપ. આ સાંભળી રાણી ભવાનીનાં ક્રોધથી રૂવાંટાં ઉભાં થયાં, આંખો લાલચોળ થઇ ગઇ અને સિંહણની પેઠે ધુરકતાં એ દૂતને ત્યાંજ પૂરો કર્યો. એ ખબર નવાબને થતાં, તેણે તારાને પકડી લાવવા અને રાણી ભવાનીને પદભ્રષ્ટ કરી, તેનો ખજાનો લૂટી લેવા એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું.

રાણીભવાની ઘણી બુદ્ધિવાન, ચતુર અને ચાલાક હતી તે પ્રથમથીજ જાણતી હતી કે આવું પરિણામ આવશે. જ્યારે નવાબે નાટોર ઉપર લશ્કર મોકલ્યું; ત્યારે પોતે પોતાના લશ્કરનો સરદાર બની લડવાને શહેરની બહાર આવી ઉભી રહી હતી. લડાઈ થતાં રાણીની બહાદુરીથી નવાબનું સૈન્ય ઘણું કપાઇ ગયું, બાકી જે રહ્યાં તે ત્વરાથી ઉભી પૂંછડીએ પાછું વાળી ન, જોતાં મુર્શીદાબાદ ભણી નાશવા લાગ્યાં. રાણી ભવાની તે સાક્ષાત્ દેવીભવાની—ચંડી સ્વરૂપ બની હતી. તે હાથમાં ખડ્ગ લઈ દોડતે ઘોડે લશ્કરને લલકારતી તેઓની પાછળ પડી, તેમને મારી પોતાની સરહદ બહાર હાંકી કાઢ્યાં. આ વખતે બંગલાના લોકો પણ નવાબની વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરાયા હતા. તેઓએ પણ નવાબના લશ્કરનો ખોરાક લૂટી લીધો; જ્યાં જ્યાં નવાબના સિપાઈઓ જોવામાં આવતા; ત્યાં ત્યાં તેમને મારી નાખવામાં આવતા, એમ અનેક રીતે નવાબના લશ્કરને હેરાન કરવામાં આવ્યું હતું. આવો વિચિત્ર મામલો ચાલતો હતો. આ વખતે બંગાલાના કેટલાક રાજાઓએ આ જુલમી નવાબને પદભ્રષ્ટ કરી બીજાને ગાદીએ બેસાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વખતે રાણી ભવાની ઉત્તર બંગાલામાં રાજ કરતી હતી. રાજા **કૃષ્ણચંદ્ર** દક્ષિણ બંગાલામાં, રાજા **રાજવલ્લભ** પૂર્વ બંગાલામાં અને રાજા **રાયદુર્લભ** પશ્ચિમ બંગાલામાં રાજ કરતો હતો. તેઓ જોકે નવાબને ખંડણી આપતા હતા, પણ સર્વ સ્વતંત્ર જેવાજ હતા. તે સર્વેની સત્તા બંગાલામાં ઘણી હતી. તે સિવાય જગતશેઠની સત્તા પણ ઘણી હતી. આ સર્વે બંગાલામાં ધારે તે કરી શકે એવા સમર્થ હતા.

રાણી ભવાનીની મહત્તાની છાપ એ સર્વ રાજાઓના હૃદયપર પડી હતી. તેમની સલાહને તેઓ બહુ ઉપયોગી ગણતા હતા. તેમ રાણીભવાની પણ પોતાને જે યોગ્ય લાગે તે નિડરપણે બેધડક કરતી હતી. આ વખતે બંગાલાનો મામલો વિચિત્ર ચાલતો હતો. તે માટે રાજા કૃષ્ણચંદ, રાજા રાજવલ્લભ, અને રાજારાય દુર્લભ એ ત્રણે જગતશેઠના ઘરમાં મળ્યા. આ સભાની અંદર તેઓએ રાણી ભવાનીને પણ આમંત્રણ કર્યું હતું. આ સભા સમક્ષ સર્વને જગતશેઠે કહ્યું કે;— " **મીરજાફર**ને ગાદીપર બેસાડવો; કારણ કે તેણે આપણી સલાહ પ્રમાણે ચાલવાને બિલકુલ જુલમ કર્યા સિવાય રાજ કરવાનું વચન આપ્યું છે. તેમ એ નવાબનો સેનાપતિ છે અને લશ્કર પણ તેના તાબામાં છે, માટે તેને ગાદીએ બેસાડ-

વાથી લડાઈ થવાનો સંભવ નથી, " આ સાંભળી રાણીભવાનીએ દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી કહ્યું કે;—" મહારાજાઓ અને મિત્રો ! બંગાલાની ગાદીપર શું કોઇ હિંદુ બેસીને સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી નહિ શકે ? હાલ જોઈએ તેવો વખત અને તક છે. " રાજા કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું કે;—" એવો કોઈ નથી કે બંગાલાની ગાદીની ઇચ્છા કરે નહિ, પણ આપણે ઘણાં વર્ષથી પરદેશીના કબજામાં છીએ. પરદેશી લોકોથી દેશનું સંરક્ષણ કરવાને આપણી પાસે જોઇએ તેટલું લશ્કર અને માનમરતબો નથી. તે ઉપરાંત આપણામાં પરસ્પર સંપ નથી, કોઇ પણ હિંદુરાજાને ગાદીએ બેસાડવાથી વખતે લડાઈ જાગશે અને તેનો લાભ લઇને કદાચ મરેઠાઓ આપણી પાસેથી ગાદી છીનવી લે. તે દૂર દેશના લોકોથી આપણે તદન અજાણ્યા છીએ, વળી તેઓ અતિક્રુર કહેવાય છે. આપણે ઘણાં વર્ષ થયાં મુસલમાનોની સાથે રહીએ છીએ. તેઓ આપણને ઓળખે છે અને આપણે તેઓને ઓળખીએ છીએ. માટે બીજા કોઇને ગાદીપર બેસાડવા કરતાં; કોઇ પણ મુસલમાનને ગાદીપર બેસાડવો એ યોગ્ય લાગે છે. " આ સાંભળી રાણીભવાનીએ કહ્યું કે;—" હું તમારૂં બોલવું સત્ય માનું છું. પણ ગાદીએ બેઠા પછી મીરજાફર પણ સુરાજ દૌલાની પેઠેજ ક્રુરતા અને ઘાતકીપણાથી વર્ત્તે તો પછી આપણે શું કરવું ? " રાજા રાજવલ્લભે કહ્યું કે;—" અમે તે બાબતનો પણ વિચાર કરી રાખ્યો છે. મીરજાફરને અંકુશ નીચે રાખવાને માટે ઇંગ્રેજની મદદ લેવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. તે ઘણી બળવાન જાત છે. તેમ તેઓ ફક્ત વેપારીઓ છે, તેઓ રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કદી રાખતાજ નથી. જો આપણે તેઓને વેપારમાં સારો નફો અપાવીશું, તો તેઓ આપણને ખુશીથી મદદ કરશે. તેઓની મદદથી આપણે હમેશાં મીરજાફરને આપણા અંકુશ તળે રાખી શકીશું. " તે પછી જગતશેઠે કહ્યું;—" સુરાજદૌલાએ ઈંગ્રેજના કિલ્લાનો નાશ કર્યો છે, તેથી તેઓ આપણને મદદ કરી તેઓને શિક્ષા કરવાને તૈયાર થશે." આ સર્વ હકીકત સાંભળી રાણી ભવાનીએ કહ્યું કે;—" હું માત્ર સ્ત્રી જાતિછું, અને તમને આવા ગુંચવણ ભરેલા રાજ્યપ્રકરણી કાર્યમાં શીખામણ આપવાને લાયક નથી; તોપણ ધારોકે ઇંગ્રેજ લોકો મરેઠા જેટલાજ અન્યાયી અને લોભી થયા તો શું કરવું ! તેઓ રાજ્યકારભારનો સ્વાદ ચાખવાથી વખતે પોતાનો વેપાર ભૂલી જાય અને રાજા થવાની ઇચ્છા કરે તો તે વખતે આપણે શું કરવું ? અને તે વખતે આપણાથી તેના ઉપર કેવી રીતે અંકુશ રાખી શકાશે ! તેઓ મરેઠા કરતાં પણ વધારે દૂર દેશના પરદેશી છે. આપણે તેમના વિષે કાંઈ પણ જાણતા નથી. હું મીરજાફરને માટે કહેતી નથી, કે મરેઠાને માટે પણ કહેતી નથી. તેમ ઇંગ્રેજને માટે પણ વિચાર આપતી નથી " એ રીતે જ્યાંસુધી મીરજાફરને ગાદીએ બેસાડવાની રાણીભવાનીએ સંમતી આપી નહોતી; ત્યાંસુધી એ સંવાદ ચાલ્યા કર્યો હતો. પછી રાણી

ભવાનીએ ખુશીથી હા પાડી; તોપણ તેણે પોતાની સમંતી' આપતાં કહ્યુંકે;–મહારાજાઓ ! હું તમારી સમંતી પ્રમાણે ચાલવાને તૈયાર છું, તોપણ મારૂં મન કહેછે કે;—આ ફેરફાર આ દેશને માટે બિલકુલ સારો નથી. છેવટે ઇંગ્રેજો સર્વોપરી થશે ! જ્યારે આપણે આપણામાંના કોઇને ગાદીએ બેસાડવાને એકત્ર થઇ શકતા નથી, તેમ મરેઠા ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી; ત્યારે કોઈ પણ મુસલમાનને ગાદીપર બેસાડવાને બદલે ઇંગ્રેજોને ગાદી આપીદો. તે લોકો સારા છે; આપણને આપણું નસીબ અજમાવી જોવાદો. " તે પછી રાજા કૃષ્ણચંદ્રે કહ્યું કે;–" આપણને મીરજાફર સાથે આપણું નસીબ અજમાવી જોવાદો. જો પછી તે ક્રુર થશે, તો પછી ઇંગ્રેજોને બોલાવીશું." આ સર્વમાં રાણી ભવાનીના વિચારો કેવા ઉચ્ચ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા હતા, તે વાંચનારાઓના સમજવામાં આવશે. આ પછી સવાદ બંધ કરી, સર્વેએ મીરજાફરને ગાદીએ બેસાડવાની યુક્તિ રચવા માંડી. તેમાં અંતે ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં પ્લીસીની લડાઈ થઇ. તે વિષે હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ વાંચનારાઓ સઘળું જાણતા હશે. સુરાજદૌલા હારી નાશી ગયો, અને મીરજાફર ઇંગ્રેજોને મળી ગયો. પ્લાસીના યુદ્ધમાં રાણીભવાની પોતાનું લશ્કર લઈને આવી હતી અને આ લડાઈમાં તપાસ રાખતી હતી. લડાઈ પૂરી થયા પછી પોતાના લશ્કરને લઇ નાટોર આવી હતી. કલૈવ નવાબનો ખજાનો કબજે કરી મીરજાફરને ગાદી આપી પાછો કલકત્તે આવ્યો હતો.

રાણીભવાની બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારવાળી હતી. તેણે બહુ ડહાપણ વાપરીને રાજ્યની વ્યવસ્થા કરી હતી. તેના રાજ્યમાં સઘળે સલાહ અને સંપ ચાલતો હતો. સારા સારા દિવાનો અને અધિકારીઓ રાખ્યા હતા. તે જ્યાં સુધી જીવી ત્યાંસુધી તેના રાજ્યમાં સઘળે આનંદ આનદ વ્યાપી રહ્યો હતો. તેણીએ પાછળથી એક રામકૃષ્ણ નામે દત્તપુત્ર લીધો હતો અને તેને સઘળી રાજ્ય સત્તા સોંપી હતી. પોતે પવિત્ર ગંગાના કિનારા ઉપર ભક્તિમાંજ દિવસ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મુર્શિદાબાદથી થોડે દૂર પવિત્ર ગંગાના કિનારા ઉપર તેમણે એક ભભકાબંધ મહેલ બંધાવી ફરતો બાગ બનાવ્યો હતો તેની આસપાસ ધીમે ધીમે એક ગામ વસી ગયું હતું. ત્યાં રહીને તે નિરંતર ઈશ્વર ભક્તિ કરતી હતી.

ગિરબ ગરીબ લોકોને અન્નવસ્ત્ર આપવામાં તેણે પુષ્કળ પૈસો ખર્ચ કર્યો હતો. સંસ્કૃત ભાષાને પણ તેણે ઘણુંજ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. હજારો દેવળો બંધાવ્યાં હતાં. પાણીની તંગી મટાડવાને ઘણાં તળાવો બંધાવ્યાં હતાં. કાશી–બનારસમાં અનેક દેવળો અને ધર્મશાળાઓ બંધાવી હતી. તે દરવર્ષે ઉદારતામાં પચીશ લાખ રૂપિયા ખરચતી. ઈશ્વર ભક્તિમાં નિરંતર કાળ ગુજારી ધર્મનાં અનેક પરોપકારી કાર્યો કર્યાં. ઉત્તમ પ્રકારે વૈધવ્ય ધર્મ પાળી ધર્મસીલ સ્ત્રીઓમાં કીર્ત્તિ વધારી હતી. વગેરે મહત્ત કાર્યોથી તે બંગાલામાં સુદષ્ટાંત રૂપ

અમરકીર્તિ રાખી ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં ૭૯ વર્ષની ઉમરે દેવ લોકપામી. ધન્ય છે તેમને ! તેમના જેવી પવિત્ર વીરસતી સ્ત્રીઓ પુનઃ આ દેશમાં પેદા થાઓ ! ! !

ધન્ય છે ભારત વર્ષને ! કે જેમાં એવી એવી પવિત્ર સતી–દેવીઓ અવતાર લેતી હતી, અને જે પોતાના પદ પંકજથી આ ભૂમિને પવિત્ર કરતી હતી. તેની કીર્તિનાં કિરણો અદ્યાપિ પર્યંત પૃથ્વીમાં ચોતરફ પ્રસરી રહ્યાં છે. એ શું ભારતવર્ષની ઓછી મહત્તા છે ? ! !

દોહરો.

" મણી શેષ મસ્તક તણી, જીવ હોય નવ જાય;
તેમ પતિવ્રતને તજી, સતી શરણુ નહિ થાય. ૧
સૂર્ય ચંદ્રની આકૃતિ, કદી નહિ પલટાય;
ગતિ હઠે નહિ ગરૂડની, સતી શરણુ નહિ થાય. ૨
જાચે જાચક પ્રાણ જાઇ, કરણ નહિ અકળાય;
મરદ ડરે નહિ મરણથી, સતી શરણુ નહિ થાય ૩
લલચાવે ધન લક્ષ્મીથી, રીઝવે અતિરાય;
પ્રભુ ડરાવે તોય પણ, સતી શરણુ નહિ થાય. ૪
પાંચ સાત લાંઘણી પડે, સિંહ ઘાસ નહિ ખાય;
વૃતિ ન બદલે વીરની, સતી શરણુ નહિ થાય; " ૫

દ્વિતીય-દર્શન.

સ્ત્રીપુરુષનુંકર્ત્તવ્ય.

સ્ત્રીનીઉત્તમતા.

" યુક્તિસાથ સલાહ આપતી નારી;
મધના તુલ્ય મીઠાશ, હૃદિ-મગજે પહોંચતી.
વાણી ચાંદી ચમકાર, દૃષ્ટિને ભેદે નાહી;
પણ જાયે ઠેઠ ઠેઠ, સુશિલતા સારી સાહી.
ઇર્ષા-વહેમનો નર, તજી મૂકે છે ગર્વને;
જેના વચનામૃતના બળે, તૂટે કોટો ગર્વનો. "

આ સસારમાં સ્ત્રી એ સાચો સલાહકાર, સોબતી અને નમ્ર ભાર્યા છે. ભાર્યા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ મિત્ર ગણાય છે. ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે તેની સહાયતાથી સાધી શકાય છે. ભવસાગર તરવાની ઇચ્છા રાખનારને તે મૂળ આધાર રૂપ છે. તેનું સરળ હૃદય અને પ્રેમ એ ગૃહધર્મનો સુખદાયી પદાર્થ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એ વંશ વૃદ્ધિનું મૂળ છે. પુરૂષ એ પ્રજાનો ઉત્પાદક અને સ્ત્રી એ પ્રજાની પોષક છે. સ્ત્રી ઘરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે. તેથી તે ગૃહલક્ષ્મી ગણાય છે. ઘરમાં તેની અને લક્ષ્મીની વચમાં કશો તફાવત રહેતો નથી. મીઠા વિનાનું અન્ન જેમ સ્વાદે ફીકું લાગે છે, તેમ તેના વગરનો ગૃહસ્થા-

શ્રમ ફીકો લાગે છે, તેના વગર સંસારમાં પુરૂષને ઘણી ઉદાસીનતા રહે છે. આબરૂ ઓછી ગણાય છે, અને ચિત્ત ભમ્યા કરે છે. તે પુરૂષની અર્ધાંગના ગણાય છે; જેમ અર્ધું શરીર બગડવાથી કામ કરવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે, તેમ સ્ત્રી વગરના પુરૂષને સંસારનાં કામ કરવામાં ઘણી અડચણો ભોગવવી પડે છે. શાસ્ત્રમાં પિતા કરતાં માતાનો દરજ્જો શ્રેષ્ઠ ગણેલો છે. ઘરમાં કોઈ માંદુ પડે છે, તો પિતા કરતાં માતાને પ્રથમ સંભારે છે. અરે મા ! ઓમાં ! એમ બોલી યાદ કરે છે. ઘર તે ઘર નથી, પણ ગૃહણી-ઘરની સ્ત્રી તેજ ઘર છે. સ્ત્રી વિના ઘર અરણ્ય જેવું લાગે છે; માટે ઘરમાં પહેલી પદવી સ્ત્રીની છે. આર્યોમાં સ્ત્રીની પદવી પહેલી ગણેલી છે. તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો એછે કે;—સ્ત્રી પુરૂષ—એમાં સ્ત્રીને પ્રથમ બોલવામાં આવે છે. માબાપ, લક્ષ્મીનારાયણ, સીતારામ રાધાકૃષ્ણ, ઉમાશંકર; ઇત્યાદિ દંપતીનાં નામોમાં સ્ત્રીને પહેલી પદવી આપેલી છે; એજ તેની ઉત્તમતા દર્શાવી આપે છે.

સ્ત્રીની ઉત્તમતા એ તેની અંદર રહેલા ઉત્તમ ગુણોને લઇને છે. તે દયાળુ લાગણીની અને નીતિને ચાહનારી છે. તેનામાં મર્યાદા, રસિકતા, મધુરતા, સહનશીલતા, કોમળતા અને મનોહરતા, વગેરે કેટલાક ઉત્તમ ગુણો છે. તેથી પુરૂષને તેની સલાહ અને સહાયતાની જરૂર છે. તે વિપત્તિને વખતે ધીરજ અને ચતુરાઈથી દિવસો કાઢે છે. પુરૂષને પડતી દશા આવતાં, તેનાપર ઘણાં દુઃખો આવી પડેછે; ત્યારે તેની ધીરજ ઓછી થઇ જાય છે અને શું કરવું અને શું ન કરવું એ કાંઇ સુઝતું નથી; તે વખતે સ્ત્રીમાં રહેલા ધૈર્ય, સુશીલતા અને હિંમત વગેરે મહત્ત ગુણો એકદમ પ્રકાશિ નીકળે છે; તે વડે એ પોતાના નિરાશ થયેલા અને શોકમાં પડેલા પતિને અનેક પ્રકારે સહાયક થઇને હિંમત આપી ખુશી રાખે છે. સ્ત્રીમાં આવી અમૂલ્ય શક્તિ હોવાને લીધે તે પુરૂષને ભૂષણરૂપ છે. તે પુરૂષના કઠોર હૃદયને કોમળ કરે છે; જ્યારે તેના તિક્ષણ ગુસ્સાને કોઈ શાંત કરી શકતું નથી; ત્યારે તેની પ્રેમાળ પત્નીજ શાંત કરે છે. મંદવાડ વખતે સેવા કરે છે. જ્યારે મંદવાડને લીધે પુરૂષનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે; ત્યારે તેનાં કઠોર વચનો કોઇ સહન કરી શકતું નથી, પણ તેની પ્રેમાળ પત્નીજ સહન કરી સર્વ પ્રકારે યોગ્ય સંભાળ લેછે. તેની સેવા કરવાની પ્રીતિ ભરેલી રીતિથી અરધો મંદવાડ તો એમજ ઓછો થઇ જાય છે. તેના નમ્ર, ધૈર્ય, સ્નેહાળુ અને મધુર વચનામૃતો ઔષધીની ગરજ સારે છે. તેના કોમળ હાથ શરીરપર ફરતાં સઘળાં દુઃખો દૂર થાય છે. પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી પતિને સ્વર્ગીય સુખ આપે છે. તેજ વિશ્રાંતિનું ઠામ છે, તેનાજ વડે પતિ રીઝે છે અને તેના વડેજ સંસાર સુખદાયી થાય છે. રૂપ, શીલ, માધુર્ય અને કોમળતા એ સ્ત્રીનું ઉત્તમ બળ છે. તે પોતાના પ્રેમવડે કામથી થાકેલા પતિને વિશ્રાંતિ આપે છે સ્ત્રીઓ મુક્તિ શોધવામાં

કુશળ ગણાય છે, ગૃહકાર્યમા કારભારી તરીકે કામકાજ કરવામા, બાળકોને ઉછેરી શિક્ષણ આપવામાં, માલમિલકતની વ્યવસ્થા કરવામાં, કુટુબ અને પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરવામાં ઉચા પ્રકારના વર્તનથી દૃઢ શક્તિ ધરાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાની સારી સમજ, તત્પરતા, માયાળુતા, ઉદ્યોગતા, અને સાવધપણાથી આવ ાં વિઘ્નો દૂર કરીને કાર્યો પાર પાડે છે. સ્ત્રીઓમાં આવા ઉત્તમ ગુણો હોવાથી તે સાધ્વી—સતી—માતા—આયા—ગૃહરક્ષક—અને—આચાર્યા વગેરે પદવીને લાયક થાય છે.

સ્ત્રી એ સસારનું નુર—તેજ છે. તે પતિ અને કુટુંબની શોભામા વૃદ્ધિ કરે છે, એટલુજ નહિ પણ તે સાસરા, પિયર અને મોસાળ ત્રણે કુળની શોભાને વધારે છે ઘણાજ પ્રખ્યાત્ વિદ્વાન માણસોનો એવો વિચાર છે કે,—" આખી પ્રજાની માનસિક અને શારીરિક શક્તિ ઉપર પિતા કરતા માતાની અસર વધારે થાય છે. તેનો પુરાવો એ છે કે ઘણુ કરીને હાલના સઘળા વિદ્યા હુન્નરાદિમા પ્રખ્યાત થએલા પુરૂષો વધારે માનસિક અને દૈહિક શક્તિવાળી માતાને પેટેજ અવતરેલા છે. " દુનિયાનું સુખ કે દુ ખ, ઉન્નતિકેપડતી, વિજ્ઞાનકેઅજ્ઞાન, સુધારો કે બગાડો, એ સર્વેનો આધાર ગૃહરાજ્યમા સ્ત્રી જે સત્તા ચલાવે છે તેના ઉપર ઘણે દરજ્જે રહેલો છે પુરૂષના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવામા સ્ત્રી જેવી હુશિયાર હોયછે, તેવા પુરૂષો હોતા નથી માટે સ્ત્રી એ પુરૂષ પરીક્ષાની કસોટી રૂપ છે. આ સસારમા મનુષ્ય માત્રનો પ્રથમ અને ખરો ભોમીયો સ્ત્રીઓ છે. તેજ બાળકોને સારૂ શિક્ષણ આપી, દુનિયામા **માનવરત્ન** પેદા કરે છે સ્ત્રીનું પ્રફૂલિત મૂખ, તેનારૂપની સુદરતા અને તેના હૃદયનો સ્નેહ એ સર્વ સંસારના તાપથી તપેલા પતિના ચિત્તને શીતળ કરેછે સુશિળ સ્ત્રીઓના ઉત્તમ સદ્ગુણોથીજ સર્વ દેશની સ્ત્રીઓના ચરિત્ર પુરૂષના ચરિત્ર કરતા પવિત્ર છે. સસારમા પુરૂષને સ્ત્રીના સુખ વગર બીજા અનેક પ્રકારનાં સુખ પણ રૂચિકર થતા નથી. પુરૂષને સસારમા બીજા ગમે તેવા દુ ખ હોય પણ જો તેને સ્ત્રી તરફનું સુખ હોયતો તે બધા દુ ખ વિસરી જાય છે. આર્ય શાસ્ત્રોમા—**સ્ત્રિયોદેવ્યો ગૃહશ્રિય**—સ્ત્રીઓને દેવી અનેલક્ષ્મી રૂપ ગણેલી છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમા પણ સ્ત્રીઓને માનને પાત્ર ગણી પ્રથમ પદે મૂકેલીછે તેઓ **મેરી**ના ઉપર પૂજ્ય અને ભક્તિ ભાવ ધરાવેછે ભારતવર્ષમા પણ આર્યમાતા— લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સીતા, સરસ્વતી, અને સાવિત્રી આદિ દેવીરૂપ પૂજ્ય ગણાયછે આવી રીતે સર્વ દેશમા અને સર્વ ધર્મમા સ્ત્રીઓ પોતાના ઉત્તમ ગુણોને લઇ મહત્તાને પામી, માનને પાત્ર ગણાયેલીછે તે અબળા—બળ વગરની કહેવાય છે, તે તેની નિર્બળતા બળની ખોટને લીધે નથી, પણ એ તો સુદર, સૂક્ષ્મ અને કોમળ રચનાનુ બીજુ નામ છે. તેની અ દર તો ઘણુજ બારીક બળ રહેલુ છે. તે મનને વિષે જુદી

છે. અંતર્દષ્ટિ, ક્ષમા, પ્રેરણા, દયા, અને જે કાંઇ રસિક, રૂડું, પ્રેમી અને સુંદર હોય છે, તેનું ભાન તેનામાં વધારે છે. વળી કહેલું છે કે;—

ટાળે દુઃખ પાળે ઘર સઘળું, સંભાળે શુભ નાર;
પુણ્ય સહાય પ્રજા ઉપજાવે, પોષણ કરે અપાર.

ઇત્યાદિ મહાન્‌ગુણોથી તેની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. એવી ઉત્તમતાને લઇને જ આર્ય શાસ્ત્રોમાં જણાવેલું છે કેઃ—यत्रनार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्रदेवताः "સ્ત્રીઓ જે ઘરમાં માન પામે છે, તે ઘરમાં દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે," "સ્ત્રીના આંસુથી જે ઘરની જમીન ભીની થાય છે, તે ઘરમાં કલ્યાણ નથી. સ્ત્રીના પ્રસન્ન મુખની શોભાજ ઘરનો અંધકાર દૂર કરે છે. " અહો ! સ્ત્રીની કેટલી બધી મહત્તા છે ? આ મહત્તા અને ઉત્તમતાને લઇનેજ તે પુરૂષના માનને પાત્ર છે, અને કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાએ ગણવી પણ જોઇએ. સ્ત્રીઓએ પોતાની ઉત્તમતા જાળવી રાખવા માટે પોતાની અંદર રહેલા ગુણો ખીલવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જેનાવડે તે વિશેષ મહત્તા મેળવી ધન્યતાને પામશે અને જીવન સાફલ્ય કરી શકશે.

સ્ત્રીપુરૂષના અધિકાર.

આ સૃષ્ટિમાં કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્રને સમાન હક છે-એટલે ખાવું, પીવું, ઉંઘવું, આનંદ લેવો અને સુખ દુઃખ ભોગવવાને સમભાગી કરેલાં છે એ વાજબી છે; પરંતુ સ્ત્રીજાતિને ઇશ્વરે એવી રીતની બનાવેલીછે કે તેમની સ્થિતિ-(ઋતુપ્રાપ્તિ, ગર્ભાવસ્થા, સુવાવડ) શરીરની રચના-(કોમળતા, સુંદરતા, વગેરે.) સ્વાભાવિક મનનું બળ અને શક્તિ વગેરે ઉપર વિચાર કરતાં, તે કદી પણ સર્વ પ્રકારે પુરૂષની બરોબરી કરવાને સરજાયેલી નથી. ઘર જોકે સ્ત્રીપુરૂષ બંનેથી મંડાય છે ને ચાલે છે, પણ તેમાં પુરૂષના શરીરની રચના, સ્થિતિ, સ્વાભાવિક મનનું બળ અને શક્તિ વગેરે જોતાં પુરૂષનો અધિકાર મોટો છે. પુરૂષની બુદ્ધિ અને નીતિ ઉપર ઘરની મોટાઇનો તથા સુખનો આધાર છે. અધિકાર એ કામપરથી જણાય છે; કાંઈ શરીરના કોઈપણ પ્રકારના ચિન્હો ઉપરથી જણાતો નથી. પુરૂષ ઉપર સ્ત્રીના ભરણ પોષણ અને રક્ષણનો બોજો રહેલો છે. તેથી પુરૂષ સ્વતંત્ર છે અને સ્ત્રી તેમને તાબે રહીને કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે. જો બંનેના હક સમાન હોત અને સમાન પણે કાર્ય કરવાને સર્જેલાં હોત; તો શા માટે ઇશ્વર બંનેના શરીરની રચના સરખી ન કરત ! શું તેમને તેમ કરવાની તેટલી શક્તિ નહોતી ? શું તેમણે અન્યાય કર્યો છે ! કદી નહિ, તે જે કરે છે તે વિચારીને ભૂલ રહિત કરે છે. તેમની રચનામાં ખામી કાઢવાને

કોઇ પણ સમર્થ નથી. પ્રભુ જેને જેવું ઘટીત છે, તેને તેવું આપે છે. પુરૂષ ઘરનો રાજા છે અને સ્ત્રી ઘરનો કાર્યભારીછે. સ્ત્રી ગૃહરાજ્યનાં કાર્યો કરવાને યોગ્ય છે, તો તેના શરીર અને મનની રચના તેવીજ કરી છે. સ્ત્રીના શરીરની રચના વગેરે જોતાં તે ઘરની શીતળ છાયામાં બેસીને શાન્તચિત્તે બાળરક્ષણ, બાળશિક્ષણ, ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે ગૃહરાજ્યને યોગ્ય કામો કરવાને સર્જેલી છે, અને પુરૂષના શરીરની રચના વગેરે જોતાં, તે વધારે શ્રમ ભરેલાં બહારનાં કઠણ કામો કરવાને યોગ્ય સર્જેલ છે. જો સ્ત્રી સમાનતા મેળવી પુરૂષના જેવાં કઠણ કામો કરવાને બહાર પડશે, તો તેનાથી કદી પણ સારાં થઇ શકશે નહિ; તેમ પુરૂષ સ્ત્રીના જેવાં કામો કરવાને ચાહશે, તો તે પણ જોઇએ તેવાં કરી શકશે નહિ. બંને જુદાં જુદાં કાર્યો કરવાનેજ સર્જાયેલાં છે અને તેઓ દરેક પોતપોતાનાં કાર્યોમાં સ્વતંત્ર જેવાંજ છે. આર્યશાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે;—

प्रदेयाऽदायभागनेया क्षेत्रं भार्याऽबला तथा
विधेया प्रमदारामा भीरुः भोग्यातत्तोमता ॥

સ્ત્રી **પ્રદેય**-દેવાનો પદાર્થ છે. જેમ કોઈ પદાર્થ દાનમાં આપવામાં આવે છે, તેમ કન્યાદાન અપાય છે. કોઈ પદાર્થને દાનમાં આપ્યા પછી તે દાન લેનારો પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં લઇ જાય છે. તેમ કન્યાદાન કર્યા પછી જમાઇ તેને પોતાને ઘેર અગર પોતે જ્યાં તેડી જવા ધારતો હોય ત્યાં તેડી જાય છે. પુરૂષ કાંઇ દાનમાં અપાતો નથી કે તેને પરણ્યા પછી સ્ત્રી પોતાની મરજીપ્રમાણે લઈ જતી નથી. વળી **દાયભાગ**—એટલે માબાપની મિલ્કતમાંથી સરખો હિસ્સો પુત્રીને મળતો નથી. સમાન હક હોતતો શા માટે ન મળે ! વળી સ્ત્રીને **નેયા** કહી છે—એટલે તે નયન-લઇ જવાને યોગ્ય છે. પરણતી વખતે વર જાન લઇને કન્યાના માબાપને ત્યાં આવે છે, કાંઇ કન્યા આવતી નથી. જેમ પક્ષી ઝાડપર ફળ લેવા આવે છે, ને તે લઈ પોતાની મરજી પડે ત્યાં જાય છે, તેમ વર પરણીને સ્ત્રીને લઇ જાય છે, કાંઈ વરને કન્યાના બાપને ત્યાં રહેવું પડતું નથી. વળી સ્ત્રીને **ક્ષેત્ર** કહી છે—એટલે સ્ત્રી ગર્ભધારણનું સ્થાન છે અને પુરૂષ **ક્ષેત્રપતિ** કહેલો છે. વળી સ્ત્રીને **ભાર્યા** કહી છે—એટલે ભરણ પોષણ પામવાને યોગ્ય છે અને પુરૂષ **ભર્ત્તા**—એટલે સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરનાર છે. પુરૂષ ઉપર ભરણપોષણનો ભાર હોવાથી સ્ત્રીને એ તરફની કશી ચિંતા રહેતી નથી. વળી સ્ત્રીને **અબળા** કહી છે—એટલે બળ વિનાની છે. નિર્બળનું રક્ષણ કરવું એ બળવાનનું કામ છે, તેમ પુરૂષને સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું પડે છે. સ્ત્રીને **વીધેયા** કહી છે—એટલે ઢાંકવા લાયક છે. પુરૂષતો એક લંગોટી વાળીને કે એક ધોતીઉં પહેરી ફરેતોએ ચાલે, પરંતુ સ્ત્રીથી લંગોટો વાળી ફરાશે

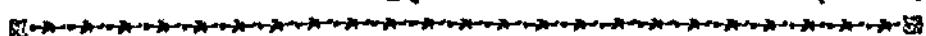
નહિ, તેને તો સર્વ અંગ ઢાંકવાને વસ્ત્ર જોઇએ છીએ. સ્ત્રીને **પ્રેમદા** કહી છે-એટલે પ્રેમ દેનાર છે. જોકે પ્રેમ બંનેમાં હોય છે, પરંતુ સ્ત્રીના કોમળ હૃદયમાંથી પ્રેમનો પ્રવાહ વિશેષ વહે છે. સ્ત્રીને **રમા** કહી છે-એટલે સ્ત્રી એ પુરૂષને રમણ કરાવનારું છે. સ્ત્રીને **ભીરૂ** કહી છે-એટલે સ્ત્રી બીકણ છે. બીકણથી નિર્ભયપણે રહી શકાતું નથી. માટે તેને પોતાનું રક્ષણ કરનારની જરૂર પડે છે. તેથી રક્ષણ કરનાર પતિને આધિન રહેવું પડે છે. વળી દુનિયામાં પેઢી વગેરેની ગણત્રી પુરૂષ ઉપરથી થાય છે, સ્ત્રી ઉપરથી થતી નથી. જે છોકરાં થાય છે તેનો ઉપયોગ સ્ત્રી પુરૂષ બંનેને એક સરખો છે, છતાં સ્ત્રી એકલીને ગર્ભ પીડા ભોગવવી પડે છે, પણ પુરૂષને ભોગવવી પડતી નથી. જો સ્ત્રીને ૪-૫ માસ ગર્ભની પીડા ભોગવવી અને પુરૂષને ૪-૫ માસ ભોગવવી એમ કહી હોત તો એ ઠીક; પરંતુ આમાંનું તો કશુંએ ઇશ્વરે બનાવ્યું નથી. જો સરખો હક ઇશ્વરને આપવો હોતતો આમ તે શા માટે ન કરત? ઇત્યાદિ રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે કે; સ્ત્રીને પુરૂષપર ઘણો આધાર રાખવો પડે છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે:-સ્ત્રી ભોગ્ય છે અને પુરૂષ ભોગતા છે. ભોગતાનો અધિકાર શ્રેષ્ઠ હોય છે એ સૌ કોઇ જાણતા હશે. ભોગ્ય પરતંત્ર છે અને તેનો અધિકાર ઓછો લેખાય છે. કદી સમાન હક ગણી શકાય નહિ.

સ્ત્રી પુરૂષ બંને પરસ્પર અર્ધાંગ છે અને બંને મળીને એક આખું અંગ ગણાય છે. શરીરના અરધા અંગથી કદી સારૂં કામ થઇ શકતું નથી. જો બંને અંગ યોગ્ય અને સારાં હોય તેજ સારૂં કામ થઇ શકશે. સ્ત્રી પુરૂષ બંનેની સહાયતાથીજ સંસાર સુખરૂપે ચલાવી શકાશે, એકલાથી કદીપણ સુખકર થશે નહિ. માટે બંનેએ પોત પોતાની પ્રકૃતિ અને શક્તિ પ્રમાણે કામો કરવાં જોઇએ. આ પ્રમાણે છતાં સ્ત્રીઓને સમાન ગણી પુરૂષનાં જેવાંજ કાર્યો કરાવી શું સંસારમાં ખલેલ પહોંચાડવી છે? શું પુરૂષનાં જેવાં કઠણ કાર્યો કરાવી કોમળ છે તેને કઠોર બનાવવી છે? શું તેમનામાં મધુરતા, પ્રેમ, અને સુંદરતા છે તેનો નાશ કરવાનો છે? શું સ્ત્રી, પુરૂષના જેવી કઠણ કાર્યો કરવાને શક્તિવાન છે? કદી નહિ. ત્યારે સમાન હક માટે વૃથા હોહા કરી સ્ત્રી પુરૂષમાં ચંચળતા આણી શા માટે બંનેનાં મન ભ્રમિત કરવાં જોઇએ? મન ભ્રમિત કરવાથી ઘણું નુકશાન થાય છે, તેનો ખૂબ વિચાર કરવો જોઇએ. જે ખરેખર સદ્ગુણી નીતિજ્ઞ સ્ત્રી હશે, તેતો કદી પણ પોતાની યોગ્યતા છોડી પતિથી સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છશે નહિ. તેતો પતિને આધિન રહી ગૃહ કાર્યભાર રૂડી રીતે બજાવવામાંજ પોતાનું સુખ અને કલ્યાણ સમજશે. પતિથી સ્વતંત્ર થયેલી સ્ત્રીથી કદી પણ સારૂં પરિણામ આવતું નથી. આપણા દેશમાં લાખો વર્ષથી સ્ત્રીઓ પતિને આધિન રહી વર્ત્તે છે તો સુખી છે. હશે કોઈ અજ્ઞાન સ્ત્રી પોતાની અજ્ઞાનતાથી અગર અજ્ઞાન મૂર્ખ પતિથી

દુઃખી; તો એવાં અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરૂષને કેળવણી આપી સુધારવાં જોઇએ તે વાજબી છે, કે તેથી તેઓ સુખી થાય. અથવા જે જે સ્ત્રીઓમાં ઉંચા ગુણો નથી, તેમને તેવી ધર્મે નીતિવાળી અને પ્રેમાળ બનાવવા પ્રયત્ન કરવો તે ઘટીત છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્રેજ વિદ્વાન સર **વિલ્યમહંટરે** પોતાના ભાષણમાં આ દેશની સ્ત્રીઓ વિષે કહેલું છે કેઃ—" સ્ત્રીઓને આપવાની છુટના સંબંધમાં જે કેટલાક અંકુશો હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓ ઉપર મૂકવામાં આવે છે, તેને હું છેકજ ધિક્કારી કાઢતો નથી અને છેક ધિક્કારવા લાયક છે પણ નહિ; કારણ કે જેમ અંકુશોથી સ્ત્રીઓની છુટમાં ખલેલ થાય છે, તેમ એમ પણ છે કે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરવાનું કામ હિંદુસ્તાનના લોકો પૂરેપૂરી રીતે અને યુરોપના લોકોના કરતાં પણ વધારે સારી રીતે બજાવે છે. જે પ્રમાણમાં ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રી ગુન્હેગારો અને બંધીવાનો જોવામાં આવે છે, તેના પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી ગુન્હેગારો અને બંધીવાનોની સખ્યા હિંદુસ્તાનની વસ્તીના પ્રમાણમાં છેક નહિ જેવીજ છે. વળી હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને દારૂપી છાટકી થવાનો દેખાવ તો કદી પણ જોવામાં આવતો નથી, પણ ઇંગ્લાંડમાં તો હજારો સ્ત્રીઓ દરરોજ છાટકી હાલતમાં જોવામાં આવે છે. વળી દેશી સ્ત્રીઓની એટલી તો સંભાળ રાખવામાં આવે છે કે તેઓને કદી પણ ભૂખમરાની હાલતમાં આવવું પડતું નથી અને નઠારાં કર્મો કરી પેટ ભરવું પડતું નથી. આ બાબતમાં તો હું ધારૂંછું કે ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓ હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની સુખી હાલત જોઈ તેમની અદેખાઇ કર્યા વગર રહેશે નહિ, " હવે જેઓ યુરોપિયન સુધારાને ધોરણે આ દેશમાં સ્ત્રીઓમાં સુધારો કરાવવા માગે છે; તેમણે આ ઇંગ્રેજ વિદ્વાનના વિચાર મનપર લેવા જોઇએ. પારકાનું અંદરથી ગમે તેવુ હોય પણ ઉપરથી ચળકતું ને ટાપટીપવાળું હોય તે સારૂં અને પોતાનું અંદરથી ગમે તેવું સારૂ, પણ ઉપરથી ચળકતું ન હોય તે નઠારૂં ગણવું એ ખોટું છે.

આ દેશની સ્ત્રીઓ શું પોતાના ગૃહકાર્યમાં પોતાની મરજી માફક કામ કરતી નથી? શું તેમની ધર્મકાર્યમાં સહાયતા લેવામાં આવતી નથી? શું તેમને પોતાનાં સગાં વ્હાલામાં જવા આવવાની છુટ નથી? શું તેઓ વિવાહ અને બીજા ઉત્સવોમાં ભાગ લઈ શકત નથી? શું તેમને કુટુંબ કે નાત જાતનાં કાર્યોમાં જવા આવવાની પરવાનગી નથી? શું પતિ પત્ની વ્યવહારિક કાર્યોમાં સહાયક થતા નથી? શું સ્ત્રીઓ પોતાની સાહેલીઓ સંગાતે દેવ દર્શન કરવા જતી નથી? આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની છુટ છે, ત્યારે હવે સ્ત્રીઓને કઇ પ્રકારની છુટ નથી? જે સ્ત્રીઓને છુટ નથી એમ ધારતા હોતો તે તેમની અજ્ઞાનતાથીજ હશે અગર સ્ત્રી પુરૂષ બંને અયોગ્ય અને મૂર્ખ હશે, તેથીજ એમ જણાતું હશે. બાકીતો સ્ત્રી પુરૂષો પોત પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોત પોતાના

કાર્યમાં સ્વતંત્ર જેવાંજ છે. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મારો મત સ્ત્રીઓને ગુલામ કે દાસી જેવી ગણવાનો છે. મારો મતતો સ્ત્રીઓ સુધરી સદ્‌ગુણી થઈ પોતાનો પ્રાચીન સુખદાયક રંગ જમાવે એ જોવાનો છે. મારો વિચાર તેમને દાસી નહિ, પણ ઘરની **દેવી** રૂપ અથવા **લક્ષ્મી** રૂપ ગણવાનો છે અને તેમને યોગ્ય માનપાન આપી સંતુષ્ટ રાખવાનો છે, તથા તેમની ગૃહકાર્યમાં જે યોગ્ય સ્વતંત્રતા છે, તેવી રાખવાનો છે અને ન હોય ત્યાં અપાવવાનો છે. સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સાથે દરિયા કિનારે કે બીજા યોગ્ય સ્થળે જાય આવે એમાં કશું ખોટું સમજતો નથી. એવી રીતતો પ્રાચીન કાળે પણ આર્યોમાં હતીજ અને થાય એ ઠીકજ છે. પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ **દિલીપ** રાજા પોતાની સ્ત્રી સાથે રથમાં બેસી ફરવા નીકળેલો, તે વખતે રસ્તાની શોભા જોતો જાય છે તેનું વર્ણન રઘુવંશમાં કરેલું છે. **રામ**, સીતા સાથે વન વગેરે સ્થળે ફરેલા છે, **પાંડવો** દ્રૌપદી સાથે સભામાં અને વનમાં ગયેલા છે. તારામતિ હરિશ્ચંદ્ર સાથે, નળ દમયંતી સાથે **વીરમતી** જગદેવ સાથે, **રાજેશ્વરી** જશવંતસિંહ સાથે, એમ અનેક ઋષિ મુનિઓ અને રાજાઓ પોતાની સ્ત્રી સાથે ફરવા જતા અને હજુ પણ કેટલેક ઠેકાણે એવો રીવાજ પણ હશે. તેમ હજુ લોકો જેમ જેમ સમજતા જશે, તેમ તેમ ખરી રીતે વર્તતા જશે, એમાં કાંઈ બોલવા જેવું નથી. પરંતુ સ્ત્રીઓને પુરૂષથી સાવ સ્વતંત્ર બનાવી પુરૂષનાં જેવાં કામો કરાવવાં અને તેમને પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવા દેવી એતો કદી સારૂં ગણાશે નહિ. ખરી સુધરેલી સ્ત્રીતો એજ કહેવાશે કે જે પોતાના તનની સાથે મનની વૃત્તિને પૂર્ણપણે કેળવી સદ્‌ગુણી બનશે અને પ્રાચીન કાળની સાધ્વી સ્ત્રીઓનાં જેવાં ઉત્તમ કાર્યો કરી જગત્‌માં પોતાની કીર્તિનો જયધ્વજ ફરકાવશે તેજ. બાકી ખોટી સ્વતંત્રતાના ગુણો દેશમાં વધારવા ફાંફાં મારવાં એતો સ્ત્રીઓને રાક્ષસી રૂપ બનાવવા જેવુંજ છે. આપણ શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલું છે કે;—“બાળપણમાં માબાપ પાસે, જુવાનીમાં પતિ આધિન રહેવું અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પતિ ગત થયો હોય તો પુત્રને વશ રહેવું, પણ સ્ત્રીઓએ સ્વતંત્ર પણે કદી થાવવું નહિ. સ્ત્રીએ માબાપ, ધણી અને છોકરાંથી જુદા રહેવાની કદી ઈચ્છા કરવી નહિ. તેઓની સાથે વિયોગ રાખવાથી પિયર અને સાસરા બંને કુળની નિંદા થાય.” શાસ્ત્રકારોએ જે દર્શાવ્યું છે તે પૂર્ણ વિચાર કરીનેજ હશે. કંઈ તેમને દાસી જેવી ગણવાને કે તેમના પર અન્યાય ગુજારવાને દર્શાવ્યું નહિ હોય; જ્યાં સ્ત્રીઓનો માન મરતબો ઘણોજ ઉત્તમ ગણવા જેવું જણાવ્યું છે, ત્યાં તેવી આજ્ઞા ઘણી થયા છે. સ્ત્રીની ઘરમાં સર્વથી પહેલી પદવી ગણેલી છે; અર્થાત્ તેનું મુખ પહેલું જોવું એવી આજ્ઞા કરી છે.—‘ સ્ત્રીઓ જે ઘરમાં માન પામે છે, તે ઘરમાં દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે.” આવા પ્રકારની અનેક આજ્ઞાઓ કરેલી છે, જેવાં કે:—

સંસારમાં નકામા ભવાડાઓ ઉભા કરવા એ કદી સારૂં નથી.

આ દેશની સ્ત્રીઓને સમાનતાનાઃ હક અપાવા ઇચ્છનારાઓએ વિચારવાનું છે કે જે દેશની સ્ત્રીઓનું અનુકરણ કરવા ચાહોછો, તેજ દેશની પ્રખ્યાત્ ઇંગ્રેજ સ્ત્રી મીસ. **મેરી કારપેન્ટર**, મીસ. ફ્લારેન્સનાઇટીંગેલ અને **જેનઆસ્ટનઃ** વગેરેના જેવી સુજ્ઞ સ્ત્રીઓ એટલે લગણ બતાવી ગઇછેકે:-"સ્ત્રીઓ પુરૂષના પડખામાં રહીને ગૃહકાર્ય કરવે યોગ્યછે. તે કોમળ, નાજુક અને લાવણ્યમયીછે, તેને પુરૂષના જેવાં સાહસ કરવાને ઇશ્વરે સરજેલી નથી." આ શું તેમનું કહેવું ખોટું છે ? સ્ત્રીઓ પ.સે પુરૂષના જેવા કઠણ કામો કરાવી તેમના હૃદયમાંથી પ્રેમના ફુટતાં અંકુરોને દબાવી દેવા ન જોઇએ. જો પ્રેમના અંકુરોને ફુટતા દબાવી દેવામાં આવશે. તો ઘણુંજ માઠાં પરિણામો આવશે. યુરોપના જે દેશોમાં સ્ત્રીઓના હક સમાન ગણી તેઓને જે પુરૂષના જેવાં કામો કરવાની છુટ આપી છે, તેમણે સારાં ફળ ચાખ્યાં નથી. તે વિષે ડા. **સ્માઈલ્સે**—ધીયુનિયન પત્રમાં ફકરો લખ્યો છે, તેનો ટુંક સાર એ છે કેઃ—"એ રસમે લોકોની ઘર સબંધી હાલતમાં ઘણું નુકસાન કર્યુંછે. ઘર રૂપી પવિત્ર ધામના ઉપર એ રસમે હુમલો કરીને કુટુંબની સંસારિક ગાંઠો તોડી નાંખી છે, પુરૂષની પેઠે સ્ત્રીઓએ કામ કરવાથી સ્ત્રીઓને પોતાના સ્વામિ, અને છોકરાંઓને પોતાના માબાપ પાસેથી છીનવી લીધાં છે. તેમાં વિશેષ કરીને સ્ત્રીનું વર્ત્તન હલકુ કરી નાંખવાનું તેનું વલણ વધારે થયું છે. સ્ત્રીનું કાર્ય ગૃહ-કાર્યને લગતી પોતાની ફરજો બજાવવાની છે, તે એકે પોતાના ઘર ખટલાની વ્યવસ્થા રાખવા વગેરે ને લગતાં કામો કરવાનાં છે, પણ કારખાનું તેણીને આ ફરજોથી દૂર કરે છે. તેથી ઘર તે કહેવા લાયક ઘર રહેતું નથી. છોકરાં રખડતાં રઝળતાં અને અશિક્ષિત નીવડે છે. પ્યારની તિક્ષણ ધાર બુઠ્ઠી થઈ જાય છે, તેથી સ્ત્રી એ પુરૂષની ગૃહમિત્ર, સલાહકાર, સોબતી અને નમ્રભાર્યા રહેતી નથી. પણ તેની સાથે મહેનત કરનાર અને મજુર સોબતી બને છે. શીળગુણનું ઉત્તમ વર્ત્તન અને વિચારોમાં વપરાતી સભ્યતા તેનો વારંવાર નાશ કરનારી માઠી અસરોને આધિન તેણીને રહેવું પડે છે. કુમારીઓ સગત, નિયમો અને વિવેક બુદ્ધિના કાબુ વિના ઉગતાંજ સ્વતંત્રતાની લાગણી ગ્રહણ કરવા માંડે છે અને તુરતજ પોતાના સોબતીઓના દુર્ગુણો તેમાં દાખલ થાય છે. જે સહવાસમાં તેઓ રહે છે તેમનો શારીરિક અને નીતિ સબંધી વા તેમને લાગે છે અને તેમની પ્રાણુજન્ય વાસનાઓને ઉશ્કેરે છે. ખરાબ દ્રષ્ટાંતોની અસર તેઓમાં પ્રસરે છે અને તેથી વધતાં વધતાં અગણિત ખરાબીઓ વધે છે," આ શું તેનું કહેવું ગેર વાજબી છે? કદી નહિ; અરે ! પેલું ખુના ખરાબીવાળું **ફ્રેંચરેવોલ્યુશન** એ પણ સ્ત્રીઓની પવિત્ર સત્તાની ગેર હાજરીને લીધેજ ઉત્પન્ન થતી સંસારિક ખરાબીઓથી થયું હતું, એ કોનું અજાણ્યું છે ? સ્ત્રીઓને અયોગ્ય સ્વતંત્રતા એ કેટલી બધી ખરા-

ખીનું મૂળ છે, તે વિષે અનેક વિદ્વાનો પોતાના અભિપ્રાય આપી ગયા છે; છતાં ખોટી ધુનમાં આવી મચ્યા રહેવું એ મહા હાનિકારક છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રી પુરૂષોએ પોત પોતાના નિર્મિત કાર્યોમાં જોઇતો સુધારો કરી ગૃહરાજ્યને સુખકર અને શોભાયમાન બનાવવું જોઇએ. સ્ત્રીઓએ યોગ્ય કેળવણી લઇ સદ્‌ગુણોનો વધારો કરવો, પતિને પ્રિય થવું અને નીતિ ધર્મના નિયમો પાળી સ્ત્રી રત્ન—સાધ્વી—સતી—દેવી એવું ઉત્તમ પદ મેળવવું, એજ શ્રેયકર અને આલોક પરલોકમાં સુખ દાયક છે.

સ્ત્રીઓનીઆચારનીતિ.

આ સંસારમાં સાફલ્યતા મેળવવા સદ્‌ગુણી સ્ત્રીએ પરણ્યા પછી જેમ બને તેમ વધારે કાળ પોતાના પતિની સાથેજ ગાળવો અને તેમની આજ્ઞાને અનુસરી ચાલવું. પ્રાતઃકાળમાં પતિનાં પહેલાં ઉઠી દાતણ કરી મુખ સ્વચ્છ કરવું, જળ વડે શરીર શુદ્ધ કરી ઇશ્વર સ્મરણ કરવું; પછી ઘરમાંથી શય્યા ઉપાડી વાસીદું વાળવું અને ઘર લીંપી શુદ્ધ કરવું. વાસણો માંજી જળથી ધોઇ પાકશાળાનાં પાત્રો પાકશાળામાં અને બીજાં તેમની યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવવાં. પ્રભાતનું કાર્ય પૂરૂં કરી, પછી નિત્ય ઉપયોગમાં આવતાં પાત્રો, પીવાના રસો, ભોજનસામગ્રી અને વાપરવાના પૈસા સંભાળીને જોઇતી સઘળી વસ્તુઓ એકઠી કરવી. ભોજન તૈયાર કરીને પતિ, સાસુ, સસરા આદિને જમાડી જમવું રસોઇ;, જમવા જમાડવાનું, આવાડનું અને ચૂલા અભોટનું કામ પૂરૂં કર્યા પછી ઘરની અંદર કયા પદાર્થ છે અને કયા થઇ રહ્યા છે તેની તજવીજ કરવી. નવા પદાર્થો જરૂર હોય તો તે અથવા જે પદાર્થ થઇ રહ્યાથી તેની જરૂર હોય તો તે મંગાવી સંભાળથી ભરી રાખવા. મોસમમાં ભરી રાખવાના દાણાની યોજના પણ સમયો ચિત કરવી. દરેક કામ વિચારીને કરવું, કોઇ કામ માથા ઉનાર—વેઠ સરખું કરવું નહિ. દેશ ચાલ પ્રમાણે રાત્રે વાળુ કરી રહ્યા પછી સર્વ વાસણ માંજીને ઠેકાણાસર મૂકવાં, દાણા દુણી વગેરે કાંઇ ઉઘાડું, અવ્યવસ્થિત કે જ્યાં ત્યાં રખડતું રહે નહિ, એટલા સારૂ "ઢાંકો ઢુમો" કરવો. સમય સર સર્વ બાળકોને પથારી કરી સુવાડવાં. સર્વના સુતા પછી પોતે સુવું, પરંતુ પોતાના સુવાની પૂર્વે પરમેશ્વર પ્રતિ પોતાનાં સર્વ કર્મો રજુ કરી ભૂલ ચૂક માટે ક્ષમા માગવી અને આ મનુષ્ય દેહથી સદ્ કાર્ય કરાય તથા તેમાંજ પ્રવર્તમાન થવાય તેની પ્રાર્થના કરવી. તે પછી શાંત, નિર્વિકાર તથા જીતેંદ્રિય થઇને શયન કરવું—નગ્ન સુવું નહિ, પણ વસ્ત્ર પહેરીને સુવું

પતિના ગૃહમંદિરમાં સુખે કે દુઃખે સદાકાળ સંતોષથી રહેવું, ઘર બાર અને પોતાના સર્વ સુખનો આધાર સાસરીઆં પર રહેલો છે, એમ સમજી સુજ્ઞ સ્ત્રીએ ભૂલે ચૂકે પણ સાસરીનો તિરસ્કાર કરવો નહિ. માબાપના મહેલ કરતાં સાસરાની ઘણું કુટીમાં પરમાનંદથી રહેવું. ઘરનું કામકાજ અધુરૂં મૂકી કે પૂરૂં કરીને પણ ઘરઘેર તડાકા મારવા જવું નહિ. જરૂર પડતાં પિયર જવું, પણ ત્યાં વધારે નિવાસ કરવો નહિ. જ્યાં પતિ જાય ત્યાં તેમની આજ્ઞાથી સાથે જવું યથાશક્તિ સ્વામી જે રીતે ભરણ પોષણ કરે તેમાં સંતોષ માનવો. પકવાન્ન કરતાં પણ સાદા ભોજનથી સંતોષી રહેવું, ઉંચે સ્વરે બોલવું નહિ, તતડીને બોલવું નહિ, બહુતાણી બુમો પાડવી નહિ, કટુ ભાષણ કરવું નહિ, પાડોશીની કે બીજાની સાથે વિવાદ કરવો નહિ અને વિવાદ થાય તો કટુ વચનો બોલવાં નહિ. સદ્‌ગુણી સ્ત્રીએ ઘરમાં ઘણો નકામો ખર્ચ કરવો નહિ, ધર્મ અને અર્થથી વિરૂદ્ધાચરણ કરવું નહિ; પ્રમાદ, ઉન્માદ, રોષ અને ઇર્ષાનાં વચનો બોલવાં નહિ કોઈની નિંદા કરવી નહિ; ચાડી, હિંસા, વિષય, મોહ, અહંકાર, ગર્વિષ્ટતા, નાસ્તિકતા, સાહસ, ચોરી અને દંભનો ત્યાગ કરવો. સ્વામીના સુખ દુઃખમાં તેમજ તેની ઘણી ખરી મહેનતમાં ભાગ લેવો. તેની સેવા કરવી. પતિના નશીબમાં કાંઈ માઠો ફેરફાર થાય તો તેવી અવદશામાં ગભરાઈ ન જતાં, કે હિંમત હારી માથે હાથ દઈ નિ:શ્વાસ નહિ નાંખતાં, પતિને અનેક પ્રકારે દિલાસો આપી શાન્ત પાડવો અને ઇચ્છવું કે;—" જો પરમેશ્વર અમને એક બીજાને માટે જીવતાં રાખે તો ગમે તેટલું દુઃખ અને ગમે એટલો ભય આવી પડે, તોપણ હું મારા મનથી સર્વોપરી સુખ સમજીશ. " એવી રીતે સ્વામિ ભક્ત સ્ત્રીએ સમજવું જોઇએ. પ્રેમવતી, મોટા મનવાળી સ્ત્રીના સયોગથી પતિ વધારે સુખ ભોગવે છે અને તેનું સસારિક સુખ સંપૂર્ણ થાય છે. પતિની જીંદગીમાં ફેરફાર થવાથી તે નાઉમેદ થાય તો તેને ટકાવી રાખવા હિંમત અને ઉત્તેજન આપવું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં કોમળ પ્રેમ રૂપી–સૂર્યનો પ્રકાશ પાડી તેના દુઃખનું હીમ ઉડાડી દેવું. મહાન્ કાર્યોના ઉદ્‌ભવ અને સિદ્ધિમાં પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો આનંદ એ જીંદગીનો પાયો છે. એવો ગૃહસ્થાશ્રમ બનાવવા સાધ્વી સ્ત્રીએ હમેશાં કાળજી રાખવી.

ગૃહસ્થાશ્રમ સુશોભિત અને સુખમય કરવા, જો પત્ની કાળજી રાખતી નથી; તો પતિને વિશ્રામ લેવાને માટે સૌથી સ્વચ્છ, સૌથી મિષ્ટ, સૌથી ખુશનુમા સ્થળ–બાહ્ય સંસારનાં સંકટ અને દુઃખમાંથી નાસી છૂટવાના સ્થાન રૂપ ન કરે તો પ્રભુ એ બાપડાને સહાય કરે; કેમકે એ ખરેજ ઘર વિનાનો જાણવો ! ઘરતે સ્ત્રીનું રાજ્ય છે, તેનું જગત્ છે;—ત્યાં તેણે પ્રેમથી અને નરમાશની સત્તાથી અમલ ચલાવવો. દૈવયોગે પતિ તોફાની પ્રકૃતિનો હુલડી મળી આવ્યો હોય તો મોટું મન રાખવાથી તે જેવો શાન્ત પડે છે, તેવો બીજા કશાથી શાન્ત પડતો નથી.

સ્ત્રીનું મોટું મન જોઇ તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળશે. મગજ અને મનની શાન્તિ વાળી સ્ત્રી પતિને ઉત્તમ સલાહકાર થઇ પડે છે. કારણ કે જ્યાં તેની અનાશ્રિત બુદ્ધિ ખોટે રસ્તે જવાની તૈયારીમાં હોય; ત્યાં એવી સ્ત્રી પોતાની સ્વભાવ—સિદ્ધ કળ વડે તે પતિને ખરે રસ્તે દોરી લઈ જાય છે. વિઘ્ન અને વિપત્તિના વખતમાં સ્વામીને ટેકા રૂપ થઇ પડવું અને જ્યારે દુઃખનો દરિયો ઉલટે અથવા વિધાતા ઘુરકીયાં કરે; ત્યારે પતિને દિલાસો દેવામાં પાછી પાની કરવી નહિ. જુવાનીના વખતમાં પતિને સુખ અને શણુગાર રૂપ થઇ પડવું. પ્રૌઢાવસ્થામાં જ્યારે સંસારનાં સુખનાં સમણાં હવામાં ઉડી ગયાં હોય છે અને સંસારના સાચા વ્યવહારમાં રહેતા હોઇએ; તે વેળાએ સુશ સ્ત્રી—દેવીએ પતિને એક નિશ્ચયી સહાયક થઇ પડવું. વૃદ્ધાવસ્થાના અસ્થિર સમયમાં શાન્તિદાયક અને આનંદ આપનારા થઇ પડી, ઇશ્વર ભક્તિ કરવામાં એક ઉત્તમ સહાયકારક થઈ પડવું. આવી આચારનીતિ વાળી સ્ત્રી આ લોકમાં અમર યશ મેળવી ધન્યતાને પામે છે.

પવિત્રગૃહ—સંસાર.

આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષના ઉત્તમ વર્તનથી ગૃહ—સંસાર પવિત્ર થાય છે. તેમાં ગૃહ—રાજ્યના ખાસ સ્થાનમાં સ્ત્રીવર્ગ જે સત્તા ચલાવે છે, તે ઉપરજ જગતના સુખ દુઃખનો, જ્ઞાનાજ્ઞાનનો અને સુધારા કુધારાનો ઘણો અંશે આધાર રહેલો છે. સારી સ્ત્રીઓની સત્તા તેજ પુરતી રીતનો સુધારો છે. પુરૂષ મનુષ્યત્વની તોલનશક્તિ છે અને સ્ત્રી તેનું લાગણીવાળું મન છે. પુરૂષ તેનું બળ છે અને સ્ત્રી તેની શોભા, તેનો શણુગાર ને તેનું બળ છે અને સ્ત્રી તેની શોભા, તેનો શણુગાર ને તેનું વિશ્રામ ધામ છે, જેમ પૃથ્વી ઉપરનું વાતાવરણ માણસના દેહને પોષણ આપે છે, તેમ સારી જનેતાએ નીતિનું એવું તો નિર્મળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે કે તેથી માણસની નીતિ દેહને પુષ્ટી મળે છે. ભલો સ્વભાવ, માધુર્ય અને માયાળુપણું એ સર્વ સમજ્યી વાપરીને એક શાણી સ્ત્રી તેના કુટુંબીઓને ખુશ મિજાજની ખુશબોથી ઘેરી લે છે અને તેના પ્રતાપથી આખા ઘરમાં શાન્તિ અને સંતોષ પ્રસરી રહે છે. તેથી એવા સ્થાયમાં મહા પવિત્ર અને ઉત્તમ પુરૂષત્વની પ્રકૃતિવાળા માણસોનો સારો પાક ઉતરે છે. ભમે તેવું ગરીબ ઘર હોય, પણ તેમાં સદ્ગુણી, કરકસરવાળી, હસમુખી અને સુઘડ સ્ત્રીનું રાજ્ય હોય તો તે સુખનું, સદ્ગુણનું, અને નિરાંતનું પવિત્ર સ્થાન થઇ પડે છે. ગૃહસંસારમાં પ્રત્યેક ઉમદા સંપનું ત્યાં સ્વરૂપ સિદ્ધ થાય

છે, એવું પવિત્ર ઘર અનેક આનંદદાયક ને સ્મરણ રાખવા યોગ્ય પ્રસંગોથી પુરૂષને પ્રિય થઇ પડે છે. તે પ્રેમી હૃદયનું પવિત્રસ્થળસંસાર-સાગરના તોફાનમાંથી નીકળી આવવાનું આશ્રમસ્થાન, શ્રમિત થએલા માણસનું વિશ્રામ ઠામ, દુઃખમાં દિલાસો લેવાની જગા, આબાદીના સમયમાં માન-અભિમાન રાખીએ એવું ઠેકાણું અને સર્વ સમયે આનંદનું ધામ એક રૂડી સ્ત્રી-દેવીના પ્રતાપથી બની રહે છે. સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાંનાં લક્ષણ ઘડવામાં .જે અસરકારક સત્તા ચલાવે છે, તે ઘણે ભાગે બહાર દેખાવ દેતી નથી, પણ પોતાના એકાંત ગૃહ-સંસાર અને કુટુંબ કબીલાના શાન્ત સ્થળમાં કર્તવ્યતાના પવિત્ર માર્ગમાં સ્થાયી મહેનત અને ધૈર્યતાવાળા આગ્રહથી તે પોતાનું ઉત્તમ કાર્ય પૂર્ણ કરે છે. ગૃહ-સંસારની અંદર સ્ત્રીમાં કામ પાર પાડવાની શક્તિ હોય, તેથી તેનું સ્ત્રીત્વ ઘટતું નથી, પણ દરેક વ્યવસ્થાપૂર્વક વર્તનારા કુટુંબના સુખ અને કલ્યાણને માટે એ ગુણ કેટલેક દરજ્જે જરૂરનો છે. કામકાજની ટેવ માત્ર વેપારને અંગેજ જોઇએ એમ નથી; પણ સંસારના સઘળા વ્યવહારમાં તે કામ આવે છે. દુકાન ચલાવવામાં જેટલે દરજ્જે કામકાજ કરવાના ગુણોનો ખપ પડે છે, તેટલેજ દરજ્જે ગૃહ—સંસાર ચલાવવામાં તેની જરૂર પડે છે કામ કરવાની રેશી બારીક વ્યવસ્થા, ઉદ્યોગ કરકસર, મન ઉપર અખ્તયાર રાખવાની શક્તિ, કળ, જ્ઞાન અને અમુક કાર્ય પૂરૂં કરવાને અમુક સાધનો કામે લગાડવાની શક્તિ, એ સઘળા લક્ષણોની એ બંનેમાં જરૂર પડે છે. એ સઘળા ગુણો કાર્ય સિદ્ધિમાં તત્ત્વ રૂપે રહેલા છે. જે સ્ત્રીઓને પોતાનો ગૃહ-સસાર સુખમય અને પવિત્ર કરવો હોય, તેમણે એ ગુણો મેળવવા જોઇએ.

પુરૂષે ગૃહ-સંસારમાં સદા સૌજન્ય રૂપી વસ્ત્ર સજવાં. તેમણે એવી નરમાશ અને એવી ચતુરાઇથી ગૃહ—રાજ્ય ચલાવવુ કે તેથી ઘરમાં પ્રેમ અને કર્તવ્યનો વાયુ પ્રસરી રહે પોતાની જીંદગીના જે જાહેર કર્તવ્યો છે. તે બીજાને ગમે એવા ગંભીર અને અગત્યનાં લાગતાં હોય, તો પણ પોતાના કુટુંબનાં જુદાં જુદાં સગાંઓનો પણ પોતાના ઉપર હક હોવાથી તેમની સાથે માયાળુપણાનાં કામો કરવાંજ જોઇએ. જે પુરૂષનો પ્રેમ ગૃહસસારથી સજીવન થયો છે, તે કંઇ તેટલા સાંકડા ગોળમાંજ પોતાની સહૃદયતા રોકી રાખતો નથી. તેને પ્રેમ તેના કુટુંબમાં પ્રસરે છે અને ત્યાંથી જગતમાં વિસ્તરે છે. પુરૂષે ખરી વિશ્રાંતિ અને ખરૂં સુખ ભોગવવું હોય તો તેની સ્ત્રીએ તેના ગૃહ-સંસારમાં સહાયક થવું જેઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તે તેના દિલની-પ્રાણની-આત્માની પણ સહચરી હોવી જોઇએ. જે સ્ત્રીનું ઘર પ્રેમનું સ્થાન નથી, તે વિશ્રાંતિનું સ્થાન કેમ કરીને થાય? મગજને વિસામો અને દિલને શાન્તિ તો પ્રેમ-વૃત્તિની નરમ અસરથીજ મળી શકે છે. ગૃહિણીમાં ઉછળતો આનંદ અને ઝમારા મારતો ચળકાટ હોય, તેનાં ક-

રતાં ચોખ્ખી સમજ, હસમુખાપણું અને મનોત્સાહનાં લક્ષણો તેનામાં હોવાં જોઇએ અને વેગવાળી પ્રકૃતિના કરતાં સુશીલ સ્વભાવ પસંસા કરવા જોગ છે. જે ઘરમાં કજીઓ કંકાસ કે કડવાં વેણ સાંભળવામાં આવે નહિ, કોઈ આળસુ જણાય નહિ, પ્રત્યેક માણસ પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્સાહ અને આનંદથી કરતું હોય, પોતાની સુશીલતાથી સૌનાં મન હરી લીધાં હોય, બાળકો બળ, બુદ્ધિ, વિવેક, વિનય અને મર્યાદામાં ઉત્તમ જણાતાં હોય, તે ઘર ખરેખર પવિત્ર સ્વર્ગ ધામ સરખું દિશે છે.

રાજ્યકાર્યસંસાર જેમ ઘણાંનાં મન મેળવીને ચલાવવો પડે છે, તેમ ગૃહ-સંસાર પણ ઘણાંનાં મન સાચવી તપાસીને સમાધાનીથી ચલાવો પડે છે. કેટલાંક કામથી પરહેજ રહેવું અને કેટલાંક કામમાં બીજાને પરહેજ રાખવાં પણ ખરાં, વેઠવું પણ ખરૂં અને સબુરી પણ રાખવી. પરસ્પર ખામીઓ જોવામાં આવે તેથી એમ કહેવાતી બતલબ નથી કે તે એબ ઉપર આપણે આંખ મીંચીને ચાલવું. તે ખામીઓ સારા સ્વભાવથી ખામોશ રાખીને ખમવી જોઇએ અને યોગ્યપણે સુધારવી પણ જોઇએ. સઘળા ગુણો કરતાં સારો સ્વભાવ એ ગૃહસ્થ-ગૃહિણીના ગૃહસ્થાશ્રમમાં બહુજ નભે છે અને બહુજ સારાં ફળ આપે છે. તેની સાથે વળી મનને વશ રાખવાની જો શક્તિને ટેવ હોય તો તેથી ધીરજ આવે છે. તેથી સહન કરી શકીએ છીએ અને ક્ષમાશીલતા રાખી શકીએ છીએ. પતિપત્નીએ પરસ્પર જે કહેવું હોય તે મ્હેણાં મારવાના ચડસ સિવાય કહેવું અને ક્રોધનો વીજળી ચમકારો ચાલ્યો જાય; ત્યાં સુધી મનને વારી રાખવું. "મીઠો જવાબ ગુસ્સાને ઉતારી નાંખે છે." માટે ગુસ્સાને ઉતારવા મીઠાશ ભરેલો જવબ આપવો. પુરૂષે ગૃહ-સંસારમાં ખુશમિઝાજનો, માયાભાવનો ખામોશનો અને પાકી સમજનો ઉપયોગ કરવો.

સ્ત્રીએ પોતાનો ગૃહ-સંસાર સુશોભિત, પવિત્ર અને સુખમય કરવા કાળજી રાખવી. પતિને વિશ્રામ લેવા માટે ગૃહ-સંસાર સૌથી સ્વચ્છ-પવિત્ર, સૌથી મિષ્ટ, સૌથી ખુશનુમા સ્થળ બનાવવાને સ્ત્રી જો કાળજી ન રાખે તો ખરેજ સંસારનાં દુઃખમાંથી છુટવાને તે પુરૂષ ઘર વિનાનો છે! સુશીળ સ્ત્રી મોટાં મોટાં સંકટને વખતે પતિને ગૃહ-સંસારમાં ઘણી કામની થઈ પડે છે. તે હમેશાં અતિ નરમાશ વાળી છતાં પ્રસંગ આવતાં તે દૃઢ અને જાગૃત બની જાય છે, તે ખબર ન પડે તેમ તપાસ રાખ્યા કરે છે. અડચણોને વખતે સ્વસ્થ અને શાન્ત બની પતિને એવા સમયમાં સુશીલ, શાન્ત અને મજબુત કરે છે. પોતાના સંતાનનું કેવા પ્રકારે સાંત્વન કરવું તે નિરંતર વિચાર્યા કરે છે અને પોતાના પતિ ઉપરનો પ્યાર વધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. રૂડા પતિએ પોતાની ધર્મ-પત્ની સાથે આબરૂ ભરેલી વફાદારીથી, માયાળુપણાથી અને ધર્મ-નિષ્ઠાથી વર્તવું જોઇએ. શાણપણ અને પ્રીતિભાવથી ગૃહ-સંસારની લગામ પકડી-સહાય થવું. પત્નીને સમજાવીને ઘરમાં

અમલ ચલાવવો; તેમાં પણ જે કામ આબરૂ અને ફાયદા ભરેલુ હોય તેજ તેમની પાસે સમજાવીને કરાવવું. તેના બહારના દેખાવ કરતાં તેના આત્માં અને તેની આબરૂને વધારે ચાહવું, તેને ઘટતું માન આપવું, પોતાના સદ્‌ગુણનું બીજ તેના હૃદયમાં રોપવું, જુવાનીનું રૂપ ઉમર વધતાં ઉતરે તોપણ તેનાપરની આશક્તિ ઓછી કરવી નહિ. પ્યારથી પોષવી, તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખવો. તેને એક રૂપાળી પૂજવા યોગ્ય પૂતળી માફક ગણીને લાડ લડાવવાં એમ નહિ, પણ પ્રભુને દરમીઆન રાખી એક પોતાના સંસારના ખરા સહાયક-જન તરીકે તેને ગણીને ચાહવું. બંનેના ધર્મ-સંયોગથી પેદા થયેલાં બાળકોને ચાહવું, તેના પ્રત્યેનાં કર્તવ્યો બજાવવાં અને ધર્મથી ભરપૂર ગૃહ—સંસાર પવિત્ર અને સુખમય થઇ ચળકી રહે છે તથા તે ઘર સ્વર્ગ સમાન શોભિ નીકળે છે.

ખરૂંસંસારસુખશાથીમળે.

આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષ અનેક પ્રકારનાં સુખ ગણે છે અને અનેક રીતે એક બીજાને સુખી સમજે છે. કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષો એમ સમજે છે કે ફલાણી સ્ત્રી પાસે અગર ફલાણા પુરૂષ પાસે ઘણી દોલત છે, માટે તેઓ ખરાં સુખી છે કેટલાંક એમ સમજે છે કે ફલાણી સ્ત્રીને આટલાં બધાં છોકરાં છે માટે તે ખરી સુખી છે. કેટલાંક એમ સમજે છે કે ફલાણાં સ્ત્રી પુરૂષ વાડીને ગાડીથી મોજ માણે છે, માટે તેઓ ખરાં સુખી છે. એમ અનેક રીતે લોકો એક બીજાને ખરાં સુખી સમજે છે, પરતુ એ સમજવામાં મોટી ભૂલ કરે છે. ઉપર મુજબની સુખી સ્થિતિ તે ખરેખરી સુખી ગણાતી નથી. પૈસા ટકા, આબરૂ ઇજ્જત, અને બચ્ચાં કચ્ચા વગેરેથી ભરપૂર છતાં બિચારાં કેટલાંક માણસો બેચેનીમાં પોતાના દિવસો ગુજારે છે; ત્યારે ખરૂ સુખી કોણ ? એ જાણવુ જરૂરનું છે. ખરૂ સુખ પતિપત્નીની માયાળુ પ્રકૃતિ, પરસ્પર પ્રેમ, એક બીજાને નિરંતર મદદગાર થવું, અને પરસ્પર મધુર વચને બોલાવવું; એટલુજ નહિ પણ એક બીજાને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવું તેનુંજ નામ ખરૂ સુખ. ખરેખરા સસાર સુખનુ દૃષ્ટાંત રૂપ ખરૂ ચિત્ર એક ખેડુતને જોવાથી મળી આવશે. ખેડુત આખો દિવસ ખેતરમાં કામકાજ કરી સાંજને વખતે પોતાને ઘેર આવે છે, તેને તેની સ્ત્રી પોતાના ખુશનુમા બાળકને હાથમાં લઈ આનંદી ચહેરે સામી મળવાને જાય છે. પોતાના પતિના ઉપરનો કેટલોક બોજો હલકો કરવાને તેની ખાંધ ઉપરનો ભારો ઉચકી લઈ, પ્યારી સ્ત્રી પોતાને માથે મૂકે છે. તે સ્ત્રી પોતાની મધુર વાણીથી પતિનો થાક ઓછો કરવાની

કોશિશ કરે છે. તનદુરસ્ત અને ડાહ્યાણું બાળક કૂદકો મારી પોતાની માતાના હાથમાંથી બાપને ગળે વળગવા દોડે છે. એ આનંદકારી દેખાવથી બાપ ખુશી થાય છે. ઘરમાં આવી શાંત ચિત્તે અમૃતમય વાણીથી ખેતી સંબંધી વાતચિત કરી સાથે બેસી ખોરાક ખાય છે.

બેનો ! આવો ચિતાર જોયાથી કોનું હૃદય આનંદ નહિ પામે ? કોને પોતાની સંસારી સ્થિતિનું ભાન નહિ થાય ? કોને તેમનો સુખી સંસારની સ્થિતિ જોઇ આશ્ચર્ય નહિ થાય ? બેનો ! ગરીબ મહેનતુ ખેડુત જેવા લોકો જે ખરેખરૂં સુખ ભોગવે છે, એવાં સુખ ભોગવવાથી સમજુ બેનો બેનશીબ રહે એથું થોડું સંતાપ ભરેલું છે ? પ્રિય બેનો ! એ ખેડુતની સ્ત્રીઓ કરતાં તમને તો એક બીજો વધારે ફાયદો મળે છે. એ બિચારી સ્ત્રીઓનેઆખો દિવસ પેટને ખાતર કામે જવું પડે છે; પરંતુ તેવી હાલ તમારી નથી. તમારે તો ખાવા પીવાનું અને પહેરવા ઓઢવાનું ઘણીજ થોડી મહેનતે મળે છે. તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઇઓ તમારે જોઇતું સઘળું પુરૂં કરે છે. પોતાની શક્તિ મુજબ કોઈ રીતે તમોને ઓછું લાગવા દેતા નથી, છતાં તમો તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઇને ખુશી રાખવાને તજવીજ કરો નહિ, તો પછી તમારા કુટુંબમાં ખરૂં સુખ ક્યાંથી આવે? પતિ બિચારો આખો દિવસ પોતાના ધંધા રોજગારમાં કામકાજની મહેનતથી ગભરાયેલો થાકેલો અને કંટાળેલો ઘેર આવે; ત્યાં તે પોતાની સ્ત્રી, બેન અને માતાને રીસાએલાં કે ઉતરી ગયેલાં મૂખે દેખે, ત્યારે તે બિચારાને ઘરમાં આશા એશને બદલે ઉલટી પીડા થઇ પડે કે નહિ ? તેનો પ્રિય બેનો ! તમારે વિચાર કરવો ઘટે છે. આખા દિવસની હેરાનગતિ ભોગવી કંટાળેલો ઘેર આવે, ત્યાં વળી સાસુ વહુના અને નણંદ ભોજાઇના કજીઆ ચૂકવવા બેસે. એટલે ગરીબ બિચારા પતિની પૂરેપૂરી કમબખતી જાણવી.

બેનો ! તમો પોતે સમજતીઓ નથી કે તમારી એવી ચાલથી કેટલી અને કહેવી ખરાબી થાય છે ? જે પતિના મન ઉપર રાત દિવસ સંસાર સંબંધી અને બીજી કાળજી લાગેલી હોય છે, તેથી તેઓની આવરદા ટુંકી થઇ જાય છે અને બિચારો વગર મોતે તથા વગર કારણે ફક્ત કાળજીનો માર્યો આ દુનિઆ છોડી વહેલો ચાલ્યો જાય છે; એવા બનાવો એક કરતાં વધારે વાર બનેલા સાંભળ્યા છે. માટે તે ઉપર વિચાર કરતાં માતા, બેન, અને પત્નીની ખરી ફરજ છે કે પોતાના પતિ, પુત્ર અને ભાઇને સઘળી પ્રકારે સુખ આપવું. જે સ્ત્રીઓ પોતેજ પતિ, પુત્ર અને ભાઇને દુઃખી અને હેરાન કરેછે, એ ગુન્હો કંઇ જેવો તેવો નથી. તે ઉપર ડાહી સ્ત્રીઓએ ધ્યાન આપવું જોઇએ.

બેનો ! ઉપરની હકીકતથી તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે ખરેખરૂં સુખી કોણ છે ? પૈસા ટકા વગેરે તમામ બાબતોનું સુખ છતાં એ એક સંસાર

સુખ ન હોયતો તે સઘળું નકામું અને બોજા રૂપ છે. એક મહાન્ ગ્રંથકારે કહ્યું છે કે;—" એક મુગટધારી રાજા અને શાનશાહો કરતાં ગરીબડી ઝૂપડીમાંરહેનાર અને દાળ, ભાજીખાનાર તથા જાડું પાતળું વસ્ત્ર પહેરનાર શખ્સ **જેના ઘરમાં સલાહ, સંપ અને પ્રેમ હોય છે,** તે ઘણોજ ખુશી અને સુખી જણાય છે. " ખરૂં સુખ પૈસા ટકા વગેરેમાં નથી, પણ સલાહ, સંપ અને પ્રેમમાં છે. તેથીજ ખરૂં સુખ મળે છે, માટે તેવો લાભ તમારા પતિ, પુત્ર અને ભાઈઓને આપવા મહેનત કરો. જેથી કરી દેશીઓની સંસારી સ્થિતિ જે હાલ ઘણે દરજ્જે ખરાબ ગણાય છે, તે સારી થઈ સર્વ પ્રકારે સુખી થાય. હે ઇશ ! ભારતવર્ષની સ્રીઓના અંતઃકરણમાં એવી સદ્બુદ્ધિની પ્રેરણા કર ! ! !

સાચાપતિનાંલક્ષણ.

આ સંસારમાં પતિ ગૃહસ્થાશ્રમનો જે રીતે આરંભ કરશે, તે ઉપર તેના સુખ દુઃખનો આધાર છે. ગૃહણી તરીકે એક સારી સ્રી મળેલી હોય, પણ નબળા, ક્રુર, ઉડાઉ અને લફંગા પતિથી સારી સ્રી એક ખરાબ પત્ની અને માતા નિવડશે. જાતિસ્વભાવ ઉપરાંત પત્નીમાં જે કાંઈ ગુણ કે અવગુણ દાખલ થાય છે, તે પતિના સારા કે નઠારા લક્ષણનીજ અસર છે. માટે જે પતિ ગૃહ–સંસાર સુખમય કરનાને હમેશાં સદાચરણે ચાલે છે, ખરચનું ધોરણ સ્થિતિને અનુકુળ અને ઉપડી શકે એટલું રાખવાને પત્નીના મનમાં ઉતારે છે. પત્નીની માંદગી વખતે દુઃખ કે ભયમાં તેમની પાસે બેસીને તેમની સંભાળ લે છે, તેમની સઘળી ઇચ્છા લક્ષમાં લે છે, તેમના મનની શાન્તિ માટે આતુરતાથી યત્ન કરે છે, તેને આરામ કરવાને અને બચાવવાને શ્રમ લઇ ખર્ચ કરે છે, અને તેના દુઃખની વખતે પોતાની ચિંતાની તેને ખાત્રી કરી આપે છે. એવે પ્રસંગે ગમે એવું અગત્યનું કામ હોય, તોપણ તજીદઇને ઘરબહાર જતો નથી, વર્ણવી ન શકાય એવાં કામો કરીને તેની ખાત્રી કરી આપે છે, કે પોતે તેની આરોગ્યતા અને માનસિક શાંતિને મોટી કીંમતી ગણે છે, તેમજ એવી ખાત્રી કરી આપે છે કે, તે જે કહે છે તે તેના દરજ્જાને નીચો પાડવાને નહિ પણ પરિણામે વધારવાને કહે છે.

જે પતિ પરણ્યાં પહેલાં જેવાં વચનો, દૃષ્ટિ અને રીતભાત રાખતો; તેવીજ રીતે પરણ્યા પછી પણ રાખે છે. ખોટો વિનયકે તેની મૂર્ખતા તરફ ખુશી બતાવવી એવી હલકી વર્તણુક રાખીને પ્રેમ બતાવવાને બદલે ખરેખરી રીતે ભલાઇનું કામ કરી તેના ઉપર ખરો શુદ્ધ પ્રેમ બતાવે છે. અગત્યની બાબતનો

અગાઉથી બંદોબસ્ત કરી દે છે, બીજા ઉપર ગમે એટલો મિજાજ જાય છે, પણ પોતાની ધર્મપત્ની ઉપર મિજાજ કોઇ પ્રકારે જવા દેતો નથી. સત્યતા અને શુદ્ધ બુદ્ધિથી તેનાં ઘટે તેટલાંજ વખાણ કરે છે. વચનોથી નહિ પણ કૃત્યોથી પત્નીનાં અંતઃકરણને ખાત્રી કરી આપે છે કે, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ કરતાં તેણીની તનદુરસ્તી, આયુષ્ય અને સુખને વધારે કીંમતી ગણે છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જ્યારે જીંદગી થોડા કે ઘણા ભયમાં આવી પડી હોય; ત્યારે આ વાતની વિશેષ ખાત્રી કરી બતાવે છે. કામના વખત સિવાય બાકીનો વખત પત્નીના સમાગમે ગાળે છે. વગર કારણે પોતાનું ઘર છોડી એકક્ષણ પણ નકામા ટહ્રા દેવા જતો નથી, પણ નવરાશના વખતમાં પત્ની અને છોકરાંઓ પાસે જ્ઞાનના પુસ્તકો અને વર્તમાન પત્રો વાંચી કે વંચાવી તેમના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે, છોકરાંઓ ઉપર પ્રેમ ભાવ બતાવે છે, ઘરમાં ચાકરો હોય, તો પણ વખતે બાળકોને હાથે જમાડે છે, રમાડે છે, શિક્ષણ આપે છે અને સાથે સુવાડે છે. પત્ની સાથે માયાળુ પણાથી વર્ત્તે છે, તેને અયોગ્ય છુટ આપી મોઢે ચડાવતો નથી કે ગુલામ જેવો થઇ રહેતો નથી. તેની અયોગ્ય સત્તા તળે દબાઈ રહી લોકોમાં અપકીર્ત્તિ થાય તેમ કરતો નથી, તેમ તેને દાસી નહિ પણ ધર્મ—પત્ની ગણે છે; એટલુંજ નહિ પણ સંસારનો ખરો સહાયક, દિલની—પ્રાણની—આત્માની સહચરી ગણી માન અને સંતોષ આપે છે. તેની વાત લક્ષ પૂર્વક સાંભળી તેને સમજાવી બનતા સુધી તેના મનનું સમાધાન કરે છે. મિત્રો, ઓળખીતાઓ અને સોબતીઓને પસંદ કરવાના કામમાં પત્નીની સલાહ લક્ષપૂર્વક સાંભળે છે; કેમકે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિવાળી હોય છે, તે પેહેલી ઓળખાણે તેનો ઘણો થોડો ભરોંસો કરે છે, તે પુરૂષો કરતાં વધારે શંકાશીલ હોય છે. એકજ ધંધાના માણસોથી અને પ્રતિજ્ઞા ઉપર કહેલી વાતોથી તે ભાગ્યેજ ઠગાય છે, તે વધારે સાવધાન કાનથી સાંભળે છે; વધારે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી મોઢાનો ચ્હેરો નિહાળે છે અને ખાસ પ્રસંગોમાં તેમના વહેમોને વાસ્તે દરગુજર કરતાં, આવા પ્રકારની વાતોમાં તેમના અભિપ્રાયો અને દલીલો ધ્યાનમાં લેવા જેવી હોય છે તે લક્ષમાં લઇને વર્ત્તે છે.

જે પતિ પોતાની ધર્મ-પત્નીને લગ્નની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાથી સોંપેલો પ્યાર બીજી પરાઇ સ્ત્રીને કદિપણ આપતો નથી. કોઇ કારણથી પત્નીનું મન વહેમાય તો તેનું મન શાંત પાડવાને યોગ્ય ઉપાયો કામે લગાડે છે. વગર કારણે ધર્મ—પત્નીને પરાયા પુરૂષોના રક્ષણ તળે સોંપતો નથી. જાણી જોઇને પોતાની ધર્મ—પત્નીને જુદી પાડતો નથી; પોતાની સ્ત્રીની સોબતમાં ફરવામાં અને તેની સાથે વાત કરમાં શરમ ગણતો નથી. પોતાની પત્નીની શાંતિ માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો એ પોતાની પવિત્ર ફરજ સમજે છે. પોતાની પત્નીને બેચેની ઉત્પન્ન થાય એવું સાહસ માથે લઇ પરાઇ સ્ત્રી સાથે વાતો કરી ઇચ્છા અને ખોટા ગર્વને

તૃપ્ત કરતો નથી કે સોબતમાં રહેતો નથી. પોતાની સ્ત્રીના મનમાં અદેખાઇની લાગણી ઉત્પન્ન થવા ન પામે, તે માટે પોતાના કૃત્યથી તેને બતાવી આપે છે કે દુનિયાપરની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં તેને વિશેષ ચાહે છે. પત્નીના મનમાં પોતાના સદ્વર્ત્તનની છાપ પાડવાને યત્ન કરે છે. આ દેહ ધર્યાનું સાર્થક કરવા તેમને સાથે લઇ ઇશ્વર ભક્તિ કરે છે અને પરણતી વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણપણે પાળે છે. આવા ગુણ લક્ષણવાળો પતિ તેજ સાચો પતિ ગણાય છે અને તેજ સંસાર સુખનો ઉત્તમ લ્હાવો લઈ ધન્યતાને પામે છે.

સાચીપત્નીનાંલક્ષણ.

આ સંસારમાં અર્ધાંગના રૂપ ગણાયેલી સાચી પત્ની તેજ કે, જે પોતાના વ્હાલા પતિને પ્રાણાધિક માની અહોનિશ તેના હિતમાં ભાગ લઈ, સુખ દુઃખમાં સામેલ રહે છે, અને જે રીતે તે સુખ અને સંતોષ પામે તેમ કરવા કાળજી રાખે છે. સૌથી ગરીબ ઘરમાં પણ તે સદ્દગુણી સ્ત્રી ઉદ્યોગી રહી કરકસરથી ચાલી, આનંદી અને સ્વચ્છપણે ઘરનું ઉપરીપણું ચલાવી, તેને તે વિશ્રાંતિ, નેકી અને સુખનુ ધામ બનાવી દે છે. તે ઘરમાં કુટુંબને લગતી દરેક યોજના નજરે પડે છે. ઘણા એક સંજોગોથી આ ઘર માણસને વ્હાલું લાગે છે; કારણ કે અહીં અંતઃકરણને આશ્રય મળે છે, સંસાર સમુદ્રના તોફાનો થકી રક્ષણ મળે છે, શ્રમ કર્યા પછી આરામ લેવાનું એ વિશ્રાંતિ સ્થાન છે, વિપત્તિનો દિલાસો અને સંપત્તિનો મેળો છે તથા સર્વકાળમાં સર્વથા આનંદ આપનારૂં એજ છે. સાચી પત્ની પોતાનું કામ ઘર કુટુંબના શાંત એકાંત વાસમાં જારી પ્રયત્ન અને સહનશીલ ખંત પણાથી પોતાનો ધર્મ સમજીને બજાવે છે. યુક્તિઓ શોધવામાં, કામકાજ કરવામાં અને તે વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવામાં ઉત્તમ અને ઉંચા પ્રકારનાં વર્તનથી દૃઢ શક્તિ ધરાવે છે. છોકરાં ઉછેરવાં અને તેને શિક્ષણ આપવું, ગૃહરાજ્ય ચલાવવું અને સ્થાવર જંગમ મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવી આ સર્વ કાર્યો તે ફતેમંદીથી પાર પાડે છે. તે સારી સમજ, તત્પરતા, માયાળુપણું, ઉદ્યોગ અને સાવધપણું એ ગુણોથી દરેક વિઘ્નો દૂર કરવાને તે શક્તિમાન થાય છે અને તેણીએ વેઠેલાં દુઃખ અને કાળજીનો ઉમદા બદલો એ મળે છે કે, પોતાનાં બાળકોને-સંસારમાં આગળ પડતાં જોવાને ભાગ્યશાળી થાય છે. આવી સ્ત્રી જે પુરૂષને મળે છે તે પૂર્ણ ભાગ્યશાળી છે અને તેજ સ્ત્રી સાચી પત્નીપણાને યોગ્ય છે.

સાચીપત્ની પતિને વિશ્રાંતિ અને ખરૂં સુખ આપવાને ગૃહ—સંસારમાં સહાયક થઇ પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના દિલની-પ્રાણની-આત્માની પણ સહચરી થઈ રહે છે. પતિને ગૃહસ્થાશ્રમની ખટપટમાંથી અને વિશેષ કરીને કરજના ફંદામાંથી બને તેટલો મોકળો રાખે છે. તે પતિની આંખ અને તેની રૂચિને ગમતી થઈ પડે છે; ચિંતા અને ગભરામણથી ઘેરાયેલા ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઘરમાં પ્રેમનો પ્રકાશ કરી મૂકી તેને વિશ્રાંતિનું સ્થાન બનાવી દેછે. સાચી પત્નીનું મૂલ્ય તો હીરા અને મોતી માણેકથી એ વધારે છે, તેનાં વસ્ત્ર દ્દતા અને આબરૂ છે. તે ભવિષ્યમાં સુખ અને આનંદ ભોગવે છે. તે પોતાનું મોં બોલવા માટે ઉઘાડે છે, અને તેના મુખમાંથી માયાળુપણાનાં ફુલ ઝરે છે. તે પોતાના પતિની રીતભાત સારી રીતે નજરમાં રાખે છે. પોતે આળસુ રહીને રોટલો ખાતી નથી. તેનાં સંતાન રોજ સવારમાં ઉઠી તેને આશિર્વાદ આપે છે; તેનો સ્વામી પણ તેની તારીફ કરે છે અને ગુણ ગાય છે.

સાચી પત્ની પોતાનાં ઉત્તમ લક્ષણો પ્રીતિદ્વારાએ તે બીજાઓના સંબંધમાં આવતાં બહાર બતાવી આપે છે. તે એક ઉછેરનારી, અને પોષકહેલી, માયાવી સૃષ્ટિ વડે માણસ જાતને મળી છે. તે નિરાધારને આધાર આપે છે અને જેને આપણે ચાહીએ છીએ તેને પાળે છે ને પોષે છે. તે પોતાના ગૃહ-મંડળમાં શશિવત્ પ્રકાશે છે, તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિથીજ દયાળુ, સુશીળ, ધૈર્યવાન અને આત્મ-સંયમી હોય છે. તે પ્રેમાળ, આશાવંતી અને વિશ્વાસુ હોવાથી જ્યાં દૃષ્ટિ ફેરવે છે, ત્યાં રોશની પ્રકાશિ રહે છે, તેની આંખ દીલગીરી ઉપર પડતાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે દુઃખમાં યુક્તિ સાથે સારી સલાહ આપે છે. તેના મીઠાશ ભરેલાં વચનોથી મગજમાં ટાઢક વળે છે. મધુર વચનામૃતરૂપી ચમત્કાર અને સુશીળતાના બળથી પતિના ઈર્ષા, વહેમ અને ગર્વના કોટાને તોડી નાખે છે. તે નિર્બળતાને સહાયતા, પડેલને ટેકો અને દુઃખીને દિલાસો આપે છે. તે ગૃહરાજ્યને પ્રેમ, માયા અને નરમાશની સત્તાથી ચલાવે છે. તેનામાં ચોખ્ખી સમજ, હસમુખાપણું, મનોત્સાહ, સુશીલતા અને સુકુમાર સ્વભાવ વગેરે ઉત્તમ ગુણો હોય છે. તે સિવાય આનંદી મશ્કરો સ્વભાવ, ખુબસુરતી, બોલું બોલું કરી રહેલી આંખો, સુંદર અંગ, લટકતી ચાલ, કેળવણી અને કુળ વગેરે હોય છે. સાધ્વી પત્ની પોતાના સદ્ગુણો વડે કોઇ સમયે ચૈતન્ય આપવામાં, કોઇ સમયે સાન્ત્વનતા આપવામાં અને કોઇ સમયે હુકમ આપવામાં શક્તિવાન હોય છે. ઉન્મત્ત પુરૂષને સચેતન, શોકમાં પડેલાને શાંત અને નિયમમાં રાખે છે. તોફાની પતિને આજ્ઞાધીન કરવો એ ઉત્તમ પત્નીના શ્રેષ્ટત્વનાં લક્ષણો છે. તે પોતાના સૌન્દર્યનો ગૃહકાર્યમાં અને સ્વામીને સારે માર્ગે સ્થિર રાખવામાં ઉપયોગ કરે છે, તે પોતાની હાજરીથી સ્વામીના ચિંતાગ્નિને ટાઢો પાડે છે અને મીઠા

સ્વભાવરૂપી મોહનમંત્રથી તેના ચીડીયાપણાને એક ફુંકની સાથે ઉડાવી દેછે, સંસાર યાત્રાના ઘણાએક અમિત પ્રવાસમાં ફરી ફરી ઉત્સાહથી મહેનત કરવાને હિંમત આપી આગળ ચલાવે છે; એટલુંજ નહિ પણ પતિને ચોમેર આશા અને ખુશ મિજાજની હવાની લહેરો પેદા કરી દેછે. શાથી મંગળ થાય અને શાથી અમંગળ થાય એ સર્વના ઉપર લક્ષ રાખે છે. પેદાશ પ્રમાણે ખર્ચ કરી ભવિષ્ય માટે એકઠું કરી રાખે છે. ઘરની સર્વ વસ્તુની ખબર રાખે છે. પોતે સર્વ કાર્ય નજરે જોતી રહે છે અને ભવિષ્યમાં જેની જરૂર જણાય તેનો પહેલાંથી બંદોબસ્ત કરે છે. સર્વ બાજુએ નજર રાખ્યાથી ખર્ચ વધારે ન થાય માટે તેની આંખ સર્વ તરફ ફરતી રહે છે. દાસ દાસી અને ઘરનાં માણસો સર્વદા સાવચેત રહે અને કોઈ જાતના અન્યાય કાર્ય કરવાની હિંમત કરે નહિ તેની તજવીજ રાખે છે. ઘરમાં સર્વદા શાંતિ અને સુખથી પૂર્ણ રહે, સર્વ કામ જેથી સારી રીતે થાય, સ્વામીનું અને કુટુંબનું જેથી સન્માન અને સુનામ કાયમ રહે તેનાં ઉપર નજર રાખે છે. તાબેના માણસો ઉપર દયા પ્રકાશ કરેછે, તેની ખાવા પીવાની તજવીજ રાખે છે અને દુઃખને વખતે સહાય કરે છે. તાબેનાં માણસો અને ઘરનાં માણસો ભયથી રહી માન્ય રાખે; માટે કોઇ પણ પ્રકારની ચપળતા નહિ રાખતાં ગંભીર રહે છે. કુટુંબની બરદાસ લેવામાં નિમગ્ન રહે છે. તે પોતાના સદ્વર્તનના દાખલાથી બાળકોનું વર્તન સુધારી તેઓ અનુસારાથીજ તાબે થઇ માન આપે એવાં સુશીલ કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેઓ રત્નરૂપ નીવડી દુનિયામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવાં બનાવવા યત્ન કરે છે. આવા ગુણ-લક્ષણ વાળી સાચી પત્ની આ લોકમાંયશ અને પરલોકમાં પરમ ગતિને પામે છે.

સંસારમાંસાચોસ્નેહીકોણ ?

પ્રિય બેનો ! આ સંસારમાં તમારો સાચો સ્નેહી કોણ ? તમે આ ભવ રૂપી મહાસાગરમાં સંસાર-વ્યવહાર રૂપી વહાણમાં બેસી મુસાફરી કરો છો, તે વહાણનો સુકાની કોણ ? અને તેમાં સુખરૂપી હોકાયંત્ર ઉપર નજર રાખી તે ચલાવનાર કોણ ? તમારી માએ નહિ, બાપે નહિ, બેને નહિ અને ભાઇએ નહિ, પણ માત્ર એક સાચો સ્નેહી તમારો પતિજ છે. એ પતિ જેનો તમે જોઈ, મોહિને જીંદગીની દોરીની છેલી ગાંઠ સુધી સુખ અને દુઃખની વેળાએ તમારા કંઠમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી તમારો કરીને જમણો હાથ ઝાલ્યો છે; તેજ પતિને તમારે જમણે હાથે ઘણાં સ્ત્રી પુરુષો સમક્ષ

દેવ અને ધર્મ ગુરૂની સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કોલ આપ્યો છે; તેજ તમારો સાચો સ્નેહી. તેજ તમારો વાલી; તેજ તમારો મદદગાર; તેજ તમારો પાલણહાર; તેજ તમારાં માણેક, મોતી, હીરા અને સોનું, તેજ તમારા હાથ, પગ, આંખ, કાન અને નાક વગેરે આખું શરીર અને તેજ તમારૂં સર્વસ્વ છે. હવે કહો કે તમે તેને સુખ દીધું તે કોને દીધું ? તમે તેનું ભલું કર્યું તે કોનું કર્યું તમે તેનું બુરૂં કર્યું તે કોનું કર્યું ? તમે તેને ધિક્કાર્યો તે કોને ધિક્કાર્યો ? અરે ભલી બેનો ! તે સઘળું તમનેજ. તમે તમારા જમણા હાથે ડાબા હાથમાં સોઇ ભોંકો, તમારે હાથે તમારી આંખમાં કાંકરા નાખો અને તમારે મોઢે કાયનો કડકો ગળો; તેથી જેવું તમને દુઃખ અથવા સંકટ થાય, તેવુંજ તે છે. જેવું તમે તેને કરશો, તેવું તમને યથા બરાબર સમજો. અરે ! એવો જે તમારો પતિ તેની સાથે શું તમે સઘળી રીતે વાત ચિત નહિ કરો ? શું તમે તેની સાથે બેસી ભોજન નહિ લીઓ ? અને શું તમે તેની સાથે નહિ ફરો ? ખરેખર સર્વ કરવુંજ જોઇએ. કેટલીક સ્ત્રીઓને એવી ચાલ હોય છે.કે ઘરમાંની કાંઇ પણ વાત પતિને કહેવી નહિ અને પુછે તો કહે કે, "સ્ત્રીની વાત સ્ત્રીઓ જાણે." પોતા ઉપર કાંઈ આવી પડ્યું હોય, તો તે જેમ તેમ કરીને પોતેજ ખસેડે છે અને ન ખસેડી શકાય તો રૂસાઈ પડી બુમો પાડે છે. કાંઇ અવળું પડે તો પતિની સાથે કજીઓ કરવો, તેને કચવાવવો, શક્તિ ઉપરાંત ઘરેણાં લુગડાં લેવરાવી કરજદાર કરવો અને તેને આબરૂ હીન કરવો, એ શું સારી પત્નીને યોગ્ય છે ? નહિજ. ત્યારે વિચારો કે એવો અંતર તમે કોની સાથે રાખો છો ? શું તમારા પતિ સાથે કે કોઈ તમારા આ ભવના શત્રુ સાથે ? ખરેખર તે તમારે શું થાય છે ? અને તમે તેને કેવો ગણો છો ? તમે તેને શું કહો છો ? અને તમે તેને શું માનો છો ! એ સર્વ વિચારો અને પછી સમજીને તમારા સંસારના સાચા સ્નેહી પતિ સાથે વર્તો.

સ્ત્રીમાં ગમે તેવા ઉત્તમ ગુણો હોય, પણ જો તેનામાં પોતાના પતિ ઉપર ખરો પ્યાર જોડવાની આવડત નહિ હોય, તો શું તેને સ્ત્રીનું નામ આપવું મટીત છે ? નહિજ. દરેક સ્ત્રીની મુખ્ય ફરજ એ છે કે જે પોતાનો પતિ હોય અથવા જેને પોતાનો પતિ કરવાનું વચન આપેલું હોય, તેને અંતઃકરણથી ચાહવો, તેને સંસારનો ખરો ગોઠતી અને સાચો સ્નેહી જાણવો અને તેનેજ ઇશ્વરથી બીજે દરજ્જે જીંદગીના અંત સુધી માનવો અને સેવવો. જે સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે નીમક હરામી કરે છે અને જે પ્રતિજ્ઞા કરી આપેલું વચન તોડે છે, તેણે પ્રભુનો નિયમ તોડવાથી તેણે પ્રભુની સાથે નીમકહરામી કરી તેનું વચન તોડ્યું સમજવું. પછી તે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય અથવા પાછળથી આવે પણ જે ઇશ્વરી નિયમ પ્રમાણે લગ્ન સંબંધથી જોડાએલી અને પ્રતિજ્ઞા કરી વચન આપેલું છે. તે જીંદગીના અંત સુધી પાળવું એ તમારૂં કર્તવ્ય છે.

એમાંજ તમારી શોભા છે, એમાંજ તમારૂં માન, એમાંજ તમારૂં સુખ અને એમાંજ તમારી કીર્ત્તિ છે. હે ઈશ ! અમારી બેનોને સદ્બુદ્ધિ આપો અને તેમનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા સમર્થ કરો ! ! !

સ્રીનીપવિત્રતા.

આ દેશમાં જન–મંડળના સુખને અર્થે સ્રીની અંદર પવિત્રતાની ઘણીજ જરૂર છે.. સ્રીની પવિત્રતા અહીં શરીરને નહિ પણ મનનેલાગુ પડે છે. સ્રીનું મન પવિત્ર એટલે મલિન વિચારથી વિમુક્ત હોવું જોઇએ. પવિત્રપણું-પૂર્ણ શિયળપણાનો ગુણ સ્રીમાં એટલો બધો અગત્યનો છે કે તે વિના કોઇ સ્રી પત્ની થવાને યોગ્ય નથી. પરાયા પુરૂષની સાથે પોતાના વ્યવહારમાં સ્રીએ અમર્યાદ–નિર્લજ્જ વર્તનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને અસત્ય ઇસારો સાંભળી તેણે પોતાની દૃષ્ટિ નીચી કરવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ એવી સભ્યતા તરફ તેનું લક્ષ નહોતું તથા એક લાકડાના થાંભલાને વિકાર—સ્વાભાવિક ફેરફાર થાય, તો તે પોતાના ચ્હેરાપર અસર થાય, એવું તેણે તે પ્રસંગે મુખાકૃતિથી બતાવી દેવું જોઇએ. એક દુરાચારી સ્રીની ઓળખાણ પણ અણગમતી છે, તો પત્ની તરીકે તેવી સ્રી કેટલી નિંદાને પાત્ર હોવી જોઈએ ! સ્રી જાતિની પવિત્રતાનાં લક્ષણો તપાસવામાં બારીક ધ્યાન આપવાનું છે. આ માટે પરણનારે તેમજ માબાપોએ બહુ ધીરજ રાખી સંબંધ બાંધવો જોઈએ.

જન—મંડળની સ્થિતિ પવિત્ર અને સદ્ગુણયુક્ત રાખવાને માટે સ્રીએ પવિત્ર અને સદ્ગુણી રહેવું જોઇએ. હૃદયવર્તન અને વિવેક—બુદ્ધિને ડાગ લાગે એવાં સઘળાં કામ વિષ—ઝેરની પેઠે તજવાંજ જોઇએ; નહિ તો જો એકવાર તે વિષ ચૂસાયું, તો તે પૂરેપૂરૂં કદી પણ પાછું બહાર નીકળી શકતું નથી, પણ અંદરથી મનને બગાડે છે અને ભવિષ્યની જીંદગીના સુખને પણ થોડે યા ઘણે દરજ્જે કડવું કરી નાખે છે. માટે પવિત્ર સ્રીએ જેમ બને તેમ પોતાની રીતિ, કૃતિ અને ઈચ્છાઓ એવાં રાખવાં કે નિરંતર પોતાની પવિત્રતા જળવાઈ રહે તે સર્વથી પતિની પ્રેમ—ભક્તિની સાથે લોકહિતાર્થ વિના બીજું કાંઇ થાયજ નહિ; જ્યારે એમ થાય ત્યારેજ એક ભાવ સારી રીતે સિદ્ધ થાય છે, અને મરતાં સુધી એક બીજાની જુદાઇ જરા પણ થાય નહિ. જુદાઈ શરીરથી તેમ મનથી પણ થાય છે. શરીર એક બીજાથી જુદાં હોય છે, પરંતુ મન એવું એક થએલું હોય છે કે તેથી શરીરની જુદાઈ નહિ જેવી થઇ જાય છે. શરીરથી તેમ મનથી જ્યારે સર્વથા ઐક્ય સિદ્ધ થાય છે; ત્યારેજ સ્રી પુરૂષનો સંબંધ દીપે છે, ફળ

દાતા થાય છે અને જગતને ઉપયોગી થાય છે. તે પવિત્ર—સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચવાથી જણાશે કે તેમણે મનસા, વાચા, અને કર્મણાથી એવું કાંઈ કર્યું નથી, કહ્યું નથી કે વિચાર્યું નથી કે, જેમાં તેમના પતિ સાથેના એક ભાવનું કાંઇપણ પ્રયોજન ન હોય; જેનાથી પતિની સાથેનો માનસિક કે કાયિક એક ભાવ તૂટે, અને *જેટલું જેટલું પતિનું વિસ્મરણ થાય, એટલું બધું કામ વ્યભિચાર* એટલે જુદાઇ ગણાય છે, અને તેમાંથી નિત્ય પોતાને પાપ અને સર્વ દુઃખ પેદા થાય છે. આ પ્રકારે જુદાપણાથી મુક્ત રહી અજુદાપણું સિદ્ધ કરવું એ સ્ત્રીના ઉપરજ મુખ્ય આધાર રાખે છે. સ્ત્રીએ પોતાના પતિ વિના બીજા કોઇ પરપુરૂષ સાથે મૈત્રી કરવી કે, તેની ગેરહાજરીમાં પ્રસંગ પાડવો એ વાત સારી નથી.

સંસારમાં બધી વાત વિશ્વાસને આધારે ચાલે છે; જો સ્ત્રી પુરૂષને પરસ્પરના એક ભાવનો વિશ્વાસ હોય, તો તે અન્યોઅન્યના ગમે તેવા સમાગમોથી અવિશ્વાસ લાવતાં નથી. કામ પ્રસંગે પુરૂષો સાથે વાતચીત કરવી પડે, તેમાં કે તેવા ઉત્તમ પુરૂષોના સંબંધમાં કાંઇ પાપ નથી, પણ તેમ થવાથી જ્યાં કોઈ પણ રીતે પોતાના પતિના મનમાં અવિશ્વાસ પેદા થાય એવું હોય, ત્યાં તો એવી વાત વિશેષે તજવી. એકાન્તે પોતાના પતિ વિના કોઇની સાથે બહુ પરિચય પાડવો સારો નથી. પવિત્ર સ્ત્રીને તો પોતાનો પતિ નિરંતર પોતાની પાસેજ છે; એટલે એકાન્ત છેજ નહિ, તેને કોઇના સમાગમની અપેક્ષા નથી. આમ છે ખરૂં, તોપણ પતિની સાથે રહી સંસારના કાર્યો કરવામાં પુરૂષ કે સ્ત્રીઓના સમાગમમાં ફરવું પડે, ત્યાં કોઇ રીતે કોઇનો અનાદર થાય એવી વર્તણુંક કદાપિ રાખવી નહિ. સંબંધથી, વ્યવહારથી, સ્નેહથી, અને કામથી, કશાથી પણ પોતાના અને પતિના એક ભાવમાં જરા પણ વિક્ષેપ પડે એવું કરવું નહિ; એજ ઉત્તમ પવિત્રપણું અને એજ ઉત્તમ સુખ છે. તેજ અતિ બુદ્ધિમાન, વીર્યવાન અને પવિત્ર પુત્ર, પુત્રીની માતા થાય છે અને તેવીજ માતાઓ થકી જન-મંડળ શાન્તિ કર અને સુનિયમિત થશે. હે પ્રભુ! જન-મંડળની ઉન્નતિ અર્થે આ દેશની બાળાઓને પવિત્ર મનની કર ! મંગળ હો!!!

સ્ત્રીપુરૂષનીઅપવિત્રતા.

જગતમાં મહા પાતકરૂપ અપવિત્ર ગણાતા અધર્માચરણ–વ્યભિચારનો દોષ એ સ્ત્રીપુરૂષ બેઉને અતિ નિષિધ, ભયંકર અને અન્યાય કર્મ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એ દોષ કર્યાથી પરમ પવિત્ર વિવાહની ગાંઠ એકીવારે તૂટી જાય છે. વિવાહ કરતી વખતે એક બીજાં જે પ્રતિજ્ઞાઓ લઇને બંધાયાં છે. તે આ વિષયની પ્રતિજ્ઞા સર્વથી બળવંત છે; પરંતુ તે ભંગ કરવાથી બીજી સઘળી પ્રતિજ્ઞાઓનું મૂળ કાપવા જેવું થાય છે. સ્ત્રી પુરૂષ પરમ પવિત્ર પ્રેમની જાળમાં બંધાઇને તથા સુકોમળ કમળની કળીના જેવા સરળ સ્વભાવનાં બાળકોવાળાં થઇને વર્ણવી ન શકાય, એવાં આશ્ચર્યકારક સુખામૃત રસના ભોક્તા થઈ શકે છે. તે ઉપરની પ્રતિજ્ઞા તોડે તો તે સુખના ઉપર હમેશાંને માટે પાણી મૂકવા જેવું થાય છે. જે નરાધમ આવા પરિશુદ્ધ કુટુંબનું અમૂલ્ય સુખ એકીવારે હરણ કરે છે, તેનાં કરતાં બીજો મહા પાપી દુરાચારી નથી. જે નરાધમ કામ–રિપુને વશ થઇને કોઇ સ્ત્રીનું ધર્મ રૂપી ધન ચોરે છે; તેના પાપની તુલનામાં ચોર તથા લૂટારાનું પાપ પણ ઓછું માનવું જોઇએ. તે કેવળ દંપતીનું પ્રેમરૂપી ધન ચોરે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેઓમાં પ્રેમાંકુર ફરી ઉત્પન્ન થવાની શક્તિ સુદ્ધાંનો પણ નાશ કરે છે. જે માણસ તેઓની પ્રીતિ હરણ કરવાનું મનમાં ધારે છે, તે તેમનાં પ્રીતિથી બંધાયલા પવિત્ર સુખ ભોગનો અંત લાવે છે; તેનો કશો વિચાર કર્યા વગર જે પોતાની અસત્ય કામના પૂર્ણ કરવાને તૈયાર થાય છે, તેનાથી શું કોઇ બીજાં દુષ્કર્મ નહિ થઈ શકે ? જે માણસ કામ–રિપુને તૃપ્ત કરવા માટે આવો અસત્ય માર્ગ ગ્રહણ કરે છે, તેણે મનમાં પોતાની સ્ત્રી છોકરાંની તેવી ખરાબ પ્રવૃત્તિ થવાનો સંભવ જાણવો. જ્યારે કોઈ માણસ કોઇ ગૃહસ્થનું નિષ્કલંક ગૃહ કલંકિત કરવાને તૈયાર થાય છે; ત્યારે તેણે પોતાના ઘરને પણ તેવા કલંકનો બનાવ બનવાના સંભવ તરીકે જાણવું જોઇએ. જેવાં પોતાનાં આચરણ, તેવાં સ્ત્રી છોકરાંઓનાં પણ દેખાદેખી થાય છે. એ રીતે અધર્માચરણનો વધારો થવાથી દેશમાં વર્ણસંકર પ્રજાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે; વગેરે રીતે તે દેશને ભારે હાનિ કરનાર મનુષ્ય ગણાય છે.

પ્રજાની નીતિ ભ્રષ્ટ કરનાર અધર્માચરણીને તેના મહા પાતકનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. તે પાપાચરણી મનુષ્યનું પુણ્ય જનિત ઉત્તમ સુખ નાશ પામે છે. પાપથી મલિન થએલા સંકલ્પ વિકલ્પના દુઃખથી દુઃખિત થાય છે. લોક નિંદા, બળનો નાશ, વીર્યની હાનિ, રોગોત્પત્તિ, પૈસાનો નાશ; વગેરે ઘણી જાતના અનિષ્ટ બનાવો બને છે. જે કુટુંબમાં આવા ખરાબ બનાવ બને છે; ત્યાં ઈર્ષ્યા, કલેશ અને દુઃખ રૂપી આગ સર્વદા સળગતી રહે છે. જેઓ આ

દુષ્કર્મમાં લાગેલાં છે, તેઓનું શરીર ધીરે ધીરે અસુખાકારી, તથા અંતઃકરણ નિસ્તેજ થઇ જાય છે, તેનાં છોકરાં માતાપીતાના સર્વ દોષો મેળવી જન્મે છે. ઘણી જાતના અનર્થો કરી અપરાધી માબાપને કલેશ આપે છે. પરિણામે તેઓનું આખું કુટુંબ દુરાચારી થાય છે, તેમની આબરૂ જાય છે, નિંદા થાય છે, ખરાબ હાલતમાં આવી પડે છે. અને સર્વ ઠેકાણે ધિક્કાર ફિટકાર પડે છે, અને ઇશ્વર કોપે છે. આ દુનિયામાં સુખ મળતું નથી અને પર દુનિયામાં નર્કમાં પડે છે; વગેરે રીતે આ મહાપાતકની સજાની હદ નથી.

આ પાતક રૂપી અધર્માચરણનો દોષ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને વધારે છે. સ્ત્રીના અપવિત્રાચરણથી મોટું કલંક લાગવા ઉપરાંત ઘણા મનુષ્યોને દેખીતું મોટું નુકશાન થાય છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે શરમાળ અને કોમળ છે. કુદરતજ તેમને એવી કોમળ થવાને ફરમાવે છે. ઇશ્વર રચિત સૃષ્ટિના નિયમ વિરૂદ્ધ અપરાધ કરવાથી તેમનો તિરસ્કાર થાય છે. જે દેશોમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ પરણવાની છુટ છે, ત્યાં પણ ઘણા પતિ કરવાની છુટ નથી; ત્યાં એક પુરૂષ ઘણી સ્ત્રી પરણે તે રીતને અસભ્ય ગણવામાં આવતું હોય એમ જણાતું નથી; પણ એક સ્ત્રીને બે પતિ હોવાનો વિચાર ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્ત્રી દુરાચારથી પુરૂષ કરતાં વધારે ભયંકર અપરાધિ ગણાય છે, એ તમામ સુધરેલા દેશોના લોકો પણ આ સ્થાપિત ભેદનો સ્વીકાર કરે છે. આ દોષથી અપરાધિ થયેલા પુરૂષની આબરૂ ઓછી થાય છે, નિંદાય છે, પણ મંડળીમાંથી બાતલ કરવામાં આવતા નથી. પણ સ્ત્રીઓને તો એવા અપરાધ માટે બાતલ કરવામાં આવે છે; કારણ કે જે સ્ત્રીએ આવો અપરાધ કદિ કરેલો હશે, તેના સહવાસમાં રહીને આબરૂદાર કુટુંબની પરણેલી કે કુંવારી કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાની આબરૂને જોખમમાં નાખવાને ઈચ્છશે નહિ; કેમકે લૌકિક નિર્ણયથીજ સિદ્ધ થયું છે કે એ અપરાધ જીંદગી સુધી જાતિબહારની શિક્ષાનો એની મેળેજ સમાવેશ કરે છે. કેટલાક માણસો એવી દલીલ કરશે કે પુરૂષ દુરાચાર—વ્યભિચારમાંઆશક્ત હોય, તો તેમાં કંઇ બહુ દોષ નથી; પરંતુ સ્ત્રી ભ્રષ્ટ થયાથીજ સર્વ દોષ શા માટે? આના જવાબમાં કહી શકીએ છીએ કે;—સ્ત્રીની પેઠે પુરૂષનો દુરાચાર દોષ કોઇ પણ રીતે માફ કરવા જેવો નથી, તોપણ પુરૂષ બીજી સ્ત્રીમાં ઉપગત થયાથી જો ગર્ભોત્પાદન થાય તો તેનાથી તેની પોતાની તેવી હાનિ થતી નથી. પણ તે સ્ત્રી અને તેના સંબંધીઓને તો મોટી વિપદમાં આવવું પડે છે; વગેરે કારણથી જણાય છે કે સ્ત્રીનો દુરાચાર સમાજમાં ઘણોજ દોષયુક્ત તરીકે ગણાયો છે. તેથીજ તેમને એવા પાતકથી બહુ સંભાળી ચાલવાનું જણાવેલું છે. પુરૂષ જો આવા અધર્માચરણથી પોતાના નિરપરાધિ સંબંધીઓ ઉપર અપકીર્તિનું કલંક આણે છે, તો સ્ત્રીના અધર્માચરણથી કેટલી અપકીર્તિ, કેટલું અપમાન અને

કેટલું દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું? તે સ્ત્રીનાં પોતાનાં માબાપ, પતિનાં માબાપ, તેનાં પીયરિયાં અને સાસરિયાં, સગીઓ અને સખીઓ એ સર્વે તેના અપમાનનાં ભાગીદાર થાય છે; ત્યારે તે સ્ત્રીનાં છોકરાંની શી દશા થવાની? તે પોતાના પાપાચરણને માટે તેમની પાસે કેવી રીતે પશ્ચાત્તાપ કરવાની? તેવા માતા પિતાને માન આપવાની તેમને આજ્ઞા કરી નથી. એવી સ્ત્રીતો ઉલટી પોતાનાં છોકરાં તરફના તિરસ્કાર, અપમાન અને ફિટકારને પાત્ર ઠરે છે. તેના કરતાં વિશેષ કશો હક તે તેમના પર ધરાવી શક્તિ નથી. એ કુદરતી સંબંધ તોડનારી સ્ત્રીજ છે. તે પોતાનાં છોકરાંને કલંકિત કરે છે. જેઓ એકવાર તેણીના શરીરનો ભાગ હતાં, તેઓના ઉપર તેણીએ નિંદાની છાપ મારી છે. કુદરતજ તેને પોતાની સત્તાની બહાર કાઢી મૂકે છે. પ્રથમ પોતાની પ્રાણ તુલ્ય ગણવાને જે સંતાનોને તે ફરમાવતી હતી, તે સંતાનોને તે લોકોના તિરસ્કારમાં તેણી લાવી મૂકે છે. અહા! કેટલી મોટી હાનિ? અને કેટલી મોટી બદનામી? અરે! ક્ષણિક સુખ માટે જે આવી મોટી હાનિ અને અપકીર્ત્તિ વહોરી લેછે, તેને ધિક્કાર છે!!!

શંકામાં સંભાળ—અપરાધિ સ્ત્રી પુરૂષોમાં સ્ત્રીનો અપરાધ ઘણો ભયંકર છે, અને તેની શિક્ષા પણ ઘણી છે. તેથી તેને અપરાધિ ગણી દેવામાં અથવા તેનાપર શક લાવતાં પહેલાં ઘણી સાવચેતી રાખવાની છે. આવો શક લાવતાં પુરૂષોએ બહુજ ધીરજ રાખવી. પૂર્ણ ખાત્રી કર્યા વગર એકદમ તેમના ઉપર શક લાવવો એ સારૂં નથી. ખાત્રી થયે સ્ત્રી ઉપર પતિને ઇર્ષ્યા થાય છે, અને તેનો ત્યાગ કરે છે. તે ઉપરાંત સ્ત્રી ઉપર અધમતા, અપ્રમાણિકપણું અને દુરાચરણીનો આરોપ આવે છે. પતિનો મૂકેલો આરોપ તેને પોતાનાં સમાજમાંથી દૂર કરે છે. વળી સ્ત્રીજાતિની પવિત્રતા સાથે જે કૃત્યોને સંબંધ છે, તેવા કૃત્યમાંથી તેને જીંદગી સુધી બાતલ રહેવું પડે છે અને મરણ સુધી બદનામીનો બટ્ટો આવે છે. માટે પોતાની સ્ત્રી ઉપર આવા દોષોનો શક લાવતાં બહુજ ધૈર્યતા રાખવી, સંભાળથી ખાત્રી કરવી, અને તે પછીથીજ યોગ્ય શિક્ષા માટે પગલું ભરવું એ વધારે ઉત્તમ છે.

અપવિત્રતાની શિક્ષા—અપવિત્ર ગણાતાં સ્ત્રી પુરૂષો જન—મંડળની પવિત્રતા અને સદ્દગુણનો નાશ કરનારાં છે. માટે તેમને દેશમાં નુકસાન કરનારાં અપરાધી ગણી શિક્ષા કરવી જોઇએ. આવા અપવિત્ર સ્ત્રી પુરૂષોને સમાજ—મંડળમાં માન આપવું કે સત્કાર કરવો નહિ, સહવાસ રાખવો નહિ, વિશ્વાસ કે ભરૂસો કરવો નહિ અને નિકટ સબંધમાં આવવું નહિ. આવા અધર્માચરણીઓ જાણે છે કે અમારા અપરાધની વાત કોઈ જાણતું નથી; પરંતુ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. ઇશ્વર સર્વમાં વ્યાપી રહેલ છે, તેજ બીજાના આત્મામાં પ્રેરક રૂપે જણાવી દેછે; એટલે તેવા અધર્માચરણીઓના અંતઃકરણમાં જે વાત રમી રહી હોય છે, તે

બીજા લોકો તેની મુખમુદ્રા અને રીતભાત ઉપરથી જાણી લેછે. અને પછી શિક્ષા બદલ તેની નિંદાને તિરસ્કાર થાય છે. જન—સમાજમાં જોઇએ તેવું માન મળતું નથી; વગેરે હાનિ થાય છે. માટે દરેક સુજ્ઞ સ્ત્રીપુરૂષે પોતાના કુટુંબના અને જન—મંડળના હિતને અર્થે તેમણે આવું અપવિત્ર ગણાતું અધર્માચરણ કદિ પણ કરવું નહિ. હે પ્રભુ ! અમારા ભારતવર્ષમાં સ્ત્રીપુરૂષોને સદ્દબુદ્ધિ પ્રેર ! અને પવિત્ર કર ! ! !

સ્ત્રીની માંદગી વખતે પતિનું કર્ત્તવ્ય,

આ સંસારમાં સ્ત્રી એ પતિની જીંદગી સાથે નિકટ, નાજુક અને મજબુત સંબંધથી જોડાયેલી છે. ગૃહ–સંસારમાં સઘળા સુખનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીપર છે. તેના સુખ આગળ બીજાં બધાં સુખ લુખાં છે. સ્ત્રી એ જગતજનની છે. તે એક ફળદ્રુપ વૃક્ષ સમાન છે. તેનાપર પતિનો, સગાં સંબંધીનો અને ભવિષ્યની પ્રજાનો પરમ આધાર છે. એકવાર જે બાળા, તે બીજી અવસ્થામાં વનિતા અને ત્રીજી અવસ્થામાં બચ્ચાંની માતા થાય છે. સંતાનનાં રૂપ, બળ, બુદ્ધિ અને સ્વભાવનો સઘળો આધાર તેની માતાની તનદુરસ્તી અને તેના વર્તનપર છે. મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિને અર્થે, અને સંસાર સુખદાયક થવા સારૂ કુળવધૂ તથા માતા તરીકે શું શું કર્ત્તવ્ય છે, તે સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ. જો કે વધૂ તરીકે પોતાના હક ભોગવવાની અને માતા થવાની સ્ત્રીઓમાં કુદરતી ઇચ્છા છે; પરંતુ એ અધિકાર કેટલો બધો જોખમદાર છે અને તનદુરસ્તી સાથે તેનો કેટલો બધો નિકટ સંબંધ છે, એ તેમણે સારી પેઠે જાણવું જોઇએ; એટલુંજ નહિ પરંતુ પતિએ તેમાં સહાયક થઈ જેટલી ન્યૂનતા હોય તે પૂરી કરવી જોઇએ; કેમકે, પોતાની સ્ત્રીને માંદગી થયા પછી તેને મટાડવાની દોડાદોડ કરવા કરતાં; માંદગી ઉત્પન્ન થતી અટકાવવાની કોશેષ કરવી એ ઉત્તમ છે. સ્ત્રીની તનદુરસ્તી જાળવવી, તેની તબીયતની ફિકર રાખવી, તેની ભૂલ થતી હોયતો તે ટાળવી અને તેને દરેક પ્રકારે સુખી રાખવી એ પતિની ફરજ છે. સર્વ પ્રકારે તેમની તનદુરસ્તીની સંભાળ રાખ્યા છતાં કદી–દૈવ ઇચ્છાએ કોઇ અકસ્માત્ કારણથી માંદી થાય, તો તે વખતે સુજ્ઞપતિએ તેમની પથારી પાસે બેસી તેની સંભાળ લેવી, તેની સઘળી ઇચ્છાઓ પર લક્ષ આપવું. તેમના મનની શાંતિ માટે આતુરતાથી યત્ન કરવો, તેને આરામ કરવા અને બચાવવા માટે શ્રમ લઇ ખર્ચ કરવો, એ સર્વપર પુર્ણ લક્ષ આપવું જોઇએ.

खामी राखवामां आवशे, तेटली पोतानेज परिणामे सुखमां हानी समजवी; एटलुंज नहि पण ते एक खरेखरा पतिपणाने योग्य नथी एम गणाशे. माटे सुज्ञपतिए पोतानी धर्मपत्नीनी मांदगी वखते तन, मन, अने धनथी तेमनुं दुःख दूर करवानो प्रयत्न करवो. ए तेमनुं कर्त्तव्य छे अने एज तेमने सुखदायक छे.

पतिएकेवुंआचरणराखवुं ?

गृह—संसारमां सहचारी पतिनी वाणी, रीतभात. चाळो अने तेमनी सारा विचार करवानी रढण, ए सर्व पत्नी अने छोकरां उपर वधारे अगर थोडी पण असर कर्या विनां रहेतां नथी. पत्नी पोताना पतिनी रीतभात सारी रीते नजरमां राखे छे. शारीरिक प्रकृतिनी पेठे मानसिक गुणागुण पण छोकरांओमां उतरे छे. जेवो संग मळे छे, तेवोज पास लागे छे; केमके स्वभाविकपणेज मनुष्य जातिमां एक बीजानी चेष्टा करवानो गुण रहेलो छे, अनेचेष्टा निरंतरअभ्यासथीवर्त्तणुंक रुपे एक रुढ मार्ग थइ पडे छे. पति जो नम्र स्वभावनो, प्रमाणिक, करकसर वाळो, मायाळु, प्रेमी, धार्मिक, न्यायशीळ, परोपकारी, दयाळु, उद्योगी, कळा कोशल्यनो उत्सुक अने सदाग्रही हशे, तो पत्नी अने छोकराने पण तेवा थवानुं सुजशे, कदी जो ते अभिमानी, दुष्ट विचारनो, कामी, क्रोधी, एकलपेटो, उद्धत, इर्ष्यावान, पारकानुं सुख जोइ बळापो करनारो अने अपकार वाळी बुद्धिनो हशे, तो तेमनी पत्नीने छोकरां पण तेमना अपरिचयथी तेमना जेवांज थशे. आ प्रमाणे होवाथी पतिए पोतानां आचरण सारां करवा बहु काळजी राखवानी छे. तेमणे सुशीळताथी घरमां सौनां मन हरी लेवां जोइए. गृह—संसारमां सदा सौजन्यरुपी वस्त्र सजवां. गृह—राज्य एवीतो नरमाश अने चतुराइथी चलाववुं के तेथी घरमां प्रेम अने कर्त्तव्यनो वायु प्रसरी रहे. कुटुंबनां जुदां जुदां सगांओनां मायाळुपणानां नानां नानां कामो करवां जोइए. जेवो प्रेम गृह—संसारमांथी सजीवन थाय छे. ते कंइ तेटलामांज पोतानी सहृदयता रोकी राखतो नथी, पण तेनो प्रेम तेना कुटुंबमां प्रसरे छे अने त्यांथी जगतमां विस्तरे छे. पतिए नाना नाना सद्‌गुणो खूब काळजी राखी उछेरी केळववा जोइए. नम्रता, धैर्यता, गरीबाइ, समदृष्टि, परस्पर, सहायता, आत्मरक्षनी पो नीचा नमवुं, हृदयनी कोमळता, आनंदीस्वभाव, अंतःकरणनुं मीलनसारपणुं, जनदया. कोईए आपणो बिगाड कर्यो होय, ते माटे

ક્ષમાશીલતા, સાદાઈ, નિષ્કપટપણુ, દુઃખમાં ગભરાઇ ન જતાં ધૈર્યતા રાખી દૂર કરવું. સુખમાં ફુલાઇ ન જવું, હિંમત રાખવી, ધર્મને ધારણ કરવો, વિવેકને વિસારવો નહિ; વગેરે સઘળી જાતના સદ્ગુણો ગ્રહણ કરવા જોઇએ. દુષ્ટ વિચાર દૂર કરવા અને સુવિચારનું અનુકરણ કરવું એ પોતાના હાથમાં છે. તેમજ ખોટો મમત પકડી રાખવો કે, ખોટે માર્ગે મન લગાડવું અથવા સારો આગ્રહ રાખી સત્કાર્ય પાછળ મડયા રહેવું; અને સુમાર્ગે હૃદયને ચોંટાડવું, એ સર્વ આપણી મરજી ઉપર રહેલું છે. આપણે માટે જગતને જેવું બતાવવું હોય, તેવું આપણે ગ્રહણ કરવું જોઇએ. સુખની ઇચ્છા રાખવા વાળો પતિ ચાહેતો પ્રમાણિકપણાથી આબરૂ સાથે પોતાથી બની શકે તેટલી કાબેલિયતથી પોતાનો સંસાર ચલાવી શકે, તેને કુદરત તરફથી જે બક્ષિસો મળી હોય, તેનો ખરાબ ઉપયોગ ન કરતાં, તે પોતે ધારેતો સારો ઉપયોગ કરી શકે; તે જો પોતાના મનપર લેતો નાનામાંનાની અને ઝીણામાં ઝીણી વસ્તુમાં પણ ઇમાનદાર, ઇનસાફી, સાચો, અને નિમક હલાલ નીવડી શકે; જે સદ્ગુણો દરરોજ ખપમાં આવતા હોય, તેજ સદ્ગુણો બધા કરતાં વધારે સત્તા ચલાવે છે.

સારા ગણાતા પતિનાં આચરણ એ છે કે;-તે પોતાની અર્ધાંગના ઉપર પ્રીતિ રાખે છે, પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર મમતા રાખે છે, પોતાના મિત્રો સાથે દૃઢભાવથી રહે છે, તે ક્ષમાશીલ હોય છે, પોતાનુ વચન પાળવામાં ઇનામદાર હોય છે, નિકટ સબંધમાં આવનારાઓની સાથે ભલાઇથી ચાલે છે, તેવો પતિ પોતાની પત્નીની આબરૂ ભરેલી તુલના કરે છે, શાણપણ અને પ્રીતિભાવથી ગૃહ-સંસાર ચલાવે છે, પત્નીને સમજાવીને અમલ ચલાવે છે, તેમાં પણ જે કામ તેની આબરૂ અને ફાયદા ભરેલુ હોય તેજ સમજાવીને કરાવે છે. તેના બહારના દેખાવ કરતાં તેના આત્માને અને આબરૂને વધારે ચાહે છે, તેના સદ્ગુણો જોઇને તેના પર આશક્ત રહે છે પોતાના સદ્ગુણોના બીજનું રોપણ કરે છે. પોતાના જે જે ઉજળા યશ અને મહિમાવતા લક્ષણો હોય છે, તેનું તેજ તેના ઉપર પાડી, તેનુ પ્રતિબિંબ તેનામાંથી પરાવર્ત્ત પામીને ઉજેશ આપે એમ કરે છે. ઘર ખરચનો વહિવટ તેમને સોપે છે. તેના ઉપરની પ્રીતિમાં એવી તો દૃઢતા રાખે છે કે તેની જુવાની અને તેનુ રૂપ તેમની ઉમર થયે ઉતરે; તોપણ તે ઉપર ન્યૂનતા નહિ બતાવતાં વિશેષ આશક્તપણુ બતાવે છે. તેમને દિલાવર પ્યારથી પોષે છે, તેને ચાહવુ તે એક રૂપાળી પૂજવા યોગ્ય પૂતળીની પેઠે લાડ લડાવવાં એમ નહિ, પણ પ્રભુને દરમિયાન રાખીને આ સંસારનો ખરો સોબતિ ગણી ચાહે છે. દુનિયામાં જે અનિયમિત ઢંગધડા વગરની વિષય વાસનાનો જે જોસ થઇ આવે છે, તેના ક્ષણિક પ્રેમ કરતાં પોતાનો પ્રેમતો સ્વધર્મના સાચા નિયમો ઉપર બંધાયેલો રાખી તેનાપર અત્યંત અધિક બળથી પ્રવર્ત્તે છે, તેમના

અને પોતાના ધર્મ-સંયોગથી પેદા થયેલાં પ્રિય બાળકોના કરતાં પણ જે પેદા કરનાર, પાલણ પોષણ કરનાર અને અંતે પોતામાં મેળવી લઇ શાન્તિનું શ્રદ્ધાપૂર્વકભક્તિ સુખ આપનાર મંગળમય પ્રભુના પ્રત્યે નિરંતર દૃઢપ્રીતિ રાખી કરે છે અને ઘરનાં સૌને કરાવે છે. પોતાની પત્ની અને છોકરાંને પોતાનું ઘર આકર્ષક લાગે એમ કરે છે, તેમને ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાની પ્રથમથી ટેવ પાડીને તેઓ આ લોક પરલોકમાં સુખી થાય તેમ કરે છે. ઘરનાં માંદા માણસોને ઘણીવાર દવાના કરતાં વધારે ફાયદો કરે એવા દિલાસા ભરેલા અને માયાળુ શબ્દો બોલે છે. કુટુંબનાં માણસોને સુખી બનાવવા તેઓ એક બીજા સાથે વિવેક અને સભ્યતાથી વર્ત્તે એમ કરે છે. ઘરમાં ચિડિયો બાપ, હમેશાં વાંક કાઢતી મા, વઢકણી વહુ, વંઠી ગયેલો છોકરો અને રઝળતી છોકરી હશે, તે ઘરમાં ગમે તેટલો સુખકારક સરસામાન હશે, બાગ બગીચો અને સુખ આપનારી અનેક વસ્તુઓ હશે, તોપણ તે ઘર સમજવું નહિ; એ બરાબર સમજી રાખી ઉપરના દોષો પોતાનાં ઘરમાં પ્રવેશ કરવા ન પામે તેમ કરે છે. બાળકો તરફ કઠોર વર્તણુક રાખવાથી અને કઠોર શબ્દો બોલવાથી તેમનાં મન ઉંચા થાય છે અને ઘર તેમને અણગમા ભરેલું લાગે છે, એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખી કઠોરતાથી વર્તતો નથી. બહારનાં કામોથી નવરાશ મળ્યે ઘરમાં રહી પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાં સાથે આનંદમાં વખત ગુજારી કુટુંબનું સુખ વધારવાને ચાહે છે. બાળકોને સજા કરવાને બદલે સમજાવે છે, સુધરવાનું કહેવાને બદલે તેમની ભૂલ વિષે ખાત્રી કરી આપે છે, તેમની લાચારીનો લાભ લઇને અયોગ્ય માર મારતો નથી, પત્નીના દોષો કાઢ્યા કરતો નથી. સ્વાર્થી અને એકપેટા વિચારથી નહિ ચાલતાં એક બીજાની મરજીનો વિચાર કરી બંનેનું હિત જોઇ સુખી થાય એમ કરે છે. ઘર બહાર જતી વખતે પોતાની પત્ની સાથે ગુસ્સે થઈ જતો નથી, અને રાત્રે ઘેર આવીને ગુસ્સા વાળું મોં તેને દેખાડતો નથી. પતિપત્ની સાથે ગુસ્સે થતાં નથી, સ્વાર્થીપણાથી દૂર રહે છે, કુટુંબનું સુખ વધારવા કાળજી રાખે છે, વાંક થયો છે એવી ખાત્રી થાય નહિ, ત્યાં સુધી વાંક કાઢતો નથી, ઠપકો દેવો હોય તો ધીમેથી અને હેત બતાવીને દેછે. ટીકા કરવાની જરૂર પડે તો તે પ્યારથી કરે છે. આખલી ભૂલોને માટે મેંણા મારતો નથી, બીજાને દુઃખ લાગે એવા કડવા શબ્દો બોલતો નથી. ખુબસુરતી અથવા બહારના દેખાવ ઉપર નહિ મોહતાં પોતાની સ્ત્રીના અંદરના ગુણોને વધારે ચાહી સુખ માને છે. કોણ જાણે વખતે એ પોતાના આખરના શબ્દો નિવડે, એમ ધારી ઘર બહાર જતી વખતે મીઠા શબ્દો બોલી નીકળે છે. પોતાની પત્નીને માટે જે સંકટ વેઠયાં હોય તે મોટાં કરી બતાવતો નથી, પોતાની સ્ત્રી અને છોકરાં માટે જે અગવડો વેઠે છે તે શાન્તિ [illegible] થી [illegible] થી [illegible] ર ખમે છે એક

બીજાનાં દુઃખને વખતે અંતઃકરણથી લાગણી બતાવે છે. એક વખત ઠગાયાનું માલમ પડશે તો ફરી તે ભરોંસો કરશે નહિ, એમ સમજી રાખી પોતાની સ્રીને કદી ઠગતો નથી. જે વાત પતિપત્નીના ખાસ અનુભવની કે જાણની હોય, તેમાં એક બીજાની સલાહ લેછે. આફતને વખતે એક બીજાને દિલાસો આપી દુઃખ ઓછું થાય એમ કરે છે. એકલાં ન હોય ત્યારે અથવા બીજાનાં દેખતાં એક બીજાના સંબંધની વાતો કરતો નથી. કોઇ પણ વખતે એક બીજાની સાથે ઉતાવળે બોલતો નથી. કામનો સારો વિચાર કર્યા છતાં તેમાં ભૂલ થાય છે તો તે યાદ લાવતો નથી. પરસ્પર એક બીજાની ઇચ્છાને તાબે થવાને યત્ન કરે છે.

સારો પતિ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી બહુજ જરૂર વગર ઘર બહાર જતો નથી, પણ જે પતિ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી ઘેર ન રહેતાં શેરીઓમાં અગર ઓ-ળખીતાઓને ત્યાં ફર્યા કરે છે અને સુવાના વખત પહેલાં પાછો આવતો નથી, તે પરણેલી જીંદગીનું ઘણું ઉમદા અને આશિર્વાદ રૂપ સુખ જાણી બુજી ગુમાવે છે; એ બરાબર યાદ રાખી રાત્રિએ બહાર નહિ ફરતાં પરણેલી જીંદગીનું ખરૂં સુખ લેછે. શરીર કોમળ કરવા કરતાં હૈયું કોમળ કરવાને કાળજી રાખે છે. ગજા પ્રમાણે મળેલામાં સંતોષથી રહે છે. કારણ વગર કંઇ પણ બોલતો નથી. સદ્-ગુણથી જન—મંડળની આપણા પ્રત્યે શુભ વાસના થાય છે, અને તેઓ માન પ્રતિષ્ઠા આપે છે એવું સમજી વર્ત્તે છે. સત્ય, સાચવટ, અને પ્રમાણિકપણાને વળગી રહી દરેક કાર્ય કરે છે. પોતાના અંતર્યામીને પૂછી હમેશાં ચાલે છે. પોતાની વાણીમાં અને પોતાની દરેક કૃતિમાં અંતર્યામીની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તે છે. પોતાની હમેશની ફરજો દેખીતી સાધારણ અને ધુળ ગજા જેવી લાગતી હોય, તોપણ તે કેવી રીતે અદા કરે છે, તે ઉપરથી તેની ખરી તુલના થઇ શકે છે. પતિની ખરેખરી ચાલચલગત તેનાં ગૃહ-સંસારમાં જેવી જણાઇ આવે છે, તેવી બીજી ક્યાંએ જણાતી નથી. તે ગૃહ—સંસાર ઉપર કેવી રીતે અમલ ચલાવે છે, તે ઉપરથી તેનું વ્યવહારિક ડહાપણ વધારે સારી રીતે જણાઇ આવે છે, અને એજ સ્થળે એના સાચા ગુણો દેખાઈ આવે છે. જે પતિમાં આવાં આચ-રણો હોય-છે, તે પતિપણાને યોગ્ય છે અને તેનોજ સંસાર ખરેખરો સુખ રૂપ થઇ શોભિ નીકળે છે. માટે સુજ્ઞ પુરૂષોએ સારા પતિ તરીકે ગણાવાને ઉપર જણાવેલાં આચરણો રાખવાં જોઇએ અને તેમ થશે તોજ ગૃહ—સંસાર સ્વર્ગ સમાન સુખ આપનાર થઇ જીંદગીનું સાફલ્ય કરવામાં સાધન ભૂત થશે. વિજય ! વિજય હો ! ! !

પતિપત્નીમાંકેવોપ્રેમજોઇએ ?

આ સંસારમાં પ્રેમ એ ઇશ્વરે આપેલું સત્ય ધન છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે આ જગતનું જીવન છે. તે આ દુનિયાની વસ્તુ નથી. એ સ્વર્ગની સામગ્રી છે. એના વિના એક પળ પણ ચાલી શકતું નથી, પણ માતાનો સ્નેહ ન પામ્યાથી મનુષ્ય કયાં રહી શકત ! કેવું આશ્ચર્ય ! એક પ્રીતિ કેટલા ભાવથી પ્રકાશિત થઇ છે. માતાનો સ્નેહ, સન્તાનની ભક્તિ, સતીનો પ્રેમ, આના જેવા મધુર ભાવ જગતમાં ઘણાજ થોડા છે. જે પ્રેમનું મૂળ તે પ્રીતિ સ્વરૂપમાં બંધાયેલું છે, તેજ સ્વર્ગીય છે, તેજ ચીરસ્થાયી છે. પશુઓ પણ પોતાનાં બચ્ચાંને ચાટે છે; પરંતુ તેઓનું ચાટવું અને માણસના ચાટવામાં ઘણોજ ફેર છે. મનુષ્ય આત્મા વાળો જીવ છે. માણસે જ્યારે ઇશ્વરની પાસેથી આવું શ્રેષ્ટ ધન મેળવ્યું છે, ત્યારે તેનો સદ્‌વ્યવહાર કરવામાં પ્રાણુતોડ યત્ન કરવો જોઇએ. પ્રીતિનો ગેર ઉપયોગ કરવો એ નર્ક છે. પવિત્ર પ્રીતિ પરમેશ્વરની છબી સ્વરૂપ છે. તેથી આપણે તેને જોઇ શકીએ છીએ. નિર્મળ પ્રીતિજ આ દુઃખમય સંસારમાં સ્વર્ગ આણે છે. મનુષ્યના સુખને દેવની સુંદરતામાં શોભાવે છે. એ પુષ્પની સુગંધીના જેવી મનોહારી છે અને ચંદ્રમાના સુશીતળ કિરણુની પેઠે સ્નિગ્ધ કારી છે. ચંદ્ર કિરણુ જેમ કદરૂપાને પણ સુંદર કરે છે, તેમ પ્રીતિ પણ પોતાના સુકોમળ શાન્ત પવિત્ર ભાવથી મહા પાપીના હૃદયને ભેદી પ્રકાશિત કરે છે. પ્રીતિ સર્વને પોતાની પેઠે સુંદર કરવામાં મશગુલ છે, એ નિઃસ્વાર્થ છે. જેનું હૃદય આવી પ્રીતિનું મંદિર છે, તેજ ખરા મનુષ્યના નામને યોગ્ય છે, તે આ લોકના ઉંચા આસન ઉપર બેઠેલો છે અને પરલોકમાં દેવતાઓનો સહવાસ મેળવે છે. પ્રેમજ જગતને ચલાવે છે, ઘટના ચક્રમાં ફરતો માણસ—પિતા, માતા, સ્ત્રી અથવા પુત્ર, પુત્રી ગમે તે હોય—સર્વ આ શક્તિથી ખેંચાય છે. તેનાથી હીન થવાથી મનુષ્યનું હૃદય શૂન્ય બનત, જગતનો મોહ જતો રહેત, સુંદર સંસાર જંગલ જેવું થઈ જાત, પ્રેમ જગતનો આદિ ધર્મ છે. પ્રેમ સુંદર અને પવિત્ર છે, પ્રેમ એ માણસનો સર્વથી ચઢીયાતો અને પરમોત્કૃષ્ટ ગુણ છે. દયા, ભક્તિ, સત્યનિષ્ઠા, ન્યાય પરતા અને ઉદારતા એ સર્વ પ્રેમથી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રેમી માણસનું હૃદય સ્વર્ગીય પ્રકાશથી પૂર્ણ છે. તે પાપથી ત્રાસ પામે છે, દુઃખની છાયા તેને સ્પર્શ કરતી નથી, વગેરે રીતે જોતાં પ્રેમ એ ખરેખર સ્વર્ગનો ભાવ છે.

આ સૃષ્ટિમાં ઇશ્વરે સ્ત્રી અને પુરૂષ એવા મનુષ્યના બે ભાગ કર્યાં છે. બીજાને પ્રેમ કરે છે, તેને લીધે તેણે તેને રમણિય અને સુંદર બનાવી જ

ગતમાં મોકલી છે. સ્ત્રી પુરૂષ ઇશ્વરની ઇચ્છાથી બંધનમાં બંધાયેલાં છે. પતિ-પત્નીનો પ્રેમ સુંદર સુખમય છે. પતિ પોતાની પત્નીને સામાન્ય સ્ત્રી તરીકે ગણતો નથી; પ્રેમી પત્નીનો અવાજ ગાઢો હોય, તોપણ પતિને તેનો અવાજ કોકિલના અવાજ જેવો લાગે છે, તેનું મુખ ખરાબ હોય તોપણ પ્રેમિકને પ્રફુલ્લ કમળ જેવું ભાસે છે. પ્રેમિકની આગળ પૃથ્વી સ્વર્ગ છે, સંસાર બગીચો છે. સર્વ પદાર્થ શરદ પુનેમ જેવા ગણાય છે. પ્રેમી પતિ પોતાની પ્યારીની દીર્ઘહાયથી સઘળે અંધારૂં થએલુ જુએ છે. પ્રિય પત્નીના આંસુથી હૃદય ભેદાય છે. ઇશ્વરે સ્ત્રીને આવી રીતે મનુષ્યની સહચરી કરી છે. આવો પ્રેમ—વિશ્વપ્રીતિનો પાયો છે. કુટુંબપર પ્રીતિ રાખવી એ પ્રેમનો કેન્દ્ર છે. તેનાથી પ્રેમ ચારે બાજુ-પ્રસરે છે. કુટુંબ કોમળતાનો આધાર છે, શાંતિનો રક્ષક છે, વિશ્વ પ્રેમનો શિક્ષા ગુરૂ છે, તે જગતનો નિયમ છે, તેજ વિશ્વને ચલાવનાર છે. પોતાના ઘરના ઉપર પ્રેમ કર્યા પછી પોતાના કુટુંબ ઉપર, પછી પોતાની જાતિ ઉપર. પછી દેશ ઉપર અને પછી જગત્પરની માનવજાતિ ઉપર પ્રેમ કરતાં શીખે છે, સ્ત્રી પુરૂષની પ્રીતિરૂપી બંધન સિવાય સ્થાયી કુટુંબ થઈ શકતુ નથી. સ્ત્રીનું હૃદય પ્રીતિનું પ્રિય નિવાસ છે. પ્રીતિમાં સ્ત્રીનુ જીવન છે અને સ્ત્રી બાલ્યકાળથી લઇને મરવા સુધી પ્રીતિની પૂતળી છે.

જગતમાં સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પર જ્યાં સુધી પ્રેમ રસથી એક રંગી થયાં નથી, ત્યાં સુધી તેઓ સંસારમાં પોતાના અનુભવ સંબંધે પરિપૂર્ણ ગણાય નહિ. જ્યાં સુધી પુરૂષે પ્રેમ જાણ્યો નથીઃ ત્યાં સુધી તે પુરૂષ નથી. તેમ સ્ત્રીએ પણ જ્યાં સુધી પ્રેમ જાણ્યો નથી, ત્યાં સુધી તેને સ્ત્રી ન જાણવી. એક બીજાને પરિ-પૂર્ણ કરવાને બંનેની આવશ્યકતા છે. પ્લેટોનો એવો મત હતો કે;—"પ્રેમિ-જનો એક બીજામાં પ્રતિબિંબ ખોળે છે અને પ્રેમ તો મૂળ મનુષ્યનું વિખુટુ પડેલુ અર્ધ અંગ છે તેવા બીજા અર્ધ અંગ સાથે સંયોગ કરેછે." પ્રેમ-રૂપી ઈશ્વરી વિકારને લીધે જગત તાજું અને જુવાન રહ્યું જાય છે. પ્રેમવિકાર યુવાવસ્થા ઝગઝગીત કરી મૂકે છે અને વૃદ્ધાવસ્થાના શીતળ ચંદ્રની આસપાસ સુખશાંતિનું શ્વેત કુંડાળું કરે છે. પ્રેમ—વૃત્તિ પોતાની પાછળ જે અજવાળું નાખે છે. તથી વર્તમાનને તેજોમય કરે છે અને પોતાના કિરણો આગળ નાખ-વાથી ભવિષ્યના ભારને હળવો કરે છે. જે પ્રેમ, પ્રસશા અને સાનંદાશ્ચર્યમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે માણુસનાં આચરણ ઉચ્ચતર અને પવિત્રતા આપનારાં થાય છે. એવો પ્રેમ માણસને આત્મ દાસત્વમાંથી છોડાવે છે. તેના પ્રભાવથી સુશીલતા, સહૃદયતા, પરસ્પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રી—પુરૂષનો સંયોગ થવામાં પરસ્પર માત્ર માન અને ગણના ઉપરાંત બીજું ઘણું વિશેષ હોય છે. જે પ્રેમ લાગણી ઉપર એ સંયોગનો આધાર રહે છે. તે અત્યંત ઉંડી અને

કોમળ હોય છે. એવી પ્રેમ લાગણી માંહો માંહે સ્ત્રીઓમાં કે માંહોમાંહે એકલા પુરૂષોમાં કદી પણ હોતી નથી.

પુરૂષ પ્રેમના દરવાજામાં થઇને આનંદની, અનુકંપાની અને મનુષ્યરસજ્ઞતાની નવી દુનિયામાં પ્રવેશ કરે છે. અને તે નવી દુનિયાને પોતાના ઘરમાંજ અનુભવે છે. જો ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવામાં પ્રેમ પ્રધાનપણે ન હોય, તો તેવો ગૃહસ્થાશ્રમ અતિ દુઃશદ્ધ જુલમનું જંગલ થઇ પડશે. જે પુરૂષનો પ્રેમ ગૃહ—સંસારથી સજીવન થયો છે, તે કંઈ તેટલા સાંકડા ગોળમાંજ પોતાની સહૃદયતા રોકી રાખતો નથી. તેનો પ્રેમ તેના કુટુંબમાં પ્રસરે છે અને ત્યાંથી જગતમાં વિસ્તરે છે. ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રેમ—પથ્યથીજ પુરૂષનું હૃદય ઉત્તમ રીતે નિયમમાં વર્ત્તે છે. ઘર તે સ્ત્રીનું રાજ્ય, તેની જાગીર અને તેનું જગત્ છે,—ત્યાંથી તે પ્રેમથી, માયાથી, અને નરમાશની સત્તાથી અમલ ચલાવે છે. કોઇપણ પુરૂષ મૂળ પ્રકૃતિએ તોફાની હોય, અને દૈવયોગે તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ જો કોઈ મોટા મનની પ્રેમી સ્ત્રી સાથે સંધાય તો તે જેવો ઘાન્ત પડશે, તેવો બીજા કશાથી નહિ પડે. તેની સ્ત્રીથી તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળે છે. સ્ત્રીનાં ઉત્તમ લક્ષણ તેની બુદ્ધિમાં વસતાં નથી, પણ તેની પ્રીતિમાં વસે છે. ચિંતા અને ગભરામણથી ઘેરાયેલા ગૃસ્થાશ્રમમાં જે સ્ત્રીનું ઘર પ્રેમનું સ્થાન નથી, તે વિશ્રાંતિનું સ્થાન કેમ કરીને થાય ! મગજને વિસામો અને દિલને શાન્તિ તો પ્રેમ—વૃત્તિની નરમ અસરથીજ મળી શકે છે. સ્ત્રીની પ્રીતિ કેવી છે, તે વિષે કવિએ કહ્યું છે કે;—

સન્નારીની પ્રીત, શ્રાન્તનો થાક ઉડાડે,
સન્નારીની પ્રીત, તૃષાર્તની તૃષા મટાડે;
સન્નારીની પ્રીત, મિષ્ટ વિશ્રાંતિ આપે,
સન્નારીની પ્રીત, સુખને શાન્તિ વર્પે;
સન્નારીની પ્રીતિ—બાગમાં ભ્રમર—પુરૂષ ભમતો ફરે,
પુષ્પોની છાયામાં છતાં, આનંદે ગુંજ્યા કરે.   ૧

આ જગતમાં જનસમૂહના જે નાના મંડળમાં આપણે રહેતા હોઇએ. તેને પ્રેમથી પોષવું એ બધાં જગત્-પ્રેમનું બીજ સમજવું. પ્રેમિક પ્રેમ બંધનથી એવતો બંધાયલાં રહે છે કે, એક બીજાનો વિયોગ થતાં પ્રાણ તજી દેવાની પણવાર લગાડતાં નથી. તેમનો પ્રેમ જળને માછલાના જેવો હોય છે. માછલું જેમ પાણીથી વિખુટું પડતાંજ તરફડીને તરત મરણ પામે છે, તેમ પ્રેમિ સ્ત્રી પુરૂષ એક બીજાનો વિયોગ સહન કરી ન શકતાં વખતે પ્રાણ સુદ્ધાં પણ તજી દેછે. સરફ્રાન્સિસબર્ડેટ પોતાની અર્ધાંગનાના મરણથી એવો તો મહાભારત શોકમાં ગિરફતાર થઈ ગયો કે, સર્વ પ્રકારના ખાવાપીવાનો આગ્રહથી ત્યાગ કર્યો અને ઘરમાંથી તે બાઇના શબને ભૂમિ—દાહ માટે લઈ જતાં પહેલાંજ તેનો

દેહ પડયો. અને પતિ પત્ની બંને એકજ કબરમાં જોડાજોડ સૂતાં. તેવીજ રીતે સાધ્વી પ્રેમી સ્ત્રી પણ પોતાના પતિનો નિરંતરનો વિયોગ સહન કરી શકતી નથી. જ્યારે **સરઆલ્બર્ટઑર્ટન** મરણ પામ્યો, તે સમયે તેની સ્ત્રીને એટલીતો દીલગીરી થઇ કે તે થોડીજ વારમાં તેની પાછળ ચાલી અને તેની જોડે હમેશને માટે સૂતી. એ વિષે **વૉટને** બે પદ લીટી લખી છે, તેમાં તેનો સઘળો સાર આવી જાય છે.

> સ્વામી સ્વર્ગ સાંચર્યો, પત્ની એકલી થાય;
> એકલું રહેવું નવ ગમ્યું, પતિ પાછળ સતી જાય.

આહા ! કેવો પ્રેમ ! તેવીજ રીતે વૉશિંગટનના મરણના ખબર તેની પ્રિય સ્ત્રીને થયા, ત્યારે તે બોલી કે;—" લો, ચાલો, ઠીક, હવે સૌ પતી રહ્યું; હું જલદીજ તેની પાછળ જઇ પહોંચીશ; મારે હવે વિશેષ દુઃખ ભોગવવાનાં રહ્યાં નથી." એમ કહેતાંજ તેના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. આહા ! કેવો પ્રેમ ! ! ખરેખર પ્રેમી પતિપત્નીનો પ્રાણ એકજ રૂપ હોય છે. ધર્મપત્ની **કારોલાઇન** કહે છે કે;—" એક સુંદર સાયંકાળની ગુલાબી રોશનીમાં અમે પરણ્યાં, અમારા બેનાજીવબંનેનાં હૃદય એક થયાં," **શ્રી હર્ડરે** પણ હર્ષના ઉભરાથી જાણીજોઇને લખ્યું છે કે;—" મારી ભાર્યા મારી જીવન-દોરી, મારા સુખનું મૂળ અને દિલાસાનું ઠામ છે. અમારા મનમાં જે ઉડતા ક્ષણિક વિચારો સ્ફુરે છે અને અમને તાણુમાં નાખે છે, તેમાં પણ અમે બે એક છીએ." આહા ! ધન્ય છે આવાં પ્રેમીને ! ! ભારતભૂમિની અંદર પણ આવા પવિત્ર પ્રેમી પતિપત્નીના ઘણા દાખલા મળી આવે છે. પ્રેમી પતિપત્ની પરસ્પરને પ્રાણ સમાન ગણે છે; ચાહે છે અને માને છે. એકને અનુકુળ પ્રતિકુળ તે બીજાને અનુકુળ પ્રતિકુળ થઇ પડે છે. તેઓ દેહથી જુદાં જણાય છે, પણ પ્રાણથી જાણે એકરૂપ જેવાંજ હોય છે. તેઓ એકને સુખે સુખી અને એકને દુઃખેદુઃખી થાય છે. સતી **તારામતીએ** પોતાના ધર્મસ્વરૂપ પતિ **હરિશ્ચંદ્ર** સાથે શરીરની છાયા પ્રમાણે રહી, તેના હિત માટેજ પરઘેર દાસી થઈ રહી, વિયોગ થયો, ઘણાં દુઃખ ભોગવ્યાં, આવી સ્થિતિમાં દિલાસારૂપ એકના એક પુત્ર **રોહિત**નું મરણ થયું, તેને બાળવા મસાણનું ભાડું દેવા આજ્ઞા થઈ, તોપણ પતિપરથી જરા પણ પ્રેમ ઓછો કર્યો નહિ; એટલુંજ નહિ પણ છેવટ પતિને હાથેજ મરવાનો વખત આવ્યો; તોપણ નહિ ગભરાતાં પૂર્ણ પ્રેમ બતાવી બોલી;—" પ્રાણપતિ ! તમારા હાથથી મારા ગળામાં નાંખેલી તરવાર પણ મને મોતીની માળા જેવી લાગશે, માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ઘા કરો." અહા ! કેવો નિર્મળ પ્રેમ ! ! પ્રેમને લીધેજ જેવી પોતાના પ્રાણની દરકાર નથી, તેવી પતિ પોતાનો ધર્મ બજાવે તેની દરકાર છે ! આ શું ઓછો પ્રેમ ? સતી **પદ્મણી**

પોતાના પતિ જયદેવના મરણ સમાચાર સાંભળતાંજ શબવત થઇ પડી હતી, **ઉભયકુમારી** આપેલી મુદતે પતિ આવી નહિ પહોંચવાથીજ પ્રાણરહીત થઇ પડી હતી. **સુવ્રતા** પરદેશ જતાં પતિને જોતી જોતી રહી, પણ તે વારે જતો દેખાતો બંધ પડયો કે, તેના પ્રાણ પણ જતા રહ્યા ! **સીતા**એ અનેક સંકટ ભોગવ્યાં પણ પતિપરથી પ્રેમની જરા પણ ન્યૂનતા કરી નહોતી. પતિપત્નીનાં હૃદય પ્રેમરૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો સજડ સંધાઇ જાય છે કે એકને જે પ્રિય અપ્રિય, તેજ બીજાને પ્રિય અપ્રિય થઇ પડે છે. તેઓના પ્રાણ એક રૂપ જેવા થયેલા હોય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ એક બીજાના હિતને માટે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખતાં નથી. **મહાસતીપાર્વતી** પોતાના પિતા દક્ષપ્રજાપતિએ શિવજીનો દ્વેષ કર્યો, એ જોઇ પિતા પ્રત્યે કહ્યું કે;—" તમે મારા પતિ શિવજીનો દ્વેષ કરો છો, માટે તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ કલેવર—શરીર પણ મારા કામનું નથી, તેથી હું છોડી દઉંછું. ખરાબ અન્ન ભૂલથી ખવાયું હોય, તો પછી ઓકી કાઢવું એમ ધર્મ શાસ્ત્ર કહે છે." એટલું બોલતાંજ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો હતો. અહો ! કેટલો બધો પ્રેમ ? ઇત્યાદિ સતીઓના ઘણા દાખલાઓ છે.

જેવી રીતે સતી સ્ત્રીઓએ પતિપ્રત્યે પ્રેમ બતાવ્યો છે. તેવીજ રીતે પવિત્ર પુરૂષોએ પણ પોતાની પત્ની પત્યે પ્રેમ બતાવ્યાના ઘણા દાખલાઓ પ્રસિદ્ધ છે. **સતી પાર્વતી**એ જ્યારે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો, ત્યારે **શિવજી** એ આવી દક્ષયજ્ઞનો નાશ કર્યો, અને પોતાની પ્રિયપત્ની **સતી**ના અસ્તિની પોટલી બાંધી તીર્થે તીર્થે ફર્યા હતા અને છેવટ હિમાલય પ્રત્યે તે ફરી મળતાં સુધી અઘોર તપ કર્યું હતું, એ વાત જગત્ પ્રસિદ્ધ છે. **ઉભયકુમારી** પ્રાણ રહીત પડેલી જોઈ, તેનો પતિ **પ્રતાપસિંહ** પણ પ્રાણ રહીત થયો હતો. સુવ્રતાને પ્રાણ રહીત થયેલી સાંભળી **હેમચંદ્ર** પાછો વળી આવ્યો, અને પ્રિયપત્નીનું શબ ખોળામાં લેતાંજ પ્રાણ રહીત થયો હતો ! તેમજ **ગૌતમે અહલ્યા** માટે, ઋતુધ્વજે **મદાલસા** માટે, અને પુરૂવાએ ઉર્વશી માટે કર્યું હતું; એ કોનું અજાણ્યું છે ? પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં આવાં પવિત્ર પ્રેમી દંપતીનાં સુદૃષ્ટાંતો ઘણાં મળી આવે છે. ધન્ય છે આવાં પવિત્ર પ્રેમી દંપતીને ! અને ધન્ય છે તેમના જન્મને ! કે તેઓ આ જગતમાં પ્રેમી તરીકે જન્મી લોકોને શિક્ષણરૂપ સુદૃષ્ટાંત આપી ગયાં છે ! આવો પવિત્ર પ્રેમ તેજ ખરેખરો પ્રેમ છે. આવો પ્રેમજ જીવન રૂપ, અમૃતરસ, સત્ય ધન અને પરમાત્મા સાથે સંમિલન કરાવનાર સાધન છે. આવો જે ઉત્તમ પવિત્ર પ્રેમ તે દરેક પતિપત્નીએ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. આવા પ્રેમથીજ હૃદયે હૃદય અને પ્રાણે પ્રાણ જોડાઇ જઇ એક રૂપ થવાં જોઇએ; આવાજ પુર્ણ પ્રેમથી એક બીજાના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવું જોઈએ. અને આવાજ પ્રેમથી દેહ—આત્મા—પ્રાણથી સહાયક થવું જોઇએ. જે ઘરમાં આવાં પ્રેમી પતિ પત્ની

હશે, તે ઘર સ્વર્ગ સમાન શોભિ નીકળશે અને આવાજ પ્રેમ પ્રકાશથી ઝળકી રહી કુટુંબમાં, જાતિમાં અને દેશમાં સઘળે નિર્મળ સુખનાં ઝરણુ વહેતાં કરી સર્વત્ર આનંદ ઘન વર્ષાવી શકાશે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની સાથે આ લોકમાં અમર યશ અને પરલોકમાં પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકાશે. હે ઇશ ! આ દેશનાં સ્ત્રી પુરૂષોમાં આવો પવિત્ર પ્રેમ પ્રેર ? અને પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિ આપ ! મંગળ ! ! મંગળહો ! ! !

પતિપત્નીનાગુણોનીથતીઅસર.

જગત્ નિયંતા મહાન્ કૃપાળુ પરમ મંગળમય પ્રભુનો એવો નિયમ છે કે, જે જેના નિરંતર ગાઢ સંબંધમાં જોડાઇને રહે છે, તે તેના ગુણદોષ સ્વાભાવિક રીતેજ ગ્રહણ કરે છે; જેમકે અમૃતવેલી આંબા લીંબડા કે થોરને વિંટાઈ રહે છે, તો તેનામાં તેવા ગુણો આવે છે; તેમ મનુષ્યમાં પતિ પત્નીનો જેવો ગાઢ સબંધ હોય છે, તેવી તેમને પરસ્પરના ગુણદોષની જબરી અસર થાય છે. પતિને વિંટાઈ રહેલી પત્નીના આચરણની અસર પતિના આચરણપર થાય છે. પત્ની જો ઉત્તમ પ્રકૃતિની હશે,તો તે પોતાના પતિને ઉત્તમ ગુણવાન કરશે. પણ જો તે અધમ પ્રકૃતિની હશે, તો તે તેને નીચ ગુણનો કરશે, અધમ સ્વભાવવાળી પત્ની મળવાથી પતિની સહૃદયતા નિર્જીવ થઇ જાય છે, તેનું ચૈતન્ય—બળ ઉડી જાય છે અને તેનું જીવન ખેડોળ બને છે; પણ જો ઉત્તમ સ્વભાવવાળી પત્ની મળી હોય છે, તો તે પતિની પ્રેમ—વૃત્તિ સંતોષાય છે. તેથી તેની નીતિ —બળવાળી થઇ પ્રકૃતિ સુદઢ થાય છે, અને તેને એ રીતે વિશ્રાંતિ મળવાથી તેની બુદ્ધિ સચેત થાય છે; એટલુજ નહિ પણ ઉત્તમ ગુણવાળી પત્ની મળવાથી તેના પતિના ઉદ્દેશ અને કાર્યો જાણવામાં ન આવે તેમ ઉત્તમ બનતાં જાય છે; પણ નીચ પ્રકારના ધોરણવાળી પત્ની મળવાથી ખબર ન પડે એવી રીતે તેઓ અધમ થતાં જાય છે. આ સત્ય સિદ્ધાંતની હરેકવીલ ઉપર ગંભીર અસર થઇ હતી. તેનો એવો મત હતો કે;—" સુસ્વભાવની અને ઉમદા ધોરણના સંસ્કારવાળી સ્ત્રીના સહવાસથી તેના પતિને આખી જીંદગી જેવી સહાયતા મળે છે, તેવી બીજા કોઇનાથી મળતી નથી મેં મારી જીંદગીમાં જોયું છે કે, નબળા મનના માણસોએ લોક કલ્યાણના ખરેખર સદ્ગુણો દાખવ્યા છે; તેનું કારણ એટલુંજ કે તેમને પડખે ઉમદા લક્ષણવંતી સ્ત્રી બેઠેલી હોય છે, તે તેના સ્વા-

મિના જાહેર જીવન-માર્ગને પુષ્ટિ આપે છે અને સાર્વજનિક સ્વધર્મ સંબંધી તેના ધણીના વિચારો ઉપર પુષ્ટિદાયક સત્તા ચલાવે છે; પણ એનાથી ઉલટા બનાવો મારા જોવામાં વધારે આવ્યા છે. તેમાં મહાન્ અને ઉમદા પ્રકૃતિની રચનાવાળા પુરૂષો સાંકડા મનની સ્ત્રીઓના સંબંધમાં આવવાથી નીચ સ્વાર્થ—શોધકો થઇ જાય છે; કારણ કે તેવી સ્ત્રીઓ એશઆરામના નબળાઇ લાવનારા ઇશ્કને વળગી રહે છે અને એવા માણસોના મનમાંથી સ્વધર્મ અથવા કર્તવ્યનો મહાન્ ઉદ્દેશ કેવળ લય પામેલો હોય છે. એક વિદ્વાન કહે છે કે;–"મારી સ્ત્રીની પુષ્ટિદાયક હિંમતથી, તેના સ્વભાવની એક સરખી સમતાથી અને તેની વર્તણુકના ઉમદાપણાથી મને દિલાસા રૂપ શાન્તિ અને આશ્રય મળ્યો છે. પરમેશ્વરે મને જે સઘળાં સુખ આપ્યાં છે, તેમાં મારી નજરમાં મોટામાં મોટું સુખ એ છે કે, મારી સ્ત્રી મેરી મને મળી આવી. મારાં મોટાં સંકટની વેળાએ તે મને કેવા કામની છે, તેનો ખ્યાલ પણ તમારા મનમાં આવી શકે એમ નથી. તે હમેશાં અતિ નરમાશવાળી છતાં પ્રસંગે તે દૃઢ અને જાગૃત બની જાય છે. મને ખબર પણ ન હોય, એમ તે મારી ચોકી કર્યા કરે છે અને જે મુશીબતોથી હું ગાભરો બની જાઉં છું; તેમાં તે સ્વસ્થ અને શાન્ત રહે છે અનેએવે વખતે તે મને સુશીલ, શાન્ત, અને મજબુત કરે છે." બીજા એક પત્રમાં પોતાના મિત્રને તે જણાવે છે કે;–"તમારા પોતામાં જે સૌજન્ય હોય, તેનું સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબ જે સ્ત્રીના આત્મામાં સાહજિક-સ્વાભાવિક રીતેજ પડે અને વળી તેમાં સુષ્ઠુત્વની વૃદ્ધિ થાય, તેવી પત્નીના સતત સહવાસમાં મારા રહેવાથી મને જે સુખ સાંપડયું છે, તેનું મારાથી બયાન થઇ શકે [illegible]થી. પણ જે કૃત્ય મને પૂરેપૂરૂં વાજબી અને ખરૂં લાગે, તે જ્યારે હું કરું [illegible]ણ વારે હું મારી મેરીની મુખમુદ્રા ઉપર એવો તો સાભિમાન સંતોષ જો[illegible] કે તેથી હું ઉચ્ચદશા અનુભવું છું; વળી જ્યારે અંતર્યામી મને કોઇ કૃત્ય માટે ઠપકો દેતો હોય, તે વેળાએ મારી પ્રિયાનું મુખાર્વિન્દ તરતજ કરમાઇને શ્યામ થઇ જાય છે. જો કે તેના મન ઉપર હું મોટી સત્તા ભોગવું છું ખરો, તોપણ મને કહેતાં આનંદ થાય છે કે તેની મને માનયુક્ત બીક રહે છે અને હું હાલ તેના ઉપર જેવો આશક છું, તેમને તેમ હું જ્યાં સુધી તેનો પ્રેમ-રસ પીતો રહીશ, ત્યાં સુધી કોઇ પણ ખોટા કામમાં હું ખેંચાવાનો નથી, એમ મારી ખાત્રી છે." અહા! કેવી અસર! તેમજ પત્નીનાં આચરણ જો નીચ પ્રકારનાં હોય છે, તો તેની ખરાબ અસર પણ તેનો પતિ અટકાવી શકતો નથી.

પુરૂષ—પ્રકૃતિમાં જે ઉત્તમતા હોય, તેને તેની સ્ત્રી જો પોષીને આગળ ન વધારે, તો તે જલદીથીજ તેને પોતાની અધમ હાલતમાં ખાંચીને પછાડશે. એ પ્રમાણે જોતાં પુરૂષને સરસમાં સરસ બનાવવો કે બગાડવો એ તેની સ્ત્રીના

હાથમાં છે. તેનામાં એ પ્રમાણેની શક્તિ રહેલી છે, તેનો દાખલો **બનિયન**ના જીવન ઉપરથી મળી આવે છે. તે રંડીખાઝ કંસારો પીતળના ભાગાતુટા વાસણને સમારવાનો ધંધો કરતો હતો. તેવામાં તે તેની નાની ઉમરમાં એક સારા માબાપની સુપાત્ર, જુવાન, કુમારીકાને પોતાને સારે નશીબે પરણ્યો. તે પોતેજ જણાવે છે કે-" એ સ્ત્રીના માબાપ ધર્મ-નિષ્ટાવાળાં ગણાતાં હતાં. તેમની એ દીકરી ઉપર પરમેશ્વરની દયાથી મારી નજર ગઇ. એ સ્ત્રી અને હું એ બને ભેગાં થયાં, ત્યારે જેવાં જોઇએ તેવાં અમે ગરીબ હાલતમાં હતાં. અમારા બંનેમાંથી કોઇની પાસે ઘરના રાચ રચીલામાં એક રીકાબી કે એક ચમચો સરખો મળે નહિ, તોપણ એ સ્ત્રીની મિલકતમાં બે ચોપડીઓ હતી. એક તો '**ભલા માણસને સ્વર્ગે જવાનો રસ્તો**' અને બીજી '**ધર્મનાંઆચરણ**' એ બે તેનો બાપ મરતી વખતે આપતો ગયો હતો. આ અને એવી બીજી સારી ચોપડીઓ વાંચવાથી અને પોતાની સ્ત્રીની માયાભર્યા અમલના પ્રતાપથી બનિયન તેના દુરાચરણમાંથી ધીમે ધીમે તર્યો અને શાન્તિ—સુખના માર્ગ ઉપર પળ્યો."

પતિના આચરણપર જેમ પત્નીનાં ગુણોની અસર થાય છે; તેમજ પત્નીના આચરણપર પણ તેના પતિના સારા કે નઠારા આચરણની અસર થાય છે. જો પતિમા ઉજળાયશ અને મહિમાવત લક્ષણો હશે, તો તેનું તેજ પત્નીના હૃદયમાં પડે છે, અને તેનું પ્રતિબિંબ તેનામાંથી પરાવર્તન પામીને ઉજેશ આપેછે. ગૃહિણી તરીકે એક સારી સ્ત્રી મળેલી હોય, પણ પતિ જો નબળો, ક્રુર ઉડાઉ અને લફંગો હશે, તો સારી સ્ત્રી પણ એક ખરાબ ગુણની નીવડશે. જાતિસ્વભાવ ઉપરાંત પત્નીમાં જે કાંઇ ગુણ કે અવગુણ દાખલ થાય છે, તે પતિના સારા કે નઠારા આચરણની અસર છે. જેમ નદી સમુદ્રમાં ભળે છે; ત્યારે સમુદ્રના ગુણ નદીમાં આવે છે, તેમ પતિના ગુણ કે અવગુણની અસર પત્નીને થયા વગર રહેતી નથી. **અક્ષમાળા** નીચકુળની સ્ત્રી હતી, પરતુ **વશિષ્ટ** ઋષિ જેવા મહાત્મા સાથે પરણવાથી તેનાઉત્તમ સદવારે તેમાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યા હતા. તેથીજ તે શ્રેષ્ઠતાને પામી હતી. તેમજ સારંગી નામે સ્ત્રીને મંદપાળ પરણ્યો હતો. સારંગીમાં સારા ગુણો નહોતા, પરતુ મદપાળ જેવા ગુણી પતિની સોબતથી તેનામાં ઉત્તમ સદ્ગુણો આવ્યા હતા અને તેને લઇ તે મહાનપણાને પામી હતી. માટે જે પુરૂષ આ સસારમાં સુખસંપત્તિ મેળવી પરમ સદ્ગતિને પામવાની ઇચ્છા રાખતો હોય, તેમણે પોતાની અદર સદ્ગુણોનો સગ્રહ કરવો, કે તેની અસર પોતાની પત્નીને પણ લાગે; તેમજ સ્ત્રીએ પણ પોતાની અંદર સારાગુણોનો સગ્રહ કરવો કે, તેની અસર પતિના આચરણપર થાય. એ રીતે પતિપત્ની બંને સદ્ગુણ સપન્ન થવાથી બાળકો પણ તેવાંજ થશે અને તેનો પવિત્ર પ્રકાશ આખા કુટુંબ ઉપર પડી દીપી નીકળશે. જેને લઇ તે ધન્યતાને પામી અમરયશ મેળવશે.

સુજ્ઞપતિનાંપત્નીપ્રત્યેવચન.

દુનિયાંપરના:સર્વ દેશોમાં પ્રાચીનકાળે આપણો ભારતવર્ષ પવિત્ર દેવભૂમિ ગણાતો હતો. તેમાં વસનારા આર્યો બળ, બુદ્ધિ, વિદ્યા અને પવિત્રતાઇ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠ હતા. તેમની રીતભાત ઉત્તમ હતી. તેઓની જીવન ભાવના અને લગ્ન ભાવનાનું સ્વરૂપ ભવભૂમિનાં માલતીમાધવ અને ઉત્તમરામચરિત્રમાંથી જણાઇ આવે છે કે;—" પુષ્કળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એ પરિણામે તત્વ નિશ્ચય કરવા માટે, પૈસો પ્રાપ્ત કરવો એ પરમાત્માના યજન અર્થે અને લોકોપયોગી કાર્ય અર્થે, લગ્ન કરવું એ કામ વાસના માટે નહિ, પણ પુત્ર અર્થે; અને આયુષ્ય એ તપ અર્થે. વળી લગ્ન એ કેવળ પુત્ર અર્થે રસ હિન ગ્રંથિ નથી, પણ સુખ દુઃખ સર્વ અવસ્થાઓમાં એક હૃદયનું વિશ્રાન્તિસ્થાન, અને ઘડપણ પણ જેનો રસ ઘટાડી શકતું નથી આવી લગ્ન ગ્રંથિ છે. " અતિ પ્રિય વસ્તુ, મિત્રો, સર્વ બંધુઓ, સર્વ કામનાઓ, ભંડાર અને જીવન—એ સર્વ સ્ત્રીને પતિ છે અને પતિને સ્ત્રી છે. સુજ્ઞ પતિ પોતાની ધર્મપત્નીને કેવા ભાવથી જુએ છે, તેનો ઉત્તમ ચિતાર એક બંગાલીના ઇંગ્રેજી લેખમાં આપેલો છે. તેમાં એક સુજ્ઞ પતિએ પોતાની ધર્મપત્ની પ્રત્યે જણાવ્યું છે કે;—

"પ્રિયા ! હું તમને અજ્ઞેય ચમત્કારરૂપે જોઉં છું. આપણું લગ્ન થયું તે પહેલાં તું મને કેવળ અણજાણી હતી, પણ હવે મારી સખી થઈ છે ! મને તારી જાણ ન હતી અને તને મારી જાણ ન હતી. તારૂં ઘર ત્યાં અને મારૂં ઘર અહીં હતું. હવે મારૂં ઘર તારૂં થયું છે, અને મારૂં સર્વસ્વ તારૂં થયું છે; અને, આપણા સંતાન તને માતા અને મને પિતા કહે છે. "—

" પ્રિયા ! પહેલાં આપણે બે ભિન્ન હતાં, હવે આપણે એક થયાં છીએ, અને એકમાં બંને સમાયાં છીએ. એ કેવો અજ્ઞેય ચમત્કાર છે ! તેનો ભેદ કોણ સમજાવશે ? જેમનાં હૃદય એક બીજાથી કેવળ વેગળાં હતાં તેમની વચ્ચે આવો ગાઢો સંબંધ કોણે બાંધી આપ્યો ? ખરેખર જગતના અધિપતિ પરમાત્માએ આપણો મિલાપ કરાવ્યો. શા સારૂ, તે હું જાણતો નથી. કેવી રીતે, તે પણ હું જાણતો નથી. ઇશ્વરના છૂપા વ્યવહારની કોને સમજ પડે છે ? તેની શોધ કોઇથી થતી નથી. "—

" હે પ્રિયતમે ! હું તને ખાતરીથી કહું છું કે તારી સાથે મારૂં લગ્ન કેમ અને કેવી રીતે થયું તેની મને ખબર નથી. તું ઇશ્વર કૃપાની પાંખ ઉપર બેસીને એકાએક મારી પાસે આવી એમ મને લાગે છે. મેં મારા મન વિષે વિચાર્યું કે આ નારી કોણ હશે ? ત્યારે અંદરથી શબ્દ થયો કે, 'તારા આયુષ્ય

ક્રમમાં તને આનંદ આપવા તથા સહાય કરવા એને પ્રભુએ મોકલી છે; એ તારા હર્ષ શોકમાં ભાગ લેનાર ઇશ્વર દૂત છે; એનો સ્વીકાર કર, એને નમન કર, એને તારૂં અર્ધાંગ જાણ. એવા શબ્દ મેં સાંભળ્યા અને હું તે પ્રમાણે ચાલ્યો, પણ એવાતનો ભેદ મારાથી સમજાયો નહિ; અને હજુ સુધી સમજાયા વગર રહ્યો છે."

" પ્રિયા ! તારા મુખ ઉપર જ્યારે મારી પ્રથમ દૃષ્ટિ પડી, ત્યારે મારા મન વિષે વિચિત્ર ભાવ ઉત્પન્ન થયો; મારૂં હૃદય તારા ભણી ખેંચાયું; ખરેખર જેણે તને મોકલી, તેણે આપેલા વિજળીના તારવડે ખેંચ્યો. નહિ તો મને એનો ભાવ કેમ થયો ? આ ભાવ " પ્રેમ" કહેવાય છે. પ્રેમ એટલે શું ? મને તેનું ભાન છે. પણ એ શું છે તે મારાથી કહી શકાતું નથી. તારા ઉપર મારો પ્રેમ છે; એટલે અગાધ ભાવવૃત્તિથી હું તને જોઉંછું. આસિવાય બીજું કંઇ હું જાણતો નથી. આ વિશાલ લોકમાં તારા ઉપર મારો જેટલો પ્રેમ છે તેટલો પ્રેમ બીજા કોઇ ઉપર કેમ નથી ? શું તારા જેવું બીજું કોઇ ભલું નથી ! બીજું કોઈ કેળવાયેલું નથી ? ત્યારે માત્ર તુંજ મારા હૃદયને કેમ આકર્ષણ કરે છે ? અહા! પ્રેમ એકાગ્ર કરવા તથા મારૂં હૃદય ખેંચવા તનેજ બળ આપ્યું છે. નહિ તો તારાથી તેમ થાત નહિ. મારા ઉપર તારી આ છૂપી સત્તા ચાલે છે, તે તારા પ્રભુએજ તને આપી છે. "—

કૈલાસની સુંદર પુત્રિ ! તારા પરમ પિતાએ તને મારા હૃદયના તાર સાથે બાંધી છે, અને તેથી ઇશ્વરમયપ્રેમે જોડાઈને હું તારો અને તું મારી છે. ઇશ્વરમય પ્રેમ ! એમ મેં કહ્યું ? હા, લોક ગમે તેમ કહે, પણ લગ્નનો ખરો પ્રેમ પવિત્ર છે. પતિ પત્નીનો પ્રેમ ઇશ્વરમય છે. એ વિષે કોણ સંશય લેશે ! જેઓ એ પ્રેમને પાશવભાવ (પશુભાવ) ગણે છે, તેઓ મહા પવિત્ર પ્રભુનું અપમાન કરે છે."—

" હે પ્રિયતમ આત્મા ! તારે વિષે મારો પ્રેમ પશુઓના જેવી પ્રેરણાએ થાય છે એમ હોય ? નહિજ, જે પ્રેરણાથી એક અમર આત્મા બીજામાં ગર્ક થાય છે તે સાત્વિકજ છે. "—

" મારી સખિ ! આપણો ભાવ સાત્વિક છે એની તું સાક્ષી પુર. આ નાસ્તિક જમાનામાં—આ ભ્રષ્ટ સમયમાં એવી ખાત્રી કરવાની જરૂર છે. માટે તે ખાત્રી આપણે બેધડક આપવી જોઈએ. પ્રભુની આજ્ઞા વગર તારે વિષે મારો પ્રેમ થાય નહિ. તને ભાવથી જોવાની શક્તિ મને પ્રભુએ ન આપી હોત, તો તેવો ભાવ થાતજ નહિ. આપણને એકત્ર કરનાર પ્રેમથી થયેલો સંબંધ, ભાવ બલ, ધર્મ અને આનંદ એ સર્વ પવિત્ર છે. જ્યારે તું પ્રથમ મારી પાસે આવી, અને લગ્નની ચોરીમાં મારી પાસે ઉભી રહી, ત્યારે લગ્નનો જે હાર મેં તને પ

માં ઘોળાયા કરે છે, વગેરેનું તેવી સ્ત્રીને ભાનજ હોતું નથી; પણ સમજુ સ્ત્રી આવું કદિ મનમાં લાવતી નથી, તે પતિની ઇચ્છાને અનુસરીને હમેશાં વર્ત્તે છે, તેના સુખમાંજ પોતાનું સુખ અને તેના આનંદમાંજ પોતાનો આનંદ માને છે. આવી રીતે વર્ત્તનારી સ્ત્રીનું ઘર ગમે તેવું ગરીબ હોય, તોપણ તે સ્વર્ગના જેવું સુખ પોતાના પતિને આપી શકે છે અને પોતે ભોગવે છે.—જે પાપાચારી સ્ત્રી પાપ કર્મ કરીને મનમાં સમજે છે કે મારૂં પાપકર્મ કોઇ જાણતું નથી; પરંતુ તે દેવતાઓ જાણે છે અને અંતરમાં જે આત્મા--પુરૂષ વસે છે તે પણ જાણે છે. માટે પાપનો સંકલ્પ પણ ન કરવો, પણ પુણ્ય કર્મનો વિચાર કરવો. —સ્ત્રીએ નિયમાનુસારે ધર્માનુષ્ઠાન કરવું, ધર્મ સાધનવિના જીવનની સાફલ્યતા નથી. ધર્મ એજ મૃત્યુના પછી પણ અનુગામી થાય છે. બીજા સર્વનો આ શરીરની સાંથે વિનાશ થાય છે. માટેજ પોતાના સહાય વાસ્તે ક્રમે ક્રમે ધર્મનો નિત્ય સંચય કરવો.—સ્ત્રીએ શીલવ્રત પાળવું, એ તેનો પરમ ધર્મ છે, તેનો જે ભંગ કરે છે, તે સ્ત્રીને દારૂણ યમલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે.—જે સ્ત્રી મન, વચન, અને દેહ સંયત થઇને સ્ત્રીધર્મ પાળે છે. તે આ લોકમાં શ્રેષ્ઠકીર્ત્તિ અને પરલોકમાં પરમ ગતિને પામે છે.—સ્ત્રીએ નીતિધર્મ પાળી પોતાના જીવનનું સાર્થક કરવું એ તેમનું કર્ત્તવ્ય છે. સ્ત્રીઓને નીતિથી વર્ત્તવા વિષે કહ્યું છે કે.—

ગરબી.

" ઓરા આવો શિવશંકર ભોળા."—એ રાગ.

બેનો તમે નીતિ પ્રીતે પાળો, અંગે થકી અવગુણ સહુ ટાળો;
તો નવ જુવો દહાડો દુખવાળો. બેનો. ટેક. ૧

નીતી થકી લાજ વધે જગમાં, મળે બહુ માન મહાજનમાં;
નીતી થકી દુખ ન આવે તનમાં. બેનો. ૨

નીતી સમું સુખ નથી કાંઈ, વિચારી જુવો નિજ ચિત્ત માંહી;
શોભે ભલી નીતી વાળી બાઇ. બેનો. ૩

નીતી તણી સાડી અધિક શોભે, જોઇ જન મન અતિશે લોભે;
બીજું પટ એ સમું નહિ શોભે. બેનો. ૪

આભૂષણ નીતી તણાં ધારો, કદી નહીં ઉરથી તે ઉતારો;
સફળ થશે તેથી આ જનમારો. બેનો. ૫

શોભે સહુ નીતિ થકી નિત્યે, એથી જન માન દિયે પ્રિત્યે;
વીચારી જુઓ બેની ચિત્તે. બેનો. ૬

અનીતીથી લાજ બધે જાશે, જગે અતી ફટફટ તે થાશે;
પ્રભૂ તેના પર ખરો ખીજાશે. બેનો. ૭

મારે નીતિ પાળવી હિતધારી, કદી નવ મૂકવી વીસારી;
હૈયે હરનિશ ગણવી પ્યારી. બેનો. ૮
પ્રભૂ રીઝે રાખ્યાથી નીતી, અથાગ ધરે જનપર પ્રીતી;
સ્થાપે જો હ્રદયે સુનીતી. બેનો. ૯
એવી નીતીથી નિત્ય લાભ મળે, સંસારના તાપ તમામ ટળે;
વિનંતી જો લલ્લુની ચિતમાં ધરે. બેનો. ૧૦

સ્ત્રીએસ્વભાવકેવોરાખવો ?

આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષના સુખ દુઃખનો અને કૃતેહ અકૃતેહ પામવાનો મુખ્ય આધાર તેમના સ્વભાવ ઉપર રહેલો છે. જેનો સ્વભાવ નમ્ર, ધૈર્યતાવાળો, ક્ષમાશીલ, વિચારશીલ, અને સામા મનુષ્ય પ્રત્યે માયાળુ હોય છે તે સુખી થાય છે. **ભલું કરવાથીજ ભલું થાય છે**, એ વચન સત્ય છે. ખુશનુમા ચહેરો, હસમુખો સ્વભાવ, રૂડી વિવેક બુદ્ધિ ધર્મપર આસ્તા, સ્વર્ગની પ્રાપ્તિની આશા, દુશ્મનો પ્રત્યે દયાભાવ, એ સર્વ ઉત્તમ જીંદગી કરવાના ઉપાયો છે. આવા ઉપાયો છતાં જે મનુષ્ય શોક સંતાપ સાથે સ્નેહ બાંધે છે, તે હાથે કરીને દુઃખને પસંદ કરે છે. પોતાની જીંદગી ઉત્તમ કે કનિષ્ઠ કરવી એ પોતાના હાથમાં છે. તેમાંથી સુખ કે દુઃખ મેળવવું એ ઘણે-ભાગે આપણા ઉપર આધાર રાખે છે. સુખી કે દુઃખી થવાની ટેવ પાડવી એ આપણી પસંદગી ઉપર છે.

હસમુખોસ્વભાવ—આસ્વભાવ ઘણો ઉત્તમને ઉપયોગી છે. જો કે ઘણેભાગે આ સ્વભાવ મૂળ પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે, પણ તેને બીજી ટેવની પેઠે કેળવી શકાય છે. હસમુખો આનંદી સ્વભાવ જીંદગીના ઉપયોગનું મોટું સાધન છે અને સદાચરણનો મોટો રક્ષક છે. આ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી ઘણા માણસને પોતાની તરફ આકર્ષી શકે છે અને ધારેલું કાર્ય પાર મૂકવા સબળ થઈ શકેછે. હસતા મુખવાળી સ્ત્રી જે ઘરમાં હોય તેને ઉત્તમ સુખ છે. જેના મન ઉપર નાની નાની નિરાશાઓની અસર થતી નથી, જેનો સ્વભાવ, ચાલ ચલણ અને નીતિ એ સર્વ ધનવાન છતાં જરા પણ બગડતાં નથી; એવી સ્ત્રી મોટા દુઃખને વખતે પણ સુખનો પ્રકાશ કરી દે છે—સ્ત્રીના હસતા મુખની, તેના કામકાજની ચાલચલણની અને દેખાવની જાદુઇ અસર આસપાસને લાગ્યા વગર રહેતી નથી. એવી સ્ત્રીનાં બાળકો જ્ઞાન મેળવવાની ખરી ઇચ્છાથી આનંદ પામી રોજ

ગ્રહણ કરવો જોઇએ. **નમ્રસ્વભાવ**—આ ગુણુથી મનુષ્યનું મન વશ થાય છે, પણ કઠોરતાથી થતું નથી. જેમ પાણી અગ્નિના કોપને ટાઢો પાડે છે, તેમ નમ્ર વચન ક્રોધને શાન્ત પાડે છે; માટે નમ્રતા રાખી સર્વ માણુસો જેમ પોતાનાજ હોય, તેની પેઠેજ તેમની સાથે વિવેકથી બોલવું ચાલવું. સર્વની સાથે પરમાર્થી લાગણી ધરાવવી. **પરમાર્થી—પરગજુ સ્વભાવ**—આ સ્વભાવવાળા મનુષ્યો પોતાના સુખમાં વધારો કરે છે. જે પ્રમાણુમાં બીજાને સુખ આપે છે, તેના પ્રમાણુમાં તે પોતાના સુખનો પણ ખજાનો વધારે છે. ઉદાર દીલનાં માણુસો આ પારકો અને આ પોતાનો વિચાર લાવતાં નથી. તેને તો આખી પૃથ્વી પોતાનું કુટુંબ અને આત્મબંધુ છે; વગેરે વિચાર કરી તન, મન અને ધનથી શક્તિ પ્રમાણે પરમાર્થ કરતા રહે છે, ભૂખ્યાને અન્ન, તૃષાતુરને જળ, રોગીને દવા અને આશ્રય વગરનાને ધર્મશાળા વગેરે રીતે પોતાના દ્રવ્યનો સુઉપયોગ કરે છે. તેમજ સર્વ પ્રાણીઓને અભય અને દુઃખમાં સહાયતા આપે છે. પરોપકાર સમાન એક પણ પુણ્ય નથી. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીએ આવો સારો સ્વભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. કદી પણએક લપેટાપણું રાખવું ન જોઇએ. **એકલપેટાપણું અને શંકાશીલત્વ**—આ સ્વભાવ મનુષ્યોને ઘણો હાનિકારક છે. આ સ્વભાવના મનુષ્યોને પોતાની જાત સિવાય બીજું કોઇ પણ વ્હાલું હોતું નથી. આવા સ્વભાવનાં મનુષ્યોને તો જગતના રખડતાં મનુષ્યો સમજવાં જોઇએ. **અહંભાવ, શંકાશીલત્વ અને એકલપેટાપણું**-આ સ્વભાવ જો માણુસની જીંદગીના સોબતી થાય, તો તેઓ મહાદુઃખદાયક થઇ પડે છે. માટે આવો સ્વભાવ ગ્રહણ કરવો નહિ. **ફિકર—ચિંતા**—વાળો સ્વભાવ પણ હાનિકારક છે. તેમાં જીવ રાખ્યાથી મનમાં તે મોટું રૂપ પકડે છે. દુનિયામાં કંટાળીને કાયર થઇ જઇએ છીએ, તેનું ખરૂં કારણુ માની લીધેલું દુઃખ છે, ફિકર ચિંતાથી તન, મન પ્રતિદિન નબળાં પડતાં જાય છે. તેથી સઘળું સુખ અને મનની શાંતિ નાશ પામે છે. માટે આવો, હાનિકારક સ્વભાવ ગ્રહણ કરવો નહિ, પણ સદા આનંદમાંજ રહેવું. **ક્રોધીસ્વભાવ**—એ મહાહાનિકારક છે. ક્રોધ એ મનુષ્યને વગર અગ્નિએ બાળે છે. અનેક સુકૃત્યને નાશ પમાડે છે, અને દુઃખ સાગરમાં ઝીપલાવી દે છે, આવા સ્વભાવનું મનુષ્ય કોઇને વ્હાલું થતું નથી, તેવા આવેશમાં શુભાશુભનું ભાન રહેતું નથી અને તેથી અંતે પસ્તાવાનું કારણુ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ક્રોધ ન કરવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. નજીવી કે સહજ વાતમાં ખીજવાઈ જવું નહિ. સહન શીલતા રાખવી, ખમવાની અને ખામોશ રાખવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. **આશારાખવી**—આ સ્વભાવ પણ ઘણો ઉપયોગી છે. બધાં સુખ, અને બધા દિલાસામાં મુખ્ય સુખ અને ઈશ્વરનો મુખ્ય દિલાસો આશામાંછે. આશાએ ગરીબનો મોટો મદદગાર છે, અને તે ગરીબ માણુસનો રોટલો છે. આશાવી-

જ મનુષ્ય મહાન્ કાર્યોનો આરંભ કરે છે અને અપાર યત્ને પાર મૂકે છે. માટે આશા એ ઉત્તમ ગુણ છે, અને તે ગ્રહણ કરવા લાયક છે. આ સર્વ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓએ આવા ઉત્તમ સ્વભાવવાળાં થવું જોઇએ. જેનાથી ઉત્તમ પ્રકારના સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

સ્ત્રીએરીતભાતકેવીરાખવી ?

આ સંસારમાં સ્ત્રીના સારા નરસાનો આધાર તેની રીતભાત ઉપર છે. સારી રીતભાત એજ સ્ત્રીને પોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં મોટી સહાયતા છે; તે વગર નિષ્ફળ થાય છે. રીતભાત એ સ્ત્રીની અંદરની પ્રકૃતિનું બહારનું સ્વરૂપછે. તેના ઉપરથીજ તેની રેણી, શોખવૃત્તિઓ અને સ્વભાવ જણાઈ આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ તે કેવી સોબતમાં રહે છે, તે પણ દર્શાઇ આવે છે. જેનાં અંતઃકરણની વૃત્તિઓમાંથી ઉત્તમ રીતભાત સ્ફુરે છે, તેવી સ્ત્રીને તે કાંઈ ઓછા સુખનું સાધનન સમજવું. એ રીતે જોતાં અંતઃકરણની વૃત્તિ, તે તેની સ્વાભાવિક શક્તિઓએ મેળવેલી કેળવણીના જેટલીજ અગત્યની છે; એટલુંજ નહિ પણ તે સ્ત્રીની રૂચિ અને લક્ષણો ઘડવામાં ઉપયોગી થઈ પડી રસ્તે ચઢાવે છે. તેથી વિવેક, વિનય, અંતર્દષ્ટી અને શાણુપણ આવે છે. સારી રીતભાત એટલે બીજી સ્ત્રી કે પુરૂષ માટે જે અંતરથી દરકારવાળી લાગણી થઇ હોય, તેને બહારનાં ચિન્હોથી બતાવવું તે. રૂડી રીતભાત—એટલે સારૂં વર્તન. રૂપાથી પૂતળી અને આનંદ આપે એવી તસવીરો કરતાં સારી રીતભાતથી ઉત્તમ આનદ પ્રાપ્ત થાય છે

સ્ત્રીએ શરીર અને મનની અનેક પ્રકારની શ્રેષ્ઠતા સંપાદન કર્યા છતાં કેટલીક બહારની રીતભાતે એવી જાડી અને જંગલી જેવી હોય છે કે, તેમના ઉત્તમ ગુણો લોઢાની પેટીમાં રાખેલા સુવર્ણની પેઠે કવચિતજ જણાઇ શકે છે. બહારની રીતભાતથી પોતાની અદરની ઉત્તમતા સહેજે જણાઈ આવે, એવી વર્તણુક રાખવાની જરૂર છે. સારી રીતભાત એ ઉત્તમ કેળવણી, ઉત્તમ કુલ અને ઉત્તમ કુશલતાની નિશાની છે. જો કે કેટલીકવાર દુષ્ટ સ્ત્રી બહારના ડોળ દમાકથી બીજાને છેતરી શકે છે, પણ તેનો ઢોંગ લાંબો ટકતો નથી. જે ખરેખરી ઉત્તમ સ્ત્રી છે તેની રીતિ કૃતિ સ્વભાવિક રીતેજ સરળ હોય છે. કેટલીક એવી હોય છે કે સામાને ઉપકાર કરે, પણ ઉપકાર પામનારને માઠું લાગે; તેમ બીજી કેટલીક એવી પણ હોય છે કે જે માગેલા ઉપકારની ના પાડે, તોપણ સામાને રાજી કરીને રજા દે છે. આ બને સ્ત્રી બહુ સારી હોય, પણ તેમનામાં જે અંતર

વેણ બોલવાં નહિ, પણ હમેશાં મીઠાશ ભરેલાં વચનો બોલવાં. હલકામાં હલકા મનુષ્યને પણ ધિક્કારવું નહિ, કોઇનું અપમાન થાય એવું કરવું કે બોલવું નહિ. તેમ કોઇની પણ ખુશામત કરવી નહિ. સાધારણ ગરીબ અને શ્રીમંત એ સર્વની સાથે મળતાવડાપણાથી વર્તવું. જો તમે માન મેળવવા ચાહતાં હો તો બીજાને તમે માન આપો, અને તેમની વાત ધીરજથી સાંભળો. બીજાની વાત ધીરજ રાખી કાન દઇ સાંભળવી એ પણ તેને માન આપ્યા બરોબર છે અને તેથી પોતે પણ માન મેળવે છે. મોજને ખાતર પણ મશ્કરીમાં અસભ્ય વચનો બોલવાં નહિ. પદવી, કુળ, પૈસા કે જન્મભૂમિનો અહંકાર દર્શાવવો નહિ. પોતાનાં પરાક્રમ કે ધંધાનો પણ અહંકાર કરવો નહિ. મર્યાદશીલ, નિરાભિમાની અને નિર્દંભી રહેવું, પતરાજ કરવા કરતાં કામ કરી બતાવવામાં, ગપાટા મારવા કરતાં ધાર્યું કામ પાર મૂકવામાં પોતાના સુલક્ષણનું સ્વરૂપ બતાવી દેવું. મનપર અંકુશ રાખવો. સારી રીતભાત અથવા સૌજન્યતા ઉંચ કુળમાં જન્મવાથી, સારી રીતે ઉછરવાથી, અને ચઢતા દરજ્જાના માણસોમાં ફરવાથી આવે છે. માયા ભરી મનોવૃત્તિ, સહૃદયતા અને તેજસ્વિ ચેતન શક્તિ જોડાયેલાં હોય, તો છેક ગરીબ સંસારને પણ તે શ્રેષ્ઠ કરીને દીપાવી મૂકે છે. સારી રીતભાતથીજ સ્ત્રી દીપી નીકળે છે અને કઠોર સ્વભાવ અને તોછડાઇ ભરેલી રીતભાતથી ધિક્કારને પાત્ર થાય છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીઓએ સદા શરીર, મન અને વાણીથી વિવેક, વિનય, નમ્રતા, મીઠાશ ભરેલાં વચનો, મર્યાદશીલ, સભ્યતા, અને માયાળુપણું વગેરે સદ્વર્ત્તનવાળી રીતભાત રાખવી. સારી રીતભાતથી તમોને સૌ કોઇ ચાહશે, માનશે, પ્રીતિ બતાવશે અને પૂજ્યભાવ જણાવશે અને તેથી તમો સુખી થઇ ધન્યતાને પામશો.

સ્ત્રીએસહવાસ કેવોરાખવો ?

આ દુનિયામાં જન્મી સ્ત્રીએ જો શ્રેષ્ઠ ગણાઇ મહાનપણાને પામવું હોય, તો તેમણે સારી સ્ત્રીઓના સહવાસમ રહેવું જોઈએ. સારા સહવાસમાં રહેવાથી મનુષ્યના મનમાં સારા વિચાર આવે છે. કપટી ચોરટી, લુચ્ચી, દારૂડી, દુરાચરણી દગલબાજ, નિંદાખોરી, ખટપટી, વઢકણી અને દેખી, વગેરે દુર્ગુણી સ્ત્રીના સહવાસથી ગમેતો નિર્મળ મનની સ્ત્રી હશે, તેના જેવી ગણાશે; એટલુંજ નહિ પણ તેમના દુર્ગુણોની થોડી ઘણી પણ અસર થયા વગર રહેશે નહિ. તેમજ સદાચરણી સ્ત્રીના સહવાસમાં તેમની ગણના સારાપણામાં થશે; એટલુંજ નહિ પણ તેમના શ્રેષ્ઠ ગુણોની સારી અસર

થયા વગર રહેશે નહિ; કેમકે મનુષ્ય જેવા સહવાસમાં રહે છે, તેવી તેની અસર તેના આચરણના બંધારણ ઉપર થયા વગર રહેતી નથી; કારણ કે મનુષ્ય મૂળથીજ નકલી પ્રાણી છે. તે જેના સહવાસમાં આવે છે, તેમની રીતભાત, બોલવા ચાલવાની ઢબ; હાથ અને મોંના ચાળા અને વિચાર કરવાની ટેવની થોડી ઘણી પણ અસર થયા વગર રહેતી નથી. જે માણસો કેટલાંક વર્ષ સુધી એક ઘરમાં સાથે રહ્યાં હોય છે, તેઓ ધીરે ધીરે એક બીજાનાં જેવાં બની જાય છે, તે એટલે સુધી કે લાંબી મુદતે તેમને જુદાં જુદાં ઓળખી શકીએ નહિ. જૉર્જહરબર્ટે કહ્યું છે કે;—" તમે સત્સમાગમ રાખશો, તો તમે પણ તેવાંજ ગણાશો." જૉર્જહરબર્ટની મા પોતાના દીકરાઓને સુરસ્તે દોરવાને માટે વારંવાર કહેતી કે; —"આપણે જેવા ખોરાક ખાઇએ, તેવું પોષણ આપણા શરીરને મળે છે; તેવીજ રીતે સારાં નરસાં માણસોની સાથે વાતચિતનો વ્યવહાર રાખવાથી અને તેમનો દાખલો નજરે જોવાથી આપણો આત્મા પણ સદ્ગુણનો અગર દુર્ગુણનો પાસ બે માલૂમપણે ગ્રહણ કરે છે " માટે સારા સોબતીઓના ખરેખરા ઉત્તમ ગુણો હોય તેજ લેવા. તેમનો વિવેક, તેમની ચાલ, તેમના મધુર શબ્દ, અને તેમની વાતચિત કરવાની ઉત્તમ ઢબ ગ્રહણ કરવી; પણ તેમનામાં કાંઇ દુર્ગુણ હોય, તે ગ્રહણ કરવા નહિ. **સોબત તેવી અસર** એ કહેવત પ્રમાણે—સુઘડ ફુવડની સાથે, મર્યાદશીલ લંપટની સાથે, ક્રોધી શાન્તની સાથે અને વિદ્વાન મૂર્ખની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મેળાપ રાખી શકશે નહિ, પણ કદી જવા આવવાનો સંબંધ થઇ જાય છે, તો તેના આચરણ અધમ થયા વગર રહેતાં નથી. એવા માણસોની સાથે વાતચિત પણ ઘણી નુકસાન કરેછે. તેથી કદી તરત ખરાબ અસર થશે નહિ, પણ તેનાં બીજ મનમાં રહી જાય છે અને એવી વાતોના કરનારા પાસેથી તેની વાતો પણ સાથે ચાલી આવે છે—તેનાં ખરાબ અંકુર ભવિષ્યમાં ફુટયા વગર રહેતાં નથી. સદ્ગુણી સ્ત્રી પુરૂષનો સહવાસ થતાંજ આપણે તેને ચાહીએ છીએ, માન આપીએ છીએ, અને તેનાં વખાણ કરીએ છીએ, પણ દુર્જન સ્ત્રી પુરૂષને જોતાંજ તેનાથી દુર રહેવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેમને દેખી આપણા મનમાં ત્રાસ છુટે છે; એટલુંજ નહિ પણ એવાં સ્ત્રી પુરૂષ સાથે વાત કરવી એ પણ ભયંકર નુકશાન જેવી લાગે છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે;—" ઉચ્ચસદ્વર્ત્તનીય સ્ત્રી પુરૂષો સાથે તમે રહો, તો તમે જાણેનીચેથી ઉંચે ચઢતા હો અને તમારામાં જાણે જ્યોતિ–પ્રકાશ પડતો હોય એમ તમને લાગશે, " કવિએ કહ્યું છે કે;—

> કદાપિ કાળીયા કનેજ, ધોરિ ધોળિયો વસે;
> વળે ન વાન તોય, સાન સંગ જેવી શીખશે.

સદ્ગુણીની સોબતથી સદ્ગુણની અસર થાય છે અને દુર્ગુણીની સોબતથી

દુર્ગુણની અસર થાય છે. માટે દુષ્ટ દુરાચારી સ્ત્રી પુરૂષની કદી પણ સોબત કરવી નહિ. જેવી સંગત તેવું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી. સ્વાર્થી માણસો સાથે વ્યવહાર રાખ્યાથી પણ ઘણું નુકશાન થાય છે. કારણ કે એવા સહવાસથી મન કઠોર, સુસ્ત, ભેદવાળું અને એકલપેટું થઈ જાય છે. તેથી ખરી માણસાઈ અને ઉત્તમ આચરણને થોડું ઘણું અડચણકારક થઈ પડે છે. ડાહ્યા, સારા અને અનુભવી સ્ત્રી પુરૂષનો સહવાસ રાખવાથી આપણા મનને ઉત્તેજન મળે છે અને આપણું હૃદય વિકાશને પામે છે. એવા સહવાસથી સંસાર સંબંધી આપણું જ્ઞાન વધે છે, તેમના ડહાપણના ભાગીદાર થઇએ છીએ, તેમના અનુભવનો લાભ લઇએ છીએ અને તેમણે જે જે દુઃખ વેઠ્યું હોય, તે શિક્ષણરૂપ હોવાથી આપણને ધડો મળે છે. શાણા અને સહજેરીવાળા સ્ત્રીપુરૂષના સહવાસથી આચરણના બંધારણ ઉપર અતિ અમૂલ્ય અસર થયા વગર રહેતી નથી. તેથી આપણા સાધનોનો સમુદાય વધે છે, કામકાજમાં વિશેષ ચાતુર્યતા આવે છે, આપણા સંકલ્પ દૃઢ થાય છે અને શક્તિ વાપરવાને સમર્થ થઇએ છીએ; એટલુંજ નહિ પરંતુ બીજાને દૃષ્ટાંતરૂપ થઇ શકાય છે. સત્સંગ એ અવચ્છિન્નપણે સારૂં ફળ આપ્યાજ કરે છે, તેમજ દુઃસંગ વિષે ઉલટું જાણવું. સુશીલ, શૂરા, સાચા, અને મોટપવાળા વગેરે સદ્‌ગુણી સ્ત્રીપુરૂષના દર્શનથી સામા માણસને તેના ગુણની વીજળીની માફક અસર થાય છે, તેના ગુણ કીર્ત્તન ગાવા મંડી જાય છે અને તેના ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના મહાન્ ગુણો વખતો વખત સ્ફુર્યા કરે છે. કોઇ મહાન્ સ્ત્રી પુરૂષ જીવતાં હોય અને તેની સામે આપણા કુવિચારો દર્શાવતાં જેમ આપણે શરમાઈ જઇએ, તેમ તેવા સ્ત્રી કે પુરૂષની **પ્રતિમા—મૂર્ત્તિ**-ઉપર આપણી નજર પડવાની સાથે આપણા નઠારા વિચાર તરત જતા રહે છે. **શિવ પાર્વતી**, વિષ્ણુ લક્ષ્મી, રામ સીતા, વગેરેની મૂર્તિનાં દર્શન થતાંજ કયો મનુષ્ય કુતર્ક કરતો ઉભો રહેશે? કોના મનમાં એ વખતે તેમના મહાન ગુણોનો ભાવ ઉત્પન્ન નહિ થાય ? ક્યાં સ્ત્રી પુરૂષો તેમના નિર્મળ પવિત્ર ગુણનું કીર્ત્તન કરતાં ઉભાં નહિ રહે ? રેહેશેજ. તેમના પ્રત્યે સદ્‌ભાવ ઉત્પન્ન થશેજ. આપણા ઘરમાં કોઈ ઉમદા મનનાં સારાં સ્ત્રીપુરૂષની **છબી—તસવીર**-લટકાવી રાખી હોય, તો તે પણ એક જાતની સોબત છે. તેથી આપણા મનમાં તેને વિષે વિશેષ લાગણી થાય છે. તેની આકૃતિ નિહાળતાં આપણે જાણે તેના નજીકના સગા થતા હોઇએ, એમ આપણને લાગે છે. આપણા કરતાં ઉચ્ચ અને સરસ પ્રકૃતિની સાથે આપણો સંબંધ જોડનાર આ એક કડીરૂપે છે, અગર જો કે આપણે આપણા નાયક-દેવતાના ધોરણ સુધી પહોંચી શકીએ નહિ, તોપણ કેટલેક દરજ્જે તેનું ચિત્રિત મૂખ—મુખ આપણા આગળ નિરંતર રહેવાથી આપણને આધાર મળે છે, અને આપણામાં કૌવત આવે છે. એ

રીતે જેનાં જે મહાન્ સ્ત્રી પુરૂષોએ મહાન તર્ક અગર મહાન કૃત્ય કરીને પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે, તેમના સ્મરણથી આપણી આસપાસ જાણે તે વેળાએ પવિત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન થતો હોય એમ લાગે છે અને આપણા હેતુ તથા ઉદ્દેશ જાણવામાં ન આવે, તેમ જાણે ઉન્નત થતા હોય એમ લાગે છે. પુસ્તકો-એ પણ એક જાતની સોબત છે. જે જેવાં પુસ્તકો વાંચશે, તેમનામાં તેવા ગુણો આવશે. તેમ પુસ્તકની પસંદગી ઉપરથી પણ તે સ્ત્રી પુરૂષના ગુણ લક્ષણની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જેવી જેની ઇચ્છા કે લાગણી હશે, તે તેવાં પુસ્તકો ગ્રહણ કરશે. માટે સ્ત્રીઓએ સારાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરી તે વાંચવાં જોઇએજ. તેથી તેનામાં ઉત્તમ ગુણો ઉત્પન્ન થશે.

એ રીતે દુર્જનનો ત્યાગ કરીને ધાર્મિક, નીતિવાન, સત્યવાદી, સુશીલ, સરળ, કુલીન, વિનય, વિવેકી, દયાળુ, ક્ષમાવાન, અને પરોપકારી વગેરે સદ્‌ગુણ સંપન્ન સ્ત્રી પુરૂષની સોબત કરવી. સત્સંગ એજ ખરેખર પારસમણિરૂપ છે. સજ્જનની સંગતિજ આ લોક અને પરલોક સુધારવાના સાધનરૂપ થઈ પડે છે. માટે નિરંતર સારી સોબત રાખવી.

સંસારોપયોગીડહાપણ.

"વ્યક્તિ ભાવના પ્રાણમાં, ફરિફરિ કરી પ્રવેશ;
મનુષ્ય શાણું થાય છે, એમાં નહિ સંદેહ.
એવા ગૃહ–બળજોરથી, જેવા નિજના હાલ;
તેવો ઘાટ ઘડાય છે, જેવો ઘરનો માલ."

આ સંસારમાં સુખની આશા રાખનાર સ્ત્રીએ પોતાનો વ્યવહાર ડહાપણથી ચલાવવાનો છે. સંસારોપયોગી ડહાપણ અનુભવની શાળામાંથી શીખાય છે પ્રથમતો આ દુનિયા નવી અને ચળકતી લાગે છે, પણ જેમ જેમ સંસારમાં આગળ ચાલતાં જઈએ છીએ, તેમ તેમ ઘણા અંધકારવાળાં મેદાનો નજરે પડે છે. તેમાં મોહ, માયા, દુઃખ, મુશીબતો અને વળી અધુરામાં પુરૂ આફતો અને પરાજયનાં નદી નાળાં ઓળંગવાં પડે છે. એ સર્વનો પ્રસંગ આવ્યે સુખ દુઃખ, સફળતા નિષ્ફળતા અને લાભ હાનિની સમજ પડી સારાસારનો અનુભવ થાય છે. અનુભવ જીંદગીને જગતમાં કસોટી મળ્યા વગર થતો નથી અને અનુભવ વિના ડહાપણ આવતુ નથી. સંસાર વ્યવહારના પ્રત્યેક દિવસના કામકાજમાં ભળવાથી અને તેના કાર્યોમાં ભાગ લેવાથીજ માત્ર અનુભવ મળી વ્યવહારપયોગી ડહાપણ શીખાય છે; ત્યાંજ કામકાજ

કરવાની કસરત મળે છે અને ત્યાંજ ધૈર્ય, ઉદ્યોગ અને સહનશીલતાની કેળવણી મળે છે અને તેથીજ આપણાં લક્ષણો ઘાટ ઘડાઇને મજબુત થાય છે. સંસાર વ્યવહારમાં જે જે વિઘ્ન, વિપત્તિ અને મોહ, માયાના અંતરાય નડે છે, તેની સાથે આપણે જેવી રીતનું યુદ્ધ મચાવીએ છીએ, તે પ્રમાણે આપણી તેપછીની જીંદગીને રંગ લાગેછે અને ત્યાંજ આપણે વિપત્તિની કસોટીને આધિન થઇએ છીએ. તેથી આપણને જે આત્મ અનુભવની શીખામણ મળે છે, તે અભ્યાસની ઓરડીમાં, એકાંતમાં, જંગલમાં કે સાધુ સંતોની ઝુંપડીમાં ભરાઈ બેસવાથી મળતી નથી. માટે આ જગતમાં સ્ત્રીએ કાંઇપણ માલવાળા થવું હોય, તો પ્રત્યેક દિવસના કામકાજમાં,લોભ—લાલચમાં અને કલેશ—કંકાશમાં પોતાનાં આચરણ અડગ અને દ્દઢ રહે તેમ કરવું જોઈએ, તથા દરેક દિવસના વટ વ્યવહારમાં પોતાની વર્તણુકને ઘસારો લાગે તે ખમવાને શક્તિમાન થવું જોઇએ. સંસારમાં જેમ જેમ અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ ડહાપણમાં વધારો થતો જાય છે.

આ સંસારમાં જેમ જેમ ડહાપણ વધતું જાય છે, તેમ તેમ તેના અનુભવના વિસ્તારને લઈ, તેનો ઉતાવળો અને અધીરો સ્વભાવ સુધરતો જાય છે. જેની અંદર સારી કેળવાયેલી સમજ હશે, તે પોતાના અધીરા અને આકળા સ્વભાવને લીધે અનેક જાતના ગુંચવાડામાં પડી જતાં ઘણું કરીને બચી જશે. અજ્ઞાન સ્ત્રી અત્યંત અક્ષમાવાન અને અસહનશીલ હોય છે, અને સુજ્ઞ કસાયલી અનુભવી સ્ત્રી નિરંતર એક સરખી રીતે મહા ક્ષમાવાન અને સહનશીલ જણાય છે. મોટા મનની ઉદાર દીલની સ્ત્રી પોતાના વ્યવહારિક શાણપણાને લીધે બીજાં મનુષ્યોની ભૂલચૂકને રહેમ નજરથી જતી કરે છે. સર્વ બાબતમાં ગોઆપોઅતાનો નિર્ણય કરવામાં એ ગુણ સંબંધ રાખે છે. સાચું કામ કરવાનું અને તે સારી રીતથી કરવાનું તે ડહાપણથી તોલન કરે છે. વળી તે કરવાના ઉપાય, ક્રમ, સમય અને પદ્ધતિની પણ તે ગણતરી ડહાપણથી કરી શકે છે. જે સ્ત્રી સંસારોપયોગી ડહાપણ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતી હોય, તેમણે જે સ્ત્રીઓએ અનુભવ લઇ ડહાપણ મેળવેલું હોય, તેમની પાસેથી તેમના અનુભવનો લાભ લેતા જવો, તેમાં તેમની મદદ માગતાં લજવાવું નહિ. જે સ્ત્રી બીજા પાસેથી શીખતી નથી અને પોતાના મનથી બહુ ડાહી સમજે છે, તે સ્ત્રી કોઈ સારૂં કે મોટું કામ કરવામાં પાર પડી શકતી નથી. તેમણે પોતાનું મન અને અંતઃકરણ ખુલ્લું રાખવું, અને પોતાના કરતાં જે વધારે ડાહી અને અનુભવી સ્ત્રી હોય, તેમની સહાયતાથી શીખવાને કદી પણ શરમાવું ન જોઇએ. સ્ત્રી અનુભવથી ડાહી થઇ હોય છે, તેના પોતાનાં અવલોકનમાં જે આવેલું હોય છે, તે સર્વનો લાભ લેતા રહેવું. શાણી સ્ત્રી યોગ્ય ઉપાયો આદરીને પોતાનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાને પ્રયત્ન કરતી રહે છે; પરંતુ તે નિષ્ફળતાને માટે પણ તૈયારજ રહે છે. તે પોતાની વૃત્તિ-

ઓમાં સુખાનંદને રમણ કરવા દેછે, પણ દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે તેને પણ ધીરજ રાખીને તાબે થાય છે, અને ખુશમિજાજથી નિરંતર ખરે રસ્તે કામમાં મંડી રહે છે. પોતે જેમના સંબંધમાં આવે છે, તેમના ઉપર અતિશય આશા રાખીને રહેતી નથી, પણ સંકટ વેઠીને પણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવાં મંડી રહે છે. વગેરેથી તેના ડહાપણમાં વધારો થતો જાય છે. ડાનિયલે કહ્યું છે કેઃ—

દુઃખ દરિયાની સફર, સુલભ માર્ગો દર્શાવે;
દુઃખ દરિયાની સફર, શાણપણ પણ શીખવાડે.

અનુભવથી મેળવેલું ડહાપણ ઘણું નુકશાન વેઠીને મેળવેલું હોય છે. લાંબે રસ્તે અથડાયા પછી ટુંકો રસ્તો શોધી કાઢવો એ ચમત્કારિક દુઃખ છે, એ આપણે અનુભવથી જાણીએ છીએ. ડહાપણ મેળવવામાં માત્ર એક અનુભવવાળું ડહાપણ બહુ ઉપયોગી થઈ શકતું નથી, પણ બહુ ઉપયોગી થવાને માટે તો દરેક સ્ત્રીએ મનને કેળવણી આપી જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઇએ. આવી રીતે મેળવેલા ડહાપણ-વાળી સ્ત્રી પોતાને, પતિને અને કુટુંબને ઘણી ઉપયોગી અને લાભ-કારક થઇ પડે છે.

સાસુવહુનાકજીયા કયારેમટે ?

સંસારમાં કુટુંબની અંદર સલાહ અને સંપ એ ઉત્તમ સુખનું સાધન છે; પરંતુ હતભાગ્ય ! આપણાં ગૃહ–સંસારમાં હાલ જોઇએ તેવો સલાહ અને સંપ કયાં છે ? કેટલાક ઘરમાં નિરંતર સાસુવહુના ઝઘડા જોવામાં આવેછે. સાસુ જાણે હું વહુને દબાવી રાખું અને વહુ જાણે હું સાસુને તરણા તુલ્ય રાખું. આ શું થોડા ખેદની વાત છે ? જ્યાં સુધી પરસ્પરનો મરતબો અને દરજ્જો જાણવામાં આવશે નહિ, અને જ્યાં સુધી પરસ્પરની ફરજ સમજી વર્ત્તવામાં આવશે નહિ, ત્યાં સુધી ઝઘડા બંધ પડી સુખ થવાનું નથી. વહુઓએ સમજવું જોઇએ કે ગૃહ સંસારની અંદર સર્વ સ્ત્રીમંડળમાં સાસુ એ વડીલ, અનુભવી અને પતિની માતા છે. તેથી તેમનો દરજ્જો અને મરતબો સર્વના કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. એ શ્રેષ્ઠતા અને અનુભવને લઈ અમારાં સાસુજી કોઇવાર તાણીને બે બોલ કડવા કહે તો અમારા લાભ ખાતર કહે છે એમ સમજવું જોઇએ. તેઓ કોઈવાર ગુસ્સે થાય છે, તો તે અમારા વાંકથીજ થતાં હશે. સાસુના સઘળા યોગ્ય હુકમો અમારે માથે ચડાવવા એ અમારો ધર્મ છે, એમ સમજી તેમના યોગ્ય હુકમોને માન આપી માથે ચડાવવા લાગે. વળી વહુઓ એમ સમજે કે નણંદો એ અમારી બેન જેવી છે, તે થોડા વખત રહીં

સાસરે જવાની છે, માટે તેમને સર્વ પ્રકારે સજી રાખવાં એ અમારી ફરજ છે. વળી વહુ એમ જાણે કે સાસુ ને નણંદો સાથે હળી મળી એક ઠેકાણે રહેવાથી ફાયદોજ છે. સાસુથી છુટાં પડી એકલાં અથવા જુદું ઘર માંડવાથી ઘણી ખરાબી છે. વળી એમ સમજે કે અમારી સાસુ તે અમારી માતાજીજ છે. અમારા પ્રાણપતિને ઉછેરવા અને કેળવવામાં તેમણે ઘણાં દુઃખ વેઠી શરીર ઘસાવી નાંખી લોહીનું પાણી કર્યું છે. અમે જે આજે સુખ ભોગવીએ છીએ, તે પતિને લઈનેજ અને પતિ એ તેમની માતુશ્રીને લઈનેજ છે, તો અમે સઘળાં સુખ ભોગવીએ છીએ અને હજુ પણ તેમની આશિષથીજ ભોગવીશું. અમારી ખરી માતાજી હાલ સાસુજીજ છે. માટે સાસુનાં વચનો માતાના પ્રમાણેજ માનવાં જોઇએ અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તવું જોઇએ. વળી વહુ એમ સમજે કે સાસુજીને જે કાંઇ દુઃખ થાય, તે પોતાને થયા બરાબર છે. અમે નબળી હાલતમાં સાસુને આધારેજ પડયા હતાં અને હાલ પણ તેમનેજ આધારે છીએ. અમારૂં સર્વ પ્રકારે સારૂં ભલી સાસુજીથીજ થયું છે અને થશે. વળી વહુ એમ સમજે કે સાસરે કામ કરવામાં કોઇ પ્રકારે એબ જેવું નથી, પણ કામ કરવામાં શોભા છે. અમારી સાસુજીએ ઘણો વખત કામ કરી શરીર ઘસાવી નાંખ્યું છે, તો હવે અમારા આવ્યા પછી તેને વિશ્રાન્તિ આપવી એ અમારૂં કામ છે. અમારી સાસુ બેસી રહી અમારી પાસે બધું કામ કરાવ્યા કરે, તે માત્ર અમને હુશિયાર કરવા અને અમે સ્ત્રી તરીકે વધારે ઉપયોગી થઇ પડીએ, એટલા માટેજ કરાવે છે. તે કાંઈ શેઠાઇ કરવાને કે સાહેબી ભોગવવાને કરાવતાં નથી. જ્યારે વહુઓ પોતાના રાઇ જેવડા નાના દુઃખને પર્વત જેવડાં મોટાં દુખ બતાવવાથી હાથ ઉઠાવે અને પારકા ઘરની ખણખોદ કરનારી સ્ત્રીઓ આગળ પોતાના ખરાખોટા રોદડા રડવામાં હલકું અને નીચ કામ સમજે. વળી એમ સમજે કે અમે જે હાલ વહુ દાખલ તેમના હાથ નીચે રહેલાં છીએ; તેથી કોઇવાર સાસુના અણઘટતા ઠપકા પણ સાંભળવા જોઇએ અને એવા ઠપકાથી મનમાં કાંઇ પણ ખોટું લગાડવું ન જોઇએ. વળી તેઓ એમ સમજે કે સાસુ હોય તે કદી બે કડવાં વચન પણ કહે એમાં નવાઇ પણ નહિ, એમ સમજી મોટું મન રાખી જ્યારે ફરે અને વર્ત્તે ત્યારેજ સાસુ વહુના કજીઆઓ અરધો અરધ ઘટી જાય.

વહુઓએ જેમ સાસુઓને માતા સમજી જેવી રીતે વર્ત્તવાનું છે, તેવીજ રીતે સાસુઓએ પણ પોતાના પ્રિય પુત્રની અર્ધાંગના વહુઓ જે પોતાના પુત્રના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવાને આવેલી છે, તેમને પોતાની દીકરી જેવી પ્રિય ગણી વર્ત્તવું જોઇએ. સાસુઓ એમ સમજે કે અમારી વહુઓ હજુ અનુભવ વિનાની અને અણસમજુ છે. તે જેમ વધારે ટીચાશે અને બત્રીશ ઠોકર વાગશે. ત્યારેજ બત્રીશ લક્ષણી થઇ હુશિયાર અને ડાહી થશે. માટે તે જો કોઇ વખત આડી

ચાલે તો તેની દરગુજર કરવી એ અમારો ધર્મ છે. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે આપણે વહુને ઘરમાં લાવ્યા છીએ, તે કાંઇ માત્ર ઘરનુ કામકાજ કરવા ગુલામડી ખરીદ કરેલી નથી; પણ આપણા ઘરના માણુસ દાખલ મદદ કરવા અને આપણા સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવા આવેલી છે. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે આપણી વહુઓ આપણે ત્યાં સુખ લેવાને આપણા ઘરમાં આવેલી છે, માટે જેમ બને તેમ તેમને સુખ આપવું એ અમારૂં કામ છે. જ્યાં સાસુઓ પોતાના પુત્રની વહુઓને પોતાની દીકરી બરોબર જાણે અને એમ સમજે કે રાત દિવસ નજીવી વાતોમાં વહુઓ સાથે તંકરાર કરવામાં મારી શોભા નથી. જ્યારે સાસુઓ એમ સમજે કે વહુ અને દિકરા સાથે હળીમળીને સલાહ સંપથી રહેવામાંજ શોભા અને માન છે, અમારી વહુનું માથું દુઃખ્યું તો તે અમારી દીકરીનું દુઃખ્યા બરોબર છે તથા અમારા દીકરા ઉપર જેમ અમારૂં જોર અને હક છે, તેમજ તેમની પત્નીનો પણ હક છે. જેમ અમે અમારા દીકરાથી સુખ અને ખુશાલી ભોગવવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ, તેમજ અમારી વહુઓ પણ રાખતી હશે, માટે તેમને તેવાં સુખ પાસે રહીને અપાવવાં એ અમારી ફરજ છે. વળી સાસુઓ એમ સમજે કે અમારી કેટલીક આડી ચાલ ભલી વહુઓ સહન કરી લે છે, તેમ અમારે પણ કોઇ વખત તેમની આડી ચાલ માલમ પડે તો સહન કરી લેવું જોઈએ. જ્યારે કેટલીક વહુઓ કાછડો ભીડીને અમારી સાથે કામ કરવાને લાગે છે અને મદદ કરે છે, તેમ અમારે પણ તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવી જોઇએ. જેમ કેટલીક સાસુઓ પગ ઉપર પગ ચડાવી વહુઓ ઉપર હુકમ ચલાવી સાહેબી ભોગવે છે, તેમ અમારે કરવું એ શરમ અને જુલમાત ભરેલું છે એમ સમજવું જોઇએ. જ્યારે સાસુઓ વહુઓના નજીવા અથવા મોટા વાંકો ક્ષમા કરતાં શીખે, નજીવી વાતોમાં ગુસ્સે થઈ જવાનો અટકાવ કરે અને વહુઓને તોછડા નામથી બોલાવતાં કચવાય તથા વહુઓને પોતાની દીકરી બરોબર જાણી એમને હલકા નામથી બોલાવતાં શરમાય. જ્યારે સાસુઓ નવરાશના વખતમાં પોતાની વહુઓને પોતાના પડખામાં બેસાડી તેમની સાથે મીઠી મીઠી વાતો કરે, વિનયથી મધુર વચને શીખામણ આપે, અને છેવટ સાસુઓ એમ સમજે કે, " હોદો ભોગવે તે ગોદે પણ ભોગવે " અથવા અમે સાસુ દાખલ જે વડપણ અને હુકમત ભોગવીએ છીએ. તેથી કોઇવાર વહુઓના પણ અણઘટતા ગોદા ખમવા પડે, એમ સમજી ઠંડા બરફ જેવી શાંત બની, દરિઆ જેવડું મોટું પેટ રાખીને જ્યારે સાસુઓ વર્ત્તે; ત્યારે સાસુ વહુના કજીઆ એકદમ મટે. માટે સાસુ વહુઓએ પોતપોતાનો ધર્મ સમજી નિરંતર વર્તવું જોઇએ. એવી રીતે વર્તવામાંજ શોભા અને સુખ છે,

માઅનેછોકરાં.

"અરે બાઈ ! છોકરાં ક્યાંથી ?" આ વાક્ય આપણે ઘણી સ્ત્રીઓને બોલતાં સાંભળીએ છીએ; પરંતુ એ ઉપરથી એક અગત્યનો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે, છોકરાં સૌને ગમે છે. કુદરતેજ દરેક સ્ત્રીના મનમાં પોતાની ઓલાદ વધારવા અને બાળકો તરફનું સુખ પામવાની ઈચ્છા મેલેલી છે. બાળકો તે ભવિષ્યકાળની આશા અને વર્તમાનકાળની ગમત છે. બાળકો તે બુઢાપાનો ટેકો અને જુવાનીનું સુખ છે. બાળકો ઉમ્મરે પુગ્યા બાદ સુખનાં સાધન અને ઉમ્મરે પુગ્યા અગાઉ સંતોષ પામવાનું મૂળ છે. બાળકો એ સુખી ઘરની દીવાલ અને ગરીબ માણસની દોલત છે. ખરેખર બાળકો ગુલાબ જેવાં છે. તેઓ આ સંસારનો રસ્તો સહેલાઇથી કાપવા અને સંકટ રૂપી કાંટાવાળા માર્ગ ઉપર સુખ રૂપી ફુલો પાથરવા જાણે જન્મેલાં છે. તેતો માત્ર બાળકનાં બચપણનું સુખ છે, પણ જ્યારે તેઓ જીવીને મોટાં થાય છે, ત્યારે તેઓ ભવિષ્યમાં પોતાની ખાનદાની શોભાવે એવાં થવાને કેટલાંક માબાપ પ્રભુ પાસે માગતાં હશે ! કેટલાંક માબાપ પોતાનાં બાળકો સાજાં તાજાં અનેસુખી મૂકી પોતે તેમની અગાઉ મરણ પામવાને પણ ચાહતા હશે ! બીજી તરફ જોઈએ તો વળી કેટલાંક માબાપ બાળકો ઉત્પન્ન થવાની આશામાંને આશામાં ચિંતાતુર રહેતાં હશે, અને કેટલાંક માબાપે પુત્રપુત્રીને ઉછેરવામાં પોતાના લોહીનું પાણી કર્યું હશે; તોપણ તેઓ તેમાં નિષ્ફળ થયાથી નિરાશ અને નાઉમેદ થયાં હશે. ખરેખર, આ બાળકો વિષેની હકીકત બે ઘડી બેસીને વિચારવા યોગ્ય છે.

આપણે સર્વે આગળ બાળક હતાં અને સર્વે પોતાની જીંદગીને માટે માબાપનાં આભારી છીએ. આગલા વખતનાં માબાપની મહેરબાની અને રક્ષણથી આપણે હાલના વખતનાં માબાપ થયાં છીએ અને તે હાલના વખતનાં માબાપો ઉપર આવતા વખતનાં માબાપોનો આધાર છે. જેઓને પેરે પ્રભુએ બાળકોની બક્ષીસ કરી છે. તેઓ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજે છે. તેમાં પણ જેમનાં ગકો સારાં નીવડે છે, તેઓને સૌથી વધારે ભાગ્યવાન જાણવાં. બાળકો સારાં હોય તોજ બાળકો—અને નહિતો માબાપનાં પેલા ભવનાં વેરી સમજવાં. કેટલીક માતાઓ કહેતી માલમ પડે છે કે, " આવાં બાળકો પેટે જન્મ્યાં ન હોતતો સારૂં. " એ શું ? અમે પૂછીએ છીએ કે માબાપ ઘણાં વર્ષ સુધી ચાહીને પ્રભુ પાસે બાળકો માગે છે, અને પછી તેઓને આવી રીતે શાપ દેવો પડે છે. એ શું ? આપણી ઘણી સ્ત્રીઓ બાળકો જણવાની ઉતાવળથી સાધુ, ફકીરને ઘેર ભ-

ટકી તરેહવાર ધુતમ ધાતમ કરતી ફરે છે, દેશ ગોડી કરાવે છે અથવા જો-
ષિઓને બોલાવી જન્મોત્તરી દેખાડવા મચી રહે છે અથવા ભાઉતોના ઘરમાં
અનેક ચીજો નાંખી આવી અનેક પ્રકારની પાપી અને હસવા સરખા વહેમો
કરે છે; તોપણ અફસોસ કે જ્યારે તેઓને બાળકો અવતરે છે અને તેમને ઉ-
છેરવામાં પોતાના શરીરને ઘસાવી નાખે છે અને લોહીનું પાણી કરે છે; ત્યારે
તેજ બાળકો નહારા નીકળે એ શું કાંઈ નાનું સરખું અને જેવું તેવું દુઃખ સમ-
જવું! નહિ, નહિ.–તે દુઃખ કેમ ખમાએ? પેટનાં બચ્ચાં પેટને ખાય એ જોઇ
શકાય નહિ! પ્રભુ એવું દુઃખ દુસમનને પણ નહિ દેખાડે?

આપણા દેશની કેટલીક ભોળી ઓીઓ આવો વિચાર જણાવે છે અને ફ-
રિયાદ કરે છે; પરંતુ તેવી સ્ત્રીઓ એમ નથી સમજતી કે પોતાનાં બાળકો જે
નઠારાં અને નકામાં નીકળે છે એમાં પ્રભુનો કાંઈ પણ વાંક નથી, તેઓનાં
બાળકો રોગિષ્ટ અને માંદા હોય, તે કાંઇ પ્રભુ કરતો નથી. પ્રભુ કોઇ પણ મા-
ણસનું બુરૂં ચાહતો નથી; છતાં "પ્રભુ એવું દુઃખ દુસમનને નહિ દેખાડે" એવું
કહેવું એ એક લેખે ગુન્હા ભરેલું છે. પ્રભુ એવું કાંઇ દેખાડતો હોય એમ વિચા-
ચારવું એજ તે મહાન્ કૃપાળુ પ્રભુને અપમાન આપવા શરખું છે, તેને બદલે એમજ
કહેવું ઘટે છે કે જે બુરાઇ થાય છે, તે માણસથીજ થાય છે. ઘણી સ્ત્રીઓ
પોતાનાં પુત્ર પુત્રીઓને જ્યારે તેમને થોડી કેળવણી પામેલાં અને થોડું કમાનારાં
જુએ છે, અને જ્યારે ઇગ્રેજનાં બાળકો સફેદ દુધ જેવી ચામડીનાં, હાથ પગ
ભરેલા, ગુલાબ સરખા ગાલો, બોલવા ચાલવાની ઝડપ, સુઘડ અને હાજર
જવાબી જુએ છે; ત્યારે તે સઘળું જોઇને વિચારે છે કે, "પ્રભુએ આપણાં
બાળકો એવાં શા માટે ન કર્યા? અને એ લોકોનાં બાળકો ઉપર એટલી બધી
બક્ષીસની રેલમછેલ શા માટે કરી?" પરતુ એ વિચાર તેમનો ભૂલ ભરેલો
છે. પ્રભુની નજરમાં સર્વે ધર્મ, નાત, જાત, અને લોક એક સરખાંજ છે. તે
બધાને સરખું આપે છે, જેવું સીદીને તેવુંજ ઇગ્રેજને, જેવું હિંદુને તેવુંજ પાર-
સીને, જેવું મુસલમાનને તેવુજ યાહુદીને આપે છે. જે કાંઇ દીકરાને તેજ દીકરીને
પણ આપી મોકલે છે; પરતુ પછી તેને વાપરવા ઉપર તેની સારી માઠી સ્થિ-
તિનો આધાર છે. બાળકોને વાપરનાર, ઉછેરનાર, અને કેળવનાર માબાપ છે. તે
ઉપરથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે બાળકો સારાં અગર નઠારાં, સુખી અગર દુઃખી
નીવડે છે; એ સઘળાનો આધાર તેમના માબાપ ઉપર રહેલો છે. માબાપ પોતે
જેવાં હોય છે, તેવાં છોકરાં જન્મે છે અને પછી જેવી રીતે ઉછરે છે અને
કેળવે છે; તેવાં તે થાય છે. માટે છોકરાં સારાં અગર નઠારાં થવાનો સઘળો
આધાર માબાપ ઉપર છે.

આ સિવાય આપણાં ઘરોમાં કેવો દેખાવ નજરે પડે છે તે તપાસીએ.
કેટલાંક ઘરમા બાળકો સુખી, આનદી, તનદુરસ્ત, જોરાવર અને વિવેક વિનય

વાળાં જોવામાં આવે છે; કેટલાક ઘરમાં બાળકો બોલકણાં; હાજર જવાબી, ખુશ મિજાજી અને બુદ્ધિવાન જોવામાં આવે છે. કેટલાંક ઘરમાં બાળકો માબાપને દર-રોજ ઘરમાં આવતાં જતાં અને ઉઠતાં પગે લાગે છે, આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તે છે, મર્યાદા રાખી બોલે છે અને શાન્તતાથી ઉઠે છે, બેસે છે, અને પાસે ઉભાં રહે છે. કેટલાંક ઘરમાં બાળકો શરમ અને અદબથી બોલે ચાલે છે, સ્વચ્છ અને સુઘડતાઇથી હરેફરે છે, અને કોઇ ઘરમાં આવે કે જાય તેને વિવેકથી નમન કરી માન આપે છે તથા બોલાવે છે. વિગેરે સદ્‌ગુણવાળાં બાળકો આપણે ઘણાં જોઇએ છીએ; પરંતુ કેટલાંક ઘરમાં તો બાળકો દુઃખી, દરિદ્રી, ઝટકવાળાં, ટળ-વળતાં, કકળાણ કરતાં; આમતેમ દોડતાં, બુમરાણ પાડતાં, ગાળો દેતાં, કજીઆ કરતાં, રડતાં; બુમ પડાવે, ગાળો દેવાડે, રડાવે, માબાપની ખાંધે ચઢી બેસે, અવિવેકી, અમર્યાદી, તોછડાં, વિગેરે દુર્ગુણી ઘણાં બાળકો જોવામાં આવે છે. આ બધાનું કારણ શું? આ સવાલનો કોઈ ખરો જવાબ આપશે? ખરેખર, અમે તો ધારીએ છીએ કે આપણાં ઘરોમાં આ સરસ કરતાં નરસ ચિતાર વધારે જોવામાં આવે છે. એનું કારણ શું? માતાઓ શું પોતાથી બનતી સંભાળ લીએ છે? નહિ: આપણી ભોળી સ્ત્રીઓ એમ સમજે છે કે અમે સંભાળ લઇએ છીએ; પણ તેઓ અજાણપણે ઘણી કસુર કરે છે, એ તેઓ સમજતી નથી. ટુંકામાં કહીએ તો બાળકને ઉછેરવાની અને તેઓને બરોબર કેળવણી આપવાની હજુ માતાઓમાં પૂરેપૂરી શક્તિ આવી નથી. તેથીજ ઉપલો દેખાવ નજરે પડે છે. માટે બાળકોને સારાં કાબેલ, નેક, અને સમજુ થાય એવાં કરવાને માટે જરૂરનું એ છે કે, તેઓની માતાઓને કેળવણી પ્રથમ મળવી જોઇએ. એ વિષે માર્ટીન નામનો એક વિદ્વાન જણાવે છે કે;—"જો એક ટોળાની હાલત તપાસવી હોય, તો આપણે એટલુંજ પૂછવાનું કે, ત્યાં સ્ત્રીની પદવી કેવી છે? કેમકે માણસની આખી જીંદગી ઉપર તેઓની સત્તા છે." વળી મોન્ટેસક્યુઇન નામના ગ્રંથકારનો એવો વિચાર હતો કે;—જેમ એક સંચાની અંદરની કમાન તપાસવા વગર માત્ર બહારથી તેને જોઇનેજ મત આપવો એ ભૂલ ભરેલું છે. તેમજ લોકોની હાલત તપાસતી વખતે તેઓની માતાઓની હાલત તપાસવા વગર મત આપવો એ ભૂલ ભરેલું છે."—બાળકોનેઉછેરવા અને કેળવવા સંબંધી બાબત એટલીતો અગત્યની છે કે તે વિષે ઘણું લખવા જેવું છે. તે અમે "સતીમંડળ ભા૦ ૧ લામાં" કેટલુંક ઉપયોગી વિવેચન કરેલું છે. તે સુજ્ઞ સ્ત્રી પુરૂષોએ ધ્યાન પૂર્વક વાંચી લક્ષમાં લેવું; પરંતુ એટલું યાદ રાખવું જોઇએ કે દેશની અંદર પુત્ર પુત્રીઓની હાલતનો સઘળો આધાર દેશની માતાઓ ઉપર છે. માટે માતાઓને સુધારવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેક દેશહિતકારી મનુષ્યનો ધર્મ છે. પ્રખ્યાત **નેપોલિયન બોનાપાર્ટે કહેલું છે કે;**

કહે નેપોલિયન દેશને, કરવા આબાદાન;
રીતનો એજ છે તો માતાને ન

સંતાનસંરક્ષણ.

આ સંસારમાં સંતતી એ મોટું સુખ છે; તે ઘરની શોભા વધારે છે. બાળકો વિનાનું ઘર તે દિપક વિનાના ઘર અથવા તો અમાવાસ્યાના અંધકાર જેવું છે. ખરેખર બાળકો ઘરનાં અમૂલ્ય રત્નો છે. તે સ્ત્રીઓનુ માન વધારે છે, અને પતિ પત્નીનો પ્રેમ સુદ્દઢ કરે છે. સંતતી વિનાના મનુષ્યો ઘણું કરી લગભગ અપ્રેમી, શોકાતુર, તેજહિણ, અને કામ કરવાના ઉમંગ વિનાનાં હોય છે. બેશક ! સંતતીથી અમૂલ્ય લાભો મળે છે. સારી સંતતી સુખ આપે છે, પણ ખરાબ દુઃખ આપે છે. માટે શરૂઆતથીજ તે ઉપર માબાપે લક્ષ આપવાની અગત્ય છે. બાળકો ઉછેરી સારાં કરવાં એ માબાપનો ધર્મ છે. એ ધર્મ બજાવવાને તેમને માત્ર ખાવા પીવા અને વસ્ત્રાદિકથી રાજી રાખવાં તેનું નામ બાળ સંરક્ષણ નથી, પરંતુ જેનાથી તેમની વર્તમાન શારીરિક અને આત્મિક ઉન્નતિની સાથે ભવિષ્યની શારીરિક અને આત્મિક ઉન્નતિ થાય, તેને ખરૂં સંતાનસંરક્ષણ કહે છે. સંતાન-સંરક્ષણ ત્રણ પ્રકારનું છે. **શારીરિકરક્ષણ, શારીરિકશિક્ષણ અને માનસિક રક્ષણ.** બાળકને પ્રાણ સમાન ગણી તન, મન અને ધનથી દેશકાળ અને પ્રકૃતિને અનુસરી તેમનું શરીર નિરોગી રહે અને મજબુત થાય, તેવા પ્રકારનાં ખાવા, પીવા અને વસ્ત્રો વિગેરે નિયમ પ્રમાણે આપવાં તેને **શારીરિકરક્ષણ** કહે છે.—બ્રહ્મચર્ય, ઉત્તમ ભોજન, શુદ્ધ જળ, શુદ્ધ હવા, અજવાળું, ગરમી, પ્રકાશ, ટાઢ, તાપ, અને વરસાદ ઈત્યાદિમાં વર્ત્તવાના નિયમો; માદક પદાર્થનો નિષેધ. દેશકાળ અને પ્રકૃતિને અનુસરી આહાર વિહાર કરવો, દુષ્ટ પ્રાણીઓથી બચવું, સીધા ચાલવું, સીધા ફરવું, દોડવું, કુદવું, ખેલવું, ખોદવું, ફાકવું, હલેશાં મારવાં વિગેરે જે રીતે શરીરના અંગો કસાય એવા કસરતના નિયમો, ઇત્યાદિથી જે રીતે શરીરનું રક્ષણ થાય, તેવા પ્રકારના-શિક્ષણને **શારીરિકશિક્ષણ** કહે છે.—ભય, શોક, ગ્લાની, ક્ષોભ, અને ત્રાસ વિગેરે મનની લાગણીની અસર શરીરને નુકશાનકારક થાય નહિ, એવા પ્રકારના રક્ષણને **માનસિકરક્ષણ** કહે છે. જેમ જેમ બાળકોની શારીરિક શક્તિ વધતી જાય. તેમ તેમ તેમને શારીરિક રક્ષણ, શારીરિક શિક્ષણ અને માનસિક રક્ષણ આપતા જવું જોઇએ. આ પ્રમાણે નિયમસર સંતાનોનું સંરક્ષણ કરવાથી તેઓ નિરોગી, બળવાન અને મજબુત વગેરે સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ થશે. આ વિષે વધારે વિવેચન વિસ્તારથી સમજ પૂર્વક " **સતીમંડળ ભા. ૧ લામાં** " કરેલું છે. તે લક્ષ પૂર્વક વાંચી ધ્યાનમાં લેવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું. તેથી બાળકો ઉત્તમ થશે. બાળક ઉછેરવા વિષે કહ્યું છે કે;—

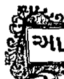
ગરબી.

" રમવા આવોનેરે, નરભે થયા નંદલાલ, રમવા આવોનેરે"—એ રાગ.

વિનતી ધારોનેરે, વા'લી બેની ધારો ધ્યાન, વિનતી. ટેક.
જો ન ધારો તો નાદાન, વિનતી ધારોને.
બાળ ઉછેરવાં કેવી રીતે, કેમ પાળીપોષી રાખવાં પ્રીતે;
ચોંટાડો કહું તે હું ચિત્તે. વિનતી. ૧
નિત્ય બાળકને પ્રીતે નવરાવો, ધ્યાન રાખી શૈયામાં સુવરાવો;
કોપીને નહિ કવરાવો, વિનતી. ૨
ચોખ્ખું શરીર હમેશાં રાખો, જેવી તેવી શય્યામાં નવ નાંખો;
ભાંડણુ વેણુ ન ભાખો. વિનતી. ૩
પે'રાવવાં પટકુળ નિત્ય સારાં, સાફ કરો ઘોઇ લાગે નહારાં,
સુખ પામે બાળ બિચારાં, વિનતી. ૪
હેત હૈયે ધરિને ધવરાવો, ભૂખ્યું થયું એમ મનમાં લાવો;
પણ એમાં નિયમ બજાવો. વિનતી. ૫
ખંત ધરી ખવરાવવું ખાવું, પણ ન એમાંયે નિયમ બા'રજાવું;
ખવરાવતાં નં ખીજાવું. વિનતી. ૬
હઠ કરે એવી ન ચાલ ચલાવો, માગે જે સારી જણુસ તે મગાવો;
એ રીતે બાળ રીઝાવો. વિનતી. ૭
જો કદી માગે તે જણુસ નહારી, તો તેને કપટથી રાખવું વારી;
પણ રોવરાવો ન મારી. વિનતી. ૮
કજીઓ કરે એવો બાળને ધારો, અનુભવી ઉપદેશ આપવો સારો;
પીટયો કદી ન પોકારો. વિનતી. ૯
મારવાથી બાળ ક્રૂર થાશે, ઉલટું ધરી ઉર એઠં ખીજાશે;
રીઝાવતાં ન રીઝાશે. વિનતી. ૧૦
મારશે એવુંજ મનમાં તે ધારે, બીક બીજી ન ગણે કોઈ વારે;
કંકાસ કરતાં ન હારે. વિનતી. ૧૧
માટે બેની નહિ બાળને મારો, શાંતીથી મનની સુબોધ દ્યો સારો;
સુખનો તો આવશે આરો. વિનતી. ૧૨
ઘરમાં ભુંડું કદી વેણુ ન ભાખો, દેખી શીખે બાળ એ ઉર રાખો;
બગડે બાળક ભવ આખો. વિનતી. ૧૩
બાળકને રેવ બોલેલુ બોલે, પેટનો પડદો બધે જઈ ખોલે;
બોલનો તોલ ન તોળે. વિનતી. ૧૪
રમત નીતીની રમે બાળ નિત્યે, ઉપદેશ એવો ઉતારવો પ્રિતે;

ચોંટાડી રાખે ચિત્તે. વિનતી. ૧૫
બાળક રમત રમે જો નઠારી, તો તેને ધમકીથી રાખવું વારી;
નહિ તો હાલત છે અકારી. વિનતી. ૧૬
માતાનો ઉપદેશ હોય જો સારો, તો બાળ ઉદ્યોગ ન કરે નઠારો;
સુખમાં કાઢે જનમારો. વિનતી ૧૭
પાઠ નીતીનો અહોનિશ આપો, મન તણો મેલ કળે કરી કાપો;
સુબોધ શાંતીથી સ્થાપો. વિનતી. ૧૮
ગાળ નઠારી કાને નવ દેવી, નિત્ય શિખામણ આપવી એવી;
હાજરી હરનિશ લેવી. વિનતી. ૧૯
ચોરી ચાડીમાં પાતક ભારી, ટેવ એવી નવ રાખે નઠારી;
ઉપદેશ દેવો વિચારી. વિનતી. ૨૦
ઉઠી સવારમાં દાતણ કરવું. માતાપિતાનું વચન શિર ધરવું;
પછિ નિશાળે પરવરવું. વિનતી. ૨૧
નિશાળે જઇને નીતિથી ચાલે, આજ્ઞા ગુરૂની અહોશિન પાળે;
ઉલટી રીતે ન કો કાળે. વિનતી. ૨૨
શીખે નવું નવું સ્નેહ ધરીને, ઘેર આવે ત્યારે પૂછો ફરીને;
તો જાય નહિ વિસરીને. વિનતી. ૨૩
નિશાળથી છુટીને ઘેર આવે, રમવાનું જો કદી મનમાં તે લાવે;
પણ આજ્ઞા માગીને ભાવે. વિનતી. ૨૪
એવી રીતે બાળને બેની રાખો, તો બાળનો સુધરે ભવ આખો
લલ્લુ કહે સુખ ચાખો. વિનતી. ૨૫

બાળકોનેધર્મનીતિનુંશિક્ષણ.

આ જગતના ઉત્પન્ન કરનાર પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે ધર્મનીતિને મનુષ્ય પ્રાણીના હૃદય મંદિરમાં મજબૂત રાખેલી છે, પણ તે મનુષ્યની પ્રકૃતિને આધારે છે. જ્યાં સુધી આ દેશને પાશ્ચમાત્ય કેળવણીનો રંગ લાગ્યો નહોતો, ત્યાંસુધી નીતિ અને ધર્મ પરસ્પર પૂજ્યભાવ અને સ્નેહ ભાવથી વર્તતાં હતાં; પરંતુ તે કેળવણીનો રંગ જેમ જેમ ચઢતો ગયો, તેમ તેમ ધર્મ અને નીતિમાંથી પૂજ્યભાવ અને સ્નેહભાવ અદૃશ્ય થતા ચાલ્યાં. ભેદભાવ ટાળી એકરૂપ થવા મથતાં નીતિ એજ ધર્મ; સિવાય ધર્મને માટે જે છે તે સઘળું ધતીંગ અને ભોળા લોકોને ફસાવી પોતાનું કાર્ય સાધી લેવા માટે છે; એવી

રીતે ધર્મ ઉપર કુતર્કરૂપ કાળું વાદળું છાઇ આવ્યું, પણ સત્યનો એવો નિયમ છે કે તેના પર ગમે એટલું આવરણું આવી પડે, તોપણ તેના તેજવડે તે આવરણને દૂર કરી મૂકે છે, અને પ્રકાશ થઈ રહે છે. આર્યોના પૂજ્ય અને જ્ઞાની ઋષિઓએ ધર્મ અને નીતિનાં સ્વરૂપો જાણી લઇ તેઓને ક્રમાનુસાર ગોઠવ્યાં છે. ધર્મ એ વૃક્ષ રૂપ છે અને નીતિ તેની છાયા રૂપ છે. સૂર્યના તેજથી તપતા માણસને છાયાનો આશ્રય સુખકારક થશે, પણ જે મિષ્ટ અમૃત ફળો વૃક્ષની ઉપર લટકે છે, તે ચાખવાથી જે આનંદ થાય છે, તે આનંદ આગળ છાયાનો આનંદ તુચ્છ છે. તેવીજ રીતે વ્યવહારમાં મચી રહેલા માણસને નીતિથી છાયા જેટલું સુખ મળશે, પણ ફળ જેટલું તો નહિજ. જો ધાર્મિક હશે તોજ તે અમૃત ફળના રસનું પાન કરી શકશે. સત્ય રીતે જોતાં નીતિ એ વ્યવહારને માટેજ છે અને વ્યવહારથીજ તેનું પોષણ થઇ શકે છે. કેવળ વ્યવહાર ચલાવવા માટે ધર્મમાંથી નીતિને અંકુરરૂપે બહાર ખેંચી કાઢવામાં આવી છે; તેને જો ધર્મરૂપ આશ્રય નહિ હોય તો તે ટકી શકે જ નહિ. ખરેખર જોતાં ધર્મરૂપી પોતાની માતુશ્રીનો આશ્રય જ્યારે છોડી દેછે, ત્યારે એની સ્થિતિ નાશ પામે છે. નીતિથી વ્યવહારિક ઉન્નતિ થઇ શકે છે અને જ્યાં સુધી આ સ્થૂળ દેહ છે ત્યાં સુધી તેનો આનંદ ભોગવી શકાય છે, પણ ધર્મથી પારમાર્થિક ઉન્નતિ થઇ શકે છે અને તેથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ચિરકાળ સુધી રહે છે. સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મદેહનો નાશ થવા છતાં પણ તે સુખનો નાશ નહિ થતાં અખંડ આનંદ અનુભવાય છે. ખરેખર તેજ સુખ સંપાદન કરવાની સર્વને જરૂર છે, અને તે ધર્મવડે મેળવી શકાય છે.

(૧) ધર્મનુંશિક્ષણ—ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ, તેના ઉપર પ્રેમ, તેની પ્રાર્થના પરલોકનો ભય, સ્વજાતિ ઉપર સ્નેહ અને પ્રાણીમાત્ર ભાઇ સમાન છે, વગેરે આ સઘળા ધર્મ શિક્ષણના કાર્યો છે. ધર્મપ્રવૃત્તિ ઉત્તમ પ્રકારે નહિ ખીલ્યાથી માણસો સંદેહવાળાં અને ભ્રાંતિવાળાં થાય છે. માટે ખરાબ ધર્મમાં વિશ્વાસ હોવો એ સારો છે, પણ નાસ્તિકપણાની બુદ્ધિ ઘણીજ અનર્થકારક છે. શાન્ત, કુદરતી ન્યાયવાન અને ધીર પ્રકૃતિનાં માણસો નાસ્તિક બુદ્ધિવાળાં હોવા છતાં, પણ નીતિ અને ધર્મતત્વનું મૂળ છેદન નહિ કરતાં પોતાનાં કામ કરવામાં સમર્થ થાય છે, પણ વગર શીખેલા અથવા થોડું ભણેલાઓ તેવા ભાવવાળા થવાથી હરેક વખતે શરીર, આત્મા, સ્વજન અને જન—મંડળને પાપરૂપ વિષ વાળા બાણથી સદા વિંધે છે. હાલમાં આપણા દેશનાં બાળકો સ્કુલમાં દાખલ થઇને બાળપણના ધર્મ સંસ્કારો ધીરે ધીરે ભૂલી જાય છે, અને જ્ઞાન વિરૂદ્ધ આગલા વિચારનાઉપર અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. તેને ધર્મ વિષયમાં કોઈ પ્રકારનો ઉપદેશ મળતો નથી. તેથી ભણેલા વર્ગમાં ઘણાક માણસો ધર્મ વિષયમાં એ

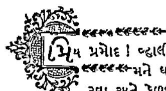
પરવા જોવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિ થવી એ બહુજ હાનિકારક છે. ધર્મ વિ-
ષયમાં ઘણીજ ગડબડ થયાથી કોઇ સમાજ કાયમ થઇ શકતો નથી. ધર્મ સં-
બંધી ઘણા મતભેદો જોવામાં આવેછે, પણ મૂળતત્વમાં સર્વનો એક મત જો-
વામાં આવે છે. ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે, તેના ઉપર ભક્તિ રાખવી જોઇએ; તેની
સૃષ્ટિ આ જગત્ છે, માણસો ભાઈ સમાન છે, વગેરે આ સાધારણ તત્વો બધાના
એક સરખાં છે. અને તે સર્વે કબૂલ કરેછે. તેથી તેનું શિક્ષણ આપવું, એ કોઇ
સંપ્રદાયને બાધ કરતા નથી. માટે ઇશ્વરની ઉપાસના, માણસ માત્ર ઉપર દયા,
અને ન્યાયપૂર્વક વ્યવહાર કરાવવોજ જોઈએ. તેમ ન કર્યાથી માણસની વર્તણૂક
સુધારવાના વિષયમાં ખરૂં ફળ મળતું નથી. માટે બાળકનો જન્મ થાય, ત્યારથી
જ ઉપર લખેલા નિયમો પળાવવા જોઇએ, અને બાળક સર્વદા પવિત્ર અને સ-
દાચારી માણસોની સોબતમાં રહે. તે માટે વધારે મહેનત કરવી જોઇએ. વળી
બાળકોને ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં આપણે પોતે તેવા ધર્મવાળા થઈ પ્રત્યક્ષ દા-
ખલો લે તેમ કરવું જોઇએ. પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા કરવી, એમ કહેવા કરતાં તે
આપણનેજ કોઈ લૂલા, આંધળા વગેરે દુઃખી માણસોને બોલાવી ચંતોષતાં જુએ;
તેમજ આપણે હમેશાં ઇશ્વરની ભક્તિ, પ્રાર્થના કરતા હોઇએ અને તે પ્રત્યક્ષ જુએ.
આવી રીતે કરવાથીજ તેમના અંતઃકરણમાં દયાનો સંચાર ઉત્પન્ન થશે અને ત્યા-
રેજ તેને ઇશ્વર પ્રત્યે ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થઇ પ્રાર્થના કરવાની ખરી લાગણી
થશે. આપણી જેવી વૃત્તિ તેમની નજરે પડે છે, તેવીજ તેમની વૃત્તિનું ચંચળ-
પણું ઉપજેછે. માટે જેવું કહેવું તેવુંજ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી, એમના અંતઃકરણમાં
સચોટ છાપ પડે તેમ કરો. એમ કરવાથીજ બાળકો ધર્મભાવવાળાં થશે.

(૨) નીતિનુંશિક્ષણ—નીતિ એ સમાજ સ્થિતિનું કારણ છે. લોકો નીતિ
વગરના થયાથી લોક સ્થિતિનો નાશ થાય છે. મિથ્યા ઠગ બાજી, કુસપ, દ્વેષ,
અને હિંસા, વગેરે નીતિ વિરૂદ્ધ લોક નિંદિત કાર્યો જેટલાં વધે છે, તેટલાં જન
–મંડળમાં દુઃખ અને પશ્ચાતાપ વગેરે કલેશકારક બાબતોનો વધારો થાય છે.
માણસની કામ કરવાની બે પ્રકારની પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે, કમાવાની ઇચ્છા
અને ભોગવવાની ઇચ્છા. આ સર્વ સુખ મેળવવાની ઇચ્છાને તાબે થઇ માણસો
પોત પોતાનું હિત કરવા યોજેલાં છે, અને યથાશક્તિ ધન, માન, અને યશ મે-
ળવી પોતાનો નિર્વાહ કરેછે. કમાવાની ઇચ્છા વગેરેને વશ રાખવી જોઇએ, ન-
હિતો સીમા ઓળંગી સંસારને હાનિ કરશે. માટે તેમને ઉત્તમ પ્રકારે ખીલવ-
વી જોઇએ અને તેને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવું જોઇએ. નીતિની વૃત્તિયો ઉત્તમ
પ્રકારે ખીલ્યાથી મનુષ્ય અતિ પવિત્રરૂપ ધારણ કરેછે. બાળકને નીતિવાન કરવાં
તેના હૃદયમાં નીતિની સચોટ છાપ પડે એમ કરવું જોઇએ. જુઠ્ઠ, છળકપટ,
દુરાચાર, દુર્વ્યસન, વગેરે સર્વ ખરાબ છે; માટે તેવી રીતે વર્તવું નહિ. એવા પ્ર-

કારે કેવળ શબ્દદ્વારા ઉપદેશ કરવાથી બાળક નીતિવાળું થશે નહિ, પણ તેને જે કાંઈ શીખવવું તે પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત આપીને બતાવવું. કાને સાંભળેલા શબ્દ કરતાં આંખે જોએલાનું જ્ઞાન દૃઢ થાય છે. માટે તેને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ આપીને ઉપદેશ કરવો. વળી જેમ સંગતનું ફળ મનુષ્ય માત્રને થાય છે, તેમ બાળકને પણ થાયછે. માટે તેમને સારી સોબતમાં રાખવાં જોઇએ. તેમ માબાપે સારાં આચરણ કરી દેખાડવાં જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ સારા આચરણોથી થતા લાભ અને દુરાચરણથી થતા ગેરલાભ બતાવી ઉપદેશ કરતા રહેવું. આવી રીતે કરવાથી છોકરાઓ નીતિવાળાં થશે અને માબાપ આ સંસારમાં ખરૂં સુખ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થશે. બાળકોને ધર્મનીતિનું શિક્ષણ આપવા પ્રયત્ન કરવો એ દરેક માબાપ અને જનહિતકારી મનુષ્યોનો ધર્મ છે.

માની શિખામણ.

પ્રિય પ્રમોદ ! વ્હાલી મનોરમા ! તમો બંને બાળકોને સદ્‌ગુણી જોઇને મને ઘણો આનંદ થાય છે. મેં આજ સુધી તમોને ઉછેરવા અને કેળવવા જે યત્ન કરેલો, તે સફળ થયેલો જોઇ, હું મને કૃતાર્થ થઇ માનું છું, અને ઇચ્છું છું કે તમારા જેવાં બાળકો દેશમાં સર્વનાં

થાઓ. પુત્ર પ્રમોદ ! આજે તારી પ્રિય બેન મનોરમા આપણાથી છુટી પડી સાસરે સિધાવવાની છે. માટે માતા તરીકે મારો જે ધર્મ છે, તે ધર્મ પ્રમાણે મારે તમોને શિખામણ આપવાની છે. તે તમો લક્ષ આપી ભાઇ-બેન-સાંભળો;—પ્રિય બાળકો ! આ જગતમાં મનુષ્યની જીંદગી ટુંકી અને ક્ષણભંગુર છે. તેનો છેડો એકાએક ક્યારે અને કેવી રીતે આવશે, તેથી આપણે તદ્દન અજ્ઞાન છીએ, માટે જીંદગીનો જેમ સારો ઉપયોગ થાય, તેમ કરવાની અમૂલ્ય તક ખોશો નહિ. પરમેશ્વરે મનુષ્યને જે ઉત્કૃષ્ટગુણોથી ભૂષિત કર્યા છે. તેમાં ધર્મસર્વ કરતાં મોટો છે. પ્રભુએ ભૂમંડળની પ્રાણીઓને ઇંદ્રિક સુખ ભોગવામાં સમર્થ કર્યા છે, તેમાં મનુષ્યને જ્ઞાન અને ધર્મ લાભના અધિકારી કરી સર્વ કરતાં શ્રેષ્ટ કર્યા છે. આ બે વિષયમાં સફળ થવાથી મનુષ્યનું યથાર્થ મહત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. સુખ જેનું વર્ણન ન થઇ શકે એવો સ્તુતિપાત્ર પદાર્થ છે; પરંતુ ધર્મ સ્વરૂપ-રત્નજ્યોતિ તેના કરતાં પણ સેંકડો દરજ્જે ઉત્કૃષ્ટ છે. માટે આ ધર્મ રૂપ પરમ પદાર્થનું સ્વરૂપ શું છે અને ક્યા ક્યા કર્મ યથાર્થ ધર્મવાળાં છે, તેનો બરાબર વિચાર કરી વર્ત્તવું એ મનુષ્યનું સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ટ કર્તવ્ય છે. સાધારણ રીતે કેટલાંક કર્મને સત્કર્મ અને કેટલાંકને અસત્કર્મ કહે છે. ભૂખ્યાને અન્ન આપવું, અજ્ઞાનને જ્ઞાન આપવું, વિપત્તિમાં ફસાયેલા માણસને તેમાંથી ઉદ્ધાર કરવો, ઉપકારીને તેનો બદલો વાળવો; આ સર્વ સત્કાર્ય છે, અને બીજાની વસ્તુ ચોરવી, બીજાને દુઃખ દેવું, ઠગવું, અને નરહત્યા વગેરે હિંસા કરવી; આ સર્વને અસત્કર્મો તરીકે મનુષ્યો જાણે છે. માટે અસત્કર્મોનો ત્યાગ કરી સત્કર્મો કરતાં રહેવું જોઈએ.

પ્રિય બાળકો ! કુટુંબના માણસોનું, સગાંવ્હાલાં, મિત્રો અને જન-મંડળનું જેટલું સુખ વધારી શકાય તેટલું વધારવાનો ઉપાય કરવો. જ્ઞાનોપદેશ અને ધર્મોપદેશ, વગેરે શુભકર ઉપાયોથી સર્વને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. કડવાં વેણ અને કઠોર વ્યવહારથી બીજાં માણસો નિર્થક દુઃખિ ન થાય તેમ કરવું ક્રોધને સમાવવો; વિનયને વધારવો, કોઇનો યથાર્થ દોષ કહેવાની વેળાએ મૂખથી નીઃરસ શબ્દ નહિ કાઢતાં દયા અને વાત્સલ્ય ભાવનો પ્રકાશ કરવો. રોગી અને ગરીબની ઝુંપડીમાં જઇને તેઓનાં દુઃખ રૂપી અગ્નિમાં દિલાસા રૂપી શાંતિ જળનું સીંચન કરવું, ઇત્યાદિક રીતે સર્વનુ કલ્યાણ કરવું અને સુખ આપવાનો યત્ન કરવો. ગુણી, માની, વિદ્વાન, ધાર્મિક, અને રાજા વગેરે જેનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ ગુણ જોવા કે સાંભળવામાં આવે છે, તેટલી તેના ઉપર શ્રદ્ધા, માન અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ એ સર્વ કરતાં વધારે શક્તિવાન, અપાર ગુણવાન અને અપાર માનને યોગ્ય પરમ કરૂણાકર મંગળમય પ્રભુ જેવો ભક્તિને પાત્ર છે, તેવો બીજો કોઈ પણ નથી. માટે તેની આશ્ચર્ય કારક અગાધ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી નિરંતર તેની ભક્તિ કરતા રહેવું એ મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે

પ્રિય બાળકો ! શરીરની સુખાકારી ના કરતાં બીજો સુખનો વિષય એકે નથી. શરીર અસુખાકારીમાં હોય તો શારીરિક અને માનસિક કોઇ જાતનાં સુખ ભોગવી શકવાને સમર્થ થઈ શકાતું નથી. શરીર અને મનનો એવો નિકટ સંબંધ છે કે, શરીર તનદુરસ્ત અને સબળ હોય તો મનપણ તનદુરસ્ત અને સ્ફુર્તિવાળું થાય છે, તેમ મન સતેજક અને પ્રફુલ્લ થયાથી શારીરિક તનદુરસ્તી પણ ઘણીજ સહજ થાય છે, બેઉની સુખાકારી એ બેઉને લાભકારક છે અને બેઉની અસુખાકારી એ બેઉને હાનિકારક છે. મન શોકાતુર થયાથી શરીર પણ દુર્બળ થાય છે. શરીર પીડિત થાય છે, તો મન કંટાળે છે, ક્રોધાયમાન થાય છે અને કાંઈ પણ આનંદકારી લાગતું નથી. માટે જીવનના રક્ષણ માટે, કુટુંબના પાલન કરવા માટે, પરોપકાર કરવા માટે અને પરમ પિતા પ્રભુની ભક્તિ કરવા માટે, તનદુરસ્તી મેળવવા પ્રયત્ન કરતા રહેવું. પ્રેમભાવથી મોહોલ્લાના સર્વ માણસોના ભલાનો વિચાર કરવો. પ્રેમી થવાથી તમે જોશો કે પાડોશીઓ તમારે માટે દુઃખી થશે અને તમારા દુઃખથી તેઓની આંખમાંથી આંસુ પડશે. માટે પ્રેમ અને સ્વાર્થ ત્યાગ એજ વશીકરણ મંત્ર છે. આ મંત્રથી આડોશી પાડોશીનાં હૃદય અને મનને હરણ કરવાં જોઇએ. પરોણા—અતિથિનો અસંકોચ મનથી અન્નપાનાદિકવડે સત્કાર કરવો, સરળ મનથી મળવું અને સૌજન્ય દેખાડવું જોઇએ. જન—મંડળમાં રહીને બીજા સાધારણ મનુષ્યની વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ધર્મ વગેરે સર્વ વિષયની ઉન્નતિ કરવાનો યત્ન કરવો એ સર્વ પ્રકારે કર્ત્તવ્ય છે. પોતાનું અને પોતાના કબીલાનું ભરણપોષણ કરી ચૂપ થઇ બેસવું એ મનુષ્યનું કર્ત્તવ્ય નથી. માટે પોતાનાં નિત્યનાં કર્મ સંપૂર્ણ કરી જેટલો વખત મળે, તેટલો વખત સ્વદેશની દ્રવ્ય વૃદ્ધિનો યત્ન કરવા બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યનું અવશ્ય કર્ત્તવ્ય કર્મ છે. આપણા ભારતવર્ષની ઉન્નતિ થતી નથી તેનું કારણ શું ? તેનું મુખ્ય કારણ એક તો એ છે કે;—આ દેશના સર્વ લોક જે જ્ઞાન મેળવે છે, તે પ્રમાણે ચાલતા નથી. એમનું સર્વ ડહાપણ ભાષણોમાંજ, કૃતિમાં કાંઈ નહિ. એ કારણથી આપણા દેશના લોકો વિષે આવોજ અભિપ્રાય થઈ ગયો છે કે, "એમને ચાલવા કરતાં બોલવાનું વધારે આવડે છે." સર્વ જ્ઞાન અને ઉપદેશ મેળવ્યા પછી જો તે પ્રમાણે કાર્ય થાય નહીં, તો તે સર્વ જ્ઞાન અને ઉપદેશનું કાંઈ પણ ફળ નહિ. માટે તમો જ્ઞાન અને ઉપદેશ મેળવી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા યત્ન કરજો. સમય એ અમૂલ્ય ધન છે, જીંદગીનાં સર્વ કાર્ય સમય ઉપર આધાર રાખે છે. માટે વખતનો ઉપયોગ બહુજ સાવધતાથી કરવાનો છે. ગયો વખત પાછો આવતો નથી, જેટલી ઉમ્મર વધે છે, તેટલો જીવનનો વખત જાય છે અને તેટલા આપણે મૃત્યુની પાસે જઇએ છીએ. એ કારણથી જેટલા દિવસ આ પૃથ્વી ઉપર રહીએ તેટલા દિવસ સત્કર્મોમાં સમય ગાળવો. વખત અને જીંદ-

ગીમાં કાંઇ ફેર નથી એમ કહીએ તો ચાલે; કારણ કે વખત મળીને જીદગી થાય છે. જે થોડો ઘણો વખત સત્કર્મમાં જાય તેજ જીવન, અને જેટલો વખત આળસમાં જાય તે મૃત્યુ. કોઇ માણસે સો વર્ષ જીવીને પાંચ વર્ષજ સત્કર્મ કર્યા હોય, તો તે પાંચ વર્ષ જીવ્યો કહેવાય. માટે વખત નકામો ગાળવો એ પોતાના પ્રાણનો ઘાત કર્યા જેવુ છે. માટે બને તેટલો વખત સત્કર્મમાં ગાળવો.

પુત્રી મનોરમા ! તને મેં સ્રીધર્મ સમજાવેલ છે, તોપણ તારે આજે સાસરે જતાં મારે તેમાંનું કેટલુંક ફરી આ વખતે યાદ આપી કહેવું જોઇએ કે; તું નિત્ય નિદ્રામાંથી પરોઢીએ ઉઠી ઇશ્વરને યાદ કરી દંતધાવન વગેરે કરજે, પછી સ્નાન કરી જે પરમ પિતાની કૃપાથી, રાત્રિ નિર્વિઘ્ને કાઢી તેનું સ્મરણ કરી ઉપકાર બતાવજે, ભોજન કરી બીજી સ્રીઓની પેઠે નિદ્રા અને વૃથા વાર્તામાં વખત ગુજરીશ નહિ, પણ વાંચવા, લખવા, શીવવા, ભરવા, કે ગુથવાનો મહાવરો રાખજે; વચ્ચમાં જરા આરામ લેતી રહેજે. પછી સાંજનાં ગૃહકાર્ય અને ભોજન કરી શય્યા તૈયાર કરજે, તે પછી પતિ સાથે આનંદ વિનોદમાં કે વાંચવામાં થોડો વખત ગુજારજે. રાત્રે નિદ્રાવશ થતાં પહેલાં જગત્પતિનો આખા દિવસના સુખને માટે શ્રદ્ધા ભક્તિ સહિત ઉપકાર માનજે, અને અજાણતાં કઇ પણ પાપ જેવું થયુ હોય, તો તેનો પશ્ચાતાપ કરી તેની પ્રાર્થના કરજે, કે તે તને પાપથી મુક્ત કરે તે પછી વખતસર શયનગૃહમાં જઈ પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી નિર્ભયપણે નિદ્રાવશ થજે. એ રીતે વખતનો ઉપયોગ, કર્યાથી તું પાપથી દૂર થઇ દિન પ્રતિદિન ધર્મ પંથમાં આવશે.

પુત્રી ! કોઈ વખતે ગીત કે ગાયન ગાવા જેવી રૂઢી અને મનને આનંદ પમાડે એવી બાબતપર લક્ષ રાખતી રહેજે. સ્રી જાતિમાં કુદરતી રીતેજ ગાવાની સારી હલક હોય છે. ગાવાને પુરૂષો કરતાં સ્રીઓ વધારે લાયક ગણાય છે. માટે એ લાયકી ભરેલો ગાવાનો હુન્નર મેળવવામાં કસર રાખીશ નહિ. જો સંજોગ બને અને તારા પતિની મરજી હોય તો જુદા જુદા રાગની પેટીઓ (હારમોનિયન, પ્યાનો વગેરે.) અને એવાજ રાગના બીજા વાજીંત્રો બજાવતાં શીખજે; પરતુ યાદ રાખજે કે આખા દીવસની સસારની જન્જાળમાંથી પરવારીને ઘરમાં આવેલા પતિને મીઠી હલકનાં મધુર ગાયનથી રંજન કરવામાં જેટલી તું ઉપયોગી થઇ પડશે, તેટલી બીજા કશાથી થવાની નથી. માટે તું તારા પતિને ગાયન વગેરેથી રંજન કરવાની ઘણી કાળજી રાખજે.

પુત્રી ! મનુષ્ય જેવું સદ્‌ગુણથી શોભે છે, તેવુ ઘરેણાં લુગડાથી શોભતુ નથી. સદ્‌ગુણ હોય તો ગમે તો સારાં ઉચ્ચાં વસ્ર અને ઘરેણાં પહેર્યા ન હોય તોપણ તે શોભિ નીકળી સર્વ ઠેકાણે વાહ વાહ કહેવરાવે છે. ઉત્તમ વસ્રાલંકાર પહેર્યા હોય અને પોતે દુર્ગુણી હોય, તો તે સર્વ ઠેકાણે અપમાન અને ધિક્કારને

પામે છે. માટે તું સારાં લુગડાં ઘરેણાં પહેરવા ખંત નહિ રાખતાં સદ્‌ગુણથી દીપાવાની ખંત રાખજે. કેટલીક સ્ત્રીઓ દેખાદેખી સારાં સારાં લુગડાં ઘરેણાં પહેરવા પાછળ ખંત રાખે છે, એટલુંજ નહિ પણ ફલાણી જાતનુંજ અને ઉંચુંજ લુગડું પહેરવું અથવા ફલાણી જાતનુંજ ઘરેણું ઘડાવીએ તો ઠીક, એવી ટેવ રાખી ધણીને પજવે છે.અને નકામા ખર્ચના બોજાતળે ઉતારે છે. માટે તું એવી ટેવ રાખીશ નહિ અને ધણીને પજવી એવા નકામા ખર્ચના બોજાતળે ઉતારીશ નહિ. માત્ર મર્યાદા દાખલ અને સુઘડતાઇને ખાતર જેમ બને તેમ સાફ સ્વચ્છ અને સ્થિતિને અનુકુળ મર્યાદા જળવાય એવાં લૂગડાં પહેરજે.

પુત્રી ! તારી બેનપણીઓ પસંદ કરવામાં ધણીજ સંભાળ રાખજે. જે ગુણવાન. ડાહી, વિવેકી. અને નીતિવાન વગેરે સદ્‌ગુણી અને સારાં સ્વભાવની હોય, એક બીજાની વાત પેટમાં રાખી શકે એવી સમજણવાળી હોય, તોછડી ન હોય, એક બીજાના કામમાં ભાગ લે એવી હોય, જેની કીર્ત્તિ સારી હોય, કોઇ ઠેકાણે નિંદાતી ન હોય, ચાલચલણ જેના વખાણવા લાયક ગણાતાં હોય; વગેરે સદ્‌ગુણ જોઈ પરીક્ષા કરી બેનપણી કરજે. જો કોઈ પ્રકારે તેના વિષે વહેમ પડે તો તેમની સોબતથી દૂર રહેજે.

પુત્રી ! તારૂં શરીર અને કપડાં સ્વચ્છ રાખજે, સ્વચ્છ રહેવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે, મન આનંદમાં રહે છે અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, ઘર, શરીર, અને કપડાંની સ્વચ્છતા અને અસ્વચ્છતા વગેરેપરથી મનુષ્યની ચતુરાઈ અને પવિત્રતાઇ વગેરેની પરીક્ષા થઈ શકે છે. માટે તું હમેશાં ઘર, શરીર, કપડાં અને રાચરચીલાં વગેરે સામગ્રી સ્વચ્છ અને સુંદર રાખવા કાળજી રાખજે.

પુત્રી ! આ મારી સર્વ શિખામણ ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્ત્તતી રહેજે, અને સર્વ ઠેકાણે તારા સદ્‌ગુણથી વાહ ! વાહ ! કહેવરાવી મારા મુખને ઉજ્જવળ કરજે. તેથી તું સુખી થઇ તારા જીવનનું સાર્થક કરી શકીશ.

પુત્રી ! તારે આખો ભવ તારા પતિ અને સાસુ સસરા સાથે ગાળવાનો હોવાથી આટ તારા વધારે વાલેશરી છે. જો કે તે વિષે મેં તને શિક્ષણ આપેલું છે ચાલવા કહ્યું તને ચાલતી વખતે મારે ઉલટ-વધારે ભાર દઇ એ વિષે પછી જો તે પ્રમાણે તું સાંભળ;—

શીળવતી થાજે સુલક્ષણી, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ટેક.
સાસુ સસરાની પ્રીતે, સેવા કરજો શુભ રીતે;
બેટા કંઈ કામ બતાવે, કરીએ તે પુરાભાવે;
(એતો હું સૌ સમજાણું!)
ભણીએ ના કો દી નકારોરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૧
વારૂ પડે જો કંઈ વાંક, છાનો નવ રાખીએ ટાંક;
પૂત્રી પણ દાસત્વ દાખી, મૂખેથી માગીએ માફી;
(માજી મને નહિ કેવું પડે!)
જેથી લાગીએ સૌને પ્યારારે શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૨
વડીલના સામે વા'લી, ઉંચા સ્વરવડે ઉચ્ચારી;
બોલીએ ન મોઢી મારી, સૂ વિનય વીવેક ધારી,
(માજી હું આપની કેળવેલી છુ!)
માનીએ સૌની મરજાદરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૩
શીખામણ દેતાં સારી, ધરીએ ન દ્વેષ લગારી;
સૌને મદ ટાળી તમામ, બોલાવીએ મોટે નામ;
(માજી! એતો મા તેવીજ દીકરી હાં!)
કરીએ ન વાદ વિવાદરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૪
બેટા દુરીજનથી બીજે, સાહેલી કુસંગ ન કીજે;
સ્વામી આદે સૌને જમાડી, પછી જમવું નીત દાડી;
(મારાં વા'લાં માજી! બહુ સારૂં)
સૌને સૂવાડી જો શયનરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૫
પતીને પ્રભૂ તુલ્ય જાણી, સેવા કરજે તું શાણી;
બોલાવે જો પ્રીય પ્રાણ, હાંજી કહી વદીએ વાણ;
(માજી! હું કદાપી નહિ ભૂલું)
સતીનો એ ધર્મ પાવનરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી ૬
સ્વામીને શરણે રૈયે, ઇચ્છાવીણુ ક્યાંએ ન જૈયે;
નેહે નાયજીને નીહાળી, રાજી રાખીએ મારી વ્હાલી;
(માજી! આપની શિખામણ અમૃત તુલ્ય છે)
ગણી તન મન ધન તમામરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી ૭
છે તું પૂત્રી પરેલી, નીતી રીતીમાંય ઠરેલી;
મારે કરીને રમ કાજ, વધારજે વૃદ્ધની લાજ;
(વારૂ માજી! પણ મને વેલી તેડાવજો હાં!)
જેથી રાજી રે' રૂડા રામરે, શુંણુ ડાહી દીકરી. શાણી. ૮
આ સાંભળી પુત્રી માતાને હાથજોડી-સ્તુતિ કરવા લાગી કે:—

કેમકે તેથી તે વધારે વર્ષ અગર થોડાં વર્ષ જીવશે તેનું અનુમાન થઈ શકે છે. **માબાપની પરીક્ષા**—વંશની પરીક્ષા કર્યા પછી તેમના માબાપની પરીક્ષા કરવી જોઇએ; કેમકે માબાપનાં જેવાં છોકરાં થવાનો સંભવ રહે છે. માટે આ નિયમો ધ્યાનમાં રાખવાના છે. **કન્યાનીમાનીપરીક્ષા**—માત્ર પિતાનું શરીર અને વિદ્યા, બુદ્ધિ આદિ પ્રકૃતિ જોઇ સંતોષ પામવાનું નથી, પરંતુ વધારે માતાના શરીરની અને પ્રકૃતિની ખાત્રી કરવી જોઇએ; કેમકે કન્યા માતાના ગુણ ઘણુંકરી ગ્રહણ કરે છે. માતા કેટલી મુદતે ગર્ભ ધારણ અથવા ગર્ભપાત કરે છે તે જાણવું જોઈએ; કેમકે માતા જો ૫ કે ૭ વર્ષે ગર્ભ ધારણ અથવા ગર્ભપાત કરતી હશે, તો કન્યાએ પણ તેજ નિયમે ગર્ભ ધારણ અથવા ગર્ભપાત કરવાનો સંભવ છે.—માતા કેટલી ઉમ્મરે ઋતુમતી થયેલી તેપણ જાણવું જોઇએ; કેમકે કન્યાં પણ તેજ નિયમે ઋતુમતી થવા સંભવ રહે છે.—માતા દયાળુ, નીતિવાન, પતિપ્રેમી, ધાર્મિક, બુદ્ધિશાળી, હિંમતવાન અને કરકસરવાળી વગેરે સદ્ગુણી છે ? કે કજીઆળી, ચોરટી, વ્યભિચારણી, નિર્દય, નાસ્તિક, ક્રુર, અને બુદ્ધિહીન વગેરે ખરાબ વર્તણુંકની છે ? તે જોવું જોઈએ; કેમકે કન્યાની અંદર માતાના ગુણ દોષ ઉતરવાનો વધારે સંભવ છે.—માતા શરીરે રોગી છે કે નિરોગી ? દુબળી છે કે મજબૂત બાંધાની ? વગેરે ખાત્રી કરવી જોઇએ; કેમકે માતાના શરીરની તાશીર કન્યાની અંદર ઉતરવાનો સંભવ છે. **વરનાપિતાની પરીક્ષા**—વરના પિતાનું શરીર અને મનની પ્રકૃતિ કેવી છે ? તે જાણવું જોઇએ; કેમકે પિતાના ગુણ પ્રમાણે પુત્ર ઘણું કરી ચાલે છે. માટે વરના પિતાની પરીક્ષા કરવી જોઇએ.—વરનો પિતા જો પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે અણબનાવ અને પ્રેમ વિનાનો જોવામાં આવે, તો તેના પુત્રને પણ પોતાની સ્ત્રીના ઉપર પ્રેમ ઉપજવાનો થોડો સંભવ છે; પિતા લંપટ, દારૂડીઓ, ચોર, વ્યભિચારી, નાસ્તિક, નિર્દય, ક્રુર, અને ક્રોધી વગેરે ખરાબ વર્તણુકનો હશે, તો તેનો પુત્ર પણ ઘણું કરી તેવોજ થવાનો સંભવ છે.—પિતા જો ધાર્મિક, નીતિવાન, દયાળુ, બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન, સત્યવાદી, પરોપકારી, અને ઉદ્યોગી હશે તો પુત્ર પણ ઘણું કરી તેવોજ થાય છે.—પિતા શરીરે મજબૂત, નિરોગી અને બળવાન હશે, તો પુત્ર પણ ઘણું કરી તેવોજ થવાનો સંભવ છે.—વરકન્યાના માબાપ અને તેના કુળમાં ઉપર જણાવેલા કોઇ પણ જાતના દોષ હોવા જોઇએ નહિ; પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારના દોષ વિનાનું કુળ મળવું કઠણ છે, તોપણ જેટલા દોષ ઓછા હોય તેટલું વધારે સારૂં છે.—વરકન્યા બેઉના કુળમાં એકજ પ્રકારના દોષ હોવા જોઈએ નહિ; કેમકે વરકન્યા બેઉ એકજ પ્રકારના દોષવાળાં સાથે જોડાવાથી ઘણીજ હાનિ થાયછે.

વરકન્યાનીપરીક્ષા—ઉપરની પરીક્ષા કર્યા પછી વરકન્યાની શારીરિક અને માનસિકપરીક્ષા કરવીજોઈએ. **શારીરિકબાબતમાં**—તનદુરસ્તી,

અવયવ, ધાતુ. (વાત, પિત, કફ અને મેદ તથા લોહી), સૌંદર્ય-રૂપ સુંદરતા અને ઉમરનો તપાસ કરવો. **માનસિકબાબત**—ચારિત્ર—આચરણ, વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ધર્મભાવ, એ વિષે તપાસ કરવો જોઈએ. **તનદુરસ્તીનાંલક્ષણ**—જેઓ થાકયા વગર શરીર અને મનની ઘણી મહેનત કરી શકતાં હોય અથવા તેવી મહેનતથી થાક ચઢતો હોય તો તે થાક તરત દુર કરી શકતાં હોય, ક્રોધ વગેરે મનના વિકારોને ઉત્પન્ન થવા ન દેતાં મન વશ રાખી શકતાં હોય, ઇંદ્રિયવૃત્તિયો વશ રાખતાં હોય, દુષિત અને ઝેરી પદાર્થથી દૂર રહેતાં હોય, શીતળા અને મેલેરિયા વગેરે ઉડતા રોગની તરત અસર થતી ન હોય, વગેરે એવાં લક્ષણવાળાં વરકન્યા તનદુરસ્ત રહેવાનો સંભવ છે. **અતનદુરસ્તીલક્ષણ**—જેનું અંગ ઘણું મોટું, ઘણુંજ પાતળું, હાડકાનો માળો અને તેની બનાવટમાં દોષ ખાવાપીવા, પહેરવા અને હવાના ફેરફાર વગેરે સામાન્ય કારણથી શરીર અને મન બગડી આવે, થોડીક મહેનત કરવાથી પણ થાક ચઢી આવે અને થાક લાંબી મુદતે ઉતરે, સહેજ કારણથી ક્રોધ, શોક અને દુઃખ ઉત્પન્ન થઇ આવે; શીતળા, મેલેરિયા, વગેરે ઉડતા ચેપી અને ઝેરી રોગની અસર સ્હેજ કારણથી લાગુ પડી આવે. આ સર્વ લક્ષણોવાળાં વરકન્યા તનદુરસ્ત રહેતાં નથી.—વરકન્યામાં બીજા બધા ગુણ હોય, પણ આરોગ્યતા વિનાનાં હોય, તો તેઓ સંબંધ કરવાને યોગ્ય નથી; કેમકે મનુષ્યની અસુખાકારીનો દોષ તેના શારીરિ અને માનસિક ઘણી જાતના ગુણોને નકામા કરી નાખે છે. **અવયવનો વિચાર**—શરીરના કોઇ ભાગ સબંધી કોઇ દોષ—લુલો, આંધળો, બહેરો, ખુંધો અને મુગો વગેરે આ દોષ કુદરતી હોય અથવા જન્મ્યા પછી કોઇ રોગને લીધે થયા હોય, અને તે જો કાયમ હોય, તો શરીરની ખુબસુરતી અને શરીરની સ્વાભાવિક ક્રિયામાં હાનિ થાય છે. **ધાતુની બાબતમાં—વાત-વાયુ પ્રકૃતિનાં ચિન્હ**—વરકન્યાનુ શરીર—કૃશ, ઉંચાઇ મધ્યમસર, માથું શરીરના પ્રમાણમાં મોટું, કપાળ મુખમડળના પ્રમાણમાં નાનું, રંગ ફીકો અને લોહી વગરનો, આંખ ગાઢ કાળા રંગની, વાળ જાડા અને કાળા, મુખમંડળ ચંચળ, ચામડી પ્રબળ સ્પર્શાનુભવવાળી, માંસના લોચા કઠણ, જલદી ચાલનાર, લોહી ઝડપથી ફરવાને લીધે માથું ગરમ અને હાથ પગ ઠંડા, કોઈનુ માથું અને શરીર ઠંડું તથા હાથ પગ ગરમ; આ સર્વ વાયુપ્રકૃતિનાં ચિન્હ છે.—આ પ્રકૃતિના માણસમાં ન્યાયાન્યાયનો વિચાર કરવાની સૂક્ષ્મબુદ્ધિ હોય છે, પરતુ વિચાર કામમાં આણવાનુ મુશ્કેલ ભરેલુ સમજે છે. સર્વ કામ જલદીથી કરે છે, ઠંડી અને ગરમી સહન કરી શકે છે, બીજી ધાતુવાળાનાં જેટલાં ઉમરે વધતાં નથી. આ પ્રકૃતિનાં માણસોને—અજીર્ણ, બધકોશ, ઝાડા થવા, પેટની વેદના, શરીરની પીડા, ન્યુમોનિયા અને ઉન્માદ ઇત્યાદિ રોગ થવાનો સંભવ છે. **પિતપ્રકૃતિ-**

જાતિ પણ આજકાલ માને છે. માટે કન્યામાં સંસાર—વ્યવહારને ઉપયોગી વિદ્યા જ્ઞાન ન હોય તો ચાલે; પરંતુ તે બુદ્ધિવાન તો હોવીજ જોઇએ. બુદ્ધિવાન સ્ત્રીથી પતિ અને કુટુંબને આનંદ અને ફાયદો થાય છે. બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીથી પતિને સાંસારિક બાબતમાં ઘણી સહાયતા મળે છે. **ધર્મનોવિચાર**— વરકન્યા સાથે રહી ધર્માચરણ કરે, માટે બેઉનો એકજ ધર્મ ઉપર ભાવ હોવો જોઇએ. બેઉ એક ધર્મ પાળનારાં હોવાને લીધેજ સ્ત્રીનું બીજું નામ—**સહધર્મિણી** પડયું હશે. જેવી પતિની ધર્મવૃત્તિ હોય, તેવીજ સ્ત્રીની ધર્મવૃત્તિ હોવાથી ઘણોજ લાભ થાય છે. માટે લગ્ન સંબંધ જોડતાં પહેલાં બેઉનો ધર્મ એક છે કે નહિ તે નક્કી કરવું જોઇએ. વરકન્યા એક ધર્મનાં હોવાથી બેઉમાં ધર્મનીતિ પ્રવર્તશે અને ધર્મ વિરૂદ્ધતાથી ઉપજતાં દુઃખ કમી થશે તથા ભવિષ્યનો વંશ ધાર્મિક થશે.

આ ઉપર જણાવેલા સર્વ નિયમો પ્રમાણે વરકન્યાની પરીક્ષા કરવી. આ પરીક્ષાથી જે વરકન્યા ઉત્તમ જણાય, તે સાથે લગ્ન સંબંધ જોડવો. આવી રીતે ઉત્તમ સંબંધ જોડાયાથી સ્ત્રીપુરૂષ સંસારમાં ઉત્તમ સુખ ભોગવી શકશે અને તેમાંનાં બાળકો બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્યમાં શ્રેષ્ટ ઉત્પન્ન થશે. માટે વરકન્યાનો સંબંધ જોડતી વખતે ઉતાવળ નહિ કરતાં ધીરજથી પરીક્ષા કરી સંબંધ જોડવો એ સુજ્ઞ માબાપનું કર્તવ્ય છે.

ગૃહકાર્યચલાવવામાંજોઇતાગુણો.

ગૃહ-સંસારમાં સ્ત્રીની મુખ્ય ફરજ એ છે કે તેણે ગૃહકાર્ય, બાળરક્ષણ અને બાળશિક્ષણનું કામ ઉત્તમ પ્રકારે કરવું. તેમાં સદ્‌ગુણાદિ નીતિના ગુણો ઉપરાંત, વિદ્યાહુન્નરની કેળવણી અને કાર્યકારીપણાના ગુણની જરૂર જેટલી એકમાં છે; તેટલીજ બીજામાં પણ છે. બાળશિક્ષણની સાથે ગૃહકાર્યનો એટલો નિકટ સંબંધ છે કે જો એકની આવડત હોય, તો બીજાની હોવીજ જોઇએ, પણ જો ક્ષણભર એમ ધારીએ કે, કોઈ સ્ત્રી બાળશિક્ષણપરજ ફક્ત ધ્યાન આપતી હોય અને ગૃહકાર્યમાં જોઇતા, ગુણો ક્રમ, ઉદ્યોગીપણું, હિસાબ, અને કરકસર, ઇત્યાદિ ન વાપરતાં, તથી બેદરકાર રહે તો બાળકને અપાતી કેળવણી અપૂર્ણ ગણાશે. માતાના સદ્‌ગુણ અને સદ્વર્તનમાંજ બાળકની કેળવણી પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાન બિરાજે છે અને તેનું પ્રતિબિંબ બાળકના મગજમાં ફોટોગ્રાફની માફક એવી રીતે પડે છે કે તે પાછું ઉખડતાં સુધી નાશ પામતું નથી. માટે સ્ત્રીની અંદર જેટલી વિદ્વતાની જરૂર છે.

તેટલીજ ગૃહકાર્ય સારીરીતે કરવામાં જોઇતા ગુણોની જરૂર છે. વળી વિદ્યા, વિવેક અને આવડત, તેમજ બીજા સદ્‌ગુણો બાળકેળવણી અને ગૃહકાર્યમાં એક સરખી રીતેજ અગત્યના છે. બાળક પોતાની માતાને ગૃહકાર્યમાં જેવા ગુણો સહિત પ્રવર્ત્ત થયેલી જોશે, તેવા તેમાં પણ આવશે અને તે તેની કેળવણીનો એક મોટો ભાગ ગણાશે. ઘર એક જાણે રત્નો ઉત્પન્ન કરી તેને ઘસી, ઓપી ઝળકતાં મૂલ્યવાન બનાવવાનું કારખાનું છે. પુરૂષ આ ઘર રૂપી કારખાનાનો માલેક છે, ને સ્ત્રી તેને વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવનાર તંત્રી (મેનેજર) છે. માલેક પોતાની સર્વે કમાઇનો પૈસો એ કારખાના (ઘરમાં) માં થાપણ દાખલ રોકે છે અને તંત્રી પોતાના તન મનનું સર્વ સામર્થ્ય તેમાં વાપરે છે. માટે તે પણ એ કારખાનામાંથી થતા લાભ હાનિનાં ભાગીદાર છે. હરેક કારખાનાની ઉપજમાં જેમ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બંને લાભ રહેલા છે.—એટલે ધણી તેથી થતા નફાનો ભોગવનાર થાય છે, અને લોકો તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુનો લાભ લે છે; તેમજ આમાં પણ છે. સુખ, શાંતિ, આરામ અને આનંદરૂપી નફાના ભોગી માલેકને તંત્રી બને ભાગીદાર થાય છે અને સુપુત્ર સુપુત્રીરૂપી રત્નોનો લાભ જગતને મળે છે. આ રત્નોને ઉત્પન્ન થયા પછી કેળવણીરૂપી સધાડાપર ચડાવી, ઘસી, ઓપીને દુનિયામાં દીપી નીકળે એવાં બનાવવાં એ ઘણું કરી તત્રીના હાથમાં હોય છે. ઘરરૂપી કારખાનાનો સઘળો આધાર અને તેના માલેકનો સઘળો વિશ્વાસ તત્રી ઉપર હોય છે. માટે એવું ઉત્તમ કારખાનું (ઘર) ચલાવવામાં જોઇતા ગુણો માતારૂપી તંત્રીએ ધારણ કરવાં જોઈએ.

સ્ત્રીએ ઘર કામકાજમાં ઉત્તમ પ્રવિણતા મેળવવી જોઇએ. આ ગુણ એક સ્ત્રીને તેના સ્ત્રીપણાને યોગ્ય છે; એટલુંજ નહિ પરતુ દરેક સુવ્યવસ્થિત કુટુંબના સુખ અને કલ્યાણ માટે એક રીતે અત્યંત અગત્યનો છે કામકાજની ટેવ માત્ર ધધા રોજગારમાં ઉપયોગી છે એમ નથી, પણ જીંદગીના દરેક ચાલુ કાર્યમાં જ્યાં રચના, ક્રમ, અગમચેતીથી તૈયારી અને છેવટે તેને પાર પાડવું એ ગુણો તે સર્વે કામ લાગે છે. એક વેપારીની પેઠે દુકાનની વ્યવસ્થા જેટલે દરજ્જે કામકાજનો વિષય છે, તેટલેજ દરજ્જે ઘરકામની વ્યવસ્થા પણ છે. એમાં ધોરણ, બારીકનજર, ક્રમ, ઉદ્યોગ, કરકસર, કવાયદ, આવડત અને તેને પરિણામે પહોંચાડવાને જોઈતી ઉપયોગી યોજનાશક્તિ, એ ગુણો જોઇએ. આ સઘળા ગુણો કામકાજના તત્વ માંહેલા છે, અને તેટલા માટે પોતાના અંગમાં તેની ટેવ પાડી તેમને કેળવવાની નીરૂર છે. જે સ્ત્રી પોતાનાં કાર્યમાં ફતેહમદ નીવડવાને ચહાતી હોય, એટલે પોતાનાં ઘરને સુખરૂપ બનાવવાને જે સ્ત્રીઓ ઈચ્છતી હોય, તેણીને તે ગુણ ઘણા જરૂરના છે. તે જેટલા પુરૂષોને પોતાના ધધારોજગારમાં અગત્યના છે, તેટલાજ સ્ત્રીઓને પણ છે. ધોરણ—

એ કામકાજનું જિગર છે, તે ઘર કામમાં અતિ અગત્યનું છે. ધોરણ રાખવાથી દરેક કામનો અંતઝટ આવે છે. ગોંધળ અને ગભરાટ એ તેની આગળથી દોડતાં નાશે છે. સમયપાલકતા—એ કામકાજને માટે જરૂરનો ગુણ છે. તે ધોરણની સાથેજ રહેતો આવે છે, તે વગર ધોરણ ચાલે નહિ. સમય ચૂકનાર સ્ત્રી પોતાના પતિને અણગમો ઉત્પન્ન કરેછે; કારણ કે તે પણો કાળ રોકીને આગલાને ચીઢ ચડાવે છે. તેથી તેને એમ લાગે છે કે આ સ્ત્રીને તે વધારે તત્પરતાવાળી આપણે શી રીતે કરીએ ! ધંધારોજગારવાળા માણસને વખત એ પૈસો છે, પણ કામકાજવાળી સ્ત્રીને ધોરણ એ તેનાથી એ વધારે કીમતી છે—તે શાંતિ, સુખ અને ઘરની આબાદી છે. અગમબુદ્ધિ—એ પુરૂષોની પેઠે સ્ત્રીઓને પણ કામકાજમાં જરૂરનો ગુણ છે. એ ગુણ તે ઉપયોગમાં યોજેલું ડહાપણ છે. તે કેળવાએલી વિવેક બુદ્ધિથી આવે છે. દરેક વસ્તુ ઘટીત અને બંધબેસ્તી યોજવામાં અને ખરૂં કામ ખરે રસ્તે કરવાનો ડહાપણથી વિચાર કરવામાં તે કામ લાગે છે. કંઇપણ કામ કરવામાં—સાધન, ક્રમ, વખત, અને ધોરણની ગણત્રી એનાથીજ રખાય છે. જ્ઞાનથી અનુભવમાં પુષ્ટી મળે છે અને અનુભવથી અગમબુદ્ધિ આવે છે.

સ્ત્રી દરરોજનો સંસાર ચલાવવાને યોગ્ય થાય, તે માટે તેમને કામકાજના ગુણની કેળવણી લેવાની જરૂર છે. વળી ઘરની હકુમત બરાબર ચાલવામાં, છોકરાંની દાઈઓ, શિક્ષકો અને કેળવનાર તરીકે પૂરતી સહાય અને શક્તિ આપવાને તેમને મનની કેળવણી લેવાની પણ ઘણી અગત્ય છે. હિસાબ—એ પણ સ્ત્રીઓને ગૃહકાર્યમાં પહેલું અને અગત્યનું સાધન છે. જે સ્ત્રીને હિસાબ ઉપયોગી ગણિતનું કંઇપણ જ્ઞાન નથી હોતું અને સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર વિષે કંઇ સમજતી નથી, તો પછી તે આવક ખરચનો હિસાબ રાખી શકતી નથી. જેમ તેમ રાખવા જાય છે તો વારંવાર ભૂલો થાય છે. તેથી ઘરમાં વખતો વખત તકરારો અને ઝઘડાનું મૂળ ઉત્પન્ન થાય છે. જે સ્ત્રી પોતાના ગૃહકાર્યના સંબંધમાં આવતા ગણિતના સાદા નિયમ સમજતી નહિ હશે, તેને હાથે ભોળપણને અજ્ઞાનપણાને લીધે ઘણો ખરચ થવાનો. તેથી તેના કુટુંબની શાંતિ

નીતિની આરોગ્યતાનાં સુખ પોતાનાં કુટુંબમાં જાળવી શકાય અને તે માટે સ્ત્રીએ**કુદરતનાકાયદાનેઅનુસરીવર્ત્તવું** જોઇએ. આવા કાયદાનું જો જ્ઞાન ન હોય, તો માતાની બાળક પ્રતિ મમતાનું પરિણામ એ થાય છે કે બાળકો વહેલાં મરણને અધિન થાય છે. તેનું કારણ એકતો—કુદરતના કાયદા વિષેમાતાનું અજ્ઞાન, બીજું—મનુષ્ય શરીરના બંધારણ વિષેમાતાનું અજ્ઞાન, ત્રીજું–સ્વચ્છ હવા અને પાણીના ઉપયોગનું અજ્ઞાન, અને ચોથું–તંદુરસ્તીને માફકનો ખોરાક તૈયાર કરી વાપરવાની કળાનું અજ્ઞાન એજ છે.

જગત્ નિયંતા પ્રભુએ સ્ત્રીને એક અવિચારવાન દાસી કે માત્ર પુરૂષની ફુરસદનું ખુબસુરત પૂતળું કે રમકડું કરી રાખવાના હેતુથી સૃજેલી નથી. તેને સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ બંને માટે સૃજેલી છે અને જે જવાબદારીની ફરજો જીંદગીમાં તેને માથે મૂકેલી છે, તેમાં કેળવાયેલા મગજની અને માયાળુ અંતઃકરણની જરૂર છે. તે કંઈ ક્ષણિક સુખના (ઠાઠ માઠ, મોજ મઝા વગેરેના) સાધન મેળવવાની કુશળતાથી પૂરૂં થતું નથી. એવા ગુણ જો કે જુવાની અને ખુબસુરતીમાં આનંદને ઉત્તેજન આપે છે; તોપણ તે પોતે આનંદ આપનાર છતાં, જીંદગીનાં ખરેખરાં કાર્યોમાં થોડાજ ઉપયોગી પડે છે. કેળવાએલી બુદ્ધિવાન સ્ત્રીએ ગૃહકાર્યમાં ઉપયોગી થઇ પડી—કાર્ય સાધકતામાં વધારો કરવો. તેથી વિચાર કરવાની શક્તિ આવશે, અને અગાઉથી વિચાર કરવાનું સુઝશે. સંસારમાં અનેક અકસ્માત્ બનાવો બને છે, તેને આગળથી જાણી લેવાને અને તેનો આગળથીજ બંદોબસ્ત કરવાને શક્તિવાન થવું જોઇએ. પોતાના છોકરાંનાં લક્ષણ ઘડવામાં અને ગૃહ— સસાર તથા કુટુંબ કબીલાનાં શાન્ત સ્થળમાં કર્ત્તવ્યના પવિત્ર માર્ગમાં સ્થાપી. પ્રયત્ન અને ધૈર્ય વાળા આગ્રહથી પોતાનું ઉત્તમ કામ પૂર્ણ કરવું. ઘરનું કામકાજ કરવું, પોતાનો ઘર સંસાર ચલાવવો, છોકરાંઓ ઉછેરવાં ને કેળવવાં, પેદાસને જોઈ વિચારીને કરકસરથી વાપરવું, ઘરમાં ખુટતી ચીજ મંગાવીને સંગ્રહ કરવી; પોતાના પતિનો ખરો સોબતી અને સાચો મિત્ર થઈ રહેવું, આચારવિચારનું સલજ્જાપણુ રાખવું અને શીયળને સરસ રીતે સાચવવું. એ પ્રમાણે હમેશાં ઉપયોગી કામ ધંધામાં રોકાએલા રહેવાની ટેવ સુખ સંપત્તિને માટે અવશ્યની છે. **ઉદ્યોગી**—રહેવાની ટેવ જો સ્ત્રીઓમાં ન હોય, તો તે નિરુત્સાહમાં, કામ વિના ઉપજેલા થાકમાં અને નિરુપયોગીપણામાં ડુબે છે, તેમનું માથું દુઃખે છે. અને જ્ઞાનતંતુઓને કંઇકને કઇ પણ વ્યાધિ થયાજ કરેછે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીઓએ હરેક કામ ઉત્સાહ અને ખંતથી કરવાની ટેવ રાખવી જોઇએ. પોતાના ઘરની ઝીણી ઝીણી બાબતો નિયમમાં લાવી તેનું છેવટ આવતાં સુધી તે ઉપર તેણે નજર રાખવી જોઇએ. દરેક વસ્તુને કોઇ યુક્તિને પદ્ધતિસર ગોઠવી રાખવી. પોતાના ગૃહ–રાજ્યના તાબામાં પોતાની જેજે મિલ્કત હોય; તે સર્વ ઉપર શાણપ-

સ્નેહ, પતિપર પરમભક્તિ, ભાણેજ ને એનપર હેત, પુત્ર પુત્રીપર આત્મવત્ સદ્ભાવના, અને દેરાણી જેઠાણીમાં એકયતા જોવામાં આવતાં નથી. જ્યાં જોઇશું ત્યાં સ્વાર્થ, દ્વેષ, વેર અને કલેશનું પ્રબળ આધક દીઠામાં આવે છે. તેથી કરી એકત્ર કુટુંબનું જે બલ સંસાર વ્યવહારમાં ઘણા ઉપયોગનું, મહત્વનું અને સુખ દાયક હતું, તે બળ તુટી જવાથી સંસાર વ્યવહાર પરસ્પરને દુઃખદાયક થઇ પડ્યો છે; જ્યાં કુટુંબમાં પરસ્પરના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તવામાં ન આવે, ત્યાં કુટુંબની સ્થિતિ ખરાબ થઈ દુઃખ દારિદ્ર ભોગવે એમાં આશ્ચર્ય પણ શું ? અને ત્યાં શત્રુઓ તેઓને હેરાન કરવા તત્પર થાય એમાં શંકા પણ શાની ? વૃક્ષ ગમે તેવું મોટું, બળવાન અને દૃઢ હોય, તોપણ જો તે એકલું હોય તો તેને વાયુ ક્ષણમાત્રમાં ઉખેડી શકે છે, પણ જો ઘણાં વૃક્ષો ભેળાં અને પોતાના જથામાં સાથે રહ્યાં હોય, તો તેઓ એક બીજાના આશ્રયથી પ્રબળ વાયુને પણ સહન કરે છે અને કશી પણ આંચ આવતી નથી. વાયુ જેમ એક વૃક્ષને નષ્ટ કરી શકે છે, તે પ્રમાણે ગુણવાન મનુષ્ય પણ જો કુટુંબથી એકલો રહે, તો શત્રુઓ તેને હાનિ કરવા શક્તિમાન થાય છે. માટે કુટુંબથી સ્નેહ, મમતા અને સંપ તજી તેનાથી છુટા પડી જવાની કદીપણ ઇચ્છા કરવી નહિ. કુટુંબ વ્યવસ્થા વિષે આર્યશાસ્ત્રકારોએ જે ધર્મ નીતિ બતાવી છે, તે ઘણીજ ઉત્તમ અંતે લાભદાયક છે. તે ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્ત્તવાને ઉપયોગી થઇ પડે, માટે તેનું થોડું વર્ણન આ નીચે આપેલું છે;–દરેક કુટુંબમાં માતાપિતા જીવતાં હોય ત્યાં સુધી પુત્ર વૃદ્ધ હોય તોપણ પરતંત્ર ગણાય છે.—માતાપિતામાં પણ માતા કરતાં પિતા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, પિતા ન હોયતો માતા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, માતા ન હોય તો વડીલભાઈ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.—વડીલભાઇને સ્વતંત્ર જાણવો.—મોટાઈ એ ગુણ અને અવસ્થાથી ગણાય છે.—પુત્ર પિતાની સઘળી સ્ત્રીઓની સાથે માતાની પેઠે વર્તવું, અને પોતાની આવકના સરખા ભાગ પાડી તેમાંથી સર્વે માતાઓનું પોષણ કરવું.—પિતા પુત્રને અને તેની વહુને શિક્ષા કરવાને સ્વતંત્ર છે; પરંતુ પુત્રને વેચવા અથવા દાન તરીકે આપવાને સ્વતંત્ર નથી.—સઘળા પુત્રો નિરંતર પરાધિન છે, પરંતુ બહુધા તેઓ સ્વતંત્રની પેઠેજ વર્ત્તે છે. તેઓને શિક્ષણની બાબતમાં, પિતાની સાથે વિચાર કરવામાં, દાન દેવામાં અને ન દેવામાં સ્વતંત્ર જાણવા.—પિતા એ મણિ, મોતી, વગેરે જંગમ ધનસંપત્તિનો સ્વામી ગણાયછે—તેને માટે યથેચ્છ વર્તવાને શક્તિમાન છે, પરંતુ સર્વે સ્થાવર ધનનો પિતા કે પિતામહ કોઇપણ સ્વામી ગણાતો નથી.—સ્ત્રી, પુત્ર, અને દાસ આ ત્રણે પરાધિન છે, તેઓ જે ધન મેળવે છે, તે ધન તેના સ્વામિનું ગણાય છે. જે ધન જેના હાથમાં હોય છે, તેનેજ તેનો સ્વામિ જાણવો નહિ; કારણ કે ચોરી વગેરે કરવાથી એક મનુષ્યનું ધન શું બીજાના હાથમાં જોવામાં આવતું નથી ? માટે ધનનું

સ્વામિત્વ શાસ્ત્રાધારેજ ગણાય છે; પરંતુ અનુભવથી પણ તે ધન તેનું છે એમ મનાતું નથી. જો તેમ મનાતું હોયતો આ મનુષ્ય આનું ધન ચોરી ગયો. એમ કહેવું યોગ્ય ગણાય નહિ.—જે પુત્રે પિતાના ધનની સહાયના વિના જે જે સ્થાવર અને જંગમ ધન મેળવ્યું હોય, તેણે તે ધન પોતાની ઇચ્છાનુસાર ભોગવવું અને ભાઇઓએ તેમાંથી ભાગ પડાવવો નહિ.—માતા, પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ, અને ભાઇઓની સ્ત્રીઓ સાથે વિવાદ કરવો નહિ.—મોટો ભાઈ પિતા તુલ્ય છે; ભાર્યા અને પુત્ર પોતાના શરીર પ્રમાણે છે અને કન્યા એ કૃપાને પાત્ર છે. માટે તેમના તરફથી કંઈ દુઃખ થાય તોપણ સહનતા રાખવી.—પિતા પરલોક ગયાથી મોટાભાઇએ પિતાસ્વરૂપ થઇને નાનાભાઇઓનું વૃત્તિ વિધાન તથા તેઓનું પ્રતિપાલન કરવું.—નાનાભાઇએ પિતાના પ્રમાણે મોટાભાઇની આજ્ઞા પાળવી, અને તેમના પ્રતિ ભક્તિ દેખાડવી તથા તેની પછવાડેજ વર્ત્તવું.—મોટાભાઇની ભાર્યા, નાનાભાઇને ગુરૂપત્ની પ્રમાણે છે અને નાનાભાઈની ભાર્યા મોટાભાઇને પુત્રવધૂ પ્રમાણે છે.—મોટી બેન, મોટાભાઇની ભાર્યા, અને બાલ્યકાલે જેના સ્તનનું પાન કર્યું હોય તે માતા પ્રમાણે છે.—પ્રાણ જવાની તૈયારી હોય તો પણ માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર, અને સગાં વ્હાલાંઓનો પરિત્યાગ કરી પોતે ખાવું નહિ.—ભાઇ, બેન, ભાઈના પુત્ર, ભાઇની સ્ત્રી, વગેરે કુટુંબીનું પાલન કરવું અને તેઓને સંતોષી રાખવાં.—પોતાની પત્નીનું પ્રતિપાલન કરવું. વસ્ત્રાલંકાર વગેરેથી સંતુષ્ટ પમાડવી.—પુત્રોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો અને સ્વજન તથા બંધુવર્ગની રક્ષા કરવી એ સનાતન ધર્મ છે.—પિતા અને માતાને સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દેવતાસ્વરૂપ જાણી સર્વ પ્રયત્નથી સર્વદા તેઓની સેવા કરવી.— કુલવાન સત્પુત્રે પિતા માતાને મૃદુ વાક્ય કહેવું, સર્વદા તેઓનું પ્રિય કાર્ય કરવું અને તેઓની આજ્ઞામાં રહેવું.—માતા અને પિતાથી પુત્રો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ પિતા અને માતા એ બેઉને સમાન છે. માટે પુત્ર ઉપર પિતાનું જે પ્રમાણે સ્વામિત્વ છે, તેજ પ્રમાણે માતાનું પણ સ્વામિત્વ છે તેમાં સંશય નથી.—સંતાનના જન્મમાં માતા પિતા જે ક્લેશને સહન કરે છે, તેનો બદલો સો વર્ષે પણ પુત્રોથી વાળી શકાતો નથી.—પિતામાતા પુત્રને વિષે યશ, કીર્ત્તિ, ઐશ્વર્ય, સંતાન, અને ધર્મની આશા કરે છે; માટે જે પુત્ર માતાપિતાની આશા પૂર્ણ કરે છે તે ધર્મજ્ઞ છે.—જે પીતા, માતા અને વડીલભ્રાતાની સેવા કરે છે અને કદાપિ તેઓના ઉપર દ્વેષ કરતો નથી. તેને સ્વર્ગલોકમાં ઉત્તમ સ્થાન મળે છે.—પિતાએ ચાર વર્ષ પર્યંત પુત્રનું કેવળ લાલન પાલન કરવું; ત્યાર પછી સોળ વર્ષ સુધી તેને ગુણ અને વિદ્યા શિખાડવાં, વીશ વર્ષ પછી તેને ઘરના કામોમાં જોડવા અને ત્યાર પછી તેઓના પ્રતિ મિત્ર ભાવે વ્યવહાર તથા સ્નેહ કરવો.—કન્યાનું પણ એ પ્રમાણે પાલન કરવું. અતિ યત્નથી શિક્ષણ આપવું અને તેને ધન રત્નની સાથે સુપંડિત વરને આપવી.—

વિદ્વાન પિતાએ કન્યાનું કાંઈ પણ મૂલ્ય લેવું નહિ. લોભથી જો લેતા તે સંતાન વેચનારો થાય છેઃ—પોતાના કુલ (કુટુંબ) ને ઉત્કર્ષ પમાડવાની ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ ઉત્તમની સાથે સંબંધ કરવો અને અધમ અધમનો ત્યાગ કરવો.—કુળમાં કોઈ અનર્થકારી પાપાત્મા પુરૂષ જન્મે છે.તો તે કુળની અપકીર્ત્તિ કરે છે અને કીર્ત્તિને વિનષ્ટ કરે છે.—જે ભાઇઓ પિતાના ધનનો વિભાગ કરવાની ઇચ્છા કરે છે અને ધનમાં મોહિત થઇ જઇને પરસ્પર વિરોધ કરે છે; એ મહા હાનિકારક અને અધર્મ છે.—જે સ્વાર્થી ભાઇઓ પોત પોતાનો ભાગ લઈ જુદા થવામાં વિરોધ કરે છે, તો અમિત્રો મિત્ર રૂપ થઇ તેઓમાં પરસ્પર દ્વેષ વધારે છે. પછી જ્યારે તેઓ વેરી થાય છે. ત્યારે શત્રુઓ અને દ્વેષીઓ તે છિદ્રમાં ફાવે છે અને તેથી ભેદ પામેલા ભાઈઓનો નાશ જલદી થાય છે.—ભાઇઓએ વિભાગ પાડી બનતાં સુધી છૂટા પડવું નહિ, કદી કોઇ કારણથી વિભાગ પાડી છૂટા પડવાની જરૂર પડે, તો ધન છે ને નથી, એમ ગણી તે પર મોહિત ન થવું. ધન કરતાં ભાઇઓનો સંબંધ શ્રેષ્ઠ છે, એમ ગણી મોટું મન રાખવું. પણ પરસ્પર વિરોધ કરવો નહિ. ભલે ભાઇ છે, તેની પાસે હશે તો પણ કોઈ વખતે તેજ કામ આવશે, એવી લાગણી રાખી સંતોષથી રહેવું, પણ જો તે માટે કોઇ પણ દ્વેષી મનુષ્ય અવળું સમજાવે અને એક બીજામાં વિરોધ પમાડવા જેવું બનાવે, તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપવું નહિ, એ સુજ્ઞ ભાઇઓનો ધર્મ છે અને તેનેજ ખરા ભાઇઓ સમજવા,—જે પેટ ભરો મનુષ્ય ગુરૂ અને બંધુઓનો પરિત્યાગ કરી પોતે ભોજન કરે છે. તે આ લોકમાં નિંદનીય અને પરલોકમાં નરક ગામી થાય છે—કુટુંબ પરથી સ્નેહ, મમતાને છોડી જે એકલો રહેવા ઇચ્છે છે અને પોતાનોજ સ્વાર્થ તાકે છે, તે પરિણામે દુઃખી થાય છે.—ઘણા લાંબા અને સમપરિમાણના તંતુઓ જેમ પોતાના ઘણા ઘણા—જથાને લીધે ઘણા પરિશ્રમો સહન કરી શકે છે, તેમ જો કુટુંબના દરેક માણસ સંપ-સંપી સ્નેહ અને મમતાથી સાથેજ રહે છે, તો તેઓ મહાભારત કામ કરવાને પણ શક્તિવાન થાય છે.—સાસુ સસરા એ માતા પિતા સમાન હિતસ્વી છે. માટે સસરાને પિતા સમાન અને સાસુને માતા સમાન સમજી તેની સેવા કરવી. તેની સાથે ઉંચે સ્વરે બોલવું નહિ.સભ્યતાને નમ્રતાથી ચાલી તેમની આજ્ઞા પાળવી, કોઈ રીતે તેમને માઠું લગાડવું નહિ. તેનાપર પ્રેમ રાખવો, તેની તનદુરસ્તી જાળવવા, ખાવા પીવા અને વસ્ત્રાદિથી યત્ન કરી ભક્તિપૂર્વક સેવા કરવી અને મંદવાડના વખતમાં તન, મન, ધન અને વચનથી સેવા કરવી.—જ્યારે વહુના તરફથી સાસુ સસરાની માન મર્યાદા સચવાય છે, ત્યારે કુટુંબના અને બીજાં મનુષ્યો પણ તેના પ્રત્યે તેવી દ્રષ્ટિથી જુએ છે, અને તેમની કીર્તિ વધે છે. માટે તેમને સેવાથી સંતુષ્ટ કરવા.—સાસુ સાસરાએ વહુને પોતાની પુત્રી પ્રમાણે

ગણી સર્વ પ્રકારે તેનાપર સ્નેહ ભાવ રાખી વર્ત્તવું; **દિયર**—દિકરા તુલ્ય માનને યોગ્ય છે અને જેઠ એ સસરા સમાન છે. માટે તે સાથે સભ્યતાથી વર્ત્તવું. કદી પણ તેમના પ્રત્યે ધિક્કાર અને દ્વેષ પ્રકાશ કરવો નહિ. જેમ **સીતા** લક્ષ્મણના ઉપર પુત્ર સમાન પરમ સ્નેહ કરતાં હતાં, તેમ દિયેરના ઉપર સ્નેહ ભાવ રાખવો વળી જેમ **લક્ષ્મણ** સીતાને માતા તુલ્ય ગણી ભક્તિ કરતા હતા, તેમ મોટાભાઈની સ્ત્રી પ્રત્યે ભક્તિ રાખવી. વળી જેમ લક્ષ્મણની પત્ની **ઉર્મિલા** રામચંદ્રજીને સસરાજી સમાન ગણી તેના ઉપર પરમ ભક્તિ કરતી હતી, તેમ જેઠના પ્રત્યે ભક્તિ કરવી.—**દેરાણી જેઠાણી**—દેરાણીએ જેઠાણીને સાસુ સમાન ગણી માન આપવું અને જેઠાણીએ દેરાણીને પોતાની પુત્રી સમાન ગણવી. નાના મોટાની રીત પ્રમાણે વિવેકથી વર્ત્તવું. પરસ્પર એકયતા, સંપ અને સ્નેહ રાખવો. જેવી રીતે **સીતા** અને **ઉર્મિલા** પ્રેમ ભાવથી એક રૂપ રહેતાં હતાં અને એક બીજાના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થતાં હતાં, તેવી રીતે સપ સંપીને રહેવું. એક બીજાના કાર્યમાં મદદ કરવી. એક બીજાનાં છોકરાઓને પોતાનાં છોકરાંની પેઠે પ્રેમ ભાવથી ચાહવું અને લાડ લડાવવાં. પોતાનાં પુત્ર કે પુત્રીથી તેઓને જુદાં સમજવાં નહિ. તેઓનું ભલું થાય તથા સુખી થાય તેમ કરવા યત્ન કરવો.—**નણંદ**—પતિની મોટી બેન એ વડીલ તરીકે ગણાય છે અને સાસુને અભાવે સાસુ સમાન માન અને ભક્તિને પાત્ર છે. તેમની માન મર્યાદા જાળવી તેમની સાથે સ્નેહ અને સભ્યતાથી ચાલવું, નાની નણદ એ બેન સમાન છે. તેના પર સ્નેહ રાખવો, હરેક પ્રકારે તેમનું કલ્યાણ ચાહવું, તેમનું કોઇ પ્રકારે મન કચવાય તેમ ન કરતાં, સંતોષ પામે તેમ કરવું. જેવો તમારો તમારા પિયેર ઉપર હક છે, તેવોજ તેનો તેના પિયેર ઉપર હક છે, એમ સમજી તેના પર સદ્દભાવના રાખવી અને આનંદ રહે તેમ કરવું.—ભાણેજ, ભાણેજી, ભત્રિજી વગેરેને પોતાનાં છોકરાં સમાન ગણી તે સાથે સારી રીતે વર્તો અને પ્રેમભાવ રાખો.-**કુટુંબમાં**—માબાપ વગરનાં બાળક, બાળિકાઓને સારી રીતે મદદ કરો, સ્નેહભાવ લાવી હરેક રીતે તેમનુ ભલું થાય તેમ કરો; કેમકે કુટુંબમાં નિરાધારને આધાર આપવો, એ ધાર્મિક અને દયાશીલનું કર્તવ્ય છે.—**કુળમાં**—કુટુંબમાં કાકા, કાકી; વગેરે વડીલો અને તેમનાં છોકરાંઓ વગેરે જે કુટુંબી જનો ગણાય છે, તેમાં જેની સાથે જેવો વ્યવહાર રાખવો જોઇએ, તેની સાથે તેવા વિવેક મર્યાદાવાળા વ્યવહારથી વર્તો—જે કુટુંબ આવી વ્યવસ્થા નીતિ પ્રમાણે વર્ત્તે છે, તે કુટુંબમાં સુખ, સમૃદ્ધિ અને લક્ષ્મીનો વધારો થાય છે અને તે કુટુંબ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.—જે કુટુંબી જનો પરસ્પર ધર્મ નીતિને ધ્યાનમાં રાખી આ સંસાર વ્યવહાર ચલાવે છે અને એક બીજાનું સુખ ચાહે છે, તે કુટુંબ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠતાને પામી પરમ આનંદને મેળવે છે અને ધન્યતાને પામે છે.

સ્ત્રીજાતિની સૌંદર્યતાનીમહત્તા.

" રંગ બેરંગી ફુલ જયમ, વિવિધ રંગ ઓપાય,
તેમજ અબળા કોમપર, વિવિધ રંગ સોહાય;
તેના વિધ વિધ રંગથી, પુરૂષ વર્ગ મોહાય,
નાજુક તે અબળા સુધી, નમ્રપણે સોહાય, "

આ જગતમાં કેટલીક વસ્તુઓ સુંદર અને કેટલીક બદસુરત. નામથી ઓળખાય છે. જેનાથી અંતઃકરણ ખેંચાય અને જેમાં તલ્લિન થઇ જવાય તેને સુંદર અને જેનાથી અંતઃકરણમાં ધિક્કાર છુટે તે કદરૂપ કહેવાય છે. મનુષ્યનું હૃદય સ્વભાવિક રીતેજ સૌંદર્ય તરફ આકર્ષાય છે. સૌંદર્ય એ પ્રેમનો હમેશનો સોબતિ છે. સુંદર સ્ત્રીના સહવાસથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થઇ સુખ મળે છે. સુખ મેળવવું એજ મનુષ્ય જીવનનો ઉદ્દેશ હોય છે. જગતમાં જે કાંઇ કામ કરવામાં આવે છે, તે સુખ મેળવવા માટેજ કરવામાં આવે છે. સુખની શોધ કરવી એ મનની સ્વભાવિક ગતિ છે. સુખ સિવાય મનને બીજે કોઇ ઠેકાણે રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, પરંતુ તે સુખની જગ્યા સુંદરતા છે. સુંદરતાને દરેક પગલે મનની ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સુંદરતાના સુખની સાથે મળી જઈ રમે છે અને આનંદ પામે છે. આ સૃષ્ટિમાં એવી કોઇ જગ્યા નથી કે, જે ઠેકાણે સુંદરતાને કોઇ ચાહતું ન હોય, એવું કોઈ મનુષ્ય નથી કે જે સુંદરતાથી સુખી થતું ન હોય. સુંદર પદાર્થને જોવા માટે સર્વે આતુરતા બતાવે છે. બધા દેશમાં સુંદરતાની તૃષ્ણા બળવાન છે. મનુષ્ય માત્ર સુંદર પુષ્પો, [સુંદર પશુ પક્ષીઓ, સુંદર કીટ પતંગો અને સુંદર વૃક્ષ વેલાઓ જોવાને ઇચ્છે છે; એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્ય—મનુષ્યના સુંદર રૂપને જોવાને બહુ ઇચ્છે છે. એ માટે બધે ઠેકાણે અને બધા સમયમાં સુંદર મુખનો જય છે.—સુંદરરૂપની અધિક મહત્તા છે. વિચાર કરવાથી જણાશે કે, જે મનના ભાવને આપણે પ્રેમ કહીએ છીએ, તે માનસિક ગુણોથી જેટલો એકદમ નથી થતો, તેટલો બહારની સુંદરતાથી ઘણું કરી થતો જોવામાં આવે છે.

ઇશ્વરે મનુષ્યના બે ભાગ કર્યા છે—સ્ત્રી અને પુરૂષ. પુરૂષ એ સ્ત્રીને પ્રેમ કરે છે; તે માટે તેણે સ્ત્રીને સુંદર બનાવીને જગતમાં મોકલી છે. સુંદર મુખ જોવાથી જે આનંદ ઉપજે છે, તે સામાન્ય મનુષ્ય પણ જાણે છે. મનુષ્યનું

સુંદર મુખ—તે પ્રકૃતિના સૌંદર્યની સીમા છે અને અંતર્જગત્‌નું દર્પણ છે. બહારનું સૌંદર્ય અંદરના સૌંદર્ય સાથે મળે છે; ત્યારે કોને પ્રેમ થતો નથી ! સુંદરતા એ સ્ત્રીના સદ્‌ગુણની અંદર એક ઉપયોગી સદ્‌ગુણ છે. ઓછા સ્વરૂપવાળી કેટલીક સ્ત્રીઓ કહેશે કે, સુંદરતા એ માત્ર ચામડીનો રંગ છે, તે વાત ખરી છે; પરંતુ સુંદરતાનો ગુણ પસંદ કરવા જેવો છે. ચિત્રો ફક્ત રંગ અને કલમનીજ કારીગરી છે, તોપણ તે આપણું મન હરણ કરે છે. જગતમાં સ્વરૂપવાન સ્ત્રીઓ કરતાં કદરૂપી સ્ત્રીઓ ઘણું કરી વધારે દુર્ગુણી હોય છે, તે વૈદ્યક શાસ્ત્રથી પણ સિદ્ધ કરી શકાય છે. કેટલાક કહેશે કે સ્ત્રીની સુંદરતાને વશ થવું એ અજ્ઞાનતાનું કામ છે; પરંતુ એ સર્વને મુગ્ધ કરનારી સુંદરતાની તૃષ્ણા આ સંસારમાં ઘણાં સારાં કાર્યો કરે છે, તે તેઓ જાણતા નથી. જ્યારે જોવામાં આવે છે કે જગત્‌નું ઉત્કૃષ્ટ કરવું એ પ્રકૃતિનો સર્વથી મોટામાં મોટો ઉદ્દેશ છે; અને જ્યારે સમજાય છે કે, સુંદરમાં સુંદરનો મેળાપ થયાથી ભવિષ્યની ઉત્પન્ન થતી પ્રજા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે; ત્યારે સુરૂપમાં સ્વાભાવિક રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે. જે સૌંદર્ય મનુષ્યાકૃતિમાં સંપૂર્ણતાએ પહોંચે છે, તેનાજ મનુષ્યો ઉપાસક છે. સ્વરૂપવાન સ્ત્રી સૌનાં મન આકર્ષે છે. તે જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તે આનંદ અને ઉત્સવ કરી મૂકે છે; અને સઘળી વસ્તુ તેને સુગમ થઈ પડે છે. છેલ્લા સૈકામાં ઈંગ્લાંડમાં **એલીઝાબેથ** પોતાની સુંદરતાને માટે ઘણીજ પ્રખ્યાત થઇ ગઈ છે. તે **હેમિલ્ટન** નામે ડ્યુકને વરી હતી. તે વિષે વૉલપોલ કહે છે કે;–" શુક્રવારને દિવસે જ્યારે ડચેસ હેમિલ્ટન દરબારમાં આવીને બેસતી, ત્યારે તેમને જોવા મેળાવડો એટલો બધો ખીચોખીચ ભરાતો હતો કે દીવાનખાનામાં ભરાયેલા અમીર વર્ગને પણ તેના તરફ દૃષ્ટિ કરવા ખુરશી અને મેજપર ચઢી ઉભા રહેવાની જરૂર પડતી હતી. તેમને ગાડીમાં ચઢતાં જોવાને લોકોનાં રોળેરોળાં તેમના ઘરનાં બારણાં નજીક ઉભાં રહેતાં અને જ્યારે તેઓ નાટકશાળામાં જવાનાં છે એવું જાણવામાં આવતું, ત્યારે લોકો આગળથી જઇ પોતાની બેઠકો લઇ લેતા. યોર્કશાયરમાં તેમને સવારમાં પોતાની ગાડીમાં ચડતાં જોવાને આજુબાજુ ઘણાં માણસો ભરાતાં હતાં." વળી જણાવેલું છે કે. " પંદરમીસદીના ફ્રાન્સના ઇતિહાસમાં **પૉલીન હીવીગીર** નામની સદ્‌ગુણી અને નિપુણ કુમારીકાનું નામ પ્રસિદ્ધ છે; તેણીએ પોતાની સૌંદર્યમય અનુપમ કાન્તિથી પોતાના સમકાલીન મનુષ્યોની પોતાના તરફ એટલી બધી આસક્તિ ઉશ્કેરી હતી કે તે પોતાની બારીમાં જે વખતે બેસતી, ત્યારે ટુલુસ શહેરના રહેવાસીઓ તેને જોવાને એટલા તો ભેળા થતા કે એકબીજા સાથે અથડાઈ પડતા." આ સર્વ દૃષ્ટાંતથી આપણા મનનું સમાધાન શા માટે કરવું જોઇએ ? આ વશીકરણ આપણે જાણીએ છીએ. નિર્બળ આંખો ગમે તેટલો વખત સૌંદર્યથી ભરપૂર આંખો તરફ જોઇ રહેશે, તથાપિ તેને

અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ વધારે અલંકારો પહેરતી નથી; પરંતુ તેઓનું ધ્યાન કપડાંની સુંદરતા અને ઉત્તમપણા ઉપર વધારે હોય છે. તેમજ જુદા પ્રકારના પાઉડરો અને વિવિધ મિશ્રણોથી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ શરીર સુશોભિત કરવાના ઉપાયો લેતી જોવામાં આવે છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓને વસ્ત્રપર જેટલી જોઇએ તેટલી પ્રીતિ નથી; પરંતુ તેઓને હાથ, પગ, નાક, કાન અને ડોકના વિવિધ પ્રકારનાં અલંકારો—ઘરેણાં પહેરવાની વધારે ઇચ્છા હોય છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે સર્વ દેશની સ્ત્રીઓને શરીરની સુંદરતા વધારવાપર વધારે પ્રીતિ હોય છે અને પોતે માની લીધેલી રીતિ પ્રમાણે કરતી જોવામાં આવે છે.

ખૂબસુરતીજાળવવા-વધારવાનાઉપાય.

આ પૃથ્વી પરના સર્વ દેશમાં ખુબસુરતીનો મોહ અને મહિમા વધારે છે. સર્વ દેશની સ્ત્રીઓ તે માટે વધારે આતુર જોવામાં આવે છે; તેમજ આ દેશની સ્ત્રીઓ પણ તેવીજ ચાહના રાખે છે અને પ્રયત્ન કરે છે. જો કે પ્રભુ કૃપાથી જેને સ્વભાવિક રીતે ખુબસુરતી પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે, તેવી તો ઉપાયો લેવાથી પ્રાપ્ત થતી નથી; પરંતુ તેનાથી જે ખુબસુરતી હોય છે તે જળવાઇ રહે છે અને બદ સુરતીમાં સુધારો થઇ શરીર અને ચેહેર સુશોભિત થાય છે. માટે જો સ્ત્રીઓ ઇચ્છે તો પોતાના ડોળ ડમાકને, દેખાવને, ચેહેરાને, ચાલવાની રીતને અને શરીરના બાંધાને ખુબસુરત બનાવી શકે છે. જો તેઓ મનપર લેતો પોતાની ચામડીને નાજુક, નરમ, અને સુંવાળી કરી શકે, અને હાથને સફાઇદાર ઘાટવાળા કરી શકે. જેમ એક હંસતું ખચ્ચું નાનું, બેડોળ અને ઘાટઘુટ વગરનું હોય છે, તેને ઉછેરતાં દમામદાર ખૂબસુરતીમાં ખીલેલુ મન-મોહન બની શકે છે; તેમ એક નાની વયની બાળિકાની ચોકસ સંભાળ અને જતન લે, તો પોતાની બાલ્ય કાળની બદસુરતી તે જુવાનીમાં દૂર કરી નવી ખુબસુરતી ઉમેરવાને શક્તિવાન થઇ શકે છે, કદી એમ કરવાનું નહિ બની શકે તેવું જણાતું હશે, પણ જ્યારે મહેનત લેશો અને તેનું પરિણામ સારૂં જોશો; ત્યારે કહેશો કે, ખરેખર તેમ પણ થઈ શકે છે; પરંતુ તેમાં સારી પાચન શક્તિ સર્વથી મોટું કામ બજાવનારી છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં ખુબસુરત બનવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને હજારો સ્ત્રીઓ તે સિક્ષણ લે છે. તે શિક્ષણના પરિણામથી સર્વથી બદસુરત છોકરી પણ આનંદ પામે છે.

મી. સુજીનીસેઠો કહે છે કે,—"દરેક સ્ત્રી ખૂબસુરત બનવાનો હક ધરાવે છે અને દરેક સ્ત્રી ખૂબસુરત બની શકે છે, પણ તેણીએ ફક્ત એકજ નિયમ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવાનો છે, તે એકે શરીરને ચાલુ કેળવણી આપવી. " હાથને હમેશાં ઢાંકેલા રાખવાથી જેમ હાથની ચામડી બગડે છે, તેમ વળી આખો વખત તડકામાં રાખવાથી પણ તેની ચામડીને નુકશાન પહોંચે છે. હાથની ચામડી નાજુક નરમ અને સુંવાળી રાખવાનો ફક્ત એકજ ઉપાય છે અને તે એકે તેને ગરમ પાણીએ ધોયા કરવા. હાથથીજ કામકાજ બજાવ્યા કરવું અને સાદું ખુશબો વિનાનું તેલ તે ઉપર વખતો વખત લગાડવું. ખુશબોથી નુકશાન થાય છે તે યાદ રાખવું. ચામડીનો રંગતો પ્રભુએ બનાવ્યો હશે તેજ રહેવાનો. સાબુ ચોળવાથી સીદીભાઇ ગોરા બનવાના નથી, પણ યોગ્ય ઉપાયોથી ચામડી સુંવાળી સુશોભિત અને નરમ વગેરે ફેરફાર થઈ કાન્તિ દીપે છે. સુંવાળી ચામડી કોઇ પણ રીતે આંખને અણગમતી થતી નથી, પણ ખરબચડી ગોરી ચામડી કંટાળો ઉપજાવનારી થાય છે. હાથને મજબૂત મુકીવાળી ઉંચા નીચા થોડીવાર હલાવ્યા કરવાથી ભરેલા ઘટ્ટ બને છે અને વાંકા ચુંકા સુપડા જેવા બનવા પામતા નથી. પગની માવજત પણ તેવીજ લેવાની છે. આખો વખત મોજાં, અને બૂટમાં દબાઇ રહેલા પગ સોહામણા હોતા નથી તેને ખુલ્લી હવાની જરૂર છે. દિવસમાં એક કલાક પણ ઉઘાડા-ખુલ્લા પગે લીસી જમીન ઉપર અથવા ગાલીચા ઉપર ચાલવું જોઇએ. પગ પાવડા જેવા મોટા હશે તો તે ટાઇટ બૂટ પહેરવાથી નાના થવાના નથી, પણ નક્રામાં આંગળાં અકડાઇ જઈ દુઃખવા લાગશે અને આટણુ-પણુ પડવાથી પગે ચાલતાં દુઃખશે. નાનાં બાળકના પગ જુઓ, આંગળાં સહેજ છૂટાં હોય છે અને રોનકદાર લાગેછે, પણ આંગળાં એકઠાં થઇ ગયેલાં કચરાયેલાં અને ભચડાએલાં કેવાં લાગે ? ગરદનની મરોડ એક નવાઈ જેવી કસરતથી હંસ જેવી સુંદર બને છે. માથા ઉપર પાણી ભરેલી મટકી લઇ, દરરોજ એકેક કલાક જે છોકરી ચાલશે, તેની ગરદન ઉત્તમ થશે. હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓની ગરદન જેવી જોઇએ તેવી દેખાતી નથી અને માથું ખભામાં પેસી ગયું હોય તેવું લાગે છે, તેનું કારણ શું ? જ્યારે કુટુંબની વૃદ્ધ વડીલ સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા જતી હતી અને માથા પર મટકી મૂકીને ફેરા ખાતી હતી; ત્યારે તેમની ગરદનનો લહેકો જોવા જોગ લાગતો હતો, પણ આજે કેટલીક સ્ત્રીઓને મટકીને બદલે મોટા વાળનો બોજો માથાપર છે, પણ ગરદન તો હલકો બોજો છતાં દબાતી જાય છે. માટે ખાત્રીથી માનજો કે એજ મટકીનું બેડું તમારા ગાલ અને કપાળને ખૂબસુરત બનાવશે. ફીકા બેસી ગયેલા અને સુકાઇ ગયેલા ગાલ દવાના પીવાથી કદી પણ ગુલાબના ગોટા જેવા ઉપસવાના નથી, યા તો પાઉડરના લેપ કરવાથી કુદરતી જેવા ખૂશનુમાં રતાશ પકડવાના નથી, માત્ર માથાને

કેળવવાની જરૂર છે, તે પ્રમાણે જો થશે તો ગાનની કરમાએની કળી ખીલશે

અર્વાચીન કાળમા યુરોપ, અમેરિકા વગેરે સુધરેના દેશની સ્ત્રીઓ પોતાની ખુબસુરતી જાળવી રાખવાને અને તેમાં વધારો કરવાને તથા શરીર સુશોભિત બનાવવાને જુદી જુદી પ્રકારના પાઉડરો, મિશ્રણો, લેપો અને સાબુઓ વાપરે છે અને તેને લઈ આ દેશની પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ તેનો ઉપયોગ કરવા લાગી છે જો કે આ ઉપાયો આ દેશની સ્ત્રીઓને અનુકુળ કે અતિકુળ છે તે વિષે કંઈ કહી શકાતું નથી, પરતુ તે દેશના શોધકોએ શોધી કાઢેલા છે અને તેનો ઉપયોગ તેઓ કરતા જણાય છે, એટલુંજ જણાવી તેમાના થોડા ઉપાયો આ નીચે આપેલા છે ઇગ્લાંડનું એક વૈદ્યક પત્ર જણાવે છે કે,—**ખૂબસુરતીજાળવી રાખવાને અને તેમાં વધારો કરવાને વાર તથા તવાયેલું શરીર આરામદુ કરવાને**—વરસાદના ત્રીશ ગ્યાલન (૧ ગ્યાલન–૭ા શેર) પાણીમાં ત્રણ શેર મધ મેળવીને નહાવુ—વરસાદનું પાણી ન મળે તો સ્વચ્છ ત્રીશ ગ્યાલન પાણીમાં એક ચમચો એમોનિયા, એક મુઠી નીમક અને બે ચમચા સોડાખાર અને છેલ્લે તેમા ત્રણ રતલ મધ નાખવુ આ સર્વ જણસો માપીને પછી તેને મજબૂત હાથે ઘુટવી જોઇએ કારણ કે મધની ચીકાશ શરીરને અનુકુળ થઇ પડતી નથી પાણીને ગરમ કર્યાવગર મધ તેમાં મસળી શકાતું નથી તે ધ્યાનમા રાખવુ એવા પાણીએ નહાવનો વખત રાતના સુવાની પહેલા જણાવેલો છે અને તેમા પા કલાક ગાળવો જોઇએ —દૂધે નહાવાથી પણ ખબસુરતી વધે છે અને શરીર સુંવાળુ થાય છે—કેટલાક માણસોના ચેહેરા ઉપર તડકામાં ફરવાથી કાળી છાંટો પડી જાય છે તેથી ચેહેરાની શોભામા ઘટાડો થાય છે પુરૂષોના ચેહેરા કરતા સ્ત્રીઓનો ચેહેરો વધારે કોમળ હોવાથી તેનાપર ઘણી જલદી તેવી છાંટ પડી આવે છે તે છાંટ કાઢવાનો સર્વથી સહેલો અને ઉત્તમ ઉપાય એ છે કે, ચહેરા ઉપર દુધની મલાઇ ઘસીને ચોપડવી દુધની મલાઇ ચેહેરા ઉપર લગાડતા પહેલાં મો ગરમ પાણીએ ધોવુ ને પછી લગાડવી એમ બે ત્રણ દીવસ કરવાથી છાંટ નીકળી જશે —કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના ચેહેરા ઉપર પાઉડર છાંટે છે તે છાંટવાથી કાળી છાંટ ચામડી ઉપર પાતી અટકે છે.

ખૂબસુરતીનેહાનિકારકશું છે ?

જગત્ નિયંતા પ્રભુની કૃપાથી જેણે સ્વાભાવિક ખુબસુરતી સંપાદન કરેલી હોય તેણે અને જેઓ થોડી ઘણી પણ સુંદરતા ધરાવતા હોય, તે સર્વેએ પોતાની સુંદરતા જાળવી રાખવા માટે સ્વભાવ ઘણો સારો રાખવો જોઈએ; પરંતુ જલદી ઉશ્કેરાઈ જાય, દિલગીરીમાં આવી જાય; વગેરે સ્વભાવ ઘણો હાનિકારક છે. તેનું થોડું વિવેચન ઉપયોગી ધારી અહીં આપેલું છે;—માણસ જ્યારે પોતાનો **મિજાજખોઈનેતરતઉશ્કેરાઇ** જાય છે—ત્યારે તે પોતાનાં જ્ઞાનતંતુઓના બળનો એક સારો જથો ખપાવી નાંખે છે; તેથી તેના જ્ઞાનતંતુઓની ગોઠવણમાં ખામી પડે છે, અને તે ફેરફારની નોંધ ચેહેરો તરત લઈ લે છે. તેથી તેની અર્ધી જુવાનીનો પોતાનો ચળકાટ તરત ખોઇ દે છે, અને તેના માંસના લોચાઓ ઢીલા થઇ જાય છે. તેનું પરીણામ એ આવે છે કે ચામડીની હેઠળના માંસના લોચા પોચા પડીને જ્યારે સંકોચાઈ જાય છે; ત્યારે તેના પ્રમાણમાં ચેહેરાની ચામડી સંકોચાતી નહિ હોવાથી તેમાં ખાડા અથવા સાધારણ શબ્દોમાં કહીએ તો કરચલી પડે છે. એટલા માટે જે સ્ત્રીઓ અથવા પુરૂષો પોતાનો દેખાવ લાંબો વખત સુધી જુવાન જેવો રાખવા ઇચ્છતા હોય, અને જેઓ ખુબસુરત દેખાવાનો શોખ ધરાવતાં હોય, તેઓએ પોતાનો મિજાજ કદી ખોવો નહિ ચિંતાથી માણસના ચોક્કસ અવયવો કામ કરતા બંધ પડે છે અને તેના શરીરની ચામડી ચીમડાવા માંડે છે. **દીલગીરીભરીખબરઅનેબનાવથી**—તેના ચેહેરા ઉપર દિલગીરીની છાપ પડે છે, એટલે ચેહેરો ઝાંખો પડે છે. તેનું શરીર વાંકું વળી જાય છે; અને તેના હાથ પગ ઢીલા થઇ જઇ તેનો ઉમંગ અને ઉલટ સઘળું નરમ પડી જાય છે, એ રીતે મન અને ભેજાંની સ્થિતિથી શરીર ઉપર એવા ફેરફાર થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ માણસની હોજરી અને પાચન ક્રિયાના અવયવમાં પણ તેથી ફેરફાર થાય છે. **દીલગીરીઅનેઘાસ્તીથી** માણસના વાળ સફેદ થાય છે.—**દિલગીરી**ના પરિણામમાં આંખોમાંથી આંસુ પડે છે અને તેથી પણ આંખને ઇજા પહોંચે છે.—**અત્યંતપસ્તાવાથી**—શરીરનું માંસ ગળાતું જાય છે. ગુસ્સાથી ચેહેરાની ચામડી ઝાંખી પડે છે અને ચામડીની પાછળની લોહીની કોથળીઓમાં લોહીનો જથો એકદમ ધસી આવે છે. તેથી ચેહેરા ઉપર લોહી ધસી આવેલું, ચેહેરાની રતાશથી જણાઇ આવે છે. તેથી કોઈવાર લોહીની નસો એટલી તો ચીકાર થઇ જાય છે કે તે ફાટીપણે જાય છે અને વખતે તે સખસ માથે લોહી ચડવાથી મરણ પણ પામે છે.—**શરમથી** ગાત્ર ઉપર લોહી ધસી

આવે છે. તેથી હૃદયની ચાલ ધીમી પડે છે અને શ્વાસોશ્વાસ પણ ધીરે ધીરે ચાલે છે.—**પ્યાર અને સારાનરશીબની** કાંઇ પણ વાતથી—ચેહેરા ઉપર ઝળકાટ આવે છે, પગમાં ઝડપ આવી જાય છે, નાડી ઝડપથી દોડે છે અને શરીર વાંકું વાળવાને બદલે સીધું અને ટટાર થાય છે.—**બીક અને ગભરાટની** લાગણીથી શરીર પીળું પડી જઇ કમજોર થાય છે. **મગજનીકેળવણીઅનેરૂપ**—સ્ત્રી અને પુરૂષોનાં પુષ્કળ મગજો તપાસ્યા પછી એક શોધક ડાકટર એવા મત ઉપર આવ્યો છે કે, જેમ માણસના મગજ ઉપર વધારે બોજો તેમ તેનું રૂપ ઓછું ! બહુ ઉંચા પ્રકારની કેળવણી લેતી સ્ત્રીઓને તથા પુરૂષોની ખટપટીઆ મહેનતુ અને મગજ મારીના ધંધાઓમાં માથાં મારતી સ્ત્રીઓને ચેતવતાં તે કહે છે કે:—જો સ્ત્રીઓ પોતાના મગજને વધારે કેળવશે અને વધારે તસ્દી આપશે, તો તેઓ ' અગ્લીહેલ ' બેડોળ ઢુવડો જેવી થઇ જશે ! દરેક બાબતમાં પુરૂષનાં કામ ઉઠાવી લેનારી " ત્રારો " જાતિની સ્ત્રીઓ કે જેઓ દુનિયામાં વધારે કદરૂપી ગણાય છે, તેમનો દાખલો તે આપે છે. આ સર્વ બાબતો વિષે બહુ ધ્યાન રાખી વર્તવાનું છે. જેઓ પોતાની તનદુરસ્તી અને ચેહેરાની સુંદરતા જાળવવા ઇચ્છતાં હોય, તેમણે ઉપર જણાવેલા અવગુણકારી સ્વભાવનો ત્યાગ કરી હમેશાં મન શાંત અને આનંદમાં રાખવું જોઇએ.

સ્ત્રીનીખૂબસુરતીનોઉપયોગ.

સૃષ્ટિ સરજનહાર પરમકૃપાળુ પ્રભુએ સ્ત્રીને સુંદરબનાવી આ જગતમાં મોકલી છે. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીનાથી મોટો લાભ એ થાય છે કે, તે સ્વાભાવિક રીતેજ પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિને રંજન કરે છે. સુંદર સ્ત્રીની સાથે સુંદર પતિનો મેળાપ થવાથી ભવિષ્યમાં છોકરાં સુંદર અને શ્રેષ્ટ થાય છે. માંદાં અને ખોડીલાં માણસોનાં બાળકો તેનાં જેવાંજ થાય છે અને વિનાશ પામે છે. જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, પતિ પત્ની પરસ્પરની ચિંતા અને સ્વાર્થની અસંખ્ય સાંકળોથી એક બીજામાં આશક્ત થાય છે અને છોકરાં તેમને સૃષ્ટિના એક મજબુતમાં મજબુત પ્રેમ રૂપી બંધનથી એકત્ર બાંધે છે; ત્યારે આ અવસ્થામાં શોભા બહુ અગત્યતા ધરાવતી નથી;પરંતુ પરણ્યા પછીના જુવાનીના દિવસોમાં કે કુંવારાની શ્રમણા કરતી ભ્રકુટીઓ પરણેલાના કપાળમાં હજુ ભાગ્યેજ વિરામ લેતી હોય છે; ત્યારે જે સ્ત્રીની સાથે તે જન્મપર્યન્ત રહેવાને વચનથી બંધાયેલો છે, તે સ્ત્રીના મુખસિવાય બીજી વધારે સુંદર સ્ત્રીની મોહક મુખકૃતિ જોવી, એ તેને

માટે ભય ભરેલી વાત છે. સુંદરતા એ કેટલેક અંશે રૂચિની બાબત છે; કેમકે જેને એક વખાણે છે તેને બીજો વખોડે છે; તોપણ એવી કેટલીક વસ્તુ છે કે જેને બધા માણસો વખાણે છે. એ વસ્તુમાંથી થોડી પણ સ્ત્રીમાં આવેલી જો. ઇને પતિ ખુશી થાય છે, તે સુરૂપને માટે મલકાય છે, તેના ધારવા પ્રમાણે લોકો એમ માનશે કે તેનામાં કાંઇક માલ હોવો જોઇએ. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીનો પ્યાર સહેલાઇથી શિથિલ થઇ જતો નથી. તેમના પ્રેમનો દીવો વધારે ઝળકાટથી બળેછે અને પ્રકાશે છે. યુવાન પુરૂષે ખાત્રીથી માનવું કે એક યુવાન સુંદર સ્ત્રીનો વ્હાલ અને કદરૂપી સ્ત્રીનો પ્યાર એ બન્નેના વચ્ચે ઘણો અંતર છે. અક્કલ અને તત્વજ્ઞાન ગમે તેમ કહેતાં હોય, તો પણ પુરૂષ આ બીજી સ્ત્રીની સાથે એક રાત વશીને જેટલી ખુશીમાં સવારે ઉઠશે, તેના કરતાં પણ વિશેષ ખુશીમાં પહેલી સ્ત્રીના સમાગમ પછી ઉઠશે. એ રીતે છે તોપણ સુજ્ઞ પુરૂષે પરણ્યા પછી પોતાની સ્ત્રી જેવી હોય તેવી સાથે ન્યાયથી ચાલવું જોઇએ અને તેમ કરવામાંજ ઇશ્વરરાજી છે.

સુંદર સ્ત્રીની મુખમુદ્રા કરતાં સુંદર સ્વરૂપ વધારે સારૂં છે અને સુંદર સ્વ. રૂપ કરતાં સુંદર રીતભાત વધારે સારી છે. રૂપાળી પૂતળી અને ખુશનુમા તસ્વીરો કરતાં સુંદર રીતભાત વાળી સ્ત્રીથી ઘણોજ આનંદ ઉપજે છે. કોઈ પણ સુજ્ઞ પુરૂષ માત્ર રૂપની ખાતરજ ખરેખરો કોઇ પણ સ્ત્રીને પરણતો નથી. પ્રથમતો રૂપનો મોહ બળવાન છે ખરો, પરતુ પછી તેમાં થોડોજ માલ કે દમ માલમ પડે છે. આ ઉપરથી શરીરના રૂપની ગણના ઓછી છે, એમ અમારૂં કહેવું કે સમજવું નથી, પરંતુ બીજા બધાં લક્ષણો બરાબર હોય, તો ખૂબસુરત ઘાટ અને રૂપાળી કાન્તિ એ આરોગ્યતાનું ચિન્હ છે અને સંપૂર્ણ સુખ આપનાર ગણાય છે, પણ સારા સ્વભાવ વિનાની રૂપાળી પૂતળીને પરણવું અને સુંદર હૃદય વૃત્તિ અથવા સુસ્વભાવની શોભા વગરની પરીને પરણવું એ બહુજ દુઃખ દાયક અને ભૂલ ભરેલું છે. જેમ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સહ્વિલીલાનો સુંદર દેખાવ હમેશાં જોવાથી મનને કંટાળો આવે છે, તેમજ મહા સ્વરૂપવાન કાન્તિમાં જો સુંદર સ્વભાવ પ્રકાશતો ન હોય, તો તેથી પણ આપણે ધરાઇ જઈને કંટાળીએ છીએ. આજે જે શરીરની કાન્તિ ખૂબસુરત દેખાય છે, તે પછી બીજે દિવસે સાધારણ જેવી લાગે છે. જો સુદરતાની સાથે સુંદર લક્ષણો હોય તો તે વસંતઋતુની પેઠે વધારે ખિલી નીકળી હમેશાં પ્રેમરસ પાય છે. આવા પ્રકારની ખૂબસુરતી જેમ જેમ ઉમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ વધતી જાય છે અને કાળ પણ તેવી ખૂબસુરતીનો નાશ કરવાને બદલે પાકેલા ફળની પેઠે મિષ્ટ કરે છે; પરણ્યા પછી સ્ત્રીપુરૂષ એક વર્ષ વિત્યા બાદ એક બીજાના રંગ રૂપ ને માટે ભાગ્યેજ વિચાર કરે છે અને તેઓ રૂપાળાં છે કે નહિ, તે ઉપર ક્વચિતજ નજર કરે છે, પણ તેઓ એક બીજાના સદ્ગુણને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહિ. રૂપની સાથે

ગુણ હોય તોજ તે સ્ત્રી વધારે શોભિ નીકળે છે, માન પામે છે અને સુખી થાય છે. માટે સ્ત્રી પુરૂષોએ એકલા રૂપ ઉપરજ નહિ રાચતાં, તેની સાથે સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ પર વધારે ધ્યાન રાખવું, એજ તેમને ઉત્તમ આનંદ અને સુખ આપનાર છે.

સ્ત્રીઉપયોગીચાતુર્યજ્ઞાન.

પરમ પિતા પ્રભુની એવી આજ્ઞા છે કે, પતિ પત્નીએ પરસ્પર નિકટ, ગાઢુઅને મજબુત સંબંધથી જોડાઇને સંસાર સુખ ભોગવવાં અને પરલોક પ્રાપ્તિ અર્થે પરસ્પર સહાયક થવું. પતિએ જેમ ઉત્તમ સહાયક થવાને નિર્વાહ વિગેરે માટે ઉપયોગી વિદ્યા અને ચાતુર્યજ્ઞાન મેળવી યોગ્ય થવું જોઇએ; તેમજ પત્નીએ પણ ઘરમાં રહી પતિને સુખ આપે એવાં ઉપયોગી કાર્યો મર્યાદાપણે કરવામાં કામ લાગે, એવી વિદ્યા અને ચતુરાઇનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. આવું ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાને સ્ત્રીઓએ પરણ્યા પહેલાંપિતાને ઘેર અને પરણ્યા પછી પતિને ત્યાં રહી પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આવા જ્ઞાન વિના સ્ત્રી પત્નીપણાને યોગ્ય ગણાતી નથી. જે સ્ત્રી પત્નીપણાને યોગ્ય થવા પ્રયત્ન કરતી નથી, તે સ્ત્રી પોતાના પતિ અને કુટુંબને યોગ્ય થવા પ્રયત્ન કરતી નથી. પતિ અને કુટુંબને પ્રિય થવા સ્ત્રીઓએ ચાતુર્યજ્ઞાન મેળવવું ઘણું અગત્યનું છે; માટે તેમણે શું શું જાણવું જોઇએ, તેનું ઉપયોગી ટુંક વર્ણન આ નીચે આપેલું છે. **સ્વાભાવિક જ્ઞાન**—વિનય-વિવેક રાખવો, લજ્જા ધરવી; શિયળ સાચવવું, પતિમાં ચિત્ત ચોંટાડવું, માબાપને ઘેર ઝાઝી ભક્તિ ન રાખવી; મેળા, નાટક, ચેટકાદિ પ્રસંગે એકલા ન જવું. વડિલોની સેવા કરવી અને તેમની આજ્ઞા પાળવી, આદિ સ્વાભાવિક જ્ઞાન મેળવવું. **ગૃહકાર્યસંબંધી જ્ઞાન**—કર કસર કરવી, પરઘેર જઇને ઘરનાં છિદ્ર ન ઉઘાડવાં, નિર્ધનતાં ન દર્શાવવી, ઘરની સંપત્તિ ગુપ્ત રાખવી, વાસણ કુસણ અને ઘર સ્વચ્છ રાખવું, વસ્ત્રાલંકાર સંભાળવાં, બાળક ઉછેરવાં અને કેળવવાં, કુટુંબના વડિલોનું કામ ઉપાડવું, ચાકરો ઉપર સત્તા રાખવી, ઘર ધંધામાં પ્રવિણ રહેવું, ઘરમાં આવતાં જતાં માણસો આગળ ઘરનું નાક રાખવું અને તે બધું જાતે મર્યાદા પાળી કરવું. દિવસ વિત્યે શૃંગારશાળામાં પતિના ઉપર રાજ્ય ચલાવવું. લોકોના બોલ સહી જવા, ઘરમાં જુલમ અને અપમાન ખમતાં ગમ ખાઇ જવી, પોતાના દુઃખને ગણવું નહિ, મન અને પેટ બે મોટાં રાખવાં ઇત્યાદિ. **પતિરંજનકરવાનુંજ્ઞાન**—મુખ પ્રસન્ન રાખવું, પતિ ઘેર આવે તે વેળાએ સત્કાર કરવો. સ્વાદીષ્ટ રસોઇ બનાવી પીરસવી, મુખવાસ બનાવી આ-

પવો, શણગાર સજી બતાવવો, કવિતા અને પુસ્તકો પસંદ કરી વાંચવાં, પતિને રૂચતી રમત ગમત કરવી, ગાયન કરવું અને વાજીંત્ર બજાવવું, મધુરી વાણી બોલવી, ક્રુર કઠિણ વાણીનો કંટાળો આણવો, પતિના દોષ ગણકારવા નહિ, દરેક કામમાં પતિને યોગ્ય સલાહ આપવી, પરાયા પુરૂષ સાથે હાસ્ય રહિત વાત કરવી, પતિના દોષ બતાવતાં વિનય દર્શાવવો, પણ ક્રોધ કરવો નહિ. આનંદ વિલાસમાં સંતોષ આપવો, વિગેરે જ્ઞાન પતિરંજન કરવા માટે ઉપયોગી છે. **અંગશોભા-વધારવાનુંજ્ઞાન**—હંસગતિએ ચાલવું, પગના ઘુઘરા ધમકાવવા, કાળા ભમર જેવા કેશ રાખવા, કંઇક ગોરાપણું અને કંઇક સ્યામતા દર્શાવવી, દાંત દાડમની કળી કે મોતી જેવા રાખવા, નાક સાફ તેજસ્વી રાખવું, પિનપયોધર રાખવા, અધર—હોઠ અમૃત ભરેલા રાખવા, ગાલ તથા હોઠપર તલ પાડવા, અંગ મધમધતું રાખવું, વિગેરે જ્ઞાન અંગ શોભા વધારવા માટે ઉપયોગી છે. **શણગાર સજવાનું જ્ઞાન**—દાંતે મંજ્જન દેવું, ચોળી સાડી પહેરવી, ચાંલ્લો કરવો, સેંથો સમારવો, વેણી ગુંથવી, નેત્રાંજન કરવું, અંગરાગ તથા મુખરાગ (શરીરપર સુગંધી લગાડવી અને પાન ચાવવું.) કાન પર તથા વેણીમાં પુષ્પ ખોસવાં નથકે ફુલ પહેરવું, કંકણ પહેરવાં, ગળામાં માળા પહેરવી, કટીમેખલા પહેરવા, પગે લંગર, સાંકળાં, તોડા અને કાંબી પહેરવાં, નેત્ર ચચળ છતાં સ્થિર રાખવાં, વિગેરે જ્ઞાન શણગાર સજવા માટે ઉપયોગી છે. **ગાનતાનનુંજ્ઞાન**—એમાં ગાવું કેવા પ્રકારે, તાન કેવા પ્રકારે મારવું, અને સપ્તસુર વિગેરે જ્ઞાન જાણવા લાયક છે. **વાદ્યવગાડવાનું જ્ઞાન**—એના ચાર ભેદ છે. તપ, આનક, સુશિત અને ધન. **તપ**-તારવડે લાગે તે. જેવાકે-સીતાર, તાઉસ, સારંગી, રૂબાબ, મોરચગ. **આનક**—ચામડુ મઢેલુ હોય ને વાગે તે, જેવાકે,-ઢોલ, મૃદંગ, પખાજ બાયું, ડફ, ડમરૂ. **સુશિત**—પવન ભરાયાથી વાગે તે, જેવાકે;-રણશીંગડું, મુરલી, સીસોટી, પાવો. **ધન**—ધાતુના રણુકારાથી અવાજ થાય તેવાં વાજીંત્ર. જેવાંકે-ઝાંઝ, ઘુઘરી, ઘટ, કરતાલ વિગેરે. આ સર્વમાંથી જેટલું જ્ઞાન મેળવી શકાય તેટલું મેળવવું. વાજીંત્ર વગાડવાના જ્ઞાનથી પતિ અને પોતાના આનંદમાં વૃદ્ધિ થાય છે અને આનંદની વૃદ્ધિથી આયુષ્ય વધે છે. **નૃત્યજ્ઞાન**—એમાં લાસ્ય અને તાંડવ એવા નાચવાના બે ભેદછે. તાંડવ નૃત્ય એ શિવજી કરેછે. લાસ્ય નૃત ગુજરાતની સ્ત્રીઓ સારી રીતે જાણતી હતી અને કર્ણાટકની સ્ત્રીઓ અદ્યાપિ સુધી જાણે છે. અર્વાચીન અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ તેમાં કુશળ છે. નૃત્ય વિદ્યા સર્વોપરી છે. પ્રાચીનકાળે **પાર્વતીજી, શકુન્તલા, ઊર્વશી,** વગેરે જાણતી હતી. આ જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ મેળવવું જોઇએ. **નાટયજ્ઞાન**—આ જ્ઞાનથી મનુષ્ય ગમે તે પ્રસંગે ગમે તેવા હાવભાવ દર્શાવી શકે છે. તે કરૂણા, હાસ્ય, રૌદ્ર, અને વીરરસ

વગેરે દર્શાવી મનની ઇચ્છા પાર પાડે છે. તેમજ નાચીને અંગના ૭ ભાવ દર્શાવી શકાય છે. **ચિત્રવિદ્યાનુંજ્ઞાન**—ચિત્રવિદ્યા એ સર્વોપરી છે. એમાં ૭ બાબત જાણવા યોગ્ય છે. જુદા જુદા રંગ કરવા, અવયવોનું પ્રમાણ જાણવું. ભાવ અને લાવણ્ય દાખલ કરવાની રીત જાણવી. સાદૃશ્ય—આબેહુબ છબી બનાવવી. પીંછીની બનાવટ ને ચોખાપણું, ચિત્રનું કદ; એ રીતે ખુબીદાર ચિત્રો કાઢવાં, તે જ્ઞાન સ્ત્રીઓને બહુ માન્ય ગણાય છે. પ્રાચીનકાળમાં **સીતા, શકુન્તલા, ચિત્રલેખા** વિગેરે ઘણી સ્ત્રીઓ ચિત્રવિદ્યામાં બહુ કુશળ હતી. આ જ્ઞાન સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી છે. **કોતરવાનુંજ્ઞાન**—આ જ્ઞાનથી સ્ત્રીઓ કાગળ કે કેળપાત્ર વિગેરે ને કોતરી તેમાં રમ્ય ચિત્રો—હાથી, ઘોડા, પક્ષી, વિગેરેનાં ચિત્રો પાડવાં ને કાચ તથા ભોજપત્ર વિગેરેપર ટપકીઓ ચોંટાડી ચાંલ્લા બનાવવા. આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ શકુન્તલાએ કર્યો હતો. **રંગપરિજ્ઞાન**—રંગ બનાવવાનું અને રંગમંડપની રચના કરવાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ. **ઉપકરણક્રિયાજ્ઞાન**—રાંધવા આદિનાં સાહિત્યો મેળવવાં તે. જેમકે ઘરમાં ૨૦ માણસની રસોઇ કરવી હોય, તો ઘણીક સ્ત્રીઓને ખબર હોતી નથી કે પદાર્થો વજનમાં કેટલા કેટલા જોઇશે આવા જ્ઞાનથી વારંવાર ઘરના પુરૂષને આ લાવજો અને તે લાવજો કહીને રંજાડે છે, પણ જે ચતુર સ્ત્રી જાણતી હોય છે; તે સર્વે પદાર્થો કેટલા લાવવા તે સારી રીતે સમજાવે છે. વળી ઘણી સ્ત્રીઓને રાંધતાં રાંધતાં ઘણા પદાર્થ લેવાને વારંવાર ઉઠ બેસ કરવી પડે છે. માટે જો આ જ્ઞાન હોયતો તેવી રીતે થાય નહિ. **રસોઈવિદ્યાનુંજ્ઞાન**—સ્ત્રીઓએ વિવિધ પ્રકારની રસોઈ સ્વાદીષ્ટ—ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થો બનાવવાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ. **માનવિધીજ્ઞાન**—સ્ત્રીઓએ બીજાને માન આપવાનું અને પોતે માની થવાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઇએ. **આજીવજ્ઞાન**-નિર્વાહ કેમ ચલાવવો તે સંબંધી જ્ઞાન. ઘરનો ધણી મહીને પચાસ રૂપિયા પેદા કરતો હોય, તો કેટલો ખરચ કરીને કેટલું સીલકમાં રાખવું, એ સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ. **પશુપક્ષીવિગેરેનુંવૈદ્**:—સ્ત્રીઓને આ જ્ઞાન ઘરમાં રહેતાં મનુષ્યો અને ઘરમાં પાળેલાં પશુપક્ષીઓને માટે ઘણું ઉપયોગી છે. **માયાકૃતપાખંડજ્ઞાન**—પારકાનાં કપટને યથાર્થ રીતે જાણવું અને કપટમાં પોતે પાવરધા રહેવું, પણ કોઇ સાથે પોતે જાણી જોઇને કપટ કરવું નહિ. **લોકજ્ઞાન**—કોઈ સાથે સંબંધ પાડવો હોય તો તે કેવો છે—સારો કે નઠારો છે, તે જાણવા સંબંધી જ્ઞાન બહુ જરૂરનું છે; કેમકે સ્ત્રીઓ ઘણી વખતે પરપુરૂષ, નીચકુળની ગણાતી સાધુડીઓ, સુયાણીઓ, વાંણુદાણીઓ, વૈદાણિયો, વેસ્યાઓ, માલણો અને ઘેર ઘેર ભટકતી સ્ત્રીઓના ફાંસામાં ફસાઈ પડે છે. માટે ઉપર જણાવેલાં હલકાં સ્ત્રી પુરૂષનો સ્ત્રીઓએ ભરૂસો કરવો નહિ. તે-

મજ તેમની સોબત કે સહવાસમાં રહેવું નહિ, તેમજ ઢોંગી સાધુઓ, હાથ જોનારા ધુતારાઓ, ધૂર્તકામીઓ અને ભોગળભટીઆનો ભરૂસો કરવો નહિ. **સંવાહનજ્ઞાન** પતિના પાદ સેવવા, અંગ ચાંપવું, માથું ચાંપવું તે જ્ઞાન. ઘણી સ્ત્રીઓને માથું અને પગ ચાંપતાં આવડતું નથી. તેથી કેટલીક વાર પુરૂષ કંટાળી જાય છે, પણ આ જ્ઞાન જાણવાથી પતિ પ્રસન્ન થાય છે. **શરીરસંસ્કારજ્ઞાન**–સ્ત્રીઓએ પોતાનું શરીર સાબુ વિગેરે મેલ કાપનારી ચીજોથી ચોળી મસળી નાહી સાફ રાખવાનું જાણવું જોઇએ. **કેશહસ્તજ્ઞાન**—ટીલી ટપકી, ચોટલા, ચાંલ્લા, કરવાનું જ્ઞાન અને માથું ગુંથવાનો સમાવેશ પણ તેમાંજ થાય છે. **પ્રસ્થિતાનુંગમનજ્ઞાન**–પતિ રીસાઈને ઉઠી ચાલ્યો જતો હોય, તો તેની પાછળ પાછળ જઇને પછી મનાવવો તે જ્ઞાન. **મંડળકાઢવાનુંજ્ઞાન**–ચોખા વિગેરેનાં મંડળ કાઢવાં એ ચતુરાઇનું કામ છે. આ જ્ઞાન હોયતો એક મુઠીભર રંગ લઈને ભીંત કે કોઈ પાટીયાપર એવી રીતે ફેંકે કે તેથી હાથી, ઘોડા, પોપટ, મેના, વિગેરે ચિત્રો આબેહુબ પડે અને જોનારને અજાયબ લાગે. તેમજ ચોખા લઈ મંદિરોમાં કે ઘર આંગણાંમાં સાથીઆ પૂરવા, લાગી બનાવવી, વિગેરે જ્ઞાન ચતુરાઇવાળું છે. **પુષ્પાતરણજ્ઞાન**–ફુલો એવી રીતે પાથરે કે તેમાં હાથી, ઘોડા, ગાલીચા વગેરે પડે છે. પુષ્પનાં આસન બનાવવાં તે પણ આ જ્ઞાનનોજ ભાગ છે. **પુષ્પગુંથનજ્ઞાન**–ફુલના હાર, તોરા, વેણી, વાડી, ચાદર, ચોટલો વિગેરે ગુંથવાનું જ્ઞાન. આ જ્ઞાનથી ગમે તેવાં ફુલ ત્રણચાર દિવસ સુધી તેવાંને તેવાં રહે છે અને કામ પડે ત્યારે એક સ્થળેથી ઉઠાવી બીજે ઠેકાણે બીછાવે છે. તેમજ દેવપૂજન માટે જાતજાતની પુષ્પની માળા બનાવી જાણવી જોઇએ. **તરવાનુંજ્ઞાન**—સ્ત્રીઓને આ જ્ઞાન ઘણું ઉપયોગી છે. નદી, કૂવા, તળાવ અને સમુદ્રમાં તરવાથી શરીર સાફ થાય છે, શરીરને પૂરતી કસરત મળે છે અને કોઇ વખતે પોતાને અને બીજાને ડુબતાં બચાવવાને ઉપયોગી થઇ પડે છે. **ધનલક્ષ્મી**એ આવા જ્ઞાનથીજ સમુદ્રમાં પોતાનો અને વસ્ત્રાલકારનો બચાવ કર્યો હતો. **ક્રિયાવિકલ્પજ્ઞાન**–રાંધેલા પદાર્થો કેવા છે, તે આ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે અને ખાવામાં ચતુરાઈ જણાય છે. ચાર વસ્તુઓ એકઠી હોય ને કોઇ તેમાં ઝેર મૂકેતો પારખી કાઢે છે, તે આ જ્ઞાનનો લાભ છે. ભોજનના કેવા પદાર્થ કેટલા વખત સુધી બગડે નહિ, તે આ જ્ઞાનથી જણાય છે. આ જ્ઞાન ચતુર સ્ત્રી વિગેરેને ઘણું ઉપયોગીછે. **શય્યનરચનાજ્ઞાન**—શય્યનરચના ત્રણ જાતની થાય છે. નાયકરક્ત, વિરક્ત, અને મધ્યસ્થ, (ઉત્કંહિત, નહિ ઉત્કંહિત અને મધ્યમ ઉત્કંહિત) ને પારખી શય્યા રચવી તે. વળી એવી શય્યા રચવી કે જેથી આહાર પાચન થાય. **ઉદકવાદ્યજ્ઞાન**—કર્ણાટકની સ્ત્રીઓ પાણીમાં મૃદંગ બજાવે છે, તેમજ જળતરંગ વિગેરે વાજીંત્ર વગાડવાં તે. આ જ્ઞાન મનરંજન કરવાને બહુ ઉપયોગી છે

ભૂષણયોજનાજ્ઞાન—દેશકાળ અનુસરીને શરીર ઉપર વસ્ત્ર, પુષ્પ અને ઘરેણાં વિગેરે ધારણ કરવાં તે. ઘરેણાં પહેરવાનું જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. સંયોજ્ય અને અસંયોજ્ય-મણી મોતીનાં ઘરેણાં તે સંયોજ્ય, અને કડાં, કુંડળ, બંગડી તે અસંયોજ્ય. કોઈ કહેશે કે એમાં તે શું જ્ઞાન જોઈએ? પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ ઘણાં ઉમદાં આભૂષણ પહેરે છે, પણ તે ગમે તેમ ગોઠવેલાં હોય છે, જેથી જરાપણ શોભતાં નથી. વસ્ત્રાભૂષણ રીતસર પહેરવાં કે તેથી સૌંદર્યને લાલિત્ય દીપી નીકળે છે. કૌચુમારાશ્રયોગજ્ઞાન—કૃત્રિમ સૌંદર્ય દર્શાવવું તે. આ જ્ઞાનથી પતિને ઘણો મોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી અન્ય સ્ત્રીમાં રક્ત થતો નથી. સ્ત્રીનું કામ એજ છે કે પતિને રંજન કરવો અને દુરાચરણથી અટકાવવો. હસ્તલાઘવજ્ઞાન—હરેક કાર્ય કરતાં હાથની ચપળતા દર્શાવી તે; એટલે ટુંક સમયમાં કામ ઉકેલવાની હથોટી જોઈએ. પ્રતીમાળાજ્ઞાન—જે કોઈ કંઈ પૂછે તેનો તત્કાળમાં નિર્વિલંબે ઉત્તર દેવો એ જ્ઞાન. કેટલાક લોકો પરસ્પર અંત્યાક્ષરી-છેલ્લા શબ્દથી આરંભીને કંઈ પણ વાકય-કવિતા બોલે છે તે પણ આ જ્ઞાનનો વિભાગ ગણાય છે. આ જ્ઞાન જાણનાર બહુ યાદદાસ્ત શક્તિવાળું થાય છે. તક્ષણજ્ઞાન—શય્યન, પલંગ, કબાટ, પાટલા, દીવો વિગેરે ઘરનાં સાહિત્ય શોભા માટે કેમ ગોઠવવાં તેનું જ્ઞાન. તર્કવાદજ્ઞાન—આ જ્ઞાનથી અજાણી વસ્તુની પણ પરીક્ષા કરી શકાય છે અને ઘણો લાભ મળે છે. એ જાણવા માટે ગદાધરી, શિરોમણી અને મુક્તાવલી ગ્રંથો શિખવા. ધારણમાતૃકાજ્ઞાન—યાદ રાખવાની વિદ્યા. સ્ત્રીઓને પાંચ બાબતો વધારે યાદ રાખવાની છે. વસ્તુ, ખજાનો, દ્રવ્ય, લક્ષણ અને ચિન્હ. છલીતયોગજ્ઞાન—વેશ બદલીને બીજાને છેતરવાનું જ્ઞાન. કોઇ સમયે પુરૂષનું રૂપ ધારણ કરી ખોવાયેલા પતિને શોધવા માટે કામ લાગે છે. પૂતના, શુર્પણખા, અને સોનરાણીએ આવાજ જ્ઞાનથી પોતાના પતિને મેળવ્યા હતાં વસ્ત્રગોપનજ્ઞાન— વસ્ત્ર પહેરવાની વિદ્યા. એમાં વસ્ત્રો એવા પ્રકારે પહેરવાં કે કોઈ સમયે કોઇ દુષ્ટ પુરૂષ શિયળ લૂટવા આવે તો ફાવે નહિ. બે ત્રણ વસ્ત્રો એવા પ્રકારે પહેરવાં કે તે જણાય નહિ. દ્રૌપદીએ એવાજ પ્રકારે ઘણાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હોય અને પછી ઇશ્વરે રક્ષણ કર્યું હોય. તેમજ વસ્ત્ર સંભાળવાની વિધિ પણ એજ વિદ્યામાં છે. આકર્ષક્રીડાજ્ઞાન—પતિને પ્રેમભાવથી પોતા પ્રત્યે ખેંચવાનું અને લલચાવવાનું જ્ઞાન આ જ્ઞાનસ્ત્રીઓનેઘણું ઉપયોગી છે.

ધાતુવાદઅનેરત્નપરીક્ષા—સોના, રૂપા અને રત્ન પરીક્ષાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી છે. તેમજ તાંબા, પીતળ વિગેરે જાતની ધાતુઓની પરીક્ષા જાણવી જોઈએ. સાચાં રત્નો, ખોટાં રત્નો, બહુ મૂલ્ય વાળાં અને થોડા મૂલ્ય વાળાં વિગેરે રત્નોની પરીક્ષા. નવી ખાણ અને જુની ખાણના હીરા કેવા હોય તે પણ આ જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે. આ વિષે અગસ્ત્ય મુનિએ "રત્ન

પરીક્ષા" નામે ગ્રંથ બનાવેલો છે. ધાતુઓની પ્રકૃતિ જાણવાથી કિમિયાથી છેતરાય નહિ. વળી ગૃહકાર્ય માટે ત્રાંબા પીતળની પરીક્ષા કરતાં આવડે છે. તેમજ વાસણ કુશણ લેવામાં કામ લાગે છે. માટી અને પથરામાં ભરાએલી ધાતુ શોધવી અને ગાળવા સંબંધી રીત પણ તેમાંજ છે. **શુકસારીકાપ્રલાપન**—મેના, પોપટને શિખવવાનું જ્ઞાન. પોપટને અચરે અચરે રામ, રાધાકૃષ્ણ, રામ—સીતા, રામકૃષ્ણ ઈત્યાદિ મનુષ્ય પેઠે કેમ ભણાવવાં અને તેઓને કામકાજ કેમ શીખવવું. કેવા પ્રકારના તેમને ઔષધો આપવાં વિગેરે કાર્ય કરવામાં આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ થાય છે. આવાં મેના પોપટ ઘરનાં રક્ષક છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ મનુષ્યની પેઠે કામ કરે છે. લડાઈમાં કબુતરો પત્રો પહોંચાડે છે. શુક અને સારિકા કોઈનું શુભ જાણી આપણને જણાવે છે. સંકટને વખતે સંદેશા લઇ જઇ મદદ લાવી આપે છે. આ જ્ઞાન મેળવવા "**શુકસારીકાપ્રલાપન**" નામે ગ્રંથ છે. તે જાણવો જોઈએ. **વૃક્ષાયુર્વેદ**—ગૃહસ્થના ઘર આગળ આંગણામાં બગીચો બનાવવાનું, કુંજો, લતામંડપો વિગેરે બનાવવાનું જ્ઞાન ઘણું કામનું છે. ઝાડ કેમ વાવવાં, ખાતર કેમ નાંખવું, વૃક્ષરોગનો કેમ નાશ કરવો, ફળફુલ વધારે કેમ આવે તે આ જ્ઞાનનો પ્રકાર છે. વળી તેમાંથી ઘણી અદ્દભૂત વસ્તુ પણ જાણવામાં આવે છે. ગારડી ઝાડના પાંદડાં તોડી પાછાં મોટાડી દઇ સ્તબ્ધ કરે છે, એ પણ આ જ્ઞાનનો પ્રકાર છે. જુદાં જુદાં વૃક્ષોમાંથી નિરનિરાળી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવી તે પણ આ જ્ઞાનથી જાણવામાં આવે છે. વેપાર વણજ કરવામાં પણ આ જ્ઞાન ઉપયોગી છે. એ શીખવા માટે "**વરાહમિહીર**" ગ્રંથ અગત્યનો છે. **માર્જનકૌશલ્ય**—માથું ધોવું, કેશ સ્વચ્છ કરવા, શરીરે માર્જન કેમ કરવું, શરીરપર ક્યાં તેલ કીયા ભાગમાં લગાડવાં, વિનોદ પણ આનોજ ભાગ છે. વિનોદ જાણનાર ગમે તેવા દુસ્મનને પણ હસાવી શકે છે. નેતી અને ધોતી જે યોગની ક્રિયા પણ આમાં સમાવેશ થાય છે. આ જ્ઞાન શરીર આરોગ્યતા માટે ઘણું ઉપયોગી છે. **ભરતભરવાં**—લુગડાં શીવવાં અને સાંધવાનું જ્ઞાન—આ જ્ઞાન સ્ત્રીઓને ચતુરાઇ માટે, તેમજ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. **અર્થજ્ઞાન**—હમેશાં ધન મેળવવું, નિયમ પ્રમાણે બરાબર ચાલવું, વ્યવહારમાં કુશળ થવું, ઉપજ પ્રમાણે ખર્ચ કરવો, ઉદ્યોગ રાખવો, એ વિગેરેથી અર્થ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. **ધર્મજ્ઞાન**—પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, પરોપકાર કરવો, દાન આપવું, ક્ષમા રાખવી, સમાનભાવ રાખવો, સત્યતા રાખવી, અને કૃપાવંતપણું રાખવું, એ આઠ પ્રકારે ધર્મસંપાદન થઇ શકે છે. **મોક્ષજ્ઞાન**—વિવેક સહિત પ્રેમ રાખવો, શાંતિ ધરવી, તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવો, સંતોષ રાખવો, એકાંતવાસ કરવો, આત્મજ્ઞાન અને પરબ્રહ્મનુંજ્ઞાન મેળવવું એ વિગેરેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. **રાખેચ્છાજ્ઞાન**—નમ્રતા રાખવી, પ્રિય બોલવું.

ધૈર્યતા રાખવી, શાંતિ રાખવી અને પરલોકમાં જવા માટે વૈરાગ્ય રાખવો. આ જ્ઞાનથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલજ્ઞાન—સત્સંગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પતિવ્રતા રાખવી, સતગુરૂની સેવા કરવી, સદાચાર પાળવો, નિર્મળ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું અને યશ મેળવવામાં પ્રેમ રાખવો. આ જ્ઞાનથી શીલસંપાદન થઇ શકે છે. આમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાથી બને તેટલું જ્ઞાન મેળવી જે સ્ત્રી પોતાની ચતુરાઇમાં વધારો કરે છે, તે સ્ત્રી ખરેખર ઉત્તમ પત્નીપણાને યોગ્ય થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેવી સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રિય થઈ પડે છે. પતિ જો દુરાચારી હોય છે તો તેને દુરાચારથી મુક્ત કરી પોતામાં એકરસ કરી શકે છે. ખરેખર આવી સ્ત્રી ઘરનો શણગાર, વૈભવની વિભૂતિ અને સંસારમાં સુખનું એક ઉત્તમ સાધન થઈ પડે છે અને ગૃહરાજમાં યશ, કીર્તિ અને સર્વ પ્રકારે આનંદ આપનારી થાય છે. માટે સ્ત્રીઓએ ચાતુર્યજ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

બુદ્ધિસુધારવા–વધારવાનોઉપાય.

" ધન્ય ધન્ય પ્રભુ છે તને, તેં લીધી સંભાળ;
આપી માત પિતા મને, પ્રથમ દિધા સંસ્કાર.
ત્યાંથી ચાલ્યો ગુરૂકને, લેવા દિક્ષા સાર;
અનેક રીતે દઇ જ્ઞાનને, ગણી બુદ્ધિને સાર. "

પરમકૃપાળુ પ્રભુએ આ સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી, પુરૂષનું જોડું ઉત્પન્ન કર્યું છે. તેમજે જન્મ ધરી અનેક કાર્ય કરવાનાં છે. પશુ પક્ષીને પરમેશ્વરે બુદ્ધિ—વિચાર શક્તિ આપી નથી. તેથી તે વગર વિચાર્યે કુદરતી સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનાં કાર્ય કરે છે; પરંતુ સ્ત્રી પુરૂષ પશુ પક્ષી નથી, પણ મનુષ્ય છે. મનુષ્ય માત્રને તર્કશક્તિ—બુદ્ધિ આપેલી છે. માટે જો સ્ત્રી પુરૂષ વગર વિચારે કે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યા વગર કામ કરે, તો તે પશુ પક્ષી તુલ્ય ગણાય અને તેમની સર્વ પ્રતિષ્ઠા પણ ધુળ મળે. સ્ત્રી અને પુરૂષે એકજ જાતનું અને એકજ કાર્ય સર્વ પ્રસંગે કરવાનું નથી. પુરૂષનું મુખ્યકામ સર્વ પ્રસંગે યોગ-જોઈતા પદાર્થો મેળવવાનું અને સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કામ ક્ષેમ-તેની સંભાળ રાખવાનું છે. ધનાદિ જોઈતા પદાર્થો બુદ્ધિનો વધારો કર્યા વિના બરાબર મેળવી શકાશે નહિ; તેમજ સંભાળપણ વ્યવસ્થા વગેરે પણ બુદ્ધિને કેળવ્યા વગર સારી રીતે

કરી શકશે નહિ. દરેક સ્ત્રી પુરૂષને પોતપોતાનાં કાર્યમાં પ્રવિણ થઈ સુખ પામવાની ઇચ્છા હોય છે; તેમને સંસારનાં સર્વ કામોમાં બુદ્ધિ વૃદ્ધિની જરૂર છે. બુદ્ધિનાં વધારાથી સ્ત્રી પુરૂષના ઉપયોગી પણામાં અને યોગ્યતામાં ઉમેરો થાય છે. તેથી તેઓ અગાઉથી વિચાર કરતાં શીખે છે. સંસારમાં અનેક અકસ્માત્ બનાવો બને છે, તેને આગળથી જાણી લેવાને અને તેનો આગળથી બંદોબસ્ત કરવાને શક્તિમાન થાય છે. સંસાર વ્યવહાર ચલાવવામાં નવીન અને સુધરેલી શૈલીઓ સૂઝે છે, અને દરેક રીતે બળની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દગાફટકા અને દગલબાજીમાંથી કોઇ નિર્દોષ અને અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરૂષ જેટલું પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. તેના કરતાં બુદ્ધિમાન પોતાનું વધારે મજબુતીથી અને નિર્ભયપણાથી રક્ષણ કરી શકે છે. ગૃહ–સંસારનાં સુખનો સઘળો આધાર સ્ત્રી ઉપર છે. તે જો ઘરનો સર્વ વ્યવહાર વગર અક્કલે ચલાવશે, તો સારી રીતે ચાલી શકશે નહિ; અને સારી રીતે ચાલશે નહિતો સુખની પ્રાપ્તિ શીરીતે થઇ શકશે! સંસારમાં ખરૂં સુખ બુદ્ધિના વધારાથીજ થઈ શકે છે. બુદ્ધિના વધારાથીજ ધનાદિ સુખના પદાર્થો મળી શકે છે, તેનાથીજ મનુષ્ય જન—મંડળમાં અગ્રેસર પણું ભોગવે છે, તેનાથીજ તે જન—મંડળમાં માન અને કીર્ત્તિ મેળવે છે, તેનાથીજ તેને સૌ માણસો જોઇ હરખાય છે, તેનાથીજ મનુષ્ય અગ્નિ, જળ, વાયું આદિ કુદરતી પદાર્થોને વશ કરી, વીજળી, તાર રેલવે, આગબોટ અને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર, વગેરે શોધો કરી છે. તેના પ્રતાપથીજ અંગ્રેજ પ્રજા પૃથ્વીના ઘણા ભાગમાં રાજ જમાવી અતુલ્ય દ્રવ્ય મેળવી શકી છે. તેનાથીજ તેઓની સાંસારિક, વ્યાવહારિક અને રાજકિય ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવી શકી છે અને તેના વડેજ મનુષ્ય પ્રભુને પામી જીવન સાફલ્ય કરી શકે છે; વગેરે આ સર્વ બુદ્ધિનો પ્રભાવ છે.

સંસારનાધંધા—વ્યવહારમાં ફતેહ બુદ્ધિથી મળે છે. બુદ્ધિનું સ્થાન મગજ છે રષ્ટિનાં સર્વ કાર્યોમાં શરીરનું બળ નહિ, પણ મગજનું બળ સત્તા ભોગવે છે. માટે જો તેને સુધારી વધારે મજબુત, ઉમદા અને મોટું કરવામાં આવે; તો માણસ જાતે સુધરે છે. મગજની શક્તિમાં વધારો નહિ કરવાથી તેની બીજી શક્તિમાં પણ ખરેખર વધારો થતો નથી. ધંધામાં સંપૂર્ણતા મેળવવાનો યત્ન કરવાથી મગજની શક્તિઓ એક સરખી રીતે ખીલે છે; એટલુંજ નહિ પણ શરીરનો દેખાવ પણ સારો થાય છે. જેમ મહેનત કરવાથી શરીર મજબૂત થાય છે, તેમ વિચાર કરવાથી મગજ મજબૂત થાય છે. શરીરની શક્તિને હદ છે, પણ મગજની શક્તિને કંઈ હદ નથી. મગજને કામ વગર ભૂખ્યે મારવાથી અથવા ચિંતા અને ફિકરવડે રીબાવવાથી નબળાઈ આવે છે. મગજ સુધારવાનો રસ્તો વિચાર છે અને વિચાર બુદ્ધિ વૃત્તિયોથી થઇ શકે છે.

બુદ્ધિવૃત્તિયો—ત્રણ પંક્તિમાં વહેંચાએલી છે. જે જે વૃત્તિથી બહારની વસ્તુની સત્તા તથા ગુણ એટલે આકાર તથા વર્ણ જાણવામાં આવે, તે પહેલી પંક્તિની છે—જે વૃત્તિયોથી વસ્તુનું સ્થાન, સંખ્યા અને જાતિ વિષયનો એક બીજાનો સંબંધ નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે બીજી પંક્તિની છે અને—જેથી વિવેકનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે ત્રીજી પંક્તિની છે. આ વૃત્તિયો બહારની ઈંદ્રિયોના જેવી સર્વ માણસોમાં એક સરીખી હોતી નથી, કોઇ વૃત્તિ વધારે, તો કોઈ વૃત્તિ ઓછી હોય છે. બહારની ઈંદ્રિયોની જોડે અંતરની ઈંદ્રિયોની પ્રકૃતિમાં પણ સરખા પણું છે. જેમ શબ્દથી કેવળ શ્રવણ ઈંદ્રિય અને પ્રકાશથી નેત્ર ઈંદ્રિય ચંચળ થાય છે: તેમ વિપત્તિ પડયાથી સાવચેત અને પારકાનું દુઃખ જોવાથી પરોપકાર વૃત્તિ ઉદિત થાય છે. જે નિયમથી બહારની ઈંદ્રિયોને કેળવવી જોઇએ; એટલે દરેક ઇંદ્રિય તથા વૃત્તિને પોતાનાવિષયમાં લગાડવી જોઇએ. પરમેશ્વરે આપણને જેવી માનસિક પ્રવૃત્તિ આપી છે, તે પ્રમાણે કામ કરવું જોઇએ. જ્યારે મનની કોઈ વૃત્તિને સબળ કરવી હોય, ત્યારે તે વૃત્તિની સાથે જે વિષયનો સ્વાભાવિક સંબંધ છે તે વિષયમાં તે વૃત્તિને લગાડવાથી ધારેલી સિદ્ધિ મળશે. તેમજ જ્યારે કોઇ વૃત્તિને નિસ્તેજ બળ વગરની કરવી પડે, ત્યારે એ વૃત્તિના ઉપભોગના વિષયોથી તેને છેટે રાખવી જોઇએ; કેમકે એ વિષયો આવ્યાથી તે ભોગવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. આ નિયમ મુજબ કામ કરવાથી આપણો ઉદ્યોગ સફળ થશે અને તેના વિરૂદ્ધ કર્યાથી નિષ્ફળ થઇશું. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે દરેક માનસિક વૃત્તિના જુદા જુદા ઉપભોગના વિષયો છે, તેમને પોત પોતાના વિષય મળ્યાથી ઉત્તેજિત થાય છે. માટે વૃત્તિયોને સદા સારે માર્ગે વાળવી જોઇએ. વારંવાર યોગ્ય રસ્તે વાળવાથી તે તે વૃત્તિયોની ઉન્નતિ થઈ શકે છે.

બુદ્ધિની વૃત્તિયો જ્ઞાનથી ખીલે છે. જ્ઞાન લેવાના જગતમાં ઘણા વિષયો છે. એક એક વિષયમાં ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવું એ, કંઈ થોડા વખતનું કામ નથી. સર્વ મનોવૃત્તિઓને થોડા વખતમાંજ ખીલવી જ્ઞાન સંપાદન કરી શકાતું નથી, પણ લાંબી મુદત સુધી ઉપદેશ, અધ્યયન, અનુભવ, અવલોકન, અને વાંચન વગેરેથી ખરૂં જ્ઞાન મળે છે. ખરા જ્ઞાનથી બુદ્ધિ સુધરે છે, વધે છે અને નિર્મળ થાય છે. બુદ્ધિ એ હીરા સમાન રત્ન છે. જેમ ખાણમાંથી નીકળેલા હીરાને સંઘાડે ચડાવી સાફ કરવાથી તે અધિક તેજસ્વી અને મૂલ્યવાન થાય છે; તેમ બુદ્ધિનું વિદ્યા જ્ઞાનમાં ઓસાન થવાથી તેનો અધિક પ્રકાશ થાય છે. કેટલાક માણસો અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, ફારસી અને ગુજરાતી, વગેરે ભાષા શીખવાનેજ ખરી કેળવણી સમજે છે. પરંતુ ભાષા શિક્ષણ એ ખરૂં જ્ઞાન નથી, પણ તે જ્ઞાન મેળવવાનો ઉપાય માત્ર છે. ભાષા જ્ઞાનરૂપ ભંડારના દરવાજા સ્વરૂપ છે. તે દરવાજાને ઉઘાડીને જ્ઞાનની વખારમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે છે. ઘણેભાગે કેટલાક દરવાજા ઉપર ઉભા રહે-

વાથી કેવી રીતે જ્ઞાન રૂપ મહા રત્ન મેળવી શકાશે? જ્ઞાન રૂપ રત્ન મેળવવાને યત્ન ન કરતાં કેટલાક માત્ર ભાષા શીખવામાં કાળ ગમન કરે છે, તેમને કદિ પણ સારો લાભ મળતો નથી. તેમ ગણિત અને **લખવાની** વિદ્યા પણ ખરૂં જ્ઞાન નથી. ગણિત વિદ્યા એ જ્યોતિષ્યાદિ કેટલીક વિદ્યા શીખવાને માટે જરૂરની છે, અને લેખન વિદ્યા મેળવેલા જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા માટે ઉપયોગી છે. જો જ્યોતિષ્યાદિ વિદ્યા શીખવાની તથા મેળવેલું જ્ઞાન ફેલાવવાની જરૂર નહોત તો ગણિત અને લખવાની વિદ્યાની કંઈ પણ જરૂર રહેત નહિ. માટે ભાષા, ગણિત, અને લખવાની વિદ્યા આવડ્યાથી ખરા જ્ઞાનનું શિક્ષણ થતું નથી; પરંતુ જે જે વિદ્યાનું શિક્ષણ લીધાથી બુદ્ધિમાં સુધારો વધારો થાય અને ભૌતિક, શારીરિક અને માનસિક નિયમો શીખાય તેને તથા જેનાથી કરૂણામય પ્રભુનો મહિમા જાણવામાં આવે, તેનેજ ખરી વિદ્યા અને તેનેજ ખરૂં જ્ઞાન કહે છે. બુદ્ધિવૃત્તિપેને ખીલવી સુધારવા વધારવા માટે આ નીચેના વિદ્યા જ્ઞાનના વિષયોનું શિક્ષણ મેળવવાની ઘણી અગત્ય છે.

ભાષા—ભાષા શીખવાને માટે ઉપયોગી પુસ્તકો વાંચવાં, લખવાનો અભ્યાસ કરવો અને રચનાનું શિક્ષણ લેવું; કેમકે આ ત્રણે વિષય જ્ઞાન મેળવવા અને ફેલાવવાના મોટા ઉપાયો છે. **ગણિત**—ગણિત, બીજગણિત, રેખાગણિત, વગેરે ગણિત વિદ્યા શીખવી જોઈએ; કેમકે જ્યોતિષ્ય, હિસાબ વગેરે કેટલીક વિદ્યા શીખવાને ગણિત વિદ્યાની જરૂર પડે છે. ગણિતના અભ્યાસથી માણસ ચતુર થાય છે. **ભૂગોળવિદ્યા**—આ વિદ્યાના અભ્યાસથી દેશ, પરદેશ, નગર, ગામ, નદી, પર્વત અને સમુદ્ર વગેરે કુદરતી તથા મનુષ્ય કલ્પિત ચાર દિશાનું જ્ઞાન દરેક દેશના મનુષ્ય અને પશુ પક્ષીની સમજ, હવા, પાણી અને જમીનના ગુણ, ત્યાં થતી વસ્તુઓની પેદાશ, આચાર, વ્યવહાર અને રાજ્યશાસન કેવી રીતનું સ્થપેલું છે, એ સર્વેનું વિશેષ વૃત્તાંત જાણવામાં આવે છે. **પ્રાકૃતિકવિજ્ઞાન વિદ્યા**—આ વિદ્યા શીખવાથી જંતુ, વનસ્પતિ અને ધાતુઓનું વિસ્તારથી વર્ણન જાણવામાં આવે છે, પરંતુ કેવળ પુસ્તક વાંચીને ચૂપ બેસવાથી તેનું કંઈ સારૂં ફળ થતું નથી. જે સર્વ સામગ્રીનું વર્ણન વાંચવામાં આવે, તે પોતાની આંખે જોઇને તેના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવી જોઇએ. આ અભ્યાસથી ગાઢ પ્રવેશ પોચ્ય થવાય છે. **રસાયનવિદ્યા**—આ વિદ્યાભ્યાસથી ચારે બાજુએ જેટલી વસ્તુઓ નજરે પડે છે, તે સર્વે કેવા પદાર્થના યોગથી ઉત્પન્ન થઈ છે. કયા કયા પદાર્થની સાથે કયા કયા પદાર્થ મેળવ્યાથી કેવો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ સર્વે વિષયનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન રસાયણવિદ્યામાં કરેલું છે. આ વિદ્યા શીખવાથી જડમય જગતમાં જગદીશ્વરનું આશ્ચર્ય કૌશલ્ય, તેની અત્યંત શક્તિ અને ઉત્તમ કાર્યની કુશળતા જાણવામાં આવતાં આનંદ થાય છે. **શારિરસ્થાનઅનેશા-**

રિરવિધાન—આ બે મોટી વિદ્યા શીખવાથી શરીરનાં પ્રત્યેક અંગના અવય-
વની જગા અને તે સંબંધી સ્વભાવિક નિયમનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. આ
વિદ્યાના જ્ઞાનથી જાણી શકાય છે કે કરૂણામય પરમેશ્વરે રોગ, આરોગ્ય અને
જીવન મૃત્યુ ઘણું ખરૂં આપણા સ્વાધીનમાં રાખ્યું છે. તેણે સ્થાપેલા શરીરનાં
શુભકર નિયમો પાળવાથી આરોગ્ય સુખ ભોગવી શકાય છે. **પદાર્થવિદ્યા—**
રસાયણ અને શારિરવિધાન વિદ્યાઓ શીખ્યાથી જડપદાર્થના ગુણો જાણવામાં
આવે છે. એ સિવાય તેના બીજા ગુણો, એકમેકનો સંબંધ, ગતિના નિયમો
અને કાર્યની રીતિના વિષય એ સર્વ પદાર્થવિદ્યા દેખાડે છે. પાણી, વાયુ અને
જ્યોતિ-તેજ-અગ્નિનો સ્વભાવ આ વિદ્યામાં વર્ણવેલો છે, શિલ્પ અને જ્યોતિષ
આ વિદ્યાની અંદર છે. આ વિદ્યાના શિક્ષણથી અંતઃકરણ પ્રસન્નતાથી ખીલે છે.
બુદ્ધિ વૃત્તિયો સુધરે છે અને વધે છે. પરમેશ્વરની મહાન્ શક્તિ તથા જ્ઞાનના
સેંકડો દૃષ્ટાંત સંસારના સર્વ સ્થાનમાં જોવામાં આવે છે, અને તેના સ્થાપેલા
ભૌતિક નિયમનું જ્ઞાન મેળવી તેનું પાલન કરવાથી આપણી ઉન્નતિ કરવાને શ-
ક્તિમાન થઇએ છીએ. **ઇતિહાસ**—આ વિષયનું પુસ્તક વાંચવાથી શા કાર-
ણથી દરેક દેશની પ્રજાનું પડી ભાગ્યું તે જાણવામાં આવે છે. તેથી પરમેશ્વરે
જન—મંડળની ઉન્નતિ કરવા માટે જે સ્વાભાવિક નિયમો સ્થાપેલા છે,
તે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે અને વિચક્ષણતા ઉત્પન્ન થાય છે. **મનોવિદ્યા તથા
ધર્મનીતિ**-આ બે વિદ્યાનું શિક્ષણ લીધાથી મનુષ્યનો માનસિક સ્વભાવ, મનો,
વૃત્તિયોનું પ્રયોજન અને ધર્મ સંબંધી કરવાનું અને ન કરવાનું નિરૂપણ કરવામાં
સમર્થ થવાય છે. પરમ કરૂણાકર પ્રભુ જે પાપની સજા કરનારો અને ધર્મનો
બદલો આપનારો છે, તે આ વિદ્યાથી સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે છે. આ શિક્ષણથી
માણસ ગંભીર થાય છે. **પરમાર્થવિદ્યા**—સૃષ્ટિ કાર્ય ઉપર વિચાર કરીને પૃથ્વી
પતિ પ્રભુનું સ્વરૂપ તથા અભિપ્રાયનો નિર્ણય કરી તેની ખરી આરાધના—ભ-
ક્તિનો ઉપદેશ આપવો, એ પરમાર્થવિદ્યાનું પ્રયોજન છે. શારીરરચના, શારીરવિ-
ધાન, ધર્મનીતિ અને પદાર્થવિદ્યા, વગેરેનો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રથી જેટલા નિયમોનો
નિર્ણય થાય; તે સર્વ પરમકરૂણાકર પરમેશ્વરના સ્થાપેલા છે. મનુષ્યનું શરીર
અને મનની સાથે એ સર્વ શુભકારક નિયમો સંબંધ રાખે છે. તેનું શ્રદ્ધા રાખી
શિક્ષણ લઇ, તેને અનુસરતા વ્યવહાર કરવા. જો તેને અનુસરતા વ્યવહાર કર-
વામાં આવશે નહિ, તો પરમેશ્વરની આરાધના ઉત્તમ પ્રકારે થતી નથી. આ સર્વ
વિષય પરમાર્થ વિદ્યામાં સામેલ કરી શિક્ષણ લેવું અને તેને અનુસરતાં કામો
કરવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. **સાહિત્ય**—સાહિત્ય પાઠથી મનોજ્ઞ પવિત્ર
આનંદ અનુભવવામાં આવે છે, જો તેમાં પવિત્ર પારમાર્થિક વિષયનું વર્ણન
કરવામાં આવ્યું હોય છે, તો તે અંતઃકરણની સદ્‌વૃત્તિયો શુદ્ધ રીતે અપાર

આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. **ચિત્રવિદ્યા,—ગાયનવિદ્યા,—**અને **શિલ્પવિદ્યા**-પરમેશ્વરે મનુષ્યને ચિત્રવિદ્યા, ગાયનવિદ્યા, અને શિલ્પવિદ્યા વગેરે ઉપયોગી લોકરંજન વિદ્યા શીખવાની વિવિધ વૃત્તિયો આપી છે. માટે જેનો જે વિષયમાં સ્વાભાવિક પ્રેમ અને શક્તિ હોય, તેને તે વિષય શીખવાથી આનંદ મળશે. એટલુંજ નહિ પણ તે ધંધાથી ધન પેદા કરી જીવિકા ચલાવી શકાશે.

આ સર્વ વિદ્યાના વિષયમાં મનુષ્ય માત્ર એક સરખી રીતે કુશળ થવા અસંભવિત છે અને તેમ થવાની ઘણી જરૂર પણ નથી; પરંતુ જેની જે વિષયમાં વધારે શક્તિ હોય તથા બીજાના કરતાં પોતાને વધારે શિક્ષણ લેવાની ઈચ્છા હોય, તેણે તે વિષયમાં વધારે અભ્યાસ કરવો. તે સિવાય ઉપર જણાવેલી બીજી વિદ્યાઓનાં મૂળતત્વો શીખવાં જોઈએ. સાધારણ સ્ત્રી પુરૂષોએ પોતાના ધંધાને લગતી વિદ્યા શીખવી અને તે સિવાય બીજી વિદ્યાઓનાં મૂળતત્વો શીખવા જોઇએ. આ સર્વ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવવાની પુરૂષોને જેટલી જરૂર જરૂર છે, તેટલીજ સ્ત્રીઓને પણ અગત્ય છે; કેમકે જન–મંડળનું કલ્યાણ ઘણે ભાગે તેઓની કેળવણી ઉપર આધાર રાખે છે; તેઓ પણ પુરૂષની પેઠે માનસિક પરિશ્રમને સુખનો વિષય સમજી જ્ઞાન મેળવવા ચાહે છે. પ્રાચીનકાળે ભારતવર્ષમાં ગાર્ગી તત્વજ્ઞાનમાં કુશળ હતી. **લીલાવતી** ગણિતજેવા ગહન વિષયમાં પ્રવિણ ગણાતી હતી. તેના નામથી લીલાવતી નામે ગણિતનો ગ્રંથ ગુંથેલો પ્રસિદ્ધ છે. **ભડલી** ખગોળમાં, **ખન્ના** જ્યોતિષ અને ખગોળ વગેરેમાં, **સીતા** આત્મજ્ઞાન અને ચિત્ર વિદ્યામાં, **ચિત્રલેહા** યોગવિદ્યા, ચિત્રવિદ્યા અને ગાયનમાં **ઉર્વશી** અને **શકુન્તલા** ગાયન અને નૃત્ય કળામાં પ્રવિણ હતી. **સુલભા, મૈત્રેયી** અને **ચુડાલા** બ્રહ્મજ્ઞાન વગેરે પારમાર્થીક વિદ્યામાં પ્રખ્યાત્ હતી. આ સર્વ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રી પુરૂષો બને કઠણ વિષયો શીખી શકે છે. તેઓને આવા ઉત્તમ વિષયોનું શિક્ષણ મળવાથી, સારાં પુસ્તકો અને વર્તમાન પત્રો વાંચવાથી, અવલોકન અને દેશાટનથી તેઓની બુદ્ધિ સુધરી નિર્મલ થાય છે, અને ધર્મ પ્રવૃત્તિયો પ્રફુલ્લિત થઈ મહાન્ મનની નીવડે છે. ભૂમંડળમાં આવી સ્ત્રીઓથી સુખ અને શોભાની હદ રહેતી નથી જન-મંડળમાં તેમનાં માન અને મર્યાદાની વૃદ્ધિ થાય છે. બાળકો સારી રીતે રક્ષિત અને સુશિક્ષિત થઈ રત્નરૂપ નીવડે છે. આવી શુદ્ધ–પવિત્ર ચરિત્ર વાળી સ્ત્રીઓના સહવાસથી મનનો ખેદ નાશ પામી સંસાર સુખરૂપ થાય છે. માટે સ્ત્રી પુરૂષોએ પોતાની બુદ્ધિ સુધારવા—વધારવા યત્ન કરવો જોઇએ.

આનંદમેળવવાનોઉપાય.

આ દુનિયામાં આપણી આ નાશવંત જીંદગી ઉચ્ચતર સ્થાને જવાને સરજેલી છે. માટે આ સંસાર અને જીંદગી ખુશમિજાજ-આનંદ વૃત્તિથી પૂરી કરવી જોઇએ; નહિતો કાર્યસિદ્ધિમાં આપણું ચાંચલ્ય કેવળ અટકી જશે; પરંતુ આનંદમાં રહેવાની અને જીંદગીનો ઉપભોગ બરોબર કરવાની ઇચ્છા સઘળાને થાય છે, પણ તેમ શી રીતે કરવું, તે ઘણા થોડા જાણે છે. જીવિતનું મહત્વ અને આનંદ તેઓ બરોબર સમજતાં નથી. આપણે શરીર અને મન ચલાવીને આનંદ મેળવીશું, એવા અભિપ્રાયથી પરમેશ્વરે આખા જગત્‌ની સાથે માનવ પ્રકૃતિનો ઉપયોગી સંબંધ નિરૂપિત કરી મૂક્યો છે. એ નિરૂપિત થયેલા સંબંધ પ્રમાણે બરાબર ચાલવાથી કેવો આનંદ થાય છે, તેનું થોડું વિવેચન આપેલું છે.

આપણા શરીરની રક્ષા ખાધા સિવાય થઇ શકતી નથી. તેથી શારીરિક અને માનસિક મહેનત કરી અન્ન મેળવવું જોઇએ. ટાઢ નિવારણને માટે કંઈ સ્વાભાવિક આચ્છાદન નથી, તેથી શરીર અને મનના પરિશ્રમથી વસ્ત્રો તૈયાર કરવાં જોઈએ; એવી રીતે શરીર અને મનને સારી રીતે પરિશ્રમમાં રાખવું, એવો પરમેશ્વરનો અભિપ્રાય છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. તેના નિયમને અનુસરી ચાલવાથી શરીરના અંગ સબળ થશે, મનનીવૃત્તિઓ સતેજ થશે, અને અંતઃકરણ આનંદમાં રહેશે. માણસ હમેશાં એકનું એક કામ કર્યા કરવાથી થાકી જાય છે. માટે જગદીશ્વરે આપણને ઘણી જાતની મનોવૃત્તિનો આપીને નાનાં પ્રકારનાં સુખ ભોગવવાના અધિકારી કર્યાં છે, પણ મનોવૃત્તિયોનો એવો સ્વભાવ છે કે, તેને સમાન પણે અધિક તેજસ્વિ કરી ઉત્સાહની સાથે ચલાવ્યાથી ઘણો આનંદ આપે છે, પણ નિસ્તેજ અને નિશ્ચેષ્ટ થયાથી એટલો આનંદ મેળથી શકાતો નથી માટે શારીરિક અવયવની પેઠે મનોવૃત્તિને પણ ઉત્સાહની સાથે ચલાવવી, એ બેઉ આપણા આનંદનું કારણ છે. જે ભાગ્યવાન માણસની બુદ્ધિ વૃત્તિ સ્વાભાવિક તેજસ્વિ હોય છે અને વિદ્યાનુંસીલનથી, ઉત્તમ રીતે કેળવાયેલી હોય છે. તે ઉત્સાહિત ચિત્તથી ચલાવી જેવો આનંદ મેળવે છે, તેવો નિસ્તેજ બુદ્ધિવાળો માણસ મેળવી શકતો નથી. પરમેશ્વર પરાયણ વિદ્વાન સ્ત્રી પુરુષો આ અખિલસંસાર રૂપ મહારાજ્યના એક એક પરમ શુભકર સુંદર નિયમ જાણીને જેવી રીતે ઘણો આનંદ મેળવે છે, તેવી રીતે કુસંસ્કારવાળા મૂઢલોકો મેળવવાને કદિ સમર્થ થતા નથી. આ સંસારમાં જે સુશીલ સ્ત્રી પુરુષ પોતાનું કર્તવ્યાકર્તવ્ય સમજીને ચાલે છે અને એમ સમજે છે કે-બીજાં સર્વ માણસો પણ મારા પ્રમાણે પરમેશ્વરનાં

પ્રિયપાત્ર અને સર્વ ઉપભોગનાં અધિકારી છે. માટે મારૂં પોતાનું કાર્ય મને લાભ આપે એવું થાય, પરંતુ બીજાને તેમ કરવથી હાનિ થતી હોય તો તે કામ મારે કરવું યોગ્ય નથી. મારે તો ઉલટો બીજાને યથાશક્તિ ઉપકાર કરવો એ મારો ધર્મ છે; એવું સમજી ચાલવાથી અને ભક્તિ ગુણથી પરમેશ્વરના નિયમમાં દૃઢ શ્રદ્ધા થશે, અને તેનું જ્ઞાન વિચિત્રશક્તિ અને મગળ સ્વરૂપ પ્રભુના ઉપર આધાર રાખવાથી તેનાપર અત્યંત વિશ્વાસ થશે. એના વ્યવહારથી છેલ્લે અંતઃકરણ આનંદ-સુખમાં મગ્ન થશે. સર્વ મનુષ્ય વર્ગનું યથાશક્તિ ભલું કરવું, સર્વ સાથે ન્યાયસર ચાલવું અને અન્યાય વર્તવ.ર છોડી દેવો; એ પ્રમાણે કર્તવ્યાકર્તવ્ય સમજી જે કાર્ય કરશો તેનાથી લોકો સુખી થશે અને પોતે પણ સુખી થઈ પરમાનદ—સુખ અનુભવશે જે મૃત્યુશય્યાના ઉપર સુઇને કહી શકે છે કે, મેં આખી ઇંદગી સુધી યથાશક્તિ પરોપકાર કર્યો છે, લોકોની સાથે જોઇએ તેવો વ્યવહાર કર્યો છે, મનની સાથે પરમેશ્વરની આરાધના કરી છે અને આ વખતે પણ પ્રભુના આનદ-સ્વરૂપમાં ચિત્તને સમર્પણ કર્યું છે. તેવા મનુષ્યનો મૃત્યુકાળ પણ આનંદ સુખનો કાળ છે અને તેની મૃત્યુ શય્યા પણ આનંદ સુખની શય્યા છે. જેણે આખા જન્મારામાં દુઃખીને અન, તૃષાતુરને પાણી, રોગીને ઔષધ, અજ્ઞાનીને જ્ઞાન અને નિરાધારને સહાય, વગેરે પરહિતાર્થ આવું એક પણ પુણ્યનું કાર્ય કરેલું હશે, તેનો આનદસાગર કદિપણ સકાવાનો નથી. તે જ્યારે જ્યારે તેમનું સ્મરણ કરશે, ત્યારે ત્યારે તેનો આનદામૃત ઉછળશે. **સગાં, મિત્રો અને સખીઓ**—એ સર્વે પરસ્પર શીતળતા અને ઉપકારનો બદલો આપવાવાળાં હશે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પરસ્પર અત્યે કોઈ પણ જાતનો કઠોર વ્યવહાર ચલાવતાં નહિ હશે; એવાં પરમ હિતૈષી, ન્યાયવાન અને મર્યાદક સગાં, મિત્રો કે સખીઓ સાથે પ્રીતિ થવાથી અંતઃકરણ સર્વદા પ્રફુલ્લિત રહી પરમ આનદ ઉદ્ભવશે. **સારીવાતચીત**—સારી વાતચીતને જીંદગીના આનંદમાં ઉચ્ચપદ આપેલું છે. તે એક વખાણવા જોગ કૌવતનું ઔષધ છે. તેથી મન અને તન એ બેઉને ખોરાક (આનદકારક વિશ્રાંતિ) મળે છે. માટે સન્ધ્યાકાળનો વખત આવી સારી રસિક વાતચિતમાં ગુજારવાથી અતિ આનદ ઉપજે છે **વિશ્રાંતિમાટે ખુલ્લીહવામાં ફરવુંઅનેરમત ગમ્મત**—કરવી એ બહુ આનદ આપનાર છે. આખો દિવસ શારીરિક અને માનસિક મહેનત કરવામાં આવે, અને જો શરીરને મનખીલે એવી આનંદકારક રમત ગમ્મત કરી વિશ્રાંતિ લેવામાં ન આવે, તો તે સ્ત્રીપુરૂષ નાજુક પ્રકૃતિનાં અને દુર્બળ થવાનાં. માટે તેમાં જે ફુરસદનો વખત ગાળવામાં આવે, તે કોઇ રીતે વખત વૃથા ગુમાવ્યો ગણાતો નથી. માટે નદીઓમાં હોડી ચલાવો, વનમાં જઇ ફુલ તોડી એકઠાં કરો, પથ્થર થઈ ગયેલા પદાર્થોનો સમહ કરો, દરિયા કિનારા પરના શંખ, કોડાં અને દરિયાઈ છોડવા વિગેરે ભેગાં કરો. ક્રિકેટ

—દડીમાર અથવા ગોફ (ગેડીદડા) રમો, અથવા બીજી કોઈ પણ રીતે તાજી હવામાં ફરી ફરીને શરીરને કંઈ કસરત અને તાજીહવા આપો. તેથી તમારૂં આરોગ્ય સુધરશે, તમારી ચિંતા, ફિકર અને જંજાળ નાશી જશે, અથવા કંઇ નહિ તો ઘણે ભાગે કમી થશે. કુદરત માણસને શાન્ત પાડે છે અને તેનામાં કૌવત આણે છે તથા મનને વધારે સ્વસ્થ અને આનંદી કરે છે. સૃષ્ટિના કળાકૌશલ્યનાં કામો, કવિતામાં ચલાવેલી કલ્પનાઓ, ધર્મનીતિવાળા ગ્રંથો, ઈતિહાસના બનાવો, મનુષ્ય પ્રાણીની હાલની તથા પાછલા કામની રીતભાતો તથા ભવિષ્યની તેમની ઉમેદો, વગેરે આવી અનેક બાબતોમાંથી મનોરંજન-આનંદ ઉપજેછે. સૃષ્ટિસૌંદર્ય-સૃષ્ટિના પક્ષીઓ અને જંતુઓ, વૃક્ષો અને પાંદડાં, ફળ અને ફુલ, વૃક્ષ અને વાડપર ચડેલી વેલો, સુંવાળા વાદળાં, તેજ મારતો દરિયો, સરોવરનાં મોજાંની લહેર, નદીપરનો ચળકાટ, ઘાસપર પડતી છાયા, રાત્રે દેખાતા ચંદ્ર અને તારા સંધ્યાકાળનો પ્રકાશ અને ક્ષીતિજમાં લીલા રંગના આકાશની અંદર પ્રકાશનાં રાતાં વાદળામાં આવેલી છાંટ, સ્વચ્છ તાજી હવા, ઘુઘવતો દરિયો, ગર્જના, વિજળીના ચમકારા, પક્ષીઓના મધુર રાગ અને કલ્લોલ, પૃથ્વી અને ઘુમટાકાર આકાશ, જંગલો અને ખેતરો, તળાવો અને પર્વતો. સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તનો સમય, તે સર્વ જોનારને કેટલો આનંદ આપે છે ? વન ઘટ્ટ તો વળી એથી પણ વધારે સુંદર અને વધારે મોહક લાગે છે, તડકો એ આનંદકારી છે, વરસાદ આપણને તાજા કરે. બરફ ઉલ્લાસ આણે છે અને ટાઢ મજબુતી આણે છે. આ સર્વથી જેવો આનંદ થાય છે, તેવો નિર્દોષ આનંદ—વગર ખરચનો આનંદ—સુલભ આનંદ—અને તેની સાથે જ્યારે જોઈએ ત્યારે મેળવી શકાય તેવો આનંદ બીજો કયો છે ? માટે સૃષ્ટિ સૌંદર્યની ખુબી આપણે સમજવી જોઇએ અને આપણાં છોકરાંઓને સમજાવી આવો આનંદ લે તેમ કરવું જોઇએ. સુંદર ચિત્ર, સુશોભિત પાષાણમય મૂર્ત્તિ, મનોહર મહેલ, સુદૃશ્ય ભૂમિખંડ; અદ્‌ભૂત, અસાધારણ અને ઉત્તમ પ્રકારની સુંદર વસ્તુઓ, સંગીત (ગાવું, બજાવવું અને નાચવું.) સારાં નાટક, સારી નવલકથા અને આશ્ચર્યકારક દેખાવો, એ સર્વે મનને ઘણો આનંદ ઉપજાવે છે. નિર્દોષહાસ્ય—પરમેશ્વરે આપણા અંતઃકરણને નિરંતર ખુશ અને મંળને હસતું રાખવાના હેતુથી પરિહાસ પ્રવૃત્તિ આપી છે. અખંડ આનંદ ઉત્પન્ન કરવો એ આ વૃત્તિનો હેતુ છે-માટે પવિત્ર મિત્રમંડળ કે સખીઓમાં બેસી નિર્દોષ ઠઠ્ઠા મશ્કરીથી તેમને હસાવી દોષ વગરના આનંદમાં કાળ ગાળવો એ હિતકારક છે. એવા હસવાથી ઉત્પન્ન થતા આનંદ વડે અંતઃકરણને સુખ ઉપજે છે, પાચનશક્તિ પ્રબળ થાય છે, શરીર આરોગ્ય અને સ્વચ્છ રહે છે. હસવાની સાથે મીઠી વાણીથી લોકોના દોષ પણ સુધારી શકાય છે; પરંતુ યાદ રાખવું કે, વિષમય નુકશાનકારક મશ્કરીથી કોઇનું મન દુઃખાવવું એ મોટું દુષણ છે. માટે

દુષણ રહિત મશ્કરીથી આનંદ લેવો. સારી તનદુરસ્તીથી શરીર અને મન આનંદમાં રહે છે અને આનંદી સ્વભાવથી આનંદમાં રહે છે. મરજી પ્રમાણે વૈભવ ભોગવવાથી થતા આનંદ કરતાં. આત્મ સંયમથી વધારે આનંદ મેળવી શકાય છે. કોઈ મનપસંદ કામમાં રોકાઇ પ્રમાણિક પણે પૈસો પેદા કરવાથી મન આનંદમાં રહે છે. ઇશ્વરપર ભરૂસો રાખનાર ધાર્મિક અને નીતિવાન માણસને મરણનું દુઃખ લાગતું નથી. શારીરિક દુઃખ નાશ પામે છે, એમ સમજી સદા આનંદમાં રહે છે. જીવ બંધનમાં પડયો છે—જ્યારે તે અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય અને વિજ્ઞાનમય કોશ, પડદા—બંધન તોડીને આનંદમયને પામે છે; ત્યારે તેનેજ તેમાં કેટલો આનંદ છે તેની સમજ પડે છે. જે પોતાના આત્માને રક્ષે છે, પ્રસન્ન રાખે છે, સાર્થક કરે છે, પુણ્ય પાપની બેડીથી છૂટે છે અને ખરૂં મેળવવાનું તે મેળવે છે, તે પરમાત્માના પૂર્ણાનંદને અનુભવે છે. આ સિવાય આનંદ ઉપજાવે એવી સૃષ્ટિમાં અને સંસાર વ્યવહારમાં અનેક બાબતો છે. માટે જીંદગીમાં આનંદ ઉપજાવે તેવી બાબતો એક પછી એક મેળવતા રહેવું, એ ઘણુંજ અગત્યનું છે અને તેથી અનેક ફાયદા થાય છે.

આનંદથીથતાલાભ.

જગત્ નિયંતા પ્રભુનો એવો હેતુ છે કે મનુષ્ય માત્રે સૃષ્ટિની અંદર સુંદર રચના વગેરેમાંથી આનંદ લેવો અને તેથી થતા લાભ મેળવી જીંદગી સુખમાં ગાળવી. આવા લાભ તે કયા કયા તેનું થોડું વર્ણન આપેલું છે;—માનસિક આનંદને લીધે શરીર આરોગ્ય રહે છે, આયુષ્ય વધે છે અને સુખમાં ઘણો વધારો થાય છે. જે માણસ પોતાની જાતને આનંદ પમાડી શકે છે અથવા પોતાતાનું મન રાજી થાય એવી રીતે કશામાં રોકી શકે, એવી આવડત વાળો હોય તે માણસ વધારે સુખી અને પૈસાદાર છે એમ સમજવું. આપણા આનંદ કરતાં આપણી દીલગીરી વહેલી ભૂલી જવાય છે. બાળપણનો આનંદ આપણામાં એવો તાજો રહે છે કે, જ્યારે તેને આપણે યાદ કરીએ છીએ, ત્યારે આનંદ થાય છે. આનંદ કારક વિચાર લાવવાની ટેવ પાડવાથી મગજ શાન્ત થાય છે અને ઉંઘ વહેલી આવે છે. આનંદથી શારીરિક અને માનસિક શ્રમનો થાક દૂર થઇ તે બેઉ કામ કરવાને તાજાં થાય છે. માણસના મનની સ્થિતિ તેના શરીરના બળ ઉપર ઘણી અસર કરે છે. દીલગીરીથી ગભાતો અને થોડો મળ નીકળે છે અને આનંદથી મળ સાફ અને ઘણો નીકળે છે. આનંદથી શરીર પ્રફુલિત થઇ સુંદર અને શોભાયમાન થાય છે. જે કુટુંબમાં બાપ આનંદમાં રહી સાંજનો વખત સ્ત્રી

છોકરાં સાથે ઘરમાં ગાળે છે, તે કુટુંબનું સુખ ઘણું વધે છે. આનંદ વૃદ્ધિથી કેટલાક ભારે રોગો મટે છે અને આયુષ્યમાં વધારો થાય છે, એવો વિદ્વાન ડાકટરોનો અભિપ્રાય છે. આનંદમાં રહેનારૂં અંતઃકરણ એ તેને પોતાને અને બીજાને પણ નિરંતર ઉત્સવ જેવું છે—ફ્લોરન્સનાઇટીંગેલના ઔષધના કરતાં તે દર્દી પાસે જઇને ઉભી રહેતી; તેથી કરીને પણ ઘણા દર્દીઓ સારા થયા હતા. આનંદમાં બેસી બાળગોપાળ સાથે ભોજન લેવું, એ પરણેલી જીંદગીમાંનું એક ઉત્તમ સુખ છે. આનંદ ભોગવનારા સ્ત્રી પુરૂષોને માથે જ્યારે કંઈ ભાર ઉઠાવવાનો આવે છે, ત્યારે તે પણ તેઓ ખુશ મિજાજથી વહે છે. તેમાં તેઓ કંઇ બડબડ ફડફડ કરતાં નથી, ખીજવાતાં નથી, અથવા નકામા રોદડા રડીને પોતાનું બળ ગુમાવતાં નથી, પણ આનંદથી આગળ વધતાં જાય છે. આનંદથી બુદ્ધિને તેજ આવે છે અને ખુબ સુરતીને પણ દીપાવે છે. તે વિશ્રાંતિ તુલ્ય છે, તે કુદરતને પોતાનું કૌવત પાછું મેળવી લેવાને સમર્થ કરે છે. તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગુણ છે, તેથી માણસ નભે છે અને તેના વડે તે પોતાનાં કાર્યો ફતેહમંદીથી પાર પાડી શકે છે. આનંદમાં રહેનાર સ્ત્રી પુરૂષની પ્રકૃતિ બગડતી નથી. તેનું શરીર ક્ષયી જતું નથી અને પાચનશક્તિ સારી રહે છે. આનંદથી આપણામાં સારા થવાના જે ગુણો હોય છે, તે બધા પ્રફુલિત થાય છે અને જીંદગી સુખ રૂપ ભોગવી શકાય છે. જેટલા જેટલા આનંદ કહેવાય છે, તે બધા આનંદનો સરવાળો બ્રહ્માનંદના એક લક્ષાંસની પણ બરોબર નથી. આવો આનંદ ક્ષણવાર પણ જેને અનુભવવામાં આવે છે, તેને આ તમામ દ્વૈત પ્રપંચ અનાયાસે વિષે સંભાન થઇ જઇ, છેવટ સાક્ષાત્કાર થઇ રહે છે. બ્રહ્માનંદને પામનાર બીજા કોઇથી ડરતો નથી. તેને પછી દુઃખના ભાસનો લેશપણ સંભવ નથી, તેજ સાચો આનંદ છે. એવો આનંદ જેણે મેળવ્યો છે, તેણેજ ખરૂં મેળવ્યું છે, પછી તેને બીજાકશાની ઇચ્છા રહેતી નથી. ખરેખર આનંદજ દુનિયાનું તેજ છે અને આનંદજ જગતનું સાર રત્ન ધન છે. આનંદની તુલના કોઇની સાથે કરી શકાતી નથી. માટે જે સ્ત્રી પુરૂષ પોતાના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરવા ચાહતાં હોય, તેમણે સદા આનંદમાં રહી પોતાના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરવા યત્ન કરવો જોઇએ.

સ્ત્રીઉપયોગીકળાકૌશલ્યનુંજ્ઞાન.

" લેખન વાંચન ગાનને, નૃત્ય ભરત વાજિત્ર
રસોઈ ભણતર કાવ્ય, ઓટણ શીવણ ચિત્ર;
કુશળ કામિની શીખશે, હુન્નર કળા અનેક;
મેળવશે ધન માનથી, રાખી ટેક વિવેક."

આ સૃષ્ટિમાં પરમેશ્વરે સ્ત્રી પુરૂષને એકઠાં રહી ગૃહ—સંસાર ચલાવવામાં પરસ્પરને સહાયક થવા માટે સર્જેલાં છે; પરંતુ પુરૂષ તન બળ, હૃદય બળ અને માનસિક બળથી યોગ્ય અને સ્ત્રી અયોગ્ય હશે, તો ખરી રીતે સહાયક થઇ શકશે નહિ. જો કે તેનાં તન અને મનની સ્વાભાવિક રચના જોતાં, તે પુરૂષના કરતાં થોડા શ્રમનાં કાર્યો ઘરમાં બેસી કરી શકે તેવી છે. માટે જો તેને ખરી સહાયક અને ઉપયોગી બનાવવી હોય, તો તેમને ગૃહકાર્ય વગેરેની સાથે વ્યવહારોપયોગી જીવિકા અને સુખ સંપત્તિનાં સાધનો થોડા શ્રમથી ઘરમાં બેસી ઉપાર્જન કરી શકે, એવા કળા કૌશલ્યનું શિક્ષણ આપી કુશળ કરવી જોઇએ. એકલી હૃદય કેળવણીથીજ સર્વે વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. જ્યાં સુધી સમજશક્તિ અથવા બુદ્ધિ ઉંડી થઈ નથી; ત્યાં સુધી દેશકાળને અનુસાર વર્તન કરવામાં સ્ત્રીઓ શક્તિમાન થતી નથી. " થોડે પૈસે સુખી રહેવું " વગેરે અર્થશાસ્ત્રના ઘણા સિદ્ધાંતો તેઓ સમજી શકશે નહિ. વિવેક બુદ્ધિ—હિત અહિત સમજવામાં તે બુઠ્ઠી બુદ્ધિની રહેશે અને ધનસચયની યુક્તિઓ સમજી શકશે નહિ. માટે તેવી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ લાવવા સારૂ તેમને તેવા અર્થ શાસ્ત્રનું પણ જ્ઞાન આપવું જોઇએ. આવા જ્ઞાન વિના ધનોપાર્જન કરવામાં પતિને તે ખરી સહાયક થઈ શકશે નહિ. જો તે સહાયક થઇ શકશે નહિ, તો ઘરમાં પતિ એકલો કમાય અને બીજાં ઘણાં બેઠાં ખાય, તો તે ઘર અંતે દરિદ્રી હાલતમાં આવી પડશે. થોડી કમાણીવાળાનું કુટુંબ દુઃખી થાય એ દેખીતું છે, કુટુંબના સુખની ઇચ્છા રાખનારી સ્ત્રીઓએ તો પોતાને ઉપયોગી થઇ પડે, તેવી વિદ્યા અને કળા કૌશલ્યનું શિક્ષણ લેવું જાઇએ. એવું શિક્ષણ લઈ ઘરમાં બેઠાં ઉપયોગી હુન્નર કળાનાં કામો કરવાને મચ્યા રહેવું જોઇએ. કદિ ઘરધણી શ્રીમંત હોય તોપણ તે તેને ઘરમાં ઉપયોગી જોઇતી વસ્તુઓ થોડે ખર્ચે તૈયાર કરી આપી શકશે અને એ રસ્તે ઘરમાંથી જતો પૈસો બચાવી શકશે. જો કદિ ઘરધણી

મધ્યમ સ્થિતિનો હશે, તો તેને તેવી સ્ત્રી પોતા ઘરમાં જોઇતી વસ્તુઓ થોડે ખરચે પૂરી પાડવા ઉપરાંત એવી ચીજોથી ધન પેદા કરી પતિની કમાણીમાં ઉમેરો કરવા સહાયભૂત થઇ શકશે અને તેથી ભવિષ્યની જીંદગી સુખમાં ગુજારી શકાશે; એટલુંજ નહિ પણ દૈવઇચ્છાથી કોઈ વખતે આખા કુટુંબના નિર્વાહનો આધાર પોતાના એકલા ઉપર આવી પડે, તોપણ તે સ્ત્રી સુખેથી ઘર આગળ પોતાનું શિયળ સાચવી નીતિથી નિર્વાહ ચલાવી શકવાને શક્તિવાન થશે. વળી પોતે મેળવેલું કળાકૌશલ્યનું જ્ઞાન પોતાની પુત્રીઓને પણ આપી શકશે. એમ ઉત્તરોત્તર હુન્નરના કામનો દેશમાં વધારો થતાં, આજે જે આપણા દેશનો પૈસો એવી વસ્તુથી તણાઇ જાય છે, તે અટકી દેશનો પૈસો દેશમાંજ રહેશે. અને પરિણામે આખો દેશ સુખી થશે.

પ્રાચીનકાળે આપણો ભારતવર્ષ અનેક વિદ્યા અને કળાકૌશલ્યમાં પ્રખ્યાત હતો. એ વખતે સ્ત્રીપુરૂષો ૧૪ વિદ્યા, ૬૪ કળા, અને ૭૨ ચાતુરી વગેરેમાં કુશળ હતાં, એવું પાર્વતી, લક્ષ્મીજી, સીતા, દ્રૌપદી, તારા, દમયંતી, મદાલસા શકુન્તલા, અને ચિત્રલેખા, વગેરે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો, ઇતિહાસ અને ધર્મશાસ્ત્રો વગેરેથી સિદ્ધ થાય છે. જેથી કરી તેઓ સર્વ પ્રકારે સુખી હતાં. જેની કીર્તિનાં કિર્ણો અદ્યાપી પૃથ્વીમાં ચોપાસ પ્રસરી રહ્યાં છે. જે દેશ સર્વ પ્રકારની વિદ્યા અને હુન્નર કળાથી ભરપૂર હોય છે. તે દેશ દ્રવ્યાદિ સમૃદ્ધિથી શ્રેષ્ઠ અને સુખી હોય છે, અને જે દેશ તેથી રહિત હોય છે, તે દેશ ધનહિન થઈ ગરીબી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. જે વખતે આપણા દેશમાં સર્વ પ્રકારની વિદ્યા અને હુન્નરકળા હતી, તે વખતે આપણો દેશ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ બળથી ઝળકી રહ્યો હતો; પરંતુ દૈવ ઇચ્છાથી વિપરીતકાળ આવતાં, આપણી સમૃદ્ધિના મોહપાસમાં પડી અનેક વિદેશીજનો તેને હરણ કરવાને મથન કરવા લાગ્યા, અને પરિણામે સમૃદ્ધિ હરાઇ ગઈ તાબેદાર બન્યા. વિદ્યા અને હુન્નરો નાશ પામ્યા અને ગરીબ સ્થિતિમાં આવી પડયા છીએ. ઘણા કુટુંબો દુઃખી સ્થિતિમાં દિવસ ગુજારે છે. આજે આપણા દેશમાં ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, જાપાન અને અમેરિકા વગેરે સુધરેલા દેશોમાંથી કરોડો રૂપિયાનો માલ આવે છે. તેમાં એ સુધરેલા દેશોની હુન્નરકળામાં કુશળ થએલી સ્ત્રીઓના હાથની બનાવેલી ચીજો જેવી કે;—મોજાં, ગલપટ્ટા, ગુંથેલા રૂમાલ, ટેબલકલોથ, ભરતકામ, ચિત્રકામ, શીવણકામ, કોતરકામ, નેતરકામ, વિવિધ પ્રકારનાં રમકડાં, કોર, ફીત, રેશમ, ઉન, સુતર અને કાગળ વગેરેનાં રંગીન સુંદર અને મોહક ફુલો, વેલો, વૃક્ષો અને સુંદર ગુચ્છાઓ, વગેરે અનેક પ્રકારની જણસો લાખો રૂપિયાની આવે છે અને બીજા દેશોમાં પણ જાય છે. તેથી એ લોકો ઘણું દ્રવ્ય ખેંચી જાય છે. શું આપણા દેશની સ્ત્રીઓ તેવી થઇ ન શકે ? શું તેમનામાં ઈશ્વરે બુદ્ધિ આપી

નથી ? આપી છે. પ્રાચીનથીજ ચાલી આવેલી રીતિ પ્રમાણે, જો કે તેમાં કાળે કરી બહુ ફેરફાર થઇ ગયો છે; તોપણ હાલની કેટલીક ઉદ્યોગી સ્ત્રીઓ પોતાના ગૃહકાર્યથી પરવારી આળસમાં વૃથા વખત નહિ ગુમાવતાં, પોતાની ફરજ અને સ્થિતિનો વિચાર કરી, પતિને ધંધારોજગારમાં સહાય આપતી રહે છે. કેટલીક ઉદ્યોગી અને હુશિયાર સ્ત્રીઓ ભરત ભરે છે અને ભરીને વેચે છે, કેટલીક કાંતવા અને હીર કાઢવાનું કામ કરે છે. કેટલીક સોનેરી--કસબ, રેશમ, ઉન, અને સુતરથી કેનવાસ અને જાડાં કપડાં ઉપર બુંટ, સ્લીપર અને ટોપીઓ ઉપર સુંદરવેલ, બુટ્ટા, ફુલ, ચંકલાં, અને લેહેર, વગેરે ઘણી જાતનાં વિવિધ પ્રકારનં ચિત્રો પાડે છે અને ભરે છે આવાં કામ મુબાઈ, સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, રાજકોટ, જામનગર અને પ્રોલ, વગેરે શેહેરોમાં-પારશી, નાગર, કાયસ્થ, ક્ષત્રી, શ્રીમાળીબ્રાહ્મણ, વાણીયા, વગેરે સારા વર્ગની ઘણી સ્ત્રીઓ ભરે છે. અને ગુંથે છે. જામનગરમાં હાલ એક યુરોપિયન સ્ત્રી રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ ઉપર સુંદર ભરત ભરાવી જથાબંધ ઇંગ્લાંડ વગેરે પ્રદેશોમાં મોકલાવતી. તે પ્રમાણે જુદે જુદે ઠેકાણે આપણા વેપારીઓની કંપનીઓ ઉત્પન્ન થઇ, એ પ્રમાણે ભરાવી મોકલાવે તો તેઓ તેમાં સારો નફો મેળવી શકે અને તેથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને ઉત્તેજન મળી ઉદ્યોગ વધે; વગેરે રીતે જોતાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓ બુદ્ધિવાન છે, અને જો તેમને હાલ સુધરેલા ધોરણે નવીન હુન્નર કળા અને તેના યંત્રો વગેરેનું સચોટ શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો તે પણ બીજા દેશોની સ્ત્રીઓની પેઠે સર્વ બનાવી શકે. હાલ ચાલતી કન્યાશાળાઓમાં તેને લગતું જે જુજ ઉપર ચોટીઉં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તે જોઇએ તેવું ઉપયોગી, અને સચોટ નથી આપણો દેશ દિવસે દિવસે વધારે ગરીબી સ્થિતિમાં આવતો જાય છે. ઉદ્યોગ વગર ઘણા કુટુંબ પાયમાલ થયાં છે, તેવા સમયમાં હવે બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસી નહિ રહેતાં, સત્વર ચેતવાની વધારે જરૂર છે. આપણા ઉપર હાલ ન્યાયવાન પ્રતાપી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય છે, તેવા સમયમાં સ્વદેશ પ્રેમી દેશહિતેચ્છુ સત્પુરૂષોએ ઉત્સાહ, આગ્રહ અને હિંમતથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને ઘરમાં બેસી કરી શકે, એવાં કળાકૌશલ્યજેવા સ્વતંત્ર ધંધાની કેળવણી આપવાનો સવાલ કરવો જોઇએ. દરેક શહેર કે ગામડાઓમાં સ્ત્રી ઉપયોગી હુનરોને લગતી સ્કૂલો સ્થાપન થવો જોઇએ. જે મોટી સ્ત્રીઓ તેવી શાળામાં જઇ શકે નહિ, તેને માટે જુદી શાળાઓ કાઢવી જોઈએ અને તેવી શાળાઓમાં પણ જે ન જઇ શકે, તેને માટે એવું શિક્ષણ લેવા જે ખુશી હોય, તેમને ઘેર જઈ થોડો થોડો વખત શીખવી આવે તેવી સ્ત્રી શિક્ષકો રાખવી. આ પ્રમાણે યોજના કરી ઉપાયો લેવાથી સત્વર ધારેલો હેતુ પાર પડશે અને સ્ત્રીઓ ત્યારેજ પોતાના પતિને ખરી સહાયક થઈ, દેશને આબાદ કરવામાં સહાયભૂત થઈ શકશે.

તેમાં મોગરાના ફુલની ખુશબો આવે છે, તેને ફુલેલ તેલ કહે છે. આ તેલ રૂા. ૩ નું શેર મળે છે. **સુગંધરાયતેલ**—આ તેલ પણ મોગરેલની પેઠે બને છે. એમાં તલની સાથે મુખ્ય સુખડ, કપુર, અગર, ખસનું ઘાસ અને ગુલાબના ફુલની પાંખડીઓ નાંખે છે. આ તેલ મોગરેલ કરતાં સસ્તું છે, તે રૂા. ૧ નું શેર ૧ાા વેચાય છે, જો રાતું કરવું હોય તો તેમાં હિંગળોક ઉમેરે છે.

લુગડાંસાચવવાનીરીતઃ—**સુતરાઉલુગડાં**—સુતરાઉ લુગડાં ધુમાડાને લીધે પીળાશ લાગી ઝાંખાં થઇ જાય છે. માટે ધુમાડો ન હોય, તેવી જગ્યોએ પેટી કે કબાટમાં ધોઈ સંકેલી ગડીબંધ રાખવાં. તેને ઉધૈ, ઉધો કે કંસારી વગેરે જીવજંતુ નુકશાન કરે નહિ, માટે તેની વાળેલી ગડીમાં અગર માથે—**પટોપાં-દડી**—પડીની પડીકી રાખવી. અગર **દેવદાર**નાં બારીક છોડાંને મલમલની કોથળીમાં ભરી કપડાના પડમાં રાખવી. અગર **ચણકબાબ** અગર **કાળીજીરી**નો ભૂકો રાખવાથી પણ જંતુઓ નુકશાન કરતાં નથી. **રેશમીલુગડાં**—રેશમી કપડાંને ધુમાડાની જગ્યોએ રાખવાં નહિ, પણ સંકેલી ગડી વાળી પેટી કે કબાટમાં રાખવાં. ઉધૈ, એરી, કંસારી કે ઉધો વગેરે જંતુ નુકશાન કરે નહિ, માટે લુગડાંના પડ માંહે, ઉપર જે સુતરાઉ લુગડામાં રાખવાની વસ્તુઓ જણાવી છે તે રાખવી. અગર એરંડાના મુળ કે કડવા લીંબડાનાં પાન મરી સાથે રાખવાં. **ઉનનાં લુગડાં**—ઉનનાં લુગડાંને પણ ધુમાડા વાળી જગ્યોએ ન રાખતાં સારી ભેજ વગરની જગ્યોમાં પેટી કે કબાટમાં સંકેલી ગડી પાડી રાખવાં, તેને ઉધૈ, પંખો, એરી, કે કંસારી વગેરે જંતુ નુકસાન કરે નહિ, માટે તેના પર—સુકા લવંડરના ફુલને પાથરવાં—અગર કાળીજીરીનો ભૂકો ભરભરાવવો—અગર કડવા લીંબડાના પાનને મરી સાથે રાખવાં. પટોપાંદડી પણ ઉપયોગી છે. **સોનેરી—કસબના લુગડાં**—સોનેરી કોર ઉડાવાળા, સોનેરી લપેટાનાં, કીનખાબનાં વિગેરે જેમાં સોનેરી આવેલી હોય, તેવાં લુગડાંને સંકેલી ગડી પાડી ભેજ કે ધુમાડો ન હોય તેવી જગ્યોએ પેટી કે કબાટમાં રાખવાં. તેવાં કપડાંને જંતુઓ નુકશાન કરે નહિ. માટે રેશમી અને ઉનનાં કપડાં રાખવાને જણાવેલી ચીજો તેમાં રાખવી;

લુગડાંધોવાનીરીતઃ—**ફલાનેલના લુગડાં**—ફલાનેલના કપડાંને એક પહોળા વાસણમાં મુકી તે ઉપર ગરમ ખળખળતું પાણી રેડવું. પછી બીજા ગરમ પાણીના વાસણમાં સાબુનું ફીણ કહાડી. તેમાં મસળીને ધોવાં. તેથી ફલાનેલ નરમ તથા નવા જેવી સફાયદાર થશે. **ઉનનાં**—બીજાં લુગડાં પણ એજ પ્રમાણે ધોવાય છે. **ધોળાં લુગડાં**—ધોળાં સુતરાઉ લુગડાંને સોડાને સાબુના પાણીમાં પલાળી ધીમીધીમી આંચે ઉકાળવાં—પછી ધોઇ નાખવાથી પણ્‌જ સફેદ થાય છે. **કાળા રંગેલાં લુગડાં**—કાચું રંગેલ કપડું ધોતા પહેલાં તેને પ્રથમ

પાણીમાં થોડો માયાંનો ભૂકો ભીંજાવી તેમાં પલાળી રાખવાં. પછી પાંચ ભાગ તેલ, અને પાંચ ભાગ ખારો—ઉસ, એ બેને મસળી એક પાણીથી ભરેલા ટબ કે કુંડામાં નાખવાં. તેમાં કપડાં ભીંજાવી રાખવાથી કાળાં કપડાંનો રંગ ઘણો સુધરે છે. તે પછી સારાં સ્વચ્છ પાણીએ ધોઇ નાંખવાં. **લાલરંગનાંમધરાશી વગેરેલુગડાં**—ગોળને પાણીમાં મેળવી તેમાં કપડાં બોળી રાખવાં. પછી સ્વચ્છ પાણીએ ધોવાથી રંગ સારો રહે છે અને મેલ કપાઇ સ્વચ્છ થાય છે, પાકા **રંગનાંસાડીસાડલા**—વગેરે લુગડાં આ લુગડાંને સ્ત્રીઓ ધોળીને કાળી માટી વડે ધુએ છે. તેથી તેનો રંગ ઝાંખો નહિ પડતાં સ્વચ્છ થાય છે. **રેશમી, કાશ્મીરી અને આલપાકાનાં લુગડાં**—પાણી શેર ૨॥ ગરમ કરવું. તેમાં રૂ. ०॥। ભાર ટંકણખાર નાંખી ઉપરનાં લુગડાં ધોવાથી ઘણાંસાફ થાય છે અને તેમનો ચળકાટ જતો નથી. રેશમી અનેઉનનાં લુગડાં— અરીઠાના પાણીમાં ભીંજાવી,ધોવાથી પણ ચળકાટ નહિ જતાં સ્વચ્છ થાય છે. **નહિવાપરેલાંજુનાં લુગડાંનેનવા જેવાંકરવાની રીત**—તમાકુઔંસ ૨, તેને પાણી શેર ૧૦ માં ઉકાળી રાખવી પછી કપડાંને ટેબલ પર પથારી તે પર ઉપરનું પાણી બ્રસવડે લગાડવું. પછી સ્વચ્છ પાણીમાં ધોવાથી તમાકુની વાસ જતી રહેશે અને કપડું નવા જેવું દેખાસે. **લુગડાંધોવામાટેએકસરસમિશ્ર**—ટરપીટન ઔંસ ૨, સ્પીરીટ ઑફ્ એમોનિયા ઔંસ ૩, એ બન્નેને ભેગાં કરી સારી પેઠે હલાવી રાખવાં, પછી સાબુ શેર ०॥ એક તપેલામાં પાણી ભરી પીગાળવો. પછી એ બેઉ મિશ્ર ભેગાં કરી તેમાં કપડાંને કલાક ૨૪ ભીંજાવી રાખવાં. પછી તેને સ્વચ્છ પાણીમાં ધોવાથી ટરપીટનની વાસ જતી રહી કપડાં સ્વચ્છ થશે.

લુગડાંપરથીડાઘકાઢવાનીરીતઃ— મખમલના લુગડાં—ડાઘ પડેલા લુગડાપર થોડું ટરપીટન નાંખી ચોખા ફ્લાનેલના કપડાથી તે તેલ તદન સુકાઇ જાય, ત્યાં સુધી લુછી નાંખવું. જો તે ડાઘ નીકળે નહિ તો ફરીથી તેલ લગાડીને લુછવું. જ્યારે ડાઘ નીકળી જાય, ત્યારે બ્રસથી તે ભાગ સારી પેઠે સાફ કરી, કપડાંને ખુલી હવામાં વા ખાતાં કરવાં. તેથી ટરપીટન તેલની વાસ જતી રહેશે. **રંગીનરેશમીલુગડાપરનાડાઘ**—ફ્રેંચચાકનો ખાંડેલો ભૂકો લઇ તેને ડાઘવાળા કપડાંની ઉપર ઘસવો. પછી તે કપડાંને અગ્નિ આગળ અગર ગરમ ખળખળતા પાણીની રકાબી ઉપર મૂકવું, એટલે ચીકાશને ગરમી લાગ્યાથી ઉકળી જશે અને ચાકનો ભૂકો તે ઉકળેલી ચીકાશને ચૂશી લેશે. પછી તેને બ્રસથી લુછી નાંખવું. જો ચીકાશના ડાઘ રહેતો ફરી ઉપર પ્રમાણે ડાઘ જતાં સુધી કરવું **ઉનના લુગડાંપરનાડાઘ**—તમાકુ પીવાની પાઇપની મરોડીને ખાંડી બારીક ભૂકો કરી પાણીમાં પલાળી ચીકાશવાળા ડાઘ ઉપર ચોપડવું. માટીનું પાણી જેમ સૂકાતું જશે, તેમ માટી તેલને ચૂશી લેશે. પછી તે કપડાંને બ્રસથી સાફ કરવું

જો **મીણુ અથવાચરબીના ડાઘ**—પડયા હોય, તો કપડાંને આતસ આગળ દૂરથી ધરવું અથવા ગરમ કરેલું લોઢું થોડે દુરથી દેખાડવું, એટલે મીણુ ઉકળી જશે. પછી કપડાંને ઘસીને તે ડાઘ લુછી નાંખવો. **રંગનાડાઘ**—રંગના ડાઘ કપડાં ઉપર સુકાયા પછી નીકળી શકતા નથી. તેથી ડાઘ લાગે કે તરત તેની ઉપર ફ્લાનેલના અથવા બીજા નરમ કપડાથી સ્પીરીટ ઓફ વાઈન સારી પેઠે લગાડીને ઘસવું અથવા ઇથર લગાડવો, એટલે ડાઘ નીકળી જશે, પણ જો ડાઘ સુકાઇને કઠણ થયા હોય, તો તેની ઉપર સ્પીરીટ ઓફ ટરપીટન વારંવાર લગાડી સાફ કરવું. **શાહીઅનેલોઢાનાડાઘ**—કપડા ઉપર શાહી અગર લોઢાના ડાઘ પડ્યા હોય, તો ટારટરીક આસીડ અને ત્રણ ભાગ પાણી, એ બેઉને ભેગાં મેળવી, તેને ડાઘ વાળા ભાગ પર લગાડવું. એટલે તે ડાઘ નીકળી જશે. જો ટારટરીક આસીડ ન મળે તો તેના બદલામાં મ્યુરીયારીક આસીડ નાંખવાથી પણ ડાઘ નીકળી જશે. **કસબનીકોરપરનાડાઘ—સોનેરી—**કસબની કોર, ટોપીઓ અગર પાઘડીના છેડા વગેરે પર ડાઘ પડયા હોય, તો તેની અસલ જલેહ પાછી લાવવા ગરમ કરેલો સ્પીરીટ ઓફ વાઇન બગડેલા ભાગ પર લગાડવો. કોર અને ટોપીઓ જો રેશમી કપડા પર ભરેલી હોય, અગર તેમાં ઉનનું કામ કર્યું હોય, તો તેની હરકત નહિ ઉન અને રેશમનો રંગ સ્પીરીટ ઓફ વાઇન લાગ્યા છતાં જેવોને તેવોજ રહે છે. **ડામરનાડાઘ**—જો કપડા ઉપર ડામરના ડાઘ પડયા હોય, તો તે ડાઘ લાગેલા કપડાના ભાગને તેલથી સારી પેઠે પલાળી સાબુથી ધોઈ નાંખવું. પછી તડકામાં વા ખાતુ કરવું. **ગાડીનાપૈડાનીમળીના-ડાઘ**—ડાઘ લાગેલા કપડાના ભાગને તેલથી સારી પેઠે પલાળી સાબુના પાણીથી ધોઇ નાખી વા ખાતું કરવું. **સોનેરીફીટનેસાફકરવાનીરીત**—સોનેરી ફીટ તથા લેશનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો હોય, તેને સાફ કરવા માટે ફટકડીનો બારીક મેદા જેવો ભૂકો કરી, તેને બ્રસવડે ફીટ ઉપર ઘસીને લગાડવો. **તમાકુનાડાઘ**-કપડા ઉપર તમાકુના થુંકનો ડાઘ પડયો હોય, તો તે ડાઘની બંને બાજુ ઉપર કળી ચુનાનો જાડો લેપ કરવો અને સુકાયા પછી સાફ કરી નાંખવો. **વારની-શનાડાઘ**—ધોળા અને રંગેલા સુતર તથા ઉનનાં કપડાં ઉપર હોય તો ટરપીટન લગાડી સાબુથી ઘસીને ધોવાં. રેશમ ઉપર હોય તો બેનઝીન ઇથર અને સાબુવતી સંભાળથી ચોખા પાણીમાં ઘસીને ધોઇ નાંખવા.

તેજાબનાડાઘ—ધોળાં કપડાં માટે પાણી અને બ્લીચીંગ પાઉડર અને સુતર, ઉન અને રંગેલાં કપડાં માટે લાઇકર એમોનિયાને લગાડી ઘણા પાણીમાં ઘસીને ધોઈ નાંખવાં. **ચાતથાફળનાડાઘ**—ઘણાજ ઉકળતા ચોખા પાણીમાં થોડોક ચાક નાંખી તેમાં કપડાં ધોવાથી ચા તથા બીજા ફળના ડાઘ જશે. **મેસનાડાઘ**—સાબુના પાણીમાં થોડાં ટીપાં લીંબુનો રસ નાંખી તે કપડાને લગા-

ડી થોડીવાર રાખી ચાર કલાક પછી ટરપીનટાઇન અને વિલાયતી સાબુવડે ધોવાથી સાફ થશે. ફળનારસનાડાઘ—હાથ ઉપર ફળના રસના ડાઘ પડ્યા હોય તો પાણીમાં હાથ ધોઇ તેમને જરા સુધી થોડા ભીના હોય, તે વખતે તરતની સળગાવેલી ગંધકની દીવાસળીના ધુમાડાપર ધરવા, એટલે સઘળા ડાઘ જતા રહેશે. ડામરનાડાઘ—હાથપર ડામરના ડાઘ પડયા હોય, તેનાપર માખણ અથવા ઘી લગાડીને ઘસવા અને પછી ગરમ પાણીથી ધોઈ નાખવાથી ડાઘ જશે.

આ વિગેરે ઘણી બાબતો ઘરવ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે. તેમનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓ ફુરસદે કરતી રહેશે, તો ઘણો લાભ થશે.

જીવનજાળવવાનાઉપાય.

આ જગતમા મનુષ્ય માત્રને સુખ પામવાની ઇચ્છા હોય છે. એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનું મુખ્ય સાધન શરીર છે. શરીર એ એક યંત્ર જેવુ છે. અન્ન જળ વગેરે પદાર્થો તેને ચલાવનારી કળ છે. એ કળ વિના શરીર બરાબર ચાલી શકતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ ટકી શકતું નથી. માટે જીવનના આધાર રૂપ અન્નજળ વગેરે ખોરાકની બહુ જરૂર છે અન્નજળ વગેરેથી શરીર જેમ નિરોગી અને દીર્ઘાયુષી થાય છે; તેમ તેની અયોગ્ય વ્યવસ્થા રાખ્યાથી શરીર નાશપણુ પામે છે. મનુષ્યના શરીરમાં વાત, પીત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષ મુખ્યત્વે કરીને રહ્યા છે. એ ત્રણ દોષ સમાન સ્થિતિમાં હોય, તો શરીરને જાળવી રાખે છે અને ઓછા અદકા થાય તો દેહનો નાશ કરેછે. આ દોષો દર બબે માસે ઋતુના બદલાવાથી ન્યૂનાધિક થાય છે. તે વખતે જો ઋતુને માફકસર ખાવા પીવાની સભાળ ન રહે, તો શરીર રોગોનું પાત્ર થઇ પડે છે. વર્ષની ઋતુઓ છ છે. એ ઋતુઓ જેમ જેમ બદલાતી જાય છે; તેમ તેમ આપણે આહારવિહારમાં પણ ફેરફાર કરવો જોઇએ. ઋતુના ફેરફાર રૂપ કુદરતી કાયદોજ આપણને સમજાવે છે કે દરેક ઋતુમાં તે તે ઋતુને માફક આવે, તેવી રીતે અહિત પદાર્થોનો ત્યાગ અને પથ્ય—હિત કારક પદાર્થોનું સેવન કરવું જોઇએ; પરતુ ઋતુના દોષ કયા અને તે ઋતુને અનુકુળ હિત અહિત પદાર્થો કયા કયા છે તે માટે ઋતુ અને પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણવા જોઇએ. આવા જ્ઞાનની સ્ત્રી પુરૂષોને ઘણી જરૂર છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓને આવા જ્ઞાનની વિશેષ જરૂર છે. કેમકે રસોઇ વગેરેની વ્યવસ્થા કરવી એ સ્ત્રીઓનું કામ છે. તે જો આવા જ્ઞાનથી કુશળ થયેલી હશે, તો કુટુંબનાં માણ-

વાયુ વધારે હોય તેણે વાલ, ચોળા, ચણા, તુવેર, વગેરે વાયુ કોપાવનારા વાયડા પદાર્થો ખાવાપીવા નહિ. કફ—કફ પ્રકૃતિવાળાએ એટલે જેના શરીરમાં કફ દોષ વધારે હોય તેણે ઘી, ગોળ, ખાંડ, સાકર, વગેરે કફને કોપાવનારા ઠંડા ને ગળ્યા પદાર્થો ખાવા પીવા નહી. પિત્ત—જેના શરીરમાં પિત્ત દોષ વધારે હોય, તેણે—મેથી, વંત્યાક—રીંગણાં, તેલ, મરચાં, હીંગ, અને બાજરી વગેરે પિત્ત કોપાવનારા—તીખા, ખારા, અને ગરમ પદાર્થો ખાવા પીવા નહિ. એજ રીતે—વાત કફ, પિત્તકફ અને વાતપિત્ત, વગેરે શરીરની પ્રકૃતિ જાણવી જોઇએ. અને તેજ પ્રમાણે પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણી ખાવા પીવામાં લેવા જોઇએ. આવા પ્રકારના જ્ઞાનની ખામીને લીધેજ અનેક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેવા જ્ઞાનની ઘણી જરૂર છે.

ઘરઉપયોગીપદાર્થજ્ઞાન.

સ્ત્રીઓએ જીવન જાળવવાના નિયમો જાણ્યા પછી તેમણે ખાવાપીવાના ઉપયોગી પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ. આ માટે ઘરમાં ઉપયોગમાં આવતા કેટલાક પદાર્થોના ગુણ દોષ સ્ત્રીઓને જાણવા ઉપયોગી ધારી આ નીચે આપેલા છે.

અન્નાજ;—ઘઉં—મધુર, ટાઢા, વાયુ, પિત્તને હરનાર, પૌષ્ટિક, ભારે, કફ કરનાર, બળ આપનાર, દસ્ત ઉતારનાર, જીવન રૂપ, અને રૂચી આપનાર છે. બાજરી—રૂક્ષ, રૂચીકરનાર, દસ્ત રોકનાર; બળ આપનાર, હલકી, તીક્ષ્ણ. ગરમ, પિત્તને કરનાર, વાયુ અને કફને હરનાર છે. જાર—હલકી, વયુ કરનાર. પિત્ત તથા કફને હરનાર, બળ આપનાર, અને રૂચી કરનાર છે. ચોખા—મધુર સ્નિગ્ધ, સ્વરને સારો કરનાર, વાયુ તથા કફના થોડા ભાગવાળા, ટાઢા, પિત્તને હરનાર, હલકા, દસ્તને રોકનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, ઓજા પવન વાળા, નેત્રને હિતકારી અને તાવને મટાડનાર છે. અડદ—ભારે. પાકમાં મધુર, સ્નિગ્ધ, રૂચિ ઉપજાવનાર; વાયુને તોડનાર, મળને સિથળ કરનાર, તૃપ્તિ કરનાર, મળ અને મૂત્રને વધારનાર, ધાવણ વધારનાર, મેદ કરનાર, પિત્ત તથા કફને વધારનાર છે. તુવરનીદાર—તુરી, રૂક્ષ, મધુર, ટાઢી, હલકી દસ્તને રોકનાર, વાયુને ઉત્પન્ન કરનાર, સ્વરને સારો કરનાર, પિત્ત, કફ, અને લોહી બિગાડને મટાડનાર. ચોળા—ભારે, મધુર, તુરા તૃપ્તી આપનાર, દસ્ત ઉતારનાર. લુખા, વાયુ કરનાર. રૂચિ કરનાર, ધાવણ વધારનાર. અને બળ આપનારછે. વાલ—મધુર,

લૂખા, પાકમાં ખાટા, ભારે દસ્ત ઉતારનાર, તુરા, ધાવણ વધારનાર અને પિત્ત, રૂધિર, મત્ર, વાયુ અને આફરો તથા દાહ કરનાર છે. તથા વિષ, કફ અને મેદને હરનાર છે. મઠ—વાયુ કરનાર, દસ્તને રોકનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, હલકા, કૃમિકરનાર અને તાવનો નાશ કરનારછે. **મસુર**—શીતળ, હલકી, પિત્ત તથા રૂધિરને મટાડનાર, રૂક્ષ, વાયુ કરનાર, દસ્તને રોકનાર અને તાવને મટાડનાર છે. **ચણા**—ટાઢા, રૂક્ષ, હલકા, તુરા, દસ્તને રોકનાર; વાયુ કરનાર, અને પિત્ત, રૂધિર, કફ તથા તાવને મટાડનાર છે. વટાણા-મધુર, લૂખા, અને ટાઢા છે. **મકાઈ**-મધુર, રસમાં કડવી, તુરી, બહુજ રૂક્ષપણુ કરનાર, કફ તથા પિત્તને હરનાર, રૂચિ ઉપજાવનાર, દસ્તને રોકનાર, ટાઢી અને લૂલાપણું, તથા પાંગળાપણું કરનાર અને વાયુનો અત્યંત પ્રકોપ કરનાર છે. **કળથી**—તુરી, પિત્ત તથા રૂધિરને કરનાર હલકી, દાહ કરનાર, પશીનાને રોકનાર. અને શ્વાસ, ઉધરસ, કફ, વાયુ, હેડકી, પથરી, આંખનું ઉપસવું, સળેખમ, મેદ, તાવ તથા કૃમિને મટાડનાર છે. **તલ**—રસમાં તીખા, મધુર, તુરા, ભારે, પાકમાં તીખા, સ્વાદિષ્ટ, સ્નિગ્ધ, કફ તથા પિત્તને મટાડનાર, બળ આપનાર, કેશને સારા કરનાર, મત્રને થોડુ કરનાર. આમડીને હિતકારી, ધાવણ વધારનાર, દાંતને સારા કરનાર, વ્રણ મટાડવામાં ઉપયોગી, દસ્તને રોકનાર, વાયુને હણનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, અને બુદ્ધિને આપનાર છે. તલની બધી જાતોમાં કાળાતલ સર્વોત્તમ છે. **સરસવ**—રસમાંને પાકમાં તીખા, સ્નિગ્ધ, કડવાસવાળા, ગરમ, કફ તથા વાયુને હરનાર, રૂધિર, પિત્ત અને અગ્નિને વધારનાર, ચળ, કોઢ અને પેટના કૃમિને મટાડનાર છે. **રાઈ**—કફ તથા પિત્તને હણનારી, તીક્ષ્ણ. ગરમ, રક્તપિત્ત કરનારી, કાંઈક રૂક્ષ; અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, અને ચળ, કોઢ તથા પેટના કૃમિને મટાડનાર છે. આમો ગોપણ કરનાર, રૂક્ષ, વાયુ કરનાર, અને કફ તથા પિત્તને હરનાર છે. **રાજગરો**—મધુર, રૂક્ષ; રૂધિર, પિત્ત અને કફને મટાડનાર છે ટાઢો, હલકો, તુરો, અને વાયુનો પ્રકોપ કરનાર છે.

શાકનાપદાર્થ:—**પટોળાં**—ટાઢા, મળને રોકનાર, મધુર, ભારે, મળ તથા મત્રને રોકનાર, બળ વર્દ્ધક અને જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર છે. **રતાળુ—શકરીયાં**—બળ આપનાર, સ્નિગ્ધ, ભારે, પૌષ્ટિક, કફ કરનાર, મળને રોકનાર, અને તેલમાં પકાવી ખાવાથી બહુ સારૂં તથા રૂચી કરનાર છે. **સુરણ**—જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, રૂક્ષ, તુરૂં. ચળ કરનાર, તીખું, મળને રોકનાર, સ્વચ્છ, રૂચિ ઉપજાવનાર, હલકું, અને કફ તથા હરસને મટાડનાર છે. બરોળ અને ગોળાને પણ મટાડનાર છે. દાદર, રક્તપિત્ત, અને કોઢના રોગવાળાને હિતકારક નથી. **મુળા**—નાના મુળા ગરમ, રૂચિ ઉપજાવનાર, હલકા, પાચક, ત્રણ દોષને હરનાર, તાવ તથા શ્વાસનો નાશ કરનાર, અને નાકના રોગ, કંઠના રોગ તથા

નેત્રના રોગને મટાડનાર છે. **મોટામુળા**—રૂક્ષ, ગરમ, અને ત્રણે દોષને ઉત્પન્ન કરનાર છે. એજ મૂળાને તેલમાં પકાવી ખાધા હોય તો ત્રણે દોષનો નાશ કરનાર થાય છે. **ગાજર**—મધુર, તીક્ષ્ણ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર હલકું, દસ્તને રોકનાર, અને રક્તપિત્ત, હરસ, સંગ્રહણી, કફ, તથા વાયુને મટાડનાર છે. **ગુંવાર**—રૂક્ષ, ભારે અને કફકારક છે. અગ્નિ દીપક, સારક અને પિત્તહર છે, પણ વાયુકારક છે. **કારેલાં**—કડવાં અને કફ, વાત, રૂધિર વિકાર, પરમો, વાત અને પાંડુરોગને મટાડનાર છે. દસ્ત લગાડનાર, હલકાં; કફ, પિત્ત અને કૃમિને મટાડનાર છે. **કાકડી**—ટાઢી, રૂક્ષ, દસ્તને રોકનાર, મધુર, ભારે, રૂચિ કરનાર, રક્તપિત્ત અને ઉલટીને હરનાર, મૂત્ર અને બસ્તિને શોધનાર. **પાકેલી કાકડી**-તૃષા અને પિત્તને કરનારી તથા વાયુ અને કફને હરનારી છે. **પરવળ**—પાચક, પ્રિય લાગે એવું, હલકું, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, સ્નિગ્ધ, ગરમ, અને ઉધરસ, લોહી બગાડ, તાવ, ત્રણે દોષ, અને કૃમિને મટાડનાર છે. **ટીંડોરાં**—ગીલોડાં—મધુર, ટાઢાં, ભારે, સ્તંભન, તુરાં, મળને ઉખેડનાર, રૂચિકર, આફરાને કરનાર, અને પિત્ત, લોહીનો બીગાડ તથા વાયુને મટાડનાર છે. **વાલોર**—રસમાં મધુર, ટાઢી, ભારે, બળ-આપનાર, અને વાયુ તથા પિત્તને હરનાર છે. **રીંગણાં**—વંત્યાક—મધુર, તીક્ષ્ણ, ગરમ, પાકમાં તીખાં, પિત્ત કરનાર, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, હલકાં, અને તાવ, વાયુ તથા કફને મટાડનાર છે. **કઠોલાં**—રૂચિ કરનાર, દસ્ત લગાડનાર, બહુજ ટાઢાં, વાયુ કરનાર, રૂક્ષ, મૂત્રને વધારનાર, અને પિત્ત, કફ તથા પથ્થરીને મટાડનાર છે. **ઘીસોડાં**—તુરીયાં—કફ, હરસને હણનાર, રક્તપિત્ત તથા વાયુનો નાશ કરનાર છે. **ગલકાં**—સ્નિગ્ધ, રક્તપિત્ત અને વાયુને મટાડનાર છે. **પ્રહકોળું**—પુષ્ટિ કરનાર, ભારે, અને પિત્ત, લોહીનો બીગાડ તથા વાયુને મટાડનાર છે. **સુણી**—રૂક્ષ, ભારે, વાયુ તથા કફને હરનાર, ખારી, હરસને મટાડનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, ખાટી અને મંદાગ્નિ તથા ઝેરને મટાડનાર છે. **કાંદા**—ડુંગળી—બળવર્દ્ધક, તીખી, ભારે, મધુર, રૂચિ કારક, કફ તથા નિદ્રા ઉત્પન્ન કરનાર. ક્ષય, ક્ષીણતા, ઉલટી, કોલેરા, અગ્નિ સોજો, રક્તદોષમાં હિતકારક છે; **કોબી**—ધાવણ વધારનાર, મધુર, જીવનને આપનાર છે. **અળવી**—રક્તપિત્તને મટાડનાર, મળને રોકનાર, અને વાયુનો પ્રકોપ કરનાર છે, **ટાંકો**—વાયુ કરનાર, ટાઢો, કફ કરનાર, દસ્ત લગાડનાર, ભારે, મળને રોકનાર. અને શ્વાસ, પિત્ત, લોહી બીગાડ તથા કફને મટાડનાર. **તાંદળજાની ભાજી**—હલકી, ટાઢી, રૂક્ષ. મળ તથા મૂત્રની પ્રવૃત્તિ કરનાર, રૂચિ કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, વિષને હરનાર અને પિત્ત, કફ તથા લોહી બીગાડને મટાડનાર છે. **મેથીની ભાજી**—ગરમ, રૂચિ કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફને મટાડનાર અને પિત્તને કરનાર છે. **દુધી**—તુંબડી—મધુર, ધાતુ વર્દ્ધક, ટાઢી,

પૌષ્ટિક, ભારે, કફ કરનાર, ઝાડાને બંધ કરનાર અને ગર્ભનું શોશણ કરનાર છે.

મસાલાનાપદાર્થ;—જીરૂં—કફ અને વાતહર, રસમાં તીખું, રૂક્ષ, હલકું, ચક્ષુને હિત અને ઉલટી તથા ઝાડાનો નાશ કરનાર છે. **ધાણા**—તુરા, મૂત્રને પેદા કરનાર, હલકા, કડવા, તીખા, રેચક, અને તૃષા, દાહ, શ્વાસ, ઉધરસ, કૃમિ, ચુંક, બદહજમી, તાવ, અને કફને મટાડનાર તથા પાચક છે. **સુવા**--તીખા, મધુર, વાતહર, અગ્નિમદતા, અને કફને મટાડનાર છે, તથા તાવ, કફ, શળ, નેત્રરોગ, ચુંક, અને પિત્તને કાઢી નાંખી સોજા : મટાડનાર છે. **વરીયાળી**—કફહર, વાતહર, અને શળ, આમાતિસાર, અગ્નિનુ મંદપણું અને કૃમિદોષનો નાશ કરનાર છે. તથા વિષ્ટાને બાંધનાર, પાચક, ગરમ અને ઉધરસ, ઉલટી, કફ અને પવનને મટાડે છે. **મેથી**—વાયુને હરનાર, કફ ને તાવનો નાશ કરનાર, રતનનું લોહી સુધારી ધાવણ ઉત્પન્ન કરનાર, પૌષ્ટિક, પિત્તને કાઢી લોહી સુધારનાર છે. **વઘારણી—હીંગ**—ગરમ, પાચક, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, રૂચિ કરનાર, શળી, અજીર્ણુ, ગોળો, પેટને આફરો, કૃમિ, વાયુ અને કફને મટાડનાર છે, પિત્તને વધારે છે. તથા શ્વાસહર, ભૂખ લગાડનાર અને તીખી છે. **હળદર**--તીખી, કડવી, લૂણી, ગરમ, વર્ણુને સારો કરનાર, અને કફ, પિત્ત, ચામડીના રોગ, પ્રમેહ, રૂધિરના રોગ, સોજા, પાંડુ રોગ, અને વ્રણને મટાડનાર, છે. **મરી**—તીક્ષ્ણુ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફ તથા વાયુને મટાડનાર, ગરમ, પિત્ત કરનાર, રૂક્ષ અને શ્વાસ, શળ તથા કૃમિને મટાડનાર છે. **સુંઠ**---રૂચિકર, આમ વાત હણુનાર, પાચક, તીખી, હલકી, સ્નિગ્ધ, પાકમાં મધુર, કફ, વાયુ તથા મળબંધને તોડનાર છે, ગરમ, સ્વરને સારો કરનાર, ઉલટી, શ્વાસ, શળ, ઉધરસ હૃદય રોગ, સોજા, હરસ, પેડુનુ ચડી આવવું અને પેટની અંદરના પવન એ દરદોને મટાડનાર તથા ગ્રાહી છે. **આદુ**–દસ્તને ભેદનાર, ભારે, ગરમ, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, તીખું, રૂક્ષ, અને વાયુ તથા કફને મટાડનાર છે. **કોકમ**–કાચું કોકમ–ખાટું, ગરમ, વાયુને હણુનાર, કફ તથા પિત્તનો નાશ કરનાર છે. **પાકું કોકમ**—હલકું, તીખું, તુરૂ, ખાટું, ગરમ, રૂચિ ઉપજાવનાર, રૂક્ષ, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, કફ અને વાયુને કરનાર, તરસ, હરસ, સંગ્રહણી, ગોટો, શળ, ઝાતીનો રોગ, કૃમિને મટાડનાર અને મળને સુકાવનાર છે. **આંબલી**--કાચું ફળ–ખાટું, ગરમ, વાયુને હણુનાર; કફ, પિત્ત અને રૂધિરને કરનાર છે. **પાકુંફળ**—અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, રૂક્ષ, મળને ખસેડનાર, કફ અને વાયુને મટાડનાર નાડીઓને પકડનાર, તરસ, હેડકી, કૃમિ રોગ અને ઉલટીને મટાડનાર છે. **લીંબુ**—ગોળ લીંબુ ખાટું, વાયુને હણુનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, પાચક, હલકું, કૃમિનો નાશ કરનાર, પેટની પીડાને મટાડનાર, રૂચિઉપજાવનાર, વાત, પિત્ત, કફ અને શળવાળાને પરમ હિતકારી છે. એ લીંબુ ત્રણુદોષ, અગ્નિ,

ક્ષય અને વાયુ સંબંધી રોગ, ઝેરથી પીડાતાને, મંદાગ્નિવાલાને, દસ્તની કબજીયત વાળાને અને કોલેરાવાળાને એ લીંબુ દેવું જોઇએ. લશણુ—તેમાં ખટાસ સિવાય પાંચે રસ છે. પુષ્ટીકારક, ધાતુવર્દ્ધક, સ્નિગ્ધ, ગરમ, પાચક, દસ્ત ઉતારનાર પાકમાં ને રસમાં તીખું અને મધુર છે. ભાગેલાને સાંધનાર, કંઠને સારો કરનાર, ભારે, પિત્ત અને રૂધિરને વધારનાર, બળઆપનાર, બુદ્ધિ સારી રાખે છે. રસાયન રૂપ, છાતીના રોગ, છર્ણુ તાવ, પેટના શૂળ, દસ્તની કબજીયત, ગોળો, અરૂચિ, ઉધરસ, સોજા, હરસ, કોઢ, અગ્નિનું મંદપણું, છવડા, વાયુ, શ્વાસ અને કફને મટાડનાર તથા નેત્રને હિતકારી છે. લશણુ ખાનારે મહેનત, તડકો, ક્રોધ, બહુજળ, દુધ અને ગોળ એટલા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો.

મેવા—ફળવર્ગ—કેરી—કાચી કેરી ઉષ્ણ, ખાટી, રૂચિકર, ગ્રાહી તથા રૂક્ષ છે, પિત્ત, વાયુ, કફ અને રક્ત દોષને ઉત્પન્ન કરનારી છે. પણ કંઠ રોગ, વ્રણ, અતિસાર અને પ્રમેહમાં સારી છે. **પાકીકેરી**—ધાતુવર્દ્ધક, કાંતિકારક, માંસ અને બળવર્દ્ધક છે. કાંઈ કફ કારક હોવાથી તેના રસમાં જરા સુંઠ નાખી ખાવામાં આવે છે. **જાંબુ**—મળને કબજ કરનાર, મધુર, વાયુને કફનો નાશ કરનાર, રૂચિ ઉપજાવનાર અને પરમાને મટાડનાર છે. **બોર**—ખાટું હોય કે મીઠું હોય તોપણ તે કફ કરનાર છે. ઉધરસ, તાવને પેદા કરનાર છે. છુટથી ખાવા લાયક વસ્તુ નથી. **દાડમ**—તે સર્વોત્તમ ફળ છે. એ ત્રણે દોષમાં હિતકારક છે, અતિસારના રોગને મટાડે છે. **કેળાં**—ભારે, શિતળને, રૂચિકારક અને પિત્ત નાશક છે. બળ અને ધાતુ વર્દ્ધક છે, તૃપ્તિ કારક, માંસ વર્દ્ધક, પણ કફ કર્તા છે. તૃષા, ગ્લાની, પિત્ત, રક્ત વિકાર, પરમો, ક્ષુધા, અને નેત્ર રોગનો નાશ કરનાર છે. **આંબળાં**—તુરાં, ખાટાં ગુણે રસાયન, પિત્ત શામક, ત્રિદોષહર, સારક. બળવર્દ્ધક, બુદ્ધિ દાયક છે. ધાતુ સુધારક, પૌષ્ટિક, સ્મૃતિ આપનાર અને ટુંકામાં સર્વોત્તમ ગુણ ધરાવનાર ફળ છે. **નારંગી**—મધુર, રૂચિકર, શીતળ, પૌષ્ટિક, જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર. હૃદયને હિતકારક. ત્રિદોષ હારક, શૂળ અને કૃમિનાશક, મંદાગ્નિ, ખાંસી, વાયુ, પિત્ત, કફ, ક્ષય, શોષ, અરૂચિ, ઓકારી વગેરે વ્યાધિમાં પથ્ય છે. ખાટી નારંગીનો ત્યાગ કરીને મીઠી નારંગી ખાવી. **દ્રાક્ષ**—સુકી કાળી દ્રાક્ષ સર્વ પ્રકૃતિ અને સર્વ રોગમાં હિતકારક છે, તે મધુર, તૃપ્તી કરનાર, નેત્રને હિતકારક અને ઠંડી છે. ભ્રમનાશક અને દસ્ત સાફ લાવનાર છે. પેશાબને પણ છુટથી લાવે છે. પૌષ્ટિક છે. લોહી વિકાર, દાહ, શોષ, મૂર્છા, તાવ, શ્વાસ, ખાંસી, ઉલટી, સોજો, વાત રક્ત વગેરે વ્યાધિને હરનાર છે. **મીઠાંલીંબુ**—સ્વાદિષ્ટ, મધુર, તૃપ્તિકારક, રૂચિકારક, હલકાં, કફ, વાયુ, ઉલટી, ઉધરસ, કંઠ રોગ, ક્ષય, પિત્ત, શૂળ, ત્રિદોષ, મળસ્તંભન કોલેરા, આમ વાત, ગુલ્મ અને કૃમિનો નાશ કરનાર છે. **ખજુર**—પૌષ્ટિક, સ્વાદિષ્ટ, મધુર,

ઠંડા, ગ્રાહી, લોહી સાફ કરનાર, હૃદયને હિતકારક. ત્રિદોષહર, શ્વાસ, શ્રમ, ક્ષય, વિષ, તૃષા, શોષ અને અમ્લપિત્ત જેવા ભયંકર રોગમાં તે હિતકારક છે. તે પચવામાં ભારે અને કૃમિ કારક છે. માટે નાના બાળકોને ખજુર ખાવા દેવો નહિ. **સીતાફળ**—મધુર, સીતળ, અને પૌષ્ટિક છે, પણ કફ અને વાયુને કરનાર છે. **જામફળ**—સ્વાદિષ્ટ, શીતળ, રૂચિકરનાર અને ત્રિદોષહર છે, પણ તીક્ષણ છે. ભારે છે, કફ કારક છે, અને વાયુ કરે છે. **સફરજંદ**—મધુર, રૂચિકર, હૃદયને હિતકર, શીતળ, ગ્રાહી અને પિત્તહર છે. તે અતિસારના રોગમાં પથ્ય છે. **અંજીર**—ઠંડા અને ભારે છે. રક્તદોષ, દાહ, વાયુ અને પિત્તનો નાશ કરનાર છે. **નાળિયેર**—અતિ મધુર, સ્નિગ્ધ. હૃદયને હિતકારક, પૌષ્ટીક, રક્તપિત્ત હરનાર, અને વીર્ય વર્દ્ધક છે. **તળીયાં—સક્કરટેટી**—ચીભડાનાં કાચાં ફળ વાયુ અને કફને કરનાર છે. તથા પાકાંફળ—વળી વિશેષ વાયુને કફકારક છે. **કોઠીમાં**—સ્વાદે સારાં છે, પણ ત્રણ દોષને ઉપજાવે છે. **કાલીંગાં-તરબુચ**—દસ્તને રોકનાર, ટાઢું, ભારે, અને દૃષ્ટીની શક્તિ; પિત્ત અને વીર્યને હરનાર છે. **પાકુંતરબુચ**—ગરમ પિત્ત કરનાર અને કફ તથા વાયુને મટાડનાર છે. **રાણુ**—વીર્યને વધારનાર, બળ વર્દ્ધક, ટાઢી, ભારે અને તરસ, મૂર્છા, ભ્રાંતિ, મેદ, ક્ષય, ત્રણે દોષ, તથા લોહી બીગાડને મટાડનાર છે. **બદામ, ચારોળી, પસ્તાં,**—એ ત્રણે વસ્તુઓ હિતકારક છે. બદામ મગજપર ખાસ કરીને અસર કરે છે, પણ કડવી બદામ ઝેરની અસર કરે છે. માટે ખાતી વખતે સંભાળ રાખવી. બદામ પચવામાં ભારે છે, પણ મગજને તર કરી બુદ્ધિ વધારે છે.

ખાનપાનનાબીજાપદાર્થો;—**સાકર**—મધુર, પૌષ્ટીક, ટાઢી, કફકારક, વાયુ અને પિત્તને હરનાર, લોહીના બીગાડને મટાડનાર, હલકી અને વીર્યને વધારનાર છે. **ખાંડ**—મધુર, નેત્રને હિતકારી, પૌષ્ટીક, ટાઢી, કફકારક, વાયુ અને પિત્તને હરનાર, સ્નિગ્ધ, બળ આપનાર, ઉલટીને મટાડનાર છે. **સાકરીયાંખાંડ**—જે ખાંડ દાણાદાર રેતી જેવી આવે છે તે—બહુ મધુર, કફકારક, રૂચિ કારક, વાયુ, પિત્ત, લોહી બીગાડ, બળતરા, મૂર્છા, ઉલટી અને તાવને મટાડનાર છે તથા બહુ ટાઢી અને વીર્યને વધારનાર છે. **ગોળ**—વીર્યને વધારનાર, ભારે, સ્નિગ્ધ, વાયુને હણનાર, મૂત્રને સાફ કરનાર. પિત્તને અત્યંત હરનાર, અને મેદ, કફ, કૃમિ તથા બળને વધારનાર છે. **જુનોગોળ**—હલકો, પથ્ય, અગ્નિને વધારનાર, પિત્તને હણનાર, મધુર, વાયુને હણનાર, અને લોહીને સ્વચ્છ કરનાર છે **નવોગોળ**—કફ, શ્વાસ, ઉધરસ, કૃમિ અને અગ્નિને વધારનાર છે. **ઘી**—રસાયનરૂપ, મધુર, નેત્રને હિતકારી, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, બુદ્ધિને વીર્ય વર્દ્ધક, જીવન આપનાર, શરીરને કોમળ કરનાર, બળ અને કાંતિને વધારનાર, મળને ખસેડનાર, મેદ તથા કફનો વધારો કરે છે. ભેંસના કરતાં ગાયનું ઘી વિશેષ ગુણકારક છે. **માખણ**

—ગાયનું માખણુ હિતકારી છે, બળ વર્દ્ધક, વર્ણું સુધારે છે, અગ્નિપ્રદિપ્ત કરે છે તથા દસ્તને રોકે છે, તથા વાયુ પિત્ત, લોહી બીગાડ, ક્ષય, તરસ અડદીઓ વા-તથા ઉધરસના રોગમાં ફાયદો કરે છે. **ભેંસનું—માખણુ**-વાયુ ને કફ કરે છે, ભારે છે, દાહ,પિત્ત અને શ્રમને મટાડે છે. મેદ અને વીર્યને વધારે છે. વાસી માખણુ-ઉલટી, હરસ, કોઢ, કફ અને મેદને ઉત્પન્ન કરે છે. **દુધ**—મીઠું, ઠંડુ, પિત્તહર, પોષણકારક, દસ્ત સાફ ઉતારનાર, બળ અને વીર્યને વધારનાર છે ઉત્પાડનાર, બુદ્ધિને સારી કરનાર, જુવાનીને સ્થિર કરનાર, આયુષ્ય વધારનાર, રસાયનરૂપ, ક્ષુધાતુર, બાળક અને વૃદ્ધને તૃપ્તી આપનાર, ક્ષિણુ થયેલાને હિત કારક, જીર્ણુજ્વર, શ્રમ, મૂર્છા, માનસિક રોગ, શોષ, હરસ, ગુલ્મ, ઉદરરોગ, પાંડુ, પેશાબના રોગ, રક્તપિત્ત, થાક, તૃષા, દાહ, છાતીના રોગ, શૂળ, આફરો, અતિસાર. ગર્ભશ્રાવ વગેરે ઘણા રોગમાં અતિ હિતકારક છે. **કાળીગાયનુંદુધ**—વાતહર અને વિશેષ ગુણુકારી છે. **રાતીગાયનું દુધ**—વાતને પિત્તહર છે. **ધોળીગાયનું દુધ**—જરા કફકારક અને ભારે છે. **ભેંસનુંદુધ**—તેમાં ગાયના દુધના જેવાજ ઘણા ખરા ગુણુ છે. ફેર એટલો કે તે દુધ ગાયના દુધથી વધારે મીઠું, વધારે ધાડું, વધારે ભારે, વિશેષ વીર્યવર્દ્ધક, કફ કરનાર, અને નિદ્રા વધારનાર છે. માંદા માણુસને ભેંસના કરતાં ગાયનું દૂધ પથ્ય છે. **બકરીનુંદુધ**—તુરૂં, મધુર, ટાઢું, હલકું, રક્તપિત્ત, અતિસાર, ક્ષય, ઉધરસ, અને તાવના રોગમાં હિતકારક છે. **ગાડરનુંદુધ**—ખારૂં, મીઠું, ગરમ, પથરીને મટાડનાર વીર્ય, પિત્ત અને કફને ઉત્પન્ન કરનાર અને વાયુને મટાડનાર છે. **સર્વદુધ**—ઉનું કરીનેજ ખાવું, બગડેલું કે વાસી દુધ ખાવું લાભકારક નથી. **ગાયનુંદહીં**—મધુર, ખાટું, રૂચિકર, પવિત્ર, અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર, પુષ્ટિ કરનાર અને વાયુને મટાડનાર છે. દહીંમાં ગાયનું દહીં અધિક ગુણોવાળું છે. **ભેંસનુંદહીં**—બહુ સ્નિગ્ધ, ચિકણું, કફ કરનાર, વાયુ અને પિત્તને મટાડનાર, પાકમાં મધુર શરદી કરનાર, વીર્યને વધારનાર, ભારે, અને લોહીને બિગાડનાર છે. **બકરીનું દહીં**—ઉત્તમ, દસ્તને રોકનાર, હલકું, ત્રણે દોષને ટાળનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર અને શ્વાસ, ઉદરસ, હરસ, ક્ષય તથા દુબળાપણું એ ઉપર હિતકારી છે. **સૂચના**—હેમંત, શિશિર અને વર્ષા એ ત્રણ ઋતુમાં દહીં ખાવું સારૂં છે, પણ શરદ, ગ્રીષ્મ અને વસંત એ ત્રણ ઋતુમાં દહીં ખાવું ઘણું કરીને સારૂં નથી રાત્રે પણુ દહીં ખાવું નહિ, તેમ નિયમ વિરૂદ્ધ પણુ ખાવું નહિ. **છાશ**—પાણી નહિ નાંખતાં ઉપરના ચિકાશવાળા ધાટા ભાગ સહીત વલોવેલું દહીં—ઘોળનું—કહેવાય છે. તે સાકર નાંખી ખાવાથી આંબાના રસના જેવા ગુણુ થાય છે. ઉપરનો ચિકાશવાળો ભાગ કાઢી નાંખી પાણી વગરજ વલોવેલું દહીં—મથીત-

કહેવાય છે–તે વાયુ અને પિત્તને હરનાર કફ અને પિત્તને તોડનાર છે. ચોથા ભાગનું પાણી નાંખીને વલોવેલુ હડી—તક્ર કહેવાય છે-તે દસ્તને રોકનાર. તુરૂં, ખાટુ, પાક અને રસમાં મધુર, હલકુ, ઉષ્ણવીર્ય, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, તૃપ્તિ આપનાર, વાયુનો નાશ કરનાર, સંગ્રહણી, હરસ વગેરે રોગને હિતકારકછે. તક્ર પૃથ્વી ઉપર માણસોને સુખ આપનાર છે. અરધો અરધ પાણી નાંખેલી છાશ–કફ કરનાર, બળને વધારનાર, અને આમ ભાગને અત્યંત ટાળનાર છે. વલોવીને જેમાંથી માખણ કાઢી લીધુ હોય અને ઘણું પાણી નાંખીને કરેલી હોય તે છછિકા કહેવાય છે—તે ટાઢી, હલકી, પિત્ત, શ્રમ અને તૃષાને મટાડનાર, વાયુને ટાળનારી અને કફને કરનારી છે. લુણ નાખીને ઉપયોગમાં લેવાથી અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે.

મુખવાસનાપદાર્થો:—**સોપારી**—મુખવાસ તરીકે સારી વસ્તુ છે, પણ તે બહુ થોડા પ્રમાણમાં લેવાયતોજ લાભ કારક છે. જો વધારે પ્રમાણમાં લેવાય તો–દાંતના પારાને બગાડવા ઉપરાંત તેમાં જે એક દોષ રહેલો છે તે થોડા લોકો જાણતા હશે, સોપારીમાં શરીરનાં સાંધાઓને તથા ધાતુઓને ઢીલી કરવાનો સ્વભાવ છે. માટે બહુજ થોડી ખાવી. ભોજન કરીને જરા મોંમાં નાંખી ચાવીને ફેંકી દેવી, વધારે ખાવી નુકશાન કારક છે. કંઠને બગાડે છે. **નાગરવેલનાં પાન**—તાજાં અને મોંમાં ગરમી ન કરે એવાં જોઇએ. વ્યસન તરીકે જેવા મળ્યાં તેવાં ખાવાથી લાભને બદલે હાનિ કરે છે પાનમાં કાથા ચૂનાનું યોગ્ય પ્રમાણ આવવુ જોઇએ. તેમ આખો દિવસ ચાવ્યા કરવાં નહિ બહુ પાન ખાવાથી શરીર, આંખનું તેજ, વાળ, દાંત, જઠરાગ્નિ, કાનની ઇંદ્રિ, રૂપ, અને બળ એ સર્વને હાનિ પહોંચે છે. **એળચી-તજ-લવીંગ જાવંત્રી**—એ સર્વે મુખવાસમાં વપરાય છે. એળચી ખરી ગરમી આપે છે, અને મુખને સુવાસિત કરે છે. તજ અને લવીંગ પણ થોડા પ્રમાણમાં સારાં છે, પણ મુખવાસ તરીકે આ બે વસ્તુઓ વારવાર ખાવાથી લાભ નથી. **ધાણા-વરીઆળી**—મુખવાસની અનેક વસ્તુઓમાં આ બે વસ્તુઓ વિશેષ પસંદ કરવા જેવી છે. તે દીપન પાચન હોઇને કોઇ પણ પ્રકારના દોષથી રહિત છે. મોમા સ્વાદ આપે છે અને કંઠને સુધારે છે. કેટલાક પાનની સાથે તમાકુ ખાય છે, પણ વિદ્વાનો તેને લાભ કારક ગણતા નથી.

પ્રવાહીપદાર્થ,—**તલનુંતેલ**—ભારે, સ્થિરતા કરનાર, બળ આપનાર. વર્ણસારો કરનાર, દસ્ત ઉતારનાર, અંગોના સાંધાઓને શિથિલ કરી રસ આદિ ધાતુઓના જોરને નરમ પાડનાર, તુરાશને મળતુ, વાયુ અને કફને મટાડનાર, ઉષ્ણવીર્ય, પુષ્ટિ આપનાર, રક્તપિત્ત કરનાર, ધાતુઓને ઉખેડનાર, વિષ્ટા અને મૂત્રને બાંધનાર, ગર્ભાશયને સાફ કરનાર, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, બુદ્ધિને દેનાર,

પ્રમેહ. કાનશળ, અને માથાના શૂળને મટાડનાર, શરીરમાં હલકાઈ કરનાર, ચોળવાથી ચામડી, કેશ અને ચક્ષુને હિતકારી અને ખાવાથી ચામડી, કેશ અને ચક્ષુને હિતકારી છે. માટે રીતસર ખાવું. **એરંડીતેલ**—તીક્ષ્ણ, ગરમ, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, ચીકણું, ભારે ચામડીને હિતકારી, જુવાનીને સ્થિર રાખનાર, બુદ્ધિ, કાંતિ અને બળને વધારનાર, તીખું, રસમાં મધુર, દસ્ત લગાડનાર, વિષમ જ્વર, છાતીમાં દરદ, વાંસાનાં શૂળ, વાયુ સંબંધી પેટના રોગ, આફરો, ગોળો, કેડનું ઝલાઈ જવું, વાયુ લોહી બિગાડ, દસ્તની કબજીયત, સોજા, આમ અને અંદરનાં ગુમડાંઓને મટાડનાર છે. **સરસવનુંતેલ**—અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, હલકું. તીક્ષ્ણ. પિત્ત તથા રૂધિરને પાતળું કરનાર, ચળ, કોઢ, કૃમિ, ચીતરી અને ગુમડાંને મટાડનાર છે.

પાણી;—નદીનુંજળ—આ જળ રૂક્ષ, વાયુને વધારનાર. હલકું, અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, શરદી કરનાર નથી. સ્વચ્છ, કફ અને પિત્તને મટાડનાર છે. જે નદીઓ પ્રબળ વેગવાળી અને નિર્મળ જળ વાળી હોય તેનાં પાણી હલકાં સમજવાં જે નદી શેવાળથી ઢંકાએલી, મંદ વેગ વાળી અને મલીન હોય, તેઓના જળને ભારે સમજવાં. **ઝરણનું પાણી**—રૂચિ ઉપજાવનાર, કફને હણનાર. અગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર, હલકું, મધુર, વાયુ ઉપજાવનાર છે. **તળાવનું પાણી**—મધુર, તુરૂં, વાયુ કરનાર, વિષ્ટાને મૂત્રને બાંધનાર, અને રૂધિર, પિત તથા કફને મટાડનાર છે. **વાવનુંપાણી**—એ પાણી ખારૂં હોય તો પિત્ત કરનાર અને કફ તથા વાયુને હરનાર છે. જો મીઠું હોય તો કફ કરનાર અને વાયુ તથા પિત્તને હરનાર છે. **કુવાનુંપાણી**—જો મીઠું હોય તો ત્રણે દોષને હરનાર છે, હિતકારી અને હલકું છે. જો ખરૂં હોય તો કફને તથા વાયુને હરનારૂં. અગ્નિ પ્રદિપ્ત કરનાર અને પિત્તને ઉપજાવે છે. **વૃદ્ધસુશ્રુત** કહે છે કે;—" પોષ માસમાં સરોવરનું, માઘમાં તળાવનું, કારતકમાં કુવાનું. ચૈત્રમાં ધ્રો—ધુનાનું, વૈશાખમાં ઝરણાનું, જેઠમાં જે જળ નીચી ધરતી ગીરી નાંખી મોટી ધારાથી વહેતુ હોય તેનું ઔદભિદનું, અષાડમાં કુવાનું, શ્રાવણમાં અંતરિક્ષનું, ભાદરવામાં કુવાનું, આસોમાં ધુનાનું, કારતકઅનેમાગશરમાં સર્વજળાશયનુંજળહિતકારી છે.

વિશેષહકીકત—જેજે પદાર્થોમાં જેજે ગુણ અવગુણ રહેલા છે, તે પદાર્થોમાંથી બનાવવામાં આવતા પદાર્થોમાં પણ તે પદાર્થોનાજ ઘણા ખરા ગુણ દોષ હોય એ સામાન્ય નિયમ છે. રાંધવાની ક્રિયા અને સંસ્કારથી ઘણી વખતે ગુણમાં ફેરફાર થાય છે. દાખલાતરીકે-જુના ચોખાનો રાંધેલો ભાત હલકો છે. પણ તેના પુવા અનુજ ભારે છે. ભાત હલકો છે પણ ખીચડી ભારે છે. થોડા પાણીમાં રાંધેલો ભાત જલદી પચતો નથી, પણ બહોળા પાણીમાં બાફેલો ભાત જલદી પચે છે. એ રીતે તેની ક્રિયાથી ગુણમાં ફેરફાર થાય છે. તેમજ રાંધવા-

ની યુક્તિ અને જુદી જુદી વસ્તુઓની મેળવણીથી શાક-તરકારી વગેરેના ગુણમાં ફેર પડે છે. જે શાક વાયુ કરતા હોય છે, તે પુષ્કળ ઘી કે તેલમાં પકાવવાથી તેનો વાયુ કરવાનો ગુણ ઓછો થાય છે. ઇત્યાદિ રીતે પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણી ઉપયોગ કરવાથી શરીર નિરોગી રહી દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે.

ઘરઉપયોગીપદાર્થપરીક્ષા.

ગૃહ-વ્યવહારમાં ઘણી વસ્તુઓનો ખપ પડે છે; તેમાં કેટલીક વસ્તુઓ વેચનારાઓ પોતાને વધારે નફો મેળવવા માટે તેમાં ભેળસેળ કરે છે. એવી ભેળસેળવાળી વસ્તુઓ જેવી કે દુધ, ઘી, તેલ, મધ વગેરે ખાવાથી શરીરને નુકસાન કરે છે. કપડાં વગેરે ભેળસેળ વાળાં જે હેતુથી લીધાં હોયછે, તે હેતુ બરાબર પાર પડતો નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ થોડી મુદત ટકે છે. વળી સાચાની કીંમત લઇ ખોટી વસ્તુ આપી જાય છે. તેથી પણ વધારે પૈસા આપણા ઘરમાંથી તણાઇ જાય છે, વગેરે નુકસાન થાય છે. માટે સ્ત્રીઓએ પદાર્થોની પરીક્ષા કરતાં શીખવાની ઘણી જરૂર છે. તેવા જ્ઞાન વાળી સ્ત્રી એવા ઠગારાથી છેતરાતી નથી અને નુકશાનીમાંથી બચે છે. માટે આ વિષેનું પણ વિશેષ જ્ઞાન મેળવતા રહેવું જોઈએ. આની અંદર થોડાક પદાર્થોની પરીક્ષા કરવાની રીત ઉપયોગી ધારી આપી છેઃ—**દુધનીપરીક્ષા**—દુધમાં નાઇટ્રીક આસીડનાં એક બે ટીપાં નાખતાંજ જો પાણીનો ભેગ હશે, તો દુધને પાણી છુટાં પડી જશે. **બીજીરીત**—દુધમાં આંગળી બોળી એક ટીપું જમીન પર કે અંગુઠાના નખ ઉપર મૂકવાથી દુધ ચોખું હશે તો ટીપું ગોળાકાર હાલતમાં રહેશે, જો પાણીનો ભેગ હશે તો તે ટીપું પ્રસરી જશે. **ખાંડનીપરીક્ષા**—રાતી ખાંડમાં રેતી ભેળવેલી આવે છે, તેમ ધોળી ખાંડમાં હાડકાની ભૂકી આવે છે. માટે એક ગ્લાસ પાણીથી ભરી તેમાં થોડી ખાંડ નાખી ચમચીથી હલાવીને પીગાળવી. પછી થોડો વખત એ ગ્લાસને મૂકી રાખવો. જો ખાંડમાં રેતી કે હાડકાનો ભૂકો અગર બીજી જાતની મેળવણી હશે, તો ગ્લાસમાં નીચે ઠરી જશે. **અથાણાનીપરીક્ષા**—અથાણાને સારા લીલા રંગનું કરવાને માટે તેને ત્રાંબા સાથે ઉકાળે છે. અથવા ત્રાંબાના કે પીતળના વાસણમાં આખો દિવસ રાખી મૂકે છે. તેથી તેમાં ત્રાંબાનો કાટ ચડે છે. એવા અથાણામાંથી ત્રાંબું શોધવા માટે—એક સુંવાળો પાલીસ કરેલો લોઢાના જાડા તારનો કડકો અથાણાના વાસણમાં થોડા કલાક મૂકી રાખવો. જો તેમાં જરા પણ ત્રાંબું હશે તો તે

લોઢાના સળીયા ઉપર ત્રાંમાનો રંગ ચડશે. **ઘઉંનાઆટાનીપરીક્ષા**—થોડો આટો લઇ તેમાં થોડું સલફ્યુરીક આસીડ નાંખી ભેળવી દેવું. તેથી જો આટામાં ચાક ભેળવેલો હશે, તો તે ચાકમાંથી કારબોનિક આસીડ બ્હાર નીકળી આટામાં ઉભરો આવશે. જો કંઇ ભેળવેલું નહિ હશે તો ઉભરો આવશે નહિ. **માખણની પરીક્ષા**—કેટલીક વખતે સસ્તાં માખણમાં ઓટ જાતના અનાજનો આટો અથવા ઘઉંનો કે બીજી જાતનો આટો ભેળવે છે. માટે તેમાંથી થોડા માખણને એક કાચની નળીમાં કે શીશીમાં તાવીને તપાસવાથી ભેળવેલી ચીજ છુટી પડશે અને ટંડું થયા પછી તેમાં ભેળવેલો પદાર્થ માલમ પડશે. **મધનીપરીક્ષા**—મધમાં ખાંડ અથવા સાકરની ચાસણી ભેળવીને વેચે છે. માટે મધનાં ૨૦ ટીપાં તથા પાણીનાં ૬૦ ટીપાં લઇ, તેમાં થોડોક આલકોહોલ નાંખવો. જો તે મધ ચોખું હશે, તો આ રીતથી તે દુધના જેવું સફેદ થશે, પણ જો તેમાં ચાસણીનો ભેગ હશે, તો તેમાંથી કાંઈ જેવો ભાગ છુટો પડી નીચે ઠરી જશે. **સુગંધીતેલનીપરીક્ષા**—કેટલીક જાતનાં સુગંધી તેલમાં આલકોહોલ ભેળવે છે. તેથી તેવા તેલમાંથી ૧ ડ્રામ ગ્લાસમાં લઇ, તેમાં ૨ ડ્રામ વરાળનું કરેલું પાણી અગર ડીસ્ટીલવૉટર નાંખવું જો તેમાં આલકોહોલનો ભેગ હશે, તો તે મેળવણી દુધ જેવી થઇ જશે. **પાણીનીપરીક્ષા**—પાણી વગેરે હરકોઇ વસ્તુમાં સોમલ હોય, તો પાણીમાં ગાળેલું મોરથુથુનું પાણી અને તેમાં થોડો કારબોનેટ ઓફ પોટાસનું પાણી નાંખવું. તેથી સોમલ મોરથુથુમાં રહેલા ત્રાંબાની સાથે મળી પાણી નીચે ઠરી રહેશે અને પાણી લીલા રંગનું દેખાશે. **સોનાનીપરીક્ષા**-કોઇ પણ જાતના દાગીના સોનાના છે કે બીજી ધાતુના છે, તે જાણવા માટે દાગીનાને કસોટીના પથ્થર ઉપર જોરથી ઘસવો. તેથી તે ધાતુનો ઘસારો અથવા ડાઘ પથ્થર ઉપર પડશે. પછી તે ડાઘ ઉપર જરા નાઇટ્રીક આસીડનું ટીપું મૂકવું. તેથી જો ખરા સોનાનો દાગીનો હશે, તો તે ડાઘ જશે નહિ, પણ એમનો એમ પથ્થરપર રહેશે. જો ડાઘ જતો રહે તો સમજવું કે એ સોનાનો દાગીનો નથી, પણ પીતળ અથવા બીજી ધાતુનો છે. **કોપરેલતેલની પરીક્ષા**—કોપરેલ તેલને સફેદ બીલોરી કાચના પ્યાલામાં ભરીને તપાસવું. જો તે તેલ સાફ અને ચોખું પાણી જેવું સફેદ દેખાય તો તે ચોખું જાણવું. જો તેમાં જરા પણ પીળાશ દેખાય તો હલકું સમજવું. **ગ્યાસલેટની પરીક્ષા**—ગ્યાસલેટ અગર પેટ્રોલ્યમ તેલ જલદીથી સળગી ઉઠે છે કે નહિ તે જાણવા-એક ગ્લાસ તેલથી પોણો ભરવો. પછી તેમાં ખળખળતું પાણી નાંખી કાંઠા સુધી પૂરો ભરવો, પણ પાણી રેડની વખતે ગ્લાસ પર સળગેલી વસ્તુ ધરવી. જો ગ્લાસમાંથી નીકળતો બાફ તરત સળગે તો જાણવું કે તે તેલ જોખમ ભરેલું હોવાથી ખુલ્લું મૂકવું નહિ. **અત્તરની પરીક્ષા**—એક સફેદ કાગળનો કકડો લઇ, તેનાપરઅત્તરનું એકાદ ટીપું નાંખવું અને તે કાગળને બળ-

તો આગળ ધરવો, જો અત્તર ઉડી જાય તો તે સારૂં જાણવું. **હીંગની પરીક્ષા**--હીંગના ગાંગડાને દીવાસળીથી સળગાવવો. જો તે કપુરની પેઠે એકદમ સળગી ઉઠે તો જાણવું કે તે હીંગ ચોખી છે અને ન સળગે તો ભેગ સમજવો. **જાયફળનીપરીક્ષા**--જે જાયફળ સૌથી વજનમાં ભારે હોય, મોટાં હોય, અને સારાં સુગંધીવાળાં હોય તે સારાં સમજવાં. **કોલનવૉટરની પરીક્ષા**--કોલન વૉટરની શીશીને ખૂબ જોરથી હલાવવી. તેથી ઉપર પરપોટા આવશે. જો તે પરપોટા થતાંજ તરત ફુટી જાય, તો તે ચોખું જાણવું અને વાર લાગે તો હલકું ભેગવાળું સમજવું. **હીંગળાનીપરીક્ષા**--એક ગ્લાસમાં જરા હીંગળો નાંખી. તેમાં ચોખો આસીટસ આસીડ નાંખવો. જો તેમાં ચાકનો ભેગ હશે તો ફીણ કે ઉભરો આવશે—હીંગળાને એક વાસણ ઉપર મૂકી ગરમી લગાડવી. જો ચોખો હશે તો સઘળો બાફ થઈ ઉડી જશે અને એક રજ પણ વાસણ ઉપર રહેશે નહિ. જો સીંદુરનો ભેગ હશે તો સીસાની ઝીણી કરકર રહી જશે. જો ગેરૂનો ભેગ હશે તો તે પણ રહી જવાનો; કેમકે તેને બાફ થઈ ઉડી જવાને વધારે ગરમી જોઇએ. હીંગળાને ગરમ કરતાં જો તેમાંથી લસણના જેવો વાસ નીકળે તો જાણવું કે સોમલનો ભેગ છે. **કલાઈકરેલા વાસણનીપરીક્ષા**--કલાઈ કરેલા વાસણ ઉપર સફેદ કપડું ઘસવાથી જો પેનસીલના જેવો કાળો, ડાઘ માલમ પડે, તો જાણવું કે સીસાની મેળવણીવાળી કલાઇ વાપરેલી છે. **સાબુનીપરીક્ષા**--સાબુને બનાવતી વખતે કેટલીક જાતની હલકી વસ્તુએ ભેળવે છે. તે શોધી કાઢવાને તેવા સાબુની પાતળી કરચો કરી તેનો એક ભાગ લેવો. પછી તે એક ભાગના વજન બરાબર ૬ ભાગ સ્વચ્છ સ્પીરીટ ઑફ વાઇનમાં નાખીને બાટલીને બુચ મારવો અને તેને ગરમ જગા પર મૂકી રાખવી. જો સાબુ સારો હશે તો તે બધો સ્પીરીટમાં પીગળી જશે. જો તેમાં મરોડી અથવા રેતી ભેળવી હશે, તો બાટલીમાં નીચે ઠરી રહેશે. **ટરપીટનતેલની પરીક્ષા**—જો ટરપીટન તેલમાં બીજી હલકી જાતનું તેલ ભેળવેલું હોય તો તેને શોધવા--એ તેલને સફેદ કાગળ અથવા કાપડા ઉપર થોડું નાંખી તેને જરા આતસ આગળ રાખી ગરમી દેખાડવી, જો તેલ ચોખુ હશે તો વરાળ રૂપે ઉડી જશે અને કાગળ અથવા કપડા ઉપર કાંઇ પણ ડાઘ રહેશે નહિ, જો ભેગ હશે તો તે પર ડાઘ પડી રહેશે. **રેશમનાકપડાનીપરીક્ષા**--નમુના તરીકે રેશમી કપડામાંથી નાનો કડકો કાપી લઇ તેને હાઇડ્રોક્લોરિક આસીડમાં થોડી સેકંડ બોળી રાખવો, અથવા એ દવાનાં ટીપાં કપડાના નમુનાની વચમાં રેડવાં. હવે જો રેશમ ચોખું હશે તો પેલા કકડાની વચ્ચે એક કાંણુ પડેલું જણાશે. જો રેશમ તે દવાથી પીગળી જઈ ફક્ત દોરા રહેવાદે તો, તે ઉપરથી સમજવું કે રેશમમાં અમુક જાતનો ભેગ છે. **ફલાનેલના કપડાનીપરીક્ષા**--ફલાનેલના

કપડામાંથી થોડો કકડો કાપીને તેને પાપડ ખારના પાણીમાં ઉકાળવો. તેથી જો બધું ઉન હશે તો તે પાણી સફેદ સાબુ જેવું થશે. જો સુતર તેમાં હશે તો પાણીનો રંગ બદલાશે નહિ. **ઉનનાકપડાનીપરીક્ષા**—ઉનના કપડાનો એક કકડો લઈ, તેને એક પેંટ એટલે ઔંસ ૧૦=૨૫ રૂ. ભાર પાણીમાં નાંખી, તે પાણીમાં ઔંસ કલોરાઇડ ઑફ લાઇમ ઉમેરવો. થોડી વાર પછી જોવાથી કપડાનો રંગ બદલાયેલો જણાશે, જેટલો ઉનનો ભાગ હસે, તેટલો પીળો પડી જશે, અને જેટલો સુતરનો ભાગ હશે, તેટલો સફેદ થઈ જશે. **લીલારંગનીસૂકીચાની-પરીક્ષા**—ચાને લીલા રંગની દેખાડવા માટે ચીનના વેપારીઓ મોરથુથુનો રંગ આપે છે, તે શોધી કાઢવા સારૂ ચીન ચાને બાટલીમાં નાખી તે ઉપર લીકવીડ આમોનિયા ૧ ભાગ અને પાણી ૦ાા ભાગ લઈ બેઉને મેળવી પેલી ચાવાળી બાટલીમાં નાંખવી. પછી બાટલીને ખુબ હલાવવી. તેથી જો ચામાં મોરથુથુનો કાંઈ પણ ભાગ હશે, તો બાટલીમાંના પાણીનો રંગ વાદળી થઈ જશે. **આટાનીપરીક્ષા**—આટો સારો છે કે નહિ અને તેમાં કાંઈ બીજી વસ્તુનો ભેગ છે કે નહિ, તે જાણવા સારૂ થોડોક આટો હાથમાં લઈ અરધી મિનિટ સુધી મસળીને લુંદો વાળવો. તેથી જો તે સારો હશે તો તે છુટો પડશે નહિ. અને તેમાં કાંઈ ભેગ હશે તો હાથમાંથી છુટો પડતાંજ વેરાઈ જશે. **પોસ્ટનીટીકીટનીપરીક્ષા**—પોસ્ટની ટીકીટ સારી છે કે રદ થયેલી છે, તે જાણવા સારૂ ટીકીટ ઉપર ગ્યાસલેટનું ટીપું મૂકવાથી તેમાં છાપનો ડાઘ જણાતો નહિ હોય તો તે બરાબર જણાશે. વગેરે એવી એવી ઘણી ઉપયોગી વસ્તુઓની પરીક્ષા કરતાં સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ.

ઘરઉપયોગીરસોઇકળા.

જગતમાં પ્રભુએ અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ—અનાજ, ફળ, ફુલ, કંદ, મૂળ તેજાના, મેવા, અને શાકભાજી વગેરે ખોરાકના પદાર્થો ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમાં કેટલાક પદાર્થો રાંધીને અને કેટલાક કાચાને કાચા ખવાય છે. મનુષ્ય સિવાય બીજાં પ્રાણીઓના શરીરની રચના અને હોજરીનું બંધારણ એવું કરેલું છે કે તેઓ પોતાનો ખોરાક કાચોને કાચો ખાય છે; તો પણ તેમને પાચન થઈ શકે છે, પરંતુ મનુષ્યનું શરીર અને હોજરીનું બંધારણ એવા પ્રકારનું કરેલું છે કે તેમનાથી રાંધ્યા વગરનો કાચો પદાર્થ જોઇએ તેવી

રીતે પાચન થઈ શકતો નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ વખતે નુકસાન કરે છે. આવા કારણથી દયાળુ પ્રભુએ મનુષ્યને પોતાનું જીવન જાળવી રાખી વૃદ્ધિ કરવાને બુદ્ધિ આપેલી છે. તેના વડે પોતાનો ખોરાક કેળવી પકાવી તરેહ તરેહના સ્વાદ ભરેલા રસિક પદાર્થો બનાવી ખાય છે. તેથી શરીરને જોઈએ તેવું પોષણ મળી શકે છે. ખાવા પીવાના પદાર્થો જુદા જુદા ગુણો ધરાવે છે. ખોરાક ખાવાથી શરીરમાં વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. જો એ ત્રણે દોષો સમાન રહે છે, તોજ શરીર આરોગ્ય રહે છે, પણ જો ન્યૂનાધિક થાય છે, તો અનેક પ્રકારનાં રોગો પેદા થઈ શરીર બગડે છે. એ ન્યૂનાધિક થવાનો આધાર ઋતુઓના ફેરફાર અને ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા ઉપર રહેલો છે. ઋતુઓના ફેરફારથી પ્રકૃતિમાં પણ ફેરફાર થાય છે અને જુદી જુદી પ્રકારે બનાવેલો ખોરાક ખાવા પીવાની સ્વભાવિક રીતે ઇચ્છા થાય છે. નિત્ય એકજ જાતનો ખોરાક ખાવામાં આવે છે, તો ખોરાકનાં તત્ત્વો તેનાં તે હોવાથી પ્રકૃતિને માફક આવતો નથી; કારણ કે શરીરને પોષક જે જે જુદાં જુદાં તત્ત્વોની જરૂર છે, તે તે તત્ત્વો એકજ જાતના ખોરાકમાંથી મળી શકતાં નથી. તેથી કુદરતી રીતે જ જુદા જુદા તત્ત્વો વાળા સ્વાદ ભરેલા રસિક વિવિધ પદાર્થોખાવાની રૂચિ પેદા થાય છે. માટે વિવિધ પ્રકારની ક્રિયાથી બનાવેલા પદાર્થો ખાવા પીવાની ખાસજરૂરછે.

ખોરાકના પદાર્થોમાં કુદરતી રીતેજ અનેક તરેહના સ્વાદ ભરેલા રસો રહેલા છે, પરંતુ તેમને ઉત્પન્ન કરવાની રસાયણિક ક્રિયા જેઓ જાણતા હોય છે, તેઓજ તે બનાવી શકે છે. તેવી રીતે બનાવેલો સ્વાદ ભરેલો રસિક ખોરાક ઋતુ અને પ્રકૃતિને અનુકુળ ખાવાપીવામાં આવે છે, તો તન, મન વૃદ્ધિ પામી દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં **નળરાજા, ભીમસેન, રેણુકા, દ્રૌપદી** અને **અરૂંધતિ** વગેરે સ્ત્રીપુરૂષો રસવતી સ્વાદિષ્ટ રસોઇ કળા ઉત્તમ પ્રકારે જાણતાં હતાં; પરંતુ અર્વાચીન એવા શિક્ષણની બહુ ખામી જોવામાં આવે છે. ઘરનાં માણસોની ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા કરવાનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીઓપર રહેલો છે. જેમ પુરૂષોને વિદ્યા આવડવી એ આવશ્યક છે, તેમ સ્ત્રીઓને રસોઇ કરતાં આવડવી એ આવશ્યક છે. જેમ પુષ્કળ વિદ્યાવાળા પુરૂષને માન પ્રતિષ્ઠા મળે છે, અને તે તેનું ભૂષણ છે, તેમ સ્ત્રીઓને સારી રસોઇ કરતાં આવડે છે, તો તેની પ્રતિષ્ઠા વધે છે. પુરૂષોએ ઘરમાં આણેલા પદાર્થો સારી રીતે તૈયાર કરી તેને જમાડવા એ સ્ત્રીઓનું કર્ત્તવ્ય છે; સારો અને સ્વચ્છ ખોરાક ખાવાને મળવાથી પ્રકૃતિ નિરોગી રહે છે અને મન સંતુષ્ટ થાય છે. સારી સ્વાદીષ્ટ રસોઇ કરનાર સ્ત્રી વળી કુટુંબમાં સર્વને વ્હાલી થઇ પડે છે. માટે પુત્રીઓને રસોઇ સારી કરતાં શિખવવી આવશ્યક છે. કોઇ પણ કળા એકદમ આવડવી કઠણ છે. સારી રસોઇ કરતાં આવડવાને ઘણા દિવસનો મહાવરો જોઇએ, તોપણ લક્ષ આપીને કાળજીથી રસોઇનું

કામ કરતાં કરતાં વ્હેલી સારી કરતાં આવડશે. રસોઈ સારી થવાને પ્રથમ સ્વચ્છતાની ઘણી અગત્ય છે. કયા પદાર્થમાં શું શું અને કેટકેટલું નાંખવું તે લક્ષમાં રાખવું. રસોઈ વખતો વખત કરવાને આળસ કરવી તે બિલકુલ કામની નથી. સારૂં પરીપકવ (ચડેલું અન્ન) ખાવા ઉપર શરીર પ્રકૃતિ અવલંબીને છે. ઉત્તમ અને વિપૂલ અન્ન મળવાનાં સાધનો બધાને અનુકુળ હોતાં નથી, પરંતુ સારી સુઘડ સ્ત્રી હોય તો વ્યવસ્થાથી અન્ન સારૂ રૂચિકર કરીને ખવડાવે છે. ઘણો ઉત્તમ ખોરાક જો ખાવાને મળે નહિ તો કાંઇ હરકત નહિ, પરંતુ તે સ્વચ્છ અને પ્રસન્ન થાય તે રીતે તૈયાર કરેલો હોવો જોઇએ. રાંધેલા અન્નમાં મીઠાશ લાગવી જોઇએ; એટલુંજ નહિ પણ તે દેખાવમાં પણ ખરાબ ન જોઇએ, પણ તે જોતાંજ બરાબર તેનાપર મન ખેંચાય. આપણામાં કહેવત છે કે 'આંખને ભાવે તે મોને ભાવે ' જો અન્ન જોતાંવાંત સારૂં ન દેખાય તો તે ખાવાને મન પણ થાય નહિ. રસોઇ સારી દેખાવા માટે તેને સ્વચ્છ રાખવી જોઇએ, તેમ તેમાં કચરો વગેરે પડી ખરાબ ન થાય, તે તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઇએ. રસોઈ સારી કરતાં આવડતી હોય, પણ જો તે તૈયાર કરતાં દુર્લક્ષ રાખી સ્વચ્છતા રાખવામાં ન આવે અને સાધનો નિર્મળ ન હોય તો તે રૂચે નહિ અને મહેનત પ્રમાણે ચીજ થાય નહિ. માટે રસોઇનાં સાધનોની પ્રથમ વ્યવસ્થા બરાબર રાખવી જોઇએ. રસોઇના પદાર્થો શી રીતે બનાવવા અને તેનાં સાધનો સ્વચ્છ રાખવા; વગેરેની થોડી હકીકત આ નીચે ઉપયોગી ધારી આપેલી છે.

રસોઇનાંસાધનોનીવ્યવસ્થા—રસોઇનાં વાસણો સારી રીતે અજવાળી લુછી કરીને કંટેવાળો કરી તૈયાર રાખવાં અને તેને વખતો વખત કલાઇ કરેલી હોવી જોઇએ. ચડેલા પદાર્થોમાં મેલી કડછી ઘાલવી નહિં, વેલણ, કથરોટ, કડાઇ, તાવેથા અને ઝારાઝારી વગેરે સ્વચ્છ હોવાં જોઇએ. ચોખા, દાળ વગેરે જણસો સારી રીતે વિણી, તેમ ધોઈ સ્વચ્છ કરી પછી તેને ચડાવવી. શાક, ભાજી પણ વીણી, સારી રીતે ધોઇ સ્વચ્છ કરી પછી વધારવાં. મેલા હાથ કયાંને અડકાડવા નહિ. રસોઇના જોઇતા પદાર્થો ઉઘાડા મુકવા નહિ. દહીં દુધ, ઘી અને તેલ વગેરે પદાર્થને ઘણા સાચવવા, કારણ જરા કાળજી ન રાખવામાં આવે તો તે ખરાબ થાય છે. પદાર્થ ચડતી વખતે બળતણ તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવું. તેમાં દુર્લક્ષ રાખવાથી પદાર્થ કાચો રહેશે તો તેનો સ્વાદ બગડશે અથવા બળીને ખાખ થઇ જશે. મીઠું, મરચું, મસાલો વગેરે વખતસર નાંખવું; નહિતો સ્વાદ બગડશે. પદાર્થ ચડતી વખતે ઘણી ઉતાવળ કે બહુ ધીમાશ રાખવી નહિ. ચડેલો પદાર્થ જમનારને પીરસતાં સુધી ઉનો રહેવો જોઇએ અને તે દુર્ગંધ ન જાય તેને માટે ઘણી ચીવટ રાખવી. તેમાં કચરો કે રાખ ઉડી તેમાં ન પડે માટે સર્વ ઢાંકી રાખવાં. ચૂલા ઉપરના છાપરે ધુંસ કે જાળાં ચોટેલાં હોય તે

સાફ કરતાં જવાં કે તે અને જીવજંતુ ઉડીને રાંધેલા ખોરાકમાં પડે નહિ; વગેરે રીતે સારી વ્યવસ્થા રાખવી જોઇએ.

रुचिप्रमाणेखोराकमांफेरफार,—હમેશાં એકજ પ્રકારનો ખોરાક ખાવામાં આવવાથી માણસને અન્ન ઉપર અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેમાં કાંઈ પણ ફેરફાર કરવો જોઇએ પકવાન કે લાડુ, પૂરી રોજ કરવાં જોઇએ એમ નથી, કારણ કે એવા પદાર્થ રોજ કરી ખાવાને આપણી શક્તિ નથી અને તે રોજ પચે પણ નહિ. માટે કરવામાં સહેલા, ખાવામાં રૂચિકર અને સ્વાદિષ્ટ હોઇ જે ઘણા ખર્ચના ન હોય એવા પદાર્થ વારા ફરતી કરવા. દક્ષિણમાં એવા પદાર્થ જુદા જુદા પ્રકારના ચોખા બનાવે છે; કારણ કે તે દેશમાં ડાંગરનો પાક ઘણો હોય છે. તેવીજ રીતે આપણા દેશમાં કઠોળના જુદા જુદા પદાર્થ બને છે. જેવાકે;—પાપડ, તીખીસેવ, ગાંઠીઆ, ભજીયાં, મેથીની ભાજીનાં ભજીયાં, દૂધીનાં ભજીયાં, મહીયાં, અડદનાં વડાં, તીખાપૂડા, ઢોકળાં, અજવીનાં ભજીયાં, લુણીનાં ભજીયાં ઇત્યાદિ ઘણા પ્રકારનાં બને છે. આવા પદાર્થ જે માણસની તબીયત નરમ હોય, તે ખાય તોપણ હરકત નહિ. મંદવાડમાંથી ઉઠેલા માણસના મ્હોંમાં અમી હોતી નથી; કંઇ ભાવતું નથી; તેને આવા પદાર્થ કરી આપવાથી ભાવે છે અને તે ખાય છે. વળી ભાવતા પદાર્થ ખાવાથી તે પચે પણ છે. આજ પ્રમાણે બીજા પદાર્થો જેવાકે;—મગની દાળની ખીચડી, દાળ, તાંદળજો, કોળું, ભીંડા, મેથી, સુરણ, મુળા, કોબી, પરવર, કારેલાં વગેરેનું કોરૂં શાક, કોઠાંની અને ભોંયમગના દાણાને શેકી કરેલી ચટણી, આમચૂરની ચટણી, પચામૃત, રીંગણાનાં રવૈયાં, આંબલી ને ગોળ નાંખેલું આમચૂર અને મીઠો લીંબડો નાખીને કરેલો સાર, સળગવાની શિંગો, કાકડી કે કેળા નાખેલી કઢી, ચણાની દાળની અને મસાલાની દાળ—આમટી, મગ, મઠ, ચોળાનો સાર, એ પદાર્થોને વારા ફરતી રોજની રસોઇમાં ફેરફાર કરવાથી થોડીજ મહેનત પડે છે, અને અન્નનો અભાવો થતો નથી. તેથી શરીરમાં પણ ફાયદો થાય છે. મનને રૂચિકર થાય અને સ્વાદ આપે એવાં પકવાનો, શાક, મુરબ્બા, મસાલા, ભજીયાં અને ચટણીઓ વગેરે સ્વાદિષ્ટ ભોજનો દિવાળી વગેરેના તહેવાર અને વિવાહ વગેરે શુભ પ્રસંગે બનાવવાનો રિવાજ છે. માટે તેમાંના કેટલાક પદાર્થો શી રીતે બનાવવા તેની રીત આ નીચે ઉપયોગી ધારી આપેલી છે;—

पकवानोबनावबानीरीत;—ખાંડનીચાસણીબનાવવાનીરીત;—ચારશેર ચોખી ખાંડ; તેમાં શેર ૧ પાણી રેડવું. પછી એક કડાઇમાં નાંખી ચૂલે ચડાવવું. તેમાં દુધ શેર ૧-થોડે થોડે અંતરે છાંટતાં જવું, એટલે ખાંડનો મેલ ઉપર આવશે, જેમ જેમ મેલ ઉપર આવતો જાય, તેમ તેમ ઝારાવતી કાઢી લેતા જવો. જ્યારે મેલ નિકળતો બંધ થાય, ત્યારે તે રસ બીજા વાસણમાં એક

વાળા લોટકામાં ઘોળેલા ખમીરને ભરી તેના કાણાં વાટે ઘીમાં ધાર કરી ગોળ ઘુંચળાં-ચકરડાં પાડતાં જવાં, તે ચકરડાં તળાઇને રતાશ પકડે એટલે ઝારાવડે તેને કાઢી લઇ, ખાંડ શેર ૨ ની ગોળી ચાસણી એટલે બહુ પાકી ચાસણી કરવી નહિ. તે ચાસણીમાં પછી એ ચકરડાંને બે વાંસની સોટીઓથી પકડી ઝબોળીને એક કથરોટમાં મૂકવાં. સૂચના—જલેબી તળીને કાઢી જોવી કે અંદરથી પોલી છે કે નહિ, જો પોલી ન હોય તો તેના ઘોળેલા ખમીરમાં થોડું ઘી નાખીને સારી પેઠે ફીણવું, ને ઘોળવું, જો જાડું હોય છે, તોપણ જલેબી પોલી થતી નથી, તેમ બહુ પાતળું હોય તો તે પોલી થાયછે ખરી, પણ ચપટી થાય છે અને ખરાબ દેખાય છે. માટે ઘોળેલું ખમીર એવું તૈયાર કરવું કે જલેબી પોલી થાય અને તળાયા પછી તેનો આકાર ગોળ થાય, તોજ તેમાં અંદર ચાસણી જશે, નહિતો ચાસણી જશે નહિ; ઘોળેલું ખમીર ચીકણું ન હોય તો અગર બરાબર ફીણેલું ન હોય તો જલેબી બગડી જાય છે. ચીકાશ લાવવાને માટે શેર ૧ એકે અડદની દાળનો લોટ શેર ૦ા અને ચણાની દાળનો લોટ શેર ૦ા નાખે છે. તથા ચોખાનો લોટ પણ શેર ૦ા નાખે છે, પણ અડદનો લોટ નાખવો પડે તો ચોખાનો લોટ કમી નાખવો. જલેબી તળતી વખતે છીછરી કડાઈમાં જલેબી બૂડે એટલું ઘી મૂકવું. કેશર ચાસણીમાંજ નાખવું. તેથી રંગ આવશે. જલેબી કડક હોયનો રંગ સારો દેખાય છે અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. ચાસણી પાતળી હોય છે, તો જલેબી નરમ પડે છે અને ઘણા દિવસ ટકતી નથી. ઇત્યાદિરીતે સંભાળીને કરવી

શીખંડ—દહીં શેર ૫, ખાંડ કે સાકર શેર ૧॥, કેસર (નાંખે નહિ તોપણ ચાલે.) તોલા ૦॥, ચારોળી તોલો ૦॥, એલચી અને અડધું જાયફળ. કૃતિ—સારૂં ચોખું દૂધ લઇ તેને ઉનું કરી મલાઇ રાખીને તેનો શીખંડ કરે તો ઘણો ઉત્તમ થાય છે. ઉના કરેલા દુધને કોરા માટીના કુંડામાં જમાવી દેવું. જામેલાં દહીંને રૂમાલમાં બાંધી ટાંગી મૂકવું અથવા રાખોડી કે કોરી માટી પાથરી તેનાપર રૂમાલ પાથરી તે ઉપર દહીં નાંખી મૂકવું. એટલે ચકતાં ન ભાગતાં પાણી હશે તેટલું નિતરી જશે. દહીં બહુ ખાટું ન જોઇએ. પછી વાસણના મોંપર રૂમાલ બાંધી થોડા દહીંમાં સાકર નાંખીને છીણવું. તૈયાર થયા પછી કેસર વાટીને દુધમાં અગર લીંબુના રસમાં મેળવી તેમાં નાંખવું અને સારી રીતે મેળવવું. જાયફળ દુધમાં ઘસીને અને એળચી વાટીને નાખવી. ચારોળી વિણીને ભભરાવવી. દહીંની ખટાશ, પાનળાશ અને ખાનારની મરજી પ્રમાણે ખાંડ થોડી ઘણી નાંખવી. હાથથી છીણવાને બદલે રવી ફેરવવાથી પણ થઈ શકે છે. હાથથી છીણ્યો કે રવીથી છીણ્યો તે કોઈ જાણી શકતું નથી. ખાંડ સ્વચ્છ અને ઝીણી હોવી જોઇએ. **દુધપાક**—દુધ શેર ૧૦, સાકર કે ખાંડ શેર ૨, ચોખા શેર ૦|, એળચી તોલો ૦॥, બેદાણા (દ્રાક્ષ) નવટાંક, જાયફળ અડધું, ચારોળી તો-

લા ૨. કૃતિ—દુધ અડધું બળી જાય ત્યાં સુધી સાધારણ તાપથી ધીરે ધીરે કઢવું. ચૂલાપર દુધ મૂકયા પછી અર્ધા કલાકે ધોઇને કોરા કરેલાચોખાને ઘીનો હાથ દઇ દુધમાં નાંખવા. જોઇએ તે પ્રમાણમાં ચોખા બાફી જઈ દુધ સાથે કંઇક મળી જવા આવે અને દુધ જોઇએ તે પ્રમાણમાં ઉકળી ઘટ થાય કે સાકર કે ખાંડ નાખવી અને એક ઉભરો આવે એટલે કડાઈ ઉતારવી. બદામને છોલી કડકા કરી આગળથી તૈયાર કરી રાખેલી હોય તે નાખવી, ચારોળી નાંખવી અને ટાઢો પડયા પછી જાયફળ દુધમાં ઘસીને અગર ઝીણું ખાંડીને નાખવું, એળચી વાટીને અને બેદાણ (દ્રાક્ષ) નાખવા. ઉનાળામાં દુધપાક ઉન્હો હોય ને બેદાણા નાખીએ તો તેથી તે બગાડવા સંભવ છે. **કોપરાપાક**—કેસરમાસા ૩ા, બેદાણા (દ્રાક્ષ) નવટાંક, બદામ નવટાંક, ઘઉંનો રવો શેર ૦ાા, સાકર કે ખાંડ શેર ૨ાા એક નાળિયેરને ભાંગી છીણવું. એળચી તોલા ૦ાાા. કૃતિ—રવાના લોટને જુદો ઘીમાં શેકી પછી એકઠો કરવો. ચાસણી બેતારી કરી કેશર નાંખી તૈયાર કરી રાખવી. કોપરાને જરા ઘી નાખી તેને તાપ લાગી ડાઘ ન પડે તેમ કોરૂં થતાં સુધી ધીમે તાપે શેકવું. પછી પહોળું કરી નાખી ટાઢું પડવા દેવું, ચાસણી ત્રણ તારી થાય એટલે તેમાં શેકેલો લોટ અને છીણેલું કોપરૂં મસાલા સુદ્ધાં અંદર નાંખવું. બે ત્રણ પળ થાય, એટલે કથરોટને ઘીનો હાથ દઇ તેમાં સરખો રેડવો ટાઢો પડયા પછી સરખાં ચકતાં કાપવાં. **નાળિયેરપાક**—સાકર કે ખાંડ શેર ૨, નાળિયેર ૪. કેસરમાસા ૧ા, બદામ નવટાંક, એલચી તોલો ૦ા. કૃતિ—નાળિયેર છીણીને થોડું ઘી નાખી તે કડક ન થાય, એવી રીતે ઘીમાં શેકવું અને કોરૂં કરવું, પછી ટાઢું પડવા દેવું. ખાંડ કે સાકરની ગોળી વળે એવી ચાસણી કરી તેમાં કોપરૂં નાખીને એક ઉભરો આવવા દેવો. મસાલો નાખી કથરોટમાં ઘીનો હાથ દઇ સરખો સાધારણ જાડો થર પાથરવો અને ટાઢો પડયા પછી કાપીને ચકતાં કરવાં. છીણેલા કોપરાથી દોઢગણી સાકર કે ખાંડ લેવી જોઇએ. **બદામપાક**—બદામનાં બીજ શેર ૦ાા, દુધ શેર ૦ાા. ઘી તોલા ૨; કેશર માસો ૧, એળચી તોલા ૦ા, ખાંડ કે સાકર શેર ૧ાા, કૃતિ-બદામને પલાળી છોલવી. પછી ઘીમાં તળવી, ટાઢી પડયા પછી ખાંડવી. એટલે રવો થશે. ચાસણી ગોળી વળે એવી થાય એટલે તેમાં બદામનો રવો નાખી એક ઉભરો આવવા દેવો. એળચી, કેશર, નાખીને કથરોટમાં નાખવો. ઠર્યા પછી ચકતાં પાડવાં **મોનથાર—મોહનપાક**—ચણાનો લોટ શેર ૦ાાા અને ઘઉનો લોટ શેર ૦ા એને મેળવીને એક શેરે પાશેર દૂધનું મોણ દેવું. પછી કડાઇમાં ઘી શેર ૧ાા મૂકી, તેમાં તે મોણવાળો લોટ નાખી શેકવો. શેકાઇને જરા લાલ થાય એટલે ઉતારી તેમાં ખાંડ શેર ૨ાા ની ત્રણ તારી ચાસણી કરી તેમાં દળ નાંખવું અને તેમાં મ-

સાલો નાંખવો. પછી એક કથરોટમાં ઠારી ચકતાં પાડવાં. **બદામ ને સાકરના રોટલા**—સાકર શેર ૧ લઇને ખુબ ઝીણી દળીને ચાળવી. પછી તેની બરાબર બદામનાં બીજને ઉના પાણીમાં નાખી છોતરાં ઉતારી ખૂબ બારીક ખાંડી એક રસ કરવાં. સાકર તેમાં નાંખી તે બંનેને એકઠી કરી કચરવી, તેને મસળી ઘઉંની કણક જેવી કરીને નાના નાના લુવા કરવા. પછી એક વેલણને જરા ઘી ચોપડી જેના ઉપર રોટલા વણવા હોય, તેના ઉપર પણ ઘી ચોપડી પછી તે લુવો લઇ નાના રોટલા વણવા. પછી મોટી કથરોટમાં કાગળ પાથરીને તેમાં તે રોટલા એક એકને અડકે નહિં એવી રીતે મૂકવા. પછી તે ઉપર એક બીજી કથરોટ ઉંધી ઢાંકવી. પછી તે કથરોટ જેટલી પહોળી હોય તેટલો પહોળો દેવતા પાથરવો અને ચારે બાજુ એક એક ઇંટનો કડકો મૂકી તે કથરોટ દેવતા ઉપર અધર રહે એવી રીતે મૂકવી અને ઉપર ઢાંકેલી કથરોટ ઉપર પણ દેવતા પાથરવો. તે અરધી ઘડી સુધી તે ઉપર રાખવો. પછી તે ઉપરનો દેવતા કહાડી નાખી તે કથરોટ ઢાંકેલી ને ઢાંકેલી એમની એમ ઉતારી એકાંતે રાખવી. તે ટાઢી થાય એટલે ઉઘાડી જોશો તો તૈયાર રોટલા થયેલા દેખાશે. પછી તે રોટલા કહાડી લઇ બીજા વાસણમાં રાખવા. **ઘારીપૂરી**—ઘઉંનો મેંદો—પરસુદી શેર ૧, તેમાં પાણી ખુબ મેળવી કણક બાંધવી, પછી માવો શેર ૦।, ખાંડ શેર ૦।, કોપરૂં છીણેલું અધોળ અને ખસખસ તોલો ૧ એ સર્વેને માવા સાથે મેળવી મસળી લોચા જેવું પુરણ તૈયાર કરવું. પછી પેલી બાંધેલી કણકનો લુવો લઇ તેને વણી, તેમાં માવા સાથે મેળવી તૈયાર કરેલું પુરણ મૂકી પછી તેની પુરણ પોળાની રીતે પુરી જેવડું વણવું. એ પુરી ધીમાં તળી લેવી તેને રતાશ પડવા ન દેવી. એ રીતે ઘારીપૂરી થાય છે. **ચંદ્રકળા**—ઘઉંનો મેંદો શેર ૧, લઇને ઘી શેર ૦। નું મોણ દેવું. પછી પાણીમાં ખૂબ ઘોળીને ખીરૂં કરવું. પછી તે ખીરામાં કેશર માસા ૨, એક તોલા પાણીમાં વાટીને તેમાં નાંખવું. અને વાલ ૧ બરાસ વાટી તે પણ તેમાં નાંખવું. પછી એક વાટકીમાં શેર ૦॥ ને આશરે ખીરૂં લઇ કડાઇમાં ઘી શેર ૧ નાખી તેમાં તે વાટકીના ખીરાની ઘોડે ઘોડે ધાર કરવી. તે તળાઇને લાલ થાય, એટલે એક ઝારાથી કહાડી ખાંડ શેર ૨ ની ત્રણ તારી ચાસણી કરી રાખી હોય, તેમાં બોળી કહાડવું. એ રીતે શેર એકના બે લેખે માલપુઆ ની માફક બનાવી કરવા તે ચંદ્રમાના સરખા ગોળ ચકતાં કરી ચાસણી પાવી તેને ચંદ્રકળા કહેછે. **સૂર્યકળા**—અડદની દાળ શેર ૧. પાણીમાં એક રાત પલાળી રાખવી. પછી બીજે દિવસે તે પલાળેલી દાળ વાટી ફરીથી ઝીણી પરતવી, પછી એક લુગડું જાડું મજબુત લેવું, તેમાં જરા કાણું પાડીને તે લુગડામાં એ તૈયાર ખમીર નાખવું. પછી તેને ઉપરથી એકઠું પકડવું, પછી એક કડાઇમાં ઘી શેર એક નાંખી ચૂલા

પર ચડાવેલું હોય. તેમાં એ લુગડામાં રાખેલું ખમીર નીચોવવું- તે લુગડાને કાંણેથી ધાર થાય, તે ધારનાં કુંડાળાં-ઘુંચળાં—ચકરડાં પાડવાં. તે ચકરડાં તળાઇને લાલ થાય, એટલે ઝારાથી કહાડીને ખાંડ શેર બેની ત્રણ તારી ચાસણીમાં બોળી કાડવાં. **બરફી**—દૂધનો માવો શેર ૮ લેવો. પછી ખાંડ શેર ૧૨ ની ગોળી પડતી ચાસણી કરી તેમાં માવો નાંખી મેળવવો. પછી એક તાસકમાં નાખી ઠારવો. તે ઠરે એટલે છરીથી કાપી ચકતાં પાડવાં. તે બરફી. **પેંડા**—દૂધનો માવો શેર ૮ લેવો, પછી ખાંડ શેર ૧૨ લઇ તેની ગોળી પડતી ચાસણી કરી તેમાં માવો નાખવો. પછી હલાવીને તેમાં મસાલો નાખવો, ઠરે એટલે શેર ०। ને આસરે પેંડા વાળવા. **પતાસાં**—ખાંડ શેર ૪ ની ગોળી પડતી ચાસણી કરીને ઉતારવી, પછી તે ચાસણીને ખુબ ઘુંટવી. પછી એક લુગડું પાથરી તે ઉપર એ ઘુંટેલી ચાસણી એક ડબુમાં લઈ ટપકાં પાડવાં. તે ઠરે એટલે પતાસાં ઉખેડી લેવાં. **રમકડાં**—ઉપર પ્રમાણે ચાસણી કરી ખૂબ ઘુંટી જેવા આકારના બિબામાં રેડવામાં આવશે, તેવા આકારનાં રમકડાં થશે. પણ પોલાં રમકડાં કરવા માટે પતાસાના જેવી ચાસણી કરવી અને નકોર રમકડાં કરવા માટે પાંચ તારી ચાસણી કરવી. **કેશરીભાત—બીરંજ**—જુના ચોખા શેર ૧, સાકર શેર ૨, કેશર માસા ૩, ઘી શેર ०॥, બદામનાં બીજ નવટાંક, એળચી તોલો અડધો લવીંગ નંગ ૧૨, **કૃતિ**—ચોખા પોઈ કોરા થાય એટલે ટાટ-નાશકમાં કાઢવા. વાટેલું કેશર ઘીમાં મેળવીને હાથથી ચોખાને ચોળવું અને પછી હાથ સાકરમાં લુછી નાંખવા. પછી ચૂલાપર ભાતની તપેલીમાં ઘી શેર ०। નાંખવું. તે ઉનું થયા પછી તેમાં લવિંગ નાખવાં અને તે તતડે એટલે ચોખા નાંખવા. પછી કડછીના દાંડાથી બે ચાર વખત ઉપર નીચે કરવા. પછી જોઇતું આંધણ મૂકવું. કેશર નકામુ જાય માટે ચોખા ઓસાવી નાંખતા નથી. માટે આગળથી જોઇતું પાણી મૂકવું. ભાતની પેઠે ભાત ચડે એટલે તેને ઉતારી નાંખી ઉઘાડો મૂકવો, પછી સ્વચ્છ ખાંડ કે સાકર ભેળવવી અને ફરી પ્રથમની માફક ભાત છુટો થતા સુધી અગ્નિના અંગારા કેટલીક વખત રાખવા, તરતજ મસાલો અને બાકીનું ઘી નાંખી દેવું. તેમાં ચાસણી નાખીને ચોસલાં પણ પાડે છે. **ખારીપૂરી**—ઘઉંનો મેંદો—લઇ તેમાં મોણ દેવું. પછી તેમાં થોડી હરદળ, મીઠુ, જીરૂં, મરચાંનો ભૂકો, શેકીને વાટેલી ખસખસ, છીણીને ઝીણું કરેલું શેકેલુ કોપરૂ એટલી ચીજ નાંખવી. પછી પાણી નાંખી કઠણ કણુક બાંધવી. ખુબ મસળી પછી તેની પૂરી જેવી પૂરી વણી ઘીમાં તળી કાડવી. તેલમાં પણ તળે છે, પણ તે તુરતજ ખાવાની હોય તો તેમ કરે છે, **કચોરી**-મેંદામાં મોણ નાંખીને પાણી નાંખી બાંધવો, પલાળીને વાટેલી અડદની અને મગની દાળ—છીણેલું ઝીણું કોપરૂ, મીઠું, હળદર, લીલાં મરચાં નાખી બાફીને પૂરણ તૈયાર કરવું. પછી બાંધેલી કણુકમાંથી લુઓ લઇ તેમાં જોઇતું પૂરણભરી

વણીને ઘીમાં તળી કાઢવી. ગળી કરવી હોય તો શેકેલો રવો, સાકર કે ખાંડ, એ-ળચી, કોપરૂં, ખસખસ એ સર્વેનું પૂરણ તૈયાર કરવું અને ઘુઘરાની પેઠે બે લુઆ લઇ જુદા જુદા વણી તેમાં પૂરણ મૂકી દબાવી ફરકીથી ગોળ કાપી ઘીમાં તળવા

મુરબ્બા—કેરીનોમુરબ્બો—સારી રેસા વગરની મોટી કેરી લાવી તેને લુછી નાંખવી. પછી સારી રીતે છોલી તે પાણીમાં નાંખવી. પછી લુછીનાંખીને ટોચવી, ટોચ્યા પછી કાપવી અને જોઇએ તેવડા કડકા કરવા. પછી કડકાથી બમણી ખાંડ લઇ તેની ચોખી ગોળીવળે એવી ચાસણી કરવી. પછી તેમાં કેશર નાંખીને કડકા નાખવા. એલચીને પણ જરા આખી ભાગી ખાંડી નાંખવી. **આંબળાનો મુરબ્બો**—મોટાં મોટાં વગરરેસાનાં આંબળાં શેર ૧ લેવાં. પાટલાપર તેમને મુકી સોયાથી સારી રીતે ટોચવાં. પછી ત્રણ શેર પાણીમાં એક ચમચો પલાળેલો ચુનો ભેળવી તેમાં તે નાંખવાં. સાત આઠ કલાક કાઢી લુછી ને કોરાં કરવાં. પછી ચુલાપર દોઢ શેર પાણીનું આંધણ મુકવું. તે ખળખળ ઉકળવા માંડે એટલે તેમાં આંબળાં નાંખવાં, એક મિનિટ સુધી રાખી વાસણ નીચે ઉતારી પાંચ મિનિટ ઢાંકી રાખવું પછી ટોપલીમાં આંબળાં કાઢી લઇ કોરા રૂમાલમાં નાખી દબાવી રાખવાં. પછી ચુલા ઉપર ખાંડ કે સાકર શેર ૨ ની ચાસણી ગોળી વળે એવી થાય એટલે કેશર માસો ૧ નાંખી આંબળાં તેમાં નાંખવાં. પછી બે ઉભરા આવે એટલે નીચેથી દેવતા કાઢી નાંખવો અને વાસણ ચાર ઘડી ચુલાપરજ રહેવા દેવું. પછી તેમાં એલચી નંગ ૧૨ ના દાણા વાટી નાંખવાં ટાઢો પડયા પછી બરણીમાં ભરી મૂકવો.

મસાલાબનાવવાનીરીત—શાકનોસાદોમસાલો—ધાણા તોલો ૧, જીરૂં તોલો ૧, મરી તોલો ૧, લાલ મરચાં તોલો ૦॥, હીંગ વાલ ૨, હળદર તોલા ૨, એ સર્વે લાવી પ્રથમ ધાણાજીરૂં એક વાસણમાં જરા શેકવાં. બાકીની ચીજોને ચાર ઘડી તડકે તપાવવી. પછી સર્વ ચીજો બારીક ખાંડી લાકડાના કે કલાઈ દીધેલા ડાબડામાં ભરી રાખવું. **ગરમમસાલો**—લવિંગ, મરી, જીરૂં, શાહજીરૂં, જાયફળ, જાવંત્રી, તજ, એળચી એ સર્વ ચીજો સરખે વજને લેઈ થોડી વાર તડકે તપાવવી. પછી એકઠી બારીક ખાંડી ડાબલામાં ભરી રાખવી. **દક્ષિણીઆમટમસાલો નં. ૧.**—હળદર તોલા ૪, મેથી તોલા ૨, ધાણા તોલો ૧, જીરૂં તોલો ૧, ચણાની દાળ તોલા ૨, લાલ મરચાં નં. ૨, મરી તોલો ૧, લવિંગ તોલો ૧, જાયફળ તોલો ૦॥, એળચી તોલો ૦॥, એ સર્વ વસ્તુ-ઓને તડકામાં તપાવી જુદી જુદી શેકવી અને દળવી. પછી જેમાં જોઇએ તેમાં વાપરવો, એ મસાલો પંદર દીવસ સારો રહે છે. **દક્ષિણીમસાલો નં.૨**—કાળાં મરી તોલા ૧, લાલ મરચાં નં. ૨. ધાણા તોલા ૦॥, તુવરની દાળ તોલા ૪, ખજુર તોલા ૦॥, એ સર્વે વસ્તુઓ જુદી જુદી જરા શેકવી. પછી

એકઠાં ખાંડી લાકડાના વાડકામાં ભરી રાખવાં. પછી એક લીંબુનો રસ નીચોવવો. જ્યારે જોઇએ ત્યારે સુમારે વાપરવો. આ મસાલો આઠ દીવસ સારો રહે છે. **ભજીયાંનોમસાલો**—ધાણા તોલો ૧, જીરૂં તોલો ૧, મરી તોલો ૧, લાલ મરચાં તોલો ના, હીંગ વાલ ૨, હળદર તોલો ૧, એ સર્વને થોડી વાર તડકે તપાવી ખાંડીને લાકડાના કઠોડામાં ભરી રાખવાં, તે ભજીયાં તથા ચણાના લોટની શેવમાં જોઇએ તે પ્રમાણે નાખવાં. **ચણાનાલોટનીશેવમાંભીઠુંમસાલો**—ચણાના એક શેર લોટમાં મીઠું પૈસા ૧ા ભાર અને બે આંગળાં ભરી ભજીયાંનો મસાલો અને પૈસા ૧ ભાર તેલનું મોણુ દેવું એ પ્રમાણે જોઇએ.

આ પ્રમાણે બરાબર સમજી ચતુરાઇથી રસોઇ બનાવવામાં આવે છે, તો ખાવામાં બહુ સ્વાદિષ્ટ અને રસિક લાગે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેથી શરીરમાં પણ ઘણી પ્રકારનો ફાયદો થાય છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીઓએ પોતાની બુદ્ધિ વાપરી રસવંતી રસોઇ બનાવવાની કળાનું શિક્ષણ લઇ કુશળ થવું એ તેમનું કર્તવ્યછે.

શરીરિક.

" શરીરે સુખી તે, સુખી સર્વે વાતે;
શરીરે દુઃખી તે, દુઃખી છે સદા તે."

આ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ વગેરેનો લ્હાવો લેવાનું મુખ્ય સાધન શરીર છે. શરીરને નિરોગી રાખી તેનું સંરક્ષણ કરવું એ દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. શરીરની આરોગ્યતા એ પ્રાણી માત્રને ઘણો મોટો આશિર્વાદ છે. આરોગ્યતા વિના રોગી શરીર કેવળ નિરૂપયોગી છે; એટલુંજ નહિ પણ ઉલટું બીજા મનુષ્યને પણ બોજારૂપ થઈ પડે છે. આપણે આરોગ્ય હોઈએ છીએ, ત્યારે આપણું કામ બરાબર કરીએ છીએ અને બીજાને પણ મદદ કરી શકીએ છીએ. મંદવાડ શરીરનું જોર હરી જાય છે. રાજમહેલમાં રહેનારો રાજા પણ જો રોગી હોય, તો તે દુઃખી સમજવો અને એક ગરીબ કંગાળ પણ નિરોગી હોય તો તે પોતાની ઝુંપડીમાં પણ સુખશાંતિ ભરેલી જીંદગીનો અનુભવ લેતો જોવામાં આવે છે. ઘણાખરા લોકો મંદવાડ આવ્યા પછી ઉપાયો કરવાને દોડાદોડ કરે છે, પણ કેવી રીતે વર્તવાથી મંદવાડથી દૂર રહી શકીએ અને આરોગ્યતા જાળવી શકાય. એ વાત થોડાજ સમજે છે. આ તેમનં અજ્ઞા-

ખરાબીથી બચવાને માટે તનદુરસ્તી જાળવવાના જેટલા નિયમો પોતાના સ્વાધીનમાં છે, તેટલા નિયમો તો તેમણે પાળવા યત્ન કરવો જોઇએ, અને તેમ કરી અનેક પ્રકારના રોગોથી પોતાનો બચાવ કરવો જોઇએ. શરીર સંરક્ષણનું જ્ઞાન અને તેના નિયમો પાળવાનું શિક્ષણ કાંઇ કૉલેજો કે શાળાઓમાં અભ્યાસ કરવાથીજ મળે એવું કંઇ નથી. ઘર અથવા કુટુંબ એ પણ સામાન્ય જ્ઞાન, શિક્ષણ, અને અનુભવની મોટી શાળા છે. શાળાઓ અને કૉલેજોમાં સુઘડતાના નિયમો શિખ્યા, છતાં પણ ઘરની શાળાના ચાલતા અભ્યાસને આધિન થવાની અથવા ઢળી જવાની જરૂર પડે છે. કુટુંબના વડિલ-માબાપો એ ઘરની શાળાના શિક્ષકો છે. પરંપરાથી ચાલતા આવેલા ખાનપાન, આચાર અને વિચાર પ્રમાણે માબાપો વર્તે છે, અને બાળકો સર્વ વિષયમાં તેમનું અનુકરણ કરે છે. જો મા બાપ મેલઘેલાં ફરે છે, તેમનાં બાળકોને સ્વચ્છ, રહેવાની ટેવ પડે નહિ તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી. ખાવાપીવાની, કપડાની, સુવા બેસવાની અને એવી એવી ઘણી ટેવોનું બાળકો અનુકરણ કરે છે; એટલુંજ નહિ; પણ એક કુટુંબની અસર પાડોશીના કુટુંબ ઉપર પણ થાય છે. માટે દરેક કુટુંબના વડિલ-માબાપોએ પોતે શરીરસંરક્ષણના નિયમો પાળવા, એ બીજાઓને નિયમો પળાવ્યા બરોબર છે. કહેવા કરતાં કરી બતાવવાની વધારે સારી અસર થાય છે અને આરોગ્યતાના સંબંધમાં પણ એજ નિયમ લાગુ પડી શકે છે. માંદા પડયા પછી સાજા થવાને માટે ઉપાયો કરવા, તેના કરતાં માંદાજ ન પડવું એ વધારે સારૂં છે. તે માટે શરીર સંરક્ષણના ઉપાયો જાણવા જોઇએ. હવા, પાણી અને ખોરાક એ ત્રણે તત્વો જીવન જાળવી રાખવાને ઉપયોગી છે. તેનું અને તે સિવાય જીવનને ઉપયોગી જે જે બાબતો છે, તેને લગતું વિવેચન ઉપયોગી ધારી આ નીચે આપેલું છે.

સ્વચ્છહવા—જીવન જાળવી રાખવાને ખોરાક અને પાણી વિના તો આપણે કેટલાક કલાક ચલાવી શકીએ, પણ હવા વિના તો એક પળ પણ જીવી શકીએ નહિ માટે જીવન જાળવી રાખવાને હવાની પ્રથમ જરૂર છે. સ્વચ્છહવાના ઉપરજ મુખ્યત્વે કરી પ્રાણુનો આધાર છે. પ્રાણી માત્ર શ્વાસ લે છે, ત્યારે પ્રાણવાયુ—ઓક્સિજનને અંદર લે છે અને કારબોનિક આસિડ ગ્યાસને બહાર કાઢે છે. ઝાડપાલો એથી ઉલટીજ ક્રિયા કરે છે. વનસ્પતિ દિવસે કારબોનિક અંદર ચૂસે છે અને પ્રાણવાયુને બહાર કાઢે છે. તેથી પણ વાતાવરણની હવા નિર્મળ થાય છે. રાત્રિએ વનસ્પતિ પ્રાણવાયુને અંદર લે છે અને કારબોનિક એસિડ ગ્યાસને બહાર કાઢે છે. આવા કારણથી રાત્રિએ ઝાડનીચે અથવા ઝાડવાળા ઓરડામાં સુવું સલામતી ભરેલું નથી. સ્વચ્છ હવા ઘણી લાભ કારક છે, માટે હમેશાં તે મેળવવાને દરેક મનુષ્યે થોડો વખત પણ બહાર ખુલ્લી હવામાં ફરવા જવું જોઇએ. દિવસે ફરવાહરવાથી તાજી હવા મળી શકે છે, પણ રાત્રિએ

તાજી હવા ઘરમાં મળે એમ કરવું જોઇએ. તે માટે ઘરમાં બારી જાળી રાખવાં જોઈએ અને તે સુતી વખતે ખુલ્લાં રાખવાં જોઈએ. તાજી સ્વચ્છ હવા શરીરના બગડેલા કાળા લોહીને સુધારી રાતું અને સ્વચ્છ કરે છે, પણ બગડેલી અસ્વચ્છ હવા ઝેર રૂપ થઇ પડી, લોહીની સાથે મળી જઈ અનેક રોગને ઉત્પન્ન કરે છે. **હવાનેબગાડનારાંકારણો**—શ્વાસ વાટે નીકળી અશુદ્ધ હવા, ધુમાડો, બળતું, દીવો, કચરો, ખાળકુંડીઓ, મોરીઓ, જાજરૂ, શાકતરકારીનાં છોડાં અને સડેલો ભાજીપાલો, વગેરેના કોહોવાટથી, ઘર સાફસુફ નહિ કરતાં ગલીચી રાખવાથી, કોયલાની ખાણો, રૂ, ઉન અને રેશમની મીલો કે ,કારખાનાં, લોઢાનાં કારખાનાં; ગાય, ભેંસ વગેરે પશુઓ બાંધવાના તબેલા વગેરે હવા બગાડનારાં છે. મલિન કચરો અને સડતી ચીજોમાં ઉડતી ઉડતી ખરાબ હવાથી આપણે એકદમ મરી જતા નથી, પણ એ રીતે લાંબોકાળ એવી મલીન હવામાં રહેવામાં આવે તો અનેક રોગને ઉત્પન્ન કરી અંતે મરણ પણ નીપજે છે.' ઘણાં મૃત્યુ એવા કારણથી થાય છે, પણ તે આપણે પ્રત્યક્ષ જાણી શકતા નથી. જે રોગથી મરણ નીપજે છે, તે રોગ શાથી થયો, એનો જો તપાસ કરવામાં આવે તો ઘણા રોગનું કારણ ખરાબ હવાનું નીકળી આવશે. જેમ થોડું થોડું ઝેર (અફીણ વગેરે) કેટલેક કાળે સખત ઝેરનું કામ કરે છે, તે પ્રમાણે થોડી થોડી ખરાબ હવાનું જોર શરીરમાં મોટી ખરાબી કરે છે. માટે સ્વચ્છ હવા શ્વાસમાં લેવાય તેમ કરવું જોઇએ. સ્વચ્છ હવાજ શરીરની સુખાકારીનું મુખ્ય સાધન છે. લોહી એજ જીવ અથવા જીવન છે, અને તે જીવન રૂપ લોહી સ્વચ્છ હવાથીજ સારૂં રહી શરીરમાં ફરે તોજ કામનું છે. **હવાનાફાયદા**—સારી હવા લોહીને સ્વચ્છ કરી રોગને મટાડે છે અને ખરાબ હવા રોગને પેદા કરે છે. **ખરાબહવાથીથતીહાનિ**—મેલેરિયા જાતનો ઝેરી તાવ, ઝાડો, મરડો, કોલેરા, કમળો, આધાશીશી, માથું દુઃખવું, મંદાગ્નિ, અજીર્ણ, કબજીયત, વગેરે થાય છે; **અતિઠંડીહવાથી**—ઉધરસ, કફ, દમ, સસણી, સોજા, સધિવા, વગેરે રોગ થાય છે. **અતિગરમહવા**—બળતરા, લુખસ, ઉનવા, કપાણ, પ્રમેહ, પ્રદર, ભ્રમ, અંધારાં, ચકરી, ફેર, વાતરક્ત, ઓરી, માતા અછબડા, કોલેરા, ઝાડો વગેરે થાય છે. માટે આ સર્વેનો વિચાર કરી સ્વચ્છ હવા લેવી જોઇએ.

પાણી—આપણા શરીરના લોહીને સ્વચ્છ કરવા જેવી રીતે સ્વચ્છ હવાની જરૂર છે, તેવી રીતે તેમને ફરતુ રાખવાને સ્વચ્છ પાણીની પણ જરૂરછે. આપણા શરીરમાં મોટો ભાગ જળ તત્વનો છે જે પાણી આપણે પીએ છીએ, તે લોહીમાં મળીને આખા શરીરમાં પ્રસરે છે. માટે જો પાણી ખરાબ હોય તો શરીરની તનદુરસ્તી બગડે છે. સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ હવા જેટલુંજ જરૂરનું છે. સારા પાણીની કીંમત કેટલાક લોક જાણે છે. પરદેશ જનાર જ્યારે માંદા પડે

છે, ત્યારે તે કહેછે કે પાણીના ફેરફારથી એમ થતું, પણ ઘણા લોકો પોતાના વતનમાંજ ખરાબ પાણીથી માંદા પડે છે. તે વાત તેઓ સમજી નહિ શકવાથી માત્ર પોતાના મંદવાડનો ઉપાય કરીને બેસી રહે છે, પણ માંદા પડવાનું કારણ શોધી તે દૂર કરવાનો ઉપાય કરતા નથી. માટે પાણી કેવું છે, તેનો વિચાર કરી જે પાણી સ્વચ્છ અને પ્રકૃતિને માફક આવે તેવું હોય, તે પીવામાં લેવું જોઈએ. કદિપણ અસ્વચ્છ કે બગડેલું પાણી ઉપયોગમાં લેવું નહિ. **વરસાદનું પાણી**—સારીપેઠે બે ત્રણ વખત વરસાદ થઈ ગયા પછીનું અધરથી ઝીલેલું પાણી પીવા યોગ્ય છે. **નદીઓનુંપાણી**—જે મોટી નદીઓછે, તેનું પાણી સારૂં છે, પણ જે નદીના પાણી ઉપર લીલ, શેવાળ, કચરો વગેરે જામેલાં હોય, જેની અંદર વૃક્ષના મૂળમાંથી પાણી આવતાં હોય, જેમાં વૃક્ષોનાં પાંદડાં પડયાં સડતાં હોય, જેને કિનારે લોકો મળમૂત્ર કરતાં હોય, કપડાં ધોતાં હોય અને ન્હાતાં હોય, પશુઓને ધમારતા હોય અથવા જેમાં ઢોરો પડયાં રહેતાં હોય, એ સર્વ પાણી ખરાબ છે; તે પીવામાં લેવું નહિ. **ટાંકાનું પાણી**—ટાંકાં બંધ રહેવાથી પાણી ખરાબ થાય છે. તેનું પાણી સ્વાદે મીઠું હોય છે, પણ પચવામાં ભારે છે. લોકોમાં ટાંકાના પાણીને ઘણી કરકસરથી વાપરે છે અને એમ કરતાં જે પાણી સીલિકમાં રહે છે તો તે કાઢી નહિ નાંખતાં, તેમાં નવા ચોમાસાનું પાણી મળવા દેછે. આ રીતે નવું અને જુનું પાણી ભેગું મળેલું પીવાથી વ્યાધિ થાય છે. **તળાવનુંપાણી**—તળાવનું પાણી ખુલ્લી હવામાં હોય, નિર્મળ હોય, માંહે કચરો, લીલ કે શેવાળ અગર કોઈ બીજી ચીજ પાણી બગાડે તેવી ન હોય અને સૂર્યનાં કિરણો માંહે પડયાં કરતાં હોય તે પાણી સારાં છે; પણ જે તળાવ કે તળાવડીમાં લોકો કપડાં ધોતાં હોય કે માંહે પડયાં રહેતાં હોય, કિનારાનાં વૃક્ષ વેલાનાં પાંદડાં પડી સડતાં હોય તે પાણી ખરાબ છે. તે પીવાથી તનદુરસ્તી બગડે છે. **કુવાનાંપાણી**—જે કૂવાની અંદર સૂર્યની ગરમી પડતી હોય, ઉપરથી ખુલ્લો હોય, અંદર વૃક્ષોનાં પાંદડાં પડતાં ન હોય, પક્ષીઓ મળમૂતર કરતાં ન હોય, તે પાણી પીવું સારૂં છે, પણ જેને કિનારે લોકો કપડાં ધોતાં હોય અને તે પાણી કિનારાની પોચી જમીન ગળીને અંદર જતું હોય; માંહે પાંદડાં પડતાં હોય, પક્ષીઓ ચરકતાં હોય, સૂર્યનાં કિરણો પડતાં ન હોય તે પાણી પીવામાં સારૂં નથી. **ખાબોચીઆંકેખાડાનુંપાણી**—જે પાણી ભરેલું હોય, નિર્મળ હોય પણ વહેતું ન હોય, તો તે પાણી તનદુરસ્તી બગાડે છે. **સ્વચ્છપાણીનાફાયદા**—સ્વચ્છ પાણી કપડાથી ગાળીને પીવામાં લેવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે. **ખરાબપાણીથીથતીહાની**—કોલેરા, કૃમિ, તાવ, ઝાડો, કમળો, અરૂચિ, મંદાગ્નિ, અજીર્ણ, ક્બજીયત, મરડો, ક્ષિકાસ, નબળાઇ, દુર્બળતા, વગેરે રોગ થાય છે. **વિશેષખારવાળાપાણી**—પથરી, અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, ક્બજીયત,

લોહીબિગાડ, ગડગુમડ, વગેરે રોગ થાય છે. **વનસ્પતિકેબીજાંસડતાંભેગવાળાં પાણી**–ઝાડો, તાઢીઓતાવ, કમળો, બરોડનીગાંઠ વગેરે ખરાબ પાણીથી ઘણા રોગ થાય છે, માટે સ્વચ્છ, નિર્મળ પાણી પીવું.

ખોરાક–જીંદગીને જાળવી રાખવાને ખોરાકની ઘણી જરૂર છે. મળ મૂત્ર અને પસીના રૂપે શરીરમાંથી જે જાય છે તે શરીરનો ક્ષય કહેવાય છે. માણસ જેમ જેમ વધારે મહેનતનું કામ કરે છે, તેમ તેમ તેના શરીરને વધારે ક્ષય એટલે ઘસારો લાગે છે. જેમ વધારે ઘસારો લાગે, તેમ તેને પોષણ પણ વધારે જોઇએ છીએ. બોલવામાં, ચાલવામાં, વાંચવામાં, અને આંખના મટકાં સરખી ક્રિયામાં પણ શરીરમાંથી દર પળે ક્ષય થતો જાય છે. દર પળે જે જાય તેના બદલામાં બીજું નવું નાંખવામાં ન આવે, તો શરીરને ઘસારો લાગી અમુક મુદતે તેનો છેક નાશ થઇ જાય છે. શરીરના પોષણ માટે ખોરાકની ઘણી અગત્ય છે, પણ જો તેના **વજન, જાત**, અને ખાનારની **પ્રકૃતિનો** વિચાર કર્યા વિના લેવામાં આવે, તો તેજ ખોરાક રોગને ઉત્પન્ન કરનારો થઇ પડેછે. ખોરાકના વજન વગેરેનો સર્વને માટે એક નિયમ થઈ શકે નહિ. શરીરનો બાંધો, પ્રકૃતિ અને મહેનત ઉપર ખોરાકના વજન, જાત વગેરેનો આધાર છે. માટે દરેક માણસે પોતાના ખોરાકના વજનનો નિશ્ચય પોતાની મેળેજ કરી લેવાનો છે. શરીર અને મનના ઘસારાથી ખોરાક ખાવાની જે ઇચ્છા થાય છે, તેને ભૂખ કહે છે. દરેક માણસે પોતાને ભૂખ લાગ્યા પ્રમાણે ખોરાક લેવો જોઇએ. ખોરાક ઓછો લેવાથી શરીરને પૂરતું પોષણ મળતું નથી અને જોઇએ તેથી વધારે લેવાથી બરાબર પાચન થઇ શકતો નથી. ખોરાક જોઇએ તેથી ઓછો કે વધારે લેવાથી તનદુરસ્તી બગડી નાના પ્રકારના રોગ થાય છે.

ખોરાકકેવોખાવોજોઇએ?—શરીરની રચના લોહી, અસ્થિ, માંસ, મજ્જા અને ચરબીથી થયેલી છે. એ સર્વે ખોરાકના રૂપાંતરથી થાય છે. માટે જે ખોરાક ખાઇએ તે લોહી, માંસ અને મજ્જા ઉત્પન્ન થઈ અસ્થિ વધી મજબુત થાય, એવા પ્રકારનો હોવો જોઇએ. ખોરાકને ત્રણ કામ કરવાનાં હોયછે;–(૧) શરીરની વૃદ્ધિ થવાને જે સાધનો જોઇએ તેની પૂર્તતા કરવી. (૨) શરીરમાં દર રોજ જેનો ક્ષય થાય છે તેની પૂર્તતા કરવી. અને (૩) શરીરમાં ગરમી રહી સ્નાયુની શક્તિ વધીને જ્ઞાનતંતુ મજબુત રહેવાને જે કંઇ જોઇએ તેની પૂર્તતા કરવી. **કયાકયાપદાર્થોકયાકયાવર્ગનેઉપયોગીછેતેનીવિગત**—(૧) શરીરને પોષણ આપી માંસની વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થ–ઘઉં, બાજરી, જુવાર મકાઇ વગેરે અનાજ અને દહીં, છાશ વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે, (૨) શરીરમાં ઉષ્ણતા—ગરમી આણનાર પદાર્થ—મનુષ્યના શરીરમાં ચરબીનો ભાગ હોવાથી તેમાં ઉષ્ણતા રહે છે. જે પદાર્થથી ચરબી વધે છે એ પદાર્થમાં–ઘી, દુધ,

માખણ, તેલ, સાકર, ખાંડ, ગોળ, કોપરૂં, બટાકા, રતાળુ વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે. એવા પદાર્થ જે લોકો વધારે ખાય છે, તે દેખાવમાં લઠ્ઠ જેવા હોય છે. બાળકોને સશક્ત અને ઉંચા વધવા માટે બાળપણમાં તેનું શરીર લઠ્ઠ હોવું એ જરૂરનું છે. છોકરાં ગળ્યા પદાર્થ ખાય તો તેને નડે છે અને દાંત બગડે છે એમ કહે છે, પણ તે ભૂલ છે. જેમની પ્રકૃતિને માફક આવે છે તેને એ બહુ ફાયદા કરતા છે. બાળકોને ગળ્યા પદાર્થ બહુ ભાવેછે. તેથી શરીર લઠ્ઠ થાય છે અને તે વયમાં તેને તેવા પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ પણ હોય છે. માટે છોકરાંઓને ગળ્યા પદાર્થ ખાવાને આપવા, પણ જમતી વખતે આપવા. વચ્ચે એકલા ખાવાને આપવા નહિ. મોટા માણસને જમતાં ગળ્યું વધારે ભાવતું નથી, પણ તેમને તેલ કે ઘીમાં તળેલાં પદાર્થ, શાકભાજી, ભજીયાં, મુંડીયાં અને ફળ વગેરે ભાવે છે. તેથી તેમના શરીરમાં જોઇએ તેટલી ચરબી આ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, પણ આવા પદાર્થ વધારે ખાવાથી મેદ વધે છે, પણ બળ વધતું નથી. ધઉં, બાજરી, જુવાર વગેરે ખાનારા જેવી સખત મહેનત મજુરી કરી શકે છે, તેવી ચરબીવાળા વધારે પદાર્થો ખાવાથી મહેનત મજુરીનું કામ થઇ શકતું નથી. નાની ઉમરમાં તેમના વાળ સફેદ થઈ જાય છે અને મેદ વધવાથી કેટલાક રોગો પણ થાય છે. ટંડા દેશમાં-વધારે ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા પદાર્થો ખાવાની જરૂર છે, વળી ગરમી સિવાય બીજાં કેટલાંક કાર્યો માટે શરીરમાં ચરબીની જરૂર છે, પણ હદ ઉપરાંત શરીરમાં વધારે ચરબી હોય તોજ તે નુકશાન કરે છે. (૩) આ ત્રીજો વર્ગ વીર્ય વૃદ્ધિ કરનાર પદાર્થોમાં—મીઠું, મસાલા અને શાકભાજી વગેરે આવે છે, આ પદાર્થો રક્તશુદ્ધિ થવાને પણ ઘણા ઉપયોગી છે. આપણા શરીરને તેવા પદાર્થની કેટલી જરૂર છે, તે જુઓ—ત્રીજા વર્ગના પદાર્થનો એક ભાગ, બીજા વર્ગના પદાર્થનો ત્રણગણો ભાગ, અને પહેલા વર્ગના પદાર્થના બેગણા ભાગની જરૂર છે. આપણા લોકમાં ગોરસ ભોજન ઉત્તમ માનેલું છે, તેનું કારણ એ કે આપણું અન્ન વનસ્પતિમાંથી નિર્માણ થએલું છે. ગોરસભોજન—દુધ, દહીં, છાશ, ઘી, માખણ એ પદાર્થો વિશેષે કરીને આવે છે. તે સુવાવડી, નાનાં બાળકો અને માંદગીમાંથી ઉઠેલા માણસો આ પદાર્થ પુષ્કળ ખાધાવગર સુદ્દઢ અને સશક્ત થઈ શકતાં નથી. ચોખા એ ઘઉં, બાજરી વગેરે અનાજ જેવા પોષક નથી, પણ તેમાં ચરબી વધારવાનો એક ગુણ છે, તેને તુરતી દાળ સાથે ઘી મેળવી ખાવાથી પોષક ગુણ વધે છે. શાકમાં શીંગો પણ ઉત્તમ છે. બરાબર પાકેલાં ફળ મળી શકે તો તે ખાવાને ઉત્તમ છે, પણ જો તે કાચાં હોય, ઉતરી ગએલાં કે સડી ગએલાં હોય તો તે નુકશાન કારક છે. મસાલા પણ માફકસર ખાવા. વધારે ખાવાથી હાનિ થાય છે. સ્વચ્છખોરાક—શુદ્ધ, સારો, પ્રકૃતિને અનુકુળ અને બરાબર રાંધીને ખાધેલો ખોરાક શરીરનું પોષણ

કરે છે, પણ અશુદ્ધ-સડેલો, વાસી કે બગડેલો, કાચો, લુખો, અતિઠંડો, અતિગરમ, ભારે, અતિવધારે, અને અતિ થોડોખોરાક, આસવૅરોગને ઉત્પન્ન કરે છે. **ખાવું શીરીતે ?**—જે ખોરાક ખાવો તે બરાબર ચાવીને ખાવો. નિમેલે વખતેજ ખાવો, અને બીજી વખતે ખાવા બેશીએ ત્યારે પહેલો ખાધેલો પચી ગયેલો હોવો જોઈએ. કામ કરતાં પહેલાં થોડું ખાવાથી શરીરમાં બળ આવે છે અને તાવને દુર રાખે છે. બની શંકે તો બપોરે ઉનો ખોરાક ખાવો. રાતે મોડું ખાવાની ટેવ રાખવી નહિ. ખોરાક ખાધા પછી થોડો આરામ લેવો. જમતાં જમતાં ઘણું પાણી પીવું નહિ, પણ જરૂર પડે તો અરધ ખોરાક ખાધા પછી વચમાં થોડુ પીવું. તેમ ખોરાક ખાઇ રહ્યા પછી પણ ઘણું પાણી પીવું નહિ: ખોરાક ખાતા હોઇએ તેટલોજ અને પ્રકૃતિને માફકસર ખાવો. ઇત્યાદિ ધ્યાનમાં રાખી ખોરાક લેવો જોઇએ.

અજવાળું—શરીરની આરોગ્યતા માટે સૂર્યનું તેજ—અજવાળાની ઘણી જરૂર છે. અજવાળું એજ સાક્ષાત્ તનદુરસ્તી છે, તેજ શોભા આપનાર; કુદરની વૈદ, દિલાસો આપનાર અને દુનિયાનાં દુઃખ ભૂલવનાર છે. સૂર્યનું તેજ જીંદગી આપે છે, કારણ કે જો સૂર્યનું તેજ—અજવાળું ન હોત તો જમીન ઉપરનાં તમામ ઝાડ, છોડવા કરમાઇ જઇને મરી જાત-એટલે વનસ્પતિ કંઇ પાકત નહિ. એજ પ્રમાણે જીવતા જીવ ઉપર પણ તેની તેટલીજ અસર થાય છે, તેનાથી લોહીને પ્રાણવાયુ મળે છે અને આખું શરીર તેથી સુધરે છે. તેનાથી કેટલાક રોગ મટે છે. જેના ઉપર દવાની અસર થતી નથી, તેવા રોગ ઉપર સૂર્યના પ્રકાશની અસર જલદી થાય છે. શરીર અને મોં ઉપર લાલી લાવનાર પણ તેજ છે. અંધારાવાળા ઘરમાં રહેનારાં માણસો શરીરે ફિક્કા અને માંદા રહે છે. અજવાળુ આંખને આનંદ આપે છે. પક્ષી પણ ખુલી હવામાં અને અજવાળામાં કલ્લોલ કરે છે, પણ તેને અંધારા પાંજરામાં પૂરી મૂકવામાં આવે તો તે હીજરાઇને મરી જવાનું. અજવાળાથી હવા સ્વચ્છ થાય છે, અને જીવજંતુ દુર થાય છે. સ્ત્રીઓને ઓઝલપડદે રાખવાથી તેમને બહારની ખુલ્લી હવા અને સૂર્યના તેજનો લાભ મળી શકતો નથી. તેથી તેમના અને બાળકોનાં શરીર પીળાં પાંડુવર્ણા થઇ જાય છે. લાંબી માંદગી ભોગવી ઉઠેલાને તો અજવાળું જાણે નવો જીવ અને બળ આપતું હોય એમ જણાય છે. જેના ઘરમાં અંધારૂં હોય છે તેની તનદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. કહેવત છે કે;—" જ્યાં અજવાળુ પ્રવેશ કરતું નથી ત્યાં વૈદ પ્રવેશ કરે છે. " એટલે જ્યાં અંધારૂં હોય છે ત્યાં રહેવાથી શરીરમાં રોગ દાખલ થાય છે. તેથી વૈદ કે ડાકટરની દવાકરવાની જરૂર પડે છે. સૂર્યના તડકાથી ઘરની હવા સ્વચ્છ થવામાં મદદ મળે છે, મેલી-ગંદી વસ્તુઓ નજરે પડે છે અને તેમને સાફસુફ કરવાનું સુઝે છે. માણ-

સના મોં ઉપર જે લાલી દેખાય છે તે સૂર્યના તેજમાંથીજ આવેલી છે. ઘરમાં સૂર્યનો તડકો અને અજવાળું આવવાને માટે બારી જાળીઓ રાખવી જોઇએ. કે તેથી સૂર્યનું તેજ આખા ઘરમાં ફરી વળે. **અંધારાથીથતીહાનિ**—અંધારામાં રહેવાથી આંખનું તેજ—કમી થાય છે. મન ઉદાશ રહે છે, હવા બગડે છે અને શરીરનું કદ પણ જોઇએ તેટલું વધતું નથી. ખાણુ ખોદનારા ઘણો વખત અંદરજ રહેવાથી તેમાંના ઘણા ઠીંગણા રહે છે, અંધારી કોટડીમાં પૂરેલા કેદીઓ વખતે આંધળા થયેલા માલમ પડયા છે, અંધારામાં રહેનારની આંખ અજવાળાનું તેજ ઝીલી શકતી નથી, કેટલીક સ્ત્રીઓ સૂર્યનો ટડકો ઘરમાં આવશે, તો ટોલીયા કે ઘોડીયાનો રંગ ઉભરાઇ જશે એવી બીકથી બારીઓ બંધ રાખે છે. અને સૂર્યના તડકાને આવતાં અટકાવે છે; તેથી તેમના ચહેરા ફિક્કા પડી જાય છે અને સ્વભાવ ચીડીઓ થાય છે. માટે તનદુરસ્તીની ખાતર પવન અને સૂર્યના પ્રકાશને ઘરમાં આવવા દેવો. જેમ અંધારાથી નુકશાન થાય છે, તેમ અતિ ગરમીમાં ફરવાથી પણ નુકશાન છે; તડકે ફરવાની ટેવ ન હોય તેમણે તાપમાં બહુ હરફર કરવી નહિ.

પોશાક—દેશની હવા અને ઋતુ પ્રમાણે કપડાં બદલવાં જોઇએ. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ઉનાળા અને શિયાળાની ઋતુઓમાં જેટલો ફેરફાર થાય છે, તેટલો ફેરફાર દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં થતો નથી. આપણા સમશીતોષ્ણ દેશમાં અંગરખાની અંદર એક ગરમ બંડી પહેરવામાં આવે તોપણ બસ છે. કેટલાક લોકો શરીર સંરક્ષણ માટે સારાં જોઇએ તેવાં ઋતુને અનુસરતાં કપડાં પહેરવામાં લોભ કરે છે. પણ તેમણે લુગડામાં કરેલી કરકસરનો એકીવખતે બદલો વળે છે. નબળાં છોકરાં અને નબળાં સ્ત્રીપુરૂષના શરીરમાં ઠંડો પવન ભારે નુકશાન કરે છે. માટે ઋતુને અનુસરતાં કપડાં પહેરવામાં લોભ કરવો નહિ. કપડાં ગમે તો ફાટાં તુટાં કે સાંધેલાં હોય તેની અડચણ નહિ, પણ તે સ્વચ્છ ધોયેલાં પહેરવાં જોઇએ. ગંદા—મેલાં કપડાં પહેરવાથી તનદુરસ્તી બગડે છે પહેરવાના બધાં કપડાં ધોએલાં સાફ રાખવાં. ઓછાડ, ચાદર, ઓશીકાં, ગલેફ વગેરે પણ સ્વચ્છ રાખવાં. **જોઈતાંકપડાંનહિપહેરવાથીથતીહાનિ**—તંગ કપડાં પહેરવાથી છાતી અને લીવર ઉપર દબાણ થવાને લીધે, તે અવયવો પોતાનું કામ બરાબર નહિ કરી શકવાને લીધે લોહી બરાબર ફરી શકતું અટકે છે અને તેથી શ્વાસ નળીના તથા યકૃત—લીવરના રોગ પેદા થાય છે. ગરમ દેશમાં અગર ગરમ ઋતુમાં ઢીલા કપડાં પહેરવાં અને ઠંડી ઋતુમાં જરા તંગ કપડાં પહેરવાની જરૂર છે, પણ જો તે નિયમથી ઉલટી રીતે કપડાં પહેરવાથી ઉનાળામાં ગરમીનાં અને શિયાળામાં ઠંડીના રોગ પેદા થાય છે. મેલાં કપડાં પહેરવાથી ચામડીના રોગ થાય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ મેલાં અને ચીકણાં કપડાં પહેરનારને ઉડતા ચેપી

રોગો લાગુ પડવાનો સંભવ છે.

નહાવું—દરરોજ ચોળીમસળીને શરીરનો મેલ નાશ થાય તેવી રીતે નહાવું જોઇએ. કદીપણ માથે એમજ પાણી ઢોળીને ચોળ્યા વગર કે ગંદા પાણીએ નહાવું નહિ. શરીર કોરા સ્વચ્છ ટુવાલથી ઘશીને લૂછવું જોઇએ. ગંદા કપડાથી શરીર લૂછવું લાભને બદલે હાનિ કરે છે. ટાઢા પાણીએ નહાવાથી શરીર અને મગજ મજબુત થાય છે, પણ જેનું શરીર નબળું હોય, માંદગી હોય, અને ટાઢા પાણીએ નહાતાં શરીર ધ્રુજતું હોય, તેણે ઉને પાણીએ નહાવું, દરરોજ નહાવાથી મનની શક્તિને તેજ આવે છે, શરીર હલકું થાય છે અને મન આનંદમાં રહે છે. નહાવાને માટે સવારનો વખત શ્રેષ્ઠ છે. નહાવામાં સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી લેવું જોઇએ. ગંદા પાણીથી કોઇવાર શરીરમાં વાળા દાખલ થાય છે.તરવા માટે હોજ અને કુંડ સારા છે. વખતે વખતે સાબુથી ચોળી મસળીને મેલ દૂર થાય તેમ નહાતા જવું. જમ્યા પછી તરત નહાવું નહિ. તેમ પુષ્કળ થાક લાગ્યો હોય, ત્યારે કે તાવ હોય ત્યારે પણ નહાવું નહિ. નહાતી વખતે ઠંડા પવનનો ઝપાટો ન લાગે તેવી જગ્યોએ નહાવું; કેમકે તેથી શરદી થઈ તાવ આવે છે. નાહીને ભીને કપડે તડકામાં ચાલ્યા જવું નહિ. માથે ટંઢુ પાણી રેડવું પણ ગરમ પાણી રેડવું નહિ.

કસરત—શરીરના સ્નાયુઓ કસરતથી મજબુત થાય છે, લોહી ચોખ્ખું થાય છે અને શરીર માંહેનો કચરો પરસેવા માટે બહાર નીકળી જાય છે. કસરતથી ખાધેલો ખોરાક પચીને સારી ભૂખ લાગે છે, યોગ્ય કસરત કરવાથી શરીર મજબુત થાય છે. બૂમ બરાડા પાડવાથી, કૂદવા વગેરેથી હાથ, પગ મજબુત થાય છે. બૂમ બરાડા પાડવાથી અને ખડખડ હસવાથી પણ તનદુરસ્તીમાં સુધારો થાય છે. ઘરની અંદર લીધેલી કસરત કરતાં ખુલ્લી હવામાં લીધેલી કસરત વધારે સારી છે. ભૂખે પેટે તેમજ ખાધા પછી તરત કસરત કરવી નહી. કસરત કરવાનો વખત સૂર્યાસ્તસમયે ક્રિકેટ અગર એવી બીજી દડાની રમત રમવાથી ઘણો લાભ થાય છે. કસરત તરફ લક્ષ નહિ આપ્યાથી અભ્યાસ કરતાં બાળક બાળકીઓ માંદા પડી જાય છે અને પરીક્ષામાં પણ બેસી શકતાં નથી. શરીરને કસરતથી ગતિમાં મૂકવાથી શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા ઘણી ઝડપથી ચાલે છે અને તેથી બહારની હવા જથા બંધ ફેફસામાં દાખલ થાય છે, અને અંદરની ઝેરી હવા બહાર નીકળી જાય છે. તેથી લોહી વધારે સારી રીતે સ્વચ્છ થાયછે. ચાલવાની કસરત સર્વોત્તમ છે. ઝડપથી ચાલવાથી અને મહેનત કરવાથી પસીનો થાય છે. આ પસીનો તે શરીરની અંદરનોગંદોપદાર્થ સાથે લઇને બહાર નીકળેછે.

સ્રીઓએકેવીજાતનીકસરતકરવી ?—કસરત એ આળસનો દુશ્મન છે અને આળસ એ તનદુરસ્તીનો દુશ્મન છે. તનદુરસ્તી કસરત વગર કદી

મેળવી શકાતી નથી. સ્ત્રીઓને કસરત માટે-ઘરનું કામ એ મુખ્ય છે, જેવું કે-પાણી ભરવું, દરણું દળવું, ખાંડવું, ઠામવાસણ માંજવાં, ઘર ઝાડી-ઝાપટી વાળીને સાફ રાખવાં. રાચ-રચીલાં સંભાળવાં, રસોઇ કરવી, ઇત્યાદિ એ બધાં કામમાં કસરત મળે છે. ઘર ચલાવવાનો બોજો સ્ત્રીઓ જો યોગ્ય રીતે ઉઠાવતી હોય તો તેને કસરતની ફરજ બહુધા પાર પડે છે. વળી ગરીબ કુટુંબની સ્ત્રીને ઉપરનાં કામ સિવાય-છાણ મેળવાનું, ઢોર માટે ઘાસ વાઢી લાવવાનું અને બળતણ એકઠું કરવાનું એ વગેરે કામ હોય છે. જે સ્ત્રીને કામમાં કસરત મળે છે, તે સ્ત્રીઓ સારી તનદુરસ્તી ભોગવે છે, અને તે તનદુરસ્ત બાળકને જન્મ આપે છે. જેની સ્થિતિ સારી છે અને ગરીબની પેઠે જેને અંગ મહેનત કરવી પડતી નથી તેવી સ્ત્રીઓએ પગે ચાલી ફરવા જવું ઘણું ઉત્તમ છે. ચાલવાથી છાતી પહોળી થાય છે. ખભામાં જોર આવે છે, માંસની પીશીઓ મજબુત બને છે, ભૂખ લાગે છે, અને દસ્ત સાફ આવે છે. સગર્ભા હોય તેણે પગે ચાલી બહુ ફરવું સારૂં નથી. તોપણ તેમણે થોડું ચાલવું એ બહુ જરૂરનું છે. તેથી તનદુરસ્તી જળવાય છે. ફરવાની કસરત સાંજ સવારની હોવી જોઇએ. દિવસના કામથી કંટાળેલા માણસે સાંજે ફરવા જવું વધારે સુખદાયક છે, સ્ત્રીઓ જો પોતાની જુવાની ખીલતી રહેવાને અને દેખાવ સુંદર રાખવાને ઇચ્છતી હોય, તો તેમણે શરીરને કસરત મળે એવાં કામ કરવાં જોઇએ. સ્ત્રીઓને કસરત નહિ મળવાથી તેઓનાં શરીર ફિકાં, નબળાં, અને માંદાં રહે છે. ગરીબ લોક કરતાં પૈસાદાર અને એશઆરામ વાળાં સુખીઆં લોકોનાં ઘરની સ્ત્રીઓ શરીરે ભાગેજ સુખી હોય છે. સ્ત્રીઓને હમેશાં બેશી રહેવાનું હોવાથી-હાથ પગ ઠંડા, ચહેરો ફિકો, શરીર તવાએલું અને દુબળું અથવા વાયુથી ફુલેલું, નાડી નબળી, પેટનો ચડાવો, બદહજમી, છાતીમાં દાહ, ખાટા ઓડકાર, હાથપગમાં ધ્રુજ અને ચસકા, હિસ્ટીરીઆ, ઋતુ-દસ્તાનની ફરીઆદ. એ સર્વ સ્ત્રીઓને પુરતી અંગ કસરત નહિ મળવાથી થાય છે.

ઘર—શરીરની તનદુરસ્તીનો આધાર ઘર અને તેની આસપાસની જગ્યા ઉપર રહેલો છે. ગંદકીવાળા ખરાબ લત્તાપર ઘર બાંધેલું હોય અગર ભાડે રાખેલું હોય તે સારૂં નથી. કેટલાક સોંઘા ભાડા સારૂ એવાં ખરાબ લત્તામાં ઘર ભાડે લેવા લલચાય છે, પણ એવાં ઘર છેવટે મોંઘાં પડે છે. માંદગીને લીધે જે નુકશાન થાય છે, તે ભાડાના ફેર કરતાં ઘણું વધારે હોય છે. ઘણા ઘરની બાંધણી અને તેનું સ્થળ હવાપાણી સારાં નહિ હોવાથી તેમાં વસનારા લોકો વારંવાર માંદા પડે છે. તેથી અજ્ઞાન લોકો એવાં કારણોનો વિચાર કરવાને બદલે કોઈ દેવ દેવી કે ભૂતપ્રેતનો ભય બતાવે છે, પણ જો તપાસ કરે તો તે ઘરની બાંધણીમાંજ ખામી જણાશે. રહેવાના ઘરમાં ચારે દિશામાં બારી બારણાં હોવાં જોઇએ. જેથી જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જે દિશાનો તાજો પવન જોઈએ તે છુટથી આવી શકે

માડો એ ઘરમાં રહેનારાં માણસોના મંદવાડનું કારણ થઇ પડે છે. માટે રસોડું સુવા બેસવાના ઓરડાથી અલગ રાખવું જોઇએ અને તેમાં ધુમાડાના નિકાશ માટે ધુમાડીઉં અને ખુલી જગ્યા રાખવી જોઇએ. ઘરના આંગણાંમાં શાક ભાજીનો સડેલો પદાર્થ કે એંઠવાડ નાખવો નહિ. એવી વસ્તુઓ ફેંકી દેવા માટે ઘર-પાસે એક માટીની કુંડી રાખી તેમાં તેવા પદાર્થ નાખવા અને દરરોજ સવારે કાઢી નાખવા જોઇએ. ઘરના આંગણામાં ઝાડા પેસાબની ગંદકી થવા દેવી નહી. તેવી જગ્યાપર કોરી ધુળ પાથરવાથી તે ગંદકી ને ચૂસી લેશે. રહેવાના ઘરમાં ગાય ભેંસ વગેરે પશુઓને બાંધવાં નહિ; કેમકે તેઓ પોતાના શ્વાસથી અને છાણ મૂતરથી ઘરની હવાને બગાડે છે. સુતી વખતે સુવાના ઓરડામાં દીવો રાખવો નહિ; કેમકે તે માણસના ઉપયોગી પ્રાણવાયુને બાળી નાખી ઝેરી હવા ઉત્પન્ન કરે છે. ઘરને વરસમાં બે વાર કળીચુનાથી ધોળાવવાં. કળીચુનાથી ઝેરી હવા નાશ પામે છે અને ઝેરી જંતુઓ મરી જાય છે. માટે સાફસુફ કરવામાં ચુનો વાપરવો સારો છે. માટીની ભીંતો પણ વરસમાં ત્રણ ચાર વખતે માટીથી ધોળવી. ભોંયતળીયાં પણ દર પખવાડીએ કે દર માસે લીંપવાં જોઇએ. ઓરડાઓ નિત્ય સવાર સાંજવાળી સાફ કરતાં રહેવું, છાપરે કે ભીંતે જાળાં કે બાવાં બાઝેલાં હોય તે દૂર કરતા રહેવું. ઘરમાં ભેજ કે શરદી રહે તેમ કરવું નહિ; કેમકે તેથી તનદુરસ્તી બગડી અનેક પ્રકારના રોગો થાય છે. ઘરમાં ખુલ્લો પવન આવે તેમ કરવું, સૂર્યનો તાપ અને અજવાળું પણ આવે તેમ કરવું. તેથી ઘરની હવા સુધરી સ્વચ્છ થાય છે. સુવાના ઓરડામાં તાજા પવનનો હર ફર થાય તેમ કરવું. ઘર સારી સ્વચ્છ ભેજ વગરની જગ્યો ઉપર બાંધવાં. તેમ ઘરનું ભોંયતળીયું ફળીઆના ભાગથી બે ત્રણ હાથ ઉંચું લઇ બાંધવું. વિગેરે પ્રકારનો વિચાર કરી ઘર બાંધવાં અને સારી સગવડવાળા ઘરમાં રહેવું એ સુખાકારી ભરેલું છે.

ઊંઘ—દિવસના ઘસારાથી શરીરમાં જે ખાધ આવે છે, તે ઘણે ભાગે ઊંઘવાથી પૂરાય છે અને મગજને આરામ મળે છે, રાત્રિએ સારી ઉંઘ લીધા પછી સવારમાં ઉઠીએ છીએ, ત્યારે શરીરમાં નવી જાગૃતિ આવે છે. ઉંઘ માટે રાત્રિનો વખત શ્રેષ્ટ છે. દિવસે ઉંઘવાથી શરીરમાં મેદ વધે છે. સારી ઉંઘ મેળવવાનો સરસ ઉપાય શ્રમ છે. નાના બાળકોને આઠ દશ કલાક અને તેથી મોટાને ૭ કલાક ઉંઘ લેવાની જરૂર છે, ઉંઘ અને શયનના સંબધમાં લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો—ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશા તરફ માથું રાખીને સુવું. સુવાની જગ્યા સ્વચ્છ, સ્વસ્થ (એકાંત—ઘોંઘાટ કે ગડબડાટ વગરની) અને સારી હવાવાળી હોવી જોઈએ. સુવાનું બિછાનું સ્વચ્છ હોવું જોઇએ. મલિન સ્થળ અને મલિન બિછાનામાં માકડ ચાંચડ ઉપદ્રવ કરે છે અનેઉંઘને ખલેલ પહોંચાડે છે

ઉઘાડી જગ્યામાં કે અગાસે સુવું નહિ. શરીરપર સીધો પવન ચાલ્યો આવે એવી રીતે પવનના ઝપાટા સામે સુવું નહિ. તેમ સુવાના ઓરડામાં બારી બારણાં બંધ કરીને સુવું નહિ, કેમકે શ્વાસ લેવામાં તાજી હવાની જરૂર છે. ઘણા અભ્યાસથી, ઘણા વિચારથી, નિશો કરવાથી કે બીજા કારણથી મન ઉશ્કેરાયું હોય તો તરત સુવું નહિ. સુવાના પહેલાં માથાને ઠંડું રાખવું. ગરમ હોય તો ઠંડા પાણીથી ધોવું; પગના તળીયાં તેલથી ઘસાવી ગરમ પાણીમાં બોળવાં. હમેશાં મગજ ઠંડું અને પગ ગરમ રાખવાની જરૂર છે. મોડું સુવું નહિ, તેમ ઘણુંખાઇને તરત સુવું નહિ. રાતે જલદી સુવું અને સવારે વહેલું ઉઠવું. દુનિયાદારીની દિવસની ચિંતાઓ ચિત્તમાંથી કાઢી નાંખી રાતે સુઇ જવું. જમીનપર સુવા કરતાં બિછાનાપર સુવું સારૂં છે. ઓસીકાં, ગલેફ, ચાદર, રજાઇ વગેરે સ્વચ્છ રાખવાં, કેમકે શરીરમાંથી નીકળતો મેલ તેમને ચોંટી રહે છે, તે નુકશાન કારક છે. મોઢાપર ઓઢીને સુવું નહિ, કેમકે તેમ સુવાથી તાજી હવા શ્વાસમાં દાખલ થઈ શકતી નથી. શ્વાસ દ્વારે નીકળેલી ઝેરી હવાનો ફરી ફરી શ્વાસ લેવાય છે, તો તેથી તનદુરસ્તી બગડે છે. નાની ઓરડીમાં સ્ત્રી પુરૂષ અને છોકરાંઓ ખીચોખીચ સુવે અને તેમાં પૂરતી હવાની હરફર ન હોય તો તેમની તનદુરસ્તી બગડે છે. ઘરમાં પૂરતી ઉંઘ ન આવતી હોય તો જાણવું કે ઘરમાં હવાની જોઈતી હરફર નથી. રાત્રે વધારે ખાવાથી પૂરતી ઉંઘ નહિ આવતાં ખરાબ સ્વપ્નાં આવે છે. એ સ્વપ્નાં એમ બતાવે છે કે મગજને બરાબર ચેન નથી, માટે સારી પેઠે ખાધા પછી તરત સુવું નહિ. તેથી માથું ભારે થઇ જાય છે અને તનદુરસ્તી બગડે છે. શરીર ઉપર પવનના ઝપાટા આવે તેવી રીતે સુવાથી શરીરની ગરમી જતી રહી શરદી થઇ તાવ આવે છે. તાવ અગર કોલેરા ચાલતો હોય ત્યારે તો ખાસ કરીને રાત્રિએ શરીર ગરમ રાખવાની સંભાળ લેવી. ભોંયતળીએ ભેજ, શરદી, ભારે અને નઠારી હવા વિશેષ કરીને હોય છે, તેમ વિંછી વગેરે જંતુની પણ બીક રહે છે; માટે ભોંયતળીએ સુવું નહિ. તેથી ઘણીવાર મંદવાડ આવે છે. સુવાનો ઓરડો સાફ સ્વચ્છ હવા વાળો જોઈએ. તેમાં સામાન કે અનાજનાં માટલાં વગેરે કાંઇ રાખવું નહિ. સ્વચ્છ હવાવાળા ઓરડામાં ઉંઘ પૂરતી આવશે અને તનદુરસ્તી સુધરશે.

વહેલાઉઠવું—સવારે સૂર્ય ઉદય થવા પહેલાં ચાર ઘડી રાત્રિ હોય ત્યારે ઉઠવું એ તનદુરસ્તીને માટે ઘણુંજ સારૂં છે. આંખ ઉઘડ્યા પછી પથારીમાં પડયા રહેવું એ સુસ્તાઇનું લક્ષણ છે. મોડા ઉઠવાની ટેવથી તન અને મન નબળાં થાય છે, તેટલા માટે સૂર્યોદય પહેલાં ઉઠવું ઉત્તમ છે. આ બાબત ટેવની છે. એક વાર ટેવ પડશે એટલે પથારીમાં પડયા રહેવું ગમશે નહિ. સવારમાં વહેલા ઉઠવાથી મન આનંદમાં રહે છે અને દિવસનાં સર્વ કામને પહોંચી વળાય

છે. સવારનો વખત આનંદ અને હુલ્લાસથી શરૂ થાય છે, તો પછી આખો દિવસ આનંદમાંજ જાય છે. સવારનો વખત ખુશનુમા અને આનંદી છે. આખા દિવસની હવા કરતાં સવારની હવા આનંદ આપનારી, જોર આપનારી અને થાક ઉતારનારી છે. જો તમે તમારૂં શરીર તનદુરસ્ત રાખવા ઇચ્છતા હો તો સવારમાં વહેલાં ઉઠો, અને લાંબી જીંદગીની ઈચ્છા રાખતા હો તો સવારમાં વહેલાં ઉઠો, મોડા ઉઠનારનો ચેહેરો ઉદાસી લાગે છે, તેનું આખુ શરીર ઢીલું જણાય છે, અને તેને કાંઈ ચેન પડતું નથી. તેનું મોઢું જોઇએ તો ફેફરી ગયેલું જણાય છે. એવાં સ્ત્રી પુરૂષને મદવાડ તુરત લાગુ પડે છે.

વ્યસન—ચા, કાફી, દારૂ, ભાંગ, તમાકુ, તપખીર, અફીણ, વગેરે વ્યસનથી ભયંકર દરદો ઉત્પન્ન થાય છે. એ બધી વસ્તુઓ દવા તરીકે યોગ્ય રીતે વાપરવાથી ફાયદો કરી શકે છે, પણ નિત્ય વપરાસથી એટલે વ્યસનથી કાંઈ પણ ફાયદો કરવાને બદલે ઉલટું નુકશાન કરે છે. એ દરેક વસ્તુઓ થોડો વખત ઉપયોગમાં લીધાથી તેનામાં માદક ગુણ હોવાને લીધે તેનું વ્યસન પડી જાય છે. વ્યસન તરીકે નિત્ય વાપરવાથી બુદ્ધિ અને હુશિયારીનો નાશ, સ્મરણશક્તિ, વિચારશક્તિ, અને પાચનશક્તિ નબળી પડે છે. બદહજમી, ક્ષય, લીવરનું દરદ, ઝાડો કબજ અને મગજના જ્ઞાનતંતુઓ નબળાં પડે છે, એ વગેરે દરદો થાય છે.

આની અંદર જણાવેલા શરીર સરક્ષણના ઉપાયો પ્રમાણે વર્તવાથી શરીર આરોગ્ય અને દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે. માટે દરેક સ્ત્રી પુરૂષે તનદુરસ્તી જાળવવા પ્રયત્ન કરવો એ તેમનું મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે.

સ્ત્રીઓનાખાસરોગોને-દવા.

આ સંસારમાં સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે કે તેમણે સુંદર, સુધડ, બળ બુદ્ધિમાં શ્રેષ્ટ અને તનદુરસ્ત પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી. આવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાને માટે તેમણે વૈદકશાસ્ત્ર અને સદાચારના નિયમો જાણવા જોઇએ તથા એ નિયમો પ્રમાણે ચાલી પોતે અનેક રોગોથી મુક્ત રહી તનદુરસ્ત અને સદાચારી થવું જોઇએ. જો એ પ્રમાણે થાયતોજ સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી પોતાના ઘર સુત્રને સારી રીતે ચલાવી શકે, અને તેમ થાયતોજ પરિણામે શારીરિક અને માનસિક વ્યાધિઓ અને ઉપાધિઓ ઓછાં થાય; પરંતુ ઘણા ખેદની વાત છે કે સ્ત્રીઓ આવા જ્ઞાનથી ઘણીજ અજ્ઞાન જોવામાં આવે

છે અને તેને લઇ અનેક રોગોને આધિન થઈ સંકટ ભોગવે છે. માટે સ્ત્રીઓને ખાસ ઉપયોગી વૈદક શાસ્ત્રના જ્ઞાનની ઘણી જરૂર છે.' જો કે કેટલાક રોગો પુરૂષો પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ થાય છે અને તેને લગતી ચિકિત્સા વગેરે એક સરખીજ હોય છે. તે વિષે કેટલું વિવેચન વૈદક શાસ્ત્રને આધારે "**સતીમંડળ ભાગ ૧ લામાં ઘરઉપયોગી વૈદક**--એ વિષયમાં કરેલું છે. તે વાંચી ઉપયોગમાં લેવું. સ્ત્રીઓના ખાસ-છુપા-ગુહ્યરોગો, જેની ચિકિત્સા ઉઘાડી રીતે થઇ શકતી નથી, તેમ સ્ત્રીઓ શરમ અને સંકોચથી ખુલ્લી રીતે વૈદ કે ડાક્ટર પાસે પોતાના રોગની હકીકત જણાવી શકતી નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલીકતો પોતાના પતિ કે વ્હાલા સંબંધીઓને પણ કહેતાં શરમાય છે. આવી અડચણોને લીધે તે પોતાના રોગોના ઉપચારો કરી શકતી નથી; તેથી તેવા કેટલાક રોગો વધીને તેનું પરિણામ વિપરીત આવે છે. જો સ્ત્રીઓ રોગોના જ્ઞાનથી કુશળ થયેલી હોય તો તેઓ પોતાનો બચાવ કરવાના ઉપાયો લઇ શકે. સ્ત્રીઓના ગુહ્ય રોગો પર ઉપચાર કરવાને સ્ત્રીઓજ હોવી એ વધારે યોગ્ય છે, અને તેથીજ તેમને આવા જ્ઞાનની વિશેષ જરૂર છે. સ્ત્રીઓને ઘણા છુપા રોગો થાય છે, તે સર્વનું અહીં વર્ણન કરેલું નથી; પરંતુ તેમાંના કેટલાક રોગોનું ઉપયોગી ટુંક વર્ણન વૈદકશાસ્ત્રના આધારે આ નીચે આપેલું છે;—

આર્ત્તવ—ઋતુદર્શનસંબંધીરોગો—સ્ત્રીઓને રજોદર્શન બારમા વર્ષથી શરૂ થઇ પચાશ વર્ષ સુધી ઘણું કરી ચાલુ રહે છે. અને દર માસે ત્રણથી પાંચ દિવસ સુધી રજઃસ્રાવ થાય છે. રજોદર્શન દેશ, કાળ અને હવા વગેરે કારણોથી કોઇ સ્ત્રીઓને વહેલું મોડું પણ આવે છે. તે વિષે વિશેષ વર્ણન "**સતીમંડળ ભાગ ૧ લામાં**" રજોદર્શનના વિષયમાં આપેલું છે. તે સુજ્ઞ બ્હેનોએ વાંચી જોવું; અહીં માત્ર તેને લગતાં રોગોનાં કારણો, પ્રકાર, લક્ષણો અને દવાઓ આપેલી છે. કારણો—બાળાઓ યુવાવસ્થાની પરીપક્વ સ્થિતિમાં આવ્યા પહેલાં અથવા શરીરની તનદુરસ્તી સારી ન હોય, એવા સમયમાં સંસારમાં નાખવાના હાનિકારક રીવાજથી ઘણી સ્ત્રીઓ ઋતુદર્શનના કંટાળા ભરેલા રોગને ભોગ થઈ પડે છે. જ્યારે યુવાન બાળાઓ પ્રથમ રજસ્વલા થાય છે; ત્યારે તેની જોઇએ તેવી સાવચેત થતી નથી; જેવાકે—ઠંડી હવા, ભેજવાળી જગા, ઠંડા પાણીથી સ્નાન, ભીનાં કપડાં, ઘણો વખત ઉભા રહેવું. જ્યારે પચે નહિ એવો ભોજન વાસી ભારે ખોરાક. ઘણો શ્રમ, ભય, ગુસ્સો, અતિ ગરમ, અતિ ઠંડા અને લુખા પદાર્થ ખાવા; વગેરે એ સંબંધી તેમને મુક્ત રાખવી જોઇએ, પણ અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તે વિષે કશો પણ નિયમ પાળતી કે પળાવતી થી. તેથી રજોદર્શન બંધ કરવાના ઉપાયોથી, સંસારની વાતો કાની વયમાં સાંભળવાને લીધે, અપક્વ સ્થિતિમાં દરતાન વહેલું આવવાથી, ગર્ભ રહ્યા પછી

યોગ્ય સંભાળ ન રાખવાથી, અધુરે આવ થઈ જવાથી, સ્ત્રીઓ ખાનગી રોગોમાં કેટલીક અજ્ઞાન દાયણો-સુયાણીઓના હાથે ઉપાયો કરવાથી અને ગર્ભસ્થાનની કોઇ પણ વિકૃતિથી પણ ઋતુદર્શનને લગતા રોગો થાય છે. **રોગના પ્રકારઅનેલક્ષણ**—(૧) નષ્ટાવર્ત્તન-દસ્તાન બંધ થવું (૨) પીડિતાર્ત્તવ-ઋતુસ્રાવ દુખાવ સાથે થવો. (૩) **અત્યાર્ત્તવ**—ઋતુસ્રાવ જોઇએ તેથી વધારે થવો. આ ત્રણે પ્રકારે દસ્તાનને લગતા રોગો થાય છે.

નષ્ટાર્ત્તવ—આ રોગ થવાનું કારણ—અવયવની સ્વાભાવિક ખામી, સ્ત્રી અંડની અલ્પતા અથવા અભાવ, વગેરે કારણથી ઋતુ પેદા થતું નથી અથવા પેદા થાય છે, તો પ્રતિબંધને લીધે બહાર દેખાતું નથી. ઘણો એશઆરામ, આળસ, ઘણી ઉંઘ, ખરાબ હવા, અને ભેજવાળું ઘર, એ પણ આર્ત્તવ રોગનાં કારણો છે. **લક્ષણ**—દરેક માસે ઋતુ સમયે ઋતુ બહાર આવવાને યત્ન કરેછે, પણ બહાર પડી શકે નહિ. તેથી પેડુ, કમળ અને સાથળોમાં દરદ, શરીરમાં ધ્રુજ, ગળામાં ગાંઠો, વખતે આંખો ઉઠે, પ્રદર, નાક અને મોંમાંથી વખતે લોહીનો રસ્તો, હિસ્ટીરિયા, છાતીમાં ગભરામણ, દમ, મંદાગ્નિ, ઝાડાનો કબજો, વગેરે થાય છે. **ઉપાય**—અવયવની કાંઈ પણ સ્વાભાવિક ખામી હોય તો તેનો તપાસ કરાવી ઉપાય કરવો. ઝાડો કબજ હોય તો તે સાફ આવે એવી દવા લેવી. ગરમ પાણીની પીચકારી લેવી, ગરમ પાણીમાં બેસવું, અથવા પેડુપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. **દવા**—(૧) એળીઓ અને હીરાબોળની સોગટી પેરવી. (૨) એળીઓ, લોહ, કુવાર, ગુગળ, એ દવાઓ દસ્તાનના રોગોને મટાડે છે. માટે તે એકલી અગર બીજી દવાઓની સાથે લેવી. (૩) એળીઓ ૪ તોલા, હીરાબોળ ૨ તોલા, ગુલકંદ ૫ તોલા, એ સર્વ મેળવી બબે વાલની ગોળી કરી દરટંકે એકેક ગોળી લેવી. (૪) ટંકણ ૧ વાલ, એળીઓ ૧ રતી, મંડુર ૧ રતી, તેની ગોળી પાણી સાથે લેવી.

પીડિતાર્ત્તવ—**કારણ**—આ રોગ શારીરિક અને માનસિક નાજુકાઈ, ગર્ભસ્થાનનો વરમ, ઋતુસ્રાવનો પ્રતિબંધ થવાનું કાંઇ ખાસ કારણ અને ગર્ભાશયમાં લોહીનો જમાવ, એ આ રોગના કારણો છે. **લક્ષણ**—ઋતુસ્રાવ થતાં પહેલાં એકાદ દિવસ અગાઉથી દરદ શરૂ થાય છે. કમરમાં સખ્ત શૂળ, માથામાં દરદ, પેડુમાં ગાંઠ જેવો જમાવ, તથા બોજો, ઋતુસ્રાવ ઓછો કે વધતો આવે, બંધપડે ને વળી આવે, અને તેની સાથે દરદ પણ તેના પ્રમાણમાં વધે ઘટેછે. હિસ્ટીરિયા, ઓડકાર, અને ઝાડાનો કબજો એ સર્વ આરોગનાં લક્ષણ છે.

ઉપાય—(૧) જે વખતે પીડા થતી હોય તે વખતે દસ્તાનની પીડા બેસાડવા માટે અફીણ અને કપુરનો ઉપયોગ કરવો. (૨) અફીણ ૨ ગ્રેન, અને કપુર ૪ ગ્રેન, તેની ૭ ગોળીઓ કરી એકેક બબે ગોળી ત્રણ ત્રણ કલાકે ખાવી. (૩) બેલા-

ડોના ૧૨ ગ્રેન, જસતાં ફુલ ૪૦ ગ્રેન, તેને મધમાં ઘુંટી તેની ૪ સોગઠી કરી દરરોજ એક રાત્રે પેરવી. (૪) ગરમ પાણીમાં બેસવું. (૫) યોગરાજગુગળ એ પણ સ્ત્રીઓના ગર્ભાશય અને ઋતુના રોગને માટે ઉત્તમ ઉપાય છે.

અત્યાર્તવ—ઋતુ દર્શન દરમાસે આવવાને બદલે થોડી થોડી મુદતે આવે, જોઇએ તે કરતાં વધારે સ્રાવ થાય, અને ત્રણ ચાર દિવસ દેખાવાને બદલે વધારે દેખાયા કરે, તેને અત્યાર્તવ કહે છે. કારણ—યકૃત—લીવર, પ્લીહ, ફેફસાના વ્યાધિ અને પાંડુ વગેરે દરદોમાં આ રોગ થાય છે. ગરમી તથા ગરમ ખોરાક ગર્ભાશયની અંદરની ગાંઠ, અગર મસા, ગર્ભાશયનું ખસવું, ગર્ભ ધારણ પછી ગર્ભ સુકાવાથી, અગર સુવાવડ પછી ઓરનો ભાગ રહી જવાથી આ રોગ થાય છે. લક્ષણ—દસ્તાન થોડે થોડે આવ્યા કરે અગર એક સરખું એકદમ વહીને બંધ પડે, શરીર ખાલી પડે. ફીકું પડે, શ્વાસ, ચોથર, ઉલટિ, મંદાગ્નિ, મનની વ્યાકુળતા અને ઝાડાનો કબજો. ઉપાય-સ્થાનિકઉપચારો—(૧) ઠંડા પાણીનું પોતું રાખવું અથવા બરફ મૂકવો. (૨) ફુલાવેલ ફટકડીના પાણીની પીચકારી મારવી. (૩) પંચવલ્કલ અગર ત્રિફળાના પાણીની પીચકારી કે પ્રક્ષાલન કરવું. અંદરનાઉપચારો(૧) અફીણ ૧ ગ્રેનની બે ગોળી કરી એકેક ગોળી દર ત્રણ કલાકે ખાવી. (૨) સ્યુગર લેડ ૮ ગ્રેન, અફીણ ૧ ગ્રેન, ગુલકંદ ૫ ગ્રેન, એ સર્વને મેળવીને તેની ૪ ગોળી કરી એકેક ગોળી ત્રણ કલાકે લેવી. દેશી દવાઓમાં અફીણ, આંબળાં, ઓથમીજીરૂં, ટંકણ, કહોણું, ગુંદરપાક, હીરાબોળ, ચંદ્રપ્રભા, વગેરે દવાઓ લોહીને અટકાવે છે.

હીસ્ટીરિયા—દેશી વૈદક શાસ્ત્રે આ રોગને વાત વ્યાધિમાં અને અંગ્રેજી વૈદાંએ માનસિક—મગજના વ્યાધિમાં સમાવેશ કરેલો છે. ત્યારે અજ્ઞાન લોકો ભૂતનો આવેશ માનીને ભૂત કાઢવાના મૂર્ખાઈ ભરેલા ઉપાયો કરે છે. આ રોગ વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓનેજ લાગુ પડે છે, અને કોઇ વખત નબળા મનના પુરૂષોને પણ લાગુ પડે છે. કારણ—ગર્ભાશયના વ્યાધિ, આર્તવ—ઋતુદોષ, મનની નબળાઇ, ભય, શોક, ખેદ, અતિ વિષયાશક્તિ અને મનને ધક્કો લાગે એવા બીજાં અનેક કારણોથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. લક્ષણ—ખેંચતાણ, હસવું, રોવું, ધુણવું, બૂમો પાડવી, ગોળો ચડવો, અવાચક થઇ જવું, ઉલટી, " ઓહીયાં, ઓહીયાં " જેવા અવાજ થવા, એ તેનાં સામાન્ય ચિન્હો છે. આ રોગ વાળી સ્ત્રી ઘણી વખત જે ફરિયાદ કે દરદનું કશું કારણ હોતું નથી, તેને માટે તે ઘણીજ બૂમો પાડે છે. શરીરમાં બળતરા નહિ છતાં બળું છું, બળું છું, કરીને પાણી માગે છે, તેને ખોટી વાસ આવે છે. જીભ બે સ્વાદ બને છે, ગોળો ચડે છે અને તે ગોળો ગળા સુધી ભરાઇને જાણે હમણાં પ્રાણ નીકળી પડશે, એટલું જોર કરે છે, શરીરે ગોટલાં ચડે છે, દાંત જડાઇ જાય છે, અવાજ બેસી

જાય છે, પેટ મોટું થાય છે અને મહીના ચડયા હોય એવું લાગે છે. ઉપાય— આ રોગ થવાનુ કારણ હોય તે શોધીને તેનો ઉપાય કરવો; કારણ શોધવા માટે એ દરદીનો સ્વભાવ અને સ્હવાસથી જાણીતા પાકા માણસથી તેની સાંસારિક સ્થિતિની સર્વ માહેતી મેળવવી; એટલુજ નહિ પરતુ તેની કેટલીક ખાનગી વર્તણુક અને વ્યસનોની પણ બાતમી મેળવવી જોઇએ. સ્ત્રીઓને આ રોગ વિશેષ કરીને ઋતુ સંબધી વિકારોને લીધે થાય છે. માટે ઋતુ સંબધી જે ફરિયાદ હોય તે દૂર કરવા ઉપાય કરવા. સુખી ઘરની સ્ત્રીઓએ એશઆરામમાં -ઘરમાં ગોંધાઇ નહિ રહેતાં ખુલી હવામાં ફરવું અને શરીરને યોગ્ય શ્રમ આપવો. આ રોગ વાળી સ્ત્રીનું મન ઉશ્કેરાઇ ન જાય માટે તેને હમેશાં પ્રસન્ન રાખવી તેનાપર પ્રીતિ બતાવવી. એ રોગના આ વેશ વખતે કરવાના ઉપચારો—મોં ઉપર ઠંડું પાણી છાંટવું, નાક આગળ આમોનિયા કે બીજું ઉમ નરમ ધરી જાગૃતિ આવે એવો ઉપાય કરવો. હાથ પગનાં તળીયાં ઘસવાં, બેશુદ્ધિ આવ્યા વિના વાયુનો ગોળો ઉપડયો હોય તો હીંગ ગળાવવી અને દસ્ત સાફ આવે એવી રેચક દવા આપવી. યોગરાજગુગળ, રાસ્નાદિ કવાથ, અને ત્રિફળાદિ કવાથ, પણ આપવાથી ફાયદો થાય છે.

પ્રદર—આ રોગ પોતે જુદો નથી; પરતુ આ કેટલાક રોગોનું ચિન્હ છે. સ્ત્રીને પાણી જેવો જરા જરા સ્રાવ આવ્યા કરે છે. જેથી તે ભાગો ભીના અને લીલા રહે છે. જ્યારે કેટલાંક કારણોથી આસ્રાવ વધે છે અને પ્રવાહની પેઠે બહાર પડી કપડાંને બગાડે છે, ત્યારે તેવા ઋતુસ્રાવને પ્રદર, ધુપણી અથવા શરીરનુ ધોવાવુ, એવી રીતે ઓળખવામાં આવે છે. કારણ—સસાર ભોગવવામાં નિયમ કે હદ્દ ન રાખવાથી, વારવાર ગર્ભ રહેવાથી, ઋતુસ્રાવ બધ કરે એવી વસ્તુઓ વાપરવાથી, ગર્ભ રહેવાથી, બીજા રોગોને લીધે આવેલી નબળાઇથી, ઘણો સારો પૌષ્ટિક ખોરાક ખાઇ શરીરને યોગ્ય કસરત નહિ આપવાથી અને દારૂ વગેરે ગરમી પેદા કરનારી ચીજો બહુ વાપરવાથી આ રોગ પેદા થાય છે. લક્ષણ—પાણી જેવી, અગર ઘાટી અને ચીકણી, ધોળી, પીળી કે મળગુગળી રસી વહેવી એ આ રોગનાં પ્રત્યક્ષ ચિન્હ છે. ગુહ્ય ધાત ગુહ્ય માર્ગેથી અને ગર્ભસ્થાનમાંથી એમ બે માર્ગેથી વહે છે. ગુહ્ય માર્ગની ધાત પહેલાં પાણી જેવી હોય છે અને બહાર આવતાં તેનો રંગ દુધ જેવો અથવા પીળાશપર હોય છે, વાસ ખાટો અને જલદ હોવાથી વખતે તેના સ્પર્શથી સુવાળા ભાગોમાં લાલાશ, અગન તથા ચળ ઉપડી આવે છે. આ પ્રકારના ધાતુસ્રાવમાં માત્ર કમર તથા પેડુમાં જરા દરદ અને લાંબે દહાડે નબળાઇ માલુમ પડે છે. ગર્ભસ્થાનની ધાત કમળના મોંમાંથી નીકળે છે, ત્યારે તે ઇંડાંની અદરના રસ જેવી હોય છે, પણ બહાર આવતાં સાબુના ફીણ જેવી અને વખતે પીળા રંગની હોય છે. વખતે

બહુ ધાટી હોય છે. ગર્ભસ્થાન અને કમળ મુખના દીર્ઘ વરમથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સાથે માથામાં પીડા, મંદાગ્નિ, અરૂચિ, પેટમાં વાયુ, થાક, શ્વાસ, જીભ ઉપર મેલ, ફિકાસ, ઝાડાનો કબજો, છાતીમાં ફડક, ફેર, મુર્છા, વાંસામાં તથા જમણા પડખામાં દરદ અને વખતે હિસ્ટીરીયાના જેવાં ચિન્હો થઈ આવે છે. **અંદરનાઉપાય**—શ્વેત પ્રદરમાં સ્ત્રીને પૌષ્ટિક અન્ન અને ઔષધ આપવાં. પૌષ્ટિક દવામાં મુખ્યત્વે લોહકલ્પ દેવું, મંડુર ૧ રતી છાસમાં દેવું. કિંવા લોહ ભસ્મ ઘી સાકરમાં અગર માખણમાં દેવી. સ્ત્રીને હવા બદલવા કહેવું. કાળજાનો અગર બીજો કંઇ રોગ હોય તો તેની દવા કરવી, આહાર વિહારમાં બહુજ નિયમિત રહેવું અથવા સખ્ત પહેરેજી રાખવી. બાળક ધાવતું હોય તો ધાવણ છોડાવવું, યોગ્ય કસરત કે શ્રમ કરવો, ખૂલી હવામાં ફરવું, ક્ષય વગેરે રોગ હોય તો ઉપાય કરવો. તનદુરસ્તી બગાડનારાં સર્વે કારણોનો અટકાવ કરવો અને તનદુરસ્તી વધારવાના સર્વે ઉપાયો કરવા. મુસળી પાક, ગોખરૂ પાક, ગળોસત્વ, રસાયણ ચૂર્ણ, જીરાપાક, ચંદ્રપ્રભા, કોળું, પાકેલાં કેળાં, એરી ગુંદર, શતાવળી, આસંધ, મુસળી, તાલીમખાના, ગોખરૂ, ગળો, વગેરે સર્વ દવાઓ પ્રદર અને ધાતુસ્ત્રાવ બંધ કરવા વાળી છે. **બહારનાઉપાય**—પંચવલ્કલના પાણીથી પ્રક્ષાલન અથવા તેની પીચકારી (સ્ત્રીઓ માટે ખાસ જુદી પીચકારીઓ મળે છે, તે વાપરવી.) ત્રિફળાના પાણીની કે ઉકાળાની પીચકારી લેવી. માયાફળ એક તોલો લઇને તે અધકચરાં વાટી એક શેર પાણીમાં નાખી કાઢો કરવો, તે ગાળી લઇ તેમાં ફટકડી અને કાથાનું ચૂર્ણ નાખી તેની પીચકારી મારવી. પતંગલકડી, મોંચરસ, અને ધાવડીનાં ફુલ એ સમભાગે લઈ શેર પાણીમાં ઉકાળો કરી તેની પીચકારી મારવી. **અંદરપેરવાનીદવા**—મુલતાની માટીની ગોળી કરી પેરવી. માયાફળ, ફટકડી અને કાથાનું ચૂર્ણ તેને એક બારીક કપડામાં ઘાલી તેની પોટલી કિંવા લાંબી કોથળી કરીને પેરવી.

રક્તપ્રદર—લોહીવા—સ્ત્રીઓને ઘણીવાર શ્વેતપ્રદરને બદલે લોહીસ્ત્રાવ કે પ્રવાહ થાય છે, તેને ફક્ત પ્રદર કહે છે. આ રોગના ઉપાયો "શ્વેતપ્રદર" પ્રમાણે કરવા. ઘણીવાર આર્તવ-ઋતુદોષ (અત્યાર્તવ) રક્તપ્રદર ગણવામાં આવે છે અને રક્તપ્રદર તથા અત્યાર્તવ એ બંને ગર્ભાશયનાજ રોગ હોવાથી બંને માટે એક સરખા ઉપાયો કરવામાં આવે છે.

મુત્રમાર્ગનોવરમ—મૂત્ર માર્ગમાં તીક્ષ્ણ વરમ એટલે દાહ સાથે સોજો થાય છે. પરમાના ચેપથી અથવા ગરમ પદાર્થો ખાવાથી, દારૂ પીવાથી, મલીનતાથી અને સંસારવિલાસમાં હદ નહી રાખવાથી આ રોગ થાય છે.

લક્ષણ—ઉનવા, દાહ, ચળ, કમર તથા જાંગમાં દરદ, દસ્ત ઉતરતાં દરદ, ઇંદર પ્રથમ સોજો અને પછી પરૂ જેવી રસી આવવા માંડે છે. જીર્ણ થયા પછી

આ દરદ પ્રદરનું રૂપ પકડે છે. **ઉપાય**—અફીણના ડોડા તથા સોડા નાખી ઉકાળેલા ગરમ પાણીમાં બેસવું. ગરમ પાણીની પીચકારી લેવી અફીણ અને સ્યુગરલેડ બબ્બે વાલ કોકમના તેલમાં મેળવી તેની ચાર સોગઠી કરી એકેક અંદર પેરવી. પ્રદર રોગમાં બતાવેલા પ્રક્ષાલનનો તથા પોતાનો ઉપયોગ કરવો. એક હલકો જુલાબ લેવો. આ દરદ સારી રીતે મટતાં સુધી ખોરાક સાદો અને હલકો લેવો. ગરમ ખાનપાનનો છેક ત્યાગ કરવો.

ગર્ભાશયનોવરમ—સુવાવડની વિકૃતિમાંથી ગર્ભાશય સુજી આવી તેમાં બહુ પીડા, તાવ અને ઝાડાનો કબજો થાય છે. દસ્તાન તથા પ્રદર બહુ થાયછે. આ રોગવાળી સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહી શકતો નથી, વરમ જીર્ણ થયા પછી તેમાં મસા, રસોળી વગેરે ગ્રંથીઓ જામે છે અને દસ્તાન ઘણુંજ પડે છે. **ઉપાય**—વરમના સર્વ ઉપાયો કરવા. જુલાબ, શેક, પોલ્ટીસ, લેપ એ સર્વ કરવાં. ગરમ પાણીની પીચકારી અને પેડુ ઉપર અળશીની પોલ્ટીસ મારવી અથવા છેવટ કમળના મોં ઉપર થોડી જળો મુકાવવી. સંસાર સુખથી વિરક્ત રહેવું. ખોરાક સાદો અને હલકો લેવો. ગર્ભનું શોધન કરનારી દવાઓ ખાધાથી સુધારો થાય છે. જસતનાં ફુલ, કોકમના તેલ સાથે મેળવી અંદર ચોપડવું. આ વરમને લઇ કોઇવાર કમળનું મોં વચે થાય છે. અને તેથી ગર્ભ રહી શકતો નથી. તેમજ દસ્તાન અંદર ભરાઇ રહી પીડા થાય છે.

કમળનુંક્ષત—કમળ ઉપર કોઇવાર ઘારૂં પડે છે, તેથી રક્તસ્રાવ થાય છે. કેટલીક વાર ઉપરછલું છાલુ પડે છે. ને કોઇવાર ઘારૂં ઉંડું પડે છે. આ દરદને લીધે પણ દસ્તાન અનિયમિત તથા ઘણું આવે છે કમરમાં ત્રાસ દાયક પીડા થાય છે, ધાત જાય છે અને રક્તસ્રાવ થાય છે. **ઉપાય**—વ્રણના ઉપાય કરવા. પંચવલ્કલની અગર ત્રિફળા અને માયાંના પાણીની પીચકારી મારવી. ફટકડી અગર જસતના પાણીની પીચકારી મારવી.

ગર્ભાશયભ્રંસ—આ આમળની પેઠે ગર્ભાશય પણ હેઠું ઉતરી બહાર આવે છે. આ દરદ મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓને થાય છે; વારવાર પ્રસવ થવાને લીધે ગર્ભાશય બહાર આવે છે. ગર્ભાશય સુજી જવાથી, તેમાં ગ્રંથી થવાથી, અને કરાંજવાથી. ગર્ભાશય હેઠે ઉતરે છે. **ઉપાય**—આમળની પેઠે તેને દાબીને ઉપર ચડાવવું, રાળના લેપનું બંધ ૨ કનું ને તાણીને પાટો બાંધવો. સ્ત્રીએ પથારીની બહાર જવું નહિ. ટંડા પાણીમાં બેસવું અગર સ્તંભક દવાઓની પીચકારી મારવી અથવા સોગઠીપેરવી. જેથી બંધન સખત થવાથી ગર્ભાશય નીચે ઉતરી શકશે નહિ. શક્તિ આવે એવી દવાઓ લેવી.

સ્તન—થાનનોસોજો—ધાઇમાં દૂધ પેદા થવા સારૂ તે તરફ લોહીનો જોશ ચડી આવે છે, તેથી ધાઇ ભરાઇ જાય છે અને તાવની સાથે થાનમાં

સોજો ઉપડી આવે છે. એક અગર બંને ધાઇમાં આ દરદ થાય છે, ત્યારે થાન ભરેલાં લાગે છે. તેમાં ગાંઠો બંધાય છે; સખ્ત વરમ થઇ આવે છે. ત્યારે ચામડી લાલ થાય છે, ટાઢ તથા તાવ ચડી આવે છે, બેચેની, અનિદ્રા, અને પાક ઉપર આવતા અંદર લબકારા મારે છે. બાળકને વખતસર નહિ ધવરાવવાથી અથવા ભરેલી ધાઇમાં હાથને બહુ હલાવવાથી, ઘણો ગરમ ખોરાક ખાવાથી અગર મનના આવેશની અસરથી પણ વરમ થાય છે. **ઉપાય**—થોડું દરદ હોય તો ફલાલીનનો અથવા પોશના ડોડાના ગરમ પાણીનો શેક કરશો. દાહ થતો હોય તો-ગુલાબ જળનું પોતું મૂકવું અથવા સુખડ અને રતાંજળીનો લેપ વારંવાર કરવો. વેળાસર દૂધ ખેંચી લેવાનો ઉપાય કરવો, કોઈ પાસે ધવાડીને કાઢી નાંખવું. શેક કરવો અને અળસીની પોલ્ટીશ માર્યા કરવી. લીંમડાનાં પાન બાફીને બાંધવા. ઝાડો સાફ લાવવાની તથા તાવની દવા આપવી.

બાલીજવું—કેટલીક સ્ત્રીઓ ઋતુના દોષથી એટલે દસ્તાનનો અટકાવ થવાથી અંદર જમાવ થતો જાય છે અને તેથી એવી સ્ત્રીઓનાં પેટ અને પેડુ ખાસ કરીને ફૂલી ગયેલાં જોઇએ છીએ, તેને બાલીજવું કહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને એકાદ છોકરૂં થયા પછી આરોગ થાય છે અને પછી ગર્ભ રહેતો અટકે છે. **ઉપાય**—બાલી ગયેલી સ્ત્રીઓએ ઓછો અને સાદો ખોરાક ખાવો અને મહેનતનું કામ કરવું. ખુલી હવામાં અને ઘરમાં પણ શ્રમ પડે એટલું કામકાજ કરવું. શરીર ઉપરથી ચરબી અને વાયુ ઓછા થાય એવા ઉપાયો કરવા. એવા ઉપાયોમાં સારૂ દસ્ત આવે એવી દવા કરવી. હરડે, [illegible], એળીઓ, હીંગ વગેરેહના વાયુના તથા દસ્તના ખુલાસા માટે વાપરવી. ઋતુ-દસ્તાન વેળાસર લાવવાના ઉપાયો કરવા. જેમકે ગરમ પાણીમાં રાઇ નાંખી પગ બોળવા, કમર ઉપર શેક કરવો. આ ઉપાયથી પેડુનો જમાવ નરમ પડશે અને જામેલા લોહીનું ઉપર [illegible] કરે [illegible] ગર્ભાશય ખુલ્લું થશે. [illegible] તથા મેદને ઓછો કરે [illegible]

આપેલી છે. માટે તેવો કોઇ રોગ જણાતાં કદી પણ બેદરકાર રહેવું નહિ; તરત સારા વૈદ કે ડાકટરની સલાહ લઈ દવા કરવી. આ નીચે વૈદક શાસ્ત્રને આધારે થોડા રોગોના ઉપાયો આપેલા છે.

ઝાડાનીકબજીયત—ગર્ભણી સ્ત્રીઓને ઝાડાની કબજીયત રહે છે. જો કે તે હમેશાં એકાદ વખતે ઝાડે જાય છે, તોપણ જોઇએ તેવો ખુલાસે સાફ દસ્ત આવતો નથી, તે એ સ્ત્રી જાણી શકતી નથી. આ વિકાર ધીમે ધીમે વધીને પેટમાં સણકા નાખીને કમર દુઃખવા માંડે છે, અને જનેંદ્રિય છુટીને નીચે આવે છે, એવો ભાસ થાય છે. **ઉપાય**—તેમને વારંવાર જુલાબની દવા નહિ આપતાં યુક્તિથી કામ લેવું. એળીઓ, નસોતર. કેલોમેલ, નેપાળો, રેવચીનોશીરો, જાલપ, આ દવા ચાલતાં સુધી આપવી નહી. (૧) દુધના વિશેષ સેવનથી ઝાડાનો ખુલાસો થાય છે. (૨) એરંડીઉં દુધમાં આપવું. સખત કબજીયતમાં એરડીયાની પીચકારી આપવી. (૩) સોનામુખી, હીમજીહરડે, ગુલાબનીકળી, આંબળાં, જેઠીમધ, અને કાળી દ્રાક્ષ તથા ગરમાળાનેગોળ, એ પ્રત્યેક અરધો તોલો લઈને એક શેર પાણીમાં કાઢો કરીને ચોથો ભાગ બાકી રહે એટલે ગાળીને વારંવાર થોડો થોડો પાવો, તેનાથી ગર્ભને અને ગર્ભણીની પ્રકૃતિને કંઈ ઈજા થતી નથી અને મળ શુદ્ધિ સાફ થઇ પ્રકૃતિ શાન્ત રહે છે.

છાતીમાંબળવું—લક્ષણ—કડવા ઘચરકા અથવા ઓડકાર આવે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીને છાતીના નીચેના ભાગમાં બળત્રા શરૂ થઈ ઉપર ગળામાં આવે છે. **ઉપાય**—સ્ત્રીએ સાધારણ રીતે ખટાશ, તીખાશ, અને તેલ વાળા પદાર્થ ખાવા નહિ. બાઇકારબોનેટઓફસોડા સુમારે ૨ થી ૫ રતી એક તોલા ઠંડા પાણીમાં આપવો. સોનામુખી ાા તોલો, હિમજીહરડે ાા તોલો, કાળી દ્રાક્ષ ાા તોલો, અને આંબળાં ાા તોલો એ સર્વનુ એકત્ર ચુરણ પાણી સાથે આપવું. **પેટમાંચુંક**—આ ચુંક વખતે એટલી તો તિવ્ર હોય છે કે તેનાથી ગર્ભપાત થવાનો સભવ હોય છે. **ઉપાય**—ફુદીનાના અને આદાના રસમાં બે ત્રણ રતી સચળ મેળવીને આપવો. ફુદીનાનો રસ ાા તોલો, આદાનો રસ ાા તોલો, અને સિંધવ ૧ માસો, મેળવીને આપવો. તેથી બધ ન પડે તો, નગોડનો રસ ાા તોલો, એક માસો સિંધવ નાંખી આપવો, ફુદીનો. આદુ, ડુગરી, લસણ, અને તુળશી એ દરેકનો પા પા તોલો રસ કાઢીને એકત્ર કરી આપવો. અજમો ઉના પાણીમાં આપવો.

શૂળ—દર્ભ, કાંસડો, એરડો, અને ગોખરનાં મૂળને પાણીમાં વાટી, તેમાં પકાવેલ દુધમાં સાકર અને મધ નાંખી પાવું, શુળને માટે સખત દવાઓ વાપરવી નહિ.

અતિસાર—કેરીની ગોટલી શેકીને ખાવા આપવી. કુણું બીલું, જાયફળ

પગનીસુજ—ગર્ભાશયનો દાબ અંદરની મોટી રક્તવાહિનીના પર પડવા
ની પગેથી રક્ત ઉપર ફરવાને પ્રતિબંધ થાય છે. તેથી રક્તમાંનું પાણી બહાર
નીકળી પગપર સુજ આવે છે. એ પ્રસુતિ થતા સુધી રહી બે ત્રણ દિવસ-
માં ઓસરી જાય છે. તે મોં પરની અને હાથ પરની સુજ પ્રમાણે ભયંકર નથી.
ઉપાય—લાલસાટોડીનાં મૂળ, લાલકાકડીનાં પાન, કાળા ધંતુરાના પાન અને
બાગરાનાં પાન વાટી તેનો લેપ પગ પર કરવાથી સુજ કમી થાય છે. સુખડ,
જેઠીમધ, વાળો, નાગકેશર, તલ, મરડાશીંગ, મજીઠ, આકડાનું મૂળ અને ધોળી
સાટોડીનો લેપ કરવો. કાળીજીરી, ધોળુંજીરૂં. અને કડુ એ દરેક અરધો તોલો
લઇ તેનો કવાથ-કરી. આપવો.

હરસ—મસા—આ ગર્ભાશયના દાબથી થાય છે. વખતે એ ઘણાજ ત્રા-
સદાયક થાય છે. પ્રસુતિ પછી મટી જાય છે. કોઈવખતે ગુદાદ્વારની આસપાસ
હરસ-મસાનું ઝુમખું થાય છે અને પછી કમી થતું નથી, તે વખતે આંતરડાં-
ની ક્રિયા બંધ-થવાથી પણ થાય છે. ઉપાય-કોઠો સાફ રાખવો. કદી પણ સ-
ખ્ત જુલાબ આપવો નહી. જાયફળની ભુકી બે માસા-ગુલકંદમાં આપવી. કણ-
ઝીની ભાલ છાશમાં ઘસીને આપવી. સુરણની કાતરીઓ-સાકર સાથે ખાવા દે-
વી. નાગકેશર એકથી બે માસા માખણ અને સાકર સાથે આપવું.

મોંપરસુજ—મોં અને શરીરના ઉપરના ભાગપર સુજ આવવી એ રક્ત-
વિકારનું ચિન્હ છે. તેનાથી તાણ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે પછી તે ઘણું કરી પ્રસુતિનો કાળ
સમીપ આવતાં સુધી થતી નથી. ઉપાય—હલકો રેચ આપવો, તંખાવગો અને
કડવા લીંબડાનાં પાન પાણીમાં ઉકાળીને નાસ (બાફ) આપવો, તેનાથી પરસેવો
આવી સુજ કમી થાય છે. હરડાં, બેડાં, આંબળાં, નાગરમોથ, વાવડીંગ. સુંઠ,
મરી, લીંડીપીપર, એ ઔષધો સમ ભાગે લઇ ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણ બે માસા
મરી, લીંડીપીપર ... મેળવી તેને મધ અને ઘીમાં આપવી. મંડુર બે રતી
અથવા નેગસીજ લોહ ભસ્મ મેળવી

જગા, ઉઘાડે પગે ચાલવું, ભીની ભોંયપર સુવું, બેસવું. ઠંડા પાણીથી નહાવું, ઘણો વખત ઉભા રહેવું, ઘણો ખોરાક, ઘણો શ્રમ, ધાસ્તી, ગુસ્સો, અને જુલાબ એ સર્વે રક્તસ્રાવને ઉત્તેજન આપે છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો. સ્ત્રીને સુવાડી રાખવી અને હલકો ખોરાક આપવો.

ધાતુસ્રાવ—ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને કોઈવાર પ્રદર સરખું પાણી પડે છે. **ઉપાય**—સ્વચ્છતા રાખવી અને જરૂર પડેતો પ્રદરના વિષયમાં બતાવેલ પ્રક્ષાલન કે પીચકારી અને પોતાંનો ઉપયોગ કરવો. સારો કૌવતવાળો ખોરાક આપવો, અને પ્રદરના ઠંડા ઉપચારો કરવા.

બહુમૂત્રતા—ગર્ભિણી સ્ત્રીને વારંવાર પેશાબની હાજત થયા કરે છે. **ઉપાય**—જવનું પાણી પીવું, એરંડીઊ લઈ દસ્તનો ખુલાસો કરવો. દરદ હોયતો પેડુપર ફલાનેલનો શેક કરવો. ચંદ્રપ્રભા વગેરે મૂત્રલ અને સારક દવાઓ લેવી.

માથું દુઃખવું—આ દરદ કોઈ વખતે મોટું ભયંકર સૂચક ચિન્હ હોય છે, પરંતુ કદીતો તે લક્ષ આપવા જેવું પણ હોતું નથી. જો તેની સાથે આંખો લાલ હોય, સુસ્તી કિંવા ઘેરી આવતી હોય, આંખો આગળ તમરા ઉડે એવો ભાસ થતો હોય, કાનમાં અવાજ આવતો હોય, તો મસ્તક શળ ભયંકર ચિન્હ સમજવું, અને જો ત્વરાથી તેનો ઉપાય ન થાય તો તાણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ લક્ષણો જે સ્ત્રી વધારે લોહીવાળી પ્રકૃતિની હોય છે અને ખાવા પીવાનો નિયમ રાખતી નથી તેમને થાય છે ઘણું કરી પેટ ભરીને જમ્યા પછી થાય છે. કોઈ વખતે તદન જુદી પ્રકૃતિની સ્ત્રીઓને પણ થાય છે. **ઉપાય**—કસરત કરવી, ખોરાક થોડો ખાવો, ઉત્તેજક પદાર્થનો ત્યાગ કરવો, બળવર્ધક ઔષધો આપવાં. બદામનુ તેલ નાકમાં નાંખવુ. બદામની લાપસી દુધમાં કરી આપવી. બદામ અને કપૂર દુધમાં ઘસીને માથે ચોપડવું.

તાણ-આંકડી—ઉપર કહેલું મસ્તક શળ એનું પૂર્વ ચિન્હ છે. જે સ્ત્રીઓને મૂર્છા આવે છે અથવા જે ક્ષીણ થએલી હોય છે, તેમને આ વિકાર થાય છે. ફિકર અને ચિંતાતુર ચહેરો જણાય છે. આ આંકડીથી જીંદગીને કંઇ ભયહોતો નથી, પરંતુ કોઈ વખતે ગર્ભપાત માત્ર થાય છે. **ઉપાય**—માથા ઉપર રેશમના કપડામાં બરફ ઘાલીને લગાડવું. બોચીપર અને છાતીપર રાઇનું પ્લાસ્તર લગાડવું.

કમજોર—એરંડાના કુંણા પાનનો રસ એક તોલો લઇ તેમાં ૧ તોલો સાકર નાખીને દુધમાં આપવો. ભાંગરાનો રસ ઘીમાં મેળવી આપવો. કદુની બુકી બે માસા ખાંડ સાથે આપવી.

ગર્ભિણી સ્ત્રીઓના કેટલાક ઉપાયો ઉપર પ્રમાણે આપેલા છે. જોકે કુદરતની કૃપાથી ગર્ભિણી સ્ત્રીને ઘણુંકરીને ભારે મંદવાડ આવતો નથી; તેમ ગર્ભ રહ્યા પહેલાનાં જે દરદો હોય છે, તે પણ ગર્ભ રહ્યા પછી દબાઇ જાય છે; કે-

માટે ગર્ભના રક્ષણને માટેજ કુદરતે આવી ગોઠવણ કરેલી છે; પરંતુ વખતે બાળકના અવતર્યા પછી પ્રથમના દબાઈ ગયેલા રોગો પાછા જોર કરી આવે છે. માટે સ્ત્રીઓએ પોતાની આરોગ્યતા સારી રહે તેવા ઉપાયો કરવા જોઇએ, તે છતાં કદી કોઇ રોગ લાગુ પડે તો તેના તરત ઉપાયો લેવાને બની શકે, માટે તેને લગતું જ્ઞાન સ્ત્રીઓએ સંપાદન કરવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે.

સુવાવડશીરીતેકરવી ?

સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યા પછી ચાળીશ અઠવાડીયાં એટલે ૨૮૦ દિવસે પ્રસવ થાય છે. તેમાં કોઈ સ્ત્રીને થોડા દિવસ અગાઉ અને કોઈ સ્ત્રીને થોડા દિવસ પછી પ્રસવ થાય છે. પ્રસવ એ શરીરના બીજા ધર્મની પેઠે એ પણ એક કુદરતી ધર્મ છે. એ કુદરતી ધર્મ પ્રમાણે જેમ નિરોગી માણસને મળમૂત્ર ત્યાગ અનુક્રમે જેટલી સહેલાઈથી થાય છે, તેમ તેટલાજ ક્રમે અને તેટલીજ સહેલાઇથી નિરોગી અને પરિપકવ ઉમરે આવેલાં માતપિતાથી ઉત્પન્ન થએલો ગર્ભ, શાંત અને પવિત્ર માતાએ યથાવિધિથી પોષેલ હોય છે; તેને સ્વાભાવિક રીતે સુખ શાન્તિથી પ્રસવ થાય છે; પરંતુ જે પ્રસવ કષ્ટથી થાય છે, તે માત્ર માતા પીતાના વિરૂદ્ધાચરણના દોષથી, તેમજ ગર્ભ ધારણ કરનાર સ્ત્રી ગર્ભાવસ્થામાં પાળવાના નિયમ પ્રમાણે નહિ ચાલતાં; ખાવા-પીવા, બેસવા ઉઠવા, ચાલવા, દોડવા, અને આડા અવળા વગેરે-વિરૂદ્ધ વિહાર અને વિરૂદ્ધ ચેષ્ટા આચરે છે. તેથી તેને અને ગર્ભને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિકાર પ્રસવ કાળમાં અને સુવાવડમાં દરદ અને દુઃખનું કારણ થઇ પડે છે. માટે સ્ત્રીઓએ સુખરૂપે પ્રસવ થવાને ગર્ભ રહ્યા પછી ગર્ભાવસ્થામાં પાળવાના નિયમો પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ તે વિષે " **સતીમંડળ ભાગ ૧ લામાં "ગર્ભાવસ્થામાં—શી રીતે વર્તવું ?** એ વિષયમાં વિવેચન કરેલું છે તે વાંચી લક્ષમાં લેવું. નિયમ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી સ્ત્રીઓને સુખરૂપે પ્રસવ થાય છે; પરંતુ જ્યારે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વર્તવામાં નથી આવતું, ત્યારેજ કુદરત પોતાનું કામ કરતી બંધ પડે છે અને ત્યારેજ વચ્ચે પડવાની આપણને જરૂર પડે છે; પરંતુ તે વખતે પણ આપણે વિશેષ કાંઇ કરતા નથી, માત્ર મદદ કરીએ છીએ આ વખતે સ્ત્રીઓએ ઘણી સંભાળ રાખવાની છે. જો નિયમ પ્રમાણે સંભાળ રાખવામાં આવતી નથી, તો સુવારોગ વગેરે ભયંકર રોગો થવાનો સંભવ છે. માટે સુવાવડ શી રીતે કરવી અને તેની વ્યવસ્થા કેવી રીતે રાખવી, તે વિષે

થોડુ વિવેચન સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ધારી આ નીચે આપેલુ છે

સૂયાણી—દાઈઆણ—પ્રસવની ક્રિયા ચલુ થયા પછી સહવાસ વગરની સૂયાણીને એકાએક બોલાવવાથી પ્રસવ કરનાર સ્ત્રીને જુદાપણુ લાગી શરમથી સંકોચ પામે છે અને તેથી વેણા આવવામા પ્રતિબંધ થાય છે માટે ગર્ભિણી સ્ત્રીને નવમો મહિનો શરૂ થાય, એટને સુશિક્ષિત અનુભવી સૂયાણીને બોલાવી તેની સાથે બોલવા ચાલવાથી હળીજાય એમ કરવુ, અગર જે સ્ત્રીએ ઘણી વાર પ્રસવ કરેલો હોય, ગર્ભિણી સ્ત્રીપર પ્રીતિ રાખનારી હોય, મધુર વચનથી મન રંજન કરનારી હોય, અને આનંદ વૃત્તિવાળી હોય, એવી કુશળ સ્ત્રીઓ સાથે તેમનુ મન હળીજાય એમ કરવુ. આવી રીતે કરવાથી સૂયાણીપર અથવા એવી કુશળ સ્ત્રીઓપર ગર્ભિણી સ્ત્રીને વિશ્વાસ અને પ્રીતિ બેસી જશે તેથી તેમને જુદાપણુ અને શરમ લાગશે નહિ માટે તેવી રીતે કરવુ એ હિતકારક છે.

પ્રસવપહેલાંથતાંચિન્હો—પ્રસવ થયા પહેલા બે દિવસ અગાઉ સ્ત્રીને જરા ઠીક લાગે છે બાળક નીચે ઉતરવાથી પેટનોભાર ઓછો જણાય છે, તેને લીધે શ્વાસ લેવાની પ્રથમ જે હરકત પડતી તે પડતી નથી અને પોશાક ઢીલો લાગે છે ગર્ભસ્થાન જરા નીચે ઉતરવાથી અને તેનું મો ઝાડા અને પેશાબના માર્ગની નજદીક આવવાથી પેશાબ અને ઝાડાની હાજત વધે છે કાયામાંથીચીકણો પ્રવાહી પદાર્થ નીકળવા માંડે છે આ ચિન્હ સૌથી વધારે ખાતરી લાયક ગણાય છે આ ચીન્હોપરથી સમજવુ કે હવે સ્ત્રીને જલદી સુવાવડ આવશે અથવા ઝટ પ્રસવ થશે માટે સુવાવડને લગતી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવી

સુવાવડનોઓરડો—સુવાવડ કરવાનો ઓરડો પહોળો હોવો જોઇએ. તેમા ચોતરફ સરખી હવા આવવી જોઇએ અને પ્રકાશ પણ આવવો જોઇએ તેમા સુવાવડ સમયે જોઇતી સર્વ વસ્તુઓ અને સારવાર કરનાર સ્ત્રીઓનો સારી રીતે સમાવેશ થાય તેવો હોવો જોઈએ ઓરડાની ભીંતો ચુનો કે સારો રગ લગાડી મનોહર દેખાય એવી કરવી ઉપરના ભાગમા છત જડવી અગર કંઇ કપડુ ચદરવાની પેઠે બાંધી લેવુ ઓરડો સ્વચ્છ હોવો જોઇએ, તેની આજુબાજુની જગ્યા સ્વચ્છ અને મળમૂત્રાદીકનો સંચય ન હોવો જોઇએ, કેમકે તેથી હવા બગડીને તે અશુદ્ધ હવા ઓરડામા આવે છે ઓરડા માહેની જમીન ભીનાશ-ભેજવાળી ન હોવી જોઇએ બહારની હવા જોરથી આવીને સુવાવડીના શરીરને ન લાગે એવી તજવીજ કરવી, કેમકે જો જોરથી હવા લાગેતો તેને વિકાર થાય છે તેમજ સુવાવડીના ઓરડામા ભીનાશ વાળી શરદ હવા પણ આવવા દેવી નહિ પણ તેમા શુદ્ધહવા આવવી જોઇએ માટે તે ઓરડામા મોટી બારીઓ સામસામી હોવી જોઇએ જો બ્હાર મોટા સુસવાટાથી પવન ફુંકતો હોયતો સર્વ બારીઓ બંધ કરવી અને નાની જાળીઓમાથી માત્ર શુદ્ધ હવા અંદર

આવે એવી તજવીજ રાખવી. ઓરડો હમેશાં સ્વચ્છ રાખવો, અંદર એક ચોકડી રાખવી, તેમાં કોઇપણ પ્રકારની ગંદકી થવા દેવી નહિ; કેમકે મળમૂત્ર વગેરે ખરાબ પદાર્થ ઓરડામાં રહેવાથી તેમાંની હવા બગડે છે. ઓરડામાં કોઇપણ પ્રકારની ગડબડ હોવી ન જોઇએ. જનાજની કોઠીઓ અને માટલાની ઉતરવેડો, ટોપલીઓ વગેરે સામાન ત્યાં તદન રાખવો નહિ. સુવાવડીને જોઇતા પદાર્થ માત્ર ત્યાં રાખવા, ત્યાં ઝાઝી ગડબડાટ અને શોર બકોર આવી શકે નહિ અને બરાબર સુલાઝો રાખી શકાય એવી એકાંત જગ્યામાં ઓરડો હોવો જોઇએ. ઓરડામાં ઘણી સ્ત્રીઓને આવવા દેવી નહિ, પણ જેઓ સુવાવડીની સારવાર કરનારી અગર હરકોઇ રીતે કામ લાગી શકે તેમનેજ અંદર રહેવા દેવી. બીકણ અને ગભરાટ કરનારી સ્ત્રીઓને ઓરડામાં લાવી પ્રસવ કરનાર સ્ત્રીના દુઃખમાં વધારો કરવો નહિ. સુવાવડીની માવજત કરનારી સ્ત્રી ઉપરાંત એક અગર બેથી વધારે સ્ત્રીઓને ઓરડામાં રાખવી નહિ.

પ્રસવવખતેજોઇતાપદાર્થો—સારવાર કરનાર સુયાણીના ઉપયોગ માટે જોઇતી વસ્તુઓ તરત મળે એવી વ્યવસ્થા રાખવી. તેમ નહિ કરવાથી જરૂર વખતે દોડાદોડ અને શોધાશોધ કરવાથી મોટી અડચણ પડે છે. બિછાનું ખરાબ ન થાય તે માટે તેના ઉપર પાથરવા એકાદ કામળો અગર મીણીયું રાખવું. શરીર ચોળવા માટે મીઠું તેલ, ઉનું અને ઠંડું સ્વચ્છ પાણી, નાળ બાંધવા માટે સુતળી, રેશમ કે ફીતના બે ત્રણ કકડા, નાળ કાપવા માટે એક કાતર અગર સારી ધાર વાળી છરી, પેટે બાંધવાસારૂ એક પાટો, મોટી ટાંકણીઓ, ગોદડીઓ અને બાળોતીયાં. બાળકને વીંટાળવા માટે સ્વચ્છ અને નરમ ફલાનેલનો કે સાદા કપડાનો ટુકડો, વાદળી, બાળકને નવરાવવા માટે ટબ કે કથરોટ, બાળકને શરીરે લગાડવા માટે ચણાનો લોટ કે ઉત્તમ પ્રકારનો સાબુ, સ્વચ્છ રૂમાલ કે ટુવાલ અને કાયા—ગુહ્ય ભાગ લુછવા માટે કેટલાક લુગડાના કકડા, નાળ કાપ્યા પછી તેને બાંધવા પાટો, રેશમ કે શણુના કપડાની પાતળી પટીઓ, બાળકને સાફ કર્યા પછી તેના ઉપર વીંટાળવા ફલાનેલ કે ધાબળી, બાળકનો જન્મ થયા પછી તેની માતાને પહેરવા સ્વચ્છ કપડાં, પાટો અને સ્વચ્છ ચાદર વગેરે જોઇતી વસ્તુઓ યાદ કરીને આગાઉથી તૈયાર રાખવાં.

સુવાવડીનુંબીછાનું—સુવાવડીને ખાટલાપર સુવાવાડનો રિવાજ છે તે ઘણોજ સારો છે. તેના ઉપર ગાદી અગર કામળો અને સ્વચ્છ ચાદર પાથરવી. ફાટેલું તુટેલું કે મેલું કપડું ન જોઇએ. કેટલાક લોકો જે ખાટલો વાપરે છે તે ભીંડી અથવા મુંજનો અગર કાથાની સીંદરીનો ભરેલો હોય છે. તે બહુ કઠણ હોય છે. માટે પાટીનો ભરેલો હોય તો ઘણો સારો. અગાડાવાનો રોગ નડે નહિ તેવો કરવો હોય તો કંતાન જડી લેવું. આવો ખાટલો સારો ભરેલો હોવો જો-

ઈ એ. ખાટલાપર સારી પથારીની જરૂર છે. સાજા માણુસને સારી પથારીની જેટલી જરૂર છે. તેના કરતાં સુવાવડી સ્ત્રીને વધારે જરૂર છે; પરંતુ આપણામાં ઘણીખરી સ્ત્રીઓ મુજ કે કાથાના ભરેલા ખાટલા પર ચીંથરીઆં ગોદડી પાથરી તે પર સુએ છે. તેથી ખાટલો આરામ આપવાને બદલે શરીરને પીડાકારી થઇ પડે છે. વળી જે ગોદડી પાથરે છે, તે ગોદડી કેટલીક સુવાવડમાં પાથરેલી હોય છે. તેથી તેમાં સુવાવડની ગંદકી ભેગી થયેલી હોય છે. માટે તેવી ગોદડી પાથરવી નહિ. આ કામ માટે બે મોટા સારા કામળામાં પરાળ કે ઉન ભરીને તેનું ગોદડું બનાવી લેવું જોઈએ. તેથી એકતો સારી પથારી થાય છે અને કામ પૂરૂં થયે પરાળ કે ઉન કાઢી નાંખ્યે પાછા કામળા કામળામાં આવે છે. આ પથારીપર એક સ્વચ્છ ચાદર પાથરવી અને તેનાપર અગર પથારી પરજ પ્રસવ વખતે મીણીયું-ઑઇલ-ક્લાથ પાથરવું. પ્રસવ થયા કેડે તે ખસેડી લેવાથી હેઠલી પથારી સૂકીને સૂકી રહે અને ભેજથી થતો ઉપદ્રવ અટકે. વળી ખાટલો સાધારણ વાપરવાના મેજ જેટલો ઊંચો જોઇએ, એવો ખાટલો હોવાથી કોઇ વખતે પ્રસવ થતાં મુશ્કેલી પડેતો સૂયાણી વગેરે સારવાર કરનારી સ્ત્રી તરફથી તે સ્ત્રીને મદદ જોઇએ, તે આપવાને સુગમ પડે. પ્રસવ થયા કેડે સ્ત્રીને પથારીમાં બેસવા ઉઠવા દેવી નહિ. માટે ઉઠાડયા વગર ઝાડા ઝપટાનુ સુખ રહે તેવી તજવીજ કરવી જોઇએ.

દેશીસુવાવડનીરીત–આપણા લોકના સુવાવડ કરવાના ઓરડામાં ઉપરતી બાબત પર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. હવા-પવન સમૂળગો બંધ કરવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પરતુ જાળીયાં લૂગડાંના ડુચાથી અગર માટીના લોચાથી બધ કરી દે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે માણુસના શરીરની સુખાકારી માટે હવાની છુટ જોઇએ; કેમકે ચોમાસાની શરૂઆતમાં જ્યારે વરસાદ વરસતો નથી અને આકાશ વાદળાંથી છવાઇ ગયું હોય છે, ત્યારે બહુજ બાફ અને ઉકળાટ થાય છે, તે આપણે જરાવાર પણ ખમી શકતા નથી. આપણો જીવ આકુળ-વ્યાકુળ થઈ જાય છે, તો ગરીબ બિચારી સુવાવડી સ્ત્રી જે પ્રસવનું દુઃખ સહન કરીને થાકી ગયેલી હોય છે, તેને ચોવીશ કલાક આવા બધીઆર ઓરડામાં કાઢવા એ શું થોડુ સકટ છે ? વળી સગડી બળતી હોય છે, તેથી પણ સ્વચ્છ હવા ઓછી થઇ વ્યાકુળતામાં વધારો કરે છે. જે લોકો પવન—હવા અને અજવાળુ વગેરે બંધ કરવાની તજવીજ કરે છે. તેમના મનમાં પ્રસવેલી સ્ત્રીના ઉપર સકટ નાંખીએ છીએ એમ નથી, પણ તેતો બિચારાં પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે તેમ કરે છે. વળી દુઃમાં ઉમેરો કરવાને એવા ઓરડામાં સખીઓ,સગીઓ અને આજુબાજુની સ્ત્રીઓનુ ટોળું એકઠુ થાય છે, એ પણ હોંહા ને બફારો કરી સંકટમાં વધારો કરવાને બાકી રાખતાં નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે ઝાડ,વગેરેનાં કુંડાંને અજવાળાનેહવા વગરના ઓરડામાં અથવા એવી જગ્યામાં મેલવામાં આવે તો તેકરમાય

રમ કપડાનો કકડો તેમાં ભીંજવી તેવડે કાયાને ઉપરથી લુછી નાખવી અગર કાયા આગળ તેલ લગાડીને પછી ફક્ત કોકરવરણા ઉના પાણીમાં બોળેલા કપડાના કકડાથી કાયા લુછી નાખવી અને પછી પાટો બાંધવો.

પાટોબાંધવાનોહેતુ—નાળ અને ઓર વગેરે પદાર્થો બહાર આવી ગર્ભાશય સંકડાઇને બાળકના માથા જેવડું થઈ પેડુમાં જે ગાંઠ બાઝે છે, તે ગાંઠ નરમ ન થઇ જાય તે માટે અને કટી:-કેડને પેટના ઉપર સરખો દાબ પડવાથી ગર્ભાશયને આશ્રય મળે. માથું બહાર નીકળતી વખત કટીરની સંધી સારી રીતે તણાય છે. તેથી તેમાં વેદના થાય છે; તે પાટાના દાબથી કમી થાય છે, લોહી વહેવાનો સંભવ ઓછો થાય છે, અને ગાંઠ નરમ થઈ જતી અટકે છે. પાટો બાંધવાથી સુવાવડીને સુખ થાય છે. આ રિવાજ આપણા લોકોમાં નથી એ ઘણું ખોટું છે. હાલ ઈંગ્રેજી વૈદ્યક વિચાર દાખલ થયા પછી પાટાને બદલે પાટી વગેરે નીચલા ભાગપર બાંધવાનો રિવાજ દાખલ થયો છે; પરંતુ એ પાટીથી ઉપર કહેલા પાટાનું કામ બરાબર સરતું નથી. માટે પાટો બાંધવો એ ઉત્તમ છે.

પાટોબાંધવાનીરીત—પેટના સ્નાયુ જેના બળવાન હોય છે, તેમને પ્રસવથી સંકોચાયેલા ગર્ભાશયપર એટલો દાબ બેસે છે કે પાટો બાંધવાની વિશેષ જરૂર જણાતી નથી; પરંતુ ઘણાં છોકરાં થવાથી તે એટલા બળહીન અને શિથિલ થાય છે કે તેમનો ગર્ભાશયપર બિલકુલ દાબ થતો નથી અને જો દાબ ન હોય તો ગર્ભાશય શિથિલ થઇને તેમાંથી રક્તસ્ત્રાવ થવાનો વિશેષ સંભવ છે. રક્તસ્ત્રાવ થવાથી સુવાવડી સ્ત્રી અશક્ત થઇ તેને ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ભયંકર પરિણામ આવે છે. માટે સર્વને પાટે બાંધવો જરૂરનો છે. પાટો એવી રીતે બાંધવો કે સુવાવડીને બિલકુલ દુઃખ થાય નહિ, માટે તે બહુ ઢીલોએ નહિ તેમ બહુ તાણીને પણ બાંધવો નહિ. બહુ તાણીને બાંધવાથી ઘણી હાનિ થાય છે. પાટો જાડા અને જુના કપડાનો લેવાથી તે એક સરખો બેસતો આવે છે. જે કપડાનો પાટો બાંધવો તે કપડું થોડું ચીકણું અને કરચલી ન પડે તેવું જાડું હોવું જોઇએ અને તેની કુમાસ નરમ અને મજબુત જોઇએ. બેવડી ફલાનેલના પાટામાં એ સર્વે ગુણ હોય છે. સ્ત્રીથી એવો પાટો સહન થાય નહિ, તેમણે સુમારે ૭ હાથ લંબાઇનું એકાદ ધોતીયું, પાઘડી કે ઉપરણું લઈ તેની બેવડી પહોળાઇની ઘડી કરી, તે ઘડી પેટની આસપાસ સરખી લપેટવી. તેથી પાટા પ્રમાણેજ દાબ બેસે છે.

પાટોબાંધ્યાપછીનીવ્યવસ્થા—પાટો બાંધ્યા પછી પ્રસવ કરનાર સ્ત્રીને જે બિછાનપર સુવાડી હોય, તેપર પાથરેલી ચાદર વગેરે પલળેલાં વસ્ત્ર તે સ્ત્રીને ખસેડયા કે ઉઠાડયા વગર કાઢીલઈ તેને ઠેકાણે બીજી ચાદર વગેરે પાથરવી. આમ કરવાથી થાકી ગયેલી સ્ત્રીને મેલાં ગંદાં લુગડાંમાં સુવાડી રાખ્યાથી જે દુ-

કસાન થાય છે તે થતું નથી. આપણા લોકોમાં પ્રસવ થયા પછી કેટલીક સુયાણીઓ જણનારી સ્ત્રીને ઉભી કરે છે, તે રીત અતિ નુકસાનકારક છે; તેથી કરીને કોઇવાર જન્મારા લગી વ્યાધિ થવાનો સંભવ છે, માટે કદી પણ તેમને ઉભી કરવી નહિ. હવે પેટની નજીક ડુંટીથી થોડેક છેટે નાળમાં ગાંઠ બાંધી જે બાળકને નાની ખાટલીમાં સુવાડેલ છે. તેના અંગપર કેટલોક ચીકણો પદાર્થ વગેરે ચોટેલું હોય તે ખસેડી નાંખવાને માટે તેને નવરાવવાની જરૂર છે. તેને ગરમ પાણીથી ચોળી ને નવરાવી. નાળની આસપાસ સારા રૂનો લોચો મેલી ઝીણું લીસાલુગડાંનો પાટો બાંધવો, એમ કરવાથી નાળનું રક્ષણ થાય છે.

સુવાવડીને આરામ—બાળકનો પ્રસવ કરવામાં સ્ત્રીને જે દુઃખ પડે છે. તેથી થાકીને લોથ જેવી થઇ જાય છે. તેથી તેને આરામ આપવાની ઘણી જરૂર છે. માટે તેની જોડે વાત ચીત ન કરતાં અથવા તે ઓરડામાં બીજા કોઇને વાત ચીત કરવા નદેતાં તેને સારી રીતે ઉંઘ આવે એવી તજવીજ કરવી. પ્રસવ પછીની રાતે સ્ત્રીને હમેશની પેઠે સારી રીતે ઉંઘ આવે છે, તો તેના શરીરને સુખ-ચેન રહે છે અને સુવાવડ ગઇ નથી એમ તેને લાગે છે.

ઝાડાપેશાબનીસંભાળ—પ્રસવ કર્યા પછી સુવાવડીને બીજે દિવસે સવારે પેશાબ કરવાને કરાંઝવા દેવી નહિ. જેમ બને તેમ સુતાં સુતાં પેશાબ કરે તેમ કરવું. તે માટે કોઇ ઠામ કે એવી કંઈ સગવડ કરવી. પણ ઉઠવા કે બેસવા દેવી નહિ. પેશાબ આવ્યા ને ચોવીશ કલાક વીતિ જાય તો પેડુ પર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. શેક કરવાથી ઘણું કરી પેશાબ થાય છે. પેશાબ થવામાં અડચણ થવાનું કારણ કોઇ પણ રીતે પ્રસવમાં અડચણ થયેલી હોય તે છે. ઝાડા સંબંધી એટલુંજ કહેવાનું છે કે, એક બે દિવસ ઝાડો ઉતરે નહિ તો તેની ફિકર નહિ; કેમકે આ ઝાડાનો બંધકોશ કુદરતી છે અને તેનો હેતુ એવો દીસે છે કે તેની પાસે આવેલા ગર્ભસ્થાનને ઝાડો બે દિવસ ન આવે તો આરામ મળે. માટે એક બે દહાડામાં ઝાડાની ઉતાવળ કરવાનું કારણ નથી, એમ કરતાં બે દિવસ વીતિ જાય, તો દોઢેક ચમચો એરંડીઓ તેલ આપવાથી ઝાડો ઉતરશે, ઝાડો પણ સુવાવડીને ઉઠાડ્યા વગર કરાવવો અને તેને માટે કોઈપણ પ્રકારના સાધનની ગોઠવણ કરવી એ વધારે ઉત્તમ છે. ચાર પાંચ દિવસતો સ્ત્રીએ ઉઠબેસ કર્યાં વગર પીઠ પરજ સુઇ રહેવું જોઇએ જો તે પ્રમાણે થતું નથી તો ગર્ભસ્થાન ધસી આવે છે અને હાનિ થાય છે.

ગર્ભસ્થાનમાંથીવહેતોઆભડછેટ—પ્રસવ થયા પછી તરતજ થોડું થોડું નરમ લોહી કાયામાંથી થોડીવાર વહે છે. આ લોહીનો રંગ અડધા કલાકમાં બદલાય છે અને પછી જેમ વખત જાય છે, તેમ તેનો રંગ બદલાઇ પાણી જેવું થતું જાય છે. આ પ્રમાણે પંદર વીશ દીવસ લગી વહ્યા કરે છે. ગર્ભસ્થાનમાં ગર્ભ રહ્યો ત્યારથી તે જેમ જેમ મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ ગર્ભસ્થાન વધતું ગયું

શરદીનેઠંડીથીરાખવાનીસંભાળ—સુવાવડીને શરદી કે ઠંડી લાગે નહિ તેની ઘણી સંભાળ રાખવી. પ્રસવસ્ત્રાવથી કપડાંની ઘડીઓ વારંવાર ભીની થાય છે, તે બદલવા લક્ષમાં રાખવું. જો તે ભીંજાઇને ઠંડી થયા પછી બદલવામાં નથી આવતી, તો બહારના ભાગપર ઠંડી–શરદી લાગીને થતો સ્ત્રાવ અકસ્માત બંધ થાય છે. સુવાવડીને ઘણો ઠંડો પવન વાતો હોય એવે ઠેકાણે રાખવી નહી. તેના બિછાનાપર હુંફાયલાં કપડાં રાખવાં અને શરીરપર સ્વચ્છ ગરમ કપડાં રાખવાં. જેવાંકે–ફ્લાલેનની બંડી-ડગલી, ટોપી, પગમાં મોજાં, ઇત્યાદિ. તેને મેલાં કે ગંદા કપડાં પહેરવા ન દેતાં સ્વચ્છ પહેરવા દેવાં. તેનું બિછાનું પણ સ્વચ્છ રખાવવું. તેની પાસે કોઈપણ પ્રકારની ગંદકી થવા દેવી નહિ. ભેજ થાય એવું પણ કાંઇ થવાદેવું નહિ, વગેરે ઘણી સંભાળ રાખવી.

સુવાવડીનેઆપવાનાંઔષધો—પ્રસવ થયા પછી તેની પ્રકૃતિ કેવી છે તેની ચોકશી કરવી. જો તેની સારી પ્રકૃતિ હોય અને પછી યોગ્ય સંભાળ રાખવાથી તેને રોગ થવાનો સંભવ ન હોયતો વિશેષ ઔષધો આપવાની જરૂર નથી, પરંતુ તેને રોગ થાય નહિ તે માટે અને પ્રસવથી ઉત્પન્ન થતા કષ્ટનો નાશ થઇને સુવાવડના સ્ત્રાવાદિકથી આવેલું અશક્તપણું દૂર કરી શરીરમાં સારી રીતે શક્તિ અને આરોગ્યતા આવે, તે માટે બળવર્ધક ઔષધો આપવાં જરૂરનાં છે;કેમકે આ સ્થિતિમાં થોડું પણ અશક્તપણું રહેતો તે ભયંકર સુવારોગનું બીજ રોપે છે.

બહારનાઉપાયો—બાવળ, બોરસલી, અથવા બોરડીની અંતરછાલના શેરભર ઉકાળામાં ફટકડી ૪ માસા, ધોળોકાથો ૪ માસા, માયાંફળ ૨ માસા મોચરસ ૪ માસા, આ બધાનું ચૂર્ણ નાંખીને અથવા કાર્બોલિક આસીડ ૧ ભાગ, ચાળીશ ભાગ પાણીમાં નાંખીને તેવડે દરરોજ બે વખત દશ બાર દિવસ સુધી પ્રસવ માર્ગ ધોતાં રહેવું. તેથી સ્ત્રાવમાં દુર્ગંધ આવશે નહિ. પુષ્કળ સ્ત્રાવ અથવા પ્રસવ માર્ગની અંદરનો ભાગ લાલ થયો હોયતો, શંખજીરૂં, માયાંફળની ભૂકી, કાથો અને રક્તરોહીડાની ભૂકી એકત્ર કરીને મલમલના કપડાની પોટલી લેવી.

અંદરનાઉપાયો—પેટમાં આપવાનાં ઔષધોમાં પ્રસવ થયા પછી તરતજ લવીંગ અને જાયફળ સુવાવડીને આપવાં એ ફાયદા કારક છે. કોઇ હેમગર્ભની માત્રા આદાના રસમાં પ્રસવ થયા પછી તરતજ આપે છે, તે પણ ઘણું સારૂં છે. કોઇ કોઇ ફક્ત એકલી કસ્તુરી પાનના બીડામાં આપે છે, કોઇ કેશર આપે છે. કારણ કે તેનાથી ગ્લાનિ અને વાતાદિ વિકાર થતા નથી. એક રતી હીંગ અને એક શેકેલા કાચકાનું ચૂર્ણ ઘી અને મધમાં આપે છે તે રીત સારી છે. એ ઔષધ ત્રણ દિવસ આપવું, એનાથી પેટમાંનો વાયુનો ગોળો મટે છે અને પેટ દુઃખતું બંધ થાય છે. ત્રણથી ૭ દિવસ સુધી પીપળીમૂળ ૧ તોલો, પાષાણ ભેદ ૧ તોલો, અને શંખજીરૂં ૧ તોલો, એ સર્વેનું ચૂરણ કરીને તેની ત્રણ પડીકી કરવી

અને દરરોજ એક પડીકી ઘી અને મધમાં આપવી. કેશર ૨ માસા ખરલ કરીને ઘીમાં કાલવીને આપવું. ફુલાવેલ ફટકડી ાાા તોલો, અને માયાંફળ ૧ તોલો, ચૂર્ણ કરીને તેની સાત પડીકી કરવી. તેમાંથી એક પડીકી દરરોજ સવારે અને સંધ્યાકાળે ઘી અને મધમાં આપવાથી સાવકમી થાર છે. સાત દિવસથી દશ દિવસ સુધી પ્રત્યેક દિવસે સવારે બે માસા લીંડીપીપરનું ચૂર્ણ ઘી અને મધમાં આપવું. જેમને મદ્યનો પ્રતિબંધ નથી, તેમને દશ દિવસ સુધી દરરોજ સવારે એક વખત તોલો બે તોલા ઉત્તમ મદ્ય જેવાંકે—દ્રાક્ષારસ (પૉર્ટવાઇન) બ્રાંન્ડી, શેરીવાઇન એમાંથી કોઇપણ બે તોલા પાણીમાં મેળવીને પાવો. ત્રીજા દિવસથી દશ દિવસ સુધી **દશમૂળનોકાઢો—૧** શાલીપરણી, (સાલવણ) ૨ પીઠવણ, ૩ બેઠીભોંયરીંગણી, ૪ ઉભીભોંયરીંગણી, ૫ ગોખરૂમૂળ, ૬ બીલીમૂળ, ૭ અરણીનું મૂળ, ૮ શીવણ મૂળ, ૯ અરડુસાનું મૂળ. ૧૦ કાચકીનું મૂળ. એ સઘળાં ઔષધો દરેક દોઢ દોઢ તોલો લઇને તેની સાત પડીકી કરવી અને અડધા શેર પાણીમાં કાઢો કરી ૭ ટાંક બાકી રાખી ગાળી લઈ, તેમાં બે તોલા ગાયનું ઘી નાંખી કાઢો પાવો. આ કવાથ પીવાથી ભૂખ સારી લાગે છે અને અન્ન પાચન ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે તથા સુવાવડના રોગ થતા નથી. બજારમાં ગાંધીને ત્યાં જે દશ મૂળ મળે છે, તે ખરાં અને તાજાં હોતાં નથી, તે કોઇપણ વનસ્પતિનાં જુનાં બગડી કે સડી ગયેલાં આપે છે. તેથી ફાયદાને બદલે ગેર ફાયદો થાય છે. માટે ખરાં અને તાજાં દશમૂળ લેવાં. દશમૂળનો કાઢો પિત્ત પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને આપવો નહિ. જો આપવાની જરૂર હોય તો સાતમા દિવસથી દશમા દિવસ સુધી **લઘુપંચમૂળ—૧** સાલવણ, ૨ પીઠવણ, ૩ બેઠીભોંયરીંગણી, ૪ ઉભીભોંયરીંગણી, ૫ ગોખરૂમૂળ એનો કાઢો કરી આપવો. એટલે સાત દિવસ ન આપતાં ત્રણ દિવસ આપવો અથવા **દેવદાર્વ્યાદિકવાથ**—તેલીઆદેવદાર, વજ, કઠ, લીંડી પીપર, સુંઠ, કાયફળ, નાગરમોથ, કરીઆતુ, કડું, ધાણા, હીમજ, ગજપીંપર, ધમાસો, ગોખરૂમૂળ, અતિવીષ, ગળો, કાકડાશીંગ, શાહજીરૂ, કવચાં, ભોંયરીંગણી, એ સર્વ ઔષધીઓ દરેક તોલો તોલો લઇને તેની પાંચ પડીકી કરવી અને ઉપર પ્રમાણે કાઢો કરી આપવો. તેથી સુવાવડી સ્ત્રીના પેટનું શૂળ, ખાંસી, તાવ, શ્વાસ, મૂર્છા, કંપવાયુ, માથાનું શૂળ, ઝાડો એ સર્વે સુવાવડીના (સુવારોગ) રોગ મટે છે. અથવા સુવાવડમાં આપવાથી સુવાવડીને સુવારોગ થવાનો સંભવ નથી.

આ ઉપર કહેલાં સર્વ ઔષધો કોઈ પિત્તપ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને માફક ન આવે તો તેને આપવાં નહિ; કેમકે તેનાથી વિકાર થશે. પ્રકૃતિ જોઇને માફક આવે તેને આપવાં. સર્વને સરખો નિયમ લાગુ પડતો નથી. ધાવણ આવવા માટે અને શક્તિ આવવા માટે ગુંદર, ખસખસ, અને સુવા, વગેરે પૌષ્ટીક પદાર્થો નાખી લાડુ કરી આપવા. દશ બાર દિવસ પછી થોડી શક્તિ આવે એટલે ઘરમાં

આમ તેમ ફરવું, વીસ દિવસ પછી ઘર બહાર થોડો વખત ખુલી હવા માટે હરવું ફરવું; વગેરે રીતે સંભાળ રાખી સુવાવડ કરવાથી પ્રસવ કરનારી સ્ત્રીની તનદુરસ્તી ઘણી સારી રહે છે.

પરમાત્માનેપામવાશુંકરવું ?

શાર્દૂલવિક્રિડિતછંદ.

" શક્તિમાન દયાળુ ઈશ્વર વિભૂ સચિત્ આનંદજે,
નિર્વિકાર અનન્ય ન્યાય કરતા જન્મા નિરાકારતે;
જેના પ્રૌઢ પ્રતાપથીજ અવની ચંદ્રાર્ક તારાદિ છે,
તેવા ઈશ્વરની સદૈવ કરવી ઉપાસના યોગ્ય છે.
આપે અંતરમાં પ્રકાશ સહુને જે નિર્વિકારી હરિ,
જેણે અંબર, વાયુ, તેજ, જળને પૃથ્વી વિશેષે કરી;
તે વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ જનને, સત્ સંગતિ આપજો,
સત્ પ્રજ્ઞા સુવિચાર જીવ સહુમાં ભક્તપણું સ્થાપજો. "

આ સૃષ્ટિમાં મનુષ્યનું જીવન બે પ્રકારની પ્રકૃતિના સપાટા વચ્ચે ઝોલા ખાતું ચાલે છે—એક દૈવી પ્રકૃતિ, અને બીજી આસુરી પ્રકૃતિ છે. દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય છે; પરંતુ જો આસુરી પ્રકૃતિના પાસામાં મનુષ્ય સપડાય છે, તો તેનો નાશ થાય છે. દૈવી પ્રકૃતિનો આત્મા પ્રેમ, ઐકય, અને સ્વાર્થ ત્યાગ છે. આસુરી પ્રકૃતિનો આત્મા દ્વેષ, કલહ અને સ્વાર્થ સાધન છે. મનુષ્યનો પરમ મિત્ર તેની દૈવી પ્રકૃતિ છે અને તેનો કટ્ટો શત્રુ તેની આસુરી પ્રકૃતિ છે. જે માણસે આખી સૃષ્ટી મેળવી છે, પણ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કર્યું નથી તો તેમાં તેને શું હાંસલ પ્રાપ્ત થયું છે ? આસુરી પ્રકૃતિના આશ્રયથી આત્માનો વિનાશ થાય છે અને દૈવીપ્રકૃતિના આશ્રયથી આત્મનું કલ્યાણ થાય છે. આત્માનું ખરૂં કલ્યાણ દૈવીપ્રકૃતિને અનુસરી પરમાત્માને પામવાથીજ થઈ શકે છે. પરમાત્માનો માનવી આત્મા સાથે જેવો નિકટ સંબંધ છે, તેવો જગતમાં બીજા કોઈ પણ પ્રાણી અને પદાર્થો સાથે નથી. બીજા પદાર્થોનો સંબંધ કેવળ અસંપૂર્ણ અને ક્ષણભંગુર છે, તે છતાં મનુષ્યને બાળપણથી માયીક પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ કરવાનો અભ્યાસ પડવાથી તે અંધ થઈ લોભાદિક દુર્ગુણને વશ થાય છે અને કેવળઆ લોકમાં સુખ ભોગવવાનાં કાર્યો કરવામાં લુબ્ધ થાય છે. તેથી તે મલીન અને અપવિત્ર

થાય છે. તેથી કરી તે ઇશ્વર પાસેથી એટલો આઘો જાયછે કે તેને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ વિષે પણ અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે અજ્ઞાનરૂપી મળની શુદ્ધિ કરવા સારૂ અને મનની શાંતિ થઇ પરમાત્માની શોધમાં વિક્ષેપ થાય નહિ, તે માટે સદા શુદ્ધ અને સત્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાની ઘણી અગત્ય છે. જે એમ સમજે છે કે આ સંસારમાં મનુષ્યનું કર્તવ્ય એટલુંજ છે કે એક ઇશ્વર છે, એવું માની કાંઇ અયોગ્ય કર્મો કરવાં નહિ. પણ કર્મ, **ઉપાસના**, કે **જ્ઞાન** જે પરમાત્માને પામવાના સત્ય માર્ગ છે, તેમાંનું કાંઈ પણ કરવાની અગત્ય નથી. આવું જે સમજે છે, તે તેની અજ્ઞાનતા છે; કેમકે એ પ્રમાણે માની વર્તનારો માણસ સદાકાળ સંસારનાં ભિન્ન ભિન્ન કાર્યોથી ઉત્પન્ન થતા જે હર્ષ અને શોક એના અનિયમિત ફાંસામાં પડયાથી તેનું અંતઃકરણ નિરંતર દગ્ધ રહે છે, તેને શાંતિ એક ક્ષણ પણ થતી નથી. તેથી આયુષ્યની મર્યાદા પણ ઓછી થાય છે. એવાં અસ્થિર મનનાં સ્ત્રી પુરૂષ પ્રાણ મૂકયા પછી અંતે કર્માનુસાર પુનર્જન્મને પામે છે.

સત્યમાર્ગ ગ્રહણ કરનારા જે જ્ઞાની માણસો છે, તે એવું સમજે છે કે મનુષ્યના આત્માનો, વૃત્તિનો, શરીરનો, જ્ઞાનનો અને કર્મેન્દ્રિયનો અધિષ્ઠાતા અને આશ્રયસ્થાન એક પરમ શુદ્ધ અને ચૈતન્ય સ્વરૂપ **પરમાત્માજ** છે. પરમાત્મામાં સમીલન થવું એ આત્માની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. પરમાત્મા પાશેથી દૂર થવું એ આત્માની અધોગતિ છે. માટે આત્માની સ્વાભાવિક અવસ્થાને અનુસરી બાળપણથી તેવી રીતે વર્તવાથી દિન પ્રતિદિન ઉન્નતિને પહોંચતાં જવાય છે. વળી પરમ પવિત્ર પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યાથી તેની પ્રીતિ સંપાદન થઈ શકેછે. તેથી તેવો મનુષ્ય સદા પરોપકારનાં કામો પણ કર્યા કરે છે. એ રીતે જેમ જેમ ઉન્નતિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેનો આત્મા પવિત્ર થઇ પરમાત્માની સાંનિધ્ય રહેવાને યોગ્ય થાય છે. તેવાં સ્ત્રી પુરૂષો સાંસારિક કાર્યો કરતાં છતાં તેઓ નિરંતર અખંડ શાંતિથી વર્ત્યા કરે છે. તેણે કરી તે સાંસારિક કર્મ કરતાં છતાં તેમાંથી **જનક** રાજાની પેઠે વિરક્ત રહી વિદેહી થાય છે. એ સર્વ કારણ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોશો કે નિરંતર શાંતિમાં વર્ત્તિ અખંડ સુખની પ્રાપ્તિનું મૂળ કારણ પરમાત્માની શોધના શુદ્ધ અને સત્ય માર્ગ મહાત્માઓએ જે બતાવેલા છે તે ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

મનુષ્ય પ્રાણીની અંદર **જીવાત્મા** એ **પરમાત્માનો** અંશ છે, એટલે પરમાત્માનું પ્રતિબિંબજ છે. જીવાત્મા ત્રણ પ્રકાની ક્રિયા વાળો છે. જેમ પરમાત્મા **સત્**, **ચિત્**, અને **આનંદ** મય છે; તેમ તેનો રૂપક જીવાત્મા **જ્ઞાન**, **ક્રિયા** અને **ઇચ્છા** મય છે. **ક્રિયા-કર્મ** માર્ગથી થાય છે. **જ્ઞાન-માર્ગથી** બુદ્ધિ ખીલેછે, અને **મનોવૃત્તિઅનેઇચ્છાશક્તિ-ભક્તિ-ઉપાસના** માર્ગથી કેળવાય છે અને આનંદ

મય બને છે. એ ત્રણ માર્ગે જીવાત્મા પરમાત્માની શોધમાં જાય છે. જેનામાં જે શક્તિ બળવાન હોય છે, તેમને તે માર્ગ વધારે અનુકુળ અને પસંદ પડે છે. જેની ક્રિયા શક્તિ બળવાન હોય છે તેને કર્મ માર્ગ વધારે સહેલો લાગે છે, જેની ઇચ્છા શક્તિની મનોવૃત્તિયો બળવાન અને પ્રેમ રસમય હોય છે, તેમને ભક્તિ માર્ગ વધારે સુલભ પડે છે અને જેની બુદ્ધિ પ્રબળ હોય છે, તેને જ્ઞાન માર્ગ સહેલો લાગે છે. આ ત્રણે માર્ગનો ઉદ્દેશ પરમાત્માની શોધ તરફજ છે; પરંતુ મનોવૃત્તિયોને શાંત કરવામાં ભક્તિ માર્ગ જેવો બીજો માર્ગ નથી. પ્રેમ એ ભક્તિનો આત્મા છે અને મનોવૃત્તિયોનું જીવન છે. ભક્તિ બે પ્રકારની છે. સારી અને ખોટી. એકનો પ્રાણ માન અને પ્રેમ છે તથા બીજી નો પ્રાણ તિરસ્કાર અને દ્વેષ છે. ખોટી ભક્તિ શાંતિને બદલે ગડબડાટ ઉપજાવી મૂકે છે અને પ્રેમને બદલે કલહ પેદા કરે છે. એક સર્વ જગ્યાએ પ્રેમ જુએ છે અને બીજી સર્વ જગ્યાએ તિરસ્કારથી જુએ છે. માટે ધર્માંધપણાથી દોરવાઇને ખોટી ભક્તિનો અવળો માર્ગ ગ્રહણ કરવો નહિ. ધર્માંધપણાનાં પરિણામ ખોટાં છે. તેથી કલહ અને દ્વેષ પેદા થાય છે, બીજાની લાગણીને વાસ્તે આપણને દરકાર રહેતી નથી, બીજાના વિચારો પણ જોઇ શકતા નથી, અને જન મંડળમાં સમભાવને બદલે નિરાળાપણું પેદા થાય છે. માટે ધર્માંધપણે મનોવૃત્તિયોને તિરસ્કારની બાજુપર દોરી જવાની નથી. પણ પ્રેમની તરફ દોરવીને આખી સૃષ્ટી એક અખંડાકાર પરમાત્મામાંથી વ્યાપ્ત છે અને સર્વ માણસમાં તેનો અંશ છે, એવો વિચાર કરી–ખરી ભક્તિ રસમય બનાવવાની છે. મનોવૃત્તિયોનો દુરૂપયોગ પણ થઇ શકે છે. જેમ રેલવેના એન્જીનને બરાબર ચલાવવામાંઆવતાં માણસને સુખથી હજારો મૈલ લઈ જાય છે, પણ જરા વરાળ વધારે લગાડી કે ખોટે રસ્તે દોરવ્યું તો ભયંકર અકસ્માત્ થઇને જાન માલની ખરાબી થવાનો સંભવ રહે છે, તેમ મનોવૃત્તિયોને સારી કલ્પનાથી દોરવી જોઇએ. પ્રેમ એ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. ભક્તિ–ઉપાસનાનું ધોરણ જેટલું ઉંચું, તેટલી ઉંચી છાપ અંતઃકરણ ઉપર પડે છે. માટે ભક્તિ–ઉપાસનાને ખીલવી અંતઃકરણને પ્રેમમય બનાવવું જોઇએ. પરમાત્મા સર્વના હૃદયમાં રહેલો છે. તેમને પ્રેમ–ભક્તિથી હૃદયના સર્વભાવે શરણે જતાં, એના પ્રસાદથી પરમ શાન્તીરૂપ શાશ્વતપદ પ્રાપ્ત થાયછે. માટે ચિત્તની શુદ્ધિ કરી પરમાત્માનું ચિન્તન કરવું એજ મનુષ્યનુ પરમ હિતછે.

પરમાત્મા એ જીવાત્માનો અંતર્યામી છે. જીવાત્માને પરમાત્મા સાથે નિકટ સંબંધ છે, છતાં તેને એ કેમ નજરે પડતો નથી? તેનું કારણ એક કામ ક્રોધ. લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર વગેરે ડુંગરાઓ આપણી અને એની વચ્ચે પડ્યા છે, તે એમનું દર્શન થતું અટકાવે છે. એ અટકાવ દૂર કરવાનું સાધન વિનમ્રભાવ અને અંતઃકરણ શુદ્ધિ છે. અંતઃકરણ એ ઉપાસના–ભક્તિનું મૂળછે,

પણ તેને બુદ્ધિ અને વિચાર શક્તિથી કેળવવાની જરૂર છે. જો અંતઃકરણની મનોવૃત્તિયોને બરાબર કેળવેલી હોય, તો તે આપણને પરમાત્માનું દર્શન કરાવે છે. માટે મનોવૃત્તિને સુવિચારથી દોરવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. હાલતો કેટલાક મનુષ્યો મનોવૃત્તિઓને સુવિચારથી દોરવવાનું નહિ સમજતાં, માત્ર દેખાદેખી પ્રત્યેક દિવસે પોતાના દેવ આગળ ફુલપાત્રી, દીપ, અને ધુપાદિક સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી પોતપોતાના સંપ્રદાય પ્રમાણે તિલક, ચાંલ્લા કરી ષોડસોપચારે પૂજા સેવા કરે છે અને કોઇ આંખ મીચી માળા પણ ફેરવે છે, તથા એવી રીતનાં બીજાં અનેક સાધન બ્રાહ્મણદ્વારા પણ કરાવે છે, પરંતુ તેટલા સમયે પણ અનેક પ્રકારનાં સાંસારિક સંકલ્પનો નાશ કરી સ્થિર મન કરી શકતા નથી. તે માત્ર બહારથી ક્રિયા ભક્તિતી કરતા દેખાય છે, પણ તેઓનાં અંતઃકરણ કેવળ મલીન અને વિકાર યુક્ત હોય છે. એવી રીતે વિષયી ભક્તિ કરી શુભ ફળની ઇચ્છા રાખે છે અને કહેછે કે મન સ્વાધિન રહે અગર ન રહે, તોપણ પ્રત્યેક દિવસે નિયમિત માળા પૂજા કરવાથી શુભ ફળની પ્રાપ્તી થશે, એવો કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષ દૃઢ નિશ્ચય કરેછે, પણ એ તેમનું ધર્મ સંબંધી ઘણું અજ્ઞાન છે; આવી અજ્ઞાનતાથી જગતમાં સર્વે મતપંથના કેટલાક સાધુ અને કેટલાક વિદ્વાન ગણાતા ગૃહસ્થોનાં અંતઃકરણ ત્રિવિધ તાપથી નિરંતર બળેલાં રહે છે અને શાન્તી થતી નથી; કેમકે તેઓ સત્ય ભક્તિ–ઉપાસના કરતા નથી; એટલુંજ નહિ પણ સત્ય ઉપાસનાનો યથર્થ અર્થ પણ સમજતા નથી, જો કે નિરંતર પૂજા સેવા અને માળા કરનારાઓનો ભાવાર્થ સત્ય છે; પરતુ તેથી ઉપાસના–ભક્તિ શબ્દમાં રહેલો જે ગુહ્ય હેતુ એ તેમાંથી સિદ્ધ થતો નથી. તેથી જેવી શાન્તી થવી જોઇએ તેવી થતી નથી; પરંતુ તેથી ઉલટા ક્ષુદ્ર દેવતાના અને આસપાસના વિષયી વાતાવરણમાંથી તેવા તાત્વિક પરમાણુઓનો સંગ્રહ થવાથી એવા ભકતો ઉલટા વધારે તૃષ્ણાવાળા થાય છે. માટે મહાસમર્થ ઋષિઓએ ઉપાસના શબ્દનો જે અર્થ કરેલો છે તે જાણવો જોઇએ.

ઉપાસના—એ શબ્દમાં અતિ ગુહ્યાર્થ રહેલો છે. તેથી તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થવા સારૂ એના **ઉપ+આસન.** ઉપ=સમીપ, અને આસન=સ્થાન. એ બે મળી **સમીપસ્થાન**—એટલે ઉપાસના એક એવું વિશેષ કર્મ છે કે તેના યોગેકરી મનુષ્ય પ્રાણી **પરમાત્મા**ની સાથે સાંનિધ્યપણું કરી શકે છે. આત્મદર્શન થઇ પરમાત્મા સાથે સાંનિધ્ય થવાથી સઘળા સંકલ્પ વિકલ્પનો નાશ થઇ તે સમયે પરમાનંદ વર્તે છે. આવો પરમાનંદ વર્તાવવાને સત્ય સનાતન ધર્મ અને તેનાં **લક્ષણો**—વગેરેનો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેની મર્યાદામાં રહી, સર્વ બ્રહ્માંડના કર્તા અને સર્વેના મૂળ કારણ રૂપ ચૈતન્ય અને સદા સુખદાયક એવા જે **પરબ્રહ્મ**—તેનું થોડો કાળ નિરંતર સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ થઇ, ઉપાધિ રહિત, એકાંત

સ્થાનમાં એકાગ્ર ચિત્તે બેસી ચિત્તવૃત્તિયોને સ્થિર અને શાંત કરી નિર્મળ અંતઃકરણે પ્રબળ સંકલ્પ અને ઇચ્છાથી પ્રીતિપૂર્વક ઇશ્વર પ્રેરક મહાવાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ. પણ ઉપાસના કરતી વખતે માત્ર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ અને કોઈ વખતે તેના અર્થપર લક્ષ આપીએ છીએ પણ તે થોડોજ કાળ. શબ્દોનો ઉચ્ચાર થઈ રહ્યો કે તેના અર્થપરથી લક્ષ જતું રહે છે. આને વિચાર નામ ઘટે નહિ. આવા વિચારથી કોઇ પ્રકારની શુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ઉપાસના કરતાં આપણે જે વિચાર કરીએ છીએ તે જો બહુ તીવ્ર અને બળવાન હોયતોજ તેથી શુદ્ધિ થઇ શકે છે. શુદ્ધિ થવાથીજ ભક્તિ ભાવનાનો જે અંતરપ્રવાહ આપણા જીવનના બાહ્યપ્રવાહના અંતરમાં વહ્યા કરે છે, તેનો ઉપાસના કરતાં સંપૂર્ણ પ્રયોગ થઈ શકે છે. વિચાર શુદ્ધિથી આંતર અને બાહ્ય બે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વિચાર શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ઉપાસના સમયે ઇશ્વરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચોંટે છે. માટે ઉપાસના નિત્ય ફરી ફરીને કરવાની અગત્ય છે. એકજ દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે (ત્રિકાળ-સંધ્યા વગેરે) ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવીતો દઢ થાય છે કે ઇશ્વર સ્મરણ સતત્ ચાલુજ રહે છે અને જેમ જેમ આપણે પ્રેમ-યુક્ત ઇશ્વર સ્મરણ કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણે " તન્મય " થઇ જઇશું અને તદ્‌ભાવભાવિત–ભાવના જેવા થઇ રહીશું, માટે પરમાત્માને પામવા માટે ભાવનાભક્તિ એજ ખરૂં સાધન છે; અને એ સાધન પ્રમાણે વર્તવાથી પરમા-ત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

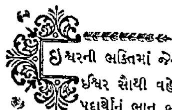
ઇશ્વરકોનેકહીએ ?

દોહરો.

સ્વભાવ સત્ય છે જેહનો, વળી કર્મ ગુણ રૂપ;
અભેદ અનંત ધારજો, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૧
અનાદિ શુદ્ધ દયાળુ છે, અજર અમર કંદરૂપ;
અભયનિત્ય સિદ્ધ પૂર્ણજે, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૨
રાખે કેવળ ચૈતને, માયા ત્રિગુણી ગુપ્ત;
સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાનથી, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૩
નિરાકાર અનંત જે, અજન્મા લોક સ્વરૂપ;
જેમાં સર્વ શક્તિયો, એ છે ઇશ્વર અનુપમ. ૪
અવિનાશિ સ્વભાવનો, એકજ અદ્વૈત રૂપ;
ઉત્પત્તિ લય પાલન કરે, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૫

પાપ પુન્યનું ફળપૂરૂં, જીવને આપે અરૂપ;
ધાર્યું કરે તે ધણી થઇ, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૬
અભય નિત્ય પવિત્ર જે, કળામાં કેવળ પૂર,
ત્રીકમ જરા જુદો નહી, એ છે ઇશ્વર તુર. ૭

પવિત્રબોધ.

ઇશ્વરની ભક્તિમાં જેની ઉત્કંઠા અને એકાગ્રતા સર્વથી વધારે છે, તેને ઇશ્વર સૌથી વહેલો મળે છે.—ઇશ્વરના ધ્યાન વખતે જે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોનું ભાન ભૂલી જાય છે તે ધ્યાનની પરી પૂર્ણતાને પામ્યો છે. —જે માણસ ઇશ્વરના નામ શ્રવણથીજ ફક્ત આનંદિત થઈ રોમાંચિત થાય છે અને ગદ્‌ગદ્ થઇ પ્રેમાશ્રુથી ભરાય છે, તેજ પોતાના છેલ્લા જન્મને પહોંચ્યો છે.—જ્યારે ફળ થાય છે ત્યારે જેમ પાખંડીઓ પોતાની મેળે ખરી જાય છે, તેમ જ્યારે દૈવીઅંશ–બ્રહ્મ–વધશે, ત્યારે મનુષ્યત્વ (જીવત્વ) ની આશક્તિઓનો નાશ થશે—જ્યારે મનુષ્યને સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનો અનુગ્રહ થશે, ત્યારે દરેક મનુષ્ય પોતાની ભૂલ સમજશે, એમ સમજી તકરાર કરવી નહિ.—પંથો તથા સમ્પ્રદાયોનું કાંઇ નહિ, દરેકને પોતાના પંથના ભક્તિ તથા આચાર શ્રદ્ધાથી પાળવા આપો.—શ્રદ્ધાજ ઇશ્વર પ્રાપ્તિનું સાધન છે. જેને શ્રદ્ધા છે તેને સર્વ છે, જેને શ્રદ્ધા નથી તેને કાંઈ નથી, માટે ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખવી.—કોઈ કહેશે કે મારે જ્યાં નિત્ય પોષણ માટે હમેશાં વિચાર કરવો પડતો હોય, ત્યાં હું ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકું ? તેનો જવાબ એકે જેની તું સેવા કરે છે, તે તારી જરૂરીયાતો પૂરી પાડશે. ઇશ્વરે તારા અહીં આવતાં પહેલાં તારા પોષણની સામગ્રી કરી રાખી છે.—જ્યારે મનુષ્યનું ' અહમ્ ' નાશ પામશે તથા તેની અહંભાવવાળી ઇચ્છા પરમાત્મભાવમાં વિલીન થશે, ત્યારેજ તે મુક્ત થશે—ઇશ્વરભક્ત–ખરા ધાર્મિક મનુષ્યે અન્ય ધર્મો પણ સત્યને પહોંચવાના માર્ગ છે એમ ધારવું જોઇએ. અન્ય ધર્મો તરફ આપણે હમેશાં માન વૃત્તિ રાખવી જોઇએ.—વિવેક અને વૈરાગ્યયુક્ત અંતઃકરણ વગર શાસ્ત્રો જો જો કરવાં એ વૃથા છે. વિવેક અને વૈરાગ્ય વગર આધ્યાત્મિક અભિવૃદ્ધિ બની શકતી નથી.—સ્તંભને વળગી એના ઉપર મદારી ખુબ ઝડપથી ચકર ચકર ફરેછે છતાં પડવાનો એને ભય રહેનો નથી, તેમ પ્રભુને મજબુત વળગી રહી સંસારનાં કૃત્યો કરશો, તો કોઇપણ પ્રકારનો ભય નડશે નહિ.—જેમ જળથી દૂર થયેલી માછલી, જળમાં જવાને તલપે છે, તેમ હે સંસારી મનુષ્ય ! તમારાં સાંસારિક કામો કર્યા કરો, પણ તમારૂં મન હમેશાં પ્ર-

સ્થાનમાં એકાગ્ર ચિત્તે બેસી ચિત્તવૃત્તિયોને સ્થિર અને શાંત કરી નિર્મળ અંતઃકરણે પ્રબળ સંકલ્પ અને ઇચ્છાથી પ્રીતિપૂર્વક ઇશ્વર પ્રેરક મહાવાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ. પણ ઉપાસના કરતી વખતે માત્ર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ અને કોઈ વખતે તેના અર્થપર લક્ષ આપીએ છીએ પણ તે થોડોજ કાળ. શબ્દોનો ઉચ્ચાર થઈ રહ્યો કે તેના અર્થપરથી લક્ષ જતું રહે છે. આને વિચાર નામ ઘટે નહિ. આવા વિચારથી કોઇ પ્રકારની શુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ઉપાસના કરતાં આપણે જે વિચાર કરીએ છીએ તે જો બહુ તીવ્ર અને બળવાન હોયતોજ તેથી શુદ્ધિ થઇ શકે છે. શુદ્ધિ થવાથીજ ભક્તિ ભાવનાનો જે અંતરપ્રવાહ આપણા જીવનના બાહ્યપ્રવાહના અંતરમાં વહ્યા કરે છે, તેનો ઉપાસના કરતાં સંપૂર્ણ પ્રયોગ થઈ શકે છે. વિચાર શુદ્ધિથી આંતર અને બાહ્ય બે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે વિચાર શુદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ઉપાસના સમયે ઇશ્વિરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચોંટે છે. માટે ઉપાસના નિત્ય ફરી ફરીને કરવાની અગત્ય છે. એકજ દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે (ત્રિકાળ-સંધ્યા વગેરે) ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવીતો દૃઢ થાય છે કે ઇશ્વિર સ્મરણ સતત્ ચાલુજ રહે છે અને જેમ જેમ આપણે પ્રેમ-યુક્ત ઇશ્વર સ્મરણ કરતા રહીશું, તેમ તેમ આપણે " **તન્મય** " થઇ જઇશું અને તદ્‌ભાવભાવિત–ભાવના જેવા થઇ રહીશું, માટે પરમાત્માને પામવા માટે ભાવનાભક્તિ એજ ખરૂં સાધન છે; અને એ સાધન પ્રમાણે વર્તવાથી પરમા-ત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

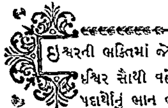
ઇશ્વરકોનેકહીએ ?

દોહરો.

સ્વભાવ સત્ય છે જેહનો, વળી કર્મ ગુણ રૂપ;
અભેદ અનંત ધારજો, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૧
અનાદિ શુદ્ધ દયાળુ છે, અજર અમર કંદરૂપ;
અભયનિત્ય સિદ્ધ પૂર્ણજે, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૨
રાખે કેવળ ચૈતને, માયા ત્રિગુણી ગુપ્ત;
સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાનથી, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૩
નિરાકાર અનંત જે, અજન્મા લોક સ્વરૂપ;
જેમાં સર્વે શક્તિયો, એ છે ઇશ્વિર અનુપમ. ૪
અવિનાશિ સ્વભાવનો, એકજ અદ્વૈત રૂપ;
ઉત્પત્તિ લય પાલન કરે, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૫

પાપ પુન્યનું ફળપૂરૂં, જીવને આપે અરૂપ;
ધાર્યું કરે તે ધણી થઇ, એ છે ઇશ્વર અનુપ. ૬
અભય નિત્ય પવિત્ર જે, કળામાં કેવળ પૂર.
ત્રીકમ જરા જુદો નહી, એ છે ઇશ્વર નુર. ૭

પવિત્રબોધ.

ઇશ્વરની ભક્તિમાં જેની ઉત્કંઠા અને એકાગ્રતા સર્વેથી વધારે છે, તેને ઇશ્વિર સૌથી વહેલો મળે છે.—ઇશ્વરના ધ્યાન વખતે જે સર્વ બાહ્ય પદાર્થોનું ભાન ભુલી જાય છે તે ધ્યાનની પરી પૂર્ણતાને પામ્યો છે.—જે માણસ ઇશ્વરના નામ શ્રવણથીજ ફક્ત આનંદિત થઈ રોમાંચિત થાય છે અને ગદ્ગદ્ થઇ પ્રેમાંશ્રુથી ભરાય છે, તેજ પોતાના છેલ્લા જન્મને પહોંચ્યો છે.—જ્યારે ફળ થાય છે ત્યારે જેમ પાખંડીઓ પોતાની મેળે ખરી જાય છે, તેમ જ્યારે દૈવીઅંશ-બ્રહ્મ-વધશે, ત્યારે મનુષ્યત્વ (જીવત્વ) ની આશક્તિઓનો નાશ થશે—જ્યારે મનુષ્યને સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનો અનુગ્રહ થશે, ત્યારે દરેક મનુષ્ય પોતાની ભૂલ સમજશે, એમ સમજી તકરાર કરવી નહિ.—પંથો તથા સમ્પ્રદાયોનું કાંઇ નહિ, દરેકને પોતાના પથના ભક્તિ તથા આચાર શ્રદ્ધાથી પાળવા આપો.—શ્રદ્ધાજ ઇશ્વિર પ્રાપ્તિનું સાધન છે. જેને શ્રદ્ધા છે તેને સર્વ છે, જેને શ્રદ્ધા નથી તેને કાંઈ નથી, માટે ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખવી.—કોઈ કહેશે કે મારે જ્યાં નિત્ય પોષણ માટે હમેશાં વિચાર કરવો પડતો હોય, ત્યાં હું ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકું ? તેનો જવાબ એ કે જેની તું સેવા કરે છે, તે તારી જરૂરીયાતો પૂરી પાડશે. ઇશ્વરે તારા અહીં આવતાં પહેલાં તારા પોષણની સામગ્રી કરી રાખી છે.—જ્યારે મનુષ્યનું ' અહમ્ ' નાશ પામશે તથા તેની અહંભાવવાળી ઇચ્છા પરમાત્મભાવમાં વિલીન થશે, ત્યારેજ તે મુક્ત થશે—ઇશ્વરભક્ત-ખરા ધાર્મિક મનુષ્યે અન્ય ધર્મો પણ સત્યને પહોંચવાના માર્ગ છે એમ ધારવું જોઇએ. અન્ય ધર્મો તરફ આપણે હમેશાં માન વૃત્તિ રાખવી જોઇએ.—વિવેક અને વૈરાગ્યયુક્ત અંતઃકરણ વગર શાસ્ત્રો જો જો કરવાં એ વૃથા છે. વિવેક અને વૈરાગ્ય વગર આધ્યાત્મિક અભિવૃદ્ધિ બની શકતી નથી—સ્તભને વળગી એના ઉપર મદારી ખુબ ઝડપથી ચકર ચકર ફરેછે છતાં પડવાનો એને ભય રહેતો નથી, તેમ પ્રભુને મજબુત વળગી રહી સંસારનાં કૃત્યો કરશો, તો કોઇપણ પ્રકારનો ભય નડશે નહિ.—જેમ જળથી દૂર થયેલી માછલી, જળમાં જવાને તલપે છે, તેમ હે સંસારી મનુષ્ય ! તમારાં સાંસારિક કામો કર્યા કરો, પણ તમારૂં મન હમેશાં પ્ર-

ભુમાં ચોંટાડેલું રાખજો.—જેમ એક ધનવાન કુટુંબમાં રાખેલી ધાવ એના શેઠના બાળકને પોતાના પેટનાં છોકરાં જેટલી પ્રીતિ રાખી ઉછેરે છે, પણ સારી પેઠે જાણે છે કે, આના ઉપર મારો હક નથી. એ રીતે તમે સમજો કે તમારાં છોકરાંના તમે માત્ર રખવાળ છો, એમનો ખરો પિતાતો શ્રીપ્રભૂ છે.—પ્રેમસાગર ભગવાનનું સતત્ નામ સ્મરણ એ આ કલિયુગને લાયક ખરૂં સાધન છે.—જો તમે પરમાત્માનું દર્શન ઇચ્છતા હોતો હરિનામ સંકીર્ત્તનના મહીમામાં દ્દઢ શ્રદ્ધા રાખો, અને સત્ય અને મિથ્યા પદાર્થ વચ્ચે વિવેક કરો.—પ્રભુનું નામ સાંભળીને જ્યાં સુધી આનંદાશ્રુ નથી વહેતાં ત્યાં સુધીજ ઉપાસનાની જરૂર છે, પણ જ્યારે માત્ર હરિનું નામ સાંભળતાંજ જેને અંતઃકરણ ઉભરાઈ આવે છે અને આનંદાશ્રુ વહે છે, તેને તો ઉપાસનાની કાંઈ પણ અપેક્ષા નથી.—મરણકાળે જેવી મતિ તેવી ગતિ થાય છે. માટે હમેશાં ઉપાસનાની બહુજ જરૂર છે.—વારંવાર ઉપાસના કરવાના અભ્યાસથી સાંસારિક વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થતા અટકે છે અને આત્મામાં માત્ર પ્રભુનોજ વિચાર વ્યાપી રહે છે, તે મરણ વખતે પણ ખસતો નથી. તેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે નિરંતર દ્દઢ શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક પરમાત્માની ભક્તિ— ઉપાસના કરવી.—**શ્રીગીતાજીના** અ. ૮ માં કહ્યું છે કે;—

" અંત સમય સ્મરતાં મને, દેહ મૂકીને જાય;
પામે તે મુજ ભાવને, નહિ સંશય તે માંય,
સ્મરતાં જે જે ભાવને, ત્યજે છે અંતે દેહ;
પામે તે તે ભાવને, તદ્દભાવિત નિત તેહ. "

જીવનકાળમાં જ્યારે જ્યારે નિવૃત્તિનો સમય આવે, ત્યારે ત્યારે ઇશ્વર સ્મરણમાંજ આપણું મન રોકાયેલું રહેવું જોઇએ. જો કોઇ પણ વિચાર આવતાં આપણે આપણી જાતને પ્રશ્ન પૂછયો હોય, કે એ વિચારથી ઇશ્વર પ્રસન્ન રહેશે ! ઇશ્વર પ્રસન્ન રહે તેવા વિચારો અને કામો કરવાં જોઇએ.—જો ઇશ્વરની મૂર્ત્તિ આપણા હૃદયમાં છપાએલી રહી હોય, તો મૃત્યુકાળે આપણને તેનાજ વિચાર એની મેળેજ આવશે, અને તેનુંજ ચિંતન કરતાં દેહ છુટશે. મૃત્યુ પછી પણ તેનાજ ચિંતન અને સેવામાં આપણો કાળ જશે, અને ફરી જન્મ થવાનો બાકી રહેશે, તો તેનાપર દ્દઢ ભક્તિ સહિત તેના એક સેવક રૂપે જન્મી તેનાંજ કાર્ય કરવામાં આપણે આપણું જીવન કાઢીશું.—મનુષ્ય પવિત્ર કે અપવિત્ર ગમે તે અવસ્થામાં હોય, તોપણ જે કમળનેત્રના ચરણ કમળનું ધ્યાન કરે છે, તેની આંતર અને બાહ્ય શુદ્ધિ થાય છે.—ઉપાસના વખતે તેના અર્થપર લક્ષ ન આપતાં, ઉપલક વિચારથી ઉપાસના થાય છે, તો તેવા વિચારથી કોઇ પણ પ્રકારની શુદ્ધિ થઇ શક્તિ નથી.—ઉપાસના કરતાં જે વિચાર આપણે કરીએ છીએ, તે જો બહુ

તીવ્ર અને બળવાન હોય, તોજ તેથી શુદ્ધિ થઇ શકે છે.—વિચાર શુદ્ધિથીજ આંતર અને બાહ્ય બે પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે, અને વિચાર શુદ્ધિ થયેજ ઉપાસના સમયે ઇશ્વરના ચરણ કમળમાં ચિત્ત ચોંટે છે.—એક દિવસમાં થોડે થોડે અંતરે ઉપાસના કરવાથી તે દ્વારા તેમનું સ્મરણ કરવાની ટેવ એવી તો દૃઢ થાય છે કે ઇશ્વર સ્મરણ કરતાં અને તેની સેવામાં તત્પર રહેતાં આપણે '**તન્મય**' થતા જઇશું, અને '**તદ્‌ભાવભાવિત**' થઇ રહીશું.—આપણા હૃદયમાં ઇશ્વરની મૂર્તિ કોતરાઇ રહેલી હોય છે. તેથી આપણે આપણા કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થવાની, કોઇનો દ્વેષ કરવાની, અથવા અયોગ્ય કાંઇ પણ કામ કરવાની હિમ્મત ચાલે નહિ. જો કદી એમાંનું કાંઈ પણ કરવાની હિમ્મત કરીએ છીએ, તોપણ આપણે તેનાપરનો પ્રેમ એવો હોયછે, કે તે આપણને તે કાર્યમાં યોજાવા દેજ નહિ.—ભક્તિનો પ્રભાવ ગહન છે, જે ઇશ્વરની ભક્તિમાં 'તન્મય' હોય છે, તે કંઇપણ સ્વાર્થ વગર પોતાનો ધર્મ બજાવે છે.—**બૃહદારણ્યકઉપનિષદ્‌માં** કહ્યુછે કે;—મનુષ્ય કામમય છે, જેવી કામના તેવી ઇચ્છા, જેવી ઇચ્છા તેવાં કર્મ, અને જેવાં કર્મ તેવાં ફળ—ભોગ—આભોગ—આ ફળ, આપણને માત્ર આ એકજ જન્મમાં પ્રાપ્તછે એમ નથી, પણ જન્માન્તરમાં પણ એની પ્રાપ્તિ થાય છે; કારણ કે તમે જાણો છો કે, જન્માન્તર થાય છે, ત્યારે આપણે આપણો સ્વભાવ તથા કર્મના સંસ્કાર આપણી સાથેજ લઇને એક દેહમાથી બીજા દેહમાં જઇએ છીએ. માટે હમેશાં સારો સ્વભાવ રાખવો અને સારાં કર્મ કરવાં.—**મૈત્રાયણમાં** કહ્યુછે કે;—ચિત્તજ મનુષ્યને સસારનું કારણ છે. માટે પ્રયત્ને કરી ચિત્ત શુદ્ધિ કરવી પડે છે. મનુષ્યનું જેવું ચિત્ત—વિચાર—તેવો તે થાય છે. આજ સનાતનગુહ્ય છે.—હે પ્રિયજનો ! તમે તમારૂં જીવન સાફલ્ય કરવા ચાહતા હોતો, ચિત્તની શુદ્ધિ કરી, પરમાત્માને પામવાના જે ઉપાયો બતાવ્યાછે, તે પ્રમાણે વર્ત્તવાનો પ્રયાસ કરો. જેથી તમોને પરમ શાન્તિ સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

" જીવિતકા વ્યવહાર, જગતમે, જીવતકા વ્યહવાર. "—ટેક.
માત પિતા ભાઇ સુત બાંધવ, અરૂનિજ ઘરકી નાર. જગત.
તનસેં પ્રાણ હોત જબ ન્યારે, ટેરત પ્રેત પોકાર. જગત.
આધ ઘડી કોઇ નવ રાખે, ઘર તેં દેત નિકાર. જગત.
મૃગ તૃષ્ણા જ્યાં યે જગ રચના, દેખો હ્રદે બિચાર. જગત.
જન નાનક યે મત સંતનકો, પાખ્યો તોહે પોકાર. જગત.

" જુઠી દેખી પ્રીત જગતમેં, જુઠી દેખી પ્રીત.'—ટેક.
આપને સુખકુ સબજગ રોવે, ક્યા દારા ક્યા મીત. જગત.

મેરા મેરા સબહી કહત હૈ, હેતસેં બાંધે ચીત — જગત.
અંતકાળ કોઇ સંગ ન ચાલે, યેહિ અચરજ હૈ રીત. — જગત.
મન મૂરખજી અજહુન સમજત, સુખ દેહારે નીત. — જગત.
નાનક ભવજલ પાર પરા જબ, ગાઓ હરીકે ગીત. — જગત.

सतीगीता.

(શ્રીસદ્બોધ-જુદા જુદા રાગમાં ગાવાની ગરબીઓ.)

પતિપ્રત્યેસીતાજીનાંવચન.

ધોળ.

" સુણો, સુન્દર સ્વામ સુજાણ ! પ્યારા મ્હારા પ્રાણ !
સાથે સાખો સ્નેહથી !
જુદાં પડવાની વાત વ્હાલા કહો, તે તો બોલ વાગે તીખા બાણ;
રઘુકુળભાણ ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
સ્વામી ! જ્યાં તમે ત્યાં ઘર માહરૂં, તમથી વેગળી તે પરદેશ;
હું જાણું હમેશ: સાથે રાખો સ્નેહથી !
તમે જોગીનો વેશ જો ધારશો, તો હું જોગણનો ધરૂં વેશ;
જટા કરૂં કેશ: સાથે રાખો સ્નેહથી !
સ્વામી ! તમેરે સુખી તો સુખ માહરે;
તમે દુઃખમાં તો દુઃખ મારે દેહ, એમાં શો સન્દેહ;
સાથે રાખો સ્નેહથી !
જે કોઇ પરણ્યા પછી રહે પિયરમાં, અવતાર બળયો ધિક એહ;
મુવા જેવી તેહ: સાથે રાખો સ્નેહથી !
સ્વામી ! તમ વિણ મન્દિરને માળિયાં, ભાસે પર્વત મોટા સમાન;
વસ્તી તો વેરાન: સાથે રાખો સ્નેહથી !
મહાવનમાં ભરી વસ્તી ભાસશે, જ્યારે પામીશ દર્શન દાન;
કૃપાના નિધાન ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
સાસૂ સસરોને માતપિતા સઊ, ભલે જીવો કરો રૂડાં રાજ;
મને, મહારાજ ! સાથે રાખો સ્નેહથી !
સ્વામી ! શું કરૂં ભાઇ ભોજાઇને, સ્વામી ! શું કરૂં સૈયર સમાજ ?
કેનૂં નથી કાજ: સાથે રાખો સ્નેહથી !
સાચું સગપણ જગમાં સ્વામી તણું, બીજો સ્વારથી સઘળો સંસાર;
કુટુમ્બ પરિવાર: સાથે રાખો ! સ્નેહથી ."

સાતવાર.

" રમવા આવોનેરે, નાવોતો નંદજીની આણ; રમવા આવોનેરે "—એ રાગ.

આપું શીખામણસાર, શાણી સમજોનેરે,
છે તમારી હીતકાર, શાણી સમજોનેરે;
દુખ નહિ દેખો લગાર, શાણી સમજોનેરે. ટેક.
સોમવારે સજી પતિને ભજવો, દુરગુણ દીલ થકી એની તજવો;
સુનીતીનો શણગાર સજવો. શાણી૦ ૧
મંગળવારે ધ્યાન ધરોને, પ્રીતે પ્રભુને પ્રણામ કરોને;
ભક્તિ તેનીમાં ફરોને. શાણી૦ ૨
બુધવારે વિદ્યા ભણી બુધ થાવું, શિખવા સુવિદ્યા નિશાળમાં જાવું;
વિદ્યાનું અમ્રત પાવું. શાણી૦ ૩
ગુરૂવારે શિક્ષા ગુરની માનો, ભણવા માંડો સહુભેદ વિદ્યાનો;
સૂખ તેમાં સહુ જાણો. શાણી૦ ૪
શુક્રવારે સેવા સ્વામીની કરવી, સાસુની આજ્ઞા શિરપર ધરવી;
સસરાની શિખ માનો મરવી. શાણી૦ ૫
શનીવારે સ્નેહ નણંદી શું કરવો, દુખ લાગે એવો ન બોલ ઉચરવો;
સંસાર સાગર તરવો. શાણી૦ ૬
આતવારે ઉર ચોખ્ખું કરીને, નિત્ય અનીતીથી રે'વું ડરીને;
સંસાર નાવે ફરીને. શાણી૦ ૭
સાતવારે એમ સ્નેહથી કરવું, સુખિજનો થાય એ કૃત્ય આદરવું;
લલ્લુ વચન કાને ધરવું. શાણી૦ ૮

ગરબી.

" રઘુંપતિ રામ રૂદેમાં રેજોરે "—એ રાગ.

શુણો સહુ બેં'ન ભારત વાસી રે.
કહું પૂરણ પ્રેમ પ્રકાશી— શુણો—ટેક.
સખી ઉઠી વા'ણામાં વે'લાં રે, પૂજો વાળીએ સૌથી પે'લાં રે;
માંજીએ વાસી પાત્ર પડેલાં, શુણો— ૧
સખી દાતણ પુઠે કરવું રે, આંગણું વાળવા ન વીસરવું રે;
થાય ગંદકી તે થકી ડરવું, શુણો— ૨
સખી પાણી પળીથી ગળવું રે, પાણી ભરવાને પોતે સંચરવું રે;
રસ્તે રતીએ ન વાતે વળવું, શુણો— ૩

સખી પાણી ભરી પરવારી રે, સ્નાન કરવું સદા સખી મારી રે;
શુદ્ધ લેવું પછી પટ ધારી, શુણો— ૪
સખી સ્વામી સેવા શુદ્ધ ચીત્તે રે, કરવી ઘટે પૂરણ પ્રીતે રે;
વળતીજ રસોઇ ખચીતે, શુણો— ૫
સખી કાળજી તેમાં ધરીએ રે, તપેલીને કંટેવાળો કરીએ રે;
ધોઈ અનાજ તેમાં ધરીએ, શુણો— ૬
સખી રૂડી રીતે ચીત રાખી રે, રાંધવીજ રસોઈ આખીરે;
રખે કરતાં અજીઠી ચાખી, શુણો— ૭
સખી પાટલો નૌતમ નાખી રે, જળપાત્ર પાસે ભરી રાખી રે;
તેડો કંથને કોમળ ભાખી, શુણો— ૮
સખી સ્વામીને સ્નેહે જમાડો રે, રૂડી વાતથી આનંદ આલો રે;
જમતાં વાયુ વીંઝણુંને ઢાળો શુણો— ૯
સખી સ્વામી જમી પરવારે રે, આપો તંબોળ તેમને ત્યારે રે;
સુવા સેજ કરો તૈયારે, શુણો— ૧૦
સખી સ્વામી જમ્યા હોય જેહ રે, જમવું પછી પોતે તેહ રે;
નકી આપણું શ્રેય છે એહ, શુણો— ૧૧
સખી પોતે જમી પરવારો રે, પાત્ર સરવને સદ્ય ઉજાળો રે;
દેવો અઓટ ઉચરૂં સારો, શુણો— ૧૨
સખી જ્યાંનું તે ત્યાં મૂકી દેવું રે, પછી પોતે જરા સુઈ લેવું રે;
ઊંઘી ઉઠી શું કરવું તે કે'વું, શુણો— ૧૩
સખી શીવણ કામ સંભાળો રે, ઘર થીગડ હોય તે મારો રે;
કાંતો ભરવાનું હાથમાં ધારો. શુણો— ૧૪
સખી દાણો દુણી હોય સળતાં રે, તેને શુદ્ધ કરી રહો ભરતાં રે;
રખે આળસ એમાં કરતાં, શુણો— ૧૫
સખી હોય ન કામ શુણાવું રે, વાંચો શુણો નીતી ગ્રંથ કા'વું રે;
પણ ખોટું ખરે નહિ ગાવું. શુણો— ૧૬
સખી નાપજી નીંદ્રા ત્યાગે રે, ઉઠી આપો વારી વિશુમાગે રે;
પૂરો પ્રેમ પતીનો જાગે, શુણો— ૧૭
સખી સાંજ પડે સંભાળો રે, રાંધી રસોઇ નાથ જમાડો રે;
પછી પોતે જમી પરવારો, શુણો— ૧૮
સખી સ્નેહથી સેજ સમારો રે, પોરે નાથ ન વાર લગાડો;
પછી વાત વીનોદની કાડો. શુણો— ૧૯
સખી કંથની ચંપો કાએ રે, જ્યારે જીવણ કંથી જાએ રે;

ત્યારે સુવું ઘટે સેજમાંએ શુણો— ૨૦
સખી સતા પહેલાં પાણી રે, મૂકો પલંગ નીચે આણી રે;
પછીથી પોઢ સૈયર શાણી, શુણો— ૨૧
સખી એ રીત નીત્ય મહેછે રે; જેથી પ્રીતમ રાજી રહેછે રે;
ધન્ય તેને દિવાળી કહેછે, શુણો— ૨૨

વરવશકારકદ્વાદશમહામંત્ર.

" છેયે ખોળામાં ધાલી ખીચડી "—એ રાગ.

આવો આવો શાણી સખી મારીરે, આપું તમને શીખામણ સારીરે;
લેજો અંતરમાં તે ઉતારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે.—ટેક.
ગણી સાસુને માત સમાનરે, સસરાને પીતા ધર ધ્યાન રે;
સદા સાચવજો સનમાનરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે.— ૧
સ્વામીને ગણી સારંગ પાણીરે, સેવા કરજે તું સૈયર શાણીરે;
વદજે મુખ વીમળ વાણીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૨
પર નરને ગણી પીતુ ભ્રાતરે, તે શું વીનયથી કર વાતરે;
રાખ નાથને નીત રળીઆતરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૩
જોઇ સંગત કરજે સારીરે, દેજે હાષ્ય વિશેષ વીસારીરે;
રે'જે સૌથી તું સ્નેહ વધારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૪
વરની આવકને ઉર ધારીરે, કરીએ જાવક જોઈ વીચારીરે;
વધુ વાવરતાં ડર ધ્યારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૫
પરનીંદા ન ધ્યારી ઉચારરે, સત્ત સકટે પણ ન વીસારરે;
ગુપ્ત વાત ન કર ઘરબારરે, વરને વસ કરજો એ રીતેરે— ૬
થજો સ્વામી સુખે સુખયારીરે, થજો સ્વામી દુખે દુખીઆરીરે;
લેજો સુંદર શીળવ્રત ધારીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૭
જોઈ અન્યનું ચઇને આડીરે, રખે નાથ દુભવતી કો દા'ડીરે;
સજ નીતીની સુંદર સાડીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૮
કેણુ કંથનું શીરપર ધારરે, વણુ પૂછે ન પીતું વારરે;
ઉંચા સ્વરથી ન કદીએ ઉચારરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે.— ૯
નીત્ય જમતું છુવણને જમાડીરે, નીત્ય સુવું સ્વાગીને સુવાડીરે;
એ છે ધર્મ સતિનો અનાદીરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૦
રૂડું રાજ્ય સદન સંભાળરે, શીળ સાચવ કેળવ બાળરે;
સ્ત્રીના ધર્મ એ ત્રણુ શુભપાળરે, વરને વશ કરજો એ રીતેરે— ૧૧
એની અડસઠ તીરથ સારરે, વ્રત આદિ તે પણ પ્રાણધારરે;

કર સેવી સફળ અવતારરે, વરને વશ કરજો એ રીતરે— ૧૨
દ્વાદશ મંત્ર આ વર વશકારરે, સાધી સ્નેહે સેવે ભરથારરે;
પામે દિપોત્સવી ભવપારરે, વરને વશ કરજો એ રીતરે— ૧૩

સદગુણીસ્ત્રીવિષે
(ગરબી.)

" અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ"—એ રાગ.

" ભામિની ભૂષણ ભંડાર, આ ભવમાં ભાળી;
સોહે જગનો શણગાર, સુંદરિ સુખકારી—ટેક.
સુઘડ સલુણી રાખે રૂડી, ઘર શોભા સુખ કારીરે;
ગૃહિણીનું ઘર રાજ્ય ગણાએ, ચલવે તેહ વિચારી— સુંદરિ. ૧
જાત જાતની રાખે જુગતે, જણસ જડે ઝટ જોતાં રે;
ફુવડ ઘરમાં મળે ન કાંઇ, ખાતાં ઝાઝાં ગોથાં— સુંદરિ ૨
પુસ્તક પાનાં પાન તણો તો, વિસરે નહિ વિવેક રે;
રચે સુંવાળી સુખ શય્યાને, તેવાં કામ દરેક— સુંદરિ. ૩
ગંદવાડતો ગમે ન લગરી, દર્પણ સરખી દેહ રે;
દેહ પ્રમાણે સ્નેહ ભરેલું, અંતર નિઃસંદેહ— સુંદરિ. ૪
વસ્ત્ર સજી વહેલી વનિતા, ચાલે છે છમ છમતી રે;
વિનય વિનાનાં વચન ઉચારે, તેને તુરતજ તજતી— સુંદરિ. ૫
આ ઉદાર વિચાર ન ચૂકે, દારા ડાપણવંતી રે;
કોમળ કમળ સરીખી નિર્મળ, શિયળ સાચવે ખંતી— સુંદરિ. ૬
રાગ તણો સાગર મૃગ નયની, ખરા સગુણની ખાણ રે;
દ્વેષ કલેશ ન કરે કો સાથે, ઇચ્છે જગ કલ્યાણ— સુંદરિ. ૭
રાખે સજ્જનતા સહુ સાથે, વચન વડે ન બગાડે રે;
પર ઘરની પંચાતો માંહી, નિજનું મન ન લગાડે— સુંદરિ. ૮
રોશ કરે તે રામા શાની ? ક્રોધ ધરી ધુંધવતી રે;
પિશાચ સરખી મહા ભયંકર, જાત લજાવે જુવંતી— સુંદરિ. ૯
સાહસને કરનારી નારી, અતિ અપયશ લેનારી રે;
દારુણ દુખ પતિને દેનારી, તેની ન કરે યારી— સુંદરિ. ૧૦
યોગ્ય કસરને આવડતથી, ચલવે સહુ વહેવાર રે;
કહે ન કોઇ બખિલ ઉડાઉ, એવો લે આકાર— સુંદરિ. ૧૧
કરે રસોઈ રૂડી રીતે, રસ ઉપજે રસનામાં રે;
તન મન થાય પ્રસન્ન અતિશે, કસર નહિ રચનામાં— સુંદરિ. ૧૨

ઉપજ પ્રમાણે ખર્ચ કરે છે, કરજે દીલ ડરેછે રે;
ગરજે કર ન ધરાવે ઇશ્વર, એવી ટેક ધરેછે રે— સુંદરિ. ૧૩
પતિને થાય સહાય હમેશાં, સુખ દુખમાં લે ભાગ રે;
જ્ઞાનસુવાસિત પૂષ્પ પ્રમાણે, પસરે સુયશ પરાગ"— સુંદરિ. ૧૪

સખીનેઆમંત્રણ.

" સખી ! રમીએ આવો સૌ સ્નેહથીરે લોલ, કરીએ મીઠી મીઠી વાતડી;
સખી ! દુખડાં સાદીનનાં ભૂલતાંરે લોલ, સંચરીએ સૂખની વાટડી;
સખી ! આવો આવોને સૌ ખેલીએરે લોલ, લઇને વિનય ભલી ભાતથી;
સખી ! તાળી સૌ ઝીલીએ રંગથીરે લોલ, રઢિયાળી રાત શી આજની ?

સાખી— રૂપમય ચાદર ચાંદલે, પાથરી શી આ ઠીક,
એ પર આવો ખેલીએ, ગાતાં રૂડાં ગીત.

જુઓ ચાંદલો પણ કેવો હશી આંખમાંરે લોલ !
વિણી તારલાનાં ફુલ ફેંકે લાડમાંરે લોલ !
ઝુકી ખેલતો શો જાય વિમલ આભલે રે લોલ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોલ !
સખી ! રમીએ—

સાખી— શીતકર વાયુ શો વળી, ઓઢી ફુલ સુવાસ;
અજ શિશુ સમ ગેલથી, રસમય ખેલે રાસ.

કદી આપણામાં કોડ કરી ઝુમતોરે લોલ !
કદી વૃક્ષ તણી ડાળ હિંચી ઝૂલતોરે લોલ !
કદી ગાય મૃદુગાન સંગ પાંદડેરે લોલ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોલ !
સખી ! રમીએ—

સાખી— કોયલ મધુરી દૂરથી, લ્હેંકી બંસી નાદ,
સમજાવંતી સાનમાં, ' મૂકો જીવ ઉચાટ. '

સુણી શીખ વધુ લલિત વાયુ હિંચતોરે લોલ !
વળી ચાંદલો શો દિવ્ય અમી સિંચતોરે લોલ !
મુકયો જીવનો ઉચાટ વાયુ ચાંદલેરે લોલ !
સખી ! ખેલીએ ન કેમ ત્યારે આપણેરે લોલ !
સખી ! રમીએ—

સાખી— રંજક રજની સૌખ્યદા, ફેંકે હર્ષ—તરંગ,
ઝીલી પીયે રસ બસી, વાયુ-કોયલ-ચંદ.

પતિવિણુ પતિના પણુ સન્મિત્રોની સંગાથ—

સાખી— નાથ વિના કરવી નહિ, વિનોદ રસની વાત,
વિશ્વ વિરૂદ્ધ ન વર્તવું ભલે તાતકે ભ્રાત;
સજની ભ્રષ્ટ થવું નહિ સુધરી સદ આચારથીરે,
નીરલજ નટખટની સોબત તજવી સુજાત— એવા૦

સાખી— કુષ્ટી કસુપ કુબડો, નિરધન નિરબળ કાય,
મતિહીન પતિત પતિ મળે, એ સતીને સુરરાય.
જોડી પગ અંગુઠે દ્રષ્ટિ આધું ઓઢીએરે,
સુખકર સાચવીએ સૌ સાથે સંપ સદાય— એવા૦

સાખી— ઉંચે સ્વરે ન ઉચરવું, મુકીને મરજાદ,
કુલીન બ્હેન કરવો નહીં, વડીલથી વિવાદ.
ચંચળ ચાલે ચટમટક ચતુરા નવ ચાલીએરે;
શિવસુત કેશવની શીખામણુ અંતર-યાદ"— એવા૦

(રાગકાફી)

" પુનમ ચાંદની ખીલી પૂરી અહીંરે;
શોભે રજની સુંદર શી આજ !
હેતે રમીએ સંગાથે સૈયર આપણેરે,
સૈયર કંકણુ સોનાનાં કરે ધર્યાંરે;
માંહે જડીઆં છે લીલમ મણી નંગ— હેતે૦

સખી— મળીઆં આજે આપણે ધરી સોળ શણુગાર;
કરકંકણુ ચૂડી ચમક, ચંદ્ર તેજ એકતાર,
હીરા રત્નથી જડીત ઉર હાર છે રે,
મોતી ગુચ્છ લળકે છે બાજુબંધ— હેતે૦

સાખી— અંબોડા ફુલે જડ્યા, સર સેંથે હિંગોળ,
કીધા કુમ કુમ ચાંદલા, મુક્તા માળા ઉરઃ
આરસ પારસ મણી જડેલો ચોક છે રે;
તેમાં રમતાં વસતાં દૈવે નણુદલ વીર— હેતે૦

સાખી— પેંપો ઝાંઝર પ્રીતથી ઝણુણુ કરે ઝણુકાર,
ફરીએ સૈયર ફુદડી આ રજની મોઝાર,
સખી વેલીઓ ફુલી વિધ વિધ ભાતનીરે,
એ તો આપે છે શી સુંદર સુગંધ— હેતે૦

સાખી— કૃપા શિવજીની સાંભળી પ્રિતમ ઉપર પ્રેમ,

વધ્યો, સખી વિરહી થઈ, મળે ત્વરાથી કેમ;
પુનમ ચાંદની ખીલી પૂરી અહીં રે."

(કાફી.)

" વટ સાવિત્રિ વ્રત આજ, પૂરણ કરીએ રે,
લઇ કુમ કુમ અક્ષત હાથ, ફળતો ધરીએ રે:
છે પવિત્ર વસ્ત્રો બેન, આપણ અંગે રે,
કરો પૂજન વડનું આજ, સૈયર સંગે રે.
વિધિ આ વ્રત તણીરે સાચવો તમો;
તો તો મંગળ તમારૂં થાય રે,
આયુષ્ય પ્યારા પતિનું રે વધારશો.
શાસ્ત્ર વિષે સુંદરતા શી એની લખી;
તેથી તમારૂં રૂડું થાય રે, આયુષ્ય.
કંકણુકર વિષે ચમકે તમારાં;
અંબોડા શીરપર શોભે છે સારા;
એ સહુ રેહેશે રૂપાળાં, વ્રતની વિધિ સંભાળો.
ઝાંઝરનો ઝુમકારો તમારો,
લટકો મટકો ને ચટકો તમારો;
ખટકો હોય જો પ્યારો, વ્રતની વિધિ સંભાળો."

"શું નટવર વસંત થેઇ થેઇ નાચી રહ્યો,
નાચી રહ્યો જગ નચાવી રહ્યો. શું.
સાખી— કોયલ મધુર મુરલી બની, છેટે નટવર કાન;
વિરહ ઘેલી ગોપી ગણું તજી નિકળી અભિમાન.
રસિઆ વિનાના બની બાળાઓ બાવરી,
વેણુ વસંત ચિત્ત વિંધી ગયો. શું.
સાખી— શીતલ સુખકર પવનની લ્હેર ઘુમે ચોપાસ,
જાણું રાધાકૃષ્ણુજી રાસ રમે છે ખાસ.
વિધ વિધ પંખીના વેણુ ઘુઘરી ઘમકે રે,
મહિં મહિં મેનાના નાદ ઝાંઝર ઝમકે રે. શું.
સાખી— નવ પલ્લવ વાધો ધરી, પચરંગી શીર પાઘ;
ફાગ લાગ સાધી રમે મદન રાજ મહાભાગ.

લ્હેરી લીલાથી રમે લલના એ લાડમાં,
પ્રીતિ ગુલાલ લાલ છાઇ ગયો. "

ઈશ્વરસ્તુતિ.

यस्माज्जातं जगत्सर्वं यस्मिन्नेव विलीयते ।
येनेदं धार्यतेचैव तस्मै विश्वात्मने नमः ॥

અર્થ—જે થકી આ જગત્ સર્વે ઉત્પન્ન થયું છે, જેમાં લીન થાય છે, અને જેણે કરીને ધારણ કરાય છે, તેવા વિશ્વ નિયંતા અંતર્યામી સાક્ષીભૂત, સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માને નમસ્કાર હો.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

સતીત્વ પુનઃપ્રાપ્ત કરીદે, તેવો સદ્બોધ સમાવેલો છે. જીવન ચરિત્રો એ જીવન સુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દષ્ટાંત્ એ મનુષ્યને ઉત્તમ થવાને જાગૃત કરે છે.

આવા હેતુથી—સતી સીતા, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સાવિત્રી (સ. સ્ત્રી) દેવહૂતી, દેવયાની, લોપામુદ્રા, સંજ્ઞા, સ્વાહા, સત્યરૂપા, ગાર્ગી, રેણુકા, રેવતી, તુલસી-વૃંદા, અશુમતી, મૈત્રેયી, દક્ષા, નાગ, રામ્યા સુલીભા, મંદોદરી, અરૂધતી ઇંદ્રાણી પૃથા કુન્તા, ગાંધારી, નર્મદા, પદ્મણી, અહલ્યાજી, રૂક્મિણી પાર્વતી (ર સ્ત્રી) શકુન્તલા, દુ:શલા, લીલાવતી, ગૌરી, કવિરીતા, દમયંતી, ભોગવતી, કૌશલ્યા, વિજયા, જયા, વિદુલા કમળાદેવી, મરિચી. સુમતિ, પ્રભાવતી, માલતી, પદ્મા, મરિયમ (ધ્ર. ખ્રિ. મા.). આમેના (મ. પે, મા), રૂપમજરી, મીરાંબાઇ, ચંદ્રપ્રભા, કર્મદેવી, વીરનારી ચંદ્રા, વિમળદેવી, દુર્ગાવતી, સંયોગના, સારામાર્ટીન, વીરબાળા, સત્યવતી, કળાવતી, વીમળા, ચંદ્રકાન્તા, સતીપ્રભા, દેવસ્મિતા, શરત સુંદરી, વસુમતિ, રાણી હેમંતકુમારી. જશમા, ધનલક્ષ્મી, આરિયા, પોરસિયા. પાનથિયા; વગેરે—**૭૭ પવિત્ર સતીઓ.નાં** ઉત્તમ શિક્ષણથી ભરપૂર અદ્ભૂત રસિક ચરિત્રો છે. સિવાય—

સ્ત્રીપુરૂષનાધર્મ—સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ, પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ, પતિવ્રતા પ્રતાપ, પતિવ્રતાનાં લક્ષણ, પતિ પરદેશ જાય ત્યારે કેમ વર્તવું, રજોદર્શન વખતે કેમ વર્તવું, રજોદર્શના સ્ત્રીની માવજત, ગર્ભવંતીએ કેમ વર્તવું. ગર્ભવંતી સ્ત્રીની માવજત, સ્ત્રીને હાલ અપાતી કેળવણી ને તેમાં ખામી, કેળવાએલી સ્ત્રીથી ફાયદા, સ્ત્રીએ મુખ્ય શું શું શીખવું જોઈએ, **બાળકોને ઉછેરવાની રીત**—(એમાં ૨૨ જુદા જુદા વિષયો છે). **બાળકોને કેળવવાની રીત**—(એમાં જુદા જુદા ૧૩ વિષયો છે). બાળનિરારોગ્ય આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય, બાળકો રૂપાળાં—બુદ્ધિમાન—ગુણવાન અને અંગોનાં સુશોભિત શી રીતે થાય મા ઉપર છોકરાંના ભવિષ્યનો આધાર માટે મા કેવા ગુણની જોઇએ, માબાપનો છોકરાં પ્રત્યે ધર્મ, છોકરાઓનો માબાપ પ્રત્યે ધર્મ, કુટુંબ પ્રત્યે ધર્મ, પુત્રીને સાસરે જતાં શીખામણ, સ્ત્રીએ સાસુ સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગા સ્નેહી સાથે કેમ વર્તવું. ઘર ઉપયોગી વૈદક—રોગ—ચિકિત્સા—દવા શીખે, માંદાની માવજત, સ્ત્રીપરીક્ષા, પતિ વશ કેમ થાય, પત્ની વશ કેમ થાય, શિયળવ્રત, પરોણાચાકરી, ચાકર કેવા રાખવા, ચાકર સાથે વ્યવહાર, મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય, **ઘરવ્યવસ્થા** (એમાં જુદા જુદા ૧૫ વિષયો છે), પ્રાચીન સ્વયંવર પદ્ધતિ, પ્રાચીન વિવાહ પદ્ધતિ, પતિ તરીકે કેવા પુરૂષને પસંદ કરવો, પત્ની તરીકે કેવી કન્યા પસંદ કરવી, કેવી કન્યા પરણવી નહિ, કન્યાની દેવ પરીક્ષા, પરણતી વખતે વરકન્યાની કબુલાતો, પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં તફાવત ને તેનાં કારણો, સદાચરણે ચાલવા વિષે બોધ-(**સતીગીતા**) ને જુદા જુદા રાગ-

માં ગાવાની ગરબીઓ; વગેરે—૯૪ ઉપરાંત ઘરસંસારોપયોગી-ઉત્તમવિષયોછે-તે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને સદ્ગુણીને પ્રેમાળ કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે.

આ ગ્રંથ—આશરે પૃષ્ટ ૬૦૦, સુશોભિત સોનેરી પાકા પુંઠાનો છે.

જે ગૃહસ્થોને પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને પવિત્રને પ્રેમી કરવાની ઈચ્છા હોય, તેમણે તરત મંગાવી લેવા ચૂકવું નહિ.—કીમત રૂા. ૨-૮-૦

મહાન્ પુરૂષોના મહાન્ ગુણોની હૃદયમાં સચોટ છાપ પાડવાને ઉપયોગી.

चरित्रचंद्रिका.

ભાગ. ૧ લો.

(દુનિયાનાદરેકધર્મનાંસિદ્ધાંતોસહિત.)

ઘણાસુધારાવધારાસાથે

(આવૃત્તિ—ચોથી.)

આ લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ-દુનિયાના દરેક **ધર્મનાં મનુષ્યોને** શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી થઈ પડે એવો કર્યો છે. આવો ધર્મનીતિ અને પવિત્ર જ્ઞાનથી ભરપૂર ગ્રંથ આજ સુધી એકે બહાર પડયો નથી.

આ ગ્રંથની (*ત્રીજી-આવૃત્તિ*) છપાઈ બહાર પડતાંજ ,ટુંક વખતમાં ખપી જતાં, તેની આ **ચોથી આવૃત્તિ**—ઘણા સુધારા વધારા સાથે છપાવી બહાર પાડી છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ સ્કૂલોમાં ઈનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે મંજુર કરેલ છે, ગુજરાતના વિદ્વાન-સાક્ષર મંડળે ઉત્તમ સો પુસ્તકોમાં તેની ગણના કરી છે. વગેરેથી તેની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે.

આ ગ્રંથમાં—પ્રાચીન અર્વાચીન જગત્ પ્રસિદ્ધ પવિત્ર મહાન્ પુરૂષોનાં શિક્ષણ લાયક અદ્ભુત રસિક જીવન ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે. તે વાંચનાર અને શ્રવણ કરનાર સ્ત્રીપુરૂષોને તલ્લીન કરી દે, તેવો સદ્બોધ સમાયલો છે. **જીવન ચરિત્રોએ જીવન સુધારવાનું ઉત્તમ સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત્** એ મનુષ્યને ઉત્તમ થવાને જાગૃત કરે છે.

આવાહેતુથી—શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, પરશુરામ, સનક, સનંદ, સનાતન સનતકુમાર, મનુ, નારદ, કપિલમુની, કશ્યપ, અત્રિ, અગસ્ત્ય, વિશ્વામિત્ર, વશિષ્ઠ, ગૌતમ. વાલ્મિક, યાજ્ઞવલ્કય, પરાસર, બૃહસ્પતિ, વ્યાસ, સુક્રાચાર્ય, જૈમુનિ પાણિની, પતંજલી, શુકદેવજી, ધનવંતરી, ઇક્ષ્વાકુ, નિમી, નહુષ, રઘુરાજા, માંધાતા, સગર, દીલીપ, ભરત, જનક, પરિક્ષત, મુચકુંદ, અંબરીષ, ધ્રુવ, પ્રેહ્લાદ, ચિત્રકેતુ, પુરૂરવા, હરિશ્ચંદ્ર, ભર્તૃહરિ, ગોપીચંદ, જડભરત, શીબી. અજામીલ, રાવણ, હનુમાન, લક્ષ્મણ, ભરથ, યુધિષ્ઠિર-ધર્મરાજા, અર્જુન, દુર્યોધન, ભિષ્મ પિતામહ, વિદુર, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, અશ્વત્થામા, નળરાજા, સુદામા, શ્રવણ

અશોક, ચંદ્રગુપ્ત, ભાષ્કરાચાર્ય, શંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, તાતાચાર્ય ક્ષપણક, ચાર્વાક, ઋષભદેવ, અર્હંન, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીર, બૌદ્ધ, જરથોસ્ત, મુસા, ઇસુક્રાઇસ્ટ. હજરત મહંમદ પેગંબર, નાનક, કબીર, કમાલ, રામદાસસ્વામી, રામાનંદ, તુળશીદાસ, સુરદાસ, સહેજાનંદસ્વામી, દયાનંદસરસ્વતી, કેશવચંદ્રસેન, દેવેન્દ્રનાથઠાકોર, રાજારામમોહનરાય, કુમારીલભટ્ટ, મંડનમીશ્ર, પદ્મપાદાચાર્ય, અપય્યાદિક્ષીત, અભિનવગુપ્તાચાર્ય, પ્રણામીપંથના આચાર્ય–પ્રાણનાથજી તથા દેવચંદજી, ત્રિકાલદર્શી, ગુરૂગોવિંદ, ગુરૂમચ્છેંદ્રનાથ, ગોરક્ષનાથ, મહાપંડિત કાળીદાસ, માઘકવિ, બાણભટ્ટ, ભવભૂતિ, મયુર, દંડી, ચાણાકય દીનદરવેશ, ભટ્ટોજીદિક્ષીત, બીરબલ, ગંગકવિ, તાનસેનગવૈયો, પૃથુરાજચોહાણ, ચંદબારોટ, જગન્નાથરાયપંડિત, જયદેવ, નિવૃત્તિનાથ, નિપટનિરંજન, પુંડરીક, બસવ, બોધલેબાવા, કેશવગોસ્વામી, ઉદ્ધવગોસ્વામી, એકનાથસ્વામી, કલ્યાણગોસ્વામી, તુકારામ, નામદેવ, નરસિંહમેતો, હેમાચાર્ય, શ્રીહર્ષ, વીરવિક્રમ, શાલીવાહન, ભોજ, હુજડજોશી, જાવડભાવડ, વગેરે—**૧૫૧ મહાસમર્થ પુરૂષોનાં** શિક્ષણ લાયક અદભૂત રસિક ચરિત્રો છે. સિવાય—**દુનિયાના દરેક ધર્મનાં સિદ્ધાંતો અને ભારતવર્ષનું ત્રિકાલીક દર્શન** દાખલ કરી ઉપયોગીપણામાં વધારો કર્યો છે.

આમહાનપુરૂષો—કોણ હતા, કેવા હતા, કયારે થયા, કેવા શોધો અને પરાક્રમો કર્યા, ધર્મ સંબંધી કેવા વિચારો અને ચમત્કારો બતાવી લોકોના મન પોતા તરફ વાળ્યાં, તે તથા ધર્મ, નીતિ, ભક્તિ, મુક્તિ, વિવેક, મર્યાદા, વગેરે આ ચરિત્રોમાંથી જાણવાનું તથા શિક્ષણ લેવાનું ઘણું મળી આવે છે. **જગતમાં સર્વ મનુષ્યો ધર્માચાર્યોનો બનાવેલો ધર્મ પાળે છે અને તેમનાં વચનો પ્રમાણે સંસાર ચલાવે છે. તે ધર્માચાર્યોની હકીકતથી વાકેફ થવું એ દરેક ધર્મવાળાનું મુખ્ય કામ છે.** વાકેફ થવાથી પોતાના અને પરાયા ધર્મતત્વોનો મુકાબલો કરી તેમાંથી સારાસાર ગ્રહણ કરી શકાય છે. એ વગેરે જાણવાને આ પુસ્તક ઉત્તમ સાધન છે—આ ગ્રંથ—આશરે પૃષ્ટ ૭૦૦. સુશોભિત સોનેરી પાકા પુંઠાનો છે. કીંમત રૂા. ૨—૮—૦.

वीरमहिला.

આ સ્ત્રીલોકોપયોગી પુસ્તક—**દુનિયાના દરેક ધર્મનાં સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓને શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી થઈ પડે એવો કર્યો છે.** આવો ઉપયોગી ગ્રંથ આજ સુધી એકે બહાર પડયો નથી.

ધીર-વીર માતાઓના સદ્‌ગુણોની છાપ બાળકોના કોમળ હૃદયમાં એવી તો સજડ ઉંડી પડે છે કે, તે જીંદગી પર્યંત જતી નથી. તેમનાથીજ બાળકો સારૂં શિક્ષણ પામી દુનિયામાં **માનવરત્નો** પેદા થાય છે. તેથીજ આવી સ્ત્રીઓ **રત્નગર્ભા** કહેવાય છે. ધીર-વીર, રત્નગર્ભા સ્ત્રીઓજ દેશોદય થવામાં સા-

ધનરૂપ છે. એવીજ વીર સ્ત્રીઓએ પોતાના નિર્મળ તેજ પ્રતાપથી બહુ વાર બળ, બુદ્ધિ અને મતિ કૃતિમાં પુરૂષો સાથે સ્પર્ધા કરેલી છે.

હત ભાગ્ય ! ભરતખંડની આર્ય મહિલાઓનું—આજે એ મહાત્મ્ય અને ગૌરવ ઓછું થઇ ગયું છે. હાલ તેવી ધીર-વીર મહિલાઓ ઉત્પન્ન થતી નથી, એવી સ્ત્રીઓ થવાનો મુખ્ય આધાર સોબત અને ઉપદેશ ઉપર છે; પરંતુ હાલ તેવી સોબત કે તેવો ઉપદેશ મળે એવાં પુસ્તકો નથી. તેથી આ પુસ્તક બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો છે.

આમાં- પ્રાચીન અર્વાચીન જગત્ પ્રસિદ્ધ-૭૧ **વીરમહિલાઓનાં** શિક્ષણ યોગ્ય અદ્દભૂત રસિક ચરિત્રો દાખલ કર્યાં છે, જે વાંચનારી અને શ્રવણ કરવારી સ્ત્રીઓને તલ્લીન કરી, તેણીઓમાંથી પૂર્વનું ગયેલું ધીર-વીરપણું પુનઃપ્રાપ્ત કરી દે, તેવો સદ્દબોધ સમાએલોછે. **જીવનચરિત્રોએ જીવનસુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત એ મનુષ્યને ઉત્તમ થવાને જાગૃત કરે છે. કલ્પિત કરતાં ખરી બનેલી વાતો અસાધારણ અસર કરે છે.**

આ ભારતભૂષણ-વીર મહિલાઓએ કેવાં કેવાં વીરત્વ વગેરેનાં મહાન્ કાર્યો કર્યાં છે, તેનો ચિત્તવેધક ચિતાર તેમનાં ચરિત્રોમાં કર્યો છે, તે વાંચનારને આશ્ચર્ય પમાડી સ્વદેશાભિમાન સાથે વીરતા ઉત્પન્ન કરાવે છે; એટલુંજ નહિ પણ સંકટ સમયે ધૈર્યતા અને હિંમત ઉત્પન્ન કરાવી, શિયળનો, પતિનો, ધનમાલનો અને સ્વદેશનો બચાવ કરવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ સુઝાડે છે, તથા સમયસુચકતા, વિવેક, મર્યાદા વગેરેનો માર્ગ બતાવે છે. તેની સાથે તેમના મહાન ગુણોની છાપ બાળકોનાં કોમળ હૃદય ઉપર પડી, તેઓ મહાન ગુણવાળા મહાન સ્ત્રી પુરૂષો પેદા થાય છે.

જે ગૃહસ્થોને પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રીઓના કોમળ હૃદયમાં આ મહાન વીર સ્ત્રી રત્નોના મહાન ગુણોની છાપ પાડવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે પોતાનાં અને મિત્રોનાં નામો તરત લખી જણાવવાં. આ પુસ્તક આશરે પૃષ્ટ ૪૦૦. સુંદર સુશોભિત પાકું પુઠું-અગાઉથી-ગ્રાહક થનારને-કીંમત રૂ.૧-૮-૦ પાછળથી રૂ. ૨.

સ્ત્રીઓનુંકર્ત્તવ્ય.

આ ઉપયોગી ઉત્તમ પુસ્તક દરેક સ્ત્રીઓને ગૃહ-સંસાર સુધારવાને પારસમણિ રૂપ છે. આમાં આવેલા ઉપયોગી વિષયોથી તેની ઉત્તમતાની ખાત્રી થશે. વિશેષ ખાત્રી પુસ્તક વાંચવાથી થશે.

આમાં—પતિપત્નીનો સંબંધ, ઉત્તમપત્ની, પતિપ્રત્યે કર્તવ્ય, બાળકો પ્રત્યે કર્તવ્ય, બાળકોને બોધ, કુટુંબપ્રત્યે કર્તવ્ય, ગૃહકાર્ય, રજોદર્શન વખતે રાખવાની સંભાળ, ગર્ભવંતીની માવજત, સુવાવડ કરવાની રીત, સુવાવડીની માવજત, માંદાની માવજત, આરોગ્યતાના નિયમો, ઘર ઉપયોગી વૈદુ, અતિથિ-પરોણાનો સત્કાર, સાસુ સસરા વગેરે સગાં સ્નેહીપ્રત્યે કર્તવ્ય, પાડોશીપ્રત્યે કર્તવ્ય, દેશ પ્ર-

ત્યે કર્ત્તવ્ય, વ્યવહારનીતિ, આચારનીતિ, કુટુંબ વ્યવસ્થા, કર્ત્તવ્ય અકર્ત્તવ્ય, બાળરક્ષણ, બાળશિક્ષણ, શરીરની સંભાળ, રસોઇ વ્યવસ્થા, ભોજન વ્યવસ્થા, ઘરની સુઘડતાઈ, ઘરવ્યવસ્થા, સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની સગવડ, લેવડદેવડ કરવાની રીત, કરકસર, જીવિકા સાધન, ધરધંધો, સ્ત્રીને પતિવ્રત મેળવવાના ઉપાય, શિયળ સંરક્ષણ, હિસાબ રાખવાની રીત, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ભગિની ભાવ, નવરાત્રના વખતનું કર્ત્તવ્ય, પશુ પક્ષીની સંભાળ, દૈવી વિચાર, સ્વભાવ કેવો રાખવો, સહવાસ કેવો રાખવો, ઘર ઉપયોગી પાકશાસ્ત્ર, ઘર ઉપયોગી રસાયણ, ઘર ઉપયોગી પદાર્થ પરિક્ષા, સ્ત્રી ઉપયોગી ચાતુર્યજ્ઞાન, સ્ત્રી ઉપયોગી હુન્નરકળા, પતિને રંજન કરવાની કળા, સ્ત્રીએ શું શું શીખવું જોઇએ, મત્યુ વિશે વિચાર, ભવિષ્યનો વિચાર, પ્રભુને પામવા શું કરવું, સ્ત્રીસુબોધ, વગેરે—ઘણા ઉત્તમ વિષયો છે—તે સ્ત્રી, પુત્રી, બેનોને શિક્ષણ લેવા ઉપયોગી સાધન થઇ પડે એમ કર્યું છે.

જે ગૃહસ્થો પોતાની સ્ત્રી, પુત્રી, બેનોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી, ગૃહસંસાર પવિત્રને સુખી બનાવવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે પોતાનાં ને મિત્રનાં નામો તરત લખી જણાવવાં. આ પુસ્તક પૃષ્ઠ આશરે ૩૫૦ સુંદર પાકું પુંઠું—અગાઉથી ગ્રાહક થનારને કીંમત. ૧-૪-૦ પાછળથી રૂ. ૨.

ज्ञानदीपक.

આ ઉપયોગી ઉત્તમ પુસ્તક—દુનિઆના દરેક ધર્મનાં મનુષ્યોને પવિત્ર જ્ઞાનનું શિક્ષણ લેવાને ઉપયોગી થઇ પડે એવો કર્યો છે. આવું પુસ્તક આજ સુધી એકે બહાર પડેલું નથી. વિશેષ ખાત્રી પુસ્તક વાંચવાથી થશે.

આમાં—સ્ત્રી પુરૂષોને ઉપયોગી થઇ પડે અને આલોક, પરલોક સુધરે એવા વિષયો દાખલ કર્યા છે. **તે આ પ્રમાણે**—અખંડ સુખની પ્રાપ્તી, બ્રહ્મદર્શન, જીવ, શીવ, ખરૂંજ્ઞાન, દુર્ગતિ, મનુષ્યના હૃદયની પરીક્ષા, સદાકાળ જીવતો કોણ, અચળકીર્ત્તિ શીરીતે પ્રાપ્ત થાય, સજ્જનનો મહિમા, માનસિક ઉન્નતિ, કાળામાથાનું માનવી, વિજયનાં સાધનો, ઉન્નતિનો માર્ગ, લોકવર્ત્તનનીતિ, સંપૂર્ણજ્ઞાન, આત્માનંદ, માયા, વૈરાગ્ય, મૃગજળ, વાસના, નિવૃત્તિ, મન, લિંગદેહ, સ્થુળદેહ, માયાનુ બંધન, જડ, ચૈતન્ય, અદ્વૈત, દ્વૈત, મૂર્ત્તિપૂજન પુનર્જન્મ, સત્સંગ, પરમ સાધન, સ્વર્ગપ્રકાશ, પોતાનાં અપલક્ષણ, પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો ઉપાય, કનક અને કામની, સંસારસાગરમાં તરવાનું અને ડુબવાનુ સાધન, તૃષ્ણામાં ફાંફાં મારવાનું કારણ, આદર કરવા યોગ્ય, તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય, શિખવા યોગ્ય, આનંદ ઉપજવા યોગ્ય, ઇચ્છા રાખવા યોગ્ય, ઘોરનર્ક, પ્રાકબંધન, દીર્ઘરોગ, ઉત્તમવિદ્યા, અજ્ઞાનરૂપ શું? બંધનમુક્ત, નર્કનું દ્વાર, સ્વર્ગનું દ્વાર, પરમ ધર્મ, જીવતે મુઓ, ખરો શત્રુ, પંડિત, જ્ઞાની, તપસ્વિ, યોગી, શ્રેષ્ઠ પુરૂષ, વડીલ, ભલામનુષ્યો, પાપી

પુણ્યવાન, મહાપુરૂષ, ખરોદ્રવ્યનાન, ત્રિલોકી, ત્રિવિધીતાપ, ત્રયાવસ્થા, આનંદના પ્રકાર, પુરૂષાર્થ, પ્રાણ, પંચવિષય, પંચમાતા, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિ, ષડશૈશ્વર્ય, કીર્તિનાં લક્ષણો, પરીક્ષાના પ્રકાર, અષ્ટભોગ, જય કોણ મેળવી શકે? મનુષ્યનાં કર્તવ્ય કર્મ, પાતક નાશ કરનારાં તીર્થો, તીર્થયાત્રા કરવાનો શુભ હેતુ; ચૌદરત્નો, નિરૂપયોગી જ્ઞાન, સંસારવ્યવહારમાં કુશળતા શી રીતે મેળવાય, તત્ત્વ શોધક કોને કહેવો, પૂર્ણ જ્ઞાની કોણ? ગુરૂપદને યોગ્ય, ક્રોધના નાશનો ઉપાય, આત્મોન્નતિ કોણ કરી શકે? ફળપ્રાપ્તી શાથી થાય, ભૂમિને ભારરૂપ કોણ? મહાપાતકી, પ્રવાસથી ફાયદા, ઉદ્યોગ કયારે ફળે, પાત્રાપાત્રનો વિચાર, વ્યવહાર કુશળ થવાને શું કરવું, શરવીર થવાને શું કરવું, આર્યધર્મનીતિ, દુઃખથી નિવૃત થવાનો ઉપાય, મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક, આપણું કોણ છે? મૃત્યુનો ભય કોને નથી, સદ્દગતિ શાથી થાય, મનુષ્યને આખરનું કર્તવ્ય, શોકમુક્ત, દુઃખ મુક્ત અને બંધન મુક્ત શી રીતે થવાય, કલ્યાણને માટે શાનો વિચાર કરવો, મૃત્યુ વખતે શું કરવું, ઉપાધીથી મુક્ત શી રીતે થઇ શકાય, આયુષ્ય વૃદ્ધિ શાથી ગણાય છે, બ્રહ્મપદમાં એકતા કયારે થાય, આત્માને ઓળખવા શાની જરૂર છે, મુક્તપદ કોણ પામી શકે, પરમેશ્વર, વગેરે ઉપયોગી શિક્ષણથી ભરપૂર ઘણા ઉત્તમ વિષયોછે.

જે ગૃહસ્થોને પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી વગેરેને પવિત્ર જ્ઞાનના શિક્ષણ માટે લેવા ઇચ્છા હોય, તેણે પોતાનાં અને મિત્રોનાં નામો તરત લખી જણાવવાં.

આ ગ્રંથ આશરે ૪૦૦ પૃષ્ટનો સુંદર પાકા પુંઠાનો થશે—અગાઉથી ગ્રાહક થનારને—કીમત રૂા. ૧—૮—૦ પાછળથી રૂ. ૨.

पशुविद्या.

આ ઉત્તમ ગ્રંથ—સર્વને ઘણો ઉપયોગી થઇ પડે એવો કર્યો છે. હાલ ઘર આગળ પાળવામાં આવતાં પશુઓ સંબંધી પુસ્તકોની બહુજ ખોટ છે. માટે આ ગ્રંથ ઘણી મહેનતે તૈયાર કર્યો છે, આવો ગ્રંથ આજ સુધી એકે બહાર પડયો નથી. આમાં—ગાય, બળદ, ભેંસ, ઘેટાં—બકરાં, ઘોડાં ઊંટ અને હાથી વગેરે પશુઓની ઉત્તમ કનિષ્ટની પરીક્ષા—આયુષ્ય પરીક્ષા, કીંમત; અશ્વની ગતિ, હાથી, ઘોડા, બળદ, ભેંસ અને ગાય વગેરેને વશ કરવાની રીત, ઉછેરવાની રીત, કેળવવાની રીત, પશુઓના રોગ—ચિકિત્સા અને દવા વગેરે પશુઓને ઉપયોગી વિષયો દાખલ કર્યા છે. આ પુસ્તક દરેક ગૃહસ્થને ઘરમાં રાખવા યોગ્ય છે. પૃષ્ટ ૩૦૦ પાકું પુંઠું—અગાઉથી ગ્રાહક થનારને કીમત રૂા. ૧—૮—૦ પાછળથી રૂા. ૨

—न्यायविक्रयनिषेधदर्शक.(બીજી—આવૃત્તિ.) કીં. રૂ. ૦—૪—૦ પોસ્ટેજ સહીત.